

GOVERNMENT OF INDIA

DEPARTMENT OF ARCHAEOLOGY

**CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY**

Acc.No. 10643

CALL No. 394.269593/ Cul.

D.G.A. 79.

~~A.M.~~
~~8001~~





พระราชพิธี ๑๒ เดือน

The Festivals of the twelve months

~~E 12 46~~
by 50

His Majesty the late King Culalongkorn

printed and distributed by

1943 Lady Se

(354)

at the Cremation of

Chao Phraya Nararatna rajmanit (To)

With a preface of His Royal Highness

Prince Damrong,

394-269593

Cul

Bangkok 1912



~~E 12 66.20~~

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY, NEW DELHI.

Acc. No. 10 643

Date 30.6.61

Sl. No. 394.269593 / 61

เรื่องพระราชพิธี ๑๒ เดือน

พระราชนิพนธ์

ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เจ้าจอมมารดาสดในรัชกาลที่ ๕

พิมพ์แจกในงานปลงศพเจ้าพระยานรรัตนราชมานิต (โต)

ว. ศ. ๑๓๑





สารบัญ

ตอนที่ ๑

เดือนสิบสอง

พระราชพิธีของเปรียง	หน้า ๓
พิธีกตึกยา	" ๗
การฉลองไครบ	" ๓๐
การตอยพระประทับ	" ๓๔
ผ้าป่าบรรดาศักดิ์	" ๒๕
กาถานุगत	" ๒๘
การแจกเบี้ยหวัด	" ๓๔
ฉัตรมงคล	" ๓๘

เดือนอ้าย

อธิบายพระราชพิธีไถ่	" ๔๕
การเลี้ยงขมเมอง	" ๕๑
เทศน์นามราชาธิ	" ๕๓

เดือนยี่

อธิบายพระราชพิธีบุนยาคีเศก	" ๕๖
พระราชพิธีครุยมพวาย ตรีปวาย	" ๕๖
การถวายผ้าจำพรรษา	" ๗๓

เดือนสาม

อธิบายพระราชพิธีชานยเทาะห์	หน้า ๙๑
พิธีควาราต	,, ๙๕
มาฆบูชา	,, ๙๘
เถยงพระศรค์จัน	,, ๑๐๓

เดือนสี่

อธิบายพระราชพิธีรดเจด	,, ๑๐๕
อธิบายพระราชพิธีต้มพัจนรณิก	,, ๑๐๘
อธิบายพระราชพิธีอาพาชพินาศ	,, ๑๒๓
พระราชพิธีต้มพัจนรณิก	,, ๑๒๘
กาถานกาตครค์	,, ๑๖๘

เดือนห้า

อธิบายพระราชพิธีในเดือน ๕	,, ๑๗๒
การตั้งเวยเทวดา, สมโภชเครื่อง, เถยงไต่ปีใหม่.	,, ๑๗๕
พระราชพิธีศรีตั้งจปานกาต	,, ๑๗๘
อธิบายพิธีคเชนทรวัดนาน	,, ๒๑๘
ทอดเชือกตามเชือก	,, ๒๒๗
แห่สัตว์นานใหญ่	,, ๒๓๒
แห่คเชนทรวัดนาน	,, ๒๓๗
ตั้งกรานต์	,, ๒๔๒
ว่าด้วยพระทรายแถมเข้าบิณฑ	,, ๒๗๕
การพระราชกุศลในตั้งกรานต์	,, ๒๘๕

การตรึงมูรธาภิเศก	หน้า ๒๘๓
การสถาปนาพระอัฐิด้วยผ้าคู่	๒ ๓๐๓
การสถาปนาพระบรมทนต์	๒ ๓๐๗
การเสด็จทรงน้ำพระพุทธรูปแต่เจดีย์	๒ ๓๐๘
วินิจฉัยเรื่องเตนเบยเมอครุศังกรานต์	๒ ๓๓๒

เดือนหก

พระราชพิธีพืชมงคลแฉะจรดพระนังคัล	๒ ๓๓๘
การวิสาขบูชา	๒ ๓๔๔

ตอนที่ ๒

เดือนเจ็ด

อธิบายพระราชพิธีในเดือน ๗	หน้า ๓
พระราชพิธีเคณฑ์ คือทั้งข้าง	๒ ๒
พระราชพิธีทอดน้างพระบาท	๒ ๔
สถาปนา	๒ ๓๐
หล่อเทียนพรรษา	๒ ๒๐
ทำบุญพระอัฐิสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์	๒ ๒๓

เดือนแปด

การพิธีเข้าพรรษา	๒ ๒๕
การทรงผนวชเจ้านาย	๒ ๓๗
การฉลองเทียนพรรษา	๒ ๔๓
การเสด็จพระราชดำเนินถวายพุ่ม	๒ ๕๓
การสวดมหาชาติคำหลวง	๒ ๖๐

ส่วนพระราชพิธีเดือน ๑๑ ที่ยังขาดอยู่เดือนหนึ่งนั้น ได้เรียงคำ
อธิบายพอสังเขป แด่คหบดีของพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์
เธอ เจ้าฟ้ามหาดา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ พิมพ์ไว้พอให้ครบพิธี
ทั้ง ๑๒ เดือน

หอพระสมุดวชิรญาณ
วันที่ ๓ พฤษภาคม วันขึ้นปีใหม่ ๒๔๓๓

อุภัยพงศ์พรพ.

พระราชนิพนธ์

คำนำ

เรื่องพระราชพิธี ๑๒ เดือน

พระราชพิธีซึ่งมีสำหรับพระนคร ที่ได้เคยประเพณีมาแต่ก่อนจนถึง
ปัจจุบันนี้ อาศัยรัชที่มาเป็น ๒ อย่าง อย่างหนึ่งมาตามตำราไยยศาสตร์
ที่นับถือพระเป็นเจ้า อิศวร นารายณ์ อย่างหนึ่งมาตามพระพุทธศาสนา
แต่พิธีที่มาจากดินเหตุทั้งสองอย่างนี้ มาดลระคนกันเป็นพิธีอีกอย่างหนึ่ง
ซึ่งกันด้วยอาศัยรัชเหตุที่แต่เดิมพระเจ้าแผ่นดินแถวพระนครถือศาสนา
พราหมณ์ การใด ๆ ซึ่งนับว่าเป็นศรีสวัสดิ์มงคลแก่พระนครตามคัมภีร์
ไยยศาสตร์ ก็ประเพณีเป็นราชประเพณีสำหรับพระนครตามแบบอย่างนั้น
ครั้นเมื่อภายหลังพระเจ้าแผ่นดินแถวราชภูมินับถือพระพุทธศาสนา ถึง
ว่าพระพุทธศาสนาที่เป็นต้นเดิมแท้ ไม่มีฤกษ์ภาพิรตของอันใด ด้วยพระ
พุทธเจ้าย่อมครัดว่าฤกษ์ดี ยามดี ครัวดี ชนบดี การบูชาเดิน ด้รวงดี
ทั้งปวงย่อมอาศัยรัชความสุจริตในใครทวาร ถึงแม้ว่าการซึ่งจะเป็นมงคล
แต่เป็นของมงคลก็ดี ก็อาศัยรัชที่ชนทั้งปวงประเพณีการสุจริตทุกจริตเป็น
ที่คง เพราะฉะนั้นการพระราชพิธีใด ๆ ซึ่งเกี่ยวข้องของเจ้าอยู่ในพระพุทธ
ศาสนา ซึ่งมีคำอ้างว่ามาตามทางพุทธศาสนานับเอาเป็นคู่กับไยยศาสตร์นั้น
จะอ้างว่าพระพุทธเจ้าบัญญัติญาณแนะนำไว้ ให้ทำนั้นไม่ได้ มีอย่างเดี๋ยวดัง

การพระราชพิธี^{๕๕}ทงปวง บางอย่างค้องกับคำที่พระพุทธเจ้าตรัสสรรเสริญ
 บางอย่างค้องกับคำที่พระพุทธเจ้าตรัสติเคียน เมื่อว่าโดยย่อแล้ว การ
 อันใดที่เป็นสุจริตในไตรทวาร พระพุทธเจ้าก็ตรัสสรรเสริญการตั้งนั้นว่า
 เปนดี การตั้งใดที่เป็นทุจริตก็ย่อมทรงติเคียนว่าการตั้งนั้นเป็นการชั่ว
 เพราะฉนั้น การพระราชพิธี^{๕๖}ที่อ้างว่าตามพุทธดำสอนนั้นควรจะต้งเข้าใจ
 ว่าเป็นแต่ตัวอย่าง ความประพฤติของผู้ซึ่งนับถือพระพุทธดำสอนได้
 ประพฤติมาแต่ก่อน การที่ประพฤตินั้นไม่เป็นการมีโทษที่พระพุทธเจ้าจะ
 พึงติเคียน การพระราชพิธี^{๕๗}เช่นนั้นนับว่าเป็นการมาตามทางพุทธดำสอน
 แต่ส่วนพระราชพิธี^{๕๘}ซึ่งปะปนกันทั้งพุทธดำสอนแต่โดยดำครั้นนั้นก็เกิด
 ขึ้นด้วย เดิมทีพระเจ้าแผ่นดินแตราชฐานนับถือดำสอนพราหมณ์คั่งว่ามา
 แล้ว ครั้นเมื่อได้รับพระพุทธดำสอนมาถือพระพุทธดำสอน ไม่ต้งเป็น
 ปฏิบัติกัศักตกันกับดำสอนอื่น ๆ เหมือนดำสอนพระเยซูฤาดำสอนมหัศ
 พระพุทธเจ้า มีพุทธประสงค์อย่างเดียว แต่ที่จะแสดงเหตุ ที่เป็นจริงอยู่อย่างไร
 แดทางที่จะระงับคัมภุชใดด้วยอย่างไร ตามซึ่งพระองค์ตรัสด้วยพระ
 อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ พระองค์ไม่พยากรณ์กล่าวแก่ ในถ้อยคำความ
 เห็นของชนทั้งปวงที่กล่าวแก่งแย่งกันอยู่ต่าง ๆ ด้วยเห็นไม่เป็นประโยชน์อัน
 ใด เมื่อว่าโดยอย่างที่สุดแล้วผู้ ทถือพระพุทธดำสอนแท้ก็ไม่มีเหตุอันใดซึ่ง
 สมควรจะนับถือถืทางไสยดำคร แต่ผู้^{๕๙}ซึ่งนับถือพระพุทธดำสอนในชน
 หล่งซึ่งยังไม่ได้นับถุมนรรคผล ย่อมมีความหวาดหวั่นต้งตั้งเตือนด้วยไทย
 อันตรายต่าง ๆ แต่มีความปราณาต่อความเจริญรุ่งเรืองแรงกล้า เมื่อ
 ได้เคยประพฤตินับถือถั่วเกรงพระเปนเจ้า แดเทพยดาซึ่งว่ามฤทธิอำนาจ
 อาจระลงโทษแก่คนแต่ผู้^{๖๐}อื่นได้ ในเหตุซึ่งมิใช่เป็นความยุติธรรมแท้ ก็คือ

มันตาให้เกิดไข้เจ็บต่าง ๆ โดยความโกรธความเกลียดว่าไม่เคารพนอบนอบบูชาตน ฤาอยู่ดี ๆ สมใจร้ายขึ้นมากทำพิศม์ตั้งให้คนทั้งปวงลำบากด้วยความเจ็บไข้กันดารด้วยเสบียงอาหารเป็นต้น จึงได้คิดทำการบูชาเส่นสรวงให้เป็นเครื่องป้องกันความผิด อันผู้มีอำนาจมีใจเช่นนั้นจะถือว่าเป็นการหมิ่นประมาทไม่เคารพนอบนอบ ฤาประจบประแจงได้จะได้สบาย ๆ ใจไม่มีใจร้ายขึ้นมา ความเชื่อถือนั้นหมายในการอย่างนั้นผู้อยู่ในใจคนทั้งปวงตั้งลูกหลานมาหลายสิบชั่วคน แดงไคร้เหตุผลซึ่งเป็นการผิเอญเป็นไปเฉพาะถูกครหาเข้ามียิ่งขึ้น ๆ เป็นเครื่องประกอบให้คิดเห็นว่า เป็นเพราะผีต่างเจ้านายกลัวโกรธเช่นกล่าวมาแล้ว จึงทำให้ความหวาดหวั่นกลัวเกรงนั้นไม่ขาดสูญไปได้ เมื่อมีความกลัวอันตรายอยู่ดังนี้แล้ว ส่วนความปราถนาจะอยากคืออยากสบายนั้นแรงกล้า ก็ชักพาให้หันเข้าหาความอ่อนน้อมขอขมาเส่นสรวงบูชาให้ช่วยแรงเข้าอีก ตามความปราถนาอันแรงกล้าด้วยเหตุดังนี้แล ถึงแม้ว่าคนไทยถือพระพุทธรูปดำนาก็นึกหาอาภุกิจจะระหังการบูชาเส่นสรวงไปได้ไม่ การพระราชาพิชิตตามได้ยศถาบริจึงยังไม่ได้เลิกถอน เป็นแต่ความนับถือนั้นอ่อนไป ตกอยู่ในท่าได้ดีกว่าไม่ทำ ไม่เสียหายนใดนัก แต่การพิชิตทั้งปวงนั้นก็ยอมเสียสละทั้งการสุจริตในไตรทวาร ไม่รับลัทธิซึ่งเป็นการทุจริตของพวกพราหมณ์ ยินยอมบางพวกซึ่งมีลัทธิร้ายกาจเช่นฆ่าสัตว์ขายยาเป็นต้น มาถือเป็นธรรมเนียมบ้านเมืองให้เป็นการขัดขวางต่อพระพุทธรูปดำนากัน แดงการพระราชาพิชิตอันใดซึ่งมีแต่พิชิตพราหมณ์อย่างเดียว ก็ยอมเพิ่มเติมการพระราชกุศลซึ่งเป็นส่วนทานมัย คัมมมัย ภาวนามัย เจือปนเข้าในพระราชพิธีนั้นยกเป็นต้นเหตุ การบูชาเส่นสรวงเทพยดาพระอิศวรพระนารายณ์เป็นต้น เปดียนลง

ไปเป็นปลายเหตุ ทำไปตามเคย ตกอยู่ในเคยทำมาแต่ก็ทำดีกว่าไม่ทำ
แต่การที่ทำงานก็ไม่เป็นการมีโทษอันใด แต่ไม่เปิดต้องเบียดหยงเงินทองอัน
ใดมากนัก ซึ่งถ้ามองมาทางปวงนั้นเพื่อจะแสดงให้ทราบชัดในเบื้องต้นว่า
พระราชพิธีทางปวงนั้นทำสำหรับประโยชน์อันใด แต่เพื่อว่าผู้มีความสงสัย
ว่า พระเจ้าแผ่นดินแควราชภูริก็ถือพระพุทธศาสนา เหตุใดจึงทำพิธีตาม
ลัทธิโดยดำตรอยู่ ความดำริห์ของท่านผู้ปกครองแผ่นดินมาแต่ก่อนคิด
เห็นการดังเช่นกล่าวมานี้แต่ จึงยังได้ทำการพระราชพิธีทางปวงซึ่งเป็นการ
สำหรับพระนครสืบมา

ก็แต่พระราชพิธีที่เข้ามาในพระราชกำหนดกฎหมายเท่านั้น ซึ่งได้คง
ขึ้นแต่แรกสร้างกรุงทวารวดีศรีอยุธยาโบราณ แด่คงพระราชพิธีประจำ
เดือน ๑๒ เดือนไว้ ว่าเป็นการซึ่งพระเจ้าแผ่นดินได้ทรงทำว่าเป็นการเป็น
มงคลสำหรับพระนครทุกปีมิได้ขาดนั้น คือ เดือนห้า การพระราชพิธีเผด็จ
ศึกถดแจกธออกธนาม เดือนหกพิธีไฟสายัณห์จรตพระราชวังศักดิ์ เดือนเจ็ด
ทอดนํ้าดั่งพระบาท เดือนแปดเข้าพรรษา เดือนเก้าตุลาการ เดือนสิบ
ภัทรมหพิธีดำรท เดือนสิบเอ็ดอาศุยชัยแข่งเรือ เดือนสิบสองพิธีของ
เปรี้งดตชุดดอยโคม เดือนอ้ายไล่เรือ เถลิงพิธีตรียัมพวาย เดือนยี่การ
พิธีบูชายัญไก่แกว เดือนพระโคกนเอยง เดือนสามการพิธีทานยช เดือนสี่
การพิธีดื่มพัจฉาณินท์

การพระราชพิธีที่กล่าวมา ๑๒ อย่างนี้ คงได้ทำอยู่ทุกกรุงเทพฯ น
แต่เดือนห้า เดือนหก เดือนสิบ เดือนสิบสอง เดือนสี่ แต่พิธีเดือนอ้าย
เปลี่ยนมาเป็นเดือนยี่ ตามที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้ง
ว่า เปลี่ยนมาแต่กรุงเก่าแล้ว ด้วยเหตุว่าเดือนอ้ายฟังเป็นเจตนาถด

ถนนทางเป็นน้ำเป็นโคลนทั่ว ย้ายมาเดือนยี่พอให้ถนนแห้ง แต่พระ
 ราชพิธีเดือนเจ็ด เดือนเก้า เดือนสิบเอ็ด เดือนยี่ ที่เปลี่ยนขนไปเป็นเดือน
 อ้าย แต่พิธีเดือนสามนั้นคำราชัญญ์เสีย ไม่ได้ทำที่กรุงเทพฯ ๑ ถึงที่กรุง
 เก่าทำบ้างวันบ้าง ไม่เป็นการเสมอทุกปีตลอดไป แต่พิธีเดือนแปดนั้น
 เป็นส่วนการพระราชกุศลในพระพุทธศาสนา เห็นจะเป็นส่วนเกิดขึ้นใหม่
 เมื่อลือพระพุทธศาสนา แต่พิธีพราหมณ์เดิมมีสามัญญ์ไม่ได้เค้าเงื่อนเลย
 ถึงพิธีที่สามัญญ์เสียไม่ได้ทำในกรุงเทพฯ ๑ ก็ได้เค้าเงื่อนทุก ๆ ปี เว้นแต่
 เดือนแปด ฤๅชรอยจะเป็นพิธีซึ่งไม่เป็นการสุจริตในใคร่ทวารอย่างหนึ่ง
 อย่างใด ไม่สมควรแก่ผู้ซึ่งนับถือพระพุทธศาสนาจะทำ จึงได้ยกเลิก
 เสียตั้งแต่พระเจ้าแผ่นดินคือพระพุทธศาสนา มา เปลี่ยนเป็นพิธีตามพุทธ
 ศาสนาจึงได้สูญไป ที่ว่านเป็นแต่การคาดคะเน ส่วนการพระราชพิธีที่
 กรุงเทพฯ ๑ นั้น คงตามอย่างเก่าแต่เดือนห้า เดือนหก เดือนสิบ เดือนสิบ
 สอง เดือนยี่ เดือนสี่ เท่านั้นก็ ได้ ยังมีพระราชพิธีที่เปลี่ยนแปลงเพิ่มเติม
 ขึ้นใหม่ จนเกือบจะครบสิบสองเดือนเหมือนของเก่า ซึ่งคิดจะกล่าว
 ค่ไปในเรื่องหน้านั้น

การซึ่งคิดจะเรียบเรียงพระราชพิธีสิบสองเดือน ลงในหนังสือวิ
 ญานครั้งนั้น ด้วยเห็นว่าคำโคลงพระราชพิธีที่อาทศมาส ซึ่งสมเด็จพระ
 เจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหาดลามาตรมสมเด็จพระบารามบรมโกศทรงแต่ง
 ขึ้นไว้ กรมดัมปาติกมีกลาญ ได้นำมาลงไว้ในหนังสือวิญาน
 เกือบจะตลอดอยู่แล้ว แต่คำโคลงนั้นท่านก็ทรงไม่ทันจบครบสิบสองเดือน
 แลในสำเนาความนั้นว่าความละเอียดทั่วไปจนการนักขัตฤกษ์ ซึ่งเป็นส่วน
 ของราชธุระ ข้อความที่ว่าพิธีการมากกว่าตัวโคลงที่จะทำ จึงต้องประจุ

ถ้อยคำคงให้แน่น บางทีผู้ซึ่งไม่สู้ดีนักในการกาพย์โคลงก็อ่านไม่เข้าใจ
แต่ในกรณีได้คิดที่จะช่วยกันแต่ง เรียบเรียงข้อความในความประพฤติก
ของราษฎรประชาชนในกรุงเทพฯ ซึ่งได้เฝ้าการณ์กษัตริย์ตามฤดูขึ้นเดือน
เพื่อจะให้เป็ประโยชน์ให้คนภายหลังทราบการงาน ซึ่งเราได้ประพฤติก
เป็ประเพณีบ้านเมืองอยู่ในบัดนี้ ฤๅในชนพวกเราทุกวันนี้ยังไม่ได้ทราบ
ได้เห็นการประพฤติกทั่วไปของชนทั้งปวงก็จะได้ทราบ เหมือนอย่างช่วยกัน
สืบสวนมาเล่าสู่กันฟัง ส่วนในการพระราชพิธีประพฤติกเป็ไปอยู่ในราช
การณิกเป็ข้อสำคัญอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นเวลาประชุมพระบรมวงษานุวงษ
แต่ข้าราชการพร้อมกันคราวหนึ่ง ๖ ครั้นจะรวบรวมตงเป็เรื่องเดียวกัน
กับการกษัตริย์ของราษฎร ก็จะเป็นความยืดยาวปะปนพันเผื่อกันไป
จึงได้คิดแยกออกไว้เสียต่างหาก คิดกำหนดแบ่งข้อความเป็ ๑๒ ส่วน
ส่วนละเดือน กำหนดจะให้ ได้ออกในวันขึ้นเดือนครึ่งหนึ่งไปจนตลอดปี
แต่เดือนหนึ่งจะมากบ้างน้อยบ้างตามการที่มากถ่น้อย หวังใจว่าคงจะ
เป็ประโยชน์แก่ผู้ซึ่งจะใคร่ทราบเวลาประชุมราชการได้ ตามสมควรแก่
เรื่องราวซึ่งนับว่าเป็นแต่พระราชพิธี ดังนี้

เดือน ๑๒

๑ พระราชพิธีจองเปรียง

การพระราชพิธีในเดือน ๑๒ ซึ่งมีมาในกฎมณเฑียรบาลว่า พิธี
จองเปรียง ตชชุทธอยโคม ครอบคลุมในความพิศดาร ในกฎหมายนั้นเอง
ก็ไม่มีข้อความใดกล่าวถึงเต้าโคม แต่การจุดโคมอย่างหนึ่งอย่างใดชัดเจน
ฤๅจะเป็นด้วยเป็นการจัด ผู้ที่แต่งถ้อยว่าใคร ๆ ก็เห็นตัวอย่างอยู่แต่ยังไม่
ต้องกล่าว มีความแปลกออกไปนิดเดียว แต่ที่ว่าการพิธีจองเปรียง
ตชชุทธอยโคม แต่เดิม “ตงน้ำ” เข้าอีกคำหนึ่ง คำที่ว่า “ตงน้ำ”
นี้จะแปลว่ากระไรก็สันนิษฐานยาก จะเข้าใจว่าเขาโคมที่เป็นโครงไม้ ไม้หุ้ม
ผ้าที่ชักอยู่บนเต้ามาแต่ต้นเดือนตคตงแล้วไปตงลงในน้ำ ก็ดูเคอะไม่ได้
การเลย ฤๅอีกอย่างหนึ่งจะเป็นวิธีว่าเมื่อตคโคมแล้ว ดอยกระทรงส้มคิ
ว่าเขาโคมนั้นดอยไปตามถัทธิพรหมณ์ ที่พอใจดอยอะไร ๆ จัดอยู่เช่น
กับดอยบาปดั่งบาป จะถ้อยว่าเป็นดอยเคราะห์ ดอยโชคอย่างใดไปได้
ดอยกรรมมัง การก็ตรงกันกับดอยกระทรง ทางที่จะส้มคิว่าดอยโคม
ข้อความตามกฎมณเฑียรบาลมีอยู่แต่เท่านี้

ส่วนการพระราชพิธี ซึ่งได้ประเพณีอยู่ในประจวบนั้นนับว่าเป็นพระ
ราชพิธีพรหมณ์ มิได้เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาขึ้นมา กำหนดค
ยโคมนั้นตามประเพณีโบราณว่าถ้าปีใดมีอธิกมาส ให้ยกโคมตั้งแต่วัน
ขึ้นค่ำหนึ่งไป จนวันแรมต้องค่ำเป็นวันตคโคม ถ้าปีใดไม่มีอธิกมาส

ให้ยกโคมนั้นสืบต่อกันมา เดือนช้ายขึ้นค่ำหนึ่งเป็นวันตโคม อีกนัยหนึ่งว่า
 กำหนดตามโหราศาสตร์ว่าพระอาทิตย์ถึงราศีพิจิตร พระจันทร์อยู่ราศี
 พฤษภเมื่อใด เดือนนั้นเป็นกำหนดที่จะยกโคม อีกนัยหนึ่งกำหนดด้วย
 ดวงดาวฤกษ์คือดาวตฤกษ์ ถ้าเห็นดาวตฤกษ์นั้น ตั้งแต่ค่ำเจ็ดรุ่งเมื่อ
 ใดเป็นเวลายกโคม การที่ยกโคมนั้นตามคำโบราณ ก็กล่าวมาว่า
 ยกขึ้นเพื่อบูชาพระเป็นเจ้าทั้งสาม คือพระอิศวร พระนารายณ์ พระพรหม
 การซึ่งว่าบูชาพระเป็นเจ้าทั้งสามนั้นเป็นต้นตำราแท้ ในเวลาถือได้ยศาสตร์
 แต่ครั้นเมื่อพระเจ้าแผ่นดินทรงนับถือพระพุทธศาสนา ก็กล่าวว่าบูชาพระ
 บรมสารีริกธาตุ พระจุฬามณีในดาวดึงส์ขัณฑิมา และบูชาพระพุทธบาท
 ซึ่งปรากฏอยู่ณหาดทรายเรียกว่านมะทานท์ เป็นที่ฝังนาคทั้งปวงดัง
 การบูชาอยู่ แต่ถึงว่าโคมไซ้ที่อ้างว่าบูชาพระบรมสารีริกธาตุพระพุทธ
 บาทดังนี้แล้ว ก็ยังเป็นพิธีของพราหมณ์พวกเดียว คือตั้งแต่เริ่มพระ
 ราชพิธีพราหมณ์ก็เข้าพิธีที่โรงพิธีในพระบรมมหาราชวัง แลเวลาเช้าถวาย
 น้ำพระมหาสังข์ตลอดจนวันตโคม เทียนซึ่งจะจุดใน โคม้นั้นก็ทำเปรี๊ยะ
 คือไขข้อพระโคซึ่งพราหมณ์นำมาถวายทรงทา การที่บูชากันด้วยน้ำมัน
 ไขข้อโคนั้นก็แปลว่าพิธีพราหมณ์แท้ เป็นธรรมเนียมสืบมาจนแผ่นดินพระ
 บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่าการพระราชพิธี
 ทั้งปวงควรจะให้เป็นไปด้วยพระพุทธศาสนาทุก ๆ พระราชพิธี จึงโปรดให้
 มีการสดุดมนต์เย็นฉันทเข้าก่อนเวลาที่ยกเข้าโคม พระสงฆ์ที่สดุดมนต์
 นั้นพระราชทานไทย ๓ พระครูปริตไทย ๔ พระราชาคณะรามัญ ๓ พระครู
 ปริตรามัญ ๔ รวมเป็น ๑๐ รูป เวลาทรงศีลแล้วก่อนสดุดมนต์ มี
 ขาดลักษณะอันคำประกาศแต่งตั้งเรื่องพระราชพิธี แลพระราชดำริซึ่ง

ทรงจัดเพิ่มเติม แลพระราชทานแก่พระราชกุศลแก่เทพดาทั้งปวง แล้วพระ
 องค์จึงได้สดมภ์คืบต่อไป เวลาเช้าพระฤกษ์ทรงรตนน้ำสังข์แด่เจมเฝ้าโคม
 ไชยแล้วจึงได้ยก พระสังข์ส่งดุษยันโตในเวลายกเส้านั้นด้วย ครั้นพระ
 องค์นั้นแล้วถวายไทยทานขอคนน้ำนั้นได้ตะเกียงโคม ให้ต้องเรื่องกันกับ
 พระราชพิธี การสดมภ์คืบเพียงพระยกโคมนั้น พระบาทสมเด็จพระจอม
 เกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จออกไม่ว่างจะขาด เสด็จโคมไชยประเทียบนั้นคง
 ย่นนำพระที่นั่งอาภรณ์พิโมกษ์แต่เดิมมา มีโคมไชยสามคัน โคมประ
 เทียบสามคัน เสด็จใช้ไม้แก่นยาว ๑๑ วา เสด็จโคมไชยที่ยอดเส้ามี
 ฉัตรผ้าขาวโครงไม้ไผ่ ๙ ชั้น โคมประเทียบ ๗ ชั้น เสด็จตะเกียบทาบุน
 ขาวตลอด มีหงษ์ถูกพรวนคิดชักขึ้นไปให้มั่งเสียงดัง ตัวโคมโครงไม้ไผ่
 หุ้มผ้าขาว โคมบริวารเส้าไม้ไผ่ ๑๐๐ คัน ฉัตรยอด ๓ ชั้นทำด้วยกระดาศ
 ปลายฉัตรเป็นธง ตัวโคมโครงไม้ไผ่มีปีกกระดาศ โคมไชยโคมประ
 เทียบเป็นพนักงานตีตำรวจ โคมบริวารเป็นพนักงานตำรวจนอกตำรวจฉนม
 รอบพระราชวังมีโคมเส้าไม้ไผ่ตัวโคมข้างในสามเป็นชุดอม มีปีกกระดาศ
 เป็นรูปกระบองตรง ๆ เป็นของกรมด้อมพระราชวังทำปักตามใบเสมาท่า
 แห่งมีจำนวนโคม ๒๐๐ ครั้นเมื่อแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
 อยู่หัว โปรดให้เพิ่มเติมขึ้นที่หน้าพระที่นั่งอนันตสมาคมโคมไชย ๒ คัน โคม
 บริวาร ๑๐ คัน แต่ใช้โคมแก้วกระดาศซี่เขี้ยวสีแดงด้านเงินดีเหลืองดีขาว
 อย่างละคู่ การพระราชพิธียกเส้าโคมไชยนี้ เมื่อเวลาเสด็จประทับอยู่
 พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน ก็ทำที่พระที่นั่งอาภรณ์พิโมกษ์ เมื่อเวลาเสด็จไป
 ประทับอยู่ในพระที่นั่งฝ่ายบูรพทิศก็ทำที่พระที่นั่งสุทไธสวรรย์บ้าง ด้วย
 มีเส้าโคมไชยชนในท่อน แลเมื่อเสด็จพระราชดำเนินประพาศตามหัวเมือง

มีพระราชวังแห่งใด ก็โปรดให้ยกเส้าโคมไชยสำหรับพระราชวังนั้น คือ
 ที่วังจันทร์เกษม วังนารายณ์ราชนิเวศน์ แด่พระนครคีรี แด่ที่วังประ
 ถมเจดีย์ทุกแห่ง เทียนซึ่งสำหรับจุดโคมไชยคันละ ๒๔ เล่ม (ฤกษ์เส้า
 โคมไชยทางพระที่นั่งอนันตสมาคมก็เป้น ๓๒ เล่ม) พื้นที่ห้องนมัสการ
 เล่มยาว ๆ พอจุดได้คั่นออก ๓ ชั่วโมงยังเหลือเส้า ในเวลาสดมภ์ยก
 โคมไชย เจ้าพนักงานนำเทียน^๕ไปเข้าพิธีด้วย แล้วจึงเก็บไว้ถวายวัน
 ละ ๒๔ เล่มถวายครบสำหรับหนึ่ง เวลาพลบเสด็จพระราชดำเนินออกประ
 ทับที่เส้าโคมไชย มหาดเล็กนำพานเทียน ๒๔ เล่ม กับเทียนชนวนซึ่งเสียบ
 อยู่กับเชิงเล่ม ๑ วางมาในพานเล่ม ๑ ชนถวาย พระมหาราชครูพิธีจึงนำ
 คดัมเบียง^๕ชนถวาย บ่ายพระภักตร์สู่ทิศศรีของวันนั้น แล้วทรงเจิมเทียน
 หงมคันทันด้วยเบรียง เปนรูปอุณาโลมด้วยคาถา (อรหัง สัมมา สัมพุทโธ)
 แล้วจึงทรงทาเบรียงทั่วทุกเล่มเทียน ชักเทียนออกจากมัด ๖ เล่ม พระ
 มหาราชครูจึงจุดเทียนชนวน ซึ่งมีมาแต่โรงพิธีจากโคมซึ่งตามเพลิงพิธี
 มานัน ถวายทรงเทียนชนวนซึ่งเสียบมากับเชิง จุดเพลิงจากเทียน
 ชนวนพราหมณ์ แล้วทรงบริกรรมคาถา (ทิวาตปติอาทิจโจ จนถึง
 มังคลัตถปัสติธิยา) แล้วจึงทรงจุดเทียน ๖ เล่มนั้นเมื่อติดทั่วกันแล้วทรง
 อธิฐานด้วยคาถา (อรหัง สัมมา สัมพุทโธ) จนตลอดแล้วจึงได้พระราช
 ทานเทียนเล่ม ๑ ให้กรมพระตำรวจรับไปปักในโคมไชยคันที่หนึ่ง ที่เหลือ
 นั้นอีก ๕ เล่ม พระราชทานพระเจ้าลูกเธอไปทรงจุดในโคมไชยโคมประ
 เทียบ ในเวลาเมื่อทรงชักสายโคมไชย เจ้าพนักงานประโคมแตรตั้ง
 ฆ้องไชยพินพาทย์จนสิ้นเวลายกโคม มีแต่ยามแรกยามเดียว เมื่อยก
 โคมเสร็จแล้วจึงพระราชทานเทียนสำหรับโคมไชยโคมประเทียบ ที่ยังเหลือ

อยู่อีก ๑๘ เดือน สำหรับไว้เปลี่ยนอีก ๓ ยาม แลเทียบชนวนที่เทียบอยู่
บนเชิง ให้กรมพระตำรวจรับไปจุดโคมบริวาร เทียนชนวนซึ่งเหลือ
อยู่อีกเล่มหนึ่งนั้นพระราชทานพระมหาราชครูพิธี สำหรับจะได้นำมาเป
นชนวนจุดเพลิงถวายในคืนหลัง ๆ ต่อไป

การจุดโคมไชยนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จ
ออกทรงจุดเองไม่ใคร่จะขาด แต่ครั้นเมื่อมีเส้าโคมทางนำพระที่นั่งอนันต
สมาคมขึ้น ไม่ได้เสด็จพระราชดำเนินมาทรงยกโคมทางพระที่นั่ง
อาภรณ์พิโมกข์นี้ โปรดให้พระเจ้าลูกเธอเสด็จมาทรงยกโคมที่นำพระที่
นั่งอนันตสมาคมเอง ตลอดจนโคมบริวารทั้ง ๑๒ คันโดยมาก แต่การ
ซึ่งยกโคมนั้นได้ความว่า เมื่อในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเวลา
ยกโคมยามแรกเป็นเวลาเช้าที่พระบรมมหาราชวัง ไม่ได้เสด็จออกทรงยกโคมเลย
ต่อคราวที่ ๒ เวลาเสด็จออกทรงธรรม มหาเด็กลึงได้นำเทียนถวายทรง
จุดพระราชทานให้กรมพระตำรวจออกเปลี่ยน แต่ในแผ่นดินประจวบนั้น
เสด็จออกบ้างไม่ออกบ้าง ถ้าไม่เสด็จออกพราหมณ์ต้องส่งเปรียญแล
เพลิงเข้าไปข้างใน ทรงจุดพระราชทานพระเจ้าลูกเธอ ออกมายกโคม
เหมือนอย่างในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ในเวลาที่ไม่ได้เสด็จ
ออกนั้น แลมีเส้าโคมในพระบรมมหาราชวังก็ประจำทุกตำแหน่งเจ้านาย
ถ้าเป็นตำแหน่งเจ้าฟ้าใช้เส้าไม้แก่นท้าว ๕ ชั้นโคมโครงไม้
ไผ่หุ้มผ้าขาวอย่างเดียวกัน ประเทียบมีครบทุกพระองค์ ถ้าเป็นตำแหน่ง
พระองค์เจ้าฤๅเรือนข้างในใช้เส้าไม้ไผ่ โคมโครงไม้ไผ่มีคกระดากอย่าง
โคมบริวารมีทั่วทุกตำแหน่ง แต่โคมทั้งปวงนี้ใช้ตามตะเกียงด้วยถั่วแก้ว
ฤๅขามทั้งชั้น เหมือนโคมบริวารข้างนอกตามวังเจ้านาย ซึ่งอยู่นอก

พระบรมมหาราชวัง ตั้งแต่พระราชวังบวรเป็นต้นลงไป ก็มีแต่โคมแค
ในพระราชวังบวรเท่านั้น มีโคมไชยโคมประเทียบโคมบริวารคล้ายใน
พระบรมมหาราชวัง วังเจ้าฟ้ามีโคมเหมือนโคมไชยแต่ใช้ฉัตร ๕ ชั้น
เจ้านายนอกนั้นตามแต่เจ้าของจะทำ

ในการพระราชพิธีของเปรียญ^๕ มีหน้าที่ของกรมมหาดเล็กซึ่งมักจะ
ฉิมหญ้าไม้^๖ สักบอย คือเวลาเย็นพดพนักงานนำเทียนออกมาตั้ง ทางที่
ก็ไม่มีใครรับ เวลาจะทรงก็ต้องเรียกกันเวรเวรอย่างหนึ่ง ถ้าได้รับ
เทียนมาแล้ว เวลาจะนำเข้าไปถวายมักจะจุดเทียนชนวนเข้าไปถวาย
การที่มหาดเล็กทำดังนี้เป็นการไม่ระวังในหน้าที่ของตัวแต่ไม่รู้จักจำ อีก
อย่างหนึ่ง เมื่อเสด็จออกพระราชทานเทียนให้พระเจ้าลูกเธอ ถ้าไม่ได้เสด็จ
ออกพระราชทานเทียนให้พระเจ้าลูกเธอออกไป ก็เป็นที่ของมหาดเล็ก
ที่จะเชิญเสด็จพระเจ้าลูกเธอไปทรงจุดโคมทุก ๆ เตา แต่ช่วยซักส่ายใน
เวลาที่ทรงซักโคมนั้นด้วย

ส่วนพนักงานของกรมพระตำราวนั้น เป็นหน้าที่เจ้ากรมปลัดกรม
จำเจ้าของเวร ต้องมาคอยรับเทียนไปติดในโคมไชยใบแรกที่ทรงซัก
เมื่อเวลาทรงซักต้องคอยโรยหางเชือก ถ้าเวลาฝนตกลงมาเชือกเปียก
ชื้น^๗ ก็ต้องเข้ามาช่วยส่ายเชือกซักโคมนั้นด้วยอีกคนหนึ่ง แล้วรับ
เทียนสำหรับเปลี่ยนโคมแต่เทียนชนวนไปจุดโคมบริวาร ในการพระราช
พิธีของเปรียญมีการที่สำหรับจะไม่เรียบร้อยพร้อมเพียงอยู่เพียงเท่านั้น

ที่ ๒ พิธีเกติเกยา

การพระราชพิธีเกติเกยา ตามคำพระมหาราชครูพิธีไค้กล่าวว่าการพระราชพิธีนี้แต่ก่อนได้เคยทำในเดือนอ้าย แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้เลื่อนมาทำในเดือนสิบสอง การซึ่งจะกำหนดทำพระราชพิธีเมื่อใดนั้น เป็นพนักงานของโหรต้องเขียนฎีกาถวาย ในฎีกานั้นว่าโหรมีข้อใดคำนวณพระฤกษ์ พิธีเกติเกยากำหนดวันนั้น ๆ พระมหาราชครูพิธีจะได้ทำพระราชพิธีเช่นนั้น ๆ ลงท้ายท้าวว่าจะมีคำทำนาย แต่ไม่ปรากฏว่าได้คำทำนายขึ้นมากราบเพ็ดทูลทูลอันใดต่อไปอีก ขรอยจะเป็นด้วยทำนายดีทุกประการจงจำได้ แล้วรับสั่งห้ามเสีย ไม่ให้ต้องกราบทูลแต่ครั้งใดมาไม่ทราบเลย การซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้เลื่อนพิธีมาทำในเดือนสิบสองนั้น คือกำหนดเมื่อพระจันทร์เสวยฤกษ์กฤติกาเต็มบริบูรณ์เวลาไร เวลาอันเป็นกำหนดพระราชพิธี การซึ่งทรงกำหนดเช่นนั้นจะแปลมาจากข้อพระนั้นเอง การที่พระมหาราชครูพิธีว่าเมื่อก่อนทำเดือนอ้ายนั้น เป็นการเลื่อนลงมาเสียดอก แต่เดิมมักทำเดือนสิบสอง ครั้นเมื่อพิธีครีയാพวายเลื่อนไปทำเดือนยี่ แล้วการพิธีจึงเลื่อนตามลงไปเดือนอ้าย เพราะพิธีนี้เป็นพิธีตามเพ็ญ คอยรับพระเป็นเจ้าของจะได้ด็จลงมา ดูเป็นพิธีน่าน่าพิธีครีയാพวาย ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้กลับขึ้นไปทำเดือนสิบสอง

๕๘ เพราะจะให้ถูกกับข้อพิสดังกล่าวมาแล้ว พระราชพิธีนั้นคงตกอยู่ใน
 ระหว่างกลางเดือนสิบสอง เดือนไปข้างหน้าบ้างข้างหลังบ้างเล็กน้อย
 คงจะเกี่ยวกับพระราชพิธีของเปริยงอยู่เสมอ การที่ท่านคือปลุกเกยชน
 ที่หน้าเทวะสถานสามเกย สถานพระอิศวรเกย ๑ สถานมหาวิฆเนศวร
 เกย ๑ สถานพระนารายณ์เกย ๑ เกยสูง & ต่อกเท่ากัน ที่ข้างเกย
 เอมุดโคกกับดินผสมกันก่อเป็นเขาสูงต่อกหนึ่ง ทั้ง & ทิศเรียกว่าบัพโต
 แล้วเอาหม้อใหม่ ๓ ใบถักเชือกครอบนอกเรียกว่าบาตรแก้ว มีหลอดเหล็ก
 วิดสาร้อยได้ด้ายดิบเก้าเส้น แล้วม้วนเข้าเปลือกถั่วงาทั้งตวงไว้ในหม้อนั้น
 ทั้ง ๓ หม้อ แล้วเอาไม้ยาว & ต่อกเรียกว่าไม้เทพทนต์ปลายพันผ้า
 สำหรับขุบน้ำมันจุกไฟ ครั้นเวลาค่ำพระมหाराชครูพิธีบูชาไม้เทพทนต์
 แด่บาตรแก้วแล้วอ่านคำสำหรับจุกไฟในบาตรแก้ว แล้วรดน้ำสังข์จนเต็ม
 ไม่นั้น ครั้นจบวิธีแล้วจึงได้นำบาตรแก้วแฉ่ไม้เทพทนต์ออกไปที่หน้าเทวะ
 สถาน เอาบาตรแก้วตั้งบนหลักริมเกย เอาปลายไม้เทพทนต์ที่หุ้ม
 ผ้าขุบน้ำมันจุกไฟพุ่งไปที่บัพโตทั้ง & ทิศ เป็นการเสี่ยงทาย ทิศ
 บุรพาสัมมุติว่าเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ทิศทักษิณสัมมุติว่าเป็นสมณพราหมณ์
 ทิศประจิมว่าเป็นอำมาตย์มนตรี ทิศอุดรว่าเป็นราษฎร พุ่งเกยที่หนึ่ง
 แล้วเกยที่สองที่สามต่อไป จนครบทั้งสามเกยเป็นไม้ สิบสองอัน แล้ว
 ตามเพลิงในบาตรแก้วไว้ อีกสามคืน สัมมุติว่าตามเพลิงคอยรับพระเป็น
 เจ้าจะเสด็จลงมาเยี่ยมโลกย์ เมื่อพุ่งไม้แล้วกลับเข้าไปสวดบูชาเข้าดอก
 บูชาบาตรแก้ว ที่จุกไฟไว้หน้าเทวะสถานทั้ง ๓ สถาน ค่อนไปอีก
 สองวันก็ไม้พิธีอันใด วันที่สามนำบาตรแก้วเข้าไปในเทวะสถาน รด
 น้ำสังข์ดับเพลิงเป็นเสร็จการพระราชพิธี

การพระราชพิธีอภิเษกเป็นพิธีพราหมณ์แท้แต่เหตุผลก็เลือน
 ดอยมาก จนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงเคร่งครัดการ
 พิธีสงฆ์ฤกษ์แก้ไขเพิ่มเติมอันใดได้ แต่เปลี่ยนกำหนดให้ถูกต้องอย่างเดียว
 คงอยู่ด้วยเป็นพิธีราชาฤกษ์เพียง ๖ บาทเท่านั้น

ที่ ๓ การฉลองไตรปิ

การฉลองไตรปิ ไม่ปรากฏว่าเป็นธรรมเนียมมาแต่ครั้งกรุงเก่า
 ฤๅประการใด แต่เป็นธรรมเนียมมาในกรุงรัตนโกสินทร์แต่เดิมไม่นับ
 ว่าเป็นพระราชพิธี เป็นการพระราชกุศลประจำปี ซึ่งนำมากด่าในหนังสือ
 เพราะเหตุว่าการฉลองไตรปิเนื่องอยู่ในพระราชพิธีของเปรียญ แด่ดย
 พระประทับ ความประสงค์ของการฉลองไตรปินี้ คือว่าพระสงฆ์ซึ่ง
 ได้รับยศเป็นราชาคณะถานานุกรมเปรียญพิธีกรรมบางองค์ ฤๅกิตติคุณ
 พระทรงรู้จักพระข้างสามเณรเปรียญ แด่พระบรมวงษานุวงษที่ทรงผนวช
 เป็นภิกษุก็ได้สามเณรก็ได้เกินกว่าพรรษาหนึ่งขึ้นไป ท่านทั้งปวงจะได้พระ
 ราชทานไตรปิจวรสำหรับหนึ่ง ในเวลาเสร็จพระราชดำเนินพระราชทานพระ
 กระฐินทุกปีมีใช้เกี่ยวข้องในการกระฐิน พระสงฆ์แต่ละสามเณรทั้งปวงเหล่านี้มี
 จำนวนทั้งในกรุงแลหัวเมืองมีหนึ่งอยู่ใน ๕๐๐ เศษขึ้นไปถึง ๖๐๐ รูป ทั้ง
 ที่ได้รับกระฐินหลวงด้วย เมื่อผ้าไตรที่ได้พระราชทานไปแก่พระสงฆ์เป็น
 อันมากดังนี้ ก็ควรจะเป็นที่ชื่นชมยินดีในการพระราชกุศลที่ได้ทรงบริจาค
 ไปเป็นอันมากนั้น จึงได้มีการพระราชกุศลขึ้นในกลางเดือนนั้นกำหนด
 วันขึ้น ๑๑ ทำให้มีนิมนต์พระราชทานถานานุกรมเปรียญทั้งปวง มั่นคา
 ซึ่งได้รับพระราชทานไตรปิมาประชุมพร้อมกัน ในพระบรมมหาราชวัง
 ทั้งในกรุงหัวเมืองยกเสียแต่หัวเมืองไกล ถ้าการสะดวกฉลองไตรปิ
 ทั่วทุกหัวพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน พระสงฆ์ไทยส่วนมนต์พระที่นั่งอมรินท

คือมีตะบะยาเป็นต้น มีเงินคิดเทียบ ๓๐ คำตั้งแต่นามต่าง ๆ ที่เกณฑ์
พระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายในเป็นเจ้าของกัน

การฉลองไตรยนี้ ในรัชกาลก่อน ๆ ก็สวดมนต์เตยพระแสงเทศน์ที่
พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยตลอดมา ครั้นแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้ย้ายสวดมนต์เตยพระไปพระที่นั่งฝ่ายบรรพทิศ แต่ยัง
คงมาทรงธรรมที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย เพราะเป็นทางที่จะได้เสด็จลง
ทรงตอยพระประทับในเวลาเมื่อทรงธรรมแล้ว ในปัจจุบันนี้ทรงพระราช
ดำริเห็นว่าพระที่นั่งอนันตสมาคมเป็นที่กว้างขวาง ใหญ่กว่าพระที่นั่ง
อมรินทรวินิจฉัย จึงโปรดให้การฉลองไตรยทั้งปวงคงอยู่เหมือนเมื่อ
แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

คำกักเคื่อนในการฉลองไตรยนี้ เมื่อวันขึ้น ๑๓ ค่ำพระสงฆ์ สวด
มนต์ถึง ๕๐๐ เศษ ๖๐๐ รูป เทียนซึ่งถวายพระสงฆ์ ในเวลาสวดมนต์
จมน้ำมันมาก มหาเด็กรวดจะต้องคอยรับ แลเวลาที่พระเจ้าลูกเธอจะ
ไปถวายควรต้องคอยยกตามอย่าให้ต้องวิ่งรอกกันแน่นเข้าไป

อนึ่งจะต้องเคื่อนอย่างจิต ๆ อีกอย่างหนึ่งว่า ถ้าเวลาพระสงฆ์
ฉันแล้วจำจะต้องยกจำจะต้องทรงพระเคี้ยวโณทก ไม่มีเหตุการอันใด
ที่จะยกเว้นพระเคี้ยวโณทกได้เลยในเวลาพระสงฆ์ฉันแล้ว ซึ่งมหาเด็ก
บางคนทำอีก ๆ อีก ๆ ไม่แน่ใจว่าจะทรงญาไม่ทรง ญาทอดธุระเสีย
ว่าไม่ทรงนั้นเป็นการเซอะแท้ ไม่มีข้อห้ามเถียงอย่างไรเลย อนึ่งในเวลา
เมื่อสวดมนต์จบแลเวลาเตยพระแล้ว มีเสด็จออกขุนนางข้าราชการเข้า
ทูลไปบอกแก่ข้าราชการต่าง ๆ ได้เหมือนออกขุนนางตามเคย

หนึ่งในเวลาค่ำที่ทรงธรรมนั้น พอเสด็จออกมหาดเล็กก็คองนำ
 เทียนชนวนเข้าไปตงทรงจุดเครื่องบูชาเทวดาแล้ว คองคอยรับเทียนทบูชาพระ
 มหาเสวตรฉัตร ซึ่งจะปล่อยให้ทรงจุดทรงวางในตะบะอย่างเช่นมหาดเล็ก
 เคยทำมาบ่อย ๆ นั้นไม่ถูก เมื่อรับเทียนนั้นไปแล้วเคยไปติดที่บัวหลังพระ
 มหาเสวตรฉัตรซึ่งไม่เห็นมหาดเล็กไปติดมาช้านานแล้ว จะไม่มีใคร
 รู้ฎาประการใดสงสัยได้อยู่ เมื่อทรงจุดเทียนเทวดาแล้วทรงจุดเทียนหนึ่งตั้ง
 ไม่คองรอกคอยจนทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการแล้ว จึงยกไปให้เป็นการช้
 ยัดยาว พอทรงจุดแล้วก็ยกไป ถ้าธรรมาคันกว้างตงบนธรรมาคัน
 หงเชิง ถ้าธรรมาคันแคบมีจงกล ถอนเทียนออกปักที่จงกล ถ้า
 ธรรมาคันแคบมีม้ายาง ๆ ให้ตงบนม้ายาง การที่ถอนเทียนออกติดกับกง
 ธรรมาคันนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่โปรด ได้กริ้ว
 มาหลายครั้งแล้ว แต่เดี๋ยวนี้ก็มีราย ๆ อยู่บ้างไม่สู้หนักนัก ขอให้
 เข้าใจว่าไม่โปรดเหมือนกัน

ที่ ๔ การตอยพระประทับ

การตอยพระประทับตอยกระทรง^๕ เป็นนักษัตฤกษ์ที่รณเวท^๕ ไปของ
ชนทั้งปวงทั่วกัน ไม่เฉพาะแต่การหลดง แต่จะนับว่าเป็นพระราชพิธี
อย่างใดก็ได้ ด้วยไม่ได้มีพิธีสงฆ์พราหมณ์อื่นใดเกี่ยวข้องของเนื่องใน
การตอยประทับนั้น เว้นไว้แต่จะเข้าใจว่าตรงกับคำที่ว่าตอยโคมลงน้ำ
เช่นกล่าวมาแล้ว แต่ควรนับว่าเป็นราชประเพณี ซึ่งมีมาในแผ่นดิน
สยามแต่โบราณ ตั้งแต่พระนครยังอยู่ฝ่ายเหนือ เมื่อครั้งอยู่ในกฎมน-
เทียรบาลซึ่งได้ยกมาข้างในเบื้องต้น คือความที่ว่าพิธีของเบ็ญจตฤกษ์
ตอยโคมลงน้ำไป มีความค่อไปว่า “ครั้งหาดอกไม้ในพระเมรุ ๔ ระหา
ทนต์ ๒ โรง” การเรื่องนักษัตฤกษ์ตรงกับที่หาดอกไม้เพลิงทวดพระศรีรัตน
ศาสดาราม แต่ที่ขงาทรงมาครบบุชาหอพระในพระบรมมหาราชวัง คือ
นั้นไปก็ว่าด้วยการตอยประทับ การตอยประทับที่ว่าในกฎหมายนั้น
เนื้อความเข้าเค้าเรื่องนพมาศ ซึ่งว่าท้าวศรีจุฬาลักษณ์ ซึ่งเป็นท้าวพระ
ชั้นนอก แต่ครั้งพระเจ้าอรรณมหาราชคือพระร่วง ซึ่งเป็นพระเจ้า
แผ่นดินสยามตั้งแต่กรุงตั้งอยู่นมเมืองสุโขทัย ได้กล่าวไว้ในเวลาฤ-
เดือนสิบสอง เป็นเวลาเสด็จลงประพาศในถ้ำน้ำตามพระราชพิธีในเวลา
กลางคืน พระอรรคมเหสีและพระสนมฝ่ายใน ตามเสด็จในเรือพระที่นั่ง
ทอดพระเนตรการนักษัตฤกษ์ ซึ่งราษฎรเดินในแม่น้ำตามกำหนดปี เมื่อ
นางนพมาศได้เข้ามารับราชการ จึงได้คิดอ่านทำกระทรงถวายพระเจ้า

แผ่นดิน เป็นรูปดอกบัวแต่รูปต่าง ๆ ให้ทรงลอยตามสายน้ำไหล แดกคิดคำ
 ขบร้องขึ้นขบถวายให้พระเจ้าแผ่นดินทรงพระดำริห์จัดเรือพระที่นั่ง เทียบ
 ขนานกันให้ใหญ่กว้าง สำหรับพระธนมฝ่ายในจะได้ตามเสด็จประพาส
 ได้มาก ๆ ข้นกว่าแต่ก่อน แดพระธนมที่ตามเสด็จประพาสในการพระราช
 พิธีนั้น ย่อมตกแต่งประดับประดากายเป็นอันมาก เมื่อพระธนมทั้งปวง
 ได้ตามเสด็จด้วยกันโดยมากดังนี้ พระเจ้าแผ่นดินก็ตั้งพระราชทาน
 เครื่องวัดถาอาภรณ์ต่าง ๆ ทว้ไปเป็นที่สนมยินดีทว้กัน มีข้อความ
 พิศดารยิ่งยาว เนื้อความก็คล้ายคลึงกันกับจดหมายถ้อยคำขุนหลวงหา
 วัด ซึ่งได้กล่าวไว้พระเจ้าแผ่นดินทรงเฝ้า ๆ ฤาเป็นพระเจ้ายู่หัวบรม
 โกษนั้นเอง เสด็จลงเรือพระที่นั่งทรงพระบัญชาชาวเครื่องราชอาภรณ์
 ถ้วนแต่ทำด้วยเงิน แล้วต้องลงไปตามถ่าน้ำ มีจุดดอกไม้เพลิงที่หน้าพระ
 อารามต่าง ๆ ข้อความยิ่งยาวอีกแต่ไม่รับประกันว่าฉบับที่พิมพ์ไว้เป็น
 ความจริงทั้งต้น เพราะข้าพเจ้าได้อ่านฉบับเดิมที่ขึ้นมานี้มาแล้ว จะ
 ถูกต้องกันฤาไม่ถูกต้องไม่ได้ตรวจตราดูแน่ชัด แต่ข้อความก็ถึงเป็นรอย
 เดียวกัน กับที่มีอยู่ในกฎมณเฑียรบาลได้ความว่า ในฤดูเดือนสิบ
 สองเป็นเวลาที่น้ำในแม่น้ำเจ้าพระยาเต็มฝั่ง ทั้งเป็นเวลาที่ดินถูกฝน
 ในกลางเดือนนั้นพระจันทร์ก็เต็มดวงส่องไส เป็นสมัยที่สมควรจะรื่นเริง
 ในถ่าน้ำในเวลาดังนั้น พระเจ้าแผ่นดินจึงได้เสด็จลงประพาสตาม
 ถ่าน้ำพร้อมด้วยพระราชบริพารฝ่ายใน เป็นประเพณีมีมาแต่กรุงศรีอยุธยา
 ฝ่ายเหนือโน้นแล้ว

การเก่ายกไว้จะขอว่าแต่ที่กรุงเทพฯ นี้ การลอยประทีปในเดือน ๑๒
 เป็นการใหญ่กว่าลอยประทีปในเดือน ๑๑ ด้วยอากาศปราศจากฝน แดการ

พระราชกุศลก็เป็นการกลางวันมากกว่ากลางคืน นับว่าเป็นเวลาว่างกว่า
เดือน ๑๑ ที่ในพระบรมมหาราชวังนำวัดพระศรีรัตนศาสดาราม มีดอกไม้
ไม้พุ่มบูชา ๑๐ พุ่ม แต่ไม่ได้เสด็จพระราชดำเนินไปทรงจุด ชาวที่นำ
เทียนชนวนมาถวายทรงจุดในเวลาทรงธรรมกลางคืน แต่ส่วนซึ่งบูชาหอ
พระในพระบรมมหาราชวัง มักพุ่มดอกไม้หอม ๆ ที่ศาลาที่ทรงบาตร
ข้างพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน เสด็จพระราชดำเนินทรงจุดดอกไม้ก่อนที่จะ
ออกทรงธรรม มีแคร่ตั้งขึ้นพิณพาทย์มโหรีประโคมด้วย

การดอพระประทับเป็นเวลาตั้งแต่จ้อออกนอกกำแพงพระราชวัง แล
กำแพงพระนครเวลาดากลางคืน จึงได้จัดการป้องกันรักษาแข็งแรง การ
ที่จัดตั้งป้องกันเป็นธรรมเนียมเดิม ในเวลาที่บ้านเมืองไม่ปรกติเรียบร้อย
แต่จะให้เป็นการครึกครื้นในแม่น้ำ ถ้าจะว่าตามอย่างโบราณที่เป็นการ
เสด็จพระราชดำเนินประพาศดำเนินาก็เป็นการสมควรกันอยู่ ด้วยเรือที่ทอด
หุ่นรักษาราชการนั้นก็เป็เรือในกระบวนเสด็จพระราชดำเนินทั้งสิ้น แต่ถ้า
จะเทียบกับการชนหลังในปัจจุบันนี้ ที่เสด็จไปวังเจ้านายในเวลากลางคืน
ฤๅเสด็จลงทอดพระเนตรโคมในเวลาเฉลิมพระชนมพรรษา การป้องกัน
รักษาน้อยกว่าดอประทับมากหลายเท่า ก็เป็นไปตามเวลาที่บ้านเมือง
เปลี่ยนแปลงไป แต่การดอประทับนั้นยังคงอยู่ตามแบบเดิมเหมือนอย่าง
เสด็จพระราชดำเนินพระราชทานพระกระยาสารท แต่เสด็จประพาศตามธรรมเนียม
นั้น ที่พลอยนำทำราชวรวิสูตรมีเรือมัตถังทั้งสองลำจอดขนานกัน
ในเรือมัตถังนั้นแต่เดิมดำในกันม่าน เป็นที่พระบรมมหาราชวงศ์ตั้งพระบิณฑ
คุเหมือนว่าจะเป็นที่ประทับอยู่นาน ๆ ดังแต่หัวค่ำไปจนถึง เช้าเช้าสำหรับ
คองนมมพระสุพรรณราช แต่มิเช่นนั้นพระสุธารค้อย่างเช่นเสวยพระกระยาหาร

การป้องกันรักษาห้ามเรือที่ไม่ให้เดินในทันตงแต่หัวค่ำไปจน ตึกเวลาดึกถึง
 ดุเหมือนว่าในครั้งใดครั้งหนึ่ง พระเจ้าแผ่นดินจะเสด็จลงไปประทับอยู่
 แต่หัวค้ำจนสิ้นเวลาลอยพระประทับตรงด้วยในทันตง แต่ครั้นมาถึงแผ่นดิน
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯรับสั่งให้เลิกทงตรงที่พระบรมมหาราชวัง ทงแต่
 เครื่องพระสุธารซึ่งเจ้าพนักงานยังจัดอยู่ตามเคย ในเรือมัตตังกทงต้อง
 ถ้านกน่านตักทงหัวเรือท้ายเรือ ข้างหัวเรือท้ายเรือเป็นข้างนำ ทง
 ม่านตักหัวเรือท้ายเรือม่านยัดออกไปในน้ำ บังมิให้เจ้าพนักงานทอย
 หัวเรือท้ายเรือให้เห็นเข้ามาข้างใน ต่อเมื่อเวลาจะปล่อยเรือกระทง
 ได้ชักม่าน ข้างเห็นม่านทองตักเค็มยแนวพนักข้างในอีกชั้นหนึ่งเพราะ
 ใกล้เคียงประทับ ในระหว่างม่านนั้นเป็นที่สำหรับท้าวนางเจ้าแก่ประจำคอย
 รับเรือกระทง ข้างใต้เป็นที่สำหรับเจ้าคุณท้าวนางเจ้าแก่ฤๅเจ้านายซึ่งไม่
 ต้องจุกระทงเฝ้าในเรือมัตตังกด้านนอก เรือมัตตังกด้านในเป็นที่พนักงาน
 นั่งนอกพนัก ในพนักเป็นที่เจ้าจอมอยู่อย่างหนึ่ง ส่วนในพนักเรือมัตตังก
 ด้านนอกนั้นทอดพระยาตั้งพระแสงเป็นที่ประทับ มีเจ้าจอมอยู่เฝ้าอยู่ใน
 นนแต่เฉพาะที่เชิญเครื่องกับพระเจ้าลูกเธอที่ตามเสด็จ ขานเรือมัตตังก
 นอกตรงช่องพนักทอดที่ประทับเป็นที่ทรงจุกระทง ต่อขึ้นไปเป็นที่เจ้านาย
 แลเจ้าจอมจุกระทง ที่หัวเรือมัตตังกนอกม่านมีเจ้าพนักงานตงประจำ
 คือกรมวัง ๑ กรมทหารในจางวางเจ้ากรมปลัดกรมขุนหมื่น ๘ กรมพระ
 แสงคัน ๑ กรมพระตำรวจนายเรือ ๒ รวมหัวเรือ ๓๒ ท้ายเรือมัตตังก
 กรมวัง ๑ จางวางหัวหมื่นมหาดเล็ก ๖ กรมทหารในเจ้ากรมปลัดกรม
 ขุนหมื่น ๗ กรมพระแสงคัน ๑ กรมตำรวจนายเรือ ๑ ภายหลังเดิมราช
 เอกเคอเกมปคน ๑ บ้าง ๒ คนบ้าง แลเดิมทหารบันแคตตถึงกัน ๓ ข้าง

หัวเรือมดตงกมโชนตงเรือสำปัน มีโคมเพชรจุดประจำอยู่เต็มอแนวที่
 เจ้าคุณนั่งดำ ๑ ข้างท้ายเรือมดตงกมเรือทหารในดำ ๑ เรือพันพรหมราช
 ดำหรับปล่อยกระตงดำ ๑ การล้อมวงในต้นน้ำทอดทุ่นเป็นสามสาย สาย
 ใหม่แพหยดกรายเป็นระยะมีได้ประจำทุกแพตลอดหน้าเรือมดตงก เรือประจำ
 ทุ่นสายในข้างเหนือหน้า กรมกองตระเวนขวา ๑ กรมกองกลางขวา ๑ ประตุ
 กรมพระกระต่าใหม่ ๑ เจ้ากรมพระตำรวจนอกขวา ๑ เจ้ากรมพระตำรวจ
 ดนมขวา ๑ เรือกรมตำรวจในตำรวจนอก ๑ ใต้น้ำหัวเรือมดตงก
 ทุ่นสายใน กรมกองตระเวนซ้าย ๑ เรือประตุกรมมหาดไทย ๑ กรมกอง
 กลางซ้าย ๑ เจ้ากรมพระตำรวจนอกซ้าย ๑ เจ้ากรมพระตำรวจดนม
 ซ้าย ๑ เรือทุ่นกรมท่ากลาง ๑ ภายหลังเดิมเรือทหารทอดส้มอดักดีเหนือ
 น้ำท้ายนาชนอก ข้างเหนือหน้ากรมทหารนำ ๔ ดำ ข้างใต้น้ำทหารนำ ๒ ดำ
 ทุ่นสายกลางเหนือหน้า เรือทุ่นกรมอาษาจาม ๒ ดำ เรือทุ่นกรมเรือ
 ก็นขวา ๑ เรือสิ่งโคกรมอาษาใหญ่ขวา ๑ เรือต่างกรมทวนทองขวา ๑
 เรือเหรากรมอาษารองขวา ๑ เรือกิเลนกรมเขนทองขวา ๑ เรือทุ่นตาม
 พระคลังทอดเชือก ๑ ข้างใต้น้ำเรือกรมอาษาจาม ๒ ดำ เรือกรมเรือกึ
 นซ้าย ๑ เรือสิ่งโคกรมอาษาใหญ่ซ้าย ๑ เรือต่างกรมทวนทองซ้าย ๑
 เรือเหรากรมอาษารองซ้าย ๑ เรือกิเลนกรมเขนทองซ้าย ๑ เรือทุ่นตาม
 พระคลังทอดเชือก ๑

ที่ทุ่นกลางตรงหน้ามดตงก มีเรือคอกไม้เพลิง ๒ ดำ เรือพิณพาทย์
 เหนือหน้า ๑ ดำ ท้ายหน้า ๑ ดำ เรือกดองแขกเหนือหน้า ๑ ดำ ท้ายหน้า ๑ ดำ
 มีเรือเจ้ากรมพระตำรวจในซ้าย ๑ ใหญ่ซ้าย ๑ อยู่ใต้น้ำ เรือเจ้ากรม
 ตำรวจในขวา ๑ ใหญ่ขวา ๑ อยู่เหนือหน้าจับทุ่นสายกลางทงต้น มีเรือ

ทหารปืนใหญ่เคมีใหม่อยู่นอกท่นซ้ายกลางเหนือหน้า ๑ ถ้า ท้ายหน้า ๑ ถ้า
 ท่นซ้ายนอกเหนือหน้า มีเรือกรมกองตระเวนขวา ๑ เรือประตุกรม
 มหาไไทย ๑ เรือท่นกรมอาชีวเสด็จขวา ๑ กรมท่าสุขวา ๑ กรมเกณฑ์
 หัตถอย่างฝรั่งขวา ๑ กรมคุ้มรักษาขวา ๑ ท้ายหน้ากรมกองตระเวนซ้าย ๑
 เรือประตุกรมพระกระดาโหม ๑ เรือกรมอาชีวเสด็จซ้าย ๑ กรมท่าสุซ้าย ๑
 กรมเกณฑ์หัตถอย่างฝรั่งซ้าย ๑ กรมคุ้มรักษาซ้าย ๑

บันดาเรือที่ทอดท่นทั้งปวงมีบนหลังท่นของบันจ่ารงค์ มีโคมเพชร
 โคมदानประจำทุกตำแหน่ง แต่เจ้ากรมพระตำรวจนั้นแห่งเสด็จลงไปตั้งท่า
 ราชวรดิฐ แล้วจึงได้ตั้งเรือไปจับท่นตามหน้าที่ เวลาเสด็จขึ้นเจ้ากรม
 พระตำรวจไม่ได้แห่งเสด็จ ในเวลาเมื่อทอดพระประทับนั้นเรือคอนบัก
 โคมกลับมัว พายขนต้องอยู่ทั้งข้างนอกข้างในท่นซ้ายในจนตลอดเวลา
 เสด็จขึ้น บนฝั่งข้างฝั่งขวาค้นคมเจ้ากรมปลัดกรมไพร่หลวงประจำรักษา
 ตรงหน้าเรือมดลัง ๕ กอง ข้างฝั่งขวาค้นออกบนขดตาพระที่นั่งราชกิจวินิจฉัย
 มีพิณพาทย์ผู้หญิงตำรับ ๑ โขดหนึ่งรายตามขดตา เจ้าจอมอยู่อย่าง
 ประจำโฌงยามแต่เช้าแก่กับเสด็จบนพระที่นั่งราชกิจวินิจฉัย ทหารรักษา
 บ้อม ๒ บ้อมแถวทางตลอดเข้ามาจนในพระบรมมหาราชวัง เจ้ากรม
 ปลัดกรมไพร่หลวงตั้งกองอีก ๒ กอง คือข้างใต้ฉนวนกอง ๑ ท่า
 ขุนนางกอง ๑

กระทรวงหลวงซึ่งสำหรับทรงถอยทมมาแต่เดิมนั้น คือเรือรูปสัตว์
 ต่าง ๆ เรือศรี เรือไชย เรือโอ้ เรือคอน แลมีเรือหยวกติดเทียน ๒ เถ็ม
 รูปดอก ๑ ห้าร้อย แต่ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าโปรดให้
 ยกเรือหยวกลงเสีย เหลืออยู่แต่สิบห้าสิบห้า แลเรือที่ทอดพระประทับ

ของหลวงขำรุดซุดโซมไป โปรตให้ข้อแรงพระบรมวงษานุวงศ์แต่ข้าราชการ
 การทำขึ้นทุกกรม เรือหลวงที่ยังเหลืออยู่เรือพระบรมวงษานุวงศ์ที่
 พระชนม์ตั้งมาเป็นหลวงถวายทรงจุกก่อนตอนหนึ่ง แล้วจึงถึงเรือดำเภา
 ซึ่งพระยาโชฎิกการเศรษฐีเป็นผู้แต่ง แล้วจึงถวายเรือพระบรมวงษานุวงศ์
 ค่อยไป แต่เรือข้าราชการนั้นเป็นเรือกระบวนเมือรับสั่งให้ปลดอยเมือใด
 จังจุดเทียนปลดอยมาตามกตางนำหว่างท่นชนในกับเรือบัดดั่งก็ เคยปลดอย
 อยู่ในเวลาจุกดอกไม้ เมือแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ปีระกาศปีศัศก ๓๓๗๗ มีจอยฐัก ๓๓๗๗ โปรตให้พระบรมวงษานุวงศ์
 ข้าราชการทำกระทงใหญ่ถวาย เจ้าพระยาทิพากรวงษัจดหมายไว้ว่า
 “ ครนมาถึง เดือนสิบสอง ขึ้นสิบสี่ค่ำ สิบห้าค่ำ แรมค่ำหนึ่ง พื้ จองเปรียง นน
 เดิมได้ โปรตให้ข้อแรงพระบรมวงษานุวงศ์ฝ่ายนำฝ่ายใน แต่ข้าราชการ
 มีกำลังพาหนะมากทำกระทงใหญ่ ผู้ต้องเกณฑ์คือเพนถึงบ้าง ทำเพน
 แพหยวกบ้าง กว้างแปดศอกบ้าง เก้าศอกบ้าง กระทงสูงคดอคยอค
 สิบศอกสิบเอ็ดศอกทำประกวดประชันกันต่าง ๆ ทำอย่างเขาพระสุเมรุ
 ทว้ทง ๔ บ้าง แดทำเพนกระจาดชั้น ๆ บ้าง วิจิตรไปด้วยเครื่องสด
 คนทำกันมีร้อย คิดในการลงทุนทำกระทงทั้งค่าเตียงคนเตียงพระช่าง
 เบ็ดเสร็จจกถึงยสิบข่งบ้าง ย่อมกว่ายสิบข่งบ้าง กระทงนั้นวนสิบสี่ค่ำ
 เครื่องเขี้ยว สิบห้าค่ำเครื่องขาว แรมค่ำหนึ่งเครื่องแดง ดอกไม้สดก็
 เลือกหาตามลักระทง แดมีจักรกลไทด่างกันทุกกระทง มีมโหรีขับร้อง
 อยู่ในกระทงนั้นก็มีบ้าง เหลือที่จะพรรณว่ากระทงทำนผู้้นทำอย่างนั้น ๆ
 คิคคการประกวดประชันจะเขาชชนะกัน คงวิเศษต่าง ๆ กัน เรือมาตุกระทง
 คิงแต่บ่าย ๔ โมง เรือขกตากกระทงขึ้นไปเข้าที่แต่บ่าย ๕ โมง เรือ

เบียดเสียดคับคั่งกันหนักหนา ใครจะไหวดูเป็นอัศจรรย์ เรือข้าราชการแตร
ราษฎรมาดุ่มเต็มไปทั้งแม่น้ำ ที่ต้องขอแรงทำกระตงนั้น ในพระบรมวงษา-
นวงษ์ผู้ใหญ่ คือ กรมหมื่นสุรินทรรักษ์ ๑ กรมหมื่นรักษมณเฑียร (คือ
หม่อมไกรสร) ๑ กรมหมื่นเดโชติศรี (คือกรมสมเด็จพระเดชาดิศร) ๑
กรมหมื่นพิพิธภูเบนทร์ (คือกรมพระพิพิธโภคภูเบนทร์) ๑ ขุนนาง ท่าน
เจ้าพระยาอภัยภูธร ๑ ท่านเจ้าพระยาพระคลัง (คือสมเด็จพระเจ้าพระยาองค์
ใหญ่) ๑ ท่านเจ้าพระยาศรีพิพัฒน์ (คือสมเด็จพระเจ้าพระยาองค์น้อย) ๑
พระยาพิไชยวารี (คือเจ้าพระยานิกรบดินทร์) ๑ พระยาราชมนตรี (ภู่) ๑
พระยาโชฎิกกราชเศรษฐี (ทองจีน) ๑ รวม ๑๐ กระตง”

คำเล่าถึงกระตงใหญ่ ๒ บินพิศดารเรื่องราวยืดยาวมาก ครั้นจะ
ว่าก็จะยืดยาวหนักไป เห็นว่าที่เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ว่าไว้ นกพิศดุมควร
อยู่แล้ว แต่กระตงใหญ่เช่นนี้ไม่มีต่อไป เพราะทรงทราบว่าจะต้องตง
ทุ่นมาก จึงให้เลิกเสีย เจ้านายข้าราชการฝ่ายในจึงรับทำกระตงใหญ่
แทน กระตงใหญ่ฝ่ายในเช่นที่ทำกันนั้นน่าจะไต่ยว่าจะมีมาแต่รัชกาลที่ ๑
ที่ ๒ แล้ว แต่ไม่ปรากฏในจดหมายเหตุ แต่ไม่มีตัวผู้ที่จะบอกเล่า
จึงไม่สามารถที่จะกล่าวว่าเป็นธรรมเนียมเดิมได้ กระตงข้างในนั้นขนาด
ย่อมลงมาเพียง ๓ สอก ๔ สอก จนถึง ๖ สอก ในชั้นหลังลงมาตัวผู้
ทำนั้น คงเป็นผู้ทำขึ้นทีละประจำที่ ๓ วันอยู่แต่กรมขุนกิตติยาสุนทร กรม
หมื่นอัมพรสุดาเทพ แลเจ้าคุณปราช่าง นอกนั้นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
เข้ากันทำวันละกระตง พระเจ้าน้องนางเธอเข้ากันทำวันละกระตงหนึ่งบ้าง
ต้องกระตงบ้าง พระองค์เจ้าดวงเดือนหนึ่ง พระองค์เจ้าดวงนภาซึ่ง
เสด็จลงมาอยู่ในพระบรมมหาราชวังทำวันหนึ่ง คงอยู่ในมีกระตงวันหนึ่ง

เจ็ดกระทรงแปดกระทรง ใช้ประดับด้วยเครื่องสดรูปภาพพัทธของมะลอก
 ไม่มีเครื่องกลไกอันใดรูปกระทรงก็ย่นที่ไม่ได้เปลี่ยน ผู้ใดเคยทำอย่างใด
 ก็ทำตามเคย ประกูดประชันกันแต่รูปภาพเครื่องสดแตกออกไม่ช่วยประ
 ดับคกแต่ กระทรงหนึ่งก็ตั้งอยู่ในห้องซึ่งตามตึบค้ำตั้ง มีมาจนตลอด
 รัชกาลที่ ๓ รูปกระทรงเหล่านี้เขียนอยู่ทั่วद्याนนาถารามหลายอย่าง
 ครั้นถึงรัชกาลที่ ๔ มีคิดต่อมาอีก ๒ ปี ทรงทราบว่าเป็นการเปลืองเงิน
 พระบรมวงษานุวงษ์ฝ่ายในมีผลประโยชน์น้อยจึงโปรดให้เลิกเสีย เสด็จ
 เสด็จพระบรมวงษานุวงษ์ฝ่ายหน้าเค็มขึ้นตามทักถั่วมาแล้ว แต่ภายหลังจึง
 โปรดให้มีเรือพระที่นั่งอนันตนาคราช แต่เรือไชยแต่แทนกระทรงใหญ่
 ต้องดำ บันดาเครื่องสูงที่ประจำตามกระทรงเปลี่ยนเป็นฉัตรเทียนหว่าง
 ฉัตรมีบังแทรก ซึ่งทักถั่วลาดถือหัวเรือท้ายเรือก็มเทียนประจำ ตามกระ
 ทรงเรือคงเชิงเทียนใหญ่ มีเทียนด้อมยาว ๆ จุดทุกกระทรง ในบุษบกเรือ
 พระที่นั่งอนันตนาคราช ตั้งพระพุทธสิหิงค์น้อย นำบุษบกตั้งเครื่อง
 นมัสการทองคำ แต่เรือไชยดำหลังตั้งพานพุ่มไม่มีเครื่องนมัสการ ทรง
 จุดเทียนเรือพระที่นั่งต้องดำก่อน แล้วจึงได้จุดเทียนเรือกระทรงต่อไป เรือ
 พระที่นั่งนพวงษานุวงษ์เรือหนึ่งก็ตั้งไปตามด้านหน้า แล้วจึงทวนน้ำกลับขึ้นมาใน
 ระหว่างทวนสายกลางกับสายนอก

ครั้นถึงในแผ่นดินปัจจุบันนี้ เรือไชยดำหลังเปลี่ยนเป็นเรือสุพรรณ
 หงษ์ ซึ่งสร้างรุดทรงซ่อมแซมขึ้นใหม่บ้าง พระพุทธรูปพุทธรูปสิหิงค์น้อย
 ยกเป็นพระพุทธรูปประจำพระชนมพรรษาวันรัชกาลที่ ๔ จึงได้เปลี่ยนพระ
 ไชยวัฒน์ ในแผ่นดินปัจจุบันนี้ลงในเรือพระที่นั่งอนันตนาคราชแทน ส่วน
 กระทรงใหญ่นี้ทรงพระปรารภว่ายังไม่เคยทอดพระเนตรมาแต่เดิม สมเด็จพระ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ามหามงกุฎ กรมสมเด็จพระบวรราชปรมังขล
 แดพระบรมวงษานุวงศ์ฝ่ายใน จึงได้พร้อมกันทำถวายทอดพระเนตร กระ
 ทงสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอชน มี่เครื่องจักรกลไถอย่างกระตงข้างนำ
 แต่ก่อน แต่กระตงพระบรมวงษานุวงศ์ฝ่ายในเป็นอย่างกระตงข้างใน
 เมื่อได้ทอดพระเนตรแล้ว ก็ไม่ได้โปรดให้ม้ต่อไปทุกปี นาน ๆ จึงมีคราว
 หนึ่ง จนในครั้งหลังที่สุดนี้ สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชเทวี พระ
 นางเจ้าพระราชเทวี ได้ทำถวายเป็นอย่างกระตงข้างนำ มีเครื่องจักร
 กลไถทงสามกระตงอีกคราวหนึ่ง กระตงใหญ่ขึ้นทรงจุดภายหลังเมื่อสิ้น
 เรือลอยประทับที่ปราง ถ้ามีใครกระตงใหญ่ก็เป็นการครึกครื้นเอิกเกริก
 ยิ่งกว่าทุกปี

อนึ่งการลอยพระประทีปนั้น แต่เดิมมาข้าราชการซึ่งเข้ามาเฝ้าใน
 พระบรมมหาราชวัง สิ้นเวลาแล้วก็ต่างคนต่างกลับไปบ้าน อยู่แต่ที่
 คองประจำราชการในหน้าที่ แต่ครั้นเมื่อมีม้กระตงใหญ่ท่านเสนาบดีผู้ซึ่ง
 ถูกเกณฑ์กระตง ทั้งฎาเหวกระตงของตัวลงไปคอยรับเสด็จอยู่ที่หลังค้ำ
 หนักแพ ครั้นเมื่อเสด็จพระราชดำเนินลงไปถึงที่นั้น ก็ได้ทรงพักทวย
 เวลาเสด็จขึ้นก็พระราชทานถว้พระราชกุศล แดชมเชยกระตงต่าง ๆ บ้าง
 ครั้นภายหลังมาถึงว่าการที่เกณฑ์กระตงใหญ่นั้นเลิกแล้ว ท่านผู้ใหญ่ว
 ปวงก็ปรึกษาถันเห็นว่า การซึ่งข้าราชการตามเสด็จลงไปอยู่หลังค้ำหนัก
 แพนเป็นการสมควร ด้วยประเพณีจะเสด็จออกจากพระราชวังไปใน
 ที่แห่งใด มีเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมไข้ แดพระราชทานเพลิงเป็นต้น
 ท่านเสนาบดี แดข้าราชการ ผู้ใหญ่ผู้น้อย ก็ ต้องไป รับเสด็จ พระราชดำเนิน
 ทุกแห่ง การลอยพระประทีปเป็นเวลาเสด็จออกจากพระราชวัง

เวลาถางดิน ก็สมควรจะมีข้าราชการลงไปรักษายู่ด้านหลังให้เป็นการ
มั่นคงแข็งแรงยิ่งกว่าเวลาอื่น เมื่อท่านผู้ใหญ่ปรึกษาพร้อมกันดังนี้แล้ว
ก็ได้มาคอยเฝ้าประจำอยู่จนเวลาเสด็จขึ้นทุกวัน ทั้งเคียนสืบเช็คเคียนสืบ
ต้องจนตลอดอายุของท่าน ผู้คนปรึกษาทั้งปวงนั้น ครั้นตกมาถึงแผ่น
ดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ท่านเสนาบดีดำรงเก้ายังอยู่
บ้างดำรงใหม่ก็ทำตามกันเป็นธรรมเนียมยั่งยืนมา ในฤดูเคียนสืบเช็คมัก
จะยังไม่ขาดฝน ข้าราชการที่มาคอยรับเสด็จต้องเปียกฝน จึงโปรด
ให้ก่อเตี้ยงเป็นหลังคาแก่งออกมาจากฉนวน เป็นที่สำหรับข้าราชการเฝ้า
แต่เตี้ยงนั้นเป็นอย่างเคย ๆ สำหรับหมอบ ครั้นแผ่นดินประจุนั้นเปลี่ยน
เป็นขึ้น ข้าราชการเข้าไปยืนในนั้นก็ไม่เห็นหน้า ครั้นเมื่อปัจจุบัศก
ก็ดทรงแห่งดทรงจึงได้ รื้อเสียยังหาได้ทำเช่นใหม่ไม่ แต่ท่านเสนาบดีที่มา
เฝ้าอยู่ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ครั้นภายหลัง
ถึงลงมาเสด็จลงลอยพระประทับปัก ๆ นักเข้า ส้มเต๋เจ้าพระยาบรมมหา
ศรีสุริยวงษ์ ซึ่งเป็นหัวหน้าเสนาบดีอยู่ในเวลานั้น นอนหัวค่ำวันไม่ได้
มาบ้างไม่มาบ้างจนปลาย ๆ ลงมา พอเกิดเลิกรธรรมเนียมเสนาบดีเข้าวัง
ก็เลยหายสูญไปด้วยกันทั้งหมด คงมาอยู่แต่ปัดทูลฉลองแต่ข้าราชการ
ที่หมั่น ๆ เฝ้าประจำอยู่ จนตลอดมาถึงแผ่นดินประจุนั้น

กำหนดที่หมายในการเสด็จลงลอยพระประทับ พอเสด็จพระราชดำ
เนินถึงเกย ก็ชักโคมัญญาขึ้นที่เสาชิง เมื่อโคมขึ้นแล้วจึงประโคม
พิณพาทย์กลองแขกแตรวงทั่วกัน เมื่อเสด็จลงประทับในเรือบัลลังก์
แล้วรออยู่จนเรือตำรวจออกจวนขึ้น จึงได้เสด็จพระราชดำเนินออกประทับ
ที่ฐานเรือนบัลลังก์ พระเจ้าลูกเธอที่ทรงพระเยาว์บางองค์ออกประทับด้วย

แต่เมื่อก่อนครั้นที่พระองค์ได้กับเสด็จนัก ข้างขวาเป็นที่ตั้งพระ
บรมราชเทวี พระราชเทวีประทับจุดเทียนข้างคอนท้ายเรือกระโทงข้างซ้าย
ธรรมเนียมในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า มีพระเจ้าลูกเธอพระ
องค์หนึ่งบ้างต้องพระองค์บ้าง คือกรมหมื่นอมรรตานุรักษ์เป็นต้น ต่อ
นั้นไปเจ้าจอมอยู่งานที่เป็นคนโปรดมดกเปลี่ยนกันอีก ๔ คน ครั้นมาถึงแผ่น
ดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า แต่แรกเจ้าจอมอยู่งานจุด แต่ครั้นเมื่อ
มีเหตุการณ์ภัยความขึ้น ก็เปลี่ยนเป็นพระเจ้าอินทวงศ์เธอ พระเจ้าราช
วรวงษ์เธอจุด แล้วก็กลับเป็นเจ้าจอมอยู่งานบ้างเปลี่ยนไปเปลี่ยนมา
ในแผ่นดินพระเจ้านั้น พระเจ้าอินทวงศ์เธอจุดเสมอตลอดมาคงอยู่อย่าง
เช่นเมื่อในปลายแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่ได้เปลี่ยน
แปลงอันใด เมื่อจุดเรือกระโทงไปถึงเรือสำเภามาเป็นกำหนดจุดดอกไม้
จึงทรงจุดดอกไม้ช่นวน เมื่อเรือดอกไม้เห็นดอกไม้ช่นวนที่ปลดงก์ จึง
ได้จุดดอกไม้ มีพุ่ม กระถางระหาพุ่ม ตะโพนเรียงมะพร้าวกรวด พุ่มมะพร้าว
แต่มีเรือทหารในจุดดอกไม้ในทันชั้นในไปกว่าจะเสด็จขึ้น ในเรือปลดงก์
มีดอกไม้หน้าถวายทรงจุดต้องคะดุ่ม

อนึ่งในเดือนสิบสองนี้ มีเรือผ้าขาวของหลวงเรียกว่าผ้าขาวบันดา
ก็กักกันละ ๘ ลำ ยึดทุ่นสายกต่างอยู่ข้างเหนือหน้า ผ้าขาวพระราชทาน
แต่พระราชอาณาพระครูหัวเมือง ที่เข้ามาในการฉลองใครเปลี่ยนไปวัน
ละ ๘ รูป เวลาถวายพระประทับแล้วทรงพระดำเนินในทกแล้วเสด็จขึ้น
ตวัดโคมสัญญาเป็นกำหนด

อนึ่งการทอดผ้าขาววิเศษ ซึ่งเป็นของหลวงแต่ก่อนเคยมีมาบ้าง เป็น
ครั้งแรกคราวแต่ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีผ้าขาว

วัดประทุมวันคิด ๆ กันไปหลายปี พึ่งมาขาดตอนในปลายแผ่นดิน ในการ
 ฝ่าฝืนนี้ เสด็จพระราชดำเนิน โดย เรือกระบวน อย่างพระราชทาน พระกระสุน
 เวทมายพระสังฆสวดพระพุทธมนต์ ในพระอุโบสถ มีเรือกระจากผ้าป่า
 จอดเรียงรายอยู่ในหน้าพระอุโบสถ มีเครื่องประโคมพิณพาทย์แตรการ
 เถ่น คือเพลงแตรดาวขับแพนเป็นคันท่อนในเรือเวลาสวดมนต์ขับ ประ
 ทับแตรที่พระที่นั่งทรงธรรมสระนั้นคันท้อง เวลารุ่งเช้าพระสังฆรับบิณฑ
 บาตเรือในสระ ๓๐ รูป เวลาเพลรับพระราชทานฉันแล้ว เสด็จพระ
 ราชดำเนินกลับ

ในแผ่นดินปัจจุบันนี้ มีวัดประทุมวันครั้งหนึ่งเป็นการเอิกเกริก
 โกลาหลยิ่งใหญ่ ขอแรงพระบรมวงษานุวงศ์ข้าราชการ แต่งเรือผ้าป่า
 ตามแต่ผู้ใดจะแต่งอย่างไร บ้างก็ทำเป็นรูปยักษ์รูปสัตว์ต่าง ๆ บ้างก็
 เป็นกระจากซ้อนกันสามชั้นห้าชั้น ประกวดประชันกันโดยความคิด แล้ว
 มีเรือการเถ่นต่าง ๆ ถมธมณูว่าขับแพนเพลงเถรว่า พิณพาทย์หลาย
 ลำรับ ชักผ้าป่าผ่านหน้าพระที่นั่งซึ่งคนพินานเป็นกระบวนแห่มีเรือราษฎร
 มาช่วยแห่ผ้าป่าหลายร้อยลำ ชักผ้าป่าแต่เวลากลางวันจนเวลาค่ำจึง
 ได้ถึงประทุมวัน แล้วจอดเรือผ้าป่าเรียงรายอยู่ตามในสระตอนข้างหน้าวัด
 ว่างเรือการเถ่นเป็นระยะไปรอบสระ มีเรือราษฎรเข้าไปขายของกินต่าง ๆ
 ตามแต่ผู้ใดจะไป ในเวลาค่ำวันนั้นเรือราษฎรที่ไปค้าผ้าป่าเต็มแน่นไปทั้ง
 สระจนเวลาจวนสว่างจึงได้ทอดผ้าป่า ประทับแรมคันท้องแตรสวดมนต์
 เเจียงพระเหมือนอย่างแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผ้าป่า
 วัดประทุมวัน คงได้ทอดอยู่ในข้างแรมเดือน ๑๒ เวลาตลิ่งใด
 มีแล้วทุกครั้ง ต่อมาเสด็จพระราชดำเนินเข้าไปประทับอยู่บางปิ่นเนื่อง ๆ

เมื่อยังไม่ได้สร้างวัดนิเวศน์ธรรมประวัติ ก็ได้มีการผ้าป่าวัดชุมพลนิภา-
 ยาราม มีกระบวนแห่บ้างไม่มีบ้าง แต่จ้ะพระราชดำเนินเข้าในกระบวน
 แห่ก็มี เป็นการเปิดเตี๊ญนอกธรรมเนียม เครื่องของไทยทานเปนของ
 หลวงบ้าง ของกรมพระตำรวจแถมหาดเล็กที่ตามเสด็จพระราชดำเนินจัด
 ถวายช่วยในการพระราชกุศล คนละสิ่งต้องสิ่งบ้าง ครั้นเมื่อมีวัด
 นิเวศน์ธรรมประวัติก็เพิ่มจำนวนของผ้าป่ามากจนพอทั้งสองวัด เวลา
 มีการฉลองผ้าป่าในสระ มีเรือการเดินต่าง ๆ ตามสมควร แลเรือราชวร
 ุทอยู่ในหมู่บ้านเหล่านั้น เข้ามาดการเดินเปนอันมาก ครั้นเวลาถึงก็
 ชักผ้าป่าไปทอดทั้งสองวัด เสด็จพระราชดำเนินบ้าง ไม่ได้เสด็จบ้าง
 มีแต่การทรงบาตรไม่ได้สวดมนต์เสวยพระ ถ้ามีใครเสด็จพระราชดำเนิน
 พระราชทานพระกระชิ่งเดือน ๑๑ ก็มีผ้าป่าเดือน ๑๑ ถ้าพระราชทานพระ
 กระชิ่งเดือน ๑๒ ก็มีผ้าป่าเดือน ๑๒ ถ้าไม่ได้เสด็จพระราชดำเนินการผ้าป่า
 นั้นก็เลิก ถ้ามีที่เสด็จพระราชดำเนินขึ้นไปเมืองตพบุรีก็มีผ้าป่าวัดมณ
 ุชดวนร ุเพิ่มชนออกถวญหนึ่ง ราชวรุชกผ้าป่าให้ไปตามดำเนินาคงแต่
 เวลาเช้า ตามแต่พวกใดจะพาไปแห่งใดไม่มีกำหนด ต่อเวลาค่ำจึงได้มา
 จอดเรือที่หน้าแพที่ประทับในท้องพรหมมาศ มีการเดินตฤตุตอกไม้
 เพลิงเปนการฉลอง จนเวลาถึงก็ชักผ้าป่าไปทอด การทอดผ้าป่า
 ตามวัดต่าง ๆ เช่นนี้ไม่เป็นการมีเสมอ เป็นการนอกแบบแล้วแต่จะโปรด
 ให้มีแห่งใด ก็มีขึ้นเปนครั้งเปนคราว วัดอื่น ๆ ที่ไม่เคยมีผ้าป่า เช่นวัด
 ราชบพิธเปนต้นก็มี จะพรรณาอีกจะยืดยาวไป

ที่ ๕ กาธานูกาด

การพระราชกุศลซึ่งเรียกว่า กาธานูกาดตามเคยเป็นการเกิดขึ้นใน
แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพิเศษขึ้นกว่าเก่า
ที่เคยมีแต่สังกรานศกวงหนึ่ง มีเดือนเว้นอยู่ห้าเดือน คือเดือนเจ็ด
เดือนเก้า เดือนอ้าย เดือนยี่ เดือนสาม เดือนนอกนั้นมคธทายการพระ
ราชพิธี ฤๅการพระราชกุศลทุก ๆ เดือน ในเดือนสิบสองนี้กาธานูกาด
ควรจะตกอยู่ในวันแรมค่ำหนึ่งเหมือนเดือนสิบเอ็ด แต่เพราะเวลาเขายัง
คิดถึงยังพระสงฆ์ฉลองใคร ซึ่งมันเปลี่ยนกันฉันเป็นสามพวก เป็นพระ
สงฆ์จำนวนมาก จึงได้แยกไปทำเสียในวันแรมสองค่ำคือการฉลองใคร
หนึ่งพระสงฆ์ ซึ่งต้องนิมนต์ดับปรณีกาธานูกาด ตามรายองค์พระอัฐิ
ในจำนวนเดือนสิบสองนี้ ก็ใช้พระราชคณะกานานุกรมไปเชิญหัวเมือง
ซึ่งต้องแบ่งฉันในวันแรมค่ำหนึ่งนั้นด้วย การพระราชกุศลกาธานูกาดใน
เดือนสิบสองนี้ทำที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ไม่ได้ยกไปพระที่นั่งอนันต
สมาคมตามการฉลองใคร ด้วยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ไม่โปรดให้เชิญพระบรมอัฐิแด่พระอัฐิ ไปตั้งที่พระที่นั่งอนันต
สมาคมแต่เดิมมา เมื่อคิดการตกแต่งฤๅซ่อมแซมพระที่นั่งอมรินท
รวินิจฉัย ก็ได้ทำที่พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ปราสาทบ้าง พระที่นั่งสุทไธสวรรย์
บ้าง จำนวนพระบรมอัฐิพระอัฐิซึ่งดับปรณีกาธานูกาด
ทั้งปวงเท่ากันทุก ๆ เดือน เว้นไว้แต่สังกรานต์ พระสงฆ์นั้นใช้พระ

อารามซึ่งเป็นที่พระอัฐฐิฐินได้ทรงปฏิสังขรณ์ถาวรสร้างขึ้นใหม่ ถ้าพระ
อัฐฐิฐิได้ไม่ได้อุปถัมภ์ปฏิสังขรณ์แต่ทรงสร้างพระอาราม ก็ใช้พระอารามซึ่ง
เป็นที่พระญาณคิวงษอนโกตชิตได้ทรงสร้างแต่ทรงปฏิสังขรณ์ ฤๅที่พระ
สังฆมณฑลนั้นนับเนื่องในพระวรวงศ์ทางหนึ่งทางใดก็ใช้ได้บ้าง ในการกาตา-
นุกาตอื่น ๆ พระสังฆมณฑลจะคงเหมือนกันทุก ๆ คราว ไม่ใคร่เปลี่ยนแปลง
แต่ในเดือนสิบสองขึ้นเปลี่ยนเป็นหัวเมือง มีพระนามถวายชื่อวัดตาม
ที่ใดจดหมายต่อไปนี้

- ๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ วัดสุพรรณดาราราม
- ๒ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย วัดไชยพฤกษมาตา
- ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว วัดศาลาปูน
- ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว วัดเสนาศนาราม
- ๕ สมเด็จพระปฐมบรมมหาชนกไปยการิมดี วัดสุพรรณดาราราม
- ๖ กรมสมเด็จพระเทพสุดาวดี วัดพนัญเชิง
- ๗ กรมสมเด็จพระศรีสุทธาวาส วัดประطمเจดีย์
- ๘ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมาร วัดอัมพวันเจติยาราม
- ๙ กรมสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี วัดอัมพวันเจติยาราม
- ๑๐ กรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี วัดเสนาศนาราม
- ๑๑ กรมสมเด็จพระศรีสุทธาโดย วัดคงคาราม
- ๑๒ กรมสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี วัดนิเวศน์ธรรมประวัติ
- ๑๓ สมเด็จพระประปฐมบรมโอรสาธิราช วัดอัมพวันเจติยาราม
- ๑๔ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอภัยภูเบศร เจ้าฟ้ากรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร์ วัด

บรมวงษจักรวรรดิ

๑๕ สมเด็จพระเจ้าไอยิกาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพวดี วัดเจ้า
คณะใหญ่ในเมืองราชบุรี

๑๖ สมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี
กรมหลวงวิสุทธิกระษัตริย์ วัดมหาสมณาราม

๑๗ สมเด็จพระนางเจ้าสุภัททันตาภรณ์พระบรมราชเทวี วัด
นิเวศน์ธรรมประวัติ

๑๘ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าภรรณาภรณ์เพชรรัตน์ วัด
นิเวศน์ธรรมประวัติ

๑๙ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าพัชรกิติยาภา นเรนทิราเทพยวดี
กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ วัดนิเวศน์

๒๐ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าตรีเพ็ชรุตม์ธำรง วัด
นิเวศน์ธรรมประวัติ

๒๑ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าศิริราชกกุธภัณฑ์ วัด
นิเวศน์ธรรมประวัติ

๒๒ สมเด็จพระบรมราชมาตามหัยกาเธอ กรมหมื่นมาตยาพิทักษ์
วัดปรมัยยิกาวาส

๒๓ สมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี วัดชุมพลนิกายาราม

๒๔ พระอรรคชายาเธอ พระองค์เจ้าเสาวภาคยนารีรัตน์ วัด
นิเวศน์ธรรมประวัติ

๒๕ พระชนกในกรมสมเด็จพระศรีสุทธาโลย วัดคำตาปุ่น

๒๖ พระชนกใน กรม สมเด็จพระศรีสุริเยนทราธิบดี วัด
กระวีศาราม

๒๗ พระชนนีในกรมสมเด็จพระศรีสุตาโดย วัดคำตาปูน

๒๘ พระชนนีในกรมสมเด็จพระเทพศิรินทราบาศย์ วัดนิเวศน์ธรรม
ประวัติ

พระพุทธรูปซึ่งตั้งในการกาถานุกาถน์ ใช้พระชนมพรรษาวันในรัช-
กาลที่ ๓ ที่ ๒ เป็นพระพุทธรูปอุ้มบาตร ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวทรงสร้างขึ้นด้วยทองคำ แล้วทรงพระราชอุทิศถวายทั้ง ๒ พระ-
องค์ พระห้ามสมุทรสำหรับรัชกาลที่ ๓ ทรงสร้างขึ้นด้วยทองคำ ใน
แผ่นดินปัจจุบันนี้ แล้วทรงพระราชอุทิศถวาย พระพุทธรูปหิ้งค์จำลอง
ประจำรัชกาลที่ ๔ พระพุทธรูปยืนอุ้มบาตรตามพระชนมพรรษาวันกรม-
สมเด็จพระอมรินทราบาศย์ พระพุทธรูปยืนถวายเนตรตามพระชนม-
พรรษาวันกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบาศย์ ทรงหล่อด้วยทองคำใน
รัชกาลที่ ๔ ทรงพระราชอุทิศถวาย พระพุทธรูปสมาธิทรงหล่อด้วย
ทองคำในรัชกาลปัจจุบันนี้ ทรงพระราชอุทิศถวายกรมสมเด็จพระ-
เทพศิรินทราบาศย์ เป็นพระพุทธรูป ๗ องค์ด้วยกัน

เวลาเช้าเสด็จออกพระสงฆ์ฉัน เมื่อทรงประเคนแล้วเจ้าพนักงาน
กรมภูษามาตา จึงได้เชิญพระบรมอัฐิพระอัฐิ ทรงพระราชยานงตั้ง
คือพระราชยานงของคหบดีพระบรมอัฐิ แดพระอรรคมเหษณ์แดพระญาติ
วงศ์อันสนิทในรัชกาลนั้นรวมกันไป แล้วจึงมีพระเสด็จเชิญพระอัฐิ
นอกนั้นออกไปอีก พระบรมอัฐิพระอัฐิที่ค้างบนพระที่นั่งแล้วครั้นครั้นคือ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวสี่พระองค์ สมเด็จพระประสูติบรมมहाไปย
กาธิบดี กรมสมเด็จพระเทพสุดาองค์ กรมสมเด็จพระศรีสุตาภิบาล
สมเด็จพระรูปศิริโสภาคยมหานาครี สมเด็จพระอมรินทราบาศย์

ลำดับปรณรายร้อยอีก ๓๐๐ รูป พระราชนัดดาปรณพระอัญญา
บรมวงษานุวงศ์ในหอพระนาค ๓๐๐ รูป

หนึ่งในการฉลองไตรสามเณรเปรียญที่เข้ารับไตรปี ได้เข้ามา
บิณฑบาตในพระบรมมหาราชวังทั้ง ๓ วันแต่ไม่ได้ฉัน จึงได้เคยยกมา
ฉันในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย พร้อมกับวันพระราชกุศลถกทานุภา
๕๖ ๕๗ นด้วยแถวหนึ่งต่างหาก

การซึ่งมักจะขาดในการพระราชกุศลถกทานุภาถน คือหุ้มแพรไม่ได้
เป็นธุระในการตั้งเครื่องนมัสการ ให้แต่คนหาเด็กเวรไปตั้ง ครั้นเมื่อถวาย
เทียนชนวนทรงจุดตะบะธมแล้วก็นึกว่าเป็นพอ สิ้นธุระ ครั้นเมื่อจะทรง
จุดเครื่องนมัสการทอน้อย ต้องเรียกเทียนชนวนวิ่งเวรถวายอยู่เนื่อง ๆ

อีกอย่างหนึ่งขาดก็ขาดไม่มาถวายฉลากลำดับปรณ ทรงทอด
ผ้าไปใต้กิ่งกลางแล้วจึงวิ่งกระหัดกระหอบมาภายหลัง ต้องเสด็จพระราช
ดำเนินกลับชนมาทอดฉลากอีกเที่ยวหนึ่ง นอกนั้นก็ไม่มีใครจะมการขาด
อันใด ด้วยเคยมีอยู่เนื่อง ๆ เว้นไว้แต่โรคของมหาเด็ก ซึ่งเป็นโรครักษา
ไม่หายเหมือนโรคกระสาย คือพระตำราโนตก คงจะนั่งพูดพด้าม
ถ่านหนึ่งหัดบดาเสียต้องเรียกเอะอะเนื่อง ๆ

ที่ ๒ การแจกเบญหวัด

การแจกเบญหวัดไม่มีกำหนดแน่ว่าวันใด แต่คงอยู่ในวันจันทร์ฤ
 วันพุธข้างแรมเดือนสิบสอง ชนมเนียมการแจกเบญหวัดนี้ แต่เดิมก็
 ไม่มีการมงคตอันใด พึ่งมีขึ้นในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ด้วยทรงพระปรารภเรื่องเจ้านายที่ทรงผนวช แต่ก่อนมาเคยได้เบญหวัด
 ตามกรมเหมือนอย่างฝ่ายคฤหิ์ ผู้ซึ่งมารับเบญหวัดแทนเจ้าซึ่งทรงผนวช
 นั้น ไม่ได้ติดต่อกันมาจกเจ้านายเป็นคำอนุญาตให้รับ เมื่อรับ
 ไปแล้วไปนั่งเสี้ยก็มีโดยมาก ไม่เป็นประโยชน์อันใดแก่ผู้ที่ได้ ครั้นจะ
 ว่าก่ด่าวทองถามขึ้นก็เป็นการขัดอยู่ด้วยดีกขามท อีกประการหนึ่งการซึ่ง
 พระราชทานเบญหวัด นั้นชื่อว่าเป้นพระราชทานเงินแต่พระบรมวงษานุวงษ
 ที่ทรงผนวชโดยตรง ๆ พระบรมวงษานุวงษที่ทรงผนวชทรงประวัติดิ
 ตามวินัยโดยเคร่งครัด ก็เป้นที่รังเกียจว่าเงินนั้นเป้นอกปฎิบัติไม่ควรรับ
 พระราชทรัพย์ซึ่งต้องจำหน่ายไปเป้นอันมากนั้น ก็ไม่เป้นประโยชน์แต่พระ
 บรมวงษานุวงษซึ่งทรงผนวชโดยมาก พระราชทรัพย์ที่ลงงก็เป้นอันเสีย
 เปด่า เพราะพระองค์ได้ทรงผนวชอยู่นาน ได้ทรงทราบการทั้งปวง
 เหล่านี้แล้ว จึงได้ทรงคิดแก้ไขเสียใหม่ทำเป้นค้วทรงพระราชอุทิศ ค่อ
 ตั้งซึ่งควรแก่สมณบริภคตามจำนวนเงินเบญหวัด มีพระราชหัตถเลขาแด
 พระราชธัญจกรประจำเป้นสำคัญ พระราชทานแต่พระบรมวงษานุวงษ
 ซึ่งได้รับเบญหวัดนั้น มอบให้แก่ผู้ใดผู้หนึ่งซึ่งเป้นกบฎการก มารับ

เงินจากเจ้าพนักงานแลในท้ายตัวดำคณินัน มีพระบรมราชานุญาตว่า
ถ้ากับยการปฏิบัติไม่บริบูรณ์ตามสมควร ก็ให้มาร้องต่อพระยา
ราชภักดีได้โดย

การซึ่งจะพระราชทานตัวดำคณินัน ก็เป็นเหตุที่ควรจะต้องให้มี
เวลา ที่พระบรมวงษานุวงศ์ทรงผนวชได้เข้ามาทรงรับต่อพระหัตถ์ อีก
ประการหนึ่งทรงพระราชดำริห์เห็นว่า พระราชทรัพย์ซึ่งจะจับจ่ายไป
เป็นอันมาก ก็ควรจะเริ่มจำหน่ายในการพระราชกุศล ในพระพุทธศาสนา
ก่อนจ่ายไปแก่ผู้อื่น

หนึ่งก็ควรจะมีการสมโภชให้เป็นมงคลแก่ศิริราชสมบัติ เมื่อทรง
พระราชดำริห์ดังนี้แล้ว จึงโปรดให้มีการมงคลในวันแรกแจกเบ็ญหวัด
ให้เชิญเฉพาะแต่พระราชวงษานุวงศ์ บันดาลที่ทรงผนวชเข้ามารับพระราช
ทานฉัน ดำริห์กันเป็นดำริห์หลวง ต่อขึ้นไปเป็นของเจ้าพนักงานกรมพระ
พระคลังมหาสมบัติหาคนละดำริห์ แลให้ตั้งโต๊ะเชิญพระสยาม
เทวาริราชมีเครื่องตั้งเวียงตั้งแร่ทองคำซึ่งเกิดในพระราชอาณาเขต อัน
ก่อเป็นเขามออย่างย่อม ๆ แลเงินซึ่งจะแจกเบ็ญหวัด ทั้งสัมมุคบาญชี
แลกระดานดำหรับแจกเบ็ญหวัด ตั้งบายศรีแก้วทองเงิน พระสงฆ์ฉัน
แล้วทรงจุดเทียนเครื่องตั้งเวียงเทวดา ไหรวางบูชาเทวดาแล้วอาถักขน
อ่านคำประกาศกระแด้พระราชดำริห์ดังซึ่งกล่าวมาแล้ว แต่มีข้อความ
เดิมพิศดารออกไปอีกข้อหนึ่ง ว่าพระบรมวงษานุวงศ์ซึ่งทรงผนวช
ไม่ได้ช่วยราชการแผ่นดินอันใด ก็ขอบที่จะยกเบ็ญหวัดเสียเหมือนข้า
ราชการ ที่กราบถวายบังคมลาบวชต้องพรรษาหนึ่งไปแล้ว แต่ทรง
พระราชดำริห์เห็นว่าพระบรมวงษานุวงศ์ซึ่งทรงผนวช กันนับว่าเป็นผู้มี

ความชอบอยู่ที่ได้นำให้พระบรมราชวงศ์เป็นญาติในพระพุทธศาสนา ความ
 ในคำประกาศข้อนี้ ข้าพเจ้าไม่ผู้เห็นชอบด้วย เพราะเห็นว่าพระ
 บรมวงษานุวงศ์ซึ่งมีได้ทรงผนวช แต่มิได้ช่วยราชการแผ่นดินอย่างหนึ่ง
 อย่างใด แต่ที่ข้าพระพุดความชั่วให้เป็นทีเสื่อมเสียพระเกียรติยศ
 เช่นพระองค์เจ้าดำยอง ก็เห็นแต่ผู้สืบอยู่กับวงศ์ ก็ยังได้รับพระราชทาน
 เบี้ยหวัดถึง ๕ ชั่ง แลเงินชดเชยจนเรียกว่าเงินกลางปี ก็ยังคงได้
 ไม่ได้ดัดทอนอันใด นี่เป็นตัวอย่างว่าไม่แปลแต่ไม่ได้ช่วยราชการ ข้า
 พระพุดความชั่วด้วย ที่ไม่ได้ช่วยราชการอยู่เฉย ๆ เปล่า ๆ เช่นเจ้าวังนำ
 มีพระองค์กัตทรงเป็นคัน ก็มีเพื่อนอันมาก ถ้าจะเทียบกันในชั้นหม่อม
 เจ้าพระกับหม่อมเจ้าที่เป็นกฤหิฐินี่เท่า หม่อมเจ้าที่รับราชการมี
 หหลายองค์จริงอยู่ แต่ที่ไม่ได้รับราชการมีโดยมาก ที่สุดคนที่สืบสืบก็
 ยังได้เบี้ยหวัดอยู่ปีละ ๖ บาท ถ้าจะว่าไม่ได้ช่วยราชการควรตัดเบี้ยหวัด
 แล้ว ต้องนับว่าควรตัดทั้งสิ้น ถ้าจะว่าไปพระบรมวงษานุวงศ์ที่ทรง
 ผนวช ต้องเข้ามาราชการในการพระราชพิธีต่าง ๆ มากกว่าพระองค์เจ้า
 หม่อมเจ้าที่อยู่เฉย ๆ ไม่ทำอะไรโดยมาก ความชอบนั้นไม่น่าจะยกขึ้น
 ประกาศ แต่ไม่อาจแก้ไข ด้วยเห็นว่าคำข้างต้นเป็นการยกโทษ พระ
 บรมวงษานุวงศ์ซึ่งทรงผนวชอยู่หน่อย ๆ ก็จริง แต่ยกโทษขึ้นเพื่อจะ
 แสดงความชอบที่ได้นำให้พระบรมราชวงศ์เป็นญาติกับพระพุทธศาสนา
 ความยกย่องอันนี้ จะเป็นที่ต้องพระไทยพระบรมวงษานุวงศ์ที่ทรง ผนวช
 ไม่มีผู้ใดนักกระแวงรังเกียจข้อนี้ทุกถ้าว ถ้ายกความชอบเสีย บางทีก็
 จะเป็นทวดทกกันแห่งของพระบรมวงษานุวงศ์ที่ทรงผนวช ซึ่งเคยทรงฟัง
 คำประกาศนี้มาแต่ก่อน ว่าข้าพเจ้าไม่นับถือยกย่องความชอบของท่าน

เหมือนอย่างเช่นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยกย่อง อีก
 ประการหนึ่งการใด ๆ ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไว้แล้ว
 ถ้าไม่เป็นการขัดข้องต่อกาลสมัยอย่างยิ่ง ข้าพเจ้าก็ไม่ได้ คิดจะเปลี่ยนแปลง
 รื้อถอนอย่างหนึ่งอย่างใดเลย เพราะฉนั้นจึงได้คงคำประกาศนั้นไว้
 ครั้น จะไม่ว่าได้ ในที่นี้ผู้ซึ่งมักตั้งเกิดตรวจตรา ดุร้ายก็จะสงสัยได้ว่าข้าพเจ้า
 เก็บข้อความในคำประกาศนั้นไม่หมด ถ้าผู้ซึ่งมักครีตรองจะคิดเห็น
 เหตุซึ่งไม่ควรจะกล่าวในคำประกาศ ซึ่งข้าพเจ้าคิดเห็นก็จะกล่าวคัดค้าน
 ต่าง ๆ จึงกล่าวไว้เพื่อจะให้เห็นว่าคำประกาศข้อนี้ ได้เห็นเหตุแล้วว่ามี
 ทางที่จะคิดได้ แต่ยังเป็นที่ยอมรับของไทยของพระบรมวงศานุวงศ์ที่ทรง
 ผนวชที่เป็นเจ้าของพระนามอยู่ จึงมิได้ยกถอนเปลี่ยนแปลง ด้วยการ
 เคยเป็นมาแล้วไม่อยากจะก่อให้เกิดวิวาทสงสัยต่าง ๆ ในท้ายประกาศนั้น
 ก็เป็นทรงพระราชอุทิศส่วนพระราชกุศลแก่เทพดาเป็นต้น เมื่ออ่าน
 ประกาศจบแล้ว เจ้าพนักงานประโคมแตรสังข์พินพาทย์ ทรงรตน
 พระมหาดังทรงเจิมเทวรูปแด่ทองคำเงิน พระราหมณรัตนาดังเจิม
 ภายหลัง แล้ว พระราชทาน ตัวสำคัญ แก่พระ บรมวงศานุวงศ์ ที่ ทรงผนวชทุก
 พระองค์ แล้วทรงพระดำเนินโดยทบทพระสงฆ์เถรานุเถระ แล้วเสด็จ
 (ทานัญจะบิณฑบาต) แล้วดิเรกถวายพระพรตา เมื่อพระไปแล้ว
 จึงได้เริ่มแจกเบี้ยหวัด กับเบี้ยการกของพระบรมวงศานุวงศ์ที่ทรงผนวช
 นำตัวเข้ามารับเงินแจกเสร็จแล้ว จึงได้พระราชทานเบี้ยหวัดพราหมณ์ ไพร
 ต่อขึ้นไปจึงถึงทหารในข้างสืบหมู่ตามธรรมเนียม

คำตักเตือนในการเริ่มแจกเบี้ยหวัดนี้ เทียนชนวนซึ่งสำหรับทรง
 จุดเครื่องตั้งเวียน เป็นหน้าที่ของมหาดเล็กไม่ควรจะเหลียวแลต่อ

อย่างหนึ่งอย่างใดเลย หนึ่งเงินพระคลังข้างในซึ่งเคยพระราชทานเดิม
 เบยหวัดพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระปวเรศวริยาสงกรณ์ ๑๐ ซึ่งเป็
 นาทิของมหาดเล็กต้องรับมาจากเจ้าแก้วนำไปส่งเจ้าพนักงานคลัง อาตม
 ต้องคอยถวายตัวสำคัญตั้งแต่เวลาที่ทรงเจิมเงินแล้วไป พระตำหนัก
 ต้องทรงเว้นไม่ได้

ที่ ๗ นิติมณฑล

ธรรมเนียมแต่ก่อนมีมาจนถึงทุกวันนี้ เมื่อเปลี่ยนปีใหม่ถึงเดือนหก
พนักงานข้างหน้าข้างในบันดาซึ่งรักษาเครื่องราชูประโภค ตรักษา
ตำแหน่งหน้าที่มีพระทวารแต่ประคองเป็นต้น ต้องทำการสัมนิโทษเครื่อง
ราชูประโภคแต่ตำแหน่งซึ่งตนรักษาราวหนึ่ง ข้างฝ่ายนำแต่ก่อนมาถึง
มีสวดมนต์ถวายพระด้วยกัม แต่ข้างฝ่ายในนั้นแต่เครื่องตั้งเว
เครื่อง ประโคม แถ้ว ร้อย ดอกไม้ เปน คา ข่าย ขอบะ มาโดย แว่น ตาม กำถั
มากแต่น้อย เปนส่วนของเจ้าพนักงานทำเองหาได้เกี่ยวข้องเป็นการหลวง
ไม่ ครั้นมาในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เด็ดจ
เถลิงถว้ยราชสมบัติบรมราชาภิเศกในวัน ๕ เดือน ๖ ขึ้น ๑๕ ค่ำปีกุนทร
ศก จุลศักราช ๑๒๓๓ จึงทรงพระราชดำริที่ว่าวันบรมราชาภิเศกนั้นเป
มหามงคลสมัย ซึ่งประเทศทั้งปวงที่มีพระเจ้าแผ่นดินปกครองย่อมนับถ
วันนั้นว่าเป็นวันนักษัตรฤกษ์มงคลกาล แต่ในกรุงสยามนี้เคยๆ ย่อมได้มี
การนักษัตรฤกษ์อันใด ครั้นการบรมราชาภิเศกของพระองค์เฉพาะ
ตรงกับสมัยที่เจ้าพนักงานเคยสัมนิโทษเครื่องศิริราชูประโภคแต่เดิมมา ควร
ที่จะมีการสัมนิโทษพระมหาเสวตครัต ให้เป็นสวดดีมงคลแก่ราชสมบัติ
จึงได้ ทรงพระราชดำริห์จัดการพระราชกุศลซึ่งพระราชทานชื่อว่านิติมณฑ
ขึ้น แต่ข้อความซึ่งจะอธิบายในพระราชดำริห์ให้เข้าใจกันในส่วนนี้
ว่า เป็นการทำบุญวันบรมราชาภิเศก เป็นการเข้าใจยากของคนใน

เวลานั้น ฤาจะเพนข้อทู่เถียงท้วงติงไปว่าเป็นการไม่เคยมี จึงได้ทรงพระ
ราชดำริห์ ให้ปรากฏว่า เป็นการสมโภชเครื่องราชูปโภคอย่างเก่าซึ่ง
ไม่มีผู้ใดจะทู่เถียงได้ จนผู้หลักผู้ใหญ่ก็ไม่มีใครทราบว่ามีใครมรดก
แปลว่าทำบุญอะไร ยกไว้แต่กรมสมเด็จพระเดชาดิศร ซึ่งข้าพเจ้ามี
ได้ฟังรับสั่งท่านเอง แต่สังเกตได้ ในคำฉันท์ที่ถ่อมพระมหาเสวตฉัตร ซึ่ง
รู้ได้ว่าท่านเข้าพระไทย แต่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมมาตา
กรมสมเด็จพระบวรราชปรมัญ ซึ่งได้สนทนากัน

เพราะฉนั้น การพระราชพิธีฉัตรมงคลในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้มีการสดุดมณฑลในวันเดือน ๖ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ๕ ๓๔ ค่ำฉัตรพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ๕ ๓๔ ค่ำสดุดมณฑล ๑๕ ค่ำฉัตรพระที่นั่งไพศาลทักษิณ ๕ ๓๕ ค่ำสดุดมณฑลเริ่มค่ำ ๓ ฉัตรพระที่นั่งอนันตสมาคม ครั้นมาถึงแผ่นดินประจจุบัน การพระราชพิธีฉัตรมงคลท่านผู้บัญชาการก็ให้คงทำอยู่เดือนหกเช่นนั้น ข้าพเจ้าได้ทักท้วงขึ้นก็ไม่ตลอดไปได้ ด้วยกรมหลวงวงษาธิราชสนิท แด่สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ไม่เห็นด้วย เถียงไปตามทางที่เป็นสมโภชพระที่นั่ง อ่างคำฉัตรก็ไม่อ่าน ข้าพเจ้าเป็นเด็กก็นำหนักน้อย แด่ก็เป็นการไม่พอที่จะวิวาทกันด้วยเหตุไม่เป็นเรื่อง จึงได้นั่งระบมเดียว มีผู้เห็นด้วยแต่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอองค์เดียว แต่ท่านก็เถียงไม่ขึ้นฤาไม่สู้อยากเถียงเป็นธรรมดา การจึงได้ทำเดือน ๖ เรื่อยมาจนถึงมีรกาเบญจศก เมื่อสร้างตราจุลจอมเกล้าเปลี่ยนได้ ด้วยพาโงเป็นทำบุญ ตามพระราชบัญญัติวันประชุมตราจุลจอมเกล้า ถิ่นนี้ได้ชื่อว่าเพราะเครื่องราชอิสริยยศจุลจอมเกล้า พาให้เป็นที่ยนยอมพร้อมใจกันเปลี่ยนมา

เดือน ๑๒ ได้โดยไม่มีใครทักท้วงว่ากระไร ดมการที่ได้เลี้ยงกันในปี
 มเส่งเอกศกนั้นเสียสิ้น ในปีจอศกเปรมปีแรกทำการฉัตรมงคลในเดือน
 ๑๒ เป็นการเรียบร้อย เหมือนไม่ได้เคยมีการฉัตรมงคลมาแต่ก่อนเลย
 ที่เดียว การฉัตรมงคลคงทำตามแบบอย่างซึ่งได้ทำมาในแผ่นดิน
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเต็มตามตำราทุกอย่าง เพิ่มขึ้น
 แต่อาตมิกษณอ่านคำประกาศยิ่งสุดในวันแรม ๑๒ ค่ำ ฟังเกิดขึ้น
 เมื่อมมเมยจัตวาศก ๑๒๔๔ กับการที่ประชุมถวายบังคมพระบรมรูป
 ซึ่งมชนตามกฎหมายตราจุลจอมเกล้า ตั้งแต่ปีจอศกมาจนปีมเส่งตรี
 ศกถวายบังคมพระบรมรูปที่พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ คือถึงมมเมยจัตวาศก
 จึงได้ย้ายมาพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ปราสาท กับพระที่นั่งซึ่งมีการสมโภช
 นนัยย้ายไปข้าง คือเวลาต่อมาพระที่นั่งอนันตสมาคมย้ายมาทำที่พระที่
 หนึ่งอมรินทร์ วนจณัย การแล้วก็กลับไปทำที่พระที่นั่งอนันตสมาคมตาม
 เดิม เวลาซ่อมพระที่นั่งไพศาลทักษิณ ย้ายมาทำที่พระที่นั่งจักรกริมหา
 ปราสาท การที่ย้ายไปย้ายมาเช่นนั้น เป็นแต่ตามเหตุผลครั้งหนึ่งคราว
 หนึ่งแล้วก็คงกลับไปตามเดิม การพระราชกุศลนั้นคง คือพระราชอาณา
 พระกรุณนคยภักตวันตะ ๓๐ รูป สวดพระพุทธมนต์ เวลาเช้าฉัน ดำริบ
 ที่เลี้ยงพระเณรของหลวงดำริบหนึ่ง นอกนั้นขอแรงพระบรมวงษานุวงษ
 แด่ข้าราชการที่ได้รับพระราชทานพานทองแผ่นต้น หาดำริบคนละดำริบ
 ถวายพระสงฆ์ ในวันแรม ๑๓ ค่ำวันหนึ่ง แรม ๑๓ ค่ำวันหนึ่ง วัน
 แรม ๑๒ ค่ำเป็นของพระบรมวงษานุวงษฝ่ายใน ผู้ซึ่งต้องเกณฑ์ดำริบ
 มัของไทยทานเล็กน้อย ถวายพระซึ่งได้ฉันดำริบด้วย ที่นมัสการ
 คงพระไชยดำริบแผ่นดินทำรัชกาลที่พระแท่นเสด็จตรนิตร คงเครื่องราช

กฤษณัทธฤตแดพระแสงประจำแผ่นดิน มีเครื่องนมัสการทองน้อยทงเวลา
 เย็นเวลาเช้า แดงคั่นไม้ทองเงิน ๒ คู่ เวลาเช้าตั้งเครื่องสังเวย
 ตั้งบายศรีแถวทองเงินมีแว่นเวียนเทียน เวลาค่ำเสด็จออกทรงจุดเทียน
 เครื่องนมัสการ แล้วอาดกษณอ่านคำประกาศเป็นกถอนติลิต สมเด็จพระ
 เจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ามหาเมธา กรมสมเด็จพระบวรราชปักษ์ทรงแต่ง
 แดงพระราชดำริห์เรื่องพิชิตตอจจนถึงกฎหมายตราจุลจอมเกล้า ถึง
 ปถายขอพรตามธรรมเนียมคำประกาศทั้งปวง แล้วพระสงฆ์จึงได้สดุด
 พระพุทธรูป เวลากลางประเคนพระสงฆ์ฉันแล้วถวายเครื่องไทยทาน
 ยะธาดัพพิสดุคยาน์แด่คณาจารย์ผู้ศรัทธาแล้วจึงถวายอภิเษก แต่ในวันกลาง
 คือแรม ๑๒ ค่ำ ซึ่งเป็นวันพระสงฆ์คณะกรรมยุติกนิกายฉันนมน มีตั้ง
 ครอบพระกริ่ง จุฑเทียนคัมภีร์ในเวลาดังคณาจารย์ผู้ศรัทธาด้วย นำบริค
 ถวายตั้งในเวลายะวันนั้น แต่วันแรม ๑๓ ค่ำ ๑๓ ค่ำไม่มี พระสงฆ์
 กลับไปแล้วทรงจุดเทียนเครื่องสังเวย ไหบริชา พราหมณ์อ่านคัมภีร์คำฉันท์
 ซึ่งกรมสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอทรงแต่งจบแล้ว จึงได้จุดแว่นเวียนเทียน
 พระบรมวงษานุวงศ์เคยมีรูปเทียนจุฑาธุชาพระมหาเศวตฉัตรในเวลานั้นด้วย
 เวลาเวียนเทียนมีขลุ่ย เวียนเทียนแล้วทรงเจิมพระมหาเศวตฉัตร แด
 เครื่องราชกกุธภัณฑ์แดพระแสงแล้ว พราหมณ์จึงได้รื้อน้ำสังข์จุณเจิม
 ไหบุณนำตั้งขึ้นพุทไฟพระมหาเศวตฉัตรต่อไป เป็นเสร็จการสมโภชเวลา
 หนึ่ง ๆ ทั้ง ๓ วัน

การพิเศกในวันแรมสิบสองค่ำ คือเวลาเช้าสองโมง เวลาเที่ยง
 เวลาบ่าย ๕ โมง ทหารบกทหารเรือยิงสลุดตำบลละ ๓๐๑ นัด แบ่งเป็น ๓
 เวลา เวลาบ่าย ๕ โมง พระบรมวงษานุวงศ์และข้าราชการประชุมพร้อม

กษัตริย์พระองค์นั้นคณาคมน หวังว่ามองหน้าเงินตัวรวมเสียเปรียบกับเงินบาท
 อดีตดัดขึ้นใน ประคับด้วยเครื่องอิศริยาภรณ์ที่ได้รับพระราชทาน ตัวรวม
 เสียครุชนั้นออก ผู้ซึ่งได้รับพระราชทานด้วยสร้อยคราจุจอมเกล้าด้วย
 ด้วยสร้อยด้วย เสด็จพระราชดำเนินออกพระที่นั่งอนันตสมาคม พระ
 บรมวงษานุวงศ์แถมหาเด็กเผ่าประจำที่อยู่ก่อน ข้าราชการเดินเข้ามา
 เผ่าเปนนาคับแล้วไปประจำตามที่ พระราชทานเครื่องราชอิศริยาภรณ์
 แก่ผู้ซึ่งควรจะได้รับตามกฎหมายแล้ว พระราชทานพรผู้ซึ่งได้รับเครื่อง
 ราชอิศริยาภรณ์เก่าใหม่แก่ข้าราชการทั่วกัน แล้วจึงเสด็จพระราชดำเนิน
 สู่พระที่นั่งศิวาลัยมหาปราสาท ทรงจุดเครื่องนมัสการทองคำตั้งสำรับ
 ถวายบังคมพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสี่พระองค์ เจ้า
 พณิกงานประโคนเศรฐ์หมโหรีที่กกทองชนะ ส้มเด็จพระบรมโอรสา
 ข้าราชการทรงจุดเครื่องทองน้อยสี่เครื่อง พระบรมวงษานุวงศ์และข้าราชการ
 การผู้ใหญ่ผู้น้อยจุดเทียนติดที่ราว ถวายบังคมพระบรมรูปค่อไปตามลำดับ
 พระบรมวงษานุวงศ์และข้าราชการฝ่ายในแลภรรยาข้าราชการ บันดาที่ได้
 รับพระราชทานกล่องแห้วกับจุจอมเกล้า ประชุมที่พระที่นั่งศิวาลัยมหา
 ปราสาทมุขตะวันตก จุดรูปเทียนถวายบังคมพระบรมรูปเหมือนข้างหน้า
 เป็นเสร็จการประชุมตามกฎหมายตราจุจอมเกล้าในวันเดียวกัน

คำกักเคื่อนในการฉัตรมงคล พระสงฆ์จะมาสวดมนต์แล้วรับพระ
 ราชทานฉัตร ควรจะใช้ตาดิบครองแต่ฝ่ามาครองเชิงบาตร ในการบรม
 ราชาภิเศกในปีภาเบ็ญจศก แต่ถ้าพอจะมาได้ ไม่ควรจะมีติดเป็นอันเชื่อน
 แะไปเที่ยวสวดมนต์เที่ยวฉัตรขึ้น เช่นพระธรรมเจดีย์วัดอรุณ แต่พระ
 ธรรมภาณพิลาศวัดประยุรวงษ์ เพราะเป็นการสำคัญคล้ายกับนำพระ

พิพัฒน์ธำรงฯ พระบรมวงษานุวงศ์แต่ข้าราชการ ถ้าไม่ป่วยไข้มากก็ไม่
 ควรจะขาด ในเวลาถวายบังคมพระบรมรูปซึ่งเป็นการแสดงความเคารพ
 นับถือ คือพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งห้าพระองค์สืบตระกูล ถ้าอยู่
 ดี ๆ ก็ควรที่จะมาเวียนเทียนนมัสการพระมหาเศวตฉัตร ซึ่งเป็นหน้าที่ของคน
 จะศอภิปัทธรักษา โดยความซื่อสัตย์จากบุญกุศลทุกเวลา มหาค
 เล็กอย่าลืมเทียนชนวนเครื่องทองน้อย ทั้งเวลาเช้าเวลาค่ำแฉเวลาจุดเครื่อง
 ตั้งเวียงกับทั้งโรคสำคัญ คือพระเต้านิโนทก ภูษามาลามักจะไม่ใคร่
 จำได้ ในการที่จะเชิญพระครอบพระกริ่งมาตั้งในวันสวดมนต์วันแรมสิบ
 เดือนค่ำ แต่ไม่มีใครจะคอยเชิญพระครอบขึ้นตั้งที่ ในเวลาพระสงฆ์กลับ
 ไปแล้วในวันแรมสิบสองค่ำ แฉข้าะเซอไม่ได้เตรียมที่จะเข้ามาตั้งถวาย
 ในที่ตรง แฉเจ้าเซ่งผู้ดำหริบรับเข้ามาก็คะเคยโคมทุกปีมิได้ขาดเคย
 อนึ่งขึ้นชื่อว่าผู้หญิงแล้วดูจึ่งง่ายเป็นธรรมดาโดยมาก เพราะ
 ไม่ใคร่มีผู้ใดที่จะใส่ใจตรวจครานัก ถิ่นน้ำก็ไม่มีใครมาว่าไม่ได้อะไรก็
 แฉไป แฉถวายบังคมพระบรมรูปนี้ อยากรได้ก็ต้องอยากได้หีบ
 จันทัดนั้น แฉครั้นได้ ไปแล้วก็เกียจคร้านไม่ใคร่มีใครมาถวายบังคมพระ
 บรมรูปตามแบบอย่าง

การพระราชพิธีแด่พระราชกุศล ในจำนวนเดือนสิบสองเป็นเสร็จสิ้น
 เพียงฉัตรมงคลเพียงเท่านั้น

เดือนฮ้าย

การพระราชพิธีในเดือนฮ้าย ตามที่มาในกฎมณเฑียรบาลว่าได้เรือ
 เกล็ดพิธีครุยมพวาย เช่นได้นับแต่อธิบายในคำนำหน้าว่าเป็นพิธีเปลี่ยนกัน
 กับเดือนนี้ แต่การที่เปลี่ยนกันนั้นประสงค์ว่าแต่ครุยมพวายซึ่งยังเป็นพิธี
 ยังคงทำอยู่ในกรุงเทพ ฯ แต่พิธีได้เรือซึ่งอยู่นาพิธีครุยมพวายนั้นคงยัง
 เป็นเดือนฮ้ายอยู่ พิธีนั้นเป็นพิธีได้น้ำตามคำที่กล่าวกันมา พระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้รับสั่งอยู่เนื่อง ๆ เป็นคັນว่าการที่ยกโคมไชย
 ในพิธีของเปรียญนั้นถือกันว่าถ้าได้โคมยังไม่ได้อดแล้ว น้ำยังไม่ต
 นัยหนึ่งว่าถ้าไม่ยกโคมแล้วน้ำจะต การที่ยกโคมนั้นเป็นเรื่อง
 เห็นควรให้ทำอยู่เคียงกันเข้าให้แก่วัดถึงก่อน เป็นพิธีอุปการะแก่การนา
 อยู่ด้วย แต่มีคำกล่าวว่าในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ถ้าเวตายังไม่ได้ตโคมไชย ถึงว่าจะหนาวเท่าหนาวอย่างไร ที่จะสวม
 เสื้อเข้าเผ้านั้นไม่ได้ ก็รู้ว่าแห้งให้ขาด รับสั่งให้ไปวัดนำเข้านาทอง
 ตำหนักหลวง แต่ข้อที่ว่าโคมไชยเป็นท่านมบัณฑิตนั้น ถึงพระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรับสั่งว่าเขาวาเขาวาอยู่ ก็ไม่เห็นลงในประกาศ
 พระราชพิธีของเปรียญ จะเป็นด้วยทรงเห็นข้างเถะหนักฤาอย่างไร แต่
 นับว่า เป็น พิธี ที่กระวน กระวาย ขวนขวาย จะให้ น้ำ อยู่ เคียง กัน เข้า ให้ นาน
 หน่อยหนึ่ง ส่วนการพระราชพิธีได้เรือนั้นเป็นพิธีข้างจะให้ขาดเร็ว ๆ
 ก็ถึงเดือนฮ้ายแล้วน้ำยังไม่ต เมื่อดัดเข้าในวงแก้หัดนวงลงเสีย

ในน้ำ ถึงโดยว่าจะค้างอยู่ก็เปนเข้าเมตต์หัดเคยไป เพราะเกี่ยวไม่ได้
ด้วยน้ำมาก จึงต้องกระวนกระวายชวนชวนที่จะให้น้ำตด การพินคง
จะต้องทำในเคื่อนอ้าย จะเลื่อนไปเคื่อนยี้ก็เปนเวลาเกินต้องการไป ตาม
ในกฎมณเฑียรบาลกต่างไว้ว่า พระเจ้าแผ่นดินแดพระอรรคมเหษ์พระเจ้า
ถูกเชอทดานเชอแดพระธนม แต่งอย่างเต็มยศโบราณตงเรือพระที่นั่ง
เจ้าพระยามหาเสนาดีชอง มีจดหมายไว้ว่า ครนถึงทำยบ้านรุนเสด็จออก
ยันทรงพช้น ครนถึงประคูปไชยทรงตัว คอยข้างจะทำชुरะเหลื่อเกินมาก
แต่การททำอย่างนี้ คงจะเปนพระเจ้าแผ่นดินองค์ใดองค์หนึ่งซึ่งมีพระ
ธชยาไศรยแดพระอาการที่ประพฤติว่องไวเช่นนั้นเปนปรกติพระองค์ เหมือน
อย่างแผ่นดินพระเพทราชาที่ทรงถ้อพช้นฝักมะขามเสมอ ๆ เสด็จออกใน
การชกพระบรมศัพทวงโบกพช้นตามคร้งให้ ทงทาน ก็คงจะไม่เปนตำแหน่ง
สำหรับพระเจ้าแผ่นดินที่จะต้องทรงโบกพช้นเช่นนั้นทั่วไปทุกพระองค์ เปน
แต่เฉพาะพระธชยาไศรยของพระเจ้าแผ่นดินองค์นั้นเป็นเช่นนั้น ซึ่งจะเอา
มาเรียบเรียงหนังสือในครั้งอื่นคราวอื่น ว่าทรงโบกพช้นฝักมะขามเช่นนั้น
ก็เป็นการไม่จริง แดเป็นการไม่ควรด้วย เหมือนทรงตัวนั้นก็คงจะเปน
เฉพาะ พระเจ้าแผ่นดิน พระองค์ใด พระองค์หนึ่งได้ เคย ทรง ทำ เช่น นั้น แด
จดหมายไว้ เหมือนอย่างพระเพทราชาโบกพช้นฝักมะขาม ที่จะว่าถ้า
คงพระราชพิชได้เรือแล้วจะต้องทรงตัวอื ทรงตัวอืไปเช่นนั้นไม่ได้ แด
พิชได้เรือนั้นก็เห็นได้ชัดว่าไม่เป็นพิชที่ท่าเสมอ ใช้ว่าแต่ไม่เสมอทุกปี ไม่
เสมอทุกแผ่นดินด้วย เพราะฉนั้นจึงควรสันนิฐานว่า ซึ่งอ้างว่าพระเจ้า
แผ่นดินทรงเช่นนั้นเป็นการเฉพาะพระองค์ ต้องเข้าใจว่าไม่เป็นพิชท่าทุกปี
ทำแต่ปีใดจะต้องการที่จะให้น้ำตด พช้นได้ท่าทกรุงเทพ ฯ ครนหนึ่งเมื่อ

ปีเถาะตรีศก ๑๓๘๓ เป็นการทูลแน่วแน่ว่าได้ทำแต่เมื่อมีมเสงส์ปศก ๑๓๔๗
แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ จะได้ทำฤาไม่ได้ทำ
ไม่ว่าใครเล่าให้ฟัง ดังเกิดได้แต่ในคำประกาศเทวดาซึ่งมีอยู่เป็นจำนวน
ครึ่งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า แต่ฉบับนั้นคงจะเป็นเขียน
คัดลอกใหม่เมื่อปีเถาะตรีศก พอจะสังเกตจำนวนแต่ลายมือในสองรัช-
กาลได้ จึงควรเข้าใจว่าการพิชิตคงจะทำในปีมเสงส์ปศก แผ่นดิน
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ครึ่งหนึ่ง ในปีเถาะตรีศกแผ่นดิน
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวครึ่งหนึ่ง แต่ไม่ได้เรียกว่าพิชิตเร็ว
เรียกว่าพิชิตช้า ครั้นมาถึงแผ่นดินปัจจุบันนับแมตรีศก ๑๒๓๓ นานมาก
เกือบจะเท่ากับหนามากมาแต่ก่อนก็ไม่ได้ทำ เป็นอันเลิกสูญกัน บัดนี้
จะยกแต่รายการ พระราชพิชิตช้าเมื่อ ปีเถาะตรีศก มาว่าไว้ พอเป็นตัวอย่าง
ด้วยพิชิตคงจะไม่ขัดข้องไปภายหน้า การทำนั้นจำขึ้นไปถึงประชุมกันทั่ว
ท้ายเมืองแขวงเมืองนนทบุรี มีอาลักษณ์ถวายรับบันทึกอ่านคำประกาศ
ตั้งสัตยาธิฐานนมัสการพระรัตนไตรยแดเทพยดา แดพระเจ้าแผ่นดินซึ่งนับ
เป็นสมมุติเทพยดา แล้วอ้างความสัตย์ซึ่งได้มีความนับถือต่อเทพยดาทาง
สาม คือวิสุทธิเทพยดา อุปปาทิกเทพยดา สมมุติเทพยดา ขอให้ขาด
ถอยลงไปตามความประสงค์ ข้อใจความในคำประกาศมีอยู่เพียงเท่านี้
แต่พระพุทธรูปซึ่งใช้ในการพระราชพิชิตช้านี้ ที่ปรากฏในคำประ-
ภาศ มีชื่อแต่พระไชยพระคันธารราชอยู่ หามพระห้ามสมุทรไม่ได้
ทราบจากพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระเปวเระศุวริยาตงภรณ์ ว่าเมื่อเวลา
ปีเถาะตรีศกนั้นท่านฟังทรงผนวชได้ ๓ พรรษา ทราบว่าเกิดมีข้อเถียงกัน
ด้วยเรื่องพระห้ามสมุทร ซึ่งจะเชิญไปได้น้ำ ว่าจะเป็นอย่างไรก็ยกพระ

หัตถ์เดียวถูกต้องพระหัตถ์เป็นห้ามสมุทร^๕ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงคิดขึ้นไว้ว่ายกสองพระหัตถ์ เป็นเหตุให้พอสนับสนุนได้ว่าพระตำหรับได้นำตามคำประกาศ^๖ ซึ่งอ้างถึงว่าพระคันธารราช^๗ มิใช่เรื่องกันกับที่จะให้น้ำน้อยนั้น ถ้าจะได้ ใช้คงจะได้ ใช้ ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ ด้วยเป็นเวลาแรกที่ทรงสร้างอยู่ข้างจะโปรดปรานมาก การที่เอามาใช้ในการได้นำ ก็คงจะถือว่าพระพุทธรูปมากมายนั้น เป็นที่ให้น้ำฝนตกลงมาได้ก็คงจะทำให้แห้งได้ ด้วยในเวลานั้นคำหับคำราชันใดก็สูญหาย เป็นแต่ทำไปตามอัธยาศัยนึกหาเหตุผลที่จะเกณฑ์ให้พระพุทธรูปเจ้าทำพิธี มีเกล้าเออนันใดก็ยกหยิบเอามา พอเป็นเหตุที่คงให้การพระราชพิธีเนื่องในพระพุทธรูป^๘ ซึ่งถือว่าเป็นที่คงแห่งความดีดังมีมงคลยิ่งใหญ่มากว่าเทพยดา ครั้นต่อมาในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จะไปเห็นเค้าเรื่อง^๙ ที่ทรงมานะอุตสาหะ พระพุทธรูปเจ้าเสด็จอยู่ในที่น้ำท่วมโดยรอบ ก็ไม่ท่วมถึงพระองค์เป็นเค้ามอดึกว่าพระคันธารราช^{๑๐} จึงได้เปลี่ยนพระห้ามสมุทร^{๑๑} การซึ่งใจหายเถียงกันนั้นก็จะเป็นอย่างไม่เคยใช้มา แต่พอรู้ ได้ว่าคงใช้พระห้ามสมุทรเป็นแน่

แต่การพิธีที่ขึ้นไปทำอย่างไรต่อไป ก็ไม่ได้คำราชัดเจน เป็นแต่ได้ทราบตามคำบอกเล่าว่ามีกระบวนแห่คล้ายเสด็จพระราชดำเนินพระกระษัตริย์^{๑๒} พระพุทธรูปมากมายถว้พระที่นั่งมาน้ำ^{๑๓} แล้วมีเรือศรีโสมคยา^{๑๔} ตำหรับพระสงฆ์ตามมาภายหลัง^{๑๕} เรือดำหนึ่งมีพระราชาคณะรูป ๓^{๑๖} มีถ่านหนึ่งต้องข้าง^{๑๗} กลางคงเครื่องนมัสการ แต่เวลาที่มาตามทางนั้น^{๑๘} พระสงฆ์จะส่งจดคาถาอันใดก็ไม่ได้ความ ได้ทูลถามพระเจ้าบรมวงศ์เธอ

กรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์ ก็ไม่ทรงทราบ ด้วยเวลานั้นมิได้ทรงเกี่ยวข้องในการพระราชพิธี การทวงปวงนคกอยู่ด้วยพระเชษฐภคินีทั้งสี่ จระหาเค้ามุตอันใดที่ควรจะใช้ ในการพระราชพิธีก็ไม่เห็นมี บางทีจะเป็นคาถาเก็บเด็กประสมน้อย ทำขึ้นใหม่คล้ายคาถาต่อดห่อพระไชย ซึ่งกรมสมเด็จพระปรมานุชิตทรงแจกให้สวดในรัชกาลที่ ๔ เป็นคาถาที่มคำไชยะไชยะน้อย ๆ เห็นว่าจะยกมาจากมหาไชย คาถาได้นานถ้าโดยจะมีผู้ใดสวด ก็คงจะเป็นของทำใหม่คล้ายเช่นนั้น

การซึ่งมีกระบวนเสด็จพระราชดำเนิน อย่างพิสดารเรือครั่งกรุงเก่า นั้น ในปีเถาะตรีศกนั้นทราบว่าการพระราชวังบวรมหาดคีติพลเดช เสด็จขึ้นไปแทนพระองค์ มีกระบวนเรือคั้งเรือกันเรือตามเหมือนอย่างกระบวนกระฐิน ไปคั้งกระบวนมาแต่เมืองนนทบุรี ลงไปจนถึงปากน้ำเหมือนกัน แต่เชื่อได้ว่าไม่ทรงจำเปนแน่ การพระราชพิธีได้เรือฤๅไนน้ำเก็บความได้เพียงเท่านั้น

ส่วนพระเคียนหยกมาในกฎมณเฑียรบาล ซึ่งว่ายกขึ้นมาเดือนอ้าย คือพิธีบุษยาศึกอย่างหนึ่ง พิธีเขว่นพระโคกนเอยอย่างหนึ่ง ทั้ง ๒ พิธีก็ไม่ได้อำมาทวงเทพ ๆ เอย พิธีบุษยาศึกนั้นถ้าจะเทียบหรือกับพิธีกะตึกเกยาก็เป็นชื่อพิธีสำหรับเคียนหยก แต่กรุงเก่าจะยกมาทำเดือนอ้ายฤๅไม่ยกมาก็ยังว่าแน่ไม่ได้ ด้วยพิธีกะตึกเกยาก็เป็นชื่อพิธีเคียนหยกต้องยังยกไปเดือนอ้ายได้ แต่ถ้าพิธีนี้ยังคงอยู่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คงจะโปรดให้ไปทำเดือนอื่นเป็นแน่ ได้พบในจดหมายคำให้การสุนทรวทว่าไว้ ในเดือนนี้ เพราะฉะนั้นจึงจะต้องยกพิธีบุษยาศึกไปว่าในเดือนนี้ แต่เขว่นพระโคกนเอยนั้นคงจะยกมาทำในเดือนอ้ายแน่

การพระราชพิธีฉดวียนพระโคกนเดียงนั้น มีในกฎมณเฑียรบาลว่านำพระ
 โคสุภราชซึ่งแต่งตัวงามทองประดับเนาวรัตน์ มีเครื่องประดับกับ
 คาบหุ้ยสายสพายใช้ไหม ขนย่นบนแท่นสูง ๒ ศอก มีเงินทองแก้วแหวนแ
 แพรพรรณต่าง ๆ กองอยู่ใต้ท้อง ตั้งพานทองรองหน้าคนโททอง พระโค
 นั้นแปรหน้าไปทางทิศอุดร ตั้งกุ่มน้ำคือกองเพลิงพิธี ตรงหน้าพระโค
 มีบายศรีส้มโสมพระราชครูประจำที่ส้ม ทำพิธีบูชากุ่มน้ำตลอดคืนยังรุ่ง
 พระราชกุมารบ่อนหน้า ครั้นเวลารุ่งเช้ามีกระบวนแห่เสด็จพระเจ้าแผ่นดิน
 ทรงถือดอกบัวทอง พระอรรคมเหษ์ทรงถือดอกบัวเงิน แห่ประทักษิณ
 พระโคสุภราชเฝ้ารอบแล้วมีส้มโสมเลี้ยงลูกขุน พระราชพิธีทำในพระ
 ราชวัง แต่เห็นจะเลิกมาแต่ช้านานทีเดียว จนในคำให้การขุนหลวง
 หาดคึกไม่ปรากฏ พิธีฉดวียนพระโค เป็นพิธีไมโคเค็มที่ จึงไม่คงอยู่
 ได้ช้านาน ซึ่งเก็บมาว่าเพราะในเดือนอ้ายไม่มีพิธีอันใด มีแต่การ
 พระราชกุศลประจำปี

ที่ ๘ การเลี้ยงขนมเบอง

กำหนดเลี้ยงขนมเบองนี้ ว่าเมื่อพระอาทิตย์ออกสุดทางใต้คณิจ
 เป็นวันที่หยุด จะกลับขึ้นเห็นอยู่ในองศา ๘ องศา ๘ ในราชันเป็นถึง
 กำหนดเลี้ยงขนมเบอง ไม่กำหนดแน่ว่าเป็นกี่ค่ำวันใด การเลี้ยงขนม
 เบองนี้ ไม่ได้มีสัตว์มงคลก่อนอย่างเช่นพระราชพิธีอื่นใด กำหนดพระ
 ตั้งตั้งแต่เจ้าพระ พระราชาคณะ ๘๐ รูป ฉันทในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย
 ขนมเบองนั้นเกณฑ์พระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายใน ท้าวนางเจ้าจอมมารดา
 เก่าแก่แก่พนักงาน คาดประว้างเตาตะเภาข้างห้องพระโรง การซึ่ง
 กำหนดเลี้ยงขนมเบองนี้เป็นอย่างครุศุคราวหนึ่ง แต่เฉพาะต้องทุกวันนี้
 มีนมากจึงเป็นเวลาที่เลี้ยงขนมเบอง แต่การเลี้ยงขนมเบองในแผ่นดิน
 ประจุบันนี้ ไม่ได้ได้ตั้งออกมาหลายปีแล้ว ก่อนอยู่ข้างจะเป็นการมืด ๆ

ที่ ๙ เทศนามหาชาติ

มีการพระราชกุศลในเดือนอ้ายขึ้นอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นการประจำปี
 อยู่ แต่เป็นการซึ่งเดือน ๆ มา มีใช้แบบกำหนด คือเทศนามหาชาติ
 เทศนาสำหรับแผ่นดิน เป็นพระราชกุศลสืบมาแต่เดิม ๓๓
 กัณฑ์ ซึ่งมีกำหนดเครื่องกัณฑ์คล้ายปrikขารกะฐิน คือผ้าไตรแพ
 เงิน ๓๐ คำตั้ง ขนมต่าง ๆ ดังเช่นกล่าวมาในเทศนาเดือน ๑๒ นั้น

ขรรมนิยมแต่เดิมเคยเป็นเทศนามหาชาติ ๒ จบ ๒๖ ถิ่นที่ อริยธัม ๔ ถิ่นที่
 เดือนสิบสอง ๓ ถิ่นที่ รวมเป็นเทศนาวิเสศสำหรับแผ่นดิน ๓๓ ถิ่นที่
 ในรัชกาล ที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ในเดือนสิบเอ็ดวันชน ๑๔ คำ ๑๕ คำ มีมหาชาติ
 แรม คำ ๑ มีอริยธัมทั้ง ๓๐ ถิ่นที่ เมื่อเทศนาจบแล้วจึงเสด็จลงดอย
 พระประทับ แต่ในรัชกาล ที่ ๓ นั้น ถ้าได้มีพระองค์เจ้าหม่อมเจ้า
 ทรงผนวชเป็นภิกษุแล้วสามเณรมาก มีทั้งมีมหาชาติ มีได้ไม่ว่างมีพระ
 องค์เจ้าแห่งหม่อมเจ้าทรงผนวช ก็เปลี่ยนเทศนาปฐมมโหรีแบ่งวันละ
 ๑๐ ถิ่นที่ ครั้นมาในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 กตางเดือนสิบเอ็ดต้องกับการฉลองพระพุทธรูปพระชนมพรรษา ซึ่ง
 ทรงทำการเดิมชน ในเมื่อรัชกาลที่ ๓ แรมมีพระพุทธรูปประจำพระชนม
 พรรษานั้น เคยฉลองในวันเดือน ๕ ชนคำ ๑ ด้วยวันเฉลิมพระชนม
 พรรษาในรัชกาลที่ ๓ นั้น คงตกอยู่ในเดือน ๔ ข้างแรมเดือน ๕ ข้างขึ้น
 พระพุทธรูปหล่อในเดือน ๔ ข้างขึ้นถึงเดือน ๕ ชนคำ ๑ ก็ได้ฉลองทุกปี
 ครั้นมาถึงในรัชกาลที่ ๔ วันประสูติเดิมอยู่ในเดือน ๑๑ จึงได้โปรดให้
 เลื่อนการหล่อพระชนมพรรษามาหล่อในเดือน ๑๐ การฉลองพระชนม
 พรรษา จึงได้มาฉลองในเดือนสิบเอ็ดชน ๑๔ คำ ๑๕ คำ ที่พระที่นั่ง
 อนันตสมาคม เทศนามหาชาติก็ต้องเลื่อนไป มีเทศนาวิเสศเปลี่ยนแทน
 วันละถิ่นที่ การเทศนามหาชาตินั้นคงไปตกอยู่ในเดือน ๑๒ ข้างขึ้นบ้าง
 ข้างแรมบ้าง ไม่กำหนดแน่ แต่มักจะโปรดให้มีแต่จบเดียว แต่มี
 อริยธัมรวมเป็น ๑๗ ถิ่นที่ ยกมหาชาติ ๑๓ ถิ่นที่นั้นไปเป็นเทศนาวิเสศ
 ในกตางเดือนสิบเอ็ด ๓ ถิ่นที่ ในการเฉลิมพระชนมพรรษา ๔ ถิ่นที่
 ยังคงเหลือเทศนาวิเสศอยู่อีก ๖ ถิ่นที่ ไว้สำหรับรายใช้ไปในการพระ

ราชกุศตต่าง ๆ ไม่ให้ต่ำกว่าจำนวนเดิม ๓๓ ถิ่นที่ ถ้าบางมีเจ้าพระ
 เจ้าธนบุรีบ้าง อย่างเช่นข้าพเจ้าบวชที่มณฑลมหาชาติ ๒ จมเต็ม ๓๐ ถิ่นที่
 บ้าง ถ้าเป็นเช่นนั้นเทศน์วิเสศก็คงเป็นอันเดิมขึ้นอีก ๗ ถิ่นที่ รวม
 เป็น ๔๐ ถิ่นที่ แต่ครั้นมาถึงแผ่นดินพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 พุทธรูปพระชนมพรรษา ไม่ตกเดือนสิบเช็ดก็จริง แต่ต้องทำบุญวัน
 ประสูตร วันสวรรคต พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในกลางเดือน
 สิบเช็ด จึงเดือนมหาชาติตามเดิมไม่ได้ ยังขาดเดือนสิบสอง เมื่อ
 เดือนฉัตรมงคลมาทำในเดือนสิบสอง ก็ทำให้การในเดือนสิบสองมากจน
 ไม่ใคร่มีเวลาว่าง เทศน์มหาชาติจึงต้องเลื่อนต่อไปเดือนอ้าย ซึ่งเป็น
 เดือน ว่าง แต่ถึง กระนั้น ก็ถูก คราวเสด็จหัวบ้านหัวเมืองเสียไม่ได้ มีเรื่อง
 แฉกเจ้านายที่ทรงผนวชก็ไม่ใคร่มีใครอยู่ถึงเดือนอ้าย จึงไม่ชวนจะให้มั่วด้วย
 เพราะฉะนั้นเทศน์มหาชาติจึงได้มีบางไม่ได้มีบาง บางก็มี ๒ จม บางมี
 จมเดียว สุดแต่แต่มีเวลาพอสมควรเท่าใด แต่มีจบเดียวโดยมาก

การเทศน์มหาชาติแต่ใน ๓ รัชกาลก่อนนั้น เทศน์พระที่นั่งเสวย
 ฉัตร ในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยแห่งเดียว ยกไว้แต่มีพระบรมศพ
 อยู่บนพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท จึงได้ยกขึ้นไปเทศน์บนพระแท่นมุก
 พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท แต่ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวนั้น เคยยกไปมีที่พระที่นั่งอนันตสมาคม แต่แรกข้างในฟัง
 ไม่ได้ ยืน จึงได้ย้ายเข้าไปมีที่พระที่นั่งทรงธรรมข้างใน ข้าราชการที่
 เข้าไปในการเทศน์นั้น เฉพาะแต่เจ้านายเจ้าพนักงานกรมพระตำรวจแ
 มหาดเล็ก บนพระที่นั่งทรงธรรมเป็นข้างในฟังทั้งนั้น ครั้นแผ่นดิน
 พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยกกลับมาเทศน์ที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยไปตามเดิม เพราะ

แต่ตั้งอยู่ทางนี้ เมื่อพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยต้องซ่อมแซมใหม่ จึงได้
ยกมาเทศน์ที่พระที่นั่งจักรพรรดิพิมานปราสาท

การตกแต่งเครื่องบูชาเทศน์นานน แบบที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย
หลังพระที่นั่งเสด็จตรนิศรปลูกกิ่งไม้ มีดอกไม้ ร้อยห้อยย้อยเป็นพวงภูมุก
ตามกิ่งไม้ทั่วไป บนพระแท่นถมคังพานพุ่มดอกไม้ พานทองสองชั้น
ขนาดใหญ่ขนาดเล็กเรียงสองแถว ตระเบระถมคังหย้าแพรกเข้าคอกคอก
มรดกวาง แลมีพานเครื่องทองน้อยแก้วห้าสำหรับตั้งตะเกียงแก้ว แซก
ตามระหว่างเครื่องทองน้อย ตรงหน้าพระที่นั่งเสด็จตรนิศรออกไป ตั้ง
หมากพนมพานทองมหากระฐินสองพาน หมากพนมใหญ่พานแว่นฟ้าสอง
พาน แลพานนเป็ดยนเป็น โคมเวียน มีต้นไม้เงินทองตั้งรายสองแถว
กระถางต้นไม้ตัดตายคราม โคมพโอมแก้วรายตลอดทั้งห้องข้าง หน้า
แถวมีกรงนกครุฑน ซึ่งติดกับหม้อแก้วเตี้ยงปลาทองตั้งมีดช่องกลาง
ปลายแถวตั้งชั้นเทียนคาถาพน ตามตะเกียงกิ่งที่เส้าแขวนฉากเทศน์ทั้ง
๑๓ ถิ่นที่ หน้าห้องพระโรงมีซุ้มตะเกียง ๔ ซุ้ม มีราชวัตรนิศรขงผูกคั่น
กด้วยคั่นช้อยตามธรรมเนียม เถ้าถินว่าเมื่อแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัย เป็นเวลาเล่นเครื่องแก้ว กาดังมีราคามากน
ในห้องฉากซึ่งเป็นที่ประทับในพระเจดียงพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ตั้ง
เครื่องแก้วเป็นเครื่องนมัสการโต๊ะหมู่ แลมีเครื่องประดับต่าง ๆ คงาม
ยิ่งนัก เจ้านายข้าราชการฝ่ายในก็มีตระเบระเครื่องบูชาเป็นเครื่องแก้ว
เครื่องทองเครื่องถมประกวดประชันกันเป็นการสนุกสนานมาก แต่ใน
ชั้นหลังมานี้ ในพระฉากมีแต่เครื่องนมัสการแก้วโต๊ะประดับกระจกสำรับ
เดียวเท่านั้น แต่เจ้านายข้าราชการฝ่ายในยังมีเครื่องบูชา ชั้นแก่ ๆ จึงใช้

ครอบงำอย่างเก่า ๆ ชัณฉ่าง ๆ ก็เป็นโต๊ะเบญพานย่อ ๆ ลงไป เต้นแค่ดีดอก
 ไม่ดีดอกไหน ไม่แข็งแรงเหมือนอย่างแต่ก่อน แต่ถ้าวัดกัน ทพระที่นั่งทรง
 ธรรมจัตมาหม่อมตรงนำธรรมมาศน์ มีเครื่องแก้วต่าง ๆ ฝรั่งบ้างจีนบ้างมากกว่า
 ที่เทศน์ท้องพระโรง แต่ยกกันไม่เงินทอง ใช้ตั้งคนไม่ตั้งดรายออกไป
 ถึงที่ตั้งเครื่องกัณฑ์ ในเทศน์มหาชาติหลวง ได้มีแผนการใหญ่ ใน
 แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ เกณฑ์พระบรมวงษา
 นุวงศ์ ข้าราชการทำกระจาดใหญ่บุษราคัมเทศน์นคราหวหนึ่ง มาเมื่อ
 แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ข้าพเจ้าบวชเป็นเณรได้
 ถวายเทศน์มกระจาดใหญ่เป็นรูปเรือดำเกา ทำที่หน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์
 เป็นกัณฑ์เทศน์เฉพาะตัวคนเดียวนคราหวหนึ่ง

ธรรมเนียมแต่ดั้งเดิมออกมหาชาติ กัณฑ์แรกทศพร เจ้ากรมปลัดกรม
 พระตำรวจต้องนำตะเกียงที่ข่มเข้ามาถวายทรงจุดข่มตะเกียง ค่อยไป
 ไม่ต้องถวายอีก มหาเด็กลูกต้องคอยเปลี่ยนเทียนเครื่องนมัสการ ในเวลา
 ที่เสด็จไปทรงประเคนเครื่องกัณฑ์ให้แล้วเสร็จ ทันเสด็จกลับมาประทับ
 ทุกครั้ง เวลาทรงจุดเทียนแล้วต้องรับเทียนประจำกัณฑ์ แลเทียน
 ศาลาพันทุกคราว ไม่มีเวลายกเว้น นอกนั้นไม่มีการอื่นใดซึ่งจะต้อง
 ชาติเหลือ

เดือนยี่

การพระราชพิธีในเดือนยี่ คงนับพระราชพิธีบุษยาศึกมาไว้ เพราะเหตุผลอันได้กล่าวไว้แล้วในเดือนอ้าย ในคำให้การขุนหลวงหาวัด ได้กล่าวไว้ว่า พระเจ้าแผ่นดินเสด็จขึ้นประทับบนกองดอกไม้งดงามแล้ว จำเริญพระเนชา พราหมณ์ทั้ง ๘ คนถวายพร แต่ในคำที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมสมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงเล่าให้ฟังนั้น ว่าทำเป็นมณฑปดอกไม้งดงาม พระเจ้าแผ่นดินทรงเครื่องทอดอย่างตรงมุขาศึก ประทับในมณฑปดอกไม้งดงามแล้วตรงมุขาศึก เมื่อตอบกับกฎมณเฑียรบาลในการพระราชพิธีบุษยาศึกนี้ ก็ไม่ได้กล่าวพิศดารในที่แห่งใด แต่ไปสัมพันธ์กับคำที่กล่าวว่าตรงมุขาศึกนั้นอยู่แห่งหนึ่ง ในจำนวนพระราชพิธีมีตำนาน ๑๗ อย่าง มีข้อบุษยาศึกในจำนวนนั้นด้วย จะหาข้อความให้ละเอียดขึ้นไปอีกไม่ได้ ด้วยเป็นพระราชพิธีไพมยานอย่างเชื่อง เหมือนพิธีเฉวียนพระโคกินเลี้ยงจึงได้สรุปเร็ว

ที่ ๑๐ การพระราชพิธีตรียัมปวาย ตรียปวาย

* * *

การพระราชพิธีตรียัมปวายซึ่งเปลี่ยนมาแต่เดือนอ้าย การพิธีซึ่งกำหนดทำในเดือนอ้าย คงจะเป็นเหตุด้วยนับเปลี่ยนมีเอาต้นฤดูหนาวเป็นปีใหม่ของพราหมณ์ตามเช่นแต่ก่อนเราเคยใช้มา แต่การที่เลื่อนเป็นเดือน

ห่านจะไว ช้างแดงคือเมื่อดำรงตั้งกราบทูล การที่เลื่อนมาเป็นเดือนยี่ก็ได้
กล่าวแล้วในคำนำ บัดนี้จะขอกล่าวถึงความแต่เพียงครั้นม้วยชีพวาย
เป็นพิธีใหม่ของพราหมณ์ ตรงกันกับพิธีมเหศวรของพวกแขกเจ้าเซ่น
นับเป็นทำบุญตรุษเปลี่ยนปีใหม่ จึงเป็นพิธีใหญ่ของพราหมณ์

พราหมณ์พวกซึ่งคงอยู่ในกรุงเทพ ฯ บัดนี้ ก็เป็นเทือกเถาของ
พราหมณ์ซึ่งมาแต่ประเทศอินเดีย แต่ในขณะแต่ก่อนเมืองนครศรีธรรม
ราชเป็นเมืองใหญ่ข้างฝ่ายใต้ เรือถูกค้าไปมาค้าขายอยู่ทั้งต้องฝั่งทะเล
คือข้างฝั่งเขาถึงเมืองนครศรีธรรมราช ข้างฝั่งควนตกเขาทางเมืองศรี
พราหมณ์จึงได้เข้ามาที่เมืองนครศรีธรรมราชมาก แล้วจึงขึ้นมาตั้งกรุง
เทพ ฯ เป็นการตั้งวัดคิดว่าที่จะเดินผ่านเขตรแดนพม่ารามัญ ซึ่งเป็นปัจจุ
มิตร์ของกรุงเทพ ฯ ตั้งศักดิ์ทางอยู่ข้างฝ่ายเหนือ เพราะฉะนั้นพราหมณ์
ในเมืองนครศรีธรรมราชไม่มีต้นสู่จนถึงบัดนี้ มีเทวสถาน มีเจ้าซึ่งข้า
ซึ่งพราหมณ์ยังคงทำพิธี แต่เป็นอย่างย่อ ๆ ตามมีตามเกิด เช่นพิธี
ครั้นม้วยชีพเขาแต่กระดานเงินเขวอนเป็นสังเขปเป็นต้น ที่เข้ามาอยู่ในกรุง
เทพ ฯ ในชนหลัง ๆ นี้ก็มี โดยมาก จนพูดคำหนึ่งเป็นชาวนอกอยู่ก็มี
เช่นพระครูอนุกาจารย์บิดาหลวงสุริยาเทวศรัทธาเขวอนเป็นต้น ดัทธิเวทมนต์
อันใดก็ไม่ใคร่ผิดแปลกกัน เป็นแต่เลือน ๆ ลงไปเหมือนพระสงฆ์ในกรุง
เทพ ฯ แต่หัวเมือง ขรอยหัวเมืองข้างใต้ตั้งแต่เมืองนครศรีธรรมราชขึ้นมา
จะเป็นเมืองที่มีพราหมณ์โดยมาก จนเมืองเพชรบุรีก็ยังมีบ้านพราหมณ์
ตั้งตามตระกูลกันมาช้านานจนถึงเดี๋ยวนี้

ดัทธิของพราหมณ์ที่นับถือพระเป็นเจ้าต่าง ๆ บางพวกนับถือพระ
อิศวรมากกว่าพระนารายณ์ บางพวกนับถือพระนารายณ์มากกว่าพระอิศวร

บางพวกนับถือพรหม บางพวกไม่มีใครพูดถึงพรหม บัดนี้^๕จะว่าแต่เฉพาะ
 พวกพราหมณ์ซึ่งเรียกว่าไทรดาจารย์^๖ ซึ่งเป็นผู้ทำพระราชพิธีครีมี^๗พวย
 ครีพวยอันเป็นต้นเรื่องที่จะกล่าวแต่พวกเดียว พราหมณ์ไทรดาจารย์
 พวกนี้เป็นพราหมณ์ที่^๘ดำริห์ใช้การพระราชพิธีในกรุงสยามทั่วไป ตั้งแต่
 การบรมราชาภิเศกเป็นต้น เว้นไว้แต่ที่^๙เกี่ยวข้องด้วยข้างจึงเป็นพนักงาน
 พราหมณ์พฤคิมาศ พราหมณ์ไทรดาจารย์พวกนับถือพระอิศวร^{๑๐}ว่าเป็น
 ใหญ่กว่าพระนารายณ์ นับถือพระอิศวรคล้ายพระยะโฮวา^{๑๑}เทพเจ้าห้า
 ที่^{๑๒}ฝรั่งแถมกันนับถือกัน พระนารายณ์นั้นเป็นพนักงานสำหรับแต่ที่จะอวด
 งามเกิดในมนุษย์โลกย์ ฤๅอวดวไป^{๑๓}ในเทวโลกย์เอง คล้ายกันกับ
 พระเยซู^{๑๔}ฤๅพระมหัศจรรย์^{๑๕} แปลกกันกับพระเยซูแต่ที่^{๑๖}อวดวไป^{๑๗}ด้วยยอมทำร้าย
 แก่ผู้กระทำความผิด คล้ายมหัศจรรย์ซึ่ง^{๑๘}ให้มนุษย์ทั้งปวง^{๑๙}ถือศาสนาตามถัก
 ของตน ควรจะเห็นได้ว่าศาสนาทั้งสามนั้น^{๒๐}รากง่าว^{๒๑}เค้ามูลอันเดียวกัน แต่
 ศาสนาของพราหมณ์เป็นศาสนาเก่ากว่าสองศาสนา ขอรอยคนทั้งปวงจะ
 ถือศาสนาผู้สร้างโลกย์เช่น^{๒๒}นั้นทวกันอยู่แต่ก่อนแล้ว เพราะความคิดเห็น
 ว่าสิ่งใดจะเป็น^{๒๓}ขึ้นเองไม่ได้ยอมมีผู้สร้าง การที่มนุษย์ทั้งปวงจะได้รับความ
 ชอบความผิดต้อง^{๒๔}มีผู้ลงโทษแลผู้ให้บำเหน็จ เมื่อเห็นพร้อมใจกันอยู่อย่าง
 นั้นจึงเรียกผู้^{๒๕}อำนาจนั้นว่า คือ พระยะโฮวะ ฤๅห้าห้า ตามสำเนียงแลภาษา
 ก็เพราะศาสนาพราหมณ์เป็นศาสนาเก่า ได้กล่าวถึงพระนารายณ์อันรับใช้
 พระอิศวรลงมาปราบปรามผู้^{๒๖}ซึ่งจะทำอันตรายแก่โลกย์^{๒๗}เนื่อง ๆ เมื่อผู้^{๒๘}คิด
 เห็น^{๒๙}เห็นว่าความประพฤติของมนุษย์ทั้งปวงในเวลานั้นไม่ถูกต้อง ก็เข้าใจว่า
 ตัว^{๓๐}เป็นพระนารายณ์ผู้รับใช้ของพระอิศวรลงมาตั้งสอน ฤๅปราบปรามมนุษย์
 แต่กระบวนที่จะมาทำนั้นก็ตามแต่^{๓๑}อรรถยาไครย แลความสามารถของผู้^{๓๒}ที่

เชื่อกันว่าอวดคารมา ฤาแกดังอ้างว่าอวดคารมาด้วยความมุ่งหมายต่อ
ประโยชน์ซึ่งจะได้ ในที่สุดอันคนเห็นว่าเป็นการดีการชอบนั้น พระเยซูมี
ความเย่อหยิ่งยกตนว่าเป็นลูกพระยะโฮวา คือพระอิสวร แต่ไม่มีกำลัง
สามารถที่จะปราบปรามมนุษย์ด้วยคำตรารูช ก็ใช้แต่ถ้อยคำตั้งสอนจน
ถึงอันตรายมาถึงตัวก็ของรับอันตรายครั้งไม่ทางเขน พวกศิษย์หาที่ถือว่า
เป็นการรับบาปแทนมนุษย์ ตามอาการกิริยาซึ่งพระเยซูได้ประพฤติเป็นคน
ใจอารีมาแต่เดิม ตามความนับถือที่จะคิดเห็นไป ฝ่ายมหัศจรรย์เกิดภายหลัง
พระเยซู เพราะไม่สู้ชอบใจในคำตั้งสอนของพระเยซู จนคิดจะเปลี่ยน
แปลงอยู่แต่จนจึงสามารถที่จะเห็นได้ว่า ซึ่งพระเยซูอ้างว่าเป็นลูกพระ
ยะโฮวานั้นเป็นการเย่อหยิ่งเกินไปแต่ไม่สู้น่าเชื่อ ทั้งการที่จะบ่งกั้นรักษา
ชีวิตตามทางพระเยซูประพฤติมานั้นก็ไม่เป็นการบ่งกั้นได้ จึงได้คิดของ
ตุ้มกำลังคำตรารูชปราบปรามด้วยอำนาจ แล้วจึงตั้งสอนภายหลัง อ้าง
ตัวว่าเป็นแต่ผู้รับใช้ของพระอาห์ด้า ให้อำนาจแก่ความคิดลงมาถึงสอน
มนุษย์ทั้งปวง การซึ่งมนุษย์ทั้งปวงเชื่อถือผู้ ซึ่งอ้างว่ารับใช้พระอิสวร
ฤาพระยะโฮวาพระอาห์ด้าลงมาเช่นนั้น ก็ด้วยอาศัยในคำมั่นของ
พรหมณ์ได้กล่าวไว้ว่า พระนารายณ์ได้รับใช้พระอิสวรลงมาเป็นคราว ๆ
นั่นเอง จนถึงปัจจุบันเดี๋ยวนี้ยังไม่สิ้นความคิดเห็นอย่างนี้ ยังมีมะหะดี
อวดคารลงมาตามคำทำนายของมหัทธิ มุ่งหมายจะประกาศแก่มนุษย์ทั้ง
ปวงว่าเป็นอวดคารตามอย่างเก่า แต่เป็นเวดาเคราะห์ร้ายถูกราวที่มนุษย์
ทั้งปวงเจริญขึ้นด้วยความรู้ ไม่ใคร่มีผู้ใดเชื่อถือ จนเราอาจทำนายได้
เป็นแน่ว่า ตีบไปภายหน้าพระอิสวรคงจะไม่อาจใช้ ใครลงมาได้ อีก ถึง
ลงมากงจะไม่มีผู้ใดเชื่อถือ

แต่ถึงว่าตำแหน่งทางสามเป็นตำแหน่งเดียวกันก็ดี ข้อความที่ตงกันอยู่
ก็แค่เหตุผลที่เป็นรากง่าว แต่วิธีที่จะบูชาเส้นสรวงและอาการความประพฤติก
ของพระเพนเจ้านั้น ย่อมเปลี่ยนแปลงยกเยื้องกันไปตามความประพฤติก
จะเข้าใจง่ายในประเทศนั้น แต่ตามจำนวนคนในประเทศนั้น ๆ ตกแต่ง
เรียบเรียงขึ้น กับนาคคัมภีร์สร้างโดยยทั้งปวงย่อมกล่าวถึงกิจการซึ่งพระ
เพนเจ้าได้ทำนั้นแตกต่างประหลาดต่าง ๆ ตามแต่จะว่าไป ที่ไม่น่าทำไปทำ
ก็มี ที่ควรจะได้เร็วไปทำช้า การที่เห็นว่าจะต้องทำช้าไปทำได้เร็ว ๆ
การที่ไม่พอที่จะวุ่นวายก็วุ่นวายไปได้ต่าง ๆ การที่ไม่พอที่จะเพิกเฉยก็
เพิกเฉย จะยกหยิบเรื่องมาอ้างก็จะชักให้ยืดยาวหนักไป จะขอย่นย่อ
ข้อความตงตามความประสงค์ในเหตุที่จะกล่าวกับคนว่า บันดาหนึ่งคือเรื่อง
ใด ๆ ซึ่งเป็นของแค้นใจแต่โบราณ ผู้แต่งย่อมมีความรู้แต่ช้าน้อย ด้วย
ยังไม่มีเวลาที่ใดที่ตลอดสืบสวนเทียบเคียงการเท็จจริงให้ตลอดไป มุ่ง
หมายแต่ความคืบอย่างหนึ่ง แล้วแต่งหนึ่งคือเรื่องราวตามชอบใจของตน
ซึ่งคิดเห็นว่าจะเป็นเหตุชักต้อใจคนให้หมกมุ่นมากขึ้น แล้วจะได้เชื้พ่งคำ
สั่งสอนในทางที่ดีซึ่งเป็นที่ยอมรับ มีใช้จะกล่าวมุขาโดยไม่มีประโยชน์
จึงเห็นว่าเป็นการมีโทษอันใด เมื่อคิดเห็นเช่นนั้นแล้วจะเรียบเรียงหนึ่งคือ
ตงว่ากระไรก็เรียงไปตามชอบใจ ไม่คิดเห็นว่าคุณภาพหลังจะมีวิชาความ
รู้มากน้อยจะคิดคำนึงคำของคุณ ฤๅแม้แต่เพียงนึกถึงไยประการใดไม่
ความคิดของคนแต่ก่อนเช่นนั้นก็ใช้ว่าจะเป็นการผิดไปทีเดียว ด้วยเหตุว่า
มนุษย์ทั้งปวงในเวลานั้น ก็ย่อมมีความรู้ความเห็นน้อยกว่าผู้ที่แต่งหนึ่งคือ
นั้น ต้องเชื้ถือนหนึ่งคืออันว่าเป็นความจริงความดีสืบตงหลานค่อ ๆ มา
ถึงว่าตงหลานค่อตงมาภายหลังจะนึกถึงไยต้นแท้บ้าง ก็เป็นความผิด

ใหญ่ที่จะหมิ่นประมาทต่อความประพฤติของพระпенเจ้า แต่ผู้ซึ่งจะไม่คิด
 เลยเพราะเคยนับถือเสียตั้งแต่เกิดมานั้นมีโดยมาก น้อยก็คงต้องสู้มากไม่
 ได้ อยู่เป็นธรรมดา เพราะฉนั้นกัมภีร์ดำตนาพราหมณ์ฤๅพระยะโฮวาพระ
 ข้าห์ดำ จึงได้มีเรื่องราวแต่โดยคำที่ไม่น่าเชื่อถือในหนทุก ๆ ฉบับ คำซึ่ง
 ข้าพเจ้าจะกล่าวต่อไปภายหน้านั้น บางทีจะดูเหมือนต้อ ๆ พระпенเจ้าไป
 บ้าง จึงขอแสดงความประสงค์ไว้เสียแต่เบื้องต้นว่า ข้าพเจ้าไม่ได้คิด
 จะยกข้อทู่เถียงว่าพระпенเจ้ามิได้ในเรื่องที่กล่าวต่อไปนี้ เปนอัน
 ยกเว้นเสียไม่กล่าวถึงในข้อนั้นทีเดียว เพราะใช้กาลเวลาที่ควรกล่าวถึงและ
 ทู่เถียงกันในเวลานี้ ถ้าจะเป็นคำหมิ่นประมาทบ้างก็ไม่ได้ คิดหมิ่นประมาท
 พระпенเจ้าอันจะมีอยู่จริงฤๅไม่จริงนั้น เปนแต่เห็นประหลาดในถ้อยคำ
 ของผู้ที่แต่งเรื่องราวอันไม่ยุติด้วยเหตุด้วยผล เพราะเปนการล่วงเวลาที่
 ควรจะใช้ จึงเปนการรบกวนไปบ้างเท่านั้น เมื่อท่านทงปองได้จำถ้อยคำ
 ที่กล่าวแล้วแล้วจงอ่านเรื่องราวต่อไปเถิด เมื่อจะว่าด้วยความประพฤติ
 ของพระпенเจ้าทงปอง ซึ่งผู้ซึ่งในประเทศใดต่างกัมภีร์ พระпенเจ้าก็
 ประพฤติพระองค์เป็นคนชาตินั้น ดังเช่นกล่าวมาแล้วนั้น พระอิสวรของ
 พราหมณ์ที่อยู่ในกรุงสยามนั้นประพฤติพระองค์เป็นอย่างชาวอินเดีย คือไม่
 เสวียเนื้อสัตว์ โปรดเจ้าเม้าเข้าคอกกถด้วยอ้อยมะพร้าวเมื่อกมันนหม
 ตามที่พวกพราหมณ์ในประเทศอินเดียกินเปนอาหารอยู่ แต่ถ้อยกันว่าพระ
 อิสวรนั้นเปนพระคุณ คือเป็นผู้ที่จะส่งเคราะห์เทพตามมนุษย์กษัตริย์มาทั่วไป
 ไม่มีที่จะลงโทษแก่ผู้ใด โดยจะต้องทำบ้างก็เป็นการจำเป็นโดยเสียไม่ได้
 หดง ๆ ถม ๆ เช่นครั้งปราบครุฑมาเป็นต้น เมื่อแสดงกรไปไม่สำเร็จแล้ว
 ก็ไม่คงความเพียรที่จะทำต่อไป มอบธุระให้พระนารายณ์เสียทีเดียว โดย

ว่ามักจะทรงกริ้วโกรธสนมกษัตริย์ที่มีความผิดเล็กน้อยใน การปฏิบัติ วัตถุประสงค์
 นี้จุดประกายเป็นต้น จะสาปสรรค์ให้ถึงมาททุกชั่วหมานโดยก้างกริ้ว
 ครองหนึ่ง ก็ยังทรงพระเมตตาให้มกำหนดพันโทษ แต่ให้เป็นประโยชน์
 แก่การเรื่องอื่น มีให้เป็นเมื่อยหนุมานเป็นรางวัล แลบอกหนทางพระราม
 เป็นต้น เพราะพระอิศวรเต็มไปด้วยความกรุณาไม่เลือกว่าคนดีฤคนชั่ว
 เพราะใครไปตั้งพิธีต้องจะขออันใดก็ได้สัมปรากษา จะไปตั้งไปชั่วก็ตาม
 แต่ตัวผู้ได้ ไป เพราะพระไทยคัมพนอันใหม่อยู่เป็นนิชดังนี้ จึงได้มีพระ
 นามปรากฏว่าพระคุณ

ส่วนพระนารายณ์พระอาการตามที่กล่าวไว้ เมื่ออยู่ปรกติเสมอ
 ย่อมบรรทมอยู่ในกลางทงเหล่านมเป็นนิช ต่อเมื่อเวลาใดมีการอันใดซึ่ง
 พระอิศวรจะต้องการ รับสั่งให้ ไปปราบปรามผู้ซึ่งประทุษร้ายแก่โลกย์
 ทั้งปวงจึงได้ปลุกขึ้น เพราะณพระนารายณ์จึงเป็นแต่ผู้ทำลาย ที่สุด
 โดยปลุกขึ้นเพื่อการมงคลเช่นใดกษัตริย์พระชนกumar ก็ทรงขัดเคืองบริภาษ
 จนพระเคียรพระชนกumarหายไป พระอิศวรต้องซ่อมแซมแก้ไขด้วยคัส
 ฐ้าง เพราะเหตุณนี้จึงมีคำกล่าวไว้ว่าพระนารายณ์ย่อมไม่ประสิทธิ์พรอวย
 สวัสดิ์มงคลแต่สักครั้งหนึ่งเลย ที่สุดจนเครื่องบูชาในเวลาพระราชพิธีครี-
 ปวายก็ห้ามมิให้นำมาถวายด้วยกลวัพคัม จะแจกให้แก่ผู้ คัมหนักไม่ได้
 ต้องแจกให้แก่ยากจนวิพก แต่ก็อภินิหารว่าถ้าวันแรม ๕ คำซึ่งเป็นวันส่งพระ
 นารายณ์นคองวันพคัม มักจะเกิดเหตุร้ายพันทางกันชุกชุม (เพราะเดือนมืด
 คนไม่ใคร่ไป) พราหมณ์ทั้งปวงต้องระวังกันเป็นกวดขัน เพราะพระ
 นารายณ์เป็นพนักงานแต่ต่างผดายุเช่นนี้ จึงได้มีนามปรากฏว่าพระเดช
 เป็นคู่กันกับพระคุณ

ส่วนพระมหาวชิเนศวรนั้น คือพระชนกumarซึ่งพระเคียรเป็นช้าง
 เป็นโอรสพระอิศวรเป็นครุฑช้าง พราหมณ์ย่อมนับถือโดยฤทธิ์เดชของ
 พระองค์เองบ้าง โดยจะให้ลูกพระไทยพระอิศวรเป็นการตั้งพี่บ้าง จึง
 เป็นพระเป็นเจ้าออกองค์หนึ่ง

เทวสถานซึ่งเป็นของสำหรับพระนครจึงทำเป็นสามสถาน สถานหนึ่ง
 พระอิศวร สถานกลางพระมหาวชิเนศวร อีกสถานหนึ่งพระนารายณ์
 การพระราชพิธีครุฑมพวายแต่ครุฑวายนี้ ทำที่เทวสถานทางสามน

ความมุ่งหมายของการพิธีครุฑมพวายที่นั่น ว่าพระอิศวรเป็นเจ้า
 ได้ตั้งลงมาเยี่ยมโลกยปีละครั้ง ครึ่งหนึ่งกำหนด ๓๐ วัน วันเดือนยัย
 ขึ้น ๗ ค่ำเป็นวันได้ตั้งลงมา แรมค่ำ ๑ เป็นวันได้ตั้งกลับ ค่อนในวัน
 ค่ำ ๓ พระนารายณ์ได้ตั้งลงมา แรม ๕ ค่ำได้ตั้งกลับ การที่เดือนมา
 เดือนยี่เพิกกำหนดซึ่งได้ตั้งลงมาแต่ก่อนก็จะไม่เป็นการยากอันใด ด้วย
 พราหมณ์ย่อมถือตัวว่าเป็นผู้ถือประแสงวรคค้ายกันกับไป เมื่อไม่
 อ่านเวทเปิดประตูถวายก็ตั้งใจไม่ได้เอง การซึ่งรับรองพระอิศวรนั้น
 ก็จัดการรับรองให้เป็นการสนุกสนานครึกครื้นตามเรื่องราวที่กล่าวไว้ คือมี
 เทพยดาทั้งหลายมาเฝ้าประชุมพร้อมกัน เป็นคันทว่าพระอาทิตย์พระจันทร์
 พระพรหมพระคงคา ซึ่งพราหมณ์ทำเป็นแผ่นกระดานมาฝังไว้หน้าขมรม
 โลกมาตึงตั้งขึ้นมาเด่นเชือกคดไว้ซึ่งชำถวายเป็นช่ออย่างอยู่ ก็มารัวเด่นพ่นน้ำฤๅดำค่น้ำถวายนันดาในการพระราช
 พิธีครุฑมพวาย ส่วนพระอิศวรนั้นเป็นการครึกครื้นผู้คนไปรับแจกเข้า
 คอกเข้าเฝ้าที่เหลื่อจากดวงตั้งเวลายเป็นส่วสี่คิมกต แต่ส่วนการพระราช
 พิธีครุฑมพวายของพระนารายณ์นั้นทำเป็นการเงียบ ด้วยพระองค์ไม่โปรดใน

การไซไซเอต์ มีพื้นเป็นโบราณอยู่ตามที่ใดกล่าวมาแต่จน ความมุ่ง
หมายของการพระราชพิธีมีความนิยมตั้งกล่าวมานั้น

มีความพิศดารในกฎมณเฑียรบาลแต่เฉพาะว่าด้วยเรื่องตำนาน คือ
สร้างมูรธาภิเศกอย่างเดียว ตั้งท้ายไปว่าด้วยเรื่องถวายอุลูป ก็เป็น
บรรยายแต่ขอพนักงานผู้รับ หาได้ความชัดเจนอย่างไรไม่ แต่ข้อซึ่งว่า
พิธีตรียัมพวายมีสร้างมูรธาภิเศกด้วยนั้นเป็นการเลื่อนลอย ไม่ได้ยืนยันในที่อื่น
ถึงในพระราชพิธีทนมามตำนาน ๑๗ อย่างก็ไม่พบพิธีตรียัมพวาย แต่ถ้าจะ
คิดดูตามเวลาที่พระเจ้าแผ่นดินทรงนับถือโดยลำดับมาก อย่างเช่นพระ
นารายณ์มหาราช ที่จะไปด้วยทรงรับมหรสพในพระนามว่าเป็นพระเป็นเจ้า
จนคนเห็นปรากฏว่าเป็นลัทธิ ฤๅเป็นด้วยทรงเล่นวิชาช่างมาอยู่คงกระพัน
ชาติวิเศษเกิดขึ้นไปอย่างไร จนมีจดหมายแห่งหนึ่งได้กล่าวไว้ โดยคำชัด
เจนว่า สมเด็จพระนารายณ์เป็นเจ้าทรงนับถือโดยลำดับมากกว่าพุทธศาสนา
ดังนี้ เมื่อจะเทียบดูเหตุผลซึ่งมีปรากฏอยู่ในพระราชพงษาวดารที่คนเป็น
อันมากได้อ่านก็จะพอเห็นได้ว่า คำที่กล่าวด้วยเรื่องทรงนับถือโดยลำดับ
นั้นจะไม่เป็นคำที่กล่าวโดยไม่มีมูลทีเดียวนัก คือได้ทรงสร้างเทวรูปหุ้ม
ด้วยทองคำทรงเครื่องลงยาราชาวงศ์ประดับหัวแหวน สำหรับตั้งในการพระ
ราชพิธีเป็นหลายองค์ แต่ในการพิธีตรียัมพวายก็เป็นอันปรากฏชัดว่าได้
เสด็จไปส่งพระเป็นเจ้าถึงเทวสถานทุกปีมิได้ขาด จนถึงเวลาที่มิเหตุอัน
เข้าใจว่าพระโคตมพุทธเจ้าทศกัณฐ์ คิดจะประทุษร้ายในวันซึ่งเสด็จส่ง
พระเป็นเจ้าแน่ชัดแล้วก็ยังรับสั่งว่าจะทำอย่างไรก็ตามเถิด แต่จะไปส่ง
พระเป็นเจ้าให้ถึงเทวสถานจงได้ มีพยานเจือคำที่เขากล่าวไว้ดังนี้พอ
สนับสนุนได้ว่าพระนารายณ์เป็นเจ้าทรงนับถือโดยลำดับ (ถึงไม่ยิ่งกว่า

ตามที่เขาว่าคงจะ) มาก ก็ประเพณีพระเจ้าแผ่นดินซึ่งจะทำการบรม
 ราชาภิเษก เบื้องหน้าแต่รับพระสุพรรณบัฏแล้วก็ต้องทรงรับสังวาล
 พราหมณ์อันมหाराชครูพิธีประสิทธิ์ ถวายทรงก่อนที่จะรับเครื่องราช
 กกุธภัณฑ์ทองปวง นับว่าเหมือนบวชเป็นพราหมณ์ตามเต็นครกหนึ่งทุก
 พระองค์ ก็ในพิธีตรียัมพวายพราหมณ์ทั้งปวงต้องส่นานกายสระเกล้า
 เพื่อจะรับพระเป็นเจ้าทวณ ถ้าพระเจ้าแผ่นดินซึ่งทรงรู้ตั้งพระองค์ว่าเป็น
 พราหมณ์อยู่หน่อย ๆ หนึ่งเช่นนั้นจะสร้างมูรธาภิเษกจริงคงจะได้ดอกกระมัง
 ในจดหมายคำให้การขุนหลวงหาวัด ที่ตรงนั้นละละ ๆ ไม่ได้ออก
 ชื่อพิธีตรียัมพวาย แต่พรรณาดังเรื่องเล่าซึ่งซ้ำกับซึ่งซ้ำ แต่พระยาพด
 เทพยซึ่งซ้ำต้องยื่นคั้นเคียว ยื่นต้องคั้นถูกรับเป็นคั้น ไม่มีข้อความละเอียด
 ว่าด้วยแห่แห่นฤการพิธีในเทวสถานประการใด แต่การสร้างมูรธาภิเษก
 ตามซึ่งกล่าวไว้หนึ่งไม่ใด ในกรุงรัตนโกสินทร์เลย การที่เป็นอยู่ในประจ
 บันนั้นคงตั้งจะถ่วงค่อไปข้างหน้า แต่ก่อนมาเป็นแต่พิธีพราหมณ์ พระราช
 ทานเงินแต่ตั้งช่วยแถมการแห่แห่นตามสมควร แต่ครั้นแผ่นดินพระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงนับว่าพชนเหมือนพชนมะหะหะของ
 แรกเจ้าเช่น แด่วิดาชะบูชาในพระพุทธรูปต่างเป็นพิธีใหญ่สำหรับพระนคร
 อยู่ข้างจะทรงเป็นพระราชธุระมาก จึงได้โปรดให้เพิ่มตั้งเพิ่มเติมขึ้นด้วย
 พระสงฆ์รับพระราชทานคัมภีร์พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ในวัน ๗ คำเวลาเช้า
 ซึ่งเป็นวันทอดพระเนตรแห่กลับ แลตั้งออกเลี้ยงพระเสร็จแล้วพอทันเวลา
 แห่กลับ พระสงฆ์ฉันพร้อมกันทั้ง ๑๕ รูป คือพระราชาคณะ ๓ รูป พระ
 พิธีกรรม ๑๒ รูป มีเครื่องไทยทานตั้งพร้อมรองเท้านักพยุหุสไทยน แต่
 มีกระจากเข้าเฝ้าเข้าคอกเผือกม้านักด้วยอัยยมะพร้าวหน้าศาลทราย ถวาย

ให้ต้องกันกับการพิชิต เวลาทางคืนในวชน ๘ คำ ชน ๘ คำ ชน ๘ คำ
แบ่งส่วนคนในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามวันละ ๕ รูป พระ
ราชาคณะรูป ๑ พิชัยธรรม ๔ รูปทุกคน ในชั้นแรกเสด็จพระราชดำเนิน
ออกทุกคน แต่ภายหลังมาก็จิต ๆ ไป การที่เสด็จออกนั้นดูเป็นแทน
เสด็จเทวสถานซึ่งพระเจ้าแผ่นดินในกรุงเก่าเสด็จทุกปี ที่หน้าพระพุทธร
ปฏิมากรแก้วมรกต มีพานเข้าดอกมะพร้าวกลดด้วยช่อช่อบูชาเหมือนอย่าง
เช่นพราหมณ์ตั้งหน้าเทวรูปในเทวสถาน ทรงจุดเครื่องนมัสการถวายราช
บังคมทูลอ่านคำบูชา แดงดงพระราชดำริห์ในเบื้องคั่นที่ทรงเห็นว่าการพระ
ราชพิธีสมควรจะเนื่องด้วยพระพุทธรูปเสด็จแล้วจึงได้ว่าสรวลเสริญพระพุทธร
คุณถวายเข้าเฝ้าเข้าดอกผลไม้ต่าง ๆ เป็น ๓ ครั้ง มีข้อความต่าง ๆ กัน
ถ้อยอย่างพราหมณ์ยกอุบลถวายพระเป็นเจ้า เมื่อจบคำบูชาถวายเข้า
ดอกนั้นแล้วจึงได้ส่วนคนต่อไปทั้งสามวัน ครั้นวันแรม ๕ ค่ำเริ่มพระ
ราชพิธีศรีปวายกับพระสงฆ์รับพระราชทานฉัน พระราชาคณะไทย ๑
รามัญ ๑ พระครูปริตไทย ๔ รามัญ ๔ ถวายเครื่องไทยทานเหมือนอย่าง
พระราชพิธีศรีษัณพวาย เวลาค่ำส่วนคนวัดพระอุโบสถวัดพระศรีรัตน
ศาสดาราม แต่ไม่มีคำบูชาเจืออยู่ข้างจะบำเพ็ญพิธีหมั้นน้อย ๆ การพิธีสงฆ์
ที่เกี่ยวในสองพิธีมีย่อยเท่านี้

ในการพระราชพิธีนี้มีข้าราชการผู้ใหญ่หนึ่ง ซึ่งรับที่สมมติว่า
เป็นพระอิสริยยศเป็นเจ้าลงมาเยี่ยมโลกย์ ตามที่พราหมณ์คอยอยู่นั้น
ตำแหน่งผู้ซึ่งรับที่สมมตินี้ แต่ก่อนเคยคงอยู่ในเจ้าพระยาพลเทพซึ่งเป็น
เกษตราธิบดีผู้เดียว เป็นตำแหน่งเดิมแต่ครั้งกรุงเก่ามาจนตลอดถึงรัชกาล
ที่ ๓ ในกรุงรัตนโกสินทร์นั้น ครั้นครุมาค่อนปลายเจ้าพระยา

พลเทพ (ฉิม) ถึงอัญญกรรมไม่ทรงคงเจ้าพระยาพลเทพต่อไป โปรดให้
 เจ้าพระยานิกรบดินทร์ ซึ่งยังเป็นพระยาราชสุภาวดี ยืนชิงช้าแทนมีหนึ่ง
 คอไปก็เปลี่ยนเป็นเจ้าพระยาธรรมาธิกรณ์ (เสื่อ) ซึ่งยังเป็นพระยาราช
 นิกรเป็นผู้ยืน มีคำเต่าว่ารับสั่งให้ข้าราชการออกมาดูแท้ ครั้นเวลาเสด็จ
 ออกขุนนางรับสั่งถามว่างามอย่างไรบ้าง มีผู้ทูลว่างามเหมือนห่อพระองค์
 คอไปเป็นเจ้าพระยาอมราช (สุข) เมื่อยังเป็นพระยาสूरเสนาได้ ยืนชิงช้า
 แต่ไม่เปลี่ยนทุกปีขึ้นมีหนึ่งแล้วก็ซ้ำๆ ไป คอถึงรัชกาลที่ ๔ ทรงพระราช
 ดำริเห็นว่าเจ้าพระยาพลเทพต้องแห่ทุกปี มีจะต้องครบก็นั่นกันกระ
 บวนหนักกรองกรอย - เป็นการโกโรโกโตไปไม่ครึกครื้น แต่ก่อนมา
 ท่านเสนาบดีข้าราชการผู้ใหญ่อื่นๆ ยังมีของมีคราวที่ของถูกแห่สระ
 ด้มานใหญ่ ครั้นเมื่อเกิดพระราชพิธีคเชนทร์ศัสดานชนแทนการสระด้มาน
 ท่านเสนาบดีข้าราชการทั้งปวง ก็เป็นอันไม่มีที่จะได้ โอกาสแห่แห
 อันใดให้เป็นเกียรติยศอย่างแต่ก่อน อนึ่งบางทีก็เป็นทันทันว่าต้องถูก
 แห่ทุกปี. ต้องแจกจ่ายเลี้ยงดูกระบวนเบ็ดเตล็ดเงินทองไปมาก จึงทรง
 พระราชดำริเห็นว่าข้าราชการผู้ใหญ่ที่ได้รับพระราชทานพานทอง เป็น
 ผู้ที่ใด รับยศประโคมกลองชนะมีบันโทแห่ ควรจะให้ ได้แห่ให้เต็ม
 เกียรติยศเสียคนละครั้งหนึ่งๆ จึงได้ โปรดให้ข้าราชการ ที่ได้รับพระ
 ราชทานพานทองเปลี่ยนกันยืนชิงช้าปีละคน บางท่านที่มิคุ้นพิเศคต่างๆ
 ก็พระราชทานเสด็จบ้างกลดบ้างดำพอกโหมดเกยวลงยาบ้าง เป็นการ
 เพิ่มเติมยศชั้นกว่าสามัญ จึงเป็นธรรมเนียมคิดต่อมาจากจนถึงรัชกาล
 ประจจุบันนี้ ข้าราชการผู้ซึ่งต้องยืนชิงช้าขึ้นต้องกราบทูลถวายบังคมลา
 เจ้าพิชก่อนหน้าที่จะไปยืนชิงช้า คนที่เข้ากระบวนเป็นคนจ่ายกำหนดอยู่

ใน ๘๐๐ คือตำรวจธรรมเสด็จศาสดาวิคตถิอหวายเส้น ๓๖ ตามเขน ๓๐
 ตามได้ ๓๐ ตามตั้ง ๓๐ ตามส่งมือ ๓๐ พรว้าแม่รัก ๓๐ ตามขเถย ๓๐
 ธรรมทางเกว ริว เสือ แดงหมวก หนังสือธรรมเสด็จอติตโปกผ้า ๑๘ คน
 บโทน ๓๐๐ เป็นคนในคัวหุ้งตาโงคศาตผ้าตายริว เส็จบัสตุแดงบัสตุ
 เขียวคพายกระบี่เหล็ก ขุนหมื่น ๒๐๐ เสืออย่างน้อยแพรดต่างๆ นุ่ง
 ม่วงโปกแพรขดิบทองคพายกระบี่ฝักทองเหลือง ตำรวจขุนหมื่น ๕๐ นุ่ง
 ยกเสื่อเข้ฆาบโปกแพรขดิบทองคพายกระบี่ฝักเงิน กตของชนะ ๑๐ คู่
 ธรรมเสด็จแดง จำปี ๑ เสือริวคุ่มมีแดง กันฉิ่งแดงหน้า ๒ คันหลัง ๒ คัน
 ธรรมเสด็จมัสัฏทางเกวปุม คนหามเสด็จโงไพร่หาม ๑๒ คนทางเกว
 บัสตุเสด็จขาวศาตเกยว คู่เคียง ๘ คน หตวงในกรมท่า ๒ กรมเมือง ๒
 กรมวัง ๒ กรมนา ๒ แดงคัวหุ้งสนับเพลา นุ่งยกเสื่อเข้ฆาบโปกศาต
 อภิรมกนดัลปนแดง ๑ บังควัน ๑ ธรรมเสด็จมัสัฏริวทางเกวแดง ริว
 หลังขุนหมื่น ๕๐ แดงคัวเป็นอย่างช้างหน้า หว่างริวทนายของคัวเองคัมตะ
 ๖ คน นุ่งผ้าไหมจันเสื่อเข้ฆาบอติต คัมตะหนึ่งทีสองถือดาบกระบี่
 คัมตะ ๓ ที ๔ ที ๕ ถือเครื่องยศ ค้อนันไปถือหอกง้าวทวนเป็นคัม ๆ
 ค้อนไปเป็นทนายเลวอีก ๒๐๐ ตามแต่จรมี่ ริวนอกถือบัสใส่หวาย ๓๐ ถือ
 ง้าว ๓๐ กระบองหุ้มปลาย ๓๐ ถือทิว ๑๐๐ ทิวนเคยมามาแต่โบราณไม่
 เคยขาดเลย ส้มมคิกันว่าเป็นลูกป็น แต่ที่จริงคุดกลตมดัลปนดิวกังงามคี่
 อยู่ กระบวนทีเกณทักกำหนดเพียงเท่านี้ แต่ผู้ซึ่งต้องแก้คิดแต่งกระบวน
 ตามกำลังของตัวเอง เพิ่มเติมเป็นกระบวนหน้าบ้างกระบวนหลังบ้าง
 ถึง ๒ พัน ๓ พันจนดัลปนคนกัม

หนึ่งมีธรรมเนียมเกิดใหม่ คือใครเป็นผู้ต้องให้รับราชการอยู่ในกรมใด ก็ทำของเป็นรูปตราตำแหน่งเย็บลงในพนักเสื้อแดงนำไปนำกระบวณ เป็นของเกิดขึ้นเมื่อมีทหารแต่ตั้งจัดของหน้า นำ ก็ถึงเป็นคำราชาธิภาษามา ตลอดจนถึงกระบวณที่เป็นของเจ้าของหามาเองนั้น ถ้าผู้ใดอยู่ในกรมใดก็มักจะจัดเครื่องแห่นให้เขาเรื่องกัน เป็นต้นว่าได้ว่าการคลังก็มียกกระดานแจกเบยหวิด เป็นต้นก็มียกคนถือสมุด เป็นอาษาหกเหล่าก็มีคนหาบ โป่งแฟ้มเป็นคันไม้มีกำหนดนิยมว่าอย่างไร แต่ถึงท้ายแล้วคงเป็นไฉน ๆ ไฉนต่างอยู่เป็นธรรมดาทุก ๆ กระบวณ

ตัวพระยาผู้ย่นซึ่งข้าแต่คุณผู้ฝ่ายเยียบบับ ตัวขุนนางนั้นเรียกว่าบ่าวขุน มีชายห้อยอยู่ข้างเบองหน้า สวมเสื้อเยียบบับคาดเข็มขัดสวมเสื้อครุยดำพอกเกยตามบันดาศักดิ์ การแห่ซึ่งขานเป็นหน้าที่ของกรมเกษตรการ ฤาจะเรียกว่ากรมนาเป็นคันทหมายแต่จัดกระบวณทั่วไป การซึ่งนำทนายซึ่งข้าตกพนักงานเป็นของกรมนายุนั้น ก็ขรอยจะคิดมาจากจรดพระนังคัล ซึ่งเป็นหน้าที่ของกรมนาแท้ การย่นซึ่งขานถ้าจะว่าข้างหน้าที่เกิดเคียงแล้ว น่าจะเอาเจ้าพระยาบรมราชมากกว่า แต่เห็นจะเป็นมาเพราะง่ายที่ได้เคยแล้วจึงได้รวมอยู่คนเดียว

วันขึ้น ๗ ค่ำเวลาเช้า ตั้งกระบวณแห่แล้วศิราษบุรณ ไปตามทางถนนรอบกำแพงพระนครเลยดวงถนนบำรุงเมือง ในวันแรกหยุดพักโรงมานพฤา "มาพก" ปลุกไว้ริมเชิงสะพาน นอกเขตกำหนดเขตพรหมณนำกระดานซึ่งข้าซึ่งสมมติว่าจะไปแขวนมารับพระยา เมื่อพระยามาถึงโรงมานพแล้วก็นำกระดานนั้นกลับคืนไปไว้ในเทวสถานแล้วปล่อยกระดาน ซึ่งแขวนไว้ที่เสาชิงช้าเสร็จแล้วเอาเชือกมัดให้ตั้งคิอยู่

กับเสนาบดี ^๕ สวมคิดว่าเอากระดานแผ่นที่เขาไปเก็บไว้ในเทวสถานขึ้นไป
 แหวนแล้วจึงได้นำมาตั้งขจัดจนเจิมเสร็จแล้ว นำพระยาไปที่ชมรม โรง
 ชมรมนั้นทำเป็นปราโม ^๕ ไม่คาดผ้าขาวเป็นเพดานม่านตามด้าน กตาง
 ชมรมตรงราวไม้ ^๕ ไม่หุ้มผ้าขาวสำหรับนั่งราวหนึ่ง สำหรับพิงราวหนึ่ง
 นำพระยาเข้าไปนั่งราว ยกเท้าขาวพาดเข้าซ้ายเท้าซ้ายยืนพน ^๕ มี
 พราหมณ์ยืนข้างขวา ๔ คน ข้างซ้ายเกณฑ์หลวงในกรมมหาดไทย ๒ คน
 กรมพระกระดาโหม ๒ คนไปยืน มีพราหมณ์เฝ้าตั้งข้อยู่เบื้องหน้า ๒ คน
 เมื่อพระยาไปถึงชมรมแล้ว ตั้งรูปเทียนไปบูชาพระศรีรัตนมน ^๕ ในวิหารวัด
 สุก ^๕ คั่นทงเวลาเข้าเย็น เมื่อแต่ก่อนที่ข้าพเจ้าไปค้อย เห็นตัวพระยาเข้า
 ไปในวัดนมัสการพระถึงวิหารที่เดียวกัน ^๕ เวลาที่ไปนั้นมังกตองชนะค่นำนำ
 เข้าไปแต่ค่นำกลับออกมา แต่ภายหลังนั้นว่าไม่ได้เข้าไปเห็นจะเป็นยอกันถึง
 ด้วยเสด็จออกเย็นจะไม่ทันเวลาได้ จึงเข้าเป็นคน ^๕ จึงได้โดยเดือนไปที่เดียว
 นาดิวันขึ้นได้ ^๕ ซึ่งข้ากระดานตะ ๔ คน ๓ กระดาน มีเส่าไม้ ไม่ปลายผูก
 ฤงเงินปักไว้ กระดานแรก ๓ คำตั้ง กระดานที่สอง ๓๐ บาท กระ
 ดานที่สาม ๒ คำตั้ง นาดิวันซึ่งได้ ^๕ ซึ่งข้า ^๕ แรกขึ้นไปนั่งถวายบังคมแด
 หนึ่งได้ ไปจนซึ่งข้าโยนแรงจึงได้ถูกชนขึ้น ^๕ คนนำคอยคาบเงินที่ผูกไว้บน
 ปลายไม้ ^๕ คนหลังคอยแก้ท้ายให้ตรงเส่าเงิน ^๕ ครั้นได้ ^๕ ซึ่งข้าเสร็จตาม
 กระดานแล้ว ^๕ ดังกระบวนกลัมาตามถนนบำรุงเมืองเดียวตงถนนท้อง
 สนามไชย ^๕ เมื่อกระบวนแห่มาลงหน้าดับพล ^๕ กระบวนที่ถืออาวุธต้อง
 กลัมปลายอาวุธตง ^๕ แต่ก่อนมากไม่ได้ ^๕ มีเสด็จพระราชดำเนินออกทอด
 พระเนตรเลย ^๕ พิงมชนในรัชกาลที่ ๔ ^๕ เมื่อเสด็จมาถึงท่ายพระที่นั่ง
 สุก ^๕ ไชยสรวีย์ ^๕ พระยาตงจากเสด็จยังเดินมา ^๕ จนถึงนำพระที่นั่งที่ ^๕ ปู่เสด็จ

อ่อนไว้ถวายบังคม พระราชทานผลกัณฑ์พุทฺธ ๒๐๐ ผล ถวายบังคม
 อีกครั้งหนึ่ง แล้วเดินไปจนสุดท้ายพระที่นั่งชนเสด็จยังกลับไปที่ชมรม
 วัน ๗ คำเป็นวนเณรมีแต่พิชิตพรหมณ์ วัน ๘ คำคังกระบวนแก้วดีราช
 บุรณมากอยย่นำวัดพระเชตุพน เวลาเสด็จออกให้เรียกกระบวนแห่
 เมื่อใดจึงได้เดินกระบวน หยุดถวายบังคมแด่พระราชทานผลกัณฑ์พุทฺธ
 ๒๐๐ ผล เหมือนอย่างวัน ๗ คำ กระบวนเดินไปเลี้ยวออกถนนบำรุง
 เมืองพักที่โรงชมรมที่หนึ่งข้างควนออกเหมือนวัน ๗ คำ แต่ไม่ต้องพักโรง
 มานพ แต่ไม่ต้องมีกระดานมารับด้วยแฉวนอยู่เสด็จแล้ว นาควันโต ซึ่งเข้า
 ๓ กระดาน เงินที่ผูกปลายไม้ก็เท่ากับวันแรก เมื่อโต ซึ่งเข้าแล้วนาควัน
 ทั้ง ๑๒ คนยกขึ้นที่เรียกขึ้นตำคร มีน้ำเต็มในขันมาตั้งหน้าชมรม ว่าเสด็จ
 ลำคานักนกรบสามเสด็จ แล้วพระยาย้ายไปนั่งชมรมที่ ๒ ที่ ๓ นาควันก็
 ยกขึ้นตามไปว่าเสด็จที่หน้าชมรม ลำคาน้ำแห่งละสามเสด็จ ๆ เปนเสร็จการ
 แห่กลับลงไปตามถนนบำรุงเมืองข้างควนออก เลี้ยวถนนริมกำแพงพระ
 นครไปที่ประมุขนำวัดราชบุรณ ในการขึ้นชิงขานมีเงินเบียดของหลวง
 พระราชทานสิบคำตั้ง พระยาผู้ขึ้นชิงขานเคยแจกคู่เคียงคนละคำตั้งหนึ่ง
 คำนายคนละกิ่งคำตั้งบางบาทหนึ่งบ้าง นายรองคนละสองตั้ง ไพร่
 แจกคนละตั้งเสมอหน้า ถ้ามีกระบวนมากก็ต้องลงทุนรอนกันมาก ๆ
 ทั้งเงินที่เข้าโรงครัวเลี้ยงเงินแจก แลผ้าห่มเครื่องแต่งตัวกระบวน
 เพิ่มเต็มบ้าง

ในการโต ซึ่งเข้านี้ เคยมีเจ้านายเสด็จไปทอดพระเนตรเนื่อง ๆ
 เมื่อแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว กรมหมื่นอับสรสูดเทพ
 เสด็จครั้งหนึ่ง เจ้านายฝ่ายในก็ตามไปมากด้วยกัน ในแผ่นดินพระบาท

สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระเจ้าลูกเธอเสด็จทุกปีมิได้ขาด เสด็จ
ไปเล่นกระบวนช้าง บางคราวเวลาเย็นถึงทรงเที่ยวทรงนมกัมม์ แต่ที่
เล่นปรกติเวลาเช้าวันหนึ่ง ทรงยกคาคพรตคีตฉนิทของทรงสรว้อยประแจ
ข้าพเจ้าเคยเป็นผู้ไปอยู่เสมอไม่ขาด ความที่อยากไปตุนน้กใจเค้นเกือบ
นอนไม่หลับ แต่ความเหินเมื่อเครื่องแต่งตัวนั้นเป็นที่สุดที่แล้ว ยังเวลา
แต่งตัวเช่นนั้น แต่ก่อนไม่ใช่สรวมเสื่อเล่นผัดฝุ่นกะเนื้องไปบนหลังช้าง
ถ้าถูกบีบที่หน้าขมชั้นไปตลอดทางยังจำกลิ่นอายรัชชาติได้อยู่ ถ้าเวลา
เจ้านายเสด็จเช่นนั้น ไปประทับที่ศาลาวิสูตรที่หลังควันออกแห่งประ
ศุภระวิหาร ที่เล่นพลับพลาเปิดเครื่อง ผู้ซึ่งกำกับไปมักจะมีคำ
ให้แหวกม่านหลังชมรมให้แต่เห็นตัวพระยา แต่ได้คนที่ไปยืนมุงเล่นกลุ่ม
ให้แหวกช่อง เมื่อถึงเวลาว่าเล่นมักจะให้เยื้องขมมาอยู่ข้าง ๆ ชมรม
ด้วยศาลาที่คั่นอยู่หลังชมรม ในแผ่นดินประจวบนั้นก็มีลูกเธอไปดูอยู่
เนื่อง ๆ เล่นกระบวนช้างบ้างรถม้าบ้างวอบ้าง เล่นการประจวบไม่ต้องเล่า
ส่วนการพระราชพิธีพราหมณ์ท่านนั้น ตั้งแต่วันชน ๖ คำ บันดา
พราหมณ์ทั้งปวงประชุมกันชำระกายผูกพรต คือคาคเชือกไว้ ทศนแชน
ข้างหนึ่งเป็นวันจะตวงพรต ตั้งแต่ขึ้นไปคองกินถ่วงาไม่กินเนื้อสัตว์แต่ไม่
อยู่ด้วยภรรยา พราหมณ์ทั้งปวงผูกพรตอยู่สามวัน คือตั้งแต่วันชน ๗
คำ ๘ คำ ๙ คำ พันนั้นไปก็ออกพรต เว้นไว้แต่พระมหาราชครูพิธีที่เป็น
ผู้จะทำพิธีต้องผูกพรตไปตลอด ๑๕ วัน แถนอนประจำอยู่ในเทวดสถานไม่
ได้กลับไปบ้าน ครั้นวันชน ๗ คำเวลารุ่งเช้า พระมหาราชครูอ่านเวท
เปิดประตูเรือนแก้วไกรธาศีวาโดย เจริญพระเพนเจ้าเสด็จลง แล้วจึง
ได้ ไปรับพระยาที่โรงมานพตามซึ่งกล่าวมาแต่นั้น เวลาค่ำเป็นเวลาทำ

พระราชพิธีเริ่มทำพิธีทูลเกล้าฯ ถวายเงิน และทำพิธีทูลเกล้าฯ ถวาย
 สำหรับแก่องค์รูปเป่าสังข์บูชาเสร็จแล้ว มีพราหมณ์คู่ตัวยืนเรียงซ้อนต่อกัน
 ๔ คน ยกพานเข้าตอกสังข์คนละบทวรรคกันพร้อมหาเวรตัก วรรค
 ต้องคนที่ตอกสังข์เรียกโกธรายตัก วรรคสามคนที่ตอกสังข์เรียกธำระตัก
 วรรคสี่คนที่ตอกสังข์เรียกเวรตัก เมื่อจบทั้งสี่ คนแล้วจึงว่าพร้อมกันทั้ง
 ๔ คนเรียกตอริมาถวาย ในเวลาว่าตอริมาถวายนั้นเป่าสังข์ ว่าสามจบหยุด
 แล้วสังข์อย่างเดิมอีก ถึงตอริมาถวายเป่าสังข์อีก เป่าสังข์ครบสิบ
 สามครั้งเรียกว่ากฐนหนึ่งเป็นจบ ก่อนนั้นไปพระมหาราชครูยืนแกว่งรูป
 เทียนกระดิ่งเป่าสังข์บูชาอีกครั้งหนึ่ง เมื่อจบแล้ววางรูปเทียนถวายแล้ว
 บูชาพานดอกไม้ อำนวยถวายดอกไม้รายชื่อพระเป็นเจ้าทั้งปวงจบแล้ว
 คู่สังข์ ๔ คนนั้น ยกอุบลอย่างเช่นเข้ามาถวายในท้องพระโรงอีกคนละ
 ครั้งเป็นการถวายเข้าตอก แล้วจึงเอาเข้าตอกนั้นแจกคนที่ไปประชุมฟังอยู่
 ในที่นั้นให้กินเป็นสวัสดิมงคลกันเช่นนี้จนจรรโลง เป็นเสร็จการในเทว
 สถานใหญ่ แล้วเลิกไปทำที่สถานกลางต่อไปอีก การพิธีที่สถานกลาง
 คือสถานพระมหาวิฆเนศวรนั้นก็เหมือนกันกับสถานใหญ่ คือสถานพระ
 อิศวร แต่สังข์ต้องมากขึ้นไปเป็นสิบเจ็ดจบจึงจะเสร็จกฐน แล้วก็มีแจก
 เข้าตอกเหมือนสถานใหญ่ การพิธีทำเหมือน ๆ กันอย่างที่ได้กล่าวมาแล้ว
 ตลอดทั้งสิบคน ที่หน้าเทวรูปทั้งสองเทวสถานนั้นตั้งโต๊ะกองเข้าตอกนั้น
 เมื่อกระพรวนออกนอกล้วนด้วยอ้อยถึงระลอก ๆ เป็นกองโตทุกคืน

การซึ่งคนพอใจพูดกันชุม ๆ ว่ากระดานลงหลุม ๆ เป็นเครื่องสำหรับ
 ทำให้หนาว ฤๅเขตรของหนาวอย่างไรก็ไม่เข้าใจชัด เห็นแต่
 ร้องกันว่ากระดานลงหลุมแล้วหนาวนัก บางทีก็พูดดังไก่ ๆ ไม่รู้ว่าเขา

หมายเอาเหตุการณ์ใด คือในเดือนยี่หนาวจัดแต่ผู้มีคนบ่นชวนว่าหนาว
มักจะมีคนผู้ใหญ่ ๆ ว่านยังกระตั้นลงหลุมเดือนสามจะหนาวยิ่งกว่าน พุด
เป็นจริงเป็นจริงไปไม่รู้ว่กระตั้นอะไรลงหลุมในเดือนสาม แต่ที่มีกระตั้น
ลงหลุมอยู่เรื่องหนึ่ง ในพิธีนั้นตั้งเสียแต่ก่อนคำที่ว่านนั้นแล้ว คือเมื่อ
วันขึ้น ๘ คำ เวลาจวนรุ่งพระมหाराชครูเชิญกระตั้นสามแผ่น แผ่นหนึ่ง
ยาวสี่ศอกกว้างสองศอกหนึ่ง สลักเป็นรูปพระอาทิตย์ พระจันทร์แผ่นหนึ่ง
เป็นรูปนางพระธรณีแผ่นหนึ่ง เป็นรูปพระคงคาแผ่นหนึ่ง ทาสีขาว ต้มมด
ว่าเป็นพระอาทิตย์ พระจันทร์ พระธรณี พระคงคา ลงมาประชุมเฝ้า
พระอิศวรบูชาในเทวสถานแล้ว จึงเชิญออกมาที่หลุมขุดไว้ตรงหน้าชมรม
หลุมนั้นกว้างสองศอกสี่เหลี่ยมตั้งสี่นิ้ว ในนั้นปูอิฐวางขลัง คือหมึกาคาซึ่ง
พราหมณ์มักจะใช้ร้องอะไร ๆ ในการพิธีทั้งปวง แล้วมีราวสำหรับพิง
กระตั้น เอากระตั้นนั้นวางลงในหลุมพิงอยู่กับราว มีชมรมสี่เสา
คาดเพดานกันม่านลายรอบ ข้างนอกมีราววัด ๔ มุม ปักฉัตรกระตั้นผูก
ยอคดด้วยยอค้อย พระอาทิตย์ พระจันทร์นั้น ลงหลุมที่หนึ่งข้าง
ควันออก นางพระธรณีลงหลุมกลาง พระคงคาลงหลุมสุดท้ายข้าง
ควันตก นำกระตั้นนั้นหันมาข้างใต้ตรงชมรมที่พระยานั่ง การที่เชิญ
กระตั้นลงหลุมนี้ ทำแล้วเสร็จในเวลาจวนรุ่งขึ้นวัน ๘ คำ ซึ่งเป็นวัน
แห่เวลาย่นนั้น แล้วกระตั้นนั้นอยู่ที่หลุมสามวัน วันขึ้น ๑๒ คำ เวลา
ย่ำรุ่งเชิญกระตั้นขึ้นจากหลุมไปเก็บไว้ในเทวสถานตามเดิม

ในวันเดือนยี่แรมคำหนึ่ง เป็นวันพิธีครีမ်พวยแด่ครีปวยค้อกัน
เวลาเช้าครูปราหมณ์ประชุมกันที่สถานพระนารายณ์ พระมหाराชครูอ่าน
เวทเปิดทวารheimอนอย่างเช่นเปิดถวายพระอิศวร เวลาเย็นประชุมกันที่

แต่เสด็จทรงใช้เพดานตรง ๆ เสด็จทรงรูปแปดศรีษะขึ้นไป
 ทำพระมลายาชาดทั้งสี่ รอบเสด็จมีราวคิเดียน เทวรูปซึ่งตั้งมาบนมรุ
 พระอิศวรพระอุมาพระมหาวีชนเศวร มีพราหมณ์ถือสังข์เดินนำ ๔ คน
 มีพัดโบกบังสุริย พระมหाराชครูแดงตัดหวงชุนเดินเป็นคู่เคียงหุ้มจับ
 ชายหนึ่ง โจงชายหนึ่ง ถือเทียนเล่มใหญ่ ๆ ไปข้างเสด็จพระ เครื่อง
 ห้างเจ็ดชั้น ๒ ห้าชั้น ๔ มังแซก ๒ ค่อนั้นไปเกณฑ์ครุผู้หญิงสาว ๆ
 แต่งเป็นพราหมณ์ถือเทียนเดินแห่สองแถวอยู่ในรั้วคน ค่อนั้นไปถึงโคม
 บัวตำรวจอีก ๔๐ แถว ถึงม้ากรมม้าแถม้าขเดียวศักดิ์ตามแต่จะหาได้อยู่
 ภายหลังอีก เดินแห่แต่ทเวธสถานมาตามถนนบำรุงเมือง เสด็จลง
 ถนนสนามไชย ในเมื่อแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 เสด็จออกทุกปีมิได้ขาด โปรดให้ปักพุ่มดอกไม้เพลิงบูชาพระเป็นเจ้า
 ๓๐ พุ่ม พอเสด็จพระมาถึงหน้าพระที่นั่ง บ่ายเสด็จหันหน้าเข้าทรงพระ
 ทิ้งพราหมณ์เป่าสังข์ โองการถวายไชย ทรงจุดดอกไม้เพลิงแล้วจัด
 เทวรูปในห้องภูษามาตา ซึ่งเป็นเทวรูปสำหรับเข้าพิธี ในพระแท่น
 มณฑลองค์เล็ก ๆ สามองค์ คือพระอิศวร พระอุมา มหาวีชนเศวร
 ชนบนพานทองสองชั้น มีดอกไม้สดประดับในพานเต็มทั้งสองชั้นกับรูป
 เทียนเครื่องนมัสการ ทรงเจิมและประสุร่ายแล้วจุดเทียนนมัสการ ๒ คู่
 เสด็จไปสำหรับบูชาที่เทวสถาน ๒ คู่ แล้วภูษามาตาเชิญเทวรูปไปขึ้น
 เสด็จยกบนกลดกำมะเดอ ออกประตูเทวาพิทักษ์ไปส่งขึ้นเสด็จโถง ที่ตั้ง
 พระเป็นเจ้าห้ามานั้นไปขึ้นหงษ์ด้วย แต่เทวรูปซึ่งสำหรับส่งไปให้หมื่น
 เรืองราวที่จะต้องเล่าอยู่น้อยหนึ่ง คือรูปมหาวีชนเศวรนั้นเป็นของพระ
 บาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระราชทานพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า

เจ้าอยู่หัว แต่ยังทรงพระเยาว์ ด้วยถือกันว่าถ้าบวชสามเณรแล้ว
 ทำให้เจริญสติสัมปชัญญะ แต่ผู้ซึ่งจะรับไปบวชนั้นถ้าไม่ได้รับจากผู้ที่เคย
 ปฏิบัติบวชมาแต่ก่อน เขาไปไว้มักมีไขเจ็บต่าง ๆ จึงต้องมอบกัน
 ค่อย ๆ ไป ครั้นเมื่อข้าพเจ้าอายุได้ ๘ ขวบ ทรงคิดซื้อเจ้ากรรมให้เป็น
 หมั่นพิชเนศวรผู้สูงศักดิ์ เวลาแห่งเทวรูปนั้น จึงรับสั่งว่าไหน ๆ
 ก็ไปเอาชื่อเขาเลี้ยงท่านมาซื้อแล้ว จะให้พระองค์ ไปสำหรับบูชาเหมือน
 อย่างเช่นพระองค์ท่านได้เคยทรงบูชามาแต่ก่อน จึงพระราชทานนำตั้ง
 ทรงเจิมแล้ว มอบพระองค์นั้นพระราชทาน เอาพระองค์ไปขึ้นหงษ์
 แทนจนตลอดรัชกาล ครั้นมาถึงแผ่นดินพระจุลจอมเกล้า ข้าพเจ้าจึงได้ทำ
 บูชากเล็ก ๆ บูชาคำตั้งเทวรูปนั้นไว้ แล้วจึงได้ ไขบูชากของคำนั้น
 คงบนพานทองสองชั้นอีกทีหนึ่ง สำหรับเชิญไปขึ้นหงษ์ เทวรูปมหาพิช
 เนศวร ก็เปลี่ยนเอาองค์ที่พระราชทานนั้น ไปขึ้นหงษ์ตามเดิม

ที่หน้าเทวสถานบนเนินหนึ่งโรงหนึ่ง ที่วันแรมค่ำหนึ่งแคว้นแรมห้าค่ำ
 หนึ่งแดดออกไม่เพี้ยนนี้ เกิดขึ้นในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
 อยู่หัว เป็นการอนุโลมตามพระราชพิธีตลอดยโคม ที่เข้ามาใน
 กฎมณเฑียรบาล ในคำซึ่งว่าที่หน้าพุทธาวาสตั้งระทา ๔ ระทา หน้า ๒ โรง
 เมื่อแห่กลับไปถึงเทวสถานแล้วทำพิธีต่อไป คือมีเคียงตั้งพระอิศวร
 เคียง ๑ ชั้นรองลงมาเรียกว่าภทวิบุลยคตตั้ง ไวยแบ้อย่างเช่นพระที่
 หนึ่งภทวิบุลยซึ่งสำหรับบรมราชาภิเษก เคียงหนึ่งตั้งเบญจครรรถแล้วตั้ง
 ตั้งข้างขวา ถัดตั้งข้างซ้าย ถัดทางเทวสถานตรงที่ตั้งหงษ์ตั้งคี่ตามค
 หนึ่งเรียกว่าภพโต คือต่างว่าภูเข่า ท่านเก่า ๆ ท่านก็พอใจบนกันว่า
 ทำไม่จึงไม่ใช่ก่อนหันมาใช้ คี่ตามค แต่ก็ไม่เห็นมีใครอาจแก้ไขเพราะ

เคยใช้มาแต่ก่อน พระมหाराชครทำกระสุนหรือวิสูตรเจิมจันทน์อำวนเว
 ดอดตั้งวางพราหมณ์ ซึ่งเรียกว่าธำมธวนเกาป็นแล้ว พราหมณ์
 คู่ตัว ๔ คนตัวบุญ ๑๓ จบกันทีหนึ่ง เหมือนเช่นอย่างตัวคมาทุกคืน
 พระครูแก่งรูปประน้อมบูชาเข้าคอกคอกไม้ แล้วคู่ตัวคอกอุบลเช่น
 ทุกวัน แต่ในวันนั้นไม่แจกเข้าคอกแก่คนทั้งปวงทไป ยกไว้เป็นของส่วน
 ถวายหลวง แล้วพระมหाराชครอำวนเวจบหนึ่งชื่อทรงสาร จบต้องชื่อใคร
 พัดแล้วทักษิณบูชาสาร วันน้ำเบญจกรรมถนถนด้วยถวายรูปเทียนคอกไม้
 บูชาตั้งขกตก แล้วอำวนเวถนถนหงษ์อีกจบหนึ่ง แล้วจึงเชิญพระ
 อิศวรพระอุมาพระมหาพิณเศวต ตรงนำด้วยกตถแล้วตั้งขแล้วจึงเชิญ
 ชนภัทรบิรูทำตำราบูชาอำวนเว ชื่อสารเหลื่องจบแล้ว ที่ ๒ ชื่อมาโดย
 ที่ ๓ ชื่อตั้งวาง แล้วจึงเชิญเทวรูปตั้งบนพานทองขาวเดินรูปประทับ
 ไปรอบคอกหงษ์ เมื่อถึงคอกดาบเรียกบัพพโตน้อยเกาขาวถาถาเหยียบชน
 บนคอกดาบหนึ่ง แล้วถนถนเวียนคอกไป เมื่อมาถึงคอกถาถาเหยียบอีกจน
 ครบสามครั้ง จึงเชิญเทวรูปขึ้นบนบุษบกหงษ์ ในระหว่างนั้นเป่าสังข์
 คดอจจนพระชนหงษ์ แล้วจึงได้หยุดแล้วอำวนเวบูชาหงษ์ บูชาพระ
 ดุเมรุ แล้วจึงว่าธรรเสริญไกรลาส เหมือนพระเจ้าแผ่นดินชนภัทร
 บิรูพราหมณ์ก็ว่าธรรเสริญไกรลาสอย่างเดียวกัน แล้วอำวนเวตั้งพระ
 อุมาจบแล้ว อ่านสวดแล้วอ่านตั้งหน้าพิณเศวตเทียน ๘ เล่มมีคอกไม้ตั้ง
 ไว้ ๘ ทิศ อำวนเวเวียนไปตามทักษิณาวฏ์ทั้ง ๘ ทิศเรียกว่าโคตรทวาร
 ค่อนนไปพราหมณ์ ๒ คนจึงได้ว่าชักถ่อมหงษ์ อย่างเดียวกันกับถ่อม
 ชนพระอยู่เจ้านาย ๓ บท เป่าสังข์ ๓ ถา แล้วอำวนเวตั้งสารตั้งพระเป็น
 เจ้าบท ๓ แล้วจึงอำวนเวปิดทวารคิวาโดยอีกจบ ๑ จึงได้เป็นเสร็จ

การในเวธาคำวันนั้น
ทุกปีไม่ต่ำกว่านั้น

กว่าจะแล้วเสร็จคงอยู่ใน ๗ หุ่มนยา ๘ หุ่มน

การข้าหงษ์นี้ เป็นธรรมเนียมโบราณ ที่พระเจ้าแผ่นดินเคย
เสด็จไปส่งพระเปนเจ้าถึงเทวสถาน ตามเช่นที่กล่าวมาแล้ว แต่พระ
เจ้าแผ่นดินในบรมราชวงศ์ปัจจุบัน ไม่ได้มีการเสด็จพระราชดำเนินส่ง
พระเปนเจ้าเช่นแต่ก่อนเคย ฟังมาขึ้นในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จพระราชดำเนินโดยกระบวนช้างตามอย่างแต่ก่อน
ครั้งหนึ่ง การที่เสด็จส่งพระเปนเจ้านั้น มีแบบแผนฤๅเกือบจะว่าว่าง
หมายคึดอยู่ในกรมช้างเข้าใจกันซึมทราบดี แต่เดี๋ยวก่อนต่อมาว่าเสด็จนั้น
ทรงช้างพระที่นั่งตะคอก นายตำรวจใหญ่เป็นศาวุธพระที่นั่ง ทรงพระแสง
ของ้าว เครื่องช้างพระที่นั่งใช้เครื่องแถบกลม เพราะเปนเวธากดางคั้น
มีเจ้านายแถมนางขีช้างพดายพังกตามเสด็จด้วยหลายช้าง การซึ่งพระ
บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินด้วยกระบวน
ช้างหนักเปนการตองเดินตามอย่างเก่า ถ้าจะพดตามโหวดเดียวนี้ ก็
เรียกว่าได้ ไม่ทรงเห็นเปนการจำเป็นอย่างใดเปนแน่ แต่มิครั้งเดียว ต่อ
มาเสด็จพระราชดำเนินออกก็เปนกระบวนพระราชยาน อยู่ข้างเปนการ
พาพระเจ้าลูกเธอไปทอดพระเนตรมากกว่าส่งพระเปนเจ้า แต่พระเจ้า
ลูกเธอเสด็จไปทอดพระเนตรนมหนึ่ง ๆ เกือบจะแทบทุกปีก็ได้
เหมือนอย่างพิธีเจ้าเซ็น จนพระมหाराชครุต้องหาของแจกพระเจ้าลูกเธอ
เตรียมไว้เปนของประจำปี คือขวดปลาแก้วอย่างย่อม ๆ กรอกเข้าเฝ้า
เข้าทอดลูกบัวถ่วงระดังเปนคันแจกให้ทั่วกัน ถ้าปีใดเจ้านายไม่ได้เสด็จ
ไป ก็ตามเข้ามาถวายถึงในวังพร้อมกับวันถวายอุลูป คล้ายกันกับ

ของแจกในเวลาไปดูเจ้าเซ็น ค้อมีขวดแฉล้มแฉกร่องหวาน ๆ ต่าง ๆ
มีเปลือกข่มโอเป็นคัน แปรตกกันแต่เจ้าเซ็นมีเทียนมัดธำชธรมัดด้วย
เท่านั้น ในแผ่นดินประจวบนั้นเคยเสด็จครั้งหนึ่งเป็นกระบวนรถ แต่ที่
พระเจ้าลูกเธอไปทุกบั้นเล็กไป ด้วยเห็นว่าเป็นเวลาดึกมาก การซึ่ง
เสด็จพระราชดำเนินเก่าใหม่ แดเจ้านายเสด็จไปนั้นก็มีแต่เฉพาะวันแรมค่ำ
หนึ่งวันเดียว วันห้าค่ำไม่มีด้วยกตัญญูพิศมิตงกถาว่ามาแล้ว

รุ่งขึ้นวันแรมสองค่ำพระมหाराชครู แดพราหมณ์ทั้งปวงจัดของ
ถวายเข้ามาตั้งในท้องพระโรง มีพาน ๒ ชั้นเข้าตอก ๒ พาน นอกนั้น
มีเข้าเม่ากด้วยมะพร้าวอ่อนอ้อย เถยไปจนกระทั่งถึงขนมหลายสิบโต๊ะ
เวลาเสด็จออกพระมหाराชครูถวายน้ำสังข์ พราหมณ์ ๒ คนเป่าสังข์ แด
เจ้ากรมปลัดกรม ๓ คนยกพานเข้าตอกว่าอุบลคนละครึ่งครบ ๓ คราวแล้ว
เป็นเสร็จการ การที่ยกอุบลนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
รับสั่งว่าถ้าเจ้านายที่พระมารดาเป็นเจ้าควรครนน้ำพระเต้าเบญจครรภ แด
ว่าสรเสริญไกรลาสในเวลาเสด็จขึ้นพระอยู่ได้ แดก็ถวายอุบลได้ เมื่อ
ข้าพเจ้าเป็นพระเจ้าลูกเธออยู่ตั้งแต่เด็กมา ถ้าพราหมณ์มายกอุบลถวาย
เมื่อใดก็โปรดให้ยกอุบลให้ข้าพเจ้าครั้งหนึ่งทุกบั้นได้ขาด ในบั้นแรกที่
ยกพระมหाराชครูพิธิ (พุ่ม) เป็น ผู้ยกเองไม่ได้คัดคำบรมราชาช้าง
ท้ายรับสั่งว่าไม่ถูก ซึ่งเคยยกถวายพระองค์ท่านมาแต่ก่อน เคยคัด
คำบรมราชาช้างท้ายออกเสีย แต่นั้นมาก็ยกอุบลไม่มีคำบรมราชาตลอด
มาจนข้าพเจ้าเป็นเจ้าแผ่นดิน ครั้นเมื่อถูกชายใหญ่โคชน พระมหา
ราชครูพิธิ (พุ่ม) ตายเสีย พระมหाराชครูเดียวจนเป็นผู้ยกก็ว่าบรม
ราชาเรื่อยไป เห็นจะจำของเก่าไม่ได้ด้วยเด็กวังมาเสียนานเดือนก็รวม ๆ

ตกลงเป็นไต่ถามจนย่อยบดิน เมื่อเวลายกอุบลถวายแด่พระเจ้าเงินพระราช
 ทานพระมหาราชครู^๕หนึ่ง ๓๐ คำตั้งกัม ๓๒ คำตั้งกัม แต่ในเกณ^๕ชนน ๕
 คำตั้ง นอกนั้นเป็นรางวัลใช้ทุนที่เห็นของถวายมาก เจ้ากรรมอีกคน
 หนึ่ง ๓ คำตั้ง ปัตติกรรม ๒ คำตั้ง หลวงสุริยาเทเวศร์คำตั้งถึง พราหมณ์
 นอกนั้นททรง^๕รู้จักคุ้นเคย ๔ บาทบ้าง คำตั้งบ้าง บาทหนึ่งบ้าง จนถึงตั้ง
 หนึ่ง แล้วโปรดให้ส้มเด็จพระเจ้าลูกเธอ^๕ที่รับอุบลนั้นแจกด้วยคนละ
 เด็กหนึ่งช้อยอีกส่วนหนึ่ง ต่อขึ้นไปพราหมณ์ ไปถวายวงนำแด่เจ้านายแ
 ชุนนางทั้งปวง เขาจะแจกมายกน้อยอย่างไรไม่ทราบเลย แต่มีหนึ่งก็จะ
 ได้มาก ๆ อยู่

ต่อขึ้นไปก็ทำพิธีถวายในสถานนารายณ์แห่งเดียว เช่นทำมาใน
 วันแรมค่ำหนึ่งนั้นทุกวัน ตลอดจนถึงวันแรมห้าค่ำแห่งพระนารายณ์นอกวง
 หนึ่ง กระบวนแห่งปวงก็เหมือนกันกับแห่งพระอิศวร ยกเดี่ยวแต่ตั้งย
 หงษ์ ในเด็จพระนตงรูปพระนารายณ์พระลักษมี พระมเหศวร^๕ ๒ แห่ง
 ก่อนเวลาเดือนขึ้นเดินมาตามถนนบำรุงเมือง มาตงถนนสนามไชยเหมือน
 วันก่อน เมื่อแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ตั้ง
 พระราชดำเนินออกทรงจุดดอกไม้ แด่ตั้งเทวรูปน้อยมีแต่รูปพระนารายณ์
 องค์เดียวตั้งบนพานทองสองชั้น แต่ในแผ่นดินปัจจุบัน^๕นี้ตั้งออกบ้างไม่
 ได้ตั้งออกบ้าง ไม่ได้ออกเป็นพื้น ภูษามาตงก็นำเทวรูปมาถวายทรง
 เจริญ แด่พระมธุรายที่พระที่นั่งจักรกรี แล้วเชิญขึ้นเด็จพระที่นั่งเกล้าไป
 เหมือนอย่างแต่ก่อน การซึ่งทำพิธีในเทวสถานนั้นก็เหมือนกันกับที่สถาน
 พระอิศวร แปลกแต่ตัวเทวมถ้อยคำก็ต่างกันไปบ้างเล็กน้อย แต่มี

หนึ่งด้วยเหมือนคราวตั้งพระอิสริย
เสร็จลงในวันแรม ๕ ค่ำ^๕

การพระราชพิธีครี๊ปวายก็เป้นอัน

ของพระราชทานในการพระราชพิธีครี๊ปวาย ครี๊ปวาย ต้อง^๕พิธี
พระมหาราชครูได้เงินทักษิณบูชาสถานละ ๖ บาททั้ง ๓ สถาน ค่า^๕กุมภ
อีก ๒ สถาน ๆ ละบาท^๕เอง คู่^๕สัตว์สถานละ ๔ คนได้^๕คนหนึ่งวันละ^๕เพื่อง
สถานใหญ่สถานกลางมี^๕พิธี ๓๐ วันเป้นเงินสถานละ ๕ บาท สถาน
นารายณ์ มี^๕พิธี ๕ วันเป้นเงิน ๓๐ ตั้ง ของบูชาเทวรูปสถานใหญ่สถาน
กลางสถานละ ๓๐ ค่าตั้ง สถานนารายณ์ ๕ ค่าตั้ง ตั้ง^๕ผิงหนัก ๕๗ ชั่ง
๓๐ ค่าตั้ง

อนึ่งในการพิธีครี๊ปวายครี๊ปวายนพราหมณ์ ได้^๕มีการส้มโอบเทวรูป
แต่ทำบุญตามทางพุทธศาสนาด้วย คือวันแรม ๕ ค่ำเดือน ๒ เวลาบ่าย
มี^๕สัตว์คมนค^๕ที่ในเทวสถาน ๓๓ รูป รุ่ง^๕ขึ้นวันแรม ๖ ค่ำเวลาเช้า^๕เที่ยงพระ
ที่^๕สัตว์คมนค^๕ ดำ^๕รับที่^๕เที่ยงพระแต่ไทยทานของพราหมณ์เอง ในเวลาเช้า
วัน^๕เที่ยงพระมี^๕ราชครูพาบุตรหลานมา โทน^๕จุกที่^๕เทวสถาน มี^๕จำนวนคน
โทน^๕จุกตั้งแต่ ๓๕๐ คนแต่^๕ขึ้นไปจน ๓๗๐ คน พระราชครู^๕พิธีได้^๕แจกเงิน
คนละ^๕เพื่อง^๕หนัก^๕กัน แด^๕แจ้งความว่า^๕มี^๕จำนวน^๕มาก^๕จน^๕ทุก^๕ปี ครั้น^๕เวลา
บ่าย^๕มี^๕เวียน^๕เทียน^๕เทวรูป ของ^๕หัตถ^๕วง^๕มี^๕บาย^๕ศรี^๕วัด^๕ของ^๕ชาย^๕ชวา แตร^๕ตั้ง^๕ซ
พิณ^๕พาทย์^๕ก็^๕ตอง^๕แขก^๕ไป^๕ประ^๕โคม^๕ใน^๕เวลา^๕เวียน^๕เทียน^๕ด้วย

ที่ ๑๑ การถวายผ้าจำพรรษา

การพระราชกุศลอันนี้ เกิดขึ้นในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อาศัยเหตุที่ทรงพระปรารภเรื่องพระบรมอัฐิซึ่งประดิษฐานอยู่ในพระอารามข้าง ด้วยพระราชประสงค์จะบำเพ็ญพระราชกุศลเพิ่มเติมให้มากขึ้นกว่าแต่ก่อน ตามเยี่ยงอย่างผู้ซึ่งนับถือพระพุทธศาสนา แต่โบราณได้ทำมาบ้าง จึงได้เกิดถวายผ้าจำพรรษาวัดอรุณราชวราราม แล้ววัดราชโอรสขึ้น แล้ววัดพระเชตุพนไม่มีด้วยพระมาก เจ้านายในรัชกาลที่ ๓ ก็น้อยพระองค์เหลือเกินที่จะกะเกณฑ์ผู้ใด แต่กำหนดที่จะถวายเมื่อใดนั้นไม่แน่ สุดแต่ว่างราชการเวลาใดในเขตจรวรรกาล คือตั้งแต่เดือน ๑๒ แรมค่ำหนึ่งไปจนถึงเดือน ๔ ขึ้น ๑๕ ค่ำเป็นไซ้ได้ทั้งสิ้น การที่ท่านเวดาคำก่อนวันที่จะเสด็จพระ พระสงฆ์วัดมณฑลในพระอุโบสถวัดอรุณราชวราราม แต่ไม่ได้เป็นการเสด็จพระราชดำเนิน ครั้นรุ่งขึ้นจึงเสด็จพระราชดำเนินเสด็จพระ พระสงฆ์นั้นในพระอุโบสถดำรงบริหาลวง ๒๐ รูป พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวก็เคยเสด็จทรงเสด็จพระ เป็นส่วนในพระบวรราชวงศ์พระวิหาร ๑๐ รูป ต่อมาว่างวังหน้าไม่มีส่วนวังหน้าเมื่อวังหน้าก็เป็นส่วนวังหน้า ๑๐ รูป นอกนั้นแต่ก่อนเกณฑ์เจ้านายในรัชกาลที่ ๒ ทั้งฝ่ายหน้าฝ่ายใน ไม่เกณฑ์เจ้านายดำรงขึ้น ครั้นเมื่อท้ายรัชกาลที่ ๔ เจ้านายรัชกาลที่ ๒ บกพร่องไปบ้าง จึงโปรดให้เจ้านายลูกเธอบางองค์ที่ทรงพระเจริญแล้วช่วยด้วยบ้าง ครั้นมาถึงแผ่นดินพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

ด้วยสิ้นพระชนม์ไปองค์หนึ่งผู้ยังกรับมรฎก ถูกเข้าองค์หนึ่งถึง ๔ ถึง ๕
 ทุนรอนกับภรรยาเข้าไปจนเหลือต้นก้น ส่วนผู้ซึ่งเคยมาเข้ามาแหกต้ม
 คายหายจากฎาเมื่อหน่ายไปด้วยกัน ในชนหลังมานับเป็นการผิดเต็มที่
 เห็นว่าการเรื่องถวายผ้าจำพรรษาหน้าที่จะต้องเป็นการผิดเปลี่ยนแปลงไป
 ตามสมัย ด้วยมีตัวอย่างวัดพระเชตุพนที่เคยยกเว้นมาแล้ว ถ้าจะยืน
 อยู่เช่นนี้ต่อไปเจ้าแผ่นดินมากชน ๆ วัดก็คงจะต้องมีทุกองค์ เจ้านายใน
 รัชกาลก่อน ๆ หมดไป ต้องเกณฑ์เจ้านายที่ยังมีอยู่ไปใช้เนื้อแทนที่คงจะ
 ต้องเกณฑ์มากชน จนถึงเจ้านายขององค์หนึ่งคงเคยพระเกียรุปัสสิรูปฎา
 ยี่สิบรูปก็เห็นจะมากเกินไปนัก ถ้าเจ้านายในรัชกาลไหนสิ้นไปแล้วควรจะ
 ยกเว้นวัดนั้นได้ คงไว้แต่ผ้าขาวของหลวงที่เป็นส่วนของสงฆ์ก็เห็นจะดี
 แต่ถ้าจะทำเช่นนั้นเข้า เราจะเห็นว่าทำให้ ผิดอธิปไตยนิยธรรมฎาอย่างไร
 ก็ไม่แน่ใจ แต่เจ้านายคงเห็นด้วยโดยมาก จะเป็นก็แต่ที่อาราม แด
 ในเวลาดนั้นไม่ควรที่จะจัดด้วย จึงตกลงเอาเป็นพักไว้ ที่

แต่วัดราชประดิษฐ์วัดราชบพิธต้องวัดนี้ เป็นคนละอย่างกันอยู่กับ
 วัดอรุณวัดราชโอรส วัดราชประดิษฐ์นั้นคิดว่าถ้าธรรมเนียมที่ตามฎา
 สำนึกในหอสมุดวิธานยังคงอยู่ตราบใด การเลี้ยงพระถวายผ้าจำ
 พรรษายังมีอยู่ได้ ไม่มากที่สุด ด้วยเหตุว่าส่วนเงินค่าเข้าคึกหน้าวัดประยุ
 รงษาราม ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานแก่พระ
 เจ้าลูกเธอแบ่งเป็น ๔๔ ส่วนตามพระราชประสงค์เดิมนั้น ข้าพเจ้าได้เอา
 มาแบ่งเป็น (๕๘) ส่วนแจกให้แก่เจ้านายที่มีตัวอยู่พอให้ทั่วกัน แล้วมีข้อ
 บังคับสำหรับที่จะเป็นส่วนแบ่งนั้นสืบไปภายหน้าไว้ว่า ส่วนซึ่งแบ่งไว้เป็น
 (๕๘) ส่วนนั้นไปแบ่งเป็นส่วนเดิม ๔๔ ส่วนพิเศษ (๑๔) ถ้าเจ้านายซึ่ง

เป็นเจ้าของส่วนเดิมสิ้นพระชนม์ ยกส่วนเดิมให้แก่ผู้ซึ่งได้ส่วนพิเศศ ถ้า
 เจ้านายผู้ซึ่งได้รับส่วนเดิมเปลี่ยนส่วนพิเศศแล้ว ฤๅได้แค่ส่วนพิเศศอยู่
 สิ้นพระชนม์ไปให้ยกส่วนพิเศศนั้นเสีย เมื่อต่อไปภายหน้าเหลือแต่ส่วนเดิม
 ๔๔ ส่วนแล้ว จะไม่แจกส่วนให้แก่ผู้ใดผู้หนึ่งซ้ำเป็นสองส่วนตามส่วนก่อนไป
 จะเลือกคนผู้ซึ่งเนื่องในพระราชวงศ์ ฤๅผู้ที่ได้มอุปการะแก่ราชตระกูล
 อันสืบมาแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นผู้รับส่วนให้คง
 อยู่ ๔๔ ส่วนเสมอ ผู้ซึ่งได้รับส่วนทั้ง ๔๔ นั้นนับเป็นสามัญสมาชิกในหอ
 สัมมุตตวิริยาณ พระสงฆ์วัดราชประดิษฐ์คงไม่มีมากเกินกว่า ๔๘ รูป
 คือเป็นส่วนสำหรับหลวง ๕ รูป ส่วนสามัญสมาชิก ๔๔ รูป สามัญสมาชิก
 คงต้องเกณฑ์ถวายพระบิณฑบาตเสมอคนละรูปเท่านั้น จึงเห็นว่าถ้าธรรมเนียม
 ที่แจกเงินค่าเข้าคักนำวัดพระยาราชวดี แด่หอสมณคณิกยังคงอยู่ครบได้
 การถวายพระถวญผ้าจำพรรษาวัดราชประดิษฐ์ยังจะคงอยู่ได้ครบนั้น
 แต่การถวายพระถวญผ้าจำพรรษา วัดราชประดิษฐ์ในปัจจุบัน
 ก็มีสวดมนต์คอกันกับวันถวายพระวัดราชโอรส รุ่งขึ้นเสด็จถวายพระ แต่
 พระสงฆ์มน้อยไม่พอเจ้านายที่มีตัว ก็คงเป็นแต่ของหลวงแต่เจ้านายที่
 นางน้องนางเขาคงเกณฑ์ แต่ท่านพวกรู้ท่านเล่นกันใหญ่มีของถวาย
 พระองค์ละรูป ลงทุนลงรอนกันองค์ละมาก ๆ แล้วข้ามี่สิบปีปรกติ
 เหมือนอย่างเช่นท่านแต่ก่อน ท่านทำกันมาในสองวัดนั้นด้วย ผ้าของ
 สงฆ์ส่วนหลวง ๕ พับ แต่ส่วนวัดราชบพิชนเป็นคณะเรื่องคนละอย่าง
 กับสามวัดนี้ เดิมก็ไม่ได้มีมา ครั้นเมื่อเกิดชนกไม่มีสวดมนต์สวด
 พรอันใดไม่เป็นราชการแท้ เหตุที่ปรารภมีขึ้นเพราะเวลาเช้า ๆ ออกไป
 เทียวที่สวนสำราญรมย์ ในเขตรัจฉราวาส เกิดคิดพร้อมกันขึ้นอยากจะไป

เทยวทวดอย่างหนึ่ง เพราะมีศัพทูลเล็กๆ ที่ไม่ได้เผามั่งทั้งใจ ในวัดแถม
 กระตูกไปฝังไว้ในวัด เป็นโอกาสที่จะหาช่องไปทำบุญเยี่ยมเยียนที่
 ฝังศพฝังกระดูกอีกชนหนึ่งจึงได้มัน แต่ภายหลังสมเด็จพระเจ้าบรม
 วงษ์เธอท่านทรงเห็นเป็นการเถื่อนๆ ไม่เข้าแบบเข้าอย่างไป ท่าน
 ก็ไปเกณฑ์ให้พระสวดมนต์คล้ายๆ กับสามัคคี การที่เตียงพระนอนยังคง
 อยู่ตามเดิม เมื่อตอนแรกๆ ถูกล้นน้อยกว่าพระก็เกณฑ์ให้หาสำรับ
 เตียงพระคนละองค์ เหลือหนึ่งเป็นของเจ้านายแต่เจ้าจอมมารดาที่ได้มรดก
 ประโยชน์มาก สุดแต่มีพระมากน้อยเท่าใดก็เกณฑ์ลงไปตามลำดับ
 ครั้นทีหลังถูกมากจนเท่าพระก็เกณฑ์แต่ลูก เมื่อถูกมากไปกว่าพระก็
 เกณฑ์ของตะคนหนึ่งบ้างสองคนบ้าง รวมกันเป็นสองคนคือสำรับก็มี
 คนเดียวก็มี แต่เป็นสำรับเจ้าของหามาไม่ใช่ของหลวงทั้งสิ้น เมื่อ
 ฉนั้นแล้วเจ้าของสำรับถวายไทยทานแก่พระสงฆ์ กำหนดให้มีเพียงจิ๋ว
 ฤๅส้มผัสดูหนึ่ง กับไทยทานเล็กน้อยแต่ก็ไม่พังกิน หาไทยทานไปคน
 ละมากๆ เกือบเป็นชนกภูมิเจ้าใครทุกคน คิดดูราคาของที่ซื้อคนหนึ่ง
 อย่างแรงถึงสามชั่ง อย่างต่ำเพียงชั่งหนึ่งทำเช่นนั้นมาหลายปี จน
 เมื่อขุนพลศึกคิดเห็นว่าของซึ่งลงทุนซื้อมาเป็นราคามาก ส่วนพระสงฆ์
 ผู้ที่ใคร่ไปนั้น ที่ชอบแต่ต้องการใช้ก็มี ที่ไม่ชอบใจไม่ต้องการจะ
 ไปเก็บคงทิ้งไว้ ก็ไม่เป็นประโยชน์อันใดเหมือนอย่างเป็นของไม่มีราคา
 ก็มักจะเขาของนั้นไป เเลหลังแตกเปลี่ยนเอาสิ่งของที่ต้องการใช้ โดยราคาถูกลง
 ส่วนผู้ที่ลงทุนนั้นต้องลงทุนมาก แต่ประโยชน์ที่ได้ได้น้อยไป มี
 ประโยชน์อยู่แต่ผู้ขายของ จึงคิดเห็นว่าเสนาคนซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยของ
 พระสงฆ์ ก็เป็นเครื่องเกอฏุกแก่ความสุขของพระสงฆ์ทุกคน ไม่

การซึ่งเก็บเงินค่าของไทยทานรวมเป็นเงินกลางนี้ เจ้านายพนาง
น้อยนางเรือน้องยาเธอ คิดเห็นชอบด้วยหลายองค์ นึกกันว่าใน
บิณฑกัมมฤทธิศกนี้ จะออกเงินเรียรายสำหรับวัดราชประดิษฐบ้าง แต่
คิดกำหนดกันว่า จะคงจำนวนเพียงองค์ละ ๕ ตำลึง ด้วยวัดราชบพิตรนั้น
จะลดจากจำนวนเดิมลงมาจนนักไม่ควร จึงคงเป็นองค์ละ ๓ ตำลึง ถึงว่าจะ
เป็นเงินลดต่ำกว่าจำนวนเดิมบ้าง ก็ยังมีส่วนผู้ที่เกิดใหม่เพิ่มขึ้นใช้
เนื้อ แต่ผู้ซึ่งถูกเกณฑ์รวมกันเป็นสองคนต่อตำรับ ก็ต้องแยกกันออกไป
ไปเป็นคนละครึ่ง เงินไม่ต่ำกว่าจำนวนราคาสิ่งของ ที่พระองค์ฯ ได้อยู่แต่
ก่อนนัก แต่เพราะลงทุนเดิมไว้แรงเสียแล้วเงินจึงได้ตั้งอยู่ ส่วนวัด
ราชประดิษฐ์เจ้านายข้างหน้าไม่ได้ถูกจึงคิดเสียที่ เจ้านายข้างในเคยเสียอยู่
แบ่งเสียออกมาข้างหน้า ก็เห็นว่าจะไม่ต่ำกว่าแต่ก่อน แต่การซึ่งเรียราย
เงินสำหรับวัดนี้ ไม่เป็นหน้าที่ของผู้ซึ่งเป็นสามัญสมาชิกของหอสมุด
ซึ่งมิได้เป็นพระเจ้าลูกเธอ ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะ
ต้องเสีย เป็นแต่จะขอแรงให้เลี้ยงพระอย่างเดียว เมื่อเจ้านายที่เป็น
พระเจ้าลูกเธอ ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวหมดไปแล้ว
เงินส่วนกลางนี้ก็ต้องเป็นอันหมดไปด้วยตัวเอง

ส่วนวัดราชบพิตรนี้ ในเรื่องเงินเรียรายก็เหมือนกันกับวัดราช
ประดิษฐ์ แต่ไม่เป็นการจำเป็นที่สามัญสมาชิกในหอสมุดเดียวกัน จะ
ต้องไปเลี้ยงพระเหมือนอย่างวัดราชประดิษฐ์ ได้ คิดไว้ว่าจะหาประโยชน์
อย่างหนึ่งอย่างใด เป็นส่วนสำหรับให้แก่หอพระสมุด ทำนองเดียวกันกับ
คึกหน้าวัดประยุรวงษ์ ให้มีสามัญสมาชิกขึ้นใหม่อีกพวกหนึ่ง เป็น

การเกอ^๕กุดแก่^๕หอด^๕มุด^๕ แต่สำหรับ^๕เตียงพระ^๕วัดราช^๕บพิ^๕รค^๕อ^๕ไป^๕ด้วย แต่
การ^๕น^๕ยัง^๕หา^๕สำ^๕เร^๕็จ^๕ค^๕ล^๕อ^๕ด^๕ไป^๕ไม่

คำ^๕ค^๕ก^๕เค^๕น^๕สำ^๕หรับ^๕ถว^๕าย^๕ผ้า^๕จำ^๕พร^๕ร^๕ชา^๕ ที่^๕วัด^๕อร^๕ุณ^๕วัด^๕ราช^๕โอร^๕ส^๕
ถ้า^๕เด^๕ค^๕จ^๕ก^๕มี^๕เคร^๕ื่อ^๕ง^๕สำ^๕หรับ^๕ชา^๕ด^๕ค^๕อ^๕ง^๕เว^๕ย^๕ว^๕าย^๕อ^๕ย^๕ ๒ ถึง คือ^๕พา^๕น^๕เท^๕ย^๕น^๕แ^๕ต^๕พระ^๕
เ^๕า^๕ษ^๕โ^๕น^๕ท^๕ก แต่^๕ที่^๕วัด^๕ราช^๕ประ^๕คิ^๕ษ^๕ฐ^๕น^๕น^๕ม^๕ว^๕เ^๕ศ^๕อ^๕อ^๕ก^๕ไป คือ^๕ม^๕หา^๕ด^๕เ^๕ก^๕
ค^๕อ^๕ง^๕ร^๕บ^๕เ^๕น^๕เบ^๕ย^๕ห^๕ว^๕ด ส^๕ม^๕เ^๕ค^๕จ^๕พระ^๕พุ^๕ท^๕ร^๕โ^๕ฆ^๕เ^๕า^๕จ^๕าร^๕ย^๕จ^๕าก^๕ข^๕ำ^๕ง^๕ใน^๕อ^๕อ^๕ก^๕ไป^๕ค^๕อ^๕ย^๕
ถว^๕าย^๕ใน^๕เว^๕ล^๕า^๕เม^๕ื่อ^๕เ^๕ย^๕ง^๕พระ^๕แ^๕ว^๕ อ^๕า^๕ด^๕ก^๕ษ^๕ณ^๕ค^๕อ^๕ง^๕เ^๕ย^๕น^๕ค^๕ว^๕เ^๕ร^๕ย^๕ม^๕ไ^๕ว^๕ด^๕ว^๕ย^๕
แต่^๕ส^๕่ว^๕น^๕วัด^๕ราช^๕บ^๕พิ^๕ร^๕น^๕น^๕เ^๕น^๕ก^๕ระ^๕บ^๕ว^๕น^๕ข^๕ำ^๕ง^๕ใน อ^๕า^๕ด^๕ก^๕ษ^๕ณ^๕ค^๕อ^๕ง^๕ส^๕่ง^๕ค^๕ว^๕เ^๕า^๕ม^๕a
ข^๕ำ^๕ง^๕ใน น^๕อ^๕ก^๕น^๕น^๕ก^๕ไม่^๕ม^๕การ

เดือนสาม

การพระราชพิธีในเดือนสามนี้ กฎมณเฑียรบาลจดหมายเหตุว่า
 พิธีชานยเทาะห์ แต่ในจดหมายขุนหลวงหาวัดจดไว้ว่าชยเทาะห์เนื่องความ
 ก็เป็นอย่างเดียวกัน คือพิธีเผาเข้า ซึ่งเรียกกันเป็นภาษาไทยก็เรียก
 แต่ในกฎมณเฑียรบาลจำหน่ายคำราชัญว่าเผาเข้าไม่มี ในจดหมายคำ
 ให้การขุนหลวงหาวัดเล่าถึงคำราชพิธีว่า พระจันทร์ทกุมารเป็นผู้
 ฉลองพระองค์ออกไปทำการพิธี ตั้งโรงพิธีที่ทุ่งนา เห็นจะเป็นทุ่งหันตรา
 ซึ่งเป็นทุ่งนาหลวง มีกระบวนแห่ออกไปเช่นแรกนา แล้วเอารวงเข้า
 มาทำเป็นฉัตรปักไว้หน้าโรงพิธี พระจันทร์ทกุมารนั่งที่โรงพิธี แล้วจึงเอา
 ไฟจุดรวงเข้าที่เป็นฉัตรนั้น มีคนซึ่งแต่งตัวเสื้อเขียวพวกหนึ่ง เสื้อ
 แดงพวกหนึ่ง สวมเชือกทองที่จะคล้ายๆ กับอินทรีพรมฤาโฮดะพอ สวมคิ
 ว่าเป็นพระอินทร์พวกหนึ่ง พระพรมพวกหนึ่ง เข้ามาแย่งรวงเข้ากัน
 ข้างไหนแย่งได้มีคำทำนาย แต่คำทำนายนั้นก็คงจะอยู่ในเค้าพิธีกะติเกยาคี
 ๒๒ การซึ่งทำพิธีเลี้ยงทายเช่นหมบอย ๆ หลายพิธี ผู้ซึ่งจะแรก
 ๑ ๒ ๓ ๔ ๕ คัดคงพิธีนั้น คงจะเป็นคนที่มีใจหวาดหวั่นต่อภัยอันตราย อยาก
 ถ่วงนำว่าจะคิดร้ายอย่างใดอยู่เสมอ ๆ แต่ไม่มีท่าทางที่จะรู้ได้เช่นนั้น
 ให้ได้ทันใจทุกคราว เพราะจะแหงนคตาดูฟ้าดวงที่เฉย ๆ อยู่ก็มีเหตุ
 การได้ ฤๅไม่รู้ได้ทันใจก็ต้องเดินเลี้ยงทายอย่างเดียวกันกับทางพระมบท
 เป็นการแก้กระหายไปคราวหนึ่ง ๆ ถ้าไม่ฉนั้นก็เป็นอุบายซึ่งจะระงับใจ

คนทั้งปวงซึ่งเชื่อนิมนตรเชื่อตาม แล้วคิดการทุจริตเป็นผลซ้ำคำพลอย
 ให้เกิดการยุ่งยิ่งหยุกหยิกจน เมื่อเห็นว่าเสี่ยงทายได้นิมนตรได้อยู่ ก็จะไม่
 มาอาศัยคิดอ่านพึ่งขานฝันฟ้าแต่ดินไปได้ จึงได้พอใจเสี่ยงทายให้คนเห็น
 มาก ๆ เป็นการแสดงน้ำใจฟ้าดินแก่พระบารมีของพระเจ้าแผ่นดินให้
 เป็นที่เกรงขามแก่คนทั้งปวง แต่ครั้นเมื่อการซ้ำเข้าทุก ๆ ปีก็เหมือนกัน
 เป็นคัมภีร์ปกตกตายเป็นจัดไปไม่ต้องถามถึง จึงได้เลื่อนชนเป็น โคมลอย
 แต่ในการพิธีเผาเซ่น มัจจุหมายในพระราชพงษาวดาร แผ่นดิน พระบรมราชา
 ธิราช ซึ่งเรียกกันตามปกติของแผ่นดินที่ต่งนำไปก่อนหน้าแผ่นดินปัจจุบัน
 ว่าพระเจ้าอยู่หัวในพระบรมโกศ (ขออธิบายนอกเรื่องหน่อยหนึ่ง ว่า
 การที่เรียกว่าพระบรมราชาธิราชพระองค์นี้ ว่าพระเจ้าอยู่หัวในพระบรม
 โกศติดมาจากปัจจุบันนั้น เพราะเป็นพระราชบิดาของเจ้าฟ้าอุทุมพร
 กรมขุนพรพินิจ ที่เรียกกันว่าขุนหลวงหาวัดซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดินที่ ๓๒
 แต่เจ้าฟ้าเอกทัศน์ ซึ่งเป็นกรมขุนอนุรักษมนตรีพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่ง
 เรียกว่าพระเจ้าอยู่หัวพระที่นั่งสุริยามรินทร์ ที่สุดบรมราชวงษานี้ คำที่
 เรียกในพระบรมโกศ เรียกมาแต่แผ่นดินของพระองค์ ที่ออกพระนามก่อน
 แต่อยู่ในราชสมบัติสั้นวัน แลยังทรงพระชนม์อยู่ ไม่ได้เป็นที่ในพระบรม
 โกศแทนพระองค์ก่อน ฉะนั้นพระบรมโกศจึงได้ติดอยู่ในพระบรมราชาธิราช
 ซึ่งเป็นผู้อยู่ในพระโกศภายหลังใคร ๆ หมด การซึ่งเรียกติดต่อมาถึงที่
 กรุงเทพฯ นึกด้วยเหตุว่าเจ้านายแต่ข้าราชการก็ล้วนเป็นแต่ขุนนางเก่า เคย
 เรียกติดปากมาแต่กรุงยังไม่เสียแล้ว แลพระเจ้าแผ่นดินซึ่งสิ้นพระชนม์
 ภายหลัง ก็เป็นพระองค์ที่สุดซึ่งไม่ได้ทรงพระบรมโกศ เป็นแต่ตั้งหีบ
 ฝังไว้ เมื่อจะถวายพระเพลิงก็ต่อตั้งหีบเป็นตั้งเขปถวายพระเพลิง ถ้า

จะเรียกพระบรมหีบฉาพระบรมสูงศักดิ์อยู่ จึงได้ออกพระนามไปเป็น
 พระที่นั่งสุริยามรินทร์ ทว่าในแผ่นดินพระพุทธรูปฟ้า แต่ครั้นเมื่อ
 ถ่วงมาถึงแผ่นดินพระพุทธรูปเล็กห้านา พระเจ้าแผ่นดินองค์ใดที่
 สวรรคตลงใหม่ ก็เรียกว่าในพระบรมโกศทุกพระองค์ แต่ในพระ
 บรมโกศเก่าท่านไม่มีฉายาอื่น ก็คงเรียกในพระบรมโกศอยู่ตามเดิม
 แต่มักจะเข้าใจกันผิด ๆ ไป มีผู้ถามข้าพเจ้าว่าทำไมท่านถึงชื่อโกษ
 เช่นนั้น ถ้าชื่อแต่ยังมีพระชนม์อยู่ก็ดเป็นกรทกเต็มที ก็ต้องอธิบาย
 ตามเช่นกล่าวมานี้ ส่วนที่กรุงเทพ ฯ พระเจ้าแผ่นดินเคยไม่โปรดให้เรียก
 ในพระบรมโกศมาตั้งแต่ในรัชกาลที่ ๓ แล้ว ครั้นนรเรียกพระเจ้าอยู่หัวใน
 รัชกาลที่ ๑ ว่าพระพุทธรูปเจ้าหลวงในพระบรมโกศบ้าง แผ่นดินนั้นบ้าง
 เรียกพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลที่ ๒ ว่า พระเจ้าอยู่หัวในพระบรมโกศบ้าง
 แผ่นดินกลางบ้าง จึงได้ โปรดให้ออกพระนามตามพระนามพระพุท
 ธิมากรในวัดพระศรีรัตนศาสดารามว่า พระพุทธรูปฟ้าจุฬาโลกย์
 พระพุทธรูปเล็กห้าณาโดยนัยเดียวกันแล้ว ครั้นพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาล
 ที่ ๓ สวรรคต ก็กลับเรียกพระนามเป็นพระเจ้าอยู่หัวในพระบรมโกศ
 อีก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่โปรด จึงได้ถวาย
 พระนามเสียเป็นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แทนฉายาที่ว่าพระ
 พุทธรูปฟ้า และตามคำประกาศกรวดใจก็มี ส่วนพระองค์เองก็ทรง
 ตั้งพระนามเสียเป็นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อจะกันใน
 พระบรมโกศแต่จะกันพระที่นั่งพระที่นั่งนั้นด้วย แต่ครั้นสวรรคตลงก็
 ไม่ฟังขึ้นเรียกกันไปทั้งแผ่นดินแผ่นดินทราย เรียกไม่ไรเรียกเปล่า ๆ ขึ้น
 เป็นทักข้าพเจ้าอยู่ด้วย ตามกิริยาแต่เพียงที่เรียกกับทักเหตุการณ์เป็นอยู่

ในเวลานั้น ถ้าผู้ใดได้อ่านพระราชพงษาวดารในตอนที่แผ่นดินพระบรมโกศ
กับแผ่นดินสุริยามรินทร์ ก็พอจะคาดเดาได้บ้าง แต่ผู้ซึ่งเรียกไม่ได้ คิดจะ
หัก เป็นแต่พูดตามเขาไปนั้นมามาก แต่ถึงจะหักอย่างไรก็ดีข้าพเจ้า
ไม่ชอบใจในถ้อยคำที่จะเรียกเช่นนั้น ให้ชื่อว่าคนใจ เห็นเป็นเขาหัก
อยู่ร่ำไป จึงได้ฝันแก่เสียจนส่งบхайไปได้นานมาแล้ว ยังอยู่แต่คนแก่
คนเฒ่าที่ซมซบไม่รู้หายเพื่อเจอไปบ้างไม่ควรจะถือ บดินจะชอกช้ำ
ถึงเรื่องความในพระราชพิธีนั้นต่อไป) ในพระราชพงษาวดารแผ่นดินพระ
บรมโกศนั้นจดหมายไว้ว่า ถิ่นน้ำนวดเข้าเสด็จออกไปที่นาหลวงทุ่งหินตรา
บันทุกเข้าดังในระแยะ แล้วให้พระราชวงษานุวงศ์แดพระต้นมก้านัดฝ่าย
ในเซ็นเข้าเข้ามาในพระบรมมหาราชวัง แล้วเอาพวงเข้าทำฉัตรใหญ่ แด
ยาศไปถวายพระราชอาคันตามพระอารามหลวงทุกที่มีได้วัน การเซ็น
เข้าตามท่วงตอกกับพิธีเผาเข้า ในแผ่นดินพระบรมโกศนั้นเล่นพิธีมาก
ด้วยเป็นระบอบเทศน์คาถาอยู่คงกะพันชาติที่หมอดูกระทำจนถึงนัก รวบรวม
ใจความตงว่า การพิธีเผาเข้านั้นเป็นการคู่กันกับพิธีจรดพระนังคัล เพื่อ
ให้เป็นการสวัสดิมงคลแก่ธัญญาหาร ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับพระนคร ได้
ข้อความตามพิธีเผาเข้าแต่เท่านี้

ที่ ๑๒ พริศวาราทรี

ส่วนการพิธีของพราหมณ์ ซึ่งเรียกว่าศิวาราตรี ซึ่งเป็นพิธี
 มาแต่โบราณ จะขาดสูญเสียแต่ครั้งใดก็ไม่ปรากฏ ตั้งแต่กรุง
 รัตนโกสินทร์มา ยังไม่เคยทำ พึ่งมาขึ้นในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในหมู่กษัตริย์พระองค์ที่ไม่ทำปวารณาแต่ไม่ทำอุโบสถ
 ในวันมหาปวารณา เป็นการละเลยข้อสำคัญตามวินัยบัญญัติเสีย ซึ่งจะ
 ได้กล่าวต่อไปในเดือนสิบเอ็ด ส่วนพิธีศิวาราตรี เป็นพิธีลอยบาป
 ของพราหมณ์คล้าย ๆ มหาปวารณา จึงโปรดให้ทำตามธรรมเนียมเดิม
 พิธีทำในวันเดือนสามขึ้น ๑๕ ค่ำ คือเวลาค่ำพระมหाराชครูทำพิธีเริ่ม
 แด่กระสู่ห่อคัมตุ้ตามแบบเหมือนพิธีทั้งปวง แล้วเขาเข้าบักดีเส้า
 เชือกผูกคอกหม้อโยงเส้าทั้งสี่ ภายใต้หม้อตั้งพระคิวดังคี่ เจาะหม้อ
 ให้น้ำหยดลงมาได้ทีละน้อย เขาขึงส้อมไว้ ในช่องหม้อที่เจาะนั้นเฉพาะ
 ตรงพระคิวดังคี่ ให้น้ำหยดลงถูกพระคิวดังคี่ทีละน้อย แล้วไหลลง
 มาตามรางซึ่งรองรับพระคิวดังคี่ ซึ่งพราหมณ์ในประเทศอินเดีย ซึ่ง
 ข้าพเจ้าเคยไปเห็นเรียกว่าโยนิ แล้วมีหม้อรองที่ปากรางนั้น เติมน้ำแต่
 เปลี่ยนหม้อไปจนตลอดรุ่ง เวลาใกล้รุ่งทำพิธีหุงเข้าหม้อหนึ่ง ในเทวดสถาน
 เจอนาผิงนาตาตนมเนยแฉะเครื่องเทศต่าง ๆ สุกแล้วแจกกันกินคนละเล็ก
 คนละน้อยทุกคนทั่วกัน พอได้อรุณก็พากันลงอาบน้ำในคลองสระผมด้วย
 น้ำที่ตรงพระคิวดังคี่ ผมนที่รองในเวลาดังนั้นเก็บตอไปตามน้ำเรียกว่า

ตอยบาป เป็นเสรีการพิศัควาราคร์ในวันเดียนั้น แต่การพิชนั้นไม่มี
ของหลวงพระราษทาน เป็นของพรหมณ์ทำเอง เมื่อพิเคราะห์ดูการ
ที่ทำงานเห็นว่าจะเป็นการย้อมาเสียแต่เดิมแล้ว ในเมืองเบนนารัต คือ
เมืองพาราณสี ซึ่งข้าพเจ้าเคยไปเห็นเองในที่นั้น เมืองน่าแต่เวตาจน
อรุณพรหมณ์ทั้งปวงนับด้วยพันคน มีหม้อทองเหลืองคนละใบทูนคี่สะ
เดินลงไปริมฝั่งแม่น้ำคงคา นึ่งที่แท่นก่อบ้างก้อนศิลาในน้ำบ้าง เขา
หม้อทองเหลืองคักน้ำขึ้นมาเสกบ่นด้วยวัจนปากดังหน้า เสกอะไรต่อไป
อีกหน่อยหนึ่ง แล้วโคตลงในน้ำค้ำคี่สะลงในน้ำสามครั้งแล้ว ควักดิน
ที่ทำงานมาอุดหัวแท่นข้าบ เวตาจะถูกับบริกรรมคาถาอะไรอีกแล้วอาบน้ำ
ล้างหัวหมัดจนชุ่มน้ำห่มผ้า เขาหม้อทองเหลืองคักน้ำทูนคี่สะเดินมาที่วัด
พรหมณ์ ในวันนั้นที่ไว้เทวรูป ต้นฐานเหมือนปรางค์อย่างโบราณ
มีมุขยื่นออกมา ที่มุขนั้นพรหมณ์ฤาฤาชักถาย ๆ ยืนอยู่มีพวงมาลัย
ดอกดาวเรืองร้อยสวมคอคอกอยู่เป็นอันมาก ที่รอบบริเวณเทวสถาน
นั้นเป็นระเบียบคล้ายพระระเบียบอัมรอม ในระเบียบนั้นไม้ไค้เตา ๆ
คล้ายกับที่เชเรนี เขามาเล่นเชอคัส ถ้ามแห่งไว้ให้ตายตัว ในถาน
ตั้งแต่เทวสถานถึงระเบียบรอบนั้นประมาณสัก ๓๐ วาโดยรอบ เต็มไป
ด้วยคี่สะตั้งคี่สะอยู่บนฐานที่เรียกว่าโยนิ ตั้งแต่ ๕ นิ้ว ๖ นิ้วขึ้นไปจน
๒ ศอกเศษ ๒ ศอก หตายร้อยจนนับไม่ถ้วน ที่อย่างเล็ก ๆ เพียงนิ้ว
หนึ่งสองนิ้ว คงไว้บนฐานนัศรของเทวสถานก็มีโดยรอบ ห่อด้วย
ทองเหลืองก็มีทำด้วยคี่สะก็มี เมื่อคนที่เข้าไปพอลถึงประตูเทวสถาน ท่าน
ฤาษีฤาพรหมณ์ผู้ใหญ่ที่อยู่บนมุขเทวสถานนั้น โยนพวงมาลัยดอก
ดาวเรืองมาเฉพาะสวมคอคอกทุกครั้ง เมื่อข้าพเจ้าไปนั้นไม่รู้ตัวว่าจะเล่นกัน

อย่างไร เปนแต่บอกว่าจะเข้าไปต๋องถอครองเท้า ชุนนางอังกฤษ
 ที่เปนผู้พาไปนั้น ก็ต๋องยอมถอครองเท้าเข้าไปเหมือนกัน พอไผ่
 ประตุเข้าไปรู้สึกว่าจะไรหิวต๋องมาที่หัว แต่เห็นพวงมาโดยดอกดาวเรือง
 ต๋อมค้อยอยู่แล้ว ยังไม่รู้ว่ามาจากแห่งใด ต๋อคนที่ตามเข้าไปภายหลัง
 ได้รับพวงมาโดยนั้นออกจึงได้เห็นว่าท่านฤษีคนนั้นขว้างแม่้อย่างเอก ก็
 เร็วฉับ ๆ ไม่ได้ช้าต๋อมือเลย เห็นคนที่เข้าไปก่อน ๆ นั้น เหน่าในหม้อ
 ทองเหลืองที่ทูนคี่กะไปรดคี่จะต๋องคี่ แล้วเอาหม้อไบนั่นเองรองน้ำที่ไหลทาง
 รางแล้วเดินทูนคี่กะกลับออกมา ในพื้นถานเทวดาถานนั้นเป็นน่านของเปรอะ
 ไปทั้งต้น บางคนจึงจะไม่ไหว้ว แต่ที่เข้าไปรดน้ำแล้วกลับ ننมโดยมาก
 ถาถามไถ่ความว่าคี่จะต๋องคี่มากแน่นเค็มไปเช่นนี้ ต๋อแต่เกิดมาเปนพราหมณ์
 พวงนนั้นแล้ว ต๋องสร้างคี่จะต๋องคี่รูปหนึ่ง ๆ ทุกคนสำหรับที่จจะรดน้ำ
 ต๋อหัว วัดฤาเทวดาถานเช่นนี้ในเมืองเบนนารี่ต๋มให้ตายต๋ิบแห่ง มักจะ
 ต๋องยืม ๆ น้ำกว้างบ้างแคบบ้าง ต๋องบ้างต๋าม้าง แต่ท่วงที่คล้าย ๆ กัน
 ทั่งนั้น ครนเมอกลับออกมาจากที่นั้นแล้ว เห็นตามทางกำลังหุงเข้า
 เกือบจะทุกแห่ง หุงด้วยหม้อทองเหลืองไบนั่นเอง คนหนึ่งก็หุงหม้อหนึ่ง
 กินคนเดียวไม่ปะปนกับผู้อื่น เรื่องที่อาบนาในแม่น้ำนั้น ถึงต๋อมหาธายา
 เบนนารี่ต๋เอง แต่ต๋อนมก้านล็กก็ต๋องลงอาบเหมือนกัน ต๋อท่านมหาธายา
 ได้เล่าให้ข้าพเจ้าฟังเอง ที่จจะอาบนั้นใช้เรือชานคี่กะเปนรูปต๋อ ค่คล้าย
 กับที่รับข้าพเจ้าข้ามฟากไปที่รามนครซึ่งเปนที่วัง แต่ฟังดูตามถ่่านเห็น
 จะเปนการหุงกันไบบ้างต๋องโรไว่ไม่ทุกวัน ฤาจะใช้หนคล้ายอชชะยะได้
 บ้างอย่างไรไม่ทราบเลย พืชคี่วราครนค่งจะมาจากเรื่องนนั้นเอง ถึง
 เรื่องหุงเข้าก็เปนอาหารอร่อยของชาวอินเดย์ ซึ่งข้าพเจ้าได้เคยไปกินต๋อง

ตัวเอง ได้ถามครูชาติที่พระมหाराชครูกับบอกว่าถนไม่ใคร่คง
 เพราะพรหมณพวกนเป็นไทยเสียแล้ว จึงต้องย่อพิรด้วยควาประพฤติ
 แปลกกัน จึงได้ก่ตายเป็นพิรตามทีคนชนใหม่ ๆ เช่นเราเข้าใจว่าเป็นการ
 ต่างว่า ฤยย่อ ๆ ดังนี้



ที่ ๑๓ การพระราชกุศลมาฆบูชา

การมาฆบูชา^๕ แต่เดิมก็ไม่ได้เคยทำมา พังเกิดขึ้นเมื่อแผ่นดิน
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตามแบบโบราณบัณฑิตย
 ได้นิยมไว้ว่า วันมาฆบูชา^๖มีพระจันทร์เสวยฤกษ์มาฆะเต็มบริบูรณ์ เป็น
 วันที่พระอรหันต์พุทธสาวก ๑๒๕๐ ได้ประชุมกันพร้อมด้วยองค์สี่ประการ
 เรียกว่าจาตุรงคสันนิบาต พระพุทธเจ้าได้ตรัสเทศนาโอวาทปาฏิโมกข์
 ในที่ประชุมพระสงฆ์เป็นการประชุมใหญ่ แต่เป็นการอัศจรรย์ในพระ
 พุทธศาสนา นักปราชญ์ได้ถือเอาเหตุนี้^๗ กอบการตั้งการบูชาพระ
 พุทธเจ้าแด่พระอรหันต์ ๑๒๕๐ พระองค์^๘ ให้เป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อม
 ใสแด่สังฆะ การพระราชกุศล^๙นั้นเวลาเช้า พระสงฆ์วัดบวรนิเวศน์แด
 วัดราชประดิษฐ์ ๓๐ รูป ฉนในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม
 เวลาค่ำเสด็จออกทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการแล้ว พระสงฆ์สวดทำวัตร
 เย็นเหมือนอย่างทั่ววัดแล้ว จึงได้สวดมนต์ต่อไป มีสวดคาถาโอวาท
 ปาฏิโมกข์ด้วย สวดมนต์จบทรงจุดเทียนรายตามราวรอบพระอุโบสถ
 ๑๒๕๐ ถ่ม มีประโคมด้วยอีกครั้งหนึ่ง แล้วจึงได้มีเทศนาโอวาท
 ปาฏิโมกข์กัณฑ์ ๑ เป็นเทศนาทั้งภาษามคธและภาษาสยาม เครื่องกัณฑ์
 จัวร^{๑๐}เนื้อดินหนึ่ง เงิน ๓ ตำดั่งและขนมต่าง ๆ เทศน์จบพระสงฆ์ซึ่งสวด
 มนตร์บริบท^{๑๑}พพิง ๓๐ รูป การมาฆบูชา^{๑๒}เป็นเดือนสามบ้างเดือนสี่บ้าง ตาม
 วิธีปักขคณนาฝ่ายธรรมยุติกนิกาย แต่คงอยู่ในเดือนสามโดยมาก พระ

บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จออกทุกปีมิได้ขาด แต่ใน
แผ่นดินพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จออกบ้างไม่ได้บ้าง เพราะมักจะเป็นเวลาประ
ทับกับที่เสด็จประพาสหัวเมืองบ่อย ๆ ถ้าถูกคราวเสด็จพระราชดำเนินไป
ประพาสบางปีนั้น ฤๅ พระพุทธบาท พระพุทธฉาย พระประภมเจดีย์ พระแท่น
ทองวัง ก็ทรงทำมาฆบูชาในสถานที่นั้น ๆ ซึ่งอีกส่วนหนึ่งต่างหากนอก
จากในพระบรมมหาราชวัง

ที่ ๑๔ เลียงพระทรศากิน

การณเกิดชนในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้วย
ทรงพระปรารภของซึ่งพวกจีนนำมาถวายในทรศากิน เป็นของสดสุกรเบ็ด
ไก่พร้อมกันหลาย ๆ คน มาก ๆ จนเหลือเฟือ ก็ควรที่จะให้เป็นไปใน
พระราชกุศล จึงได้โปรดให้มเด็จพระส่งซึ่งพระที่นั่งราชกิจวินิจฉัยชน
ทั้งสามวัน แต่ไม่มีสวดมนต์ พระส่งซึ่งวันละ ๓๐ รูปเปลี่ยนทุกวัน ตาม
คณะกลาง คณะเหนือ คณะใต้ โปรดให้พระบรมวงษานุวงษ์ แลท้าว
นางข้างในจัดเรือขนมจีนมาจอดหน้าค้ำหนักแพ พวกภรรยาข้าราชการ
ผู้ใหญ่ ๆ ที่ทรงรู้จักเคยเฝ้าแทนที่จัดเรือขนมจีนมาถวายผลัดเปลี่ยนเวรกัน
ไปทั้งสามวัน ตัวก็มาเฝ้าด้วย แล้วให้ทนายถือกรมวังคอยรับชนมา
ถวายพระส่งซึ่ง แล้วจึงได้เลียงข้าราชการต่อไป พระส่งซึ่งแล้ว
ถวายส่งบงผืนหนึ่ง หมากพลูรูปเทียนกับใบชาห่อหนึ่ง แล้วขึ้นมโหรีนา
ของพระส่งซึ่ง ในการทรศากิน ไม่เหมือนกันทั้งสามวันแต่ไหนแต่ไรมา ตาม
วันก็มีสัตว์พุทธรักษาต่างวันก็ไม่มี แต่เห็นว่าเป็นการพระราชกุศล ตาม
ธรรมเนียมเช่น โดยจะไม่สัตว์พุทธรักษาที่ไม่เป็นการขาดเหลืออันใด
ทั้งมีแต่ไม่มี แต่ในการทรศากินจ่ายเงินให้ซื้อปลาปล่อยวันละ ๑๐ ตำลึง
บันทุกเรือมาจอดอยู่ที่พลอย เวลาทรงพระดำเนินโหนดทก แล้วโปรด
ให้พระเจ้าลูกเธอมาลงโปรดที่เรือปลา แล้วดับปลาน้ำปล่อยไปน้ำหนึ่ง
ครั้นแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรับสั่งว่า การที่ทำบุญ

ประทับทางคว้นออกใช้มาจนตลอดรัชกาล ครั้นถึงแผ่นดินประจวบนั้น สม
 เสด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ท่านเห็นว่า ซึ่งที่ประทับมาอยู่ข้างใน
 นั้น ไม่เป็นทางที่จะเห็นน้ำเห็นท่าให้เป็นทีสบาย จึงได้ขอกลับเปลี่ยนไป
 อย่างแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และขอให้ มีเรือขนม
 จันทน์อย่างเก่า ให้ภรรยาของท่านแต่เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ จัดขนม
 จันทน์มาถวายแต่มาเฝ้าเหมือนอย่างแต่ก่อน ในการตรุกัจฉน์สมเด็จพระยา
 อยู่ข้างจะเป็นธุระเห็นต้นกุ่มต้นนานมาก ตัวท่านเองก็อยู่ดាំหามาเฝ้าพร้อม
 กับขุนนางทั้ง ๓ วันทุก ๆ ปีก็ได้ขาดเลย เพราะเป็นการเวลาดำรง
 ธารมณฑานด้วย เพราะฉนั้นการเลี้ยงตรุกัจฉน์จึงได้ มีขุนนางผู้หัดผู้
 ใหญ่มาพริกพร้อมแน่นหนาว่าพระราชพิธี ฤๅการพระราชกุศลอื่น ๆ
 แต่เรื่องเกาเหลาเลี้ยงพระนั้น เป็นของที่อันเหลือที่จะอัน, แล้วผู้ทำ
 ก็ล้มตายหายจากกร่อย ๆ ลงก็เลยจะตายหายไปเอง คงอยู่แต่เรือขนม
 จันทน์ทุกวันนี้ ที่พระสงฆ์ชนนภายหลังมากก็ตายไปอย่างแผ่นดินพระ
 บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้วยครั้นท่านทรงคิดดินขนม
 เนียมทอดกัณฑ์ได้เป็นแบบอย่างเสียแล้ว ผู้จัดการทางปวงก็ต้องลงหา
 แบบนั้นเป็นหลักฐาน

การตรุกัจฉน์มีในเดือนยี่มา้ง เดือนสามมา้ง ตามอย่างปฏิทินจีน
 เราจะตัดดินวันใดเป็นปีใหม่ แต่การภายหลังนั้นเพิ่มเติมขึ้นในพระยาไชยวั
 ราชเศรษฐี แต่พระยาสวัสดิ์ความศิริมุขเดียวนี้ จัดเครื่องโต๊ะอย่างจันท
 คงเลี้ยงเจ้านายบิเแรกที่เก่งพุทธรัตนสถาน ครั้นต่อมาก็เป็นอันเลี้ยงที่ของ
 พระโรง ในเวลาบ่ายวันซึ่งเหม่งนั้นตลอดมาจากทุกวันนี้

คำตักเตือนในการตรุศุจน์ ในการเลี้ยงพระตรุศุจน์ นอกจาก
 พระค้ำชิโนทกที่เป็นโรคสำหรับตัวของมหาดเล็ก ก็ยังมีเทียนชนวนที่
 สำหรับพระราชทานพระเจ้าลูกเธอไปจุดเทียนตั้งเวรเวรดา มหาดเล็ก
 ต้องคอยเชิญเสด็จฯตามเสด็จไปด้วย หนึ่งเมื่อพระราชทานน้ำพระค้ำ
 ชิโนทก ให้พระเจ้าลูกเธอไปปลด้อยปลา มหาดเล็กต้องเชิญเสด็จฯ
 ตามเสด็จลงไปที่พักผ่อนระวังรักษาพระเจ้าลูกเธอ ภูษามาตามต้องถวาย
 พระกตของน้อย นอกนั้นก็ไม่ต้องมีอันใดขาดเหลือนัก

เดือนสี่

ในกฎมณเฑียรบาลาษฎรยอพระราชพิธีว่า เดือนสี่การสัมพัจฉร
 ฉินท์ แต่ครั้นเมื่อคนดูความพิศดารที่นับเป็นรายเดือนไปตายเสียไม่ได้
 ความชัดเจน จะเป็นด้วยเดือนสิบสองเดือนอ้ายมีพิธีหลายอย่าง คือ
 จองเปรียงตชดุดอยโคม ได้เรือ งานแจกดอกไม้ วงมกค ผู้
 ที่เก็บ ฦบบ มา เรียบ เรียงเดิม่นกว่าจะเรียงเป็นเดือน ๆ ให้ตลอดทั้งสิบสอง
 เดือน ครั้นมีพิธีแซก ๆ เข้ามากเผดไปว่าเป็นแต่เรียงพิธีทั้งปวง ว่า
 ครั้นพวดยา แล้วจึงถึงเดือนพระโคตมบรมราชสรีรมย์เข้าไม่มี คือ
 ไปพิธีเบาะพอก ว่าพิศดารยิ่งยาวแต่มีครวมอย่างยิ่งจนไม่รู้จะทำอะไร
 ลงปลายจึงได้โดยปายไปอินทราภิเศกอุ่นไป คงได้ความลตคออกมา
 นิดหนึ่งแต่ว่าการพระราชพิธีเผด็จศึก ตั้งในปรีศชัยพระที่นั่งกลาง
 พระโรง แต่หาเพื่อไปด้วยตำแหน่งเผ้าแหนจนไม่ได้ความว่ากระไร พุค
 เหมือนรู้กันอยู่แล้ว เป็นแต่บอกว่าจะทำที่นั่นหนาทึบหนา แต่การพระ
 ราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์ ย่อมเป็นการติดต่อกันกับเดือนห้าทางแต่ก่อนมา
 แต่ในประจุบันนี้ จะแยกเดือนกันให้ชัดก็ยาก จึงเป็นการจำเป็นที่
 จะต้องกล่าวถึงพิธีสัมพัจฉรฉินท์ ฤๅครั้นเลยไปจนกระทั่งถึงเดือนห้า
 ก่อนหน้าถึงกรณศักราช

เมื่อว่าเช่นตามทางโบราณ มีพระราชพิธีอันหนึ่งซึ่งติดต่อกันกับ
 สัมพัจฉรฉินท์เรียกว่า ถดแจตร คำถดแจตรนี้ ข้าพเจ้าเข้าใจว่า

เป็นรตเจตร คำตณัน เปลี่ยนตัว ร เป็นตัว ต ไป คำเจตรนั้น
 เกินไม่นำไปอันหนึ่ง ถ้าเปลี่ยนตัว ต เป็นตัว ร อ่านว่ารต ตดไม่
 นำเจตรเสียอันหนึ่งอ่านว่า เจตร คงได้ความว่า รตนำเดือนห้า
 ควพิช รตเจตรนั้น คงจะเป็นพริตติม ที่สืบมาแต่ข้างดาวพุงดำ เพราะ
 ในทุกวันนี้ หัวเมืองดาวพุงดำ เช่นเมืองเชียงใหม่ เมืองนคร เมือง
 ลำพูน เป็นต้น เจ้าเมืองยังคงตองตอานำในแม่น้ำเป็นพริตเดือนห้า แต่
 เขาได้ ในหมู่สังกรานต์ ม้อยจนทุกวันนี้ จะขอยกเรื่องราวในพริตเมือง
 ดาวไว้ ไม่กล่าวในท้น เพราะผู้ที่ได้เห็นมามีมากด้วยกันจะเรียบเรียงได้
 ดีกว่าข้าพเจ้า ที่กล่าวเดี๋ยวนี้จะขออ้างเพียงว่าพริตเป็นอย่างของดาว
 พุงดำ กับบรมราชวงศ์เรียงรายตั้งแต่สมเด็จพระรามาธิบดี ๑ ลงมาเป็น
 เชื้อสายของเงยฤฎาตาว จึงได้มีธรรมเนียมตดตองมาจนถึงกรุงเก่า
 แต่จะได้ทำตองมาเพียงแผ่นดินใดก็ไม่ปรากฏ มีเหตุพอที่จะเชื่อได้ว่า
 ในรัชกาลหลังๆ ตองมาที่กรุงเก่าก็ไม่ได้ทำ จดหมายขุนหลวงหาวัดก็ไม่
 ได้พูดถึงเลย

พริตรตเจตรที่เข้ามาในกฎมณเฑียรบาลนั้น ดูเหมือนหนึ่งจะปลูกโรง
 ฤาจอดแพอยู่กลางแม่น้ำ แพนั้นถ้าจะทำก็คล้ายๆ กับที่ตองตอง ข้าง
 ดาวเขาใช้เป้นขั้มใบไม้ปักกลางน้ำเพราะน้ำตื้น แต่ของเรานำดักดีรายจะ
 ใช้เป้นแพ ในแพที่ตองตองนั้นเป็นข้างนำข้างในดูในเวลานั้นเป็นสามส่วน
 ส่วนหนึ่งเป็นข้างนำสำหรับพระสงฆ์แต่เจ้านายขุนนาง ส่วนกลางเป็นที่
 ตอง ส่วนข้างในเป็นที่สำหรับพระอรรคมเหษณ์ ในจดหมายนั้นเขาเรียก
 ว่า สมเด็จพระภริยาเจ้าทั้งสอง แด่ถูกเชอหลานเธอ แม่เจ้าพระต้นมออก
 เจ้าท่งปวง ในที่ตองนั้นเรียกว่าไม้พุ่มปักไว้ ไม่นั้นหุ้มผ้าแดง ที่

จะเช่นหลักโผในแพลงตรง เป็นยศชั้นสูงชั้นค่าด้วย เวลาที่ตั้งตรงนั้น
กำหนดถึงสามเวลา เวลาเช้าทรงสายทั้งดำรับ เวลากลางวันทรงไฟรับ
ดำรับ เวลาเย็นไม่ปรากฏว่าทรงอันใด เวลาตรงหน้าเข้าแถวกลางวันเสร็จ
แล้วมีเสียงลูกขุน เวลาบ่ายมีการมหรศพโหมงครุ้มครุตาตีไม้เด่นแพน
ป้ายเชือกหนังพุ่งหอกยิงธนู ที่ออกชื่อนามนั้นเป็นพดด้วงพดด้วงมณฑป
มีกำหนดยศเป็นชั้น ๆ ว่าพระราชกุมารบนปราสาทสามชั้น พระราชนัดดา
คู่หาต่อนเดียว นามนั้นเอกมณฑปห้าชั้น นามนั้นโทมณฑปสามชั้น
นาห้าพันราชคฤห์สามตอน นาสามพันสองพันหกกฤห์สองตอน นา
พันสี่พันสองคฤห์ตอนเดียวมีมังหา นาพันคฤห์ตอนเดียว นาแปดร้อย
หกร้อยเพดานปรัมมิม นาสี่ร้อยสี่ร้อยปรัมเปด้า เป็นที่เผ้าอย่างออก
ชื่อนาม ที่ออกเบญจนามพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทำขึ้น เพื่อประสงค์จะเปลี่ยนการออกชื่อนาม
อย่างโบราณ ครั้นเวลาบ่ายตรงอีกครั้งหนึ่ง บันดาข้าราชการผู้ใหญ่
ต้องมีผ้าห่มห่มตามดำรับสำหรับเปลี่ยนลงอาบน้ำ แต่เวลาเย็นนั้น
จดหมายไว้ว่าเสร็จจดังตรงแล้ว ทรงดำอาจเสร็จเสร็จจดังเร็วเข้ามา
ท้าวพระยาลูกขุนนั่งผ้าถุงหน้ามาทีเดียว ในทันจะว่าผลัดผ้าแล้วโคคน้ำ
ว้ายคุ่มคุ่มตามเสร็จจมาที่เดียวฤ ฤจะว่านั่งผ้าที่ตงหน้ามาทางเบียด ๆ
ก็ไม่ได้ความชัด วิไลยศโบราณฤคนเก่า ๆ ทุกวันนั้น ถ้าจะ
จดหมายเป็นคำหรับคำวารอันใด มักจะจดย่อ ๆ ให้ผู้ที่ไม่อ่านนั้นไม่รู้
จะเข้าใจต้องได้ถามด้วยปากอีกทีหนึ่ง เมื่ออ่านไม่เข้าใจต้องถามดังนั้น
แล้ว ก็มักจะยิ้มแย้มรื่นเริงไปว่าถ้อยคำที่ตลกถ่าวเป็นถ้อยซึ่ง จนนิด
หนึ่งก็กินความมาก แต่ผู้ที่ไม่อ่านหากเป็นเด็กเด็กแต่ไม่มีปัญญา ใจเร็วไม่

คริตรองเทียบเคียงจึงไม่เข้าใจ เมื่อเวลาแปลให้ข้อย่อมจะกล่าวว่าง่ายๆ
 นิดเดียว ทางที่บอกเป็นไปเป็นพรางให้คิดตัวเอง ถ้าผู้ทถามนั้น
 ยังไม่เข้าใจก็เขาเป็นเซอะเซ่เสียคน ถ้าผู้ทถามนั้นดีไม่ออกเข้าใจไม่
 เป็นความฉลาดของผู้ที่คิดไม่ออก เป็นความกรุณาของท่านผู้ทถามเอง
 ค่อยๆ ไปให้ถึงได้แล้วหัวเราะว่าทำไมง่ายนิดเดียวค่อยไปใหม่ กินทั้งชา
 วนชาต้อง วิธตั้งต่อนของคนโบราณเช่นนี้ ท่านผู้อ่านคงจะได้เคยพบปะ
 บ้างนิดใด จดหมายสำหรับตำราอันใดก็มักจะทำย่อๆ ต่อให้คนปากคน
 หูมเช่นนี้ โดยมาก เพราะฉะนั้นจะเอาข้อความอันใดในเรื่องรตเจตรนก็ไม
 มีหลักฐานต่อไปอีก ได้ เนื้อความเพียงเท่านี้

มีแนวรอบกตอยู่อย่างหนึ่ง ซึ่งปรากฏในร่างรับสั่งการพระราชพิธี
 มีสัมพัจฉรฉินท์ แต่ก็เป็นธรรมเนียมที่รวมเด็กไปเสียแล้ว แต่จะเข้า
 เค้าเรื่องรตเจตรนได้บ้างดอกกระมัง ด้วยการพระราชพิธีรตเจตรนได้
 ความความกฎหมายนั้นชัดเจนว่า เป็นการทำก่อนออกสนามใหญ่ คือ
 สระสนาม ฤๅกษेत्रที่วัดสนาม ซึ่งตั้งกรณต์จะมีมาก่อนคเชนทรวัดสนาม
 นั้นมิได้อยู่แล้ว จึงไม่ควรจะคิดเห็นว่า การรตเจตรนจะเป็นรตหน้า
 พระสงฆ์ ในเวลาตั้งกรณต์ ถ้าจะเป็นในเดือนห้าก็คงเพียงวันขึ้นค่ำหนึ่ง
 เท่านั้นเป็นแน่ เพราะฉะนั้นถ้าจะเทียบกับกรณต์ที่ทำอยู่ในกรุงเทพ ฯ
 คราวหนึ่งซึ่งยังปรากฏอยู่ในร่างหมาย จะเข้าเค้าได้ดอกกระมัง คือ
 ในการพระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์ มีกำหนดให้ปลูกโรงที่พระสงฆ์ตั้งหน้า
 มีคุ่มซึ่งเรียกว่านางตั้งไปตั้งหลายใบ มีขันเชิงคู่หนึ่งมีกาตักน้ำบัว
 ตะกั่วแต่ผ้าชุบสงฆ์พร้อม แล้วให้ภูษามาดารับน้ำอบแบ่งสดไปสำหรับ
 ถวายพระสงฆ์แต่อยู่ข้างชุกรมาก เกินกว่าที่จะเห็นว่าเป็นแต่สำหรับพระ

ราชพิธี เพราะพระสงฆ์ต้องมาสดุดยูนึงคำคณึงรุ่ง จะได้พัก
 ก่อนอาบน้ำได้ คือเกณฑ์ให้มั่งพวงดอกไม้สดไปแขวนที่โรงพระสงฆ์
 นนถึงวันตะยี่สิบพวง ดูโรงก็จะไม่เด็กนักจึงได้แขวนดอกไม้มากถึงเพียง
 นั้น เกินกว่าที่จะจัดไว้สำหรับพระสงฆ์เพียงห้ารูป แต่ผู้ซึ่งรวม ๆ
 เสียในชั้นหลัง ๆ ต่อมาเห็นจะเป็นเข้าใจว่าสำหรับพระสงฆ์ห้ารูป ด้วย
 พระแก้วท่านไม่ว่ายากอาบน้ำกันโดยมากจะไม่มั่งผู้ใดไปอาบ จัดไว้
 เกือบ ๆ จึงได้เสียเด็กไป ที่จริงของเดิมเห็นจะจัดสำหรับพระสงฆ์ที่มานั้น
 ในการพระราชพิธีต่างทั้งหมด ถ้าการทำพระสงฆ์นั้นจะเป็นเรื่องระคน
 แน่แล้ว ก็คงจะเป็นการย่องตงมากกว่าแต่เดิมหลายย่องมาแล้ว เพราะ
 การที่ระคนกันอย่างเดิมนั้น อยู่ข้างจะกาหดเหลือเกินแต่ต้องทำพระ
 มากวันยังคำไม่ได้หยุดได้หย่อน จึงได้คักตงรวม ๆ ลงมาจนเลยตะยี่
 ไป เดี่ยวถามใครก็ไม่ใคร่ถึงเรื่องโรงสงฆ์พระน้เลย ได้ความ
 ในเรื่องซึ่งจะเกี่ยวของในเรื่องระคน ฤๅตจระคนอยู่เพียงเท่านี้

แต่ในจดหมายคำให้การขุนหลวงหาวัด มีความแจ่มออกไปกว่านี้
 เป็นธรรมเนียมชั้นหลัง มีว่าถึงคงอาฏานาฏิยสูตรธรรมมงคลสมโภช
 พระสมโภชเครื่องแต่ว่าเรื่อยไปจนถึงทอดเชือกแด่พระสงฆ์ ซึ่งเป็นการ
 ในเดือนห้าก่อนส่งกรานกั ที่นับว่าเป็นปลายครุคด้วย ในการชั้นหลัง
 นี้คงจะไม่ผิดกับที่ได้ทำอยู่ในกรุงเทพ ฯ ทุกวันนี้นัก

วิธีทำบุญอย่างเช่นทำอยู่ในพิธีสมโภชวันนั้น เป็นวิธีการบูชา
 ของชาวลังกาเขาทำบุญปีใหม่ พร้อมกับจัดเครื่องสักการบูชาพระ
 รัตนไตรย เป็นการนักษัตฤกษ์ใหญ่ นิมนต์พระสงฆ์มาสดุดตามวัน วัน
 ที่ตาม จึงได้ประกาศเทวดา แม่ด่อนบุญให้ แก่เทพยดา แลยักษ์ นาค กุมภินันท์

บันดาอมหุยทั้งปวงตลอดถึงสัตว์ดิรัจฉาน ขอพรให้บ้านเมืองอยู่เย็น
 เป็นสุข ทำให้ส่วนบุญทั้งปวงเป็นภาษาดังกา ยังใช้ต่อมาจนถึงการพระ
 ราชพิธีสัมพัจฉรฉนัตทุกวณ การพระราชพิธีสัมพัจฉรฉนัต ซึ่งเป็น
 ส่วนหนึ่งในพระพุทธศาสนาแต่มีใช้ทำตามพุทโธวาท เป็นของคนที่ถือ
 พุทธศาสนาแต่ก่อน ประกอบการทำขึ้นนับแต่แถบข้างต่างที่ริม ๆ ทะเล
 ขึ้นในหัวเมืองลาวทางฝ่ายตะวันตกจนตก ก็ไม่ได้ความว่าเมืองใด
 ได้ทำการพิธีสำหรับเมืองคล้ายคลึงกันกับการพิธีศรีนครินทร์ มที่ปรากฏว่า
 ได้ทำอยู่แต่เมืองนครศรีธรรมราช กับเมืองเขมรอีกสองแห่ง เมืองเขมร
 แต่ก่อนก็เป็นเมืองท่าทางทะเล แต่เมืองนครศรีธรรมราช ก็เป็นเมือง
 ทำค้าขายคงได้กล่าวมาแล้วในเดือนยี่ จึงเห็นว่าพจนมเฉพาะแต่หัวเมือง
 ดังกา ไม่ได้มีมาแต่ประเทศอินเดีย เป็นพิธีเกิดขึ้นใหม่ เมื่อพระ
 พุทธศาสนาคงมาอยู่ในลังกาทั่วไป บันดาการพระราชพิธีทั้งปวงซึ่งเนื่อง
 ด้วยพระพุทธศาสนาแล้วพิธีสัมพัจฉรฉนัต น้อยข้างกาหัด แลดูง่ายมากกว่า
 ทุกพิธี ด้วยเป็นความคิดของคนในชนหลังที่มีความรู้แล้ว ความเชื่อ
 ถ้อยพระพุทธโฆวาทเสื่อมลง หวาดหวั่นต่อภัยอันตรายกลาชน จึงได้คิด
 อานแก่ใจ เห็นเห็นลงหาการที่ถ้อยเป็นปรกติบ้านเมือง ฝ่ายข้าง
 ประเทศอื่น ๆ คือแถบเรานี้ ที่เป็นเมืองนับถือพระพุทธศาสนา แลนิยม
 ยินดีในความรู้อะไรของชาวลังกา ประกอบด้วยความหวาดหวั่นต่อภัยทั้งปวง
 เมืองใดไปมาถึงกัน ทราบฉบับธรรมเนียมก็เลียนลอกถ่ายแบบมาทำบ้าง
 เพราะพินมาทางทะเลข้างฝ่ายทิศตะวันตกข้างใต้ จึงไม่แผ่ชนไปถึงหัว
 เมืองลาวทางฝ่ายเหนือเหมือนดลทพชอื่น ๆ แลการที่รับพินมาทำนคอง
 จะเป็นเมืองนครศรีธรรมราชไว้ก่อน ด้วยเมืองนครศรีธรรมราช

ปรากฏเป็นแน่ชัดว่า เป็นเมืองประเทศราชใหญ่มาช้านาน มีหลักฐาน
 ที่ควรจะอ้างอิงหลายแห่ง มีจากที่ฐานพระในวัดพระมหาธาตุเป็นต้น
 คงจะเป็นใหญ่มาก่อนตั้งกรุงอยุธยาโบราณ เมื่อตั้งกรุงศรีอยุธยาขึ้น
 แล้วเมืองนครศรีธรรมราชก็ต้องอ่อนน้อม ขึ้นกรุงศรีอยุธยา แต่เห็น
 ยังจะเป็นเจ้าประเทศราชต่อมาช้านาน ด้วยระยะทางคงแต่กรุงออกไปถึง
 เมืองนครศรีธรรมราช ด้วยเรือใบเรือพายก็เป็นทางไกล ถ้าคิดตาม
 กำหนดหนังสือดวงษ์ วงษ์ทองหลาย ที่เพนหนังสือสำหรับอ่านกันอยู่ใน
 ไทย ๆ ก็พอสมควรแก่ระยะที่จะเป็นเมืองพ่อตาฤๅลูกเขย ซึ่งเป็นอย่าง
 ไกลที่สุดก็อยู่ในห่างกันสิบห้าวัน พอยกษัตริย์จะระโมยไต่กลางทางสบาย
 คิอยู่แล้ว นับว่าเป็นเมืองไกลเกือบสุดห้าฟ้าเขี้ยวจึงต้องเป็นเมืองมี
 อำนาจมาก ที่สำหรับจะปกครองหัวเมืองฝ่ายใต้ แต่เมืองมลายูทั้งปวง
 แต่คงต้องถวายต้นไม้เงินทองกรุงเทพฯ ซึ่งยังมีเข็ดขยาดคิดต่อมาจนทุกวันนี้
 แต่ต้นไม้เงินทองทุกวันนั้นเป็นอย่างเดียว คือต้นไม้ทอง ๖ ต้นหนักต้นไม้
 ตะบาทต้นไม้เงิน ๖ ต้นหนักต้นไม้ตะบาท ซึ่งเป็นต้นไม้เล็กไปอย่างนั้นเห็นว่าจะ
 เป็นชนเมื่อเล็กไม่ให้เป็นประเทศราช แต่ก่อนมาเมืองสงขลาเมืองพัทลุง
 เมืองพังงา เป็นเมืองใหญ่ขึ้นเมืองนครศรีธรรมราชทั้งสามเมือง เพื่อจะให้
 กำจัดเมืองนครศรีธรรมราชน้อยลง จึงได้คิดเมืองทั้งสามนั้นมาขึ้นกรุงเทพฯ
 เดียว ต้นไม้เงินทองของเมืองนครศรีธรรมราชแต่ก่อนคงเป็นต้นไม้หนักต้นไม้ตะ
 บาท เมื่อยกตามเมืองมาขึ้นกรุงเทพฯ เดียวแล้ว จึงได้แบ่งออกเป็นสี่ส่วน
 ให้เมืองนครศรีธรรมราชคงทำส่วน ๑ เมืองสงขลาส่วน ๑ เมืองพัทลุงส่วน ๑
 เมืองพังงาส่วน ๑ คงเท่าจำนวนเดิม แต่ครั้นภายหลังเมืองพังงาถูกแยก
 เมืองกลาง เมืองภูเก็จ เมืองตะกั่วป่าออกไป เมืองพังงาร่วงโรยลงเป็น

บอกเล็ก ๆ กรอกหน้าเขวจนถึงไม่ผูกไว้ที่บนไต้เรือน เรียกว่าเข้าผอกกระ
 บอกหน้า สำหรับเจ้าพวกผู้ทวงตามถนน จะต้องวิ่งไปวิ่งมาเห็นดเห็นหย
 หิวโหยโรยแรง จะได้หยิบกินไปประทัง ห้ามไม่ให้ถ่ายปัสสาวะลงทาง
 ต้อง ด้วยเข้าใจว่าฉันจึงขุนตะมุนอยู่ตามไต้ถุนร่นช่องจะไม่เปียกไปเมื่อ
 บางที่ที่เปนโคมโบโต ๆ ถึงร้องให้ร้องห่มส่งสารคนนั้นคนนั้นทศวรกักร
 ก็มี การซึ่งว่าขับผีเช่นนั้น ในคัวอาชานาญยสุครเอนกไม่ได้ว่า พระ
 องค์ไม่ได้พูดว่าขับผีได้ผี ความความที่คาดคะเนไปไม่มีความจริงอยู่อย่าง
 นั้น แต่ในคำประกาศเทวดาเวลาขับผีซึ่งมีได้นับถือพระพุทธเจ้าต่าง
 เปนมิจาตยวิสุทธิ มีอาชที่จรรักษาพระเจ้าแผ่นดิน แลพระบรมวงษานุวงษ
 ราชบุตรได้ให้ออกไปเสียนอกขอบเขากักรวาท ขรอยจะได้ยินคำประกาศ
 อันนี้ ต่อให้เข้าใจภาณยักษ์ภาณพระว่าเปนผู้พูดได้ผู้เข้าใจกันชิมชาม
 เกือบจะแปลได้ทุกคำตลอดทั้งภาณยักษ์ภาณพระ มงคลนั้นกลัลดทริกัน
 ไปต่าง ๆ ไม่ถูกทงชนทั้งต้อง คือพวกที่เข้าใจกันชิมชามว่าวันนั้นเปน
 วันได้ผี ถ้าไม่ส่งมมงคลแลพิศมรลือกระบะของเพชรฤาเอาวางไว้ใกล้ ๆ
 คัว ผีจะวิ่งมาโดนหกต้มหกตุก ฤาจะมาแถบต้นเห็ดออกดาหลอกฤา
 จะทำให้ป่วยไข้อันตรายต่าง ๆ ข้างพวกที่ไม่เชื่อถือในเรื่องผีจึงมีเค้นเค่า
 ก็มักจะอดไม่ได้ อยากจะด่าแคงอดก็อดเก่งอดคนด่าว่าคัวเป็นคนไม่
 กลัวผีไม่เชื่อว่าผีวิ่ง ไม่ยอมส่งมมงคลพิศมรไม่ยอมลือกระบะของเพชร
 หัวเราะเยาะเย้ยผู้ซึ่งส่งมซึ่งถือไปต่าง ๆ ความคิดทงต้องอย่างนั้น
 เปนผิดทั้งสิ้น

การพระราชพิธีตั้งพาดินทน์ เปนการพิธีประจำมีสำหรับพระนคร
 ทำเพื่อจะให้เปนสวัสดิคิมงคลแก่พระนคร แลพระเจ้าแผ่นดินแลพระบรมวงษา

หลวงข้าราชการฝ่ายหน้าฝ่ายในตลอดจนราษฎร การที่ทำให้สรววมงคลแต่
 พิธีมรเจกจ่ายกระบองเพชรให้ถือ ก็เพื่อจะให้เป็นที่หมายว่า ผู้นั้น
 ได้เข้าอยู่ในพระราชพิธี ฤๅให้แต่เห็นว่า สิ่งซึ่งเป็นมงคลอันจะเกิดขึ้น
 ด้วยคุณปริศที่พระสงฆ์วัดนั้น ตั้งอยู่ในตัวผู้นั้นแล้ว เมื่อจะเปรียบดู
 อย่างง่าย ๆ ว่าการบรมราชาภิเศกเฉลิมพระราชมณเฑียร เวลาสวด
 มนต์พระเจ้าแผ่นดินก็ทรงพระมหามงคล การโกนจุกดงทำแต่งงานบ่าว
 สาวเจ้าตัวผู้ซึ่งจะรับสวัสดิมงคล อันพระสงฆ์จะมาเจริญปริศให้เฉพาะ
 ผู้นั้นก็สรววมงคล ผู้ที่สรววมงคลซึ่งออกชื่อมาเหล่านายอมมีสาย
 ดิณฺญ์โยง คงแต่แทนฤๅมาเคียงที่ซึ่งพระฤๅใช้สายเดียวกับที่พระสงฆ์ถือ
 ผูกโยงคิดไว้กับท้ายมงคล การซึ่งใช้สายดิณฺญ์โยงก็ใช้มงคลก็ดี เป็น
 เครื่องให้สนใจของผู้นับราณา คือผู้นับราณาสวัสดิมงคลจากที่พระสงฆ์
 เจริญปริศ เมื่อมีมนต์พระสงฆ์มาเจริญปริศเปล่า ๆ ก็เป็นสวัสดิ
 มงคลอยู่แล้ว แต่ดูไม่เห็นจริงระลอกสะใจจึงได้ทำมงคลสรวมที่ศีรษะโยง
 สายดิณฺญ์โยงมาให้ถึงเป็นสายโทรศัพท์ ให้สวัสดิมงคลนั้นเด่นมาทางนั้นเป็น
 เครื่องปลื้มใจอุไรเจริญความยินดีมาก ในการบรมราชาภิเศกเฉลิม
 พระราชมณเฑียรก็ดี การโกนจุกดงทำแต่งงานบ่าวสาวก็ดี ก็ไม่ได้
 สวดภาณยักษ์ภาณพระ ไม่ได้อ่านคำประกาศเรื่องขัณฑ์ขัณฑ์ต่างแต่ไม่ได้
 ยิงปืนเวดาค่า ซึ่งจะเป็เครื่องให้ผู้คนตระหนกตกใจ เหตุใดจึงต้องใช้
 มงคล ก็เหตุด้วยประสงค์จะให้เป็ทางมาของความสวัสดิมงคล แต่
 เป็เครื่องปลื้มใจว่าตัวได้รับสวัสดิมงคลอันเกิดจากปริศคุณ เพราะ
 ฉะนั้นจึงต้อง กล่าว ว่าผู้ ซึ่งเข้าใจว่ามงคลพิธีมรกระบองเพชรเป็เครื่องกันผี
 ที่จริงวุ่นวายเฉพาะในวันนั้นวันเดียววันนั้น เป็การเข้าใจผิดกลัวมากเกินไป

ข้างฝ่ายผู้ทอดกฐา ขอดเก่งขอดปัญญา ไม่ยอมสรวม มงคลพิศมร ถ้อกระ
 บองเพชรนั้น หมายถึงตัวพนักตัวผู้พนักเชื่อง ฤๅที่แท้ ไม่พนักตัวผู้เชื่องจริง
 ยังขอดเก่งขอดฉลาดในการที่ทนทั้งปวงกลัวตัวทำได้ ถึงจะพนักตัวก็
 ยังอยู่ในไม่พนักเชื่อง โดยว่าจะไม่เชื่อได้จริง ๆ ก็ยังไม่เป็นคนมีปัญญา
 ตามที่ทออยากจะขอดทั้งสามประการ คือขอดกฐาขอดเก่งขอดปัญญา ถ้ามีปัญญาจริงย่อมจะคิดเห็นได้ว่าการที่พรรณามาแล้ว คือ
 การเฉลิมพระราชมณเฑียรการ โทนจุกลงท่าแต่งงานบ่าวสาวนั้น เขาก็ดัว
 ผู้ฤๅไม่เขาจึงได้สรวมมงคล ถ้ามีปัญญาจริงแล้วจะต้องพิจารณาเห็นว่า
 การซึ่งสรวมมงคลนั้น เพื่อจะให้ปรากฏว่าตัวเป็นผู้ได้รับสวัสดิ์ ในการ
 พระราชพิธีใหญ่สำหรับพระนคร ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินได้ออกพระราชทรัพย์
 ให้ทำมงคลพิศมรกระบองเพชร สำหรับพระราชทานพระบรมวงษานุวงษ
 แด่ข้าราชการทั้งปวงทั่วไป ไม่ได้ทรงทำโดยทรงค้นเค้นเหมือนอย่างผู้ที่
 กัดตัวถึงเงินดังได้กล่าวมาแล้ว ถ้าจะเถียงว่าแต่ก่อนท่านจะกัดตัวกันบ้างดอก
 กระมัง จะเป็นพูดแก้แทนกันไปก็จะอ้างพยานให้เห็นได้ว่าสวดมนต์วันพระ
 ในท้องพระโรงฤๅพระที่นั่งดุสิตาภิรมย์ ซึ่งเป็นเวรประจำพระราชวังมาแต่
 โบราณนั้นก็สวดมนต์ตามลำดับอย่างเก่า มีภาณยักษ์ภาณพระเหมือนกัน
 ถ้าเช่นนั้นวันพระใดจะถึงภาณยักษ์ภาณพระ จะมีต้องแจกมงคลให้สรวม
 กันหมดฤๅ ควรจะต้องคิดเห็นว่า เพราะพระเจ้าแผ่นดินทรงพระมหา
 กรุณาแก่พระบรมวงษานุวงษแ่ข้าราชการทั้งปวง จะให้ได้รับความ
 สวัสดิ์คิมงคลทั่วกัน จึงแจกมงคลให้สรวมตามบันดาศักดิ์ แล้วขทล
 ว่ามงคลที่สรวมเป็นเครื่องรองรับความสวัสดิ์คิมงคลนั้น เป็นตฤิโบราณ
 เคยถือมาอย่างเดียวกันกับท่านามนคิ์ ต้องเอาเถียนคว่ำลงใหม่สั้ยหยท

ตงเินน้ำเปนคอกพิกุด ด้วยเสกเปตา ๆ ตูเปินน้ำเคย ๆ ไป ไม่มีไม่
เห็นเปนกัชนเปนคัณสะอศะใจ เปนธรรมเนียมที่ถักกันมา มีใช้ของ
พระเจ้าแผ่นดินชนหลัง ๆ กิดขึ้น ใช้เปนประเพณีบ้านเมืองทั่วไปตลอด
ถึงผู้ที่จะอะอะอะอวดเก่งไม่ยอมสรวมนงคตนั้น ถ้าจะมีการทำบุญอันใดที่
บ้านก็คงจะยังโยงสายสัญญาให้พระสวดอยู่ทุกแห่งไม่ใช่ฤา การซึ่งพระ
เจ้าแผ่นดินยังพระราชทานมงคตอยู่นั้น ก็เหมือนกันกับผู้ ที่อวดเก่งยังใช้
สายสัญญาน้อยุนั้นนั้นและ เพราะฉะนั้นถ้าผู้ใดเข้ามาในวันพระราชพิธี
สัมพัจฉรฉินท์ ก็ไม่ควรเลยที่จะทำรังเกียจอวดคัฎฎาอับอายขายหน้า เอา
มงคตไปขยัขย้าหัวเราะเยาะเย้ยเปนการอวดคัต่าง ๆ ซึ่งน่าจะเห็นว่าเป็น
การ หิมน ประมาท พระเจ้าแผ่นดิน แต่คน ทั้งปวง ว่า อะอะอะ รุ่ม ร่ามไป หมด
ฉลาดแค่ตัวคนเดียว การที่เพื่อเจ้ามาด้วยเรื่องมงคตนั้น ใช้ว่าจะคัณคัณ
ไปรดปรานมงคตอย่างหนึ่งอย่างใด เว้นแต่เมื่อยังไม่เด็กเล็กก็ยังไม่อยาก
ให้ผู้ใดหิมนประมาท แต่ถ้าจะเด็กเมื่อใดก็จะยอมเด็กโดยง่ายไม่เปนข้อ
ขัคัขวางอันใด เพราะเหตุว่ามงคตทั้งปวงยอมจะเกิดได้ด้วยกายวาจาใจ
อันตั้งอยู่ในความสุจริต การที่พระสงฆ์มาเจริญปริคพุททมนคัอันใดจะเปน
สวัคคิมงคตก็เปนได้ทางหุทางใจ ไม่ได้มาทางสายสัญญา บัคคัจะกล่าว
ถึงอาณานาฎิสูตรโดยสังเขป เพื่อให้เปนเครื่องรับรองกับการที่กล่าว
มาข้างคัณว่ามิได้ขุคัवादได้คัณนั้น ความในอาณานาฎิสูตรนั้นว่าทำมหา
ราชทั้งสี่ตงมาเฝ้าพระพุทธเจ้าแล้วกราบทูลว่า บัคคัผู้ลงอมมนุษย์ทั้งปวง
ที่นับถือพระพุทธเจ้าก็มี ที่ไม่นับถือก็มี เพราะพวกอมมนุษย์เหล่านั้นเกิดยคัชัง
บัญญัติที่พระพุทธเจ้าครัดสัธจนให้ละเจณัมเบญจเวระวิรัตคัเปนคัณ เพราะ
คัณเมอศาคของพระพุทธเจ้าไปอยู่ที่ราวป่าที่เปลี่ยว พวกอมมนุษย์ทั้งปวง

แต่ยั้งส่วนตัวผู้ครั้นเองที่อ้างว่าทำมหาราชลงมาเผ่าน ถ้าเป็นผู้ที่
 มักจะคิดก็จะมีความสงสัยว่าจะเป็นการช่างเถะอย่างไรอยู่ ความข้อ
 จะขอโต้เถียงได้ว่า ผู้ครั้นเห็นจะมาตามทางรัชคผู้ครั้นซึ่งพระพุทธเจ้า
 ครีตเอง เปรียบเขาเรื่องโบราณที่เก่า ๆ กันอยู่เป็นพัน แล้วมายกขึ้น
 เปรียบว่าเมื่อพระอินทร์รบกับยักษ์ มีกำหนดในหมายข่งเทวดาที่เป็นแม่ทัพ
 ฉนั้นใด ตัวของพระพุทธเจ้าที่ไปอยู่ในราวป่าที่เปลี่ยว ก็ให้ลูกใจมัน
 ในคุณพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ ก็จะเป็นเครื่องนำมัตความกลัวหวาด
 หวนด้งด้เถื่อน การที่พระพุทธเจ้ายกเอาเรื่องพระอินทร์รบกับยักษ์ขึ้นเป็น
 เหตุที่จะด้งด้อนตัวกันนี้ ก็ใช้ท่านจะยืนยันว่าพระอินทร์รบกับยักษ์คราว
 หนึ่งเป็นแน่ละ ตถาคคได้เห็นเองรู้เองก็หาไม่ เป็นแต่ท่านว่าเขาเก่า
 กันมา เกือบจะเหมือนกับยายกับตาปลุกปลุกงาให้หลานเผ่า ที่เก่า
 กันอยู่ในประจุบันนี้ แต่เป็นเรื่องเหมาะที่จะยกมาเปรียบจึงได้ยกมาเปรียบ
 ส่วนคนภายหลังที่ได้ยินพระผู้ครั้นนี้ ไม่ประพฤติตามแต่พระพุทธเจ้า
 อนุญาตด้งด้อนให้ระฤกถึงคุณพระรัตนไตรยในเวลาอยู่ที่เปลี่ยว ไปเข้าใจ
 ผิดเชื่อเอาว่าพระอินทร์ได้รบกับยักษ์เป็นแน่ เพราะพระพุทธเจ้าได้เล่า
 การซึ่งเป็นทงนิกเพราะพระพุทธเจ้าตำนานด้งด้มาถึง ๒๕๐๐ ปีแต่ศ การซึ่ง
 คนแต่ขึ้น ๒๕๐๐ ปีพูดกันเป็นการจิด ๆ อยู่ตามสัญญาไป คงอยู่แต่ในผู้ครั้น
 ก็เข้าใจเอาเป็นการแปลกๆ เหมือนไม่มีผู้ใคร ๆ แต่พระพุทธเจ้าซึ่ง
 บันลือชาสามารถจะระฤกภคที่ด้งด้มาด้งด้ได้ ชักให้เข้าใจเถะเถะไป
 ส่วน ข้อที่ พระพุทธเจ้า อนุญาตให้ ระฤก ถึงคุณ พระรัตนไตรย ในเวลา อยู่ที่
 เปลี่ยว แลเวลาตกใจด้วยภัยอันตรายนั้นเก่า ใช้ท่านจะครีตว่า เขตกใจ
 ะไรให้มันถึงตกใจเกิด ตกใจจะไปช่วย เหมือนอย่างเช่นนิทาน

เท่า ๆ กันว่า ยักษ์ฤาณาคฤาณอะไรซึ่งพอใจจะตั้งไว้กับผู้อื่น
 ซึ่งเป็นผู้มั่งคั่งจนเกินไป แต่ก็หากเป็นคนที่จะเรียกว่ามั่งคั่งจนเกินไป
 อย่างยิ่งไม่ได้ เช่นกับตัวที่มีในเรื่องนิทานกลอน ๆ ทั้งปวง มั่งคั่งจน
 เตะมากเหาะเหินเดินอากาศได้ แต่ไม่มีความสุขจนเข้าก็ไม่ใคร่ได้กิน
 เดินทอดน่องอยู่ในถ้ำต่างป่า ซึ่งมีผู้อยากจะเป็นอย่างนั้น ๆ เพราะได้เข้า
 พ้อตาเขาถูกสาธยายเป็นเมื่อย ก็หาไม่ คำที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่สาวกเหล่านั้น
 ประสงค์เพื่อจะอุดหนุนสาวกซึ่งยังไม่มั่นคงแก่ผล มีความหวาดสั่นค่อ
 ภัยอยู่เป็นนิจ ให้มีความแก้ตัวกล้าโดยเชื่อในความศรีสุทธ์ของพระพุทธเจ้า
 แล้วออกไปอยู่ในที่สงัดบำเพ็ญเพียรให้ได้มั่นคงตามประสงค์ วิสัย
 พระพุทธเจ้าจะตรัสเทศนาสั่งสอนผู้โดยรอบคอบไปโดยตรง มุ่งหมาย
 แต่ประโยชน์ ไม่ใช่ทางอ้อมค้อมซึ่งเป็นการจะทำให้เสียเวลา ฤ็ไม่พอ
 แก่วิสัยของบุคคลจะเชื่อถือได้ เช่นกับจะนั่งแปลอยู่ว่าไม่มีคอกอย่า
 ให้กตัญญูเลี้ยงดูมัน จะต้องอธิบายยืดยาวเสียเวลา จึงได้คิดว่าให้เชื่อ
 พระคุณความรู้ของพระพุทธเจ้าแทนทางอันดีของพระธรรม ซึ่งจะนำไป
 ผู้ปฏิบัติตามบันฑิตธรรมวิเศษ แต่ให้เชื่อคุณความปฏิบัติของพระอริย
 สังฆ ซึ่งได้มั่นคงวิริยาเต็มทศตามพระพุทธเจ้าตรัสสอนแล้วนั้นให้มันใจ ก็
 จะไม่มีภัยอันตราย ความมุ่งหมายที่ต้องการ คือให้สาวกซึ่งเป็น
 บุคคลหายกลัวผันทกได้เหมือนกัน แต่เป็นทางตัดได้ง่ายเร็วกว่าที่จะ
 อธิบายแก่ผู้ซึ่งมีปัญญาแตกความเชื่ออย่างอื่น การซึ่งชนภายหลังเข้าใจพระ
 สุตตต่าง ๆ เกินกว่าความต้องการไปเช่นนั้น จึงเป็นเหตุให้พระพุทธเจ้า
 กลายเป็นพิริวตองเศก ๆ เป้า ๆ ไม่ได้ โดยมาก

ในเรื่องอาชานาฏียสูตร^๕ ถ้าจะพูดตามความเห็นที่คิดเห็นว่าจะ
 เป็นการช่างเถะ แล้วยังเห็นว่ามาจากชรัคสูตร^๕เอง แต่ว่าโดย
 ถึงการถากถางที่ดี ที่จะให้วัดพระพุทธเจ้าโคตมพระองค์เดียวจะไม่ใคร่
 จะพออ้อมไม่สะใจ อยากให้ท่านมาช่วยกันมาก ๆ หลายไม่หลายมือ เช่น
 สัมพุทธะให้วัดพระพุทธเจ้าปางพันดั่งหมื่น อาชานาฏียสูตร^๕อยากให้พระ
 พุทธเจ้ามากองค์ออกไปช่วยแรงกันให้มากขึ้น จึงได้แต่งขึ้นใหม่ เก็บ
 ชรัคสูตรบ้าง มหาสมัยสูตรบ้าง ผสมกันเข้าเป็นอาชานาฏียสูตรขึ้น
 ตามความต้องการ ที่ยังไม่สะใจแต่ถึงเดิมโมเมสัพเพชาด้วย อย่าง
 เช่นสวดมหาราชปริตสิบสองตำนานก็มี แต่เมื่อจะไล่ดัดเก็ดยกลงก็ควร
 จะกล่าวได้ว่า ข้อสำคัญทั้งสูตรก็อยู่เพียงคำนมัสการ ถ้าผู้ที่เชื่อถือ
 มั่นในคุณพระรัตนไตรย มีภัยอันตรายคับขันดังตั้งเตือนในใจ ฤาเป็น
 แต่ใจอ่อนไปไม่กล้าหาญ เมื่อกล่าวคำนมัสการด้วยความถ่อมถ่อมต่อพระ
 คุณความดีศรีของพระพุทธเจ้า ก็คงจะให้ประโยชน์ต่อผู้ซึ่งกล่าวคาถา
 นั้น ให้มีใจมั่นคงไม่หวาดหวั่นต่อภัยอันตราย คงเป็นการมีคุณอยู่บ้าง
 เป็นแท้ แต่การที่เอามาเอะอะสวดซ้ำ ๆ ซาก ๆ กันนั้นก็อยู่ข้างจะมากสัก
 หน่อย แล้วยังที่สวดกันนี้เคยเป็นเล่นไป เนื้อความนั้นก็จะเป็นสรวลขบขัน
 แต่ค่อย ๆ มากขึ้นเพลินไปจึงชักให้ความเพี้ยน แต่ถึงอย่างไรก็ดี เป็น
 ประเพณีบ้านเมืองที่ได้เคยประพฤติมา เมื่อยังไม่ได้เลิกถอนเสียก็ควร
 จะถือเอาตามสมควรแก่ที่พิจารณาเห็นว่าเป็นดีเพียงไร ตามใจของคน ๆ
 แต่ถึงว่าได้ปฏิเสธไว้ในข้างต้นว่า การที่สวดมวงศพิสมัยหรือ
 กระบองเพชร ไม่ได้เกิดขึ้นเพราะเหตุที่พระเจ้าแผ่นดินกตัญญูจะลงมาโดน
 เป็นต้นก็จริง แต่จะปฏิเสธว่าผู้แรกตั้งคำราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์

นั้น ไม่เป็นความคิดที่มีในราชการมาแต่ก่อน ดัทธิทั้งหลายเหล่านี้
 ที่เจอปนเข้ามาในราชการด้วย ข้าพเจ้าขอปฏิเสธว่าไม่ได้มาทางพระพุทธ
 ดำรง คด้วยเหตุว่าอาชฏานาฏียสูตรที่ได้แสดงใจความย่อมานั้น ถ้า
 เป็นผู้ที่พิจารณา คริครอง อยู่ก็จะสงสัยว่าจะเป็นการช่างเถอะอยู่บ้างแล้ว
 นั้นไม่ได้กล่าวถึงการเหล่านี้เลย วิธีที่ถ้อยคำต่างกระจุกกระจิกเหล่านี้
 จะมีมากก็ตามดัทธิพราหมณ์อย่างหนึ่งตามความเข้าใจผิด ฤๅกตัตถ์
 เกินไปของคนทั้งปวงแต่โบราณจนตกตงเป็นธรรมเนียม ที่เคยทำที่ทำ
 ไป เพราะเหตุว่าใบไม้ที่จะเป็นหมอนหนุนแต่เข้าตำรับที่จับนั้นๆ ใบไม้ ก็
 ต้องส่งไปที่โรงพิธีพราหมณ์เค็กเป่ากันมาก่อน ไม่ได้เอามาเข้ามณฑลใน
 ส่วนพระพุทธดำรงเหมือนอย่างมณฑลพิศมรกระบองเพชร เพราะฉะนั้น
 การที่ปฏิเสธมาแต่ก่อนนั้น ปฏิเสธข้อหนึ่งว่าคำอาชฏานาฏียสูตรไม่ใช่
 คำพระพุทธเจ้าอนุญาตไว้สำหรับให้รู้แต่ปลอมผี ข้อข้อหนึ่งว่าให้
 รวมมณฑลพิศมรแต่กระบองเพชร ไม่ใช่สำหรับกตัตถ์หลุดก เพราะ
 ปรากฏความสวดสติมณฑล การซึ่งกล่าวแรงไปจนถึงว่าการที่กตัตถ์เป็น
 ผิดนั้น เป็นความเห็นของข้าพเจ้าเองผู้แต่งหนังสือ แต่ว่าได้ว่าพระ
 เจ้าแผ่นดินแต่ก่อนคงจะไม่ทรงกตัตถ์ขึ้นไปเหมือนอย่างคนทั้งปวง กตัตถ์เช่น
 กล่าวมา แต่ที่จะปฏิเสธว่าไม่ทรงเชื่อว่าผีมีอยู่ แลจับได้อยู่ตามดัทธิ
 โบราณที่ถ้อยคำนั้นปฏิเสธไปไม่ได้ เพราะใคร ๆ ในเวลานั้นก็ย่อมถือ
 เช่นนั้นทั่วหน้ากัน แต่จะตงเขาเป็นแน่ว่าทรงเชื่อถือแต่ก็ว่าได้ บางที
 จะเป็นแต่โบราณเคยทำมาก็ไม่ให้เสียโบราณ ด้วยคนทั้งปวงย่อมเชื่อ
 ถืออยู่ด้วยกันโดยมาก เป็นพระบรมราชาบายอย่างหนึ่ง ซึ่งจะเป
 ครอบงำความกระวนกระวายร้อนใจของคนทั้งปวง ให้เป็นที่เย็นอก

เย็นใจได้อย่างทำก็ไม่เสียหายอันใดมากนัก แต่ได้ประโยชน์ให้เป็นที่เย็น
ใจของคนทั้งปวง อันหาไคร่ในพระราชอาณาเขตรัชนกจะมีบ้าง
เหมือนอย่างพระราชพิธีอาพาธพินาศก็คือทำอย่างสัมพัจฉรฉินตนเอง เปน
แต่เปลี่ยนชื่อ

พระราชพิธีอาพาธพินาศนี้ จะสืบสาวเอาเหตุผลให้ได้ความว่า
มีมาแต่ก่อนฤๅไม่ก็ได้ความ ได้พบแต่ร่างหมายพระราชพิธีอาพาธ
พินาศ เมื่อปีมะโรงโทศก ๑๑๘๒ อ้างถึงพระราชพิธีอาพาธพินาศที่ได้ทำ
มาแต่ก่อนเมื่อปีมะแมศรีศักราช ๑๑๗๓ ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัยนั่นเองทั้งสองคราว แต่ไม่ได้ความว่าคราวแรกนั้น
ทำด้วยเหตุอันใด คราวจุในจดหมายเหตุก็ไม่ได้กล่าวถึงท้ายปมก็ไม่ได้
แทงไว้ แต่การที่ทำขึ้นนั้นคงจะหาไคร่เหตุที่เกิดโรคร้าย ที่เปนมามาก
ทั่วกันเช่นไข้ทรพิษ ฤๅอหิวาตกโรค เพราะเมื่อเทียบเคียงกับ
ประเทศอื่นก็เห็นว่าจะเปนมอหิวาตกโรค เพราะในระยนั้นอหิวาตกโรค
เกิดขึ้นที่ประเทศอินเดียก่อนแล้วเป็นรณาคต่อมา แต่จะตอบมิให้ตรง
กันกับศักราชเท่านั้นว่าเป็นคราวเปนมอใหญ่ก็ไม่ตรง แต่ใช้เจ็บเช่นนี้เป็นชน
ที่แห่งหนึ่งแล้วก็ค่อยๆ แผ่ไป จะกำหนดเวลาให้ตรงกันเปนมอไม่ได้
อยู่เอง อหิวาตกโรคเกิดขึ้นในประเทศอินเดีย เมื่อปีชานโทศก
จุลศักราช ๑๑๓๒ เป็นคราวแรกแล้วแผ่ไปทั้งประเทศยุโรปแฉะประเทศเอเชีย
คงจะมีเข้ามาถึงกรุงสยามนี้ด้วย แต่จะไม่ใหญ่โตมากมายเหมือนปีมะโรง
จึงไม่มีผู้ใดจำผู้ใดได้ การซึ่งเกิดทำพิธีกันขึ้นนั้นคงจะเป็นด้วยเหตุ
ความตกใจ หวาดหวั่นในการที่เกิดโรคร้ายมีพิษร้ายแรงแผ่มาด้วยพิษม
ขึ้นใหม่ๆ แฉะเปนมอมาก ๆ พร้อมกัน เมื่อจะคิดเสาะแสวงหาเหตุผลว่าเกิด

ขนด้วยอันใด ก็ไม่สามารถที่จะทราบได้ ในเวลานั้น ด้วยมิได้เคยทอด
 ทองตั้งเกดตั้งกามาแต่ก่อน ยาทจะกินนั้นเดี๋ยวก็ต้องเป็นยาเดาขึ้นใหม่
 ทั้งสิ้น กินยากก็ต้องเป็นการลองไปในตัวคนจึงได้ตายมาก จนตงเห็น
 กันว่าเป็นไม้มียาอันใดจะแก้ ไขได้ ความคิดที่เชื่อพระผู้สร้างโลกย์เชื่อผี
 ผู้คือเทวดาเชื่อผีไพร่คือผีสาจ ก็เข้าครอบงำความคิดคนทั้งปวงใน
 เวลานั้นตามแต่ใครจะสนใจทางใด พวกที่ถือว่ามีพระผู้สร้างโลกย์ คอย
 ให้บำเหน็จ คอย ลงโทษ ก็ ต้อง ว่า เป็น การ ที่ พระ ผู้ สร้าง โลกย์ นั้น ลงโทษ
 พวกที่เชื่อผีก็ต้องว่าผีมาแซก ความคิดคนทั้งปวงก็ต้องพวกนี้เป็นความคิด
 อันเดียวกันนั่นเอง ใครจะหิวหิเราะเหาะใครก็ไม่ได้ ข้างฝ่ายแซกฝ่ายฝรั่ง
 ก็คิดอ่านแก้ไขตามทางที่ตัวคิดเห็น คือขอร้องขอขอร้องขอออกไปแก่
 พระпенเจ้า จนถึงเขียนยันต์เขียนไม้กางเขนบีตประตูลัพพัพระเยซู ให้
 ลูกพระไทยพระпенเจ้า ข้างฝ่ายไทยเราออกเชื่อผีมาแต่เดิมแล้ว ก็ตกลง
 กันโทษเขาว่าผีมาแซกเด่ากันเป็นจริงเป็นจังไป ก็ต้องคิดอ่านลัพพัพวก
 ผันต่าง ๆ ตามแต่ใครจะนึกทำมีเสียกระบานเป็นต้น ส่วนผู้ ซึ่งมี
 ใจเชื่อถือในพระรัตนไตรยมากกว่าผีต่างเทวดา แต่ความสับสนหวาดหวั่น
 ต่อภัยอันครายอันมีมาใกล้ตัวเข้าครอบงำแรงกล้า จนไม่สามารถที่
 จะรักษาน้ำใจให้สงบระงับอยู่โดยพระพุทโธวาท ในทางพิจารณาพระ
 ไตรลักษณ์เป็นต้น ก็คิดเสาะแสวงหาไปกว่าจะหาเหตุผลทางอัน
 ใดให้เป็นเครื่องป้องกันอันตรายเหล่านี้ ให้เจอในพระพุทธศาสนาได้
 ก็ความกลัวอันตรายเช่นนี้ ใ้ว่าจะพบบัณฑิตในชั้นภายหลังนักหาไม่
 ย่อมมีมาแต่ในเวลาดึกดำบรรพ์ที่พระพุทธเจ้ายังดำรงพระชนม์อยู่ ผู้ซึ่งเคย
 คิดแก้ไขมาแต่ก่อนได้ทำเป็นตัวอย่างไว้ มีมาแล้ว เช่นศาการัตนสูตร

สำหรับอธิฐานบำบัดโรคนัยไข้เจ็บ ด้วยอาไศรยอย่างคุณพระรัตนไตรย
 เปนต้น มีตัวอย่างมาเมื่อภยันตรายเกิดขึ้นเช่นนี้แลข้ามข้อสงสัยได้ว่า เปน
 ด้วยผักไม่มีอะไรจะเหมาะยิ่งกว่าอาฏานาฏิยสูตร ซึ่งกล่าวมาว่าสำหรับ
 ปรามปรามพวกภูมิด่างไม่ให้ทำร้ายมนุษย์ จึงได้ คิดตั้งพระราช
 พิธีให้มัสตออาฏานาฏิยปริต แต่ตั้งชื่อว่าอาพาธพิณาคตามความต้องการ
 ให้เป็นการที่เย็นใจของชนทั้งปวง ซึ่งนับถือพระพุทธศาสนา แต่การ
 พระราชพิธีนั้นเป็นการคาดคะเนทำขึ้น มิใช่พระพุทธเจ้าได้ตรัสตั้งสอนไว้
 ให้ทำสำหรับแก้ ไข้โรคนัยเช่นนี้ แลความเข้าใจที่คนเขาว่าโรคนี้เกิด
 ขึ้นด้วยผี จึงได้ คิดขบไล่ผีเป็นการผิดอีกชนหนึ่งด้วย เพราะโรคนี้
 ไม่ได้เกิดขึ้นด้วยผี เกิดขึ้นด้วยดินฟ้าอากาศ แลความประพฤติกิริยาที่
 กิเลสของมนุษย์ ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่มีวิญญาณจะจับได้ได้ เพราะฉะนั้นการ
 พระราชพิธีจึงไม่ได้ มีประโยชน์อันใด คำซึ่งเล่ามอกในการพระราชพิธี
 ที่ทำนั้น มีเรื่องราวอันเป็นที่พิลึกพิงกตัวเป็นอันมากเป็นต้นว่า คนที่
 เข้ากระบวนแห่แห่หามพระพุทธรูป แลพระสงฆ์เดินไปกลางทางก็ล้มลง
 ขาดใจตาย ที่กลับมาถึงบ้านแล้วจึงตายก็มีมาก แลตั้งแต่ตั้งพิธีแล้ว
 โรคนี้หนักยิ่งกำเริบร้ายแรงหนักขึ้น ด้วยอากาศยังร้อนจัดหนักขึ้นตาม
 ธรรมดาฤดู คนทั้งปวงก็พากันตั้งว่าเพราะการพิธีนั้นผีไม่ไป ผีมีกำลัง
 ถ้างกว่า ตั้งแต่ทำพิธีอาพาธพิณาคในบึงโรงโศกกันนี้ ไม่ระงับโรค
 ประจวบได้ ก็เป็นอันเลิกกันไม่ได้ทำอีกต่อไป คงอยู่แต่พระราชพิธี
 ดม้ปัจจัยฉันทตามธรรมเนียม ถึงเมื่อปีระกาเขาคึกในแผ่นดินพระบาท
 สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีโรคประจวบนั้นหนามากก็ไม่อาจทำพิธี
 ใช้จะเป็นด้วยคิดเห็นว่าความคึกคักจะอาไศรยพระพุทธเจ้า ซึ่งมาในอาฏา

นาฏยสูตรไม่ต้องกันกับเหตุการณ์ที่เป็นขึ้นดังเช่นกล่าวมา เด็กยกเว้นเสีย
ด้วยไม่เป็นที่ชอบใจคนทั้งปวง คนทั้งปวงถือว่าการทำเช่นนั้น เหมือน
ไปช่วยไปผลักดันให้ผี มีความโกรธเคืองเขาจนมากไป เท่ากับคน ชั้นหลัง ๆ คิด
เห็นว่า กิเลสจันท์น่ายาในเวลาที่โรคประจุนประจิมเหมือนอย่างไป
ผลักดันอย่างนั้น

การพระราชพิธีอาพาธพินาศที่เคยทำมานั้น ก็คล้ายคลึงกันกับพิธี
ตั้งพิจรณาทักทายอยู่ทุกปี เป็นแต่มีเพิ่มเติมขึ้นบ้าง คือเชิญพระพุท
ธิปฏิมากรแก้วมรกตมาตั้งเคียงพระมณฑล ที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท
ด้วย ในวันแรม ๑๕ ค่ำเวลาเช้า มีตั้งพระมูรธาภิเษกที่ชานชาลาข้างวัน
ออกแห่งพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ซึ่งเวลานั้นเรียกว่าพระที่นั่งจักรพรรดิ
พิมานตลอดไป แล้วแบ่งพระสงฆ์เป็นพวก ๆ มีกระบวนแห่พระพุทธรูปใน
ฝั่งวันออกกันเป็นตามกระบวน กระบวนที่หนึ่งพระพุทธรูปปฏิมากรแก้ว
มรกตทรงยานมาศ มีรายกระบวนต่อไปดังนี้ ธงนำ ๓ ธงนำริ้ว ๒
ธงฉาน ๒ ธงจีน ๓๐ นุ่งกางเกงแดงเสื้อเสนาภูมิกวักหนึ่ง คู่หนึ่งต้อง
มีกสายเสื้อครุยดำพอกหน้า ๔๐ หลัง ๒๐ เครื่องสูงสำหรับหนึ่ง ๓๐ มังสุริย์ ๓
มังแซก ๖ นุ่งกางเกงยกเสื้อมัสวีร์คาดผ้าปัก คู่เคียง ๑๐ เกณฑ์ขุนนางผู้
น้อยตลอดลงไปถึงทูลวงษ์มือน แตรวง ๓๐ แตรฝรั่ง ๔ สังข์ ๓ เป็น
๑๕ กลองชนะ ๒๐ จำปี ๓ จำกลอง ๓ ปีกกลองมลายูสำหรับหนึ่ง ๖ คน
พิณพาทย์ ๓ วงห้ามต้องมดัดเป็นคน ๓๖ คน ปืน ๕๐ กางเกงมัสวีร์แดง
เสื้อดำหมวกขาว ตาม ๕๐ เสื้อเขียวตะแบงให้มัดตาย ห้ามยานมาศ
ต้องมดัด ๘๐ นุ่งกางเกงมัสวีร์แดงคาดผ้าตาย ห้ามวอพระสงฆ์ ๕ วอ
ต้องมดัด ๔๐ คน ยกบาตรน้ำบาตรทรายอย่างละ ๕ บาตรต้องมดัด ๒๐

คน หนึ่งกางเกงดำดำฏ รวมคนในกระบวนที่หนึ่ง ๔๔๓ คน พระราชา
 คณะนี้ออกตามกระบวนประเพณีไปรยทราย ๕ รูป เดินกระบวนออก
 จากประตูเศศไชยศรี แล้วจึงไปออกประตูท่าพระ แล้วจึงตามถนน
 ริมกำแพงพระนครข้างนอก จนถึงบ่อนพระสุเมรุทางหน้าบ้านพระยาบ่อเร
 อกัด แต่พระยาบ่อเรอกัดครั้งนั้น จะตั้งบ้านเรือนอยู่แห่งใดก็ไม่ได้
 ได้รับความ จะกลับเข้าไปในพระนครทางประตูใดก็ไม่ปรากฏ พิจารณา
 ความในตำนานดูเหมือนว่าเมื่อถึงบ้านพระยาบ่อเรอกัดแล้ว เดินตาม
 ถนนลงมานำพระราชวังบวร ศาลาตำราญหน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์
 ไปหยุดที่วัดพระเชตุพน จะกลับเข้าพระราชวังทางใดก็ไม่ได้ความ ตั้ง
 ตั้งกันอยู่เพียงเท่านั้น อีกกระบวนหนึ่งเป็นกระบวนพระไชย กั้น
 กระบวนแห่คล้ายกันกับพระแก้วมรกตคือมีฆ้องนำฆ้องนำรัวยกธงขึ้น คุ้ม
 ถดลงนำ ๓๐ หัตถ์ ๒๐ เครื่องสูงทองชะแฉ่ง คุ้มเคียงถดลงเพียง ๖
 คน แตรทองถดลงเพียง ๖ คน แตรฝรั่ง ๑ ตั้ง ๑ พินพาทย์ถดลง
 เปน ๒ วง แต่บันทึกขึ้นไปเปน ๖๐ บอก ตามเท่ากัน เสด็จพระพุทธรูป
 ว่าใช้เสด็จงาหามสองผัด ๑๖ คน วอเท่ากัน คนยกบาตรน้ำบาตรทราย
 ก็เท่ากัน รวมคนในกระบวนที่สองนี้ ๓๑๗ คน แต่พระสงฆ์ตาม
 มีจำนวนมากขึ้นคือ พระราชาคณะนี้ออก ๕ รูป พระอันดับ ๑๕ รูป รวม
 เปน ๒๐ รูป เดินออกประตูเศศไชยศรีเหมือนกัน ว่าแล้วจึงประตู
 ท่าพระดูเหมือนหนึ่งว่าจะออกไปนอกกำแพง แต่อย่างไรหอดอกกลับมา
 เข้าประตูสกัดเหนือไปออกประตูสกัดใต้ แล้วจึงตามถนนท้ายสนาม
 แล้วจึงมาทางหน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์กลับเข้าประตูเศศไชยศรี พิจารณา
 จำนวนพระสงฆ์มากขึ้น แต่ระยะทางกลับสั้นไปกว่ากระบวนพระแก้ว

มรกฎไม่รู้ที่จะเอายุติอย่างไร อีกกระบวนหนึ่งนั้นเป็นกระบวนพระห้าม
 สมุท เท่ากันเหมือนกันกับกระบวนพระไชยมาก แต่ยังไม่เว้นที่แปลก
 ที่เดียว คือมีธงเงินเค็มชน ๓๐ คัน กลองชนะดดงเปน ๑๐ แตรงอนคง
 แต่ ๒ คู่ แตรฝรั่งแตรตั้งร้เท่ากัน นอกนั้นก็เหมือนกันกับกระบวนก่อนทั้งต้น
 เว้นแต่คนหามวอพระเถยส่งไปข้างไหนไม่ทราบไม่เห็นมีบาญชี รวมคน
 ในกระบวนที่ดำนั้น ๒๗๓ คน มีวอพระส่ง ๕ วอ พระอินดับ ๑๕ รูป
 กระบวนแห่แดพระส่งขึ้นเดินออกจากประตูใต้ไชยศรี ไปแถวที่ศาลา
 ดำบาญชีคือที่ตรงศาลหลักเมืองออกมา แล้วลงถนนโรงม้าคือที่ศาลา
 ยุทธนาธิการเดี๋ยวนั้น แต่เดิมเป็นโรงม้าก้าว่ายเกะกะกันไปทั้งต้น แล้ว
 ไปถนนเด้าชิงเข้าถนนร้ถนนขวาง ที่เรียกถนนร้ถนนขวางนี้จะเปนนถนน
 อันใดก็ได้ความ เห็นจะเป็นบำรุงเมืองเพื่องนครนั้นเอง ดูกระบวน
 น้อยข้างต้องเดินมากกว่ากระบวนอื่นหมด ยิ่งอีกกระบวนหนึ่งสำหรับ
 ฟากข้างโน้นเกณฑ์ให้เจ้าสามกรม คือกรมหมื่นนราเทเวศร์ กรมหมื่น
 นเรศไชยรี กรมหมื่นเด่นบริรักษ์ ซึ่งเป็นพระโอรสกรมพระราชวังหลัง
 เป็นผู้จัดกระบวนเห็นจะเป็นชาวไทยในกรมพระราชวังหลังทั้งต้น ด้วย
 ในขณะนั้นกรมพระราชวังหลัง ฟังต้นพระชนม์ไม่ชำนาญ เจ้าสามกรม
 ซึ่งเป็นลูกก็เป็นคนมีกำลังแต่อำนาจใหญ่ คงจะรวบรวมผู้คนไว้ได้
 ไม่แตกแดนร้วงโรยไปได้มากนัก จ่ายแต่คนถือปืน ๕๐ ถือหอกดาบ ๕๐
 เพิ่มเติมไปให้ จำนวนพระส่งพระราชาคณะ ๕ อินดับ ๑๔ รวมเปน ๑๙
 รูป ให้แห่ประหน้ามดในพระราชวังหลัง แดถนนในพระนครฟาก
 ควันตก เปนจำนวนคนที่เข้ากระบวนแห่ทั้งสี่กระบวนพันร้อยสี่สิบ
 ตามคน พระส่ง ๖๔ รูป แต่ครั้นเมื่อตรวจดูบาญชีรายเกณฑ์เถย

พระเพณ ก็ไคมไปอีกใบหนึ่งต่างหาก ว่าพระสงฆ์ฉันที่พระสังฆราช ๘
 ที่พระวันรัต ๘ ที่บ่อนมตรงวัดเสนา ๑๕ ฉันที่วัดระฆัง ๑๕ พระเถื่อน
 สุนัขหายไปไหนก็ไม่เห็นกตัวถึง การพิชิตกลางเมืองแต่ปีดประตูเมือง
 ก็เหมือนพิชิตมัจฉาจรณทุกวันนี้ เปนแต่กำหนดหมอนำมนต์ โรงละ ๘
 ใบ โรงพิชิต ๓๐ แห่งเปนหมอนำมนต์ ๘๐ ใบ บังคับว่าวันแรม ๑๕ คำ
 ให้มาคอยพร้อมที่หน้าพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท มงคลพิชิตมัจฉา
 เพชรก็ดูไช้น้อยกว่าหมายรับสั่งการพิชิตมัจฉาจรณในปัจจุบันนี้ แต่มี
 ยันต์กระดาศไทยเดิมขึ้นอีก ๓๕๐ แผ่นสำหรับเทียบวัดตามคำหนักในวัง มี
 แผ่นดื่บบุกริสุทธานิหมายว่า ให้ส่งไปที่พระองค์เจ้าพระวัดพระเชตุพน
 คือกรมดื่บเจ้าพระปรมาภิไธย ให้ราชบัณฑิตไปเป็นผู้ตั้ง แล้วส่งมา
 กรังพระแสงพระทวารมัยด้วยเทียนจนวนรอบพระที่นั่ง แด่คำหนักเจ้านายใน
 พระบรมมหาราชวัง แต่ในท้ายร่างรับสั่งนั้นเนื้อความว่า ให้ทำพระ
 ราชพิธีรับความไช้อย่างมีมเมตรีศกนั้น แด่ยงเป็นแด่พระไชยพระสงฆ์
 ประน้ำไปยทรายในพระราชวังหลวงนั้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
 ให้ยกเสีย การแต่ก่อนจะทำมากกว่านี้ออกอย่างไรไม่ทราบเลย แต่
 หมายพิชิตมัจฉาจรณทุกวันนี้ให้หมายกรมวัง พิธอาพาฬพินาศนี้ใช้
 หมายกรมเมืองเจ้าพระยายมราชรับพระบรมราชโองการ จะเป็นด้วยมี
 แด่เดกเกณฑ์ให้ปราบดู่ปราบทางอย่างไร จึงได้กลายเป็นกรมเมืองไป
 การพิธอาพาฬพินาศนี้คงจะไม่มดื่บไปภายหน้า นับว่าเป็นพิธีที่เด็กเด็ก
 จึงมิได้นับเข้าในพระราชพิธีประจำเดือนทั้งปวง

การพระราชพิธีมัจฉาจรณ ซึ่งทำอยู่ในปัจจุบันเริ่มตั้งนาง
 ค้ายในวันแรม ๑๑ คำ พราหมณ์ได้เข้าโรงพระราชพิธีแต่วันแรม ๑๑ คำ

แต่ที่จริงนั้นพราหมณ์ ไม่ได้ทำพิธีวันแรม ๑๑ ค่ำ คงทำ ๑๒ ค่ำ หมายถึง
ไปหอดม ๆ อย่างนั่นเอง แต่พิธีพราหมณ์ ในการตั้งพัจฉาวันนั้นเป็น
พิธีใหญ่ มีโหมกฤษณ์ พระมหาราชครูว่าแต่ก่อนเคยโหมกฤษณ์ทั้งพิธีของ
เปรียงแต่พิธีตั้งพัจฉาวันนี้ แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
รับสั่งให้ตั้งการโหมกฤษณ์ ในพิธีของเปรียงเสีย คงอยู่แต่พิธีตั้งพัจฉาวันนี้
การทำพิธีโหมกฤษณ์เดี๋ยวนี้ คงเป็นแต่พระมหาราชบัณฑิตเจ็ดกรมพระ
ราชมณฑลเถียร กับพิธีตั้งพัจฉาวันนี้ประจำปีละครั้ง แต่เมื่อลงตรงสยาม
มกุฎราชกุมารได้ ให้มีโหมกฤษณ์ อีกครั้งหนึ่ง โรงพระราชพิธีแต่ก่อน
เคยปลูกที่หน้าพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท สุดแต่จะทำพิธีอันใดก็ปลูกใหม่
ทุกคราว ครั้นมาในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรด
ให้สร้างโรงพิธีขึ้นเป็นฝาก่ออิฐถือปูน หัดคามุงกระเบื้องเคลือบขาวมี
ซ้อฟ้าใบระกา พระราชทานชื่อว่าหอเวทวิทยาคมสำหรับทำพิธีไม่ต้องปลูก
ใหม่ ในแผ่นดินปัจจุบันนี้ย้ายมาจากหน้าพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท มา
อยู่ที่มุมโรงกระสาปหน้าจันทุกวนนี้ การที่จัดโรงพระราชพิธีนี้ขึ้นนี้ควร
ไม่คิดเสียดังกันทุกเสียดังตามตำราพราหมณ์เรียกว่าพรหมโองการ แล้ว
จึงพาดผ้าไตรทวาร ในหอราชพิธีนั้นมั่งเดียงสามเดียง ตั้งตบเป็นลำดับลง
มาตามแบบที่คงพระของพราหมณ์คล้ายกันทุกพิธี ขึ้นต้นคงพระอิศวร
พระนารายณ์พระมหาพิชัยเศวต แลพระอิศวรทรงโคซึ่งมีพระอุมาทรง
อยู่ด้วย ม้ารองลงมาคงเทวรูปนพเคราะห์ ม้าที่สามคงเบญจครรภ
กรตังษี เค้าซึ่งสำหรับโหมกฤษณ์นั้นอยู่ที่พระคลังในซ้าย เป็นเตา
ทองแดงตั้งในโรงพิธีนั้นด้วย แล้วมีหม้อกุ่มกักน้ำไว้ หม้อกุ่มกั้น
หม้อเข้าเราไทย ๆ นี้เองไม่แปลกประหลาดอันใด การที่ทำน้ามนต์ด้วย

หม้อเขาน เป็นแบบมาจากอินเดียแท้ ข้างพราหมณ์ก็คือน้ำของ
 เหลืองซึ่งหุงเข้าแดดก้นาห์ได้อดถั่วแฉะในเค้นต้ม ข้างส่วนพระสงฆ์
 ก็ใช้บาตร ๆ หนักก็หม้อเขานเป็นถ้ำประเทศเดียวกัน เป็นแต่ไม่ใช่หุง
 ใช้สำหรับขอ ตามถ้ำที่ท่านค้นคว้าคำหับคำราก็ได้ความว่าเล็ก ๆ
 ขนาดหม้อเขานใหญ่ ๆ ที่โคชนไปเคี้ยว สำหรับรับของที่หอบคองเป็น
 คันเหตุ ด้วยอาหารของเรากับประเทศอินเดียห่างไกลกันมาก ซึ่งจะ
 เห็นว่าทำบาตรโตเพราะตะกถาตามนั้น ก็คงจะเป็นบ้างในบางจำพวก
 แต่บาตรที่ท่านใช้กันแต่ก่อนก็ ใช้คกหน้าเหมือนกันเช่นกับที่เมื่อเรากล่าวว่า
 พระพุทธเจ้าจะเสด็จนำให้น้ำบาตรไปทรงคัก เมื่อบาตรใช้คกหน้าฉันเช่นนั้น
 แดงก็คงใช้ทำนํ้ามนต์ด้วยบาตรได้ แต่บาตรนั้นยกถ้ำถ้ำเดียว ไม่ใช่ทอง
 เหลืองเหมือนอินเดียพราหมณ์ทองปวง พราหมณ์ทองปวงซึ่งใช้กันอยู่เป็น
 พันเมืองใช้ดินแต่เหล็กเป็นภาชนะ ที่พระสงฆ์จำจะต้องมีองค์ละใบเหมือน
 พวกอื่นก็ต้องมีหม้อเขานละใบ จึงได้ ใช้บาตรทำนํ้ามนต์มาจนทุกวันนี้
 หม้อเขานทุก ๘ ใบนั้นตั้งอยู่กลางใบหนึ่งรอบ ๘ ใบ ในหม้อเขานนั้น
 เงินเพียงหนึ่งทุก ๆ หม้อ พิธีทำทุกวันนี้ กำหนดทำตั้งแต่เวลา ๘ โมง
 ทำพิธีพราหมณ์ทองปวงที่จะทำแล้วมักจะทำกลางคืนดึก ๆ ทุกปี เว้นได้
 แต่ที่เป็นการจำเป็นจะต้องทำกลางวัน เช่นวันพิธีตรียัมพวายกับตรีปวาย
 ค่อกันเป็นต้น ขรยว่าท่านผู้ค้นคว้าจะเป็นคางคางอย่างเอก ถ้าพระ
 มหาราชครูเป็นกาจะได้ความเดือดร้อนหาน้อยไม่ เริ่มทำพิธีอธิษฐาน
 อธิษฐานชำระตัว ตามแบบพิธีทองปวง แถบธา ๘ ที่ค่าน้ำคำหับ เมื่อ
 จบลงแล้วบูชาพระอิศวรแล้วจึงได้บูชาเบญจครรฆเขาน้ำรินลงในถ้วยอันคัก
 หรับบูชากรดั่งบูชาทุกวันนี้ จึงได้เขาน้ำดื่มกันกรอกในกรดในดั่ง

แต่ในหม้อกุ่มกัทั้ง ๘ หม้อ ๆ กุ่มกัใบกตางหนเป็นของพระมหाराชครูใบ
เก็บน้ำฝนไว้ถวายในวันทรงเครื่องใหญ่แถวณพริทังปวง อีก ๘ หม้อก็
แจกกันไปตามเจ้ากรมปลัดกรม เป็นน้ำที่ไปเก็บไว้สำหรับถวายแต่เทียว
รดใคร ๆ ค่อนั้นไปก็บูชากุ่มกัใบไม้ โหมกฤษทที่เรียกว่า ใบไม้ส้มมีค
มีในหมายรับสั่งมากอย่าง ก็ใบรักใบมะม่วงใบตะขบใบยอใบขนุน
ใบมะเคือใบเงินใบทองใบเฉียงพำนางแอใบมะผู้ ใบระงับใบพินู ตั้งตะ
๕๐ ใบ มะกรูด ๑๕ ผล ช่มป้อย ๑๕ ผัก แต่ที่ได้ใช้โหมกฤษทอยู่เดีย
วนี้แต่สามอย่าง คือใบตะขบ ๘๐ ใบทอง ๓๒ ใบมะม่วง ๒๕ ใบตะขบหน
ส้มมดว่าเป็นที่หมายแทนฉันทนุติโรค ๘๐ ประการ ใบทองแทนทวดังส
กรรมกรณ ๓๒ ประการ ใบมะม่วงว่าแทนปัญจวระมหาภัย ๒๕ ประการ
จำนวนใบไม้ก็ไม่ถูกกันกับในหมายจะเป็นคนละเรื่อง ๆ อย่างไรก็ไม่ทราบ
ใบไม้ที่กล่าวมาข้างต้นจะสำหรับทำพิธีอย่างหนึ่ง แต่พราหมณ์จะคนเดียว
เลยไม่มีตำรา คงจะเป็นเก็บมากองไว้เปล่า ๆ แต่ใบไม้สามอย่างซึ่ง
กล่าวที่หลังนั้นทำเป็นสามมัด ถ้าในเวลาการบรมราชาภิเศกเฉลิมพระ
ราชมณเฑียร พระมหाराชครูนำมาถวายให้ฟาดพระองค์เวลาสวดมนต์เย็น
แต่การพระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์ นี้ไม่ได้นำมาถวาย เป็นแต่ทำไปตามเคย
ที่เตาฤๅณ๓๕๔๓ดินเตาฤๅณ๓๕๔๓โครองโนน แต่ว้เตาของคัวหนึ่งหนักต้องตั้ง
เพื่อสำหรับวางใบกตางกองฤๅณ๓๕๔๓ ฟันที่สำหรับจะใช้ โหมกฤษท๓๕๔๓
ไม้พุดช่ายาวคืบละ ๘ นิ้ว มัดละ ๘ คืบ วันละ ๒๐ มัด เมื่ออ่านเวชคิด
เพลิงถึงกำหนดแล้วเอาใบไม้ชุบน้ำผึ้งรวงแต่น้ำมันดิบโหมกฤษท เมื่อโหม
กฤษทเสร็จแล้วก็เป็นเสร็จการพระราชพิธีสวดมนต์นี้ แต่ยังไม่ได้อธิษฐาน
คือวันเสร็จพระราชพิธีจึงได้อ่านเวชดับฤๅณ๓๕๔๓ด้วยน้ำสังข์ ประโยชน์ของ

พราหมณ์ที่ได้ ในการพระราชพิธี คือค่าทองสำหรับโหมกุนต์หนัก
 ทองสองดั่งเฟื้อง เงินทักษิณบูชา ๖ บาท เงินหม้อกุ่มหม้อตะ
 เฟื้องเป็นเงินบาทเฟื้อง ผ้าขาวห่อสำหรับผืนหนึ่ง ผ้าพันหม้อกุ่มผืน
 หนึ่ง รองนพวรผืนหนึ่ง เบญจครรภผืนหนึ่ง รองอาคันนะพระผืนหนึ่ง
 รองอาคันนะพราหมณ์ผืนหนึ่ง ผ้าไตรทวาร ๔ ผืน ผ้านุ่งผืนหนึ่ง ผ้าห่ม
 ผืนหนึ่ง หม้อเข้าเชิงกรานสำหรับหุงข้าวชาเทวดา หม้อคนนใหญ่สำหรับ
 ใช้น้ำใช้หม้อหนึ่ง หม้อน้ำมนต์ ๑๒ ทนานหม้อหนึ่ง นมเนยเข้า
 เป็ดกรองหม้อ เข้าตำสำหรับหุงบูชาเทวดา มะพร้าวอ่อน ส่วนเงิน
 ที่แบ่งปันกันในพราหมณ์ พระมหाराชครูได้ กิ่งคำตั้ง พระครูอัญญาจารย์
 ได้บาทเฟื้อง บัดนี้สองคน ๆ ละหนึ่งบาท รุหนั้นสี่คน ๆ ละสองดั่ง
 หมดเงินเจ็ดบาทเฟื้อง

ส่วนการพระราชพิธีซึ่งทำพระที่นั่งคู่ตีตมหาปราสาทเป็นนิจ เว้น
 ไว้แต่มีพระบรมศัพฤฯพระศพออยู่บนนั้น จึงได้ย้ายไปทำที่วัดพระศรีรัตน
 ศาลารามก็มี พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ก็มี พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยบ้าง
 พระที่นั่งอนันตสมาคมได้เคยมีสองครั้ง การจัดตั้งพระแท่นพระมณฑลแต่
 ก่อนก็ดูโหร ๆ พระพุทธรูปก็อยู่ในใช้แต่พระบรมราชา พระไชย พระ
 ห้ามสมุทร พระปริยัติธรรม เว้นไว้แต่การอาพาธพินาศจึงเชิญพระแก้ว
 มรกตมาตั้งด้วย พระเศ้าน้ำพระพุทธรูปก็มีปรากฏอยู่แต่พระเศ้าเบญจ
 ครรภ พระมหาสังข์สาม พระเศ้าประทุมนิมิตของเกล้า หม้อดินกลั้มบัว
 พระเศ้าทอง พระเศ้าเงิน นอกนั้นก็เป็นหม้อทองเหลือง บาตรเหล็กแต่
 เศ้าทองเหลืองสำหรับรดน้ำข้างมา พระแสงที่ใช้ก็ค่น้อยกว่าเดิมน
 เพราะพระแสงประจำรัชกาลยังไม่มีใช้ คงใช้แต่พระแสงสำหรับแผ่นดิน

คืออัมภาวธ จักร คีรี พระแสงหอก พระแสงง้าว ธงกระบี่ธรรมาวุธ
 พระกนิษฐาณมัย แด่เครื่องต้น เครื่อง พิไชยสงคราม คงคดียันอยู่ เหมือน ทุกวัน
 แต่ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเพิ่มเติมขึ้นมาก ดู
 เหมือนหนึ่งพระแท่นมณฑลจะเปลี่ยนไปคนละทำกับแต่ก่อนทีเดียว พระ
 บรมราชาธิราชก็ทรงหัตถ์พระเจดีย์ถมตะทองครอบ แต่ก่อนมา
 การพระราชพิธีเคยเชิญพระแก้วมรกตมาตั้งอยู่ข้างนั้น ทรงเห็นว่าแต่ก่อน
 พระแก้วตั้งอยู่ต่ำจะยกจรรอก็ค่อยง่าย แต่ถึงดังนี้ก็เพิกถอนยกไป
 มาน่ากตัญญูเป็นอันคราย ครั้นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทำ
 พระเบญจาตั้งบุษบกสูงขึ้นไป แล้วก็เลยเป็นอันเลิกไม่ได้เชิญมาเข้าพระ
 ราชนิเวศน์ต่อไป ด้วยจะยกขึ้นสูงลำบาก มีแต่สายสิญจน์โยงออกไปจาก
 พระแท่นมณฑลถึงที่บุษบกด้วยทุกครั้ง ในการพระราชพิธีใหญ่ ๆ จึงโปรด
 ให้เชิญพระพุทธรูปนาคออกมาตั้งเป็นประธานในการพระราชพิธี แทน
 พระแก้วมรกต ส่วนพระตำหนักแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้า
 อยู่หัวใช้พระนาคเสด็จเรือนแก้วซึ่งได้มาแต่เมืองเวียงจันทน์ พระในแผ่นดิน
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ใช้พระแก้วเชียงแสนเป็นพระของ
 เดิม พระในแผ่นดินปัจจุบันใช้พระพุทธรูปนาคน้อย แต่การซึ่งตั้ง
 พระแก้วประจำแผ่นดินนั้นไม่เป็นที่สำคัญอันใด ไม่ได้ตั้งมาแต่แรกถึง
 ถวายราชสมบัติเป็นพระเจ้าแผ่นดิน โปรดพระองค์ใดก็ได้มาภายหลัง
 ก็ตั้งเพิ่มเติมขึ้น พระที่เป็นสำคัญในการพระราชพิธีนั้นคือพระไชยทั้ง ๕
 รัชกาล แด่พระไชยเงินองค์น้อยของเดิมในพระพุทธรูปผ้า พระไชย
 เนาวโตน้อยซึ่งสำหรับเสด็จประพาสหัวเมือง พระบาทสมเด็จพระจอม
 เกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้าง แล้วพระราชทานข้าพเจ้าเมื่อใกล้จะเสด็จ

สวรรคต แดพระเจ้ายี่ทองคำบันจุพระบรมธาตุมาแต่เมืองลังกาใหม่
 พระห้ามสมุทรทอง พระห้ามสมุทรเงิน พระธรรมดามังกร พระเตาตังน
 คือพระเตาเบญจครรภาใหญ่เบญจครรภาน้อย เบญจครรภาห้าห้อง พระเจ้า
 ประทุมสีดาแดง พระเจ้าประทุมยอดเขียว พระเจ้าสีดาลงอักษรต้อง
 พระครอบพระกริ่ง พระมหาสังข์ห้า พระมหาสังข์ด้าม พระเจ้าห้ากษัตริย์
 พระขันหยกตังเชิงเทียนทองสำหรับพระราชพิธี พระเจ้าประทุมนิมิตร พระ
 เจ้าสีดาลดบัลลังก์ พระเจ้าทองขาวขาวที่ พระเจ้านพเคราะห์ พระเจ้าเทวะ
 บิด พระเจ้าไกรลาศ พระมหามกุฏ พระมหาขุณา เดิมใช้พระขุณา
 เติมน พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทุกขอพระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นไปตั้งพิธีในพระบรมราชวัง จึงได้ใช้พระขุณาพระ
 กัดบแทน ครั้นเมื่อได้พระขุณาเติมนคั้นดงมากก็ไม่เปลี่ยนพระขุณาพระกัดบ
 คงใช้พระขุณาพระกัดบไปตามเดิม ถอดของพระองค์เครื่องคั้น ถอดพระ
 องค์พิไชยสงคราม พระมาตาเจ้าผู้ประคับพริศ พระมาตาแยง หีบ
 พระเครื่องพิไชยสงคราม ขวดน้ำมันพิไชยสงคราม คัดับพระชำรงค์
 หีบเทวรูป เทวคาเชฐหีบพระราชัญจกร แดเชฐจารพระกรเทวรูป
 ธารพระกรศักดิ์สิทธิ์ พระแสงกันหยัน พระแสงศรด้าม พระแสงจักร
 พระแสงศรพิฆาร พระแสงปืนนพรัตน์ พระแสงคาบค่าย พระแสงใจเพชร
 พระแสงยี่ปี่พันปตาประดับพลอยแดง พระแสงแผ่น พระแสงทรงเดิม พระ
 แสงผักทองเกลี้ยงประดับเพชร พระขรรค์ไชยศรี พระขรรค์เนาโลหะ พระ
 แห่ทางช้างเผือก พระแห่จามรี พระแสงของ้าว พระแสงขอไม้เท้าคร่ำทอง
 ชนักคั้น พระแสงค้อน พระแสงหอกเพชรรัตน แดพระแสงหอกอินชอกด้าม
 องค์ พระแสงง้าว พระแสงทวน พระแสงดาบไล่ให้ ถมตะทองอย่างดั่ง

คอพระแท่นถึงกันถนัดกันว่า ถ้าผู้ใดได้ถอดเป็นพระนับแสนยศบรรพชา เพราะ
 ฉันทนาการเกชาภักดีในพิชิตครูจึงไม่ต้องหาฤกษ์ ถึงจะต้องวันอุบาทว์
 วันโลกวินาศ ร้ายแรงประการใดก็ใช้ได้ทั้งนั้น เทียนไขย่นพันทิวัด
 พระเชตุพน เปนพนักงานพระครูลงเครื่องได้พ้น แดงเดยยันต์ตาม
 คำราหูดวง กำหนดค่ายได้เทียน ๑๐๘ เส้น ตั้งผิงหนัก ๑๐ ชั่ง ยาว ๓
 สอก ที่ผนังด้านขวามือคกท้ายอาสน์ ตั้งเตียงโถงสำหรับพระราชาคณะ
 นั่งปรกเคียงหนึ่ง ข้างเคียงหนึ่งโยงสายสิญจน์ลงไปสำหรับราชบัณฑิต
 นั่งภาวนาซักประจำ คดอดวันยังค่ำคืนยังรุ่ง จนเสร็จการพระราชพิธี
 ที่เสาดกลางตรงมุขวันคกโยงสายสิญจน์ออกทั้งสองข้าง ปล่อยลงข้างเสาด
 กลางนั้นสองเส้น ที่เสามุมตรงรักแร้ข้างละเส้นสำหรับพระถือสวดมนต์
 แค່ส่วนสายที่มาข้างรักแร้วันคกเฉียงไค้นเดียวมาตามฉาก จนถึงเสาด
 กลางมุขวันคกสำหรับโยงมงคดเจ้าโลกันต์ แดงสายสิญจน์รอบพระ
 ราชมณเฑียรทั่วทุกแห่ง แดงสายสิญจน์กรองด้วยหมึกขาวกำแพง
 พระราชวังแลกำแพงพระนคร พระสงฆ์ที่สวดมนต์นั้นมีจำนวน ๖๘ รูป
 เปนพระราชาคณะผู้ใหญ่เรียกว่าแม่การ ๘ รูป พระราชาคณะยกแสด
 ฝ่ายวิปัสสนาธุระสำหรับนั่งปรก ๑๒ รูป พระครูคู่สวดในกรมส้มเค็ด
 พระปรมาธิบดี ๒ ในกรมพระปอเวศน์วิทยาตงกรณ ๒ สวดธรรมจักรในส้ม
 เค็ดพระพุทธรูปโฆษาจารย์ที่พระสังฆราช ๒ ในส้มเค็ดพระวันรัต ๒ สวดมหา
 สมัยสูตร พระพิชิตธรรม ๔๐ พระพิชิตธรรมนี้แต่เดิมก็เป็นพระอนุชาถือ
 คาลิบุตรไปคาคตามธรรมเนียม แต่เมื่อแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอม
 เกล้าเจ้าอยู่หัว ในตอนกลาง ๆ แผ่นดินทรงพระราชดำริห์เห็นว่า พระ
 พิชิตธรรมต้องถูกราชการสวดพระราชนิพนธ์ ในพระราชวังอยู่เสมอตลอด

ลงไปถึงสวดพระจุลเจดีย์ทุกวันพระ จึงโปรดให้ทำดาตัมครพนพรคิรว
 โหมทอง ที่นมดาตัมครประดับมุกว่าพระพิชัชรรมแปดสี่ คือสี่แดง
 สี่เขียวสี่น้ำเงินสี่ขาว ดำรับหนึ่งใช้สี่ต่างกันทั้งสี่ พระสงฆ์พิชัชรรมนั้น
 จำยไว้ตามวัด ให้จัดฝึกซ้อมกันสำหรับรับราชการเป็นเหมือนหนึ่งตำแหน่ง
 ถานา คือเดิมมีวัดมหาธาตุดำริบ ๑ วัดหงษดำริบ ๑ วัดเชตุพน
 ดำริบ ๑ วัดสุทัศน์ดำริบ ๑ วัดโมลีโลกยดำริบ ๑ วัดอรุณดำริบ ๑ วัดราช
 บุรณดำริบ ๑ วัดระฆังดำริบ ๑ วัดสังเกศดำริบ ๑ วัดราชสิทธิดำริบ ๑ ภาย
 หลังในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้มีสวดภาณ
 ยักษเปลี่ยนทำนองเป็นสรภัญ วัดบวรนิเวศน์ขึ้นอีกดำริบ ๑ จึงได้ยก
 พระพิชัชรรมวัดโมลีโลกยออกเสียดำริบ ๑ แต่ยังไม่มั่วซึ่งจะสวดภาณพระ
 จึงโปรดให้ถามดูตามพระว่า วัดใดจะรับอาษาสวดภาณพระอย่าง
 ธรรมยุติกาให้เข้าคู่กันได้บ้าง ครั้นนั้นวัดสุทัศน์รับอาษาสวด วัดสุทัศน์
 จึงได้สวดอย่างธรรมยุติกาคิดมาจนทุกวันนี้ พระบาทสมเด็จพระจอม
 เกล้าเจ้าอยู่หัวอยู่ข้างจะโปรดมาก ถ้าสวดภาณยักษภาณพระจบที่ ๑
 ที่ ๒ จบใดก็ไ้ร้างวัด แล้วได้ขึ้นภาณยักษจบแรกเปลี่ยนกันอยู่ใน
 ตามวัด คือวัดมหาธาตุ วัดระฆัง วัดหงษ จบที่ ๓ ที่ ๔ เป็นวัดบวรนิเวศน์
 แล้ววัดสุทัศน์ ทรงฟังอยู่จนถึงจบที่ ๕ บ้างที่ ๖ บ้างทุกมี พระสงฆ์หนึ่ง
 สวดมนต์ พระราชาคณะ ๒๐ รูปนั่งทางผนังมุขด้านนอกแถวมุขเหนือ
 พระครูแถวพระพิชัชรรมหนึ่งมุขด้านนอกเป็นสี่แถว แถวกลางหันหลังเข้าหากัน
 แถวการพระราชพิธีหนึ่งโรงพิธีตั้ง ๘ ประตูเมืองแถวกลางพระนคร ๒ ตำบล คำ
 ที่ว่าพระนครในทั้น ไม่ได้กำหนดกำแพงทกรุงตั้ง แต่ยกเมืองธนบุรีขึ้น
 เป็นกรุงเทพมหานคร ก่อกำแพงพระนครต้องปากน้ำ เข้าม่าน้ำไว้กต่าง

อย่างเมืองพิศณุโลกย์ โฮมบุรี ต่อมาถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ ยกวังข้ามมาอยู่ฝั่งตะวันออก ทรงพระราชดำริเห็นว่า การที่เอาแม่น้ำโขงตั้งเมืองเป็นช่องกว้างใหญ่รักษายาก แลต้องถัทธิเขากล่าวว่าเป็นเมืองเอกแต่ไม่ถาวรยืนยาว อีกประการหนึ่งที่ปลายแหลมซึ่งคงพระราชวังชนใหม่ เป็นที่แม่น้ำอ้อมโอบเป็นคูอยู่เกือบครึ่งหนึ่ง เป็นไชยภูมิอันดี จึงโปรดให้ รื้อกำแพงฝั่งตะวันตกยกมาต่อก้อมฝั่งตะวันออกโดยรอบ ชูคดของบางตำบลดึงโยงอ่างเป็นคูพระนครด้านตะวันออก บันจบแม่น้ำทั้งสองข้าง จึงนำที่จะเข้าใจว่าตั้งโรงพิธี ๘ ประตุมือง แลโรงพิธีกลางเมืองนั้น น่าจะอยู่ฝั่งตะวันออกนอกทางเดิน แต่การพระราชพิธีนั้นไม่ได้เปลี่ยนมาตามกำแพงเมือง คงทำเป็นเมืองสองฟากน้ำอยู่อย่างแต่ก่อน โรงพิธีกลางเมืองฟากตะวันออกนี้ คงทอดสู่ทิศ ซึ่งถือกันว่าเป็นกลางเมือง จึงได้ทำเทวสถานแถบกำแพงวังในทิศนี้ แลวัดสุทัศน์ที่จะสร้างนั้นถือว่าเป็นศูนย์กลางเมืองจึงได้สร้างวัดขึ้น แต่ที่จริงทำแผนที่ย่างใหม่ เห็นว่าไม่ตรงศูนย์กลางเมืองเลย การวัดเส้นเข็มนาฬิกาที่แต่ก่อนนั้นดูไม่มีตรงเลย จนที่สุดที่จะก่อสร้างนั้นก็เบียด ๆ บุค ๆ ทุกแห่ง เช่นโรงแสงแลโรงม้าเป็นต้น แต่ที่วัดสุทัศน์ นั้นว่าเป็นกลางเมือง เมื่อยังไม่ได้สร้างวัดสุทัศน์ นั้นก็ต้องปลูกโรง ครั้นเมื่อมีวัดสุทัศน์แล้ว ก็หาใครยศาลาววัดสุทัศน์ ได้ เมื่อวัดสุทัศน์ยังไม่ มี พระสงฆ์วัดมหาธาตุมาวัดมนต์ ในที่นั้น ๒๐ รูป แต่ครั้นมีวัดสุทัศน์ นั้นก็ไม่ได้เปลี่ยนแปลง ยังคงพระวัดมหาธาตุต้องเดินไปวัดมนต์ ถึงวัดสุทัศน์ตามเดิม ประตุมืองฝั่งตะวันออก ๔ ประตูนี้ ไม่ได้วัดที่ประตู เป็นแต่ชื่อว่าเป็นประตูเมือง คงขึ้นวัดคณบ้น้อม ด้านเหนือบ้น้อมพระสุเมรุพระสงฆ์วัดตั้งเวรวัดมนต์ ๓๐ รูป

ด้านคว้นออกเห็นอุบ้อมมหาภาพ พระสงฆ์วัดเสกษะวัดมนต์ ๓๐ รูป
 ด้านใต้บ้อมมหาไชย พระสงฆ์วัดราชบูรณะวัดมนต์ ๓๐ รูป ด้านคว้น
 ตกบ้อมมหาฤกษ์ พระสงฆ์วัดพระเชตุพนวัดมนต์ ๓๐ รูป แต่ฝั่งคว้นตก
 นั้นต้องปลูกโรงเพราะไม่มีที่อาไศรย กำหนดให้ปลูกโรงกลางเมือง
 ชอกกว้าง ๖ ศอกยาว ๓ วา ๒ ศอก มีพาไลเด็จยงรอบยกพนในประ
 ฐานสูงสอกคืบ พาไลเด็จยงสอกหนึ่ง เป็นหน้าที่กรมพระนครบาลปลูก
 โรงประตูเมืองอีกตั้งโรงนั้น ชอกกว้าง ๕ ศอกยาว ๘ ศอก มีพาไลเด็จยง
 รอบ ยกพนในประฐานสอกคืบพาไลเด็จยงสอกหนึ่ง โรงท่งสิ้นกรมทำ
 โรง ๓ กรมนาโรง ๓ กรมวังโรง ๓ กรมเมืองที่ปลูกอีกโรง ๓ โรงกลาง
 เมืองฝั่งคว้นตกนั้นปลูกที่ถนนอาจารีย์ พระสงฆ์วัดระฆังวัดมนต์ ๒๐ รูป
 ประศุด้านคว้นออกปลูกที่วัดอรุณราชวราราม พระสงฆ์วัดอรุณวัดมนต์
 ๓๐ รูป ประศุด้านใต้ปลูกที่วัดโมลีโลกย์ พระสงฆ์วัดโมลีโลกย์วัด
 มนต์ ๓๐ รูป ประศุด้านคว้นตกปลูกที่ศาลหลวงเก่า พระสงฆ์วัด
 ระฆังวัดมนต์ ๓๐ รูป ประศุด้านเหนือปลูกที่วัดอมรินทร์ พระสงฆ์
 วัดอมรินทร์วัดมนต์ ๓๐ รูป เวลายื่นพระสงฆ์วัดมนต์ ตั้งแต่วัน
 แรม ๑๒ ค่ำ ๑๓ ค่ำ วัน ๑๔ ค่ำสวดอาฎานาฎียสูตรคั่นยังรุ่ง เมื่อ
 สวดไปถึงกำหนดยั้งบิณฑิยตรอยจนยั้งบิณฑิยแล้ว จึงได้สวดต่อไปเป็นระยะ
 การเด็จยงพระกำหนดเกณฑ์เจ้านายเด็จยงอยู่หูกแห่ง คือกกลางเมืองท่ง
 ต้องฟากแปดประตูเมืองฟากคว้นออก เจ้านายองค์หนึ่งต้องเกณฑ์เด็จยง
 พระวันหนึ่ง ตามที่ผู้ใดถูกคำบดพระมากพระน้อย ถ้าถูกคำบดพระมากก็
 ต้องเด็จยงเข้า ๒๐ เพน ๕ รูป ถ้าคำบดพระน้อยก็ต้องเด็จยงเข้า ๑๐ รูป
 เพน ๕ รูป แต่ทประตูเมืองฟากคว้นตกนั้นเกณฑ์กรมท่ากรมนากรมวัง

กรมเมือง^๕เลี้ยงกรมตะคำบด ต้อง^๕เลี้ยงเข้าเพน ๒ เวลาสามวัน ^๕เลี้ยง
แต่เช้าเวลาเดียววันหนึ่ง พระพุทธรูป^๕ที่คงตามโรงพิทักษ์^๕ปวง ใช้พระ
ห้ามสมุทร^๕แล้วแต่จะหาได้เป็นพนักงานของสังฆการี มีมาดาตพาดหน้าชาว
สำหรับคงแตรวเทียบ เป็นราวเหล็กตามธรรมเนียม^๕คงนำพระสำหรับ
จุดเทียบบุษาราวหนึ่ง มีบาตรน้ำมัน^๕คงโรงพิทักษ์^๕กลางเมืองแห่งละ ๒ บาตร
โรงประตูเมืองแห่งละบาตร หม้อคนนใหญ่โรงพิทักษ์^๕กลางเมืองแห่งละ ๘
หม้อ โรงประตูเมือง^๕โรงละ ๔ หม้อ

ในการพระราชพิธี^๕สัมพัจฉรฉินท์^๕ แต่เดิมมากไม่มีเจ้านายเกษากันต์
นอกจากพระเจ้าลูกเธอโสภณิศ์ ต่อคตกมาถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระ
นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว หม่อมเจ้าहितานเชอมาวัง หม่อมเจ้าในกรมซึ่งเป็นท้าว
คุณเคยโปรดปรานบ้าง โปรดให้มาเกษากันต์พร้อมกับพระเจ้าลูกเธอ
นับว่าเป็นเกียรติยศใหญ่ ต่อคตกมาถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดให้หม่อมเจ้าในวังหลวงเข้ามาโสภณิศ์ได้ ในวัง
ทั้งสี่ แต่หม่อมเจ้าวังหน้า^๕ในกรมซึ่งรับราชการอยู่ในวังหลวง ก็โปรด
ให้มาเกษากันต์ในวังหลวงบ้าง นอกนั้นไปเกษากันต์ในพระราชพิธีใน
พระบวรราชวัง^๕ทั้งสี่ การเกษากันต์^๕ในพิธี^๕วังหน้า^๕มาแต่เดิมเป็นครั้งเป็น
คราวไม่เสมอแต่ไม่ทั่วไป เมื่อไม่มีวังหน้าหม่อมเจ้าวังหน้าก็มาสมทบเกษ
กันศทวงหลวง กำหนดฟ้างวดเกษากันต์^๕คงแคว้น^๕คงนาคาย^๕แต่แรม ๓๓
ค่ำไป ถ้าเป็นพระองค์เจ้าแต่ก่อนมาเคยมีตำรวจหน้า ตามแต่เจ้าของจะ
หามา^๕มากบ้างน้อยบ้าง ตัวพระองค์เจ้าทรงเสด็จจากกันพระกตคาม^๕มถ
มีพราหมณ์โปรยเข้าดอก^๕กุ ๓ โปรยเข้าสารดอก^๕มถ^๕กุ ๓ บัณเฑาะ^๕กุ ๓
ตั้ง^๕รั^๕กุ ๓ ข้างหลวงตามมาก ๆ หม่อมเจ้าทรงเสด็จจากกัน^๕กตคาม^๕มถ

มีพราหมณ์ไปรยเข้าคอกเข้าตำรคน ๓ บัณเฑาะคน ๓ ตั้งขันคน ๓ มีแต่
 ข้างหลวงตามไม่มีตำรวจ แต่ในแผ่นดินประจุบันนี้พระเจ้าอนังยาเธอ พระ
 เจ้าอนังนางเธอได้กษัตริย์ร่วมกับพริศร์ศุเรนท้าวหน้อยพระองค์ ๑๑ คงเป็น
 หม่อมเจ้าเกษากันต์เป็นพณ การพระราชพิธีเริ่มสวดมนต์วันแรม ๑๑ ค่ำ
 พระราชาคณะ ๒๐ รูป รุ่งขึ้นวัน ๑๒ ค่ำพระสงฆ์ฉันพร้อมกันทั้ง ๖๘ รูป
 จุกเทียนไชยนมมีฤกษ์ ถ้าฤกษ์เข้าจุกก่อนพระฉัน ถ้าฤกษ์สายก็จุกภายหลัง
 ไฟซึ่งจะจุกเทียนไชยนั้นใช้ไฟฟ้าส่องด้วยพระแว่นกรอบดงยาราชาวดี
 เวลาจะต้องไฟมีภาณสำหรับจะต้องเหมือนกันกับจุกเทียนจองเป็ริ่ง ถึง
 เพ็ญไปจนถึงเวลาที่จุกเทียนไชย เมื่อเวลาจะจุกเทียนไชยนั้นพระเจ้า
 แผ่นดินต้องทรงจุกเทียนทอง ซึ่งตั้งอยู่กลาง พระชั้นหยก สำหรับ พระราชพิธี
 ทรงตั้งสัตยาธิฐานแล้ว จึงส่งถวายแต่ท่านผู้เป็นประธานในการพระราชพิธี
 แต่ก่อนมาคือน้ำที่สมเด็จพระสังฆราช ครั้นแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้กรมสมเด็จพระปรมานุชิตทรงจุก ตั้งแต่
 การบรมราชาภิเษกมาจนตลอดสิ้นพระชนม์ทุก ๆ พระราชพิธี ค่อมากรม
 พระปวเรศวรียาตงกรณได้ทรงจุกมาจนถึงประจุบันนี้ ในเวลาที่จุกเทียน
 ไชยนั้นพระสงฆ์สวดพุทโธตั้งพันญัตติญาโณบนพระที่นั่งที่คงพิธี พราหมณ์
 เป่าสังข์ ๑ ขับไม้บัณเฑาะคู่ ๑ ประโคมแตรสังข์ของไชยพิณพาทย์ พระ
 สงฆ์ฉันแดกกับแล้วทรงจุกเทียนเครื่องนมัสการกระบะมุก แดเทียนคู่หนึ่งถือ
 เต็ม ๑ พระพิธีธรรมดำรงแรกชนสวดภาณวาร พระราชาคณะนั่งปรก
 ราชบัณฑิตยศักดิ์ประจำจนถึงเวลาเพณฉันเพน ๕ รูป แล้วสวดต่อไปจนถึง
 เวลาเที่ยงเปลี่ยนดำรงใหม่ ผดักกันสวดดำรงตะ ๖ ขั้วโมงทั้งกลางวัน
 กลางคืน เวลาค่ำพระสงฆ์สวดมนต์อีกทุกวัน จนถึงวันแรม ๑๔ ค่ำเวลาเช้า

พระองค์เจ้าหม่อมเจ้าที่จะไถ่กันต์ แต่งเครื่องรถออกป็นี่รายเป็นแถว
 ตรงนำพระสงฆ์ฆราวาสออก ถ้ามากแถวก็ยาวออกไปถึงกลางปราสาท
 แบ่งพระเกศาเสร็จแล้วพระราชทานน้ำพระมหาสังข์ แล้วทรงพระชำร่วย
 พระมหาวิเชียรบ้าง พระมหาเพชรราชบ้าง แล้วทรงจรดกันไกรกันบิศ
 โปรดให้พระบรมวงษานุวงษ์บางพระองค์ทรงบ้าง เวลานั้นพระสงฆ์สด
 ษยันโคมนพระที่นั่ง พราหมณ์เป่าสังข์ ๓ ซ้ำไม้บันฑะเคาะ ๑ ประโคม
 แตรสังข์ของไชยพิณพาทย์ ที่ส่งแต่ก่อนนั้นปลูกเป็นร้านชนทริกแระพระ
 ที่นั่งคู่คิมหาปราสาทข้างควันตกเฉียงใต้ เสด็จพระราชดำเนินพระราช
 ทานน้ำทางพระแกลงยังเข้ามาเช่นนี้ช้านาน ภายหลังพระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่โปรดในทางที่เข้าออกทางพระแกลง แลโปรดให้ทำ
 เขาไกรลาศด้วยศิลาที่ขุดด้านควันตกพระที่นั่งคู่คิมหาปราสาท จึงให้
 เจ้านายไถ่กันต์ไปสร้างที่เขาไกรลาศ เลิกพระแท่นสร้างเสียทีเดียว ใช้เพดาน
 พระแท่นสร้างตั้งที่เขาไกรลาศ ครั้นภายหลังการที่จะปิดน้ำเปิดน้ำกาหล
 มากนัก เวลาเสด็จพระราชดำเนินเข้าไปพระราชทานน้ำ ถ้าไม่เปิดน้ำ
 เสียก่อนก็เปียก จึงได้เกิดตั้งชนทริกแระพระที่นั่งคู่คิมหาปราสาทตาม
 เดิมแต่ดพนเคยตง เป็นที่สำหรับพระราชทานน้ำ ขรรมนิยมแต่เดิมมา
 ถ้าไถ่กันต์พระองค์เจ้าจึงได้พระราชทานพระมหาสังข์สาม ถ้าเป็นแต่หม่อม
 เจ้าก็ใช้แต่หม้อเงินหม้อทองแลพระเศวตฉัตรกลับบัว แต่ครั้นเมื่อหม่อมเจ้า
 เกษากันต์พร้อมกับพระองค์เจ้า ก็พลอยได้พระราชทานพระมหาสังข์สาม
 ด้วย ก็ตกลงเป็นขรรมนิยม ถึงเกษากันต์แต่หม่อมเจ้าก็คงได้พระราช
 ทานพระมหาสังข์สามตลอดมา พระเศวตซึ่งพระราชทานอยู่ในบัดนี้ คือ
 พระมหาสังข์สาม พระเศวตไกรลาศ พระเศวตเทวบิศ พระเศวตจตุกษัณ

หม้อทองหม้อเงิน พระสังข์อุตราภรณ์ของเดิมในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ พระมหาสังข์ประดับเพชรเป็นที่สุด ถ้าเป็นพระองค์เจ้าเคยพระราชทานพระเต้าห้กษัตริย์บ้างก็มี แต่ดูไม่สู้ทั่วไป พระราชทานน้ำแล้ว พระบรมวงษานวงษ์ซึ่งเป้นต่างกรมผู้ใหญ่ แลท่านเสนาบดีก็รดต่อไป ในเวลาทรงนมั้แค่เครื่องประโคมดังเช่นกล่าวมาแล้ว แต่พระสังข์สวดถวายพรพระ เมื่อพระราชทานน้ำแล้วเสด็จขึ้นมาทรงประเคนพระสังข์รับพระราชทานนม ในวันนี้ถ้ารับพระสังข์นมทงเข้าทงเพน ไม่ไ้ไชเนือส่คว เปนเครื่องกระยาบวชไรถวงทางต้น เครื่องสังเวยพระสยามเทวาธิราชก็เปนเครื่องกระยาบวชเหมือนกัน ถัทธิทพระสังข์นมบวช มีแค่เฉพาะวันพระราชพิธีสมพัจฉรฉินทนวนเดียว เห็นจะเป้นมาจากถัทธิพราหมณที่ลัทธิคตินมาแต่ก่อน ถ้าจะทำอะไรให้สังข์สวดเสกก็ไม่กินของสดควา จนไม่วีว่ามาจากแห่งใด การที่เกดขึ้นในพระราชพิธีนี้เพือจะให้ดังอย่างเดียว แต่ในการเถียงพระศรุษซึ่งนับว่าวัน ๑๔ ค่ำ เป้นวันค้นไป มีเขาบินทงเครื่องนมัสการด้วย มีแค่เฉพาะวันแรม ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำเดือนห้าจนค้ำห้งด้ามวัน พระสังข์นมแล้วประกาศเทวดา ค้ำแห่งผู้ประกาศนั้นเป้นทงของพระพิมลธรรม อย่างเจ้าพระยาพลเทพสำหรับแรกนายนิงง้า ถ้าพระพิมลธรรมประกาศได้ก็เป้นพระพิมลธรรมประกาศองค์เดียว แต่พระพิมลธรรมมักจะชราเฒ่าบ้าง เฒ่าไม่เพราะบังธิดชองไป จึงต้องเปลี่ยนให้พระราชาคณะผู้อื่นว่าแทน ค้ำประกาศนั้นไม่ได้อ่านหนังสือเหมือนประกาศทงปวง ใช้เจ้าจนจำได้แล้วว่าปากเปด่าเพือจะมีให้พาดพิง จึงต้องมีผู้ทานหนังสือตามไปด้วยอีกองค์หนึ่ง ใช้พระราชาคณะผู้ใหญ่ที่เป้นผู้ชำนาญหนังสือไทยด้วย

ในคำประกาศเทวดาที่ใช้อยู่ในกรุงเทพ ฯ แต่เดิมมานั้นมาจาก เมือง
 ดังกา ภาษาที่ใช้ก็ใช้เป็นภาษาดังกาแปลเป็นไทยบ้างไม่ได้แปลบ้าง พระ
 นามที่ใช้ในคำประกาศแต่ก่อนใช้พระนามรามาริบตี แต่จะค้นหาฉบับเดิม
 ก็ไม่ได้ พบแต่คำประกาศวังหน้าซึ่งพระที่นั่งเกล้าทรงจะคัดยัดตั้งกัน อยู่
 ข้างจะเรื่อว่าที่ประกาศอยู่ทุกวันนี้สักหน่อยหนึ่ง ก็ได้ถามเทวดาถึง
 รัชกาลตั้งฤทัย ขอนให้รับสั่ง แดการฉบับได้ส่งมาก็เป็นจริงเป็นจังมากไป
 สักหน่อย เป็นคันท่านองที่ใช้ก็เป็นท่านองเทศน์มหาชาติ ฤชาดค่านาน
 บอกอนุสาวรีย์ตามแต่จะสั่งว่า แต่ครั้นต่อมาในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเพิ่มเติมแก้ไขเสียมากตัดเป็นตอน ๆ ภาษา
 มคธ ภาษาไทย ภาษาดังกาแซ่ดตบกันไปด้วยจะถ่วงค่อไปข้างหน้า พระ
 นามนั้นก็ทรงเปลี่ยนพระนามใหม่ลง แต่สร้อยพระนามในภาษาดังกายัง
 ใช้สร้อยเดิมอยู่มาก พระนามนี้ทรงถือว่าพระนามรามาริบตีเดิมนี้เป็น
 พระนามสำหรับกรุง เหมือนอย่างคำโคลงแข่งน้ำก็คงใช้ได้ไม่ผิด รับสั่ง
 ว่าถ้าใครเป็นเจ้าของแผ่นดินกรุงศรีอยุธยาจะต้องเป็นรามาริบตีด้วย ถึงใน
 สร้อยพระนามใหม่ก็มีรามาริบตีไว้ด้วยเหมือนกัน เพราะฉะนั้นพระนามใน
 ภาษาดังหาญจึงได้คงใช้ปน ๆ กันอยู่กับของเก่าเช่นว่าบรมพิศพระประมิต
 มหาจุฬาลงกรณ ประคินทระเทพะมะหามะภูษะบุรุษะรัตนะราชะระวิวัชชะ
 วรรคตะมะพังชะ ปริพิศชะวรชะดิยะราชะนิกะโรคชะมะ จาตุรันตะปะระมะ
 มหาจักรพิศราชะอิปัตตะยะ บุณะรุจจิวิทธิรามิชะเรยะมะเหยยะมหิทธิ
 วิทธิไชยะเยยะ ศรีโลกะเชษฐาธิมะหาพุททฆาณุเรยะ วรรชะรมมิกะราช
 ธิราชะรามาริบปัตตะยะมหาอำมรินทร์ ประวะระวัตะโกดินทะมหินทรา
 โยทะชะยามหาณะคะรินทะ นุวะระวะเสยะ เป็นต้น คำประกาศนั้นคง

เป็นสามภาษาอยู่ตามเดิม คัดแต่ที่กรุงรัตนบุรี^{๒๕} จุจออกเสียบ้าง ที่จะ
คัดออกไม่ได้เป็นท่อนยาวก็คงว่าแต่ภาษาตั้งกาไม่แปลเป็นไทย เวลา
ประกาศนั้น พระสงฆ์^{๒๖} ประกาศกราบ พระแก้วว่านะโมสาม ทนที่^{๒๗} นำพระแท่น
แก้วออกมาขึ้นบนอาคันท้ายอาคันตั้งซักกลางพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท หัน
นำไปทิศตะวันตกเริ่มคำประกาศเป็นภาษามคธ ตั้งแต่ต้นนั้น^{๒๘} ฤทธิไธสนะ
จนจบ ฤทธิไธสนะ^{๒๙} หันดูจากที่^{๓๐} แล้วจึงว่าคำแปลเป็นภาษาไทยออกชื่อ
ท้าวมหาราชวงศ์^{๓๑} แดเทพยดาหมุ่กับคนบรรพบุรุษกันชนาค ขอให้มา
ประชุมกันในเวลาดำเนิน^{๓๒} เพื่อจะอนุโมทนาในส่วนพระราชกุศล^{๓๓} พระพุทธ
บูชาเป็นต้น ซึ่งทรงแต่งตั้งพระราชกุศลให้ แดขอให้ปลดปล่อยสิ่ง^{๓๔}
ไม่เป็นประโยชน์นำมาซึ่งความชั่วร้าย^{๓๕} แก่พระเจ้าแผ่นดิน แดมหาชนอัน
อยู่ในพระราชอาณาเขต^{๓๖}

ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินในสยามวงศ์ทรงชนะ แล้วด่อนนั้นไปว่าเป็นภาษา
ตั้งกา^{๓๗} นำพระนามเจ้าแผ่นดินตั้งแต่มีนยะปะทินะเป็นต้น แล้วจึงว่าพระ
นามเจ้าแผ่นดินเดิมตามที่จารึกในพระสุพรรณบัฏ คือตลอดจนถึงชื่อ
กรุงลงปลายตั้งที่ชัยวิชัย^{๓๘} ธรรมประดิษฐานอย่างเก่า แล้วว่าตามภาษา
ตั้งกาอีกตอนหนึ่งแด่พระราชอาณาเขต^{๓๙} แล้วจึงออกชื่อหัวเมืองขึ้น
กรุงเทพ ฯ ทุกหัวเมืองมีจำนวนนับรวมยอดข้างท้ายสรวัยสามสิบแปดแล้ว
ออกชื่อกรุงเดิมชื่อ^{๔๐} จึงมีคำขอเทพยดาซึ่งรักษาพระราชอาณาเขต^{๔๑} ออก
นำมพระกาฬไชยศรี พระเจ้าเมือง พระทรงเมือง พระหลักเมือง ขอให้
บริวารรักษาพระเจ้าแผ่นดิน แดพระมหานครขอบเขตประเทศราชทั้งสี่
ทิศ ให้ปัจจามิตรอย่าเกรงอย่าให้คิดประทุษร้าย ขอให้พระบรมวงษานุ
วงศ์เสนามาตย์ราชพิริยโยธาผู้ใหญ่ผู้น้อย จึงมีมัสกัฒโมถรรพณ์^{๔๒} ฤทธิไธสนะ

คือกินดินภาณาน แดชชอย่าให้ม้อันครายมาพ้องพานแก่มนุษย์แดตั่ว
 จตุบททวิบาท ให้อวดโสทกตกคามฤคกาด เปนอุปการะแก้ชัญญาหาร
 บริบูรณ์ทั่วพระราชอาณาเขตร์ เมื่อจบคำประกาศตอนนั้นแล้วพระดังษ์
 ผู้ประกาศหันหน้าไปข้างทิศเหนือ มีสังฆการีต้องคนเข้ามายืนรับคำสั่ง
 จึงตั้งเป็นภาษามคธว่า อัมโมเทวตาหาราธกะ เปนต้น สังฆการีรับคำ
 คมิตต์ตามิณเต แล้วพระดังษ์ผู้ประกาศจึงตั้งเป็นภาษาสยามให้รับ
 ตั้งฉานตี ไปเชิญเทพยดาอันเป็นที่หาชนนับถือทั้งปวงมาประชุมกัน
 ในการพระราชพิธี เพื่อจะตั้งบูชาฤกษ์ในเวลาค่ำวันนั้น สังฆการีรับว่า
 คำ ๆ พระพุทธเจ้าข้า แล้วท่านผู้ประกาศว่าภาษาสิงหค่อไป ตั้ง
 แล้วหารฤกษ์ฤตเป็นต้น ถึงอริยะบุตรจะยกเป็นจบประกาศเวลาเช้า แต่ใน
 เวลาที่พระดังษ์นั้นอ่านคำประกาศอยู่นั้น เจ้าที่เกษากันต์แต่งตัวเสร็จแล้ว
 ก็มา นั่งเฝ้าเรียงเป็นลำดับอยู่ ที่มุขตวันออกหันหน้า เจ้าหาเตียงพระมณฑล
 เมื่อพระดังษ์ประกาศเทวดาจบแล้วพระราชทานน้ำพระมหาสังข์ไข่มะตูม แด
 ทรงเจิมเจ้าที่เกษากันต์ทุกองค์ แล้วพระดังษ์ถวายพระยา ในวันนั้นมดทัพพทษา
 ก่อนอดิเรกเป็นส่วนให้พรแก่เจ้าที่เกษากันต์ ในการพระราชพิธีในวัน
 ๓๒ คำ ๓๓ คำไม่ต้องมีอนุโมทนาอย่างอื่น นอกจากจะลา ดัฟฟ์ อดิเรก
 ภวะศุद्धีพัพ เมื่อพระดังษ์อดิเรกก็โปรดให้เจ้าที่เกษากันต์นั้นกลับ พระ
 ราชาคณะ ๒๐ รูปซึ่งนับว่าเป็นผู้ดมณต์ในการเกษากันต์นั้น ได้รับกระจาก
 เครื่องบริโภครของแห่งคามขรรมนิยมการ ใส่งันทด้วยในวันนั้นองค์ละกระจาก
 เวลาบ่ายตั้งบายศรีแก้วทองเงินที่พระที่นั่ง อมรินทร์วันจณยเวียนเทียน สมโภช
 เจ้าที่เกษากันต์ทรงเสด็จออกทางประตูนามราชกิจ สมโภชแล้วจึงมา
 คอยเฝ้าบนพระที่นั่ง พระราชทานน้ำพระมหาสังข์อัคราวัฏฐของเดิมใน

รัชกาลที่ ๓ แดทรงเจิมพระราชทานเงินส้มโอมหาตามแบบ พระองค์เจ้าใน
พระบรมมหาราชวัง ๓ ชั่ง พระองค์เจ้าในพระราชวังบวร ๒ ชั่ง หม่อม
เจ้าในพระบรมมหาราชวังชั่ง ๑ หม่อมเจ้าในพระราชวังบวร ๑๐ ตำตั่ง แต่
ที่เป็นพระเจ้าน้องยาเธอ พระเจ้าน้องนางเธอ หรือหม่อมเจ้าในพระเจ้า
น้องยาเธอ ก็พระราชทานเงินพระคลังข้างที่เพิ่มเติมอีกบ้าง ไม่เป็นการ
เสมอหน้าทั่วไป

ครั้นเวลาเย็นพดบดงกระบวนแห่พระสงฆ์ แต่นำวัดพระศรีรัตน
ศาสดาราม มีกำหนดกระบวนนำมัทหารในเกณฑ์ร้อยหนึ่ง บางที่กมัทหาร
มหาดเล็กทหารเรือมาส่งมอบแห่บ้าง บางที่กมัทหารจัดมวงตากบขึ้น
แคดถึงคันเข้ากระบวนด้วย แต่ไม่เป็นการแน่นองดังได้ แดมีม้าเกราะ
ทอง ๓๒ ม้า ช้างคู่คี่ของยันต์ ๓๐ ม้าแดง ๓๐ คาบต้องมือ ๓๐ คาบ
ไถ่ ๓๐ คาบเขน ๓๐ ทวน ๓๐ ดิ่ง ๓๐ กระบวนเห่ถาดเงิน ๒ แถว
แถวถึงพระแสงปืน พระทรงสัตว์ศักดิ์ พระสุบินบันดาต ชินแก้วห้ามเป็น
พนักงานกรมแสงกำกับ แดพระแสงต้องของคืนในแผ่นดินประจวบไม่ได้ให้
คงแห่แด้นมหาฤกษ์ มหาไชย มหาจักร มหาปราบ ดาถอ เป็นพนักงาน
กรมกองแก้วจินดา แถวถึงแครงอน ๑๐ แครงรัง ๖ ตั้งข ๒ แถวจึงถึง
ตั้งขการแต่งตัวรวมเสื่อครุยดำพอก ชีเป็นพนักงานชานคำคอบพระสงฆ์
ต่อไปนั้นเป็นกระบวนพระสงฆ์ ที่หนึ่งพระวอกรมพระปวเรศวิริยาลงกรณ์
มีคณเรณูคาถาปัดครุณาน้ำ ที่ ๒ พระวอกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ค่อยไปขอ
ส้มเต็จพระพุทธโฆษาจารย์ ส้มเต็จพระพุทธมาจารย์ ค่อยนั้นไปแคว่พระ
ราชาคณะ ที่เป็นเจ้านายกษัตริย์กอดด ที่เป็นพระราชอาคันตุกะดับทนต์มี
คาถาปัดครุณาน้ำทุกองค์ เป็นแคว่ ๗ คู่ขาดค้อยู่แคว่หนึ่ง เพราะคิดนึ่งปรก

บนพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท คือนั้นไปพระครู ๘ รูป พระพิรุณ
 ๓๖ รูปเดินถือคาถาบัตรเปนนก ๆ ตะลุ่มรูป ๓๓ คับ คอไปจึงถึงกระบวน
 หัตถ์ คือคนถือกระบอง ๓๐ ถือง้าว ๓๐ คีรี ๓๐ คาบชะเลย ๓๐ การ
 ที่มกระบวนแห่งพระนั้น ก็เป็นการย่อมาจากอาพาธพินาศเทือกเดียวกันกับ
 คเชนทรวัดตำนานเป็นการย่อของสระตำนาน พอกระบวนแห่งถึงกำแพงแก้ว
 ก็ประโคม พระสงฆ์ชั้นหนึ่งเรียบร้อยแล้วเสด็จออกทรงจุดเครื่องนมัสการ
 ในเวदानันตมณฑปหนึ่งหนึ่งหก ๖ บาท พันเล่มต้น ๆ ปิดทองคำเปลว
 บั๊กเชิงเทียนทองคำ ๔ เเชิง เล่มที่หนึ่งทรงจุดเมื่อแรกพระสงฆ์สวดปริต
 พร้อมกันแล้วตั้งโอบนเคียงพระมณฑป เล่มที่สองจุดเมื่อสวดธรรมจักร
 เล่มที่สามจุดเมื่อสวดมหาสมยสูตร เล่มที่สี่จุดเมื่อสวดอาฏานาฏิยสูตร
 ภาณยักษ์จบแรก เทียนทั้งสามเล่มข้างหลังจุดที่เคียงพระสวดทั้งสามเล่ม
 เมื่อพระสงฆ์สวดมนต์จบแล้วมีประกาศเทวดาอีกคราวหนึ่ง แต่อาคันตังษ์
 ซึ่งสำหรับพระสงฆ์มีประกาศเทวดาในเวลาค่ำใสผ้าขาวพันหนึ่งให้พระสงฆ์
 ยืน เมื่อประกาศเทวดาเสร็จแล้ว ทรงประเคนผ้าขาวพันแก่พระสงฆ์
 ประกาศเทวดา ในเวลาค่ำนั้นพระสงฆ์ยืนหันหน้าข้างเห็นอลามตั้งฆกาว
 ซึ่งเป็นผู้รับตั้งฆกาวไปเชิญเทพยดา ด้วยภาษามครก่อนเริ่มต้นตั้งแต่
 โยโสธระบุพผินเท เป็นต้น ตั้งฆกาว์ตอบ อิทาหังภันเตอาคันตวาสุโ
 มหิ ท่านผู้ประกาศจึงถามต่อไปว่า อัสเมตตานุโหเต เป็นต้น ตั้งฆกาว์
 ตอบ อามภันเต จนถึง อัยยัตถะวะจะณะวะจะณะยะ เป็นที่สุดแล้วจึง
 ถามเป็นภาษาไทยต่อไปว่า ราชมรรษซึ่งเราได้ตั้งไปเชิญเทพยดานั้นได้
 กลับมาแล้วฤยัง ตั้งฆกาว์รับว่า ได้มายืนอยู่ที่นั่นแล้ว (คำทวายนน
 จริง ๆ มีไข้อยัน เมื่อยืนทวายนนแต่เดิมก็ยืนมาแล้ว ทำตามถ้อยเทวดา

ที่มหาพระคังแต่เจ้าพระพุทธรูปเจ้าเป็นต้น มักจะมีเรื่องราวที่วุ่นวายมากกว่า
 หนึ่งทุกแห่ง) ท่านผู้ประกาศจึงได้ถามว่า ได้อาราธนาเทพดาแล้วฤ
 ตั้งขการีตอบว่า ได้ ไปมองสำรวจยกหนังสืออาราธนาแล้ว แดกกลับมา
 ในทันทีด้วยความเข้าใจว่า ถ้าเทพดานั้นเป็นสัมมาทิฐิ คงจะไม่ขัด
 อาณาสงฆ์ คงจะมาด้วยอิทธิमानะกาย ในคำประกาศตอนนี้เป็นแปลก
 กว่าของเก่ามาก คนละทางกันทีเดียว ของเก่ามันเขาตั้งขการีสองคนนั้น
 ต่างว่าเป็นเทวดาทีเดียว พระสงฆ์จึงได้ถามถึงรับสั่งแล้วฤยังและอะไร
 ต่าง ๆ เป็นเล่นพันกันหน้าหัวเรือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 จึงได้ทรงแก้เสียทั้งมคธภาษาไทย ให้เป็นภาษากันอย่างใหม่ดังกล่าวมานี้
 ตุกีไม่น่าหัวเรือค่อกระชากันใด แต่คนที่เข้าใจว่าสมมติว่าตาสองคนนั้น
 เป็นเทวดาตามอย่างเก่าไม่เขาหุ้ยังหัวเรือเพื่อ ๆ ไปบ้างก็มี ที่หัวเรือ
 เพราะแก้คติดกระชากกระชากบ้างก็มี ถ้าหัวเรืออย่างหลังแล้วก็ควรอยู่
 แต่ถ้าหัวเรืออย่างก่อนแล้วเป็นเคอะน้ออย่าเพื่อค่อไป เมื่อตั้งขการีตอบ
 ภาษาไทยแล้ว ผู้ประกาศจึงได้ถามเป็นภาษาดังกาตามแบบของเดิมค่อ
 ไปว่า เทวดา อาราธนา วิคตโยอาอุยยะ สามครั้ง ตั้งขการีตอบ
 อวิคินทรี วิคินันนะ สามครั้งเหมือนกัน แล้วจึงถาม เทวโย อาอุยยะ
 ตั้งขการีตอบ อามาจะเทวโย สยัมปิวิจาเรนะ พยัพพะสติ สามครั้ง
 เหมือนกัน ค่อนั้นไปผู้ประกาศเทวดาได้ประกาศเทวดาเป็นภาษาไทย
 ตามเนื้อความในคำประกาศเดิมไม่ได้แก้ไข ออกชื่อเทพดาซึ่งมาประชุม
 ในสถานที่นั้น

คือทำวามหาราชทั้งสี่ขอให้คงได้ตรงดลกับพระบรม แดชอาณาภาพ
 พระรัตนไตรยให้สถิตย์ในพระบรมราชาคุพระพุทธรูปขัณฑ์พระไชย พระห้าม

ธรรมพยุภักท พระแก้วเรือนทอง พระปฏิภนธรรม ซึ่งเชิญมาไว้ ในการ
 พระราชพิธี ขอให้เป็นศรีสวัสดิ์มงคลกนิษฐภักททั่วพระราชอาณาเขตร
 แดขออำนาจทั่วโลกบาดทองดี แดเทพดาทั้งปวงจงบันดาลให้เครื่อง
 ราชูปโภค คือพระสุพรรณบัฏ พระขรรค์ไชยศรี แดเครื่องนาคา
 ธรรมพยุภักท ทั้งพระมหามงกุฎ พระมหามงกุฎ นกของพระองค์เครื่อง
 ธรรมพยุภักทพิไชยยุทธของไชยกระบี่ขลุ่ยครุฑพ่าห์ แดพระกนิษฐมัย พระ
 มหาสังข์ พระขามรงค์ พระราชฉัตรจกกร อังคมงคลพิพัฒน์ น้ำพระพุทธ
 มนต์ บันดาลได้ดังไว้ในกรพระราชพิธี ให้มีฤทธิ์อำนาจบันดาลมนุษย์
 แดมนุษย์ซึ่งเป็นราชบัลลังก์มิตร ให้คิดครั้นคร้ามขามขยาดมาแต่ได้เห็น
 ดั่งของในพระราชพิธี ก็อย่าให้มีจิตคิดประทุษร้ายได้ แดขอให้น้ำ
 ทิพย์วารีมาโปรยปรายในภาชนะที่เต็มด้วยปริศนาโลก เมื่อประปรายค้อง
 ภายผู้ใดให้พ้นสรรพทุกข์โรคภัยทุกประการ เป็นจบตอนหนึ่ง ค่อ
 นั้นไปเป็นคำประกาศว่า ถ้าเทพดาหมู่ใดที่ถือสัตมาทัญญู จงตั้งได้ตร
 ลงดับพระธรรมอันชื่อว่าพระธรรมจักกัปปวัตตนสูตร แดมหาสมณสูตร
 ในเวลาคำนวนนี้ แดจงพิทักษ์รักษาพระบรมราชาธิราช อันมีพระนาม
 ประกาศปกาสติ ออกพระนามเต็มเหมือนอย่างเวลาเช้า แต่ไม่ได้ออกนาม
 กรุง ในคำประกาศพิธีครั้นเรียงลำดับพระบรมวงษานุวงศ์แปลกกว่าที่
 เรียงลำดับในอื่น ๆ ทั้งสิ้น เป็นของมีมาแต่โบราณ คือเมื่อลงท้ายพระนาม
 ว่า จุลจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม แล้วค่อไปว่าทั้งองค์พระอัครมเหศวรราช
 นารี แต่ของเดิมเห็นจะเป็นมเหสีซึ่งถือว่าเป็นคำไม่เพราะ แล้วค่อไป
 ว่าสุรางคณิกภักทญา พระบรมบุตบุตรพระราชนัดดา ทั้งพระประยูรวงษา
 เสด่นามาด้วยราชมนตร์กระวีชาติพฤตมาด้วยราชปโรหิต บันดาลคิดสมณ

พราหมณประชากรทั้งหลาย การที่นับพระนามพระราชวงษานุวงศ์
 ไม่มีแก่กว่าพระเจ้าแผ่นดินเคยเช่นนี้เป็นอย่างเก่าแท้ เช่นมีมาในกฎหมาย
 ตำแหน่งนาพลเรือน ค่อยไปนั้นก็ขอพรให้บริบูรณ์ทุกประการแล้วจึงรือ
 ความว่า อนึ่งเทวดาหมู่ใดที่มีจิตวิญญูนอกพระพุทธโอวาท มีอาจ
 รัชชาพระบรมราชาธิราช อันมีพระนามประกาศประกาศิตพระบาทบรม
 บพิตร สมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ บดินทรเทพยมหามงกุฏ
 บุรุษรัตนราชรังวณิช ทั้งองค์พระบรมรัตนราชาวรดิศร์พระสนม แด
 พระบรมราชบุตรบุตรีนาคาพระญาติประยูรวงษา เสด่นามาด้วยราชกระวี
 ษ์พราหมณชนทั้งหลายแลตั้งตัวทั้งปวงได้ ใช้ เทวดาหมื่นนั้นจึงเร่งถอยหนี
 ออกไปนอกขอบเขตรจักรวาฬจงเร็ว ๆ พลัน ๆ อย่าให้ทันพระสงฆ์สัตว์
 อาชวานาฏยสัตว์ครอันวิเศษ อันทำวงเสด็จสุวรรณไพศัพพหาราชหากอาราธนา
 แด่สมเด็จพระสุวรรณเพชพรพุทธเจ้าไว้ ให้ดำทับรับภักดิ์ต่างชาติผู้ยังกษัตริย์ คน
 ชรพท์กุ่มภักษนาคนกรัดตัว โดยสมเด็จพระสุวรรณเพชพรพุทธเจ้าด้วยรับนันทูไว้
 ฌ ความค่อนหนักคิมาถึงได้เป็นศัการ เรื่องขบถของพินมมอยู่เพียงเท่านั้น
 ที่เป้นต้นเหตุให้เห็นกันเป็นวงษ์สุดมุนสุดเขตตามเช่นเก่า ๆ กันนั้น ค่อนั้นไปตาม
 ที่จดหมายในคำราว่า เปนคำเรียกเทวดาในกำภูณิตร ให้มาช่วยรับยังกษ
 ัตริย์มิชนาทวิญญู แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรับสั่งว่า เปนคำ
 เขาตรวจน้ำแผ่นดินบุญเป็นภาษาดังกา ยึดยาวไม่มีคำแปลเป็นไทยชนต้น
 แต่ เมตตะยันติ ไปจนถึง รุจจะตังขัตติยัตติ เปนจบ การที่ไม่ได้แปลเป็น
 ภาษาไทยนั้น ก็เพราะยึดยาวเสียเวลา พรรณนาชื่อเทวดาต่าง ๆ ที่แผ่นดิน
 บุญนั้นก็เป็นการเหลว ๆ อยู่ จึงได้ยกไว้ใช้แต่ภาษาดังกาพออย่าให้เสีย
 ขรรณเนียมเติม เปนเสร็จคำประกาศในเวลาคำเพียงเท่านั้น

เมื่อประกาศเทวดาเสร็จแล้ว ทรงจุดเทียนทองตระบะมุกเทียน
 หนึ่งตั้ง แล้วทรงทอดผ้าขาว & พับ เฉพาะพระสงฆ์บนพระแท่น
 พระครู & รูป ขันต์ดวงคั่นโมฬีธรรมาคม แล้วพระราชทานที่ประกาศ
 เทวดาขึ้นไปบนพระแท่นชัฏตำนาน พระสงฆ์สวดธรรมจักรกับปัดคันตุคร
 แต่เดิมสวดตงตั้งโยคอย่างตามธรรมเนียม แต่เมื่อถึงแผ่นดินพระบาท
 ส้มเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รับสั่งว่าช้านัก ถ้าเสด็จออกต่อไป
 หน่อยหนึ่งยามเสด็จก็ไม่ได้ ยืนบนตามกำหนด จึงโปรดให้สวดเสี่ยอย่าง
 ธรรมยุติกา พระราชทานชัฏตำนานนั้นลงมาหนึ่งปรกจนจบ แล้ว
 เสด็จไปทรงจุดเทียนทองอีกเล่มหนึ่งทรงทอดผ้าอีก & พับ พระครูอีก & รูป
 ขันบนพระแท่นคั่นโมแล้ว พระราชทานที่หนึ่งปรกขึ้นไปชัฏตำนานแล้ว
 กลับลงมาหนึ่งปรก พระครูสวดมหาสมัยสูตร ที่ศาลากี่สวดเป็นเสร็จบุญ
 ถึงมหาสมัยสูตรนี้ แต่ก่อนก็สวดเป็นตั้งโยคเหมือนกัน เปลี่ยนพร้อม
 กันกับธรรมจักร เป็นสวดอย่างธรรมยุติกา ถึงว่าถ้านาส้มเด็จพระ
 ปรมาธิบดี ส้มเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ส้มเด็จพระวันรัต จะเป็นพระ
 สงฆ์มหานิกายก็ต้องซ้อมสวดอย่างธรรมยุติกาให้เป็นการเร็วขึ้น ใน
 ระหว่างนั้น เมื่อแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตอนแรกๆ
 เสด็จพระราชดำเนินลงไปพระราชทานน้ำพระมหาสังข์ แดทรงเจิมพระ
 แสงปั้น มหาฤกษ์ มหาไชย มหาจักร มหาปราบทั้ง ๔ บอกรัน
 ภายหลังมา พระราชทานให้ข้าพเจ้าลงไปรดน้ำแดเจิมทุกบิ๊มิได้ขาด ทั้ง
 พระทรงสวดสัตตพระพุทธรูปบนบันไดแดพระแสงปั้นหลักกักรดน้ำแดเจิมด้วย ใน
 แผ่นดินประจวบนั้นตำแหน่งที่ตกอยู่ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ จันดณ
 พระชนม์ จึงได้ให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์

กรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดช เสด็จลงไปรดน้ำแด่เจมพระแสง ต่อมา
 สวดมนต์สวดจบแล้วทรงจุดเทียนทองอีกเล่มหนึ่ง พระสงฆ์ พิธีกรรม
 ดำริบแรกขึ้นพระแท่นตงนโมธรรมาคม นโมแด่ธรรมาคมของภณิกษ
 อย่างเร็วอยู่ใน ๒๕ นาที อย่างช้ากถึง ๓๐ นาที เมื่อจบธรรมาคมพระรา
 ชาคณะหนึ่งปรกขึ้นไปวัดค่านานแล้ว กลับมานั่งที่อาสน์ในหมู่ตามเดิม พระ
 ราชาคณะฝ่ายวิมัสสนาธุระไปนั่งปรกแทนต่อไป พระสงฆ์สวดภณิกษ
 เมื่อจบแล้วก็เปลี่ยนกันไปตามลำดับ กำหนดได้ยั้งบนครวแรกอยู่ใน
 ยามหนึ่งเศษ ภณิกษจบแรกยั้ง ๓ ครั้ง ๆ ที่หนึ่งทต้ายเวลายัง ครน
 สวดไปถึงวิมัสสนาในครวแรก พระสงฆ์ซึ่งนั่งอยู่ข้างล่างจับด้ายธัญ
 สวดคาถาวิมัสสนาตลอดจบหนึ่ง ต่อไปไม่ได้สวดอีก ในจบแรกยั้ง
 บนครวที่สองทอฐาเปตัพพังเรียกกันว่าอูฐาใน ยั้งบนอีกครวหนึ่ง
 ทอฐาเปตัพพังหลังเรียกว่าอูฐานอก ต่อไปคงแต่จบที่สองภณพระ
 ยั้งจบละสองครวบน คือทต้ายเวลายังครวหนึ่ง ทอฐาในอีกครว
 หนึ่งเป็นสองครวตลอดไปทุกจบ สวดตลอดคืนยังรุ่งอยู่ในสิบเอ็ดจบ
 ถ้าเสด็จออกหัวค่ำเป็นสิบสองจบบ้าง บางที่ยั้งบนอยู่ใน ๒ ครวบน
 เป็นธรรมดา แต่ถ้าเป็นสิบสองจบก็เพน ๒๕ ครวบน
 บนที่ยั้งในวันยังอาชานัน แต่เดิมมาใช้ สังฆการีคัมภีร์ เมื่อถึง
 กำหนดจะยั้งใช้ กรม พระ แสงบนต้นยั้งบนธัญญาบนชาดาพระมหาปราสาท
 แล้วทนายบนกรมพระตำรวจ ยั้งบนคาบตียาถึงเพนคัมเป็นธัญญาแล้ว
 จังได้ ยั้งต่อ ๆ กัน ครนแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
 เกิดรักษาพระองค์บนทองปราชญ์ ก็ให้รักษาพระองค์บนทองปราชญ์
 เมื่อเกิดเกณฑ์ หัดบนแดงขึ้น ก็ให้เกณฑ์หัดบนแดงมายังอีกพวกหนึ่ง

ครั้นตกมาในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทหารมัน
 ทองปราชญ์จึงอยู่ตามเดิมพวกหนึ่ง ถอนเกณฑ์หัดบนแดง เอาทหาร
 เกณฑ์หัดอย่างยุโรปยิงแทนพวกหนึ่ง ครั้นเมื่อหัดจบมหาฤกษ์
 มหาไชย มหาจักร มหาปราบ ขึ้นพร้อมกันกับท้าวทรงสร้างพระแสงปืน
 นพรคนสำหรับเข้าพิธี ก็ทรงพระแสงปืนนพรคน ซึ่งเป็นปืนอย่างที่เคย
 ว่าโก๊ อย่างเก่าๆ ทรงยิงเองทางช่องพระแสงที่ ๒ ด้านเหนือมุขตัวนอก
 เปนสัญญาณให้ยิงปืนมหาฤกษ์ มหาไชย มหาจักร มหาปราบ พระ
 แสงปืนนพรคนนั้นไม่สู้ดีดกนัก จึงได้โปรดให้จัดพระแสงปืนเหล็ก
 สำหรับยิงนำเรือพระที่นั่ง ขึ้นมาคงที่ชาตนาพระมหาปราสาท ทรง
 ช่องพระแสงที่ถ้าวแล้ว ดำด้ายใหม่เบญจพรณลัคนากับโกบน ขึ้น
 มาผูกกับพนักพระแสง เจ้าพนักงานประจุ่มอยู่ข้างล่าง เมื่อเวลาถึง
 กำหนดยิง ก็ทรงกระดุกเชือกยิงพระแสงปืนเหล็กนั้นเปนนสัญญาณ ซึ่ง
 ให้เป็นต้ององค์ ไฉนเพื่อจะดับปลับ เมื่อไม่ดับปลับก็ทรงทั้งต้ององค์ ภาย
 หลังมาเมื่อพระแสงปืนพระทวงสวัสดิ์เข้ามาถึง เปนพระแสงปืนใหญ่บันจุ
 ท้ายซึ่งได้เข้ามาถึงกรุงเทพฯ ในครั้งแรกโปรดยิงนักได้ทรงทดลองที่ประชุม
 วันแรกทาดนเทหลายครั้ง ครั้นเมื่อถึงพระราชพิธีก็โปรดให้มาคงที่ตรงหน้าพระ
 แกลโยงเชือกขึ้นมาทรงกระดุกเปนนสัญญาณ พระแสงปืนเหล็กทั้ง ๒ องค์นั้นก็
 คงไว้ด้วย ครั้นมาภายหลังเมื่อปลายๆ แผ่นดินทรงพระสุบินไป ว่ามีปืนอย่าง
 หนึ่งซึ่งเป็นรูปปืนใหญ่แต่ยิงได้หลายๆ นัด มีครกหินเหมือนอย่างปืนที่เคย
 กันว่าโก๊คงไว้ ทนนำพระที่นั่งอนันตสมาคม มีเจ้านายหลายพระองค์แต่ได้
 เข้ามาเฝ้า ทรงจำได้ว่ากรมขุนวรจักรองค์หนึ่ง ได้ทรงยิงปืนนั้นเป็นตูด
 รมิ จึงมีพระราชหัตถเลขาตั้งออกไปให้ทำตามกระแสพระสุบิน แต่ผู้ท้าว

นั้นจะคิดหันให้เป็นอย่างอื่น ก็กลัวไม่ไหว ใจ จึงทำเป็นวางบันจุ่มี่ตั้งต้นยาว ๆ
 สอดเข้าไปในช่องข้างท้ายบอกลื่น เลื่อนไปที่ช่องข้างใดก็ได้ คับตะหนาย ๆ
 นึก เมื่อได้ทอดพระเนตรก็รับสั่งว่าไม่เหมือนที่ทรงพระสุบิน แต่
 ยิ่งได้หยานนัยคล้ายคลึงกัน จึงพระราชทานชื่อว่าพระสุบินนั้นคาด ให้
 คงใช้ในการพระราชพิธีด้วย ในปีแรก ๆ ทรงเที่ยวหนึ่ง ๆ อยู่ใน ๖ นึก
 ครั้นภายหลังมาพระราชทานให้ข้าพเจ้าเป็นผู้ยั้งเนื่อง ๆ สายด้ามโกน
 โยงขึ้นมาที่พระเกศที่หนึ่ง ไม่ได้รวมอยู่ในพระเกศที่สองซึ่งเป็นที่ประทับ
 พระแสงเป็นอย่างเช่นทรงพระสุบินนั้น ภายหลังก็ทรงสั่งมาอีกจนได้ แต่
 พังมาถึงภายหลังไม่ทันจะพระราชทานชื่อ การที่พระบาทสมเด็จพระจอม
 เสด็จเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระราชครูในเรื่องยั้งนั้นมาก ทรงเป็นการแปรคติ
 ผูกหัดให้คุ้นเคยในการยั้ง ด้วยเวลาอื่นนอกจากยั้งอาชานาญยั้งครั้น
 แลวก็ไม่ได้ทรงเคย ในเมื่อตอนแรกยังเสด็จอยู่พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน
 เคยทรงพระแสงเป็นเด็กทางตีหิมขรรค์เนื่อง ๆ เอาหม้อเข้ากรอกน้ำเสวยแล้ว
 ขึ้นไปแขวนไว้บนต้นไม้ตามที่คลั่งแต่ที่โรงหมอ ทรงยั้งหม้อเข้า
 พอนึกครั้งหนึ่งกระสุนปืนเข้าไปตกถึงพระที่นั่งวงจันทร์ ซึ่งเปลี่ยนชื่อเป็น
 พระที่นั่งองค์ระฆาสน์ทุกวัน ในขณะพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า
 เสด็จอยู่ก็เป็นที่ตกพระทัย เสด็จพระราชดำเนินขึ้นไปพระราชทานทองคำ
 ส้มโกลีหนึ่ง แค้นมากไม่ได้ทรงพระแสงปืนอีกเลย นอกจากเวลา
 พิธี ถ้าจะคิดคืนพระแสงองค์ใดต้องถือไว้การพิธีทุกครั้ง แต่ถ้าจะคิด
 กระสุนตองแล้วก็ไม่ตองที่ประชุมวันฤๅตดานเท ที่ประชุมวันนั้นภายหลัง
 ก็เป็นอันเลิกไป เมื่อกระสุนไปถูกกระบือที่คนจูงมากกระบือถ่มแต่คนไม่
 เป็นอันคราย แค้นมากจึงมียุทธดานเทแห่งเดียว คือเมื่อพระแสงใหม่

มาจึงได้ต้องเล่นการน่าน ๆ มีทั้งหนึ่ง เพราะฉะนั้นเมื่อถึงการพระราชพิธี
 ครุฑนั้นแล้วจึงได้ทรงยิงปืนเป็นการฝึกซ้อมให้ชำนาญทุกปืนได้ขาด เมื่อมี
 ทหารผู้หนึ่งอยู่แต่ก่อน ก็เคยโปรดให้มายิงที่ซาดาวข้างพระที่นั่งวิมาน
 รัชยาพร้อมกันคราวนั้นข้างนำมาชำนาญหลายปี ถ้าเวลาดังแต่ยิงปืนยก
 แรกไปแล้ว ไม่ใคร่จะได้ได้จ้ะพระราชดำเนินไปประทับทางเจ้านาย
 ชุนนาง ประทับอยู่ที่ตรงพระเกตุ ครีตกับกรมพระพลเรศวิยาตกรณอยู่
 จน ๗ หุ้ม ๘ หุ้มจึงได้เสด็จขึ้นทุกปี ถึงทหารก็เหมือนแต่ก่อนมา ไม่
 ได้เคยฝึกซ้อมคิดดินในที่อื่น ต้องฝึกดัดเปลี่ยนกันเข้ามาชิงอาชญา เป็น
 การหัดคิดดิน ตลอดจนมาถึงทหารมหาดเล็กในแผ่นดินประจุบันนี้ก็ยิ่งถือว่า
 เป็นการฝึกหัดเช่นนั้นเหมือนกัน แต่พระแสงปืนที่สำหรับยิงเป็นสัญญาณ
 เดิม คงใช้สัญญาณระฆังตามเดิม จำนวนแต่ดัดดัดบ้างที่ยังปืนดัง
 จะว่าต่อไปนี้

ฝั่งขวานอก คือในพระบรมมหาราชวังชั้นกลาง ที่ซาดาวหน้าพระ
 ที่นั่งคู่ศิริมหาปราชัย ทหารมหาดเล็ก ๓๐ คนยิงปืนอินพินพวก ๑ ทหาร
 รัชชาพระองค์ ๓๐ คน ทหารแคตตถึงกัน ๓๐ คน ยิงปืนด้ามแหลมทั้ง
 ๒ พวก กรมกองแก้วจินดาเจ้ากรมปลัดกรมขุนหมื่น ๓๕ คน ยิงปืน
 มหาฤกษ์ มหาไชย มหาจักร มหาปราบ พวกหนึ่งเป็นสัญญาณใน

กรมทหารปืนใหญ่ ยิงปืนทองพินดินบัต ๒ บอก ยิงที่หน้าประตู
 วิเศษไชยศรีเป็นสัญญาณนอก

กรมทวนทองซ้ายขวา กรมเชนทองซ้ายขวา คู่มุขทองอย่าง
 ไท ๒ บอก ยิงที่ประตุมณีนพรัตน์

กรมอาสารองซ้ายขวา บันทอของฝรั่งเบ็ดหมวก ๒ บอกร ^๗ยังทอนหน้า
 ค้าดพระหลัดกเมือง

กรมฝัฟายคัซกซ้ายขวา บันทอของรางแท่น ๒ บอกร ^๗ยังทอนหน้าค้าด
 พระเลื่อเมืองพระทรงเมือง

กรมล้อมพระราชวัง ^๗คุมบันเห็ดกหามถั่น ๑๒ บอกร ^๗บันคาบดิดา
 ๕ บอกร ^๗ยังบนบ้อมรอบพระบรมมหาราชวัง ๑๒ บ้อม

กรมตำรวจแดพดพันทหารใน ^๗คุมบันหามถั่น ๑๘ บอกร ^๗ยังบนเชื่อน
 เพ็ชรกำแพงวัง ๑๐ คุ่มบด คือ

กรมทหารในซ้ายขวา ^๗ยังที่เชื่อนหน้าโรงงานบอกร ๓ ^๗เชื่อนตรงท่า
 กระแซ ๓ บอกร

กรมพลพันซ้าย ^๗ยังที่เชื่อนด้านวัดพระเชตุพน

กรมพลพันขวา ^๗ยังที่เชื่อนโรงไหม

กรมตำรวจถ่มซ้าย ^๗ยังที่เชื่อนริมอุโมงค์

กรมตำรวจถ่มขวา ^๗ยังที่เชื่อนบันไดตรงวัดพระเชตุพน

กรมพระตำรวจนอกซ้าย ^๗ยังที่เชื่อนเหนือแดไคพระที่นั่งสุทไธสวรรย์

ปราสาท

กรมพระตำรวจนอกขวา ^๗ยังที่เชื่อนบันไดริมบ้อมสัญญาใจวัง

กรมพระตำรวจในซ้าย ^๗ยังที่เชื่อนท้ายพระที่นั่งสุทไธสวรรย์

กรมพระตำรวจใหญ่ขวา ^๗ยังที่เชื่อนริมบ้อมสัญญาใจวัง พวกที่ว่า

^{๕๗}มานบนแห่งละ ๒ ^{๕๕}บอกรทงถั่น

กรมกองแก้วจินดา ^๗บันทอของมะนิดา ๒ บอกร ^๗ยังบนบ้อมเหนือบ้อม
 ไคพระที่นั่งสุทไธสวรรย์

กรมรักษาท้องพระคลังซ้ายขวา มี^๗บทของรางวัลแทน ๒ บอก ยิ่งที่บ่อน
พรหมอันนวยคิลป บ่อนอินทรอันนวยครุ

กรมเวือตั้งทหารใน มี^๗บทของอย่างไร ๒ บอก ยิ่งที่นำประตูศรี
สุนทร ๑

กรมพระตำรวจนอกซ้าย ยิ่งที่ท่าพระ ๑ นำวัดมหาธาตุ ๑ ยิ่งที่ประ
คุดินพระราชวังบวร ๑

กรมพระตำรวจใหญ่ขวา ยิ่งที่ท่าช้างพระราชวังบวร ๑ ประตูใหญ่
หน้าบ้านเจ้าพระยามหาโยธา ๑

กรมเกณฑ์อย่างฝรั่งซ้าย ยิ่งที่ประตูใหญ่นำวังกรมหมื่นกระษัตริย์
ศรีศักดิ์เคศ ๑

กรมพระตำรวจใหญ่ซ้าย ยิ่งที่หน้าบ้านพระยานาญนุโยค ๑ มุมบ้าน
เจ้าพระยาธรรมมา คือประตูใหญ่ริมบ้านพระยานรรัตน ๑ ประตูใหญ่
วัดบวรนิเวศน์ ๑

กรมพระตำรวจในขวา ยิ่งที่ประตูใหญ่วัดวังมี^๗สุทธาภาศ ๑ ประตู
ใหญ่บ่อนมหาภาพ ๑

กรมพระตำรวจในซ้าย ยิ่งที่ประตูนำวัดเทพธิดา ๑ ประตูเหนือ
บ่อนหมุดทอง ๑

กรมพระตำรวจต้นมขวา ยิ่งที่นำประตูตำราญราชภูณนบารุง
เมือง ๑ ประตูถนนเจริญกรุง ๑

กรมเกณฑ์หัดอย่างฝรั่งขวา ยิ่งที่ประตูนำวังกรมหมื่นภูบาลบริรักษ์
คือวังบูรพาภิรมย์เดียน

กรมพระตำรวจชั้นนาย ยิงที่ประตูสะพานหิน ๑ ประตูใหญ่
วัดราชบูรณ ๑

กรมพระตำรวจนอกขวา ยิงที่ประตูวัดพระเชตุพน ๑ ประตูท่าเรือ
ข้างศาลต่างประเทศ ๑ ปืนหามแน่นแห่งละ ๒ บอกทั้งต้น

ฝั่งควนคกกรมอาษาวิเศษซ้าย ยิงที่บ่อนวิไชยประสิทธิ์ตำบล ๑

กรมอาษาใหม่กรมท่าขวา ยิงที่ถนนวัดโมลีโลกย์ตำบล ๑

กรมอาษาใหม่กรมวังซ้าย ยิงที่ถนนวัดสมรรัตนตำบล ๑

กรมอาษาใหม่กรมวังขวา ยิงที่ถนนวังกรมหมื่นเทวานุรักษ์ตำบล ๑

กรมเรือกันซ้ายขวา ยิงที่ถนนอาจรรย์ตำบล ๑ ปืนหามแน่นแห่ง
ละ ๒ บอกเหมือนกัน

รวมตำบลซึ่งยิงปืนฝั่งควนออก สัญญาใน ๑ สัญญานอก ๑

ประตูวัง ๒ บ่อนหม่วง ๑๖ เชื้อนเพชร ๑๐ ถนนใหญ่ ๒ ประตูใหญ่

รอบพระนคร ๒๐ รวม ๒๕ ตำบล ฝั่งควนคกบ่อน ๑ ถนน ๔ รวม ๕

ตำบล รวม ๕๗ ตำบล

จำนวนปืนที่จ่ายไปยิง ปืนอินฟัน ๓๐ ปืนสามแหม ๖๐ ปืนคาบ

ดิดา ๕ ปืนทองมหาฤกษ์มหาไชยมหาจักรีมหาปราบ ๔ ปืนพื้นดินปัก

สัญญานอก ๒ ปืนอย่างไร ๔ ปืนฝรั่งเบ็ดหมวก ๒ ปืนทองมณีดา ๒ ปืน

ทองรางแท่น ๒ ปืนหามแน่น ๘๐ บอก รวมปืนเล็ก ๘๕ ปืนใหญ่ ๘๐

รวม ๑๘๕ บอก กำหนดที่ยิงปืนนี้ ยิงปืนมหาฤกษ์มหาไชยมหาจักรีมหา

ปราบก่อนแล้วจึงยิงปืนคืบ เมื่อยิงปืนคืบแล้วจึงยิงปืนสัญญานอกที่ประตู

วิเศษไชยศรี แล้วปืนบ่อนเชื้อนเพชรยิงไปเป็นลำดับประทักษิณรอบพระ

ราชวังแล้วพระนคร

อนึ่งเมื่อเวลาถึง ๕ โมง มีกรมพระตำรวจกับกรมต่าง ๆ ซึ่งจะว่า
ต่อไปเป็นกองตรวจตำบลที่ยังขึ้นตามประตูเมืองฝั่งตะวันออก & กอง ฝั่ง
ตะวันตก ๓ กอง คือพระยามหามนตรี พระยาราชโยธาเทพไปตรวจ
แต่ประตูใหญ่ศาลต่างประเทศถึงประตูตำราญราชภู ๒ ตำบล พระยามหา
เทพ หลวงราชมานูไปตรวจแต่ประตูเหนือป้อม หมูทวดง ถึงหน้าวัดรังษี &
ตำบล พระอินทรเทพ หลวงสุรินทรเดช ตรวจแต่น้ำวัดวนวิเศษถึงมุม
บ้านเจ้าพระยาบรมมาชิกรณ์ & ตำบล พระพิเรนทรเทพ หลวงเสนาภิมุข
ตรวจแต่ท่าช้างพระราชวังบวร ถึงท่าพระน้ำประตูศรีสุนทร & ตำบล
พระพรหมบริรักษ์ พระสุริยภักดี ไปตรวจฝั่งตะวันตกทั้ง ๕ แห่ง

การตรวจมณฑลธรรมเนียมแต่เดิม เจ้านายข้าราชการทั้งฝ่ายหน้าฝ่าย
ในต้องตรวจมณฑลทั้งสามวัน ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้า
อยู่หัวเวลาค่ำวัน ๑๑ คำ ๑๒ คำ ๑๓ คำ ไม่ได้เสด็จพระราชดำเนินพระ
ที่นั่งดุสิตมหาปราสาทเลย ถึงจะมีการได้กั้นศักระเจ้าลูกเธอที่ไม่เสด็จ
แต่เวลาเช้าขึ้นเสด็จทุกวันไม่ได้ขาด ด้วยการถวายตั้งขบวนแต่เพียงพระ
ในเวลานั้นถือว่าเป็นการสำคัญพระราชกุศลมาก แต่ถึงไม่ได้เสด็จพระราช
ดำเนินอย่างนั้น เจ้าพนักงานก็ตั้งฉัตรพระมหามงคต แต่ที่ตรงพระ
ภักดีตามแบบทั้งวัน ๑๒ คำ ๑๓ คำ ส่วนเจ้านายแลข้าราชการซึ่งจะ
เข้าไปเฝ้าในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ก็ต้องตรวจมณฑลทั้งต้องคืน
ต่อเวลาค่ำวันแรม ๑๔ คำจึงได้เสด็จพระราชดำเนิน ถ้าเจ้านายแลข้าราชการ
ตรวจมณฑลตั้งแต่เวลาเสด็จออกไป แต่ที่ทรงเองนั้นต่อเวลาสด
สมัยธรรมจักรจบแล้ว พอถวายอักษรจึงได้เสด็จพระราชดำเนินขึ้นใน
ม่านประทีป ราชอาคันตุรง พระภักดี ทรง พระมหามงคต ซึ่งโยงสาย ตีญาน

ประทับอยู่ณภณียักษ์จับแรกจับทรงพระมหามงคคุ่มัดดีแล้ว เสด็จพระราชดำเนินกลับ - ไม่ได้ทรงฟังภณียักษ์จับต้องค่อไป ครั้นมาในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินออกทรงเข้าทรงเย็นไม่ได้ขาดเคย แต่เจ้านายข้าราชการซึ่งเฝ้าในวัน ๑๒ คำ ๑๓ คำโปรดให้ยกเด็กเตี้ยไม่ต้องสร่วมมงคต พระมหามงคตซึ่งตั้งไว้นกพระราชนาสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอบ้าง พระเจ้าลูกเธอบ้างทุกวัน แต่พระเจ้าลูกเธอซึ่งทรงพระเยาว์อยู่นั้น อยู่ข้างจะคืนทรงมงคตกันจ้ะมากที่ได้ทรงวันเดียวไม่สระพระไทยบ่นออกแอดกันไปต่าง ๆ จึงโปรดให้มงคตมาสร่วมพระราชทานวันละสองพานถ้วนฟ้าทั้งสามคืน การททรงมงคตกันมาจนเจ้านายเล็ก ๆ ทุกวันนั้น คนเห่ก็จะท่งหนกท่งหนาเพราะอยากได้กันดีเป็นเบื่องหน้า เห็นเจ้านายเข้ามาฟังสวดแต่เข้ามาเกษากันคักจนเวลาเข้ามาให้หยอกใจกันไปไม่หาย เป็นเช่นนั้นโดยมาก ได้สร่วมมงคตเข้าก็คู้ค้อยสบายวางหน้าวางตาเป็นเจ้าได้กันดี ถ้าถึงวันยิงอาชานาได้ก็ถูกระบองเพชรเข้าด้วยคัมคายขบขันจนมาก ถึงจะหาถอนให้หวนคู้ๆเท่าไรก็ทนได้ ไม่เป็นไร ใครอยากดูให้เห็นจริงคอยคู้พิศตรคัมคักได้การทรงพระมหามงคตในวัน ๑๔ คำนั้น เมื่อเวลาภณียักษ์ขึ้นเสด็จขึ้นข้างในทรงพระมหามงคต แต่ทรงเค็ดเค็ดที่ยังด้ายดีญจน์ พระมหามงคคคุ่มัดดีก็ทรงสร่วมพระกรออกไปคู้ด้วย บางทีก็พระราชทานผู้ใดผู้หนึ่งซึ่งยังไม่ได้พระราชทานในสองวันล่วงมาแล้ว บางทีก็ไม่ได้พระราชทานทรงอยู่เพียงยิงปืนครั้งแรกแล้วก็เปิดองคด้วยประทับอยู่นาน เวลาจะเสด็จกลับทรงสร่วมพระกรท่งสองข้างไม่ได้ทรงกลับมาก กระบองเพชรแลพิศมรจ่ายในเวลาภณียักษ์เป็นหน้าที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอทรงจ่ายมาแต่เดิม

ถึงเวลาที่เสด็จขึ้นไปทรงพระแท่นกับเจ้าพนักงานหยิบถุงออกมา แล้ว
ถวายกระบองเพชรทรงซึ่งจากฤคคาถา อริโยตุโมมัมคโค เป็นต้น ซึ่ง
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานให้จากฤคใหม่แปลก
กันกับกระบองเพชรตามัญซึ่งจากฤคัพเพเทวามีลำเจระเป็นต้น แล้วจึง
ได้นำไปทูลขอเหนือธงข้างในแดแจกเจ้านายข้าราชการฝ่ายหน้า แต่คำที่
เรียกว่าแจกนั้นเป็นแต่ลัทธิว่าแจก นานี้จะเรียกว่าแย่งมากกว่า แดเวลา
จ่ายแล้วเสด็จยังเขื่อนกัน แล้วกระหมกกันดังกรอกแกรก ๆ จนเกือบไม่ได้
ยินภาณยักษ์ ถ้าโยนตงไปไกลทางหมกคนลัทธิหนึ่งคงจะแย่งกันเหมือน
แย่งตัวเปนนั่น

ในวันยี่งอาฎานานเป็นประเพณีมาแต่เดิม เจ้านายแลข้าราชการ
ต้องเข้ามาประชุมเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาททูลใหญ่ผู้น้อย ไม่ใคร่มีใคร
ค่อยเว้นว่างด้วยเป็นพระราชพิธีซึ่งจะให้เปนนมกตทวักกัน แดเป็นเวลา
ยี่งบ่นกตางคั่นชอนจะอยู่ข้างขบขัน ถึงชนเณรบคั่นนอหวค้ำกัยคงรักษา
แบบอย่างเดิมอยู่ไม่มีใครจะขาดเหมือนการพระราชพิธีอื่น ๆ

วันแรม ๑๕ ค่ำตั้งแต่เวลารุ่งไปพระสงฆ์ทศวดภาณยักษ์หยุดแล้ว ชน
สวดแผ่เมตตาพรหมวิหารจนเวลาเสด็จออกเสด็จพระ เมื่อเสด็จพระเสด็จ
แล้วทรงจุดเทียนหัดังครอบพระกริ่งถวายกรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์ ชาว
ที่ยกหมอนามนคตของเสด็จคงรายตามหน้าพระราชคณะ แล้วสวดทำ
น้ามนคตังโม นคติเม ยังกัญจิ รัตตังโถเก แล้วจึงสวดคาถา
รัตนสูตร แดก่อนเสด็จพระพุทมาจารย์ ภายหลังเสด็จพระพุทโฆษา
จารย์ คับเทียนไชยด้วยใบพลู เมื่อถึงปลายคาถารัตนสูตร แล้วสวด
สัพพะโรคินิมุคโต ตงท่ายะถาที่ไปจะนิพพุโต เปนเสด็จการทำน้า

มนต์ พระสงฆ์ซึ่งเข้าพระราชพิธีทางพระพุทธศาสนาประจำที่ต่างเมือง
 แด่ประมุขเมืองได้เข้าส่งของค้ำขันต่อกัน การอนุโมทนาวรรณมัสการพุทฺธ
 ภายหลังอธิการอีกวันหนึ่ง เป็นส่วนในพระเจ้าแผ่นดิน พระสงฆ์ไปแล้ว
 พระราชทานนำพระมหาสังฆิ แด่ทรงเจิมพระบรมวงษานุวงษทั้งปวง
 แค้นานใช้เข้าพระพุทฺธมนต์ในครอบพระกริ่ง ที่เหลืออยู่อีกมากน้อยเท่าใด
 ภาษามาตามาเข้ามาคงถวายในที่สงฆ์ข้างใน เทียนไชยซึ่งดับแล้วเหลือ
 อยู่หนึ่งส่งพนักงานพระศรีทุ่งส่งส่งพระโษษฐ ในเวลาดังนั้นพระสงฆ์ที่เข้า
 ในพระราชพิธีกลับไปแล้ว ต้องเที่ยวประณามนตกำหนดตามหมาย
 รับตั้งของเดิมว่า ประณำไปรยทรายเข้าในพระบรมมหาราชวัง พระสงฆ์
 ๑๐ รูป บาตรน้ำ ๘ บาตรทราย ๒ ชาวที่ใหญ่รับบาตร รอบพระบรมมหา
 ราชวังชั้นกลาง พระสงฆ์ ๑๐ รูป บาตรน้ำ ๘ บาตรทราย ๒ เหมือน
 กันเป็นแห่ง ๑ ในโรงพิธีฝั่งตะวันออก พระสงฆ์วัดสุทัศน์ ๓๒ รูป หม้อ
 น้ำ ๑๐ บาตรทราย ๒ ประเด่วัดสุทัศน์มาถึงถนนสี่ทิศ คือแยกถนนบำรุง
 เมือง ถนนเพ็ญนครแล้วแยกไปข้างเหนือ ๖ รูป ข้างใต้ ๖ รูป จนถึง
 บ້อมสุคตถนนเพ็ญนครทั้งสองข้างแห่งหนึ่ง พระสงฆ์ โรงพิธีบ້อมพระสุเมรุ
 ๖ รูป หม้อน้ำ ๕ บาตรทราย ๓ ประไปจนถึงบ້อมมหาเทพแห่ง ๓
 พระสงฆ์ที่โรงพิธีบ້อมมหาเทพ ๖ รูป มีหม้อน้ำบาตรทรายเท่ากันกับ
 ที่บ້อมพระสุเมรุ ประไปถึงบ້อมมหาไชยแห่งหนึ่ง พระสงฆ์ที่โรงพิธี
 บ້อมมหาไชย ๖ รูป ประไปถึงบ້อมมหาฤกษ์แห่ง ๓ พระสงฆ์ที่โรงพิธี
 ที่บ້อมมหาฤกษ์ ๖ รูป ประไปถึงบ້อมพระสุเมรุแห่ง ๓ รวม ๕ แห่ง
 ผู้ถือบาตรน้ำบาตรทรายกรมพระนครบาล ในฝั่งตะวันตก พระสงฆ์ที่โรง
 พิธีวัดโมลีโลกย์ ๖ รูป ประไปถึงศาลหลวงเก่าแห่ง ๓ พระสงฆ์ที่โรง

พิธีศาลหลวงเก่า ๖ รูป ประไปถึงโรงพิธีวัดอรุณแห่ง ๑ พระสงฆ์
 โรงพิธีวัดอรุณ ๖ รูป ประไปถึงโรงพิธีถนนอาจารย์แห่ง ๑ พระสงฆ์
 ที่โรงพิธีถนนอาจารย์ ๖ รูป ประไปถึงวัดอมรินทรแห่ง ๑ พระสงฆ์
 วัดอมรินทร ๖ รูป ประรอบพระราชวังหลังแห่ง ๑ รวม ๕ แห่ง หม้อ
 น้ำมาครทรายก็เท่ากับโรงพิธีประตูเมืองฝั่งตะวันออก แดเป็นธุระกรมพระ
 นครบาลรับหม้อน้ำมาครทรายด้วยเหมือนกัน แต่การที่ประต๋ำน้ำมนต์
 นอกพระราชวังนี้ จะเลิกเสียแต่เมื่อครั้งใดก็ไม่ทราบ ฤจะเปนแต่รวม ๆ
 กันไปเอง แต่หมายยั้งคงชั่งแค้อยู่ตามเดิม ที่ประอยู่ทุกวันนี้แต่ใน
 พระบรมมหาราชวัง พระราชาคณะ ๔ รูป บาตรน้ำ ๒ บาตรทราย ๒
 ชนประบนพระราชมนต์ยกรทุกแห่งตลอดจนที่พระบรมม ในเวลายื่น
 เจ้าพนักงานเวียนเทียนพระแท่นมณฑลสมเด็จพระพุธรูป แดเครื่องราช
 ประโภคเปนเสร็จการพระราชพิธี

แต่ในส่วนนครุศนัมมีการพระราชกุศลประจำปี คือมีการทรงบาตร
 พระสงฆ์มากชั้นกว่าปรกติอย่างเทศกาดแต่ม้าอบที่เรียกกันว่าแบ้งสด แต่
 เปนคำที่เรียกกันอย่างโบราณ ทุกวันนี้ไม่มีใครเรียก ดูถิ่นอาย
 เหมือนกับจะหอมเย็น ๆ แต่ต้นฐานว่าเป็นอย่างดีฤาอย่างเดดหายไม่ถูก
 ต้องถามจึงได้ความว่าแบ้งสดนั้น คือม้าอบที่อบด้วยตะคันอย่างเช่น
 ไซ้กนอยุ่ธรรมดานั่นเอง ปรงก็ปรงด้วยแบ้งร่ำแต่เจือน้ำดอกไม้มัดลงไป
 เพื่อจะให้หอมเย็นฤาจะให้เบ็ด็องน้อยอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่คงใช้เพ่น้ำ
 อบอย่างเดด แต่ก่อนมาพนักงานในพระบรมมหาราชวัง มีคนหนึ่ง
 เรียกว่าพนักงานแบ้งสด อยู่ในบาญชีค่อท้ายพนักงานพระสุคนธ์ พระ
 สุคนธ์นั้นเพ่น้ำอบอย่างดี แบ้งสดเพ่น้ำอบอย่างเดด น้ำที่ของ

พนักงานแบ้งสด มีอยู่สองอย่างเท่านั้น คือทำน้ำอบสำหรับส่งพระ
 ศรัทธาโพธิ์ในเวลาตรุษคราวหนึ่ง ส่งกรณศัคราวหนึ่ง ทำน้ำอบที่
 สำหรับพระราชทานรดเจ้านาย ข้าราชการ ในเวลาส่งกรณศัอย่างหนึ่ง
 นอกนั้นไม่มีธุระอันใด ตัวพนักงานมีมาแต่เดิม ก็ปล่อยให้ชอยู่ไปจน
 สิ้นชีวิต ครั้นเมื่อสิ้นชีวิตไปแล้วก็โปรดให้เด็กเลี้ยง แต่แผ่นดินพระ
 บาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว การแบ้งสดตกอยู่ในพนักงานพระสุคนธ์
 เป็นผู้ทำ เมื่อเวลาเช้าทรงบาตรแล้ว เคยกรอกขวดคอปด้องขนาด
 ใหญ่ ๕ ขวด น้ำส้ม ๕ ถัง รองพานทอง หม้อน้ำเงิน ๕ หม้อ มา
 ตั้งถวายตัวที่ห้องพระโรงทุกวัน กำหนดมากน้อยเท่าใดนั้นจะเป็นตาม
 จำนวนพระศรัทธาโพธิ์ซึ่งทรงนับถือ คือวันที่หนึ่งไปส่งพระพุทธรูป
 แดพระศรัทธาโพธิ์วัดพระเชตุพนแห่ง ๑ วัดมหาธาตุ ซึ่งเรียกว่าวัด
 พระศรีสรรเพชญ์ตามเดิมแห่ง ๑ วันที่สองวัดอรุณราชวรารามแห่ง ๑
 วัดสุทัศน์เทพวรารามแห่ง ๑ วันที่สาม วัดบรมนิวาศแห่ง ๑ วัดเกษ
 แห่ง ๑ วัดบวรนิเวศน์วิหารแห่ง ๑

หนึ่งในตรุษสามวัน มงคลคำถาณอทาน ๕ คำบด คือน้ำวัดบวรนิเวศน์
 คำบด ๑ น้ำวัดมหาธาตุ ซึ่งยังคงเรียกอย่างเก่าว่า น้ำวัดพระศรี
 สรรเพชญ์คำบด ๑ วัดสุทัศน์เทพวรารามคำบด ๑ วัดพระเชตุพนคำบด ๑
 วัดอรุณราชวรารามคำบด ๑ แต่เดิมว่าในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระ
 นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมหัศจรรย์ว่าวัดราชโอรสด้วย จะเป็นเด็กที่นำวัดราชโอรส
 มาวัดบวรนิเวศน์ถวายประการใดไม่ทราบ มีโรงปลูกขึ้นใหม่ทุกแห่ง วิเศษ
 ห้าโรง เป็นผู้ทำครัวแต่เป็นผู้เลี้ยง และมีผู้กำกับ คือ กรมเสด็จ
 มหาไทย์ กระต่ายไหม ชาววังดีสี่ ชาวคลัง สรรพากร มหาเด็ก

วังนอกซ้ายขวา จ่ายเข้าตำรายาหนึ่งเข้าชาววันละ ๕ ถึง เข้าแดงวัน
 ละ ๓๐ ถึง ทำโรงเปนเข้าชาววันละ ๒๕ ถึง เข้าแดงวันละ ๕๐ ถึง
 ตำรายาเปนเข้าชาว ๗๕ ถึง เข้าแดง ๑๕๐ ถึง แต่ส่วนที่ชอกกับเข้านั้น
 เมื่อถึงกำหนดตรุษแสดงกรานต์แล้ว ทำอินทรีสุริยาก็นำเงิน ๓๐ ซึ่งมา
 ถวายทรงจบพระหัตถ์ แล้วจึงไปจ่ายให้แก่นายวิเศษทั้ง ๕ โรง แต่มิใน
 หมายเกณฑ์ให้กรมแสงจัดมัตโกน แตะตะไกรไปประจำอยู่ที่โรงทานทั้ง
 ๕ ตำบล สำหรับราษฎรจะได้คึดผสม การที่จัดนั้นจะเป็นการสนับสนุน
 อย่างค่าตาน้อทานพระเวสสันดรอย่างเก่า ๆ จะให้มั่วพรักพร้อมทุกอย่าง
 แต่การเลี้ยงทั้งปวงนั้นไม่ต้องส่งใส่ยถะยถะเปนอย่างสูงเปนแน่ ของ
 อาหารอย่างสูงเช่นนี้ของไรที่ของเหล็กจึงจะพอบริบรอง แต่มิที่พิเศษอยู่
 อย่างหนึ่ง คือเจ้านายขุนนางมักจะได้รับตำรับที่ทำอินทรีสุริยา ไป
 เทียบแจกถึงวงศ์ถึงคำหนัก ถ้าเปนของเช่นนั้นแล้วอยู่ข้างจะทำพอใช้ แต่
 เจ้านายที่ในวังนี้ บางแห่งก็เข้าใจกันว่าของที่ทำอินทรีสุริยาไปให้นั้น
 เปนให้สำหรับทำบุญ นำไปถวายพระสงฆ์เสียก็มี ที่จะเสวยเองนั้นมี
 น้อย ข้าหลวงกินนั้นมาก แต่ที่แท่นสำหรับจะได้มาลงในวิโปด
 ทางว่าถวายพระราชาผู้สด ซึ่งกรมวังสำหรับมาตะโกนตรงหน้าพระที่นั่ง
 อย่างปลาปล่อย อ้างได้ว่าบรมวงษานุวงศ์เสวยเท่านั้นองค์ ข้าราชการ
 ผู้ใหญ่ผู้น้อยเท่านั้น พระสงฆ์แต่ราษฎรเท่านั้น ทางว่าถวายพระ
 ราชาผู้สดจะเหมือนกันทุกปีฤกษ์แปลกกันก็แสดงอยู่ เพราะไม่ว่าใครจะได้
 พังแวง ๆ บ้างก็ไม่จำกัดด้วยรู้ว่าเป็นการช่างเถาะโดยมาก ได้ขอจำนวน
 ทางว่าที่กรมวังมาเก็บยอดบาญชี ลงไว้เปนครุอย่างมีหนึ่งมีจำนวน
 คั้งนี้ โรงทานทั้ง ๕ โรงมีคนกินเลี้ยง ๓ วัน พระสงฆ์ ๔๓๒ ตำรายา ๒๗๓

ข้าราชการ ๒๔๓ ราษฎรชายหญิง ๓๓๓ นักโทษ ๒๒๕ รวม ๑๔๘๔ คน
 จำนวนตำรวจที่เสีย ตำรวจเอก ๓๓๓ ตำรวจโท ๒๕๘ ตำรวจตรี ๓๓๒
 รวม ๘๘๔ ตำรวจ



กาลานูกาต

การพระราชกฤษฎีกากาลานูกาต ที่เรียงลงในเรื่องพิธีสืบสองเดือน
แต่ก่อนว่าเกิดขึ้นในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้ง ยก
ไว้แต่สงครามนั้นเป็นการผิดไป บัดนี้มีความมาว่ากาลานูกาต ท้าย
พระราชพิธีตรุษพระราชพิธีสารท เข้าพรรษาออกพรรษา แต่ท้ายฉลอง
ไตรยบันเป็นของมีมาแต่เดิม ท้ายวิสาขบูชาเกิดขึ้นในแผ่นดินพระบาท
สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย ก็กาลานูกาตท้ายพระราชพิธีตรุษ ได้ทำ
ในวันเดือน ๕ ขึ้นค่ำหนึ่ง ที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย มีพิธีการพระราช
กฤษฎีกาทรงลง เหมือนเช่นใดก่อกำมาแต่ในการกาลานูกาตท้ายฉลองไตรย
แต่พระสงฆ์ ใช้พระสงฆ์ กรุงเทพฯ ๗ ตำบลปรณ ใช้ผ้าสังฆนิหัง หมาก
พลูขบเทียนร่วมรองเท้า จำนวนพระสงฆ์รายวัดประจำพระอุโบสถซึ่งตำบลปรณ
นั้น เห็นว่าความในเดือนนั้นมากแล้ว จะว่าก็จะยาวหนักไป การดัดปร
กฤษฎีกากาลานูกาตเดือน ๖ มีจำนวนพระเหมือนกัน จึงจะของดไปไว้ว่า
เดือน ๖ ค่ะไป

ในการพระราชพิธีเดือนดับเดือนห้าคนคิดเองกัน เพราะตัวนัก
ชดถุกษ์ ที่เรียกว่าตรุษเองนั้นก็คาบมี คือวันแรมสิบค่ำสิบห้าค่ำ
หนึ่งเดียวแล้วการจึงต้องคิดเองพัวพันกันไป ครั้นจะคิดเอาสงครามด
เป็นเดือนห้า ก่อนสงครามเป็นเดือนสี่ ตามความจริงซึ่งเป็นอยู่ดังนี้
คือถุกษาในเดือนห้าก็เรียกว่าถุกษาพระราชพิธีตรุษเป็นต้น ก็จะต้องว่า

คัดลอกจนกระทั่งเสร็จงานซึ่งเป็นกัน จะรักให้ยืดยาวเหลือใจมาก
แล้วจะต้องฝันชื่อเดือนอยู่ ครั้นจะคิดเอาแรม ๑๕ คำแถมคำหนึ่งให้ขาด
เป็นรายเดือนไป การพระราชกุศลในพระมณฑปที่ขนาบคาบเกี่ยวกัน
จึงได้ขอแบ่งการวันใดซึ่งเห็นว่าควรจะว่า ในเดือนนี้เสียให้เสร็จทีเดียวเช่นกา
ถานกาด เพราะเป็นของค้อพระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์ที่จะว่าเสีย ที่เป็น
เรื่องยืดยาวคงแต่การรับใหม่เป็นต้น ขอคิดไปไว้เดือนห้า

การที่ควรจะคิดเดือนนั้น ที่เป็นข้อสำคัญยิ่งใหญ่ว่าจะไม่ใคร่
จะมีบทพร้อมเพียงได้นั้น คือวันแรม ๑๒ คำเวลาเช้าจุดเทียนไชย
ถ้าไม่ทรงพระประสงคราไม่มีที่เสด็จพระราชดำเนินแห่งใด จะเสด็จพระ
ราชดำเนิน ในการพระราชพิธีนั้นไม่ได้ขาดเลย แต่ก่อนมามหาดเล็ก
มักจะโรโรไม่ใคร่มีใครมา จะเรียกโคมไฟฟ้าซึ่งจะสำหรับจุดชนวนเทียน
ไชยไม่ใคร่จะได้ จึงกันตังตังตังเปล่าไป ขอให้จำไว้ว่าวันนั้นแล้วเป็น
โคมไฟฟ้าขาดไม่ได้ แดวัน ๑๕ คำ เป็นหน้าที่ของมหาดเล็ก ซึ่งจะต้อง
ถวายเทียนทอง ๔ เล่ม แดโคมไฟฟ้าด้วยเหมือนกัน หน้าที่กรมภาษามาตา
ก็มีหลายแห่ง แต่อยู่ข้างจะดีไม่สู้จะขาดนัก คือในวัน ๑๕ คำนั้น ต้อง
เชิญพระมหาสังฆคณาจารย์มาตั้งไว้ ทททกราบ เมื่อเจ้าเกษากันต์
แล้ว ต้องเชิญพระมหาสังฆคณาจารย์ไปพระราชทานที่สังฆคณาจารย์หนึ่ง เมื่อเสร็จ
แล้วต้องเชิญพระมหาสังฆคณาจารย์มาตั้งไว้ ทททข้างพระเกาอี้ ต้องมีใบมคม
ด้วย แต่ใบมคมนภาษามาตาค่อนอยู่ข้างจะเคอะเขินที่จะเคอะ ถ้าได้
จะเก็บใบมคมนกัณจนเป็นดีแดงพับไปพับมา ถ้าได้จะแก้เป็นเชียวแข
กราก ถ้าได้จะโตกโตจนกว้างเกือบหัวกึ่ง ถ้าได้จะเล็กกัณพอดิ
ออกมาเป็นสามใบ เกิดมาเป็นภาษามาตาเห็นเก็บใบมคมเป็นอันอย่าง

ยังเป็นนิจนิรันดร์ ไม่ได้เคยเหมาะแต่สักครั้งเดียว ควรจะไปขอทาน
 พรหมณเฑาะไปเรียนตำราเก็บใบมดุมมาเสียให้ได้จะดีขึ้น เมื่อพระราช
 ทานนำเจ้า ซึ่งขึ้นมาเฝ้าบนพระมหาปราสาทแล้ว ต้องเก็บพระมหา
 ดั่งขึ้น แดพระมหาขามรงค์ ขึ้นคงที่เดิม เวลาค่ำเมื่อสวดธรรมจักรแด่มัย
 ต้องเชิญพระมหาสังข์ถวายสำหรับทรงรดน้ำแดเจิมขึ้น วัน ๑๕ ค่ำเวลา
 เข้าต้องเชิญครอบพระกริ่งลงมาคงไว้ ทททกราบ แดเชิญฤกษ์คอยรับ
 พระมหาสังข์ซึ่งพระราชทานนำพระบรมวงษานุวงษ์แล้วขึ้นคงไว้ที่ ถ้า
 ไม่ได้เสด็จพระราชดำเนินออกพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ต้องเชิญพระ
 ครอบพระกริ่งถวายพระเจ้าบรมวงษ์เธอ กรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์
 ทรงดับเทียน ในเวลาดับเทียนไซ้แล้ว เชิญพระครอบแดพระมหาสังข์
 มาคอยถวายที่ห้องพระโรง พระที่นั่งจักรพรรดิพิมานปราสาท

ในวัน ๑๕ ค่ำเวลาเย็นเสด็จพระราชดำเนินออกทอดพระเนตรแก่พระ
 ข้าราชการตำรวจมหาดเล็กต้องสวดมนต์คงแต่เวลาเย็น แต่พระบรมวงษา
 นุวงษ์ ไม่สวดมคอเสด็จขึ้นไปเฝ้าบนพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท การ
 อื่น ๆ อันใดไม่ใครจะมีขาดนัก ถึงพระเต้าโสนทกที่พระมหาปราสาทนี้
 มหาดเล็กอยู่ข้างจะดีกว่าทุกแห่ง เพราะมิใช่เวลาแต่งตัว ถ้าถูกเสื่อ
 เยี่ยมรับแล้วจะอยู่ข้างอุ่น ๆ เสมอไป เพราะมีม้วนมูกุน่าออกเนื่อง ๆ
 จึงได้เผลอ

เดือนห้า

การพระราชพิธีในเดือนห้า ได้กล่าวไว้แล้วว่าจำเป็นจะต้องเกี่ยว
 ท้ายพระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์ในเดือนสี่ เพราะการในวันขึ้นห้าเดือนห้า
 ซึ่งได้แบ่งว่าไปแล้วบ้าง เช่นการพระราชกุศลกฐาณูกาต แต่ส่วน
 การซึ่งออกชื่อว่าเปนม้าสำหรับปีใหม่ที่เกี่ยวอยู่ในการพระราชพิธี คือการ
 ตั้งเวยเวทดาตเตยงโตะ กับทั้งการซึ่งอยู่ในเดือนห้าแท้แต่เรียกติด
 ท้ายพระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์ เช่นถือน้ำตรึก ได้ยกมาไว้ในเดือนห้า

การพระราชพิธีในเดือนห้า ที่มีมาในกฎมณเฑียรบาลไปเริ่มกล่าว
 ถึงการออกสนามใหญ่ คือสระสนามฤๅกเชนทรวัดสนามทีเดียว หา
 ได้กล่าวถึงการเล็งสังกะสกราณศที่เปนม้าพระราชกุศลอย่างใดไม่ ส่วน
 จดหมายถ้อยคำขุนหลวงหาวัดซึ่งเป็นคู่กัน ก็หาได้กล่าวถึงการ
 พระราชพิธีทอดเชือกตามเชือก สระสนามฤๅกเชนทรวัดสนามในเดือน
 ห้าไม่ ไปกล่าวถึงแต่การพระราชกุศลสังกรานศอย่างเดียว พิเคราะห์
 ดูโดยอนุมานเห็นว่ากฎมณเฑียรบาลเป็นธรรมเนียมเก่า ขั้นตอนการ
 พระราชกุศลอยู่ข้างจะห่างเหินไม่ใคร่จะมีมากนัก การพิธีอันใดยัง
 ได้ตามทางดุษิพราหมณ์มากกว่าที่เจือปนพระพุทธศาสนา เปนต้นว่าการ
 บรมราชาภิเศก เมื่อตอบส่วนดูโดยละเอียดตามพระราชพงษาวดาร
 ก็เห็นได้เป็นแน่ว่า ตลอดลงมาจนแผ่นดิน สมเด็จพระเอกาทศธรรมหาราชการ
 บรมราชาภิเศกหาได้เกี่ยวข้องกับพระราชพิธีสิ่งไม่ แต่จะวินิจฉัยให้

ตะเยียดในทันทีจะชักให้ยาวความไป เพราะเป็นเหตุที่เพียงแต่ยกมา
เปรียบ เมื่อมีโอกาสอื่นซึ่งสมควรจะอธิบายข้อความนั้นให้แจ่มแจ้ง
จึงจะอธิบายภายหลัง คงต้องการในทันทีแต่เพียงว่าการพระราชพิธีซึ่ง
เจือปนเป็นการพระราชกุศล ก็จะมานับชุกชุมขึ้นเมื่อเปลี่ยนบรมราชวงศ์
ซึ่งร่ายแล้วโดยมาก เพราะฉะนั้นในกฎมณเฑียรบาล จึงหาได้กล่าว
การพระราชกุศลในเดือนห้าขึ้นไม่ ส่วนจดหมายเหตุหลวงหวัดซึ่งมีได้กล่าว
ถึงการตั้งรณาน ฤกษ์เซ่นท้าวตั้งรณานนั้นเท่า ก็เป็นด้วยหนังสือขึ้นกล่าว
ถึงปัจจุบันกาล ในเวลาอายุของท่านผู้แต่งการพระราชพิธีตั้งรณาน ในชั้น
หลังลงมาตลอดจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ เกือบจะมีแผ่นดินละครครั้งคล้าย ๆ
กับตั้งกัณฑ์เดินสวนเดินนา ที่จะได้ซ้ำต้องไม่มี ๆ แต่เว้นว่างไปไม่แท้ การ
เซ่นท้าวตั้งรณานซึ่งกำหนดอยู่ปรกติทุกวันนี้ เป็นการเกิดขึ้นใหม่ในรัชกาล
ที่สี่ เพราะฉะนั้นที่ขุนหลวงหวัดจะไม่ได้เคยเห็นตั้งรณานฤกษ์เห็นแต่
จำไม่ได้เลย แต่ถือว่าไม่เป็นพระราชพิธีประจำเดือน จึงได้ยกเอามาได้
กล่าว ๆ ถึงแต่การพระราชกุศลสงกรานต์ ซึ่งเป็นการใหม่ทำอยู่ในเวลานั้น
แต่การถือน้ำพระพิพัฒน์ซึ่งจากมั่งกล่าวทั้งสองแห่ง แต่ในกฎมณ
เฑียรบาลหาได้กล่าวไว้ในพิธีประจำเดือนไม่ เห็นจะเป็นเพราะมีหนังสือ
ต้องครวหาเหมือนกันจึงยกไปไว้เป็นเอกเทศต่างหาก แต่ข้อความที่มี
อยู่นั้นก็เห็นว่าแต่เพียงกำหนดตำแหน่งถือน้ำฝ่ายในฤกษ์ในราชตระกูล ก็คือว่า
“พระภรรยาเจ้าทั้งสี่ พระราชกุมารพระราชธิดา ถวายบังคมถือน้ำ
ในหอพระ ถ้วนหน้าในมณฑลภิเศก” ดูเป็นว่าด้วยพระของกรมวัง
เป็นการในพระราชมณเฑียรอย่างเดียว แต่ส่วนจดหมายเหตุหลวงหวัด
นั้นก็ยกความเรื่องถือน้ำไปว่านอกพระราชพิธี มีแต่รูปข้อความคล้ายคลึง

กับที่ได้ยินเล่ากันมาบ้าง แต่พิสดารนั้นเพื่อให้เกิดอริยาบทได้ชัดเสียแล้ว
 ว่าผู้แซกแซมความแต่งงานใหม่ ด้วยเหตุว่าพระเจ้าแผ่นดินแต่ก่อนหา
 ได้เสด็จพระราชดำเนิน ออกให้ข้าราชการ ถวายบังคม ถือน้ำพระพิพัฒน์เสด็จ
 ถึงวัดไม่ พึ่งจะมาเกิดธรรมเนียมขึ้นในรัชกาลที่สี่ ก็เหตุใดในคำ
 ให้การขุดหลวงหวัด จึงได้เล่าเหมือนหนึ่งเกิดในรัชกาลที่สี่ในกรุง
 รัตนโกสินทร์จนแต่งตัวแต่งคน แต่มิเสด็จโดยกระบวนพยุหยาตราวุ่น
 วายมากไป ซึ่งมิได้เคยมีมาแต่ก่อนเลยดังนั้นก็เห็นว่าเป็นอันเชื่อไม่ได้
 ในตอนนั้น พึ่งมีปรากฏในแบบที่ดพิมพ์ฉบับเดียว ด้านหน้าเรียงถนัดกับ
 อยุธยาหลวงหวัด ถ้าของเดิมขุดหลวงหวัดได้กล่าวไว้ถึงเรื่องจริง
 เมื่อเราได้อ่านทราบความก็จะเป็นที่พอใจเหมือนหนึ่งทองคำเนอบริสุทธิ์ ซึ่ง
 เกิดจากคำบางตะพาน เพราะท่านเป็นเจ้าของแผ่นดินเอง ท่านกล่าวเอง
 ก็ย่อมจะไม่ผิดพลาดเคลื่อนเลย แลเมื่อมีผู้ตั้งทองให้ดูบอกว่าทองบาง
 ตะพานแท้มีธาตุอื่น ๆ เจือปนมากจนเป็นทองเนื้อดำ ถึงว่าจะมีทองบาง
 ตะพานเจืออยู่บ้างจริงจะรับได้ฤๅว่าทองทั้งก่อนนั้นเป็นทองบางตะพาน ผู้
 ซึ่งทำลายของแท้ ให้ปนด้วยของไม่แท้เสียเช่น ก็เหมือนหนึ่งปล้น
 ถักทรัพย์สมบัติของเราทิ้งไป ซึ่งควรจะได้รับแล้วเขาถึงที่ไม่บริสุทธิ์
 ลงเจือปนเสียจนขาดประโยชน์ไป เป็นที่น่าเสียดายยิ่งนักไม่ควรเลยที่ผู้
 ใดซึ่งรู้สึกตัวว่าเป็นผู้รักหนังสือจะประพฤตินั้น หนังสือจะเคลื่อน
 คลาศมาจากแห่งใดก็หาทราบไม่ แต่คงเป็นของไม่บริสุทธิ์ซึ่งเห็นได้ถนัด
 บัดนี้ขอแยกข้อความออกว่าตามลำดับ ซึ่งได้เรียงมาตามอย่างแต่
 ก่อนนั้น แยกข้อความพิสดารของการแก้ไขไว้เป็นหมวด ๆ ตามราย
 ของการพระราชพิธีและการพระราชกุศลนั้น ๆ การในเดือนห้าเริ่มต้น

ที่ ๑๖ การสังเวทเวทดา สมโภชเครื่อง เติงไต่ระบี่ใหม่

การสมโภชเครื่องในท้ายพระราชพิธีสมโภชฉัตรนั้น เปมธรรมเนียม
มีมาแต่เดิม แต่ครั้นเมื่อถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงพระราชดำริห์เสาะหาแบบอย่าง การพระราชพิธีต่าง ๆ ซึ่งมีในกฎมณ
เทียรบาล มาประกอบกับธรรมเนียมใหม่ๆ แล้วจึงขึ้นเป็นแบบอย่าง
ย่อๆ ต่อมาจึงหายไปอย่าง แต่ในการเรื่องเติงไต่ระบี่นี้ เกิดขึ้นด้วยการ
สมโภชเติงไต่ระบี่ขึ้น มีในพระราชพิธีเก่าๆ หายแห่ง มีการบรมราชา
ภิเศกเป็นต้น ทรงเห็นว่าตรงกันกับเรื่องเติงไต่ระบี่อย่างฝรั่ง ก็ดูเป็น
การน่าเด่นอยู่ เพราะได้ทั้งการเก่าการใหม่ เป็นเหตุให้เกิดความสมัคร
สมิทธิพรอันมุดกัน จึงได้ทรงตั้งแบบขึ้นในวันขึ้นค่ำหนึ่งเดือนห้า
เวลาเช้ามีการพระราชกุศลตักบาตรพระบรมอัฐิ ยกไปทำที่พระที่นั่ง
อมรินทรวินิจฉัย เวลาค่ำว่างอยู่ จึงให้เชิญพระสยามเทวาธิราช ซึ่ง
ตั้งอยู่ในพระราชพิธีแล้วนั้น ออกมาตั้งทูลนมัสการแล้ว พระที่นั่งดุสิต
มหาปราสาทแต่ให้เชิญเจ้าหัวนมกับทงเทวรูปที่ห่อแก้วมาตั้งด้วย ตั้ง
เครื่องสังเวทไต่ระบี่ขึ้นเรียงติดๆ กันสามไต่ระบี่ ที่พื้นราดาน่ามขี้เต็ด ตั้ง
พระแท่นเป็นราชอาสน์ตรงอิมฉันทข้างขวานออกมูขี้เหิน แล้วกันฝา
เพี้ยมเสมอน่าทิมคดเป็นฉากโรงตกร กันรอบทิมคดเป็นในโรง มีตกร
หลอดเงินเรื่องต่างๆ คือจับคนมีพระนางออกจุดเทียนแล้วว่าคอกไม้เงิน
ทอง พระต้องคราวหนึ่ง นางต้องคราวหนึ่ง ค่อยไปเป็นจับถึงหัวค้ำเป็น

อย่างที่เล่นยื่นเสมอทุกปี ตอนนั้นไปบางที่เป็นพระรามเข้าสวนพิราพบ้าง
 เล่นหนทุกบ้าง เรื่องสั้น ๆ คล้าย ๆ เรื่องเบิกโรง เปลี่ยนกันไปเรื่อย ๆ
 เล่นกลางแจ้ง แล้วให้ ตั้งโต๊ะเลี้ยงเครื่องต้นกับพระเจ้าลูกเธอ ตั้งบน
 พระที่นั่งอาภรณ์พิโมกข์ เจ้านายโต๊ะหนึ่ง ข้าราชการผู้ใหญ่ชั้นเสนาบดี
 โต๊ะหนึ่ง ขุนพระยาแฉ่งพระสังฆาธิการโต๊ะหนึ่ง หลวงโต๊ะหนึ่ง ขุนโต๊ะ
 หนึ่ง แต่โต๊ะฝรั่งนั้นไม่แน่ เดิมก็มีโต๊ะเดี่ยวเป็นโต๊ะยาวกว่าทั้งปวงตั้ง
 ริมโรงละคร คู่ก็เรียบร้อยกันมาได้หลายปี ภายหลังเกิดเหตุขึ้นที่มณฑล
 ลือลือ ว่าต้องนั่งโต๊ะเจอบนกับคนแถว ๆ พวกนั้นกลับไปเสียไม่ยอมนั่ง
 จึงได้แยกใหม่เป็นสองโต๊ะ โต๊ะหนึ่งเป็นสำหรับกงซุล โต๊ะหนึ่งสำหรับ
 พ่อค้ามีต้นนารีมาดหลวง พวกพ่อค้าก็เกิดอาวตกันขึ้นอีก ว่าตัว
 เคยหนึ่งได้กับกงซุลทำไมจึงต้องแยกย้ายกัน กลับไปเสียบ้างคงอยู่บ้าง
 ข้างฝ่ายกงซุลกับกงซุลเองก็เกิดรังเกียจว่า เป็นกงซุลคิปปิโธมาคิกกงซุล
 พ่อค้า บางคนก็ยอมนั่งบางคนก็ไม่ยอมนั่ง ภายหลังแยกออกไปอีก
 เป็นโต๊ะโต๊ะห้าโต๊ะ ถิ่นวุ่นวายกันอยู่เสมอไม่มั่งคั่งที่สุดลงได้ ด้วยการที่เชิญ
 นั้นไม่ได้เชิญเฉพาะว่าตัวผู้หนึ่งผู้ใด บอกไปตามกงซุลทุก ๆ กงซุลตาม
 แต่จะพาใครมากี่มากันหมด ๆ เมืองทุกคราว แต่คำที่ว่าหมดเมืองนี้
 หนึ่งจะเข้าใจกันอย่างมากไป หมดที่ในเมืองไทยประมาณสักหกสิบ
 คนเท่านั้น แล้วอีกจากนั้นก็เหลือเกินไม่ได้หยุดหย่อนเลย คงเรียบร้อยค้อย
 แต่พวกมีต้นนารีกับพวกมาดหลวง จึงต้องคดงเป็นอันเด็ดเดี่ยวด้วย
 ความรำคาญก่อนต้นรัชกาลหลายปี คงเลี้ยงแต่เจ้านายขุนนางข้าราชการ
 เครื่องโต๊ะโต๊ะเลี้ยงหนักเป็นอย่างเก่า ๆ กับเข้าไทยบ้างจีนบ้างฝรั่งบ้าง
 ทั้งหวานทั้งคาวคงพร้อมกันเต็มบนโต๊ะ มีมัดซ้อมช้อนตะเกียบตำรับด้วย

ดูก็เป็นการอย่างเมื่อ ๆ กันอยู่ไม่สู้สนุกสนานอันใด เวลาเมื่อทรงจุดเทียน
ถึงเวลาดวงทรงเจิมเครื่องทพระแท่นแดเจิมเทวรูปด้วย เสด็จขึ้นอยู่हांทุ่ม
ฤๅสองยาม ครั้นเมื่อแผ่นดินประจวบนั้นในปีแรกพระบรมศพอยู่บนพระ
มหาปราสาท การพระราชพิธีย้ายไปทำพระที่นั่งอนันตสมาคม ท่านผู้
เป็นประธานในราชการเวลานั้น ต่างคนต่างเมื่อเลี้ยงโต๊ะคืองอดดาหัดับ
ขันทานอันก็ตกลงพร้อมใจกันขอให้เลิกเสีย การเลี้ยงโต๊ะใหญ่ตามซึ่ง
เกิดขึ้นในรัชกาลที่สี่ จึงได้เป็นอันเลิกสูญไปแต่่นมา

ครั้นต่อมาภายหลัง เมื่อใช้ธรรมเนียมฝรั่งชุกชุมขึ้น มีการเลี้ยง
โต๊ะในวังเนื่อง ๆ จนถึงปัจจุบัคค ๑๒๓๖ เมื่อย้ายมาอยู่พระที่นั่งนั้น จึงได้
เกิดการเลี้ยงบ้ใหม่ขึ้นเป็นคราวแรก แต่เลี้ยงเฉพาะพระบรมวงษานุวงษ
ประมาณหกสิบพระองค์ตลอดมา เว้นไว้แต่บ้ใดซึ่งมีเหตุการณ์ขัดข้องก็
เลื่อนไปเป็นสังกรานค้บ้าง ยกเสียทีเดียวบ้าง บางบ้ก็แบ่งพระองค์
ต่าง ๆ ตามซึ่งเรียกอย่างฝรั่งว่า แฟนค้เดรสส์ Fancy dress. บางบ้ก็
แบ่งพระองค์ตามธรรมเนียม แต่มีการเล่นต่าง ๆ คือเวลาเลี้ยงโต๊ะแล้ว
เป็นอย่างเล่นโยนน้ำบ้าง เล่นกลบ้าง เล่นเทยเคอร์บ้าง มีแพร่ขายของ
ครึ่งหนึ่งเมื่อปัจจุบัคค ๑๒๔๘ มีดคนหน้าพระที่นั่งคู่ค้ค้มหาปราสาทใน
เวลาค้าด้วยทุกคราว แต่ในเวลาทีเลี้ยงบ้ใหม่นั้น มีฉลากของพระราชทาน
พระบรมวงษานุวงษทมานั่งโต๊ะด้วยทุก ๆ พระองค์ แต่ฉนหมพระราชทาน
เจ้านายข้าราชการในหมู่กรมต่าง ๆ หดายแห่ง การบางบ้ก็ส่งนุคนค้ค้
ครั้นมากบางบ้ก็ไม่ส่งนุคนค้ค้ครั้น บางบ้ก็ประชุมกันอยู่จนเวลารุ่งเช้า
บางบ้ก็เลิกไปในเวลาค้ค้

อนึ่งการตั้งเวรเวรดา ซึ่งเคยมีพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทแต่ก่อน
 นั้น ก็โปรดให้มีตามเคยแต่ย้ายไปทำเวรดาเข้า ที่พระที่นั่งทรงธรรม
 ในพระบรมมหาราชวัง มีเครื่องตั้งเวรแดดครหดวงซึ่งยังเหลืออยู่ ออก
 มาจุดเทียนคู่หนึ่ง แล้วต่อไปก็หาตครผู้มั่งมีดาศักดิ์มาเล่น จนตลอด
 เวลากดางวัน พอต่อกันกับการเลี้ยงเวรดาถางคืน การบิใหม่เป็นเสร็จ
 กันในวันเดียวกัน

เตือนหา

ที่ ๑๗ การพระราชพิธีศรีสุภานุภัก

คือถือนาพระพิพทม์

เป็นพระราชพิธีใหญ่สำหรับแผ่นดินมีสืบมาแต่โบราณ ไม่มีเวลา
เว้นว่าง มีคำอ้างถึงว่าเป็นพิธีระบุมงคลของบ้านเมือง กำหนด
ปีละครั้ง คือในเดือนห้าขึ้นสามค่ำครึ่งหนึ่ง เดือนสิบแรมสิบสาม
ค่ำครึ่งหนึ่ง

เมื่อจะคิดหาต้นเหตุการถือนาให้ ได้ความว่า เหตุใดเมื่อให้คนอ่าน
คำสาปแช่งแล้วจึงต้องให้คนนำขว้พระแสงด้วยอีกคนหนึ่ง เห็นว่า
ดทริทไธนาถาอาวูรเป็นนำสาปแช่ง คนแรกที่จะเกิดชนด้วยการทวาร
เป็นวิธของชคตีย ถูกษัตริย์ ทนบว่าเป้นชาติทวารในจำพวกที่หนึ่งของ
ชาติซึ่งแบ่งกันอยู่ในประเทศอินเดีย ถ้ายกกันกับไนต์ knight ของ
อังกฤษ ถาสุ่มไรของยี่ปุ่น ชาติชคตียเป้นชาติที่ไม่ได้หากินด้วยการค้าขาย
ไถหว่านปลูกเพาะ ถารับไทยทานจากผู้ใดคนหนึ่งให้ ย่อมหาเลี้ยงชีวิต
ด้วยคมอาวูร แต่มิใช่เป้นผู้ร้ายเที่ยวลอบดักทำโจรกรรม ใช้ปราบ
ปรามโดยตรงซึ่งหน้าให้ตกอยู่ในอำนาจ แล้วแต่ได้ทรัพย์สมบัติโดยผู้ซึ่ง
กตัญเเกรงกำลังอำนาจยกยอให้ แต่การที่ประพฤติเช่นนั้น เมื่อว่าโดย
อย่างยิ่งแล้วก็อยู่ในเป้นผู้ร้ายนั่นเอง แต่เป้นผู้ร้ายที่มีความดีด้วย แต่คิด
แบ่งการที่ชั่วประพฤติ (ถึงแม้ว่าไม่เป้นกรรมแท้ของโลกย์) ออกเป้นสอง

ภาค ภาคหนึ่งถือว่าการซึ่งคนจะกระทำเช่นนั้นไม่เป็นการผิดกรรม ภาค
 หนึ่งถ้าคนจะกระทำเช่นนั้นเป็นการผิดกรรม คำว่ากรรมในที่นี้เป็นกรรม
 ของชาติขัตติย มิใช่กรรมของโลกีย์ เมื่อว่าท่านจะยังเข้าใจยาก จะ
 ต้องยกตัวอย่างให้เห็นหน่อยหนึ่ง ว่าตามถักริความประพฤติของชาติ
 ขัตติยโบราณ คือเหมือนหนึ่งว่าผู้มัวอำนาจเป็นชาติขัตติยได้ปกครอง
 แผ่นดิน ทราบว่าลูกสาวของขัตติยเมืองอื่นมียศสมควรแก่ตน ๆ ยังไม่มี
 คู่ซึ่งจะได้อภิเษก เมื่อไปสู่ขอบิดามารดาของหญิงนั้นไม่ยอมให้ ขัตติย
 ผู้ที่ไปสู่ขอถือว่าการที่ตัวคิดนั้นเป็นการชอบธรรม ด้วยใช้ว่าจะเอามาทำ
 อันตรายอย่างหนึ่งอย่างใด ประสงค์จะมายกย่องให้เป็นใหญ่โต บิดา
 มารดาของหญิงที่ไม่ยอมให้หนักนินทาต่อผู้ซึ่งไปสู่ขอ เป็นการ
 ประพฤติผิดกรรมประเพณี เพราะไม่รักษากิริยาอันดีต่อกัน ผู้ซึ่งไป
 ไปสู่ขอสามารถที่จะประกาศแก่ทหารของตัว ว่าการซึ่งตัวประพฤตินั้นเป็น
 การชอบธรรม แต่บิดามารดาของหญิงประพฤติไม่ชอบธรรม จะต้อง
 ยกไปรบชิงเอานางนั้นให้จงได้ แล้วก็ยกกองทัพไปทำลายบ้านเมืองนั้น
 เสียได้ โดยไม่ถือว่าเป็นการผิดกรรม ฤๅเมื่ออยู่ดี ๆ เชื่อตัวว่ามีวิชาความ
 รู้กำลังวังชาแข็งแรง ยกไปชวนพระราชาที่เป็นชาติขัตติยอื่นซึ่งเสมอ ๆ
 กัน ให้มาต่อสู้ตองผู้มียศ เมื่อผู้ใดแพ้บ้านเมืองก็เปลี่ยนพัน ก็ถือว่า
 การซึ่งขัตติยผู้ไปชวนนั้นไม่ได้ประพฤติผิดกรรมเหมือนกัน

ถ้าขัตติยนั้นไปพบลูกสาวชาวบ้านซึ่งเป็นชาติต่ำมั่งก่าต้งน้อย ไม่
 สามารถที่จะต่อสู้ ুদ্ধชิงมาด้วยอำนาจแก่กำลังพวกมาก ฤๅเห็นคน
 ยากไร้เดินอยู่ตามถนน เอาสาคราอาวูประหารให้ถึงแก่ความตายฤๅ
 ปล่อยต่ำมาก ขัตติยผู้ซึ่งประพฤติการทั้งสองอย่างนี้เป็นประพฤติผิดกรรม

อื่น ๆ มีไม่วางท่ามกลางเลยเป็นต้น แต่เมื่อถอยอาวูรนั้นไปทำยุทธสงคราม
กับผู้ใดได้ชัยชนะ ก็ย่อมถือว่าอาวูรนั้นเป็นของดีมีคุณวิเศษ เมื่อมี
เหตุการณ์ใดซึ่งควรจะประกอบให้เห็นได้เป็นอัศจรรย์ ก็พาให้เห็นได้ว่า
อาวูรนั้นมันถึงซึ่งถึงรักษา เป็นเครื่องช่วยกำลังศรัทธาที่จะประหัตประหารแก่
ศัตรู เมื่อมีผู้ใดมาขอหนุนมือยินยอมอยู่ในใต้อำนาจ จึงได้เอาอาวูรนั้น
ล่องน้ำให้กินเป็นคูกับคำสาปแช่ง เพราะเชื่อว่าอาวูรนั้นสามารถที่จะลง
โทษแก่ผู้ซึ่งคิดประทุษร้ายตนอย่างหนึ่ง เพราะรักเกือบจะเสมอกับตนเอง
แฉวงอยู่ใกล้ ๆ ตัวที่จะหยิบง่ายกว่าสิ่งอื่น จึงได้หยิบอาวูรนั้นออกให้
ผู้ซึ่งมายินยอมอยู่ใต้อำนาจทำสัตย์ การซึ่งทำสัตย์กันเช่นนี้ ในชั้นแรก
คงจะได้ทำสัตย์กันในเวลาอยู่ที่สนามรบ มากกว่าเวลาที่อยู่ในบ้านเมือง
โดยปรกติ เมื่อใช้ลงเป็นตัวอย่างครั้งหนึ่งแล้วก็ใช้ต่อ ๆ ไป จึงเห็นว่า
การซึ่งถือนำด้วยอาวูรคงจะเกิดขึ้นด้วยชาติชาติเป็นต้น ถ้าพราหมณ์
เป็นพระราชาบางที่จะถือนำด้วยคัมภีร์เวทได้บ้างดอกระมัง

แต่ยังมีเรื่องประกอบอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งมีอยู่ในคำประกาศคเสนทวิศ
ดนาน ซึ่งจะได้กล่าวต่อไปภายหน้า ว่าด้วยนางพระแสงขรรค์ซึ่งที่อาวู
รนั้นว่าผู้ใดกินมันได้รวมความสวัสดิมงคลคล้ายน้ำมันดี ซึ่งถือนั้นเห็นจะ
เป็นเกิดภายหลังเหตุที่ได้กล่าวมาข้างต้นแล้ว เพราะฉนั้นการถือนำจึงต้อง
ใช้พระแสงชูหน้าให้บริโภคด้วย เป็นแบบมาแต่โบราณ
ครั้นเมื่อประเพณีการถือนำ ต้องการที่จะใช้ขึ้นในประเทศอื่น ๆ
ซึ่งอยู่ใกล้เคียงประเทศอินเดีย วัฒนธรรมนิยมอินเดียมาใช้เป็นประเพณี
บ้านเมือง ฤาบางเมืองก็มีเรื่องกล่าวว่า พวกชัตติยซึ่งได้เป็นพระราชา
ในประเทศอินเดียนั้น ด้วยหตมหลักฐาคีร์มาสร้างพระนครใหม่บ้าง

ด้วยคิดอ่านเผื่ออาณาเขตรอกมาตั้งอยู่นอกประเทศอินเดียบ้าง ก็ยกเอา
แบบอย่างถือน้ำด้วยอาวุธนาที่ตั้งในประเทศที่ใกล้เคียงเป็นต้นเดิม เมื่อ
ต่อมาถึงผู้มัญญวาทนาจะตั้งคนขึ้นเป็นใหญ่ในแผ่นดิน โดยจะไม่ได้เป็น
ชาติเดียวแต่กระตุกมาแต่ประเทศอินเดีย เมื่อมีอำนาจเป็นพระราชปกครอง
ครองแผ่นดินขึ้น คนทั้งปวงก็ยอมสวามิภักดิ์กระตุกขึ้นว่าเป็นชาติเดียวกระตุก
จึงได้ประพฤติกตามชาติเดียวประเพณี คือใช้อาวุธเป็นเครื่องตั้งน้ำให้คน
บริโภคน้ำแสดงความซื่อสัตย์สุจริต ถัดขึ้นแสดงความสัตย์เช่นกันแต่ใน
ประเทศทั้งปวง ซึ่งถือว่าพระราชกับราชตระกูลเป็นชาติเดียวไม่ตลอดทั่วไป
ในประเทศอื่น เช่นเมืองจันทราเมืองแขกอื่น ๆ ซึ่งถือสาส์นนามหมัดเป็นต้น
การถือน้ำหมัดอยู่ในกรุงเทพ ฯ นั้นหาอย่าง คือถือน้ำแรกพระเจ้า
แผ่นดินได้รับราชสมบัติอย่างหนึ่ง ถือน้ำปรกติ ผู้ที่ได้รับราชการอยู่แล้ว
ต้องถือน้ำบดต้องครั่งอย่างหนึ่ง ผู้ซึ่งมาแต่เมืองประจวบมิตรเข้ามาสู่พระ
บรมโพธิ์สมภารอย่างหนึ่ง ถ้ามอย่างนี้เป็นถือน้ำอย่างเก่า ยังทหาร
ซึ่งเป็นผู้ถืออาวุธอยู่เดิม ต้องถือน้ำทุกเดือนพวกหนึ่ง ผู้ซึ่งเป็น
ปลุกษาราชการต้องถือน้ำพิเศษ ในเวลาแรกเข้ารับตำแหน่งอีกพวกหนึ่ง
ในต้องพวกนี้เป็นถือน้ำเกิดขึ้นใหม่ ในการถือน้ำของพวกที่ ๓ ที่ ๓ ที่ ๕
ไม่มีกำหนดว่าเมื่อใดแล้วแต่เหตุการณ์นั้น ๆ แต่ต้องอ่านคำสาบานตลอด
ทวนหาไม่มียกเว้น แต่ถือน้ำอย่างที่ ๒ นั้น พระบรมวงษานุวงษซึ่ง
เป็นท้าววังพระราชหฤไทยแล้ว ไม่ต้องอ่านคำสาบาน เป็นแต่คัมภีร์
พระพิพัฒ์ธำมา การถือน้ำทั้งสามอย่าง คือที่ ๓ ที่ ๓ ที่ ๕ นั้นนับว่า
เป็นการจร แต่ถือน้ำอย่างที่ ๒ ที่ ๔ นั้นเป็นการประจำ ซึ่งจะนับเข้า
ในหมวดพระราชพิธี ๓๒ เดือน อันเป็นเรื่องที่จะกล่าวอยู่นั้น กำหนดที่

ถือน้ำอย่างที่ ๒ ซึ่งเป็นการประจำปีจะต้องคราวนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานพระบรมราชาธิบายไว้ในวิชิตรฐาน
 น้ำพระพิพัฒน์จักรา ซึ่งได้ลงในหนังสือพิมพ์ขริฎาณวิเศศเด่ม ๒ หน้า ๑๕๘
 แด่น้ำ ๑๖๗ มีเนื้อความพิสดารอยู่แล้ว จะย่นย่อแต่ใจความมากถ้าวในที่
 นเปนดังเชป เพื่อให้ผู้ซึ่งไม่ยาก็จะต้องชวนชวดยค้นหาหนังสือขริฎาณ
 เก้าม่าอ่านได้ทราบเค้าความ ว่ากำหนดถือน้ำแต่ก่อนนั้นเคยใช้กำหนดใน
 ท้ายพระราชพิธีสารททวงหนึ่ง ท้ายพระราชพิธีสัมพัจฉรฉนิตทวงหนึ่ง ใช้
 นำนมดซึ่งคงในการพระราชพิธีนั้น ทำน้ำพระพิพัฒน์จักรา การพระราชพิธี
 สารทเริ่มแต่วันเดือน ๓๐ แรม ๑๓ ค่ำ ไปเสด็จจงไนวันเดือน ๓๐ แรม ๑๕
 ค่ำเวลาเช้า การถือน้ำสารทคงอยู่ในวันเดือน ๓๐ แรม ๑๕ ค่ำ ฤๅเดือน
 ๓๑ ขึ้นค่ำหนึ่ง การพระราชพิธีสัมพัจฉรฉนิตเริ่มแต่วันเดือนสี่แรมสิบเอ็ด
 ค่ำ ไปเสด็จจงไนวันเดือน ๕ แรม ๑๕ ค่ำเวลาเช้า คงถือน้ำวันเดือน ๕
 แรม ๑๕ ค่ำ ฤๅเดือน ๕ ขึ้นค่ำหนึ่ง ว่าเป็นธรรมเนียมเดิมมาดั่งนี้ แต่
 เพราะเหตุที่เดือน ๕ ต้องกับนักษัตรฤกษ์ศรุต เป็นเวลาที่คนทงปวงเล่นการ
 นักษัตรฤกษ์ต่าง ๆ มีเล่นเบยเปนต้น แดคนเมามายตามถนนกัษกรุขมต้องคง
 กองลาดตระเวนรักษาโจรผู้ร้าย ต่างคนต่างไม่เค็มใจที่จะมาถือน้ำในท้าย
 พระราชพิธีตามกำหนดเดิม จึงได้คิดเลื่อนกำหนดเสีย ซึ่งเลื่อนกำหนด
 ไปจนถึงวันเดือน ๕ ขึ้น ๓ ค่ำปีใหม่นั้น เพราะตั้งแต่วันแรม ๑๓ ค่ำมา
 ถือน้ำเปนวันจ่ายศรุต วันแรม ๑๔ ค่ำ แรม ๑๕ ค่ำ ขึ้นค่ำหนึ่งเปนวัน
 ศรุต วันขึ้น ๒ ค่ำเปนวันส่งศรุต เมื่อถึงวันขึ้น ๓ ค่ำเปนวันถือน้ำ ก็เปน
 อันพ้นเขตศรุต ซึ่งถือน้ำมาถึงเถยวเข้าไในปีใหม่นั้น ถือน้ำยังไม่
 เปนปีใหม่ เพราะยังมีได้ได้ถึงกเปลี่ยนศักราชใหม่ คงนับเปนถือน้ำ

มีหลัง เมื่อถอนาครุศเดือนวันไปเช่นนี้แล้ว จึงมีผู้คิดถอนถอนาครุศ
เข้ามาเสียก่อนพระราชพิธี ให้ตกอยู่ในวันเดือน ๑๐ แรม ๑๓ ค่ำ ด้วย
จะให้เป็นที่ตั้งเก่าย ว่าเมื่อถอนาครุศเป็นวันใด คือวันอาทิตย์ฤ
วันจันทร์ ถอนาครุศในปีนั้นก็คงเป็นวันอาทิตย์ฤวันจันทร์ตรงกัน ทว่า
ดังนี้ของเขารู้ว่าถอนาครุศเป็นคราวแรก ถอนาครุศเป็นคราวหลัง คือ
เหมือนอย่างถอนาจำนวนบิณฑุสัณฐิกัน เมื่อถอนาครุศเป็นวัน ๔
เดือน ๑๐ แรม ๑๓ ค่ำ ถอนาครุศในปีนั้นยังเป็นบิณฑุสัณฐิกัน ซึ่งนับว่าเป็น
ถอนาจำนวนบิณฑุสัณฐิกัน ก็คงตกในวัน ๔ เดือน ๕ ขึ้น ๓ ค่ำ
เป็นวัน ๔ ค่ำวัน ๔ ตรงกันดังนี้

แต่ส่วนถอนา ๕ ซึ่งเป็นส่วนถอนาประจำเดือนของทหารนั้น ใช้น
ขึ้น ๓ ค่ำทุก ๆ เดือนไม่ได้เปลี่ยนแปลง ซึ่งกำหนดเอาวันขึ้น ๓ ค่ำนั้น
ก็เพราะเหตุที่ทหารเปลี่ยนกันเข้ามารับราชการเป็นเดือน ๆ กำหนดเข้าวัน
ขึ้น ๓ ค่ำหนึ่งไปจนวันขึ้น ๓ ค่ำเป็นกำหนด ถ้าพ้นขึ้น ๓ ค่ำไปทหารไม่มาเข้า
เวรเป็นกำหนดเกาะเหมือนกันกับเลขไพร่หลวงจ่ายเดือนทั้งปวง แต่ที่ต้อง
ทำน้ำพระพิพัฒน์จาดำหรับทหารต่างหากอยู่เพียงสิบเดือน ในเดือนห้า
กับเดือนสิบ ทหารคงถอนา พร้อมด้วยพระราชพิธี ประจำเหมือนข้าราชการ
ทั้งปวง การถอนาประจำเดือนเป็นการย่อ ๆ ลงกว่าถอนาครุศ แดครุศ
จะได้กล่าวภายหลัง

การพระราชพิธีถอนาครุศที่จัดเป็นแบบอย่าง ก็เหมือนกันทั้ง
ต้องคราว แต่มิเหตุการอื่น ๆ มาบรรจบร่วมเข้าในเดือนห้า ก็ทำให้เห็น
ว่าเหมือนถอนาครุศจะเป็นใหญ่กว่าถอนาครุศ การซึ่งเป็นเหตุมาบรรจบ
เข้านั้น คือเรื่องสมโภชพระพุทธรูปเท่าพระชนมพรรษาอย่างหนึ่ง การ

แต่เจ้าพระราชดำเนินวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เป็นกระบวนพยุหยาตรา
 อย่างหนึ่ง เรื่องสมโภชพระพุทธรูปพระชนมพรรษานั้น ก็เพราะเป็นวัน
 ไกลกับวันเฉลิมพระชนมพรรษา ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ซึ่งได้ทรงสร้างพระนั้นเป็นครั้งแรก จึงได้ตั้งการสมโภชไว้ในวันถือน้ำ
 ที่เคยติดต่อกันมาแต่ยุคก่อน ส่วนการที่เสด็จพระราชดำเนิน โดยกระบวน
 พยุหยาตรา นั้น พึ่งเกิดขึ้นในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
 อยู่หัว ในขณะที่ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม แดในพระบรมมหา
 ราชวังยังไม่มัสทอน้ำ ฤกษ์แล้วแต่คืนกันไปไม่ได้แก้ไข ถ้าเวลาฝนตก
 ลงมาน้ำฝนย่อมจะขุ่นของท่วไป ถึงกับหนึ่งคืบเศษ วันหนึ่งสองวันจึงได้
 แห้ง แดการถือน้ำสารทมิฬจะถูกเวลาฝนตก เมื่อเสด็จพระราชดำเนิน โดย
 กระบวนพยุหยาตราเป็นกระบวนเดินช้า ก็มักจะถูกฝนตกทางแต่ต้องดู
 น้ำ ไม่เป็นทั้งดงามแต่ทำให้เครื่องอาบนียกฝน จึงได้ยกเลิกการเสด็จ
 พยุหยาตราในถือน้ำสารทเดือนยี่ คงไว้แต่ถือน้ำครุฑซึ่งเป็นเวลาแห้ง
 แต่ถึงดังนั้นก็ไม่เป็นการประจำเสมอทุกปีนัก ต่อมาได้มีแขกเมือง
 ประเทศราชจากต่างประเทศมาอยู่ในพระนคร จึงได้เสด็จเป็นกระบวน
 พยุหยาตรา แต่อยู่ในคงเป็นปีที่พยุหยาตรามากกว่าที่ไม่ได้พยุหยาตรา
 ไม่เหมือนอย่างแผ่นดินปัจจุบัน เพราะฉนั้นการตกแต่งตัวข้าราชการที่
 ต้องเข้ากระบวนเสด็จพระราชดำเนิน ก็ต้องตกแต่งมากกว่าถือน้ำสารท
 จึงเห็นถือน้ำครุฑเป็นการครึกครื้นใหญ่กว่าถือน้ำสารท

การถือน้ำครุฑกรุงเก่า ซึ่งได้ความตามคำเล่าสืบมาถือว่าเหมือนกัน
 กับที่กรุงรัตนโกสินทร์ เช่นแบบอย่างในรัชกาลที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ แปรก
 แต่ข้าราชการถือน้ำที่วัดพระศรีสรรเพชญ์ แล้วย้ายไปที่ทวารพระวัดมณฑล

บพิตร เมื่อถือน้ำแล้วมุดอกไม้รูปเทียนเข้าไปถวายบังคมพระเชษฐูปิตร
ซึ่งเป็นพระรูปพระเจ้าอู่ทอง คือ สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ซึ่งได้สร้าง
กรุงทวารวดีศรีอยุธยา แล้วจึงได้เข้าไปถวายบังคมพระเจ้าแผ่นดิน
พร้อมกัน แต่พระราชวงษานุวงษนั้นไม่ได้เสด็จไปถือน้ำวัด ดังกฎ
มณเฑียรบาลซึ่งได้ยกมากล่าวไว้ข้างต้นแล้วนั้น ครั้นในกรุงรัตนโกสินทร์
นี้ ข้าราชการก็ไปพร้อมกันถือน้ำพระพิพัฒน์สัจจาที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม
แล้วมีรูปเทียนมาถวายบังคมพระบรมอัฐิในรัชกาลที่ ๑

โปรดให้ถวายบังคมพระอัฐิ สมเด็จพระปฐมบรมมหาชนกไปยกาธิบดี
แทนพระเชษฐูปิตร ในรัชกาลต่อ ๆ มาก็กถวายบังคมพระบรมอัฐิ พระบาท
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวซึ่งเสด็จสวรรคตคดลงไปโดยลำดับนั้นด้วย แล้วจึง
พร้อมกันเฝ้ากราบถวายบังคม พระเจ้าแผ่นดินในท้อง พระโรงเหมือนอย่างแต่
ก่อน แต่พระราชวงษานุวงษซึ่งแต่กรมพระราชวังเป็นคั่นลงไป เจ้า
พนักงานนำน้ำมาถวายให้เสวยในท้องพระโรงนำพระที่นั่งเวลาที่เสด็จออกข้าน้ำ
ราชการถวายบังคม

ครั้นเมื่อแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อประสูติ
พร้อมกันเชิญเสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติขึ้นเป็นเวลาทรงผนวช เสด็จ
พระราชดำเนินมาประทับอยู่ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระ
บรมวงษานุวงษและข้าราชการทำสัตยาณัติถวายครั้งแรก ก็ต้องทำที่
พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ไม่ได้มาทำที่พระที่นั่งอมรินทรว
ินิจฉัย เหมือนอย่างเมื่อเปลี่ยนรัชกาลที่ ๑ เป็นที่ ๒ รัชกาลที่ ๒
เป็นที่ ๓ รัชกาลที่ ๔ เป็นที่ ๕ จึงทรงพระราชดำริว่า การที่ประชุม
พร้อมกันทำสัตยาณัติ ถือน้ำพระพิพัฒน์สัจจาเฉพาะพระภักดีพระมหา

มณีนีรตนปฎิมากร แดพระพุทธชยอดฟ้าจุฬาโลกย์ พระพุทธเลิศหล้า
 นภาลัย ซึ่งเป็นพระนัดดาของพระองค์สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร
 พระบรมชนกนาถของพระองค์นั้น ความเป็นการสวดดีดิมงคลแด่พร้อม
 เปรียงกัน ดึกว่าที่แยกย้ายกันอย่างแต่ก่อน จึงได้เสด็จพระราชดำเนิน
 ออกวัดพระศรีรัตนศาสดารามในเวลาถึอนาค่ำ ๗ มา ด้วยอ้างว่าเป็น
 เหตุที่ทรงเคารพต่อพระมหามณีนีรตนปฎิมากร แดพระพุทธรูปนดของ
 พระองค์ทั้งสองพระองค์นั้น เมื่อเสด็จพระราชดำเนินออกวัดถึง
 การเพิ่มเติมต่าง ๆ แต่เปลี่ยนแปลงการเก่าก็เกิดขึ้นหลายอย่างดังที่ได้เป็นอยู่
 ในปัจจุบัน

บัดนี้จะกล่าวด้วยเรื่องพระพุทธรูป อันเนื่องในการพระราชพิธีศรี
 สัจจานกาด ถือน้ำพระพิพัฒน์สัจจานโดยย่อ พอให้เป็นเครื่องประกอบ
 ทราบเรื่องราวตลอดไป คือเริ่มต้นแต่พระมหามณีนีรตนปฎิมากรแก้ว
 มรกตซึ่งมีตำนานเรื่องราวที่ยาว ที่ควรเชื่อได้ว่าเป็นพระพุทธปฎิมากร
 ของโบราณ เป็นที่นับถือของมหาชนทั้งปวงเป็นอันมากนับด้วยพันปีต่าง
 มา พระพุทธปฎิมากรพระองค์นี้ได้ตกไปอยู่ในประเทศต่าง ๆ หลายแห่ง
 แต่มีได้เคยมาอยู่ในกรุงเทพมหานครศรีอยุธยาโบราณนั้นเคย ต่อพระบาท
 สมเด็จพระพุทธชยอดฟ้าจุฬาโลกย์ เสด็จขึ้นไปปราบปรามเมืองเวียงจันทน์
 ได้ ไซยชนะเชิญพระพุทธปฎิมากรพระองค์นั้นลงมา เจ้ากรุงธนบุรีซึ่งเป็น
 ใหญ่ในเวลานั้น ก็ผอเอนเกิดวิตถลเสียดใจคิดลี้ภัยไป จนทั้งปวงพากัน
 เชิญพระบาทสมเด็จพระพุทธชยอดฟ้าจุฬาโลกย์ ให้เสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราช
 สมบัติ ปราบปรามยุคเชิญทั้งปวงส่งมอบเรียบร้อย ประดิษฐานพระนคร
 ใหม่ ทรงพระราชดำริเห็นว่าพระมหามณีนีรตนปฎิมากรองค์นี้เป็นศรี

แก่พระองค์แต่พระนคร จึงได้ชื่อนามกรุงใหม่ว่ากรุงรัตนโกสินทร์มหินทรา
 ยุทธยา เพราะเป็นที่ประดิษฐานแต่เป็นที่เก็บพระมหามณีนรัตนปฏิมากร
 พระองค์ เพราะเหตุฉนั้นการพระราชพิธีอันใดซึ่งเป็นการใหญ่ ก็ควร
 จะทำในสถานที่เฉพาะพระภักตร์พระมหามณีนรัตนปฏิมากรนั้นประการหนึ่ง

อนึ่งเมื่อแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระ
 บารวถึงพระราชพงษาขาวดารซึ่งมีปรากฏว่า สมเด็จพระรามาธิบดี ๒
 ทรงห่อพระศรีสุวรรณเพชรมุกด้วยทองคำสูงแต่พระบาทถึงยอดพระรัศมี ๘ วา
 ทองที่ห่อหนักห้าหมื่นตำหนักซึ่ง ทองคำหุ้มหนัก ๒๘๖ ชั่ง แต่พระเจ้า
 แผ่นดินภายหลังก็ได้ทรงห่อพระรูปสมเด็จพระรามาธิบดี ๓ คือพระเจ้า
 อู่ทองซึ่งเป็นปฐมบรมราชาธิราชผู้สร้างกรุงขึ้นไว้เป็นต้นมัสการ ด้วย
 อาไศรยปรารภเหตุสองอย่างนี้ จึงทรงพระราชศรัทธาจะสร้างพระพุทธรูป
 ใหญ่หุ้มด้วยทองคำให้เป็นพระราชกุศลใหญ่ แต่เป็นพระเกียรติยศบ้าง
 แต่มีพระราชประสงค์ที่จะให้เป็นพระฉลองพระองค์ ของพระบาท สมเด็จพระ
 พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย แทน
 พระเชษฐบิดรที่กรุงเก่านี้ด้วย จึงได้ทรงปรึกษาด้วยพระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแต่เมื่อยังทรงผนวชอยู่ ในขณะนั้นเป็นเวลาที่ดี
 กระสวนสืบค้นจะให้ ได้ความว่าพระพุทธรูปเจ้าสูงเท่าใดเป็นแน่ ไปตกลงกัน
 อยู่ว่าอยู่ในราวหกศอกข้างไม้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ถวายพระพรด้วยเรื่องนั้น จนทรงเห็นชอบตกลงเป็นตักส่วนพระพุทธรูปนั้น
 ให้ย่อมลง แต่เพราะเพื่อที่จะแบ่งให้เป็นสององค์ชนทวย่อมลงนั้น จะตก
 แต่งให้ดังามดึกว่าใหญ่โตเหมือนอย่างแต่ก่อน จึงได้ทรงสร้างพระพุท
 รุปรูปทรงเครื่องอย่างจักรพรรดิราชสองพระองค์ หุ้มด้วยทองคำเครื่องกัน

ประทับด้วยเนาวรัตน์ เป็นผู้มีช่างอย่างวิจิตรประณีตยิ่งนัก หน้าหนัก
ทองคำซึ่งหุ้มพระองค์ แต่เครื่องทรงพระพุทธรูปทองสองพระองค์นี้หนัก
ถึงพระองค์ละหกสิบสามชั่งห้าปอนด์เศษ แล้วบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ
ในพระเมตตาทั้งสองพระองค์ แต่เพราะเหตุซึ่งไม่โปรดคำที่คนเรียกนาม
แผ่นดินว่า แผ่นดินพระพุทธเจ้าหลวงในพระบรมโกศ แต่พระพุทธเจ้า
อยู่หัวในพระบรมโกศอย่างหนึ่ง ฤ็เรียกว่าแผ่นดินคันแผ่นดินกลางอย่างหนึ่ง
จึงได้ทรงขนานพระนามถวายพระพุทธรูปองค์ข้างเหนือว่า พระพุทธยอด
ฟ้าจุฬาโลกย์ ทรงพระราชอุทิศถวายสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชจักร-
พรรดินารอบพิตร องค์ข้างใต้ถวายพระนามว่าพระพุทธเลิศหล้าสุตาโดย
ซึ่งภายหลังพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแปลงเป็นภาโดย
ทรงพระราชอุทิศถวายสมเด็จพระบรมชนกนาถบรมมหาราชูปถัมภ์ แต่ประ-
ภาศให้ออกนามแผ่นดินรัชกาลที่ ๑ ที่ ๒ ตามพระนามแห่งพระพุทธรูปทอง
สองพระองค์นี้สืบมา ด้วยเหตุผลซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ได้ทรงพระราชดำริห์เริ่มการซึ่งจะสร้างพระพุทธรูป ๒ พระองค์ขึ้น เพื่อ
จะเทียบอย่างพระเชษฐูปัศุภครุฑกรุงเก่า จึงเป็นเหตุให้พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริห์เห็นการสมควร ซึ่งจะเสด็จพระ
ราชดำเนินไปทรงนมัสการพระพุทธรูปทองสองพระองค์นี้ ในวันพระราชพิธี
ศรีสัตนาคนาน้อย ให้พระบรมวงษานุวงศ์และข้าราชการได้กราบถวายบังคม
อย่างพระเชษฐูปัศุภครุฑตามพระราชดำริห์เดิมนี้ด้วย

อนึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริห์
ถึงเรื่องสร้างพระโพธิสัตว์ ๕๕๐ พระชาติ ซึ่งมีปรากฏมาในพระราชนิพนธ์
พงษาวดาร ว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้ทรงสร้างขึ้นนี้ ทรงเห็นว่า

เปนตัวร่างรูปตั้งที่เหมือนท่าเครื่องเล่นอยู่ ไม่เป็นที่ชักชวนความเลื่อม
 ไถยนัก จึงทรงพระราชดำริห์ยกอย่างใหม่ ให้กรมสมเด็จพระปรมานุชิต
 ทรงตรวจพระอิริยาบถของพระพุทธรูปเจ้า ซึ่งมีปรากฏมาในพระคัมภีร์ต่าง ๆ
 จะมีลักษณะอย่างใดบ้าง ในเวลานั้นตรวจกันได้ว่ามี ๓๗ ปาง เปนเวลาที่
 แร่ทองแดงเมืองจันทกเกิดขึ้นใหม่ จึงโปรดให้หล่อพระพุทธรูปปางต่าง ๆ
 ขึ้นไว้ทั้ง ๓๗ ปาง เมื่อแล้วเสร็จก็ตั้งไว้ที่หอพระบริติ ภายหลังมาทรงพระ
 ราชศรัทธาสร้างพระพุทธรูปด้วยเงินเป็นน้ำหนักทองคำตะขังห้าตำลึง เท่า
 พระชนมพรรษาปีละองค์ ทรงสร้างถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
 จุฬาโลกย์ แด่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยด้วยทั้งสองพระ
 องค์ พระพุทธรูปนี้ก็เป็นขนาดเดียวกันกับที่ทรงหล่อพระปางต่าง ๆ ไว้แต่
 ก่อนทั้งสามตำรับ เปลี่ยนแต่พระอาการเป็นปางต่าง ๆ ในรัชกาลที่ ๑ นั้น
 เปนพระพุทธรูปนั่งขัดสมาธิเพชรพระหัตถ์ห้อย ในรัชกาลที่ ๒ เปนพระพุทธรูป
 รูปมารวิชัย ในรัชกาลปัจจุบัน (คือรัชกาลที่ ๓ นั้น) เปนพระพุทธรูป
 นั่งขัดสมาธิพระหัตถ์ขวาซ้อนพระหัตถ์ซ้าย แด่พระพุทธรูปทั้งสามตำรับ
 นี้เพิ่มเติมขึ้นคือมีฉัตรเงินเก้าใหล่ทองคำหุ้มประดับตามชั้นกัน เท่า
 จำนวนที่ได้เสด็จดำรงศิริราชสมบัติ นอกนั้นซึ่งเท่าจำนวนพระชนมพรรษา
 เมื่อยังไม่ได้เสด็จดำรงราชสมบัตินั้นไม่มีฉัตรกัน พระพุทธรูปทั้งสามตำรับ
 ตำรับที่ ๑ ที่ ๒ ตั้งไว้ในช่องกระจกหอพระบรมอัฐิ แต่ตำรับที่ ๓ ตั้ง
 ไว้ในหอพระเจ้าเป็นที่ทรงนมัสการเข้าเย็นเป็นนิจ ครั้นถึงรัชกาลที่ ๔
 ก็ทรงพระราชดำริห์เห็นชอบด้วยในพระราชดำริห์เดิมนี้ จึงได้ทรงสร้าง
 พระพุทธรูปเท่าพระชนมพรรษา มีอาการนั่งขัดสมาธิเพชรพระหัตถ์ขวา
 ซ้อนพระหัตถ์ซ้าย แปลกกับปางเดิมไปอีกอย่างหนึ่ง แด่เปลี่ยนลักษณะ

อาการส่วนดีตามพระราชประสงค์ แลฐานันท์ทำเป็นถัณฑ์มัจฉาว่ามัจ
 หงายอย่างโบราณ ไม่เป็นฐานพระพิมพ์อย่างแต่ก่อน มีเลขหมาย
 ๑. ๒. ๓. ๔. ไปตามลำดับพระชนมพรรษาทุกพระองค์ แลพระตำรับที่ตาม
 นันท์ย้ายไปได้ ทหพระบรมอัฐิ พระตำรับที่ ๕ นี้ คงแทนที่กันในหพระ
 เจ้าต่อไป ครั้นมาถึงในรัชกาลปัตยุบันนี้ ปางพระซึ่งได้ทรงหล่อไว้แต่
 ก่อน ๓๗ ปาง เป็น ๓๗ ทั้งพระชนมพรรษาในรัชกาลที่ ๔ ก็ยังไม่สิ้น
 มีระฤกได้ขึ้นใหม่ซึ่งได้ละทิ้งไว้เสียอีกบ้าง เมื่อจะสร้างพระชนมพรรษา
 ตามแบบที่เคยทำมา จึงได้ตกลงเลือกพระคันธารราชฐ์เป็นพระพุทธรูป
 ประจำพระชนมพรรษาในรัชกาลปัตยุบันนี้ ทรงแสดงต้นฐานคล้ายคลึง
 กันกับพระชนมพรรษาในรัชกาลที่ ๔ แลถัณฑ์เล็กน้อย แลภายหลัง
 ตั้งสมาธิกว้างจนตามกาลเวลาที่ใช้ เมื่อถึงรัชกาลปัตยุบันนี้ พระพุทธรูป
 ประจำพระชนมพรรษาตำรับที่ ๕ ก็ย้ายไปอยู่พระที่นั่งบรมพิมาน ซึ่ง
 เป็นที่ประดิษฐานพระบรมอัฐิ ตำรับที่ ๕ คงในหพระเจ้าแทนที่สืบมา
 แลตั้งแต่แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้มีการ
 สัมโภชพระพุทธรูปเท่าพระชนมพรรษานี้ ที่พระที่นั่งไพศาลทักษิณพร้อม
 กับการพระราชพิธีศรีสังฆทานกาลเดือน ๕ ก็ยังคงเป็นแบบสืบมาจนถึง
 ประจุบันนี้ เพราะฉนั้นพระพุทธรูปประจำพระชนมพรรษานี้จึงได้เป็นอัน
 เกยวของด้วยพระราชพิธีธรรมาภิบาลอย่างหนึ่ง ส่วนพระพุทธรูปปางต่าง ๆ
 ทั้ง ๓๗ อย่างซึ่งอยู่หพระปริตณนี้ พระราชดำริที่เดิมของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
 จะทรงประการใดก็หาทราบไม่ แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริให้เห็นว่าเป็นเค้าเงื่อน
 รอบกตอยู่ จึงโปรดให้หล่อเป็นฐานเคียงเดิมขึ้นอีกชั้นหนึ่ง แล้วให้

กาให้ทองคำทั้ง ๓๗ ปาง เมื่อเสร็จแล้วจึงได้ โปรดให้จำคุก ทรง
พระราชอุทิศแด่พระเจ้าแผ่นดินในกรุงทวารวดีศรีอยุธยาโบราณ แดกรุงธน
บุรี ๓๔ องค์ ในกรุงรัตนโกสินทร์ตามพระองค์ คือ ๑ พระพุทธปฏิมากร
ทรงนั่งกอดพระหัตถ์เรียกเอธิภิกขุ ทรงพระราชอุทิศถวายสมเด็จพระ
รามาธิบดีที่ ๑ (อยู่ทอง) ๒ พระพุทธปฏิมากรทรงนั่งพระหัตถ์ปักพระเพลา
ทงต้องตำแหน่งธรรมาธรรม ในคำจำคุกนั้นว่าทรงพระราชอุทิศถวายแด่พระเจ้า
พฤตมโศก นัยหนึ่งว่ามหาเศวต ซึ่งทรงพระนามสมเด็จพระบรมราชาธิราช
ที่ ๑ (ขุนหลวงพะงั่ว) ๓ พระพุทธปฏิมากร มีอาการทรงนั่งมีนาค
ปรก ทรงพระราชอุทิศเฉพาะเจ้าทองจันทร์ นัยหนึ่งว่าเจ้าทองถัน
๔ พระพุทธปฏิมากร ทรงนั่งยกพระหัตถ์ขวาเสวยพระเกษ ทรงพระราช
อุทิศถวายสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ๕ พระพุทธปฏิมากร มีอาการทรง
นั่งโบกพระหัตถ์ขมพระฉีกกะลี้ ทรงพระราชอุทิศเฉพาะต่อพระเจ้าราม
(พระยาราม) ๖ พระพุทธปฏิมากร มีอาการทรงนั่งรับผลมะม่วง ทรง
พระราชอุทิศถวายสมเด็จพระมหานครินทราธิราช (อินทราชาที่ ๑) ๗ พระ
พุทธปฏิมากรทรงนั่งท่ากตักกิจ ทรงพระราชอุทิศถวายสมเด็จพระเจ้าด้าม
พระยา ซึ่งทรงพระนามสมเด็จพระบรมราชาธิราชเป็นที่สอง ๘ พระพุท
ธิปฏิมากร มีอาการทรงนั่งพระหัตถ์เดียว แดงงเขตกักฐาน พระอรช
ด่างกพระอรชด่างก ทรงพระราชอุทิศถวายสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ
๘ พระพุทธปฏิมากร มีอาการทรงนั่งยกพระหัตถ์อธิฐานบาตร ทรงพระ
ราชอุทิศถวายสมเด็จพระอินทราชาธิราช (ที่ ๒) ๑๐ พระพุทธปฏิมากรทรง
นั่งยกพระหัตถ์ขวาห้ามมาร ทรงพระราชอุทิศถวายสมเด็จพระรามาธิบดี
ที่สอง ๑๑ พระพุทธปฏิมากร มีอาการทรงนั่งรับน้ำควยบาตร ทรงพระ

ราชอุทิศถวายสมเด็จพระบรมราชามหาพุทธางกูร ๑๒ พระพุทธปฏิมากร
 มีอาการทรงนั่งฉ้นมรुปายาศ์ ทรงพระราษอุทิศเฉพาะพระรัชฎาธิราชกุมาร
 ๑๓ พระพุทธปฏิมากร มีอาการทรงนั่งฉ้นมรुตมอ ทรงพระราษอุทิศถวาย
 สมเด็จพระไชยราชาธิราช ๑๔ พระพุทธปฏิมากร มีอาการทรงนั่งยกพระ
 หัตถ์ขวาปดงพระชนม์ ทรงพระราษอุทิศเฉพาะค่อพระยอศฟ้า ๑๕ พระ
 พุทธปฏิมากร นั่งยกพระหัตถ์ซ้ายด้าแดงโอฬารกนิมิตร ทรงพระราษ
 อุทิศถวายพระมหาจักรพรรดิราชาธิราช ๑๖ พระพุทธปฏิมากร มีอาการ
 ทรงนั่งชันเขม ทรงพระราษอุทิศเฉพาะค่อพระมหินทราชาธิราช ๑๗ พระพุท
 ธิมากร ทรงยืนฉ้นพระองค์ทรงงดด้วยอาการนาควาโลก ทรงพระราษอุทิศ
 ถวายสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช (เปนพระนามเดิมพระนามราชาภิเศก
 คือ สรรเพชที่ ๑) ๑๘ พระพุทธปฏิมากร มีอาการทรงยืนยกพระหัตถ์
 ด้องห้ามสมุทร ทรงพระราษอุทิศถวายสมเด็จพระนเรศวรมหาราช (สรรเพช
 ที่ ๒) ๑๙ พระพุทธปฏิมากร มีอาการทรงยืนประด้าหน้าหัตถ์ทั้งสอง ถวาย
 พระเนตร ทรงพระราษอุทิศถวายสมเด็จพระเอกาทศรฐมหาราช (สรรเพช
 ที่ ๓) ๒๐ พระพุทธปฏิมากร มีอาการทรงยืนยกพระหัตถ์ซ้ายห้ามแก่น
 จันทน์ ทรงพระราษอุทิศเฉพาะค่อพระศรีเสาวภาคย์ (สรรเพชที่ ๔)
 ๒๑ พระพุทธปฏิมากร มีอาการทรงนั่งห้อยพระบาทนเรื้อชนาน ทรงพระ
 ราษอุทิศถวายสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงธรรม (บรมไตรโลกนาถ
 ที่ ๒ หรือบรมราชาที่ ๓) ๒๒ พระพุทธปฏิมากร มีอาการทรงนั่งห้อย
 พระบาท แบพระหัตถ์ขวารับข้างปาเลดัย ทรงพระราษอุทิศเฉพาะค่อพระ
 เษษฐาธิราช (บรมราชาที่ ๒) ๒๓ พระพุทธปฏิมากร มีอาการทรงนั่งห้อย
 พระบาท พระหัตถ์ทั้งสองรับมรुปายาศ์ ทรงพระราษอุทิศเฉพาะค่อพระ

อาทิตยวงษ์ ๒๔ พระพุทธปฏิมากร มีอาการทรงนั่งตอยถาด ทรงพระ
 ราชอุทิสถวายนั่งเศียรพระรามาชินเบศปราชาททอง (ธรรมเพชที่ ๕) ๒๕ พระ
 พุทธปฏิมากร มีอาการทรงยืนนัยพระหัตถ์ขวารับกำภูษาศา ทรงพระราช
 อุทิสเฉพาะต่อเจ้าฟ้าไชย (ธรรมเพชที่ ๖) ๒๖ พระพุทธปฏิมากร มี
 อาการทรงยืนยกพระหัตถ์ทั้งสองประทับพระอุระรำพึงพระธรรม ทรงพระ
 ราชอุทิสเฉพาะต่อพระศรีสุธรรมราชา (ธรรมเพชที่ ๗) ๒๗ พระพุทธ
 ปฏิมากร มีอาการทรงยืนยกพระบาทซ้ายพระหัตถ์ทั้งสองประทับพระเพลา
 จงกรม ทรงพระราชอุทิสถวายนั่งเศียรพระนารายณ์มหาเอกาทศรฐราช
 (รามาชินเบศที่ ๓) ๒๘ พระพุทธปฏิมากร มีอาการทรงยืนห้อยพระหัตถ์ขวา
 ทัพพระหัตถ์ซ้ายถือธารพระกรปลงพระกรรมฐาน ทรงพระราชอุทิสเฉพาะต่อ
 พระราชาธิเบศ (พระมหาบุรุษเพทราชา) ๒๙ พระพุทธปฏิมากร มีอาการ
 ทรงยืนยกพระหัตถ์ขวาอุบลพระกายสรงน้ำ ทรงพระราชอุทิสถวายนั่งเศียรพระ
 สุริเยนทราชินเบศ (ธรรมเพชที่ ๘ พระพุทธเจ้าเสือ) ๓๐ พระพุทธปฏิมากร
 มีอาการทรงยืนอุ้มบาตรด้วยพระหัตถ์ทั้งสอง ทรงพระราชอุทิสถวายนั่งเศียร
 พระภูมินทรมหาราช (ธรรมเพชที่ ๙ ท้ายสระ) ๓๑ พระพุทธปฏิมากร
 มีอาการทรงยืนเหยียบบรอยพระพุทธบาท ทรงพระราชอุทิสถวายนั่งเศียร
 พระบรมมหาราชาราชที่สาม (บรมโกษ) ๓๒ พระพุทธปฏิมากร มี
 อาการทรงยืนกางพระหัตถ์ทั้งสองเปิดโลกย์ ทรงพระราชอุทิสถวายนั่งเศียร
 พระอุทุมพรมหาพรพิณิศราช (บรมราชาราชที่ ๔) (เจ้าฟ้าดอก
 มะเคื่อ) ๓๓ พระพุทธปฏิมากร มีอาการทรงยืนถือ ห้อยพระ
 หัตถ์ซ้าย ยกพระบาทซ้าย ทรงพระราชอุทิสเฉพาะต่อพระบรมเอกทัต
 อนุรักษมนตรีราช (บรมราชที่ ๓ สุริยามรินทร์) ๓๔ พระพุทธปฏิมากร

มีอาภรณ์ทรงนั่งพระหัตถ์ทั้งสองประทับพระอุระท่าทุกกระดิกเรีย ทรงพระ
ราชอุทิศเฉพาะต่อเจ้ากรุงธนบุรี (บรมราชาที่ ๔ ชนหัตถ์ตาก)

พระพุทธรูปทรง ๓๔ พระองค์นี้ไม่มีผิด แต่พระพุทธรูปยังอีก ๓ ปาง
ซึ่งตรงกับพระพุทธรูป พระชนมพรรษาทั้งสามรัชกาลดังต่อไปนี้แล้วนั้น
โปรดให้มีฉัตรเพิ่มพิเศษขึ้น แล้วจากทรงพระราชอุทิศทั้งสามพระองค์
แต่พระนามซึ่งจากในฐานพระนั้นใช้ตามพระนามซึ่งทรงชานถวายใหม่ ถ้า
หวั่นจากถกถองตั้งตั้งบรรจุพระบรมอัฐิ ในพระบรมโกศซึ่งทรงสร้าง
ขึ้นใหม่ เพื่อจะให้เป็นที่มิ่งขวัญให้พระบรมอัฐิอันตรธานไป ด้วย
คองนำอบซึ่งตั้งในเวลาดังกรณค้อยเสมอกันเป็นคณ พระนามซึ่งจาก
นั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ จากถกถองพระราชอุทิศ
ถวายฉลองพระเดชพระคุณ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจักรี
บรมนาถ ปรเศวตราชวัตรคณวชิ ปรชุมพงษาธิราชรามาริบทินทร ด้ยาม
พิชิตินทรโรคมบรมบพิตร

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จากถกถองพระราช
อุทิศ ถวายฉลอง พระเดช พระคุณ พระบาท สมเด็จพระบรมราช พงษ์ เชนฐ
มเหศวรสุนทร ไครเศวตราชวัตรคณวชิ มหาอำมรินทร์ ด้ยามวิสุทธิทรโรคม
บรมจักรพรรดิราช พิลาศชาคาราชาราช บรมนารถบพิตร

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จากถกถองพระราชอุทิศ
ถวายฉลองพระเดชพระคุณ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาเจษฎา
ธิบดินทร ด้ยามินทรโรคม บรมธรรมิกมหาราชาราช บรมนารถบพิตร

เตือนหา

พระพุทธรูปทั้งปวงนี้ เมื่อทำเสร็จแล้ว โปรดให้เชิญเข้าไปตั้งไว้ใน
 พระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดารามทั้งชั้น แต่แบ่งเป็นสองพวก ๆ
 กรุงเก่า แลกรุงธนพนคงโต๊ะจีน อยู่หน้าตပ်แลม้งฉากข้างเหนือ แต่อีก ๓
 องค์นั้นคงโต๊ะจีนอยู่หน้าตပ်แลม้งฉากข้างใต้ คือเมื่อใกล้จะเสด็จสวรรคต
 จึงโปรดให้สร้างหอยพระชั้นที่กำแพงแก้ว หลังพระอุโบสถสองหอ หลัง
 ข้างเหนือเป็นที่ไว้พระพุทธรูป ๓๔ องค์ ผังเขียนเรื่องพระราชพงษาวดาร
 กรุงทวารวดี หลังบานหน้าต่างมีพระราชพงษาวดารย่อ บอกเรื่องที่เขียน
 พระราชทานนามว่าหอราชกรมานุสรณ์ หลังข้างใต้ไว้พระพุทธรูปล่ำมองค์
 ผังเขียนเรื่องพระราชพงษาวดารกรุงรัตนโกสินทร หลังบานมีพระราช
 พงษาวดารย่อบอกเรื่องที่เขียนเหมือนกัน พระราชทานนามว่าหอราช
 พงษานุสรณ์ ครั้นในแผ่นดินปัจจุบันนี้ ก็ได้สร้างพระพุทธรูป ขนาด
 เดียวกันกับล่ำมองค์ก่อนนั้น มีพระอาการเหมือนอย่างพระพุทธรูปประจำ
 พระชนมพรรษาในรัชกาลที่ ๔ เพิ่มชนอ์องค์หนึ่งเป็น ๔ องค์ แลพระ
 พุทธรูปทั้ง ๓๘ พระองค์ เมื่อการพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์ฯ ก็มี
 รูปเทียนดอกไม้วัดทองนพการณทรวงษา ตามด้วยองค์พระด้วยทั้งสอง
 คราว จึงเป็นพระพุทธรูปซึ่งเกี่ยวข้องในการพระราชพิธีถือน้ำอย่างหนึ่ง
 ในการจัดถือน้ำอันเนื่องด้วยสมโภชพระพุทธรูปเท่าพระชนมพรรษา
 ฝ่ายในนั้น ได้ทำที่พระที่นั่งไพศาลทักษิณแต่เดิมมา เมื่อซ่อมแซมพระ

ออกดีสำหรับใช้ดอกไม้แห้ง บายศรีสำหรับเวียนเทียนไม่ได้คงตรงนำมยุบก
 พระพุทธรูป ใช้คงที่หน้าพระสยามเทวาธิราช ที่หน้าคณมนีไต่จนคง
 ไต่ของเดิมคงอยู่ตรงกลางไต่หนึ่ง จัดไว้เป็นที่สำหรับคงพระแสง มี
 ไต่มาเทียบอีกข้างตะไต่ ข้างเหนือจัดไว้เป็นที่คงพระพุทธรูปไชยวัฒน์
 แดพระสุพรรณบัฏ ข้างใต้เชิญพระสยามเทวาธิราชลงมาจากวิมานคง
 ไว้แต่ในเวดากตางคั่นวันขึ้นสองค่ำ ในมยุบกท่งห้านั้น แต่เดิมก็คงแต่พระ
 พุทธรูปเท่าพระชนมพรรษาปี ภายหลังเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัว ทรงสร้างพระพุทธรูปพระชนมพรรษาวิน ทรงพระราชอุทิศ
 ถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ พระบาทสมเด็จพระพุทธ
 เลิศหล้านภาลัยขึ้น จึงโปรดให้เชิญมาตั้งอยู่ตรงกลางมยุบก พระ
 พุทธรูปพระชนมพรรษาประจำปีคงรายล้อมรอบ ส่วนตำรับที่ตำหนให้
 เชิญพระพุทธรูปห้ามสมุทร ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
 สร้างมาตั้ง แต่เชิงไปไม่ได้ขนาดกัน ในแผ่นดินพระเจ้านั่น จึงได้
 สร้างถวายใหม่องค์หนึ่งได้ขนาดกัน ตำรับที่ต้นโปรดให้เชิญพระพุท
 ธุหิงคั่นอยมาตั้ง ก็ติดต่อมาจนแผ่นดินพระเจ้านั่น ตำรับที่หักคงพระ
 ชนมพรรษาวินซึ่งทรงหล่อขึ้นใหม่ เปนเรื่องเดียวกันคงห้าตำรับ ใน
 เวดาก้าน เจ้านายฝ่ายใน มีดอกไม้รูป เทียนขึ้นมา หมัดการพระพุทธรูปพร้อม
 กัน เวดาก่อนที่จะเสด็จพระราชดำเนินออกวัดพระศรีรัตนศาสดาราม
 เสด็จทรงนมัสการก่อน มีดอกไม้สำหรับโปรยปรายบนมยุบกแด่สุหร่ายน้ำ
 หอมประพรม เมื่อเสด็จออกแล้วท้าวนางผู้ใหญ่จุคว่นเวียนเทียน
 สัมโภชพระชนมพรรษา แดพระสยามเทวาธิราชด้วย

ส่วนการทูลวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ใช้ธรรมาคัน คีตาซึ่งตั้งอยู่
 สำหรับพระอุโบสถ เป็นพระแท่นมณฑลตั้งพระพุทธรูปไสยวัฒน์เงินรัช
 กาลที่ ๓ องค์หนึ่ง พระไสยแผ่นดินประจวบองค์หนึ่ง พระไสยเนาโลห
 น้อยสำหรับนำเสด็จพระราชดำเนินองค์หนึ่ง พระปริยัติธรรมตามพระ
 คัมภีร์ แดพระรูปพระอิศวร พระอุมา พระนารายณ์ พระพรหม พระ
 แสงศรีดาม พระแสงหอกเพชรรัตนหนึ่ง พาดบันไดแก้วเทวรูปเจิญพระ
 ขรรค์สารพระกรข้างหนึ่ง ที่เคยเชิญหีบพระราชัญจกร เปลี่ยนให้เชิญ
 หีบถู่พระสุพรรณบัฏข้างหนึ่ง พระแสงต่าง ๆ ซึ่งสำหรับจะทำนาน
 บรรจุในหีบมุก คงอยู่นำโต๊ะหมู่พระพุทธรูปมีพระชนหยกเทียนสำหรับ
 พระราชพิธี แดพระถ้วยโมราจนวนกรอบทองคำประดับเพชรเครื่องคั่น
 ดำรับหนึ่ง วิมุฐานพระพุทธรูปอดฟ้าจุฬาโลกย์ มีม้าเทาศูทองเหลืองตั้ง
 หมอนำเงินสิบสองหมอน ขันดำกรตั้งข้างต่างสองชั้น โยงสายลึงเงินถึงกัน
 ต่อดอก การถว้ดมนต์ถือน้ำแต่ก่อนใช้พระสงฆ์น้อย ครั้นมาถึงแผ่นดิน
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อทรงพระราชดำริห์เจ้าฤกทรง
 พระราชอุทิศพระพุทธรูปประจำแผ่นดิน ๓๗ ปางนั้นแล้ว จึงให้เพิ่มพระ
 สงฆ์ถว้ดมนต์ขึ้นเป็น ๓๗ รูป ครั้นถึงในรัชกาลประจวบนั้นเพิ่มขึ้นอีกรูป ๑
 เป็น ๓๘ ใช้เจ้าพระพระราชาคณะผู้ใหญ่ แดพระราชาคณะที่เป็นเปรียญ
 หกชั้น เครื่องประโคมในพระราชพิธี ใช้พิณพาทย์ทั้งข้างหน้าข้างใน
 แต่ไม่มีมโหรี เมื่อเสด็จออกทรงคั้งแล้วอาตมยณอ่านคำประกาศ เริ่ม
 ความรัตนพิมพวงษ์ย่อ แดกระแด้พระราชดำริห์ ในพระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงวินิจฉัยในฝีมือช่าง ซึ่งสร้างพระมหามณ
 ีรัตนปฏิมากรพระองค์นั้นแล้ว จึงสรรเสริญพระคุณของพระมหามณีนรัตน

ปฏิมากรว่าเป็นเครื่องคุ้มกันอันตรายต่าง ๆ ดำเนินข้อความเป้นจดหมาย
 เหตุย่อในการแผ่นดินซึ่งได้เกิดขึ้น จำเดิมตั้งแต่พระมหามณเฑียรนั้นปฏิมากร
 ลงมาประดิษฐานอยู่ในกรุงเทพฯ แล้วดรรชนีพระเดชพระคุณพระบาท
 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงหว่าพระองค์ ลงปลายเป็นคำดักเตือนข้าราชการ
 ทั้งปวง ให้ทำราชการโดยซื่อสัตย์สุจริต แล้วอธิฐานขอพรเทพยดาตาม
 ขรรณเนียมคำประกาศทั้งปวง เมื่อจบคำประกาศแล้วพระสงฆ์จึงได้สวด
 มนต์ ใช้มหาพรตปริตสวดท่องค่านานเป้นแบบมา เมื่อสวดมนต์จบ
 แล้ว พราหมณ์อ่านคฤศณะคำฉันท์ เป้นคำดรรชนีพระแก้วแด่ดรรชนี
 พระเกียรติ แล้วอธิฐานตามการพระราชพิธี เมื่อเสร็จการคฤศณะคำฉันท์
 แล้ว ราชบัณฑิตจึงได้ทำอธิฐานน้ำพระพิพัฒน์สัจจาต่อไป เป้นเสร็จ
 การในเวลาค่ำ

รุ่งขึ้นเวลาเช้า แต่ก่อนมีการเลี้ยงพระสงฆ์ในพระอุโบสถ เด็จ
 พระราชดำเนินออกทรงปฏิบัติพระสงฆ์ก่อน แล้วจึงได้ทำน้ำพระพิพัฒน์สัจ
 จาภายหลังมา การที่ยกสำรับเลี้ยงพระสงฆ์มักจะหกเป้นอนเปรอะที่
 ซึ่งข้าราชการจะเข้ามารับพระราชทานน้ำ แต่เป้นการสับสนอนระห่มานด้วย
 ข้าราชการอยู่น้ำพระอุโบสถมาก จึงได้ตกลงกันให้ย้ายไปเลี้ยงพระเสย
 ที่พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ เมื่อเด็จออกเมื่อใดพราหมณ์ก็เข้ามาอ่านโอง
 การแห่งน้ำเตียว

โองการแห่งน้ำเรียกว่าโคตง เขียนเป้นหนังสือพราหมณ์ แต่
 เมื่อตรวจดูจะกำหนดเค้าว่าเป้นโคตงอย่างไรก็ได้สันติ ได้เค้า ๆ บ้าง
 แล้วก็เลื่อนไป แต่เนื้อความนั้นเป้นภาษาไทย ถ้อยคำที่ใช้ถกซึ่งที่ไม่เข้าใจ
 บ้างก็มี ตามคำบอกเล่าว่าเป้นของเกิดขึ้นในแผ่นดินพระนารายณ์มหาวราช

แต่ข้าพเจ้ามีความสงสัยว่าจะช้ากว่านั้น ด้วยถ้อยคำในนั้นไม่คล้าย
 คลึงกับพระราชนิพนธ์ เช่นสมุทโฆษคำฉันท์ที่พระพุทธโศกติตซึ่งว่าเกิดใน
 รัชกาลนั้นเลย ถ้าจะเอาโดยพระนามซึ่งว่าเป็นสมเด็จพระรามาชิมบดีก็น่า
 จะเป็นรามาชิมบดีที่ ๑ ที่ ๒ มากกว่ารามาชิมบดีที่ ๓ คือพระนารายณ์ แต่
 ถ้อยคำในโคลงนั้นไม่ต้องสงสัยเลยเถาะ คงจะตกหล่นแต่ผิดเพี้ยนเสีย
 เป็นอันมาก ถ้อยคำนั้นก็ดึกซึ่งจนฟัง ถ้าไม่ได้ใจก็เกือบจะเป็นเศกคาถา
 ภาษาอื่นได้ เรื่องที่งานนั้นสรรเสริญพระนารายณ์ก่อน แล้วสรรเสริญพระ
 อิศวร แล้วสรรเสริญพระพรหม ความต่อไปจึงเดินเรื่องสร้างโลก
 แล้วสรรเสริญพระเดชพระคุณพระเจ้าแผ่นดิน แห่งผู้ซึ่งทรงศักดิ์ร้าย ให้
 พระผู้ซึ่งคงอยู่ในความสัตย์สุจริตจงรักภักดี เป็นจบความกัน พิศวาท
 คูในคำโคลงเหล่านั้น ไม่มีเจอปันพระพุทธรูปธำมณาเลย เป็นของโดย
 ตำราแท้ จนน่าสงสัยว่าจะมีใช้เกิดขึ้นในครั้งพระรามาชิมบดีที่ ๑ เข้าไป
 อีก น่ากลัวจะเป็นแปลตลกคืดค่อ ๆ กันมาจากเมืองที่ถือโดยตำรา ไม่ได้
 ถือพระพุทธรูปธำมณาแต่โบราณ แต่การซึ่งรับพระแสงศรธำมณาค้น พัง
 เกิดขึ้นใหม่ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทราบ
 ความจากสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามหาเทพ กรมสมเด็จพระ
 บำราบปรบักัน ว่าเมื่อมีนฤเบญจศกจุลศักราช ๑๒๑๕ พระยาจุฬาราช
 มนตรี (นาม) นำถวายเทศมาถวายตามอัน เป็นที่ของพระราช
 หฤไทยว่างดงามดี จึงทรงพระราชดำริว่าจะทำอะไร ครั้นจะทำเป็นชาว
 พระกรก็มีอยู่แล้ว แต่มากหลายของคั่นก็ แต่ทรงพระราชดำริให้อยู่หลาย
 วัน ภายหลังจึงดำริว่ากรุงเทพนั้นก็อ้างชื่อว่าศรีอยุธยา เป็นเมือง
 นารายณ์ขอคาร พระนามซึ่งใช้เหล่านั้นอยู่ ก็ใช้นามรามาชิมบดีเป็นการยุติ

ตงกันอยู่แล้ว ควรจะสร้างพระแสงศรขึ้นไว้สำหรับใช้ในการพระราชพิธี
 ถือน้ำจะได้เข้าเรื่องกัน จึงโปรดให้กรมหมื่นอดงกฎกิจปรีชา เสดา
 รูปพระแสงศรประกอบกับค้ำห่วยเทศที่พระยาจุฬาลงกรณ์ ครั้นคดลง
 อย่างแล้ว จึงให้หาฤกษ์ตามตำราพิไชยสงครามตั้งโรงพระราชพิธีในโรง
 แดง รวมเหล่ากษัตริย์ขึ้นตั้งเป็นพระแสงศรสามองค์ ในขณะที่เมื่อ
 นั้นมีประโคมเครื่องพิณพาทย์ของไชยคตอดจนแล้ว ภายหลังจึงโปรด
 ให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ ปันเทวรูปพระพรหมทรงหงษ์ พระ
 นารายณ์ทรงครุฑ พระอิศวรทรงโค ให้ทำพิธีพราหมณ์หล่อทองสัมฤทธิ์พระ
 เจ้าบรมวงศ์เธอ แล้วติดกริ่งที่ตามพระแสงศรทั้งสามองค์ แล้วจึง
 ให้ชุดเหล็กฝังทองที่บ้องพระแสง เป็นตัวอักษรพราหมณ์พระราชทานชื่อ
 พระแสง องค์หนึ่งชื่อพรหมมาศ องค์หนึ่งประลัยวาต องค์หนึ่งชื่อนิวาต
 ปลายคำมถักถักด้วยดวดทองคำมถนกกหว้า เมื่อถึงเดือนสิบข้างขึ้น
 จึงโปรดให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เสด็จขึ้นไปตั้งพิธีบูชาพระแสงที่
 ทเลชุบศรเมืองฉะบือ ตั้งโรงพระราชพิธีมีพระสงฆ์สดกภาณวาร เมื่อ
 เวลาบูชาพระแสงศรมีพระฤกษ์ประโคมเครื่องพิณพาทย์ของไชยยังบันใหญ่
 ๔ ทิศ แดงขึ้นเล็กจนคตอดเวลาบูชาพระแสง แล้วเวียนเทียนสามรอบ
 ตั้งกระบวนแห่ไปที่คำวัดบ้าน ค่อยคีตาครนารายณ์บรรจุในบ้องมัยนัค
 พรหมโองการ อิศวรโองการ นารายณ์โองการ ห่อค้ำมบรรจุทั้งสาม
 องค์ แล้วตั้งขบวนแห่กลับลงเรือตีมากรุงเทพฯ ท้นการพระราชพิธีถือน้ำ
 น้ำด่างทในมีฉลุเบญจศกนั้น การบูชาพระแสงศรเป็นหน้าที่ของพระมหา
 ราชครูพิธี ผู้อ่านโองการข้างหน้า เมื่อเวลาจะอ่านเชิญพระรัตนตรัยรูป
 นารายณ์ทรงครุฑอยู่ในกตางชันเชิญพระแสงศรประนมมือว่าคำดรรเสริญ

พระนารายณ์ จมแล้วชุบพระแสงศรสามครั้ง แล้วจึงรับพระแสงองค์หนึ่งมา
 ทำค่อไปจนครบทั้งสามองค์ แล้วประนมมือเปล่งว่าไปจนตลอด เมื่อจบ
 แล้วพระอาทิตย์ก็ขึ้นได้อ่านคำสาบดั่งนั้น ในคำประกาศนั้นเชิญเทพยดา
 ทั้งปวงมาประชุมในที่มหาสมุทรโมคขลินคุตม์ ที่พระบรมวงษานุวงศ์แ
 ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย ฝ่ายทหารพลเรือนกรมฝ่ายหน้าฝ่ายในหัวเมือง
 เอกโทศรีจัตวา บัณฑิตฝ่ายเหนือแฉะเจ้าประเทศราช แด่ถนัดชนมยนิษฐ์
 จะกระทำสัตยาบันด้วยถวาย ออกพระนามเต็ม แล้วจึงสรรเสริญพระเดช
 พระคุณที่ได้แก่ชนทั้งปวง อธิฐานนำพระพิพัฒน์ขอให้มฤตยูอำนาจอาจ
 จะให้เป็นไปตามคำสาบดั่งนั้น แล้วจึงแซ่ผู้ซึ่งคิดคดทรยศไม่ซื่อตรง
 ให้พระผู้ซึ่งตั้งอยู่ในความกระตัญญูสุจริต เมื่อจบคำประกาศแล้วเจ้า
 กรมพราหมณ์พฤตนิภาศ จึงได้รับพระแสงจากเจ้าพนักงานกรมแสงมี
 ผ้าขาวรองมือเชิญพระแสงออกจากฝัก ชูหน้าในหม้อเงินแด่ชนดำคร
 ทุกหม้อทุกชน พระแสงซึ่งใช้ชุบน้ำอยู่ในประจุ่มนั้น คือพระขรรค์
 ไชยศรี พระแสงหอกเพชรรัตน์ พระแสงดาบค่าย พระแสงดาบใจเพชร
 พระแสงเวียดทองนเป็นพระแสงในรัชกาลที่ ๑ พระแสงยี่ปุ่นพันปตาประดับ
 พลอยเป็นพระแสงในรัชกาลที่ ๒ พระแสงแผ่นพระแสงขรรค์นางโศก เป็น
 พระแสงในรัชกาลที่ ๓ พระแสงทรงเคียวฝักประดับมุก พระแสงตรีเพชร
 ขารพระกรเทวรูป ขารพระกรศักดิ์สิทธิ์ พระแสงกันหยัน พระแสงปิ่น
 นพรัตน์ เป็นพระแสงในรัชกาลที่ ๔ พระแสงฝักทองเกลี้ยงเครื่องประดับ
 เพชร เป็นพระแสงทรงเคียวในแผ่นดินประจุ่มนั้น จัดเป็นลำดับกันตามสม
 ควร เมื่อชนะพราหมณ์ทั้งห้าอยู่นั้น พระแสงซึ่งวัดคาถาตั้งจำเริญมะคา
 วาจาเป็นต้น ประโคมเครื่องขึงพณพาทย์ของไชยจนตลอดคักว่าจะทำน้ำแล้ว

ฝ่ายพระบรมวงษานุวงษนั้น ตั้งแต่ได้ตั้งพระราชดำเนินออกกันไปเฝ้าอยู่
 บนพระอุโบสถ แต่ข้าราชการยอมนำพระอุโบสถ มกำหนดว่าเมื่อออกกษณ
 อานคำประกาศจบแล้ว ข้าราชการจึงขึ้นไปอ่านคำสาบถ คำสาบถ
 นั้นเป็นคำสาบถย่อ รูปเดียวกันกับที่ออกกษณอ่าน เป็นแต่คัดความให้สั้น
 ลง เมื่อจบพระแสงเสร็จแล้วพระมหาราชครูพิธีแบงนำที่จบพระแสงศรลงใน
 พระถ้อยโมราเครื่องต้น เจอกับนำพระราชพิธีพราหมณ์ซึ่งอมมกถนหอม
 แล้วเจ้ากรมพฤตนิภาซึ่งได้รับพระชนนียกไปเทเจอบนในหม้อเงินแด่ขันดำคร
 ขรรณเนียมเดิมมาพระเจ้าแผ่นดินก็ไม่ได้เสวยนำพระราชพิธี พังมาเกิด
 ขึ้นในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้วยทรงถือว่านา
 ข้าราชการพระแสงศรนั้นเป็นสวดดีดิมกตอย่างหนึ่ง เพื่จะแสดงพระราชหฤไทย
 เมตตากฤณาโดยเที่ยงธรรม ซึ่งได้ทรงปฏิบัตอิฐฐาน ในพระราชหฤไทย
 เป็นนิจ ให้พระบรมวงษานุวงษแต่ข้าราชการทั้งปวงได้ทราบ เป็นที่ชื่นชม
 ยินดีทอหน้า จึงโปรดให้พระมหาราชครูพิธีนำพานาซึ่งสร้างเทวรูป แดพระ
 แสงศรมาถวายเสวยก่อน แต่ในแผ่นดินปัจจุบันนี้ เมื่อแรก ๆ ท่านผู้บัญชา
 การในพระราชพิธีทั้งปวงก็ได้ยกเลิกนาถวายพระเจ้าแผ่นดินด้วยเสียด ๆ
 เป็นด้วยคดีตื้นกันประการใด ฤทรงใจว่าไม่ได้รับตั้งเรียกก็ไม่ทราบเลย
 ภายหลังมาเห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเป็นอย่างไว้
 แล้ว เมื่อยกเลิกเสียโดยมิได้ปรากฏเหตุการอย่างไร ก็ดูเหมือน
 หนึ่งไม่ตั้งใจจะรักษาความสุจริตระดากกระเดื่องอย่างไรอยู่ จึงได้
 ตั้งใหม่ ขึ้นตามแบบเดิม ตั้งแต่บรมราชาภิเศกครั้งหลังมา เมื่อ
 พระเจ้าแผ่นดินด้วยแล้วจึงได้แจกนาข้าราชการในหม้อเงินทั้งปวง แต่
 พระบรมวงษานุวงษแต่ข้าราชการให้รับพระราชทานต่อไป ตามฉันท

เจ้ากรมพยุพินาคเป็นผู้ให้นำไปถวาย ใช้ขันตงพระภักตร์ลงยาราชาวงศ์
 มั่นพรัดในกตางชัน แต่คงใช้น้ำในหม้อเงินเหมือนพระบรมวงษานุวงศ์
 ทรงปอง ขันซึ่งสำหรับพระบรมวงษานุวงศ์เสวยนั้นเป็นขันตงยาเชิงชาย
 สำหรับข้าราชการชั้นของชั้นถม ถ้วยที่สำหรับตวงเป็นถ้วยหูก้าใหญ่
 ของบ้างตมฤทธิบ้างจากฤคคาลาเป็นอักษรขอมว่า ตังจ้งเวระมะคา
 วาจาเป็นต้น

ผู้กำกับถือน้ำแด่เจ้าน้ำในพระอุโบสถนั้น คือพราหมณ์ พยุพินาค
 พราหมณ์ไทรดาจารย์ตมพตเรือน แดพระยาผู้กำกับถือน้ำในกรมพระ
 กระตาโหมคนหนึ่ง ในกรมมหาดไทยคนหนึ่ง พระบรมวงษานุวงศ์เสวยน้ำ
 ฟากพระอุโบสถข้างใต้ตรงที่ประทับ พระบรมวงษานุวงศ์เสวยน้ำ
 เสด็จอยู่น้ำพระอุโบสถชั้นประตูกกลาง แต่มาเสวยน้ำข้างใต้ ส่วนหม่อม
 เจ้านั้น แต่เดิมไม่ได้ ขันไปถือน้ำบนพระอุโบสถ ภายหลังทรงพระราช
 ดำริว่า ถิ่นน้ำเป็นหลานเธอของพระเจ้าแผ่นดิน มีศักดิ์สูง ส่วนข้าราชการ
 ผู้น้อย ที่คำศักดิ์มากกว่าขันไปถือน้ำบนพระอุโบสถได้ จึง
 โปรดให้ ขันไปถือน้ำบนพระอุโบสถในตงสามชั้น แต่แยกออกไปอีกสาย
 หนึ่งคือขันทางประตูข้างใต้ ถัดลงทางประตูข้างใต้ ข้าราชการชั้นประ
 เหนือ ถือน้ำฟากพระอุโบสถข้างเหนือถัดลงประตูกกลาง จางวางหัว
 หมอนนายเวรมหาดเล็กชั้นประตูกกลาง แต่ไปถือน้ำข้างเหนือแถวถัด
 ลงประตูกกลาง ในขณะที่เมื่อข้าราชการตมถือน้ำบน ทรงแพระเต้า
 ขิโนทกพระสงฆ์เสภา เมื่อพระสงฆ์ตมตมตมตมตมตมตมตมตมตมตมตมตม
 น้ำออกไปอยู่ข้างจะเป็นการกัณดารกัณทุกปี แต่ก่อนมาเมื่อข้าราชการถือน้ำ
 หมดแล้ว เจ้ากรมปลัดกรมกองมอญขึ้นมาอ่านคำสาปเป็นภาษารามัญนำ

พระที่นั่ง ค่อยอ่านคำสาปมาจบแล้วจึงได้เสด็จขึ้น แต่ครั้นมาถึงใน
 แผ่นดินประจวบนั้น ที่หลังๆ มานั่งคอยอยู่ก็หายไป ถามก็ว่ามิ แต่อย่างไรจึง
 รวมๆ ไปอยู่ต่อเวลาเสด็จขึ้นแต่ก็ไม่ทราบ เวลาเมื่อข้าราชการถือน้ำเสด็จ
 แล้วเสด็จขึ้นทางข้างใน เพื่อจะให้ท้าวนางแตรรยาข้าราชการที่มากถือน้ำ
 ข้างในได้เข้า มหาเด็กเชิญพระแสงตามเสด็จพระราชดำเนินทางข้างใน
 ด้วยกำหนดผู้มับนาคักกิดฝ่ายในได้ ถอนาน ว่าภรรยาข้าราชการที่ม
 คักกิดนาคักกิด ๔๐๐ ขึ้นไปต้องมาถือน้ำ ท้าวนางนั้นแต่เดิมมากไปถือน้ำวัด
 พระศรีรัตนดาศดรามทางขึ้น แต่ครั้นมาในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้ยกเว้นท้าวนางที่เป็นเจ้าจอมมารดา ไม่ให้
 ต้องออกไปถือน้ำวัดพระศรีรัตนดาศดราม แต่ข้างในต่างวังคือห้ามเจ้า
 นายที่ไ้รับพระราชทานเบี้ยหวัด แลบุตรหลานเสนาบดีซึ่งไ้รับพระราชทาน
 เบี้ยหวัด แลภรรยาข้าราชการซึ่งไ้ไ้ตายแต่ยังคงไ้รับพระราชทานเบี้ย
 หวัดอยู่ ก็โปรดให้เข้ามาถือน้ำข้างใน ภรรยาข้าราชการที่ถือน้ำ
 นั้นมพรหมณอันโคตงแห่งน้ำ อาตักษณอันคำสาปมาดอ๊กเทยอหนึ่ง
 เมื่อเสด็จขึ้นแล้ว เมื่ออ่านคำสาปมาจบแล้ว ขึ้นทางว่ามออกกราบขอ
 คว ถ้าสั่งท้าวอย่างฝรังก็ไ้ไ้ไดตงกันแก่ท้าวนางผู้กากบ แล้วจึงไ้รับ
 พระราชทานน้ำ แต่ทางว่ามนั้นตกลงเป็นรู้จักกันเสียโดยมาก ท้าว
 นางก็หลวมๆ ไปไม่เข้มงวดเหมือนอย่างแต่ก่อน ท้าวนางจึงหลวมหนึ่งเรื่อง
 ตามผนังด้านใต้ ท้าวนางวังน่านึ่งเรื่องตามฐานพระด้านเหนือ ภรรยา
 ท่านเสนาบดี นึ่งคือท้าวนางวังหลวง ต่อไปจึงเป็นภรรยาข้าราชการ
 ที่มีนาคักกิดสูงๆ ภรรยาข้าราชการผู้น้อยนึ่งทมิษฐหลังพระอุโบสถ
 ภรรยาพวกมอญนึ่งตามเจดียงพระระเบียง คึงแต่เดียวประคูนจนมาจน

ตลอดถึงประทุหลังพระอุโบสถ แต่ก่อนนั่งรายเค็มตลอด แต่เดี๋ยวนี้กรวย
 ไรไปมาก ทางเสด็จพระราชดำเนินตามพระระเบียง ตั้งแต่ประตู
 ฉนวนเฉลวมาออกประตูด้านควนคอก ถ้ากระบวนพยุหยาตราเสด็จ
 พระราชดำเนินออกพระที่นั่งอนันตสมาคม ประตูเปิดของเครื่องสำตาราเรียน
 หงส์ก็ ฆากลับประทับพลับพลาเปิดของเครื่องทรางพระระเบียงข้าง
 ควนคอก เสด็จกลับประทับแรมพระที่นั่งดุสิตาภิรมย์ กระบวนเสด็จ
 พระราชดำเนินแห่ด้วยเหมือนพยุหยาตรากระฐิน แต่ตำรวจมหาดเล็ก
 หุ่นทองขาวเชิงกรวย ทรงเครื่องขาวฉลองพระองค์ครุยกรองทอง ทรง
 พระมหามงกุฎมหาเศวตฉัตร แต่ไม่มีทรง ไปยเงินอย่างเช่นพยุหยาตรากระฐิน
 การแต่งตัวฉลองนามกำหนด ถ้าผู้ใดจะไปถอนาหวดจึงต้องนางขาว ถ้าไม่
 ได้ ไปถอนาหวดก็ไม่ต้องนาง คือพระบรมวงษานุวงษ์แต่ก่อนถอนาในทอง
 พระโรง ก็ทรงผ้าด้ายอย่างแฉกาคทรวงดัดพิศตามธรรมเนียม ข้าราชการ
 การทไปถอนาหวดของนางขาว แต่ครั้นเมื่อจะกลับเข้ามาถวายบังคมใน
 ท้องพระโรง ก็ต้องนุ่งผ้าตามธรรมเนียม พระบรมวงษานุวงษ์
 แฉข้าราชการบนดาทถอนาขาวในก็ไม่ต้องนางขาวทั้งสิ้น ส่วนท้าวนาง
 แฉกรรยาข้าราชการตลอดจนจำทนายเรือน ไชยณ ท้อออกไปถอนาหวดพระ
 ศักรัตนดาส์ดารามต้องนางขาว เมื่อแรก ๆ เสด็จพระราชดำเนินออกถอนา
 หวดพระแก้ว เจ้านายทรงผ้าด้ายพันขาวเขียนทองบ้าง ด้ายเปล่าบ้าง
 ยกทองขาวเชิงชายบ้าง ฉลองพระองค์ กระบองผ้าขาวตามธรรมเนียม
 คาคฉลองพระองค์ครุย ภายหลังมาจะราวปีระกาตรีศักราชจุลจก
 คก จึงโปรดให้เจ้านายต่างกรมทรงฉลองพระองค์ผ้าปักทองแดงเขียน
 เปนรูปเสือกระบอง ใช้มาจนตลอดรัชกาลที่ ๔ แต่ในแผ่นดินปัจจุบันนี้

คอนแรก ๆ ตั้งแต่ประกาศเบญจศกแล้วมาจึงได้เปลี่ยนเป็นเขียนับชาว ข้าราชการหนึ่งต้องบักทองชาวเขิงกรวย ถ้วมเลื้อผ้าขาวคาดเสื้อครุยเต็มอ
 มาจนประจวบนั้น เป็นแต่เปลี่ยนรูปเลื้อไปตามกาลเวลา เจ้านาย
 ต่างกรมทรงพระวอ พระองค์เจ้าทรงเลื้อยง ที่ได้รับพระราชทาน
 พระแสงแด่เครื่องยศก็มาเต็มตามยศ ทำนองข้างในนุ่งผ้าม่วงพันขาว
 จับ ห่มแพรชั้นใน ห่มผ้าปักทองแต่งขนนอก มหีบทองหีบ
 ถมเครื่องยศพร้อมทั้งกาน้ำแด่กระโถน ออกไปตั้งตรงหน้าที่นั่งในพระ
 อุโบสถด้วย ภรรยาท่านเสนาบดีบางคนที่ได้รับพระราชทานเครื่องยศ
 หีบทองเล็ก กากะโถน แต่ผ้าปักทองแต่ง ก็แต่งตามยศที่ได้พระราช
 ทานตั้งเรียงค่อทำนองไป ภรรยาข้าราชการทูลถือนานแต่ก่อนเล่ากันว่า
 เป็นการประกวดประชันกันยิ่งนัก ตัวผู้ที่เป็นภรรยาถือนำต้องนุ่งขาวห่มขาว
 แต่แต่งภรณาน้อยที่มาจากห่มดีสัตว์ ถือเครื่องใช้สรวอยค่าง ๆ กระบวน
 ละครมาก ๆ

ว่าในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งไม่ได้เสด็จ
 ออกวัดดินพอกมหาเด็กคอยดูที่ประตูข้างริมถนนแน่น ๆ กันไป ภายหลัง
 มากก็ร่อย ๆ ลง ต่อเดือนเอะอะกันจนจึงได้แน่นหนาขึ้นเป็นคราว ๆ เจ้า
 ประเทศราชหัวเมืองต่าง แดเจ้าเขมรซึ่งเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารอยู่
 ในกรุงเทพฯ ถือนำในพระอุโบสถพร้อมด้วยข้าราชการทั้งปวง แต่เมือง
 แยกประเทศราชถือนำตามลำดับจากทิศใต้ตามลำดับ ทิศเหนือ ถือนำตามลำดับ
 มิวเซียม พวกฝรั่งเช่าวัดมีบาดหลวงมานั่งให้ถือนำ เดิมถือนำที่ศาลกรมวัง
 ซึ่งเป็นคอกทหารมหาดเล็กเดียน ทำตามอย่างฝรั่ง คำสาบาลก็เปลี่ยน
 แปลงไปตามที่นับถือนำของพวกฝรั่ง ข้าราชการผู้น้อยแถวหน้าหมดที่ได้รับพระ

ราชทานเบี้ยหวัดก้อนาน้ำพระอุโบสถเป่นอันมาก แต่ที่มเวยอยู่ในพระ
 บรมมหาราชวังรับน้ำมาถือททองทกลดกมบ้าง การถือน้ำในชั้นหลังๆ
 น เมื่อครั้งคราวที่ทรงพระประชวรจะเสด็จออกวัดพระศรีรัตนศาสดา
 รามไม่ได้ ก็มเวยกราบการไปถือน้ำทวัดพระศรีรัตนศาสดาราม แล้ว
 เข้ามาถวายบังคมในท้องพระโรง พระบรมวงษานุวงษมาเสวยน้ำใน
 ท้องพระโรง ทรงเครื่องสดตามปรกติเหมือนอย่างธรรมเนียมแต่ก่อน

การถวายบังคมพระบรมอัฐิซึ่งมีในหมายเดิมนั้นว่า เมื่อเปิด
 พระเกศหอยพระประโคมแตรตั้งขกของชนะครึ่งหนึ่ง ให้ข้าราชการจุ
 รูปเทียนกราบถวายบังคมแล้วหมอบเฝ้าอยู่ครึ่งหนึ่ง ประโคมอีกครึ่งหนึ่ง
 มีทพระเกศว่าเป่นเศกจัน ถวายบังคมอีกครึ่งหนึ่งจึงให้กลับออกมา แต่ที่
 ใ้อยู่ทกวันไม่ได้เป่นดังเช่นหมายนั้น เป่นด้วยที่คับแคบแตรอันแตร
 กำหนดกของชนะก็ไม่ถูกจังหวะอย่างเก่า เมื่อแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ท่พระเกศเปิดจึงได้ประโคม เมื่อเสด็จถึง
 พระที่นั่งสนามจันทร์แล้ว จึงรับสั่งให้พระเจ้าลูกเธอขึ้นไปบอกให้
 พนักงานหอยพระเปิดพระเกศ ถ้าใครถูกเป่นผู้เข้าไปบอกให้เปิดพระเกศ
 แล้วเป่นเคราะห์ร้ายอย่างยิง ข้าพเจ้าเคยถูกเกือบจะไม่ขาดสักคราวหนึ่ง
 แต่เป่นผู้เว่งท ๒ ท ๓ ดักว่าเป่นผู้ ไปท ๑ ถ้าเป่นผู้ ไปท ๑ มักจะถูก
 กรวว่าไปเชือนแสร้งด้วย ความลำบากในการที่จะไปบอกนั้น คือเวลา
 ถือน้ำเช่นนี้ ถ้ามีพยุหยาตราทต้องถึงสร่วมเกยวสร่วมนม ถ้าไม่มี
 พยุหยาตราทเพียงสร้อยประแจมันดาร์พดจะหนักไปหมดทงตัว พอเข้า
 พระทวารไปก็ต้องคตานตงแต่พระทวารจนถึงหอยพระ เมื่อขึ้นไปถึง
 หอยพระแล้วจะต้องไปส่งภาษากับคุณยายเฝ้าหอยพระ แล่นที่จะเข้าใจ

ยากไถ่แล้วไถ่เถากว่าจะถูกขึ้นได้ ถ้าถูกร่วงหล่นหายทอดหนักเข้าต้องไป
 กระซากเปิดเอาเองก็มี กว่าจะเปิดได้ต้องทรงคอยอยู่ในไม่ต่ำกว่าสิบมินิต
 แต่ในประจวบนั้นกำหนดสัญญาเกินเสียใหม่ว่า เมื่อพระราชยานประทับ
 เกยก็ให้ประโคม เมื่อพนักงานได้ยินเสียงประโคมก็ให้เปิดพระแกลที่เดียว
 ค่อยรวดเร็วสุดวดคึกคัก แต่เมื่อว่าตามคำราเณก็อยู่ข้างจะผิดทำอยู่
 หน่อยหนึ่ง ที่ต้องเปิดพระแกลคอยอยู่สักครู่หนึ่งจึงได้จุดเทียนเครื่อง
 นมัสการ เวลาซึ่งจะถวายบังคมพระบรมอัฐิขึ้นสู่รวมเสด็จครุย
 ยังกทำตามแบบอยู่แต่พระเจ้าแผ่นดิน คือเมื่อทรงฉลองพระองค์แล้ว
 เสด็จขึ้นไปบนพระที่นั่งสนามจันทร์ถวายบังคมตามครั้ง ทรงจุดเทียน
 เครื่องนมัสการแล้ว ถวายบังคมอีกเฝ้าอยู่ครู่หนึ่ง จึงถวายบังคมอีก
 ครั้งหนึ่งแล้วจึงเสด็จขึ้นพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย เปิดทองเครื่องทรง
 เครื่องดีตามธรรมเนียม ด้วยเป็นการมิใช่ถือนำคตามซึ่งกล่าวมาแล้ว
 เจ้านายข้าราชการจึงได้เข้ามาจุฑาบทเทียน ถวายบังคมตามครั้งแล้ว
 ถอยออกไป เมื่อหมดคนทกราบถวายบังคมเมื่อใดก็มีพระแกลหยุด
 ประโคมเมื่อนั้น

การถือนำข้างในแต่ก่อน ๆ นามกำหนดรับหน้าทิวัดพระศรีรัตนธำม
 ราชเข้ามาห้าหม้อ ดังที่ของพระโรงนำ เวลาเสด็จขึ้นเสวยกลางวันแล้ว
 เสด็จออกประทับที่ช่องพระที่นั่งไพศาลทักษิณ พนักงานพระตมุดอ่าน
 คำสาบถา เนื้อความก็เหมือนกับที่อาลักษณ์อ่านทิวัดพระศรีรัตนธำม
 ราช ต่างแต่อาการความประพฤติ คือเช่นเอาใจไปเผื่อแก่ไทต่างตัว
 ทิวัดต่างแดน เมื่อยื่นเปนเอาใจไปเผื่อแก่พระบรมวงษานุวงศ์แลข้าราชการ
 ฝ่ายหน้าเปนต้น แล้วเจ้านายแลข้าราชการฝ่ายในรับพระราชทานน้ำ

พระที่นั่ง เจ้านายประทับที่หน้าเส้าท้องพระโรงหน้า ข้างตะวันตกตอน
 ข้างเหนือตลอดเข้าไปจนในเฉลียง ตอนข้างใต้ทำนางเจ้าจอมมารดา
 เก่าแก่ เสด็จด้านขวานอก หม่อมเจ้าต่างวัง แต่เจ้าจอมอยู่งาน
 น้อยบนพระที่นั่งไพศาลทักษิณบ้าง อยู่บนพระมหามณเฑียรบ้าง
 ค่อยถึงเวลาวันพระราชทานน้ำจืดได้ลงไปท้องพระโรง ครั้นมาในแผ่นดิน
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจัดเพิ่มเติมใหม่ ก็ยังมีโต๊ะ
 สามโต๊ะเช่นได้กล่าวมาแล้ว เมื่อเสด็จขึ้นพระที่นั่งไพศาลแล้วจึงให้เรียก
 เจ้าพนักงานเชิญพระไชย พระสุพรรณบัตร พระแสงเข้ามาตั้ง ทรงนมัสการ
 พระพุทธรูปพระชนมพรรษาเหมือนเวลาเก่าแล้ว จึงได้ทรงเครื่องนมัสการ
 พระไชยแทหารูป ที่ซึ่งอ่านคำสาบานนมเครื่องบูชาแล้วดำรงที่นั่ง
 แล้วโปรดให้อ่านโอองการแข่งน้ำอย่างพราหมณ์อ่าน แต่ต้องเลือกผู้ซึ่ง
 เปนตระกูลพราหมณ์ให้เป็นผู้อ่าน ทำหม่อมอยู่ซึ่งเป็นบุตรเจ้าพระยาอภัย
 ภูธร เปนพนักงานพระสมุคอยู่ในเวลานั้นเป็นเชื้อพราหมณ์ จึงได้โปรด
 ให้เป็นผู้อ่านตลอดมา ครั้นในแผ่นดินพระจุพนทำหม่อมอยู่ถึงแก่กรรม
 จึงโปรดให้ทำวสมศักดิ์บุตรเจ้าพระยาภูธรราชภัย ซึ่งเป็นตระกูลเดียวกันนั้น
 อ่านสืบต่อมา ผู้ซึ่งอ่านโอองการแข่งน้ำแต่คำประกาศนี้ นุ่งขาวห่มขาว
 แดพระราชทานให้ห่มผ้าปักทองแดงด้วย ที่นั่งพระบรมวงษานุวงษแต่
 ข้าราชการเปลี่ยนไปไม่เหมือนอย่างแต่ก่อน คือพระเจ้าบรมวงษ์เธอ
 พระเจ้าราชวรวงษ์เธอ พระเจ้าฟ้างเธอ พระเจ้าน้องนางเธอ นักรายวิม
 ช้องกบพระที่นั่งไพศาลทักษิณตลอดไปจนถึงหอพระเจ้า แล้วเจ้านาย
 วังหน้าคอด้านสกัดหุ้มกลองเตยวงมาจนริมผนังด้านเหนือ สมเด็จพระนางแ
 พระเจ้าลูกเธอ ประทับรายตั้งแต่ช่องกบกลงไปตามริมช่องกบตลอดจน

ถึงที่สุด เป็นพระองค์เจ้าหม่อมเจ้าในสมเด็จพระบรมราชมาตามหัยกาเธอ
 แต่ในเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษมนตรี เจ้าฟ้ากรมขุนอิศราธิราชบุรีค่อไป
 จนถึงหอพระอัฐิ ริมผนังข้างเหนือเป็นที่สำหรับเจ้าคุณท้าวนางผู้กำกับ
 ถือนาง ขานพักต้องข้างเหนือที่หม่อมเจ้า ที่ห้องพระโรงเด็จยังด้าน
 ควันตก เป็นที่เจ้าคุณราชันท์ถนอมบุตรภรรยาข้าราชการผู้ใหญ่หนึ่ง คอน
 ข้างเหนือคอนข้างใต้เป็นที่เจ้าจอมอยู่คนหนึ่ง เเด็จยังด้านควันออกคอนข้าง
 ใต้เป็นที่เจ้าจอมมารดาเก่าข้างในต่างวง ข้างเหนือเป็นที่โอรสครั้น
 เจ้าจอมมารดาในพระราชวังบวร แด่มารดาหม่อมเจ้านั่งที่เก่งแฉฉาตา
 ด้านควันตก เมื่ออ่านคำสาบาตจบแล้วเสด็จพระราชดำเนินขึ้นทรงจุด
 เทียนเครื่องนมัสการทองน้อยในหอพระบรมอัฐิอีกครั้งหนึ่ง เจ้านาย
 ก็มรูปเทียน ขึ้นไปถวายบังคมพระบรมอัฐิเหมือนกัน ข้าราชการ
 ผู้น้อยโสดนจำถือนาทศาคา

การถือน้ำพระพิพัฒน์จากหัวเมือง บันดาหัวเมืองทั้งปวงต้องถือน้ำ
 พระพิพัฒน์จากเหมือนกันในกรุงเทพ ฯ กำหนดวันถือนานนตรงตาม
 กรุงเทพ ฯ นโดยมาก ทยักเยียงไปบางนั้นด้วยเหตุต้องประการ คือที่
 คงถือน้อยแก่ ท้ายพิศรุศ ท้ายพิศดารท น้อย่างหนึ่ง เป็นเมืองใหญ่
 หมดเมืองขึ้นหลาย ๆ เมือง เจ้าเมืองกรมการในเมืองขึ้นเหล่านั้นต้อง
 เข้ามาถือน้ำในเมืองใหญ่ทั้งสี่ บางเมืองที่มาถ้ำต้องร้องรอกันไปกำหนด
 วันนักเลงนอนออกไป แล้วก็เลยคงเป็นแบบเขื่อนวันอยู่เช่นนั้น อาวุธซึ่ง
 ใช้ทำนันทใช้กระบี่พระราชทานสำหรับยศเจ้าเมือง วัดที่ถือน้ำวัดใดวัด
 หนึ่งซึ่งเป็นวัดสำคัญในเมืองนั้น ฤาเป็นวัดหลวง ต่อมาถึงในแผ่นดิน
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระนครวัดพระราชมังคลาภิเษก

เกษมชน ก็โปรดให้ย้ายเข้าไปถือน้ำในพระราชวังนั้น ๆ แต่การที่ส่งคนตบแต่งพระนั้นไม่เหมือนกันทุกเมือง บางเมืองก็ทำมากบ้าง เช่นเมืองสงขลา ถึงส่งคนตบแต่งวัน บางเมืองก็ทำน้อย ในหัวเมืองบันดาที่เป็นไทย เรียกตามคำเก่าว่าเมืองน้ำพระพิพัฒน์ดีจา เมืองนอกนั้นไม่เรียกว่าเมืองน้ำพระพิพัฒน์ดีจา การแต่เดิมมาจะอย่างไรยังไม่ทราบแน่ชัด แต่ในประจุบันนี้ ถึงเมืองดาวเมืองแขก ก็ถือน้ำพระพิพัฒน์ดีจาเกือบจะทั่วกัน เช่นในเมืองแขก เมืองถันคัน เปนทำการใหญ่กว่าทุกเมือง มีพระสงฆ์ไทยส่งคนตบแต่งตามวัน ที่ห้อง ๆ อย่างเช่นเมืองตานี เมื่อถึงวันกำหนดถือน้ำก็พากันเขาน้ำไปทวด พระสงฆ์ส่งตบแต่งเสียบหนึ่งแถวถือน้ำกันก็มี การซึ่งแบ่งเมืองเปนเมืองถือน้ำพระพิพัฒน์ดีจา แต่ไม่ใช่เมืองน้ำพระพิพัฒน์ดีจาอันใดไม่น่าจะแบ่งเลย

อนึ่งข้าราชการท่งปวง บันดาซึ่งไปราชการตามหัวเมือง เมื่อถึงกำหนดถือน้ำพระพิพัฒน์ดีจาที่เมืองใด ก็ต้องไปพร้อมด้วยเจ้าเมือง กรมการถือน้ำในเมืองนั้น ด้วยการพระราชพิธีถือน้ำเป็นแบบอย่างอันเดียวกันตลอดพระราชอาณาเขต เปนพิธีตามกฎหมายบังคับเช่นในกฎหมายเทียวบาลเป็นต้น วางโทษไว้ว่าผู้ใดขาดถือน้ำพระพิพัฒน์ดีจาโทษถึงตาย เว้นไว้แต่ป่วยไข้ ถ้าเป็นพระบรมวงษานุวงศ์ข้าราชการที่สำคัญ เจ้าพนักงานก็ต้องนำน้ำไปให้รับพระราชทานที่วังแต่ที่บ้าน ต้องมีของแจกจ่ายเจ้าพนักงานผู้ให้นำไป ที่สุดจนพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระประชวรไม่ได้เสด็จมาถือน้ำได้หลายปี เจ้าพนักงานนำน้ำขึ้นไปถวาย ก็ต้องพระราชทานเสื้อผ้าเป็นรางวัลเยอะมาก ๆ ทุกคราว แต่ซึ่งเป็นแบบใหม่มีในหมายรับสั่งนั้น ว่าถ้าขุนหมื่นในสมัย

หวัศผู้ใดขาดถือน้ำให้เอาตัวตั้งเป็นไพร่หุดวง แต่ข้อห้ามจุกจิกซึ่งยกเว้น
เสียแล้ว ซึ่งมีมาในกฎหมายเขี้ยวบาด คือ “ห้ามถือ (คือสวม) แหวน
นาก แหวนทอง แหวนเงินเข้ากินปลา กินน้ำยา แต่เข้ายาก่อนนำพระพิพัฒน์
ถ้ากินน้ำพระพิพัฒน์จอกหนึ่ง แล้วยื่นให้แก่กันกิน กินแล้วเติมได้ ใส่มม เหลือ
นั้นต่าง (คือเทเสีย) โขยเท่านั้นในระหว่างขบถ” การซึ่งห้ามเช่นนั้น ห้าม
ไม่ให้กินอยู่นั้น ก็จะเป็นด้วยถือน้ำแต่ก่อนเวลาเข้า ครั้นเมื่อนำ
สาย ๆ ลงมา ข้อห้ามปรามอันนั้นก็เป็นอย่างอื่น แต่ซึ่งกินน้ำแล้วรดดีสะ
นั้นยังเป็นประเพณีที่ประพฤติเกือบจะทั่วกัน เป็นการแสดงถึงความเคารพ
ไม่มีผู้ใดซึ่งเป็นผู้ใหญ่ ถ้าผู้แบบอย่างจะได้ยกเว้นเสียเลย มีบ้างแต่
คนที่เป็ดเล็ก ๆ หิด ๆ ถ้าผู้ใหญ่ที่เถื่อน ๆ กินแล้วก็ไป มีน้อยคว
ที่เดียว เป็นจบเรื่องการพระราชพิธีครั้งจุฬาราชอาณาพระพิพัฒน์จุ
ประจำปีเท่านั้น เดือน ๑๐ ก็เหมือนกันกับเดือน ๕ นี้ ยกเสียแต่ไม่มี
พระพุทธรูปพระชนมพรรษาที่พระที่นั่งไพศาลทักษิณเท่านั้น ในเดือน ๑๐
จะไม่ต้องกล่าวถึงการพระราชพิธีอันนี้

คำตักเตือนในการถือน้ำ เมื่อแต่ก่อนมาก็ไม่ใครจะมีอะไรขาด
เหลือในหน้าที่นอกจากมหาดเล็ก จำเดิมตั้งแต่เครื่องโต๊ะดาผู้ตกมาอยู่ที่
เด็กชายคนหนึ่ง ย้ายถือน้ำข้างในมาพระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬาร ย้าย
ถวายบังคมพระบรมอัฐิไปพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท เมื่อกลับไปที่
นั่งอมรินทร์ใหม่ ก็เลอะใหญ่เต็มกันหมดไม่มีใครทำอะไรได้เลย โต๊ะที่
เคยตั้งหน้าคู่พระสยามดามโต๊ะ เมื่อเดือน ๑๐ ก็ตั้งทงดามโต๊ะ แต่เขา
เทวดาไว้กลาง พระพุทธรูปอยู่คั่นคก พระแสงอยู่คั่นนอก เป็นการ
เชิดของภูษามาตา ของกรมแสงของเด็กชา ครั้นเดือน ๕ นี้ เด็กชาเด็ก

โตะต้องข้างเดียว คงแค่โตะกลางโตะเดียว เอามาตั้งจะให้ ไปประชันกัน
 ขนบนนั้น ทั้งพระแสงแลพระพุทธรูป แลพระสุพรรณบัฏครุฑเทวดา ครั้น
 ค่อยว่ากรมหมื่นประจักษ์เข้าไปจัดใหม่ คดกลงเป็นเทวดาไปอยู่กลางอีก
 เหมอนเมื่อบกตายน ต้องขนรอกันเวรเวลายในเวลายจะถือนาน ขอให้
 ท่องไว้เสียให้จำได้ พระพุทธรูป พระสุพรรณบัฏครุฑวันออก พระแสง
 กลาง เทวดาค้วนคก อนึ่งเทียนทองที่กลางชั้นหยกสำหรับพระราชพิธีนั้น
 ไม่มีเหตุอันใดที่จะยกเว้น เทียนเครื่องนมัสการนมเทียนพานตามเคยพาน
 หึ่ง เทียนมัตถบูชาพระ ๓๘ ปางอีกพานหนึ่ง คงจะทรงจุดเป็นแน่อย่า
 นึกว่าเผื่อจะไม่ทรงบ้าง อนึ่งพวงมาลัยเบียดำพวง ห่มออกปิ่น คือ
 แว่นที่ครอบแก้วหน้าพระสัมพุทธพรรณีพวงหนึ่ง พระพุทธรูปค้ำพวง
 หึ่ง พระพุทธรูปเล็กห้าพวงหนึ่ง อนึ่งขอเตือนไว้อีกอย่างหนึ่ง ในเวลา
 นี้ก็ไม่สำคัญวันใด แต่เคยมีมาครั้งหนึ่ง คือพระอัฐิ สัมเด็จพระปฐมบรม
 มหาไปยกละบิต เมื่อไปถวายบังคมที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท หาได้
 เชิญไปไม้นั้นเป็นการไม่สมควรแท้ ท่านได้เคยรับข้าราชการถวายบังคม
 มากกว่าต้องร้อยครวญถือนำมาแล้ว ฟังจะมาขาดครั้งเดียวเท่านั้น ถ้าต่อ
 ไปจะมี ที่เชิญพระบรมอัฐิไป ถวายบังคมในพระราชพิธี ถือนำแห่งใดขออย่า
 ให้ ถมเป็นอันขาด

การถือนำประจำเดือนของทหาร ซึ่งได้กล่าวมาด้วยกำหนดวันว่า
 เคยพร้อมกันถือนำในวันขึ้นสามค่ำเดือนใหม่แล้วนั้น ไม่เป็นการพระราชพิธี
 มีพระสงฆ์สวดมนต์ เป็นแต่เมื่อถึงกำหนดวันนั้น กรมราชบัณฑิตเชิญ
 พระไชยเงินองค์น้อยในรัชกาลที่ ๑ ซึ่งสำหรับใช้ในการพระราชพิธีอย่าง
 กลาง ๆ มีคเชนทร์ศัสดานเป็นคัน กับพระธรรมไปตั้งที่ธรรมาสันนุก

กรมแสงหอกดาบ เฐียนพระแสงรูปอย่าง คามค่ายสามองค์ ชนพานทองต้องขัน
 ไปตั้ง ตั้งขการันนิตพระสงฆ์ ๕ รูปตามแต่จะได้มานั่ง อาตักษณ
 อานคำสาบาตจบแล้วพราหมณ์เฐียนพระแสงธูปหน้า พระสงฆ์สวดคาถา
 ตัจจังเว อะมะตา วาจา ฤทธะยันโตเปณัพพะ แล้วควนายขันไปรับพระ
 ราชทานน้ำบนพระอุโบสถ แล้วมาเรียกให้ทหารเข้าแถวหน้าพระอุโบสถ
 นายอานคำสาบาตจบแล้วควทหารจึงได้ ถอนน้ำ บันดาลผู้ซึ่งประจำการใน
 พระบรมมหาราชวัง เช่นนายประคเปนตัน ก็ต้องถอนาเคอนด้วยทั้งสิ้น
 ผู้กำกับถอนาตกรม คือมหาดไทย กระตาโหม ชาววัง มหาดเล็ก นาย
 ทหารต้องยืนหางว่าวแก่ผู้กำกับ เป็นการตรวจคนที่ได้มาเข้าเคอนรับ
 ราชการครบฤๅไม่ครบด้วยอีกชนหนึ่ง เมื่อทหารถอนาแล้วหันหน้าเข้ามา
 ในพระบรมมหาราชวัง ทำอาตุรค่านับเป้าแดรแล้วเปนเสร็จการ แต่การ
 ถอนาเคอนเช่นนี้ เคียนใดเล็กเล็กไม่ได้ใช้แล้ว เปี่ยนไปเปนธรรมเนียม
 ควทหารที่เข้ารับราชการใหม่ แตนายทหารซึ่งจะได้รับตำแหน่งใหม่ต้อง
 ถอนาทุกครั้ง ที่ได้เปี่ยนตำแหน่งนั้น แต่ถอนาเช่นนั้นเปนถอนาจร มิใช่
 การพระราชพิธีประจำเคอน ซึ่งได้กล่าวอยู่ในต้น

ที่ ๑๘ คเชนทรีศิวสถาน

การพระราชพิธีทอดเชือกตามเชือก เป็นพิธีของพราหมณ์เพื่อบำเพ็ญ
 ได้ทำในเดือน ๕ ครั้งหนึ่งเดือน ๑๐ ครั้งหนึ่ง เป็นกระบวนเรื่องศขกรรม
 การของหมอช้าง ว่าทำเพื่อให้เจริญศิริสวัสดิมงคลแก่ช้าง ซึ่งเป็นราช
 พาหนแต่เป็นกำลังแผ่นดิน แด่มาบัดนี้ยัดจำไว้ในผู้ซึ่งเกี่ยวข้องอยู่ใน
 การช้างทั้งปวงด้วย แต่การพระราชพิธี เฉพาะเหมาะแก่คราวที่ควร
 จะประกอบพิธีอื่น ๆ ให้อย่าง คือเป็นต้นว่าเมื่อทำการจะให้เป็น
 สวัสดิมงคลแก่ช้างนั้นก็ควรนัดหมายกันมา เมื่อจะเอาไปรดน้ำ
 กับโรงเช่นนั้นก็ดูไม่เป็นประโยชน์อันใด แต่ผู้รดจะเห็นจเห็นน้อยกว่าจะท่ว
 จึ่งเห็นว่าถ้าปลูกเกยขึ้นแล้วจัดให้ช้างมาเดินมาเป็นกระบวน พราหมณ์
 แด่ราชบัณฑิตซึ่งเป็นผู้จะประณามคนงคยอยู่บนเกย เมื่อกระบวน
 มาถึงก็ประพรมไปจนตลอดกระบวนง่ายกว่า ทั้งจะได้ทอดพระเนตร
 ตรวจตราชมเชยราชพาหนทั้งปวงมีจะต้องครั้งด้วย อนึ่งธรรมเนียมพระ
 มหานครใหญ่ ก็ต้องเตรียมให้พร้อมด้วยเครื่องสำตราดู
 แด่พลทหารให้พร้อมมุดอยู่ เมื่อมีราชการก็ส่งครามอันใด ก็จะได้
 จับจ่ายกะเกณฑ์ไปโดยง่ายโดยเร็ว เป็นการตรวจตราเครื่องสำตราดู
 แด่ไพร่พลอย่างวิจิตรวาทหนึ่ง อนึ่งตามแบบอย่างแต่เดิม ซึ่งมีมาใน
 เรื่องนพมาศเป็นต้น จนถึงในกฎมณเฑียรบาลความก็ถึงกัน ว่าในการ
 พระราชพิธีทอดเชือกตามเชือกแด่เสนาในใหญ่ เป็นเวลาที่ประชุมท้าวพระยา
 ข้าราชการทั้งในกรุงแลหัวเมือง เอกโท ตริ จัตวา ทั้งเจ้าประเทศราช
 เข้ามาเฝ้า กำหนดถวายดอกไม้ทองเงินเครื่องราชบรรณาการ เป็นการ

ประชุมใหญ่ครั้งหนึ่ง เวदानันท์ควรที่จะประชุมพลโยธาทวยหาญทั้งปวง
ให้พร้อมพร้อมเป็นการป้องกันพระนครด้วย แต่คงพระเดชานุภาพให้หัว
เมืองประเทศราชทั้งปวง เป็นที่เชิดชวามยำเกรงพระบารมีด้วย เพราะ
ฉันทนาการสถานใหญ่ จึงได้มีทั้งกรุงศรีไชโยแตกกรุงทวารวดี มิได้เว้น
ว่างเหมือนอย่างพิชิตัมพจักรฉินท์ ที่มีอชฏาณาม้างไม่ได้ ยิงบ้าง

จิรออกสำเนา ซึ่งมีมาในหนังสือพนมคั่นนี้ ว่าพระเจ้าแผ่นดินทรง
เครื่องราชกกุธภัณฑ์ เสด็จออกมุขเด็จพระที่นั่งอินทราภิเศก พระศรี
มะโสดซึ่งเปนปโรหิตใหญ่ขึ้นหนึ่งเห็นองค์อันหุ้มด้วยเงิน ทูลเบิกท้าว
พระยาแลรับสนองพระโอรสผู้ครัดปราไธ่ตามนัดแล้วเสด็จขึ้น ค่อนไป
มีการพร้อมรำแต่เพียงท้าวพระยาทั้งปวง ในการประชุมนี้ข้างในร้อยคอกไม้
เป็นรูปต่าง ๆ บรรจงเลี้ยงหมากถวายให้พระราชทานลูกขุนทั้งปวง ค่อย
ขึ้นพราหมณ์จึงได้คงพระราชพิธีบูชาขนิษฐาธิราช ที่สถานพระเทวกรรม
บันดาพระหัตถ์ในกรมข้างกรมม้าไปรยเข้าคอกคอกไม้ รุ่งขึ้นอีกวันหนึ่ง
จึงได้เสด็จออกพระที่นั่งไชยชุมพล พร้อมด้วยพระอรรคชายาพระบรม
วงษานางผู้สดมภ์กำนัลนาง ส่วนข้าเฝ้าทั้งปวงนั้นนั่งบนม้าห้าชั้น เปน
หลั่นลดตามผู้ใหญ่ผู้น้อย ภรรยาข้าราชการนั่งตามระหวางช่องสี่มา
นำพระกาดคำดหลวง ราษฎรทั้งปวงมากอยดูกระบวนในรางเรียงท้อง
สนาม ได้เวลาสมควรจึงให้เดินกระบวน กระบวนข้างก่อนแล้วจึงถึง
กระบวนม้า เดินสำนนวนนั้นสามวัน วันแรมเดินพระยาข้างแฉ่มารวดคัน
วันที่สองเดินข้างม้าระวางวิเศษ วันที่สามเดินข้างม้าระวางเพรียว เวลา
เมื่อแห่แล้วมีการมหรสพขบร้อง เวลาค่ำมีหนังจุกคอกไม้เพลิงส้ม โทษพระ
เทวกรรม ตามเรื่องทักกล่าวมานี้ การที่เสด็จออกพระที่นั่งอินทราภิเศก

คือต้องทนกับเรื่องทอลนาแฉฉวยบังคมส่ม โทษเถียงถูกชน การพระ
ราชพิธีในเวลากลางคืนอีกคนหนึ่งนั้น ก็คือทอดเชือกตามเชือก ให้ข้างมา
ข้ามวันนั้นก็อย่างแบบธรรมดา ความที่งานนี้เหมือนที่คู่โง่ไทยจะมีทุกปี
ไปไม่มีเวลาขาด

ส่วนข้อความที่ได้จากกฎมณเฑียรบาล ก็ยังยิ่งเข้าใจยากไปกว่า
หนังสือเรื่องนพมาศ เห็นจะเป็นด้วยภาษาที่জনจะเจ้อค่าเงยเป็นไทย
เห็นมาก หนังสือนพมาศเป็นของไทยได้ เมื่อพระนครลงมาตั้งอยู่ข้าง
ใต้ ถ้อยคำที่พูดจากันภายหลังก็กลายเป็นสำนวนไทยได้ไป กฎมณเฑียร
บาลซึ่งเป็นของไทยเห็นอย่างนี้ ถึงแม้ว่าภายหลังหนังสือนพมาศซึ่งเป็น
ของไทยได้แต่งก็ดี ยังต้องเป็นที่เข้าใจยากกว่าหนังสือนพมาศซึ่งแต่งไว้
ก่อนแล้ว เพราะเปลี่ยนสำนวนที่พูดไปตามภูมิประเทศ ในกฎมณเฑียร
บาลนั้นลงกำหนดไว้ว่าเดือนห้าขึ้นห้าค่ำออกสำนามใหญ่ ซึ่งบอกกำหนด
ว่าขึ้นห้าค่ำนี้ ก็ยังคลาดกันอยู่กับวันที่ใช้อยู่เดี๋ยวนี้ แต่ถ้าเป็นสระ
ตำนานให้ข้ามวันแล้ว ก็คงต้องเกี่ยวถึงวันห้าค่ำอยู่เอง ข้อความที่ว่าไว้
นั้นมั่ว ๆ รวง ๆ ดูว่าย้อนไปย้อนมา ดังเกิดดูก็จะเป็นเรื่องปนกัน
แต่ผู้ใดที่คิดออกข้อ ๆ กันมาไม่เข้าใจเนื้อความก็ตงปนกันเถาะไป เห็นจะ
เป็นแต่ใจออกฉวยบังคมเถียงถูกชนเถื่อนนครหนึ่ง แล้วจึงได้ออกสำนาม
ให้สระตำนานอีกข้ามวันอย่างเช่นพระร่วง การที่ได้ใจออกฉวยบังคม
เถียงถูกชนนั้น ว่าในพระบัญชาชนซึ่งหัดฉัตรเก้าชั้นเจ็ดชั้นหาชนตามชน
ต้องชน ชน ๑ ที่ประทับส่มเด็จพระพุทธเจ้าอยู่เพียงฝ่ายซ้าย ที่ว่า
เห็นจะเป็นฝ่ายซ้ายที่ประทับ คือถ้าเป็นมุขเด็จพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท
คงจะอยู่ตรงโรงถ่ายรูปกระจกออกมาได้แนวกับมุขเด็จ ส่วนส่มเด็จพระ

อุปราชแต่เจ้านายอื่น ๆ ไปมีพิบัติพยานั่งเฝ้าหน้าทิมดาบ แต่ทิมดาบนั้นไม่
 ปรากฏว่าคดีใดๆ ไม่คดีอย่างไร บางทีจะเป็นโรงยาว ๆ ต้องหลัง เช่น
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงทำไว้ที่พระที่นั่งวิมานรักษา
 ทิวจันทร์เกษมกว่าเดือนอย่างเก่า ฤๅที่วงนำเมื่อยังไม่มีทองพระโรง
 ที่เรียกพระที่นั่งอัคราณฉนิย ก็มัทมมาทวงษ์เป็นที่เฝ้า เพราะธรรมเนียม
 พระราชวังแต่ก่อนไม่มีทองพระโรงอย่างเช่นพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย เมื่อ
 ภายหลังมีพระที่นั่งทรงปืนไว้แทนทองพระโรง ก็เป็นพระที่นั่งคงดอยออก
 มาต่างหาก เหมือนพระที่นั่งศิวโมกชพิมานในวังหน้า ทิมที่เฝ้าคงจะเป็น
 ต้องหลังซ้ายขวา มีระหว่างเป็นที่แจ้งอยู่กลางแต่คงจะไม่ยกพื้นสูงเหมือน
 อย่างทิมดาบคดีที่พระที่นั่งสุทไธสน์มหาปราสาทนั้นด้วย จึงได้มีกำหนดว่า
 ที่ประทับสมเด็จพระอุปราชต้องคอก มีหลังคาม่านพนักอินทรี
 พระราชกุมารภินมืองสูงคอกหนึ่ง มีหลังคาตดองมาอีกชั้นหนึ่ง พระ
 ราชกุมารพระเยาวราชเคียงสูงคอกหนึ่ง แต่พระราชนัดดาออกชื่อไว้แต่ไม่
 ได้ความว่าอย่างไรไปว่าแต่หน้าหลังเคย ๆ ฤๅจะด้อม ๆ กันอยู่เท่านั้น
 ตรงหน้าพระที่นั่งคงเคียงสำหรับพระอัคราณฉนิยนั่งของพระโอรสผู้สูง
 ดิบคอก ค่อนหนึ่งไปจึงมีผู้นั่งคอกอัคราณฉนิยลงไปอีก ไม่ได้ความว่าจะ
 เป็นปลัดitudตองฤๅใคร วิธีซึ่งใช้อัคราณฉนิยของพระโอรสนั้น พระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเสียนมาใช้ ในการพระราชพิธีบรม
 ราชาภิเศก ให้อัคราณฉนิยทุกเบิกแตรรับพระบรมราชโองการคราวแรกใน
 เวลาคณะออกทองพระโรงแต่ไม่ต้องนั่งเคียง ถ้าเสด็จออกมุขเด็จพระ
 มหาปราสาท ไม่นั่งเคียงก็เห็นจะเต็มตะโกน การที่เสด็จออกตามทิว
 มาน ก็เห็นจะเป็นออกเผ้าถวายบังคมเคียงลูกขุน ส่วนการออกตาม

กัมเขาทเห็นได้ชัด เช่นมัฐนาญทางสืบรัชชานันท์เป็นคณ เปนอย่างแท้
สระธนาณ ครั้นจะแปลฎาพิจารณาข้อความในกฎมณเฑียรบาลดงให้ชัด
แจ้ง ก็จะต้องเวลาแลผิด ๆ ถูก ๆ เพราะรว ๆ รวง ๆ เปนโคตรจันท์เดียว
ส่วนในจดหมายขุนหลวงหาวัด ในเดือนห้า^{๕๕}ไม่ได้พูดถึงสระธนาณ
เช่นได้กล่าวมาแล้ว ไปพูดถึงเขาค้อเดือนสิบซึ่งไม่มีเรื่องอันจะว่า พูด
ย่อ ๆ แค่ว่า เดือนสิบจึงว่าขอแล้วทอดเชือกตามเชือก ธนาณข้างคณ
ม้าคณ เห็นว่าในคอนหลังนี้จะเลิกละไม่ได้ให้แห่นอนใดแล้วทั้งสองคราว
เพราะณนธรรมเนียมที่กรุงรัตนโกสินทร์ จึงยังได้ตามแบบกรุงเก่าใน
ก่อนปลายสิบมา คือมีพระราชพิธีทอดเชือกตามเชือกทั้งสองคราว
แต่ไม่มีการออกธนาณ เว้นไว้แต่^{๕๕}นั้น แผ่นดินหนึ่งจึงได้มีเสียดราวหนึ่ง
เพื่อให้เป็นพระเกียรติยศ ฎาให้เป็นการส่งลูกเล่นแบบกันคราวหนึ่ง การ
ซึ่งเลิกออกธนาณให้สระธนาณเสีย^{๕๕} ก็ด้วยคำราชที่แรกดงชนประสงค
การอย่างหนึ่ง ครั้นต่อมาการกลายไปเป็นอย่างหนึ่ง แรกคณนั้นเห็นเป็น
ประโยชน์ แต่ครั้นเมื่อการเคลื่อนกลายไปเสียก็กลับเป็นโทษ คือเมื่อ
พิเคราะห์ดูการให้สระธนาณในครั้ง ๑๒๐๐ ปีต่อมาแล้ว ในครั้งพระร่วง
เมืองสุโขทัยนั้น เคนข้างเคนมาเปลี่ยนกันทั้งสามวันเช่นกล่าวมาแล้ว
ซึ่งเคนเช่นนั้นเพราะเหตุใด เพราะเหตุว่าข้างม้าพาหนะมาก ถ้าจะ
เคนวันเดียวให้หมดก็จะต้องเปลืองเวลามาก ฎาอยากเล่นให้เป็นสามวัน
ตามธรรมเนียมไทย ๆ ชอบสามชอบห้าชอบเจ็ด ก็ยังคงจะมีข้างม้ามาก
จึงได้แบ่งออกเป็นกระบวนได้สามกระบวนไม่ซ้ำกัน ตำราอาวสุที่จะใช้
นั้นก็ต้องใช้มากเป็นการเตรียมไพร่พลให้พร้อมพร้อมอยู่เสมอ มีหนึ่ง
ได้รวัวใหญ่ถวายเป็นเสียดสองครั้ง พาหนะแต่ไพร่พลจะทรุดโทรมเสื่อมถอย

ไปอย่างไร ฤๅบิรมณต์อยู่ใต้ที่อดพระเนตรตรวจตราทุกปี บรรดา
 คนทั้งปวงซึ่งได้เห็นก้างพลทหาร แดพาหนของพระเจ้าแผ่นดินพร้อม
 บิรมณต์อยู่ ก็เป็นที่ยำเกรงไม่ก่อเหตุการณ์อันใดขึ้นได้ จึงมีคำกล่าวมา
 แต่โบราณว่า พระราชพิธีเป็นพิธีสำหรับทำให้ประชุมชนทั้งปวงมีใจ
 สว่างรักภักดีรักพระเจ้าแผ่นดิน แดเป็นมงคลแก่ราชพาหน เป็นที่เกรง
 ขามแก่ข้าศึกศัตรู การก็เป็นจริงเช่นนั้น แต่ซึ่งกลับเป็นโทษไปจนต้อง
 เลิกเสียเพราะเหตุใด เพราะเหตุว่าช้างม้าพาหนที่มีอยู่ในกรุงไม่พอที่
 จะเข้ากระบวนแห่ อย่างว่าแต่สามผลัดเดียว แต่ผลัดเดียวเต็มขบวน
 สรรสนานที่เคยมามีมาแต่ก่อนก็ต้องเอาช้างหัวเมืองเข้ามา นั่นก็เป็นความ
 ลำบากเกิดขึ้นเพราะจะเดินพิธีอย่างหนึ่งแล้ว สำนักราชอาวุธที่จะใช้ใน
 กระบวนแห่ก็ไม่มีพอ จะทำอาวุธเครื่องเหล็กขึ้นก็ไม่เป็นที่ไวใจนักฤๅ
 ราคาก็แพงมาก ต้องทำอาวุธไม้ อาวุธไม้นั้นก็ไม่ค่อยมีประโยชน์อันใด
 นอกจากที่จะถือให้ให้เหนงาม ๆ ก็เป็นอันช่วยการเปิดทองเงินเปล่ายิ่ง
 กว่าทำเครื่องถกร ที่ยังได้เงินหากินอยู่ได้เสมอ เครื่องอาวุธเหล็กเข้า
 กระบวนแห่พองามขึ้นในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่ง
 ทรงพระราชดำริเห็นว่า ทำเครื่องอาวุธไม่เป็นการช่วยการเช่นกล่าว
 มาอัน ส่วนคนที่จะใช้ ในกระบวนแห่นั้นแต่ แต่โบราณมาเขาจะใช้คน
 ที่เป็นหม่ทหารซึ่งประจำรักษาทหารนคร แดรตมทหารนอกจากเวรประจำ
 มาให้เข้ากระบวนทัพ ถือเครื่องสำตราอาวุธเป็นการฝึกหัดใหญ่จะต้อง
 ต้องครั้ง เมื่อได้เข้ากระบวนฝึกหัดอยู่ทุกปี ก็คงจะเรียบร้อยคตอง
 แดว่ากว่าที่ทอดทิ้งไม่ได้ฝึกหัด แดเวทาบ่ายที่เด็ดจันแฉวงก็มีมวดยปัด
 กระบี่กระบองต่อไป เป็นการฝึกหัดสำตราอาวุธในการทหารแท้ทั้งนั้น

ตกมาภายหลังเมื่อสิ้นการศึกสงครามแล้ว ทหารประจำเมืองก็เอาธงไว้
 เป็นพดเรือคนเดียว ไม่ได้เคยถูกต้องศาสตราอาวุธ ไม่ได้เคยเข้ากระบวน
 ทัพ เามาจัดเข้ากระบวนก็เป็นการกระว่องกระแ่งรุงรัง คนจ่ายเดือน
 ประจำพระนครไม่พอ ต้องเกณฑ์เอาคนนอกเดือนเข้ามาแทนทหารระดม
 อย่างแต่ก่อน มาบ้างไม่มาบ้าง คนไหนไม่พอเดินไปพอพันนำพลพา
 แล้ว ก็ต้องกลับมาเดินกระบวนหลังต่อไปใหม่ ก็ไม่เป็นประโยชน์
 อันใดในการที่จะตรวจตราผู้คน แต่ไม่เป็นพระเกียรติยศที่จะเป็นที่เกรง
 ขามอันใด เพราะใคร ๆ ก็เห็นว่ากระบวนนำดวงมาเป็นกระบวนหลัง
 กลับเสียพระเกียรติยศไป ส่วนขุนนางผู้ที่ต้องแทนนี้เก่า แต่ก่อนตัว
 เสนาบดีจุฑามณีมนตรีทั้งปวง ตัวแต่เป็นแม่ทัพชำนาญในการ
 ข้างขวา ทั้งมาว่าไพร่สมกำลังที่ได้เคยไปการศึกสงคราม เมื่อมา
 เข้ากระบวนเดินสนามก็ไม่เป็นการเดือดร้อนอันใด ภายหลังมาขุนนางไม่
 ขำชำนาญในการทัพศึก ประพฤติตัวเป็นพดเรือไปหมด จะถูกข
 คอข้างเข้าก็กลัวจะงกจะเงิน จะไปขี้เฉย ๆ ไม่ฝึกหัดก็กลัว จะฝึกหัด
 ก็อาย ว่าเป็นผู้ใหญ่แล้วต้องฝึกหัด บ่าวไพร่สมกำลังก็เอามาใช้สอย
 อยู่ในบ้านบ้างเก็บเอาเงินบ้าง จะเรียกหาเป็นการจอก็ไม่มีใครจะได้
 แต่ประกวดประชันกันไปจนเกินกว่าที่ที่กำหนดจริง ๆ ต้องเที่ยวหยาบยืม
 บ่าวไพร่ผู้อื่น กระบวนนำต้องกลับมาตามกระบวนหลัง เมื่อเอาคน
 ของผู้อื่นมาใช้เช่นนั้น ก็ต้องแจกจ่ายให้มันเบียดเบียนเบียดเบียนเข้าไป
 อีก ขุนนางก็พากันเบือนหน้า เห็นเป็นบ่อแห่งความฉิบหายเกิดขึ้น
 การระดมกันจึงได้ต้องเป็นอันเลิก คงได้มีอยู่แผ่นดินจะคงพอเป็นพิช
 ญาเป็นพระเกียรติยศ แต่ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า

อยู่หัวก็ไม่ได้ มีสระสนาม ขนที่แทนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัวโปรดในการพระราชพิธีอย่างเก่า ๆ มาก ได้ทรงทอดหลายอย่าง
จนถึงที่ไปส่งพระผู้เป็นเจ้าที่เทวสถานเป็นกระบวนช้างเป็นคัน แต่ทรงพระ
ปรารภไม่สำเร็จอยู่สองเรื่อง คือเรื่องพิธีอาถรรพ์ดำพรหมนัยเสีย
กำลังจะคิดจัดการใหม่ก็พอสวรรคตเสีย เรื่องหนึ่งสระสนามใหญ่ทรง
อยู่เสมอไม่ขาด ว่าถ้าได้ช้างเผือกใหม่จะมีสระสนาม แต่ครั้นเมื่อทรง
พระปรารภกับสมเด็จพระยาเมื่อไร ท่านก็ออกแอดมิดเม้นไปทุกครั้ง
เรื่องช้างเป็นคัน จนตกตงเป็นจะให้ซื้อเลี้ยงก็ยังบ่นคุบ ๆ คับ ๆ อยู่
ผืนช้างเผือกก็ไม่ได้มา เป็นอันเลิกกันไป

เมื่อว่าที่ทำการพระราชพิธีหลวง ถ้าเป็นพิธีเก่าแท้ก็จะมีเหตุที่
เป็นการมีคุณจริงอยู่ในพระราชพิธีนั้น แต่เมื่อการรวม ๆ ลงมา ก็กลาย
เป็นแต่การทำไปตามเคยเพื่อสวัสดิคิมงคล จนเป็นการที่เรียกกันว่าพิธี
ตั้งเขปฤตาต่างว่า เลยขาดประโยชน์ที่ได้จากความคิดเดิมขึ้นไป ความ
คิดเรื่องสวัสดิคิมงคลนั้นมักจะพลออกไปถือเอาสิ่งที่ไม่มีคุณ หยิบยกออก
มาเห็นได้ว่าเป็นมงคล เหมือนกลับกลัดจันไรที่ไม่มีศัวยิบยกออกมา
เห็นได้ว่าเป็นจันไร ไม่เลือกค้นหาสิ่งที่แท้จริง ถึงแม้อยู่ในอาการที่ประ
พฤติก็ไม่ใคร่จะรู้สึก ไปถือสิ่งที่ไม่ใช่ความจริงว่าเป็นความจริงเสียโดย
มาก เหมือนอย่างเช่นเข้าในไต่ถุ่นถือว่าเป็นจันไร ก็ถ้าเป็นเรือนฝากระ
ดาน ฝาเรือนฝากระแซงอ่อนอย่างไทย ๆ ปลูกอยู่กับที่เป็นพื้นโคลนฉ่ำ
แฉะ คนอยู่บนเรือนถ่ายอุจจาระมีดังจะ แดกवादขยะฝุ่นฝอยทั้งลง
มาที่ไต่ถุ่นเรือน ผู้ใดเข้าไปในไต่ถุ่นเรือนเช่นนั้น ก็คงพบแต่สิ่งซึ่งได้
โครกเบื้อนเประไปทั้งสิ้น นับว่าเป็นจันไร มิใช่จันไรเพราะอยู่ภายใต้

ทอดเชือกตามเชือก

บทนี้จะได้อ่านถึงการพระราชพิธีทอดเชือกตามเชือก ซึ่งมีทำอยู่
 เสมอมาได้เนิ่นนาน ถึงไม่ได้ให้ตั้งรณานกเขนทรีศิวธนานทงอย่างเก่าอย่าง
 ใหม่ พิธีทอดเชือกตามเชือกนั้นก็ยังทำเสมออยู่ เมื่อพิจารณาหัดคำว่าทอด
 เชือกอย่างหนึ่ง ตามเชือกอย่างหนึ่งนั้นจะแปลว่าอะไร วิถีที่เรียกว่าทอด
 เชือกนั้น คือเชือกบาศักดิ์สำหรับคล้องช้างเป็นชุด ๆ อยู่ จวบจนทงชุด
 แยกออกเป็นสองส่วนคางงัว ีเรียกว่าทอดเชือก เชือกที่คางงัวนั้นกลับ
 พันตวงเป็นชุด ๆ ตามธรรมเนียมเรียกว่าตามเชือก บางทีคำว่าทอด
 เชือกนั้นจะตรงกันกับว่าคล้อง เชือกนั้นจะตรงกันกับว่าชุดเชือก
 ดูเหมือนหนึ่งจะเป็นพิธีที่ถึงกำหนดตรวจเชือกบาศักดิ์ หกเดือนครั้งหนึ่งก่อนที่จะ
 ไปทำการ คล้อออกคูเมื่อขำรุดเสียหายอันใด ก็จะได้ซ่อมแซมแก้ไข
 เมื่อค้อยกชุดเขาไว้อย่างเดิม แต่เดี๋ยวนี้ไม่มีผู้ใดที่จะคิดเห็นเช่นนั้น
 เพราะเหตุว่าผู้ที่จะคล้องเชือกออกชุดนั้น เชือกเสียแล้วจะเชือกค้อยกเขาออก
 คางงัว ๆ ไว้พอเป็นสังเขป ไม่ได้บอกเสียก่อนว่า “ไม่ต้องตรวจคอกหนา
 เชือกค้อยก ทำเท่านั้นพอ” ถูกศิษย์ลูกหาที่เห็นค้อย ๆ มา ก็เข้าใจขึ้น
 ว่าเป็นว่าการที่ท่าตั้งเขย้อย ๆ นั้นเป็นเค็มตำราแล้ว เมื่อนักแปลไม่ออกว่า
 ทำเช่นนั้น ประสงค์จะเอาประโยชน์อย่างไร ก็ต้องไล่ไปตามทางที่เป็น
 ประโยชน์อันไม่มีรูป คือว่าเป็นสวัสดิคิมงคลเท่านั้น สวัสดิคิมงคลจะมา
 ด้วยอะไรดีนักไม่ออก แต่ไม่ต้องนึกเพราะผู้ใหญ่นักท่านทำมา การที่มีวิธี

บุษบาไปรยเข้าคอกรำฟัดชอนไต่ค้อไปนั้ ก็เป้นอยู่ในเรือนบุษาคูให้ว้คร
 การพระราชพิธีนั้ ได้ลงมือทำการทอดเชือกในวันเดือนห้าแรมสามค่ำเวลาด
 กลางคืน ตามเชือกในวันแรมสี่ค่ำเวลาเช้าครึ่งหนึ่ง ในเดือน ๓๓ ชน
 ๕ ค่ำ เวลาค่ำทอดเชือก ชน ๕ ค่ำเวลาเช้าตามเชือกออกครึ่งหนึ่ง การ
 พระราชพิธีทงต้องคราวนั้ ในกรุงรัตนโกสินทร์ทำที่หอเชือก ไม่ได้ไปทำ
 ที่เทเวศสถานเหมือนอย่างเช่นว่ามาในเรื่องนพมาศ ขรยที่กรุงเก่ากั้คงจะ
 ทำที่หอเชือกเหมือนกันเช่นนั้ แต่หอเชือกที่กรุงเทพ ฯ ซึ่งตั้งอยู่ที่สนาม
 หลวงตรงหน้าวังสั้มเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เป้นที่กรเรียกเหมือนอย่างดัง
 อยู่ในกลางกองฝุ่นฝอย จึงเป้นที่ไม่สั้มควรที่พระเจ้าแผ่นดินจะเสด็จเข้า
 ในพระราชพิธีนั้ด้วย ก็เคยยกมาทำที่อื่นได้ ได้เคยยกมาหลายครั้งเหมือน
 อย่างในแผ่นดินประจุบันนั้ เมื่อข้าพเจ้าฝึกหัดข้างให้ว้คร ก็ได้ยก
 มาทำที่โรงละครวัดพระศรีรัตนศาสดาราม แต่ถึงว่าเมื่อทำพิธีอยู่ที่โรงเชือก
 แค่ก่อนมา ก็ว่ามีเจ้านายเสด็จไปมิได้ขาด จนในร่างรับตั้งทุกวันนี้ก็ยังมี
 มีมาให้จุ้ค้อค่าน พระเจ้าพี่ยาเธอธนีงยาเธอที่จะเสด็จไปเข้าพระราชพิธี
 ไปทอดทงต้องเวลาอย่าให้ขาดได้ การที่เจ้านายเสด็จนั้ พึ่งจะมาเด็กไม่
 ได้เสด็จในชั้นพระเจ้าบรมวงศ์เธอถึง ๆ แลพระเจ้าราชวรวงษ์เธอ เพราะ
 ไม่ได้ฝึกหัดวิชาข้างม้าเหมือนอย่างแต่ก่อนตามคำที่เล่าว่า เมื่อในแผ่นดินพระ
 บาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ แลแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธ
 เลิศหล้านภาไลย พระเจ้าลูกเธอต้องฝึกหัดทรงช้างให้ชำนาญทุกองค์
 จนถึงฝึกทรงม้าทั้งที่นาพระทงสั้ดไชยสั้ดวียในเวลาย่น ๆ ทุกวันมิได้ขาด
 เจ้านายซึ่งทรงฝึกหัดวิชาข้างเหล่านี้ ต้องเข้าพระราชพิธีทงต้น ข้าราชการ
 การซึ่งจะต้องชช้างยืนสั้นนานมิได้จะมีสั้ดระสั้น ก็ต้องเข้าพระราชพิธีในวัน

แรมสามค่ำเวลาดวงดาวคืน ไม่ว่าผู้ใดเคยไหว้ครูแล้วฤกษ์ยังไม่ได้ ไหว้ครู
คงต้องไปเข้าพระราชพิธีทั้งสี่ ถักริมหอข้างอย่างไทยถือเสน่หยาจรรไร
จันทร มีวิธีหลายอย่างซึ่งถือว่าเป็นการอุปมงคลที่ผู้ซึ่งเชื่อว่า ครอบ
หมอมอญไม่ถือเช่นหลวงศรัทธาคิดเคียดแค้น ในการพระราชพิธีหลวง
แห่นางสังข์ ห้ามมิให้ผู้หญิงเข้าไปในโรงพิธีเป็นอันขาด แต่ไม่ให้คน
ที่ไม่ได้เกี่ยวข้องในการพระราชพิธีเข้าไปในโรงพิธี ด้วยกลัวว่าจะไปเสีย
วิธีทำทางออกมาทำเด่น ถือกันว่าทำให้เสียจริตได้ คู่ที่อยู่ข้างจะจริง
เช่นว่าพิชิตถ้านั่งอยู่ดี ๆ ใครลุกขึ้นรำกั๊บบ้าแน่ ถ้าจะตั้งพระราชพิธีแห่งใด
ก็มีมาน้ำก่นวกรอบจนมีพาทย์ระนาดโหม่งไม่ให้เข้าไปอยู่ในโรงพิธี ใช้
ตะโกนบอกนำพาทย์ออกมาข้างนอก แต่เมื่อว่าตามจริงแล้ว พระราชพิธี
อยู่ข้างจะนำคู่ต๋นกันด้วย การในโรงพิธีนั้นคงเคยเทวรูปแต่ตั้งกรดตั้งข
เป็นกระไดสามขั้น ตามแบบพิธีพราหมณ์ทั้งปวงเช่นกล่าวมาแล้ว เคย
เพดานชั้นต้นคงรูปพระอิศวรพระนารายณ์มหาวิฆเนศวร เคยถดถงมาตั้ง
กรดตั้งขเบญจครรภทหน้าเทวรูป คงเคยวางเชือกบาศก์ที่บิตทองดำ
เคย เชือกบาศก์บิตเงินเคยหนึ่ง มีเครื่องกระยาบวชหน้าเคยหนึ่ง ครก
นำเคย เชือกบาศก์ทองสี่อันออกมา มีถาดเคยหนึ่งวางเครื่องข้างชั้นนอกเชือก
ว่าพิชิต ครกนำเคยหนึ่งออกมามีบายศรีแว่นเวียนเทียน เวลาค่ำโหร
ต้องหาฤกษ์เวลาที่จจะลงมือทำพิธีทุกครั้ง เริ่มแต่กระสุทธ อิตตะมะสุทธ
บูชาเบญจครรภ บูชากรตบูชาตั้งขตามแบบแล้ว จนถึงตรงหน้าพระประโคน
พิณพาทย์ เจริญพระชนม์ทวี จุดแว่นเวียนเทียนสามโหลเจิมพระเทว
รูปแล้วจึงได้รตนาดัง บันดาลผู้ซึ่งไปประชุมอยู่ในโรงพิธีนั้น แล้วอ่าน
เวทพรมน้ำเชือกบาศ เวदानันประโคนพิณพาทย์สาธุการถึงเจ็ดดา แล้ว

ศัสด์พระครูฤทธิวิเศษเจ้ากรมปลัดกรม กรมช้างเข้าประจำหน้าเคียงเชือก
 คุกเข่ายกเชือกมาคล้องทางไว้เป็นทอดเชือก ต่อขึ้นไปให้นายท้ายช้างคน
 หนึ่งมาหมอบที่ก้นหางโรง พระครูฤทธิวิเศษซึ่งเป็นหมอเถ่าจึงเอานักมา
 วางคว่อมหลัง เอาด้ามขอสอดในพรมชนกปลายด้ามขอขึ้นข้างบน
 นายท้ายช้างที่หมอบนั้นมือกำย่นขอไว้ จึงให้พราหมณ์ฤทธิวิเศษส่งคน
 อานคุษฎีตั้งเวยอย่างเก่าที่ขึ้นว่า อัญชยมมังคมภูวสวระเพณคันจปดาหนึ่ง
 เป้าดังซี่ ในเวลาเมื่ออานคุษฎีจบเป้าดังชนั้น บันดาผู้ซึ่งประชุมในที่นั้น
 ไปรยเข้าคอกคอกไม้อย่างเช่นให้วัศรุตกร เข้าคอกคอกไม้นั้นม้วนทอง
 ต้องพาน พานเงินต้องพาน พานทองนั้นเป็นของสำหรับพระเจ้าแผ่นดิน
 ทรงไปรย พานเงินเป็นของข้าราชการ ว่าเป็นธรรมเนียมมาแต่ครั้ง
 แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เพราะท่านเสด็จเสมอไม่ขาด ถึง
 ว่าพระเจ้าแผ่นดินแต่พระบรมวงษานุวงศ์จะไม่เสด็จ ก็ยังมีพานเข้าคอก
 คอกไม้ทองคุดหนึ่ง เงินคุดหนึ่งอยู่ตงนเสมอไม่ได้ขาดจนทุกวันนี้ ครั้น
 คุษฎีตั้งเวยจบตามตาแล้ว จึงส่งมตเจ้ากรมปลัดกรม กรมช้างคนใด
 คนหนึ่ง ซึ่งเป็นคนรำพิชชาเป็นคตต้องแคล้วชำนานาญว่าเป็นพระนารายณ์
 เมื่อแปลงพระภักตรเป็นช้าง ลงมาสอนวิชาชกกรรมให้แก่คนสี่คน
 เมื่อไปปราบช้างเอกทันตแล้วมานั้น เมื่อแรกลงมือว่า พิณพาทย์ทำเพลง
 คุกพาทย์รว กราบสามครั้ง กราบนั้นอยู่ข้างกระตูกกระตึกมาก ไม่ใช่
 กราบธรรมดา เข้าเพลงพิณพาทย์ แล้วจึงนั่งท่าเรียกว่าพุทธร
 พิณพาทย์คเพลงกรรมของกัน เมื่อเสร็จแล้วรวกราบอีกสามครั้ง แล้ว
 จึงถูกชนยืนว่าต้องแว่น พิณพาทย์ทำเพลงมาคตฤณี ต้องแว่นครบ
 สามคราวแล้วชุดลงนั่ง รวกราบอีกเป็นคราวที่สาม แล้วจึงไปนั่งคุกเข่า

ข้างหนึ่งทข้างมา ยกมือขึ้นจับบนศีรษะเอนตัวเข้าไปทเชือกบาศ เรียก
ว่าไหว้ครุ พิณพาทย์ทำเพลงเหาะเสด็จแล้ว วัฏกรมอีกเปนครึ่งทสี่
ค่อนนั้ไปพิณพาทย์ทำเพลงซุบรำต้องแฉ่น แล้วแสดงกลับจับขอพายชั้นนิน
แฉ่นพายตามวิธีเพลง จะว่าให้เข้าใจนอกจากที่เห็นไม่ได้ เมื่อเสด็จ
แล้วคุกพาทย์วัฏกรมอีกเปนครึ่งทห้า ค่อนไปพิณพาทย์เปลี่ยนเปนครุวัน
เดินต้องแฉ่นแสดงออกแสดงอีก เปลี่ยนขอจับเชือกบาศใหม่ รำทำซัดบาศ
เหวี่ยงเชือกให้พันตัวไปข้างหนึ่งสามรอบ แล้วคลายออกเหวี่ยงให้พัน
ข้างหนึ่งอีกสามรอบแล้วให้คลายออก เปนเสด็จการ ลงนั่งคุกพาทย์
วัฏกรมอีกครึ่งหนึ่ง เปนสันฉวีรำพิชชา เมื่อเวลาทรำเชือกบาศนั้น
ม้ายทายข้างอีกคนหนึ่งนั่งจับสายกระแฉ่ง คือทายเชือกบาศ สัมมคว่า
เปนครุฉวีข้างอยู่จนตลอดเวลารำ การทรำพิชชาน ถ้อยถำผู้ใดได้
เห็นเปนนั้ฉ่นฉวีจรไร พระเจ้าแผ่นดินแต่ก่อน ๆ ที่ทรงขำขันขำนาญใน
การข้างเช่นพระนารายณ์มหาราช พระมหาบุรุษเพทราชาเปนนั้ เสด็จ
ขึ้นพระพุทธรูปททรงรำพิชชานเห็นอกระพองข้างคั่น ถวายพระพุทธรูป
ทุกครั้ง เปนเสด็จการพระราชพิธีในเวลาค่ำ

การพระราชพิธีตามเชือก ในวันขึ้นสี่ค่ำเวลาเช้าก็เหมือนกันกับ
เวลาค่ำ แปลกแต่พับเชือกบาศททางไวนั้นเรียกว่าตามเชือก แต่ไม่ได้
มีการเสด็จญัผู้ใดไปประชุมดังเช่นเวลาค่ำ แต่เดิมมาในการพระราช
พิธีนมัสการพราหมณ์จะได้ดั่งเดี๋ยวนั้น นอกนั้นได้แต่ผ้าขาวทรองอาศน์
เทวรูป แฉ่นรองเชือกทงของบูชาต่าง ๆ

แห่สระสนานใหญ่

การแห่สระสนานใหญ่ในรัชกาลที่ ๑ ที่ ๒ ไม่ได้แบบอย่างไว้ว่าอย่างไร
พบแต่ริ้วสระสนานในรัชกาลที่ ๓ เมื่อมีขานโทศก ๑๑๘๒ เดือนที่ ๓ วัน
คือวันขึ้น ๔ ค่ำ ๕ ค่ำ ๖ ค่ำ ถึงกระบวนนำวัดชนะสงคราม ผ่าน
หน้าพระราชวังบวรตรงมาทางถนนทองต้นน้ำไชย กระบวนในรัชกาลที่ ๑ ที่ ๒
ก็คงเหมือนกันกับครั้งนั้น จะแปลกก็แต่กระบวนพระยาช้างพระยาม้า
ตามตามตามเวลาไปกับเสนาบดีที่ไม่ชราก็คงจะช้าง ริ้วกระบวนนั้นดังนี้
ตำรวจถือธงห้าชายออกหน้า มีตำรวจคนหนึ่ง ค่อนั้นเป็น
กระบวนพระยาช้าง กระบวนที่ ๑ พระยาช้าง พระเทพกฤษณวร ขงสาม
ชายคู่หนึ่ง ขงมังกรห้าคู่ ขุนทางไก่ ๒๐ ตำรวจคน ๓ ขงมังกรคนคู่หนึ่ง
ทวน ๒๕ คู่ ตำรวจทวน ๑ แฉ่วแซ่ห้อย ๓๐ คู่ กระบวนกลอง ๕ คู่ เดิน
ซ้ายนอก ซ้ายในขงฉาน ๒ คู่ กลองชนะ ๓๐ คู่ จำปี ๑ จำกลอง ๑
ตำรวจกลอง ๑ แครวฮอน ๖ คู่ แครวฝรั่ง ๔ คู่ ตั้งขลุ่ย ๑ ตำรวจแตร ๑
ตำรวจฉิ่งฆ้อง ๑ ข้างพังกา ๑ ตัวพระยาช้างพระเทพกฤษณวรนมชาย
คนถือกลองตีฉาน คนถือขลุ่ยแปดคน กระฉิ่งเกิด ๔ แซ่หางม้าคู่ ๑
ถือเครื่องยศ ๖ คน ถือกลองโย้ ๑ อ้อยโย้ ๑ มะพร้าวโย้ ๑
หญ้าโย้ ๑ หม้อน้ำสองหม้อ ใช้เครื่องเงินทองนั้น ค่อนั้นไปข้าง
พังกาเถรเทศะพัด คือมีเครื่องที่สำหรับหัดช้างให้เดินสี่เท้าเรียงข้าง
หนึ่ง ข้างพังกาตามคู่ ๑ ข้างพังกาเป็นข้างเชือกคู่ ๑ ค่อนั้นไป

กระทบพระบรมฉัตรคัน^๑ ติดลงกว่าพระเทพกษัตริย์ คือมีธงสามชาย
 คู่ ๑ ธำมรงค์ ๑ ขงมังกร ๕ คู่ ธนูปหางไก่ ๑๕ คู่ ธำมรงค์ ๑
 ขงมังกรคันคู่ ๑ ทวน ๒๐ คู่ ธำมรงค์ทวน ๑ แห้วหวาย ๘ คู่ กระทบ
 กลิ้ง ๕ คู่ สายนอก สายในธงฉานคู่ ๑ กลองชนะ ๕ คู่ จำปี ๑
 จำลอง ๑ ธำมรงค์กลอง ๑ แกรงอน ๔ คู่ แกรงรัง ๒ คู่ สังข์คู่ ๑
 ธำมรงค์ ๑ ธำมรงค์กรมข้าง ๑ ข้างพื้งนำ ๑ คนถือซ้าย ๘ กระฉิ่ง
 เกิด ๔ แห้วหางม้าคู่ ๑ เครื่องยศ ๖ ข้างพื้งผูกเครื่องเกณฑ์ตะพัด ๑
 พื้งตามคู่ ๑ ข้างเชือกทวนปากคู่ ๑ กระทบนที ๓ พระบรมคชลักษณ์
 เหมือนกันกับกระทบนที ๒ กระทบนที ๔ พระบรมอัยรา ๑๐ ธนูป
 คอง ๑๐ คู่ ทวน ๑๕ คู่ กลองชนะ ๕ คู่ มีแต่จำปีไม่มีแตรสังข์
 กระทบนที ๕ พระบรมนาเคนทร เหมือนกันกับกระทบนที ๔ กระทบ
 นที ๖ พลายไอยราพต ๑๐ ขงมังกรตงคองแต่สามคู่ แห้วหวายคองแต่ ๖ คู่
 กระทบนที ๖ คองคองแต่ ๔ คู่ ไม่มีกลองชนะ ข้างพื้งนำ ๑ กระฉิ่งเกิดคู่ ๑
 พลายไอยราพตเป็นข้างคอง มีกลองข้างถือได้ มีแห้วหางม้าแต่เครื่องยศตาม
 พื้งผูกเครื่องเกณฑ์ตะพัดตาม ๑ กระทบนที ๗ เจ้าพระยาปราบไถรจักร
 กระทบนที ๘ พลายมณีนิจกร กระทบนที ๙ พลายอัมรินทร์พงษ์ ในกระทบนที ๗
 ที่ ๘ ที่ ๙ เหมือนกันกับกระทบนที ๖ เป็นข้างคองทั้งสี่ กระทบนที ๑๐ พลาย
 ไชยนาเคนทร ขงมังกรคู่ ๑ ธนูป ๑๐ คู่ ขงมังกรคันคู่ ๑ ทวน ๑๐ คู่
 ธำมรงค์ ๑ กระทบนที ๑๑ พลายมงคลรัตนาคัน กระทบนที ๑๒ พลายแสน
 พลาย กระทบนที ๑๓ พลายคิณนารายณ์ กระทบนที ๑๔ พลายสถิตฤทธิ
 กระทบนที ๑๕ พลายเอกราฎ กระทบนที ๑๖ พลายประกายมาศ กระทบ
 นที ๑๗ พลายศรีพระภาส กระทบนที ๑๘ พลายเหมือน ๆ กันกับที่ ๑๐ คือข้างคอง

อย่างพระยาช้าง หมอความซึ่งพระยาช้าง นุ่งต้องปักสายคาดคาดคด
 ต่รวมเสื้อครุยดำพอก ถ้าพระยาช้างพลายใช้เสื้อชมพู พระยาช้างพังใช้เสื้อขาว
 ค่อนั้นไปเป็นกระบวนพระยาเพชรราชา บิโตนัดดาบดำดัดคู้ ตัวพระยา
 เพชรราชาซึ่งพมมีดัดประทนกัน ทนายชิตดาบวิหถึง ๒๐ คู้ ทนายคาม
 แวดตะยี่สิบคนห้าแถวแปดร้อยคน ค่อนั้นไปถืออาวุธต่าง ๆ เดินเป็นสี่สาย
 ต่สายสี่สิบคน รวมคนในกระบวนพระยาเพชรราชา ๒๐๐ คน กระบวน
 พระยาคำแพง บิโตน ๒๕ คู้ ทนายชิตดาบตามหลัง ๓๕ คู้ ทนายคาม
 แวดตะ ๑๖ คน ๕ แถว ๘๐ คน อาวุธต่าง ๆ ตามหลัง ๔ แถว ๆ ละ ๓๕
 คน รวมกระบวนนี้ ๑๗๐ คน ที่ ๓ กระบวนพระยาพระภุชณรักษ์ บิโตน
 ชิตดาบนำ ๒๐ คู้ ทนายชิตดาบตาม ๑๒ คู้ ทนายคามแวดตะ ๓๒ คน ๕
 แถว ๖๐ คน อาวุธต่าง ๆ สี่สาย ๆ ละ ๒๘ รวม ๓๓๖ คน ค่อนั้นไป
 กระบวนเจ้าพระยามหาเสนา บิโตน ๖๐ คู้ กระฉิ่ง ๔ เจ้าพระยามหา
 เสนาซึ่งเสด็จแปดง คนหาม ๘ ม้าบังควัน ทนายชิตดาบข้างหลัง ๔๐
 ทนายคามแวดตะ ๔๐ ๕ แถว ๒๐๐ คน อาวุธตาม ๔ แถว ๆ ละ ๘๐
 คน รวมกระบวนนี้ ๓๒๐ คน กระบวนเจ้าพระยาธรรมา เจ้าพระยา
 ยมราช เจ้าพระยามหาโยธา เป็นกระบวนเสด็จแปดงเหมือนกันทั้งสาม
 กระบวน มีบิโตน ๕๐ คู้ ทนายชิตดาบ ๓๒ คู้ ทนายคามแวดตะ ๓๒
 ห้าแถว ๑๖๐ คน อาวุธต่าง ๆ ตาม ๔ แถว ๆ ละ ๖๘ รวมเป็นกระบวน
 ละ ๒๗๖ คน ขุนนางที่ไปเสด็จนี้รวมเสื้อครุยดำพอก แต่ที่
 กระบวนช้างไม่ได้รวม ค่อนั้นกระบวนเสด็จนี้ไปเป็นกระบวนช้าง ที่ ๓
 เจ้าพระยาบดินทรเดชา กระบวนเท่ากันกับเจ้าพระยามหาเสนา มีดัดประทน
 มังควัน กระฉิ่งเหมือนกัน กระบวนที่ ๒ เจ้าพระยาพระคลัง เท่าเจ้าพระยา

บดินทรเดชา กระทบวันที่ ๓ พระยาศรีพพัฒน์ ที่ ๔ พระยาราชสุภาวดี ที่ ๕
 พระยาจำเริญยากกร เท่าเจ้าพระยาธรรมมา กระทบวันที่ ๖ พระยาสุรเสนา
 บโทน ๔๐ คู่ ทนายชิตดาบ ๒๗ คู่ ทนายตามแถวละ ๒๖ คน ๕ แถว
 ๑๓๐ ขาวตามแถวละ ๕๔ คนแถว รวม ๒๓๖ คน กระทบวันที่ ๗ พระยา
 มหาอำมาตย์ กระทบวันที่ ๘ พระยาท้ายน้ำ กระทบวันที่ ๘ พระยาสัหราชเดโช
 กระทบวันที่ ๑๐ พระยาเพชรพิไชย กระทบวันที่ ๑๑ พระพงษ์อมรินทร์ กระทบ
 วันที่ ๑๒ พระยาราชมนตรี กระทบวันที่ ๑๓ พระยาเกษตรรักษา กระทบวันที่
 ๑๔ พระยาพิไชยบุรินทร์ กระทบวันที่ ๑๕ พระยาไกรโกษา กระทบวันที่ ๑๖
 พระยานครเขื่อนขันธ์ กระทบวันที่ ๑๗ พระยาศรีสรไกร กระทบวันที่ ๑๘ พระยา
 ไชยกิจราชเศรษฐี กระทบเท่ากันกับพระยาสุรเสนา เมื่อกระทบแท่นเหล่า
 นี้มาถึงนำพลับพลา ขุนนางผู้ข้างถวายบังคม แล้วเสด็จเข้าไปยืนเรียง
 ประจำอยู่นำพลับพลา แล้วโปรดให้เรียกข้างหน้านั้นมาผัดพาต่อแพอยู่
 ในสามข้างตั้งข้าง ผู้ซึ่งข้างหน้านั้นให้เจ้ากรมปลัดกรมในกรมข้าง มี
 พระยาราชวงเมืองเป็นคน ค่อยผัดพาต่อแพแล้วจึงได้เดินกระทบนโคกระบือ
 ม้ารถต่อไป กระทบนโคของเสียบี่ก่นำกระทบน ๑ นำวัวคู่หนึ่ง ประตัก ๑๐
 คู่ ตะพัด ๑๐ คู่ พิณพาทย์คี่สามทามสี่ท่วงรวดสำรับหนึ่ง คนจูงโค ๆ
 ละ ๔ โค ๕ ตัว ๒๐ คน กระทบนกระบือก็เท่ากัน กระทบนม้าของห้าชาย
 นำกระทบน ๑ ของสามชายนำวัว ๒ ของตะขาบ ๑๐ คู่ สำรวัดขง ๑
 ขน ๑๐ สำรวัดขน ๑ ของตะขาบคั่นคู่ ๑ ทวน ๒๐ สำรวัดทวน ๑ ของ
 ตะขาบคั่นคู่ ๑ แซ่หว่าย ๔ คู่ ของตะขาบคั่นคู่ ๑ กระบองกลิ้งคู่หนึ่ง
 สายในมีกลองมลาย ๑๘ คนสำรับ ๑ กลองชนะห้าคู่ กระฉิ่งเกตุคู่หนึ่ง
 ขุนหมื่นกรมม้านำนำ ๑ ม้าคันคนจูง ๔ สำรวัดกรมม้า ๑ ถือบเครื่อง

ยศ ๒ เจ้ากรมปลัดกรมกรมม้าขี่ม้าตามคู่ ๑ กระบวนม้าอีก ๑๗ กระบวน
 ม้าธงตะขาบคู่ ๑ แซ่หว่าย ๔ คู่ แล้วธงตะขาบคนอีกคู่หนึ่ง กระบวนถั่ง
 สองคู่ กระฉิ่งเกิดคู่หนึ่ง ขุนหมื่นม้านำ ๑ ม้าตาม ๒ จูงม้านั้น ๔
 ตำรวจ ๑ เครื่องยศ ๒ เหมือนกันทุก ๆ กระบวนทั้ง ๑๗ แล้วถึงพินพาทย
 จันคน ๑๔ คน ค่อยขึ้นไปเป็นกระบวนขุนนางขี่ม้า ที่ ๑ พระยาศรีสุริยพาห
 บโทนขัดดาบสองแฉก ๓๐ คู่ ทนายขัดดาบตามหลัง ๒๐ คู่ ทนายตาม ๕
 แฉก ๆ ละ ๒๐ คน ขาวูรต่าง ๆ สีแฉก ๆ ละ ๔๐ คน เปน ๑๖๐ คน
 กระบวนที่ ๒ พระยาเทพวรขุ่น กระบวนที่ ๓ พระยาราชนิภูต กระบวน
 ที่ ๔ พระยาพิไชยสงคราม กระบวนที่ ๕ พระยารามกำแหง กระบวน
 ที่ ๖ พระยาราชโยธา กระบวนที่ ๗ พระยาเสนาภเบศร์ กระบวนที่ ๘
 พระยานครศรีไชย กระบวนที่ ๙ พระยาอภัยสงคราม กระบวนที่ ๑๐
 พระยาราชวงษ์ธรร มีกระบวนเท่า ๆ กันกับพระยาศรีสุริยพาห รวมแล้ว
 เข็มซาบกันดับปททั้งสี่ ค่อยขึ้นไปกระบวนรถอีกสาม กระบวนที่ ๑
 พระยาจุฬาราชมนตรีขจรถึงม้ายกกันดับปท มีคนจูงม้ากรร ๒ แฉก
 วรเทศแทนบโทนนำ ๓๐ คน ตามเท่ากันกับขุนนางขี่ม้า ที่ ๒ พระยา
 ศรีราชอากร ขจรถึงม้ายกกว่ารถเกยวคนจูง ๒ กันดับปท ๑ บโทน
 ใช้จัน ๔๐ คู่ ทนายขัดดาบตามหลัง ๒๗ คู่ ทนายตาม ๕ แฉก ๆ ละ ๒๐
 คน ขาวูรต่าง ๆ สีแฉก ๆ ละ ๕๔ คน เปนคน ๒๑๖ คน ที่ ๓ พระยา
 วิเศษสงคราม ขจรถึงม้ายกต่อเทียมม้ายก คนจูง ๒ กันดับปท ๑ ผรั่ง
 แทนบโทนหน้า ๓๐ คู่ กระบวนตามเหมือนพระยาจุฬาราชมนตรี
 กระบวนม้ากระบวนรถไม่ได้ย่นมาทง เมื่อผ่านพ้นไปแล้วจึงให้เรียก
 ม้าหือ ม้าหือนั้นกำหนดว่า ๑๒๐ ม้า แต่จะเป็นม้าต่างหากยกมาในกระบวน

คเชนทรวัดนาน

เรื่องคเชนทรวัดนานนั้น พงม ชนในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คำนึงถึงแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกศในหนังสือ นพมาศ ซึ่งกล่าวว่าแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกศทรงสร้างพระราชมณเฑียรสถานขึ้นที่วัดบวรนิเวศราชวรวิหาร ซึ่งตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาในพระนคร พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเพิ่มเติมให้เกียรติในพระพุทธรูปปางต่าง ๆ การพระราชมณเฑียรสถานนี้ อยู่ข้างจะเป็นช่องเหมาะที่จะตั้งเครื่องอย่างว่าเป็นการพิธีมงคลมาแต่โบราณ จึงได้ทรงเทียบเคียงการแก้มาตั้งเป็นแบบฉบับขึ้น ข้อซึ่งนับว่าเป็นการเนื่องในพระพุทธรูปปางต่าง ๆ คือได้มาจากที่ชาวสุโขทัย ซึ่งพระพุทธรูปเจ้าศรีสุริเยศได้มาประดิษฐานไว้ที่วัดสุทัศน์เทพวรารามในพระนคร เพื่อจะบรรจุพระบรมอัฐิในพระโกศทองใหญ่ เมื่อครั้งสมเด็จพระเจ้าบรมโกศเสด็จสวรรคตในรัชกาลที่ ๓ นั้นเอง ความตามนิทานชาดกนั้นว่า ในปางก่อน มีพระมหากษัตริย์องค์หนึ่ง ทรงพระนามพระเจ้าพรหมมหาราช ผ่านสมบัตินี้ในเมืองพาราณสี เป็นพระราชทานนครใหญ่ มีกษัตริย์อีกพระองค์หนึ่ง ทรงพระนามพระเจ้าทศกัณฐ์ผ่านสมบัตินี้ในโกศกัณฐ์ มีเขตรแดนใกล้กับเมืองพาราณสี ด้วยจารัตของชาติซึ่งถือว่ากาที่ไปปราบปรามกษัตริย์ผู้อื่น ถึงแม้ว่าไม่มีเหตุอันใดพอที่จะยกขึ้นกล่าว นอกจากที่ไม่ได้อ่อนน้อมยอมอยู่ในใต้ อำนาจ ไม่เป็นการผิดธรรมเนียม พระเจ้าพรหมมหาราชได้กระตือรือร้น

ทัพพร้อมจะไปตีเมืองโกสัทรราช พระเจ้าที่ซัดโกสัทรราชข่าวศึก เห็น
 ว่ากำลังน้อยจะต่อสู้ไม่ได้ ก็พาพระมเหสีหนีออกจากพระนครก่อนกองทัพ
 ยังไม่มาถึง แปรเพศเป็นบริพาสกเข้าไปอาศัยข้างหม้อยู่ในเขตรแดน
 เมืองพาราณสี ฝ่ายพระเจ้าพรหมทัตยกกองทัพไปถึงเมือง โกสัทรราช
 ไม่มีผู้ใดต่อสู้ ก็เก็บทรัพย์สมบัติ กวาดครอบครองกลับคืนพระนคร พระ
 เจ้าที่ซัดโกสัทรกับพระมเหสีอาศัยอยู่กับนายช่างหม้อ ไม่นานพระมเหสีก็
 ทรงพระครรภ์ ด้วยอำนาจพระราชโอรสซึ่งปฏิสนธิในครรภ์ มีบุญ
 สัมภารใหญ่ จึงบันดาลให้พระมเหสีปราณจะคลอดบุตรงคเสนาให้ต่ำ
 อันมีอาวุชพร้อมอย่างในพุทธภูมิ แลอยากจะได้หน้าดังพระแสงทรง
 ของพระเจ้าแผ่นดิน จึงทูลแก่พระราชดำริ พระเจ้าที่ซัดโกสัทรก็ขัด
 ข้องในพระหฤทัย ด้วยสิ้นอำนาจเสียแล้ว จึงไปแจ้งความแก่พราหมณ์
 ปโรหิตซึ่งสนิทไว้ใจ พราหมณ์ปโรหิตนั้นชำนาญในการสังเกตนิมิต
 เข้าใจว่าพระราชโอรสนั้นจะมีบุญญาธิการ จึงรับธุระมาทูลพระเจ้าพรหมทัต
 ขอให้ประสูติบุตรองค์นี้ แลให้ชำระพระแสงเพื่อให้เป็นศิริมงคลแก่พระนคร
 พระเจ้าพรหมทัตก็โปรดให้จัดการตามคำปโรหิตกราบทูล พระราชเทวี
 พระเจ้าที่ซัดโกสัทร ก็ได้เห็นผลจตุรงคเสนาแต่ได้คัมภีร์หน้าดังพระแสง
 ดังความปรากฏ อยู่มาไม่นานพระราชเทวีก็ประสูติพระราชโอรสประกอบด้วย
 ด้วยชัยฤกษ์ลักษณะสมบัติ จึงขนานนามว่าทศกัณฐกุมาร ครั้นเจริญชนแล้ว
 พระบิดามารดาได้ไว้พระหฤทัยด้วยอาศัยอยู่ ในเมืองบัจจามิตร ถ้ามี
 ผู้รู้เหตุผลไทยมาถึง ก็จะพลอยพาให้พระโอรสถึงความพินาศด้วย จึง
 ได้พาทศกัณฐกุมารไปฝากนายหัตถาจารย์ไว้ นายหัตถาจารย์ก็บำรุงพระราช
 กุมารจนเจริญวัย การที่พระเจ้าที่ซัดโกสัทรมาอาศัยอยู่ในเมืองพาราณสี

นั้นไม่มีคน มีผู้กราบทูลพระเจ้าพรหมทัต ๆ จึงสั่งให้พนักงานฆ่าโจรไป
จับพระเจ้าที่ขี้ตโกสดแถมพระมเหสีผู้กมิตมาจะพาไปยังที่สำเร็จโทษ เมื่อ
ที่ชาวอุกุมารได้ทราบเหตุกับคิดตามมาพบพระบิดามารดาที่กลางทาง เมื่อ
พระเจ้าที่ขี้ตโกสดเห็นโอรส ก็ทำเพิกเฉยเสียเหมือนไม่รู้จักแล้วครีวดีเปรย ๆ
ไปว่า ที่ชาวอุกุมารอย่าเห็นแก่การขึ้น แลอย่าเห็นแก่การยาว เวร
ไม่ระงับด้วยเวร เวรย่อมส่งบรรจบไปด้วยไม้มเวร ฝ่ายเจ้าพนักงานฆ่า
โจรไม่ทันดังเกิดเนื้อความนั้น ก็เข้าใจเสียว่าพระเจ้าที่ขี้ตโกสดครีวดีเพื่อ
ไปด้วยความกลัวไทยเป็นอย่างพิกลจริต แต่ที่ชาวอุกุมารรู้ว่าพระบิดาให้
โอวาท ก็กำหนดจำไว้นั่นคง ฝ่ายพวกพนักงานฆ่าโจร ก็พา
ต้องกษัตริย์ไปประหารด้วยอาวุธ บั้นเพนท่อน ๆ ไว้ในทิศดีตามธรรมเนียมฆ่าโจร เมื่อพวกฆ่าโจรสำเร็จโทษต้องกษัตริย์เสร็จแล้ว ที่
ชาวอุกุมารจึงเก็บคอกไม้ ไปบูชาบนอบประทักษิณพระศพเสร็จแล้ว ให้
ดินบนแก่พวกพนักงานฆ่าโจร ให้ช่วยเก็บศพพระบิดามารดาเผาเสียแล้ว
ก็เอาใส่รยอยู่กับนายหัตถาจารย์ต่อมาจนเจริญใหญ่ นายหัตถาจารย์
จึงได้นำเข้าไปถวายตัวให้ทำราชการในพระเจ้าพรหมทัต ด้วยบุญญา
ภินิหารของที่ชาวอุกุมาร บันดาลให้พระเจ้าพรหมทัตโปรดปรานใช้สอย
อย่างสนิทชิดชอบพระธิดาใส่รยทุกประการ

ครั้งหนึ่งพระเจ้าพรหมทัต เสด็จไปประพาศป่าโปรดให้ที่ชาวอุกุมาร
เป็นตำรวจ ที่ชาวอุกุมารขิมนพระที่นั่งไปโดยเร็ว จนกระบวนถ้ำหมด
ตามเสด็จไม่ทัน เมื่อไปในราวป่าถึงต้นไทรใหญ่ร่มชิต พระเจ้า
พรหมทัตจึงสั่งให้หยุดรถประทับพักเหนื่อยอยู่ใต้ร่มไทร โปรดให้ที่ชาว
อุกุมารนั่งลง แล้วเอนพระเศียรพาดคอกที่ชาวอุกุมารประนมหลับไป ฝ่าย

ที่ชาวกุมารคิดว่า พระเจ้าพรหมทักตนเข้าปิตามารดาเราเสีย ครั้นเป็น
 ช่งที่เราจะตอบแทนได้แล้ว เราจะประหารชีวิตพระเจ้าพรหมทักเสีย
 บ้าง คิดแล้วเออไปรักพระแสงออกจากฝักจะพันพระเจ้าพรหมทัก
 แล้วได้สติคิดถึง โอวาทของพระบิดาว่าเวรไม่รับด้วยเวร เวรย่อมสงบ
 รงับไปด้วยไม้มเวร เราจะต้องละเมียดคำสอนของบิดานี้ไม่ควร คิด
 แล้วต่อพระแสงเข้าไว้ในฝักดังเก่า แล้วกลับคิดอีกว่าเมื่อไรเล่าจะได้
 ช่งอย่างนั้นเราจะตอบแทนเสียให้ทันท่วงที่คักว่า จึงชักพระแสงออกจาก
 ฝักจะประหารพระเจ้าพรหมทักอีก แล้วมีสติรฤกถึง โอวาทพระบิดายังได้
 ได้อีก ต่อพระแสงเข้าไว้ในฝักดังเก่า แต่ทำดังนี้อยู่หลายครั้ง
 จนพระเจ้าพรหมทักประชมคนชนครีตตามที่เขาอุ้งกรามทูลว่า ถ้าพระ
 องค์ไม่ถือโทษโปรดให้ชีวิตข้าพเจ้าแล้ว ข้าพเจ้าจึงจะกราบทูลความ
 เรืองนี้ พระเจ้าพรหมทักก็ทรงอนุญาตประทานความสัตย์แก่ที่ชาวกุมาร
 ที่ชาวกุมารก็ถวายสัตย์แก่พระเจ้าพรหมทัก ว่าจะไม่ประทุษร้ายกันแล้ว
 จึงได้เล่าเหตุถวายตามที่เปนนนทุกประการ พระเจ้าพรหมทักก็มิได้มี
 พระหฤไทยรังเกียจ โปรดให้อภัยแก่ที่ชาวกุให้ขบราชรถถกคันยังพระ
 นคร แต่นั้นมาพระเจ้าพรหมทักก็โปรดปรานที่ชาวกุมารยิ่งขึ้น ชุบเลี้ยงให้
 มียศศักดิ์สูงวารค้ายกับลูกหลวงเอก อยู่ไม่นานนักก็โปรดให้ที่ชาวกุ
 ไปครองโกศลชนบท ซึ่งเป็นก่เดิมของบิดา ครั้นอยู่นานมาพระเจ้า
 พรหมทักสวรรคตไม่มีพระราชโอรส ที่ชาวกุมารก็ได้รับราชสมบัติ
 ในเมืองพาราณสี ดำรงพิภพทั้งสองพระนคร เป็นพระเจ้าแผ่นดินสืบวงศ์
 กษัตริย์ต่อไป มีข้อความในที่ชาวกุชาฏกดังนี้ จึงถือว่าการซึ่งประชม
 จตุรงคเสนาสี่หมู่ แด่ชำระพระชนรค์เป็นการสัตวดีมิงคดให้เจริญความ

๒๕ ๒๕
 ประดับเพชร พระแสงศรีเพชร พระแสงหางช้างเผือก พระแสงทงหนคงบน
 พานทองดั่งสน^๒ เคา^๒รพระกรเทวรูปารพระกรศักดิ์สิทธิ์ผูกคอบันพระ
 เสวต^๒รณัทร หีบพระแสงจับกับพระแสง^๒บนต้นฉาง^๒อยู่กับพันพระคชาธาร
 มาข้างควนคกคองเครื่องมาพระทนต์ คือพระทนต์อาณเทพประนม ๓ อาณ
 ครุฑ^๒กุดัน ๓ อาณฝรั่งปักทอง ๒ เปน ๔ เครื่อง พระแสงดั่งองค^๒ ดงเคา^๒
 ดอนทองเหล็ดดั่งดีเคา^๒ แตมาคร^๒นามนคด้วย พระสงฆ์^๒สท^๒สวดมนต์ใช้พระ
 ราชาคณะไทยนำ พระครูปริตไทย ๔ พระราชาคณะรามัญนำ พระ
 ครูปริตรามัญ ๔ เมื่อผ่านดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จ
 ออกไม^๒ใคร่ขาด เพราะใกล้พระที่นั่งอนันตสมาคม ทรงจุดเครื่องหมัดการ
 ทรงศีต แล้วอา^๒ถักษณอ่านคำประกาศ คำประกาศนั้นเริ่มว่า ขอประ
 ภาศแก่พระสงฆ์แลเทพยดา ว่าพระเจ้าแผ่นดินได้เสด็จถวียราชสมบัติแล้ว
 ทรงพระราชดำริห์ถึงการแต่ก่อน เคยทำพระราชพิธีซึ่งเรียกว่าขรรคไชยณ
 พิธีศรีรัศจุปานกาล ข้าราชการแต่ค^๒มนำพระพิพัฒน์ ซึ่งเรียกว่าพระราช
 พิธีธรรมิกมมงคล ให้เจริญความสามัคคีซึ่งตรงต่อพระเจ้าแผ่นดิน ใน
 หมู่พระบรมวงษานุวงศ์แลข้าราชการทั้งปวง ช่วยกันปราบปรามหมู่^๒บ^๒จ^๒
 จา^๒มิต^๒ร^๒ักษ^๒าพระราชอาณาเขต เปนการย^๒่วย^๒วน^๒ใจให้หมู่ทหารทั้งปวง
 เกิดความกล้าหาญ เคยทำมี^๒ด^๒ะ^๒ด^๒อง^๒ค^๒วัง^๒เป^๒น^๒ก^๒ำ^๒ห^๒น^๒ค^๒ ทรงพระราชดำริห์
 ถึงพระคุณพระเจ้าแผ่นดินแต่โบราณสืบมาจึงได้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล แด
 ให้^๒ด^๒ง^๒การ^๒พระ^๒ราช^๒พิ^๒ธี^๒ เพื่อจะให้^๒บ^๒ร^๒ม^๒ร^๒าช^๒พา^๒ห^๒น^๒ะ^๒ทั้ง^๒ป^๒วง^๒เป^๒น^๒ค^๒ุ^๒ซ^๒ด^๒บ^๒าย^๒ด^๒ว^๒
 อำนาจได้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล แด^๒การ^๒พระ^๒ราช^๒พิ^๒ธี^๒ นั้นด^๒า^๒ด^๒
 ให้^๒ค^๒ษ^๒ท^๒ระ^๒ก^๒ด^๒ทั้ง^๒ป^๒วง^๒มา^๒สู่^๒พระ^๒บ^๒าร^๒ม^๒ คือ^๒ข้าง^๒น^๒น^๒ข้าง^๒น^๒ ออก^๒ชื่อ^๒พระ^๒ยา
 ข้าง^๒ทั้ง^๒ป^๒วง^๒เค^๒ม^๒ค^๒ด^๒อ^๒ด^๒ร^๒้อย^๒ จนถึงพระยาปราบไถรจักร พลายปานพด

แค้น พลายเดืบครบ แดงข้างวิเศษพิทยพิชัยในกรุง อีกข้างค่อข้าง
 เกอนพิทยพิชังทงปวงท่อยูกรุงเก่า แดงกองนอกหัวเมือง มักถือว่าชื่อ
 ม้ารวงบนคาทมอย จนนตอดถึงม้าเกราะทองซ้ายขวาม้าแข่งนอกซ้าย
 ขวา แดงจึงได้มาถึงเรือนทานที่มาในชั้นทวิไชย คือที่ชาวชวากโดย
 ยอคงได้กล่าวพิศดารมาข้างต้นแล้วนั้น ลงท้ายก็เป็นคำขอพรตามแบบ
 ประกาศทั้งปวง แปลกบ้างเล็กน้อยตามเหตุผลของพระราชพิธี แดง
 พระสงฆ์จึงได้สดมภ์ รุ่งขึ้นเวลาเช้าพระสงฆ์รับพระราชทานดิน ที่นำ
 พระที่นั่งสู่ทิวไสววิชัยปักประว้า ประว้าตะล่อมห้องสี่ประว้าเรียงห่างกันเป็นระยะ
 เป็นทิวคองคเสนาดีหม่อมฉัน วิชัจฉเสนาในเรื่องจตุรงคสี่หมื่น จิต
 ตามแบบซึ่งมีมาในวิไชย ทว่าพระสงฆ์ครุกระบวนเสนาต้องอาบัติปาจิตตีย์
 มีคำอธิบายว่าเสนาหนักอย่างไร จึงได้ขแรงวิชัจฉจิตทหารเข้ากองเป็น
 ทักษิ ขัทมา ทพัรท ทพัลเดินเท้า ซึ่งกรมสมเด็จพระปรมาธิบดีได้
 ทรงยกมาว่าไว้ในหนังสือนครกณฑ์เอกแห่งหนึ่ง เป็นวิชัจฉทหารเป็นหมู่
 เช่นกับเชกชั้น แดงรวมเป็นกัมป็นเป็นเรียมเนต เป็นแม่ตะเตียน
 ขึ้นไปตามลำดับ แต่คำราชคนใดกันนี้ คงจะไม่พอดตลอดที่จะรู้ได้ทว่า
 ถึงว่าวิชัจฉทหารอย่างโบราณนั้น เขาจัดหมวดจัดกองกันอย่างไร เพราะ
 ไม่ประสงค์ที่จะว่าให้เป็นคำราพทวาร ประสงค์แต่จะว่า ๆ เมื่อภิกษุ
 กองทหารเช่นนั้นเท่านั้น นับว่าเป็นกระบวนเสนาต้องอาบัติปาจิตตีย์
 เหมือนกับกำหนดว่าภิกษุถือเอาทรัพย์สินที่เจ้าของไม่ให้ ตั้งแต่ห้ามาดก
 ฤๅต้องตั้งเพื่องขึ้นไปเป็นต้องอุทินาทานปาราชิก แต่ฝ่ายเราที่ต้อง
 การจะยกมาจัดเอาอย่างบ้างนั้น ด้วยความประสงค์ที่จะให้เหมือนกับ

จตุรงคเสนาทัพพระมหีพระเจ้าทศโกศล ได้เห็นนออย่างหนึ่ง แด
 เป็นการพระราชพิธีอยู่ ถ้าเข้ามาด้ามาพ้อยบ้างดเป็นมกคตมากจน
 จังจคอย่างย่อ ๆ เพียงเชกชั้นหนึ่ง คามทมปรกฏฐิตเจน แต่ทแท
 พระมหีพระเจ้าทศโกศลคงจะได้ศรววใหญ่ คงจะไม่ใช้ค้อย ๆ เช่นน
 เปนแน่ ถ้าเราศรววใหญ่ ประชุมทหารหมู่ใหญ่ได้เมื่อใด จะนับว่า
 เปนสัตว์ดีคิมกตยิ่งกว่าจตุรงคเสนานได้เป้นแน่ จตุรงคเสนาที่จคมายัน
 ในเวลาเช้าสี่หมื่น คือประวาทหนึ่ง พลช้างดำมช้างมูกดัมประคัมเขน
 มีหมอกว่าญประจำ บนดัมประคัมมีทหารบนกดัมหนึ่งช้างละต้องคน
 พลด้อมเชิงถือดาบต้องมือประจำเท้าช้าง เท้าต้องคนเป้นแปดคน
 ประวาท ๒ พลม้าดำมม้า นายทหารม้าดำมคน พลด้อมเชิงถือจ้าว
 ต้องคน เครื่องม้ามูกแพนหางนกยูง ประวาท ๓ พลรถดำมรถ รถ
 นนเป้นรูปเกวียนทาเชียว ๆ มีเพดาน เข้มโคมูกเครื่องอาวุธต่าง ๆ มี
 เสนารรถคนหนึ่ง ตำรถคนหนึ่ง คันด้อมรถถือดาบเขนรถละต้องคน
 ประวาท ๔ พลเดินเท้าดำมพวก ๆ ละ ๑๒ คน พวกหนึ่งถือดาบชะเดย
 พวกหนึ่งถือทวน พวกหนึ่งถือศรี รวมทงดัมประวาท เป้นคน ๘๓ คน
 นับเป้นกัมปะหนึ่ง เมื่อใช้ทงด้อย่างปนกัน ฤาเป้นอย่างละเชกชั้น
 ในหมู่ทหารพวกหนึ่ง ๆ เมื่อเวลาเตียงพระสงฆ์แล้วเคยโปรดให้กระบวณ
 เสนาทางดีหมื่นเดินไปเดินมาตามถนนนำพระที่นั่งสู่ไรศวริย์ เมื่อเด็คจ
 ฐินแล้ว พระพฤคิมบาศ์เชิญหม้อดัมฤทธีซึ่งดงอยู่ในพระราชพิธี ลงมา
 อ่านเวทพระอุเทน เป่าสังข์ถึงเจ็ดตา แล้วเชิญพระแสงซึ่งไปดงในพระ
 ราชพิธีนั้น ลงชูปในหม้อน้ำในหม้อนสำหรับดงช้างใน ถวายพระอรรค
 มหีแดพระذنมก้านัด แล้วดรัมพระราชทาน แต่ภายหถึงมานด

รวม ๆ กันไปอย่างไรไม่ทราบ ด้วยลัทธิที่ถือกันว่ามรรค กิณนํมณต์
แล้วถูกคกมัทนามาก อักขณหนึ่งทีเพ่อถนไปว่า เป็นน้ำดังสาตราอาวสุ
จะเข้าไปบาดถูกบาดเค้า ๆ ฏาเป็นถูกของท่านไม่ต้องถือน้ำ คุบ ๆ อิบ ๆ
กันอยู่อย่างไรไม่เข้าใจชัด อยู่ในเปลวเวตาถือน้ำใครมคครกก็ไม
ไปถือน้ำโดยมาก จนคนนอกวงพลอยถือน้ำด้วยก็มีชุม ส่วนคนในวงที่
เป็นคน ๆ ไม่เชื่อถือน้ำว่า เวตามคครกอื่น ๆ ไปถือน้ำ ก็ไม่มี
ผู้ใดเป็นอันตรายอย่างใด เว้นไว้แต่เวลาที่มคครกแก่ ไม่งามที่จะเข้า
ประสมจึงได้งดเว้นถือน้ำบ้าง อักขณหนึ่งฟังได้ทราบมา ว่าผู้ ถือน้ำว่า
ทารถที่เกิดมาในครรภนเป็นสัตว์ไม่มีบาป ถ้ามารตามาถือน้ำมาใจทุกจิต
กิดประทุษร้ายอยู่อย่างหนึ่งอย่างใด ก็ระพาให้ทารถที่อยู่ในครรภซึ่ง
เป็นสัตว์ไม่มีบาปนั้นพลอยเป็นอันตรายด้วย ความคิดอันเป็นการผิดมาก
ไปยิ่งกว่าที่ใดกล่าวมาแล้วข้างต้นสองอย่างอย่าง ๑ คือข้อซึ่งว่า
มคครกอยู่กินนํมณต์จะทำให้ถูกคก ที่ถือน้ำไม่เลือกว่านํมณต์อันใด
นำพระพพัฒน์กับว่านํมณต์ ซึ่งพระสงฆ์ได้สวดปริตแล้วอย่างหนึ่ง
เหมือนกันจึงถือน้ำ เหตุที่ถือน้ำจนคนจะเกิดอันตรายได้ดะ ที่
เวลาคลอกลูกขัดของไม้สวดก็มักจะมีผู้ให้ผู้อื่นใหญ่ถามดหมอเสกน้ำ
เสกให้กิน คาถาที่เสกน้ำเสกนั้นมักจะเป็น ยะโตหังระคินิอะริยาเย
ชาติยาชาโต เป็นต้น ฎามัคาถาที่ปนเป็นภาษาไทยแต่งอย่างมคครกซึมซาบ
ต่าง ๆ ตามลัทธิที่เคยถือน้ำ ที่สวดปริตทั้งปวง เช่นสิบสองตำนาน
เจ็ดตำนานก็คงมีบทว่า ยะโตหังระคินิ ด้วย ถ้วนจะไม่รู้รอบไปช่วย
ผิดก็ช่วยรุนออกมาเสียแต่ยังไม่ถึงกำหนด ก็เขาเถิดว่าเป็นคนชั่วเขาก
เชื่อไป อักขณหนึ่งซึ่งถือน้ำว่านํมณต์จะเข้าไปบาดเค้าในท้องนั้น

ก็เป็นการถอยย่นถอยเอนด้วยความขลาด ให้เสียได้ไป แต่ก็ไม่วะไรนัก
 การที่ถือว่าเป็นลูกเป็นเฒ่าของท่านไม่ต้องถือนานนัก ก็เป็นอย่างซุ่มซาม
 เซอะเซอะเหลวไหลไป เพราะเจ้านายลูกเธอเขาก็ต้องถือนานด้วยกันทั้งต้น
 ตูก็เช่นเซอะเซอะไปเสียไม่วะไรนัก แต่ข้อซึ่งกลัวว่ามารดาจะมีใจทุจริต
 จะพาให้ทารกซึ่งเป็นสัวตัวไม่มาปพลอยเป็นอันตรายด้วย จึงไม่ถือน้ำ
 เป็นการท้าวินัยกรรมแก่ไซ้ให้ถักเถียงนั้นเป็นการโกงมาก แต่โกงก็ไม่
 รอดตัวด้วย ใครผู้ใดจะเป็นประกันได้ ว่าคำสาบานแด่น้ำพระพิพัฒน์ที่
 ได้ถวายสัตย์แต่เดิมไว้แล้วหกเดือนดั่งมานั้น จะจัดสันพิศม์ส่งลงในหกเดือน
 เป็นแน่แท้ว่า ฤๅจะมีผู้ใดมารับประกันว่าให้คิดการทุจริต อย่างไร
 อย่างไรก็คิดไปเถิด แต่ให้เวณคัมพนาพระพิพัฒน์เสียคราวหนึ่ง แล้วจะไม่
 อันตรายอันใดเลย ก็ถ้าหากอันตรายที่คัมพนาพระพิพัฒน์ในเวณคัมพนา
 อยู่เน่น จะทำอันตรายแก่ตัวมารดาซึ่งมีใจทุจริตได้ น้ำพระพิพัฒน์คัมพนา
 แต่ก่อน ๆ ก็คงจะตามมาทำอันตรายได้เหมือนกัน จึงเห็นว่าการที่ถอย
 อย่างซนเหล่านี้นั้นไซ้ ไม่ได้ ถ้าพูดออกก็เห็นเป็นการโกงไม่งามเลย มด
 อยู่ทำเดี๋ยวแต่เพียงว่าเวณคัมพนาไม่สมควรจะเข้าในที่ประชุม มีความ
 ขมขายเป็นสันติทกว่าอย่างอื่นหมด

ก็แต่ข้าซึ่งทำในพระราชพิธีคเชนทรศักดิ์นาน ซึ่งไม่มีผู้บริโภคน
 จะเปนมามากครั้งไรก็ไม่ทราบ คงจะเป็นด้วยเหตุที่ถอยถอยเล็กน้อยเหล่าน
 นั้นเอง ยังคงอยู่แต่ถ้าพระอรรคมเหสี พระราชเทวี ฤๅเจ้าจอมอยู่งาน
 คนใดมีครรภ์ ก็ออกไปที่พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ ดูจตุรงค์เสนาแตรรับ
 น้ำสังข์ ซึ่งพราหมณ์พฤทธิมาศมารดาให้ เป็นธรรมเนียมสืบมาจน
 ทุกวันนี้ เป็นเสร็จการในเวลาเช้า

ครั้นเวลาบ่ายจึงได้ตั้งกระบวนแห่เดินแห่คเชนทรัศว์ฐาน ก้อย่าง
 ธีระฐานนึ่งเอง เป็นแต่ย้อยเศียร ๆ ลงพอส้มควรว คือนกระบวนแรกของห้า
 ชายนำ ๑ ของมังกร ๑๕ คู่ ขนหางไก่ ๕ คู่ ของมังกรคันคู่ ๑ ทวน ๕ คู่
 แล้วของมังกรอีก ๕ คู่ จึงถึงกลองชนะ ๕ คู่ มีแต่จำบีไม่มีจากตอง
 พระที่นั่งกาญจนนิรมฤณข้างพลายมขอทรงพระเทอกรรรม เดินข้างข้าง
 แห่หอย ๑๐ คู่ กระบองกตั้ง ๖ คู่ กระบวนที่ ๒ ข้างคอง เมื่อยังไม่
 มีทหารข้างก็แต่งกระบวนมีพลด้อมเชิง เหมือนอย่างเช่นที่มายนำพลับพา
 เวลาเช้า แต่ครั้นเมื่อมีทหารข้างแล้ว เปลี่ยนเป็นกระบวนทหารมี
 ขงแตรออกหน้า ข้างทหาร ๖ ข้างผูกดัมประคับเขน มีทหารประจำ
 กลางดัมประคับ ๒ หมอ ๑ ควณ ๑ มีทหารเดินเท้าคัน ๖ คัน ๆ ละ
 ๒๔ คน เป็นกระบวนหนึ่ง กระบวนที่ ๓ ของห้าชายนำกระบวน ของ
 ดำชายนำรว ของมังกร ๕ คู่ ขนหางไก่ ๑๐ คู่ ของมังกรคันคู่ ๑ ทวน
 ๑๐ คู่ ของเศียรปัก ๒ คู่ กลองชนะ ๑๐ คู่ มีจำบีจากตอง แตรงอน ๖ คู่
 แตรฝรั่ง ๔ คู่ สังข์คู่ ๑ ข้างพ้องนำผูกเครื่องดักกระหลาด แห่หอยข้าง
 ข้าง ๘ คู่ กระบองกตั้ง ๖ คู่ กระฉิ่งเกตุคู่ ๑ จึงถึงพระยาข้าง เครื่องยศ
 ตามกลด้อยยมะพร้าวใหญ่ หม้อน้ำสอง แห่หางม้าคู่หนึ่ง ข้างพ้องทูลบาท
 ตามคู่หนึ่ง ค่อนพระยาฉนวนรเผือก คันหามไม้คานสอง ดัมประทน
 กนหนึ่ง มีโต๊ะเครื่องยศสอง เป็นกระบวนหนึ่ง กระบวนเช่นพระยาข้าง
 มีอยู่ข้างในเวदानัน ก็จัดกระบวนเช่นตามรายตัว จำนวนคนก็เกือบ ๆ
 จะเท่ากันดตบ้างเล็กน้อย แต่พระยาฉนวนรเฉพาะมีแต่กระบวนข้างเผือก
 พัง ทว่าอยู่ข้างจะเป็นอย่างหมาย แต่ทว่าจริงนมักจะเห็นเค็มกระบวน
 อยู่เพียงต้องกระบวนฤาตามกระบวน ที่พระยาข้างเหลือกว่านมักจะ

เดินค่อ ๆ กันมาเปด่า ๆ โดยมาก ค่อนันไปเปนกระบวนช้างอย่างโท
 เครื่องห้ำกัคล้าย ๆ กันกับกระบวนก่อน เปนแต่ด้นน้อยลงบ้าง
 ไร่กลองชนะเขียว ยกแตรตั้งรั้งจำกลองคงแต่จำบีระโคมอย่างทีเรียกว่า
 ด้ไม้ กระบวนโทหนักเกณฑ์เปนรายตัวข้างอีก แต่ก็มีกระบวนเดียว
 เดินค่อ ๆ กันทุกครึ่ง ถัดนั้นจึงถึงพระที่นั่งตะคอ ถ้านำแต่งคือเคื่อน ๕ ผูก
 เครื่องแถบกลิ้ง นำฝั้นคือเคื่อน ๑๐ ผูกเครื่องลูกพุดแถบกลม ผูก
 พนาศน์พระที่นั่งทั้งสองคราว ค่อนันไปเปนกระบวนพระราชวังมวร มีช้าง
 พังด้ประหลาด ซึ่งพระราชทานไปแต่ครั้งพระบาทสมเด็จพระบั้นเกล้าเจ้า
 อยู่หัวข้างหนึ่ง แต่งกระบวนอย่างโท ช้างพลายอีกข้างหนึ่ง ผูกพระ
 ศษารบักเสวตรฉัตรห้าชั้นมีคันพ้องแพนกลางข้าง เปนต้นกระบวนช้าง
 ค่อนันไปกระบวนม้า มีธงห้าชายนำกระบวน ๑ ของดำมชายนำรั้ว ๑
 ของตะขาบ ๑๐ คู่ ของหางไก่ ๑๐ คู่ ของตะขาบคันทวน ๑๐ คู่ มีปักกลอง
 มลายเดินหว่างรั้ว กลอง ๔ บี ๒ ฉาบ ๔ กลองชนะ ๕ คุ่มไม้แต่จำบี
 กระบองกลิ้ง ๕ คู่ ทหารม้าเกราะทอง ๒๔ เดินสองแถว ตัวนายกรมม้า
 ๘ รวมเดินเยียบบีโพกด้ขลิบทองนำคู่ ๑ แล้วจึงถึงมาพระที่นั่งคนจูง ๔
 กระฉิ่งสอง เครื่องยศ ๒ แซ่ ๑ ม้าที่ใช้เดินอยู่ใน ๖ ม้าเปนกำหนด ม้า
 พระที่นั่งตัวหนึ่ง มีเจ้ากรมปลัดกรมกรมม้าชำนานคู่ ๑ ทุกม้า แต่ไม่
 มีกระบวนขนแห่ทวน แยกเปนกระบวนกระบวนไว้เดินค่อ ๆ กัน มีแต่
 กระฉิ่งเกิดดีเครื่องยศคัน ค่อนันไปเปนกระบวนม้าฉ่างนำสองม้า ปลาย
 กระบวนพินพาทย์จันด้ารับหนึ่ง ต้นกระบวนม้าแล้วถึงกระบวนโค ของเดิน
 ปักนำกระบวน ๑ นำรั้ว ๒ ประตก ๑๐ คู่ ของเดินปักคันคู่ ๑ ตะพัด ๑๐ คู่
 กลองแขกหว่างกระบวนจันด้ารับหนึ่ง จึงถึงโค ๖ โค คนจูงโคตะ ๔ ต้น

กระบวนโคแล้ว กระบวนกระบือเหมือนกันกับกระบวนโคแต่มีจะควม
 เป็นกระบวนเดียวกันโดยมาก ค่อนั้นไปเป็นกระบวนวันทะเทียมโค
 เหมือนอย่างที่มาขึ้นนำพัดปดพาเวตาเข้าตำวันทะ ค่อไปจึงเป็นรถพระ
 ทิ้งทรงที่นั่งรองซึ่งใช้อยู่เป็นปรกติ ค่อไปเป็นกระบวนทหารปืนใหญ่ตาม
 บอกมีธงชฎียกทอง หมุดทหารปืนใหญ่แล้ว ถึงทหารปืนเล็กมีแถว
 ทหาร ๒๐๐ กระบวนเหล่านี้เดินลงไปถึงท้ายบ่อมณีนีปรการ มีเกยข้างถนน
 ต้องเกย เกยข้างคว้นออกกราชบัณฑิตคอยประน้าพระพุทธรมนต์ เกย
 ข้างคว้นคักพราหมณ์ต้องคณคอยรตนาตั้งขี กระบวนทงปวงเดินเดี่ยว
 ทางถนนท้ายถนน แต่ทหารปืนเล็กเดินเวียนกลับเข้าไปในสนาม มา
 ขึ้นรายนำพัดปดพา เมื่อเดินกระบวนสิ้นแล้ว ถ้าเป็นเดือน ๕ แด่ก่อนเคยมี
 ผัดพาฟ มักประว้าต้องข้างคนออกผัดพาบ้าง ชีมาถ่อแพนบ้าง บาง
 บ้างมีขางหนึ่ง บางบ้างมีต้องข้าง แด่ก่อน ๆ มีทรงโปรยทานเจดามัน
 ด้วย ใช้ทรงโปรยด้วยไม้ทวนคว้นออกไปถึงกลางสนาม คนเข้ามา
 แย่งกันในเวลาผัดข้างคูนข้างไม้กั่วเกรงกันเลย จนไปมีเหตุชนครัง
 หนึ่งกำลังคนเข้าไปแย่งทานอยู่ ครังนั้นพระบรมโอรสกำลังคองมันจัด
 เห็นคนกลุ่ม ๆ อยู่ก็วิ่งฝ่าเข้าไปในกลางคน คนก็ต่างคนต่างวิ่งหนีไป
 แด่คนหนึ่งนั้นกำลังความระวอยอยู่ถ่มถาไป พระบรมโอรสตรงเข้า
 เขี่ยบัสสะแบนกับที่ แด่นนั้นมากไม่ได้ทรงโปรยทานในเวลาผัดข้างค่อไป
 อีก เมื่อข้างนามนกลับแล้ว จึงถึงมาหื้อ มาหื้อนั้นใช้มาซึ่งเข้ากระบวน
 ทงสิ้นยกเสียแต่มาพระทง มีจำนวนกำหนดว่า ๕๐ แต่มาในกระบวน
 ก็ไม่ครบ ๕๐ เมื่อหื้อไปถึงท้ายพระที่นั่งสุทไธสวรรย์แล้ว ก็เดินจงมา
 กลับมาทางห้างวิศัลยุ มาหื้อนำพัดปดพาอีกจนครบจำนวน ๕๐ เป็น

การเที่ยวกวาดเอิกเกริกสนุกสนานกันมากทั้งผดข้างแถมม้าห้อ แต่
เดือน ๓๐ เป็นฤดูฝน สดนามเป็นหลุมเป็นโคลนไม่ได้มีผดข้าง ม้าห้อ
หม้างบักได้อบบ้างบักไม่ได้ห้อย ครนวันเดือน ๕ ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๑๑
ขึ้น ๖ ค่ำ เจ้าพนักงานจัดบายศรีไปตั้งส้มโอรสเวียนเทียนพระยาช้าง
แถมช้างวัดเศวตฉ้างพระที่นั่งมาพระที่นั่งทุกโรง เป็นเสร็จการพระราชพิธี
ศุภชวันศิวศาน

คำตกเดือนดำหรับการพระราชพิธี แต่ก่อน ๆ มาเคยเสด็จพระราช
ดำเนินออกพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ทุก ๆ คราวมิได้ขาด แต่ในรัชกาล
ปัจจุบันนี้ เพราะที่ประทับห่างที่พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ จึงไม่มีใครจะ
ได้เสด็จพระราชดำเนิน แต่ถึงอย่างไรก็ดีควรที่พระบรมวงศานุวงศ์ แด
ข้าราชการที่จะมาเฝ้าตามปกติจะเข้ามาแต่เย็นหน่อยหนึ่ง เมื่อว่าถ้าเสด็จ
ออกจะได้เฝ้าหน้าพลับพลาแถบพลับพลาให้แน่นหนาตามแบบอย่าง การตก
เดือนนอกนั้นก็ไม่มอันใด นอกจากที่จะเดือนกรกฎาคมที่การว่า ถ้าจัด
การวิวให้ ได้คนมาก ๆ จริง ๆ จะเป็นการสวัสดิคิมงคลแก่พระนคร แด
เป็นที่เกรงขามแก่ศัตรู หมู่ปัจจุามิตร เป็นเหตุให้ราษฎรมีความสดวามิภักดี
รักใคร่ในพระเจ้าแผ่นดิน ยิ่งกว่ามีพระราชพิธีระดำนานฤกษศุภชวันศิว
ศานเป็นแท้

๑๙ สงครามที่

การซึ่งกำหนดปีใหม่ของไทยเราเป็นสองชั๊ก คือเดือนห้าขึ้นค่ำหนึ่ง นับว่าเป็นปีใหม่ เพราะเปลี่ยนชื่อปีตามสืบสองนักษัตร คือชวดคณฺฑู ขานเถาะเป็นต้นเดียวกันหนึ่ง แต่ยังไม่เปลี่ยนศก คือท้ายศักราช เพราะ ศักราชนั้นยังไม่ได้ขึ้นปี ด้วยคามวิโรหของเรานับตามโคจรของพระอาทิตย์ คือพระอาทิตย์ยกขึ้นราษีเมษเมื่อใด จึงขึ้นศักราชในวันเถลิงศก ในระหว่างซึ่งยังไม่ได้ขึ้นศักราชจึงต้องใช้ปีใหม่ แต่ต้องจดหมายว่ายังเป็นศกเก่าอยู่ การที่ใช้ศกบอกเอกโทตรี ไปจนกระทั่งถึงสัมฤทธิ์ศก คอบท้ายปีด้วยนั้น เพราะประสงค์จะจดหมายวันคืนเดือนมาให้สั้น ด้วยเหตุว่าถ้าจะเรียกแต่มีชื่อสืบสองชื่อ เมื่อครบสืบสองปีเข้าแล้ว คือไปก็จะวนลงเก่า ถ้าจะจำอะไรมา กุ ยาว ๆ ก็มักจะชวนให้เลอะเทอะ

วิธีนับมีชื่อสืบสองปีนั้น เป็นของคนโบราณนับมีด้วยกันหลายประเทศ ตลอดจนเมืองจีนเมืองยี่ปุ่น ที่นับตลอดจนถึงเดือนถึงเวลาทุ่มโมง เป็นสืบสองนักษัตรก็มี คนโบราณไม่ว่าจะสังเกตตั้งกาจอันใดมากก็นับแต่พอรัยอยู่ในเวลาที่ตอ้งการแล้วก็แล้วกัน แต่เป็นวิธีนับง่าย คนรู้จักได้ ชิมซาบใจทั่วถึงกัน เพราะใช้มาช้านานเช่นเมืองจีน เห็นจะได้ นับมากกว่าสี่พันปีแล้ว จนเหมือนหนึ่งในปัจจุบันนี้ ถ้าจะไปถามคนแก่ ๆ ว่าอายุเท่าใด คงจะบอกชื่อคามนักษัตรของปีนั้นทุกคน ที่จะบอกศักราชได้นั้นเกือบจะไม่มีเลยสักคนเดียว เว้นไว้แต่ผู้ที่เป็นโหร ถ้าจะสอบสวน

ให้รู้ว่าอายุเท่าใดก็ได้ แต่จะต้องคนเห็นว่าเขาว่าชวดทรงตั้งฐานจะอยู่สัก
 กี่รอบสิบสองปีมาแล้ว ญานวงคนจะบอกได้เองว่าอยู่มากี่รอบ เพราะ
 นับต้นตั้งเกิดอันใดไม่ได้เช่นนี้ ครั้นจะนับศักราชก็ดูการยากที่จะจำกัน
 อย่างยิ่ง แต่จะต้องเขียนหนังสือยาวไป จึงมีผู้คิดบอกศกกลงไว้ข้างท้าย
 เมื่อปลายศักราชเป็นเลข ๓ ก็ให้ใช้เลขศก ๒ เป็นเลข ๒ ก็ให้ใช้โทศกไป
 ตามลำดับจนถึงสัมฤทธิ์ศกเป็นสิบมีรอบหนึ่ง ทำให้การที่นับวน ๆ กัน
 ยาวออกไปอีกได้เป็น ๖๐ ปีจึงจะลงเค้าซ้ำเดิม คือชวดสัมฤทธิ์ศก
 ก็คงเป็นชวดสัมฤทธิ์ศก ฉลุเลขศกก็คงเป็นฉลุเลขศก เมื่อจะใช้เขียน
 หนังสือก็เขียนได้สั้น ๆ ไม่ต้องลงศักราชเหมือนอย่างมีฉลุเลขศกนี้ เดช
 ข้างหน้าพันสองร้อยห้าสิบนั้น เป็นอันจำไว้ ในใจไม่ต้องเอามานับ ลงแต่
 เลข ๑ เป็นพอแล้ว ถ้าจะเขียนตามความคาดหมายว่า เมื่อยังไม่เกิด
 บอกศกท้ายมีขึ้นก็จะต้องเขียนว่ามีฉลุจุดศักราช ๑๒๕๓ (การที่ใช้
 ว่ามีฉลุ ๑๒๕๓ เป่า ๆ เช่นนี้ เป็นของเกิดขึ้นใหม่เมื่อเดือนฝรั่งในเร็ว ๆ นี้
 แต่ก่อนไม่มีใครนึกใช้กัน) การที่ลงเลขศกข้างท้าย จึงทำให้สั้นกว่า
 ที่จะออกชื่อศักราชแต่เขียนตัวเลข แต่ที่ใช้ ๆ กันอยู่ดังเลขศกทั้ง
 ศักราชด้วย เช่นกับมีฉลุเลขศกจุดศักราช ๑๒๕๓ ดูอยู่ข้างจะเผือกต้องทำ
 รุระมากอยู่หน่อยหนึ่ง เพราะเหตุที่ขอเปลี่ยนแปลงเขาค้นเค้นหาเป็นประมาณ
 เพื่อจะให้จำง่าย ญานวงของนับกันมาเก่าแก่ก่อนที่จะใช้ศักราช ซึ่งคิด
 เอาพระอาทิตย์ขึ้นรายเมฆเป็นเปลี่ยนปี อันเลื่อนไปเดือนมาไม่ใคร่คงที่
 เพราะดวงกราคคือเปลี่ยนศักราชนับตามสุริยคติ มีเดือนนับตามจันทรคติ
 ฤกษ์เกิดอันหนึ่งจึงได้ต้องเป็นปีใหม่สองหนต่อมา

ในเรื่องที่เปลี่ยนนับ ตามพระบรมราชาธิบายของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งได้ทรงไว้ในคำประกาศแห่งหนึ่ง ได้นำมาลงไว้ในหนังสือขริฎยานเล่ม ๒ ฉบับที่ ๓๓ จำนวนเดือน ๑๓ ปี ๑๒๔๗ มีข้อใจความซึ่งว่าด้วยแรกที่จะกำหนดนับ โบราณคิดเห็นว่าฤดูหนาวเป็นเวลาพ้นจากมีดฝนสว่างขึ้นเปรียบเหมือนเวลาเช้า คนโบราณจึงได้คิดนับเอาฤดูหนาวเป็นต้นปี ฤดูร้อนเป็นเวลาสว่างร้อนเหมือนกลางวันที่จะได้คิดว่าเป็นกลางปี ฤดูฝนเป็นเวลามีดคลุมโดยมาก แต่ฝนพวาทะเยวไปไหนไม่ใคร่ได้ จึงได้คิดเห็นว่าเป็นเหมือนกลางคืน คนทั้งปวงเป็นอันมากถือว่าเวลาเช้าเป็นต้นวันกลางคืนเป็นปลายวันฉนั้นใด คนโบราณก็คิดเห็นว่าฤดูเหม็นค คือฤดูหนาวเป็นต้นปี ฤดูคิมหก็ฤดูร้อนเป็นกลางปี ฤดูวิสต์ด้านคือฤดูฝนเป็นปลายปี เพราะเหตุนี้จึงได้นับชื่อเดือนเป็น ๑ มาแต่เดือนอ้าย ข้อความอื่น ๆ ถ้าผู้ใดอยากจะทราบ จงอ่านหนังสือขริฎยานที่อ้างถึงมาข้างต้นนั้นเถิด ที่ยกมาว่าเดือนเพ็ญจะมาพิจารณาให้เห็น ว่าเหตุใดจึงไม่ตั้งปีใหม่ในเดือนอ้าย ซึ่งแปลว่าเดือน ๓ มาตั้งใหม่ต่อเดือน ๕, ๖. คิดเห็นว่าความคิดเดิมที่ตั้งเดือนอ้ายเป็นเดือน ๑ คงเป็นการถูกต้องตามกระแสพระราชดำริห์ ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงไว้ นี้ แต่วชนับเดือนเช่นนั้นเห็นจะมีมาก่อนทบทบศักราชเป็นร้อยเดียวกันกับนับเป็นชาวตลขานเกาะ ครั้นเมื่อมีผู้ตั้งศักราชขึ้นใช้ อาไศรยเหตุที่จะเริ่มนับศักราชเช่นพระพุทธศักราช นับตั้งแต่วันประสูติของพระพุทธเจ้า ก็ต้องไปตั้งสงกรานต์เอาในวันวิสาขบูชา ซึ่งเป็นหัวรอบเหมือนอย่างกับนับเป็นเดือน ๑ ขึ้นใหม่กันอย่างหนึ่ง ด้วยมีเหตุที่จะตั้งเกิดตติวิษักระบวนคิดอ่านได้ง่ายเช่นกับสงกรานต์

ของจุลศักราช กำหนดเอาพระอาทิตย์ขึ้นด้วยเมษซึ่งเป็นราศีดาวพฤหัสบดี
 ชาติตอนไม่ชานาบกับเกี่ยวกับราศีอื่น ๆ เป็นต้นอย่างหนึ่ง เพราะเหตุ
 เหล่านี้จึงได้ตั้งชื่อเดือนที่ ๑ เดิมเสีย ให้ไปตกอยู่กลางปีฤกษ์ตามปี
 ตามแต่จะเป็นไป แต่ชื่อเดือนเช่นนั้นเคยใช้เข้าใจกันชั้มาแต่แล้ว ก็ถึง
 ให้เดือนนั้นอยู่ไม่เปลี่ยนแปลง ฤกษ์เปลี่ยนแปลงก็ไม่มีความหมายตาม

ศักราชต่าง ๆ ซึ่งใช้กันอยู่ในประเทศต่าง ๆ ย่อมคงเอาตามเหตุ
 ตามเหตุที่เหตุซึ่งเป็นต้นจะนับศักราชนั้นอย่างหนึ่ง ตามที่จะคำนวณง่าย
 อย่างหนึ่งดังเช่นกล่าวมาแล้ว แต่ที่นับอยู่ในฤกษ์นั้นมากกว่าที่ไป
 นับกันอยู่ในฤกษ์อื่น อย่างเช่นนับปีฝรั่ง ถึงว่าศักราชเขาใช้ศักราชพระ
 เยซุสเกิดก็จริง แต่การนับวันคืนเดือนปีเขาไม่ได้เอาไครยเหตุประจวบ
 ศักราช เหมือนอย่างพระพุทธศักราช เขาใช้กำหนดเอาพระอาทิตย์ขึ้น
 ไปได้ที่สุดเป็นอายันต์สงกรานต์ ถึงข้างเมืองจีนก็ใช้เช่นนั้น เป็นแต่
 เขาจะมีวิธีคำนวณคิดเวลาอย่างไรแปลกไป จึงไม่ตรงกันเข้ากับฝรั่ง
 ถอยคดลาคาจากเวลาที่พระอาทิตย์เป็นอายันต์สงกรานต์ ตกอยู่ในระหว่าง
 ที่พระอาทิตย์ยังไม่เป็นสามัญสงกรานต์ เห็นว่าเมื่อเรายังไม่ได้ใช้จุลศักราช
 คงจะใช้กำหนดเปลี่ยนปีเอาไครยอายันต์สงกรานต์ได้เหมือนกัน เพราะ
 เป็นเวลาประสมช้องกับฤกษ์นาฬิกานี้ ซึ่งนับว่าเป็นเวลาเข้าที่กล่าวมาแล้ว
 เดือนอ้ายจึงเป็นเดือน ๑ แคว้นอยู่เป็นพยาน

ศักราชเคยใช้มาในกรุงสยามนี้เป็นสามศักราช คือพระพุทธศักราช
 ซึ่งนับแต่พุทธปรินิพพานมาน้อยอย่างหนึ่ง มหาศักราชซึ่งไม่ปรากฏว่าของ
 ผู้ใดคงน้อยอย่างหนึ่ง จุลศักราชซึ่งว่าไปของพระร่วงซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดิน
 สยามณกรุงสุโขทัยคงน้อยอย่างหนึ่ง ในศักราชสามอย่างนี้ พระพุทธ

ศักราชใช้ในการซึ่งจะกล่าวถึงพุทธภาสิต ฤาการที่เกี่ยวกับพระพุทธรูป
 ศาสนา แต่ในส่วนราชการที่คงใช้อยู่บัดนี้ เป็นประกาศใหญ่ ๆ เช่น
 ตักรมกัณฑ์อยู่ แต่ก่อนมาใช้ในราชการอย่างอื่นอีกก็มีบ้าง เช่น
 กับพระราชดำณัณสมเด็จพระนารายณ์มหาราช มีไปถึงพระเจ้าดุษฎีที่ ๑๔
 พระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศส ที่ได้เสด็จมาแต่ประเทศยุโรปก็ใช้พระพุทธรูปศักราช
 แต่พระพุทธรูปศักราชก็ไม่ตบแต่ง เดือนซึ่งนับเป็น ๑, ๒, ๓, ๔, ของเก่า
 มีประหลาดอยู่แห่งหนึ่งในหนังสือตาโตแปร์ ที่เป็นราชทูตฝรั่งเศสเข้ามา
 ครั้นแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราชแต่ง ว่าด้วยเรื่องเมืองไทย ได้
 จดวันอย่างหนึ่งว่า วันแรมแปดค่ำเดือนที่ ๑ (คือเดือนอ้าย) ปี ๒๒๓๒
 ซึ่งตรงกับวันที่ ๑๑ เดือนธันวาคม คฤศตศักราช ๑๖๘๗ ตามหนังสือนั้น
 เขาได้กล่าวว่า “ข้อนี้เหมือนอาการที่ลงวันอย่างนหมายควมว่ามีน
 เมื่ออยู่ในเดือน จะเรียกว่าปี ๒๒๓๑ ฤ ๒๒๓๒ ก็ได้” เมื่อจะคิด
 ตามข้อความที่เขาว่าเช่นนั้น จะถือว่าแต่ก่อนเขาจะเปลี่ยนปีในเดือนอ้าย
 ตามอย่างเก่า แต่ศักราชไปขึ้นต่อเมื่อถึงกำหนดส่งกราณต์ของศักราชนั้น
 จะได้บ้างคอกกรมัง แต่ในหนังสือไม่ได้ว่าถึงจุดศักราช กล่าวแต่
 ถึงพุทธศักราช ส่งกราณต์ของพุทธศักราชอยู่ต่อวันวิสาขบูชา แต่ปี
 เปลี่ยนที่เดือนอ้าย ครั้นจะเปลี่ยนศักราชไปเป็น ๒๒๓๒ ที่เดียวกันยังไม่ถึง
 ส่งกราณต์ของพุทธศักราช จึงเขียนเป็นสองแปลงไว้ แต่ที่ไปมีเลข ๒
 อยู่ข้างปลายอีกตัวหนึ่งนั้นควรระไว ฤาจะเพี้ยนเขียนคองอย่างไทย ๆ
 เขียนเช่นนั้น ๒๒๓๑ แล้วเครื่องหมายคองเช่นนั้นแปลกกันไปกับฝรั่ง เมื่อ
 เวลาแปลจะเข้าใจผิดไปด้วยเครื่องหมายคองของไทย ถ้าหมวดหัวใด ๆ
 จะอ่านเป็นเลขสองไม่ได้บ้างกรมัง เพราะเลข ๒ โบราณเขียนซ้ำมักใช้

ทางตา ๆ คล้ายกับที่เราใช้คำซ้ำอยู่เดี๋ยวนี้ เช่น “ต่าง ๆ” ถ้าเป็น
 เช่นนั้นเลข ๒ ข้างปลายนั้น ก็จะเป็นทางที่เข้าใจผิดของผู้แปลได้ ถ้า
 ตงกักราชเป็นสองแปดงเช่นนี้ ก็เป็นอันตรงกันกับที่ใช้เขียนที่ต่างกันอยู่
 ในเร็ว ๆ นี้อย่างหนึ่ง เช่น ๑๒๔๘-๘ แล้วเขียนเช่นนี้เป็นเขาอย่าง
 ฝรั่งโดยความเข้าใจโกหก ๆ ของคนชั้นใหม่ ๆ ก็จะหมายความว่าตั้งแต่
 เดือน ๕ ขึ้นค่ำหนึ่งมา ศักราชยังเป็น ๔๘ อยู่ไม่ยกเป็น ๔๙ แต่คงจะ
 เป็น ๔๘ เมื่อถึงวันเถลิงศกแล้ว ถ้าจะเขียน ๑๒๔๘ ก็จะทำให้เหมือน
 กันง่ายกว่า เพราะดูไทยแท้ขึ้น ถ้าคำที่ตาโตแปดได้กล่าวไว้เป็น
 คำแน่นอน แต่เราอ่านเข้าใจถูกต้องตามเนื้อความที่เขาหมาย ก็คงจะ
 เป็นนับเปลี่ยนนับเช่นเดือนอ้าย ใช้ศักราชสองแปดไปจนวิสาขบูชาจึง
 เปลี่ยนขึ้นศักราช ถ้าเช่นนั้นก็ต้องเข้าใจว่า การซึ่งนับเวลาเปลี่ยน
 ขึ้นใน เดือน ๕ นั้นจะเป็นภายหลังพระนารายณ์มหาราช

แต่มหาศักราชนั้น ไม่มีข้อความปรากฏว่าผู้ใดตั้ง แต่สังกรานต์
 ของมหาศักราชนั้นจะเป็นเมื่อใด เมื่อไปสอบค้นดูในหนังสือ ซึ่งใช้
 มหาศักราชเช่นคำจากฤกษ์เสาศิลาเมืองสุโขทัย ซึ่งอยู่ในวัดพระศรีรัตน
 ศาลาราม ที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระปกเรศวริยาลงกรณ์ทรงแปล
 ทั้งสองต้นซึ่งได้ลงพิมพ์ในหนังสือวชิรญาณเดือน ฉบับที่ ๓ จำนวน
 เดือน ๒ ปี ๑๒๔๖ หน้า ๒๓๘ นั้นแล้ว มหาศักราชในหนังสือเก่ามาก
 สอดดู กับจุลศักราช ถึงเวลาที่ พระเจ้าอยู่หัว ได้เป็นพระเจ้าแผ่นดินเสียแล้ว
 ไม่เป็นที่สันนิษฐานแน่นอนอย่างไรได้ มหาศักราชไม่มีผู้ใดที่จะรู้จัก
 ใช้ชัดเจนอย่างไร นอกจากที่จะรู้เกณฑ์บอก สอดที่ไหนก็เถอะ
 ทุกแห่ง แต่ตามการประมาณดูเหมือนว่าจะเป็นศักราชที่ใช้กันอยู่ในตอน

แผ่นดินสยามข้างใต้ ซึ่งในเวลานั้นเขมรมีอำนาจปกแผ่เข้ามามาก จะ
 เป็นเช่นเดียวกันกับพระนครวัดนครธม ซึ่งเป็นคราวเล่นปราสาทศิลา
 ต่อดเข้ามาจนเมืองพิมาย เมืองเพชรบุรีเมืองราชบุรี เมืองสิงห์ขาง
 แควแม่น้ำน้อยเมืองกาญจนบุรีเมืองนครไชยศรี ฤๅเมืองนครศรีธรรมราช
 ด้วย ครั้นภายหลังพวกชาวสยามข้างเหนือซึ่งต้องอ่อนน้อมต่อชาวสยาม
 ข้างใต้ ได้พระร่วงเป็นผู้มีสติปัญญาเกิดขึ้นเห็นปรากฏชัด เช่นกับด้าน
 ชลอม (คือด้านนครฤๅกตะขอมยารัน) ตักน้ำไปส่งด้วย ไม่ต้องใช้คัมไ้
 ไห ซึ่งเป็นภาชนะอันหนักอย่างแต่ก่อนเป็นต้น ก็มีความนิยมยินดีควบคุม
 พวกพ่อค้าได้มีกำลังมากขึ้น คิดขับไล่พวกเขมรซึ่งมีอำนาจปกแผ่เข้ามา
 ในแผ่นดินสยามข้างใต้ให้อยู่ในอำนาจได้ ดังเมืองหลวงชนข้างฝ่ายเหนือ
 แล้วจึงมาคิดเห็นว่าจะคงใช้มหาศักราชอยู่ตามเดิม ก็จะเหมือนหนึ่งเป็น
 พยานให้เห็นอยู่ว่าเคยอยู่ในอำนาจพวกข้างใต้ ด้วยมหาศักราชนั้นจะตั้งขึ้น
 ตามกำหนดปีราชาภิเษกของพระเจ้าแผ่นดินข้างใต้องค์ใดองค์หนึ่ง ฤๅจะ
 เป็นปีที่ปราบปรามพวกฝ่ายเหนืออยู่ในอำนาจเองก็ไม่ทราบ จึงเป็นที่
 รังเกียจด้วยศักราชนั้นยกเลิกเสีย ดังจุลศักราชขึ้นใช้แทน แต่มหา
 ศักราชจะเปลี่ยนเมื่อใดไม่ได้ความชัดเจน ดังได้ย่อบางที่ก็จะเปลี่ยน
 มีอาไศรยพระอาทิตย์ที่สุดข้างใต้ เป็นอาณันต์ดังกราบทูลถวายกับเมืองจัน
 ฎาเปลี่ยนต้นเดือนอ้าย จึงไม่เป็นการประหลาดอันใดที่จะต้องมั่วกันถ้าว
 ได้ เพราะเดือนอ้ายบอกหนึ่งชัดเจนอยู่แล้ว มหาศักราชนั้นถ้าจะนับ
 มาจนถึงนี้เป็น ๓๗๓๓ แต่ยังติดใจสงสัยเถินเกณฑ์บอกที่พวกไพร่จำไว้
 กลัวว่าจะเอะอะทะเลี้ยฤๅอย่างไรก็ไม่ทราบ เพราะสอบอันใดไม่เห็นถูก
 ต้องเถย บางอาจารย์ก็ว่า ๖๕๐ บางอาจารย์ก็ว่า ๕๖๐ แต่ในแต่ดง

กิจจานุกิจตั้งเกณฑ์ไว้ถึง ๗๖๐ เลอะเทอะบ้านเรือนกันอยู่แล้ว บางที่จะ
ตกพันเสียอีกตัวก็จะได้อีก

ส่วนจุดศักราชนั้น ในพงษาวดารเหนือของเรากล่าวว่าพระร่วง ซึ่ง
เป็นพระเจ้าแผ่นดินสยามนครทุ่งศรีไทยเป็นผู้ตั้ง ฝ่ายพม่าเขาก็ว่ามีเจ้า
แผ่นดินของเขาองค์หนึ่งชื่อตั้งมหาชาเป็นผู้ตั้ง แต่ศักราชได้ใช้ทั่วไป
ทั้งเมืองไทย เมืองพม่า เมืองมอญ เมืองเงี้ยว เมืองฮาต่า ที่เรียกว่า
ไทยใหญ่ เมืองลาว ทังเฉียง ทังท้าว ญ่าพุงขาว พุงดำ เมืองเขมร
ถ้าจะคิดดูว่าชื่อซึ่งต่างคนต่างตั้งกันเช่นนั้น ถ้าต่างคนต่างนับเหตุจึงจะ
ตรงกันได้ ฤๅจะกล่าวว่าเมืองใดตกอยู่ในอำนาจเมืองใดที่บังคับให้ใช้
ตามกันได้ ก็จะต้องตกอยู่ในบังคับกันมานาน จนเกือบจะรวมเป็นชาติ
เดียวกัน ถ้าไม่เช่นนั้นก็จะกลับใช้ศักราชกันเสีย เมื่อเวลาถึงศักราช
เมืองนั้นได้ คือเช่นพระร่วงไม่ยอมใช้มหาศักราช ญ่าพม่าไม่ยอมใช้
ศักราชซึ่งพระเจ้าปดุงท้าวทองถม ถ้าจะคิดเดาเดี่ยไถ่ดัดก็อย่างหนึ่ง
จะเป็นอย่างนั้นได้บ้างคอกกระมัง คือจะมีไพร่ญาพราหมณ์ผู้รู้วิชาโหร
ผู้ใดคนหนึ่ง ซึ่งเป็นที่คนทั้งปวงนับถือมาก เทียวไปเที่ยวมาอยู่ในประเทศ
ทั้งปวง ไม่ได้อยู่ในอำนาจผู้ใด ประพฤตศักราชเป็นพระกตยา ๆ เมื่อคิด
เห็นวิธีนับปีเดือนวันคืนอย่างใหม่ขึ้นได้ จะเที่ยวขบแค้นเจ้าแผ่นดินทั้งปวง
ให้ลงเห็นชอบเป็นอันหนึ่งอันเดียว ยอมเปลี่ยนใช้จุดศักราชพร้อมกันทุก
เมืองก็ดูเหมือนจะเป็นได้ ด้วยการที่จะคิดเห็นว่าจะมีการประชุม กองเกรต
อย่างเช่นในประเทศฝรั่งเศษประชุมกันในระหว่างประเทศทั้งปวง ตั้ง
กฎหมายแบบอย่างอันใดลงแล้วก็ใช้ทั่วกันไปในั้น ในประเทศศวันออก
ข้างฝ่ายเรานี้ไม่ได้ แต่ไม่เคยมีศักราชอย่างที่เล่าบอกกันมาเลย การซึ่งพม่า

ดาว ไทย เขมร นับวัน คืบ เดือน ปี เกิดชนคตาคันกันอยู่บ้างนั้น ก็เป็นแต่
ผลของวิรทที่หนูอธิกมาค้อธิกวารผิดกันไป อย่างว่าแต่ประเทศซึ่งตั้งอยู่
ห่างกันจะเปนเคย แต่ในกรุงเทพ ฯ หนเองก็ได้เคยเกิดวันคืนหัดถ่เคียงกัน
ด้วยคำราตงอธิกวารไม่ค้องกันเมื่อไม่สู้ชานกันกรงหนิง ประคิณฑถ่เคียง
กันอยู่ก็ยงพอจะหาพบได้ ส่วนการที่จะรตงค่อไปข้างนาก็ยงมีข้อถ่เคียง
กันอยู่ ดังเช่นได้กล่าวไว้ ในประกาศใช้วันคั่นซึ่งได้ออกใหม่กรงน แต่
ถ่ถ่วงวันคั่นจะหัดถ่ถ่เคียงกันตงถ่วงหนิง ถ่เดือนหนิงตงเดือน คักราช
ก็ยงมีเวลาใช้ตรงเท่ากัน จึงเห็นว่าน่าที่จะมีครุผู้ใดหนิงเป้นผู้แนะนำ
ให้ชงชน พม่าแต่ไทยเป้นมหานครใหญ่ด้วยกันทงตงฝ่าย ต่างคนต่าง
ไม่ยอมที่จะรับว่าทำตามกัน เพราะความจริงก็เป้นต่างคนต่างตง เป้น
แต่ร่วมอาจารย์ด้วยกัน คำที่ว่านเป้นแต่อนุมาณ แต่เห็นว่พอจะยุติ
ด้วยเหตุสุดได้ ครันเมื่อเรียงหนิงตงันแล้ว ได้พบอ่านความเห็นของผู้อื่นซึ่ง
แปลพงษาวดารพม่าเป้นภาษาอังกฤษ เมื่อว่ถ่งตงษราชาคังคักราช เขา
เห็นว่ทงทกริยาคักคิดใช้ทงปวงในเร่องคักราชนคัถ่ายกับอินคู้มาก เห็น
จะมีโหรอินคู้ผู้ใดหนิงเข้ามาช่วยคิดอ่านแนะนำในการตงคักราช ความ
เห็นของเขาเช่นนค้เป้นอินค้งกันกับความคิดเขาเช่นได้กล่าวมาแล้ว ถ่า
พม่าได้โหรอินคู้ผู้ใดเปนครุ ถักตเหมือนผู้หนเองจะเปนครุของไทยด้วย
เพราะเหตุว่จุดคักราชนไม่ปรากฏว่ค้องกันกับคักราชเก่า ๆ ซึ่งใช้อยู่ใน
ประเทศอื่นเคยทมเป้นหลายคักราชน ถ่งแม้ว่แบบแผนทคักคิดจะเป้นอย่าง
อินคู้ ถักตจะมากคักคักคักตงค้งขึ้นใช้ ใหม่ถ่าหรับประเทศที่โกตเคียงอินค้อย
ถ่งว่พระร่วงแต่ตงษราชาคจะไม่เป้นผู้ตงคักราช ขึ้นได้เองโดยถ่า พงพระองค์
ถักตจะเป้นผู้มีวิชาความรู้แต่คักคักบุญญา พอถ่มทมาแนะนำนจะชแจงให้

เข้าพระไทยเห็นดีได้ง่ายกว่าเจ้าแผ่นดินประเทศอื่น ๆ จนอาจจะเดาบอก
 ชะแวงวิเศษคำนวณทางปวงได้ถนัด จึงปรากฏว่าเป็นผู้ตั้งศักราชอยู่แต่ต้อง
 ประเทศ ไม่มีเจ้าแผ่นดินในเมืองอาดำ เมืองมอญ เมืองเงว เมืองลาว
 เมืองเขมร องค์ก่อนที่ได้อ้างว่าเป็นผู้ตั้งศักราชอีก เป็นแต่ไร่ ไร่เงินบ ไร่
 ตามที่เห็นชอบในคำแนะนำนี้ ผู้ที่คิดตั้งศักราชขึ้นนั้น เป็นผู้มีความ
 รัมาคิดประกอบเหตุผลโดยรอบคอบ ถึงแม้ว่าแบบคำนวณวิธีนั้นจะยัง
 ไม่ดีเยี่ยมถึงที่ ก็เป็นอย่างดีมาก กว่าพระเจ้านครราชสีมาได้ขึ้นมานั้น แต่
 เพราะเหตุที่เห็นช่องดาวฤกษ์ว่าอายุที่ราชเมศ์ตั้งเช่นกล่าวมาแล้ว จึงได้ย้าย
 มีใหม่มาเสียไม่เอาตามอายุที่ศักราชได้ เปลี่ยนมาเอาตามัญธังกราช
 ขาเข้า คือเวลาพระอาทิตย์กลับมาตรังที่ซึ่งเป็นเวลาถึงกราช เพราะ
 ฉะนั้นถึงกราชจึงได้เดือนเข้ามาอยู่ในเดือนห้าฤกษ์เดือนหก ไม่เร็วกว่าเดือน
 ๕ ขึ้น ๔ ค่ำ ไม่เกินเดือน ๖ ขึ้น ๔ ค่ำออกไป ถึงกราชคงอยู่ในระหว่าง
 เดือนหนึ่ง เพราะเหตุดังนี้ใหม่จึงได้เป็นสองครั้ง คือเปลี่ยนชื่อ
 ครั้งหนึ่ง เปลี่ยนศักราชครั้งหนึ่ง แต่การที่คิดถึงกราชตามตำรา
 ถึงว่าเป็นการละเอียดมากอยู่แล้วยังไม่ถูกแท้ได้ เพราะมีหนึ่งคิดคติโคจร
 ของพระอาทิตย์ ตามตำราที่ไทยอย่างไทยคิดเป็น ๓๖๕ วัน ๖ โมง ๓๒ นาที
 ๓๖ วินาที เพิ่มอีกมาศ ๓๖๕ วันแล้วก็ยังไม่พอ ยังมีเศษค่น้อย ๆ สะสม
 กัน เมื่อนานมาวันซึ่งคิดตามสุริยยาตร์ ว่าพระอาทิตย์ยกขึ้นก็เกิดอนครา
 จากที่ พระอาทิตย์ยกจริง ๆ ไปเหมือนอย่างในปัจจุบันนี้ วันถึงกราช
 ก็เกิดอนกับอาทิตย์ยกที่จริงแท้ถึง ๒๓ วันล่วงมาแล้ว แต่เพราะเหตุนี้
 ดนน้อยไม่ถึงเปลี่ยนฤกษ์กลับร้อนเป็นหนาวจึงไม่ใคร่มีผู้ใคร่รัก แต่ถ้านาน
 ไปอีกหลายพันปีคงจะกลับร้อนเป็นหนาวได้ เพราะฉะนั้นจึงได้มีวิธีนับ

วันขึ้นใหม่ ซึ่งได้ออกประกาศไปให้รู้ ซึ่งเห็นว่าเป็นอย่างใกล้ชิดกับ
ความจริงที่สุดที่จะเป็นไปได้ ถ้าวันเช่นนั้นใช้ทั่วไปได้ทุกประเทศ ก็คงจะไม่
เกิดเหตุที่เคลื่อนคลาดเคลื่อนวันกัน เช่นเมืองไทย เมืองพม่า เมืองตาว
เมืองเขมร เคลื่อนกันอยู่ในบัดนี้ ด้วยวิธีที่จะตั้งอธิกสุรทินเป็นการง่าย
อย่างยิ่ง ไม่เหมือนวิธีตั้งอธิกมาศอธิกวารอย่างแต่ก่อน ซึ่งเกือบจะว่า
ไม่มีตำราใดจะตัดสินเป็นเด็ดขาดลงได้ แต่จะนับปีถอยหลังขึ้นไปให้พ้น
ปมได้ โดยยาก ซึ่งพรรณนามาด้วยสังกรานคน เพราะเห็นว่าวันนับ
อย่างใหม่เป็นการง่าย แต่เป็นการใกล้จริง คงจะอยู่นานแพร่หลาย
วิธีนับอย่างเก่าจะมีแต่ยากไปทุกวัน บางทีจะล้มกันตายพลายเหตุเสียไม่
มีผู้ใดจดจำไว้ เพราะด้วยเวลานี้นักคนต่างเข้าใจอยู่ด้วยกันหมด จะจด
จำไว้ก็เป็นการจัด ๆ ครั้นนานไปเมื่อสิ้นชนรุ่นที่เข้าใจกันช้านานก็
จะเลืดยุติเสีย ไม่มีผู้ใคร่เรื่องเหมือนอย่างมหาศักราช

แต่การซึ่งชนชอว่าสังกรานคน มีเรื่องราวเป็นนิทานประกอบเกิดขึ้น
ด้วยความอดไม่ได้ของคนที่มีมักจะคิดเล่าสู่กันมานานมาดั่งไว้พอฟังเล่นสนุกกัน ๆ
บันดาคึก ๆ ทั้งปวงคงจะได้ยินเล่าให้ฟังแทบจะทั่วทุกคน เรื่องราวนั้น
ก็ดั่งเค้าเดียวกัน ว่าพระมหาสังกรานคนไปพนันกับใครมั่งจะบอกจำ
ไม่รู้ ถามปัญหาว่าเวลาไรราช้อยู่ที่ใด ผู้ที่เรียกว่าใครก็ไม่รู้ตายถูก
พระมหาสังกรานคน จึง เด็ด คี๋สะให้ คี๋สะ นั้นตก ถึง แผ่นดิน ก็เกิดเป็นไฟ ลูกชน
นางถูกตัวเจ้าคนจึงผดักกันมารับพานซึ่งรองคีร์ชไว้ บินขึ้นออกเวรที่
หนึ่ง คือเขาเวรบินขึ้นออกเวร ๖ ปี แด่มคำทำนายที่พูดกันอยู่โดยมาก
ว่าถ้ามีใดกินถั่วกินงาแล้วกรอกรันว่า “เออมีเขาปดจาจะบริบูรณ์” ถ้ามี
ใดกินถั่วแล้วถั่วขึ้นหัวคึก ๆ ไป ครางออก ๆ แอด ๆ ว่า “มันจะคึกหัว

ต่างข้างแตกมาก” ถ้าปีใดถอยมันกว่านั้นพวจะคนอง ไนยหนึ่งว่าถ้า
 หลับตาแล้วคนมักจะเป็นตาแดงมาก ไนยหนึ่งว่าถ้าลืมตาแล้วคนมัก
 เป็นตาแดงมาก ถ้าจะถามได้เถียงเอาแน่นอนให้เล่าให้ตลอดเรื่อง ก็มัก
 จะบอกจำไม่ได้ ไปแทบทุกคน เว้นแต่อย่างไรไม่ทราบ ข้างเข็ญอีกนั้น
 แน่นหนามั่นคงทั่วทุกคน สุดแต่ถ้าถึงส่งกรรณต์แล้วเป็นโจทก์กันไปได้จน
 ตลอดทั้งสามวัน บ่นคุบ ๆ คับ ๆ เออ ๆ ออ ๆ ไป แล้วต้องอธิบายต่อ
 ว่าเรื่องส่งกรรณต์นั้นมาแต่เมืองจีน ๆ เขาเห็นก่อน ถ้าวันใดจะส่งกรรณต์
 แล้วเขากระเตรียมข้างเข็ญไปคอยอยู่ที่ริมทะเลหลาย ๆ คนด้วยกัน พอ
 เวลาเช้ามีพระส่งกรรณต์ขึ้นจากทะเลพอได้เห็นเขาก็วาดรูป คนหนึ่งวาด
 รูปตัวนาง คนหนึ่งวาดรูปพาหนะ อีกคนหนึ่งวาดรูปบริวาร พุดเหมือน
 อย่างพระยะโฮวาสรางโลกย์ เพราะการที่พระยะโฮวาสรางโลกย์นั้น มนุษย์
 คนเดียวต้องสร้างเสียวันยังค่ำ แต่ตัวทั้งหลายนั้นด้วยโกฏีด้วยด้านสร้าง
 วันเดียว เท่ากันกับสร้างคน ๆ หนึ่งนั้นใด เจ๊กที่วาดรูปพระมหาส่งกรรณต์
 นั้นก็เหมือนกัน ตัวนางมหาส่งกรรณต์คนเดียวข้างเข็ญคนหนึ่ง พาหนะ
 ตัวเดียวข้างเข็ญคนหนึ่ง บริวารแค้นโกฏีเข็ญคนเดียวเหมือนกัน แต่
 ว่าข้างเอเธออย่าทักเลย ที่ต้องเข็ญหลายคนออกไปเช่นนั้น เพราะ
 เวลาที่เห็นนั้นน้อยนัก ถ้าผู้ที่จะคอยเข็ญพริบตาถึงเมื่อไรก็ไม่เห็นพระ
 ส่งกรรณต์แล้ว ถ้าคนกระพริบตาถี่ ๆ เห็นจะให้เป็นอย่างไปคอยเข็ญไม่ได้
 แต่ถ้า เวลานาน พวกจีนจะลงทุนซื้อ เครื่องถ่ายรูป มาห้อยสักเครื่อง หนึ่งไป ตั้งไว้
 พอส่งกรรณต์ขึ้นมากับบปราคเดียวจะได้รูปเทวดาอันวิเศษมาขายมีกำไรมาก
 กว่าที่ลงทุนซื้อเครื่องถ่ายรูปหลายร้อยเท่า เรื่องส่งกรรณต์มาแต่เมืองจีน
 ยังไม่ได้เล่ามั่วว่าเกิดขึ้นด้วยเหตุใดเลย จะได้ถามผู้ที่เล่าหาต้นเหตุที่จุด

ไม่คิด เพราะเรื่องนั้นแล้วไม่รู้ว่าเป็นอย่างไร ผู้ใดเล่าชั้น ถ้าไปซักถาม
แล้วโกรธทุกคน ดูเป็นชนคหทางของคนแก่โดยมากทั่ว ๆ ไป แต่พิเคราะห์
ดูเห็นว่าท่านผู้ใดเล่าแก่โกรธนั้น ก็เห็นจะไม่รู้เหมือนกัน แต่คงจะเคย
ถามมาแต่เมื่อเด็ก ๆ แลถูกโกรธมาแล้วเหมือนกัน จึงได้เฝ้าอย่างมา
โกรธบ้าง จำเป็นประเพณีที่เปนผู้ใหญ่แล้วต้องโกรธ เพราะฉะนั้น
เรื่องสงครามที่เห็นที่เมืองจันทน์ เห็นจะเป็นชนคหทางของคนแก่แต่โบราณ
สืบมา จนไม่มีผู้ใดรู้ว่าต้นเหตุมาจากอันใด ที่ว่ามาข้างต้นนั้นตามคำ
เล่าบอก ส่วนที่จากถูกแผ่นศิลาประจำรูปเขียนไว้ทั่ววัดพระเชตุพน อ่าง
ว่าเรื่องมหาสงครามคนมีพระบาทฝ่ายรามัญ ว่าเมื่อต้นภัทรวัด
อันนี้ เศรษฐีคนหนึ่งไม่มีบุตร บ้านอยู่ใกล้กับนักเลงสุรา ๆ มีบุตรสอง
คนมีผิวเนื้อเหมือนทอง วันหนึ่งนักเลงสุรานั้นเข้าไปกล่าวคำหยาบขี้ค่อ
เศรษฐี ๆ จึงถามว่าเหตุใดจึงมาหิมนประมาทต่อเราผู้มั่งมีดีมาก นักเลง
สุราจึงตอบว่า ถึงท่านมั่งมีดีก็ไม่มีบุตร ตายแล้วสมบัติจะสูญเปล่า
เราไม่มีบุตรเห็นว่าประเสริฐกว่าท่าน เศรษฐีมีความระอาจึงบวงสรวงพระ
อาทิตย์พระจันทร์ ตั้งอธิฐานขอบุตรถึงสามปีก็มิได้มีบุตร อยู่มาถึง
วันนักขัตฤกษ์สงคราม พระอาทิตย์ยกขึ้นสุรราชสีมา เศรษฐีจึงพา
บริวารไปยังต้นไทร อันเป็นที่อยู่แห่งฝูงนกทั้งปวงริมฝั่งน้ำ จึงเอาข้าว
สารล้านห้าเจ็ดครั้ง แล้วหุงขนมชาพระไทรประโคมพิณพาทย์ตั้งอธิฐาน
ขอบุตร พระไทรมีความกรุณาจึงเหาะไปเฝ้าพระอินทร์ขอบุตรให้เศรษฐี
พระอินทร์จึงให้ธรรมชาติเทพบุตรลงมาปฏิสนธิในครรภ์ภรรยาเศรษฐี เมื่อ
คลอดแล้วจึงให้ชื่อธรรมชาติกุมาร ปลุกปราสาทเจ็ดชั้นให้อยู่ที่ใต้ต้น
ไทรริมฝั่งน้ำนั้น กุมารเจริญขึ้นกรูภาษาเนก แล้วเรียนไตรเพทจบเมื่อ

อายุได้เจ็ดขวบ ได้เป็นอาจารย์บอกมงคลการต่าง ๆ แก่มนุษย์ทั้งปวง ใน
 ขณะนั้นโดยกตัญญูถวายภัตตาหารพรหม แดกมิตพรหมองค์หนึ่ง ว่า
 เป็นผู้แสดงมงคลแก่มนุษย์ทั้งปวง เมื่อมิตพรหมทราบจึงลงมาถาม
 บัณฑิตธรรมมาตมตามข้อ ตัญญาไว้ว่าถ้าแก้ปัญหาก็จะตัดศีรษะขาด
 ถ้าแก้ไม่ได้จะตัดศีรษะธรรมมาตมตาย ธรรมมาตมกลัวจึงตั้ง
 ครันดวงไฟไว้ห่อหุ้มก้นคิดไม่เห็น จึงนึกว่า พรุ่งนี้จะตายด้วยอาญา
 ทำอกมิตพรหมไม่ต้องการ จำจะหนีไปซุกซ่อนตายเสียดีกว่า จึงลง
 จากปราสาทไปนอนอยู่ในใต้ต้นตาลสองต้น มันกินอินทรีสองตัวผัวเมีย
 ทำรังอาไศรยอยู่บนต้นตาลนั้น ครั้นเวลาค่านางนกอินทรีถามสามีว่า
 พรุ่งจะได้อาหารแห่งใด สามีบอกว่าจะได้กินศพธรรมมาตมมาตม ซึ่ง
 ทำอกมิตพรหมจะฆ่าเสีย เพราะทายปัญหามิออก นางนกถามว่า
 บัณฑิตนั้นอย่างไร สามีจึงบอกว่า เข้าครัวอยู่หน้า มนุษย์ทั้งหลายจึงเอา
 ภาชนะต่าง ๆ ขอบห่อหุ้มอยู่รอบ มนุษย์ทั้งหลายจึงเอาเครื่องหอม
 ประพรมทอกลี ขอบห่อหุ้มอยู่รอบศีรษะอยู่เท่า มนุษย์ทั้งหลายจึงเอาน้ำ
 ถ้างเต้า ธรรมมาตมได้ยินดังนั้นก็กลับไปปราสาท ครั้นรุ่งขึ้น
 ทำอกมิตพรหมมาถามบัณฑิต ธรรมมาตมก็แก้ตามที่ได้อธิษฐาน
 ทำอกมิตพรหมจึงตรัสเรียกเทวธิดาทั้งเจ็ด อันเป็นบริวาริกพระอินทร์
 มาพร้อมกัน แล้วบอกว่าเราจะตัดศีรษะธรรมมาตมมาตม ถ้าจะคง
 ใญ่ยังแผ่นดิน ไฟก็ไหม้ทั่วโลกธาตุ ถ้าจะทิ้งขมบนอากาศฝนก็จะแล้ง
 ถ้าจะทิ้งในพระมหาสมุทรน้ำก็จะแห้ง จึงให้บุตรทั้งเจ็ดนั้นเอาพานมา
 รับศีรษะ แล้วก็ตัดศีรษะส่งให้นางทงษณบุตรใหญ่ นางทงษณจึงเอาพานรับ
 พระเศียรบิดา แล้วแห่ทักษิณรอบเขาพระเมรุ ๖๐ นาที แล้วก็เชิญ

ประดิษฐานไว้ในมณฑปถ้ำคันธุลีเขาไกรลาศ บูชาด้วยเครื่องทิพย์
ต่าง ๆ พระเวสสุกรรมกัณณมิตรโรงแฉ้วด้วยแก้วเจ็ดประการ ชื่อภควดี
ให้เป็นที่ประสมเทวดา เทวดาทองปวงก็นำเอาเถาธนูมาด้างในสระ
อโนดาตเจ็ดครั้ง แฉ้วแจกกัณณังเวยทุก ๆ พระองค์ ครั้นถึงครบกกำหนด
๓๖๕ วัน โดยสมมติว่าปีหนึ่งเป็นสังกรานต์ นางเทพธิดาเจ็ดองค์
จึงผดักเวรกัน มาเชิญพระเศียรท้าวกบิลมหาพรหมออกแห่ประทักษิณเขา
พระเมรุทุกปี แฉ้วกลับไปเทวโลกย ที่จำฤกในวัดพระเชตุพนมีใจ
ความดงัน

ข้อซึ่งอ้างว่าเรื่องนมในพระบาทไม่มีเค้ามูลอันใด ที่จะเกี่ยวของ
เข้าไปได้ ในพระพุทธรูปสำเนาแต่ลักษณะหนึ่งเดียว แต่การที่อ้างไว้ว่าพระบาท
ฝ่ายรามัญนั้น ประสงค์จะให้รู้ว่าเป็นการซึ่งเถอะด้วยมีเรื่องราวด้วยอย่าง
ที่ได้ฟังเล่าออกมา ว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเก็บ
หนังสือประเทศต่าง ๆ แต่งเป็นภาษามคร สุดแต่อ้างว่าเป็นบาทฤๅอรรถ
กถาฎีกาโยชนาอย่างใดไม่ว่า มีอยู่แต่ให้มาถวายเทศนาเวรในคราว
รอบใหญ่ตลอดทุกอย่าง แต่พระที่มถวายนั้น ถ้าเป็นเรื่องศัพท์เพเหระ
เช่นก็มีมักจะใช้เปรียญมอญ เปรียญลาว เปรียญเขมร ครึ่งหนึ่งเปรียญ
รามัญถวายเทศน์เรื่องสุวรรณเคียร เรียกชื่อว่าสุวรรณเขียน ท่านก็ทรง
ถือเรื่องหนังสือรามัญเป็นเขียนไปทั้งนั้น ว่าที่สุดจนเรื่องเงาะกับนางรจนา
ก็มีในบาทฝ่ายรามัญเช่นนี้ ก็ได้ถวายเทศน์ในท้องพระโรงเหมือนกัน
แต่ไม่ทรงเชื่อถืออันใด เป็นเหมือนหามาเล่าทาน แฉ้วคำรับสั่งด้อย ๆ เถ่น
คำที่ว่ารามัญท้ายคำบาทนั้น ถ้าจะแปลตามสำนวนทุกวันนี้ ก็ตรงกับ
คำซึ่งเถอะ ซึ่งโปรดให้ ไปเขียนไว้ตามศาลาข้างหลังวัด ก็เพราะทรง

เห็นว่า^๕ เป็นเรื่อง^๕ ที่คน^๕ นรี^๕ ชัม^๕ ชาบ^๕ ทอ^๕ ถัง^๕ กัน พอดี^๕ ได้^๕ ไป^๕ อ่าน^๕ เออ^๕ ออก^๕ กัน^๕ ให้
 เป็น^๕ ที่^๕ สัน^๕ กน^๕ นรี^๕ เร่ง^๕ ของ^๕ ผู้^๕ ที่^๕ ไป^๕ มา^๕ เทย^๕ เหว^๕ เตรี^๕ ใน^๕ วัค^๕ เท้า^๕ นัน^๕
 เมื่อ^๕ พ^๕ เคะ^๕ ระ^๕ เห^๕ เร่ง^๕ รว^๕ ตาม^๕ ทว่า^๕ ก็^๕ เห็น^๕ ว่า^๕ น^๕ ิ^๕ ทาน^๕ นั้น^๕ จะ^๕ เกิด^๕ ชน^๕ เมื่อ^๕
 ภาย^๕ หัง^๕ ดัง^๕ จุ^๕ ต^๕ ก^๕ ักรา^๕ช^๕ เป็น^๕ ไป^๕ ตาม^๕ น^๕ ิ^๕ ไส^๕ ย^๕ ของ^๕ คน^๕ โบริ^๕ ธาน^๕ ไม่^๕ ว่า^๕ ชาติ^๕ ไค^๕
 ภาษา^๕ ไค^๕ ค^๕ ล^๕ อ^๕ ต^๕ จ^๕ น^๕ ฝรั่ง^๕ มัก^๕ จะ^๕ คิด^๕ จะ^๕ เขียน^๕ เรื่อง^๕ ที่^๕ น^๕ ก^๕ เดา^๕ ๆ^๕ ชน^๕ ใน^๕ ใจ^๕ ให้^๕ เป็น^๕
 ที่^๕ พิ^๕ ค^๕ ว^๕ ง^๕ ง^๕ ว^๕ ย^๕ ไม่^๕ ได้^๕ น^๕ ึก^๕ ว่า^๕ ผู้^๕ ไค^๕ จะ^๕ ชาติ^๕ ค^๕ ค^๕ เมื่อ^๕ ภาย^๕ หัง^๕ เพราะ^๕ ใน^๕ เหว^๕ ตา^๕
 นั้น^๕ ถ้า^๕ ผู้^๕ ไค^๕ ชาติ^๕ ค^๕ ค^๕ ก็^๕ คว้า^๕ เขา^๕ เสีย^๕ ก็^๕ แฉ^๕ กัน^๕ แต่^๕ ที่^๕ คำ^๕ เชน^๕ น^๕ ย^๕ น^๕ ยาว^๕ มา^๕ ได้^๕ ก็^๕ ด้วย^๕
 อา^๕ ไค^๕ รัย^๕ ความ^๕ รัย^๕ ของ^๕ ชน^๕ แด^๕ ก^๕ ก่อน^๕ ยัง^๕ มี^๕ น^๕ ย^๕ อยู่^๕ ไค^๕ ถึง^๕ เชื้อ^๕ ถิ่น^๕ มั่น^๕ คง^๕ เสีย^๕ แล้ว^๕
 ก็^๕ รัย^๕ เป็น^๕ ผู้^๕ ไค^๕ รัย^๕ ผู้^๕ คว้า^๕ แทะ^๕ กัน^๕ ค^๕ ค^๕ มา^๕ จน^๕ ถึง^๕ ทุก^๕ ว^๕ น^๕ นั้น^๕ เรื่อง^๕ ที่^๕ เดา^๕ ว่า^๕
 นัก^๕ เสด^๕ สุ^๕ ราม^๕ ถูก^๕ ส่อง^๕ คน^๕ ผิ^๕ ว^๕ พร^๕ รณ^๕ เหมือน^๕ ทอง^๕ เด็ก^๕ ส่อง^๕ คน^๕ นั้น^๕ มี^๕ บุญ^๕ งาม^๕ ภาร^๕
 ประ^๕ การ^๕ ไค^๕ ก็^๕ คุ^๕ หาย^๕ เจ็บ^๕ ไป^๕ ไม่^๕ ก^๕ ถ้าว^๕ ถึง^๕ แต่^๕ ใน^๕ ย^๕ ห^๕ ึ่ง^๕ เดา^๕ กัน^๕ ตาม^๕ ชัม^๕ ชาบ^๕
 ว่า^๕ นัก^๕ เสด^๕ สุ^๕ ราม^๕ นั้น^๕ เอง^๕ เป็น^๕ ผู้^๕ ทาย^๕ บั^๕ ณ^๕ หา^๕ ออก^๕ เมื่อ^๕ พระ^๕ ม^๕ หา^๕ ดัง^๕ กรา^๕ น^๕ ค^๕ คือ^๕
 ก^๕ บิ^๕ ต^๕ ม^๕ หา^๕ พร^๕ หม^๕ มา^๕ ถา^๕ ม^๕ บั^๕ ณ^๕ หา^๕ ถูก^๕ เสร^๕ ษ^๕ ฐ^๕ ี^๕ แ^๕ ไม่^๕ ออก^๕ ฝ่าย^๕ เจ้า^๕ ช^๕ เม^๕า^๕ ๆ^๕
 เหล^๕ ถ้า^๕ เติ^๕ น^๕ ไช^๕ เเซ^๕ ไป^๕ น^๕ อน^๕ ไค^๕ ค^๕ น^๕ ไม่^๕ จ^๕ ึง^๕ ได้^๕ ย^๕ น^๕ น^๕ ก^๕ อ^๕ น^๕ ิ^๕ ท^๕ ร^๕ พ^๕ ุด^๕ แล้ว^๕ มา^๕ บ^๕ อ^๕ ก^๕ ให้^๕
 ถูก^๕ เสร^๕ ษ^๕ ฐ^๕ ี^๕ อ^๕ ก^๕ ค^๕ ่อ^๕ ห^๕ ึ่ง^๕ ถูก^๕ เสร^๕ ษ^๕ ฐ^๕ ี^๕ จ^๕ ึง^๕ เหา^๕ ไป^๕ ทาย^๕ ที่^๕ ว่า^๕ เชน^๕ นั้น^๕ เพราะ^๕ ไม่^๕ รั^๕ เร่ง^๕
 ที่^๕ ถูก^๕ เสร^๕ ษ^๕ ฐ^๕ ี^๕ ภา^๕ ษา^๕ น^๕ ก^๕ เป็น^๕ การ^๕ วิ^๕ เษ^๕ ก^๕ ว่า^๕ คน^๕ ห^๕ ง^๕ ป^๕ วง^๕ หมาย^๕ ว่า^๕ ด^๕ ั^๕ ด^๕ ั^๕ พ^๕ ุด^๕ ภา^๕ ษา^๕
 คน^๕ ได้^๕ ตาม^๕ แบบ^๕ ที่^๕ เดา^๕ น^๕ ิ^๕ ทาน^๕ กัน^๕ เป็น^๕ ช^๕ น^๕ มาก^๕ ก็^๕ เมื่อ^๕ จ^๕ ะ^๕ ว่า^๕ ตาม^๕ ทาง^๕ ที่^๕ แ^๕ ก^๕
 บั^๕ ณ^๕ หา^๕ กัน^๕ ธรรม^๕ มา^๕ ด^๕ ก^๕ ุม^๕ าร^๕ จ^๕ ะ^๕ ได้^๕ ย^๕ น^๕ น^๕ ก^๕ พ^๕ ุด^๕ ก^๕ ค^๕ ฤ^๕ คุ^๕ น^๕ ช^๕ เม^๕า^๕ มา^๕ บ^๕ อ^๕ ก^๕ ก็^๕ ค^๕
 ก็^๕ ไม่^๕ ใช้^๕ ความ^๕ ค^๕ ิด^๕ ของ^๕ ตัว^๕ ค^๕ ิด^๕ เอง^๕ ไป^๕ เหา^๕ ไป^๕ ห^๕ ด^๕ อ^๕ ก^๕ พระ^๕ พร^๕ หม^๕ ว่า^๕ เป็น^๕ ความ^๕
 ค^๕ ิด^๕ ของ^๕ ตัว^๕ น^๕ นั้น^๕ เป็น^๕ การ^๕ ห^๕ ง^๕ แท^๕ ส่วน^๕ พระ^๕ พร^๕ หม^๕ นั้น^๕ เดา^๕ ก^๕ มี^๕ หิ^๕ ท^๕ พ^๕ ย^๕ ตา^๕ หิ^๕ พ^๕ ย^๕ จะ^๕ เดี^๕ ง^๕
 จ^๕ ะ^๕ เอ^๕ ย^๕ ึง^๕ พ^๕ ัง^๕ ด^๕ ว่า^๕ มี^๕ น^๕ จ^๕ ริง^๕ จ^๕ ัง^๕ อย่าง^๕ ไบ^๕ บ^๕ ้าง^๕ ก็^๕ ไม่^๕ เดี^๕ ง^๕ ไม่^๕ เอ^๕ ย^๕ ึง^๕ ใจ^๕ เบาล^๕ ย^๕ อ^๕ ม^๕ ด^๕
 ให้^๕ ง่าย^๕ ๆ^๕ ด^๕ ู^๕ ม^๕ ่ง^๕ ำ^๕ ม^๕ เติ^๕ ม^๕ ที่^๕ ใน^๕ การ^๕ ที่^๕ จ^๕ ะ^๕ ค^๕ ัด^๕ หิ^๕ ว^๕ ว่า^๕ ต^๕ ก^๕ ถ^๕ ึง^๕ แผ่น^๕ ด^๕ น^๕ ไฟ^๕ ก็^๕ จ^๕ ะ^๕ ไหม^๕

เปนคณน ในเรื่องราวที่ว่าน เปนเอาพานรองแล้วตั้งไว้ในมณฑป
 ที่ถ้ำคันชลุ แต่ตามซุ้มซามเต่ากันว่านางชิตานนี้คงมาก่อฐอยู่เสมอ
 เพราะจะตั้งลงไปแผ่นดินกตวไฟจะลุกช้อน เมื่อว่าไปตามที่จริง เรื่อง
 เดิมจะซามากกว่าที่พวกซุ้มซามเต่า เพราะคงที่พานแล้ว เอาพานคบบน
 มณฑป ๆ คงที่แผ่นดิน ตุ๊กก็ไม่ห่างไกลอะไรกันนัก ใครจะเรียกว่าตั้ง
 กับแผ่นดินฤๅคงอยู่กับอะไร ถ้าไม่เรียกว่าตั้งอยู่กับแผ่นดินแล้ว คนเรา
 เมื่อชอนอยู่บนเรือน ก็นับว่าไม่ได้อยู่บนแผ่นดินเหมือนกัน ฤๅว่าหัวนอน
 เหมือนไฟ แผ่นดินเหมือนดินดำ ค่อยเปลวถึงกันจึงจะลุก ถ้าเช่นนั้นเอาไม้
 เสียบไว้อย่างเช่นที่เขาตัดหัวคนโทษก็เห็นจะได้ ฤๅถ้าแผ่นดินไม่สู้ไวไฟ
 เหมือนดินดำนัก เอาใบไม้ฤๅกระดาษรองเสียดกันติดหนึ่งวงที่ไหนก็จะ
 วางได้ พอย่ำให้เสียดกับแผ่นดินเปนเดียวกัน ท่านพวกซุ้มซามจะ
 ออกเห็นอะไรอะไรอยู่ จึงได้เข้าใจช่วยไปเสียดตามอย่างหัวอินทรีชิต
 คือให้นางลูกสาวมาก่อพานชูไว้ ที่จะเหาะลอยอยู่เสมอด้วย ตุ๊กคอยแบ
 ปลายชุน แต่ไม่เล่าว่าเจ็ดนางลูกสาวนั้นเปนเมียพระอินทร์ ส่วนท่าน
 ตำราเดิมนี้ จะกตวพระอินทร์หึงเมียฤๅอย่างไรจึงต้องให้กตวชุนไปเสียด
 เอาแค่พานคบบนไว้ แต่ที่แท้ถึงโดยจะให้ชอนตามเรื่องซุ้มซามว่า ก็ดูจะ
 ไม่สู้กระไรนัก ด้วยพระอินทร์ท่านไม่สู้จะหึงหวง จึงปล่อยให้ชอน
 จาตุมหาราชิกา ไม่พาชุนไปดาวดึงษ์ เรื่องเกาณมุนาคที่ดำหรับเอาไป
 เล่นศพนัน ดูเปนกึ่งไม้แห้ง ๆ ไม่น่ากิน จึงได้ค้นหาได้ความจากใน
 ฎีกาสังกรณค้อย่างเก๋ซึ่งโหรถวาย มีอธิบายยืดยาวออกไป เมื่อเอา
 ไปตังหน้าสระอินคาเค็ดครั้งแล้ว เกาณมุนาคนั้นจะตายออกเปนเหมือน
 น้ำมันเหนย ท่านองค์จะเปนเจ้าก๊วยฤๅเยดดี แต่เจ้าก๊วยต้องเข้าไฟ

เขตต้องเข้ามาแรงยังชุนะมากไปกว่าหน้อยหนึ่ง เปิดอกส้มโอฤาเปิดอก
 มังคุดซึ่งเด็ก ๆ คั้นแต่น้ำแล้วแข็งเป็นวุ้นเข้าเองเห็นจะใกล้เคียงว่า ถ้าหวาน ๆ
 หน้อยหนึ่งก็เห็นจะพอเหวี่ยงได้ดูก็น่ากินอยู่ เทวดาทำบุญสุนทนึ่งเลี้ยงดูกัน
 ด้วยเถาณมุนาคมน จึ่งได้คุมกันอินครายอันจะเกิดแต่สังกรานต์ได้
 หนาคาถาคันธฤตุนนคตยาถาถวตมานถาเมืองกาญจนบุรี แต่เดี๋ยวนี้
 ค้าถาถาตายเสีย ถ้าทำค้าถาเสียให้ ค้ดแล้วจะเป็นถาอย่างมีเนี้ยเอะ
 ของถาคันธฤตได้ทีเดียว พอเดินขึ้นถาคันธฤตก็ถาอย่างขึ้นพระบาท
 วดม้างว่าได้

ชื่อนางเทพธิดามหาสังกรานต์ แต่คำทำนายต่าง ๆ ตามคำทำนาย
 แต่ก่อนโหรถาถาถึงสังกรานต์ มีว่าด้วยคำราเหถ่านตลอด คือคอง
 คั้นว่าพระอาทิตย์จะยกจากราชันขึ้นราชันเมศในวันนั้นเวลานั้น ทาง
 โคนวิถีใกล้พระเมรุมาศ ขณะนั้นนางเทพธิดาคองค้หนึ่งทรงนามอย่างนั้น
 มาแต่จากุมหาราชิกาทรงพาหุรัตคคคอกอันนั้น อารณแล้วด้วยอย่าง
 นั้น ๆ ภาษาหารอย่างนั้น พระหัตถ์ขวาทรงสิ่งนั้น พระหัตถ์ซ้ายทรง
 สิ่งนั้น ทำอาการอย่างนั้น มาด้วยพาหนอย่างนั้น เป็นมรรคนายกนำอมร
 คณาเทพยดาแสนโกฏิมารับเคียรท้าวอภิสมหาพรหม อันได้พานทอง
 ประคิษฐานไว้ ในถาคันธฤตที่เขากโรถาศ์แดนหิมวันตประเทศ ขณะนั้น
 เทพยดากระทำการบูชายาควิธคามวิไลยจารัตโบราณ แล้วแต่ทักษิณา
 วิธเขาพระเมรุราชคัรบหกลีบนาที่ แล้วก็เชิญเข้าประคิษฐานในถา
 คันธฤตค้ดเก้า ค่อนั้นไปก็ว่าด้วยเรื่องเถาณมุนาคแต่ทำบุญสุนทนึ่งอะไร
 ของเทวดาแล้ว จึ่งบอกวันนั้นเป็นมหาสังกรานต์ วันนั้นเป็นวันเนา
 วันนั้นเป็นวันเถลิงศกคือพระยาวัน ศักราชขึ้นในเวลานั้น ๆ ค่อนั้นไปจึ่ง

ว่าด้วยผลทำนายยกศัพท์มาว่า พลุอาจินต์สามัญสงกรานต์เป็นสาม
ประการดังนี้ แต่ถ้อยอธิบายไม่ออกว่าแปลว่าอะไร โกลไปว่าอธิบาย
เป็นสามัญทั่วทุกประเทศในสังคมพหุวิป เป็นแต่ยกขึ้นมาจดเด่น
คฤ ๆ เท่านั้นเอง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้ริ้ว
ในเรื่องข้อนี้ว่าไม่รู้ด้วยยังยกขึ้นมาว่า ได้ทรงอธิบายไว้ในประกาศที่ได้
อ้างถึงมาแต่ก่อนชัดเจนแล้ว จะยกมาว่าในที่นี้จะยืดยาวไป จะขอเดิน
ความในหมายสงกรานต์ที่พูดถึงบัดนี้ต่อไป เมื่อว่าด้วยสงกรานต์สามัญ
อย่างแล้วจึงบอกเกณฑ์พระนักษัตร คือฝนจะตกมากน้อยเท่าใดตามปี
อย่างหนึ่ง เกณฑ์ธาราธิคุณบอกน้ำท่าจะมากน้อยเท่าใดตามปีอย่างหนึ่ง
เกณฑ์ธัญญาหารบอกเข้าในภู่หน้า จะได้ที่ส่วนเสี้ยกส่วนตามปี
อย่างหนึ่ง บอกเข้าพรรษาออกพรรษาอย่างหนึ่ง ลงท้ายก็บอกเวลาตรง
มูรธาภิเศกในวันเถลิงศก ฎีกาเช่นว่าแต่ก่อนโหรขึ้นมหาตเล็ก ๆ มาอ่าน
ถวาย แต่ในชั้นหลังตั้งแต่แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
โหรถวายพร้อมด้วยประติทินทองในวันแรมสิบห้าค่ำ แต่ฎีกานั้นทรงแก้ไข
หมดให้คงบอกแต่ว่าวันนั้นเป็นวันสงกรานต์ พระอาทิตย์ยก วันนั้นเป็นวัน
เนา วันนั้นเป็นวันเถลิงศก เสด็จตรงมูรธาภิเศกเวลานั้น แต่ฉากรูป
สงกรานต์เคยเขียนแขวนที่ท้องพระโรงแผ่น ๓ แขนงที่ติดตามข้างหน้าแผ่น ๓
ที่ศาลาในพระบรมมหาราชวังแผ่น ๓ ทรงเห็นว่าคนยังชอบใจอยากดูกัน
อยู่มาก จึงโปรดให้คงแขวนไว้ตามเดิม ถึงในประกาศสงกรานต์ไม่
ทรงด้วยเรื่องนี้ คัดเสียให้ไปดูรูปฉากที่แขวนนั้นเถิด

นางสงกรานต์ตามตำราขึ้น ถ้าวันอาทิตย์ขึ้นทอง ทัดดอกทับทิม
เครื่องประดับมีถมราค ภักษาหารผลมะเคือ อาวุธขวากัน ข้ายสังข์

พาหนะครู วันจันทร์ชื่อโคราค ทัดดอกบีบ เครื่องประดับมุกดา ภัทษา
 หารน้ำมัน อาวุธขวาพระขรรค์ ช้ายไม้เท้า พาหนะเสือ วันอังคาร
 ชื่อรากษส ทัดดอกบัวหลวง เครื่องประดับโมรา ภัทษาหารโลหิต
 อาวุธขวาคีรุต ช้ายธนู พาหนะสุกร วันพุธชื่อมณฑา ทัดดอกจำปา
 เครื่องประดับไพฑูริย์ ภัทษาหารนมเนย อาวุธขวาเข็ม ช้ายไม้เท้า
 พาหนะพา วันพฤหัสบดีชื่อกิริณี ทัดดอกมณฑา เครื่องประดับมรกต
 ภัทษาหารถังอา อาวุธขวาขอ ช้ายปืน พาหนะช้าง วันศุกร์ชื่อกิมิทา
 ทัดดอกจกถัน เครื่องประดับบุษราคัม ภัทษาหารถังย่นา อาวุธขวา
 พระขรรค์ ช้ายพิณ พาหนะกระบือ วันเสาร์ชื่อมโหธร ทัดดอกสามหาว
 เครื่องประดับนิลรัตน ภัทษาหารเนื้อทราย อาวุธขวาจักร ช้ายคี่สุด
 พาหนะนกยูง

พิเคราะห์ดูชื่อเลี้ยงนางทั้งเจ็ดคนนี้ อยู่ข้างจะเพี้ยนกัน ๆ ความ
 ประสงค์เห็นจะอยากให้อุให้ถัดกัน ก็สมกับที่เกณฑ์ให้อยู่จนจากมหา
 ราธิกา ด้วยเข้าใจว่าขึ้นเพี้ยนกันมาก แต่ยังมีคำเล่าบอกกันอย่างซ้
 ซ้ำว่าที่ข้างจนเขาเห็นรูปพรณต้นฐาน แต่ดำตราดูหน้ากัถ
 ยิ่งกว่าที่เขียนนี้ แต่เขากัถคนจะคงใจจึงได้เขียนลดหย่อนลงเสีย ไม่
 ดูให้หน้ากัถเหมือนอย่างที่มาจริง ๆ เห็นจะเป็นเหตุออกจากเรื่องชื่อ
 เป็นคัน แต่เครื่องประดับแสดดอกไม้ที่คันทำนองจะแต่งตามวัน วันอาทิตย์
 วันจันทร์วันอังคารก็ดูถูกต้องเรียบร้อยมา แต่วันพุธวันพฤหัสบดี
 ไค่ถัดกันไป ไพฑูริย์ควรจะอยู่วันพฤหัสบดี มรกตควรจะอยู่วันพุธ
 เห็นจะเป็นด้วยหลงเพี้ยนถึงดอกไม้นี้ ดอกจำปาคัถเหมือนจะเป็นของ
 วันพฤหัสบดี ดอกมณฑาจะเป็นของวันพุธ แต่ถัดดอกกระดังงาดอก

ขจรเสี้ยมจะไม่รู้จัก จึงเห็นตามกตบที่หุ้มคอกมณฑาเขียวๆ อยู่พอใช้ได้
 แต่วันศุกร์นั้นประสงค์คำบุชอย่างเดียว ษราคำนั้นจะมากเกินไป ถ้า
 ยกเสี้ยมจะตงร็องรอยกันดัดคตอจนวันเสาร์ แต่พาหะแถอาหารกับ
 ทงฮาดูชนนไม่เค้ามุต ว่าจะได้ร็องรอยมาจากอันใด อยู่ข้างจะเปน
 อันไรเคเบตอันอ์เคเบต อันดริงเคเบตทงสัน

ในทันทงเจดที่มาน อยู่ข้างจะทงพาหะนั้นแวงๆ ด้วยกันทุก
 องค์คณฐมาเชอคัสได้ เสด็จมาแล้วไม่ชี้ตามปรกติเลย ทงแถงท่า
 ต่างๆ ไป คือพระอาทิตย์ยกคังแต่เข้าจนเที่ยง ไม่ว่าองค์ใดมายืนไป
 ทงสัน แต่ไม่คองทงถอบงเหียนเหมื่อนเชอคัส คังแต่เที่ยงไปจนค้ำ
 นึ่งไปทงสัน คังแต่ค้ำไปจนเที่ยงคั้น นอนถัมคาไปทงสัน คังแต่เที่ยง
 คั้นไปจนรุ่งนอนถัมคาไปทงสัน เพราะเหตุทงนางมหาสังกรานค์เด่นเชอ
 คัสท่าต่าง ๆ คนดะสัท่าสัท่าเช่นนี้ จึงเปนนัยดับแปลท่าเปลี่ยนกันไป จน
 คนทตฉากเขียนนเห็นมแปลกๆ เสมอ นำเชอว่าจันเขาเขียนมาแต่เมือง
 จันก่อนจริง เพราะว่าถ้าเขียนได้เป็นคำราสำหรับแวงนวนๆ กันไปแล้ว
 ก็คงจะเหมื่อนกันบ้อยๆ ฤาเปนระเบียบเรียบร้อย นีแปลกกันถึงยดับ
 แปล แตดักๆ ถันๆ เช่นเห็นมแปลกคังพอเหลือที่จะจำได้ แถวันใด
 เปนวันมหาสังกรานค์ วันใดเปนวันเนา วันใดเปนวันเถลิงศก
 คือพระยาวัน แถสังกรานคีนงนอนคั้นนอนถัมคัมคำทำนายต่าง ๆ ใน
 คำทำนายนั้น ถ้าวันใดถูกวันมหาวันสังกรานค์ฤาวันเนาแล้วเปนการไม
 คืทงสัน เปนแต่เปลี่ยนกันทักไปตามวัน คือวันอาทิตย์ทักบ้านทักเมือง
 วันจันทร์ทักนางพระยาแถเสนาบดี วันอังคารทักอะไรค้ออะไรค้อไปให้
 เปนห่วงแม่มายไรทานจะทุกขะร้อนต่าง ๆ ตามวิไลคำทำนายของโหร

เถลิงศก ก็พระยาวันแตรอยู่ข้างเรือมตลอดคองนั้น วันอาทิตย์เป็นเจ้า
 แผ่นดิน วันจันทร์เป็นนางพระยาแตรพระธนม วันอังคารเป็นอำมาตย์
 วันพุธเป็นข้าพเจ้าเองของท่านโหร วันพฤหัสบดีเป็นพระ วันศุกร์เป็น
 พ่อค้า วันเสาร์เป็นทหาร จะตั้งหลายแห่ง ในส่วนที่เด่นเชือกคั่นนี้เก่า
 ถ้ายืน ๆ นั่ง ๆ แล้วเขาเป็นไม้ดี ถ้าเหยียดยาวไปแล้วเป็นใช้ได้ แต่ที่จะ
 พรรณาพิศดารไปนั้น ดูก็วุ่นวายเรื่อร่ากันไม่น่าจะมาว่าในหนังสืออื่น แต่
 ส่วนเกณฑ์พรุนตำตร เกณฑ์ธาราธิคุณ เกณฑ์ธัญญาหาร ซึ่งมี
 ในท้ายฎีกาของโหร ดูเป็นการคณตะเรื่องอยู่ ไม่ได้เกี่ยวกันกับเรื่อง
 สงครามคั่นก็จึงหาได้เก็บเอามาว่าในหนังสือไม่

ว่าด้วยพระทราย แลเข้าบิณฑ

เรื่องสงครามกัน ในหนังสือหมากได้กล่าวไว้แล้วว่า เมื่อถึงกำหนด
พระสุริยเทพบุตรเสด็จโคจรจากภษัณิน ประเวศชั้นสุรัสวเมศสัมมคติว่า
เป็นวันสงคราม พระบรมวงษานุวงษ์ แลข้าราชการถวายบังคมถือน้ำ
พระพิพัฒน์สัจจา แล้วพระราชนาเบยหัวัดผ้าป ชาติพลของรุดพระบาท
ฝ้ายนำฝ้ายในทั้งปวง ไม่เห็นพูดถึงการพระราชกุศลอันใด ขรอยจะเป็น
เวลาที่แรกเกิดสงครามกันใหม่ ๆ ยังเป็นการกร่อยอยู่ ด้วยราษฎรผู้ซึ่ง
จะกำหนดสงครามกันนั้นจะน้อย จึ่งยังไม่เป็นนักชดถุกษ์ใหญ่โตอะไรได้
จึ่งยกเอาการถือน้ำแจกเบยหัวัด เป็นส่วนของราชการมาใช้ ในกำหนด
วันเปลี่ยนปีใหม่นั้น ส่วนในกฎมณเฑียรบาลก็ไม่ได้พูดถึง คงจะไม่
เป็นการทำใหญ่โตอันใด ตลอดมาจนถึงแรกตั้งกรุงทวารวดี มามีปรากฏ
ข้อขึ้นหลังในจดหมายขุนหลวงหาว่าดว่า สร้างสถานแล้วสร้างนำพระไชย
แลพระไชยตำตร จึ่งนิมนต์พระสงฆ์ราชาคณะสร้างน้ำพุ ถันถวายไทย
ธรรมสามวัน ก่อพระวาลูกาเจดีย์ วัดพระศรีสรรเพชญ์ของคหนึ่ง พระทราย
เตียงของคหนึ่ง วัดกุฎีดาวของคหนึ่ง พระทรายน้ำไหลพเนียบของคหนึ่ง พระ
สงฆ์ถันถวายไทยธรรม ตั้งศาลาทาน ๒ ตำบล ๆ ละสามวัน ตลาด
ยอดแห่งหนึ่ง วัดสุ่มงคตบพิตรแห่งหนึ่ง แดงแดงแห่งหนึ่ง สะพานช้าง
แห่งหนึ่ง ศาลาหินแห่งหนึ่ง สะพานสกลแห่งหนึ่ง เติงพระสงฆ์ศฤห์ส
มีเข้าแลกับเข้าของกินหมากพดู มังหนำอาบน้ำกิน แบ่งน้ำมันหัวกระจก

มีช่างคัณณ หมดนวด หมอยา ทั้ง ๖ คำบดว่ากตม ๆ ไปอย่างนี้ แปรก
กับที่กรุงเทพฯ ๑ ที่ที่พระเจดีย์ทรายก่อแต่เฉพาะสี่องค์ ในสี่องค์นั้นพระ
ทรายวัดพระศรีรัตนเพช พระทรายเคียงยก พระทรายน้ำไหล คงเป็นของ
เก่า แต่พระทรายวัดกุฎีดาวเป็นของเกิดขึ้นใหม่ในแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัว
บรมโกศ การก่อพระทรายกรุงเก่ากับที่กรุงเทพฯ ๑ นี้ ความประสงค์
เห็นจะไม่ต้องกัน เรื่องต้นเหตุที่เกิดขึ้นก่อพระทรายในเวลาสงครามต้นได้
สืบสวนได้ถามกันหนัก ก็ยังไม่ได้ความว่าเกิดขึ้นแต่เมื่อไร เกิดขึ้นเพราะ
อะไร ได้ยินว่า ๑ คำเล่าว่าเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จลงเรือชาน ชน
ทั้งปวงพากันก่อพระทรายที่ข้างลำน้ำ แรกก่อนในแพดอยเป็นเครื่องบูชา
เมื่อให้ ไปค้นเขาจริงเขาก็ไม่มีข้อความเรื่องพระทราย กลายเป็นนิทานซึม
ซมไปเสีย ได้ให้มเด็จพระราชาคณะเบญญ์ทั้งปวงดู เมื่อได้
ความประการใดจึงจะลงในรายเล่ม รวมพระราชพิธีซึ่งคิดจะออกค่อไป
แต่พระทรายสี่อย่างซึ่งมีปรากฏมาในจดหมายเหตุของหลวงวัด พระทราย
๒ อย่าง คือพระทรายวัดพระศรีรัตนเพชอย่าง ๑ พระทรายวัดกุฎีดาว
อย่าง ๑ จะเปนอยู่ในเรื่องพระทรายบันดาศักดิ์ พระทรายบันดาศักดิ์นั้น
ตามที่เข้าใจในกรุงเทพฯ ๑ นี้ ว่าเป็นการประสงค์ที่จะให้ ได้ทรายไป
ประสมปูนในการก่อสร้าง ไม่ให้ต้องซื้ออย่างหนึ่ง ประสงค์จะให้ม
ทรายถมพื้นลานวัด กันพื้นที่เป็นโคกนคม แตมิให้หญิงออกนอย่างหนึ่ง
ความประสงค์ค่อนเห็นจะเป็นของเก่าที่ได้เคยใช้มาแต่ครั้งกรุงเก่า แต่จะ
ใช้เป็นครั้งเป็นคราวในเวลาเมื่อทำวัด เมื่อต้นคราวทำวัดแล้วก็เปนอัน
เลิกไป คงเป็นแต่ก่อพระทรายตั้งเขปของหลวง ที่วัดพระศรีรัตนเพชแห่ง
หนึ่งเป็นวัดในพระราชวัง เมื่อมีการก่อสร้างอันใดก็ควรจะโปรดให้ก่อ

พระทรายทุกคราว มีตัวอย่างซึ่งเห็นได้ ในครั้งหนึ่ง คือเมื่อพระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเริ่มสร้างพระพุทธรูปปางปราสาทใน
 วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ก็โปรดให้เจ้านายแต่เจ้าจอมข้างในออกไปก่อ
 พระทรายในเวดาส่งกรานต์ แต่พระทรายนั้นค่าก็ตกค้างอยู่ตามเดิม
 ไม่ได้ยกมาวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศนั้น
 ทรงปฏิสังขรณ์วัดกุฎีดาว ขรอยจะยกพระทรายนั้นค่าก็ไปวัดกุฎีดาว
 วัดพระศรีสรรเพชญ์ที่เคยอยู่แต่ก่อน จึงให้คงมีอยู่แต่พระทรายหลวง
 ครั้นเมื่อการวัดกุฎีดาวแล้วเสร็จ ก็จะได้พระทรายนั้นค่าก็ตกค้างอยู่แต่
 คงค้างอยู่แต่ของหลวงพอเป็นสังเขป ในจดหมายขุนหลวงหาวัดจึงไม่ได้
 กล่าวถึงพระทรายนั้นค่าก็ แต่ครั้นเมื่อถึงกรุงเทพฯ ทรงสถาปนาพระ
 อารามขึ้นใหม่ ๆ จึงโปรดให้มีพระทรายนั้นค่าก็ตกค้างนั้น ติดต่อกันไปไม่
 มีระหว่างยกเว้น ด้วยเห็นว่าเป็นประโยชน์ดีกว่าก่อพระทรายใหม่ ๆ อย่าง
 อื่น ด้วยที่แผ่นดินกรุงเทพฯ เป็นโคตมเงินดุ่มมาก แต่ถ้าถมเสียให้สูงถึง
 ที่น้ำไม่ท่วม ก็เป็นแผ่นดินที่ดอนเรียบร้อยตกลงไปได้ ในครั้งเดียว ไม่
 เหมือนอย่างที่กรุงเก่า ที่กรุงเก่านี้ถึงว่าที่แผ่นดินไม่สูงเป็นเลนคมเหมือน
 อย่างที่กรุงเทพฯ แต่ก็จะถมให้พนาท่วมพนาเป็นอันยาก เพราะถนน
 การก่อพระทรายจึงไม่เป็นที่ต้องการ แต่เป็นประโยชน์มากเหมือนที่
 กรุงเทพฯ จึงได้มีเวลาดึกหนึ่งถึงแต่พระทรายสังเขปเดียว ส่วนพระ
 ทรายเคียงอีกของคหิงสนั้น เมื่อตามตหัททคนใช้อยู่เดี๋ยวนี้ เห็นเขามัก
 ทำเสาปักชนทรมวณาน แล้วมีกระดานข้างบนก่อพระทรายขึ้นไว้บนนั้น
 ทั้งอยู่คาบิศาชาติคิเป็นของคู่กันกับศาลพระภูมิ จะแปลว่ากระไรก็ไม่ทราบ
 จะเป็นพระทรายพวกนั้น แต่ของหลวงนี้เป็นก่อขึ้นสำหรับยกไปวัดกุฎี

ประการใดก็ไม่ทราบ ได้ตรวจดูในหมายรับสั่งของเก่าที่กรุงเทพฯ. ซึ่งว่า
ด้วยเรื่องพระทรายเคียงยกล ^๕ แปรกันกับที่ขุนหลวงหาว่าที่กรุงเก่า
มีองค์เดียว แต่ที่นั่น ^๕ ถึงสิบองค์ คือ เปนพนักงานตำรวจในซ้ายขวา
ก่อ ๒ องค์ ทหารในซ้ายขวาก่อ ๒ องค์ ฝัฟายก่อ ๖ องค์ ที่รองพระ
ทรายนั้นเป็นม้ายี่เหลียมสี่ขากว้างประมาณคอกหนึ่ง ก่อพระทรายใน
กลางม้า มีราชวัตรนครงกระดาศล้อมรอบ ตั้งเกิดดูในหมายรับสั่งของ
เก่า เหมือนหนึ่งจะก่อนาหนึ่ง คือมีกำหนดให้มาคอยก่ออยู่ข้างพระที่นั่ง
อมรินทร ที่แต่เดิมจะไปทรงกระ ^๕ เชย ^๕ ะไรบ้าง แต่ครั้นเมื่อมีพระ
ราชธุระมากแต่จัด ^๕ ะงก็คอยเปล่าไปไม่มีใครจะเสด็จออก ตกตงเป็นเจ้า
พนักงานก่อกันเสียเอง เมื่อไม่ได้ รับสั่งให้เลิกหมาย จึงยังคงซึ่งอยู่ตาม
เดิม แต่เห็นว่าพระทรายเคียงยกล ^๕ จะเกิดขึ้นด้วย ^๕ ะเงย ^๕ ะไปก่อที่วัดแต่ไป
ทำบุญฉลองถึงวัด จึงเอามาถวายโรมาตั้งก่อขึ้นณตำตองกันเสียให้
เสร็จแล้ว จึงให้เขาออกไปถว้วัดเป็นการย่อ ^๕ ะงอีกชั้นหนึ่ง พระทราย
ที่ก่ออยู่ตามวังบ้าน ถ้าไม่มีเรื่องราวแบบอย่างอันใด ที่ว่าก่อไว้เป็น
เครื่องบูชาสำหรับบ้าน ให้เป็นสัตว์สิ่งมงคลๆ กันอันตรายอย่างใดเช่น
ศาลพระภูมิแล้ว ก็กลัวจะเป็น ^๕ ะเงย ^๕ ะเขาไปวัด จึงตั้งไว้ที่วังบ้านยอถง
ไปอีกชั้นหนึ่ง ถ้ามี ^๕ ะงจะเกิดขึ้นด้วยเสียตายเครื่องตุ๊กตุนตุกตา คือ
ราชวัตรนครงพัดโบกจ้ามที่ท่าเป็นเครื่องประดับ เพราะระภาได้ว่า
เมื่อเด็ก ^๕ ะ เขาเกณฑ์ให้ก่อพระทรายน้ำไหล ในเวลาที่ก่อนนส่งนุกนาค
เปรียบมิได้ ขดุกขดู่ไปวันยังค่ำ เมื่อเวลาที่ก่อเสร็จจะยกยอดก็ต้อง
ร้องฮูฮอประ โคมก้นก๊กก้องแล้วประเคียวรูปร่างไม้ไผ่ไป ต้องร้องก้อกัน
ใหม่ยกยอดร้องฮูฮออีกหลาย ^๕ ะ เทียว เมื่อเสร็จแล้วจะนับๆ โปน

ต้องถึงจับสายสัญญาณโยงสวนมนต์เย็นฉ่ำเข้า เวลาประจุกต้องประโคน
 แฉกยันโคแล้วแต่งเครื่องประดับต่าง ๆ สวนมนต์ฉ่ำเข้าผดองต่อไป เขา
 จะเอาไปลอยก็ไม่ใคร่จะยอมให้ไป เอาทั้งไว้นาน ๆ จนเขาว่าหยวก
 จะเน่าเขาตักไปลอยเสียจึงได้เลิกเล่น เครื่องประดับพระทรายรวบ้านเช่น
 บางที่ท้าวจิครพิศคารต่าง ๆ บางที่จะเสียดายอย่างนั้นได้บ้างดอกกระมัง
 จึงได้ตงทิ้งไว้ ทว่าพระทรายน้ำไหลที่พนาลัยของคหิงสนั้น ก็เห็นจะ
 เป็นเรื่องเดียวกันกับเรื่องพระทรายน้ำไหลที่เขาถ่อกันอยู่ทุกวันนี้ ตาม
 ตำนานที่เล่ากันว่า เป็นการถ่างมาลอยมาป่อยด้วย คือต่อแพหยวก
 แล้วเอาทรายมาก่อขึ้นบนแพหยวก ทรายนั้นต่างว่ามาป่อยได้ทำไว้ตลอดปี
 เอาไปปั้นเป็นพระให้เป็นการบุญเสีย แล้วบักราชวงศ์รัตนตรังบูชาด้วย
 เช้านั้น แล้วจึงเอาพระทรายนั้นไปลอยน้ำ กำหนดให้ลอยในเวลาน้ำ
 ขึ้นอายุนั้น ถ้าลอยในเวลาน้ำลงอายุนั้น พระทรายนั้นจะเป็นกองบาป
 ฤาเป็นตัวของตัว ฤาเป็นพระอะไรเถื่อน ๆ ตามปรกคิของคนที่ไม่ได้
 หนักแต่ยวดตลอดเรื่อง อะไรมันหลุดขึ้นมาที่ป่อยอะลุ่มอะหล่นไป พระ
 ทรายน้ำไหลที่พนาลัย จะไปก่อบนบกที่น้ำท่วม ฤาก่อบนแพลอยเหมือน
 อย่างพระทรายน้ำไหลทุกวันนี้ก็ไม่ปรากฏ แต่ถ้าก่อบนบกให้ด้วยน้ำบด
 ทลายแล้ว เรียกว่าพระทรายน้ำชำระเห็นจะถูกดีกว่าพระทรายน้ำไหล
 ถ้าใช้ก่อบนแพเหมือนพระทรายน้ำไหลตามธรรมดา ทำไมจึงต้องไปก่อ
 ถึงพนาลัยก็ไม่ได้ความ เป็นการรวม ๆ อยู่เช่นนั้น แต่การก่อพระทราย
 ยังเป็นทนายมนต์ว่าเป็นการบุญใหญ่ทั่วไปของคนทั้งปวง ขึ้นจะอยู่ข้าง
 ถ่างมาป่อยได้ชนิด ๆ หนึ่ง เช่นกับสร้างพระทรายแปดหมื่นแปดพัน แต่ที่
 ก่อพระทรายนั้นก็นับว่าเป็นการมีประโยชน์กว่าเรื่องอื่นที่เช้านั้นมาก

อาหารในที่ประชุมเช่นนั้นเป็นความลำบากหลายอย่าง คือกับเจ้าที่จะ
 ตกแต่งบายศรีนั้น ก็ต้องหาอย่างดีเพราะเป็นการออกหน้าเปลืองเงินมาก
 ผู้ที่จะไปบริโภคนั้นคือเด็กที่โกลนจุเป็นคัน ก็ถูกแต่งตัวออกเพียบ มือแต่
 หนึ่งก็ผัดทาฝุ่นแป้งเข้าไว้ชออกขาวนวล แต่เมื่อเวลาต้องไปบริโภคนั้นที่ประ-
 ชุมเช่นนั้น กิริยาของเด็กก็จะเบี้ออาหารก็ไม่ใคร่เรียบร้อย มักจะมุ่ม ๆ
 มาม ๆ จนหน้าคามือมายเอะอะเตอะตั้นต้วต้งงาม ถ้าถูกเด็กที่ตะกตาม
 ก็จะไม่กินไม่รู้ด้วย จนคนที่มาทำขวัญนั้นเบื่อ ถ้าเด็กนั้นเป็นคนขรกระดาก
 กระเดื่องไม่กินก็เสียตายของตกแต่งไว้เป็นหนักเป็นหนา จึงตกตงเป็น
 เด็กเก๋นย่อ ๆ กันเถอะ แต่งเข้าของไปแต่เด็กน้อยกินแต่เพียงน้ำมะพร้าว
 อ่อนเปดสังเขปก็ได้ เพราะฉนั้นพราหมณ์ซึ่งเป็นผู้ป็นบัตใหญ่ จึงได้เอา
 ข้อนไปเที่ยวชักโกม ๆ ตามบายศรีเอามาเทลงในมะพร้าว ต่างว่าของ
 เหล่านั้นรวมอยู่ในมะพร้าวหมดแล้ว จึงเอาน้ำมะพร้าวเหล่านั้นมาบ่อนให้กิน
 ส้มมคิดว่าเป็นได้กินของในภาชนะนั้นทั่วทุกสิ่ง ขรรมนิยมซึ่งกินของทำขวัญ
 มีใช้ขวัญเป็นต้นเช่นนั้น ก็ยังมีปรากฏเป็นพยานอยู่ในเวลาทำขวัญไปรเวศ
 ในครอบครัว ซึ่งตกตงลงในขันทองขันเงิน มีผู้ใหญ่ว่าให้พริกขี้
 หนูให้ด้วย เมื่อจุณเจิมผู้ตายเสร็จแล้วก็ได้กับบริโภคนั้นที่ทำขวัญนั้น
 เพราะเป็นเวลาไม่ได้แต่งตัวแต่ไม่มีผู้อื่น ถึงจะกินมุ่มมามฤาช้าเร็วประ
 การใด ก็ไม่เป็นที่อับอายขายหน้าอันใด แต่ได้ยคนเราไม่เข้าใจกัน
 เหตุความประสงค์เดิมว่าเขาคิดอย่างไรแล้วก็ไม่พอใจถาม ๆถามแล้วก็ไม่
 พอใจบอกกัน ก็เป็นแต่ทำตามกันมามืด ๆ เช่นนั้น การถือฤทธิ
 มงคลอัปมงคลไม่มีรูปก็เข้าครอบงำ จดกลายเป็นมีสิ่งหนึ่งเรียกว่าขวัญ
 ขวัญนั้นหลบหนีได้แต่เที่ยวตกอยู่ตามหนทางก็ได้ เรียกก็มา เข้าใจ

ภาษา แต่เป็นวิสัยของขวัญแก้วชอบสุนทรกถาเป็นพื้น ไม่ชอบชู้ตวาด
 สุนทรกถานั้นจะเท็จฤาจะจริงก็ไม่เป็นไรเชื่อได้ทั้งนั้น เป็นต้นว่าอาหาร
 นั้นจะขยาเข้ามาได้อย่างไร บอกว่าประกอบด้วยนมเนยมีไอสารศ
 วิเศศเหมือนของทิพย์ เหย้าเรือนเคหาถึงจะเป็นวังกา บอกว่าสุนท
 ร์บายวิเศศเหมือนกับวิมานพระอินทร์ ขวัญนั้นก็เชือกกลับมาให้ด้วย
 ก็นกัจะร่อยด้วย คัวขวัญนั้นดูเหมือนมีแต่ไศศนทริยไศศณัมผัสส์
 อย่างเดียว อินทริยแลสัมผัสส์อื่น ๆ อ่อนหมคทุกอย่างฤาไม่มีเลย เมื่อ
 เข้าใจกันว่ามีคัวขวัญอยู่เช่นนั้น การทำขวัญก็กตายเป็นจะถ่อถวงแฉะ
 ยอคัวขวัญให้มาอยู่กับตัวเด็กอย่างเดียว การที่พราหมณ์ไปคักโคม ๆ
 ก็กตายเป็นไปคักคัวขวัญมาเข้าหน้ามะพร้าวไว้ ให้เด็กกิน ของที่จัดมา
 ในบายศรีนั้นน้อยลง ๆ จนเต็มไปไม่หมายความว่าเปนของกิน นึกคังคังขึ้น
 มาว่าขวัญจะไม่ทำอะไรกิน ต้องมีเครื่องกระยาบวรมาคังอีกตำรับหนึ่ง
 หัวหมูมาคังอีกหัวหนึ่งก็มี วิชิตทำอะไรแล้วคัง ๆ ไหล ๆ ค่อ ๆ กันมา
 เปนคัวอย่างเช่นนั้นใด เข้าบิณฑนก็เรื่องเดียวกันกับบายศรีนั่นเอง เห็น
 ว่าเป็นเวลาดารุศตัมปิแลส่งกรานคังขึ้นบิใหม่ อยากจะถวายอาหารบิณฑ
 ชาติแก่พระพุทธเจ้าให้เป็นของประณัติคัวเศศก็จัดไปคังบูชา ก็แต่พระพุทธ
 รูปท่านไม่ฉันทบพร่องอันใดลงไป จัดไปมากก็เปลืองเปล่าแฉะกรือเรื่อว่า
 ไม่คังงาม ก็ค่อยผ่อนลง ๆ จนถึงเป็นรูปเข้าบิณฑชาติใช้อยู่ทุกวันนี้ แต่
 เรื่องเข้าบิณฑชาติประหนึ่งจะสูญ เพราะช้อนจะอยู่ข้างโคมมาก พังตาม
 ที่ท่านผู้ใหญ่เอามาแต่ก่อน ดารุศคราวหนึ่งส่งกรานคังคราวหนึ่งคนทังปวง
 แดงคัวทงเด็กทงผู้ใหญ่ให้คังงามคัง แล้วมีเข้าบิณฑชาติไปเทยวบูชาในพระ
 อุโบสถวัดค่าง ๆ จะว่าแต่เฉพาะในพระราชวังที่เจือเปนราชการ บันค

เจ้านายซึ่งเป็นลูกเธอ เมื่อถึงเวลาส่งภรรนาคู่สามีวันก็แต่งพระองค์ทรง
 เกยวทรงนวม เสด็จไปเข้ามณฑลวัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัดพระ
 เขตุนบ้าง วัดบวรสถานบ้าง ที่มั่งคั่งชาวไทยมากก็เสด็จไปหลาย ๆ วัด
 ไม่ค่อยทอดำทุตดา เมื่อเสด็จไปเช่นนั้นแล้วก็มีเข้ามณฑลรองพานแก้ว
 สองชั้นบ้าง พานทองสองชั้นบ้าง ไปเที่ยวชมชาในพระอุโบสถ มีรูปเล่ม
 หิ้งเทียนเล่มหนึ่งไปว่า อิมยังมีนขาปาดังพุทธชั้ตะเทมะ แล้วตั้งไว้ครั้น
 กัยกกลัมมาเช่นทุกบมิดิชาด ครั้นมาเมื่อในรัชกาลที่ ๔ รับสั่งถามถึง
 เรื่องที่เข้ามณฑลไม่มีผู้ใดได้ทำ ก็รับสั่งให้พระเจ้าลูกเธอแต่งพระองค์ไป
 เข้ามณฑลอย่างเก่าที่วัดพระเชตุพนครวาทหนึ่ง แต่ข้าพเจ้าโตเสียแล้วหา
 ได้ถูกเกณฑ์ไม่ จะได้มีอยู่กับที่ไม่ทราบ เดียวกับการที่เข้ามณฑลก็เป็น
 อันเล็กสัญญาไป ยังคงอยู่แต่เข้ามณฑลของหลวง ๆ นั้นเป็นสองอย่างอยู่ ถ้า
 อย่างพานสองชั้นพานชั้นบนใช้พุ่มดอกไม้ แต่ใช้ฉัตรประดับทองสามชั้น
 แทนยอดพุ่ม พานชั้นล่างตั้งจานเล็ก ๆ เช่นรายปากนายศรีดำรับเล็ก
 มีขนมพิมพรูปต่าง ๆ เป็นหงษ์บ้างกนกบ้างต่าง ๆ กัน อย่างอันอื่นเดเมอด
 วางจานตะเฝ้านรายรอบ แล้วมีเชิงเทียนเชิงหนึ่งเชิงรูปเชิงหนึ่ง ไข่เครื่อง
 ทองคำทางสั้น เข้ามณฑลเช่นนี้สำหรับตั้งเครื่องนมัสการในวันครุฑสามวัน
 ส่งภรรนาคู่สามีวัน อีกอย่างหนึ่งนั้นใช้พานทองเหลืองชั้นเดียวมีกรวยใบ
 คองบันจุเข้าสู่กลีในนั้น ยอดปักฉัตรประดับทองสามชั้น มีจานขนมพิมพ
 รายรอบกรวย บางทีก็เห็นมีของพลูหมากส่งลูกหนึ่งเห็นบ่อยที่ปากช่อง
 วางไปด้วย เทียนติดปากพานเล่มหนึ่งไม่มีรูป บางทีก็มีธงเล็กผ้าเล็ก ๆ
 เตียบตามกรวยรอบด้วย เข้ามณฑลเช่นนี้สำหรับใช้บูชาพระทิวรายในเขต
 ส่งภรรนาคู่สามีวัน ถ้าหวั่นบูชาเทวดาที่รักษาพระสนมพรรษาแด่แซ่พระ

ชนมพรรษาประจำทุกวันตลอดปีอย่างหนึ่ง แต่ถ้าเป็นเข้าปีฉลูสำหรับ
 บูชาเทวดาเช่นนี้ ใช้แต่จำนวนของตามกำหนดวันของเทวดานั้น การเรื่อง
 เข้าปีฉลูเห็นจะเป็นเรื่องสมโภชพระพุทธรูปแด่พระทราญ เหมือนอย่าง
 มายศรีพนเอง เป็นแต่ผู้ททำไม่ว่าที่มาเป็นอันเดียวกัน แลวชยของ
 ยักเยื้องกันไป เพราะเป็นความคิดของคนทีคิดคนละคราวคนละพวก
 ก็ทำให้เข้าใจว่าเป็นคนละอย่างไปทีเดียว

การพระราชกุศลที่ยังคงอยู่ในเวลาสงครามปัจจุบันนี้ มีเป็นต้อง
 อย่าง ซึ่งข้าพเจ้าลืมเสียหาได้กล่าวข้างคั้นไม คือสงครามด้ามวันอย่าง
 หนึ่ง สงครามด้ามวันอย่างหนึ่ง ในเรื่องสงครามด้ามวันสงครามด้ามวัน
 คือว่าถ้ามีใ้พระอาทิตย์ยกจากราษัณขึ้นขึ้นสู่ราษัเมศเวลา ๒ ยามเที่ยง
 คั้นแล้วไป โหรเขานับว่าเป็นวันใหม่ แต่ส่วนคนปรกติไปนับวันใหม่
 คือเวลารุ่งจึงยังต้องเข้าใจว่า พระอาทิตย์ยกก่อนวันใหม่ ๖ ชั่วโมง
 จนถึงชั่วโมงหนึ่งเป็นที่สุด การที่ถ้อยเถียงกันอยู่คั้น จึงอะลุ่มอะล่วย
 ดงปนกลางให้ ได้ทั้งต้องฝ่าย เดิมนักชดฤกษ์สงครามด้ามวันเสียอีกวัน
 หนึ่งเหมือนอย่างในปดตเอกศกน พระอาทิตย์ ยกเฉพาะเวลา ๒ ยามตรง
 จึงต้องขยายสงครามค้อออกเป็นด้ามวัน การซึ่งแบ่งช้อวันสงครามค้อออก
 เป็นด้ามอย่างคือวันมหาสงครามด้ามวันเนา วันเถลิงศก อันที่จริงก็จะ
 เป็นด้ามอย่างไทยๆ พอใจกำหนดการทั้งปวง เช่นตรุษด้ามวันสารทด้าม
 วันเป็นคั้น คั้นมีแบบค้ายวันอีกนคั้นหนึ่ง ที่รอเถลิงศกวันศักราชใหม่
 ไปได้วันทีสาม ด้วยวันทีหนึ่ง วันทีสอง คือวันสงครามด้ามวันเนา
 ว่าพระอาทิตย์จะเยี่ยมขึ้นสู่ราษัณยังไม่ถึงที เจ้าพระยาทิพากรวงษ์ได้
 เปรียบไว้ในหนังสือแสดงกิจจานุกิจว่า “เหมือนบุคคตจะขึ้นเรือน วัน

ส่งกราบทูลเหมือนชนไปเพียงบันได วันเนาเหมือนชนไปถึงนอกชาน
วันเถลิงศกคือพระยาวันเหมือนเช้าถึงในเรือน” คำอุปมาของท่านนักเพอ
จะให้เข้าใจซึ้งซาบง่าย ๆ ก็ดูเหมือนจะพออยู่แล้ว แต่อุปมานี้ว่าด้วย
ส่งกราบทูลสามวัน คือพระอาทิตย์ยกก่อนเวลาเที่ยงคืน นับว่าวันต้น
เป็นวันมหาส่งกราบทูล วันที่สองเป็นวันเนาวันที่ ๓ เป็นวันเถลิงศก ถ้าจะ
อุปมาส่งกราบทูลสามวัน เห็นจะต้องว่าวันแรกมาถึงเชิงบันไดฤกษ์ก้าวขึ้นไปได้
คืนหนึ่งต้องคืน วันเนาที่ ๑ ถึงยอดบันได วันเนาที่ ๒ ถึงนอกชาน
วันเถลิงศกคือพระยาวันถึงในเรือน

การพระราชกุศลนั้น เริ่มแต่วันจ่ายคือวันก่อนนำส่งกราบทูลวันหนึ่ง
ตั้งสวดมนต์พระปริตในการที่จะส่งมูรขากิเศกวันเถลิงศก บนพระที่นั่ง
ดุสิตาภิรมย์ มีเครื่องตั้งคือตั้งโต๊ะหมู่สูงชนกันสองตัว ตั้งพระพุทธรูป
ห้ามสมุทรฉนวนพระไชยเนาวโลก โต้หมู่อย่างต่ำสองตัวตั้งพระครอบ
มูรขากิเศกรองพานแว่นฟ้า มีเครื่องนมัสการกระเบณฉนวนดำรับหนึ่ง
พระสงฆ์ที่สวดมนต์นั้นพระครูปริตไทย & รามัญ & ไม่มีพระราชคณะนำ
เพราะไม่เป็นการเล็ดจ้อออกเลย สวดสามวัน คือวันจ่ายวันหนึ่ง วัน
ส่งกราบทูลวันหนึ่ง วันเนาวันหนึ่ง ถ้าไปใดส่งกราบทูล & วันก็เลื่อนไป
ตั้งสวดคือวันมหาส่งกราบทูล รุ่งขึ้นวันเถลิงศกเป็นวันส่ง พระสงฆ์ที่สวด
มนต์ทั้ง ๘ รูปนั้นเข้ามาสวดมนต์ในท้องพระโรง ถวายขยันโตในเวลา
ส่งมูรขากิเศกด้วย มีของไทยธรรมจักร ร่ม รองเท้า พัดขนนกเล่มหนึ่ง

แต่ในวันจ่ายส่งกราบทูลนั้น เป็นวันสวดมนต์ฉลองพระทรายบันดา
ศักดิ์ด้วย พระทรายบันดาคักคินมีมาแต่ปฐมรัชกาลในกรุงรัตนโกสินทร์
เริ่มตั้งแต่สร้างวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ต่อมาวัดใดที่แรกทรงสถาปนา

ๆ ทรง ปฏิสังขรณ์ การยังไม่แล้วเสร็จก็เกณฑ์ยกพระทรายบันดาคักดีไปก่อ
 ที่วัดนั้น ไม่เพิกถอนวัดแน่นอน เช่นในแผ่นดินประจวบนั้น เดิมก่อ
 ที่วัดราชนิธิ แล้วย้ายไปที่วัดเทพศิรินทร์จนถึงในบั้น ที่เรียกว่าพระ
 ทรายบันดาคักดีนั้น เพราะมีพระทรายหลวงเรียกว่าพระมหาธาตุองค์
 หนึ่ง น้ำที่แปลคำจริงก่อสูง ๘ ศอก พระทรายบริวารสูง ๒ ศอก น้ำที่
 คำจริงถมก่อ ๕๒ องค์ พระบรมวงษานุวงษข้าราชการบันดาคักดีได้รับ
 พระราชทานเบี้ยหวัดมีกำหนดขนาดให้ก่อ คือเจ้าต่างกรม เจ้าพระยาสูง
 ๕ ศอก พระองค์เจ้าแลพระยา สูง ๔ ศอก พระสูง ๓ ศอก หลวง
 สูง ๒ ศอกคืบ ขุน ๒ ศอก ขุนหมื่นแถวสูงศอก ๑ เพราะเกณฑ์
 ก่อตามบันดาคักดีเช่นนี้ จึงเรียกพระทรายบันดาคักดี แต่พระทราย
 บันดาคักดี เป็นเรื่องที่ขบขันกันมาต่าง ๆ แต่ไหนแต่ไร บางที่เจ้า
 นายแลข้าราชการที่บันดาคักดีใหญ่ ๆ ไม่ได้คิดจะบิดพลิ้วอย่างไร แต่ไม่
 ใส่ใจหลงลืมละเลยเสีย ไม่ไปก่อก็มี ที่มอบให้แก่เจ้ากรมปลัดกรม
 บ่าวไพร่ไปก่อหุงกันขบขันไปก่อชั้นหนึ่งก็มี ที่ตระหนักรู้แน่นอนเป็นแต่
 สักว่าไปก่อลดหย่อนไม่ได้ขนาดก็มี ที่เกียจคร้านไม่ก่อเป็นแต่ขนทราย
 ไปกองไว้ก็มี ที่เจ้าพนักงานรับจ้างก่อเอาเงินเสียไม่ก่อก็มี ที่รับแต่
 เงินเปล่า ๆ ไม่ต้องทำอะไรเลยก็มี แต่เงินนั้นก็ได้เป็นของพระ การ
 เช่นนี้มีอยู่เต็มอ้อมไฉน จังคังมีผู้ตรวจ คือมหาดไทยกระตือรือร้น
 เป็นผู้เกณฑ์ก่ออยู่ในน้ำที่ตรวจด้วย ราชบัณฑิตก็เป็นผู้รับบัญชาจึงให้
 ไปตรวจอีกนายหนึ่ง มหาดเล็กก็เป็นผู้ทูลเกล้าฯ ขีดสำหรับดูรายงาน
 ต่าง ๆ ก็ให้ไปตรวจอีกนายหนึ่ง แต่ถึงทงมีผู้ตรวจก็ได้แต่แรก ๆ
 นานไปก็รวม ๆ ตกลงไปจนต้องมัวเวลาเกาะกุมกันเสียครั้งหนึ่ง ก็ค่อยดี

ไปได้แล้วก็กลับเปนไปใหม่ อาการเปนอย่างเดียวกันกับตำรับอย่างสูง
ถ้าเสด็จพระราชดำเนินที่พระทรายนั้น ราชบัณฑิตผู้ตรวจก็จะต้องเข้ามา
ตะโกนอย่างปลาดล้อยที่หน้าพระก่อนจะเถา ถ้าไม่ได้เสด็จพระราชดำเนิน
ก็รอไว้ตะโกนต่อวันเถา จำนวนที่ตรวจนั้นจริงเท็จอยู่กับผู้กล่าว เขา
ว่าตรวจได้ ในบั้นพระมหาราชของค ๑ บิรวาร ๕๒ ของค ของเจ้านาย
ข้าราชการที่มาก่อนในพระบรมมหาราชวัง ๔๕๗๕ ของค ฝ่ายพระราชวังบวร
๓๓๗๒ ของค รวม ๕๙๕๗ ของค ประมุขทราย คือกองทรายที่ผู้ถูกเกณฑ์
ไม่ได้ก่อ ขนทรายกองไว้ ในพระบรมมหาราชวัง ๒๗ เกวียน พระ
ราชวังบวร ๖ เกวียน รวม ๓๔ เกวียน คิดเฉลี่ยเปนของค ๓๒๖๘ ของค
รวมทั้งทกอไว้เปน ๘๒๒๕ ของค

การฉลองพระทรายที่สวดมนต์ในวันจ่ายนมพระสงฆ์สวดมนต์ ๓๐ รูป
ใช้พระราชาคณะวัดที่ใกล้เคียงบ้าง ในวัดนั้นเองบ้าง นอกนั้นพระครู
เจ้าวัดพระครูนั้นจากวัดทั้งสี่ พระพุทธรูปที่ใส่ตั้งในการทำบุญนั้นใช้พระ
ในวัดนั้นเอง มีแต่เครื่องนมัสการทองที่ไปตั้ง ที่พระมหาราชของ
หลวงมีเครื่องนมัสการกระบะมุก เวลาเย็นสวดมนต์ไม่เคยเสด็จพระราช
ดำเนินเลย ต่อเวลาเช้าเสด็จพระในวันสังกรานต์จึงได้เสด็จพระราชดำเนิน
เริ่มมีเข้ามณฑลของหลวงตั้งแต่วันนั้นไป ในการพระทรายบันดาคักคิ
ถ้วนพระมหาราชเวลาเช้า มีเข้ามณฑลอย่างพานทองขึ้นคังตำรับหนึ่ง
สำหรับพระทราย บิรวารเข้ามณฑลอย่างพานทองเหลืองขึ้นคังด้วยอีก ๕๒ พาน
เมื่อเสด็จทรงจุดเครื่องนมัสการแล้ว เคยพระราชทานเทียนชนวนให้พระ
เจ้าลูกเธอไปจุดกระบะมุกแต่เข้ามณฑลที่เหล่านั้ก่อน ต่อเมื่อพระสงฆ์
ฉันเสร็จ จึงเสด็จพระราชดำเนินทรงประพราหม ในที่พระเจดีย์ทราย

ทั้งปวงทั่วไป ไม่เฉพาะแต่พระทรายทอง ดูเป็นการเล็ดๆไปทรง
อนุโมทนาในการกุศล ของพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการอยู่ด้วย
กลาย ๆ ของไทยธรรมพระสงฆ์เจ้าชบอบฉนหนึ่ง กับรูปมดเทียนมัต
เดหมากพดู การที่เสด็จพระราชดำเนินในวันเสด็จพระองค์พระทราย
บันดาศักดิ์นั้น ถ้าเป็นวัดที่ไกล ๆ เช่นวัดราชประดิษฐ์วัดราชบพิธ เคย
เสด็จพระราชดำเนินทุกปีมิได้ขาด แต่ถ้าเป็นวัดไกลในแผ่นดินพระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่นวัดพระนามบัญญัติ วัดมหาพฤฒาราม
ไม่ได้เสด็จพระราชดำเนิน ในแผ่นดินปัจจุบันนี้ วัดเทพศิรินทราวาศ
เสด็จพระราชดำเนินบ้างไม่ได้เสด็จบ้าง ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัย พระทรายวัดอรุณเสด็จพระราชดำเนินไม่ขาด

ในวันมหาสงกรานต์เวลาค่ำสวดมนต์สร้างหน้าพระ ในพระบรมมหา
ราชวัง แต่ก่อน ๆ มาในรัชกาลที่ ๑ ที่ ๒ จำนวนพระสงฆ์ไม่เป็นแน่
แต่แต่ททรงนับถือ ถึงว่าไม่ได้เป็นราชาคณะ แต่เป็นอาจารย์
วิสัธน์ก็ได้เข้ามาสร้างหน้า ครั้นตกมาในรัชกาลที่ ๓ เมื่อทรงหล่อ
พระพุทธรูปเท่าพระชนมพรรษาแล้ว ใช้จำนวนพระสงฆ์เท่าพระพุทธรูป
เรียกว่าฉลองพระพุทธรูปพระชนมพรรษา พระราชทานใครแพร่ทั้งชั้น
พระที่สร้างนานหกปีขึ้นเท่าจำนวนพระชนมพรรษาเพิ่มขึ้นปีละองค์ ใน
รัชกาลที่ ๔ ใช้ตามแบบรัชกาลที่ ๓ มิได้ยกย่อง พระสงฆ์ที่จะสร้าง
นั้นเลือกที่มีอายุมาก ถ้าได้แก่กว่าพระชนมพรรษาเท่าใดก็ใช้ทั้งชั้น ถ้า
ยังไม่ครบจำนวนพระชนมพรรษา ก็เลือกพระราชาคณะที่มีอายุมากกว่า
ทั้งปวงเคิมเข้า ยกเสียแต่พระองค์เจ้าหม่อมเจ้าพระราชาคณะ ถึง
พระชนมพรรษาน้อยก็ได้สร้างหน้า ครั้นตกมาในรัชกาลปัจจุบันนี้ แรก

แต่ถึงเกิดถว้ด้วยราชสมบัติพระชนมพรรษาเพียงสิบหก ถ้าจะสร้างพระ
แต่สิบหก รูป พระสงฆ์ซึ่งเคยได้รับพระราชทานสร้างสร้างกราบแต่ก่อน
ก็จะขาดประโยชน์ไม่คุ้ม ครั้นโปรดให้พระสงฆ์ซึ่งเคยได้สร้างนำ
มาก่อนนั้นคงได้สร้างนำอยู่ทั้งนั้น ครั้นเมื่อถึงมรณภาพต้องไป ก็โปรด
ให้ตั้งอัตราลงไว้ว่า ๒๐ รูป เมื่อขาด ๒๐ รูปไปก็เลือกพระราชาคณะ
ที่มีอายุมากเดิมชื่อนอกให้ครบ ๒๐ การสร้างพระจึงได้คงเป็นจำนวน
หกสิบมาจนถึงบัดนี้ ถ้าสร้างกราบเป็นสี่วัน ก็แบ่งส่วนคนคนแบ่งกันใน
วันเนทางสองวัน ๆ ละ ๓๐ รูป ก็จะได้อะไรน้อยเกินไป ถ้าจะ
แบ่งวันละ ๘ รูป ๆ ละ ๓๐ รูป ตามจำนวนพระชนมพรรษาอย่างเช่นแต่ก่อน
ก็ดูจะน้อยโหรหนัก ในการสร้างสร้างกราบนั้น เพราะเป็นการฉลองพระ
พุทธรูปพระชนมพรรษาด้วย พระพุทธรูปซึ่งคงในการส่วนคนคนเองพระ
จึงได้เชิญพระพุทธรูปเท่าพระชนมพรรษานอกตั้ง เริ่มแต่รัชกาลที่ ๓
สิบมาจนถึงบัดนี้

เมื่อพระพุทธรูปพระชนมพรรษานอกตั้งเช่นนั้น ก็มีเครื่องนมัสการ
วิเศษเพิ่มขึ้น คือมีเทียนรูปเล่มเล็ก ๆ เท่าพระชนมพรรษาขององค์
ดอกไม้องค์ละดอก เมื่อทรงจุดเทียนรูปเครื่องนมัสการนั้นแล้ว พระราชทาน
ดอกไม้ให้ภิกษุมาถนนำขึ้นไปวางรายตรงหน้าพระพุทธรูปขององค์ละดอก พระ
แท่นเครื่องนมัสการก็ใช้โต๊ะกลมพานทองสองชั้น ไม่ใช่เครื่องทองใหญ่
ตามธรรมเนียม รุ่งขึ้นในวันซึ่งเป็นวันเนา พระสงฆ์ฉันเช้าด้วย
ตามธรรมเนียมเวลาหนึ่ง แล้วทรงถวายไตรแพรพัด แต่ก่อนใช้พัด
คามจุฬ แต่ครั้นภายหลังมาเกิดความรู้สึกของคหิงชียังอยู่จน
ทุกวันนี้ เรื่องไว้อย่างยาวแต่พอพิศตามใจกรวดกรายทำกริยาที่พดณไม่งาม

เปนที่ทรงรังเกียจ จึงได้โปรดให้เลิกติดตามจับตัวใช้พัดชนนกแทน
 แต่ก่อนมาพระสงฆ์ที่จะไปแห่งใด ตลอดจนเข้าในพระราชวัง มักจะมี
 พัดตามจับมาในยามด้วยทุกองค์ พระธรรมยุติกามักจะใช้พัดอย่างเดว ๆ
 ที่เปนสี่เหลี่ยมโปลงฤๅสี่มวงไม่มีลวดลาย ในเวลานั้นมีชุมมาก เปนแฟชั่น
 เนิบอดสำหรับถวายพระธรรมยุติกา ซึ่งเปนคันตำราถือพัดตามจับ แต่
 พระมหานิกายที่เปนผู้ใหญ่ ๆ ก็ดูไม่มีใครมีใครใช้ นอกจากได้วันตรุษ
 พวกหนุ่ม ๆ เขาอย่างธรรมยุติกาไปถือหนามาก แต่มักจะใช้พัดทั้งาม ๆ
 มีลวดลาย ตั้งแต่ปลายของคันชกกรวดแล้ว การถือพัดตามจับก็เข้าไป
 จนไม่มีใครจะเห็นผู้ใดถือเข้าวัง แต่ข้างนอกอย่างไรไม่ทราบเลย ข้าพเจ้า
 เปนคนห้อยนาคาอยู่ไร้ไร้ ไม่เห็นอะไรว่าไม่ถูก แต่ที่จริงตามใจข้าพเจ้า
 เองไม่ได้ นกรังเกียจจนใดที่พระสงฆ์จะถือพัดตามจับ ถึงการที่กรวดวงนั้น
 ก็ดูเป็นการเคยไปจากเดิมยาวดอก โดยจะถือกันชนอกก็จะไม่ว่าอันใด
 ด้วยการที่ห่มผ้าต้องชันซ้อนเช่นธรรมยุติกา ในฤดูร้อนเปนความลำบาก
 ร้อนรนมาก แต่ถ้าใช้พัดเกิดยง ๆ สี่ตำฤๅสี่มวงอย่างเช่นเคยถือมาแต่ก่อนนั้น
 จะดีกว่าที่จะใช้สี่เหลี่ยมแปดปลายฤๅสี่มวงของหยอง เว้นไว้แต่ถ้าผู้ใด
 ไปเอาพัดแพรที่ผู้หญิงฝรั่งถือมาใช้แล้ว เห็นจะต้องคงฉวาทบ้าง แต่ในการ
 ตรึงนาส่งกรวนคน เปนเฉพาะองค์พระสงฆ์ทรงนับถืออยู่ ถึงว่าจะชรา
 อาพาธมาได้ ก็ไม่ได้ยกเว้นต้องให้ถ่านานุกรมมาแทน ถ้าเป็นถ่านานุกรม
 มาแทนเช่นนั้นเพิ่มขวดนาห้อมขึ้นอีกขวดหนึ่ง เพื่อจะได้ ไปถวายแก่ผู้ที่ได้
 รดนาหน เมื่อได้รับใครแล้วจึงออกไปตรึงนา เว้นไว้แต่ผู้ที่มาแทนไม่ได้ตรึง
 นาควย ที่ตรึงนาแต่ก่อนว่าใช้อย่างฤๅชนซึ่งมีกาดักนาบวตะกัวยอย่างไทย ๆ
 แต่ข้าพเจ้าไม่ได้เห็นฤๅจำไม่ได้ มาจำได้เห็นแต่ที่ตรึงนาพระที่นั่งประพาศ

พิพิภณท์ คือที่พระที่นั่งศิลาโลยมหาปราสาทเดียวกัน แต่หน้าโรง
 กระดานเก่า ภายหลังที่ส่งนามนำพระที่นั่งจักรกริมหาปราสาทบ้าง เขา
 ไกรลาศในสวนขวาบ้าง ที่ตรงนั้นค้ายประรำผ้าขาวแขวนพวงดอกไม้มัด
 ถ้าเป็นที่มีแดดส่องเข้าไปถึงที่ตรงที่ใช้บังค้อนหนึ่งบ้าง ต้องอันบ้าง
 มีคนมาล้อมบัง ใช้บวอย่างฝรั่งที่เปลี่ยนสายน้ำต่าง ๆ เพราะใช้น้ำท่อ
 ซึ่งสูบลมาแต่แม่น้ำ ในเวลาที่ตรงนั้นประโคนนครตั้งขึ้นพิณพาทย์ มีสุหร่าย
 อย่างหนึ่งซึ่งเป็นเครื่องราชบรรณาการ มาในครั้งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระ
 พระพุทธเลิศหล้านภาลัย ที่เดียวกันจะหาซื้อไม่ได้ ด้วยเขาเลิกแบบนั้น
 เสียแล้ว แต่ข้าพเจ้าอยู่ข้างหยอดมาแต่เด็กจนเดี๋ยวนี้ดูหน้าเด็กรัก สุหร่าย
 นั้นไม่ได้กรอกหน้าตามธรรมเนียม ใช้ชนคงคิดกับกระบอกลดลด กระบอกล
 ลดนั้นวางลงในขันแล้วสูบลเข้าไปข้างกันสุหร่าย อีกเขาไปทั้งน้ำทั้งลม
 พร้อมกัน เมื่อเค็มที่แล้วหันสุหร่ายออกจากกระบอกลดมาตั้งไว้เท่าใด
 เท่าใดก็ได้ เวลาที่ตรงนำพระเจ้เบ็ดที่ออกมาก็ดูดออกจากสุหร่ายเอง ไม่
 ต้องฟาดต้องเขย่าถูบอย่างหนึ่งอย่างใดเลย น้ำเป็นสายเล็กพุ่งไปได้ถึง
 ดับคอกดำมา รดถึงองค์พระใดทุกองค์ เว้นแต่ท่านขุนศรีวิชัยมพรวรแก
 มักขลุ่ยขลุ่ยเกิดความบ่อย ๆ คือน้ำอบที่แกสูบลเข้าไปนั้นมันฝืดเสียมาก ๆ
 บางทีสายน้ำก็เบียดโลกไป บางทีก็ไหลปรืด ๆ อยู่เต็มปากช่องของสุหร่าย
 บางทีก็ถึงต้องแห่ต้องเป่ากันประดักประเดิด และอะไรนั้นจะหลวม ๆ
 เพราะเก่าอยู่หน่อยหนึ่ง ถ้าสูบลเต็ม ๆ มาตั้งไว้มันก็น้ำซึมซาบอาบเอิบ
 อยู่ทั่ว ๆ สุหร่าย แต่ถ้าแก้ไขให้คงดีได้ สุหร่ายเช่นนี้มีต้องอัน
 พอสูบลผลัดเปลี่ยนกันทันไม่ขาดพระหัตถ์ ดูความคิดเก่าในเรื่องนี้เขาคิดว่า
 เครื่องบับน้ำอบฝรั่งทีมาใหม่ ๆ แต่ชมเพื่อจะห้อยเส่งฤาอย่างไรไม่

ทราบเลย สู้ห่วยต้องอันนี้ดูเป็นใช้น่าอบอย่างเทือกแม้งสด แต่หน้าอบ
ดี ๆ อย่างพระสุคนธ์ใช้สู้ห่วยดองยาอันหนึ่ง สู้ห่วยเงินอันหนึ่ง สู้ห่วย
ดองยานั้นทรงประเวศที่พระเจ้าจะขึ้นจากตงหน้า สู้ห่วยเงินพระราชทานพระ
เจ้าถูกเชอไปประเวศาเมื่อพระเดินไปจากที่ตงหน้า แต่สู้ห่วยต้องอันนี้
ต้องใช้ฟ้าค้อย่างเมื่อยแขน แต่มักเมื่อยเสียทั้งสองสู้ห่วย แล้วยังมีนา
อบกรอกขวดค้อย่างเก่าไปเทเข้า ๆ ลงในมือพระอีกแห่งหนึ่งด้วย พระ
ส่งห่วยที่ตงตงหน้าทีละต้องบ้างสามบ้างสี่บ้าง ตามบันดาคักกิดแต่ตามที่มาก
ที่น้อย ใช้นั่งสับบงห่มของสละของเดิม ตงหน้าแล้วจึงไปห่มใครแพร่ซึ่ง
ได้พระราชทานใหม่ แล้วกลับไปฉันทเข้าแซในท้องพระโรง ไม่มีของไทย
ธรรมอันใดนอกนั้นอีก วันนั้นพระส่งห่วยอันโมทนามีสัพพพุทราด้วย

ในเวลาบ่ายของวันนั้นเป็นเรื่องฉลองพระทรายเคี้ยงยก คือพระ
ทรายที่ก่อบนมา ๑๐ องค์ได้ก่อแล้วมาแล้วข้างคัน ตั้งไว้ที่เคี้ยงพระที่นั่ง
อมรินทร์วันฉัตรขึ้นคานวันออก เวลาค่ำพระราชทานเสวยคมนต์ ๓๐ รูป

รุ่งขึ้นวันเถลิงศกเวลาเช้าพระพุทธรูปก็เปลี่ยน เชิญพระพุทธรูป
พระชนมพรรษาที่ดั่งบนพระที่นั่งเสวยครั้นตรกลับ พระที่นั่งเสวยครั้นตรได้
เป็นที่ตั้งพระบรมอัฐิ พระพุทธรูปที่ใช้ในเช้าวันดั่งที่โต๊ะหมู่ถวายบน
ธรรมาคัน เชิญพระชนมพรรษาวินของพระบรมอัฐิ แลพระอัฐิซึ่งได้
ก่อแล้วมาแล้วในการทำบุญกาตากุฏาดแต่ก่อนออกดั่ง แลเดิมพระส่งห่วย
ขึ้นตามจำนวนพระอัฐิที่สถูปภรณ์ในท้องพระโรง พระส่งห่วยลำรับนั้นก็ขึ้น
เข้าเพนเหมือนกัน แต่ไม่มีตงหน้า คือดั่งแต่เวลาเช้าเสด็จทรงบาตร
เป็นการทรงบาตรนักขัตฤกษ์เหมือนอย่างเข้าพรรษาแต่ครั้ง แลแล้วเสด็จขึ้น
หอพระ เจ้าพนักงานเชิญพระบรมราชาในระย้ากักรออกมาดั่งไว้บนพาน

แก้วแบ่งเป็นห้าส่วน ตามโกษฐ์พระบรมราชาฯ แด่มเครื่องพระสุคนธ์ตั้ง
 อยู่ข้างนั้น ทรงฉลองพระหัตถ์ลงยาสร้างพระบรมราชาฯแล้ว ทรงสุ่ห้วย
 ประพรมพระพุทธรูปในหอพระนอนทั่วทุกแห่ง แด่จึงเสด็จหอพระบรมอัฐิ
 เจ้าพนักงานเชิญพระบรมอัฐิขึ้นมาตั้งไว้ที่ม้ายาวเรียงตามลำดับ เบ็ดพระ
 โกษฐ์ไว้ทุกองค์ ทรงนำหอมธูปพระบรมอัฐิแด่พระอัฐิซึ่งอยู่ในหอ
 พระแก้ว จึงธูปพระอัฐิซึ่งไม่ได้อยู่ในหอพระที่เจ้าพนักงานเชิญมาตั้ง
 ไว้ที่พระแท่นสัหมณฺษร แด่จึงได้เสด็จออกทรงประเคนพระสงฆ์รับพระ
 ราชทานฉันเช้า ถ้าพระฤกษ์ธูปมูรขากิเศกเช้า ก็ธูปมูรขากิเศกก่อน
 แด่จึงได้สวดปกรณ์แด่เสวยพระเพณ ถ้าพระฤกษ์สายบางที่ก็สวดปกรณ์
 ก่อนฉันเพณ แด่จึงธูปมูรขากิเศก ไม่เป็นกำหนดแน่ผ่อนไปผ่อนมา
 ตามฤกษ์ การตกแต่งตั้งพระบรมอัฐิก็เหมือนกันกับภาณานุการอื่น ๆ
 แปลกแต่พระบรมอัฐิเชิญออกช้ากว่าการอื่น ๆ ด้วยในเฝ้าเสด็จขึ้นหอ
 พระนั้น พระบรมวงษานุวงษฝ่ายในนำผ้าคู่ขึ้นมาถวายสวดปกรณ์พระบรม
 อัฐิ มีน้ำอบขึ้นมาธูปพระบรมอัฐิพระอัฐิด้วย เมื่อเสด็จออกข้าง
 หน้าแด่จึงได้ธูป ค่อยธูปแล้วเจ้าพนักงานจึงได้เชิญพระบรมอัฐิออก
 บัดนี้จะว่าด้วยเรื่องธูปมูรขากิเศก ซึ่งเป็นธรรมเนียมมีมาแต่
 โบราณ พระเจ้าแผ่นดินตรงในวันเถลิงศกสืบมามิได้ขาด ไม่มีคราว
 ยกเว้น มีบ้างไม่มีบ้าง มากบ้างน้อยบ้าง เหมือนอย่างการเฉลิมพระ
 ชนมพรรษาวันเปิดชนกศึกษา จันทรุปราคาสุริยุปราคาฤกษ์นานพระราช
 พิธีต่าง ๆ เช่นมีมาในกฎมณเฑียรบาล การธูปมูรขากิเศกส่งกรานคืน
 ตูเป็นตำแหน่งของพระเจ้าแผ่นดิน ที่จะต้องธูปสำหรับบ้านเมือง มิใช่
 ธูปอย่างพระฤกษ์อย่างคนแก่ได้รัศนํ้า ก็เป็นการแปลกอยู่อย่างหนึ่ง ที่

ธรรมเนียมส่งกราบทูลแล้ว ถูกหลานพี่น้องต้องไปรุดหน้าผู้ใหญ่ในตระกูลที่
 เป็นที่นับถือ แต่พระเจ้าแผ่นดินถึงจะทรงพระชราเท่าใด พระบรมวงษา
 นุวงศ์ไม่มีผู้ใดได้ถวายน้ำ เหมือนอย่างพระบรมวงษานุวงศ์ ททรงพระ
 ชราอื่นๆ เลย มีแต่ตั้งมูรธาภิเศกกันอย่างเดียว พระแท่นตั้งมูรธา
 ภิเศกแต่ก่อนก็ใช้แต่พระแท่นแว่นฟ้า มีบัวกลุ่มท้าวขวบมีทองตามขอบ
 ตั้งบนฐานเตี้ยมีพนักบัณฑิตรเครื่องมูรธาภิเศก ไม่ได้ใช้ หุ่นตั้งหัตถ์ชรา
 ทรงตกในชั้นตรงเหมือนอย่างทรงเครื่องใหญ่ตามธรรมเนียม ด้วยเพดาน
 พระแท่นนั้นแต่บายรอบ ไม่ได้ปักเสวตรฉัตรหัตถ์ชรา คงใช้แต่เวลา
 บรมราชาภิเศก ด้วยมณฑปพระกระยาसनเป็นซุ้มยอดเป็นที่ซ่อนถ้ำ
 ได้ เพราะเหตุที่ไม่ใครจะได้เคยใช้หัตถ์ชราเช่นนั้น เมื่อบรมราชา
 ภิเศกพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าพนักงานจัดการไม่
 ขำนาญ เมื่อเวลากระดุกเชือกแบนขัดเดี่ยวกระดุกแรงเชือกขาดน้ำไม่เดิน
 ต้องถึงขั้นขึ้นไปเปิด แค้นมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึง
 ได้ทรงพระราชดำริให้พระแท่นสร้างใหม่ ให้ใช้หัตถ์ชราได้ทุกครั้ง
 คือให้มีเสวตรฉัตรตั้งอยู่บนหลังเพดานพระแท่น เป็นที่บังถ้ำ พระ
 แท่นเช่นเมื่อจะว่าไป คงมายิ่งกว่ามณฑปพระกระยาसनเสียอีก เมื่อ
 จะตั้งจะประกอบควบคุมก็ง่าย ด้วยเป็นของเบาๆ ทั้งสิ้น เป็นพระราช
 ดำริหอนดียิ่งนัก แลหัตถ์ชราอันยกได้เป็นพระเกียรติยศใหญ่ ใช้ได้
 เฉพาะพระเจ้าแผ่นดินองค์เดียวแต่โบราณมา ถึงว่าสมเด็จพระบรม
 โอรสาธิราช ฤาพระมหาอุปราช สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ ซึ่งพระราชทาน
 พระเกียรติยศให้ตั้งพระเก้าเบญจกรรภ ทรงพระที่นั่งพุดตาลได้บวร
 เสวตรฉัตรเจ็ดชั้น ก็ได้เคยพระราชทานให้ตั้งหัตถ์ชราแต่ครั้ง

หนึ่งเลย สหัสสธารา เป็นของคู่กันกับนพปดมหาเสวตวรรค เมื่อพระ
 แทนมียอดเป็นนพปดมหาเสวตวรรค แต่มีสหัสสธาราภายใน
 ดูกยิ่งสมควรดูเรื่องมาก น้ำซึ่งใช้ในสหัสสธารานใช้น้ำสี่สระ คือ
 น้ำสระแก้ว สระเกษ สระคา สระยมนา รวมกัน น้ำสี่สระนี้เป็นน้ำสำหรับ
 บรมราชาภิเศกมาแต่ครั้งพระร่วงกรุงสุโขทัย มีตฤทถกกันว่าน้ำสี่สระนี้
 ถ้าผู้ใดเอาไปกินอาบเป็นเส่นียจรรไร มักให้ฝอยพั่ง แดมนคราย
 ต่าง ๆ ที่ว่าตามคำกล่าวไว้แต่โบราณ ผู้ที่มีความเคารพยำเกรงต่อ
 พระเจ้าแผ่นดินอยู่ ก็ไม่มีผู้ใดที่จะคิดอ่านทดลอง ได้ทราบคำเล่าบอก
 ว่าผู้ใดผู้หนึ่ง ๆ ง่ายได้ทดลองก็บังเกิดอันตรายต่าง ๆ เพราะผู้
 มีใจไม่สุจริตอยู่แล้ว ครั้นจะพรรณาย้ายออกไปก็จะเป็นจะเชื่อถืออะไร
 มิได้อยู่ ขอสงวนไว้ทีหนึ่ง ตัวสหัสสธารานทำด้วยเงินมีช่องปรุเป็น
 ผักกวด แต่มียอดจากาบทองคำห้อยรายรอบ เมื่อเสด็จขึ้นสู่ที่ทรง
 เสด็จพระกระยาสำนาลเสร็จแล้ว จางวางแต่เจ้ากรมภูษามาตจจึงได้กระดุก
 สายเชือกให้แบ้นที่ขดเค็ดอนเบ็ดน้ำลงตามทุ่งสหัสสธารา แต่พระแท่นนั้น
 เพราะเป็นการสงฆ์ประจำอยู่เสมอ จึงได้โปรดให้ก่ออิฐหุ้มศิลาขึ้นไว้
 ที่ปากอ่างปลาเงินปลาทองข้างพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย เมื่อเวลาจะ
 สรงมูรธาภิเศกก็มั่งแต่เส้าโครง เพดานแต่อย่างสงมาตจ ถ้าไม่ใช่เวลา
 สรงก็เป็นพระแท่นโถงสำหรับประทับประพาศชมปลาเงินปลาทอง คือเวลา
 สรงมูรธาภิเศกในที่อื่น จึงได้ตั้งพระแท่นไม้อย่างแต่ก่อน ถาดซึ่งเป็น
 เครื่องรองที่สรงนั้น ในการบรมราชาภิเศกมีตำราให้ ใช้ถาดทองแดง
 ถาดนั้นเป็นรูปกลม แต่การสรงมูรธาภิเศกตามธรรมเนียมเช่นนี้ใช้อย่างไม่
 รูปรี เป็นไม้หน้าใหญ่ทั้งแท่ง ที่ขอบอ่างนั้นปิดทองคำเปลว พื้นอ่าง

คงไว้เปนไม้ม้าที่สำหรับประทับทรงเรียกว่าคั้ง ทำด้วยไม้มะเดื่อรูปกลม
 มีขาคู่หุ้มผ้าขาว คั้งไม้มะเดื่อ^๕ เปนเครื่องสำหรับอภิเศก ใช้เฉพาะแต่
 พระเจ้าแผ่นดิน พระอรรคมเหสี พระราชเทวี แลพระดังพระราช กับ
 สัมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้า เคยโปรดให้มีในเวลาทรง แต่โสกันต์
 รับพระสุพรรณบัตร ไม่เปนของใช้ทั่วไป เปนของเฉพาะแต่ผู้ที่ได้รับ
 อภิเศก เมื่อวันที่ทรงมูรธาภิเศกนั้นเปนวันใด ก็จัดที่ทรงผ้นพระภักตร์
 คอทิศสี่ของวันนั้น ผ้นพระขนองตรงทิศกาลกนิ ในพื้นอ่างซึ่งเปนที่
 ห้อยพระบาทริมคั้งนั้น ทอดไม้น้ำมกาดกนิ เปนที่ทรงเหยียบใน
 เวลาทรง ที่ตรงพระภักตร์ตรงกลางทรงพระภักตร์ มีครอบเครื่องพระมูรธา
 ภิเศก เมื่อเพดาทรงเครื่องมูรธาภิเศกไขน้ำสหัสธาราแล้ว ภูษา
 มาตาจึงได้ถวายพระเต้าต่าง ๆ อย่างเช่นที่กล่าวมาแล้ว ในเรื่องจัดพระ
 แท่นมณฑลในการพระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์ ยกเดี่ยวแต่พระเต้าประทุม
 นิมิตร ๔ องค์ เปนแต่ตั้งตามธรรมเนียมเช่นนี้ไม่ได้ใช้ เมื่อสิ้น
 พระเต้าภูษามาตาแล้ว ชาวที่ใหญ่จึงได้ถวายพระเต้าห้ากษัตริย์แลพระ
 เต้าทองขาว ไห่ถวายพระเต้านพเคราะห์ พระมหาวิฆเนศวรพิชิตถวาย
 พระเต้าเบญจครรภ ๕ ซึ่งไปเปนน้าที่ของพราหมณ์ถวายนั้น เพราะ
 ไม่ได้เปนน้าพระพุทธรหมณ์เปนน้าพราหมณ์ เรื่องเดียวกันกับการพระราช
 พิธีต่าง ๆ ที่จะทำแล้วต้องสร้างน้ำเทวรูปด้วยน้ำเบญจครรภ เช่นได้กล่าว
 มาในพระราชพิธีตรีมโหฬารเปนต้น พระเจ้าแผ่นดินเป็นผู้ได้รับยศ
 แดการปฏิบัติบูชาของพราหมณ์ เหมือนอย่างพระเปนเจ้า คือพระ
 อิศวรนารายณ์องค์หนึ่ง จำเดิมแต่บรมราชาภิเศกมา พราหมณ์ก็
 ถวาย พระเต้า เบญจครรภให้ สร้างแล เชิญเสด็จขึ้น ภัทรมิฐูซึ่งวางคา ไรยแบ้ง

อย่างเช่นเชิญพระเป็นเจ้าขึ้น แด่ท่านเวทธีรเวทธีรฤทธิไกรธำรงค์ เบญจ
 วรรณมนมคนหูป้าดาเถื่อนแต่ข้างเดาเดาเดาต่าง ๆ แต่ที่แท้พระเต้า
 เบญจวรรณธำหรับพระเจ้าแผ่นดินผู้ใดเดาไม่ถูก ผู้เดาเรื่องที่ไม่รู้จัก
 ได้ออกชื่อเมื่อคะกันน แต่จะแปรชื่อเบญจวรรณก็ไม่ออก แต่ถึงว่า
 จะไปหาผู้รู้ แปรชื่อออกจะเป็นพระราชา คณะผู้ให้สัญญาใหญ่ผู้ใดก็แปรออก
 แคร่ชื่อ ก็จะบอกลักษณะอาการของพระเต้าขึ้นไม่ถูกเลย เว้นไว้แต่ได้เห็น
 ด้วยพระเต้าขึ้นไม่ต้องกันกับชื่อ ถ้าคิดตามชื่อ คงจะต้องเข้าใจว่าห้า
 ห้อยญาห้าตอน ที่แท้พระเต้าขึ้นเป็นเต้าตามธรรมเนียม มีแผ่นทองคำ
 ลงยันต์กัณฑ์ ห้าแผ่นร้อยอยู่ในน้ำกันพระเต้า การที่ชื่อพระเต้าไม่ถูกกัน
 กับพระเต้าขึ้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระราช
 คำไว้ให้ตายอย่าง ทรงเห็นว่าของเดิมเขาจะเป็นห้าห้อยดอกกระมัง ก็ได้
 โปรดให้ลงทำขึ้นองค์หนึ่ง มีดอกนพเก้าอยู่กต่างภายใต้ดอกนพเก้ามี
 ขายืนลงไปห้าขา ใช้โลหะชาดอย่าง เป็นห้ากษัตริย์ ลงยันต์เบญจ
 วรรณตามขาทั้งห้าขา เป็นแต่ทรงทำลงขึ้น ไม่อาจที่จะเปลี่ยนพระ
 เต้าเบญจวรรณเก่า คงใช้ไปแต่สำหรับภูษามาถวายเหมือนพระ
 เต้าอื่น ๆ พระเต้าเบญจวรรณองค์เก่ามีมาแต่แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระ
 พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ แต่ก็เปื้อนอัศจรรย์อยู่ ที่บ้านเมืองเวदानั้นไม่
 ปรกติเรียบร้อย เหตุใดถึงของซึ่งมีราคามากงดงามถึงเพียงนั้นจึงได้เข้า
 มาขายถึงกรุงเทพฯ พระเต้าขึ้นทำด้วยโมราดีเหลืองทั้งแท่งมีหูในหัว
 ชวดทรงตั้งฐานนั้นก็เป็นอย่างแปลกอย่างฝรั่ง ที่ขอบฝาแฉกตัวพระเต้า
 มีเพียงประดับด้วยเพชรเป็นเรือน หับทิมเป็นดอก พระเต้าขึ้นมาแต่ประ
 เทศอินเดีย พ่อค้าแขกผู้หนึ่งได้รับพระบรมราชานุญาตไป จดชื่อมาพร้อมกัน

เครื่องราชูปโภคอื่น ๆ หลากอย่าง พิจารณาหัดฝีมือทำไม่ใช่เป็นฝีมือ
 แหกเห็นจะมาแต่ประเทศยุโรป จะเปนมหารายาในประเทศอินเดียองค์
 ไตองค์หนึ่งสั่งให้ทำ แต่ภายหลังจะมีเหตุขัดข้องอย่างไรจึงได้ ซอชายเป็น
 การเดหลังมาราคาจึงไม่สู้แพง เมื่อว่าตามฝีมือที่ทำ ทั้งเพชรพลอย
 ทัมทัมซึ่งเป็นพลอยมีราคามากในเวลานั้น ถ้าจะสั่งให้ทำใหม่ราคาคงจะ
 ไม่ต่ำกว่าร้อยห้าสิบชั่ง พระเจ้าองค์นั้นได้ ใช้เป็นพระเจ้าสำหรับบรมราชา
 ภิเศกมาแต่ประณมรัชกาล แต่ในเวลาเมื่อเสด็จขึ้นพระที่นั่งอัฐทิศ ราชนิ
 บัณฑิตถวายภูมิสถานพระราชอาณาเขตด้วยน้ำ ก็ทรงรับด้วยพระเจ้า
 เบญจครรรของคันทงแปดทิศ แต่พระเจ้าองค์นั้น ไม่ได้ ใช้สร้างแต่เฉพาะ
 พระเจ้าแผ่นดินองค์เดียว มีตำราว่าบันดาสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้า
 สัมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้า ซึ่งพระมารดาเป็นลูกหลวงหลานหลวงในพระ
 บรมราชวงษ์ มีไ้เช่นเจ้าฟ้าภูธรถด ถ้าพระเจ้าแผ่นดินโปรดพระราชทาน
 ให้สร้างก็สร้างได้ ไม่มีเสียดจรรไร แต่ต้องพระราชทานเองด้วยพระหัตถ์
 ไม่ได้ ใช้พราหมณ์ถวาย ได้เคยพระราชทานมาแต่เดิมหลายพระองค์ แต่ถ้า
 เจ้านายซึ่งพระมารดาไม่ได้เป็นลูกหลวงหลานหลวง ถึงจะได้รับบันดาคักัด
 ใหญ่เช่นกรมพระราชวังบวรมหาคักัดพลเดช ได้รับอุปราชภิเศกนั่งตั้ง
 ไม่มั่งเดือมเสวตรฉัตรเจ็ดชั้น แดกรมสมเด็จพระปรมานุชิตได้ทรงรับ
 สมณุตมาภิเศกนั่งตั้งไม่มั่งเดือ ก็ไม่ได้พระราชทานพระเศวตเบญจครรร
 ด้วยถือว่ากตัญญูเป็นเสียดจรรไร การที่ถือนั้นมาตามทางถกขพราหมณ์
 ซึ่งถือชาติอย่างเช่นเป็นอยู่ในประเทศอินเดีย คือเป็นชาติต้องฝ้ายจึงนับ
 เป็นชาติแท้ พราหมณ์ต้องฝ้ายจึงนับเป็นพราหมณ์แท้เป็นคน ชรามเนียม
 พระราชทานพระเศวตเบญจครรรณ ยังคงยังย่นมาจนปัจจุบันนี้ แต่พระเจ้า

เบญจครรภใหญ่ ใช้ต่อเมื่อเวดาสรงมูรธาภิเศกเป็นการใหญ่ การประจำ
 มีใช้แต่วันเถลิงศกเถลิงมพระชนมพรรษา ถ้าสรงมูรธาภิเศกสุริยอุปปรา
 จันทรปราภา ใช้พระเศวตเบญจครรภน้อย ศีตาหยกเขียวจุกเป็นดอก
 นพรัตนไม่มีเครื่องประดับอื่น ๆ แต่มีนาคหารองเหมือนพระเศวตเบญจครรภ
 ใหญ่ เมื่อพระมหाराชครุถวายพระเศวตเบญจครรภแล้ว จึงถวายน้ำพระ
 มหาสังข์ทพระหัตถ์แล้ว ถวายช้างพระขนอง เจ้ากรมปลัดกรมพราหมณ์
 ๒ ทงปวงนอกนั้นถวายพระมหาสังข์ห้าซึ่งยังเหลืออยู่ต้องค คือพระมหา
 สังข์ทอง พระมหาสังข์เงิน พระมหาสังข์นาก พระมหาสังข์งาจำเริญ
 แดสังข์ส้มฤทธิ์เครื่องมูรธาภิเศก น้ำที่พราหมณ์พฤฒิมาศถวาย เมื่อ
 พราหมณ์ถวายน้ำสังข์เสร็จแล้ว จึงเสด็จขึ้นเปลื้องพระภูษาถอด คือ
 พระภูษาขาวแดทรงสัพักขาว พระราชทานแก่พระมหाराชครุพราหมณ์
 ในขณะที่เมื่อสรงนั้นประโคนสังข์ทักษิณาวฏี สังข์อุตราวุธ บัณเฑาะพ้อง
 ไชยแตรสังข์พินพาทย์มโหรีกรมภูษามาตา ซึ่งเป็นของมีมาแต่เดิมสูญไป
 เสียในรัชกาลที่ ๔ มาจัดขึ้นใหม่ประจวบนั้นอีกสำรับหนึ่ง ถ้าวันใดเป็น
 วันที่สรงมูรธาภิเศกก็ทรงพระภูษาดังวัน แต่พิธีตั้งวันของกรมภูษามาตา
 ไม่เหมือนกันกับที่ใช้ดีตามกำลังวันอยู่ต้องตั้งคือวันพฤหัสบดี ตามที่ใครว่า
 เป็นดีก็ต้อง ภูษามาตาว่าดีน้ำเงิน วันศุกร์ซึ่งว่าเปนดีเดือนประภัสร์ฤ
 ๒ ๒ ใช้ดีน้ำเงินกนอยนั้น ภูษามาตาว่าดีเหลือง เรื่องดังเถียงกันนี้ พระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงซักไซ้ไต่เตียงพระยาอุไทยธรรม
 (เพชร) บั้พระราชโกษาเดียนหิตายคร่งหิตายคราว แก่ไม่ยอมเตย
 เปนอันขาด ว่าคงแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์มา ก็
 ได้เกิดถั่งเถียงกันแล้วคดกลงตามอย่างภูษามาตาเช่นนั้น ว่าเคยใช้มาแต่

ครึ่งกรุงเก่า เพราะตระกูลนั้นเขาเป็นภาษามาคา มาแต่แผ่นดินพระมหา
บุรุษย์เพทราชา ขึ้นเมืองตระกูลกันมาไม่ได้ขาด บิดาพระยาอุไทยธรรม
(เพชร) เป็นผู้ช่วยงานเครื่องสูงพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า เมื่อ
เสด็จกลับจากเมืองนครเสียมราฐ เมื่อจะปราบดาภิเษก เสด็จประทับ
พลับพลาหน้าวัดพระเชตุพน เวลานั้นเป็นแค้นหาดเด็กเถว รับสั่งเรียก
ให้มาช่วยงานเครื่องสูงยกย่องว่าเป็นตระกูลเก่า พระยาอุไทยธรรม
(เพชร) ก็ได้รับราชการทรงเครื่องใหญ่ มาแต่รัชกาลที่ ๓ จึงเป็นที่
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงนับถือว่าเป็นผู้มาก
การทนายหนังเรื่องส่วนนกทรงยอม ถ้าส่งมูรธาภิเษกแล้ว ก็ทรง
พระภาษาด่วนแบบภาษามาคา เว้นไว้แต่ถ้ารับเปลี่ยนทักษาคองตก
ลงยอมตามดีไหม การเรื่องเลี้ยงกันในภาษามาคาเช่นนึ่งหมกเรื่อง
หนึ่ง คือพระชฎากลับ แดพระชฎาเค็นหน ก็เป็นเรื่องที่พระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรับสั่งอยู่เสมอ แต่ทรงถือเสียว่าเป็นลัทธิ
ภาษามาคา ลัทธิอื่น ไม่เห็นทรงติดสินเด็ดขาด ถ้าจะเป็นการผิดในภาษา
มาคา ก็คงจะเลื่อนเหมือนเรื่องเครื่องแต่งตัวนางมหาสงครามที่ ที่ใด
กล่าวมาแล้วนั้น เมื่อทรงเครื่องเสร็จแล้ว ใบไม้อันใดต้องกับตัวพระ
ชนมพรรษาเดิม ก็ทรงหักคอกไม้ใบนั้น ใบไม้อันใดต้องกับเลขวันพระ
ชนมพรรษาเดิม ก็ทรงถือใบไม้ใบนั้น แล้วจึงเสด็จออกทรงสดับปกรณ์ฯฯ
ถ้าสดับปกรณ์แล้วก็ออกพระสงฆ์สวดภาตัพพะ วันนั้นมอหาดีเม พระทราย
เคียงยกกัน เมื่อเวลาพระสงฆ์ไปแล้ว ทรงสุหร่ายประพรมน้ำหอม แดใน
เวลาเมื่อพระสงฆ์ฉนมเข้านับชดทพระทรายทุกองค์ด้วย เวลาเสด็จขึ้น
แล้วคงบายศรีเวียนเทียนพระทรายเสร็จแล้ว จึงได้มีกระบวนแห่พระทราย

ออกไปส่งวัดมหาธาตุ จำนวนกระบวนแห่งมังกรนำ ๓๐ หัตถ์ ๒๐ คู่เห
นำ ๓๐ หัตถ์ ๒๐ กตองชนะ ๒๐ จำปี ๑ จำกตอง ๑ แตรงอน ๖ แตรฝรั่ง
๔ สังข์ ๑ พระทรายนั้นไปเทไว้ตามถนนวัดเฉย ๆ ไม่มีพิธีของอันใด

เครื่องไทยทานซึ่งสำหรับใช้สวดปกรณ์ในการส่งกรานคน ใช้ผ้าคู่
คือผ้าขาวเนื้อหนาขนาดผ้าห่มผืนหนึ่ง ผ้าขาวเนื้อบางขนาดผ้าห่มผืน ๓
อย่างพระภูษาถอดที่ทรงมูรธาภิเศกนั้นเอง เป็นผ้าสำหรับคฤหิ์หนึ่งห่ม
ไม่เป็นของสำหรับพระสงฆ์เลย แต่ซึ่งเกิดใช้ผ้าคู่เช่นนี้ทำบุญชมนน เห็น
ว่าจะมาจากผ้าห่มรดน้ำส่งกรานคนซึ่งใช้กันอยู่ทั่ว ๆ ไป ถึงพระเจ้า
แผ่นดินก็พระราชทานรดน้ำ พระบรมวงษานุวงษ์และข้าราชการผู้ใหญ่ที่
สูงอายุ สืบมาจนถึงปัจจุบันนี้ ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธ
ยอดฟ้าจุฬาโลกย์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จะพระ
ราชทานรดน้ำผู้ใดบ้างสืบไม่ได้ความ ได้ความแต่เพียงที่พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รับสั่งเล่าว่าได้ทรงเป็นผู้รับผ้าห่มรดน้ำรดลงไป
ตรงเจ้าครอกวัดโพธิ์ คือกรมหลวงนรินทรเทวี ซึ่งได้เป็นพระเจ้ายบรมวงษ์
เธอในเวลานั้น เมื่อเวลาเสด็จไปถึงแล้ว ท่านเคยรับสั่งเรียกกรมหมื่น
นรินทร ซึ่งเป็นพระสวามีให้มาเฝ้าสอนให้กราบเสวย ว่าเจ้าไม่ได้เป็น
เจ้าเป็นนาย กรมหมื่นนรินทร ก็มาหมอบอยู่ที่เฉยดังคำ ๆ รับสั่งเล่า
เป็นการตลกในเรื่องหนึ่งต่างหาก แต่พอได้ไต่ถามว่ากรมหลวงนรินทรเทวี
เป็นผู้ใดรัตนวงศ์หนึ่ง แต่ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้า
อยู่หัวนั้นได้ความว่า พระราชทานรดน้ำแก่พระบรมวงษ์ผู้ใหญ่ชั้นน้อยพระ
องค์ นอกนั้นหม่อมเจ้าจอมมารดาในรัชกาลที่ ๒ ซึ่งมีอายุไล่เลี่ยกับกรม
สมเด็จพระศรีสุทธาราโดยทำหอกคน ท่านพวกนั้นได้พระราชทานเงินคนละ ๒

ซึ่งด้วย ส่วนที่ทรงนำกรมสมเด็จพระศรีสุตาโดยนั้น มีผ้าตายผ้าแพร
 ขาวสองด้าม ผ้าตายกุดหนึ่งค่างหาก แพรขาว ๒ ม้วน คาคอก
 ม้วนหนึ่ง เงินตรา ๒๐ ชั่ง ในรัชกาลที่ ๔ มันทาพระเจ้าบรมวงศ์เธอ แด
 พระเจ้าฟ้างเอก เลขนามดี ซึ่งมีอายุแก่กว่าพระชนม์พรรษา ถ้าอายุ
 ครบ ๖๐ ปีถ้วน ก็ได้พระราชทานรดน้ำทุกองค์ทุกท่าน ในรัชกาลประ
 จุพนั้นก็เหมือนอย่างแบบรัชกาลที่ ๔ เว้นแต่กรมสมเด็จพระสุตาธิบดีราช
 ประยูรใช้ตามแบบกรมสมเด็จพระศรีสุตาโดย นอกนั้นฝ่ายนำได้พระราช
 ทานผ้าตายด้ามหนึ่ง ผ้าพันด้ามหนึ่ง ฝ่ายในผ้าตายทั้งสองด้าม
 ยังมีทานเรื่องซึ่งเป็นขวัญยายทวดรับเบยหัดมาแต่ในรัชกาลที่ ๔ เป็นขวัญยาย
 สมเด็จพระน้องยาเธอเจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมพระจักรพรรดิพงษ์ ได้
 พระราชทานรดน้ำผ้าตายแพรขาว ๒ ด้าม แดเงิน ๓ ชั่งเสมอมา ที่
 กล่าวนี้ด้วยเรื่องรดน้ำ เพื่อจะแสดงราชประเพณี ซึ่งพระราช
 ทานรดน้ำในเวลาดังกรณนี้ นิดด้วย แต่เพื่อจะยกเป็นเหตุพิจารณาในเรื่อง
 ผ้าคู่ตัดปักกรณด้วย จึงได้กล่าวไว้ในที่นี้ เพราะการพระราชกุศลใน
 ดังกรณนี้ น้อยข้างสืบต้นหลายเรื่องหลายอย่างนัก บัดนี้จะได้กล่าวด้วย
 เรื่องผ้าคู่ต่อไป ผ้าคู่ที่ใช้ทำบุญอยู่เป็นอย่างคฤหัสถ์นั้น คงจะออกจาก
 ผู้ที่ได้เคยรับพระราชทานผ้ารดน้ำแต่ยังมีชีวิตอยู่ แต่ถ้าจะใช้ผ้าตายผ้า
 แพรอย่างเดิม ก็จะไม่เป็นประโยชน์อันใดแก่พระสงฆ์เหล่านั้น จึงได้
 เปลี่ยนใช้เสียเป็นผ้าขาว คำที่เรียกว่าผ้าคู่นี้ดูเสียอย่างนี้จะเพราะ เข้า
 คำบาตบาตดี มีผู้ให้คู่ผ้าแก่ใคร ๆ เป็นรางวัล มีผู้ถวายคู่ผ้าแด่
 พระพุทธเจ้าเช่นโกมารภักเป็นต้น คำว่าคู่ผ้าที่ใช้มาในบาตเช่นนั้น คงจะ
 เป็นผ้าต้องผืน แต่ผืนใด ๆ สำหรับใช้ผืนหนึ่งห่มผืนหนึ่ง เพราะ

ปรกติคนในประเทศอินเดีย เวลานอนจนตลอดเวลานักก็ ยังใช้ผ้าห่ม
 ผืนโต ๆ ผ้าห่มผืนโต ๆ ต้องห่ม คนที่เป็นภคฤหัฐกับพระสงฆ์แต่งตัวจะ
 ไม่ใคร่ผิดกันนัก จะแปลกแต่ตั้งเปื่อยอมผาดพวกหนึ่ง ใช้ผ้าขาวล้วนๆ
 ต่าง ๆ พวกหนึ่ง ผ้าของภคฤหัฐเมื่อถวายพระสงฆ์ ๆ ก็ใช้ห่มห่มได้พอ
 แต่ผ้าคู่ของเรานี้ไม่ได้การอยู่ข้างจะไม่เป็นประโยชน์แก่พระเถย เกือบ ๆ จะ
 เหมือนได้พัดทางปลาเป็นของไม่มีราคาคันใด เพราะจะบริโภคใช้สอยไม่ได้
 สำหรับแต่จะให้มันแตกเปลี่ยนเท่านั้น แต่ช้อยเพราะตั้งอยู่ แต่ไม่เปลือง
 อันใดด้วยจึงยังได้ ใช้ สืบมา ผ้าคู่ของหลวงที่สำหรับสวดปกรณ์นั้น
 แต่เดิมมาก็มีแต่เฉพาะพระบรมอัฐิ พระอัฐิที่สวดปกรณ์ในท้องพระโรง
 (คือหมายเอาพระอัฐิกรมพระราชวังบวรมหาเสนาบดีรักษอยู่ด้วยหลวงด้วย)
 นอกนั้นก็ไม่มีผ้าคู่ของหลวง ใช้ ผ้าคู่ที่พระบรมวงษานุวงศ์ฝ่ายหน้าฝ่ายใน
 นำมาถวายสำหรับสวดปกรณ์ เดิมไปพระราชวังบวรบ้าง หอพระ
 นาคบ้าง ไม่ได้เฉพาะพระองค์พระอัฐิเจ้านาย ๆ ที่อยู่ในหอพระนาค
 ก็มิได้มีได้ อยู่ในหอพระนาคก็มี ถ้าพระอัฐิใดที่ไม่ได้ อยู่ในหอพระนาค
 ก็เป็นแต่กันไป ด้วยการพระราชกุศลแต่ก่อนอยู่ข้างเขม็ดแหม่มไม่มีการ
 ใหญ่โตอันใด การพระราชพิธีสำหรับแผ่นดินแต่ก่อนผ้าอาบผืนเดียวทั้งต้น
 ตลอดจนบรมราชาภิเศก การพระราชกุศลวิเศษเป็นการจรมไทยทานมาก ๆ
 พึ่งเกิดขึ้นในรัชกาลที่ ๓ ที่ ๔ แต่การสวดปกรณ์สังกรานค นั้นยังเป็นธรรมเนียม
 เก่าตลอดมาจนรัชกาลที่ ๓ เมื่อถึงรัชกาลที่ ๔ จึงโปรดให้ผ้าคู่
 ของหลวงสำหรับพระราชวังบวรและหอพระนาคขึ้น แต่ผ้าคู่สำหรับหอพระ
 นาคนั้นก็ให้ทอพระองค์เจ้านาย ทรงเลือกแต่ที่ทรงรู้จักคุ้นเคย บางองค์ทรง
 รู้จักแต่ไม่ต้องพระอัยยาไศรยก็ไม่พระราชทาน แล้วให้มณฑลภพระนามเขียน

ในผ้าเช็ดหน้าด้วยทุกพระองค์ ถึงที่ไม่ได้พระราชทานผ้าหวดงใช้ผ้าเจ้านายก็มีฉลากด้วย แปรกันแต่ที่ผ้าหวดงพระราชทานจัดพระสงฆ์ตามวัดซึ่งพระอัฐิขึ้นได้ปฏิสังขรณ์บ้าง เป็นนายค่านทำการบ้าง ถ้าไม่มีเช่นนั้นก็ใช้วัดที่เป็นวัดหลวงในแผ่นดินนั้น ฤๅวัดของพี่น้องที่สนิท ฤๅพระนั้นเป็นญาติกับพระอัฐิ เช่นพระราชพงษ์ปฏิบัติกับพระองค์โยเป็นคณ ส่วนผ้าคู่ซึ่งมีใช้ของหลวงนั้นแล้วแต่จะได้พระองค์ใด อยู่ในพวกที่ได้ผ้าคู่ของหลวงสัปดาห์ครั้งเข้าอีกเที่ยวหนึ่งสองเที่ยวเป็นพัน แต่ธรรมเนียมผ้าคู่ของหลวงนั้นคงแล้วก็เป็นการไม่สู้แน่ เมื่อเจ้านายสิ้นพระชนม์ถึงภายหลัง ถึงไม่เป็นที่ต้องพระอริยาไครยแต่ทรงเกรงใจที่พระราชทานเรื่อย ๆ เถอะ ๆ ไป เช่นกรมหมื่นอุดมก็ได้ผ้าคู่ของหลวง เกือบจะตกลงเป็นใครตายลงใหม่ได้ผ้าคู่ของหลวง ที่จัดแบ่งปันนั้นเป็นแต่ครั้งแรกครั้งเดียว ครั้นต่อมาถึงในแผ่นดินปัจจุบันนี้ เจ้านายที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงรู้จักคุ้นเคยได้ผ้าคู่ของหลวงอยู่แล้วไม่ทรงรู้จักเสียเป็นอันมาก ถ้าจะจัดการตามแบบที่วางลงแต่แรกก็ควรจะต้องเล็กน้อย คงไว้แต่ที่ทรงรู้จัก แต่ครั้นจะเล็กน้อยก็ดูกระไร ๆ มิได้อยู่ก็ต้องคงให้ไปตามเดิม ส่วนเจ้านายที่สิ้นพระชนม์ลงใหม่ก็ไม่ค่อยยกเว้นเลยเป็นผ้าคู่ของหลวงทั้งสิ้น ธรรมเนียมที่จัดผ้าคู่ของหลวงแต่ไม่ใช่ของหลวงนั้น ก็เป็นแต่การที่จัดพอให้เรียกพระยู่ ๆ ขึ้นเท่านั้น ยิ่งเรื่องแถมเล็กแถมน้อยก็มีอีกอย่างหนึ่งเป็นเช่น ๆ คือที่หนึ่งนมผ้าคู่ รูปเทียน ผ้าเช็ดปาก พัดคัมจั่ว ขวดน้ำอบ ธนบัตรยกรวดน้ำอบเสีย ธนบัตรยกรูปเทียนขวดน้ำอบเสีย ยิ่งอีกนัยหนึ่ง พระราชเทวีแดพระเจ้าลูกเธอที่เป็นผู้น้อยไม่พระราชทานผ้าคู่เปลี่ยนเป็นจั่วรดบง เพราะเป็นผู้ซึ่งไม่ควร

จะได้พระราชทานรัตนาง์กรณาค์ แต่ส่วนพระเจ้าราชวรวงษ์เธอทั้นว่า
 เปนพระราชภาคินยัแต่ก่อนพระชนม์พรรษากว่า ก็ได้ผ้าคู่เหมือนเจ้านาย
 ทงปวง ที่แทนนถเป็นการทรงพระราชดำริหค่นละคราว ผ้าตบงผ่นทั้น
 กัยมีราคาดีกว่าผ้าคู่ เพราะทรงพระกรุณาจะพระราชทานก็พระราชทาน
 ทน้อย ๆ อยู่ก็ปล่อยเรื่อยไปตามเดิม การเรองนอยข้างจะจุจกักรุงรัง
 แคเห็นไม่เปนตักถักคัณฐอันใดก็ปล่อยเรื่อยไปตามเดิม ไม่ได้เปลี่ยน
 แปลงแก้ไข

หนึ่งขั้วฐีเจ้าคุณโอยิกาทงปวง ซึ่งอยู่บ้านตมเด็จพระยาองค์
 ใหญ่บั้งองค์น้อยบั้ง จะได้พระราชทานบงส์กุดมาแต่ครั้งไรก็ไม่ทราบ
 เลย แต่ท่านพวกก้นเมอมชีวิตอยู่ได้พระราชทานรัตนาม้าแต่เดิม เพราะ
 ได้ยินคำพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรับสั่งเกล้าว่า เมื่อถึงนา
 สงกรานค์แล้ว ท่านพวกลุณย้าเหล่านมาประชุมกันที่ค้ำหนักกรมตมเด็จพระ
 พระอมรินทรามาคย์ ชินนงมณเคยงอนทั้นด้วยก้นทงหมด เจ้านายทเป็น
 หลาน ๆ พากันไปคักนารต ท่านได้เสด็จไปรดน้ำ แลเห็นหลังคุนย้าทงปวง
 ดายเหมือน ๆ กันเป็นการประหลาด จึงได้รับสั่งถามว่าทำไมหลังคุนย้า
 ทงปวงจึงตายเหมือนก้นหมดเช่นนั้น คุนย้าทงนทว่าขุนหลวงคากเขียน
 แล้วก็เล่าเรองแผ่นดินคากถวดย รับสั่งเกล้าเรองแผ่นดินคากค่อไม่เปน
 อันมาก เพราะเหตุที่ได้พระราชทานรัตนาม้าแต่ยังมีชีวิตอยู่เช่นนั้น จึงได้
 พระราชทานบงส์กุดแต่ในเฉพาะเวลาสงกรานค์คราวเดียวตมมา ครั้นพระ
 ราชทานชันเจ้าคุณโอยิกาตงไว้แล้ว เมื่อตกลตงมาถึงชันเจ้าคุณวังหลวง
 ซึ่งโปรดให้เรยกว่าเจ้าคุณพระดัมพณขวงษ์ ด้วยความททรงนับถอดตมเด็จพระ
 เจ้าพระยาองค์ใหญ่องค์น้อยเปนค้น ก็โปรดพระราชทานค่อตงมาอีกชัน

หนึ่ง แต่ในตระกูลนี้ได้รับราชการเป็นผู้ให้สัญญาใหญ่อยู่มา เมื่อถึงมา
 ออกหนึ่งก็เลยได้พระราชทานลงไปอีกหนึ่ง แต่ไม่ทั่วกัน เมื่อจะว่า
 โดยทางเชื้อสายราชินิกุล คงแต่ชั้นพระสัณห์พงษ์ลงมา ที่เป็นชั้นเดียว
 กันไม่ได้พระราชทานรศนามโดยมาก ถ้าจะเทียบกับเจ้านายวังหน้า คือ
 พระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้นที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ พระเจ้าบรมวงศ์เธอทองต้นนั้น
 ยังสนิทกว่าพวกราชินิกุลเหล่านั้นมาก แต่ที่ไม่มีพระองค์ใดได้รับพระราช
 ทานดัตถ์ปริญในเวดาส่งกราบทูลแด่สักพระองค์เดียว เพราะฉะนั้นการที่พระ
 ราชทานมั่งคั่งที่สุดในบ้านสัณห์เจ้าพระยาองค์ใหญ่ของชั้นน้อยนั้น คงนับว่า
 พระราชทานโดยการที่ทรงนับถือพิเศษ ถ้าเป็นรางวัลความชอบ ไม่ใช่ได้
 โดยเนื่องในพระวงศ์แท้ จำนวนพระสงฆ์รายวัดสำหรับพระบรมอัฐิพระ
 อัฐิ แกรายไทยทานที่ดัตถ์ปริญพระบรมอัฐิพระอัฐิขึ้นโดย่างใด จะ
 ว่ามาในหนังสือนี้จะยืดยาวเหลือเกินนักจึงขอตัดไว้ ถ้ามีโอกาศแต่เป็น
 การสมควรที่จะลงในหนังสือพระราชพิธีจะรวมเล่มจึงจะลงต่อไป ของ
 ดัตถ์ปริญรายร้อยในนักขัตฤกษ์ส่งกราบทูล มีในท้องพระโรง ๕๐๐ พระ
 ราชวัชร ๓๐๐ หอพระนาค ๒๐๐ บ้านสัณห์เจ้าพระยาองค์ใหญ่ของค
 น้อย ๒๐๐ แต่ในท้องพระโรงนี้มีของดัตถ์ปริญมากจนอีกหน่อยหนึ่ง
 คือผ้าคู่ที่พระบรมวงษานุวงศ์ฝ่ายหน้าฝ่ายในถวาย เมื่อแบ่งไปหอพระนาค
 ๓๐๐ แล้วเหลืออยู่เล็กน้อยเท่าใด เขามารวมปนกอง ๆ เท่าจำนวนพระ
 สงฆ์เท่าอัน เมื่อพระสงฆ์ถวายพระพรตาแล้วไปนั่งดัตถ์ปริญผ้าคู่ของ
 เจ้านายต่อไป แต่ก่อน ๆ มาได้องค์ดัตถ์ปริญดัตถ์ปริญเท่านั้นเคย แต่
 ทุกวันนี้ใช้เทียวเดียวรวมทบกอง แล้วจึงได้ดัตถ์ปริญราย ๕๐๐ ของหลวง
 ต่อไป

หนึ่ง^๕ตั้งแต่วันที่^๕ที่ ๔ มา เมื่อ^๕ต้น^๕สงกรานต์^๕แล้วโปรด^๕ให้^๕เชิญ^๕พระ
 บรม^๕เทว^๕ตาม^๕พระ^๕องค์^๕ แด^๕พระ^๕เทว^๕กรม^๕สมเด็จพระ^๕จอม^๕วิ^๕น^๕ทร^๕มา^๕ค^๕ย^๕
 กรม^๕สมเด็จพระ^๕ศรี^๕สุ^๕ริ^๕เย^๕น^๕ทร^๕มา^๕ค^๕ย^๕ ออก^๕ค^๕ง^๕ท^๕พระ^๕อุ^๕โบ^๕สถ^๕ว^๕ดี^๕พระ^๕ศรี^๕รัตน^๕
 ต^๕าศ^๕คาร^๕าม ให้^๕ข้าราชการ^๕ที่^๕เป^๕น^๕ข้า^๕ห^๕ด^๕วง^๕เด^๕ิม^๕เป^๕น^๕ค^๕้น^๕ได้^๕ส^๕ต^๕ป^๕กร^๕ณ^๕ใน^๕เว^๕ด^๕า
 สง^๕กร^๕า^๕น^๕ต์ ก็^๕มี^๕พระ^๕บรม^๕วง^๕ษา^๕น^๕วง^๕ษ^๕เ^๕้า^๕ย^๕ใน แด^๕ข้าราชการ^๕บาง^๕ค^๕ง^๕ที่^๕ไม่
 ได้^๕เป^๕น^๕ข้า^๕ห^๕ด^๕วง^๕เด^๕ิม^๕พ^๕ด^๕ย^๕ไป^๕ส^๕ต^๕ป^๕กร^๕ณ^๕เ^๕้า^๕ง ท^๕้าว^๕ร^๕ค^๕ณ^๕า^๕น^๕น^๕ต์ (มา^๕โดย)
 เป^๕น^๕ผู้^๕เ^๕ย^๕ว^๕บ^๕อ^๕ก^๕ก^๕ถ^๕า^๕ว^๕ร^๕ก^๕ข^๕ว^๕น ไม่^๕เป^๕น^๕การ^๕กะ^๕เ^๕ก^๕ณ^๕ก^๕อ^๕น^๕ใด ก็^๕มี^๕การ^๕ส^๕ต^๕ป^๕กร^๕ณ^๕
 ทุ^๕ก^๕ปี พระ^๕สง^๕ษ^๕อ^๕ย^๕ใน^๕ห^๕้า^๕ห^๕ก^๕ว^๕ดี วัด^๕เ^๕ก^๕ย^๕ว^๕หนึ่ง^๕เ^๕้า^๕ง^๕ด^๕อ^๕ย^๕เ^๕ก^๕ย^๕เ^๕้า^๕ง^๕ด^๕า^๕ม
 เ^๕ก^๕ย^๕เ^๕้า^๕ง แด^๕ว^๕ท่า^๕บ^๕า^๕ญ^๕ผู้^๕เ^๕ย^๕ว^๕เ^๕ก^๕ย^๕ว^๕ร^๕าย^๕ร^๕น^๕ด^๕ว^๕ย^๕พระ^๕ร^๕า^๕ษ^๕ก^๕ุ^๕ศ^๕ ค^๕ิ^๕ด^๕ิ^๕ุ^๕ไทย
 ท^๕า^๕น^๕ที่^๕ไป^๕ท^๕า^๕บ^๕ญ^๕ก^๕ัน^๕ปี^๕หนึ่ง^๕ก^๕อ^๕ย^๕ใน^๕ไม่^๕เ^๕ก^๕ย^๕ห^๕้า^๕ซ^๕ง^๕ซ^๕น^๕ไป คร^๕น^๕มา^๕ด^๕ัง^๕เ^๕่น^๕ค^๕ิน
 ป^๕ระ^๕จ^๕ุ^๕น^๕น^๕ง^๕เ^๕ย^๕พระ^๕บรม^๕เท^๕ว^๕ค^๕ษ^๕น^๕อ^๕ก^๕อ^๕ง^๕ค^๕ห^๕ึง แด^๕ข้า^๕ห^๕ด^๕วง^๕เด^๕ิม^๕ใน^๕กรม
 ส^๕ม^๕เ^๕ด^๕จ^๕พระ^๕เท^๕พ^๕ค^๕ิ^๕ร^๕ิน^๕ทร^๕า^๕มา^๕ค^๕ย^๕ ขอ^๕ให้^๕เชิญ^๕พระ^๕เท^๕ว^๕ค^๕กรม^๕ส^๕ม^๕เ^๕ด^๕จ^๕พระ^๕เท^๕พ^๕
 ค^๕ิ^๕ร^๕ิน^๕ทร^๕า^๕มา^๕ค^๕ย^๕อ^๕ก^๕อ^๕ง^๕ค^๕ห^๕ึง ผู้^๕ส^๕ต^๕ป^๕กร^๕ณ^๕ก็^๕มา^๕ก^๕ซ^๕น ร^๕ว^๕ม^๕ไทย^๕ท^๕า^๕น
 ก็^๕มา^๕ก^๕ซ^๕น^๕ด^๕ัง^๕เ^๕ด^๕ซ^๕ง^๕แ^๕บ^๕ด^๕ซ^๕ง คร^๕น^๕เม^๕ื่อ^๕ท^๕้าว^๕ร^๕ค^๕ณ^๕า^๕น^๕น^๕ต์ (มา^๕โดย) บ^๕อ^๕ก^๕ซ^๕ร^๕า
 ไป^๕แล้ว ท^๕้าว^๕ศรี^๕ส^๕ัจ^๕จา^๕เป^๕น^๕ซ^๕ร^๕อยู่^๕ค^๕ด^๕อ^๕ค^๕มา^๕จ^๕น^๕กระ^๕ท^๕ง^๕ด^๕ัง^๕ท^๕้าว^๕ร^๕จ^๕ัน^๕ท^๕ร^๕ค^๕น^๕
 ไม่^๕ร^๕ู้^๕ว^๕า^๕ไป^๕เ^๕ก^๕ณ^๕ก^๕ัน^๕ก^๕ย^๕ไป^๕เ^๕ก^๕ย^๕ว^๕เ^๕ก^๕ย^๕ว^๕ร^๕าย^๕ก^๕ว^๕้าง^๕ว^๕าง^๕อ^๕ก^๕ไป ฤ^๕า^๕จะ^๕เป^๕น^๕ค^๕ว^๕ย^๕
 ผู้^๕ซ^๕ง^๕ท^๕า^๕บ^๕ญ^๕เมื่อ^๕เ^๕ย^๕ซ^๕น^๕ค^๕า^๕ม^๕ส^๕่ว^๕น^๕อ^๕ย^๕าง^๕ไร เ^๕เ^๕น^๕ว^๕าง^๕ซ^๕น^๕ไป^๕ด^๕ัง^๕เ^๕ก^๕อ^๕บ^๕ย^๕ส^๕บ^๕ซ^๕ง^๕
 ข้า^๕พ^๕เจ้า^๕เ^๕็น^๕ว^๕า^๕เ^๕น^๕ส^๕ต^๕ป^๕กร^๕ณ^๕มา^๕ก^๕เ^๕ล^๕ือ^๕เ^๕ก^๕น^๕ก^๕ เว^๕ด^๕า^๕ที่^๕จะ^๕ท^๕า^๕ก^๕ี^๕ไม่^๕ไ^๕คร^๕ว^๕พ^๕
 พระ^๕สง^๕ษ^๕ได้^๕ไป^๕อ^๕ง^๕ค^๕ด^๕ะ^๕เ^๕ย^๕ง^๕อ^๕ง^๕ค^๕ด^๕ะ^๕ด^๕ัง^๕ก^๕ี^๕ไม่^๕ได้^๕เป^๕น^๕ป^๕ระ^๕โย^๕ชน^๕อ^๕น^๕ใด^๕น^๕ก^๕ เ^๕็น^๕
 ว^๕า^๕ว^๕ดี^๕พระ^๕ศรี^๕รัตน^๕ต^๕าศ^๕คาร^๕าม ก็^๕เป^๕น^๕ส^๕ถ^๕า^๕น^๕ที่^๕ท^๕ร^๕ง^๕ส^๕ว^๕าง^๕ท^๕ร^๕ง^๕ป^๕ฏิ^๕ด^๕ัง^๕ซ^๕ร^๕ณ^๕มา
 ค^๕ว^๕ย^๕ก^๕ัน^๕ทุ^๕ก^๕พระ^๕องค์^๕ พระ^๕ไทย^๕ของ^๕พระ^๕บรม^๕อ^๕ฐ^๕ิ^๕พระ^๕อ^๕ฐ^๕ิ^๕น^๕ั^๕น^๕ก็^๕ย^๕่อ^๕ม^๕ท^๕ร^๕ง
 เ^๕ื่อ^๕ม^๕ได้^๕ใน^๕พระ^๕ม^๕หา^๕ม^๕ณ^๕ร^๕ั^๕ค^๕น^๕ป^๕ฎิ^๕มา^๕กร^๕เป^๕น^๕อ^๕น^๕มา^๕ก^๕ จึง^๕ได้^๕ขอ^๕แบ่ง^๕เ^๕น^๕ส^๕ค^๕ย^๕

ปกครองได้ขึ้นใหม่ไว้เป็นเงินสำหรับรักษาวัดพระศรีรัตนดาศดาราม
คงให้สดับปรณแต่พอได้เล็กน้อยกับที่เคยสดับปรณมาแต่ก่อน เหลือนั้น
ได้มอบให้กอมมิตต์ ซึ่งจัดการรักษาวัดพระศรีรัตนดาศดารามใช้ ในการ
วัด ในบั้นได้เงินถึงสิบสี่ชั่งเศษ

ในการส่งกรานคน แต่ก่อนมาพระเจ้าแผ่นดินต้องส่งนำพระพุทธรูป
แด่พระสงฆ์ แต่เฉพาะที่กล่าวมาแล้ว ครั้นมาถึงในแผ่นดินพระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีเสด็จออกส่งนำพระมหามณเฑียร
ปฏิมากรที่วัดพระศรีรัตนดาศดารามเพิ่มขึ้น เมื่อสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ
เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ ทรงสำเร็จพระปฐมบรมราชพิธีที่หอพระนาค
เป็นการพิเศษครั้งนั้นก่อน ที่เสด็จพระราชดำเนินเองสดับปรณนม
มาแต่เดิมแล้ว ถึงการเวียนเทียนนั้นก็มีทั้งครุฑสามวันส่งกรานที่สามวัน
แต่เดิมมาแล้ว ดอกไม้เพลิงซึ่งจุบุชาในเวลานักขัตฤกษ์เช่นนี้ เกิดขึ้น
แต่รัชกาลที่ ๔ มา ในเวลาส่งกรานนี้ก็มีด้วยทุกคืนทั้งสามวันฤกษ์วัน
ตามเวลาที่กำหนดส่งกรานนี้ เป็นสามวันฤกษ์วัน

อนึ่งวัดพระเชตุพนนั้น ก็เป็นธรรมเนียมเก่ามาแต่แผ่นดินพระบาท
สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในส่งกรานที่สามวันเปิดให้ช่างในออก
ส่งนำพระ คีเข้บัณฑิต ไปรยทานแต่เที่ยวเดินแต่เช้าจนเย็น กันจน
เหมือนอย่างพระเมรุทองสามหลวง เปนที่ชาววังไปเที่ยววันเรึงสนุก
สนานมากตลอดมา ครึ่งหนึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
เสด็จพระราชดำเนินออกกวัดพระเชตุพน เสด็จออกทางถนนข้างใน ไปรด
ให้เจ้าจอมเอ้าแก่แท่นเอ้าแก่ต่างตัวเป็นคำรวนึ่งสองมักลาย สรวน
ให้เจ้าหม่อมเอ้ากระบับขับใน สรวนเสื่อครุยชั้นนอก ผ้าโพกศีรษะพาย

กระทบแต่เดี๋ยวจึงเหมือนอย่างคำรวจแต่เดี๋ยวจุฬายาตราอยู่ในเวลานั้น
 เมื่อถึงพระอุโบสถก็มีพนักงานชำระพระบาท ถ่มมพัดเรือนถวายเทียน
 ชนวนล้วนแต่เจ้าแก้วพนักงานแต่งตัวเป็นผู้ชายทั้งสิ้น ข้าพเจ้าจำได้แต่ว่า
 เป็นการสนุกสนานกันมาก แต่จะเล่าให้ละเอียดก็เดี๋ยวก็พินเพื่อนไป
 ด้วยเวลานั้นยังเด็กอยู่เข้าใจว่าแต่เดี๋ยพระราชนัดดาคนเดียวเท่านั้น แต่
 จะมีเวลาอื่นที่จำไม่ได้ อ้ออย่างไรไม่ทราบเลย ครั้นมาถึงแผ่นดินปัจจุบัน
 นี้ พระพุทธบรมชนกซึ่งแต่เดิมอยู่ที่หอพระเจ้า เชิญย้ายไปอยู่ที่พุทธรัตน
 ถัดกัน แลมีพระสถูปกำไลทองขึ้นบนพุทธมณฑลเขี้ยว ก็ต้องแต่เดี๋ยพระ
 ราชนัดดาไปตั้งหน้าเพิ่มขึ้นอีก จึงรวมเป็นการที่ต้องแต่เดี๋ยพระราชนัดดา
 ในวันถึงคึกคักหลายแห่ง คือของคณบดีตั้งแต่ตั้งหน้าพระบนหอพระจน
 ตลอดตักศิลาพระบรมอัฐิแล้วเสร็จ เดี๋ยขึ้นแล้วเลี้ยงโต๊ะเข้าแซ่
 พระบรมวงษานุวงศ์ ในเวลากลางวัน แล้วทรงไปประทานอัฐิทองแดง
 ใหม่ ๆ ไปจนเวลาเย็นพดบ ตั้งหน้าพระพุทธบรมชนกน้อยแลพระสัมพุทธ
 พรโรณาภาศ ซึ่งประดิษฐานอยู่บนพระที่นั่งจักรกริมหาปราสาทชั้นสูง
 แล้วแต่เดี๋ยพระราชนัดดาพระพุทธรูปมณฑลเขี้ยวตั้งหน้าพระพุทธรูปสี่องค์ ซึ่งอยู่มุขใต้
 แลพระสถูปซึ่งอยู่กลางพระที่นั่ง แล้วจึงแต่เดี๋ยพระราชนัดดาพระพุทธรูป
 ถัดกันตั้งหน้าพระพุทธบรมชนก แลเมื่อเวลาพระที่นั่งยังไม่ตั้งชำระมากนัก
 แต่เดี๋ยพระราชนัดดาพระที่นั่งบรมพิมาน ตั้งหน้าพระพุทธรูปเท่าพระชนม
 พุทธราชกาลที่ ๔ แล้วแต่เดี๋ยพระ ราชนัดดาออกกวัดพระศรีรัตนดาศดาราม
 ทางพระที่นั่งอนันตสมาคมฤาทางประตูแดงราชกิจ ตั้งหน้าพระมหามณ
 ีรัตนปฏิมากร พระสัมพุทธพรรณี พระพุทธรูปอดฟ้าจุฬาโลกย์ พระ
 พุทธเลิศหล้านภาไลย แลพระคันธารราษฎร์ นมัสการเสร็จแล้วพราหมณ์

จึงจุตแคว่นเวียนเทียนบายศรี ซึ่งสมโภชพระพุทธรูปเช่นนี้ไม่ใช่ของบริโภคน
 ต่าง ๆ อย่างเช่นกด้ามาแต่ก่อน จานซึ่งจัดปากบายศรีใช้ดอกไม้สดดี
 ต่าง ๆ ประดับทั้งต้น ครั้นเมื่อเวียนเทียนเสร็จแล้วเสด็จพระราชดำเนินทาง
 หลังพระอุโบสถสู่หอราชกรมานุสรณ์ ตรงหน้าแท่นมัสการพระพุทธรูป ซึ่ง
 ทรงพระราชอุทิศถวายพระเจ้าแผ่นดินกรุงทวารวดีศรีอยุธยาโบราณ แล้ว
 เสด็จหอราชพงษานุสรณ์ ตรงหน้าแท่นมัสการพระพุทธรูปซึ่งทรงพระราช
 อุทิศถวาย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสี่พระองค์ ในกรุงรัตนโกสินทร์
 แต่ก่อนมาเมื่อทรงนมัสการทั้งสองหอแล้ว เสด็จพระราชดำเนินทางพระ
 เบริงด้านควนตกไปหอพระนาคทศเดว ครั้นเมื่อวัดน โกสินทร์ศกปี
 ที่ ๓๐๓ คือบรรจบครบ ๓๐๐ ปีตั้งแต่สร้างกรุง ถอดองค์พระศรีรัตน
 ต้าศคารามแล้ว ทรงพระราชดำริว่าทพระมณฑปแดพระศรีรัตนเจดีย์
 ถ้าไม่เสด็จพระราชดำเนินอยู่เสมอ ก็ชำรุดชุกโสมไป จึงได้เสด็จ
 พระราชดำเนินนมัสการพระไตรปิฎกบนพระมณฑปก่อน แล้วจึงเสด็จ
 นมัสการพระสถูปในพระศรีรัตนเจดีย์ แล้วเสด็จลงทางซุ้มประตูด้านเหนือ
 สู่หอพระนาค นมัสการต้นนิโครธแถวพระวิหารยอด ซึ่งอยู่ใกล้เคียงที่
 นั้นด้วย แล้วจึงได้สถาปนาที่หอพระนาคนั้น แต่เดิมแปลว่าไว้พระพุท
 รูปต่าง ๆ หลายสิบองค์ หุ้มทองบ้างหุ้มเงินบ้างหุ้มนากบ้าง ทั้งรูปพระ
 เชษฐบิดร คือรูปสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ซึ่งสร้างกรุงทวารวดีศรีอยุธยา
 โบราณ ที่แปลงเป็นพระพุทธรูปเสียแล้วนั้น ก็ประดิษฐานอยู่ด้วย
 พระอิฐสีเจ้านายซึ่งไปอยู่ในหอพระนาคนั้น เก็บอยู่ในตู้ผนังข้างหลังพระ
 วิหาร แปลแต่เวดาสังกรานต์ก็เชิญมาตั้งบนม้านั่งตักปกรณณ์ดัดสนรุงรัง
 มาก ในครั้งเมื่อทรงปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดารามครั้งนั้น โปรด

ให้เชิญพระพุทธรูปทั้งปวงนั้น ขึ้นไปไว้เสียบนพระวิหารยอด จัดหอ
พระนาถไว้เป็นที่เก็บพระอัฐิเจ้านายอย่างเดี๋ยว พระอัฐิที่ไม่มีพระโกษชู
แปนแต่ห่อผ้ากองๆ ไว้แต่ก่อนนั้น ก็ให้ม้พระโกษชูปิดทองมันจุไว้ทั้งสี่
แปนการเรียบร้อยดีขึ้นกว่าแต่ก่อน การสถาปนาถนนก็เหมือนกันกับที่
กล่าวมาแล้วด้วยเรื่องของการสถาปนาแต่ก่อนนั้น เมื่อสถาปนาเสร็จแล้ว
เสด็จพระราชดำเนินกลับทางพระระเบียงด้านตะวันตก

การเสด็จพระราชดำเนินวัดพระเชตุพนนั้น บางปีก็มีบ้าง ถ้าเสด็จ
พระราชดำเนินแล้ว ก็มักจะเปนวันมหาสงกรานต์ฤกษ์วันเนา ซึ่งไม่มี
พระราชธุระมาก เสด็จทางในแต่ไม่มีกระบวนแห่เหมือนอย่างในรัชกาล
ที่ ๔ ถ้าเปิดวัดพระเชตุพนแล้วก็โปรดให้ม้พนักงานคอยเก็บเงิน ถ้า
เปนไพร่ๆ ก็เสียเล็กน้อยตามแต่จะมีใจศรัทธา ถ้าเป็นผู้ศักดิ์สูงแต่เพียง
หนึ่งจนถึงกงค้ำตั้ง สงกรานต์สามวันมีหนึ่งได้อยู่ในสามชั้นเสด็จขึ้น
ถวาย พระพิมพ์ ธรรม สำหรับ ปฏิสังขรณ์ปักกวาดกลางหน้าถอนต้นไม้ ในวัด
ตั้งแต่พระวิหารชุดโชมลงมา คนที่ออกวัดพระเชตุพนก็น้อยไปกว่าแต่
ก่อน ในปีหนึ่งสองปีไม่ได้เปิด

อนึ่งพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์ ซึ่งเป็น
พระบรมราชูปถัมภ์อาจารย์ เสด็จสถิตอยู่ด้วยคฤหาสน์วิหาร สัมเด็จพระ
พุทธโฆษาจารย์ ซึ่งเป็นพระกรรมวาจาจารย์ สถิตอยู่ด้วยคฤหาสน์ประดิษฐาน
เมื่อพ้นจากวันสงกรานต์ไปวันหนึ่งบ้างสองวันบ้าง เสด็จพระราชดำเนิน
ไปถวายไตรจักรผ้าเนื้อดีสร้างเป็นภาพพิเศคอีกส่วนหนึ่ง เมื่อเสด็จ
พระราชดำเนินถึงพระอารามเช่นนั้น ก็ทรงนมัสการสร้างหน้าพระพุทธชินศรี
พระมหาเจดีย์ พระศรีวิสาขดา พระพุทธไสยาสน์ พระศรีมหาโพธิ์ แดพระ

ฉลาดดวงใจ อาจจะเอาไชยชนะพวกพ้องได้ ราวกับว่าไปทัพไชย
ชนะอย่าง^๕เคย ๆ อะไรมานะ

การที่^๕ถือว่า^๕เล่น^๕เบี้ยไม่เป็นการเสียหายนะใด ในเวลานักชัฏฤกษ์
เช่น^๕นี้ ก็เพราะเป็นการที่ได้อนุญาตเป็นพยานว่าเจ้าแผ่นดินไม่ขัดขวาง
ห้ามปรามฤาพลอยเห็น^๕สนุน^๕กันด้วย จึงได้ยกหัว^๕เบี้ยพระราชทานให้
นักชัฏฤกษ์^๕ละ ๓ วัน การที่พระเจ้าแผ่นดินอนุญาตฤาทรงเห็น^๕ดีด้วยใน
เรื่องเล่น^๕เบี้ย^๕นก^๕คงจะเป็นความจริง แต่คงจะเป็นพระเจ้าแผ่นดินบางองค์
เช่นขุนทดดวงตากเจ้ากรุงธนบุรี ไป^๕ที่เมืองนครศรีธรรมราชได้พระราชทาน
เงินให้^๕ผู้พายเล่น^๕กำ^๕ถั่ว^๕นำพระที่นั่ง ถึงเอาขันตักเงินแจก ความประสงค์
ที่ขุนทดดวงตากทำเช่น^๕นี้ เพราะตัวท่านเองอยู่ข้างจะเล่น^๕เบี้ย^๕จดีอยู่^๕แล้ว^๕นั้น
ประการหนึ่งท่านก็เห็นใจกันกับพวกทหารทั้งปวง ว่าการสนุน^๕กัน อะไรมิได้เสมอ
เล่น^๕เบี้ย ประสงค์จะให้ทหารเป็น^๕ที่^๕ร^๕เริง^๕ดื่ม^๕ความ^๕ลำบาก^๕ที่^๕ต้อง^๕ทน^๕ยาก
จึงได้ปล่อย^๕ให้^๕เล่น^๕เบี้ยเป็นการเอาใจ แต่เพราะการเล่น^๕เบี้ยเป็นการไม่ดี
ได้^๕สนุน^๕กัน^๕สนาน^๕เสีย^๕แล้ว^๕ก็^๕ชวน^๕ให้^๕คิด เมื่อเข้ามาถึงในกรุงแล้ว^๕ก็^๕ยัง^๕เล่น
ต่อไป^๕บ่อย ๆ การที่เล่น^๕เบี้ย^๕นั้น^๕ยอม^๕มั่ง^๕หมาย^๕จะ^๕ต่อสู้^๕เอา^๕ทรัพย์^๕กัน^๕แลก^๕กัน
ผู้^๕ซึ่ง^๕มี^๕อำนาจ^๕วาสนา^๕เสมอ^๕ ๆ กัน^๕เล่น^๕ด้วย^๕กัน เมื่อ^๕ความ^๕ปราถนา^๕อยาก^๕ได้
นั้น^๕ถ้า^๕ขึ้น^๕กัน^๕ก็^๕ให้^๕ฉ้อ^๕ฉน^๕บิต^๕พลั่ว^๕คุด^๕โก่ง^๕กัน^๕ไป^๕ต่าง ๆ ส่วน^๕ผู้^๕ซึ่ง^๕มี^๕วาสนา
มาก^๕เล่น^๕กับ^๕ผู้^๕มี^๕วาสนา^๕น้อย เช่น^๕เจ้านาย^๕เด็ก ๆ ฤา^๕เจ้านาย^๕ผู้^๕ใหญ่^๕บาง
องค์^๕ซึ่ง^๕เขา^๕เล่า^๕กัน^๕มา เล่น^๕ไฟ^๕กับ^๕ข้า^๕หดวง^๕แถม^๕หาด^๕เล็ก^๕ก็^๕ต้อง^๕ถวายเป็น
ถวายเป็น^๕เก้ ไม่^๕ถวายเป็น^๕ชัฏ^๕เคื่อง^๕ไป ก็อย่าง^๕เช่น^๕ขุนทดดวงตาก ซึ่งเป็น^๕พระ
เจ้าแผ่นดิน^๕มี^๕อำนาจ^๕มาก^๕เห็น^๕ปาน^๕นี้ เมื่อ^๕มี^๕ความ^๕ปราถนา^๕ขึ้นมา แต่
เอา^๕ไสร^๕ยความ^๕มัว^๕เมา^๕ในเรื่อง^๕อื่น^๕ซึ่ง^๕ทำให้^๕สติ^๕เลือน^๕ลหาย^๕ด้วย จน^๕ถึง^๕การ

บ้านเมืองคิดแต่จะหาทรัพย์สินสมบัติโดยทางเดินเบียด ^๕ก็รูดเร่งทรัพย์สินสมบัติ
 คนทงปวง ^๕เป็นหนหลุดวงไปทงบ้านทงเมือง จนภายหลังถึงไม่ต้องเดิน
 เบียดเร่งเอาได้เปล่า ๆ ^๕น้ำใจชั่วของขุนหลวงคากัน ^๕เกิดขึ้นด้วยการ
 เดินเบียดเป็นต้น ^๕ถึงโดยว่าแรกคิดจะเป็นอุบายที่ดีตามเวลาต้องการ
 ผลที่ออกภายหลังก็ไม่เป็นผลอันดีแก่คนแลผู้อื่น ^๕พากันได้ทุกข์ยาก
 ลำบากไปทั่วหน้าตลอดจนถึงตัวเอง ^๕เพราะเหตุฉนั้นถึงแม้ว่าพระเจ้าแผ่นดิน
 ดินภายหลัง ^๕จะมีได้เลิกรกรรมเนี้ยมยกหัวเบียดพระราชทานในเวลาตรุษ
 เวลาสงกรานต์เสียก็ ^๕แต่ก็ไม่ได้โปรดให้เดินเบียดในพระราชวัง ^๕ฤ
 ทรงสรรเสริญการเดินเบียด ^๕ว่าเป็นการสนุกสนานอย่างหนึ่งอย่างใดเลย
 เพราะเหตุที่พระบรมราชวงษ์ประจัน ^๕พระเจ้าแผ่นดินดำรงอยู่ในคุณ
 ความประพฤติกี่ ๓ ประการ ^๕คือไม่ทรงประพฤติดทงสรรเสริญ ^๕ใน
 การที่เพนนักเลงเดินเบียดการพนันอย่าง ๑ ^๕ไม่ทรงประพฤติกในการดื่มสุรา
 เมรัยแต่เกลียดกันมิให้ผู้อื่นประพฤติกอย่าง ๑ ^๕ไม่ทรงประพฤติกดองในสัตว์
 ที่เพนอักษมนียฐานอย่าง ๑ ^๕เป็นความประพฤติกซึ่งพระเจ้าแผ่นดิน ^๕ใน
 พระบรมราชวงษ์ได้ทรงจดเว้นเป็นขาดสืบ ๆ กันมา ^๕พระบรมราชวงษ์
 จึงได้ตั้งปกครองแผ่นดินอยู่ยืนยาวกว่าบรมราชวงษ์อื่น ๆ ^๕ซึ่งได้ปกครอง
 แผ่นดินมาแต่กาลก่อนแล้ว ^๕บ้านเมืองก็เจริญสมบูรณ์ปราศจากเหตุการณ์
 ภายใน ^๕ซึ่งจะให้เพนที่ต้งตั้งเทือนหวาดหวั่นแก่ชนทงปวง ^๕ไม่มีตัว
 อย่างในพระราชพงษาวดารระยะใดตอนใดจะเทียบเคียงถึง ^๕เพราะฉนั้น
 เมื่อกล่าวถึงการยกหัวเบียดพระราชทานในเวลาสงกรานต์ ^๕ซึ่งจะไม่
 กล่าวถึงก็จะเป็นอันไม่ได้กล่าวข้อความเต็มบริบูรณ์ ^๕ในพระราชกุศล
 สำหรับเดือนห้า ^๕จึงต้องกล่าว ^๕แต่ขอเดือนพระบรมวงษานุวงษ์ ^๕แ

ข้าราชการบัณฑิตจะได้อ่านหนังสือใหม่สดทุกใจ ถึงแม้ว่าโดยกหวิสัย
พระราชทานดังนี้ ก็มีโดยกพระราชนิพนธ์โดยพระราชนิพนธ์จะให้เห็น
เบี่ยงกันให้สบาย เป็นแต่พระราชทานไปตามประเพณีซึ่งมีมาแต่ก่อน โดย
ทรงพระมหากรุณาแก่ชนทั้งปวงว่า ได้เคยรับประโยชน์อันใดแล้วก็ไม่
มีพระราชหฤทัยที่จะให้ยกถอนเสีย แต่การเห็นเบี่ยงนั้น เป็นที่ไม่ต้อง
พระอภัยราศียาทุก ๆ พระเจ้าแผ่นดิน เพราะฉะนั้นควรที่พระบรม
วงษานุวงษ์และข้าราชการ ผู้ซึ่งมีความนับถือเคารพต่อพระบารมีและพระ
เดชพระคุณพระเจ้าแผ่นดินสืบ ๆ กันมา ควรจะคิดคริตรองให้เห็นโทษ
เห็นคุณตามที่จริง แดงดเว้นการสนับสนุน แต่การหาประโยชน์ในเรื่องเงิน
เบี่ยงเสีย จะได้ช่วยกันบริหารการฉลองพระเดชพระคุณทูลบำรุงแผ่นดิน
เพิกถอนความชั่วในเรื่องเงินเบี่ยงซึ่งอบรมอยู่ในสันดานชนทั้งปวง อัน
อยู่ในพระราชอาณาเขต เป็นเหตุที่จะเห็นถึงความเจริญของบ้านเมือง
ให้เสื่อมสูญไป ด้วยกำลังที่ช่วยกันมาก ๆ แต่เป็นแบบอย่างความประ
พฤติให้คนทั้งปวงเขาอย่าง ตามคำนักปราชญ์อมกต่างไว้ ว่าการทำ
ให้เห็นเป็นแบบอย่างง่ายกว่าที่จะสั่งสอนด้วยปาก ถ้าเจ้านายขุนนาง
ประพฤติกการเห็นเบี่ยงอยู่คราบใด คนทั้งปวงก็ยิ่งเห็นว่าไม่ดีเป็นการเสีย
หายมาก ผู้มีบัณฑิตก็ตั้งใจยังประพฤติอยู่ ถ้าผู้มีบัณฑิตก็ตั้งใจเห็น
ให้เห็นว่าความประพฤติเช่นนั้น เป็นของคนที่ไม่ดีเข้าประพฤติแล้ว ถึง
แม้ว่าจะเลิกขาดสูญไปไม่ได้ก็คงจะเบาบางลงได้เป็นแท้

การพระราชกุศลในนักชกฤกษ์สงครามนี้ หมดเพียงเท่านั้น

คำตักเตือนนวนมหาสงคราม

ถ้าเสด็จพระราชดำเนินเพียงพระองค์เดียวของพระเจ้าอยู่หัว มหาดเล็ก
 ต้องเตรียมเทียนพานซึ่งสำหรับนมัสการพระพุทธรูปในวันนั้น แต่ต้อง
 คอยเชิญเสด็จพระเจ้าอยู่หัวไปทรงจุดเทียนเข้ามณฑล แล้วรับพระสุหร่าย
 เงินไปคอยถวายสำหรับสร้างพระทรายด้วย เวลาค่ำส่งคนนำของ
 พระชนมพรรษา ภาษามาตากอยรับดอกไม้ ซึ่งทรงจบพระหัตถ์ แล้ว
 ขนไปรายนำพระพุทธรูปเท่าพระชนมพรรษา แล้วรับพระสุหร่ายลงยา
 ราชวงศ์คอยถวายสร้างพระพุทธรูปด้วย ในวันเฝ้าเวลาเช้าส่งนำพระ
 ภาษามาตาก้องรับพระสุหร่ายลงยาราชวงศ์ มหาดเล็กรับพระสุหร่ายเงิน
 ถวายสร้างพระสงฆ์ แลภาษามาตารายดอกไม้้นำพระเหมือนกันทั้งเข้า
 ทั้งเย็น วันเถลิงศกมหาดเล็กต้องคอยถวายเทียนชนวน ทรงจุดเครื่อง
 ทองน้อยที่พระบรมอัฐิ อาตักษณัฎฐากพระนาม เวลาค่ำคงจะเสด็จ
 พระราชดำเนินวัดพระศรีรัตนศาสดารามไม่ว่าใครขาด พานเทียนสำหรับ
 ในพระอุโบสถ สำหรับหอราชกรมานุสร หอราชพงษานุสร สำหรับพระ
 มณฑป สำหรับพระเจ้าอยู่หัว สำหรับคัมภีร์ไตรปิฎก สำหรับวิหารยอด สำหรับ
 หอพระนาคเอง ต้องตะโกนเวลาย่อยอยู่นิ่ง ถ้าจะให้ดีแล้วคว
 ้นายหุ้มแพรนายรองถือเองตามเสด็จให้คิด ๆ ไป ต้องจะไม่รู้เสียเกียรติ
 ยศแต่หนักหนาอันใดนัก ดีกว่าต้องวิ่งเถลี่ยกถาเรียกมหาดเล็กเฝ้า
 ทางเสด็จพระราชดำเนินตำรวจก็มักจะไม่มีใครจำได้ว่าอย่างไร มักนำไป

เกือบแล้วเกือบเล่าแทบทุกปี ก็เฝ้าแต่ตั้งพระราชดำเนิรเข้าทางประตูพระ
 ระเบียบด้านขวานออก เสด็จไปนำศาลารายข้างเหนือเข้าช่องกำแพงแก้ว
 ด้านเหนือ ขึ้นพระอุโบสถด้านหน้าพระทวารข้างใต้ ทรงจุดเครื่อง
 นมัสการทองใหญ่แล้วส่งหน้าพระพุทธรูป แด่ทรงจุดเครื่องนมัสการตาม
 หน้าพระ ในขณะนั้นพราหมณ์จุดเทียนเบิกแว่นที่เดียว ไม่ต้องรอให้
 นมัสการแล้ว คำนวณซึ่งขึ้นไปเวียนเทียนอยู่ในพระอุโบสถนั้น พอเทียน
 เข้าแว่นต้องตงมากอวยรับเสด็จพระราชดำเนินอยู่หลังพระอุโบสถ จะเสด็จ
 พระราชดำเนินลงทางพระทวารหลังพระอุโบสถข้างใต้ ขึ้นหอราชกรมา
 นุ์รก่อนแล้วจึงหอราชพงษานุ์ร เมื่อเสด็จจากหอราชพงษานุ์รออก
 ทางช่องกำแพงแก้วหลังพระอุโบสถด้านเหนือ ขึ้นชุมประตูตรงพระเจดีย์
 ด้านใต้ แล้วไปขึ้นพระมณฑปทางพระทวารด้านขวานตก เสด็จกลับ
 ทางเดิมขึ้น ขึ้นช่องคูหาพระศรีรัตนเจดีย์ด้านขวานออก แล้วเสด็จออก
 ทางช่องคูหาด้านเหนือ ตรงไปลงชุมประตูด้านเหนือทรงบุษาคันนิโครธ
 แด่วิหารยอด แล้วเสด็จเข้าหอพระนาค เวลากลางคืนเสด็จตามพระระเบียบ
 ด้านขวานตกออกประตูด้านขวานตก

เสด็จพระราชดำเนินวัดบวรนิเวศน์ พานเทียนมหาดเล็กเกิดความ
 อย่างยิ่งทุกปี พนักงานนมัสการก็ยังไมรู้ ลึก เทียนที่จุดไปยังไม่พอ
 ถ้ามหาดเล็กผู้ใดจะรับเทียนตรวจเสียด้วยได้จะดี ที่นมัสการที่วัดบวร
 นิเวศน์นั้น คือเทียนพระพุทธรูป ๑ พระนิรันตราย ๑ จุดที่โต๊ะ
 ข้างซ้าย ๒ คู่ ในพระเจดีย์ ๒ คู่ พระที่เก่งเด็กบนทักษิณพระเจดีย์
 คู่ ๑ พระศรีธำมศาคู่ ๑ พระพุทธไสยาสน์คู่ ๑ พระศรีมหาโพธิ์คู่ ๑
 พระพุทธอริยญาณคู่ ๑ พระพุทธปัญญาอัคคีคู่ ๑ วัดราชประดิษฐ์

พระพุทธสิหิงค์ ๑ พระพุทธชินราช ๑ พระพุทธชินศรี ๑ พระศรี
 สาคะดา ๑ พระนิรันตราย ๑ ทรงในพระวิหารหลวงทางขึ้น พระ
 ปาสาณเจดีย์ ๑ พระบรมรูป ๑ แด่ให้มหาดเล็กคอยรับผ้าไตรจั่ว
 แด่น้ำตรังรูปมดเทียนมด อย่าให้ตองเวชวายทั้งสองวัดด้วย

ที่ ๒๐ พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัล

การพระราชพิธีดังกล่าวเป็นสองข้อ แต่เนื่องกันเป็นพิธีเดียวกัน คือ
 บันในวันสวดมนต์เป็นวันพระราชพิธีพืชมงคล ทำวัตรพิธีกรรมต่าง ๆ
 มีเขาเปลือกเป็นต้น จรดพระนังคัลเป็นพิธีเวลาเช้า ก็ลงมือไถ
 ถ้าจะแบ่งเป็นคนจะพืชรก็ ด้วยพืชมงคลไม่ได้ทำแต่ในเวลาค่ำวัน
 สวดมนต์ รุ่งขึ้นเช้าก็ยังมีกระเดียงพระต่อไปอีก การจรดพระนังคัล
 นั้นเก่า ก็ไม่ได้ทำแต่วันซึ่งลงมือแรกนา เริ่มพระราชพิธีแต่เวลาค่ำ
 วันสวดมนต์พืชมงคลนั้นแล้ว พระราชพิธีพืชมงคลเป็นพิธีซึ่ง
 ทำที่ท้องสนามหลวงในพระนคร พระราชพิธีจรดพระนังคัลเป็นพิธี
 พราหมณ์ ทำที่ทุ่งข่มป้อนนอกพระนคร พิธีทั้งสองนั้นกันบ่ว่าทำพร้อม
 กันในคืนเดียวกันด้วยกัน จึงได้เรียกชื่อติดกันว่า พระราชพิธีพืชมงคล
 แดจรดพระนังคัล ฤกษ์การพระราชพิธีนี้ ต้องหาฤกษ์วิเศษกว่าฤกษ์
 อื่น ๆ คือกำหนดอย่าง ฤกษ์นั้นอย่าให้ต้องวันมีเพ็ญอย่างหนึ่ง ให้
 ได้ศักราชอย่างหนึ่ง ให้ได้บูรณฤกษ์อย่างหนึ่ง ให้ได้วันสมกระเพราะ
 อย่างหนึ่ง คำนวหาฤกษ์นั้นเป็นคำราตรีจ เขาสำหรับใช้เริ่มที่จะลงมือ
 แรกนาหว่านเขาค้าเข้าเกี่ยวเข้าชนเข้าขย่ง แต่ที่เขาใช้กันนั้นไม่ต้องหา
 ฤกษ์อย่างอื่น ให้แต่ได้สัอย่างนั้นแล้ว ถึงจะฤกษ์วันอุบาทว์โลกวินาศ
 ก็ใช้ได้ แต่ฤกษ์จรดพระนังคัลอาศัยประกอบฤกษ์ดีตามธรรมเนียม
 ด้วยอีกชนหนึ่ง ตามแต่จะได้ถึงวันใด ในเดือนหกก็ตั้งนับว่ามีเพ็ญนั้น

ข้างขึ้นคือ ๑, ๕, ๗, ๘, ๙, ๑๐, ๑๓, ๑๕, ข้างแรม ๓, ๕, ๖, ๗, ๘, ๑๐, ๑๓, ๑๔, เป็นใช้ไม่ได้ ศุภดิถีนั้นก็คือติดต่อกันซึ่งไม่เป็นผืนเพียงตนเอง
 บุรณฤกษ์นั้นคือ ๒, ๔, ๕, ๖, ๗, ๑๓, ๑๔, ๑๗, ๒๒, ๒๔, ๒๖, ๒๗, วัน
 สมภเคราะห์นั้น คือ วันจันทร์ วันพุธ วันพฤหัสบดี วันศุกร์ กับกำหนด
 ชาติฤกษ์อย่างหนึ่ง ตามวันที่โหรแบ่งเป็น ปกติ อาโป เตโช วาโย
 ให้ได้ส่วนตักกันแล้วเป็นใช้ได้ จะพรรณาที่จะหาฤกษ์ก็จะยืดยาวไป
 เพราะไม่มีผู้ใดที่จะต้องใช้มันใด

การแรกนาที่ต้องเป็นธุระของผู้ซึ่งเป็นใหญ่ในแผ่นดินเป็นธรรมเนียมมี
 มาแต่โบราณ เช่นในเมืองจีน & พันปีต่อมาแล้ว พระเจ้าแผ่นดินก็ทรง
 ทรงไถนาเองเป็นคราวแรก พระมหาช้างตัวใหม่ ส่วนจดหมายเรื่อง
 ราวอันใดในประเทศสยามนี้ ที่มีปรากฏอยู่ในการแรกนาก็มีอยู่เสมอ
 เป็นนิมิตไม่มีเวลาเว้นว่าง ด้วยการซึ่งผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดินลงมือทำเอง
 เช่นนี้ ก็เพื่อจะให้เป็นอย่างแก่ราษฎร ชักนำให้มีความสนใจหมั่นในการที่
 จะทำนา เพราะเป็นสิ่งสำคัญที่จะได้อาศัยเลี้ยงชีวิตทั่วหน้า เป็นต้น
 เหตุของความตงมั่นและความเจริญไพบูลย์แห่งพระนครทั้งปวง แต่การซึ่ง
 มีพืชเจือปนต่าง ๆ ไม่เป็นแต่ลงมือไถนาเป็นอย่าง เหมือนอย่าง
 ชาวนาทั้งปวงลงมือไถนาของตัวตามปกติ ก็ด้วยความหวาดหวั่นคือ
 อันตราย คือน้ำฝนน้ำท่ามากไปน้อยไป ดั่งเพลิงแดงตัวต่าง ๆ จะ
 บังเกิดเป็นเหตุอันตราย ไม่ให้ได้ประโยชน์เต็มภาคภูมิ แต่มีความ
 ปราศนาที่จะให้ ได้ประโยชน์เต็มภาคภูมิเป็นกำลัง จึงได้ต้องแสหาทาง
 ที่จะแก้ไข แสหาที่จะอุดหนุน แลที่จะเลี้ยงทายให้รู้ล่วงหน้าจะได้เป็น
 ที่มั่นอกมั่นใจ ก็การที่จะแก้ไขเยี่ยวน้ำฝนน้ำท่า ซึ่งเป็นของเป็นไป

โดยอุบายปรกติเป็นเองโดยอุบายตบแต่งตนอย่างไรไม่ได้ จึงต้องอาไศรย
 คำอธิบายเอาความสำคัญเป็นที่ตั้งบ้าง ทำการซึ่งไม่มีโทษนับว่าเป็นการ
 สวัสดิคิมกต ตามซึ่งมาในพระพุทธศาสนาบ้าง บวชาเส้นธรวงตามที่มา
 ทางไสยศาสตร์บ้าง ให้เป็นการช่วยแรงแต่เป็นหมั่นใจตามความปรารถนา
 ของมนุษย์ซึ่งคิดไม่มั่งคั่งที่สุด ก็กรรมนิยมการแรกนาซึ่งมีมาในสยามแต่
 โบราณตามที่ค้นได้ ในหนังสือต่าง ๆ คือในหนังสือพนมาศเมื่อครั้งกรุง
 ศรีอยุธยา นั้น มีข้อความว่า “ในเดือนหก พระราชพิธีไฟศาลา จรด
 พระนั่งคัต พรหมณ์ประชุมกันผูกพรคเชิญเทวรูปเข้าโรงพิธีขึ้นห้องท่ง
 ตะหานหลอดวนำพระตำหนักห้างเขา กำหนดฤกษ์แรกนาว่าใช้วันอาทิตย์
 พระเจ้าแผ่นดินทรงเครื่องคันอย่างเทศ ทรงนำพระที่นั่งพยุหยาตราเป็น
 กระบวนเพชรพวง พระอรรคชายาแฉพระราชวงษานูงษ์ พระสนมกำนัล
 เลื่อนแต่ที่คองพระราชฤไทย ซึ่งรถประเทียบตามเสด็จไปในกระบวนหลัง
 ประทับที่พระตำหนักห้าง จึงโปรดให้ออกยาพดเทพบริดแต่งตัวอย่างถูก
 หลวง มีกระบวนแห่ประดับด้วยกรรณิงมั่งสุริย์ พรหมณ์เป่าสังข์โปรย
 เข้าคอกนำหน้า ครั้นเมื่อถึงมณฑลต้องตะหาน ก็นำพระโคสุภราชมา
 เทียมไถทอง พระครูพิชั่มอบยามไถแลประดักทอง ให้ออกยาพดเทพเป็น
 ผู้ไถที่หนึ่ง พระศรีมโหสถซึ่งเป็นบิดานางพนมาศเองแต่งตัวเครื่องชาว
 อย่างพราหมณ์ ถือไถเงินเทียมด้วยพระโคเสวตรพระพรดินไถเป็นที่สอง
 พระวิมลนเศรษฐีแต่งกายอย่างคหบดี ถือไถหุ้มด้วยผ้ารักกัมพดแดง เทียม
 ด้วยโคกระวิดทั้งไม่ประดัก พระโหราธิบดีซึ่งไชยประโคนคูริยางคคนตรี
 ออกเดินไถเวียนซ้ายไปขวา ชีห์ขอพรหมณ์ปรายเข้าคอกคอกไม้ บัณเภา
 เตี้ยงตั้งขั้วไม้บนเกาะวณาน้ำไถ ขุนบริบูรณ์ธัญญาพานิชงานนาหลอด

แต่คงมุ่งเพ่งตาคราดคดศรหมดหมวกด้าน . ถูกระเข้าไปรยปรายหัวน
พิชัญญาหารคามทางไถจรตพระนังคัลถนล้อมรอบ . ในขณะนั้นมีการ
มหรศพ ระเบงระบำโหม่งครุ่มหกกเม่นไต่ถวด ถอดบ่วงรำแพนแทงวิไลย
ไถ่ป้าข้าหงษ์รายรอบปริมณฑลที่แรกนาขวัญ แล้วจึงปล่อยพระโคทั้งสาม
อย่างออกกินเลี้ยงเลี้ยงทายของห้าสิ่ง แล้วโหรพราหมณ์ก็ทำนายตาม
คำหรับไครเพศ . ในขณะนั้นพระอรรคชายาที่ดำรงสืบพระสนมให้เชิญเครื่อง
พระสุพรรณภานัษฏาพยาบาลซึ่งถวายพระเจ้ายัยหัวเสวย ราชมัตถ์ยกมชูปา
ยาซึ่งเลี้ยงลูกขุนทั้งปวง ” เปนเสร็จการพระราชพิธีซึ่งมีมาในเรื่องนพมาศ

ที่มีมาในกฎมณเฑียรบาลว่า “ เดือนไฟค่ำขจรตพระนังคัล เจ้า
พระยาจันทกุมารถวายบังคมณหอพระ ทรงพระกรุณายืนพระชวรค์ พระ
พดเทพถวายบังคมตั้งอาญาสิทธิ์ ทรงพระกรุณาตพระบรมเดชมิดี ไช
นาคทอง มิได้ครัดคด้อยความ มิได้เบียดลูกขุน มิได้เด็ดจ้อออก ส่วนเจ้า
พระยาจันทกุมารมีเกยช้าง นำพุททาวาศซึ่งขัดแห่นช้างแด่นั้นให้ล้มโกลธำ
วันลูกขุนหัวหมื่นพันนา นาร้อยนาหมื่นกรมการในกรมนาเฝ้า แดขุนหมื่น
ชาวคางทั้งปวงเฝ้าตามกระบวน ” ได้ความในกฎมณเฑียรบาลแต่เท่า
เป็นข้อความรวม ๆ ลงไปกว่าหนึ่งเดือนนพมาศหลายเท่า การที่ไปแรกนา
ไปทำอย่างไรก็ไม่ได้กล่าวถึง วิชิตจัดการพระราชพิธีเห็นจะไม่เหมือนกัน
กับที่สุโขทัยเลย ดูเปนต่างครุภัณฑ์เดียว ช่างสุโขทัยดูการพระราชพิธี
เปนการคล้ายออกสำนามใหญ่ เจ้าแผ่นดินยังถืออำนาจเต็ม ออกยาพดเทพ
เปนแต่ผู้แทนที่จะลงมือไถนา ส่วนข้างกรุงเก่ายกเอาเจ้าพระยาจันทกุมาร
เปนผู้แทนพระองค์ มอบพระแสงอาญาสิทธิ์ให้ ส่วนพระพดเทพคงเปน
ตำแหน่งเสนาบดีผู้ออกหมายตามกระบวน เจ้าแผ่นดินนั้นเป็นเหมือน

หนึ่งออกจากอำนาจจำกัดเลยแต่สามวัน การทำเช่นนั้นก็จะ
 ประสงค์ว่าเป็นผู้ได้รับสัมมุติสามวัน เหมือนอย่างเปนพระเจ้าแผ่นดิน
 ไปแรกนาเองครั้งมากชั้น ไม่เป็นแต่การแทนกันเด่น ๆ ต่างว่า แต่วิช
 ิตนั้นเห็นจะได้ ใช้มาจนตลอดปลาย ๆ กรุงเก่า ด้วยได้เห็นในจดหมายเหตุ
 ขุนหลวงหาวัด ความนั้นก็ตรงรอยเดียวกันกับกฎมณเฑียรบาล เปนแต่
 คัดความไปว่าถึงเวลาไปทำพิธีชดเชยชั้น คือว่าพระอินทกุมารของ
 พระองค์ ส่วนพระมเหสีนั้นนางเทพธิดาของพระองค์ ชื่อเอกฤทธองค
 ไปถึงทุ่งแถวชนจากเรือ พระอินทกุมารสวมมงกุฏอย่างเด็กชื่อดีถึงเงิน
 นางเทพธิดาสวมมงกุฏอย่างเด็กไม่มียอดชื่อดีถึงเงิน แท้ฉบับประทนบัณเฑียร
 เกรียงยศ ตามบันดาคนตามนรเรียกว่ามหาดเล็ก มีขุนนางเคียงถือ
 หวายห้ามส่งคำ ครั้นเมื่อถึงโรงพิธีแล้ว พระอินทกุมารจับคันไถเทียม
 โคอุสุภราชโคกรวด พระยาพดเทพธิดาเชือกกรุงโค นางเทพีห้ามกระเข้า
 เข้าหว่าน ครั้นไถได้สามรอบแล้ว จึงปลดโคออกกินเข้าสามอย่าง
 ถัดสามอย่าง หน้ำสามอย่าง ถัดกินสิ่งใดก็มีคำทำนายต่าง ๆ ซึ่งชื่อผู้
 แรกนาแปลกกันไปกับในกฎมณเฑียรบาล ข้างหนึ่งเป็นจันทกุมารข้างหนึ่ง
 เป็นอินทกุมาร ข้างหนึ่งเรียกเจ้าพระยา ข้างหนึ่งเรียกพระ การที่ชื่อแปลก
 กันนั้นได้พบในจดหมายเหตุขุนหลวงหาวัดตนเอง เมื่อว่าถึงพระราชพิธีเผาเข้า
 ว่าพระจันทกุมารเป็นผู้ได้รับสัมมุติไปทำพิธี เพราะฉะนั้นต้องเข้าใจว่า
 มีทั้งพระอินทกุมารพระจันทกุมารเป็น ๒ คน ที่ในการพระราชพิธีจรด
 พระนังคัล ข้างหนึ่งว่าพระอินทกุมาร ข้างหนึ่งว่าพระจันทกุมาร
 ก็เห็นจะเป็นไขว้ชื่อกันไปเท่านั้น ฤๅบางทีก็จะผิดคัดเปลี่ยนเป็นคนหนึ่ง
 แรกนาบ้างคนนั้นแรกนาบ้าง แต่ยศที่เรียกว่าเจ้าพระยาฤๅพระอย่างใดจะ

หายไป ธรรมเนียมส่วยซื้อของแก่กรมใดมักจะใช้ส่วยซื้อเรื่องเดียวกัน
 ไปทั้งชุด เช่นกรมช้างใช้ส่วยซื้อสุริยชาติเป็นคัน คตอคงจ้างวาง
 แดเจ้ากรม ถ้าส่วยซื้อจันทกุมารอินทกุมารเป็นของกรมตำรวจ
 ก็คงจะเป็นกรมตำรวจรักษา แต่เมื่อคิดออกอย่างหนึ่งๆจะเป็นผู้ใด
 ผู้หนึ่งซึ่งควรจะรักษาแล้ว โปรดให้ ไปรักษาเหมือนกันอย่างหนึ่งๆ
 ไม่ว่าตำแหน่งใด ถ้าผู้ใดไปรักษา ก็เรียกผู้นั้นเป็นพระอินทกุมาร
 พระจันทกุมารจะได้ดอกกระมัง แต่ในชั้นหลังครั้งขุนหลวงหาบดิน
 เรื่องให้อำนาจจนถึงยันพระสวรรคตเห็นจะเล็กน้อยแล้วจึงไม่ได้กล่าวถึง
 คุก
 จะได้รับยศศักย์ ๑ ขุนนางรักษาอยู่ทุกวันนี้

ยังมีอีกเรื่องหนึ่งซึ่งเป็นคำพูดกันมาชมน ๆ คู่กันกับพระยาพดเทพขึ้น
ชิงช้างคันตกคองรีบ ตะเกาเข้ามาวันนั้นต้องเป็นของพระยาพดเทพ ใน
การแรกนาคตะเกาเข้ามาก็เป็นของผู้แรกนาเหมือนกัน แต่มัวได้ศอกออกไป
ที่เรื่องว่าได้กำตากด้วย เรื่องกำตากนั้นคำพูดกันจนถึงเป็นคำพูดเล่น
ถ้าผู้ใดจะแย่งเอาสิ่งของผู้ใดเป็นการหยอก ๆ กัน ก็เรียกว่ากำตากตะ
เรื่องกำตากนั้นได้ค้นพบในจดหมายขุนหลวงหาวัด ว่าระหว่างพิธี
สามวันนั้น ถ้าเป็นพ่อค้าเรือแถวียนแดงพ่อค้าสำเภาก็มาแต่ทิศใด ๆ
ทั้ง ๘ ทิศ ถ้าถึงในระหว่างพิธีนั้น พระอินทกุมารได้เป็นสิทธิ์ หนึ่ง
ทนายบ่าวไพร่ของพระอินทกุมาร ในสามวันนั้นจะไปเก็บขนอนตลาด
แถวข้างในทิศใด ๆ ก็ได้เป็นสิทธิ์ เรียกว่าทนายกำตาก มีข้อความ
ของเก่าจดไว้ดังนี้ พิศเราะห์ดีเห็นว่า ข้อที่ว่าแถวียนแดงเรือสำเภามาถึง
ในวันนั้นเป็นสิทธิ์ ตูเหมือนหนึ่งบันดาลสืบคำซึ่งมาในแถวียนแดงสำเภานั้น
จะต้องรีบเป็นของพระอินทกุมารทั้งนั้น แต่ที่จริงนั้นมุ่งหมายจะว่าด้วยคำ
ปากเรือแดงแถวียนซึ่งเป็นภาษาเจ้าอย่างเก่า การที่อนุญาตให้
อนุญาตคำปากเรือแดงแถวียนในส่วนที่มามีวันนั้นให้เป็นรางวัล แต่ก็คง
จะไม่เป็นประโยชน์ที่ได้เสมอทุกปี เพราะการค้าขายแต่ก่อนมีน้อย ที่จะ
หาสำเภาลำใดแถวียนหมู่ใดให้มาถึงเฉพาะในวันพระราชพิธีนั้นได้เสมอทุก
ปีคงหาไม่ได้ คงจะมีผู้ใดจริง ๆ สักครั้งหนึ่งฤๅสองครั้ง เพียงห้าข้าง
หกข้างก็จะนับว่าเป็นเศรษฐีปดกันเต็มที่ จึงได้นิยมใจยกกันไม่สิ้นสุด
จนถึงทุกวันนี้ ส่วนประโยชน์ที่ได้จริง ๆ เป็นของเสมออยู่ นั้น คงจะ
เป็นคำตลาดคำเรือจ้างส่วนวันนั้น เป็นยกพระราชทานให้ผู้แรกนาเก็บ
คำตลาดที่ก่อดำวนคือที่เก็บอยู่อย่างเก่า พึงมาเลิกเสียในรัชกาลที่ ๔

นายอากรตลาดนั้น มักจะเป็นผู้หญิงที่เป็นคนค้าขายทำมาหากิน รับผูก
 จากพระคลังไปเก็บ เช่นในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้า
 อยู่หัว มีท้าวเทพากรคนหนึ่งเป็นผู้ไปเก็บ ท้าวเทพากรนั้นก็นับว่าเป็น
 เศรษฐี เป็นคนมีชื่อเสียงเลื่องลือเหมือนอย่างเจ้าตัวคนหนึ่ง ถ้า
 ใครอยากจะด่าแฉกตัวว่าเป็นผู้ไม่ซื่อแถวแถวทรัพย์สมบัติบริบูรณ์ เมื่อ
 ได้ถามว่าเป็นลูกใครหลานใคร ถ้าเกี่ยวข้องเป็นญาติลูกหลานของท้าว
 เทพากร ถึงห่างเท่าใดก็ต้องอ้างว่าเป็นลูกหลานของท้าวเทพากร ข้าพเจ้า
 เคยได้ยินมาดังนี้ แล้วผู้ทักท้วงก็เข้าใจซึบซาบว่า เป็นคนมีกบฏบริบูรณ์
 พักเก็บอากรตลาดนั้น เก็บตามแผงลอยร้านหนึ่งเก็บวันละเพียง แต่
 ผู้ซึ่งเก็บอากรนั้นไม่ใคร่จะเก็บตามพิกัด ด้วยเวลานั้นใช้ซื้อขายกัน
 ด้วยเบญจ มักจะตักดวงเอาเหลือเกินกว่าพิกัด ครั้นพระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ตั้งพระราชดำเนนไปตลาดท้ายสนาม คำนวณถาม
 พวกชาวร้านด้วยเรื่องเสียอากรตลาด ทรงเห็นว่าราษฎรที่มีของสดเล็ก
 น้อยมาขายต้องเสียอากร นายตลาดเก็บแรงเหลือเกิน จึงได้โปรด
 ให้เลิกอากรตลาดเสีย เปลี่ยนเป็นภาษีเรือโรงร้านคักแพ อากรตลาด
 ซึ่งเก็บอย่างแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น เป็นอากรใน
 แบบซึ่งมีมาแต่ครั้งกรุงเก่า การซึ่งว่าทนายของผู้แรกนาไปเที่ยวเก็บอากร
 ขนอนตลาดได้เป็นสิทธิทุกแห่งนั้น ก็คอยยกอากรที่เก็บร้านละเพียงในส่วน
 วนั้นพระราชทานให้แก่ผู้แรกนาไปเก็บเขาเอง จึงได้มีหมายให้คลัง
 มหาสมบัติส่งรพากรหมายบอกกำนันตลาดบกตลาดเรือ ให้ประกาศ
 บ่าวร้องให้ลูกค้ารู้จักทั่วกัน คือให้รู้ว่ากำหนดวนนั้นให้เสียอากรแก่ผู้
 แรกนา ถ้าเรือสำเภาเข้ามาก็ให้เสียค่าปากเรือค่าจ้างกอมแก่ผู้แรกนา

เมื่อได้พระราชทานอนุญาตเช่นนั้น ผู้แรกนั้นก็แต่งทนายออกไปเที่ยวเก็บ
 อากกร ผู้แรกหาเองก็เป็นเวลานาน ๆ จะได้ครั้งหนึ่ง มุ่งหมายอยากจะ
 ได้ให้มาก ทนายซึ่งไปนั้นเดาก็คอยจะหาผลประโยชน์ของตัวเป็นค่าไฟ
 บ้าง เก็บอากกรจึงได้รู้แรงต้านเหลือเกินพิศได้ไปมาก มุ่งยิ่งกว่าที่นาย
 ตลาดนั่งอยู่แต่ก่อน จนถูกคำชาวตลาดทั้งปวงพากันถั่วเกรง เมื่อจะ
 เอาให้มากผู้ที่จะให้ ก็ไม่มีใครจะยอมให้ ข้างผู้ที่จะเอาถั่วถั่วนั้นเอาจ้ะได้
 อนุญาตไป โฉมฉวยเอาตามแต่ที่จะได้ จนกลับเป็นวังราวกลาย ๆ
 คำที่ว่าคำตากจึงได้เป็นที่ถกถกกัน จนถึงเอามาพูดเพนญัตติ ในเวลาที่
 จะแย่งของอันใดจากกัน คำตาก แต่ส่วนคำคำตากเองนั้นตัวก็เป็น
 ภาษาไทยแท้ แต่แปลไม่ออกว่าอะไร มีท่านผู้หนึ่งได้แปลโดยการเดา
 ของกิดดูเห็นว่าคำ คำ นั้น แปลว่าถั่ว ตากแปลว่าของที่ต้งเปิด
 เผยไว้ ดังคำที่เรียกว่าเขาของถั่วตากเพนคั้น ก็คือถั่วเอาใจความ
 ว่า ร้านตลาดที่เวลาออกอยู่เปิดอยู่ เอาพัศคุดินค้าออกตั้งวางเพื่อจะ
 ซ่อขายแตกเป็ดย่นกัน โบราณจารย์จะเรียกว่าตากดอกกระมัง คำว่า
 กำนัน ก็คือทนายของพระยาไปเที่ยวฉกฉวยสิ่งของตามร้านตลาด ก็
 ต้องเอามือกำมาจึงได้ของ ก็คำต้องคำนั้นเข้าเพนสม่าต จึงเพนกำตาก
 ความเห็นได้กิดถั่วคั้งนี้ ข้าพเจ้ายังไม่เห็นด้วย ได้คิดเดาแปลของดู
 เองบ้าง สงสัยว่าคำตากนั้นจะเรียกตากยาวไป บางทีจะเป็นคักดอก
 กระมังด้วยแต่ก่อนมา การซ่อขายกันในตลาดใช้เบยหอย ตลาดแฝงถอย
 เช่นนั้น มักมีกระจาดฎากกระบุงไว้คอยรับเบยจากผู้ที่มาซ่อ แดทอนเงิน
 ทอนเบยกัน ในที่ ๆ ไร่เบยเช่นนั้น มักมีถ้วยน้ำพริกปากไปต่ ฎาจอก
 ทองเหลืองคว่ำครอบอยู่ทุกถางกองเบย สำหรับใช้คักดวง เมื่อเวลา

พระยาผู้แรกนาได้รับอนุญาตให้เก็บเงินค่าอากรตลาดในวันแรกนา ก็ไป
เก็บอากรนั้นด้วยเบย จากกระบุงฎากระจาดที่ไว้ เบยนั้น แต่การที่พระ
ราชทานอนุญาตเช่นนั้น เมื่อแรกอนุญาตก็คงจะยกเงินอากรให้แก่นาย
ตลาด ชาวตลาดต้องเสียแก่พระยาผู้แรกนาฝ่ายเดียว แต่ครั้นภายหลัง
มานายอากรตลาดก็คงจะผลัดเปลี่ยนกันไป เจ้าพนักงานก็คงจะผลัด
เปลี่ยนกันไป เมื่อการจัด ๆ ลงมาภายหลัง เงินอากรก็จะไม่ได้ยกให้
นายตลาด ฎานายตลาดจะยอมเสียว่าเล็กน้อย ไม่ต้องตดเงินหลวงลง
เพราะมีกำไรอยู่มากแล้ว เจ้าพนักงานก็ไม่ต้องเปนธุระอันใด ค่อยไป
ในเรื่องที่จะยกเงินอากรให้ในวันนั้น จนเคยลืมไม่มีใครรู้ว่าเคยตด ข้าง
ส่วนนายอากรที่จะมาเก็บอากรตลาดใหม่ค่อยไป ก็ไม่รู้ ตักว่าวันนั้นเป็น
วันจะต้องยกเงินอันใด ฎารู้ลึกแต่ถือว่าเงินหลวงต้องเสียเต็มไม่ได้ยกเงินให้
ก็คงเก็บตลาดอยู่ในเวลาที่แรกนานั้นไม่ได้ยกเงิน แต่ส่วนนายของพระยา
ผู้ซึ่งแรกนา ที่เคยได้ประโยชน์ฎารู้ว่าเป็นธรรมเนียมได้ประโยชน์มา
ก็ออกเที่ยวเก็บตลาด ฝ่ายชาวตลาดจะเถียงว่าได้เสียอากรแล้วไม่ยอมให้
พวกทนายนั้นก็คงไม่ฟัง ดังนั้นจึงไปกล่าวหาด้วยเอาออกคักเบยในกระ
บุงเอาไปพอแก่ที่จะฉกฉวยเอาได้ ข้างฝ่ายชาวตลาดจะไปร้องฟ้องว่า
กล่าวอันใดก็ป่วยการ ได้ไม่เท่าเสีย เพราะเบยทนายพระยามาเอา
ไปนั้นก็เพียงกำหนึ่งคกหนึ่ง จะเสียค่าธรรมเนียมยิ่งกว่านั้นหลายเท่า
จึงตดลงใจว่าเบยกำหนึ่งคกหนึ่งข้างเกิด ครั้นต่อมาภายหลังผู้ที่ไม่ทราบ
ต้นเหตุ เห็นถึงวันแรกนาแล้ว พวกทนายของพระยามาเที่ยวกำเที่ยวคัก
เบยตามร้าน ก็เรียกว่าพวกกำพวกคักมา ต้องเสียเบยกำเบยคัก ตกเป็น
ธรรมเนียมว่า วันนั้นแล้วเป็นต้องเสียอากรอีกชนหนึ่ง ร้านละกำละ

[illegible]

กันอยู่ จนถึงทุกวันนี้ แต่ที่กรุงเทพฯ นี่ ตั้งแต่ก่อนมากก็ไม่ปรากฏว่า
 ได้ยกอากรพระราชทาน ค่าปากเรือค่าจ้างยกก็ไม่ได้ยินว่าพระราชทาน ได้
 ยินแต่เล่ากันว่า พวกทนายของพระยาเทวเกบเทวซึ่งเบียดตามตลาด
 เมื่อไม่ได้เบียดของอันใดก็ใช้ได้ เรียกว่าไปเก็บค่าตาก เรือสำเภาดำ
 ใดมาถึงก็ลงไปเทวเก็บตก ๆ อด ๆ เช่นนี้ เปนเก็บค่าตากเหมือนกัน
 อากรที่ทนายของพระยาไปทำนั้น ตามที่เขาใจกันว่าในเวลานั้น พระยา
 ได้เปนเจ้าแผ่นดินแทนวันหนึ่ง ถึงว่าไพร่จะไปเทวจ้องราวแย่งชิงกลาง
 ตลาดยี่ด่านก็ไม่มีความผิด เปนโอกาสที่จะหุงได้วันหนึ่งก็หุงให้เต็มมือ
 ฝ่ายผู้ที่ถูกแย่งชิงนั้นก็เข้าใจเสียว่าฟ้องร้องไม่ได้ ด้วยเปนเหมือนวัน
 ปล่อยผู้ร้ายวันหนึ่ง ไม่มีใครมาฟ้องร้องว่ากล่าว เปนแต่บ่นกันพึม ๆ
 พำ ๆ ไปต่าง ๆ จนเปนเรื่องที่สำหรับเอามาพูดเล่น ใครจะแย่งของ
 จากผู้ใดก็เรียกว่าค่าตากละ แต่ที่ค่าธรรมเนียมค่าตากนั้น ก็ได้เลิกเสีย
 มานานหลายสิบปีมาแล้ว แต่การที่คนมาก ๆ ด้วยกัน ไม่ชอบความ
 ประพฤติเช่นนั้นก็ยังเล่ากันต่อมา จนถึงจนเราได้รู้เรื่องตงนี้ ส่วนผู้
 ที่แรกนาในทุกวันนี้ แต่เดิมมาได้พระราชทานเบียดเพียง ๑๐ คำถึง ครั้น
 เมื่อเกิดภาษีโรงร้านค้าขึ้น โปรดให้หักเงินภาษีเป็นค่าเบียดเกาเหิด
 ในการแรกนาอีกครึ่งหนึ่ง ครั้นถึงพระยาอภัยรัตนฤทธแรกนาออกแดดไป
 ว่ากำลังวังชาไม่มีต่าง ๆ จึงได้ตกลงเปนให้เงินเสียคราวละ ๕ ชั่งสืบมา
 การแรกนาที่ในกรุงเทพฯ นี่ มีเสมอมาแต่ปฐมรัชกาลไม่ได้ยกเว้น แต่
 ถือว่าเป็นตำแหน่งเจ้าพระยาพลเทพคู่กันกับยี่นชิงช้า เจ้าพระยาพลเทพ
 แรกนายี่นชิงช้าด้วยไม่ได้ผลตกเบียดนั้น ครั้นคกมาภายหลังเมื่อเจ้าพระยา
 พลเทพป่วย ก็โปรดให้พระยาประจักษ์พแทนบ้าง แต่เมื่อเจ้าพระยานิกร

บดินทรย์นซึ่งข้ากัโปรดให้แรกนาด้วย ในครั้งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระ
 หนึ่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เกือบจะตกลงเป็นธรรมเนียมว่าผู้ใดขึ้นซึ่งข้ามนั้นเป็น
 ผู้แรกนาด้วย ครั้นมาถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 เจ้าพระยาพยุหเสนา (ตัง) แรกนา พอเห็นถูกคราวฝนตั้งร่าเริงไม่เป็นที่
 ชอบใจคิดเคียนหยามคายต่าง ๆ ไป จึงโปรดให้เจ้าพระยาภูธราภัยแรกนา
 ถูกคราวดีก็เป็นการคิดคั่วเจ้าพระยาภูธราภัย ได้แรกนามาจนตลอดต้น
 รัชกาล พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยกย่องว่าเป็นผู้แรกนาดี
 แลรับสั่งว่าต่อไปภายหน้า ถึงเจ้าพระยาภูธราภัยจะป่วยไข้แรกนาไม่ได้ก็จะ
 โปรดให้ในวงษญาติพวกนั้นเป็นผู้แรกนา เมื่อเจ้าพระยาภูธราภัยถึง
 อดัญกรรมแล้ว จึงได้ให้พระยาอภัยภักดีเป็นผู้แรกนา ตามพระ
 กระแสเดิมมาจนถึงบัดนี้ พระยาอภัยภักดีป่วยแรกนาไม่ได้ จึงได้
 ให้พระยาภาณุวงศ์ทูลเกล้าฯ ถวายรับใช้ ผู้เจ้าของตำแหน่งเป็นผู้แรกนา
 การแรกนาที่ กรุงเทพฯ นั้นไม่ได้เป็นการนำพระที่นั่ง เว้นไว้แต่มีพระ
 ราชประสงค์จะทอดพระเนตรเมื่อใด จึงได้ทอดพระเนตร เท่ากันว่า
 เมื่อแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ขณะเมื่อทรงปฏิสังขรณ์
 วัดอรุณ ในปีมะแมเบญจศกก็กราช ๑๓๕๕ เสด็จพระราชดำเนินทอดพระ
 เนตรการทุกวัน ครั้นเมื่อถึงพระราชพิธีจรดพระนังคัลจะใคร่ทอดพระเนตร
 จึงโปรดให้ยกการพระราชพิธีมาตั้งที่ปรกหลังวัดอรุณ ซึ่งในขณะนั้นยัง
 เป็นที่ทุ่งนาไม่ได้เผาศพฝังศพในที่นั้น ครั้นมาในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรแรกนา ที่ทุ่งข้าม
 มัธยมหนึ่ง ภายหลังโปรดให้มีการแรกนาที่ กรุงเก่า แต่ที่ เพ็ชรบุรี
 ได้เสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตร พระยาเพ็ชรบุรี (บัว) แรกนาที่

เขาเทพพนมขอครั้งหนึ่งๆ ต้องครั้ง ในแผ่นดินปัจจุบัน ก็ได้เสด็จพระ
 ราชดำเนินทอดพระเนตรแรกนาที่ทุ่งข่มม้ายครั้งหนึ่ง การพระราชพิธีจรด
 พระนังคัล แต่ก่อนมีแต่พระพรหมณ์ไม่มีพิธีสงฆ์ ครั้นมาถึงแผ่นดินพระ
 บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อทรงเพิ่มพิธีสงฆ์ ในพระราชพิธี
 ต่าง ๆ จึงได้เพิ่มในการจรดพระนังคัลด้วย แต่ยกเป็นพิธีหนึ่งต่าง
 หากเรียกว่าพิธีมงคล โปรดให้ปลูกพลับพลาขึ้นที่หน้าท้องสนามหลวง
 แลสร้างหออพระเป็นที่ไว้พระคันธารราชู สำหรับการพระราชพิธีพิธีมงคล
 อย่างหนึ่ง พระนังคัลอย่างหนึ่ง แต่ก่อนมาพระยาผู้จะแรกนาก็ได้ฟัง
 สวด เป็นแต่กราบถวายบังคมตาแล้วก็ไม่เข้าพิธีเหมือนครั้นมีพวดย กระ
 เข้าเข้า ไพรยกี่ใช้เจ้าพนักงานกรมหน้าบ ไม่ได้นำนางเทพเหมือนทุกวันนี้
 เมื่อโปรดให้มีพระราชพิธีพิธีมงคลขึ้น จึงได้ให้นางเทพผู้คน จัด
 เจ้าจอมเอ็กแก่ที่มเหสีรอนพาหะ พอจะแต่งตัวแต่มีเครื่องใช้สอยติดตาม
 ให้ไปหาบกระเช้าเข้าไพบร เมื่อวันสวดมนต์พระราชพิธีพิธีมงคล ก็ให้
 ฟังสวดพร้อมด้วยพระยาผู้จะแรกนา แลให้มีกรมราชบัณฑิตเชิญพระ
 เค้าเทวมิรุ ซึ่งเปนพระเฝ้าเกิดขึ้นใหม่ในรัชกาลนั้นประพรมที่แผ่นดินนำ
 นำพระยาที่แรกนา ให้เปนสัตว์ดีมงคลขึ้นอีกชั้นหนึ่ง

การพระราชพิธี ในเวลาบ่ายวันที่จะสวดมนต์ มีกระบวนแห่พระ
 พุทธรูป ออกไปจากวัดพระศรีรัตนศาสดาราม กระบวนแห่เกิดขึ้น
 ก็ด้วยเรื่องแห่เทวรูปออกไปที่โรงพระราชพิธีทุ่งข่มม้าย เปนธรรมเนียมมี
 มาแต่แต่เดิมแล้ว พระพุทธรูปจะไม่มีการบวนแห่ ก็ดูจะเหลวไปกว่า
 เทวรูป จึงได้มีกระบวนแห่ กำหนดของมังก ๓๐๐ ขงคชาบ ๓๐๐
 กลองชนะ ๒๐ จำปีจำกลอง แครวอน ๓๐ แครฝรั่ง ๘ ดั่งข ๒ เครื่อง

สูงสามรับหนึ่ง คู่แท้ ๓๐๐ พินพาทย์ ๒ สามรับ กดองแขก ๒ สามรับ ราช
 ยานกง ๑ เสด็จยังโถง ๑ คนหามพร้อม มีราชบัณฑิตปกครองแถว
 มาตาเจริญพระกตศ พระพุทธรูปซึ่งตั้งในการพิธีแห่ออกไปจากพระราชวัง
 คือพระคันธารราชปฏิมาหล่อทองคำใหญ่ ซึ่งอยู่ที่หอในวัดพระศรีรัตน
 ศาสตร์ารามองค์ ๑ พระคันธารราชปฏิมาหล่อทองคำ ๑ พระคันธาร
 ราชปฏิมาอย่างพระชนมพรรษาเงินองค์ ๑ เกิดขึ้นในแผ่นดินพระจุพนั่น พระ
 ธรรมมาเข้าอยู่ในกรอบแก้วสร้างขึ้นในรัชกาลที่ ๓ องค์ ๑ พระไชยประจำ
 แผ่นดินพระจุพน้ององค์ ๑ พระไชยเนาวโกละน้อยองค์ ๑ พระพุทธรูป
 ทรงนั้ เจริญไปจากหอพระเจ้าในพระบรมมหาราชวัง เทวรูป ๖ องค์
 นั้แทนเดียวกัน ๑ รูปพระโค ๑ แล้วเจริญพระพุทธรูปพระคันธารราช
 จันท์หล่อทองคำ ซึ่งไว้ที่หอพระทองตั้งนามหลวง ลงมาอีกองค์ ๑ พระ
 พุทธรูปทรงนั้เจริญขึ้นตั้งบนโต๊ะทองใหญ่ ในพระแท่นมณฑลองค์น้อย มีเชิง
 เทียนราย ๕ เชิง พานทองคำดอกไม้ ๒ พาน กระจ่างรูปหยกกระจ่างหนึ่ง
 ตามรอบน้ำทองที่ตั้งพระ บนพระแท่นมณฑล แลได้ไม้ทองไว้พรรณ
 เครื่องเพาะปลูกต่าง ๆ คือเข้าเหินยวเข้าเจ้าต่าง ๆ ตามแต่จะหาได้ เม็ดด
 น้ำเต้าแมงลักแดงต่าง ๆ ถั่วต่าง ๆ เข้าโศดเข้าฟ้างลูกเดือยงา ของทรง
 กำหนดสิ่งละ ๒ ทานาน เมื่อกมันต่าง ๆ สิ่งละ ๓๐ เหา้า ที่ควรกรอกถ
 ขวดอดักกรอกถขวดตั้งเรียงรายไว้รอบ มีเครื่องนมัสการทองทิศสามรับ ๑
 ที่พลับพลาโถงมุมกำแพงแก้ว ซึ่งเป็นที่ทอดพระเนตรนาคนั้โต๊ะจีน มี
 เทวรูป ๖ องค์ แลรูปพระโคเหมือนที่ตั้งในพระแท่นมณฑล แต่เป็น
 ขนาดใหญ่ขึ้น รอบโรงพระราชพิธีปักราชวัครฉัตรกระดานวงสายตัญจน
 เวลาค่ำเสด็จออกทรงถวายผ้าสังฆจักรกราบพระ พระสงฆ์ที่วัดคมนาค ๑๑

รูป พระที่สวดมนต์นั้นใช้เจ้าพระราชาคณะ คือพระราชประสงค์เดิม
 นั้น จะใช้หม่อมเจ้าพระสังวรวรประสาธน์ ซึ่งถือชาติปกครองเป็นราชา
 คณะฝ่ายสมณะ ต่อมาจึงได้คิดเป็นตำแหน่งเจ้าพระ พระที่สวดมนต์อีก ๓๐
 รูป ใช้พระเปรียญ ๓ ประโยกเป็นพื้น พระสงฆ์รับผ้าไปครองเสร็จแล้ว
 กลับขึ้นมาหนึ่งที จึงได้ทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการ ทรงตั้งสัตยาธิฐาน
 ในการพระราชพิธี แล้วทรงศีล พระยาผู้ทรงภักดีทนายพระสงฆ์
 มีพานรูปเทียนดอกไม้นั้นไปจุดบูชาพระรับศีลแล้วส่งสวด เวลาที่สวด
 มนต์นั้นทางสายสัญญาณพาดที่ตัวพระยาผู้แรกนำด้วย นางเทพี ๔ คน ถู
 หนึ่งฟังสวดในม่านหลังพระแท่นมณฑล เมื่อทรงศีลแล้วทรงจุดเทียนพาน
 เครื่องนมัสการที่พระแท่นมณฑล แลทูลขอพระที่พับพลา ทรงสวดหว่าน
 ประพรมน้ำหอม แลเจิมพระพุทธรูปเทวรูปทุกองค์ ในขณะนั้นอาตมกลั่น
 นุ่งขาวห่มขาว รับทางสายสัญญาณพาดว่า อ่านคำประกาศสำหรับพระ
 ราชพิธี คำประกาศสำหรับพระราชพิธีนั้นเก็บรวบรวมความมั่นคงที่เกี่ยวข้อง
 ข้องในเรื่องการนา ที่มีมาในพระพุทธศาสนา มาว่าโดยย่อๆ เป็นคำ
 ธิฐานในการพระราชพิธี เพื่อให้เกิดสวัสดิมงคล คำประกาศนั้นมิ
 ข้อใจความดังต่อไปนี้ เริ่มต้นว่าคาถาเป็นทำนองสรภัญญะ สำหรับ
 สวดอธิฐานในการพระราชพิธี ตั้งแต่เนโมศักดิ์สระกะวะโต สุนิพพุ
 ศักดิ์สะคาทิโน จนถึงสัมปรัชชันทะวะธัพพะโสติเป็นที่สุด พระคาถานี้
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขึ้นใหม่ เก็บข้อความย่อเป็น
 คำอธิฐาน ดังจะได้กล่าวคำแปลสืบไปภายหน้า แลพระคาถานี้มีพระ
 นามพระเจ้าแผ่นดินอยู่ ที่ต้องใช้สวดเปิดต้นตามพระนาม คืออัมพา
 ภิญจะมหาราชามือรัชกาลที่ ๔ ใช้ ประเมนโทมะหิปปะติ ในรัชกาล

ประจวบ^{ขึ้น} ไข้ประหมื่นโทมะหิปะติ นอก^{ขึ้น}นกกคงอยู่ตามเดิม เมื่อ
 อ่านพระคาถาเป็นคำสัณญะจบตงแล้ว จึงได้^{ขึ้น}เห็นเนื้อความเป็นสยาม
 พากย์คำร้อยแก้ว เริ่มตั้งแต่ขยมนาทบรรดาทรถวายอภิชาติเป็นต้น ข้อ
 ความที่ยกมาอธิบายเป็นเนื้อความ ๔ ข้อ ๆ หนึ่งสรรเสริญพระพุทธคุณ ที่
 พระพุทธเจ้าได้ตรัสธรรม อันเป็นเครื่องระงับความเศร้าโศก . เพราะ
 ตัด^{ขึ้น}เกิดทุกข์ปวงได้^{ขึ้น}สิ้น ขน^{ขึ้น}ทั้งปวงซึ่งเราร้องอยู่ด้วยค้นหา ไม่
 ควร^{ขึ้น}เป็นทั้งอกแห่งผล ได้^{ขึ้น}ตัด^{ขึ้น}ตัณหาที่พระพุทธเจ้าสอนก็ให้อุป^{ขึ้น}ตั้งอก
 งามขึ้นได้ ใน^{ขึ้น}ต้นคาน พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น กับ^{ขึ้น}ทั้งพระธรรม
 พระสงฆ์เป็น^{ขึ้น}เนื้อนาอันวิเศษ เหตุ^{ขึ้น}หว่านพืชเจริญผล อนึ่ง^{ขึ้น}พืช คือ
 กุศลอาจจะให้ผลใน^{ขึ้น}ปัจจุบันแก่^{ขึ้น}ภายนำ ขอ^{ขึ้น}จงให้ผลตามความปรารถนา
 คือในเดือนนี้กำหนดจรดพระนักษัตรจะ^{ขึ้น}หว่านพืชใน^{ขึ้น}ภุมนี้ ขอ^{ขึ้น}ให้^{ขึ้น}งอกงาม
 ด้วย^{ขึ้น}คือ^{ขึ้น}ย่ำ^{ขึ้น}มพิบัติอันตรายเป็น^{ขึ้น}คำอธิบายข้อที่ ๓ คือไปยกพระคาถาภาสติ
 ซึ่งมี^{ขึ้น}มาในการทวาศสูตร มาก^{ขึ้น}จนเป็นคำอธิบาย ความใน^{ขึ้น}พระสูตรนั้นว่า
 พราหมณ์ผู้หนึ่งชื่อภัทรวาทะไป^{ขึ้น}ทำนาอยู่ใน^{ขึ้น}ที่นาของตน พระพุทธเจ้า
 ทรง^{ขึ้น}เห็น^{ขึ้น}อุป^{ขึ้น}นได้^{ขึ้น}ย่ำ^{ขึ้น}จะได้^{ขึ้น}มี^{ขึ้น}รรผล เวลา^{ขึ้น}บิณฑบาตพระองค์^{ขึ้น}เสด็จ^{ขึ้น}ไปยัง^{ขึ้น}ที่
 พราหมณ์^{ขึ้น}ไถนาอยู่^{ขึ้น}แล้ว^{ขึ้น}ตรัส^{ขึ้น}ปรา^{ขึ้น}ไป พราหมณ์^{ขึ้น}จึง^{ขึ้น}คิด^{ขึ้น}เคียด^{ขึ้น}ว่า^{ขึ้น}สมณะ^{ขึ้น}ช^{ขึ้น}เกย^{ขึ้น}จ
 เทียบ^{ขึ้น}แต่^{ขึ้น}ขอ^{ขึ้น}ทาน^{ขึ้น}เขา^{ขึ้น}กิน ไม่^{ขึ้น}รู้จัก^{ขึ้น}ทำ^{ขึ้น}ไร^{ขึ้น}ไถนา^{ขึ้น}หา^{ขึ้น}เลี้ยง^{ขึ้น}ชีวิต^{ขึ้น}เหมือน^{ขึ้น}เช่น^{ขึ้น}เรา
 พระองค์^{ขึ้น}จึง^{ขึ้น}ตอบ^{ขึ้น}ว่า การ^{ขึ้น}ทำ^{ขึ้น}นา^{ขึ้น}เราก^{ขึ้น}ก็^{ขึ้น}เข้า^{ขึ้น}ใจ เรา^{ขึ้น}ได้^{ขึ้น}ทำ^{ขึ้น}นา^{ขึ้น}เสร็จ^{ขึ้น}แล้ว แต่
 การ^{ขึ้น}นา^{ขึ้น}ของเรา^{ขึ้น}ไม่^{ขึ้น}เหมือน^{ขึ้น}อย่าง^{ขึ้น}ของท่าน เครื่อง^{ขึ้น}ที่^{ขึ้น}เป็น^{ขึ้น}อุป^{ขึ้น}การ^{ขึ้น}ะในการ^{ขึ้น}นา
 ของ^{ขึ้น}เราม^{ขึ้น}ี^{ขึ้น}ครบ^{ขึ้น}ทุก^{ขึ้น}สิ่ง คือ^{ขึ้น}คร^{ขึ้น}ร^{ขึ้น}รักษา^{ขึ้น}ความ^{ขึ้น}เชื่อ^{ขึ้น}เป็น^{ขึ้น}พืช^{ขึ้น}เข้า^{ขึ้น}ปลูก ตะ^{ขึ้น}ปะ^{ขึ้น}ธรรม^{ขึ้น}ซึ่ง
 เผา^{ขึ้น}เกิด^{ขึ้น}ให้^{ขึ้น}เราร^{ขึ้น}้อง แล^{ขึ้น}อิน^{ขึ้น}ทรีย์^{ขึ้น}สัง^{ขึ้น}วร ความ^{ขึ้น}ม^{ขึ้น}ระ^{ขึ้น}วัง^{ขึ้น}รักษา^{ขึ้น}อิน^{ขึ้น}ทรีย์ กับ^{ขึ้น}ทั้ง
 โภ^{ขึ้น}ชน^{ขึ้น}ะ^{ขึ้น}ม^{ขึ้น}ัค^{ขึ้น}คณ^{ขึ้น}ญ รู^{ขึ้น}ประมาณ^{ขึ้น}ใน^{ขึ้น}โภ^{ขึ้น}ชน^{ขึ้น}า^{ขึ้น}หาร^{ขึ้น}เป็น^{ขึ้น}น้ำ^{ขึ้น}ฝน บั^{ขึ้น}ณ^{ขึ้น}ญา^{ขึ้น}เป็น^{ขึ้น}ค^{ขึ้น}ู่^{ขึ้น}เอก

แต่ใด หิริเป็นงอนใด ใจเป็นเชือกชัก สติเป็นประคองสำหรับเตือน ความ
 ตักยเป็นทอสำหรับไฉน้า ความเพียรที่กด้าหาญสำหรับชักแอกใด ความ
 ดำรวมใจเป็นของสำหรับปลดแอกใด นำไปมันดู้ที่อันเกษมจากกิเลสเครื่อง
 ประกอบสัตว์ ย่อมไปยังสถานที่ไม่รู้จักดับเป็นสถานที่ไม่เศร้าไม่โศก มี
 แต่ความสุขสำราญ การใดของเราเช่นนี้ มีผลเป็นอะมะตะไม่รู้ตาย บุคคล
 มาประกอบการใดเช่นนั้นแล้ว ย่อมพ้นจากทุกข์สิ้นทุกประการ ใจความ
 ในพระสูตรนั้นดังนี้ ที่ยกมาอธิบายในคำประกาศพระราชพิธีว่าเฉพาะ
 แต่พระคาถายกมาเป็นความจริงตามที่พระพุทธเจ้าครีดี ขออำนาจความ
 ตักยนั้น ให้เข้าที่หว่านงอกงามทั่วชนบท แต่ให้ฝนอุดมดี คำอธิบายนั้นนับ
 เป็นข้อที่ ๒ ค่อนั้นไปยกคาถาซึ่งมีมาในเคมียชาฎก มีเรื่องราวว่าพระเจ้า
 พาราณสีมีพระราชโอรสพระองค์หนึ่งชื่อเคมียกุมาร เมื่อยังทรงพระเยาว์
 อยู่พระบิดาอุ้มประทับในพระเพลาในเวลาดังเดี๋ยวจึงออกว่าราชการ ตั้งให้ดัง
 ราชทัณฑ์แก่ผู้มีความผิดต่าง ๆ พระเคมียกุมารได้ฟังก็มีพระหฤทัยท้อ
 ถอยไม่อยากจะรับราชสมบัติต่อไป จึงแกล้งทำเป็นโง่โง่เบี่ยงเบี่ยงพิศอก
 จิตจนทรงพระเจริญใหญ่ขึ้น พระบิดาตั้งให้นายสนันทธารภีเอาไปฝัง
 เสียในป่า พระเคมียกุมารจึงกล่าวคาถาแสดงผลที่บุคคลไม่ประทุษร้าย
 ค่อมิตรติบคาถา แต่ที่ยกมาใช้เป็นคำอธิบายในการพระราชพิธีนั้นแต่ต้อง
 คาถาเริ่มตั้งแต่ ภาติศาจะยิมา คาถา มีเนื้อความว่า ถ้าคนผู้เป็นโง่โง่เบี่ยง
 เบี่ยงได้ภาติศไว้ว่าผู้ใดไม่ประทุษร้ายค่อมิตร โคที่จะเป็นก้างโง่หว่าน
 ของผู้นั้น จะมีแค่เจริญไม่รู้เป็นอันคราย พืชพรรณใด ๆ ที่ผู้นั้นได้หว่าน
 ลงในไร่นาแล้ว ย่อมงอกงามดีมีผลให้สำเร็จประโยชน์ ผู้นั้นย่อมได้
 บริโภคผลของพืชพรรณนั้นเต็มประดังค์ ไม่มีพิบัติอันคราย อีกพระคาถา

หนึ่ง^{๕๖}ว่า ข้อหนึ่งผู้ใดไม่ประทุษร้ายต่อมิตร ผู้นั้นจะไม่เป็นอันตราย
 ด้วยข้าศึกศัตรูหมุ่บ้างจามิตรจะคิดทำร้ายก็ไม่อาจจะครอบงำย่ำยีได้ เปรียบ
 ประหนึ่งคันนิโครชใหญ่ มีด้าซาถึงก้านรากย่านหยั่งลงกับพื้นแผ่นดินมั่นคง
 แน่นหนา แม้ถึงลมพายุใหญ่จะพัดต้องประการใด ก็ไม่อาจเพิกถอนคัน
 นิโครชให้กระจัดกระจายไปได้ฉนั้น ข้อความในเรื่องเคมียชาฏกมั่งคั่ง^{๕๗}
 ยกคานันมาอธิบายด้วยอำนาจไมตรีจิต ขอให้เข้าที่หัวนางลงในภมุนา
 ทัวพระราชอาณาเขตตรงถกงามบริบูรณ์ เปนคำอธิบายข้อที่ ๓ ค่อนั้นไป
 อ้างพระราชหฤไทยพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งทรงพระเมตตากรุณาแก่ประชา
 ราษฎร คึงพระราชหฤไทยจะบำรุงให้อยู่เย็นเป็นสุขทั่วหน้า เปนความ
 ดัศยจริงด้วยอำนาจความดัศยนั้น ขอให้แจ้งออกมาบริบูรณ์ทัวพระราช
 อาณาเขตเป็นคำอธิบายข้อที่ ๔ คำอธิบายทง ๔ ข้อนี้ทเป็นสยามพากย์
 แปลเนื้อความลงกับพระคาถาที่กล่าวแล้วข้างต้น เปนจบตอนหนึ่ง ค่อ
 ้นไปดำเนินคำประกาศเทพดา แต่งพระราชดำริซึ่งทรงพระปรารภ
 เรื่องพระพุทธรูป ซึ่งเรียกว่าคันธารราชภูษณกนิทานในวาริชชาฎกมากถาว
 ว่า เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จอยู่ณพระเชตวันในเมืองสาวัตถี ฝนแฉ่งเข้า
 กล้าในนาแห่งทั่วทั้งเมือง น้ำในถ้ำธารห้วยคลองหนองบึงทุกแห่งก็แห้ง
 จนถึงสระโบกขรณีที่เคยเป็นพุทธรวิโภคน้ำก็แห้งจนเห็นคม ปลาทั้งหลาย
 ก็ได้ความลำบากด้วยฝูงกา มาจิกกินเป็นอาหารค้องมุดซ่อนอยู่ในคม ใน
 ขณะนั้นพระพุทธเจ้าเสด็จไปทรงมณฑปมาเห็นเหตุดังนั้น ก็ม้พระหฤไทย
 กรุณา เมื่อเสด็จกลับมาทำภคตะกัษแล้วจึงตรัสเรียกพระอานนท์ให้นำผ้า
 อุทกสาฎกมาถวาย พระอานนท์ก็ทูลว่า น้ำในสระแห้งเสียหลายวันแล้ว
 พระองค์ก็ตรัสเรียกผ้าอุทกสาฎกยื่นคำอยู่ พระอานนท์จึงได้นำมาถวาย

พระองค์ทรงรับเข้ามา ชายส่วนหนึ่งนอนทรง ส่วนหนึ่งนอนตระหนี่ด้นบน
 พระอัมรินทร์ประเทศ เสด็จขึ้นที่ฝั่งสระแดงพระอาภากร พระหัตถ์ขวาขวัก
 เรียกฝน พระหัตถ์ซ้ายหงายรองน้ำฝน ขณะนั้นฝนก็ตกลงมาเป็นอันมาก
 ท่วมในท้องคลองจะซังน้ำทุกแห่ง มนุษย์แต่ตั้งตัวทงปวงก็มีความชื่นชมยินดี
 กล่าวคำสรรเสริญต่าง ๆ เมื่อพระองค์ทรงทราบจึงคิดว่าแต่กาละปาง
 ก่อน นตะปะมัจฉะชาติ คือปลาช่อน ก็อาจตั้งศรัทธาฐานให้ฝนตกลงได้
 แต่ในคำประกาศนั้นหาได้ยกคาถา นตะปะมัจฉะชาติ มากกล่าวไว้ไม่ ด้วย
 ท้องเรื่องของคาถานั้นเป็นเรื่องขอฝน ในคำประกาศนี้ประสงค์แต่จะกล่าวถึง
 เรื่องพระพุทธรูปคันธารราชฎ์ ซึ่งยกเรื่องนิทานมากล่าวก็เพราะเรื่องเนื่อง
 คิดกันเท่านั้น เพราะฉะนั้นจึงจะของดเสียไม่นำคาถาพระยาปลารช่อนอธิบาย
 มากกล่าวอธิบายในท้น เหมือนอย่างเรื่องเคมียชาฎก ด้วยคาถานั้นบางที่
 จะต้องกล่าวในพิพพรรณสาคร จึงจะขอว่าความตามคำประกาศนั้นต่อไป
 ว่าเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพานแล้วได้สองร้อยมีเสก มีพระเจ้าแผ่นดิน
 องค์หนึ่งได้ครอบครองเป็นใหญ่ในคันธารราชฎ์ มีความเลื่อมใสในพระ
 มัชฌิมคิกะเถระ จึงได้รับพระพุทธสาส์นาไปถือน้อมค้อมกันมาหลายชั่วแผ่นดิน
 ภายหลังพระเจ้าแผ่นดินในคันธารราชฎ์องค์หนึ่งได้ ทรงฟัง เรื่อง พระพุทธเจ้า
 ทรงบันดาลให้ฝนตกนั้น ก็ทรงเลื่อมใสให้สร้างพระพุทธปฏิมากรมีอวการ
 อย่างจะสร้างทำปฤษฎณาเรียกฝนเช่นนั้น ครั้นเมื่อปีใดฝนแล้งก็ให้เชิญ
 พระพุทธปฏิมากรนั้นออกตั้งบูชาขอฝน ฝนก็ตกลงได้ดังประสงค์ ภายหลัง
 มามีผู้ ทนบถพระพุทธสาส์นาสร้างพระพุทธรูปมีอาภากรเช่นนั้น ค่อย ๆ มา
 ก็เรียกสมญาว่าพระพุทธคันธารราชฎ์ เพราะเหตุที่ได้สร้างขึ้นในเมือง
 คันธารราชฎ์เป็นตัวอย่างคันเดิมมา ครั้นเมื่อได้ทอดพระเนตรเห็นพระ

พุทธรูปม้อการเช่นนั้น จึงได้โปรดให้หล่อขึ้นใหม่ทำใหญ่โตของค่าไว้สำหรับ
 ตั้งในการพระราชพิธี เป็นจบเรื่องพระคันธารราษฎร์ ค่อนั้นไปว่าด้วยการพระ
 ราชกุศลที่ทรงบำเพ็ญในการพระราชพิธีนี้ ทรงพระราชอุทิศแก่เทพดา
 เป็นต้น แล้วเป็นความอธิฐานตามพระราชพิธีซึ่งปลงตามธรรมเนียม
 ครั้นเมื่ออ่านประกาศจบแล้ว พระสงฆ์จึงได้สดมภ์คัมหาราชปริตสืบต่อ
 คำนาน เมื่อถึงท้ายสดมภ์สดกาดานะโมตัสสะภวะโต สุนิพพุตัสสะ
 ตาทิโน เหมือนอย่างเช่นอาถกษณอ่านเป็นทำนองสรภัญญะซึ่งกล่าวมา
 แล้ว เมื่อสดมภ์จบแล้วพระราชทานน้ำสังข์ไปมะตูมทรงเจิมหน้าเจิม
 มือพระยาผู้แรกนาแตงนางเทพทั้งสี่ แต่พระยาผู้แรกนานั้นได้พระราชทาน
 พระขำรงคัมณฑปนพเก้า ให้ไปตั้งรวมในเวลายแรกนาด้วยสองวง แล้ว
 พระครูพราหมณ์พฤฒิบาลมารดาตั้งให้ไปมะตูมต่อไป "ขณะเมื่อพระ
 ราชทานน้ำสังข์นั้น พระสงฆ์สดกษยน์โคประโคมพิณพาทย์เป็นเสร็จการ
 ในเวลาค่ำ - รุ่งขึ้นเสวยพระสงฆ์แล้วแต่พระพุทธรูปกลับ เป็นหมดพระ
 ราชพิธีพืชมงคล

พระราชพิธีจรดพระนังคัล เริ่มแต่เวลาบ่ายวันสดมภ์พระราชพิธี
 พืชมงคล มีกระบวนแห่ ๆ พระเทวรูปพระอิศวร ๑ พระอุมาภคินี ๑
 พระนารายณ์ ๑ พระมหาวีรเมศวร ๑ พระพดเทพแบกโล ๑ กระบวนแห่
 มีขอมคู่แห่เครื่องสูงกตองชนะ ค่ายกันกับที่แห่พระพุทธรูป เป็นแต่
 ลดหย่อนลงไปบ้าง ออกจากในพระบรมมหาราชวังไปโดยทางบกเข้า
 โรงพิธีที่ทุ่งข่มข้อยนาหลวง เวลาค่ำพระมหाराชครูพิธีทำการพระราชพิธี
 เหมือนอย่างพิธีทั้งปวงไม่มีการแปลกประหลาดอันใด

รุ่งขึ้นเวลาเช้าตั้งกระบวนแห่ ๆ พระยาผู้แรกนา กำหนดเกณฑ์คน
เข้ากระบวนแห่ ๕๐๐ กระบวนนั้นไม่เป็นกระบวนใหญ่เหมือนอย่างเขื่อน
ชิงช้า คือขบวนตำแหน่งของผู้แรกนาค้า แล้วยกโทนุ่งดาโรงสวม
เสื้อแดงพายดาบฝักแดงฝักเขียวต้องแถว กระบวนสวมเสื้อเสนาภูกุ
กางเกงขาวต้องแถว ๆ ละ ๑๕ ถัดมาบโทนุ่งหมิ่นสวมเสื้อเขียวขาวขัดดัด
สพายดาบฝักเงินแถวละ ๑๕ ถัดมาบโทนุ่ง ๑๐ คู่ จำปี ๑ กระบวนนำคู่ ๑
เสด็จพระยาผู้แรกนา สัมประพน บังสุริย์ มีหลวงไหมหาดไทยคู่ ๑
กระลาโหมคู่ ๑ กรมท่าคู่ ๑ กรมนาคู่ ๑ กรมวังคู่ ๑ กรมเมืองคู่ ๑
เป็นคู่เคียง ๑๒ คน นุ่งผ้าไหมสวมเสื้อเขียวขลิบ กระบวนหลังคู่ ๑
นำล้อเครื่องยศแลล้ออาวสุตามหลังเสด็จ คู่หลังล้อดาบขลุ่ย
แถวละ ๑๕ ถัดหอกคู่แถวละ ๑๕ ถัดกระบองแถวละ ๑๕ พระยาผู้แรก
นาแต่งตัวเหมือนย่นชิงช้า เมื่อถึงโรงพระราชพิธีเข้าไปจุฑาบุเกียนบูชา
เทวรูป แล้วตั้งสัตยาธิฐานจับผ้าสามสี ผ่านไข่มุกดาหยกคืบสี ๑
ห้าคืบสี ๑ สี่คืบสี ๑ ถ้าจับได้ผ้าที่กว้างเป็นคำทำนายว่าน้ำจะน้อย
ถ้าได้ผ้าที่แคบว่าน้ำจะมาก เมื่อจับได้ผ้าสีใดก็นุ่งผ้าสีนั้น ทับผ้า
นุ่งเดิมออกหนึ่ง นุ่งอย่างว่าจนออกไปแรกนา มีราชบัณฑิตคนหนึ่ง
เชิญพระเต้าเทวปฏิประน้าพระพุทธรูปไปนำ พระาหมณเฑียรพระพลเทพ
คนหนึ่ง เป้าตั้ง ๒ คน พระยาจันยามไถ พระมหาราชครูพิธีขึ้นประคก
ค้ำหุ้มแดง โถะไปโดยรั้วล้อม แล้วไถแปรโดยกว้างล้อม
นางเทพทั้ง ๔ จึงได้ห้ามกระเข้าเข้าปลูก กระเข้าทอง ๒ คน กระเข้า
เงิน ๒ คน ออกไปให้พระยาไปรยหว่านเข้า แล้วไถกลมอีกล้อมรอบ
จึงกลับเข้ามายังที่พัก ปลูกพระโคออกกินเลี้ยง ของเลี้ยงตายของ ๘ สิ่ง

คือเจ้าเปลื้องเจ้าโพดถ่วงาเหต่านาญ้า ถ้าพระโคกนึ่งใดก็มีคำทำนาย
แต่คำทำนายนั้น มักจะว่ากันว่า ถ้าพระโคกนึ่งใดสิ่งนั้นจะบริบูรณ์
แต่ก็ดูว่ากันไปหมดม ๆ เช่นนั้น ไปนึกไม่ออกเสียที่กินเหล้าอะไรจะบริบูรณ์
เพราะจะตั้งเกิดคำทำนายที่ถวายเป็นทุก ๆ บั๊ก็ตั้งเกิดไม่ได้ เพราะข้าพเจ้า
ได้เห็นคำทำนายมา ๒๑ ครั้งแต่ก็มาแต่เจ้าพระพุทธรเจ้าโหรพราหมณ์ รับ
พระราชทานพยากรณ์ว่าในปีอะไร ๆ ก็กินธัญญาหารผลาหารจะบริบูรณ์
เหมือนกันเป็นคัมพิพทั้ง ๒๑ ครั้ง การเท่านั้นเป็นเสร็จพระราชพิธีจรดพระ
นังคัลแห่งพระยาถลัม แล้วแต่เหตุอุปถัมภ์ ในการจรดพระนังคัลเป็นเวลาดคน
มาประชุมมาก ถึงจะอยู่บ้านไกล ๆ ก็มักจะมาด้วยมีประโยชน์ความค้อง
การ เมื่อเวลาไปรยเข้าปลุกลงในนา พอพระยาถลัมแล้วก็พากันเข้า
แย่งเก็บเข้า จนไม่มีเหลือยู่ในท้องนาเลย เมื่อรัชกาลที่ ๔ ได้โปรด
ให้ไปธัญศูครหลายครั้งว่ามาเข้างอกบ้างฤไม่ ก็ไม่พบเหลือยู่จนออก
เลย เมื่อทอดพระเนตรแรกนาที่เพ็ชรบุรีพอคนที่เขามาแย่งเก็บพรวนเข้า
ปลุกออกไปหมดแล้ว รับสั่งให้ตำรวจหลายคนออกไปค้นหาเมล็ดเข้า
ว่าจะเหลือยู่บ้างฤไม่ ก็ไม่ได้มาเลยจนฉักเมล็ดหนึ่ง พรวนเข้า
ปลุกซึ่งเก็บไปนั้น ไปใส่เชื้อในพรวนเข้าปลุกของตัว ให้เป็นสวัสดิ
มงคลแก่นาบ้าง ไปปนลงไว้ในถุงเงินให้เกิดประโยชน์งอกงามบ้าง
การแรกนาจึงเป็นที่นิยมของคนทั้งปวงไม่จัด ยังนับว่าเป็นพระราชพิธี
ซึ่งเป็นที่ค้องใจคนเป็นอันมาก

หัวเมืองซึ่งมีการแรกนา มีของหลวงพระราชทานเกิดขึ้นในรัชกาล
ที่ ๔ คือกรุงเก่าเมือง ๑ เพ็ชรบุรีเมือง ๑ แต่เมืองซึ่งเขาทำแรกนามา
แต่เดิม ไม่มีของหลวงพระราชทาน คือเมืองนครศรีธรรมราชเมือง

ไซยา ๒ เมืองนี้เป็นเมืองม้พราหมณ์ ๆ เป็นธุระในการพิธี แต่ผู้ว่าราชการ
เมืองไม่ได้ตั้งแรกนาเอง มอบให้หลวงนาขุนนาเป็นผู้แรกนาแทนตัว
เมืองสุพรรณบุรีก็เมืองหนึ่งก็ว่าม้แรกนา ไม่ได้เกี่ยวข้องในการหลวง
เหมือนกัน แต่ในบั้นใดจึงให้มีการแรกนาขึ้นเป็นการหลวงอีกเมืองหนึ่ง
หนึ่งพลับพลาที่ของสนาม ร้อยย้ายไปทรมศาสตร์หลักเมือง การแรกนา
จึงได้ย้ายไปทำที่พลับพลาใหม่ ดังแต่เป็นเป็นคืบไป

คำตกเคื่อนในการพระราชพิธีพืชมงคล มหาเด็กต้องรับพาน
เทียนคอยถวายเมื่อเวลาทรงศีตแล้ว แด่คอยเชิญเสด็จพระเจ้าลูกเธอขึ้น
ไปบนหอพระแท่นที่พลับพลาโถง ภูษามาตาต้องเตรียมพระสุหร่าย แด
แม่เจิม รับพระร่ำมรดกนพเก้าจากข้างใน แด่สังข์แด่แม่เจิมที่สำหรับ
จะรดน้ำพระยา แด่นางเทพ คอยถวายเมื่อเวลาพระสังข์รดนมन्दจับ
นอกนั้นไม่มีขาดเหลืออันใด

การวิสาขบูชา

พระอรรถกถาจารย์เจ้ากำหนดไว้ว่า พระพุทธเจ้าได้ประสูติ
 แด่ครัสร์พระอนุครตัมมาตัมโพธิญาณ แด่เศด็จปรินิพพานในวันเพ็ญ
 พระจันทร์เสวยฤกษ์วิสาข วันกำหนดคนจึงเป็นนักษัตรฤกษ์ ซึ่งชนทั้งปวง
 ผู้นับถือพระพุทธศาสนา ได้ทำการบูชาพระรัตนไตรยเป็นการระฤกถึงคุณ
 พระพุทธเจ้า คล้ายกับทำเฉลิมพระชนม์พรรษาฤกษ์ชัยดิถีครั้งแต่โบราณ
 มา การกำหนดที่พระจันทร์ในวันเพ็ญเสวยวิสาขนักษัตรฤกษ์นี้แต่โบราณ
 มาถือว่าตรงในเพ็ญเดือน ๖ เสมออยู่ไม่ยกย่อง คลอดมาจนถึงในพระบาท
 สัมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงวางวิธีแบบนักชคนาคิดวันพระ
 จันทร์เพ็ญ ให้ใกล้กับที่จริงเข้ากว่าแต่ก่อน วันวิสาขนักษัตรฤกษ์
 จึงได้เคลื่อนไปเป็นเพ็ญเดือนเจ็ดบ้างในบางปี แต่ยืนอยู่ในเดือนหกโดย
 มาก ก็การที่ถือว่าพระจันทร์เพ็ญเสวยฤกษ์วิสาขเป็นนักษัตรฤกษ์ที่ควร
 ประกอบการบูชาใหญ่ในพระรัตนไตรย ซึ่งถือน้อยในเมืองที่นับถือพระ
 พุทธศาสนาแต่โบราณนั้นจะให้ ได้รับความชัดว่า ตั้งแต่พระพุทธศาสนา
 ได้มาประดิษฐานในแผ่นดินสยามแล้ว คนทั้งปวงได้ทำการบูชาขึ้นมาแต่
 เดิมๆไม่ได้ทำ ก็ไม่มีปรากฏชัดในที่แห่งใด จนถึงกรุงศรีอยุธยา จึงได้
 ความตามหนังสือที่นางนพมาศแต่งขึ้นว่า “ครั้นถึงวันวิสาขบูชาสมเด็จพระ
 พระเจ้าแผ่นดินทรงราชบรรณบริรักษ์ฝ่ายหน้าฝ่ายใน ทั้งอาณาประชาราษฎร
 ทั่วทุกนิคมคามชนบท ก็ประดับพระนครแตรพระราชวงษ์ช้างนำช้างในจวน

ตำแหน่งท้าวพระยาพระหัตถวงเครื่องชูชีพราหมณ์ บ้านเรือนโรงร้านพ่วงแพ
ชนประชาขายหญิงถ้วนแต่แขวนโคมประทีปขวาทาสว่างไสว ห้อยย้อย
พวงบุปผชาติประพรมเครื่องตุ้มคนขรค์ อุทิศบูชาพระรัตนไตรยตั้งสามทิวา
ราตรี มหาชนชวนกันรักษาพระอุโบสถศักดิ์ สดับฟังพระสัทธรรมเทศนา
บวชธรรม บ้างก็ถวายสังฆาทิสนาทาหารตั้งฆานเจ้าบิณฑ บ้างก็ยกขึ้น
ซึ่งธงผ้าบูชาพระสถูปเจดีย์ บ้างก็บริจาทพิมายจำแนกแจกทานแก่ยาก
ทลทก คนกำพร้าอนาถาชาวพิการ บ้างก็ซื้อไข่มุกฉัตรแก้วมาทอมาท
ชาติมีฉัตรต่าง ๆ ปลดปล่อยให้ได้ความสุขสบาย อันว่าสมเด็จพระเจ้า
แผ่นดินตราขระกุด ก็ทรงสั่งบำเพ็ญการพระราชกุศลต่าง ๆ ในวัน
วิสาขบูชาพุทธศาสน์เป็นอันมาก เวลาวันสายแสงก็เสด็จพระราชดำเนิน
พร้อมด้วยราชสุริยวงษ์เสนาใน ออกวัดหน้าพระธาตุราชอารามหลวง
วันหนึ่ง ออกวัดราชบูรณพระวิหารหลวงวันหนึ่ง ออกวัดโลกสุทธราช
วาสวันหนึ่ง ดำเนินการพระรัตนคตยาริคุณ ไพรยปรายผกาเกษตร
ตุ้มคนขรค์สักการบูชา ถวายประทีปบูชเทียนเวียนเวียนรอบรัตนบัลลังก์
ประโคมดุริยางค์ดนตรีคี่ดัดดีเป่า สัมโภชพระชินศรีพระชินราชพระ
โลกนาถ พระสุวรรณโดยมีกมดโสมนัสศรีราชทูตทุกคน” แล้วมีคำ
สรเสริญว่า “อันพระนครสุโขไทยราชธานี ถึงวันวิสาขนักขัตฤกษ์
ครั้งใด ก็สว่างไปด้วยแสงประทีปเทียนดอกไม้มงคล แด่สง่างามดั่งดวย
ชายของประภากร ไสวไปด้วยภู่พวงดวงดอกไม้มกรอร้อยห้อยแขวน หอม
ตระหลบไปด้วยกลิ่นตุ้มคนขรค์วารีนี้ เสนาะดำเนินพิณพาทย์ฆ้องกลอง
ทั้งทิวาราตรี มหาชนขายหญิงพากันกระทำของการกุศล เสนื่อนจะเสวย
ซึ่งทวารพิมานฟ้าทุกชั้น” กล่าวได้เป็นการสนุกสนานยิ่งใหญ่นี้ เหมือน

อย่างในหนังสือโบราณก่อน ๆ ขึ้นไป ที่ได้กล่าวถึงวันวิสาขบูชาดังนี้

แต่ส่วนที่ในกรุงเก่า มิได้ปรากฏมีในจดหมายเหตุแห่งหนึ่งแห่งใด ดูเพน
การเดิมเสียทีเดียว ตลอดจนมาถึงกรุงรัตนโกสินทร์ซึ่งเป็นลูกศิษย์กรุงเก่า
ก็ไม่ได้มีการพระราชกุศลวิสาขบูชา ตลอดจนมาจนปีเถาะพศก จุฬศักราช
๑๑๗๘ รัตนโกสินทรศก เป็นปีที่ ๓๖ ในรัชกาลที่ ๒ สมเด็จพระนั่งเกล้า
มี ซึ่งมาแต่ผู้ทราบบุญคุณ ถวายพระพรให้ทรงทำวิสาขบูชาเป็นครั้งแรก
การที่ท่านนั้นถึงว่าในหมายอ้างว่าเป็นมหาบุญญาใหญ่ก็จริง แต่การที่จัดนั้น
ดูเหมือนหนึ่งจะต้องถามกันว่าจะให้ทำอย่างไรจะควร ท่านพระนั่งเกล้า
จะต้องถวายพระพรอธิบายว่าที่ท่านมาแต่ก่อนนั้น คือจุลโคมตามประทีป
บูชาทางในพระอารามแต่ตามบ้านเรือนทั้งปวง จึงโปรดให้ทำโคมมีคระ
ดาษเต้าไม้ ไม่ยอดผูกฉัตรกระดาษ เหมือนกับโคมบิวารการพระราช
พิธีของเปรียญ แปรทดแต่เต้าทาปูนขาวเสีย เหมือนโคมไชยโคมประเทียบ
ให้ไปปักตามพระอารามหลวง พระอารามจะได้เต้าเป็นส่วนตัวตามประทีป
ในวัด ส่วนที่ตามประทีปตามบ้านเรือนนั้น ก็ให้อำเภอกำนันป่าวร้อง
ให้ราษฎรจุลโคม เป็นการคร่าว ๆ แรก ๆ ก็เห็นจะมีบ้างแห่งละใบสองใบ
มีโคมเข้าแขกเป็นต้น เป็นส่วนที่จุลประทีปตามบ้านเรือนค้องด้วยอย่างเก่า
อีกประการหนึ่งนั้น มีดวงดอกไม้แขวนบูชาตลอดทั้งสามวัน ก็ให้เกณฑ์ข้า
ราชการร้อยดอกไม้มาแขวนในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม วันตรียอยดวงเสด็จ
อีกประการหนึ่งนั้น มีดอกไม้เพลิงเป็นเครื่องสักการบูชา ก็ให้มีผู้ดอกไม้
ไม้เพลิงมาปักจุดที่หน้าวัดพระศรีรัตนศาสดาราม อีกประการหนึ่ง มีพระ
ธรรมเทศนาแลรักษาอุโบสถศีล ก็ให้มีเทศนาของหลวง ตามวัดฝั่งคว้น
ออกสืบพระอาราม ฝั่งคว้นคอกสืบพระอาราม แลให้อำเภอกำนันป่าว

ร้องให้ราษฎรรักษาดี อย่าให้ข้าศึกคิดชั่วคิดร้าย แต่ให้รักชวณกันไปฟัง
พระธรรมเทศนา อีกประการหนึ่ง ว่ายกธงขึ้นบูชา ก็ให้ทำธงจรเข้
ไปปักตามวัดหลวงวัดตะคัน อีกประการหนึ่ง ว่าเคยเลี้ยงพระสงฆ์แต่
ถวายสัตยาภิเศก ก็โปรดให้เลี้ยงพระสงฆ์ในท้องพระโรง แด่คัมภีร์
พระบรมอัฐิด้วยเข้าสัตยาภิเศก แต่ประกาศให้ราษฎรรักชวณกันทำ
สัตยาภิเศกถวายพระสงฆ์ การที่จัดไปทรงปวงเห็นชัดว่าเป็นจัดตามแบบ
โบราณที่เคยทำมา เมื่อจะดูเทียบกับกับจดหมายนางนพมาศ ก็เกือบ
จะมีการบูชาทุกอย่างเต็มตามที่จดหมายไว้ เป็นแต่อาการที่ทำงานคนละ
อย่าง ในจดหมายนางนพมาศคือการครึกครื้นพร้อมเพรียงกัน ทั้ง
พระเจ้าแผ่นดินและราษฎร เป็นนักขัตฤกษ์ทั่วทุกชนชั้น เป็นที่รื่นเริงทั่วทุก
ชนชั้นทั้งในราชสำนักและตามแบบเก่า แต่เป็นการสังเวยบูชา ๆ พออย่าให้เสีย
โบราณ ฤๅคิดจะจัดให้เป็นการครึกครื้นจริง แต่หากคนทั้งปวงไม่ได้
ประพฤติมาแต่ก่อนพากันเนือย ๆ เฉย ๆ ไปเสีย ก็เลยจัดจางไป แต่เมื่อ
พิจารณาถึงจริง ๆ แล้ว เห็นว่าถึงส่วนในราชการก็อยู่ข้างจะเลือน ๆ เป็น
แต่การเสียไม่ได้อยู่ เพราะไม่ได้เคยทำเคยนึกถึงมาเสียช้านานแล้ว จน
ถึงในประจจุบัน การวิสาขบูชาผู้มีพระคุณยิ่ง ก็ยังเป็นการของชาว
วัดแท้ พวกชาวบ้านที่เลื่อมใสของบ้างก็แต่พวกที่จำศีลภาวนา แต่คน
ทั้งปวงที่เฉยอยู่ไม่รู้รู้สึกนึกโดยมาก ไม่เหมือนนักขัตฤกษ์ครั้งกรุงเก่า
ซึ่งต่างก็ต่างทรงนึกถึงว่ามาก เมื่อจะคิดไปก็ไม่น่าจะเป็นเช่นนั้น ถ้าพระเจ้า
แผ่นดินองค์อื่น ซึ่งได้ดำรงราชสมบัติมาในชั้นต้น จะว่าไม่ทรงทราบชัด
เจเนนในพระพุทธศาสนา จึงไม่ได้ทรงทำที่ตามเกิด แต่พระเจ้าทรงธรรม
ซึ่งเป็นพระพิมพ์ธรรมอยู่ก่อนว่าแตกฉานในพระไตรปิฎก แต่ทรงพระธรรม

ในการพระพุทธศาสนา มาก จนถึงเสด็จออกไปนั่งเป็นอาจารย์บอกหนังสือ
พระสงฆ์วันละร้อยรูป แต่ทรงพระวิตกเป็นห่วงห่วงโยกตัวขาดต่าง ๆ
จะสู้ตามคำทำนายของ พระอรรถกถาจารย์ เจ้ากต่างได้ ในสมัยอนัตรธาน
จึงทรงพระอุสาห์แต่งมหาชาติคำหลวงขึ้นไว้ ให้สืบอายุพระพุทธศาสนา แต่
ทรงแต่งแสวงหาเจดียฐาน อันเป็นที่ชอบใจคนทั้งปวงให้ก่อเกิดความ
ศรัทธาได้เต็มได้ ได้ใหญ่โดยคิยาอย่างเช่นพระพุทธบาท การซึ่งทรงเป็น
พระธุระในพระพุทธศาสนาทั้งสามอย่างนี้ ก็เพื่อจะดำรงให้เห็นความ
ซึ่งได้ทรงศึกษาในพระพุทธศาสนาทั่วถึงโดยมาก แต่การวิสาขบูชาที่น่า
ที่จะทรงดำรงความระลึกถึงอย่างหนึ่ง แต่เหตุใดจึงทรงลืมเสียก็ไม่ทราบ
เลย ถ้าจะเป็นด้วยพระธุระในการบอกหนังสือ แต่ในการแต่งพระมหาชาติ
มากเสียจนไม่มีเวลาจะทรงค้นคว้าได้ เพราะย่อมจะทรงเห็นว่าการซึ่งแต่ง
พระมหาชาตินั้น เป็นการบำรุงพระศาสนาสำคัญกว่าการวิสาขบูชาที่เป็น
แต่การบูชาภายนอก จึงไม่เป็นพระราษธุระ

จะขอพูดนอกเรื่องสักหน่อยหนึ่ง ในเรื่องสมัยอนัตรธานนี้ มีคำ
ทำนายที่พระอรรถกถาจารย์ได้กะไว้ว่าจะเสื่อมลงไปตามลำดับ คือธรรม
ทุก ๆ อย่างจะพระปรมาตมลงมาถึงขาด ในกระบวนการด้วยกันมหา
เวศสันดรชาดกจะเสื่อมก่อน เพราะเป็นชาดกดีกว่าชาดกทั้งปวง ความ
คิดซึ่งคิดเห็นเช่นนั้น โดยเชื่อมั่นว่าต่อไปภายหน้าคนจะเร่ร่อนไปทุกชั้น สติ
ปัญญาความรู้ก็จะน้อยลงทุกชั้น ถ้อยคำสั่งสอนอันใดที่เป็นคำดีก็จะไม่
มีผู้ใคร่อยากฟังแต่ฟังก็จะไม่เข้าใจ เมื่อชนปถาย ๆ ลงก็จะเหลือแต่กัน
ตู่รอนเคี้ยวหญ้าเจ้าเงาะกับรจนา เป็นกรรมอันอุคมที่ชนภายหลังจะได้สดับ
เพราะความคิดเห็นเช่นนั้นน้อยอยู่ในสันดาน เมื่อจะแต่งหนังสืออันใดก็แต่ง

ความชอบใจเพิ่มเติมข้อความลงไปให้มาก ๆ ต่อให้สั้นก็แต่ให้พิศวงง
 วย สำหรับแก้ปัญญาคือเลวทรามในชั้นหลังจะได้เชื่อถือ เมื่อเชื่อถือ
 เพติดเพติดกันไปกันไปจะได้ต่อไปถึงธรรมที่ลึก ความเห็นของผู้ที่แต่ง
 หนังสือมากมายเกินเหตุ คิดเห็นว่าไม่เป้นมธุลาคด้วยเป็นประโยชน์เช่นนี้ จึงได้
 ไม่ว่านักหนาอะไรอะไรก็เก็บเอามาเรียบเรียง ที่สุดจนผลของนิทานอาหรับ
 ราตรีก็มีลูกกับชาวภูทอกหลายเรื่อง ความคิดที่เกิดขึ้นเช่นนี้ ก็เพราะได้สังเกต
 ดูเด็กที่หม่นเกิดมาเมื่อเวลาตนมีอายุมากแล้วนึกไปกว่าตัวมาก กว่าเด็ก
 นั้นจะมีอายุมากเท่าตัวผู้สังเกต ผู้สังเกตก็ตายไปแล้วก่อนแล้ว ไม่ได้
 ได้เทียบกันว่ามันจะดีเท่าตัวได้ฤาไม่ แต่ที่เห็นโดยยั้งยืนมานานเท่าใด
 มนุษย์ก็ซุกซนวิชาวามรู้เปิดเผยขึ้นทุกวันทุกคนตามลำดับ ชนซึ่งเกิด
 ภายหลังย่อมจะวิจารณ์อะไรก็ได้ คิดได้เร็วกว่าเราซึ่งเป็นผู้กำลังซุกซนอยู่ เปรียบ
 เหมือนหนึ่งผมผู้ว่า ดูเหมือนจะมีแรงเงินแรงทองอยู่ในแผ่นดินควรพินพิน
 ผู้ที่รณนึ่งต้องเคียดแค้นแค้นว่าจะเป็นการจริงฤาเท็จไม่แนอยู่ ครั้นเมื่อซุก
 ลงไปในเวลาที่ซุกซนก็ยังไม่ทราบแน่ ต่อเมื่อซุกลงไปได้แล้วก็มาสู่บถ
 ห่อหุ้มออกมาเป็นเนื้อเงินเนื้อทอง จึงจะรู้ว่าเป้นแรงเงินแรงทองมียอยู่ใน
 หนน เมื่อมีผู้เดินมาภายหลังได้เห็นเนื้อทองเนื้อเงินฤาเห็นบ่อที่ซุกซ่อนนั้นก็
 มีผู้บอกว่าเงินทองนั้นซุกซ่อนมาได้จากบ่อแห่งนี้ บ่อแห่งนี้มีแรงเงินแ
 ทอง ผู้หนึ่งก็จะรู้ได้ทันทีว่า ที่บ่อนั้นมีแรงเงินแรงทองจริง เร็วกว่าระยะที่ผู้
 วิชาว่าวมีแรงเงินแรงทอง แล้วแต่ไปเสาะแสวงหาสายแล้ว จนซุกซ่อนมาสู่
 บถห่อหุ้มมาได้เนื้อเงินเนื้อทอง จึงจะรู้ว่าจริงหนนมาก อุปมาที่กล่าว
 หนนใด ก็เปรียบเหมือนกับคนที่เกิดภายหลัง ได้อาไศรยก้าดังคนแต่ก่อน
 ซุกซนวิชาวามรู้ขึ้นไว้แล้ว เมื่อมีครูอาจารย์บอกเล่าก็เรียนรู้ได้โดยเร็ว

เพราะฉันผู้ซึ่งเกิดภายหลังได้รู้เรียนแล้ว ก็รู้วิชาที่ฉันผู้ที่เกิดก่อนได้
โดยเร็วกว่าผู้ที่เกิดก่อนจะเล่าหาวิชาเอง เพราะฉันมีความคิดที่คิดเห็นว่า
ต่อไปภายหน้าฉันจะเลวทรามลงจนจึงเป็นการผิด ด้วยคำอันใดที่เขื่อนไว้
เกินจริง ด้วยประสงค์จะอนุเคราะห์หัดๆ จะให้พิศวงงงงวยก็ดี จึงไม่
เป็นการมีคุณได้สมประสงค์ กลับเป็นเครื่องรุงรังรบกวนปีติบงของทิศที่
วิเศษแท้จริงนั้นเสีย เพราะถ้อยคำที่แต่งไว้นั้นไม่ควรแก่ปัญญาชนภายหลัง
จะคิดเห็นตามได้ ก็ชักให้เกิดอับแคลงสงสัยจนเห็นว่าไม่มีแก่นสารอันใด
ที่จะสืบเล่าหาองค์ในกองฝุ่นฝอยนั้นได้ ถ้าเป็นผู้ซึ่งมีความเพียร
ประสงค์จะเล่าหาของที่จริง ๆ ก็ต้องกวาดคุ้ยขยะฝุ่นฝอยนั้นทิ้งเสีย
เด็ดกล้อเอาแต่ของที่ดี การอันตรธานที่จะเป็นไปได้จริง ๆ ก็คงต้อง
อันตรธานไปในของที่ไม่เป็นแก่นสารก่อน ถ้าจะให้ข้าพเจ้าทำนายแล้ว
ข้าพเจ้าทำนายว่าชาวก่อนตรธานก่อน เพราะเป็นของรกรุงรังต่าง ๆ มีมาก
ธรรมดาที่คิดว่าจะไม่มีผู้ใดถือโดยตรง ๆ ก็คงยังต้องประพาศไปตามธรรมดา
ที่ตนอยู่นั่นเอง ถึงว่าผู้ใดผู้หนึ่งซึ่งไม่ได้เป็นผู้นับถือพระพุทธศาสนา แต่
หากเป็นคนที่อยู่ก็คงต้องประพาศต้องตามพระพุทธรูปโดยมาก จะตรวจ
ค้นดูในประจวบนั้นก็มีถมไป เว้นไว้แต่จะเชื่อถ้อยเดียวว่าต่อไปภายหน้า
จะไม่เป็นอย่างเช่นประจวบนั้นได้ โดยไม่มีพยานอันใดที่จะเชื่อถือ นอก
จากว่ากันมาว่าอย่างนั้นแล้ว ก็ยังคิดเห็นไปได้อยู่เอง

ข้าพเจ้าอยากจะพาใจความเห็น แลความเชื่อถ้อยที่ว่าไปภายหน้า
จะเร่ยวลงไป เป็นความคิดอันให้ โทษยิ่งใหญ่มากผู้ใดก็ดี เพราะทำ
ให้อ่อนใจความอดทนไปเสียหมดไม่มีอุปสรรคที่จะสั่งสอนกัน เพราะถือ
ว่าฉันจะเร่ยวลงไป ถึงสอนก็เปล่า ๆ ไม่มีความอุปสรรคที่จะคิดจะทำอันใดขึ้น

เพราะถือว่าคิดไปทำไปก็เปล่า ๆ เพราะเรานั้นเร็วลงมาเสียแล้ว จะให้
เหมือนท่านแต่ก่อนไม่ได้ เป็นความคิดที่ชวนให้ท้อถอย คงหนี
ลงสู่ความเสื่อมอย่างเดียว เพราะฉนั้นชาติใดที่เชื่อถือการเร็วอย่าง
จึงมีความชวนชววยปราณน้อย บ้านเมืองจึงไม่เจริญได้เร็วเหมือน
อย่างพวกที่เขาไม่ถือการเร็ว เพราะฉนั้นเราท่านทั้งหลายจงชวนกัน
ถ่ม ๆ เร็วเร็วจนเสียตักหม่นย คงหนีชวนชววยหาความรุดประกอบ
การทั้งในตำแหน่งแต่ในการบ้านเมือง คงจะยังได้รับความดีมีผลเหมือน
ท่านแต่ก่อน ฤยังขึ้นไปกว่าเดิมเป็นแท้

การที่กล่าวมานั้นนอกเรื่องจริง ๆ ขอโทษเถิด เป็นเพราะอดไม่ได้แท้
ทีเดียว เมื่อจะลงลงอะลุ่มอะล่วยให้เข้าเรื่องกันสักหน่อยหนึ่ง ก็
ต้องกล่าวว่าพระเจ้าทรงธรรมที่ท่านทรงเชื่อถือการเร็วยิ่งใหญ่ ท่าน
เร็วลงมากกว่าสุโขทัยมากจึงไม่ได้ทำวิสาขบูชา แต่ครั้นเมื่อถึงกรุง
รัตนโกสินทร์ ก็ตั้งป้อมขึ้นอีกหน่อยหนึ่ง เพราะได้ทำวิสาขบูชา ควร
จะเห็นเป็นตัวอย่างได้ ว่าไม่ใช่จะเร็วลงลงไปทีเดียวดอก ถ้าอยู่
อยู่แล้วคงยังจะโตได้เป็นแน่ แต่ขอให้เข้าใจเสียว่าที่ได้กล่าวถึงพระเจ้า
ทรงธรรมแด่มหาชาติคำหลดนั้น ว่าตั้งแต่ขอพระราชปรารภแรกที่จะทรง
แต่ตัวหนังสือมหาชาติคำหลด ที่ท่านทรงขึ้นไว้นั้น ข้าพเจ้าไม่คิดเค
เดย เพราะเป็นหนึ่งในสี่ฉบับหนึ่งในเมืองไทย

บัดนี้จะว่าด้วยการวิสาขบูชาต่อไป การวิสาขบูชาที่ทำมาแต่ใน
รัชกาลที่ ๒ เป็นคันคดออกจนรัชกาลที่ ๓ ก็เป็นการคงยืนที่อยู่ คือมีการ
พระราชกุศลเช่นได้พรรณามาแล้วข้างต้น แต่ในท้ายรัชกาลที่ ๓ เมื่อทรง
สร้างวัดสุทัศน์เทพวราราม โปรดให้ทำเทียนสำหรับตั้งพระรัตนมาศสถาน

รอบพระอุโบสถ แล้ววิสาขบูชาให้เชิญพระพุทธรูปออกคองแล้วมีเทศนา
 ปฐมนิเทศให้สัปปะทายกไปฟังแต่เที่ยวนมัสการพระพุทธรูป ที่วัด
 พระเชตุพนก็ให้มีตะเกียงรายรอบกำแพงแก้วเพิ่มเติมขึ้น แต่การอื่น ๆ ก็
 คงอยู่ตามเดิม ไม่ได้มีการเสด็จพระราชดำเนินออกวัดพระศรีรัตนศาสดา
 รามเหมือนอย่างในปัจจุบันนี้ ต่อมาถึงรัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงทำการวิสาขบูชา เปนแบบมาแต่ยังทรงผนวชอยู่
 จึงได้โปรดให้จัดการเพิ่มเติมขึ้นตามแบบ เช่นพระสงฆ์คณะธรรมยุติกาทา
 อยู่ เปนการเพิ่มเติมขึ้นอีกส่วนหนึ่ง ขรรหมเนียมเดิมก็คงเป็นไปตาม
 ขรรหมเนียมเดิม เว้นไว้แต่การเลี้ยงพระสงฆ์ในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ ๑๕ ค่ำนั้น
 ต้องกับงานฉัตรมงคลจึงได้ยกเลิกเสีย คงมีอยู่แต่วันแรมค่ำหนึ่งวันนั้นเป็น
 วันเลี้ยงพระที่พระที่นั่งอนันตสมาคม จึงได้ยกเลิกการไปทำนพระ
 ที่นั่งสุทโธสวรรย์ เชิญพระบรมอัฐิตั้งบนบุษบก เมื่อทรงเลี้ยงพระใน
 พระที่นั่งอนันตสมาคมแล้ว จึงได้เสด็จขึ้นไปสถิตย์ประทับพระที่นั่งสุทโธ
 สวรรย์ เปนต้องงานประดັงกันอยู่ ต่อมาถึงแผ่นดินปัจจุบันเปลี่ยนแปลง
 ฉัตรมงคลไปเดือนสิบสองแล้ว จึงได้มีการเลี้ยงพระในวัน ๑๕ ค่ำ ๑๕ ค่ำ
 ขึ้นเหมือนอย่างแต่ก่อน แลการวิสาขบูชาในรัชกาลที่ ๕ นั้น ในตอน
 กลางๆ โปรดให้เกณฑ์เจ้านายข้าราชการตั้งโต๊ะเครื่องบูชา ตามรอบแต่ยัง
 พระอุโบสถ เปนการครึกครื้นสนุกสนานมาก จนเกิดเล่นเครื่องโต๊ะ
 ตายครามกันขึ้น ในเวลานั้นเที่ยวเก็บหาสิ่งของที่มีอยู่แล้วในกรุงนี้ มา
 ประสมกันให้ได้ชุดได้ตายตั้งขึ้นเป็นโต๊ะใหญ่บ้าง โต๊ะเล็กบ้าง บันดาใคร
 เปนเจ้าของก็มากอยเฝ้าประชุมพร้อม ๆ กัน ถ้าของผู้ใดไม่ดัดกับสั่งให้
 ยกสิ่งของขึ้นไปตั้งที่ตรงหน้า ถ้าผู้ใดถูกตั้งของที่หน้าเช่นนั้นก็เป็นที่ยอขาย

กัน ต้องเที่ยวชวนขายหาของที่ดี ๆ มาตัง จนกระทั่งจัดหาเครื่องโต๊ะ
นั้นเป็นการจำเป็นที่ค่อนข้างทั่ว ๆ ทั่วกัน สิ่งของก็มีราคาแพงขึ้น ต่าง
คนต่างเที่ยวหากันอุ่น เหมือนอย่างเงินด้วยบ้านอยู่ในปัจจุบันนี้ ก็เป็นที่
ตุนกันครึกครื้น ถ้าถึงวันวิสาขบูชาในวัดพระศรีรัตนศาสดารามก็เต็มไป
ทั้งพระทศกัณฐ์ผู้หญิงผู้ชายหาที่วางไม่ได้ ครั้นภายหลังพระยาโชฎิกกราช
เศรษฐีฟุก เห็นว่าเครื่องโต๊ะมีราคาหาไม่ใคร่ได้ จึงได้สั่งเครื่องโต๊ะที่
ครบชุดต่าง ๆ เข้ามา ๖๐ ตำรับ ออกจำหน่ายขายผู้ที่ถูกเกณฑ์
ตั้งโต๊ะราคาตำรับละ ๓๐ ชั่ง แต่นั้นมาการเล่นเครื่องโต๊ะก็จัดจางลงไป ด้วย
ของเก่าที่จะหาให้ครบถึงบริบูรณ์ได้เหมือนของใหม่ก็ไม่ใคร่มี เมื่อไม่มี
ของครบถึงก็ไม่อาจจะมาตัง เพราะกลัวจะสู้ของใหม่ไม่ได้ ส่วนของ
ใหม่ถึงเครื่องครบบริบูรณ์ก็จริง แต่นักเล่นที่จะเล่นไม่ใคร่มีใครนับถือ
เพราะเป็นของหาง่าย ไม่ต้องพยายามมากเหมือนหาของเก่า ตลอดจน
แต่ตั้งครุฑที่สู้ของเก่าไม่ได้ ครั้นเมื่อการเล่นเครื่องโต๊ะจัดจางลงไปเป็น
แต่ตั้งเป็นราชการ คนก็ไม่ใคร่มีใคร ๆ มาดู การที่ทรงพระกรุณา
เลือกพนันหน้าหลายตาเข้าก็เลียบ ๆ ไป ภายหลังจึงได้โปรดให้เปลี่ยน
ใหม่ เกณฑ์ให้ข้าราชการทำโคมตราตำแหน่งมาตังมาแขวน ส่วน
ของหลวงก็ใช้ตราหลวงแขวนที่ประตูพระอุโบสถทั้งหกประตู ในปีแรก
ที่เกิดโคมตราชนนนั้นก็เป็นการกึกก้องกาหดยิ่งใหญ่ คนที่มาดูกลับมาก
ขึ้นไปกว่าเมื่อตั้งเครื่องโต๊ะ ด้วยโคมนั้นตั้งแขวนตามศาลารายแดพระ
ระเบียงโดยรอบเป็นท่าเต็กว้าง คนจะเดินไปมาดูแต่ได้สะดวก ตั้งแต่
เวลาพลบไปจนถึงแปดทุ่มสามยามยังไม่ขาดคน เป็นการตุนกันครึกครื้น
มาได้หลายปี จึงค่อย ๆ ทุบลงตามธรรมดา มาในแผ่นดินปัจจุบันนี้

เมื่อใคร่ครวญนึกแล้วกรมขุนภูวไนยในฤเบนทราธิบาล กรมขุนเจริญผล
ภูกตวัตรดี พระองค์เจ้าประติสูรการ พร้อมกันทำคันไม้ ทำนอง
คันไม้ให้ถึงขรรมาศันมหาชาติในท้องพระโรงแต่ก่อน มีรูปภาพเรื่องต่างๆ
ประดับที่กระถางตั้งนำมูพระอุโบสถตามคัน เฝื่อนอย่างคันไม้ศรีตมัส
ของฝรั่งด้วยกลาย ๆ ก็เป็นที่ครึกครื้นมีผู้คนมาดูบ้าง แต่ไม่แน่นหนา
มากเหมือนอย่างเมื่อครั้งตั้งโต๊ะฤฎาแวกมีโคมครา ครั้นเมื่อภายหลังจัด ๆ
เข้าก็เลิกไป การพระราชกุศลอันใดในการวิสาขบูชาซึ่งเคยมีมาแต่ก่อน
ก็ยั่งยืนที่อยู่จนถึงในรัชกาล ประจุบันนี้ มีเพิ่มเติมขึ้น แต่ที่พระพุทธรูปต้นสถาน
เมื่อเชิญพระพุทธรูปยวกันไปประดิษฐานในที่นั้นแล้ว จึงโปรดให้มีการ
บูชาขึ้นอีกแห่งหนึ่ง โปรดให้พระบรมวงษานุวงศ์เสด็จราชการฝ่ายใน
ที่เป็นอนุภาติกาเดินเทียนแถวสวนมนต์ คล้ายกันกับที่ท้าววัดพระศรีรัตน
ศาสดาราม แต่มิได้ออกไม้เพลิงสำหรับเสกบูชาด้วย เป็นการเพิ่มเติมขึ้น
ในรัชกาลประจุบันนี้

การซึ่งจะว่าต่อไปนี้จะรวบรวมการพระราชกุศลในวิสาขบูชา
บันดาซึ่งมีอยู่บัดนี้มาว่าในที่แห่งเดียวกันเป็นการประจุบันต่อไป

คือในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ ๑๕ ค่ำ พระสงฆ์ฉันในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย
วันละ ๒๐ รูป ไม่มีสวดมนต์ แต่วันแรมค่ำหนึ่งนั้นเป็นวันสถาปนา
กาดานูกาด จึงได้มีพระสงฆ์เพิ่มขึ้นเท่าจำนวนพระบรมอัฐิ พระอัฐิ
ตามที่เคยสถาปนา แต่ต้องสวดมนต์ในวันขึ้น ๑๕ ค่ำด้วย การที่
สวดมนต์นั้นเป็นสวดมนต์แทนพระสงฆ์ฉันเวยร ที่ต้องผลัดเปลี่ยนกันสวด
ประจำทุกวันพระตามธรรมเนียม จึงได้ขึ้นไปสวดบนพระที่นั่งดุสิตาภิรมย์
การสวดมนต์บนพระที่นั่งดุสิตาภิรมย์ ไม่ได้จัดเป็นที่สำหรับทรงฟังพระสงฆ์

สวดมนต์จนจบ ขรรมนิยมที่เสด็จทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการ ซึ่ง
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เคยเสด็จอยู่แต่ก่อนทุกวันพระนั้น
 คึงน คือ ๒๘ คือดวงทรงพระฉนวนเวรอย่างเก่า มีพระห้ามสวดมนต์เวรของคหิง
 คึงข้างใต้ หันพระภักตร์พระพุทธรูปไปเหนือ พระสงฆ์สวดมนต์จน
 ข้างเหนือหันหน้ามาใต้ตรงพระพุทธรูป ปู่อาคันพระสงฆ์หนึ่งเค็มทั้งพระที่นั่ง
 ไม่ได้จัดเปนแถว ที่หน้าพระพุทธรูปมีเครื่องนมัสการกระเบณฉนวนเวร
 ราชอาคันที่ทอดในระหว่างพระสงฆ์กับพระพุทธรูป เปนที่ทรงกราบ ที่
 ประทับทอดก่อนมาข้างคว้นออก ไม่ได้ตั้งเครื่องไม้ทอดพระแสง เมื่อ
 เสด็จขึ้นไปทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการแล้ว ไม่ได้ทรงคีต ทรงถวาย
 หมากพลูใบชารูปเทียนแล้ว รับสั่งถวายวัดบุปผารามของคฤหัสถ์ถึงฤกษ์
 ซึ่งชาวคฤหัสถ์มาคอยถวายอยู่ที่คหิงนที่ ทรงรับเงินนพระราชทานให้ตั้งฆარი
 ตั้งฆาริวาจาบิศตปิฎกพิพาหยาภิเศกขึ้น ที่เปนขรรมนิยมวันพระตาม
 ขรรมนิยม พระสงฆ์สวดมนต์จนจบแล้ว มีบอแก้วกรเหมือนอย่างสวดมนต์
 ทอด แต่การสวดมนต์ควดษานเสด็จขึ้นไปจุดเทียนอย่างเดียวกัน แต่ไม่
 มีของถวายพระ พระสงฆ์ไม่ได้สวดมนต์เข้าลำดับสวดมนต์เวร
 สวดเจ็ดตำนานเป็นการจร เมื่อจบไม่มีบอแก้วกร การที่เกิดสวดมนต์
 บนพระที่นั่งคฤดาภิรมย์ ฟังเปลี่ยนไปในรัชกาลที่ ๔ สวดมนต์เวร
 แต่ก่อนก็สวดในท้องพระโรง แดการวิสาขบูชา แต่ก่อนเมื่อไม่ได้เสด็จ
 ขยกวัด ก็เห็นจะสวดมนต์ในท้องพระโรงทั้งสามวัน ครั้นเมื่อเลิกสวด
 มนต์เพียงพระสวนวิสาขในรัชกาลที่ ๔ ขาดตอนมาคราวหนึ่ง มาฉบับมชน
 ในรัชกาลปัจจุบันนี้ เมื่อมีการพระราชกุศลทอดพระศรัทธินำคำอาราม
 เวลาค่ำอยู่แล้ว จึงได้เลิกสวดมนต์เสีย เพราะจะซับซ้อนกันหลายอย่าง

ยังคงแต่ส่งคนมาวันสืบห้าค่ำไว้ เพราะเป็นการแทนส่งคนมาวันซึ่งเคย
 ส่งมาอยู่ทุกวันพระ คงเป็นเด็กอยู่แต่วันขึ้นสิบค่ำกับวันแรมห้าค่ำหนึ่ง การ
 ส่งคนมาแต่เพียงพระวิสาขนี้ เกือบจะเหมือนกับตามธรรมเนียมไม่ใช่งาน
 การอันใด จำนวนพระสงฆ์ที่เท่ากับวันพระวันพระ แปลกแต่เป็นพระ
 ราชาคณะทั้ง ๒๐ รูป การส่งคนไปถวายทานก็เหมือนกับถวายทาน
 อื่น ๆ แปลกแต่พระสงฆ์รายร้อยสี่ร้อยรูป เป็นส่งคนไปเข้ากระตัง
 เรียกว่าส่งตากัฏฐ ส่วนเครื่องที่พระราชทานตามพระอาราม คือเทียน
 ประจำคันชั่งตรงจระเข้ ในวันแรมเจ้าพนักงานนำเข้ามาทอดถวายจบ
 พระหัตถ์นำพระสงฆ์ตามแบบแต่จิ้งได้จ่ายไปตามวัด คือโคมวัดตะ
 ตีไบของจระเข้วัดตะคัน จำนวนวัดที่ได้จ่ายของเครื่องบูชา คือวัดราชบูรณ
 วัดพระเชตุพน วัดสระเกษ วัดมหาธาตุ วัดจักรวรรดิราชาวาส วัด
 สังเวชวัดยาราม วัดชนะสงคราม วัดสามพระยา วัดราชพฤกษ์ วัดคุหา
 สวรรค์ วัดปากน้ำ วัดหนึ่ง วัดนางนอง วัดราชฤทธิยาราม วัดยานนาวา
 ราม วัดราชาธิวาส วัดระฆังโฆสิตาราม วัดอัมรินทร์วราราม วัดตาก้อง
 วัดจุฬามณี วัดพระยาทำ วัดนาคนกลาง วัดราชสถิตยาราม วัดเสด็จวัดนิตย
 วัดโมฬีโลกย์ วัดหงษาราม วัดอรุณราชวราราม วัดสังฆการีเจียง วัด
 ภิกษุณยานุ วัดบรมวงศศ วัดคหบดี วัดวังษ์สุทธาวาส วัดบรมนิเวศ วัด
 เครื่องวัด วัดประทุมคงคา วัดเกาะแก้ว (คือวัดสัมพันธวงษ์) วัดบรมสถาน
 สุทธาวาส วัดบพิตรพิมุข วัดโสมนัสวิหาร วัดทองนพคุณ วัดราชโอรส
 วัดประยุรวงศาวาส วัดอัมรินทร์สวรรค์ วัดนันทวันวัด วัดโสมนัสวราราม วัด
 รัชฎาธิฐาน วัดกาเยนตสิงห์ วัดบุปผาราม วัดเขมาภิรตาราม วัดไชย
 พุกขมาตา วัดมหรณพาราม วัดบรมนิเวศ วัดเทพธิดา วัดราชนันทา

วัดคุตติยาราม วัดสุทัศน์เทพวราราม วัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัดอินทรา
 ราม วัดจันทาราม วัดทองธรรมชาติ วัดกัลยาณมิตร วัดอนงคาราม
 วัดเฉลิมพระเกียรติ วัดสุพรรณาราม วัดประทุมวนาราม วัดชีโนรธาราม
 แล้ววัดที่ออกชื่อมาแล้ว ๖๐ ^๕นี้เป็นวัดเก่าบ้างใหม่บ้าง จะเข้าใจว่ามากวัด
 เท่านั้นมาแต่รัชกาลที่ ๒ ไม่ได้อยู่เอง คงจะเพิ่มเติมขึ้นตามที่ทรงสร้าง
 ขึ้นใหม่อย่างเทียบพรรษา แต่วัดจุฬามณีวัดหนึ่งซึ่งมีชื่อมาข้างบนไม่รู้
 จักว่าวัดใด ได้สืบถามทั้งพระทั้งภคินีหลายแห่งก็ไม่ได้ความ ไต่ไป
 มากไปเรื่อยจนลงวัดจุฬามณีที่กรุงเก่าเสียบ้าง ได้เค้าแล้วไปเกลื่อนหาย
 ไปเสียบ้าง ภายหลังเมื่อทำหนังสือแล้ว กรมหมื่นประจักษ์ฯ ให้ปลัด
 วังขวาไปสืบถามคนที่ตั้งเกิดอยู่ในบาญชีว่า เหมือนหนึ่งจะเป็นฝั่งวันตก
 ไปได้ความมาจากนายเกิดคำรวจฉินว่าอายุ ๗๗ ปี อำแดงปานภรรยา
 อายุ ๗๗ ปี ซึ่งอยู่ในคลองบางมดแจ้งความว่า คือวัดที่ราษฎรเรียก
 ชื่ออยู่ว่า วัดยายร่มในคลองบางมดนั้นเองเป็นวัดจุฬามณี ว่าเดิม
 ยายร่มเป็นผู้สร้าง มีโบสถ์ฝากระดานหลังหนึ่ง การปฎิบัติหนึ่ง กฎ
 หลังหนึ่ง มีพระสงฆ์อยู่รูปเดียวมาประมาณ ๒๐ ปีแล้ว พระศิริสมบัติ
 บู๊ทำวอจันทรเดียนไปปฏิสังขรณ์สร้างพระอุโบสถขึ้น เป็นฝาคัดก้ามห้อย
 มีกฎฝากระดานหลังหนึ่ง ฝาจากอิฐหลัง ศาลาการเปรียญฝากระดาน
 หลังหนึ่ง หอระฆังหลังหนึ่ง แล้วถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ
 ทรงผนวช ได้เสด็จไปผูกพัทธสีมา จึงพระราชทานชื่อว่าวัดจุฬามณี แล้ว
 ได้เสด็จไปอยู่กรรมในคืน ๗ วัน เวลาที่อยู่กรรมเสด็จไปประทับอยู่ที่ข้าง
 ส่วนหลังวัด ถ้าเสด็จกลับเข้ามาในวัดก็ประทับที่การเปรียญ การที่อ้างว่า
 พระศิริสมบัติถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงผนวช แต่เสด็จ

ไปอยู่กรรมในท้าวคน เห็นจะเป็นการแน่นอนได้ แต่ที่ว่าพระราชทานชื่อ
 ให้นำส่งไปอยู่บ้าง ด้วยดูอย่างแก่นัก ถ้าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 พระราชทานชื่อ มักจะประกอบด้วยเหตุผลอย่างหนึ่งอย่างใด ฤๅจะเป็น
 ชื่อเขาตงกันเอง เปนแต่ได้เสด็จไปผูกโบสถ์แลไปอยู่กรรมคอกกรรมัง อีก
 ประการหนึ่ง บันดาวัดที่ได้ของสักการในวันวิสาขบูชา ถ้วนแต่เป็น
 วัดหลวงทั้งสิ้น มามีวัดราษฎร์อยู่แต่วัดจุฬามณีนัดเดียว ถ้าจะว่าเกิด
 ขึ้นในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เพราะเป็นวัดที่ถวายแด่เสด็จ
 ไปประทับอยู่กรรม เหตุใดจึงไม่ทรงยกขึ้นเป็นวัดหลวง แลวัดเช่นได้
 เสด็จไปอยู่กรรมเช่นวัดไชยสัมพันธ์ จนได้เสด็จไปพระราชทานพระกระฐิน
 ก็ครั้งหนึ่ง เปนกระฐินช้างในอยู่ก็หลายปี ทั้งอยู่ในจำนวนที่ทรงกระ
 พระราชทานพระนิรันตรายด้วย เหตุใดจึงไม่พระราชทานเครื่องสักการ
 เหมือนกันเล่า การที่ถวายวัดเป็นหลวงมีมากชุกชุมมากแต่ในรัชกาลก่อน ๆ
 ในรัชกาลที่ ๓ เปนอย่างมาก ในรัชกาลที่ ๔ ทรงรับเป็นวัดหลวงน้อย
 แลทรงคิดเสียก็มี ฤๅวัดจุฬามณีนี้นี้จะได้ถวายไว้แต่ในรัชกาลก่อน ๆ เปน
 วัดหลวงทรงคิดเสียในรัชกาลที่ ๔ ก็ไม่ทราบ แต่ว่างหมายจะเอาเป็น
 ประมาณแน่นักไม่ได้ การอะไรที่เลิกแล้วไม่ใคร่ลบถอน มีการใหม่มา
 ก็เติมลงไป การเก่าที่ไม่ได้ลบถอนเสียก็โคม ๆ อยู่อย่างนั้น ไม่ต้อง
 มีใครทำตาม วัดจุฬามณีนี้นี้คงจะได้เครื่องสักการนี้มาช้านานแล้ว
 ถึงวัดอื่นก็นำส่งไปอยู่ ข้างเจ้าไม่ได้เคยเป็นธุระเรื่องนี้เลย เพราะณ
 วัดซึ่งสร้างใหม่ ๆ ในรัชกาลปัจจุบันนี้ จึงไม่มีชื่อในหมายรับสั่งด้วย
 แต่ส่วนที่มีเทศนาตามวัดนั้นไม่ได้เป็นวัดหลวงแล้วมีทั่วไป เปนพระราช
 ประสงค์ที่จะให้มีธรรมทานให้สดวกแก่คนทั้งปวงที่จะไปฟัง จึงได้แบ่งออก

เป็นฟากละ ๑๐ พระอาราม เป็นเทศนาวันละยี่สิบกัณฑ์ มีเทียนคู่
หนึ่งต่อเล่มหนึ่ง เทียนรูปชากันช้อยอย่างละสิบเล่ม ผ้าผืนหนึ่ง กระจาก
เครื่องบริโภคนครจากหนึ่ง วัดที่มีเทศนาผั่งควันออกสิบวัด คือวัด
ราชบูรณ วัดสระเกษ วัดสุทัศน์เทพวราราม วัดพระเชตุพน วัดมหาธาตุ
วัดประทุมคงคา วัดราชาธิวาส วัดบวรนิเวศน์ วัดชนะสงคราม วัดจักร
วรรคิราชาวาส ผั่งควันคกสิบวัดคือ วัดอรุณราชวราราม วัดโมลีโลกย
วัดหงษาราม วัดประยูรวงษ์ธาวาส วัดระฆังโฆสิตาราม วัดสุวรรณาราม
วัดราชสถิตาราม วัดราชโอรส วัดหนึ่ง ของเครื่องกัณฑ์นั้นเกณฑ์ให้
เจ้ากรมปลัดกรมจางวางเจ้านายมารับไปถวายทุกวัดทั้งสามวัน รวมเป็น
เทศนา ๖๐ กัณฑ์

การเวดาค่ำซึ่งเป็นของเกิดขึ้นใหม่นั้น เมื่อในรัชกาลที่ ๕ พระพุทธ
มุนยวรัตน์ ยังอยู่ที่หอพระเจ้าในหมู่พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน มีเทียนรุ่ง
ของหัตถวงคืนตะตองเล่ม แต่ได้จุดต่อวันขึ้น ๑๕ ค่ำแรมค่ำหนึ่ง มีพานแก้ว
เจียรไนจัดของถวายผลไม้ต่าง ๆ ทำนองเป็นอย่างถวายเข้าพระ ตั้งแต่
เวลาเช้าแล้วเคยอยู่จนค่ำหลายพาน รวดลักเข้าพานดับพานได้ ค่ำนี้
มีขบวนแห่เพ็ญวันพุ่ม ซึ่งทรงคักขันไว้แต่ในเคียนสิบสอง มีโขนกอดศีลวิ
ซึ่งเรียกว่าโขนเรศบ้างคักหลายใบ วงสายสิญจน์ เสด็จขึ้นทรงนมัสการ
ถวายเข้าพระแต่เวลาเช้าก่อนทรงมาครเวลาหนึ่ง เวลาค่ำคักแต่พลบไปจน
ยามหนึ่ง ตุ่มบ้างอีกเวลาหนึ่ง ซึ่งประทับอยู่ในหอพระนารายณ์ ทรงสด
มนต์แต่แก่น้ำมันคักยันตร์ต่าง ๆ หายสิบอย่างทุก ๆ วัน แต่จึงได้
จุดดอกไม้ ดอกไม้้นมีแค่พุ่มดอกไม้เทียนสิบพุ่ม เหมือนอย่างตวยพระ
ประทับ เมื่อภายหลังลงมาว่าเสด็จไปนมัสการที่พระพุทธสิงคัมภระ

พุทธมณฑลชัย ไม่ได้เสด็จมาที่หอพระ แต่บางทีแค่ก่อนย้ายไปนมัสการ
 ที่หอพระ บนหลังคาตึกพระที่นั่งภาณุมาศจรัญญ์ก็มี ถ้าเช่นนั้นข้าพเจ้า
 เคยถูกเกณฑ์ขึ้นไปจัดเครื่องนมัสการบนนั้น แลยกของทั้งตั้งเข้าพระตงมา
 เปลี่ยน เพราะห้ามไม่ให้ผู้หญิงขึ้นไป เวลาที่เสด็จขึ้นไปนมัสการ
 บนนั้นก็คอยขึ้นไปรับใช้ แต่จะจำให้ชัดเจนว่าทำอะไรบ้างก็ไม่ได้แน่ เพราะ
 เวลานั้นปลอดเสียเป็นกำลัง ด้วยเรื่องกลฉ้อเป็นอย่งยิ่ง ถ้าชนกระได
 ที่หนึ่ง ลงกระไดที่หนึ่งน่าแซ่แตกทุกครั้ง จนเป็นจำได้ดี ว่าถึงเวลา
 วิสาขแล้วน่าแซ่คงเป็นแน่ ด้วยทางที่ขึ้นลงนั้นเป็นซอกแซก เมื่อ
 เก้าขึ้นไปเสด็จมีเท้าของตัวเองดังตึง ๆ กันกว่าผัวิงตาม ถ้าพลุดอกออกไป
 ถึงบนใดไม่ ที่พาดบนหลังคาพระที่นั่งนงคราญเป็นกลางแจ้ง แดงเข้า
 มาข้างใหม่คดียังกลัวกรับก่าวดหนักขึ้นไป กระไดนั้นคมเพราะเป็นไม้บาง
 จึงไต่ก่น่าแซ่ แตะขึ้นไปทำอยู่บนนั้นจะตักกับักจำไม่ได้ดูหยาบมีอยู่
 จะเลิกเสียเพราะเหตุใด ฤาเพราะเกิดไฟไหม้ขึ้นในการเฉลิมพระชนม์
 พรรษาที่จำไม่ได้อีก เพราะอายุข้าพเจ้าในระหว่างนั้น อยู่ในเก้าขวบ
 สิบขวบ การที่พออย่างนั้นไม่ได้สนใจจะจำถามใครก็เห็นจะไม่ใคร่ได้ความ
 เพราะไม่มีใครได้ขึ้นไป ต้องขอคดลงเป็นว่ารวม ๆ ไว้เพียงเท่านี้
 แต่ถึงเกิดได้ว่าไม่มีเทียนรุ่งบนนั้น เทียนรุ่งคมแต่ที่พระพุทธรูปขั้วรัตน
 ภายหลังมาเกิดขึ้นที่พระพุทธรูปสี่หิ้งคอกคู่หนึ่ง ครั้นเมื่อในแผ่นดินพระจุพน
 ย้ายพระพุทธรูปขั้วรัตนไปที่พุทธรัตนสถานแล้ว วันสืบดำไม่ได้จุดเทียน
 รุ่งแต่ไม่ได้เค้นเทียน ต่อวันสืบห้าค่ำแรมห้าหิ้ง จึงได้จุดเทียนรุ่งแต่เค้น
 เทียน เสด็จจงทรงจุดเทียนรุ่งที่พระพุทธรูปสี่หิ้ง เทียนเจ้าเซนต์พระเจดีย์
 แดงจึงจุดเทียนรุ่ง แดเครื่องนมัสการที่พระพุทธรูปรัตนสถาน ทรงนมัสการ

แล้วจ่ายเทียน พวกอุบาสิกาสวดมนต์การ แล้วออกเดินเทียน พระเจ้า
 ถูกเชือกที่ยังทรงพระเยาว์ กับอุบาสิกาแดงครุเด็ก ๆ โสณข้าเจ้านาย
 ออกเดินเทียนไปรอบข้างแก้วช้างได้ เดียวกันชาลาหั่งพระพุทธรักษณสถาน
 ไปดงข้างแก้วช้างเห็นอ เดียวมาบรรจบรอบหน้าพระพุทธรักษณสถาน ในขณะที่
 นั้นเจ้านายฝ่ายในทรงจุดเทียนรายตามพนังกองสองชั้น แดจุดเทียนซึ่งมีก
 ฉัตรเช่นเรือพระที่นั่งลอยพระประทีป ที่ตั้งรายอยู่ตามชาลาชั้นล่างประโคม
 มโหรีทักพิณพาทย์ทั้งข้างหน้าข้างใน การที่ตกแต่งนมโคมคราเจ้านาย
 ฝ่ายในชวนรายรอบเจดีย์พระพุทธรักษณสถาน แดตั้งโต๊ะหมู่ท่มุขเด็จเป็น
 ส่วนของเจ้าตั้งโต๊ะหนึ่ง ตั้งท่มุยก่าแพงแก้วข้างตะโต๊ะ ตั้งทศดาโกธ
 ประชุมเรศสัญญาจรดองโต๊ะ เป็นส่วนของเจ้านายฝ่ายใน ตามกำแพง
 แดพนังกองพวงนักรายโคมสว่างทั่วไป พระเจ้าถูกเชือกแดงเจ้าจอมข้างใน
 มีเทียนรุ่งมาจุดคันตะหลาย ๆ สิบเล่ม เมื่อเดินเทียนแล้ว อุบาสิกาทำวัตร
 สวดมนต์ พระราชทานเงินแจกคนละตั้งทุกวัน แล้วจึงเสด็จไปทรง
 จุดดอกไม้ที่หน้าหอเทวราชรูป มีเครื่องดอกไม้เพลิงเล็ก ๆ คือพุ่มสิบพุ่ม
 กระถางสิบกระถาง ระทาดิบระทาดิบ พนึ่งไร่ห้าสิบ เวลาทรงจุดดอกไม้
 มีประโคมพิณพาทย์ แล้วเสด็จออกทางประตูแดงราชกิจ ทรงจุด
 ดอกไม้ที่หน้าวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พุ่มสิบพุ่ม มีขุ่มระยาโคม & ขุ่ม
 ขุ่มดอกไม้รุ่ง & ขุ่ม บั๊กษาที่หน้าวัด ในวัดพระศรีรัตนศาสดารามราย
 โคมตามพนังก่าแพงแก้ว พระพุทธรูปปางปรางดาต พระมณฑป พระศรี
 รัตนเจดีย์ แดรอบพระอุโบสถ โคมคราข้าราชการแขวนบ้างตั้งบ้าง ตาม
 ชาลาแดศาลารายพระระเบียงทั่วไป เสด็จขึ้นในพระอุโบสถทรงจุดเทียน
 เครื่องนมัสการแดเทียนรุ่งแล้วทรงนมัสการค่อไป แดเทียนรุ่งเจ้านายแ

ข้าราชการนั้น พระราชทานเพลิงไฟฟ้าวออกมาให้จุดแค่หัวค้ำก่อนเสด็จ
 พระราชดำเนินออก เทียนรุ่งเจ้านายข้าราชการตงทรมมรมาศนั้นบ้าง
 ที่ฐานพระพุทธรูปทอดฟ้าจุฬาโลกย์ พระพุทธรูปเสด็จด้านขวาโดยทั้งสอง
 ข้างเป็นอันมาก ภายหลังนมเซ่งเทียนเถาเจ็ดเซ่ง ตงทตรงพระพุทธรูปทอดฟ้า
 เถาหนึ่ง พระพุทธรูปเสด็จด้านหนึ่ง เมื่อทรงนมัสการแล้ว ทรงสุหร่าย
 บูชาพระพรหมเทียน แด่ไปรยปรายคอกไม้ที่หลังมรรมาศนั้นแถบมรรมาศ
 นั้นจึงรับเทียนนั้นไปแจกข้าราชการผู้จะเดินเทียน แด่คิดรายตามราว
 รอบพระอุโบสถ ทรงจุดเทียนชนวนลงไป พระราชทานให้ข้าราชการจุด
 ค่อกจากพระหัตถ์ อาตถกษณ์แถวขม้นทิศเป็นเจ้าของนำที่หมู่ชาวห่มขาว
 นอกนั้นข้าราชการที่เป็นขุนนางกรมต่าง ๆ บ้าง ค่ำรองบ้าง เป็นผู้เดิน
 เทียน เมื่อจุดเทียนแล้วนั่งลงกราบพระว่าคำนมัสการ แด่จึงลุกขึ้นยืน
 ผู้ที่ชักนำว่าคำนมัสการว่ารับพร้อม ๆ กัน แด่จึงเดินประทักษิณรอบ
 พระอุโบสถภายในกำแพงแก้ว เจ้านายซึ่งยังทรงพระเยาว์เสด็จก่อน
 แด่จึงถึงพวกที่หมู่ชาว ข้าราชการอื่น ๆ เดินไปค่อภายหลัง กระบวน
 ข้างในท้าวนางเป็นหัวหน้า แด่จึงถึงโธตนแต่เจ้าเข้าว่าข้าราชการคอย
 บรรจบเข้ารอบที่หลังพระอุโบสถ ในขณะที่เดินเทียนนั้น ทรงจุดเทียน
 รายตามราวเทียนรอบพระอุโบสถ แด่พระราชทานเทียนชนวนให้พระบรม
 วงษานุวงศ์ ทรงจุดเทียนรายตามพนังกำแพงแก้วแถวเทียน เมื่อ
 ครบสามรอบแล้ว จึงได้เสด็จพระราชดำเนินขึ้นบนพระอุโบสถ ทรงจุด
 เทียนค่อไป ที่เขาค่อไม้แด่แถวเทียนรอบฐานชุกชี แด่ทรงทรมเทศนา
 ในการวิสาขบูชา ทั้งภาษามคธและภาษาสยาม วันแรกตั้งแต่ประสูติ
 จนถึงพรรณาด้วยมหาปฐักกษณะ วันที่สองตั้งแต่เสด็จออกมาหา

ภิเษกกรรม จนครีผู้พระอนุครตัมมาตัมโพธิญาณ วันที่สามตั้งแต่
 เทศนาธรรมจักร จนถึงปริณิพพาน เครื่องก้นตามจวรเหนือคณหนึ่ง หมา
 พลุขบเทียน เงินสามตำตั่ง แลขนมต่าง ๆ จัดตงโต๊ะเงินย้อม ๆ อย่าง
 ตะโตะ เมื่อเทศนาจบแล้วก็เป็นเสร็จการในส่วนวันนั้น เทียนที่ใช้ใน
 การวิสาข เทียนรายเล่มละหกตั่ง ที่พุทธรัตนสถาน ๖๐๐ เล่ม ที่
 วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ๓,๐๐๐ เล่ม พระราชทานวัดบวรนิเวศ วัด
 ราชประดิษฐ์ วัดราชบพิธเทียนรุ่งวัดตะตองคู่ เทียนรายวัดละห้าร้อยเล่ม
 ครั้นเมื่อวันแรมแปดค่ำ ซึ่งนับว่าเป็นวันถวายพระเพลิงกัมมีการบูชา
 แด่ดินเทียนอีกวันหนึ่งเหมือนกัน ยกเดี่ยวแต่โคมตราข้าราชการไม่ได้มี
 มาตงมาแขวน ถวายเทศนาเริ่มตงตั้งแต่การบูชาพระพุทธเจ้า จนถึง
 เจดีย์สิบ แต่เทียนรุ่งแด่เทียนรายที่พระราชทานไปวัดนั้น เปลี่ยนไปเป็น
 วัดบรมนิวาศ ใช้เทียนรายหนักเล่มละบาท

อนึ่งตั้งแต่ทรงสร้างวัดนิเวศธรรมประวัติขึ้นที่เกาะบางปิ่น ก็พระ
 ราชทานเทียนรุ่ง ๓ คู่ เทียนรายเล่มละหกตั่ง ๓,๓๐๐ เล่ม ๆ ละบาท
 ๓,๐๐๐ เล่ม ถ้าประทับอยู่ที่บางปิ่น ก็เสด็จพระราชดำเนินทรงทำวิสาข
 บูชาที่วัดนิเวศธรรมประวัติ เหมือนเช่นวัดพระศรีรัตนศาสดารามมิได้ขาด
 พระบรมวงษานุวงษ์และข้าราชการก็ตามเสด็จพระราชดำเนิน แลอุบาสก
 อุบาสิกาในวัดนั้นเดินเทียน แลวทรงธรรมเป็นการวิเศษขึ้นอีกกณจากหนึ่ง
 ด้วยที่วัดพระศรีรัตนศาสดารามนั้น ก็คงอยู่ตามเดิมมิได้ลดหย่อนการ
 วิสาขบูชา วันแรมแปดค่ำในชั้นหลังมักจะมีเสด็จพระราชดำเนินวัดนิเวศ
 ธรรมประวัติ มากกว่าวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

คำตักเตือนในการวิสาขบูชา เรื่องโคมตราที่คงเถรชนนิก
จะมีผู้ทักเตือนว่าไม่ควรจะทำบิณฑบาตเหมือนเสี้ยม
อะไรแล้ว แกะไขหัดเลี้ยงได้ด้วยอาหารไม่ให้ต้องเป็นนิค ถือว่าเป็น
การนิตตักว่าคนทั้งปวง ที่เชอะชะยอมให้เขาเถรชนนิก ที่เคย ๆ
เสียไม่ได้ คิดจะบิณฑบาตอย่างไรแต่เคย ๆ อยู่ไม่ได้เป็นธุระ เพราะเหตุนี้ถ้ามัก
การที่คงถนุทำ โคมันนิกไม่มากมายอันใดนัก ทำครั้งเดียวก็ใช้ ไม่ได้
ตลอดอายุ เป็นแต่ต้องซ่อมแซมเย็บเย็บบ้าง ตักถนุคนนิกเพียง
ดวงเดียว ไม่สิ้นไรไม่ตักอันใดนิกเลย ไม่ควรที่จะบิณฑบาตเหมือนเสี้ยม
ถึง โดยจะบิณฑบาตได้ก็ดูไม่ฉลาด แต่ไม่เป็นเกียรติยศอันใดนัก มหาเด็ก
ต้องเตรียมพานเทียน แดคอยรับเทียนทรงธรรมตามเคย ตักก็ต้อง
แคะด้วยนิ้ว ไม่ตักด้วยเวรเวรนัก เดียวนี้จะมากาหดยุเรื่องเดียว
ก็แต่โคมไฟฟ้า ซึ่งเป็นคู่กันกับพระเตาหินโทก มหาเด็กก็ไม่พอใจ
เรียก ที่เข้างานก็ไม่พอใจส่งด้วย ขึ้นชื่อว่าวิสาขในสามวันแล้ว
คงจะต้องเกิดเรียกไฟไม่ได้วันหนึ่ง ทักไม่ใคร่ขาด ยังแบ่งเงินกุษา
มาตักอย่างหนึ่งก็มากาหดยุบ้าง แต่ห่าง ๆ การนอกนั้นก็ดูไม่ใคร่จะ
มีอะไรขาดเหลือนัก เพราะการเสมอ ๆ แต่ไม่ตักออกหน้าออกตามาก

พระราชพิธีเดือน ๗

พระราชพิธีเดือน ๗ นี้ ตามตำราของพราหมณ์ถือว่าเดือนนี้จะคือ
ทั้งข้าง ต้องกินกับจกหมายนางนพมาศ ซึ่งกล่าวไว้ด้วยเรื่องทั้งข้าง
เป็นเนื้อความพิศดาร แต่ในกฎมณเฑียรบาลเรียกว่าชุดนี้ถึงพระบาท
วชิรที่ทำการต่างกันไกลนักไม่ลงรอยกันเคย เห็นจะเป็นต่างครกันแท้ ที่เคย
พิธีเดือนที่จะร้ายจะไม่ได้ทำที่กรุงเก่าเคย แต่เรื่องชุดนี้ถึงพระบาท
พยานที่อ้างอีกแห่งหนึ่ง ในคำให้การขุนหลวงหาวัดแต่ก็เป็นคำพยานที่
ให้การผิดประเด็น ต้องฟังด้วยความละเอียดจะได้แก่ ในคำให้การ
ขุนหลวงหาวัด พิธีเดือนเจ้าว่าชุดถาการ พิธีเดือน ๙ ว่านารายณ์
ประสมสินธุ์ แต่ในกฎมณเฑียรบาลพิธีชุดถาการไปอยู่ในเดือน ๙ เดือน ๗
เป็นชุดหน้าถึงพระบาท พิธีชุดหน้าถึงพระบาทกับนารายณ์ประสมสินธุ์
ข้อความคล้ายคลึงกัน ก็อยู่ในเจ้าแผ่นดินเดิรสุดที่ตรง ดังที่ขุนหลวง
หาวัดให้การนั้น เป็นแต่จำไว้ด้วยใจเปล่า ๆ ไม่มีคำหรับตำราคั่นนับไว้
เดือนกันไปก็จะเป็นได้ ฤๅอีกอย่างหนึ่ง กฎมณเฑียรบาลเป็นแบบเก่า
แรกสร้างกรุง ตกลงมาชั้นหลังจะเปลี่ยนแปลงไปเสีย ด้วยความประสงค์
อย่างหนึ่งอย่างใด เช่นพิธีตรียัมพวายก็จะเป็นได้ ถ้าจะดองกันหาเหตุ
กว่า เหตุที่จะเปลี่ยนนั้นอย่างใดได้บ้าง ก็เห็นมีอยู่อย่างเดียว แต่ถ้า
ทำพิธีชุดถาการในเดือน ๙ เป็นเวลาฝนชุก การพิธีชุดถาการมีแห่งหนึ่ง
จะย้ายไปไว้เสียเดือน ๗ ซึ่งฝนยังไม่ชุกนัก เปลี่ยนพิธีชุดหน้าถึงพระบาท

ญานารายณ์ประชมสินธุ์มาไว้ในเดือน ๙ จะได้บ้างดอกกระมัง แต่ที่จะ
เรียบเรียงต่อไปนี้ จะต้องเฝ้ากฏมณเฑียรบาลเป็นหลัก ยินทุตุน้ำล้าง
พระบาทไว้เดือน ๗ ยกนารายณ์ประชมสินธุ์มาไว้ในเดือน ๗ ด้วย
เพราะเห็นว่าเป็นพี่เดียวกัน จะขอกล่าวด้วยพิธีเคนตะทั้งข้าง ซี่นี้มา
ในหนังสือนางนพมาศ นับว่าเป็นการเก่าขึ้นไปกว่ากรุงเก่านี้ก่อน

พระราชพิธีเคนตะคือทั้งข้าง

ในเรื่องพระราชพิธีทั้งข้างนี้ ของเก่าเขาเรียบเรียงไว้อ่างใส่มาก
ถ้าจะว่าใหม่ก็ดูเหมือนจะไม่แจ่มแจ้งเหมือนของเก่าเขา จึงจะขอคัดของ
เก่ามาว่า เป็นแต่แซกข้อความปนคอน ๆ ตามสมควร ในจดหมาย
เก่านี้ว่า

“ ครั้นถึงเดือน ๗ นักขัตฤกษ์พระราชพิธีเคนตะ ชาวพนักงานก็ตกแต่ง
สถานพระสยามมกุฎารถ อันเป็นเทวสถานหลวงให้สะอาดสอาด ชาวพระ
นครก็มาสนับนาศประสมกัน คอยดูพราหมณาจารย์จะทั้งข้างเลี้ยงทวาย
จึงพระครูเพทังกศตรราชใคร่เพทกับหมู่พราหมณ์ ก็ผูกพรตบูชาสมิท
พระเป็นเจ้า เป่าสังข์ถวายเสียงแล้วสังเวยบวงสรวงข้าง อันกระทำด้วย
เนาโศทใหญ่ประมาณท่าผดแดงอุทิศ สมมติว่าพระสยาม ตามกำลัง
บุรุษจึงจะชักสายทั้งข้างให้หมุนได้ อันข้างนั้นเป็นที่เลี้ยงทวายตามคำหรับ
ใคร่เพท ถ้าข้างตั้งเสียงเสนาะหมุนนอนวันได้บาทนาฬิกา มีแต่ยังมีได้
หย่อนก็กล่าวว่าเป็นมงคลประเสริฐนัก พระมหากษัตริราชเจ้าจะทรง
สุรภาพ พระเกียรติยศปรากฏไปในนา ๆ ประเทศทั้งปวง สมณะ
ชีพราหมณ์ กฤหบดีเศรษฐี แลไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน สันทั้งพระนครขอบ

ซึ่งหาดีมาอาณาเขตรอนกว้างใหญ่ไพศาล จะอยู่เป็นสุขปราศจากภัยอันตราย
ต่าง ๆ หนึ่งโสดแม้ว่าช่างหมุนมิได้นอนวัน ทั้งสำเนียงก็ไม่เสนาะ
สนั่นอันตรายด้วยเหตุต่าง ๆ พราหมณาจารย์ก็ทำนายว่า บ้านเมือง
จะวิบัติในวาระนั้น”

ในตอนนั้นเองตัวด้วยตำราเลี้ยงทายก็อยู่ในเรื่อง พิธีกตึกยา ซึ่ง
ข้าพเจ้าได้กล่าวแล้ว ว่าเป็นพิธีให้อุ่นใจ เหมือนอย่างทรงพระบทยอด
ฤาเป็นพิธีทำอุบายที่จะห้ามการประทุษร้าย ไม่ให้เกิดขึ้นในเมืองโดย
เลี้ยงทาย เห็นว่าพระบารมีพระเจ้าแผ่นดินยังมากอยู่ ถึงผู้ใดจะคิดปอง
ร้ายก็ให้เห็นว่าดินฟ้าอากาศยังไม่เด่นด้วย จะได้เป็นที่ข่มขย่อนความมั่ง
ร้ายไม่ให้เกิดขึ้นได้ ค่อนนั้นไปจึงได้กล่าวถึงการที่ทำในครั้งกษัตริย์พม่า
ได้คืนนั้นว่า “ครั้นได้เวลา พระครูแพทางคศาครราชโครเพท ก็ให้
นาพิวันนายพนักงานเชิญช้างขึ้นภัทรมิฐ (แล้ว) หม่อมพราหมณ์ทั้งปวงก็
ดำเนินแห่เข้ามา ถอดจากเขตสถานไปยังหน้าพระสถานไชย อันแวดล้อมด้วย
รั้วราชวัตรเป็นที่กว้าง จึงเอาธำมโหมเบญจพรรณยาวสิบศอก พันกัน
ข้างร้อยของผัว ตั้งเท่าตงกับนางกระดาน อันวางเหนือหลังภูมิภาคนิพ
พระครูพรหมพรตพิทักษ์บรมหงษ์ ถือน้ำอักษรมนต์กานีตข้างขึ้นวาระตามคาบ
นาพิวันตามนายชำนาญข้าง ก็ประจำข้างคอยทั้ง ครั้นได้ฤกษ์โหรา
กันของไชย นาพิวันก็ทั้งข้างวางธำม เเสียงข้างคังก็กวานเสนาะสนั่น
ดุจเสียงสังข์ หมุนนอนวันคนไม่ดับได้บาพนาพิกาเสศ ข้างธำมคง
ความเจริญให้เห็นประจักษ์ ถ้วนเคารบตามครั้ง ๆ ๓ ๆ ค่อนนั้นไปจึงแต่ง
ผลประมุขของกรที่ทั้งข้างในวันนั้นว่า “ข้าพเจ้าพราหมณ์ แด่ท้าวพระยา
บันดาราษฎร ซึ่งประชุมกันทอดคัณหาช่างเห็นดังนี้แล้ว ก็ยืนคัมภีร์

ให้ร้องเต็นร่ำนอกเล่ากันต่อ ๆ ไปว่า ในบ้านเมืองจะอยู่เย็นเป็นสุข
พราหมณ์ก็เชิญช่างกินข้าวสู่ เทวดาน "

ความค่อนไป ว่าด้วยการที่นางนพมาศได้ ไปดูพระราชพิธี การ
พระราชพิธีไม่ได้ทำ น่าที่นี้ ช่างในก็ไม่ได้เคยไปดูมาแต่ก่อนเลย
แต่ พระนางนพมาศเป็นคนเข้าใจอยู่ในการพิธี แต่เป็นผู้รักจากร่างต่าง ๆ
อยู่ จึงได้ ไปขอให้ ไปดู พร้อมกับพระสนมผู้อื่น ซึ่งเป็นเชื้อพราหมณ์
อีกหลายคน ที่ซึ่งไปนั้นคนนั้น ว่านึ่งที่โรมานพ ซึ่งข้าพเจ้าได้เดาว่า ใน
พระราชพิธีครั้นมีพวายเป็นมาพัก แต่ในที่นี้เชื่อว่าเป็นที่พราหมณ์แสดงมนต์
ดูเหมือนหนึ่งจะเป็นโรงที่ทำอย่างแน่นหนา กล้ายศดาอยู่หน้าเทวดานมิได้
ปลุกขึ้นใหม่

แต่การพระราชพิธี ที่ไม่ได้กล่าวถึงเลยในกรุงเก่า นั้น จะเป็นด้วย
เป็นพิธีของพราหมณ์ทำ ไม่เกี่ยวข้องในการเดิกระราชดำเนิน จึงไม่
กล่าวไว้ ฤ็จะเป็นการจัดไม่อัศจรรย์เล็กน้อยอย่างหนึ่ง ถ้าจะว่าเป็นเหตุอย่าง
เช่นกล่าวก่อน พระราชพิธีก็ถูกเกยา ไม่เกี่ยวข้องอันใดกับพระเจ้าแผ่นดิน
ก็มีกล่าวไว้ จะว่าตำราสุญ พราหมณ์เดี๋ยวนี้เขาก็นับอยู่ เห็นว่าจะ
เป็นด้วยจิตมากกว่าอย่างอื่น

พระราชพิธีทอดผ้าป่าถวายพระบาท

การพระราชพิธี ที่มีมาในกฎมณเฑียรบาล เป็นความรวม ๆ
อย่างยิ่ง เหมือนอย่างพิธีอื่น คือว่าในวันถึงกำหนดเบญจาเก้าชั้น
ฉับ:ทองฉัตรนาคฉัตรเงินฉัตรเบญจรงค์ เสด็จบนเบญจาเก้าชั้น แดษนั้นเจ็ด
ฝ่ายซ้ายขุนราชแพทย์ ฝ่ายขวาสมุหพระชนานาหมื่น หัวเมืองทั้งสี่ชั้นก่อน

จึงนำหมิ่นจิตต์มณี ลงมาถึงนาพันทร้อย แด่นาห้าพันหลังเอง กว้านั้น
 สมุหประจักษ์รับหลัง นาทหมื่นกตะออมทอง นาทห้าพันนาสามพัน
 กตะออมนาก นาทพันทร้อยกตะออมเงิน นอกกราชวัดรนอกฉัตร ชัดแท้
 หัวหมื่นของครักษนารายณ์ ผูกพระปรางพระชยานุภาพยืนที่ ว่างทอง
 รองพระบาท ครั้นเสด็จทอดหน้าดำพระบาทเสด็จออกเฉียงเอนกตะออมน้ำ
 คังคี่ละ ผ้าพอกโอบกตะออมน้ำ ครวดยื่นหมากดำค้ำเอาคี่ละรับ
 มีข้อความในกฎมณเฑียรบาลเพียงเท่านี้

ข้อความในจดหมายขุนหลวงหาว่า “เดือนเก้า (ซึ่งเจ้าฟ้าเปลี่ยน
 มาเป็นเดือน ๗ ตามเหตุที่ได้กล่าวไว้ข้างต้น) ชื่อพิชานารายณ์ประชมดินธุ
 เสด็จตรงเสนาในมณฑปกลางสระ ปโรหิตจึงถวายพระมูรชภิเศก
 แล้วจึงถอดฉลองพระองค์ แล้วเปลื้องพระภูษาให้แก่พราหมณ์” มีความ
 เพียงเท่านี้

ข้อซึ่งว่าด้วยที่ตรงฤกษ์ทำพิธีแปลกกัน คือแห่งหนึ่งว่าในรัตนดิงหาคัน
 คำว่า “ในรัตนดิงหาคัน” นี้มักใช้เป็นตรงนำพระบัญชาพรฤกษ์นำมูรชภิเศก
 ซึ่งเป็นที่เสด็จออก มณฑปพระกระยาसनานั้นคงจะตั้งอยู่น่าปราสาท
 ซึ่งเป็นที่ตรงกว้าง ๆ แต่ข้ออย่างหนึ่งซึ่งว่ามณฑปในกลางสระนั้น จะเป็น
 ยักย้ายไปใหม่อย่างไรอยู่ ตามที่ว่าก่อนคเหมือนต้องทำมณฑปพระกระยา
 สนาน เช่นใช้ ในการราชาภิเศกขึ้นใหม่ปีละครั้ง ฤกษ์ดีไม่เท่านั้นแต่
 เสร็จต้องเสด็จกลับคุ่มขึ้นใหม่ปีละครั้ง ทั้งเบญจาเก้าชั้นคือยกพื้นขึ้นไป
 เป็นชั้น ๆ ถึงเก้าชั้นต้องทำทุกปี กว่าจะแล้วก็คงหลาย ๆ วัน ต้องทำ
 ต้องรื้ออยู่เสมอ ที่ว่าเป็นมณฑปกลางสระนั้น มณฑปก็ตั้งกันกับมณฑป
 พระกระยาसन ฤกษ์จะเป็นพระเจ้าแผ่นดินภายหลังทรงเห็นว่าต้องทำ ๆ

หรือ ๆ เป็นการดำนาก จึ่งได้ คิดทำขึ้นเสียเป็นเครื่องไม้จริง อยู่คงที่
 ไม่ต้องรื้อ เมื่อถึงเวลาการพระราชพิธี จึ่งตกแต่งผูกม่านบัลลังก์ประดับ
 ประดาเครื่องสดขึ้นคราวหนึ่ง เมื่อเวลาอยู่ปรกติจะทิ้งไว้แต่มณฑป
 โทงเทงเช่นนั้น ก็จะไม่สั่งามแต่ไม่สู้ มีประโยชน์อะไร จึ่งได้ คิดขุดสระ
 ประกอบแวดล้อม ให้เป็นที่ประพาศชมลักษณะปดอะไร ชนิดเดียวกัน
 กับพระแท่นมรุชาภิเศก ที่ปากอ่างปลาเงินปลาทอง ข้างพระที่นั่งอมรินท
 วิณิจฉัยก็จะเป็นได้ สถานที่ที่ท่าพิ้งจึ่งได้ แปลกกันไป แต่อาการซึ่ง
 ประพาศพระราชนิพนธ์ ข้างฝ่ายหนึ่งว่าเป็นชำระพระบาท ข้างฝ่ายหนึ่ง
 ว่าเป็นสระมรุชาภิเศกไกลกันเป็นพระเคี้ยวข้างหนึ่ง พระบาทข้างหนึ่ง
 ที่เดียวกัน ข้าพเจ้าเห็นว่าซึ่งจะไปนั่งชำระพระบาท แล้วไม่สระด้วยนั้น
 ดูกระไรกระไรอยู่ ถุก่าที่เรียกว่าทูลน้ำล้างพระบาทนั้น จะเป็นแค่คายก
 ย่องให้ สัมควรแก่พระเจ้าแผ่นดิน เช่นคำว่าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท
 กราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทรงทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท คำว่าทูลน้ำ
 ล้างพระบาทจะเป็นถวายน้ำสระเสียดอกกระมัง มีเค้ามต้อยอีกอย่างหนึ่ง
 ในการพระราชพิธีบรมราชาภิเศกแต่ครั้งใด ๆ มาเจ้านายข้าราชการไม่มีได้
 เคยถวายน้ำเลย มีแต่สมเด็จพระสังฆราชพระราชอาคันเถพะอาจารย์
 วิปัสณาภิเษกพนักงานภาษามาตาสาวที่ แดพรหมณ์อีกพวกหนึ่งเป็นผู้ ได้
 ถวายน้ำ พระสงฆ์นั้นถวายน้ำรดพระชนของอย่างผู้ ไหว้พระคัมภีร์ ภาษ
 มาตาสาวที่เป็นแต่ส่งหม้อถวายเป็นอย่างข้างหน้าถวายเจ้า แต่พรหมณ์นั้น
 พระมหाराชครูพิชิตคนเดียวได้ ถวายน้ำพระชนของ นอกนั้นถวายน้ำที่พระหัตถ์
 แต่ครั้งมาเมื่อบรมราชาภิเศกพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรด
 ให้ พระบรมวงษานุวงศ์ มีพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า เมือยังไม่ได้

บวรราชาภิเศกเป็นต้น ข้าราชการมีสมเด็จพระยาองค์ใหญ่ เมือยัง
 เป็นเจ้าพระยาพระคลังเป็นต้น ถวายน้ำหทัยองค์ หทัยคนด้วยกัน ทรงจัด
 พระเต้าเป็นลำดับยศให้ ถวาย แต่ที่ถวายนั้นก็เป็นแต่เข้าไปยืน ถวาย
 เหมือนอย่างเจ้าพนักงานภูษามาดาแต่ชาวที่ แล้วทรงรับมาตรงเอง
 ถึงการบรมราชาภิเศกในรัชกาลปัจจุบันนี้ ก็ได้ใช้ตามแบบนั้นต่อมา
 แต่ไม่ได้ ยืนพระกระแสรับสั่ง ฤๅได้ ยืนผู้ใดแปลว่าธรรมเนียมนี้ เกิดขึ้น
 ด้วยเหตุใด ก็ธรรมเนียมที่ถือกันอยู่ในปกติ เชิญรัตนบัลลังก์มณีนคร
 ถวายมเด็จพระที่นั่งมณีนคร ถวายผู้ใด ถวายผู้ใด ถวายผู้ใด ถวายผู้ใด
 น้ำ ไม่เชิญผู้ใด ถวายผู้ใด ถวายผู้ใด ถวายผู้ใด ถวายผู้ใด ถวายผู้ใด
 ภิเศกของพระเจ้าแผ่นดิน พระบรมวงษานุวงศ์พระองค์ใดจะมียศยิ่งขึ้นไป
 ถวายพระเจ้าแผ่นดินนั้นก็ไม่ผิดแล้ว จะว่าที่เจริญพระชนม์พรรษาว่า มี
 อยู่ก็ตามเกิด ก็พระบาทสมเด็จพระที่นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็อ่อนพระชนม์
 พรรษาว่าเหตุใดจึงโปรดให้ถวายน้ำด้วยเกล้า เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงศึกษาในทางกฎหมายละเอียดลออมาก
 แต่ในการพระราชพิธีนั้นก็เป็นอย่างโปรดมาก ทรงเสาะแสวงหาแบบเก่ามา
 ทำโดยตรง ๆ บ้าง โดยเขาแซกปนเจือกับการอื่น ๆ บ้าง การเรื่อง
 ถวายน้ำนั้น คงได้ทรงพระราชดำริห์โดยรอบคอบแล้ว ทรงเห็นว่าไม่
 เป็นการที่ทำให้เสื่อมเสียพระเกียรติยศถนัด ถนัดเป็นการเพิ่มเกียรติยศให้
 ยิ่งขึ้น จึงได้โปรดให้พระบรมวงษานุวงศ์ถวายน้ำ เหตุซึ่งทรงพระราช
 ดำริห์ยกมาเช่นตัวอย่างนั้น เห็นจะเรื่องทูตนำดังพระบาทสมเด็จพระ
 เจ้าอยู่หัวให้แน่นอนเป็นพิธีทางหากไม่ถนัด ด้วยเดือนเหลือนี่จะเดือน

เช่นคตมาฆาตนั้น จึ่งได้ทรงยกไปใช้เสียในการพระราชพิธีบรมราชา
ภิเศก

แต่ทูลนำดังพระบาทอย่างเก่า ถ้าคิดดูตามที่กำหนดก็เห็นว่า เป็น
ผู้ซึ่งควรถวายหน้านั้น ก็จะหลายสิบคนเต็มที เพราะกำหนดตั้งแต่นาหมื่น
ลงมาถึงนาพันหกร้อย ฤๅจะแบ่งจำเพาะแต่ที่เป็นจตุสดมภ์มนตรี
แถมอ ๆ ครุ ๆ พวกนายทหารเช่นเจ้ากรมพระตำรวจ กรมช้างกรมม้า
จะไม่ใช้ดอกกระมัง ด้วยพวกเหล่านั้นมีหน้าที่ประจำการ ต้องเห็นเด็จ
ต้องแวดล้อมตามราชวัตร ซึ่งซึ่งขุนหลวงหาว่า ตรงแล้วเปิดเครื่อง
พระราชทานพราหมณ์นั้นก็ไม่เป็นการอัศจรรย์อะไร ตรงมูรธาภิเศกก็คง
ต้องเปิดพระบัญชาพระราชทานพราหมณ์ทุกครั้ง การพระราชพิธีนี้จะ
จัดคล้ายการบรมราชาภิเศก ฤๅการออกแขกเมือง คือมีช้างพระที่นั่ง
ม้าพระที่นั่ง ยืนประจำเกย ซึ่งได้ออกชื่อเจ้าพระยาไชยานุภาพเจ้าพระยา
ปราบไตรจักรไว้ แต่จะมีการสมโภชเลี้ยงลูกขุนคือเลี้ยงเบงเคลงใหญ่
เหมือนอย่างการพระราชพิธีออกสำนามใหญ่นั้นด้วย

ข้าพเจ้าไปจนเสียแต่เรื่องตงปลาย ที่เอาจะขอมนำตงคี่คะ แดดรัด
ยื่นหมากสามคำเขาคี่คะรับ ที่ว่านั้นว่าในเวลาดังเมื่อเสร็จการตรงแล้ว
ด้วย เป็นจนความคิดไม่รู้ว่าจะแปลว่ากระไร ถ้าจะเดินเอาจะขอม
ตงหัวขุนนางทุกคนก็จะเหลือทน จะไปถูตื้น ๆ เขาม้างฤๅอย่างไรตง
ไม่อยู่ จึ่งต้องเอาจะขอมโอบเป็นเสวียนขึ้นรับไว้ การที่จะยื่นหมากตง
ไปนั้นจะยากทั้งผู้รับผู้ยื่น ถ้าผมมอยู่ก็พอจะแซกเสียดอยู่ในผมได้
ถ้าถูกถึง ๆ จะทรงวางก็จะถนัดน้อย ๆ โดยที่ทรงวางได้แล้ว ผู้ที่
ได้รับพระราชทานจะถอยหลังถอยออกมา ก็จะต้องย่องอย่างเอก ถ้าเป็น

เดี๋ยวนี้เห็นจะไต่ซากกันถัน ๆ ไป การซึ่งว่าไว้เช่นนั้น จะเป็นด้วยแต่งตั้ง
 เกินไป ฤๅจะเป็นด้วยมีผู้ใดเบียดเบียนอย่างเขกชั้นลักคนหนึ่ง เวลาที่จะขึ้น
 ไปถวายนายนกน้ำทุกสี่ศักราชของขึ้นไป เวลาที่พระราชทานหมาก
 ก็เขาคีศะยื่นเข้าไปรับแทนผัวกราบ แล้วจึงเอามือหยิบเหมือนผู้หญิง
 ถวายของพระอย่างนั้นบ้างคอกกระมัง แต่การพระราชพิธีทั้งนี้คือทอดน้ำ
 ดังพระบาทญานารายณ์ประชมดินชู้ ก็ไม่มีปรากฏว่ามีพิธีพราหมณ์
 อย่างใด ดูพราหมณ์ก็ไม่รู้เรื่องราวอะไร แต่พิธีทั้งด้ามอย่างคือเคณะ
 ทอดน้ำดังพระบาทญานารายณ์ประชมดินชู้ ไม่ได้ มีทำที่กรุงรัตนโกสินทร์
 นี้เลย นับว่าเป็นพิธีเด็กสุญแล้วทั้งนี้

๒๒ ฅถากภัฏร

การพระราชพิธีสำหรับเดือน ๗ เล็กเสียไม่ได้ ทำทั้งสิ้นแล้ว การพระราชกุศลอันใดในเดือน ๗ ก็ไม่มี คดอดจนการสัถย์ปลกรรมพระบรมอัยยิ ซึ่งมีทบจะทุกเดือน ในเดือนเจ็ดก็จำเพาะอุคคราววัน การจุที่เป็นการมงคลก็ไม่ทำในเดือน ๗ การเผาศพใหญ่ ๆ ก็ไม่มีใครทำในเดือน ๗ ด้วยเป็นฤตฺยณ เพราะฉะนั้นในเดือนเจ็ดจึงได้เว้นว่างอยู่ทั้งเดือน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้โปรดให้ มีฅถากภัฏรเป็น การพระราชกุศลเพิ่มขึ้นในเดือนเจ็ด

การฅถากภัฏรนี้ เมื่อจะว่าโดยเหตุเดิม ตามที่คนโบราณได้ทำมา ก็ไม่เป็นกำหนดฤตฺย ที่มีมาในวินยบาศิ คัมภีร์จุลวรรค ว่าพระผู้มีพระภาคเสด็จอยู่ณเวฬุวันเมืองราชคฤห์ ครั้นนั้นเขาแพงชนทั้งหลายที่เคยถวายสังฆภัฏรทั่ว ๆ ไป ไม่มีกำลังจะถวายได้ จึงได้พากันคิดจะถวายอุทเทถภัฏรเพียงรูปหนึ่งซึ่งรูปสัถย์อย่างหนึ่ง นิมนต์ภัฏรคือเฉพาะแต่ที่นิมนต์ไปถวายอย่างหนึ่ง ฅถากภัฏร คือให้พระสงฆ์จับฅถากตามแต่ผู้ใดจะไถ่น้อยอย่างหนึ่ง บัฏริกภัฏรถวายเฉพาะวันหนึ่ง ในบัฏฆฆางฆันบัฏฆฆางฆรัม น้อยอย่างหนึ่ง ปาฏิปทิกภัฏร ถวายเฉพาะในวันขึ้นค่ำหนึ่ง แถรัมคำหนึ่ง น้อยอย่างหนึ่ง ยักยัยไปตามชอบใจของคนของคน ภิกษุทั้งหลายนำความขึ้นกราบทูลพระผู้มีทวงพระภาค พระองค์จึงอนุญาตให้พระสงฆ์รับภัฏรทั้ง ๗ นี้ ฅถากภัฏรนับเป็นภัฏรอันหนึ่งใน ๗ อย่าง ก็ไม่เป็น

กำหนดฤกษ์กำหนดเหตุอันใดที่เป็นการควรทำให้การที่ควรทำ ในกรุง
สยามแต่ก่อน ที่ได้กล่าวถึงถวายสดากภัตรแก่พระสงฆ์ ในส่วนราชการ
แต่ส่วนราษฎร ก็มีมาอย่างเช่นในหนังสือพนมาคำเป็นต้น ก็ว่าถวายกัน
ในเดือนหก ประจวบกับฤกษ์ฤกษ์วิสาขบูชา ถึงที่ในกรุงรัตนโกสินทร์
เกิดสดากภัตรขึ้น ก็ทำในการวิสาขบูชาเหมือนกัน แต่สดากภัตรใหญ่
วัดพระเชตุพน เมื่อมีมโหรีอัฐศก จุติศักราช ๑๒๑๘ ซึ่งดูเหมือนจะ
เป็นสดากภัตรวิเศษนอกจากวิสาขคราวแรก ก็ทำในเดือนหกเหมือนกัน
ที่ย้ายลงมาเดือนเจ็ดนั้น เห็นจะย้ายลงมาหาตัวว่างอย่างเดียวเท่านั้น
การซึ่งกำหนดสดากภัตรในเดือนเจ็ด ก็ด้วยอาไศรยผลไม้ไม่มีบริบูรณ์
ผลไม้ขึ้นก็ทำเนา ดูเป็นข้อใหญ่ใจความอยู่ที่ทุเรียน ถ้าฤกษ์สดากภัตร
ต้องคราวทุเรียนสุกสุ่มแล้ว ก็เห็นจะเป็นใช้ได้ทั้งสิ้น

การเรื่องถวายภัตรต่าง ๆ ฤกษ์จิวต่าง ๆ ตามที่มีมาในพระวินัย ซึ่ง
พระพุทธเจ้าได้ทรงอนุญาตไว้นั้น ดูเป็นการทำเด่นต่างออกไปหมดทุกอย่าง
ด้วยเหตุว่าภูมิประเทศบ้านเมืองไม่เหมือนกัน ทั้งผู้ท้นบือพระพุทธศาสนา
ก็ไม่เหมือนกัน ในประเทศอินเดียมีทุพภิกขภัยฝนแล้งเข้าแพง จมถึง
มนุษย์แดงตัวต้องตายด้วยอดอาหาร ในประเทศสยามนั้นการเช่นนั้นไม่เคย
พบเห็น เพราะที่แผ่นดินอุดมดีกว่าในประเทศอินเดียบางแห่ง การที่จะ
เสาะแสวงหาอาหารของภิกษุไม่เป็นที่อดกตขัดสน คนในพื้นที่เมืองประเทศ
อินเดีย เป็นหลายสิบพวกหลายสิบเหล่า ประกอบด้วยทิวี่ฐานะต่าง
ถึงชาติถือโคตรถือถัมภ์ชาเล้านรวงต่าง ๆ กัน ถัทธิที่ถือเหล่านั้นล้วน
แต่หิงหวงพวกอื่น ๆ สอนให้หมิ่นประมาทพวกอื่น ให้ถือพวกอื่นเป็นศัตรู
อบรมกันมาช้านาน ถึงโดยว่าพระพุทธศาสนาเกิดขึ้น จะแพร่หลายไป

ได้มากเพียงเท่าใด ก็ไม่พอที่จะลบล้างทิฐิเดิมให้สิ้นเชื้อสิ้นทรากได้
แต่ไม่พอที่จะตั้งสอนคนให้ทิ้งละทิฐิเดิม กลับมาถือพระพุทธศาสนาที่ถูกต้อง
ไม่ได้ ส่วนในแผ่นดินสยามนี้แต่เดิมมา ก็คงจะเป็นแต่ถือเจ้าถือผีเช่น
เมืองลาว เจ้าผีเหล่านั้นไม่มีกฎหมายข้อบังคับที่ได้ตั้งสอนคนให้
ประพฤติชั่วอย่างหนึ่งอย่างใด เหมือนอย่างคัมภีร์เวท ฤคัมภีร์ใบเบต
ที่มีผู้มาเรียบอกเล่าตั้งสอน เป็นคัมภีร์ถือศีลตั้งรวบบูชาไปดองตุเมื่อได้ดื่ม
ประสังข์จงใจ ก็เข้าใจเขาเป็นว่าการที่ชั่วทำนั้นถูกต้อง ถ้าไม่ได้ดื่มประสังข์
จงใจ ก็เข้าใจว่าการที่ชั่วทำนั้น เป็นการผิดไม่ชอบใจเจ้า คิทยักย้าย
ทำอย่างอื่นไป ที่สุดจนการหยาบ ๆ คาย ๆ ที่คนกล้า ๆ บ้า ๆ ไปทำ
เมื่อคนที่ทำไม่ผิดอันตรายอันใด ก็ถือว่าเปนถูกใจเจ้า เช่นกับนิทานเรา
เล่าโรมยบนดวญควายเราแกะแกะหู เมื่อได้ควายมาตัวมาผูกไว้ที่
เสาศาล ควายนั่นออกวิ่งไป กระซอกเชือกที่ผูกเสาศาลจนศาลทลาย
เมื่อผู้ที่ทำเช่นนั้นไม่มีอันตรายอันใด ก็คงลงใจว่าเจ้าชอบการที่เป็น
กลโกง ๆ เป็นต้น การที่ถือคติไม่มีข้อบังคับเป็นแต่การทอดของเช่นนั้น
จึงไม่เป็นเหตุให้เชื่อถือมัน จนถึงเป็นพิธีมานะกระต้างแรง
ครั้นเมื่อพราหมณ์นำศาสนาอิศวรณารายณ์เข้ามา ถึงว่าศาสนานี้มี
กฎหมายบังคับกับความประพฤติของคน แต่วิธลักษณะอาการก็ไม่สู้ผิดกัน
ไปกับเจ้าผี ซึ่งเคยถือมาแต่ก่อนนัก เมื่อรับมาถือก็เข้าใจว่า เป็นผี
อย่างเท่านั้นเอง แต่เป็นผู้ตั้งขึ้นไปกว่านั้นอีกหน่อยหนึ่ง ฤาเป็นเจ้า
แผ่นดินของผี ถึงว่าจะนับถือตั้งขึ้นไปกว่าผีที่เคยนับถือมาแต่ก่อน ก็
ไม่มีใครปฏิบัติตามกฎหมายแบบอย่าง เป็นคัมภีร์บวชหาดวง ๆ อยู่
อย่างเช่นผีอย่างเท่านั้นเอง ครั้นเมื่อพระพุทธศาสนาเข้ามา เป็นลัทธิ

แปลกไปใหม่ ไม่เหมือนอย่างที่เคยถือนัยแต่ก่อนเลย เปนการตั้ง
 เข้าใจยากต้องว่าเรียน ครั้นเมื่อว่าเรียนแล้ว ก็ยังเห็นความอัศจรรย์
 ในคำสั่งสอนนั้นมากขึ้น ได้รับผลแห่งความประจักษ์แน่นอน ตีกว่าที่ได้
 จากไฟฤๅษีผู้ใดที่เคยถือนมาแต่ก่อน ก็ทำให้ความเลื่อมใสศรัทธาเจริญ
 กว้างขึ้น เมื่อผู้ว่าเรียนมากขึ้น คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าก็ยิ่งแพร่
 หลายออกไป หยั่งลงถึงมั่นในประเทศสยามแน่นหนามั่นคง ยิ่งกว่า
 สำนานพราหมณ์ เพราะเป็นคำสอนที่มีแก่นสารให้ผลปรากฏในประจักษ์
 ไม่มีดับดับพลัดพลางเลย ถึงว่าศาสนาเก่าที่เคยถือนมาทั้งสองอย่าง จะ
 ไม่ละทิ้งเสียได้ด้วยใจอ่อน ก็ยังเหลือแต่ความเกรงใจมากกว่าที่นับถือจริง
 ประเทศสยามเป็นภูมิภาคที่สมควรจะทรงพระพุทธศาสนา มากกว่า
 ประเทศอินเดีย ด้วยที่นับถือเดิมนั้นอ่อน จึงได้แพร่หลายมั่นคง
 มีผู้นับถือปฏิบัติบูชาแก่พระสงฆ์ทั้งปวงทั่วหน้า ถึงตาพระสงฆ์ทั้งปวง
 ไม่มียามขัดสนกันดารเหมือนอย่างประเทศอินเดีย ด้วยอาศัยบุญ
 ประเทศ เป็นที่บริบูรณ์อย่างหนึ่ง ด้วยความนับถือของชนทั้งปวง
 ทั่วถึงแลมั่นคงประการหนึ่งดังกล่าวมานี้

การซึ่งมีแบบอย่างมาจากประเทศอินเดีย ในเรื่องภิกษุทานก็ดี
 ภิกษุทานก็ดี เป็นเรื่องสำหรับประเทศที่หาอาหารยาก แดหาผ้ายาก
 ทั้งสิ้น ไม่ต้องกันกับในประเทศนี้เลย แต่หากผู้ซึ่งมีความเลื่อมใส
 ในพระพุทธศาสนา อยากจะหาซื้อหาอุบาย นำเพื่อบุคคลต่าง ๆ
 ให้เจริญความยินดีปรารถนาในสันดาน ก็ยกย้ายทำไปตามดลิตี ที่กล่าว
 มาแต่ก่อนอย่างนั้นบ้างอย่างนั้นบ้าง แต่มักจะเป็นการไม่แท้ โดยมากอย่าง

เห็นว่าให้ผ้าบังสุกุลจีวรได้อันสูงส่งมาก ก็มาทำย่อ ๆ เอาผ้าพาดโยง
 จากศพ แล้วเอาจีวรไปพาดบนผ้านั้น นิมนต์พระสงฆ์ตามที่ตนนับถือ
 ขอบใจ มาชักผ้านั้นเป็นบังสุกุลจีวร ที่จริงผู้ทำก็รู้ว่าผ้านั้นพระสงฆ์
 จะเอาไปปะจิฐานเป็นบังสุกุลจีวรไม่ขึ้น พระสงฆ์ก็ไม่ได้เอาไปปะจิฐาน
 เป็นบังสุกุลจีวรเลย แต่ก็ยังถวายเป็นบังสุกุลอย่างนั้นอยู่ได้เสมอ เป็น
 การตั้งเขตต่างว้ายย่อ ๆ เพราะความจริงพระสงฆ์ในประเทศสยามนี้ ไม่
 ต้องการที่จะใช้บังสุกุลจีวรเลย ด้วยผ้าที่ทากถวายเป็นมลายเหตุต้องใช้
 ยืนนัก ถึงการสดากภัตตรัสนักเหมือนกัน สักแต่ชื่อว่าสดากภัตร เมื่อ
 ทำไปถวายเป็นวัดใดก็ได้ทั่ว ๆ กันทั้งวัดเป็นสังฆภัตร แต่ยกเรียกเสียว่า
 เป็นสดากภัตร ที่สดากภัตรหลวงวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ก็เป็น
 นิมนตภัตร ยกเรียกว่าสดากภัตร บันดาลสดากภัตรของหลวงทั้งชั้น
 ไม่เป็นสดากภัตรแท้ เป็นแต่สมมติว่าเป็นสดากภัตร เหมือนอย่างที่ทำ
 บุญการศพ สมมติว่าเป็นได้ทอดผ้าบังสุกุลนั้น

สถากภัทร

บัดนี้จะว่าด้วยการสถากภัทร ซึ่งเกิดขึ้นในรัชกาลที่ ๔ ข้าพเจ้าได้เคยจำได้ว่าได้รู้เห็นสถากภัทรไปวัดพระเชตุพน ที่พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ ครั้งหนึ่ง มีกระบวนเปนอันมาก แต่กระบวนทั้งปวงนั้นจำไม่ได้หมดว่ามีอะไรบ้าง ไปจำได้อยู่สองอย่าง แต่ว่ามีสิ่งพิเศษที่เกี่ยวพันตัวหนึ่ง หัวโศลกเท่าคันทันขนาดย่อม ๆ มีมือหลายมือถืออะไรที่อะไรหลายอย่าง จำไม่ได้ว่าถืออะไรบ้าง เห็นแต่เวลาเกี่ยวพันเดินแล้ว เดินหยุก ๆ มาแต่ไกล ได้ตั้งศาลแต่เหนือพลับพลา แล้วแต่ตามตลอดจนท้ายพลับพลาอยู่ข้างจะขอบใจมากกว่าสิ่งอื่น อีกกระบวนหนึ่งนั้นพิลึกกคน ๆ เราแต่งเปนโขน มีดังตามเปนกองโตถือผลไม้ต่าง ๆ เรามีพิณพาทย์ดี พิณกลึงถึงนั้น เต้นตามเพลงพิณพาทย์ออกสนุกนี้อีกอย่างหนึ่ง ได้ดูจำไว้ ได้แต่สองอย่างเท่านั้น จะได้มีไว้ก็ไม่ทราบแน่ แต่ไม่ได้ใจคิดว่า การที่จำไว้นั้นจะถูกต้องฤาไม่ เทียบสอบถามใคร ๆ เราดูเขาก็ว่ามีสถากภัทรวัดพระเชตุพนจริง แต่จะมีกระบวนเช่นข้าพเจ้าจำได้ฤาไม่นั้น เราไม่ทราบจำไม่ได้ ก็ยังออกหนักใจขึ้น กลัวว่าจะไปเพื่อนเขาเล่น โขนชักกรอกเมื่อพิน้ำทิพย์มาฉันเหินไปดอกกระมัง แต่ยังจำใจแน่นอนนัก จึงได้ค้นดูจดหมายเหตุเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ก็ได้ความว่า สถากภัทรนั้นได้มีเมื่อมีมโหรีอยู่สัก ภายใต้อาณาจักรตามขอบ

เต็ม แต่ไม่มีสหัสเดชะดังเช่นที่ฝันเห็นไปนั้น เปนแต่พรรณาคความ
กว้าง ๆ ว่า “ของหลวงไปน้ำ แต่งละครช้างในหามสัณทากัฏฐเปนคู่ ๆ
ถึงท่านที่ตองเกณชั้กักคิดทำประกวดกัน จัดหญิงสี่กระจุกแถวหญิงรุ่นสาว
มาตักแต่งให้หญิงฝ่ายข้าง นุ่งสังเวียนบ้าง ห่มแซมขามบ้าง หามสัณทากัฏฐ
เปนสี่แถว แล้วก็มีคนถือตำรับขาวหวาน เครื่องไทยทานเปนขนมผลไม้
ต่าง ๆ ที่จะถวายพระสงฆ์ในสัณทากัฏฐนั้น ตามไปเบื้องหลังเปนอัน
มาก ลางแห่งก็แต่งเปนละครอื่นเครื่อง แถนางเปนคู่ ๆ กัน หาม
สัณทากัฏฐ ลางแห่งก็แต่งเปนยักษ์บ้างถึงบ้าง ลางแห่งก็แต่งเปนเสียว
กางเกงพิไสยไปข้างน้ำ ลางแห่งก็แต่งเปนเงี้ยวรวมกัน ลางแห่งก็แต่งเปน
นางต่างภาษา ทุลกระเบ่งสิ่งของเปนอันมาก ลางแห่งก็จัดเปนรถแถ
เกวียนบันทุกสิ่งของเปนคู่ ๆ ลางแห่งก็จัดเอาเด็กที่รุ่นมาแต่งตัวถือผลไม้
ต่าง ๆ ไปเปนอันมาก ตามแต่บุญญาผู้ใดจะเห็นดีก็ทำไป มี
พินพาทย์จีนพินพาทย์ไทยไปบนเกวียนบ้าง ทุก ๆ กระบวน ตั้งกระบวน
ที่หน้าประตูวิเศษไชยศรี ไปเลี้ยวบ้อมเผด็จจักร เติงกระบวนไปวัด
พระเชตุพน คิติกะบวนหนึ่งคนที่อย่างน้อยทั้งหญิงทั้งชายเพียงร้อยเศษ
ที่อย่างมากที่สุดร้อยเศษ แต่ล้วนถือสิ่งของทั้งนั้น พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จขึ้นทอดพระเนตรอยู่บนพระที่นั่งสุทไธ
สวรรย์” ได้ความจากจดหมายเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ว่าดังนี้ ได้ความ
จากผู้อื่น ก็ท้าวเจ้าจอมมารดาอิมว่าตัวเองได้แต่งเป็นคนแก่ คนหาม
สัณทากัฏฐนั้น ทวงคำเจ้าจอมมารดาหามทอง จั่มหามถม แวงหามเงิน
ละครแต่งเปนพราหมณ์เปนสี่กระจุกสรวมเกี้ยว ถือดอกไม้อุปเทียมน นอก
นั้นก็มีละครสรวมชฎาเปนมนุษย์บ้าง ยักษ์บ้าง ชีมาเปนคู่ ๆ แต่มิแต่ง

เป็นเงินเดินเหินด้วย นี่เป็นกระบวนหลวง ได้ความจากผู้อื่นอีก ว่า
 กระบวนพระบาทสมเด็จพระที่นั่งเกล้า มีคนใหญ่อื่นหนึ่งวางบนต้อเลื่อนไป
 มีถาดรับแค้นเดินแวดล้อมไปด้วย แล้วจึงมีปราสาทสูงใหญ่หลังหนึ่ง
 วางบนต้อเลื่อนลากไปเหมือนกัน ของสมเด็จพระยาองค์น้อย มี
 ข้างบนทุกทุเรียน ของผู้อื่นก็มีเป็นดกรบางจางบ้าง อีกกระบวนหนึ่ง
 ไม่ทราบว่าเป็นของใคร มีทุเรียนประดับเป็นทุเรียนผลใหญ่ขึ้นต้อเลื่อน ได้
 ความเด็ด ๆ ไปอย่างนี้ แต่เรื่องสัสดิเดชของข้าพเจ้ายังไม่ได้ยินใคร
 เอ่ยถึง เป็นแต่มีสดากภักทรวงหนึ่งนั้นนับว่าเป็นลูกแก้ว มีใช้ส่วน แต่
 กระบวนนั้น บางทีคนอื่นเขาจะชอบใจอย่างอื่น แต่ข้าพเจ้าเป็นเด็กโคม
 จะไปชอบใจโคมที่เขาไม่ชอบกันจึงไม่มีใครจำไว้ ฤๅอย่างไรก็ไม่ทราบ
 แต่สังเกตได้ว่า ถ้าเด็กเช่นนั้นไม่ชอบใจอย่างอื่นแล้ว ไม่จำได้ ถ้าจำ
 ได้แล้วไม่ลืมเลย สดากภักทรวงวัดบวรนิเวศ ซึ่งว่ากันว่าครั้งหนึ่งก่อน
 ฤๅภายหลังวัดพระเชตุพน ข้าพเจ้าไม่ได้เห็นก็พอจะได้ยินสักหนึ่งเดียว ตาม
 ใครที่ดูรวม ๆ ไปหมดทั้งชั้น

การสดากภักทรวงซึ่งดูคราว คือวัดพระเชตุพน แล้ววัดบวรนิเวศ
 ต้องนับว่าเป็นการจริง ส่วนสดากภักทรวงซึ่งดูเป็นการประจักษ์นั้น ที่วัด
 พระศรีรัตนศาสดาราม เป็นการมีในเดือน ๗ แต่จะเป็นขึ้นแปดค่ำ
 ฤๅขึ้นสิบห้าค่ำจำไม่แน่ชัด คงอยู่ในวันพระ เป็นแต่สดากภักทรวงของหลวง
 กับเจ้านายข้าราชการฝ่ายใน แห่ออกจากประตูราชตำราญ ผ่านหน้าพระ
 ที่นั่งอนันตสมาคมไป เข้าประตูหน้าพระอุโบสถ ทอดพระเนตรที่ศาลาตามอก
 หนึ่งสี่ สดากภักทรวงนั้น มีกระบวนแห่เป็นผู้หญิงถือธงชาย ๑๐

ซึ่งตราบ ๑๐ มีพิณพาทย์ผู้หนึ่งตีสามหามตีไปในหว่างสำรับหนึ่ง ต่อ
ไปตรกรี่มา บางที่ก็อย่างตะตองคู่ บางที่ก็อย่างตะคู่ คือยืนเครื่อง
พราหมณ์ถึงยักษ์ ในหว่างตรกรี่มา มีพิณพาทย์อีกสำรับหนึ่ง ต่อ
นั้นไปเป็นตรกรี่เล็ก ๆ ถี้อตอกไม้คู่หนึ่ง ชูคู่หนึ่ง เทียนคู่หนึ่ง แต่
แต่ตั้งตัวนั้น ยักเยื้องกันไปเป็นคราว ๆ บางคราวก็ตั้งคู่สี่คู่ทุกทงหกคน
บางคราวก็ตั้งเป็นพราหมณ์ทงหกคน บางคราวก็ตั้งเรียกว่าอย่าง
เจ้าหมื่น คือตั้งเป็นตรกรี่แต่โปกผ้านี้กับทิมคิดชดสิบ ต่อนั้นลงมาเป็น
ทาบหลวง ทองทาบหนึ่ง เงินทาบหนึ่ง กระเช้าที่ทาบนั้น ไซ้ไม่
เป็นแบบหอกเหลี่ยมปัดทองมีเงิน ร้อยสายไซ้โยงขึ้นไปเป็นสำแหวก
ในสำแหวกนั้น ตั้งพานทองพานเงิน ข้างหนึ่งเป็นกระทงเข้าเห็นยว
ข้างหนึ่งเป็นกระทงสังขยา คนที่ทาบแต่งตัวนุ่งสังเวียนบ้าง ห่ม
ซับในแพร ห่มคาดชั้นนอก ต่อไปจึงถึงงานกลางเชิญเครื่องโต๊ะเงินผูก
ถุง ทั้งขาวหวานแดงเคียง พวกงานกลางนุ่งผ้าลาย นุ่งหิ้วยหมซับใน
แพรชั้นนอกอัดหัดดัดกราย ต่อนั้นไปจึงถึงทาบเจ้านายข้าราชการฝ่ายใน
เดินเป็นคู่ๆ กระเช้าที่ทาบทำเป็นกระทงเจิมเป็นเครื่องขีรกับมีดทองบ้าง
เครื่องฮักกฤษบ้าง ปลายคานที่ทาบเป็นคี่คี่นาคหางนาค มีกระทงใน
กระเช้าทั้งสองข้าง มีช่องพลูหมากขมมัดเทียนมัดอยู่ในกระเช้า แล้ว
มีธงกระดาศปักฉลากหมายที่ ๑ ที่ ๒ บอกชื่อเจ้าของ ดึงพาดคี่คี่
คานสั้นหนึ่ง คนที่ทาบนั้นแต่งตัวนุ่งสังเวียนบ้างยกบ้าง ที่เลว ๆ ลงไป
ยกใหม่ก็มี ห่มคาดเย็บแบบเขมรชาบอัดหัด ตามแต่ผู้ใดจะมีและหาได้
จำนวนทาบมากน้อยตามจำนวนพระสังขที่มานั้น ประกติเห็นจะอยู่ใน
๓๐ รูป แต่ก่อน ๆ มา ไซ้ก็เวียนทั้งผดกระเช้าหนึ่ง กระทงเข้า

เห็นยวกระเช้าหนึ่ง พึงจะนาเกิดกรวณขึ้นเมื่องานส้มโภชช้าง เห็น
 จะเป็นครึ่งพระเสวตรสุภาพรณ ไปเห็นนกระหอบอบวณขึ้นอย่างไร
 รับสั่งให้ ไปทิ้งเสียทั้งคืน ภายหลังจึงได้กลายเป็นสิ่งขยาบ้าง ผลไม้
 ต่าง ๆ บ้าง กระเช้าหนึ่งบางที่ก็มีทั้งสิ่งขยาแต่ผลไม้ด้วย หานหลวง
 แลเครื่องโต๊ะเงินนั้นเป็นเข้าพระที่นั่งสองตำรับ นอกนั้นก็ถวายพระสงฆ์
 ตามที่ ๑ ที่ ๒ เป็นลำดับกัน เวลาทรงประเคนตำรับ ทรงประเคน
 กระเช้าสดากภัตตด้วยที่เดียว การเลี้ยงพระก็ไม่แปลกประหลาดอันใด
 จิต ๆ เหมือนเลี้ยงชนมเบอง ถ้ามีการส้มโภชช้าง ก็เสกสดากภัต
 ตามธรรมเนียมเสีย ไปมีสดากภัตในการส้มโภชช้างตามวัน พระ
 สิ้นมากออกไปเป็นร้อยแปดรูป ถ้าเช่นนั้นก็ต้องเกณฑ์เจ้านาย เจ้าคุณ
 ท้าวนาง เจ้าจอมมารดาใหม่ เจ้าจอมมารดาเก่าจนกว่าจะพอ บางบ
 ก็ยกไปวัดราชประดิษฐก็มี วัดราชบพิงก็มี บางที่ก็เลยลืม ๆ ไปเสีย
 ไม่ได้ทำก็มี แต่ในแผ่นดินปัจจุบันนี้ สดากภัตตามธรรมเนียม วัด
 พระศรีรัตนศาสดารามไม่ได้มี มีแต่การส้มโภชช้างแต่ไปวัดราชบพิ
 เท่านั้น จะว่าเป็นพระราชกุศลที่เลิกแล้วที่เดียวก็ว่าได้ จะว่ายัง
 คงอยู่ก็ว่าได้ รัชสมัยจะหายไปเป็นการจร

๒๓ ห่อเทียน พรราชา

ส่วนการที่ยังคงประจำอยู่ในเวลานั้น คือการห่อเทียนพรราชา
 เทียนพรราชาแต่ก่อนใช้ห่อด้วยสีผึ้งทะเลจีน บนดาววัดที่เป็นวัดหลวง
 มีคนยกวัดถึงตั้งแล้ว มีเทียนพรราชาวัดละเล่มบ้างกว่านั้นบ้างทุก ๆ วัด
 เทียนนั้นมากน้อยตามกำหนดวัดซึ่งเกิดขึ้นทุก ๆ รัชกาล จนถึงปลาย
 รัชกาลที่สามเทียนเกือบถึงร้อยเล่ม กำหนดเทียนเล่มหนึ่งหนักสีผึ้ง
 ๑๖ ชั่ง สีผึ้งเป็นอันมาก เวลาที่จะห่อนั้น กับอบบุญ
 พระบรมวงษานุวงศ์ และข้าราชการทั้งฝ่ายหน้าฝ่ายในเจ้าภวญาณอารก
 เขาสีผึ้งมาช่วยห่อ แล้วก็เป็นการประชุมใหญ่ในวันเดือน ๗ ขึ้น
 แปดค่ำทุกปีในวัด ถ้าปีใดมีอธิกมาศหรือการห่อเทียนไว้ ต่อวัน
 ขึ้นแปดค่ำเดือนแปดบุรพดาราช ครั้นมาถึงรัชกาลที่ ๔ ทรงทราบ
 ลักษณะของพวกข้าพระที่ได้ผลประโยชน์อยู่ในเทียนพรราชาทั่วทุกพระอาราม คือ
 ว่าจำเดิมตั้งแต่จุดเทียนพรราชาแล้ว ก็คิดทอนเทียนนั้นเสีย เหลือ
 ไว้นิ้วสักคืบหนึ่ง เวลาเสด็จพระราชดำเนินก็ขึ้น ยังชำระดวง
 ไปพอให้ชงน้ำมันได้ จุดเทียนพอรับเสด็จชั่วเวลาฤๅณ สักชั่ว
 โมงหนึ่งทั้งเผื่อทงค้อย แล้วก็ดับเอาจนที่คิดไว้ คืบหนึ่งนั้นไปอีก
 ตกกลงเป็นเทียนพรราชาเล่มหนึ่ง ได้จุดบูชาพระ สีผึ้งหนักไม่ถึงบาท
 นอกนั้นเป็นประโยชน์ของข้าพระท่งสิ้น เป็นอยู่เช่นนั้นโดยมาก
 จึงได้โปรดให้เลิกเทียนห้อยเสีย ให้ทำด้วยไม้ บนด้ายรัก

บัดทอง คงไว้แต่กำบร้างปถายเปนนายสี่ฝั่ง แล้วให้ทำกระบอกล
 ตกัวแปนรูปด้วย ถวายทรงหยอดสี่ฝั่งพอเต็มด้วย ตั้งลงใน
 ช่องปถายเทียนไม้ จุดในวันแรก ค่อนั้นไปจ่ายน้ำมันให้เต็ม
 จุดเป็นตะเกียงแค้น้ำมันที่จ่ายนั้น ก็เป็นการตกแต่งเบอรเหมือนกันจะเป็นหมด
 ทำแก้ว ถวายถั่งทรงหนึ่ง ๆ เสี้ยไม้ทราบเดย น้ำมันนั้นก็ยกจ่าย
 อยู่ ส่วนเทียนสี่ฝั่งอย่างเก่านั้น ให้คงไว้แต่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม
 เด่มหนึ่ง พุทโธสดรรยเด่มหนึ่ง หอพระเจ้าสองเด่ม เป็นเทียนหลวง
 เด่มหนึ่ง เทียนเรียวยาวเด่มหนึ่ง พระพุทธรูปเด่มหนึ่ง วัดพระเชตุพน
 เด่มหนึ่ง วัดอรุณเด่มหนึ่ง วัดราชโอรสเด่มหนึ่ง วัดบวรนิเวศ
 เด่มหนึ่ง วัดบรมนิวาศเด่มหนึ่ง พระศรีศาสดามุนีวัดสุทัศน์เด่มหนึ่ง
 ภายหลังเกิดพระปฐมเจดีย์ขึ้นอีกเด่มหนึ่ง พระพุทธชินราชเมือง
 พิษณุโลกอีกเด่มหนึ่ง ครั้นเมื่อทรงสร้างวัดราชประดิษฐ ไปรด
 ให้หล่อเทียนเด่มย่อม ๆ เป็นสองเด่ม ภายหลังเกิดขึ้นที่พระพุทธ
 สี่หังค์อีกสองเด่ม หอศีลยธรรมาปรีตเด่มหนึ่ง หอพระคันธาร
 ราชบุรี ที่ทองสำนามเด่มหนึ่ง ครั้นในแผ่นดินปัจจุบัน มีชนที่วัด
 ราชบพิธอีกสองเด่ม พระพุทธรัตนสถานสองเด่ม เด่มใหญ่
 มีชนที่วัดนิเวศธรรมประวัติเด่มหนึ่ง พระศรีรัตนเจดีย์เด่มหนึ่ง
 ในอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามเพิ่มขึ้น เมื่อไม่มีวงน้ำแก้วแทน
 เทียนวงน้ำอีกเด่มหนึ่งให้เป็นคั่น ภายหลังนี้เกิดเทียนอย่างเด่งดังไป
 กว่าเช่นที่วัดราชประดิษฐ์ขึ้นอีกสองเด่ม สำหรับพระพุทธบุษยรัตน
 นัยรวมเป็นเทียนอย่างใหญ่ ๑๖ เด่มอย่างกลาง ๑๐ เด่มอย่างเล็ก ๒ เด่ม
 เทียนวัดพระเชตุพน วัดอรุณ วัดราชโอรส ให้มีเป็นวัดสำหรับ

รัชกาลละวัด ในเวลานั้นท่านองจะยกวัดบรมนิวาศเป็นวัดสำหรับ
 รัชกาลที่ ๔ แต่ครั้นเมื่อเปลี่ยนมาเป็นวัดราชประดิษฐ์แล้ว เทียน
 วัดบรมนิวาศก็ม้ายไป เทียนวัดนิเวศธรรมประวัติก็เกิดขึ้นตามเคย
 ของวัดบรมนิวาศ แต่ส่วนเทียนวัดบวรนิเวศเป็นเทียนสำหรับองค์พระ
 เหมือนอย่างวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ฤาพุกไชยวรรค พระบาท
 แดพระประทุมเจ้าย การหล่อเทียนแบ่งเป็นข้างนำข้างใน เทียน
 หอพระแด่เทียนพุทธมณฑลเชียร แบ่งเข้ามาหล่อข้างใน เจ้านาย
 ข้างในทรงหล่อ นอกนั้นหล่อข้างนำทั้งสี่

รูปฐานฐานของเทียนพรรษานั้น วงหลวงใช้อย่างหนึ่ง วงนำ
 ใช้อย่างหนึ่ง วงหลวงใช้อย่างบัวปลายเส้าวงหลวง วงนำใช้
 อย่างบัวปลายเส้าวงนำ ซึ่งแบ่งเป็นอย่างกันมาแต่ครั้งกรุงเก่า ต้น
 เหตุนี้เห็นจะเกิดประชันกันขึ้น ครั้นขุนหลวงท้ายสระสร้างวัดมเหยงคณ์
 ขุนหลวงบรมโกษสร้างวัดกุฎีขาว ก็เคยถือคติต่อลงมาจนถึงกรุง
 รัตนโกสินทร์นี้ด้วย ถ้าการก่อสร้างอันใดในพระบรมมหาราชวังแล้ว
 ไม่ใช่บัวกลมเลย ถ้าการก่อสร้างอันใดในพระราชวังบวรแล้วไม่ใช่
 บัวเหลี่ยมเลย เป็นธรรมเนียมคิดต่อกันมา จนกระทั่งถึงเทียนพรรษา
 ก็พลอยเป็นเช่นนั้นด้วย

๒๔ ทำบุญ พระอัยยิ สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์

การพระราชกุศลในเดือน ๗ มีแต่ห่อเทียนพรรษา ก็เป็นการ
ห้อย ๆ เช่นกล่าวมาแล้ว ยังมีอีกอย่างหนึ่งซึ่งเป็นการเกิดขึ้นใหม่
ตั้งแต่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมหมื่นบำราบปรปักษ์
คือ การทำบุญวันขึ้นพระชนม
สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ แต่สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้า
กรรณาภรณ์เพ็ชรรัตน์ แต่เคยทำกำหนดสัปดาห์ติดกัน ก็ในวัน
ที่ ๓๑ เดือนพฤษภาคมแต่เดิมมา บางปีไม่ตกในเดือน ๗ แต่
มักจะอยู่ในเดือน ๗ โดยมาก จึงได้ยกมาวางไว้ในเดือน ๗
ครั้นภายหลังสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าศิริราชกกุธภัณฑ์ ขึ้น
พระชนม์ตรงกับวันที่ ๓๑ เดือนพฤษภาคมนี้เอง จึงได้เพิ่มวันอีกของคี่หนึ่ง
การที่ทำนั้นก็อย่างเดียวกับทำบุญวันประสูติแต่สวรรคต ซึ่งล่วงเลยมาเสีย
ยังมีได้กล่าวในหนังสือพิมพ์พระนิพนธ์นี้โดย คือมีพระสังฆราช
ประดิษฐ์ ๕ รูปวัดราชบพิตร ๕ รูปวัดบึงปรุใหญ่ ๕ รูปวัดบึงปรุเล็ก ๕ รูป
พระราชทานขึ้น สมเด็จพระนางเจ้า พระนางเจ้า ทรงถวายเครื่องไทยทาน
ต่าง ๆ แล้วตั้งกับถาดรับของทอดถวายรูป ของสมเด็จพระ
พระนางเจ้าและพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีในรัชกาลที่ ๖
อนันตศักดิ์ขณสูตรตามคติกา ถวายมนต์จบแล้วเทศน์นาของทอดถวายกัน
หนึ่ง ของสมเด็จพระนางเจ้าจากกันที่หนึ่ง เปนเสร็จการพระราช

กุดในวันเดียวกันนั้น การที่ทำมาแต่ก่อนเคยทำที่พระที่นั่งบรมราชสถิตย
มโหฬาร พระพุทธรูปประจำวันสำหรับพระอัมมสิริเทพพระอัมมสิริตั้งโต๊ะหมู่คน
ตะหมู่ แต่ในบัดนี้โปรดให้ย้ายไปทำที่พระที่นั่งไพศาลทักษิณ ตั้งบุษบกไม้
มีเครื่องสูง โปรดให้เชิญพระอัมมสิริสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าพาหุรัตมณีมัย
พระรูปสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าอริยาธรรมา พระอัมมสิริสมเด็จพระเจ้า
ลูกยาเธอ เจ้าฟ้าวชิราลงกรณ พระรูปสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ
เจ้าฟ้าวชิราลงกรณ พระอัมมสิริพระอรรคชายาเธอ พระองค์เจ้า
เสาวภาคย์นารีรัตน์ ออกตั้งด้วย เพิ่มพระสังฆราช ๒๐ รูป
สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดัย มีของไทยทานถวาย
พระสังฆราช การนอกนั้นก็คงตามเดิม

การทำบุญพระอัมมสิริใหญ่ ในวันที่ ๓๑ เดือนพฤษภาคมนี้
ไม่เป็นการพระราชกุศลซึ่งควรจะตั้งอยู่ประจำแผ่นดิน เป็นแต่ตามกาดสมัย
เหมือนหนึ่งเป็นการในล้นพระองค์พระเจ้าแผ่นดิน เมื่อต่อไปภายหน้า
การพระราชกุศลเผื่อนัก ก็ควรจะเลิกเสียไม่ต้องทำ ซ้ำยกมาว่าไว้ใน
ที่นี้ เพื่อจะแสดงให้เห็นว่าการในประจันต์เป็นอยู่บัดนี้ มีพระราช
กุศลเรื่องนี้เป็นประจำเดือน ๗ อยู่อย่างหนึ่ง

คำตกเดือนในเดือน ๗ นี้ เกือบจะไม่มีอะไรสำหรับเดือน เพราะ
ไม่เป็นการสำคัญอันใดสักอย่างหนึ่ง ในการหล่อเทียนอย่างเดียว
แต่มหาดเล็กจะคอยเชิญเสด็จพระเจ้าลูกเธอทรงหล่อเทียน ซึ่งไม่มีใครมา
หล่ายบงัว นอกนั้นก็เป็นการตามธรรมเนียมทั้งสิ้น

การพระราชพิธีเดือน ๙

ในเดือนแปดนี้ การพระราชพิธีที่เข้ามาในกฎมณเฑียรบาลในรายย่อ
จดหมายไว้ว่า “เดือนแปดเข้าพระวสุธำ” แต่ในรายพิธีการ
จำหน่ายว่าขาด ไม่ได้ถ้อยความอันใดเลย ในจดหมายขุนหลวง
หาว่าดักถ้าวแต่การพระราชกุศล ไม่ได้พูดถึงการพิธีอันใด คັນตุตำรา
พราหมณ์ที่กรุงเทพฯ นี้ มีแต่บานแพนกชื่อพิธี ว่าเดือนแปด
พระราชพิธีวันขึ้นปีใหม่วสุธำ เข้าพระวสุธำบังเบญจราชาด้วยเศวตฉัตร
อาจารย์ประกอบศีลศีลธรรมร้อยนั้น แล้วจดลงไว้ข้างท้ายว่ายก มีข้อความ
รวมอย่างยิ่ง ที่พระมหाराชครูพิธีเองก็ไม่เข้าใจว่าแปลว่าอะไร แต่
ในหนังสือนางนพมาศถึงได้กล่าวไว้ว่า เป็นการในพระพุทธศาสนา ก็เว้น
กล่าวถึงพราหมณ์ ซึ่งเป็นตระกูลของตัวไม่ได้ แต่การที่พราหมณ์ทำนั้น
ดูเป็นอนุโลมตามพระพุทธศาสนาหาเป็นพิธีที่ยื่นแปลกเปลี่ยนอย่างไรกันไม่
เพราะฉนั้นการพระราชพิธีเดือนแปดนี้ จึงน่าจะเรียกการพระราชกุศล
มากกว่าจะเรียกการพระราชพิธี ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้แต่ก่อนแล้ว ว่า
การพระราชพิธีพราหมณ์ในเดือนแปดนี้ ชรอยแต่เดิมมาจะเป็นพิธีที่
เป็นการไม่สุจริตในใคร่ทวาทอย่างหนึ่งอย่างใด เมื่อถือพระพุทธศาสนา
แล้ว จึงได้ยกเลิกเสียช้านานมา จนไม่มีผู้ใดจะจำได้ว่าเคยทำอย่างไร
พิธีพราหมณ์ซึ่งนางนพมาศได้กล่าวไว้ ก็จะเป็นพิธีตั้งขึ้นใหม่ พอ

อย่าให้อยู่เปล่า แทนของเก่าที่เด็กเสียนั้น เพราะฉะนั้นจึงจะชอกถ้าว
 ด้วยเหตุผลซึ่งพระสงฆ์ต้องจำพรรษา ตามนิยมซึ่งมีมาในพระวินัยคัมภีร์
 มหาวิไศรัยบทก่อน ประเพณีไม่ขัดนิมประเทศคืออินเดีย
 ชนที่เกี่ยวไปมาอยู่เสมอ จากเมืองโน้นไปเมืองนี้ คือคนที่เกี่ยวค้าขาย
 กัด ที่ใดตัวเป็นสมณไม่มีห่วงบ่วงโย เกี่ยวไปเที่ยวมาอยู่เช่นพวก
 ซึ่งเรียกเดียรถีย์แลปริพาชกถือถัทธิต่าง ๆ กัด เมื่อถึงฤดูฝนก็หยุดแรม
 อยู่ในเมืองใด เมืองหนึ่งสิ้นสามเดือนแล้วจึงได้ออกเดินทางต่อไป ถึงแม้ว่า
 พระพุทธเจ้าซึ่งเสด็จเกี่ยวไปมาอยู่ในเมืองทั้งปวง ตลอดคัมภีร์ประเทศ
 มิได้เสด็จอยู่ในเมืองใดเมืองหนึ่งประจำทุกปี เมื่อถึงฤดูฝน พระองค์
 ก็ยอมเสด็จหยุดฤดูฝนในเมืองใดเมืองหนึ่ง เหมือนเช่นคนทั้งปวงประพฤติก
 ษ์อยู่ พระสงฆ์ทั้งปวงเมื่อมีมน้อยอยู่ แด่ดำรงในโลกุตตรคุณ
 ก็หยุดอยู่จำพรรษาในที่สงัดแห่งใดแห่งหนึ่ง เหมือนเช่นพระพุทธเจ้าทรง
 ประพฤติอยู่ เมื่อเป็นเช่นนั้นก็ไม่มีความขัดข้องในสิ่งที่พระพุทธเจ้าจะทรงบัญญัติ
 ให้พระสงฆ์อยู่จำพรรษา การที่ส่งมาจนครั้งหนึ่ง พระพุทธเจ้าเสด็จ
 ประทับอยู่ที่เวฬุวันกะถินะกะนิวาปะสถานณเมืองราชคฤห์ มีพระสงฆ์
 พวกหนึ่งเรียกว่าฉัพพัคคีย์ เกี่ยวไปมาตลอดฤดูหนาวฤดูร้อนฤดูฝน ไม่
 ได้หยุดแรมฤดูเดียว เมื่อคราวฝนตกแผ่นดินชุ่มด้วยน้ำฝน เกี่ยว
 เหยียบเข้ากล้ำถ่อ ๆ แด่เหนียวบัดเขี้ยว แด่สัคว์เด็ก ๆ คายด้วยกำถัง
 เหยียบย่ำ ชนทั้งปวงก็พากันคิดเถียน ว่าแต่พวกเดียรถีย์ปริพาชกเขา
 ก็ยังหยุด ที่สุคนษณภยวิทารังยอตไม่หัดบดกลัฝน แต่พระสมณ
 สักยบุตรทำไมจึงมาเที่ยวอยู่ทั้งสามฤดู เหยียบหญ้าแด่ดินไม่ เหมือนทราย
 เปนของเปนน้อย ทำสัตว์ทั้งหลายให้ตายเป็นอันมากฉนั้น เมื่อภิกษุ

ทั้งหลายได้ ยินคำที่เคยสนทน ^๕ จึงนำขึ้นกราบทูลพระพุทธเจ้า ๆ จึงอนุญาต
ให้พระสงฆ์จำพรรษา ^๕ แต่ยังมีโต นิยมเวรชาติเจน พระสงฆ์มีความ
สงสัยว่า ^๕ ปณยอมตกทั้งฤดูฝน แลฤดูฝนจะไม่มอะไรเป็นเครื่อง
กำหนด พระองค์จึงตรัสอนุญาตให้อยู่แห่งเดียวในวัดสำมะ ^๕ คือกาลที่
นิยมว่าเป็นฤดูฝน ภิกษุยังมีความสงสัยอีก ^๕ จึงได้ทูลถามกำหนดว่า
จะอนุญาตให้เป็นคราวเดียวฤๅหลายคราวเช่นอุโบสถ พระองค์จึงตรัส
ว่า ปณสองคราว เข้าพรรษารั้งแรกตั้งรับมณมีอาสาฬหะ คือเพ็ญ
เดือนแปดไปแคว้นหนึ่ง พังเข้าวัสสุปนายิกา ^๕ มณมีอาสาฬหะไปได้
เดือนหนึ่ง คือตั้งแต่เพ็ญเดือนแปดแคว้นหนึ่ง พังเข้าวัสสุปนายิกา
หลัง ภายหลังมาท่านพอลดพักก็ย่ำรำพันแก่นั่นเอง เข้าพรรษา
แล้วเที่ยวไปในกลางพรรษา เขาคิดขึ้นอีกเหมือนครั้งก่อน ^๕ จึงได้ทรง
ห้ามว่า เมื่อเข้าพรรษาแล้วห้ามไม่ให้เที่ยวไป ถ้าภิกษุใดเที่ยวไป
ในกลางพรรษาคืออาบัติทุกกฏ เพราะฉะนั้นพระสงฆ์จะเกล็ดออกจาก
อาวาสไปเสียไม่จำพรรษา ฤๅอธิฐานจำพรรษาด้วยอยู่ไม่รบถตามเดือน
ไม่ได้ เว้นไว้แต่มีอันตรายใหญ่เกิดขึ้นที่จะอยู่ไม่ได้ ถ้าไม่มีอันตราย
ไม่จำพรรษาอยู่ครบสามเดือนคืออาบัติทุกกฏ เพราะเหตุนี้พระสงฆ์จึง
ต้องอยู่จำพรรษา คืออยู่ในวัดแห่งเดียว ไปข้างไหนไม่ได้สามเดือน
จึงเป็นกรรมเนียมนิยมว่าเมื่อถึงกำหนดพรรษา ภิกษุจะจำพรรษาไม่มี
เสนาสน์ก็ไม่ควร เมื่อจะเข้าพรรษาให้เปล่งวาจาในที่พร้อมกันว่า
อิมัสมิทวาเส อิมัสเตมาตัง วัสตังอุปมิ สามหน แปลเนื้อความว่า
ข้าพเจ้าเขาดังกล่าวณคือจำพรรษาในอาวาสนี้ ตลอดสามเดือนอันนี้ คำ
อธิฐานพร้อมกัน ^๕ เช่นนี้เป็นอธิฐานกำหนดเขตวัด เมื่อกลับ

ถึงที่อยู่ปักกวาดเสนาสน์ ตั้งน้ำใสหน้าคนไวแล้ว ให้อธิฐานที่อยู่อีกชั้นหนึ่ง
ว่าอิมังมิงวิหาเร อิมังเตมาลัง วังสังอุเปมิ วิธีซึ่งอธิฐานนี้ เป็นความ
คิดของพระอรชรกถาจารย์ ที่จะให้เป็นกรรมนั้นไม่เป็นแต่ตั้งใจเปล่า
ให้ออกจากเสียด้วย เหมือนอย่างอธิฐานอะไร ๆ ทั้งปวง เช่นผ้า
ผืนเป็นต้น การที่อธิฐานนั้นก็แปลว่าตั้งใจจะทำสิ่งนั้น ถ้าจะไม่
ออกปากอธิฐานเป็นแต่ผูกอาลัยไว้ในใจก็ใช้ได้

เหตุซึ่งถือว่าเป็นการใหญ่ในเรื่องพระสงฆ์จำพรรษา เป็นข้อที่จะได้
บำเพ็ญการกุศล ซึ่งเป็นที่นิยมของผู้นับถือพุทธศาสนาแต่โบราณนั้น
ด้วยเหตุว่าภิกษุในรัชสมัยประเทศ ประพฤติอาการผิดกันกับภิกษุ
ในกรุงสยาม ตั้งแต่พระพุทธเจ้ายังดำรงพระชนม์อยู่ตลอดมา ท่าน
ไม่อยู่ในวัดใดวัดหนึ่งแห่งเดียวเป็นกำหนด แต่ไม่มีใครจะอยู่ในวัดที่อยู่
ในบ้านในเมือง นอกจากเวลาฤดูฝนสามเดือน ย่อมเที่ยวไปอยู่ใน
บ้านในเขาอาศัยแต่หมู่บ้านเป็นระยะ พอเที่ยวภิกขาจารเวลาหนึ่ง
เวลาหนึ่ง ความประพฤติเช่นนั้นก็เป็นพระพุทธเจ้าสรรเสริญ ข้อนบัญญัติ
อันซึ่งได้บัญญัติสำหรับให้ ภิกษุประพฤติ ก็ทรงรอยความประพฤติเช่นนั้น
โดยมาก คือให้มีบริวารแต่แปดสิ่ง ไม่ให้สะสมสิ่งของไว้มาก เพื่อ
ที่จะได้เที่ยวไปข้างไหนได้ โดยง่าย ไม่มีห่วงใยเป็นต้น เมื่อพระสงฆ์
ประพฤติด้วยมีห่วงใยน้อยลงเที่ยวไปเที่ยวมาอยู่เช่นนั้น ก็ไม่มีกฎในวัดซึ่ง
เป็นที่ห่วงหนาว่า เป็นกฎขององค์ท่านองค์นี้ เมื่อไปจากที่นั้นแล้ว
กฎก็ไม่มี ข้างของอื่นใดเก็บไว้ ไม่ต้องถนอมประจักษ์ ต่อจนถึงฤดูฝน จึง
ได้ คิดตั้งใจมุ่งหมายว่าจะอยู่จำพรรษาในวัดใด แล้วแสวงหาที่อยู่
ในวัดนั้น จนต้องมีพระเรียกว่าเสนาสนคาหาปะกะ คือเป็นผู้ชี้

แบ่งปันให้อย่างได้ ไม่เกิดวิวาทกัน เมื่อเป็นเช่นนั้นภคิพฺพทายกที่มีใจ
 เลื่อมใส ก็มั่งคั่งที่จะได้ช่วยซ่อมแซมตกแต่งเสนาสนะที่พอจะอยู่ได้สามเดือน
 ขอซึ่งพระอรรคภาจาวรียว่าไว้ ให้บ้กกวาทกฏเสนาสนะ คักนำใช้น้ำฉิน
 ให้พร้อมบริบูรณ์ แล้วจึงให้อริฐานที่อยู่นั้น ก็เพราะเสนาสนะนั้นรกร้าง
 แลไม่มีของที่จะใช้สอยอยู่บริบูรณ์ จึงต้องบ้กกวาทตกแต่งจัดหาไว้ให้
 พร้อมบริบูรณ์ พอที่จะอยู่เป็นสุขได้ตลอดสามเดือน ก็แลในระหว่าง
 ที่พระสงฆ์มาอยู่ในที่แห่งเดียวสามเดือนนั้น จะไปเที่ยวภิกขาจารในที่
 ไกล ๆ เปลี่ยนตำบลไปไม่ได้ จำจะต้องภิกขาจารอยู่ในเขตจังหวัดใกล้เคียง
 อวาศนั้น ๆ เพราะถนุทายกผู้มีใจเลื่อมใส จึงได้มีความอุสาหที่
 จะถวายทานแก่สงฆ์ มีถวายบิณฑบาตเป็นต้น ยิ่งขึ้นกว่าฤดูอื่น ๆ
 แลในเวลาเมื่อพระสงฆ์อยู่ในที่แห่งเดียวทั้งสามเดือนเช่นนั้น ก็เป็นโอกาส
 ของสัปบุรุษทายกทั้งปวง ที่จะได้เข้าไปสู่หาฟังธรรมเทศนาวิภาสอุโบสถศีล
 การจำศีลภาวนาฟังธรรมเทศนาจึงได้มากในฤดูฝนสามเดือน ด้วยเหตุ
 ว่าในฤดูอื่น ๆ พระสงฆ์ท่านไม่ใคร่อยู่ประจำที่ ตลอดลงมาจนถึงเครื่อง
 สักการบูชาต่าง ๆ เบนคิดว่าเทียนพรรษาเพิ่มคนไม่ เทียนร้อยไม่ขาด
 ด้นไม่ชำระไม่ สัฟน์ ที่จัดถวายพระสงฆ์ ในเวลาเข้าพรรษานั้น ก็
 ให้เป็นของพอที่จะทนอยู่ได้ แต่จะต้องใช้ ในกำหนดสามเดือน เวลา
 ที่พระสงฆ์อยู่ในอวาศนั้น เมื่อล่วงสามเดือนแล้วท่านก็ต่างองค์ต่างไป
 ความประพฤติของพระสงฆ์ในประเทศอินเดียเป็นดังนี้ การที่ทำสิ่งใด
 ในเรื่องเข้าพรรษาทั้งหลาย จึงได้เป็นสามเดือนสามเดือนอยู่หมดทุกอย่าง
 แต่ครั้งเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จมาในกรุงสยาม ความประพฤติของภิกษุ
 ทั้งปวง ไม่เหมือนอย่างเช่นภิกษุในประเทศอินเดีย มาประพฤติอยู่

ในที่แห่งเดียวไม่ได้เที่ยวไปเที่ยวมา ตามชาติชาวสยามเคยประพฤติ
 กฎีเสนาคนักเป็นกฎีมเจ้าของ ^{ขึ้นชื่อว่า}ขององค์นั้นองค์นั้น ^{ถึงว่า}ถึงว่า
 จะมีเสนาสนะคาหาปกระ ^{ก็}ก็สมมุติกันไปโคม ๆ เหมือนอย่างกับเดินตั้ง
 พิธี ^{ที่}ที่เทพระสังฆก็อยู่ในที่เดิมมันแล้วทั้งนั้น ^{การ}การที่จะซ่อมแซมบัตกวาด
 เสนาสนอันใดก็ไม่ต้องทำ เคยอยู่มาอย่างไรก็อยู่ไปอย่างนั้น ^{การ}การ
 ที่จะต้องเสาะแสวงหาเครื่องใช้สอยอันใดตลอดมาจากต้นน้ำใช้นั้น ^{ก็}ก็ไม่
 ต้องแสวงหา ด้วยมีพรหมบริบูรณ์ ปนปรกติดอยู่แล้ว ^{การ}การที่ทายก
 จะต้องปฏิบัติถวายอาหารบิณฑบาตเป็นต้น ก็ถวายเสมออยู่แล้ว ^{การ}การ
 ที่จะหาโอกาสรักษาอุโบสถศีลแด่พวงธรรมเทศนา ^{ใน}ในเวลาไม่ใช่ฤดูฝน
 เมื่อใดก็ได้เสมออยู่แล้ว ^{เพราะ}เพราะฉะนั้นการเข้าพรรษาในกรุงสยามนี้
 ก็เหมือนอย่างกับทำพิธีไปตามแบบโบราณเท่านั้น ^{เมื่อ}เมื่อถึงกำหนดอธิฐาน
 เข้าพรรษาพระสงฆ์ก็อธิฐานไป ^{แต่}แต่ในใจก็รู้ สึกขย่ำว่าถึงออกพรรษาแล้ว
 เราก็จะอยู่ในที่นี้ต่อไป ^{ไม่}ไม่เป็นการแปลกแปลกอันใดขึ้นในใจพระสงฆ์เลย
^{การ}การที่ทําบุญถวายทานแก่พระสงฆ์มากขึ้นในฤดูฝน ^{ก็}ก็เป็นแต่ประโยชน์
 วิเศษของพระสงฆ์ที่จะได้มากขึ้นเท่านั้น ^{การ}การที่รักษาอุโบสถศีลแด่พวงธรรม
 เทศนา ^{เช่น}เช่นมีเทศน์เช้าสด้าสามเดือนนั้น ^{ก็}ก็เป็นแต่โอกาสที่พระสงฆ์
 เข้าพรรษานั้นมาตักเตือนใจให้คนรักษาศีลพวงธรรมมากขึ้น ^{แต่}แต่ที่แท้ ^{ก็}ก็
 จะมีเทศน์เช่นนั้นไปตลอดทั้งปี ^{ก็}ก็ไม่ขัดธรรมเนียมก็ที่จะแสดงธรรมเหมือน
 อย่างแต่ก่อน ^{เพราะ}เพราะฉะนั้นเมื่อรวบความลงข้างปลายแล้ว ^{พอ}พอจะกล่าว
 ได้ว่า ^{การ}การที่พระสงฆ์เข้าพรรษานั้นเป็นพระราชพิธีสงฆ์แท้ ^{เหมือน}เหมือน
 อย่างกับพราหมณ์ทำพิธีเหมือนกัน ^{การ}การพิธีอันใดที่ทำ ๆ อยู่ก็มีต้นเหตุ
 เช่นนี้ทุกอย่าง ^{เว้น}เว้นแต่เดือน ๆ ลงมาจนไม่รู้รากง่าของเดิมว่าเกิดขึ้น

ด้วยอันใด เพราะฉะนั้นในเดือนแปดนี้เจ้าข้าตพระราชาพิชิตไม่ได้ ต้อง
เรียกว่าพระราชาพิชิตเจ้าพรหมเป็นพิชิตสิ่ง

บัดนี้เจ้าข้าด้วยการพระราชาพิชิตเจ้าพรหม อันประเพณีมาในกรุง
ศุโขไทย ซึ่งนางนพมาศได้กล่าวไว้ทั้งการหลวงการราษฎร์ จะได้
เก็บแต่ข้อความที่ว่าการหลวงมากถ้อย เพื่อผู้ที่แต่งการราษฎร์จะ
ได้มีข้อความว่าบ้าง ข้อความในหนังสือนางนพมาศนั้นว่า “ ครั้นถึง
เดือน ๘ นักรัตถกษัตริย์ใหญ่ การพระราชาพิชิตเจ้าธำมาศ พระ
วรบุรพบุรุษในรตในพระศาสนา จะเจ้าพรหมเป็นมหาสันนิบาต
ทุกพระอาราม ฝ่ายพรหมณาจารย์ก็จะเจ้าพรตสมาทานศีล บริโภค
กระยาบวชบูชาคุณ (ฤๅกฤษณ์) พิชิตถึงเดือน ส้มเต๋อพระเจ้าอยู่หัว
จึงดำรัสสั่งนายนักการ ให้จัดแจงตกแต่งเสนาคนะทุกพระอารามหลวง
เสวกัถรงถวายบริวารสมณะ เป็นต้นว่าเตียงต่างที่นั่งนอนเสื่อสาตดาตบ
เป็นสังฆทาน แด่ม้ารถเส้าวาลิกพัชร สัตถกภัทริคิณภัทริทั้งประทับ
เทียบจ่านำพรหม บูชาพระบรมธาตุพระพุทธรูปปฏิมากรพระปริยัติธรรม
สิ้นไตรมาศ ถวายขบเทียบชวาถ้าน้ำมันตามได้ประทับ แต่พระภิกษุ
สังฆมณฑลเจ้าพรหมในพระอารามหลวง ทั้งในกรุงนอกกรุงทั่วถึงกัน
ตามลำดับ ประการหนึ่งทรงพระราชนิเทศเครื่องกระยาบวชเวฬุการม
พระเทวรูปในเทวสถานหลวงทุกสถาน ทั้งสักการหมู่พรหมณาจารย์
ซึ่งเจ้าพรต อานนักรเวทเพทางศาตบรูชาพระเป็นเจ้า ด้วยเสวตร
พัศราภรณ์แด่เครื่องกระยาบวช ทั้งประทับเทียบนิเวศน์ให้บูชาคุณ
(ฤๅกฤษณ์) โดยทรงพระราชนิเทศในพุทธศาสนาโดยสาครเจือกัถ ”
ต่อไปนี้จึงว่าด้วยราษฎร์เป็นข้อความอีกถ้อย เมื่อพิเคราะห์ดูตาม

ที่วามาน ก็จะได้เห็นได้ตามที่ใดก็ตามมาแล้ว ว่าพิธีอาสารของพราหมณ์
 นี้เห็นเป็นทำเอาอย่างไปจากพระพุทธรูปศาสนา การที่จำพรคนนั้นก็ไม่ได้
 อันใดกัน กับที่นางนพมาศได้กล่าวถึงราชธิดาพากันจำศีล มีกำหนด
 ต่าง ๆ อย่างยิ่งจนถึงตลอดสามเดือนสี่เดือนก็มี แปรตกอยู่แต่ที่พราหมณ์
 กินเครื่องกระยาบวช ก็เหมือนกับสัปรุขข้างญวนข้างจีนเขาถือศีลแล้ว
 กินแะ ด้วยการพิธีนั้นเขาก็ไม่แปลกปลาดอันใด นอกจากบวชสาม
 อยุ่อย่างนั้น แต่การหล่อเทียนพรรษาอยู่ข้างจะหาพิใหญ่โตไปกว่าชั้น
 หล่อนี้มาก ถึงกับมีกระบวนแห่ ๆ เทียนไปวัด แต่ก็น่าที่จะกล่าวซ้ำ
 ถึงเรื่องแห่งระต๋านอีก ว่าการซึ่งแห่เทียนพรรษาในครั้งนั้นเห็นจะไม่เป็น
 การดำมากอันใด มากกว่าที่ถ้าจะทำกันในชั้นหลัง ๆ เมื่อเลิก
 ทหารประจำการสำหรับพระนครเสียแล้ว ด้วยในจดหมายนั้นกล่าวไว้
 เป็นหน้าที่ของกรมทหารที่จะแห่เทียนไปวัด เมื่อไพร่พลทหารมีพร้อม
 ย่อมเห็นจะไม่ดีเป็นการดำมากนัก ในข้อความที่กล่าวไว้นั้นว่า “ครั้น
 ถึงวันจากที่ผู้รักบิณฑบาตเป็นธรรมเนียมมฤคชยานักการทหารบกทหารเรือ ก็
 ตั้งกระบวนแห่เทียนประทีปจำนำพรรษารั้งขึ้นคันบนคานหาม แดงเรือ
 เอกไชยใส่บุษบกบัลลังก์ทองประโคมกลองอินทเกร์แตรสังข์ฆ้องทิวไสว ให้ไป
 ตามท้องดัดถนารคแสดมารค ประหารราชธิดาก็ซึ่งดำรงการอนุโมทนา
 พระราชกุศล ครั้นประทับถึงพระราชอารามหลวงตำบลโต ชาว
 พนักงานก็เชิญเทียนประทีปเข้าในพระวิหารหอธรรมมณเฑียร โรงอุโบสถ
 จุฑามาวัว ในที่นั้น ๆ ทุกพระอาราม สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงพระ
 ราชอุทิศสักการบูชาพระรัตนไตรยรัตนไตรมาศสามเดือน” ค่อนั้นไปว่า
 ด้วยการแห่เทียนของราชธิดา แล้วจึงไปกล่าวถึงการที่เสด็จพระราชดำเนิน

พระอารามหลวงว่า “ ครั้นวันกาฬมังษเอกัตถ์เวลาวันชายแสด
 พระพุทธชินโรตธันนิบาตประชุมกัน เข้าพระญาณพระอุโบสถทั่วทุกพระ
 อาราม สัมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็เสด็จพระราชดำเนินออกวัดหน้าพระธาตุ
 พร้อมด้วยพระอรรคชายาแลพระบรมวงษาพระต้นมกานัด ” คือนั้นไปว่า
 ความรວบกับราษฎรทั้งปวง ไม่เฉพาะแต่พระเจ้าแผ่นดินแลราชตระกูล
 แลสงครามซึ่งจะให้ทราบว่าจะดีไปวันนั้นไปทรงการอันใด แต่ข้อซึ่งไม่
 กล่าวชัดเฉพาะพระองค์เจ้าแผ่นดินในที่นี้ ขรยท่านจะไม่ใคร่จะได้ทรง
 อันใดนัก จะเป็นแต่ ปณมัสการตามธรรมเนียมจึงได้เกิดอันความรวม
 เข้าเสียว่า “ บัณฑิตชนทั้งปวงในตระกูลต่าง ๆ มีรัตติยตระกูลแด
 พรหมณ์ แดตระกูลคหบดีเป็นต้น ต่างซักเปรียบเทียบบริวารทั้งบุตร
 หลานญาติเจมิตร ออกไปสโมสรมันนิบาตพร้อมเพรียงกัน ณพระ
 อารามใหญ่น้อยทั้ทุกแห่งทุกตำบล อุทิศอุทิศถาฏิกแด่มัจฉัยการก
 ถวายแก่ภิกษุสงฆ์สามเณรทั่วถึงกัน แลวิมหาราชชายหญิงต่างตั้งเบญจารุก
 ประดิษฐาน มาทานอุโบสถก็อันมีองค์แปด ในสำนักก็พระมหาเถรเจ้า
 ทั้งหลาย บ้างก็ออกวาจาเถกว่าข้าพเจ้าจะรักษาศูโบสถ์ เปนปฏิหาริย์บัณฑ
 อุโบสถตั้งวันวิสันคฤตุสี่เดือน บ้างก็สมาทานเป็นสมาธิกนิพัทธอุโบสถ
 คือรักษาคิดในพรญาสันไครมาศสามเดือน บ้างก็สมาทานเป็นเอกมาสิก
 นิพัทธอุโบสถ คือรักษาคิดตั้งแต่เพ็ญเดือนสิบเอกไปจนถึงเพ็ญเดือนสิบสอง
 เดือนทุกวัน บ้างก็สมาทานเป็นอัมมาสิกนิพัทธอุโบสถ คือรักษาค
 คิดเดือนทุกวัน ในสุกรมังคัลภาพักษกั้งเดือน บ้างก็รักษาแต่ปรกคิอุโบสถ
 เดือนละแปดครั้ง บ้างก็สมาทานเป็นปฏิชากรอุโบสถ มีวันะ บัณลัง

เคียนหนึ่ง รักษาดีสืบถ้วน แด่ตั้งฟังพระธรรมกลักร้างแด่พระธรรม
 เทกนา แด่พระภิกษุสงฆ์สาธยายพระปริตในที่นั้น ๆ เสมอเป็นนิจ
 ทุกวันมิได้ขาด คราบเท่าสิ้นไครยมาศสามเดือนโดยนิยมนั้น ต่อ^{ขึ้น}
 ไปแต่คงคืนเหตุ ซึ่งเกิดเหตุของบุชชาของแห่งในการเข้าพรรษามิพุ่มเป็นคน
 ซึ่งนางนพมาศเคลมว่าคิดเป็นคนคิด เหมือนอย่างพานพระอินท์มากดอกบัว
 ดอຍประทบเป็นต้นว่า “อันว่าพิธีธารมาศบุชชาใหญ่ ข้าน้อยได้คิด
 กระทำพนมดอกไม้ทอง แด่กอโกศุมภ์ประทุมทองอันวิจิตรด้วยวาดเขียน
 นำรัตนถวายสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ให้ทรงบุชชาพระรัตนไครยบ้างพระเทวรูปบ้าง
 ส้มเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็พึงพอพระอิศราไครย จึงได้เสด็จมาว่า ข้าน้อยเป็น
 คนฉลาดคิด โปรดพระราชทานสักการรางวัลเป็นอันมาก แด่นั้น
 มามหาชนชายหญิงทั่วทั้งพระนคร ก็ถือเขาเป็นอย่างต่างพนมดอกไม้
 แด่กอประทุมชาติมีพรรณต่าง ๆ บุชชาพระรัตนไครยในพระราชพิธี
 ธารมาศมาก^{ขึ้น}ทุกปี ฝ่ายนางในทั้งหลายก็ถืออย่างกระทำพนมดอกไม้
 ถวายสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้รับพระราชทานรางวัล ตามฝีมือแต่บุญญา
 ด้วยกันเป็นอันมาก จึงพระบาทสมเด็จพระร่วงเจ้าแผ่นดิน มีพระ
 ราชบริหารสาปสรว่า^{ขึ้น}เบื้องหน้า^{ขึ้น}ไป ชนชายหญิงในพระราชอาณาเขต
 ประเทศสยามภาษา บันดาเป็นสัมมาทิสให้กระทำพนมดอกไม้กับ^{ขึ้น}
 บุชชาพระรัตนไครยในพระราชพิธีธารมาศ ให้เรียกนามพนมดอกไม้
 พนมพรรษา จงอย่ารู้ตามสัญญาคราบเท่ากลักร้างด้าน ข้าน้อยนพมาศ
 ก็ถึงซึ่งชื่อเสียงว่าเป็นคนฉลาดปรากฏนามอยู่ในแผ่นดิน ได้ อีกอย่างหนึ่ง
 เรื่องกอบัวเจ้าพรหม^{ขึ้น} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอยู่ข้าง
 จะทรงเป็นพระราชธุระมาก รับสั่งว่าต้องคำราชของเก่า ถ้า^{ขึ้น}ได้ไม่มี

ผู้ถวายกบฏ ก็รีบวิ่งไปจนผู้^๒ที่เคียดแค้นต้องทำมาถวาย จะเพน
 พวกเจ้านายในพระราชวังหลัง ฤากรรมชุนีศรีธรรมาธิราชพวกใดพวกหนึ่ง
 เคียดแค้นอยู่ แต่เดี๋ยวนี้หายไปไม่เห็นมี เพราะวิธีที่ใช้กันเดี๋ยวนี้
 มักจะให้^๒มีของเครื่องรองเป็นสิ่งที่ใช้^๒ได้ อย่างต่ำที่สุดจนถึงถักไม้
 ชัดไฟ กระถางบัวหมากพรมซึ่งเป็นของโปรดในรัชกาลที่ ๔ นั้น เห็น
 เป็นวันยืติเบียดกันเสียไม่มีใครทำ รูปร่างกระถางบัวนั้นใคร ๆ ก็คง
 เคยเห็นอยู่ด้วยกันโดยมาก แต่บางที่จะนึกไม่ออก คือมีกระถางดิน
 ปิดกระดาดทองมีลายดอกไมเขียนด้วยน้ำยา ในกระถางมีไม้ดอกอันหนึ่ง
 เตี้ยบดอกบัวกระดาดแดงซ้อนกันสามชั้น ยอดแดงสดเป็นอังกฤชทอง
 ขอบปากกระถางมีดอกแด่ไผ่เล็ก ๆ รายรอบ กระถางบัวอย่างนี้รับสั่งว่า
 เป็นอย่างโบราณแท้ ที่เป็นของเก่ารองลงมาอีกนั้นหมากพรม คือ
 เป็นพานแว่นพานนวดยดินสองชั้น ทาสีเขียนนากาว ที่ปากพานมีกระดาด
 เติมเหมือนใบตอง แล้วมีกรวยกระดาดทาสีขาว ๆ ตั้งที่ตรงกลาง
 รอบด้านมีดินบนก้นกลม ๆ รูปร่างเหมือนปัทม ต่างว่าหมาก ทาสี
 เขียวฤาสีขาวก็ได้ แล้วมีนาคสี่อันขีตเป็นด้ายแทรกทำด้ายแทรก เห็น
 จะต่างว่ารอยผ่าเป็นคำคำ มีทองอังกฤชติดที่ใจด้ายแทรก คือนั้น
 ขึ้นไปมีรูปภาพลึง เป็นหงษ์เป็นเทพพนม ฤาเป็นใบไม้ ติดไม้ติดมือกับกรวย
 เป็นชั้น ๆ เรียงขึ้นไปจนถึงยอดพุ่มเป็นทองอังกฤช ตัวสีผึ้งที่ติด
 นั้นต่าง ๆ โปร่งแต่เห็นกรวยที่เป็นแกนข้างใน ถ้ายกขึ้นหกดินอย่างแตก
 เพราะเชิงพานชั้นบนเล็ก นี่ก็เป็นของโปรดอีกอย่างหนึ่ง ที่ขาดไม่ได้
 เหลือกัน เพราะเป็นของมีมาช้านาน

เป็นที่น่าสงสัยอยู่อย่างหนึ่ง ว่าเมื่อครั้งเมืองสุโขทัย เจ้านาย

แต่ผู้ มีบัณฑิตทั้งปวง จะต้องบวชเมื่ออายุครบบวชฤๅไม่ ดูไม่
ปรากฏถ่วงถึงในหนังสือนางนพมาศเลย ถ้าหากว่าจะบวชรับพรรษา
เช่นธรรมเนียมทุกวันนี้ ก็ว่านางนพมาศจะได้ถ่วงไว้ในหนังสือบ้าง
เพราะดึกเป็นการพระราชกุศลสำคัญอยู่ บางทีเขาจะไม่บวชกันเฉพาะ
รับพรรษาเหมือนกับชั้นหลัง ๆ การที่จะบวชเรียนจะเป็นการจวไปเสีย
จึงไม่ได้ถ่วง

ส่วนในหนังสือขุนหลวงหาวัด ถ่วงถึงพิชชาดาช ว่าบวชนาค
หลวงเท่าพระชนมายุ แต่ก็ไม่ได้ถ่วงถึงทรงผนวชเจ้านาย การที่
บวชนาคเท่าพระชนมายุเห็นจะเป็นในแผ่นดินพระบรมโกศ ทรงพระ
ราชศรัทธาตั้งธรรมเนียมใหม่ เพื่อช่วยคนบวช แต่การบวชนาค
เท่าพระชนมายุนี้ เห็นจะไม่ใช่นช่วยได้คำตัว ถ้าวช่วยได้คำตัวถึง
หกสิบเจ็ดสิบคนก็จะหลายสิบชั่ง ทั้งคำน้ำไตรมาตบบริวาร ทุกปี
ทุกปีคงถมจับไม่อาจทำ ขรอยจะใช้นาคมหาดเล็กแต่งตัววรจรัลราชกร
ไม่ว่าหมู่ใดกรมใด พระราชทานคำน้ำไตรบริวารอย่างบวชนาคมหาดเล็ก
ที่เป็นนาคหลวงในชั้นหลัง ๆ ฤๅจะนับทั้งพระองค์เจ้าหม่อมเจ้าด้วย
ประการใดก็ไม่ทราบ ดูว่าก็จะเป็นอันได้บริจาคพระราชทรัพย์มาก
พอควรอยู่แล้ว ต่อขึ้นไปว่า “ครั้นวันเพ็ญเดือนแปด จึงทรงเทียน
พวงสว่างหลวงทั้งในกรุงนอกกรุง (ที่เรียกว่าในกรุงเห็นจะหมายถึง
กำแพงที่น้ำล้อมรอบ นอกกรุงเป็นนอกกำแพง จึงว่าต่อไปว่า) แด
หัวเมืองเทศเมืองโท เป็นเทียนเป็นอันมาก” มีความในจดหมาย
ขุนหลวงหาวัดเพียงเท่านี้ การแห่เทียนใด เห็นจะไม่มาแต่ทั้งต้น
ส่วนที่กรุงรัตน โกสินทร์นี้ การพระราชพิธีพราหมณ์ ในเดือนแปดไม่มี

อันใด ไม่ได้พระราชทานเครื่องสักการบูชาเทวรูปอย่างใด เป็น
 ไม่รู้ไม่เห็นกันเลย เริ่มการกัมแต่ทรงผนวชเจ้านาย การทรงผนวช
 เจ้านายในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ซึ่งเป็นพระองค์แรกที่เดิมนั้น คือ
 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย เพราะณนั้นนับดาเจ้านาย
 ภายหลัง ที่เป็นเจ้าพี่พระองค์เจ้าหม่อมเจ้า ทั้งในวังหลวงวังหน้า
 ไม่มีพระองค์ใดที่ได้ทรงผนวชที่อื่น นอกจากวัดพระศรีรัตนศาสดารามเลย
 เว้นแต่พิจารณาเป็นที่รังเกียจอย่างหนึ่งอย่างใด เพราะณนั้นจึงได้ถือกันว่า
 ถ้าเจ้านายองค์ใดไม่ได้ทรงผนวชในวัดพระศรีรัตนศาสดารามแล้ว ย่อม
 เป็นคนที่เสียคนแล้ว ฤ็จะเสียคนต่อไปแน่นอน พระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงถือจนชั้นบวชเณร ด้วยมีเหตุอันคือ
 หม่อมเจ้าสกลดิศย์เสถียร ครบ๘๘จะบวชเณร ในปีที่พระราชพิธีพระศฟ
 กรมหมื่นวชิรญาณวชิโรดม จึงโปรดให้ออกไปทรงผนวชเณรที่พระเมรุ
 อย่างบวชนาคพ ครั้นเมื่อหม่อมเจ้าสกลดิศย์เสถียรเสด็จออกไป กับ
 ตัวพาโลว่า เพราะไม่ได้บวชที่วัดพระแก้ว

การทรงผนวชรับน้ำพรพรหมนี้ ไม่ว่าเป็นการใหญ่การปรกติอย่างใด
 คงจะอยู่ในระหว่างขึ้นห้ ค่ำไปหาขึ้นสิบเอ็ดค่ำสิบสองค่ำเป็นเขตร แต่
 การทรงผนวชนี้มีแบบอย่างต่างกัน จะพรรณาไปให้ทราบอย่างก็จะยืดยาว
 ขอว่าแต่การปรกติก่อนหน้านี้ วันที่จะสมโภชพระองค์เจ้าหม่อมเจ้า
 ซึ่งจะเป็นนาคนั้น นาคอกไม่ขู่เทียนเข้ามารวมถวายบังคมดาในท้อง
 พระโรง เมื่อวันสมโภช ทรงเครื่องที่มณฑปพระมหาปราสาท ภูษา
 มาตาจำเรียพระเกษมแดพระมัสสุ แล้วสร้างที่พระแท่น มีชั้นธำกรตั้ง
 แด่พระองค์ทรงผ้าเยียรบัน ผ้ายก ถัดองค์พระองค์กรุยสุมพระกรชัย

พระกรขวายังเฉียง คาครีตพระองค์กับผ้าทรง ทรงพระขำมรงค์แปดนิ้ว
 พระหัตถ์ แล้วทรงเสด็จขึ้นพระกตติงามถอ มาจากพระมหาปราสาท
 เข้าทองพระโรง ในทองพระโรงตั้งบายศรีแก้วทองเงินอยู่ตรงกลาง
 สองข้างตั้งเทียนฉนวนรายทอไม้ท่งเครื่องบริวารต่าง ๆ ซึ่งจะเป็นของ
 พระราชทานภายหลังทรงผนวช แต่ผ้าใครที่จะทรงผนวชระงพานทองคำ
 ต้องขึ้นบาตรรองพานถม ตั้งที่ตรงหน้าบายศรีตรงพระภักตร์ เจ้าที่จะ
 ทรงผนวช เมื่อยังไม่ได้เปลี่ยนธรรมเนียมนั้น ราชอาคันเต็นตรงทอดหน้า
 พระแท่น มีพระยักุบแปลนที่ประทับ ไม่ได้เสด็จขึ้นพระแท่น ครั้น
 เมื่อเปลี่ยนเป็นธรรมเนียนั้น เจ้าที่ทรงผนวชนั่งเก้าอี้ ก็ใช้พระที่นั่ง
 ไทรทอง แต่เดือนตงตั้งค้ำพันทองพระโรงเหมือนกัน ในเวลาเมื่อเจ้า
 มานั่งคอยยังไม่เสด็จออก ฉันทพระภักตร์เข้ามาสู่ที่เฝ้า ต่อเมื่อเสด็จ
 ออกแล้วรับสั่งให้ฉันทพระภักตร์ไปข้างบายศรี จึงได้ก้มฉันทพระภักตร์
 ไปข้างบายศรีตรงผ้าไตร พราหมณ์จุฉนวนเวียนเทียน แต่ก่อน ๆ
 มาเมื่อเวียนเทียนแล้วเวียนแล้วกัน แต่ครั้งนี้เมื่อถึงในรัชกาลที่ ๔ มี
 พระราชทานนำพระมหาสังข์ ใบมคมแดงทรงเจิม ธรรมเนียนนั้นก็คิดมา
 จนปัจจุบันนี้ เมื่อสัสมโภชแล้วธรรมเนียนแต่ก่อนบังคับให้ประคมอยู่ใน
 วัดพระศรีรัตนศาสดาราม แต่ภายหลังมานี้ไม่มี ใดกวรณบังคับบัญญัติ
 ต่างองค์ต่างก้มไปเวียนกันทั้งสิ้น แต่ก่อนมาพระสังข์ซึ่งนั่งหัตถบาทในการ
 ทรงพระผนวชนั้น ก็ใช้พระราชาคณะดำรงบดียอดสามสิบรูป สัมเด็จพระ
 พระสังฆราชเป็นอุปัชฌาย์ ถ้าเจ้านายที่จะทรงผนวชมากก็แบ่งเป็นสองวัน
 ถ้าน้อยก็วันเดียว ต่อมาในรัชกาลที่ ๔ ถ้าหม่อมเจ้าที่จะทรงผนวช
 ในคณะธรรมยุติกาก็ตามหาภิภายก่ากั๊งกัน ก็มักจะแบ่งออกเป็นสองวัน

เปนธรรมเนียมที่ถนัดวันหนึ่ง เปนมหานิกายวันหนึ่ง ในชั้น
 หลั ๆ ลงมา^๕ ก็จะมีเจ้านายทรงผนวชในคณะมหานิกาย
 ก็มีแต่คณะธรรมยุติก^๖ แต่^๗ บิโศทรงผนวชมหานิกายสักองค์หนึ่งสององค์
 มหานิกายก็ได้เข้าไปหัดบวชวันหนึ่ง พระสังฆ^๘ ซึ่งมานั่งหัดบวชนั้น
 ฉันทะในพระอุโบสถ ถ้า^๙ สักพระราชนิพนธ์ออกวัดก่อนเพณาน^{๑๐} ๆ
 ก็บิโศทรงผนวชเจ้าไปพลาง เมื่อเวลาเพณีก็นั่งหัดฉันทะ^{๑๑} เจ้าที่
 ทรงผนวชแล้ว^{๑๒} สวดบนพระอุโบสถหนึ่งครั้งหนึ่งว่างพระทวารข้างเหนือ แด
 พระทวารกลาง^{๑๓} ที่ยังไม่ได้ทรงผนวชเสวยที่มูรนาพระอุโบสถ ถ้า^{๑๔}
 ได้^{๑๕} จอดอกสายไปก็เสียดพระเสียดก่อน เจ้าที่^{๑๖} จะทรงผนวช แต่งพระองค์^{๑๗}
 ที่^{๑๘} ทิศพระมหาปราสาทเหมือนอย่างเมื่อสมโภช แล้วทรงเสด็จขึ้น^{๑๙}
 พระกตกำมธมมีมหาดเล็กตาม เปนกระบวน ๆ ตามลำดับยศ ออก
 ไปที่^{๒๐} เกยปลุก^{๒๑} ใหม่ ครองพลับพลาเปิด^{๒๒} ปร้อง^{๒๓} รามตามนำหอมวิชัย^{๒๔}
 ครบองค์^{๒๕} เจ้าที่ทรงผนวช เมื่อถึง^{๒๖} พรอมกันแล้ว^{๒๗} ก็เสด็จ^{๒๘} ญเญ ภูษา
 มา^{๒๙} ฉ่นไป^{๓๐} กันพระกตกลวดยอยู่ที่^{๓๑} บันได^{๓๒} เกยด้วยคนหนึ่ง ถ้า^{๓๓} กับอีกคนหนึ่ง
 ได้^{๓๔} จประทับทอดพระเนตรอยู่ที่^{๓๕} พลับพลาเปิด^{๓๖} ปร้อง^{๓๗} เจ้าพนักงาน^{๓๘} คลัง
 นำ^{๓๙} เงิน^{๔๐} ฉ่นถวายจบพระหัตถ์ แล้ว^{๔๑} จึงไป^{๔๒} ำยให้^{๔๓} ฐน^{๔๔} หนึ่งนำ^{๔๕} ำไปถวาย
 เจ้า^{๔๖} ทรง^{๔๗} ไป^{๔๘} รยทุก^{๔๙} เกย ถ้า^{๕๐} หม่อม^{๕๑} เจ้าองค์^{๕๒} ใด^{๕๓} ด้^{๕๔} พระองค์^{๕๕} เจ้าองค์^{๕๖} ใด
 ดิบ^{๕๗} ด้^{๕๘} ด้^{๕๙} ท่าน^{๖๐} พวก^{๖๑} พณ^{๖๒} ักงาน^{๖๓} ที่^{๖๔} ฐน^{๖๕} ไป^{๖๖} ยู่^{๖๗} บน^{๖๘} เกย^{๖๙} ทั้ง^{๗๐} ด้^{๗๑} ำคน^{๗๒} นั้น ย่อม^{๗๓} ถือ^{๗๔} เขา
 ไธ^{๗๕} ภา^{๗๖} ค^{๗๗} ด้^{๗๘} ด้^{๗๙} ด้^{๘๐} ด้^{๘๑} ำกับ^{๘๒} อย^{๘๓} พัด^{๘๔} ำนาย^{๘๕} ให้^{๘๖} ำ^{๘๗} ด้^{๘๘} ด้^{๘๙} ด้^{๙๐} ด้^{๙๑} ำ^{๙๒} ำ^{๙๓} ำ^{๙๔} ำ^{๙๕} ำ^{๙๖} ำ^{๙๗} ำ^{๙๘} ำ^{๙๙} ำ^{๑๐๐}
 ไม่ได้^{๑๐๑} ด้^{๑๐๒} ด้^{๑๐๓} ด้^{๑๐๔} ด้^{๑๐๕} ด้^{๑๐๖} ด้^{๑๐๗} ด้^{๑๐๘} ด้^{๑๐๙} ด้^{๑๑๐} ด้^{๑๑๑} ด้^{๑๑๒} ด้^{๑๑๓} ด้^{๑๑๔} ด้^{๑๑๕} ด้^{๑๑๖} ด้^{๑๑๗} ด้^{๑๑๘} ด้^{๑๑๙} ด้^{๑๒๐}
 ด้^{๑๒๑} ด้^{๑๒๒} ด้^{๑๒๓} ด้^{๑๒๔} ด้^{๑๒๕} ด้^{๑๒๖} ด้^{๑๒๗} ด้^{๑๒๘} ด้^{๑๒๙} ด้^{๑๓๐} ด้^{๑๓๑} ด้^{๑๓๒} ด้^{๑๓๓} ด้^{๑๓๔} ด้^{๑๓๕} ด้^{๑๓๖} ด้^{๑๓๗} ด้^{๑๓๘} ด้^{๑๓๙} ด้^{๑๔๐}
 ด้^{๑๔๑} ด้^{๑๔๒} ด้^{๑๔๓} ด้^{๑๔๔} ด้^{๑๔๕} ด้^{๑๔๖} ด้^{๑๔๗} ด้^{๑๔๘} ด้^{๑๔๙} ด้^{๑๕๐} ด้^{๑๕๑} ด้^{๑๕๒} ด้^{๑๕๓} ด้^{๑๕๔} ด้^{๑๕๕} ด้^{๑๕๖} ด้^{๑๕๗} ด้^{๑๕๘} ด้^{๑๕๙} ด้^{๑๖๐}
 ด้^{๑๖๑} ด้^{๑๖๒} ด้^{๑๖๓} ด้^{๑๖๔} ด้^{๑๖๕} ด้^{๑๖๖} ด้^{๑๖๗} ด้^{๑๖๘} ด้^{๑๖๙} ด้^{๑๗๐} ด้^{๑๗๑} ด้^{๑๗๒} ด้^{๑๗๓} ด้^{๑๗๔} ด้^{๑๗๕} ด้^{๑๗๖} ด้^{๑๗๗} ด้^{๑๗๘} ด้^{๑๗๙} ด้^{๑๘๐}
 ด้^{๑๘๑} ด้^{๑๘๒} ด้^{๑๘๓} ด้^{๑๘๔} ด้^{๑๘๕} ด้^{๑๘๖} ด้^{๑๘๗} ด้^{๑๘๘} ด้^{๑๘๙} ด้^{๑๙๐} ด้^{๑๙๑} ด้^{๑๙๒} ด้^{๑๙๓} ด้^{๑๙๔} ด้^{๑๙๕} ด้^{๑๙๖} ด้^{๑๙๗} ด้^{๑๙๘} ด้^{๑๙๙} ด้^{๒๐๐}

ต้องถอดแหวน ท่านภาษามาตามักกับนั้นเป็นผู้รับแหวน การที่ทั้งท่านนั้น
ก็มาที่จะเกิดอันตรายอยู่บ้าง แต่อันตรายนั้นหากจะเกิดขึ้น ก็ด้วยเจ้านั้น
พระไทยอยู่ข้างจะโง่เดื่อง เจ้าพวกราชไทยที่ตามไปมักจะเข้าไปดั้มอยู่รอบๆ
เกย เพื่อจะให้เจ้าไปรยตงมาให้ตรง ๆ ใต้ง่าย ๆ ซึ่งเจ้านั้น
ก็อยากจะไปรยตงไปให้หมดเด็กของตัว ข้ายคนอื่นมันเห็นเงินปลิวตง
ไปขาว ๆ มันก็อดไม่ได้ มันเบียดเสียดกันเข้าไป เกยก็ปลุกไม่ตื่น
นัก รวนกันกระแทกเข้าในเงินนํ้ากตัวจะตม ถ้าเจ้านายที่ดี ๆ เขา
ก็ไม่ไปรยตงไปใกล้เกย แต่อย่างนั้นก็ไม่ใคร่พั่งยังโดนเข้าเกยเยือกไป
เยือกมา ครึ่งหนึ่งต้องครึ่งแทบทุกคราว แต่ยังไม่ปรากฏว่าเกยตม
เกยตักครึ่งหนึ่ง ถ้าตมลงไปแล้ว จะจมถึงไม่ได้วชแน่ เมื่อไปรย
ทานเสร็จจึงฉวยเสด็จเข้าไปในพระอุโบสถ รอพิณพาทย์ไว้ ไม่ประโคม
จนเจ้าที่ทรงผนวชไปถึงกำแพงแก้ว จึงได้ประโคม แล้วขึ้นพระ
อุโบสถทางพระทวารกลาง ตรงเข้าไปจุดเทียนทองเล่มหนึ่ง ที่ปักอยู่
ที่ราวเหล็กกรอบฐานซุขะซี แล้วจึงถ่มบอกมานั่งรายริมผนังด้านหุ้มกลอง
ในระหว่างพระทวารกลาง แลพระทวารข้างเหนือ มีผ้าไตรแถบาศ
ตั้งอยู่ตรงหน้า ภาษามาตา จึงได้หยิบผ้าไตรส่งถวายเจ้าเข้าไป ขอ
บวรพชาตามลำดับ การที่ทรงผนวชในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ใช้
ชานนาคอย่างเก่า คือถูกขันธ์วันอาทิตย์กันเต็ม ๆ กันมา ทั้ง
ที่ทรงผนวชฝ่ายคณะธรรมยุติกาถมาหานิกาย จนตลอดถึงเมื่อข้าพเจ้า
บวชเณร รับสั่งว่าเป็นการออกหน้าออกตาประชุมใหญ่ คนเก่า ๆ
เขาจะขวางหูให้ว่าชานนาคตามธรรมเนียมเก่า แต่ครั้นเมื่อพระเจ้าลูก
เธอทรงผนวช ภายหลังมา ใช้ว่าเฮต้างกันเคยอย่างธรรมยุติก

แต่หม่อมเจ้ายังคงใช้ ยืนยันว่า อุกาสะวันทามิกันเคยอยู่ตามเดิม ต่อมา
ถึงแผ่นดินปัจจุบันนี้ หม่อมเจ้าซึ่งทรงผนวชอย่างขรรคมยุตกา จึง
ได้พุดอวยว่าเฮสาหังมิกันเดมัง การซึ่งบอกอนุสาสน์นั้น ก็คงใช้ ยืนยันบอก
นอกหัตถบาทสังฆะเดิมมา นามันับบอกอนุสาสน์เป็นครั้งแรกขึ้นเมื่อ
ข้าพเจ้าบวชเณร เพราะครั้งนั้น โปรดให้ธอนิสสัยด้วย เป็นครั้งแรก
ที่ตามเณรได้ธอนิสสัย แต่รับสั่งว่าเป็นอย่างใหม่ ไม่ให้ตั้งว่าอุกา
สะวันทามิกันเด เหมือนอย่างเช่นที่ทรงผนวชพระกันมาแต่ก่อน ด้วย
เป็นการเกิดขึ้นใหม่อย่างขรรคมยุตกา แลรับสั่งให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระปวเรศวิยาตกรณ คึงดาตบัตร์บอกอนุสาสน์ในท่ามกลาง
พระสงฆ์อย่างเช่นบอกกันอยู่ในขรรคมยุตกา การซึ่งให้ธอนิสสัยแถบอก
อนุสาสน์ครั้งนั้น เป็นการทรงพระราชดำริห์ขึ้นใหม่ในทันใดนั้น กว่า
จะตกลงกันต้องรออยู่ช้าหน่อยหนึ่ง เพราะไม่เคยทำ แต่ทรงอธิบาย
แจ้งการตลอด ก็เป็นการตกลงกันไปได้ ขรรมนิยมธอนิสสัย แล
บอกอนุสาสน์ตามเณรจึงได้ มีแต่ขึ้นมาเป็นคราวแรก การทรงผนวชเจ้า
ที่หลาย ๆ องค์พร้อมกัน ที่เป็นภิกษุเมื่อทรงผนวชแล้ว นิ่งที่ปลาย
อาสน์สงฆ์ ในเวลาทรงผนวชของค้อขึ้นต่อไปจนแล้วเสร็จ จึงได้
ถวายผ้าพระสงฆ์ที่มานั่งหัตถบาท ขรรมนิยมแต่เดิมมาไม่ว่าเจ้าฟ้าแ
พระองค์เจ้าหม่อมเจ้า พระสงฆ์ที่มานั่งหัตถบาทได้ ผ้าอาบผืนเดียว แต่
ครั้นเมื่อรัชกาลที่ ๔ เจ้าฟ้าไชยไตรสถับเพร พระองค์เจ้าไชยไตร
แต่ที่ทรงผนวชตามขรรมนิยมจึงเป็นผ้าอาบผืนหนึ่ง คงได้กระจากเครื่อง

บริโภคองค์ละกระเจาด์ เหมือนการพระราชพิธีใดกันดี เมื่อเจ้าที่ทรง
 ผนวชถวายผ้าแล้วจึงได้มารับของพระราชทาน รับของหลวงแล้วถึงว่า
 จะมีวงนำเสด็จมาอยู่ในที่นั้น ก็ต้องเข้าไปรับของข้างในที่ปากชากก่อน
 แล้วจึงออกมารับของวงนำแต่เจ้านายผู้ชายต่อไป ว่าเป็นธรรมเนียมดังนี้
 แต่เดิมมา เมื่อรับผ้าเสร็จแล้วที่เป็นเจ้าพระก็ไปนั่งที่ปลายอาสน์ซึ่ง
 ที่เป้นเจ้าเณรนั่งอยู่เดิม คือริมผนังด้านหุ้มกลอง ทรงพระเศียรโขนทก
 พระสังฆะดาเจ้าที่ทรงผนวชก็กวาดน้ำขวยทุกองค์ เปนเสร็จการทรง
 ผนวช ถ้าย่างมากแบ่งตามวันก็มี แต่ต้องวันแคว้นเดียวเป็นวัน



การฉลองเทียนพรรษา

เทียนพรรษาที่ของลงทุลงรอนมากอย่างแต่ก่อน ก็เป็นที่น่าชื่น
ชมยินดีในส่วนพระราชกุศล แลเป็นที่น่าจะขอทูลให้พระสงฆ์ได้อุโมทนา
เพราะฉนั้นยกเสียแต่เทียนพรรษาหัวเมือง เมื่อประทับประดาเครื่องพิมพ์
สั่งม้ายนอกเส็จแล้ว มาถวายตัวทรงจบพระหัตถ์ สั่งขึ้นไปก่อน
จะได้จุดทันกลางเดือน ที่เหลือนอกนั้นเป็นส่วนกรุงเทพ ฯ ให้ยก
เข้ามาตั้งที่เด็จยังท้องพระโรง มีถ้ายสัญญาบัตรรอบแล้วให้ มีการสวดมนต์
พระสงฆ์ราชาคณะ ๒๐ รูป เริ่มสวดมนต์ตั้งแต่วันขึ้น ๑๓ ค่ำ แต่
พระพุทธรูปใช้พระห้ามสมุทรนั้นเวรตามธรรมเนียม รุ่งขึ้นวัน ๑๔ ค่ำ
เด็จพระ
เด็จพระ ก็ตั้งยกันกับฉนั้นเอง แต่มิสู้ภริตเข้ามาตโกนทูลจำนวน
เทียนที่หน้าพระสงฆ์ เพื่อให้ได้ทรงอุโมทนา พระสงฆ์กลับไป
แล้ว ทรงพระสุหร่ายประพรมแดเจิมเทียนพรรษานั้นทุกเล่ม เจ้า
พนักงานจึงนำไปตั้งในพระอุโบสถต่าง ๆ ตามที่มีกำหนด ในวันขึ้น ๑๔
ค่ำ เวลากลางคืนนั้นว่าง ต่อวันขึ้น ๑๕ ค่ำเวลาเช้า จึงเสด็จ
พระราชดำเนินออกวัดพระศรีรัตนศาสดาราม แล้วยพระสงฆ์ราชาคณะ
๓๐ รูป ทรงจุดเทียนพรรษาในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เทียน
พรรษาที่จะจุดนั้น ต้องใช้ ไฟฟ้าส่องด้วยพระแว่นลงยาราชาวดี เรื่อง
ที่ใช้ ไฟฟ้าส่องด้วยแก้วหนาเช่นนี้ ถือว่าเป็นไฟบริสุทธิ์ เป็นธรรมเนียม

เข็มของชาวอินเดียประพาศมาแต่โบราณ ได้พบหนังสือหลายแห่งที่
 กล่าวถึงเรื่องไฟสองด้วยแวนเช่นนี้ ไขทวไปในการท่งปวง ตั้งแต่
 ต้องไฟที่จุดขึ้นบูชาหัตเป็นต้น แลบางที่ตัวแวนนั้นเอง ฤๅศิลา
 แลเหล็กซึ่งใช้ ทำให้เกิดเพลิงขึ้น ก็เป็นเครื่องบูชาของคนบางจำพวกด้วย
 แต่ไฟนี้จะเรียกว่าเป็นสำหรับการมงคลอย่างเดียวกันไม่ได้ ต้องถือว่าคน
 คำวาทักเห็นชอบใจใช้ ไฟอย่างนั้น ถือว่าเป็นไฟบริสุทธิ์ที่มาจาก
 ดวงพระอาทิตย์ ไขทวไปทั้งการมงคลแลการอวมงคล ไฟฟ้าเช่นนั้น
 ที่ใช้ในราชการ ถือว่าเป็นการมงคลนั้น ก็จุดเทียนไขใน
 การพระราชพิธีต่าง ๆ คิดเชือกจนเข้าทิพย์ ที่เป็นส่วนการอวมงคล
 คือพระราชทานเพลิงเจ้านายใช้สองด้วยแวน พระราชทานเพลิงข้าราชการ
 ใช้แค่เหล็กไฟ อีกส่วนหนึ่งเป็นเครื่องบูชาบริสุทธิ์ คือจุดเทียน
 พรธษาจุดเทียนรุ่งในการวิสาขบูชา จุดเทียนพระมหามงคลเทียนเท่า
 พระองค์ ในการเฉลิมพระชนมพรรษา นับว่าเป็นบูชาด้วยเพลิงบริสุทธิ์
 แต่ในการที่ต้องใช้เพลิงสองแวน ถ้าไม่มีโอกาสที่จะส่งจากดวงอาทิตย์
 ได้ ก็ต้องใช้ ศิลาแลเหล็กไฟ แต่แบ่งเป็นส่วนที่สำหรับใช้ ในการ
 มงคลแลอวมงคล ชัดไฟเป็นของเกิดขึ้นใหม่ จะใช้ ได้ฤๅไม่ได้ยังไม่
 เคยมีผู้ใดตัดสิน ถ้าจะเป็นอันใช้ ไม่ได้ ก็คงจะเป็นเพราะเป็นของที่
 คนทำเท่ามากไปกว่าเหล็ก ที่เอามาสูบถลุงแต่ให้แบน ๆ เป็นรูป
 เหล็กสำหรับตีเหล็กไฟ แลศิลาที่ไปต่อยมาจากภูเขา ยังพอชัดว่า
 เป็นของปะเนเองได้ ชัดไฟนั้นจะเป็นพินัยข้อไปสักหน่อยหนึ่ง แต่ใน
 การเผาศพนันนำเพลิงไม่คิด ข้าพเจ้าก็เคยใช้บ่อย ๆ แต่ถ้าถูกที่
 สลักล้ากัญธองแวนไม่ได้ ก็ต้องยอมตีเหล็กไฟโกกกาให้ตดงมาแต่

ขึ้นเตียวอย่าให้ ถึงสองชั้น แต่การที่จุตเทียนพรรษาเต็มแรกนั้น เคย
 จุกในหอพระเจ้าเป็นที่หนึ่ง ด้วยว่าเวลาเข้าเสด็จลงทรงบาตรในการ
 นักษัตฤกษ์พรรษา การบิณฑบาตพรรษาคงแต่วันขึ้น ๑๔ ค่ำมา เป็น
 เวลาที่พระสังฆ์ด้ามเนรบวชใหม่ ได้เข้ารับบาตรในพระบรมมหาราชวัง
 พระองค์เจ้าหม่อมเจ้าทั้งพระทั้งเนร ได้เข้ารับบาตรทั่วกัน แต่พระ
 มหาเถก กรมธรรมการต้องทำบุญช้วนถวาย ค่อยไปรคให้ ผู้ใด
 เขามาจึงจะมาได้ การทรงบาตรพระใหม่นี้ มีของไทยทานวิเศษ
 เพิ่มเติม คือเป็นผ้าเช็ดปากผ้าเช็ดหน้าใบชา แลของเล็ก ๆ น้อย ๆ
 เปลี่ยนกันไปทุกวัน เฉพาะใต้ใต้พระที่บวชใหม่ ส่วนของเพิ่มเติม
 ตามเทศกาดมีอุปเท่ห์ไม่ สัมพันธ์มากพลุนั้น ได้ทวไปแก่พระสังฆ์ที่มา
 บิณฑบาต เมื่อทรงบาตรเสร็จแล้ว เสด็จจุนจุตเทียนพรรษาในหอ
 พระ แล้วจึงเสด็จวัดพระศรีรัตนศาสดาราม แต่ครั้นเมื่อตกลงมาใน
 รัชกาลที่ ๔ ขึ้นหลัง เสด็จออกทางพระที่นั่งอนันตสมาคม เสด็จ
 ขึ้นทางพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย เทียนพรรษาที่หอพระ ก็เป็นอันจุต
 ภายหลังวัดพระศรีรัตนศาสดารามไป เมื่อมีเทียนพรรษาขึ้นที่พระพุทธสิหิงค์
 ทรงจุตเทียนพรรษาที่พระพุทธสิหิงค์ก่อน แล้วจึงเสด็จออกวัดพระศรีรัตน
 ศาสดาราม การที่เทียนพรรษาวัดพระศรีรัตนศาสดารามแปลกอยู่อย่างหนึ่ง
 ซึ่งถ้าไม่สังเกตก็จะไม่นึกถึง คำว่าจะอันใดภาตังใดเป็นใหญ่ด้วย ต้องตั้ง
 ไขว้ข้างฝ่ายเหนือฤกษ์ฝ่ายขวานออก สิ่งใดเป็นน้อยฤกษ์ต่ำกว่าแล้วต้องตั้งไขว้
 ฝ่ายใต้ฤกษ์ฝ่ายขวานตก แต่เทียนพรรษานี้เทียนวงหลวงตั้งข้างใต้ เทียนวงนำ
 ตั้งข้างเหนือ ถ้อยหากที่ประทับของเจ้าของเทียนเป็นประมาณ ถึงที่พระที่นั่ง

พุทฺธสัณฺฑริยาในพระราชวังบวร ก็ตั้งเช่นนั้นเหมือนกัน ทรงจุดเทียน
 พรธษาแล้ว ถวายต้นไม้เงินทองพระมหาฉัตรรัตนปฏิมากรคู่หนึ่ง
 แด่เครื่องสักการะพุ่มต้นไม้ขนาดใหญ่ เทียนแพรูปแพแดดดอกไม้วีร
 พานทองสองชั้นสองลำรับ สำหรับพระสัมพุทธพรรณี ย่อมลงมา
 สำหรับหนึ่ง แล้วถวายต้นไม้เงินทองแด่พุ่มต้นไม้ขนาดกลาง พาน
 ทองสองชั้นรองรูปเทียนดอกไม้วีรที่พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก แด
 พระพุทธเลิศหล้านภาลัยอีกสองแห่ง แล้วจึงได้ถวายพุ่มพระราชอาสน
 ค่อไป พุ่มนั้นจัดลงในตะแกรงเรียกว่าตาแกรงตากรอย กำหนด
 ให้กว้างสักหนึ่งสี่นิ้ว เกณฑ์กรมต่าง ๆ ให้ด้านกำหนดถาวรชัยโบ
 ในหมายบังคับว่า ให้ทรงจตุราลัยให้เม็ดพรทิไทยตลอดได้ แต่ที่
 แดเห็นอยู่นั้น บางใบเม็ดกลีบไทยก็ตลอดได้ บางใบถูกพุดชาทั้ง
 ถูกก็เห็นจะตลอดได้ หมายถึงกันไปตามบุญตามกรรมเช่นนั้น แล้ว
 สั่งให้ทหารในปัดกระต่ายเขียนถายบาย ๆ ตามบุญตามกรรม เปน
 เครื่องสำหรับบันจุของถวายพระ คือพุ่มสี่พุ่มหนึ่งกระถางต้นไม้
 กระถางหนึ่ง กระถางเลี้ยงเปนกระถางเจิม ปากกว้างกว่าแปดนิ้ว
 ฤๅสิบนิ้ว ในนั้นเลี้ยงเท่าหมากคำคำหนึ่ง เทียนมัดหนึ่งร้อยเล่ม
 ไม่ สัพพไม้มงคลต้นไม้ชำระอย่างละมัด หมากพลูของหนึ่ง บรรดา
 พระสงฆ์ที่เป็นราชาคณะพระครูเจ้าคณะ ทั้งในกรุงแหวเมืองที่ใกล้
 คือเมืองนนทบุรี ประทุมธานี นครเขื่อนขันธ์ นครไชยศรี แด
 เจ้าพระเจ้านครพรหมหาดเล็ก บางองค์ชำนาญบิณฑิตในพระ
 อุโบสถ พระครูเปรียญถานานุกรม พระพิธีธรรมพระปริตทั้งปวง
 นั่งรายอยู่ตามพระระเบียบ ก่อนเวลาที่เสด็จโปรดให้เจ้านายไปถวาย

แล้วทรงแจกเทียนชนวนที่สำหรับจุดเทียนพรรษา แก่พระบรมวงศานุวงศ์
 ให้ไปจุดเทียนพรรษาศามพระอารามต่าง ๆ การจุดเทียนพรรษานี้
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รับสั่งว่าเคยได้พระราชทาน
 ไปทรงจุดเทียนทั่วพระเศฎพณทุกปีเสมอมา จนตลอดสิ้นรัชกาลที่ ๒
 ครั้นเมื่อเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้ว จึงได้เสด็จพระราชดำเนิน
 ทรงจุดเทียนพรรษาทั่วพระเศฎพณ ในเวลาบ่ายวันนั้น ๑๕ ค่ำนั้น
 เสมอทุกปี จนอายุข้าพเจ้าได้สิบขวบ จึงโปรดให้ข้าพเจ้า
 ไปจุดต่อมา จนตลอดแผ่นดินประจุบันนี้ พังจะมาเปลี่ยนให้ลูก
 ชายใหญ่ไปจุดได้สองปี กรมหลวงวชิรวิชิต เปนผู้ซึ่งทรง
 เปนพระธุระในเรื่องจุดเทียนพรรษามาก โดยจะไม่ได้เสด็จเข้ามาใน
 วังชำนานเท่าใด ถ้ามันจุดเทียนพรรษาแล้วเปนเสด็จเข้ามาไม่ได้ขาดเคย
 เว้นไว้แต่ประจวบจนเสด็จกลับขึ้นไม่ได้ เมื่อหายประจวบแล้ว
 ยังต้องจงอยักษ์ให้จงมา ท่านประพุดขึ้นนั้นจนสิ้นพระชนม์ จึง
 ได้ความจากท่านรับสั่งเดิว่า เจ้านายเดิวันสบายต้องไปจุดเทียนพรรษา
 แต่คนจะอดสองวัด เมื่อในรัชกาลที่ ๒ มีผู้ซึ่งจุดเทียนพรรษาอยู่
 สามห้องก็ คือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าองค์หนึ่ง พระบาท
 สมเด็จพระปิ่นเกล้าองค์หนึ่ง ท่านองค์หนึ่ง กับใครอีกองค์หนึ่งต้ององค์
 ข้าพเจ้าจำไม่ได้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าแต่พระปิ่นเกล้าเสด็จไป
 น้อยวัด ท่านต้องไปกวาดยี่สิบวัดแต่เข้าจนคำจึงได้กลับ ท่านรู้สึก
 พระองค์ว่าการจุดเทียนพรรษานี้เป็นหน้าที่ของท่าน ที่พระบาทสมเด็จพระ
 พระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงมีหน้าที่ไว้ จึงได้ทรงพระอุส่าห์ตามเคยเสมอมา
 ตลอดจนถึงรัชกาลประจุบันนี้ เมื่อในรัชกาลที่สามก็ว่า พระเจ้า

ถูกเธอเสด็จไปจุตโดยมาก แต่เมื่อในรัชกาลที่ ๔ นี้ พระเจ้า
 ถูกเธอไปจุตก็หลายวัด แต่เฉพาะวัดเดียววัดเดียว คือแต่เดิม
 ข้าพเจ้าไปจุตวัดราชบูรณ ด้วยอาไศรยเหตุที่วังพระองค์เจ้ามั่งคดเจ็ด
 ที่เปลงุงข้าพเจ้า อยู่ที่วังกรมหมื่นนฤบาลมุขมาตย์เดี๋ยวนี้ ที่บ้าน
 พระยาพิไชยสงคราม ข้าพเจ้าถึงมือทำการครั้งแรก จะเป็นบ้านข้าพเจ้า
 ในที่นั้น เมื่อไปจุตเทียนวัดราชบูรณ จะได้ แวะไปที่บ้านลุง
 แถบบ้านใหม่นั้นด้วย พระองค์เจ้าโสมวดีซึ่งโปรดให้เป็นลูกเลี้ยง
 สมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี เมื่อสิ้นพระชนม์แล้ว คือเป็น
 ผู้ใด มรรณุนั้น โปรดให้ ไปจุตเทียนพรรษาวัดโสมนัสวิหาร
 กรมหลวงพิชิต สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เปนตา ๆ
 หลาน ๆ กันอยู่ จึงโปรดให้ ไปจุตเทียนวัดประยุรวงษ์ เพื่อ
 จะได้ แวะบ้านนั้น ส่วนกรมหมื่นกุเระศักดิ์ศักดิ์โปรดให้ ไปจุต
 เทียนวัดเครือวัดจะได้ ไปแวะบ้านเจ้าพระยาภูธราภัย ซึ่งเป็นตาจริง ๆ
 ที่พระราชทานพระเจ้าลูกเธอ เปนแต่ก็มีต้องการอย่างอื่นอยู่เช่นนั้น
 เพราะพระเจ้าลูกเธอยังทรงพระเยาว์อยู่โดยมาก พระน้องยาเธอที่ได้
 ทรงจุตเทียนพรรษา ก็เห็นแต่กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ซึ่งเป็น
 เจ้าน้าที่เก่าแก่ นอกนั้นก็พระเจ้าราชวรวงษ์เธอบ้าง หม่อมเจ้าบาง
 รายกันไปมากพระองค์ ที่วัดบวรนิเวศ วัดรังษี วัดมหารณพาราม
 วัดบุญศิริ วัดเทพธิดา วัดราชนิตดา ในห้าหกวัดนี้ มักจะตกอยู่ใน
 พระองค์เจ้าแห่ม่อมเจ้า ที่ทรงผนวชอยู่วัดบวรนิเวศวิหาร พระราช
 ทานเทียนชนวนในเวลาที่มารับพุ่ม ในแผ่นดินปัจจุบันนี้ พระเจ้า
 น้องยาเธอ แดหม่อมเจ้าจุตค้ายในรัชกาลที่ ๔ เมื่อผู้ใดได้

รับเทียนชนวนแล้ว ก็รับโคมไฟฟ้าไปด้วยโคมหนึ่ง แล้วให้
มหาดเล็กรับฟุ่มเครื่องนมัสการ สำหรับในพระอุโบสถไปด้วย
วัดโตเทียนพรรษาที่เดิมก็มีฟุ่มเครื่องสักการะนั้นเท่ากันโดยมาก เว้น
ไว้แค่วัดสำคัญ เช่น วัดพระเชตุพนวัดบวรนิเวศเป็นต้นจึงได้ มีฟุ่มมาก ถ้าถูก
วัดพระเชตุพนแล้ว ต้องมีบ้างมากจึงจะรับของไปหมด แต่เทียน
ที่พระศรีรัตนเจดีย์ พระมณฑป หอพระมณเฑียรธรรม หอพระ
คันธารราษฎร์ห้องสนามหลวง หอเลี้ยวธรรมปริต ที่เหล่าน
พระราชทานพระเจ้าลูกเขยที่ยังทรงพระเยาว์ ไปจุด จำนวนเทียนพรรษา
วัดโตมีเท่าใดต่อไปดังนี้

ที่หอพระในพระบรมมหาราชวัง เทียนหล่อใหญ่ ๒ เล่ม
หอพระเลี้ยวธรรมปริตเทียนหล่อเด็ก ๑ เล่ม หอพระคันธารราษฎร์
สนามหลวงเทียนหล่อเด็ก ๑ เล่ม พระที่นั่งพุทไธสวรรย์พระราชวัง
บวรเทียนหล่อใหญ่ ๑ เล่ม พระที่นั่งพุทธมณฑลเจียรเทียนหล่อเด็ก
๒ เล่ม พระพุทธมุนีรัตนเทียนหล่อเด็ก ๒ เล่ม วัดพระศรีรัตน
ศาสดาราม ในพระอุโบสถเทียนหล่อใหญ่ ๒ เล่ม หอพระ
คันธารราษฎร์เทียนสถัก ๑ เล่ม วิหารยอดเทียนสถัก ๑ เล่ม
พระศรีรัตนเจดีย์เทียนหล่อใหญ่ ๑ เล่ม หอพระมณเฑียรธรรม
เทียนสถัก ๑ เล่ม รวม ๖ เล่ม วัดราชประดิษฐ์เทียนหล่อ
เด็ก ๒ เล่ม วัดราชบพิธเทียนหล่อเด็ก ๒ เล่มในพระอุโบสถ
เทียนสถัก ๑ เล่มที่พระเจดีย์ วัดมหาธาตุเทียนสถัก ๑ เล่ม
ในพระวิหาร เทียนสถัก ๑ เล่มในพระอุโบสถ วัดพระเชตุพน

ในพระอุโบสถเทียนหล่อใหญ่ ๑ เล่ม วิหาร ๔ ทิศเทียนสดัก ๔ เล่ม
 พระพุทธไสยาศน์เทียนสดัก ๑ เล่ม รวม ๖ เล่ม วัดสุทัศน์เทียน
 หล่อใหญ่ ๑ เล่ม ในพระวิหาร เทียนสดัก ๑ เล่ม ในพระอุโบสถ
 วัชรบรรณิศาเทียนหล่อใหญ่ ๑ เล่ม ในพระอุโบสถ เทียนสดัก ๑ เล่ม
 ในพระเจดีย์ เทียนสดัก ๑ เล่ม ในวิหารพระศาสดา วัชรบรรณิศาเทียน
 สดัก ๑ เล่ม ในพระวิหาร เทียนหล่อใหญ่ ๑ เล่ม ในพระอุโบสถ
 วัชรบรรณิศาเทียนหล่อใหญ่ ๑ เล่ม ในพระอุโบสถ เทียนสดักหล่อใหญ่ ๑ เล่ม
 การเปรียญเล่ม ๑ พระวิหารเล่ม ๑ รวม ๔ เล่ม วัดราชโอรส
 เทียนหล่อใหญ่ ๑ เล่ม ในพระอุโบสถ เทียนสดักที่พระพุทธไสยาศน์
 ๑ เล่ม ที่พระวิหาร ๑ เล่ม รวม ๓ เล่ม วัดบุญศิริเทียนสดัก
 ๑ เล่ม วัดราชสิริวาสเทียนสดัก ๑ เล่ม วัดราชบูรณะเทียนสดัก
 ในพระวิหาร ๑ เล่ม ในพระอุโบสถ ๑ เล่ม รวม ๒ เล่ม
 วัดสุวรรณารามเทียนสดักในพระวิหาร ๑ เล่ม ในพระอุโบสถ ๑ เล่ม
 วัดสระเกศเทียนสดักในพระวิหาร ๑ เล่ม ในพระอุโบสถ ๑ เล่ม
 วัดไชยพฤกษมาศ เทียนสดัก ๑ เล่ม วัดประยูรวงษารามเทียนสดัก
 ในพระวิหาร ๑ เล่ม ในพระอุโบสถ ๑ เล่ม วัดนวมินทราชเทวีเทียน
 สดัก ๑ เล่ม วัดปากน้ำเทียนสดัก ๑ เล่ม วัดโมลีโลก
 เทียนสดักในพระวิหาร ๑ เล่ม ในพระอุโบสถ ๑ เล่ม วัดหงษ์
 เทียนสดัก ๑ เล่ม วัดหนั เทียนสดักในพระวิหาร ๑ เล่ม ใน
 พระอุโบสถ ๑ เล่ม วัดนางนองเทียนสดัก ๑ เล่ม วัดรัชฎา
 ชิฐู เทียนสดัก ๑ เล่ม วัดกาญจนสิงหาศน์เทียนสดัก ๑ เล่ม
 วัดชนะสงครามเทียนสดัก ๑ เล่ม วัดอัมรินทร์วรคิเทียนสดัก ๑ เล่ม

วัดบพิตรพิมุขเทียนสถัก ๑ เล่ม	วัดส้มพันทองเทียนสถัก ๑ เล่ม
วัดทองจรรยาเทียนสถัก ๑ เล่ม	วัดราชศฤง์เทียนสถัก ๑ เล่ม
วัดประทุมคงคาเทียนสถัก ๑ เล่ม	วัดยานนาวาเทียนสถัก ๑ เล่ม
วัดเทพธิดาเทียนสถัก ๑ เล่ม	วัดราชันฑาเทียนสถัก ๑ เล่ม
วัดพิไชยญาติเทียนสถัก ๑ เล่ม	วัดหนองจอกเทียนสถัก ๑ เล่ม
วัดโชคนารามเทียนสถัก ๑ เล่ม	วัดทองนพคุณเทียนสถัก ๑ เล่ม
วัดเทพศิรินทราวาศ์เทียนสถัก ๑ เล่ม	วัดเสด็จรัตนเทียนสถัก ๑ เล่ม
วัดเขมาภิรตารามเทียนสถัก ๑ เล่ม	วัดหิรัญบุรีเทียนสถัก ๑ เล่ม
วัดศรีสุดารามเทียนสถัก ๑ เล่ม	วัดกัลยาณมิตรเทียนสถักในพระอุโบสถ
๑ เล่ม ในพระวิหาร ๑ เล่ม	วัดอินทารามเทียนสถัก ๑ เล่ม
วัดจันทร์ารามเทียนสถัก ๑ เล่ม	วัดอภัยทามรัตนารามเทียนสถัก ๑ เล่ม
วัดกุหาสวรรค์เทียนสถัก ๑ เล่ม	วัดสังฆะระจาเทียนสถัก ๑ เล่ม
วัดราชสถิตารามเทียนสถัก ๑ เล่ม	วัดเวฬุวันเทียนสถัก ๑ เล่ม
วัดนาคตลาดเทียนสถัก ๑ เล่ม	วัดพระยาทำเทียนสถัก ๑ เล่ม
วัดระฆังเทียนสถัก ๑ เล่ม	วัดสมนิทน์เทียนสถัก ๑ เล่ม
วัดสุทธิดารามเทียนสถัก ๑ เล่ม	วัดดาวดึงษ์เทียนสถัก ๑ เล่ม
วัดกฤหบดีเทียนสถัก ๑ เล่ม	วัดสีโฆธารามเทียนสถัก ๑ เล่ม
วัดภิกษุณีนาถเทียนสถัก ๑ เล่ม	วัดเทวราชกุญชรเทียนสถัก ๑ เล่ม
วัดจักรวรรดิราชาวาศ์เทียนสถัก ๑ เล่ม	วัดสามพระยาเทียนสถัก ๑ เล่ม
วัดสังฆะวิชัยารามเทียนสถัก ๑ เล่ม	วัดวังษ์สุทธาวาศ์เทียนสถัก ๑ เล่ม
วัดไพชยนต์พลเสพเทียนสถัก ๑ เล่ม	วัดโปรกเกษเทียนสถัก ๑ เล่ม
วัดเจติมโหรีเทียนสถัก ๑ เล่ม	วัดบุบผารามเทียนสถัก ๑ เล่ม

วัดมหารณพารามเทียนสถัก ๑ เถ่ม วัดโสมนัสวิหารเทียนสถัก ๑ เถ่ม
 วัดพระนามบัญญัติเทียนสถักในพระวิหาร ๑ เถ่ม ในพระอุโบสถ ๑ เถ่ม
 รวม ๒ เถ่ม วัดสัมเพ็ญเทียนสถัก ๑ เถ่ม วัดเวฬุราชิน
 เทียนสถัก ๑ เถ่ม วัดประทุมวันเทียนสถัก ๑ เถ่ม วัดมหา
 พุฒมารามเทียนสถัก ๑ เถ่ม วัดบวรมงคลเทียนสถัก ๑ เถ่ม
 วัดวงษ์มุตวิหารเทียนสถัก ๑ เถ่ม

การเสด็จพระราชดำเนิน ถวาย พุ่ม

เมื่อ พระราชทานแจกเทียน ให้พระบรมวงศานุวงศ์ไปจุดตามวัด
 เสด็จแล้วเสด็จขึ้น เป็นชั้นการในเวลาเช้าเวลาบ่าย เมื่อในรัชกาลที่ ๔
 เสด็จพระราชดำเนินออกทาง ที่พระที่นั่งอนันตสมาคม เสด็จจุดพระเชตุพน
 ก่อน แล้วจึงเสด็จพระราชดำเนินกลับทางพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย เพื่อ
 จะทรงจุดเทียนสว่างมงคล ที่พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ คือพระตำหนักซึ่งจะขึ้น
 ในการสัปดาห์ปรกณ กาดานกาดในวันแรกค่ำหนึ่งเวลาเช้า แต่ในแผ่นดิน
 ประจุบันนี้ต้องมีพระราชกิจเพิ่มเติมขึ้นอีก คือต้องเสด็จพระราชดำเนิน
 พระพุทธมณฑลท้ายรถ แด่พระพุทธรัตนสถานพระที่นั่งบรมพิมานก่อน
 แล้วจึงเสด็จพระราชดำเนินวัดพระเชตุพนทางพระที่นั่งอนันตสมาคม เสด็จ
 ขึ้นพระอุโบสถก่อน ทรงจุดเทียนพรรษาถวายเครื่องสักการะเสด็จแล้ว
 จึงได้เสด็จพระราชดำเนินถวายเครื่องสักการะที่พระโถกนารด แล้วทรง
 จุดเทียนพรรษาถวายเครื่องสักการะใน พระวิหารทั้งสี่ทิศ พระเจดีย์
 ทั้งสี่องค์ แด่พระพุทธไสยาสน์ แล้วเสด็จพระราชดำเนินออกทาง
 ประตูข้างการเปรียญ ข้ามถนนไปตำหนักกรมสมเด็จพระปรมานุชิต
 ถวายเครื่องสักการะพระอัมมัญญ์ แล้วเสด็จพระราชดำเนินถวายพระพิมพ์ธรรม
 ถวายพุ่มดอกไม้เฉพาะองค์เดียว ถึงว่าเมื่อพระธรรมเจดีย์ยังอยู่ไม่ได้ พระ
 ราชทาน เพราะเหตุว่าพระพิมพ์ธรรมเป็นผู้รักษาพระอัมมัญญ์ การ
 เสด็จพระราชดำเนินวัดพระเชตุพนนี้ กว่าจะนมัสการเสด็จทุกแห่ง อยู่
 ในชั่วโมงครึ่งทุกปี

วันแรกแห่งหนึ่งเวลาเช้า ได้ตั้งพระราชดำเนิรออกสัตว์ปกรณ กาด
 หนาวเหมือนอย่างเดือนอื่น ๆ ทุกคราว แปรทดเต็มเครื่องสักการะสำหรับ
 พระราชา ทรงประเคนองค์ละดั่งนั้น เมื่อพระสงฆ์เข้าดั่งนั้น ได้ตั้ง
 พระราชดำเนิรออกเปิดองค์เครื่องพระมหามันรัตนปฏิมากร ในรัชกาลที่ ๔
 มีตั้งพระบวรราชวัง ตามจำได้ว่าในวัน ๑๕ ค่ำนั้น เมื่อพระ
 บาทสมเด็จพระบวรราชวังทรงสบายปรกค้อยู่ ก็ตั้งพระราชดำเนิร
 ลงมาเฝ้าในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ทรงจุทเทียนพระราชาเหมือนกัน
 แต่ทว่าเจ้าเองไม่ได้จำได้ว่าเสด็จลงมาเลย เคยเห็นแต่เสด็จลงมา
 ในการอื่น ๆ คือก็น่าต้องคราวเป็นอัน หนึ่งไม่เคยถึงแถว
 มากกว่าสามครั้ง แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ตั้งพระราชดำเนิร
 พระบวรราชวังครั้งหนึ่งไม่ขาดเลย ถ้าจะเป็นสองครั้งก็มีได้กณฑ์
 การที่ตั้งพระราชดำเนิรนั้น อยู่ในเวลาเที่ยงฤกษ์บ่ายโมงหนึ่ง ประทับ
 ที่พระที่นั่งศิวโมกษนิมิตการพระเสริมแล้ว จึงตั้งขึ้นบนพระที่นั่ง
 พุทไธสวรรย์ จุทเทียนพระราชา แล้วสัตว์ปกรณพระอัยยิกรมพระราชวัง
 ดมพระองค์ พระบาทสมเด็จพระบวรราชวังเสด็จออกมาเฝ้าที่ปากฉาก
 ข้างใต้ตรงที่ประทับ เมื่อเวลาตั้งพระราชดำเนิรเช่นนั้น มีพระ
 ยานรงค์วิไชยเดโชวัน ยังเป็นจันหมมหาสถิตอยู่ ตั้งเครื่องพระสุธารคัมเครื่อง
 แก้วมทุกคราว ประทับอยู่จนบ่ายสองโมงบ้างสามโมงบ้าง จึงได้
 ตั้งพระราชดำเนิรกลับ

แต่ในแผ่นดินปัจจุบันนี้ ไม่มีการตั้งพระราชดำเนิรพระบวรราช
 บวรเลย เป็นแต่เสด็จออกสัตว์ปกรณ แดเปิดองค์เครื่องพระแก้วแก้ว
 ตั้งขึ้น บางทีก็ย้ายตั้งพระราชดำเนิรจุทเทียนพระราชาวัดพระเชตุพน

มาในวันแรมค่ำหนึ่ง ถ้าเช่นนั้นเวลาเช้าก็จะไม่มีใครเสด็จพระราชดำเนิน
ออกเปิดทองเครื่องพระแก้ว ด้วยเป็นเวลาแต่ตรือนจันทร

ในวันแรมสองค่ำ เมื่อรัชกาลที่ ๔ เสด็จพระราชดำเนินวัดบวรนิเวศ
แต่มีก็จะเสด็จพระราชดำเนินเวลาค่ำโดยมาก ทรงนมัสการพระชินศรี
พระเจดีย์พระศรีสุทนต์ แล้วจึงเสด็จพระราชดำเนินชมบนพระตำหนัก
กรมพระปวเรศวิริยาดิศร พระราชาคณะถนอมพระปรีชาญาณในวัด
บวรนิเวศนั้น รับเสด็จอยู่บนตำหนักพร้อมกัน ทรงถวายพุ่มข้าว
ทุกรูป แต่พระอินทนิมิตให้พระราชทานด้วย แล้วประทับวังตั้งอยู่จน
ห้าทุ่มบ้างต้องยามบ้าง เสด็จพระราชดำเนินชมบนพระมณฑปเป็นการ
เยี่ยมเยียนด้วยทุกปี การถวายพุ่มทั้งวัด มาเกิดมีขึ้นที่วัดราชประดิษฐ
ในชั้นหลัง ตั้งแต่มีพระสงฆ์มาอยู่ เมื่อไม่ได้เสด็จพระราชดำเนิน
จากเทวสถานวัดพระเชตุพนแล้ว เสด็จพระราชดำเนินในวันแรมค่ำหนึ่ง
ซึ่งเป็นวันพระสงฆ์เจ้าพระยาทรงถวายพุ่มทั้งวัด ครั้นมาถึงแผ่นดิน
ปัจจุบันนี้ ก็เสด็จพระราชดำเนินวัดบวรนิเวศ ในวันแรมสองค่ำ
เหมือนอย่างแต่ก่อน แต่พระสงฆ์อินทนิมิตในวัดบวรนิเวศ ที่ทรง
ค้ำมาแต่เมื่อทรงผนวชเป็นสามเณรยังมีอยู่โดยมาก ที่ไม่ทรงรู้จักนั้น
มีน้อย จึงได้ทรงถวายพุ่มเสด็จขึ้นทั้งวัด เมื่อพระสงฆ์ถึง ๕๐ เสด็จ ๖๐
รูปเช่นนั้น จึงได้ย้ายลงมาประทับพร้อมกันในพระอุโบสถ เห็นว่า
แต่พระเจ้าทรงยาเชือกที่ทรงผนวชภิษุสามเณร ยังคงเสด็จพระราช
ดำเนินไปถึงที่ตำหนักแล้วจึงเสด็จพระราชดำเนินกลับมา ถวายพุ่มที่วัดราช
ประดิษฐทั่วทั้งวัด เสด็จพระราชดำเนินแต่เวลาเย็น อยู่ใน
ยามหนึ่งจึงได้กลับพระบรมมหาราชวัง

สถานที่ที่เครื่องสักการะถวาย ในการเข้าพรรษาในพระบรมมหาราชวัง
 ที่หอพระเจ้าแห่งหนึ่งสำหรับพระพุทธรูปฉลองพระองค์ แด่สำหรับพระ
 พุทธรูป. ทำพระชนมพรรษา ใช้พุ่มย้อม ๆ เท่าจำนวนพระ หอพระบรมอัฐิ
 สำหรับพระพุทธรูปพระชนมพรรษาสามรัชกาล หอพระน้อยสำหรับ
 สมเด็จพระสังฆราชและพระพุทธรูปวิชาจารย์ พระที่นั่งบรมพิมานสำหรับพระพุท
 ธรูป พระชนมพรรษารัชกาลที่ ๔ พระที่นั่งไพศาลทักษิณสำหรับพระสยามเทวา
 จิราช พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทสำหรับพระพุทธรูปบุษยรัตนน้อย พระตำ
 พุทธพรหมโลกาธิราช พระพุทธรูปรัตนสถาน สำหรับพระพุทธรูปบุษยรัตนมณฑป
 ทองเงินด้วยคู่หนึ่ง พระพุทธรูปมณฑปใหญ่ สำหรับพระเจดีย์ พระพุทธรูปสี่ทิศ
 พระฉลองพระองค์สมเด็จพระนางเจ้าสุทิดาฯ ทูลกระหม่อมราบวรรัตน์ สมเด็จพระเจ้า
 ลูกเธอเจ้าฟ้ากษัตริย์เธอประยูรวงศ์ฯ พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ หอศาสตราคมหอเสด็จบรมมหาราชวัง
 พระที่นั่งหอแก้ว วัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระมณฑปรัตนวงศาภิบาล
 พระพุทธรูปยอผ้าจุฬาลงกรณ์ พระพุทธรูปเสด็จหน้าโดย พระตำ
 พุทธพรหมโลกาธิราช พระศรีรัตนเจดีย์ พระมณฑป หอพระมณฑปรัตนวงศาภิบาล หอ
 ราชกรมานุสร หอราชพงษานุสร พระคันธารราษฎร์ พระวิหาร
 ยอด พระศรีมหาโพธิ์ หอพระนาค เถยมาตามของเก่า เดียวนี้
 ไม่มีพระพุทธรูปแล้ว ก็จะไปรวมกันอยู่วิหารยอด หอพระคันธาร
 ราษฎร์ห้องสนามหลวง ในพระราชวังบวร พระที่นั่งพุทไธสวรรย์
 พระที่นั่งจันทรพิศาลคือหอระฆังราชานุสร วัดพระเชตุพน พระพุทธรูปรัตนวงศาภิบาล
 พระพุทธรูปไสยาสน์พระโลกนาถ พระวิหารทิศทั้ง ๔ พระเจดีย์ ๔ พระศรี
 มหาโพธิ์หนึ่ง พระอัฐิกรมสมเด็จพระปรมานุชิตหนึ่ง วัดบวรนิเวศ
 พระพุทธรูปรัตนมณฑป ทองเงินด้วยคู่หนึ่ง พระศรีสุทนต์ พระนิรันตราย

พระมุกตวันออก พระมุกตวันตก หอไตร พระโพธิ์พินาศ พระพุทธรูปไสยาสน์
 พระเจดีย์ พระศรีมหาโพธิ์ พระพุทธรูปวิฆเนศวร พระพุทธรูปปัญจายักษ์
 วัชรราชประติษฐาน พระพุทธรูปสี่องค์ พระชินราช พระชินศรี พระศาสดา
 พระนิรันตราย พระศรีมหาโพธิ์ หอไตร วัชรราชประติษฐาน พระประธาน
 พระนิรันตราย พระเจดีย์ พระศรีมหาโพธิ์ วันออกนั้น มีนาคกุ่มเตียน
 พรราย ก็มีเรือล่องการะกำรับน้ำทุก ๆ วัด หนึ่งวัดบวมนิวกา
 วัดประทุมฉนวนราม ต่อวันพระเสาร์แล้วได้รับพระราชทานเทียน ๑๐ เต็ม
 รูป ๑๐ ดอก ฟุ่มเฟือย ๑ มาแต่ในรัชกาลที่ ๔ ครั้นในรัชกาล
 ประจุบันนี้ช่างใจอยู่ตามเดิม เดิมวัดเทพรัตนารามอีกวัดหนึ่งได้เหมือนกัน
 หนึ่งคืนนี้ใคร่ที่สวนสราญรมย์ ก็มีเรือล่องการะกำรับน้ำหนึ่ง

ส่วนพระราชกณะถนอมธุระให้ไว้ คือ กรุงเก่า เพชรบุรี ราชบุรี
 จันทบุรี สระบุรี ก็ได้พระราชกณะถนอมธุระรับการะกำรับเทียนเหมือนกัน
 แต่ให้เจ้าพนักงานส่งออกไปดังที่ใด ถึงพระบึง ตกเรียนเสียหลายโดยมาก
 ครั้นมาในแผ่นดินพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมืองเข้ามารุกราน ๑ ในการ
 ฉลองไตรพาทน์มาทวงที่เจ้าพนักงานในกรุงเก่า ไม่ได้เทียนหนึ่ง ๆ
 ภายหลังตกลงยินยอมกันเองกับเจ้าพนักงาน ให้เก็บรอไว้จนเวลาฉลอง
 ไตรจึงได้มารับโดยมาก การถวายเทียนสักการะเจ้าพรหมานันท์ยัง
 เป็นการเดินมาขึ้น พระเจ้าอยู่หัวได้รับของการะกำเทียนร้อยมีดเดียว
 ฟุ่มเฟือยไม่ก็กระนั้นแต่ แต่กระจำกับกระทงเมี่ยงแล้วกลับเป็นการ
 อื่นหนัก เมื่อจะตั้งเกตุก็ได้ วันถวายเทียนที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม
 จะได้เห็นกระทงเมี่ยงทงเกตุไปตามพระกระเบียง มากกว่าอย่างอื่น ของ

ลงไปก็กระจาดมีทั้งอยู่บ้าง พุ่มกับต้นไม้หัก ๆ โคน ๆ เกือบนกตก
 อยู่ก็มี การซึ่งผิดกันไปจนออกพรรษานี้ตัวจึงมารับนั้น ก็แปล
 ว่ารับเทียนรัศมีนั้นเอง แต่ครั้นภายหลังมานี้ เวลาเข้าพรรษาแล้ว
 เคยเสด็จพระราชดำเนินพระราชวังบางปะอิน ทรงถวายพุ่มพระพุทธรูป
 แด่พระสังฆมณฑลเทศาภิบาลพระวชิรเกล้าฯ จึงโปรดให้เป็นกำหนดเสียว่าวันแรมแปดค่ำ
 ให้พระราชทานคณะภิกษุสงฆ์มากราบเรียน ในกรุงเก่าแต่หัวเมืองที่ใกล้เคียง
 มารับพระราชทานฉันพระอุโบสถบ้าง การเบรียนบ้าง ศาสดาบ้าง แล้ว
 ทรงถวายพุ่มเหมือนอย่างในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ก็เป็นอันได้ไป
 จริง ๆ ทั้งกัน คงมารับในเวลาฉลองไตร แต่หัวเมืองบ้าง
 ได้ฝ่ายตัวออก

เรื่องสักการะสำหรับวัดนิเวศธรรมประวัติคือ พระพุทธรูปมณฑล
 ขรรโฆภัก ๑ พระสาวก ๘ พระนิพนิตราย ๑ พระถอยถาด ๑ พระ
 จงกรม ๑ พระศรีมหาโพธิ ๑ พระคันธารราษฎร์ ๑ พระฉลองพระองค์
 สมเด็จพระเจ้าตากสินเจ้าฟ้าอภัยวิลาสทรงกระทำกรณที่การเบรียน ๑ พระนาครูป
 ศิลา ๑ หอไตร ๑ พระสังฆมณฑลเทศาภิบาลพระวชิรเกล้าฯ
 ได้เทียนแพหนักเล่มละกิ่งคำถึง พุ่มขนาดกลาง วัดเสนาสนาราม
 วัดชุมพลนิกายาราม วัดกระวีศาราม วัดมณีนชิตนิจ ได้เทียนกำพุ่มเล็ก
 เหมือนวัดบรมนิวาส

หนึ่งตั้งแต่ในรัชกาลที่ ๔ มา โปรดให้ช่างในออกถวายพุ่มพระเจ้า
 บรมวงษเธอ กรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์ ที่พระระเบียงวัดพระศรี
 รัตนศาสดารามในวันขึ้นสิบห้าค่ำ แลบางมีที่ข้าพเจ้าจำได้นั้นเมื่อข้าพเจ้า
 มณฑลนคร โปรดให้ช่างในไปถวายพุ่มพระสังฆมณฑลเทศาภิบาลที่วัดบรมนิวาส

วิหารครึ่งหนึ่ง แล้ววัดราชประดิษฐหลายครั้ง ในรัชกาลประจันต์การ
 ถวายพุ่มพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระปกเกล้าฯ อยู่ เพิ่มพระเจ้าน้องยาเธอ
 กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสขึ้นอีกองค์หนึ่ง แต่เมื่อเสด็จพระราชดำเนิน
 เกาะบางปิ่น โปรดให้ช้างไนไปถวายพุ่มพระสังข์ วัดนิเวศธรรมประวัติ
 ทุกปี

อนึ่งในวันน้ำตกฤกษ์เข้าพรรษาดำเนินนี้ มีการสวดมหาชาติคำหลวง
 ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามมาแต่โบราณ เรื่องพระมหาชาติ
 คำหลวงนี้ ปณรองพระโอรสโอรสธรรมาธิราช ได้ทรงเรียบเรียงขึ้นไว้
 ด้วยพระพรปาลาภย์มโหรี มีข้อความปรากฏในพระคัมภีร์พระนิพนธ์
 วิเศษนี้เล่มที่ ๓๖ หน้า ๔๒๗ แล้ว ข้าพเจ้าไม่กล้าชักถามพระราชนิพนธ์
 ประการนี้มา จะขอกล่าวถึงข้อความพระมหาชาติคำหลวงนั้น
 เปนกระเบื้องต้องให้เห็นความรู้ของพระเจ้าทรงธรรม ว่าพระองค์ทรงทราบ
 อภินิหาร ที่ภาษามคธภาษาไทยแปลพากย์ภาษาอื่นต่าง ๆ ดังซึ่ง แด
 ประกอบด้วยพระคัมภีร์มโหรี ถัดมาในการที่จะประพันธ์มุกดิลกนิพนธ์
 กาพย์ โคลง ฉันท์ ให้ พระเจ้าได้เป็นอย่างดี การที่ทรงแปลภาษาจาก
 มคธลงเป็นภาษาไทยให้ ปณตติโกโคลงฉันท์กาพย์ต่าง ๆ สดับกันไป อาศัยร
 ะข้อความในพระคัมภีร์แล้ว แล้วให้สมภารแก่น้อยความ ๆ คิดที่ทรง
 แต่งขึ้นขึ้นนั้น เปนอย่างแปลกลประหลาดเกิดขึ้นใหม่ มิได้มี
 ประสงค์ที่จะตั้งแบบจากที่ใด เหมือนอย่างนักปราชญ์ทุกวันนี้ พอใจ
 แต่เลียนหนังสือเท่านั้นเลย ถ้อยคำซึ่งกล่าวไว้ในพระมหาชาติคำหลวง เปน
 คำที่ดัดซึ่งเกินกว่าคำพูดที่เราพูดจากันอยู่ทุกวันนี้ ที่แปลไม่ออกว่าจะ
 หมายความว่าอย่างไร มีมาคำ เปนหนทางที่ผู้มีความรู้เดิมมีคัมภีร์มโหรีจะ
 พิจารณาวิจารณ์ ถิ่นสวนหาคัพท์โบราณ เสาหาทางมาแห่งศัพทซึ่ง

ใช้กันอยู่ในภาษาไทย ที่แปลไม่ออกไม่ทราบคนเหตุที่มาได้ กว้างขวาง
มาก แต่แปลที่น่าเสียดายอยู่ ด้วยหนังสือมหาชาติคำหลวงนั้นขาดหาย
เสียในกระบวนแตกเมืองเสียหลายฉบับหาไม่ได้ ที่ยังคงอยู่ตอนนี้ คือ
ทศพร นิพนธ์ วัชรประเวศ ชุภก มหาพน กุมาร มหาราช
นรกลั่นที่ ส่วนฉบับที่ขาดนี้ มีผู้พิมพ์เติมขึ้น แต่ไวยากรณ์ความ
รู้เท่าใจถึงใจ ได้แต่พระราชนิพนธ์ของเก่า แต่ซึ่งเรายังได้ พบอ่านเท่าที่
มีอยู่นี้ อันยากจะกล่าวถึงว่าหายสูญแล้ว ควรจะสรรเสริญท่าน ที่ได้
ทรงแก้ไขเสียไว้ ให้เราได้รู้ถ้อยคำของคนโบราณซึ่งเป็นที่น่าจะ
รู้บ้าง

แต่เมื่อจะพิจารณาหาคำความรู้ ของพระเจ้าทรงธรรมโดยละเอียดแล้ว
ก็เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๑๐ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์
ในภาษาไทยแปลที่ผิดก็มีอยู่ ได้เสมอในภาคครึ่งนั้น แต่ถึงว่าทรงทราบ
มากเช่นนั้น ก็ที่ละจะหาเป็นพระราชาธิราชในการที่จะสอดส่อง เฝ้าหา
ธรรมที่ลึกลับวิเศษโดยละเอียดนักไม่ จะแปลแต่ทรงสนทนากับการหนังสือ
มากกว่าที่จะประพจน์พระองค์ ทรงดองเด็กพันให้ ได้จริงในทางธรรม
เหตุใดจึงได้กล่าวอย่างนี้ เหตุว่าการที่พระองค์ทรงประพจน์ที่ปวง มีบอก
หนังสือพระธรรมที่แปลนั้น ก็แปลแต่การที่จะชี้แจงอักษรวิเศษในภาษามคธ
เมื่อจะทรงเรียบเรียงเป็นพระราชนิพนธ์ ก็เรียบเรียงเพียงชั้นมหาเวศสันนิบาต
ชาฎก ซึ่งเป็นเรื่องออกต่อนักช้วนอ่าน เพื่อจะเดินทางอักษรวิเศษ
ภาษาไทยภาษามคธอย่างเดียวกัน ส่วนการในพระพุทธศาสนา ไม่มี
ปรากฏว่า พระองค์ได้คิดชำระมดกนปดกเปิดองการซึ่งเค็ร่าหมองอย่างใด
ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์กว่าคนอื่นเลย เมื่อว่ารวมยอดแล้ว การซึ่ง

พระองค์ได้เสด็จถว้ด้วยราชสมบัติปราบดาภิเษกขึ้นนั้น ก็อาจจะขอให้
เห็นได้ ว่าพระองค์ทรงหนักแะโปรดทางเล่าเรียนมากกว่าการปฏิบัติ จึง
ไม่สู้สนพระทัยที่จะบำรุงในทางปฏิบัติมากนัก

อนึ่งมหาชาติคำหลวงนี้ มีทำนองที่สวดประกอบด้วยเมื่อดพรายสังค้ำ
ลักขัณห์ จนไม่สามารถที่จะจำไว้ได้ ฤๅจะนึกทำให้ถูกขึ้นใหม่ ต้องมี
เครื่องหมายที่ขึ้นทั้งที่สังค้ำ วรรคเต็มไปทุก ๆ วรรค ทำนองนั้น
ก็ไม่คล้ายคลึงเทียบเทียมกับทำนองอย่างอื่นเลย เป็นทำนองอันเกิดขึ้นจาก
พระราชกรัหรือของพระเจ้าทรงธรรมนั่นเอง ส่อให้เห็นว่าท่านคงเป็นผู้ชำนาญ
ในการสวดเรียนต่าง ๆ ทุกอย่าง มีพระสูตรเสียงอันไพเราะคล่องแคล่ว
อาจจะบัญญัติทำนองขึ้นใหม่ ให้แปลกเปลี่ยนกับที่เคยมีมาแต่ก่อนได้
แล้วทรงพระอุส่าห์ฝึกหัดด้วยพระองค์เอง ให้ราชบุรุษผู้เจ้าพนักงานรับ
เครื่องราชบรรณาการ เป็นกรมหนักสวดด้วย ขรยว่าคนพวกนี้ จะเป็น
คนที่รับราชการอยู่ในพระราชมณเฑียรสนิทสนม ด้วยเป็นภิกษุสามเณร
ฤๅกฤๅษีที่เป็นศิษย์ทรงใช้สอยสั่งสอนมาแต่เดิม ลึกมาหมายเป็นข้าหลวง
เดิม ด้วยได้เคยทรงใช้สอยสนิทสนมมาแต่ก่อน จึงได้ใช้สำหรับต้อนรับ
รับแขก แะถ้าใกล้ชิดเคียงเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยโปรดปรานมาก
ถ้าเป็นเช่นนั้น คงต้องทรงซื้อสร้อยนาฬิกาที่สายโต ๆ พระราชทานให้
แขวนโยงโยงไปตามกัน เพราะคนพวกนี้เป็นคนสนิทชิดชมได้ทรงชักชวน
ให้สวดได้เนื่อง ๆ ดีกว่าที่จะเอาผู้อื่นมาฝึกหัด พระสงฆ์ที่ชำนาญ
ในการสวดเรียนต่าง ๆ ย่อมจะเป็นฝ่ายล้มคิ่วบ้สันหาธุระโดยมาก สืบมา
จนเราได้พบได้เห็น แะวิชาซึ่งพระสงฆ์ศึกษาในเวลานั้นเล่า ก็นับว่า
ฝ่ายวิบ้สันหาธุระอย่างหนึ่งพระธรรมเป็นใหญ่ ตลอดมาจนกรุงรัตนโกสินทร์นี้

จึงเห็นว่าคุณวิเศษของพระเจ้าทรงธรรม ซึ่งเป็นที่นับถือของคนทั้งปวง จนถึงเป็นเจ้าแผ่นดินได้นั้น จะเกิดขึ้นทางวิปัสณาธรรมนี้พระธรรมมากกว่าทางคันถธุระ เมื่อจะสังเกตุในพระราชพงษาวดารก็จะเห็นได้ว่า ตั้งแต่เหนือแผ่นดินพระเจ้าทรงธรรมขึ้นไป การที่จะสรรเสริญเวทมนต์ คาถาอันใด น้อยกว่าตั้งแต่พระเจ้าทรงธรรมลงมา ตั้งแต่แผ่นดินพระเจ้าทรงธรรมลงมาแล้ว มักจะกล่าวถึงยุ้งกพันชาติต้องหนนหะตัว ทำเสน่ห์ให้เล่ห์กลเป็นจริงเป็นจังมากขึ้น เพราะเหตุว่าพระเจ้าทรงธรรมเป็นแต่พระราชอาณาเขตที่หนึ่งเท่านั้น สามารถที่จะชิงสมบัติจากพระเจ้าแผ่นดินอื่นได้พระวรวงษ์น้องในประพินชกนั้นมาถึงยี่สิบรัชชกษัตริย์ จึงเป็นเหตุให้คนเชื่อถือในทางวิชาเหล่านั้นแก่กล้าขึ้น ซึ่งแผ่นดินกรุงสยามในระยนั้น ชุมโศกไปด้วยน้ำมนต์แด่น้ำนั้นนั้น คงจะเป็นเหตุเพราะพระราโชบายของพระเจ้าทรงธรรม ที่จะรักษาศิริราชสมบัติของพระองค์ให้มั่นคงให้ มีผู้ประทุษร้ายได้ แต่เพราะเหตุที่คนที่เชื่อถือเท่านั้น ย่อมเชื่อถือฤทธิเดชต่าง ๆ อันพระอรรถกอาจารย์เจ้าพรณาไว้ ก็ต้องเชื่อบุญอันตรธานอนาถดวงชะตด้วย เมื่อคือเช่นนั้นแล้วก็ต้องถือว่าผู้ซึ่งเกิดมาภายหลัง ย่อมจะเสื่อมลงไป เสื่อมลงไปจากผู้ที่เกิดก่อน อีกประการหนึ่งถ้าเจ้าแผ่นดินองค์ใดไม่ว่าในพงษาวดารไทยฤาพงษาวดารต่างประเทศแห่งใด ยกย่องพระองค์ว่าดีกว่าพระราชโอรส ซึ่งจะสืบสันตติวงศ์ ฤาที่จริง ๆ พระราชโอรสตามไม่ทันได้เสียกัน ราชวงษ์อันนั้น ก็มักจะเสื่อมสูญลงไปไพบเร็ว ๆ นั้น เหมือนอย่างพระเจ้าทรงธรรมนี้ พระราชโอรสก็เวียนลงไปเป็นปากณะนางที่เดียว ผู้ซึ่งได้วิชาเรียนวิชาตามทาง ถึงแม้ว่าเป็นพระราชโอรส แต่ยังเป็นที่ยินยอมของคนอยู่ ก็อาจประทุษร้ายชิงเอาแผ่นดิน

ได้โดยง่าย ตามทางซึ่งพระเจ้าทรงธรรมได้ทำอุบายไว้นั่นเอง ^๕ เซอ
 ดายก็เพาะปลูกกันต่อ ๆ มา จนแผ่นดินไม่มีความคุ้งได้โดยตลอดจนเสีย
 กรุง ยี่มีหน้าเข้ามาเบียดเบียนเอากรุงธนบุรีไปด้วย ^๕ ซึ่งอธิบายมานั้นอยู่ข้าง
 จะเลื่อยเกินเหตุเป็นแต่อยากจะพูดออกความเห็นเท่านั้น ^๕ ขอรวบเนื้อความ
 ลงว่า พระเจ้าทรงธรรมนั้นทรงหนักในทางอักษรวิชัยอย่างหนึ่ง การปฏิบัติ
 ของพระองค์ในเวลาที่ทรงผนวชนั้นเป็นฝ่ายวิปัสณาธรรม ตามดลธิชาจารย์
 เคยถือมา มิใช่ล่อลวงหาธรรมที่ดีมาปฏิบัติเพื่อความบริสุทธิ์ อย่าง
 เช่นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะฉะนั้นพระองค์จึงทรง
 ด้นทักในทางที่จะทำ ๆ นองสวดเขียนต่าง ๆ ตามดลธิของพวกอาจารย์
 วิปัสณาขอแต่จะอยู่เป็นปกติ ^๕ จึงได้ทรงคิดทำของมหาชาติคำหลวง
 ได้ว่าเขียนสวดกันมาทุกกาลเวลานี้ ^๕ ถึงว่ามีผู้แต่หนึ่งสี่มหาชาติคำหลวง
 เพิ่มเติมที่ขาดลงไป ^๕ ก็ไม่สามารถที่จะกะแบบทำของสวดลงในหนังสือ
 นั้นได้ ^๕ มหาชาติคำหลวงที่สวดอยู่ในวัดพระศรีรัตนศาสดารามทุกวันนี้
 ก็สวดอยู่ที่ที่ขาดนั้นเอง

การสวดมหาชาติคำหลวง เป็นธรรมเนียมมีมาแต่ในแผ่นดินพระเจ้า
 ทรงธรรม ^๕ ในหนึ่งเรียกว่าไอเอ พิหารราย คำที่ไอเอ พิหารรายนี้
 ได้ตอบถามผู้หลักผู้ใหญ่ว่า ^๕ จะหมายเอาสวดพระมหาชาติคำหลวง
 ฤๅจะหมายเอาที่นักเรียน โรงทาน ^๕ อ่านหนังสือสวดเป็นทำนองตามคำดาราย
 ก็ได้ความว่าที่นักเรียน โรงทานสวดตามคำดารายนี้ ^๕ พังเกิดขึ้นในรัชกาลที่ ๔
 คำว่าไอเอ พิหารรายมีเรียกมาก่อนหน้านั้นแล้ว ^๕ ตามความเข้าใจของผู้ที่บอก
 นั้น ^๕ ว่าคำไอเอ พิหารรายนั้น ^๕ คือสวดพระมหาชาติคำหลวงนั่นเอง
 ดูคำจริงความนี้ในยุติกนกับชื่อที่เรียก ^๕ คำที่เรียกว่า “ไอเอ” ดูไม่

คำสรรเสริญเท่านั้น เป็นคำก่อนจะอยู่ข้างเยาะ ๆ ว่าสวดไม่ดี แต่คำ
 “พิหารราย” นั้นเล่า ก็บ่งตรงว่าไม่ได้สวดในพระวิหาร ฤาพระ
 อุโบสถใหญ่สวดตามวิหารน้อย ๆ ที่รายอยู่โดยรอบ แต่คำ “ราย” นั้น
 ดูเป็นพหูพจน์ในภาษาไทยเหมือนว่าหลาย ๆ แห่งมิใช่แห่งเดียว ก็ถ้า
 จะสวดพระมหาชาติคำหลวงอยู่ในพระอุโบสถฤาพระวิหารใหญ่แต่แห่งเดียว
 แล้วจะเรียกว่าโอ.เอ.พิหารรายความไม่ลงกันเลย จึงพิเคราะห์เห็นว่า
 การที่สวดพระมหาชาติคำหลวงก็ดี ฤาจะเรียกว่าโอ.เอ.พิหารรายก็ดี
 คงได้ความชัดว่าสวดในวัดพระศรีสรรเพชญ์ ซึ่งเป็นวัดในพระราชวัง
 เมื่อครั้งสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ครั้นเห็นได้ว่ามีปราสาทสามองค์ คือ
 ไพรทวารวดีมหาปราสาท เวชยันต์ปราสาท ไชยวรารักษ์ปราสาท เรียง
 กันไปสามองค์ มีระยะว่างห่าง ๆ กันเป็นปราสาทย่อม ๆ ที่ได้สร้างขึ้น
 เป็นพระราชวัง ครั้งสมเด็จพระนเรศวรมหาราชขึ้นครองราชย์ ครั้นแผ่นดิน
 พระบรมไตรโลกนาถที่ ๑ มีใช้ทรงธรรม ยกวังทำเป็นวัด ถวายสร้าง
 พระราชวังใหม่ฝ่ายริมแม่น้ำ ปราสาททั้งสามองค์นั้นก็ปนวัดไป จึงสร้าง
 พระเจดีย์แซกลงในหว่างปราสาทนั้นอีกสามองค์ ซักที่ มีถนนถึงกัน
 ได้รอบ ปลายแถวของพระเจดีย์ แลปราสาทข้างตะวันออก เป็นพระ
 วิหารใหญ่ที่ประดิษฐานพระศรีสรรเพชญ์ ปลายแถวข้างใต้ก็มีพระวิหาร
 ใหญ่อีกหลังหนึ่ง แต่ย่อมลงไปกว่าวิหารพระศรีสรรเพชญ์มาก พระวิหาร
 แลพระเจดีย์กับปราสาทนั้น เป็นแถวกลางฝั่งเดียวติดกันตลอด คล้าย
 พระพุทธปรางค์ปราสาทพระมณฑปศรีรัตนเจดีย์ ที่ถาดวัดนั้นก็มีพระวิหาร
 อย่างย่อม ๆ รายเป็นระยะไป เหมือนคำดารายรอบพระอุโบสถ วัดพระ

ศักรัตนคำศัการาม แต่ใหญ่กว่าเดิมหนึ่งเท่า จะไม่เท่ากันทุกหลังด้วย
ตั้งอยู่เป็นระยะรายไปโดยรอบ คำที่เรียกว่า “พิหารราย” นี้ ขรย
ว่าการปลูกขึ้นด้วยพระมหากษัตริย์จะไม่ได้ซ่อมสวดแต่ผู้คน
พอครบสี่รับหนึ่ง จะซ่อมด้วยกันมาก ๆ แลแต่เอือกคืบแต่ที่สวดได้เต็ม
ทำนองสมเด็จพระราชประสงค์ เข้าไปสวดถวายในพระวิหารใหญ่เป็นที่ทรงฟัง
ส่วนพวกที่ปลูกซ่อมไว้มากด้วยกันนั้น ให้ไปสวดตามวิหารราย สำหรับ
สัปรุชทายกทั้งปวงไปฟัง พวกเหล่านั้นก็จะสวดบ้างไม่บ้าง ที่สวด
ไม่ก็จะครองคนทั้งปวงที่เคยขึ้น จึงเรียกเป็นคำขึ้นชื่อเสียว่า โอเอ พิหารราย
แปลว่าสวดที่วิหารรายนั้นแล้ว ไม่ได้เห็นคนในวิหารใหญ่ แต่ครั้งเมื่อ
ตกมาถึงกรุงรัตนโกสินทร์นี้ ปลูกซ่อมขึ้นแต่ถ้ารับเดียว สำหรับสวดในพระ
อุโบสถ คนทั้งปวงขึ้นใจขึ้นปาก ในการที่เคยไปฟัง โอเอ พิหารราย
จึงได้เรียกติดไปว่า โอเอ พิหารรายเป็นคำติดตา ส่วนในราชการก็คงใช้
ว่าสวดมหาชาติคำหลวง เพราะพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
จะทรงพระราชดำริเห็นชื่อไม่สมกับความจริงเช่นนี้ แต่ครั้งจะให้ปลูก
สวดมหาชาติคำหลวงขึ้นให้มาก คนในกรมนั้นก็น้อย แลแต่ไม่เป็น
ประโยชน์อันใด ด้วยทุกวันนี้ก็ไม่มีผู้ใครชอบใจฟัง ด้วยฟังก็ไม่ใครจะ
เข้าใจ จึงได้โปรดให้เจ้าพนักงานโรงทานอ่านหนังสือสวดตามที่ตัวเจ้า
เรือน เป็นทำนองยานี่มันดีรูปร่างนาค ตามแต่ผู้ใดจะถนัดสวดเรื่อง
ใดทำนองใดทุกคำศัการาย คำสวดต้องคน พระราชทานเงินคนหนึ่งวัน
ละสลึงเป็นรางวัล ถ้าผู้ใดที่สวดที่อาจารย์กลั่นมาไว้ คำสวดที่เป็นทางเด็จ
พระราชดำเนิน ถัดมารับใดสวดดี บางทีได้พระราชทานรางวัลเพิ่ม
เติมบ้าง เป็นการล่อให้นักเรียนมีใจผูกซมในการอ่านหนังสือ แต่ส่วน

ที่สวดพระมหาสาวิกาหจวงสำหรับใหญ่ขึ้น คงสวดอยู่ในพระอุโบสถตาม
 อย่างแต่ก่อน เริ่มตั้งแต่หัวค่ำถึงสี่ทุ่มไป จนถึงวันแรมค่ำหนึ่งเป็น
 กำหนดสามวัน ที่ซึ่งสวดนั้นคงเคียงโถงไม้มีเพดาน มีค้ำมาโดยสำหรับ
 รองหนังสือ แต่ไม่ได้ปักตาฉัตร มีเครื่องนมัสการตะบะมุกสำหรับหนึ่ง
 มีพานหมากกโถงหน้าซ้ายเคียงค้ำ ศล้าย ๆ เคียงพระสวด ผู้ที่สวด
 คือขุนทิมนบรรณาการ ขุนธารกำนันเป็นคนหนึ่ง ชาวหม่มชาวสีกนสวดว่า
 คาถาต้องคนว่าคำแปลสองคน ถึงเวลาที่พระสงฆ์มานั่งอยู่กับพื้นพระอุโบสถ
 พวกที่สำแดงธรรมสีกนนั้นก็นั่งอยู่บนเตียง ต่อทรงจุดเครื่องนมัสการทรง
 คีตจึงได้หยุดลงจากเตียง เมื่อพระสงฆ์ขึ้นไปแล้วก็ขึ้นสวดบนเตียงต่อไป
 ใหม่ ผู้ที่สวดนั้นได้เงินคนหนึ่งวันละ ๑ บาท

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จมไปครั้งนั้นมาครั้งหนึ่ง กับตั้ง
 ให้เข้ามาสวดที่พระที่นั่งทรงธรรมในพระบรมมหาราชวัง ให้ข้างในฟัง
 คนแก่ ๆ เฒ่า ๆ ก็มีอุปเท่ห์นตฤกไม้มานั่งดูบูชาพะเหมื่อนนยา พังเทียน
 วันแรกตื้นหนาที่เปนสาวแขกก็มาฟัง รุ่งขึ้นวันที่สองก็หายไปหมด
 เหลือแต่ท่านพวกที่หัดคาถาหัดบวช เหมื่อนอย่างเช่นยายทองเป็นคน แต่ที่
 ใหญ่ ๆ เหมื่อนอย่างเช่นยายหุ่ยสวรรค์เป็นคน นี้ พะอยู่ห้าหกคน ก็ตกตง
 เปนได้ มีบเดียว รุ่งขึ้นก็เลิกไป พวกเด็กที่สวดตามคำถาราย ก็นั่ง
 ชาวหม่มชาว หม่อมเทียนเครื่องบูชาได้ น้อยทุก ๆ คำถาเหมื่อนกัน ลูก
 ครกครนก็อยู่ ถ้าชาวพระยาไม่มีสวดตามคำถารายสวดในพระอุโบสถ
 นำดาตั้นอายจะไม่ใคร่เป็นเจ้าพระยา เมื่อมีสวดอยู่เช่นนี้ พอเจ้าพระ
 ยะเบี่ยงไป ความรู้สึกที่เคยขึ้นมาแต่เด็ก ๆ นั้น ก็รู้สึกชัดเจนว่าเจ้า
 พระยา ถ้าจะมีสวดเช่นนี้ในเคือนหกเคือนเจ็ด แล้วทำดมเคือนหกเคือน

เจ็ดเดียวให้หายขาด เข้าไปในวัด นำตากดินฮายคงเป็นเจ้าพรรษา
เหมือนกัน ว่ามาด้วย รื่องมหาชาติคำหลวงสั้นความเท่านี้

อนึ่งการเปลื้องเครื่องพระมหามณเฑียรปฏิมากร ซึ่งมีกำหนดในเวลา
เปลี่ยนฤดู มีจะสามครั้งถ้วนมายังหาได้กล่าวถึงไม่ มีดังนี้กล่าวถึงกาล
เจ้าพรรษาเป็นเวลาที่มีฝนจบฤดูเบ็ดเสร็จเครื่อง พระมหามณเฑียรปฏิมากร
ครั้งหนึ่ง จึงจะรอกถ้าวรวบรวมไว้ในที่แห่งเดียวกัน พระมหามณเฑียร
ปฏิมากรนั้นทรงเครื่องเป็นสามฤดู คือตั้งแต่เดือนแปดแรมค่ำหนึ่ง เข้า
วัดสามฤดู ไปจนถึงเดือนสิบสองขึ้น ๑๕ ค่ำ ทรงเครื่องอย่างห่มทอง
คือผ้าทรงนั้นทำด้วยทองคำเป็นลาย ๆ จำหลักลายประับพลอยทับทิม ด้าย
ทรงเขมบริณี เมื่อประกอบแล้วก็เหมือนหนึ่งผ้าทรงอย่างห่มทอง พระ
ศักดิ์ด้วยทองคำดงยาราชวดีสีน้ำเงินแก่ ที่ปลายพระเกศ ที่เวียนเป็น
ทักษิณาวฏี ประดับด้วยนิลเม็ดย่อม ๆ ทั่วไป พระศักดิ์งยาราชวดี
สีฟ้า ๆ ตั้งแต่เดือนสิบสองแรมค่ำหนึ่งไปจนถึงเดือนสิบขึ้นห้าค่ำเป็น
เหมือนฤดู เครื่องทรงเปลี่ยนเป็นผ้าทรงคลุม ผ้าคลุมนั้นทำด้วยทอง
คำเป็นหลอดดงยาราชวดีร้อยยดดเหมือนตาข่าย คลุมทั้งสองพระพาหา
พระศกใช้วงเดิมไม่ได้เปลี่ยน ตั้งแต่เดือนสิบสองแรมค่ำหนึ่งไป จนถึงเดือน
แปดขึ้นสิบห้าค่ำเป็นคิมหฤๆ ทรงเครื่องต้น เป็นเครื่องทองคำดงยาราชวดี
ประดับเพชรพลอยต่าง ๆ พระมุกฎที่ทรงเป็นมงกุฎมีท้ายเทริดยอดประดับ
เพชรเม็ดใหญ่ การที่เปลี่ยนเบ็ดเสร็จเครื่องทรงทั้งสามฤดูนี้ เมื่อถึง
กำหนดคำรอกถ้าวรวบรวมขึ้นไปเสวยบุษบก มีบันไดไม้จริงขึ้นข้างด้านหลัง
เสด็จพระราชดำเนินขึ้นไปตรงหน้าพระแก้ว บนเกยนั้นมีโถแก้วพระศุนัข
สองโถ พานแก้วรองน้ำขั้พระองค์สองผืน เมื่อเสด็จขึ้นไปถึงบนเกย

นั้นแล้ว ทรงหยิบพระสังข์ทักษิณาวุธ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เสด็จอยู่หัวทรงถวายบูชาไว้ ในมรั้งมีตามเหมือนทวยบักขี้ที่บุษบก ทรง
 พระภักตร์พระมหามณีนรวิมากร มารินพระสุณซึ่งในพระจึงขึ้น
 ตรงพอท้าวพระองค์ครั้งหนึ่งแล้ว เจ้าพนักงานเชิญสังข์ทักษิณาวุธอีกองค์
 หนึ่งมาถวายก็ทรงส่งพระอีกครั้งหนึ่ง แล้วจึงทรงมีรับพระองค์หนึ่ง
 ขึ้นระดาดอกงตั้งท้าวพระองค์ แล้วจึงทรงมีรับอีกคนหนึ่ง รับพระ
 องค์ให้ไหวแล้ว เจ้าพนักงานจึงได้ถวายพระศกฏาพระมงกุฎตามฤ
 ทรงถวายพระมหามณีนรวิมากรด้วยพระหัตถ์ แล้วก็เสด็จกลับลงมา
 พระสุณซึ่งเหลือในพระจึงขึ้นทรงยืนลงในโถแก้ว พระสุณซึ่งที่คิด
 รับพระองค์นั้นแรกขึ้นนั้น ก็ขึ้นลงในโถแก้ว ครั้นเมื่อเสด็จพระราช
 ดำเนินมาถึงพระอุโบสถแล้ว ประทับที่มณฑปพระสุณชั้นมุขฐาน
 ชุกชีตามเหนือ ทรงรับพระสุณในโถลงในพระสังข์ทักษิณาวุธแล้ว
 ทรงรดพระเศียรก่อน แล้วจึงขึ้นลงในผ้าซึ่งรับพระองค์ทั้งสองผืนให้ขึ้น
 ผ่าสองผืนเป็นผ้ารับพระภักตร์ บางทีก็พระราชทานแก่ผู้ใดคนหนึ่ง ซึ่ง
 ทรงพระกรุณาจะพระราชทานที่ได้เฝ้าอยู่ในเวลานั้น ตัวข้าพเจ้าได้รับพระ
 ราชทานผืนหนึ่งก็เก็บจะเสมอทุกคราว แล้วจึงทรงรับพระสุณในพระสัง
 ษนั้น ลงในหม้อแก้วหม้อทองหม้อถม เจือน้ำอบที่อยู่ในหม้อนั้นเต็มแล้ว
 สำหรับแจกจ่ายประพรมทั่วไป แล้วจึงรับพระสุณซึ่งลงในพระสังข์ รดพระ
 ราชทานพระบรมวงษานุวงศ์ทั่วทุกองค์ ส่วนข้าราชการที่เฝ้าในเวลานั้น
 ก็ทรงรับพระสุณในพระสังข์ ลงในพระสุร่ายประพรมราชทานทั่วไป
 แล้วจึงเสด็จพระราชดำเนินไปเปลี่ยนพระวัดมีพระสัมพุทธพรวณ พระวัดมี
 นั้นมีสี่ ก็ก่อไฟต้กึ่งหนึ่ง นาคหนึ่ง แก้วขาวหนึ่ง แก้วน้ำเงินหนึ่ง

ถูกฝนใช้แก้วน้ำเงิน ถูกหนาวใช้แก้วชาบบ้างนากบ้าง ถูกร้อนใช้กำไล
ทอง มีดวงบิตเปลี่ยนลงที่กันใต้ทั้งสี่ แต่ทรงสรวุ้ยประพรมพระสัณพุท
พรวณีย์ แดพระพุทธรูปฟ้าจุฬาโลกย์ แดพระพุทธรูปเอศล้านภวโดย
แล้วจึงทรงจุรูปเทียนนมัสการต่อไป ในขณะที่เมื่อเสด็จพระราชดำเนิน
ลงมาจากเกยนั้นแล้ว เจ้าพนักงานคลังทองขึ้นประทับเครื่องแต่งพระองค์
พระมหามณเฑียรบันปฎิมากรเบื่องดัง เมื่อเสด็จแล้วพราหมณ์จุดแว่น
เวียนเทียนสามรอบ ประโคมเครื่องสังฆะของไชยพินพาทย์มโหรีทัก เปน
เสร็จการเปิดเครื่องคราวหนึ่ง อย่างนี้เสมอทุกปีมาแต่บัด

คำกึกเตือนในการทรงผนวช วันสามโกษา ภาษามาตาต้องเชิญ
พระมหาสังฆมาตย์ไว้ ที่โต๊ะข้างพระที่นั่ง แดต้องเก็บใบมคมให้พอแก่
เจ้าที่ทรงผนวช เพราะภาษามาตากรุณาจนอยู่เองแล้ว ไม่ควรจะ
ให้ ใบมคมขาดไปพอกัน เจ้าที่ทรงผนวชต้องนุ่งห่มหน้าเข้ามาทาง
พระที่นั่ง จนได้พระราชทานพระบรมราชาอนุญาตให้กลับหน้าไปข้างบายศรี
จึงกลับได้ เมื่อพราหมณ์บ่อน้ำมันพร้าแล้ว ก็ต้องกลับหน้ามาทาง
ที่เฝ้าในทันทีเหมือนกัน เวลาทรงผนวช มีสำคัญเรื่องพระเทวโณทก
เคยเกิดความเสมอ ด้วยเวลายาวมหาตเล็กไม่มีใครสังเกต ควรจะสังเกตว่า
ถ้าเจ้าที่ทรงผนวช ออกมารับเจ้านายซึ่งนำเสร็จแล้ว คงจะทรง
พระเทวโณทก การสวดมนต์ต้องเทียนเตียนตักเป็นพิฆัมมิต ๆ ไม่
ใครจะเสด็จพระราชดำเนินออก ส่วนการเสด็จพระราชดำเนินทรงจุเทียน
พรรษามิวัดพระศรีรัตนศาสดารามเป็นต้น จำจะต้องมีโคมไฟฟ้าขาด
ไม่ได้ การเสด็จพระราชดำเนินวัดบวรนิเวศ วัดราชบพิธ วัดราช
ประดิษฐ จำจะต้องเตรียมพานเทียน เหมือนอย่างที่เคยเตือนไว้

แล้วในเคื่อนหัว การเบียดเบียนพระองค์ เวลาที่เสด็จพระราช
 ดำเนินขบวนเกย มหาตมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จตามเสด็จพระราชดำเนิน
 ขึ้นไปนั่งอยู่ที่บันไดเกย เวลาจะเสด็จพระราชดำเนินกลับลงมา ต้อง
 ถ่วงน้ำหนักมาก่อน คอยอยู่ที่ปลายบันได พานท้ายนั้นคือทรงเปลี่ยน
 พระวิศิษฏ์พระสัมพุทธพรณินแล้วจึงถวาย การนอกนั้นไม่มีอันใด

พระราชพิธีเดือน ๙

ได้กล่าวมาแต่เมื่อเดือน ๗ ว่าเป้นพิธีไว้ด้วยกันในกฎมณเฑียรบาล แล
จดหมายขุนหลวงหาวัด ได้ตัดสินไว้แต่ก่อน ว่าจะยกพิธีศุภการ
มาว่าในเดือน ๙ ตามกฎมณเฑียรบาล เพราะฉะนั้นจึงได้กล่าวถึง

พิธีศุภการ

การพระราชพิธี

เป้นเสด็จพระเคราะห์ฤๅบำเพ็ญทานอย่างหนึ่ง

แต่ในจดหมายนางนพมาศไม่ได้พูดถึง ทั้งเดือน ๗ เดือน ๙ ชรอยจะ
ไม่มีพิธีศุภการในครั้งกรุงสุโขทัย เพราะเป็นต่างอารยกัน ใน

จดหมายขุนหลวงหาวัดก็มีความย่อเพียงว่า “เดือน ๗ นั้นชื่อพิธีศุภการ
คือเอาเงินนั้นขึ้นให้เทพารักษ์ แล้วจึงเสด็จพระเคราะห์ฤๅให้แก้

พราหมณ์” มีข้อความเพียงเท่านั้น จะสันนิษฐานว่าพระราชพิธีนี้เป็น

การเคยทำอยู่ป็นิจ จงไม่เห็นเป้นการแปลกประหลาดจึงไม่กล่าว

พิสดาร ฤๅจะเข้าใจว่าเป้นพิธีไม่ได้ทำ กล่าวเพียงแต่ให้ครบเดือน

ตามตำราที่มีอยู่ก็พอใช้ ได้ แต่มีข้อความทางที่ว่า ดูเหมือนเป้นอย่าง

กลาง ๆ นอกจากสองอย่างนี้ คือจะเป้นแต่ทำการเสด็จพระเคราะห์ ฤๅ

พระราชทานเงินแก่พราหมณ์ ไม่ได้ให้ออกไป “กับดูล” ตามอย่าง

ที่ว่ามาในกฎมณเฑียรบาล แลพระมเหสีไม่ได้เกี่ยวข้องในการพระราช

พิธีด้วย ถ้าเทียบอย่างกลางเช่นนี้ก็น่าจะเป้นจริงได้ ด้วยในเวลา

ซึ่งขุนหลวงหาวัดได้เห็นนั้น เป้นกรุงเก่าชั้นหลัง จะลดทอนการให้แทน

ใหญ่โตจนมาเสียแล้ว แต่ที่มาในกฎเกณฑ์บรรดาเหล่านี้เป็นการใหญ่
พระราชพิธีตั้งที่พระที่นั่งมิ่งมงคลภิเศก มีตราฐใหญ่ตั้งอยู่กลางพระโรง
กันม่านทองรอบ เสด็จโดยขบวนใหญ่ ทรงพระราชนิพนธ์พระครุ
พราหมณ์ถูกขุนนางจุลศัตมภ์เป็นคู่แข่ง พระธรรมเทศน์ ก็ทรงเทศน์
เมื่อยพระโหราพระราชครูแต่เมื่อยจุลศัตมภ์ นำแต่เป็นคู่แข่ง เดินกระบวน
ทักษิณพระมหาปราสาทถว้รอบ แล้วจึงเสด็จขึ้นพระมหาปราสาท
ประทับในม่านกัน มีเจ้าพนักงานประจำหน้าที่ คือชาววังนั่งนอกม่าน
พระครูทั้งสี่แต่สุมุหประจักษ์ คือจุลศัตมภ์ทั้งสี่นั่งในม่าน พระศรี
อรรคราชคือพระคลังคือพระขรรค์ พดเทพธิดาพัน วังถ้อยดอกหมาก
พระยมราชคือแพนไชย ขุนศรีสังขกรเป็นสังขี พระอินทโรศ
อินทเทวี พระนันทเกษมคือไชย ขุนคนตรีคือโหรทัก เสด็จขึ้นถ้ำคุด
คือประทับในตาส่งข้างขวาข้างซ้าย 'ใส่สักรพพรพัย' พระเจ้าแผ่นดิน
ทรง 'ถัม' (คือขัง) แล้ว พระธรรมเทศน์เจ้า 'ถัม' พระราช
ทานทรัพย์สินแก่พราหมณ์ แห่ถัมแล้วมีส้มโอรสการเลี้ยง ในนั้นว่า
'ขายเงินชาวทอง' แต่จะเป็นสิ่งใดก็ไม่ทราบ เห็นจะเป็นบายศรี เป็น
เสร็จการพระราชพิธี มีเนื้อความที่เก็บได้เพียงเท่านี้

พิเคราะห์การที่จัดวางตำแหน่งในการพระราชพิธีนี้ชอบกลอยู่ ดูเหมือน
หนึ่งจะมีเรื่องอะไรเป็นตัวอย่างเช่นกับพิธีครีมีพวดย ว่าพระเป็นเจ้าลง
มาเยี่ยมโลกย์ มีเทวดาฤๅท้าวโศกบาตมาถึมซึ่งข้าว่าแสงถวาย สุมุห
ประจักษ์ซึ่งถือเครื่องต่าง ๆ คงจะมีที่หมายเป็นตัวแทนเทวดาองค์ใด
องค์หนึ่งทั้งสี่ การที่ไม่มีสมุหนายกสุมุหพระกระลาโหมในที่นี้ ควรจะ
เข้าใจได้ว่าตำแหน่งทั้งสี่นี้นั่งไม่ได้ ครั้น จนถึงแผ่นดินพระบรมไตร

โถกนารถ ซึ่งย้ายวังตงมาตั้งริมหน้า ภูมิณเตียรบาด^๕เป็นแบบครึ่ง
 ดมเด็จพระรามาริบัติ^๕ศรีสุนทร ที่ ๑ ก่อนเวลาที่ตั้งตำแหน่งทั้งสอง
 จึงได้ยกจุดดคมภักดี^๕เป็นดมฺพรธาน ตามแบบเสนาทงดี แต่จะสืบ
 หาดันเหตุเรื่องเทียบของพระราช^๕จิณ จากพราหมณ์ ในทุกวันนี้ไม่ได้
 ความ แต่ถามผู้ ที่อุธ่าห์ สืบเสาะค้นในเรื่องตำนานพราหมณ์ต่าง ๆ
 ที่เขาแปลเป็นภาษาอังกฤษออกใหม่ ๆ คงจะหาเหตุผลประกอบให้^๕รู้
 เหตุของพระราช^๕พินได้ อนึ่งการทมิแหพระอรคมเหษี ถ้าชนคนเราทุกวัน
 นึง และให้ คติกระบวนหนักจะเป็นการยาก เพราะเหตุ^๕หญิงของเรา
 เด็กเครื่องแต่งตัวที่เป็นเครื่องยศเสี่ยชานานแล้ว แต่เครื่องแต่งตัวผู้หญิง
 มีปรากฏอยู่ในภูมิณเตียรบาด ดตกันเป็นชั้น คือว่าพระอรคมเหษี
 พระราชเทวีทรงราโชประโศก มีมงกุฎ เกือกทอง อภิรมสำนชั้น พระ
 ราชยานมีจำลอง พระราชเทวีพระอรคมชยา ทรงราโชประโศก ดคมงกุฎ
 ทรงพระมาตามวยทางหงษ เกือกกำหยัดักหาดม้อภิรมสองชั้น เทวียน
 มีนกรฐ ลูกเธอเอกโท ทรงพระมาตามวยดกลมเสื่อโศกฉายทอง หาดาน
 เธอเอกโทได้ศิริเพรณ่มวยดกลม เสื่อโศกแพรดารากรเลว แม่เจ้าสนอง
 พระโอรส (คือท้าวบาง) ได้สนองเกล้า เสื่อแพรพรรณ ชแม่
 (คือเจ้าจอม) หนูนิกได้^๕เกี้ยวดอกไม^๕ไหวแซม นางกำนัด
 (คือพนักงาน) นางรับนายเรือน หนูนิก^๕เกี้ยวแซม โธดนเกล้ารักแครง
 เมียนาหมั้นหัวเมืองทงดี เมืองานได้ศิริเพรณ่มุงแพรเคารพ เมียจุตดคมภัก
 เกด้าหนูนิก^๕เกี้ยวแซม^๕มุงแพรจมวด เมียนาทำพินาสามพัน หนูนิก^๕เกี้ยว
 แซม ห่มคันทองบ่า ชนหมั้นพระกำนันกัต ราชยานกัต อภิรมกัต โปก
 หุกระต่ายเสื่อขาว มุงผาเชิงวัดชัย ชื่อเครื่องประดับผมเกล้า^๕มุงห่มเกล้า^๕

ตูแปดทู่ไปทงต้น จะคนรูปแต่สี่ตัวรวดตายไม่มีใครดูทู่ เพราะกาล
 ด่วงมาถึงห้าวร้อยปีเศษแล้ว ไทยเราไม่สนใจในการที่จะเขียนรูป แลถือ
 กันว่าเป็นการต่ำส่งบ้าง เป็นที่รังเกียจว่าเขาไปทำให้ปณอินทรายก่าง ๆ
 บ้าง จึงไม่มีผู้ใดกล้าที่จะเขียนรูปผู้มณินทาคักก็ แต่เพียงราษฎรด้วย
 กันเอง ถ้าจะเขียนรูปกันให้เหมือน ก็เป็นที่สงสัยฤๅเป็นการตลกกัน
 เสียแล้ว การที่จะเขียนรูปให้เหมือนนั้น จึงไม่เป็นวิชาของคนไทยที่
 ไ้เด่าเรียน มาหลายร้อยปี จนถึงถ่ายรูปกันในชั้นหลัง คนแก่ ๆ ก็ยัง
 มีความรังเกียจมาก เพราะฉะนั้นเราจึงไม่ไ้เห็นรูปเจ้าแผ่นดินฤๅผู้มณินทา
 คักก็เก่า ๆ ซึ่งถึงว่าจะเขียนรูปไม่เหมือน แต่เครื่องแต่งตัวคงยังปรากฏ
 อยู่เช่นรูปเขียนเก่า ๆ ของฝรั่ง แต่เป็นเคราะห์ดีอย่างหนึ่ง ที่ยังพอ
 ไ้เห็นแนว ๆ ไ้บ้าง เมื่อปีชานอัฐศักราช ๑๒๒๘ พระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินทรงเกล้า เป็นเวธากำดั่งสร้างวัด
 ราชประดิษฐที่กรุงเทพฯ จึงเสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรวัดราช
 ประดิฐฐาน ที่กรุงเทพฯ ไ้ทอดพระเนตรเห็นลายเขียนที่ผนังโบสถ์ มีรูป
 ผู้หญิงสวมเครื่องประดับศีรษะต่าง ๆ ไม่เหมือนวัดเกล้านคร คำว่า
 เป็นแต่งตัวอย่างที่มีมาในภุมณเฑียรบาล ด้วยวัดราชประดิฐฐานนั้น
 คงจะต้องสร้างก่อนแผ่นดินพระไชยราชา จึงเป็นที่พระมหาจักรพรรดิ
 เมือยังเป็นพระเพ็ชรราชาออกไปทรงผนวชอยู่ในวัดนั้น เป็นวัดของ
 พระเจ้าแผ่นดินในบรมราชวงษ์เชียงราย ซึ่งสืบเนื่องมาแต่สมเด็จพระรามา
 จิยวงศ์แห่งทรงสร้าง ในขณะนั้นลายเขียนยังอยู่เกือบจะเต็มผนังทั้งแถบ
 ไ้โปรดให้กรมขุนราชสีห์ถอดถ่ายลงมา ครั้นภายหลังข้าพเจ้าไปอีก
 ครั้งหนึ่ง หลังจากขั้วรุดตงมานานมาก ลายเขียนก็ยังอยู่เกือบครึ่งผนัง

แต่ครั้นไปเมื่อปีก่อน^๕ หลังคารัฐพิงหมต^๕ ยังเหลือถายเขียนอยู่บ้าง
 พอเห็นเค้าโตกนัต^๕ แต่รูปทั้งปวงนั้น^๕ เป็นเวลาที่ผู้หญิงยังไฉฉวมวย^๕ทั้งดิน
 เกดอย่างที่เราเรียกว่าโงงชโงงชโงงช^๕ คือรวขึ้นไปเกดตามหม่อม
 เป็นห้องยาว ๆ มีเกยวฏาพวงมาโดยส่วมโดยมาก^๕ การที่ผู้หญิงเล็ก
 เครื่องแต่งตัวเหล่านี้อยู่^๕ ก็จะเป็นด้วยพระเจ้าแผ่นดินในชั้นหลัง ๆ ไม่มี
 พระอรคมเห็น^๕ ฤา^๕มีแต่เนือย ๆ ไปเช่นพระนารายณ์มหาราช^๕ ก็จัดจาง
 ไปน้ออย่างหนึ่ง^๕ เพราะคัตฉมสัน^๕เป็นฉมบักแกมประบ่า^๕ เต็มกระบวนตก
 แต่งฉมดวย^๕สัณ^๕น่าน^๕ ไม่มีที่ตอตส่วมเครื่องประดับ^๕ เครื่องแต่งตัว
 ผู้หญิงจึงได้ค่อยสูญไปสูญไป^๕ ใครจะคกแต่งเขาก้เป็นเรื่อว่า^๕ โดยการ
 เปลี่ยนแปลงไปตามขรรคมดา^๕ ซึ่งเป็นอยู่ทุกประเทศ^๕ เหมือนคัตฉมบัก^๕
 แดไฉฉมยาวในประจัน^๕นี้^๕ เครื่องประดับก็ค้ผู้หญิง^๕ ก็เป็นอันสาบสูญ
 จนไม่มีเค้าเงื่อน^๕ การที่มีแห่เสด็จในพระราชพิธีตุลาการ^๕ ก็คงจะเป็น
 อันเล็กไปในหมที่เด็กเครื่องประดับก็ค้ะนั้นเอง^๕ แต่พระราชพิธีนอกจาก
 มีแห่เสด็จ^๕ จะได้เด็กเสด็จเมื่อใดก็ไม่ได้ความชัด^๕ แต่ในกรุงรัตนโกสินทร์^๕
 นี้^๕ไม่ได้เคยมีพระราชพิธีนเดย^๕ เป็นพิธีสูญแล้ว^๕

การ พระราชพิธี พรุณ สาท

พื่นเหตุใดจึงไม่มีในกฎมณเฑียรบาล แต่ในจดหมายขุนหลวง
 หาวัดทั้งสองแห่ง ก็ไม่ทราบเลย จะว่าไม่เคยทำที่กรุงเก่าก็ว่าได้
 ด้วยในตำราของพราหมณ์ก็มอญว่าเดือน ๕ พระราชพิธีพรุณเจ้าเศร
 มหาเมฆบูชา มีวิธีซึ่งจะทำชัดเจน หนึ่งการพิธีขอฝนนี้ ก็ดเปน
 พิธีสำคัญ มีเครื่องเดือนที่จะให้เด็กไม่ได้ยู่ คือถึงว่าเจ้า
 แผ่นดินจะดำรงอยู่ในทิศพิราษรรมมิได้ป่วนแปร ซึ่งคนบางพวก
 มักพาใจ ว่าดินฟ้าอากาศ มักจะเปนไป ตามอาการของ
 เจ้าแผ่นดินประพฤติ การฝนแล้งเข้าแพงนี้ ตักก็ไม่มีใครจะเลือกเวลา
 มีเรื่องราวโบราณแต่เรื่องใหม่ ๆ หลายเรื่อง ที่ได้กล่าวถึงว่าเวลา
 ฝนแล้งเข้าแพง เจ้าแผ่นดินนั้นคั้งอยู่ในยุกิธรรม ทรงพระกรุณา
 แก้อาณาประชาราษฎร์ที่ต้องอดอยาก ทรมานพระองค์ต่าง ๆ เพื่อจะ
 ให้ฝนตก เช่นมีมาในคัมภีร์มหาวงษ์พงษาวดารลังกา พระเจ้าแผ่นดิน
 ลงประชรมอยู่ในถานพระเจดีย์ ด้วยตั้งอธิฐานว่า ถ้าฝนไม่ตกลง
 มาซึ่งถานพระเจดีย์จนพระองค์ถอยขึ้น ก็จะไม่เสด็จจุลจกขึ้นเป็นดิน ก็เปน
 ความดีส่วนของพระเจ้าแผ่นดิน ที่ปกครองแผ่นดินอยู่ในเวลาเข้าแพงนี้
 ฝนก็แล้งเข้าแพงได้ หนึ่งในประเทศที่ใกล้เคียงกรุงสยาม เช่น
 อินเดียนเดนมอญจีน ฝนแล้งเข้าแพงถึงคนตายนับด้วยพันด้วยหมื่น ก็มี
 ตัวอย่างเปนอยู่เนือง ๆ จะพาใจผู้ปกครองแผ่นดิน ว่าทำให้ฝนแล้งเข้า

แพ่งนั้นเป็นการไม่ควรเลย แต่กระนั้นคนก็ยังคิดเห็นกันอยู่โดยมากว่าเป็น
ได้ ในพระราชพงษาวดารกรุงเก่า ก็มีเข้าแพ่งหลายครั้งจะทรงพระราชพิช
นเสียเห็นจะไม่ได้ แต่บางทีจะคิดเห็นว่าเป็นพระราชพิธีจร เพราะมีโค
ฝนบริบูรณ์ ก็ยกเวนเสียไม่ทำ ตอบที่ฝนแดงจึงได้ตั้งพระราชพิช
คามที่มีเป็นแบบอย่างสืบมาจนถึงทุกวันนี้

แต่เมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยา คงจะเป็นพระราชพิธีประจำปี นางนพมาศ
ได้กล่าวถึง โดยเนื้อความละเอียด แต่พิธีที่ทำนั้น ดูต่างออกไปกว่า
ตำราพราหมณ์ของเรา เห็นจะเป็นเรื่องต่างครกันอีก พิธีตามตำรา
พราหมณ์ ทำเป็นอย่างจะขอฝนให้ตกเดี๋ยวนี้ ด้วยเอาไครยเสก
เวทมนต์เรียกบ้าง ด้วยเอาไครยถ้อพระพิรุณบ้าง แต่พิธีศรีอยุธยา
เป็นดังทำขอให้บริบูรณ์ทั่วไปแต่ต้นมือ ข้อความที่นางนพมาศกล่าว
ไว้หน้าว่า “ครั้นถึงเดือน ๘ พราหมณาจารย์ก็พร้อมกันกระทำการพระ
ราชพิธีพยุคน้ำสาคร ตั้งเกยสี่เกยที่หน้าลานเทวสถานหลวง ประดับด้วย
ฉัตรธงอันกระทำด้วยญาคูหาญาคันนาก อย่างทองดีดัดโลหะอย่าง ๆ หนึ่ง
เต็มไปด้วยเบือก ปลุกเสกศีลาคัมมัพรณต้อง คือเจ้าเจ้าเจ้าหนึ่ง
ตามอย่างนั้นได้มุดดินอันเจือด้วยโคลมัย ปลุกถ่วงอย่างหนึ่ง ปลุกมวง
พราวอย่างหนึ่ง ปลุกหญ้าแพรกหญ้าตมาอย่างหนึ่ง ตั้งไว้บนนางกระดาน
แบนปักตรงหน้าเกย ครั้นถึงวันกำหนดฤกษ์ หม่อมพราหมณ์ทั้งหลายมี
พระครูพรหมพรตพิชที่รับมหษเป็นประธาน คำน้อมเบญจางค์
บวงสรดวงตั้งเวยพระเป็นเจ้า ตั้งสัตยาธิฐานขอฝนให้ตกชุกชุม ทั่วทุก
นิคมคามเขตรอบชนชาติมา กรุงพระมหานครศรีอยุธยาราชธานีบุรีรัฐ
ให้ชุ่มชื้นชาติสัตว์อันมีพรณต่าง ๆ ซึ่งเป็นของเลี้ยงชีพประชาชนายหญิง

ลมพราหมณาจารย์ทั่วทั้งแผ่นดิน จงบริบูรณ์ด้วยเมตตากรุณา ปราศจาก
 คบงแค้น ด้วยอำนาจสัตวาทกแด่พระสยาม อนึ่งได้ทูลว่าลดาชาติ
 ทั้งหลาย มีดวงาเป็นต้น ขอจงบริบูรณ์ด้วยพืชผลให้ทันเหลือ จะ
 ได้เป็นเครื่องกระยาบวธบำบวงสรวง อนึ่งได้พรรณารุกชาติต่าง ๆ มี
 ม่วงพร้าวเป็นต้น ขอจงบริบูรณ์ ด้วยดอกดวงพวงผล จะได้เป็น
 อาหารแห่งหมู่มนุษย์ นิกธทั้งผอง ประการหนึ่งคตินชาติต่างพรรณอัน
 เขียวชอุ่มงามด้วยยอดดอใบ มีหญ้าแพรกหญ้าธมานเป็นต้น
 สำหรับเป็นภักษาหารช้างม้าโคกระบือ ขอจงออกตามชายหนอง
 คดองน้ำไหล ด้วยอำนาจสัตวาทกให้บริบูรณ์ ครั้นกล่าวคำอธิฐานแล้ว
 จึ่งพราหมณาจารย์ทั้งสี่ ผู้ทรงไว้ซึ่งพระเวทเพทางคสาคร แต่งกาย
 ด้วยผมยผมนุ่งอุทกสาฎก ถือเอารองประภูภาคัมมอดุจเมฆมัตถผน
 อันรายยันตร์พรุณสาครตามขอบข้างละสี่คู่ ซึ่งมักบูชาไว้คันละคันโดยลัก
 กัจฉารพ พระครูพรหมพรคพิชเฝ้าสังฆคานินนา หม่อมพราหมณทั้งหลาย
 ก็ให้ห้อมออกจากเทวสถานไปยังเกย ขึ้นสถิตย์ยืนอยู่บนเกย ๆ ละคน
 ต่างอ่านโองการประกาศแก้วสัตวาทก โบกธงชวชกวดแก้วบวรกรรม
 อิศรเวทขอฝนตามคำรับไตรเพทสันวารสามคาบ แล้วก็ลงจากเกย
 ขึ้นเข้าสู่พระเทวสถาน พราหมณทั้งหลายผู้พระมนต์พรุณสาคร ผลัด
 เปเล่กันขึ้นยืนบนเกย โบกธงรายเวทขอฝนวันละสองเวลา คือเข้า
 แดเย็นถ้วนเคารพสามทิวาในวันนักษัตรฤกษ์” ดงท้ายนางนพมาศ
 แสดงเวลาที่ควรได้ ไปเห็นพระราชพิธีนี้ ว่าได้ตามบิดาไปเมื่ออายุ ๗ ขวบ
 จึ่งได้จำไว้ได้ การพิธีที่คุโชไทย มีแต่พิธีพราหมณ์ การซึ่งเกิดพิธี
 ดังนี้จะยังมีในภายหลัง แต่พิธีพราหมณ์ที่ทำอยู่ในปัจจุบันนี้ เป็นคน

ละเอียดกันกับที่นางพมาศกล่าวทำพร้อมกันกับพิชังษ์ แต่แยกออกไปทำอย่างอื่นที่สมบอยเพราะอยู่ข้างจะเรือว่าหายาขาย การตกแต่งโรงพระราชพิธีแต่เทวรูป ก็คล้ายกันกับพระราชพิธีอื่น ๆ คือปลูกโรงพิธี चौ กว้าง ๕ ศอก ยาว ๑๐ ศอก สองห้องแต่เพียงรอบ แต่ในประธานไม่มุงหลังคา มุงไว้แต่ที่แต่เพียงรอบ สำหรับที่จะให้พระผู้เป็นเจ้าซึ่งตั้งในโรงพิธีนั้น ต้องอยู่กลางแจ้ง กันม่านรอบมีโศรทวาร ไม่อุดนาเทว พรหมโองการ ทั้งแปดทิศตามธรรมเนียม นำโรงพิธีในหมายว่าทิศพายัพ พระมหาราชครูว่าทิศบูรพา ห้างออกไปตามศอกปลูกเกยสูง ๔ ศอก ๕ นิ้ว กว้าง ๒ ศอก ๕ นิ้ว มีพนักสามด้าน บนใต้ขึ้นลงตรงนำเกยออกไป ชุดสระกว้าง ๓ ศอก ยาว ๓ ศอก ถัดศอกหนึ่งมีรูปเทวดาแกนากแต่ปลาเหมือนสระที่ตำนานหลวง ยกเสียแต่รูปพระสุกตตรงนำสระออกไปเป็นรูปเมฆสองรูป คือเป็นรูปบุรุษศัตรีเบียดียกายแล้วทาบไปขาว การที่จะบนนั้น ต้องตั้งกำหนด บนพร้อมกันกับพิชังษ์ มีบายศรีปากสามแห่งละสำหรับเทียนหนักเล่มละบาทแห่งละเล่ม เงินติดเทียนเป็นกำหนดแห่งละบาท เบี้ย ๓๓๐๓ เบี้ย เขาสารสี่สัตว์ ผัวขาวของหลวงจ่ายให้ช่างบนช่างเขียนนุ่งห่ม ช่างเหล่านี้ต้องรักษาศีลในวันนั้น เทวรูปที่ตั้งในการพระราชพิธี คือพระอิศวร พระนารายณ์ พระพรหมชาติ พระมหาพิชณศักร วันแรกตั้งพระราชพิธี มีกระบวนแห่ ๆ พระเป็นเจ้าออกไปตั้งโรงพิธี กระบวนแห่ก็เหมือนกันกับการพระราชพิธีจรดพระนังคัล แต่เทวรูปนั้นตั้งกลางแจ้งโรงพิธี การบูชาเวธาคำทำเหมือนพระราชพิธีอื่น ๆ แต่ไม่ได้ตั้งนพเคราะห์ การที่เป็นวิเสศสำหรับพิธีนั้น คือเวลาเข้าพระมหาราชครูพิธี ขึ้นบนเกยอ่านเวทโมกขงผู้ขาวซึ่งรายันต์พรุณศักร ยาว ๕ ศอก กว้างเท่าผืนผ้า ติดปลายไม้ตามดอก

ยาว ๓ วา โบกไปมาสามครั้งเบ็ดได้เข้า แล้วเจ้ากรรมปัดศกรมขุนหมื่น
 พรหมณ์ ไทรอาจารย์เปิดคน นั่งล้อมเตวรูปในโรงพระราชพิธีซึ่งเป็น
 กลางแจ้ง เพราะมิได้มุงหลังคานั้น ชักประจำ คากาซึ่งสำหรับชัก
 ประคานนั้น เปลี่ยนตามวันทั้ง ๗ วัน ครั้นเวลาห้าโมงเช้าหยุด
 พักตอนหนึ่ง ตอนบ่ายชักประจำไปอีกจนเวลาตะวันตก พระมหา
 ราชครูชั้น โบกธง เหมือนอย่างเวลาเช้าอีกครั้งหนึ่งแล้วเป็นเลิก ไปจน
 เวลาเที่ยงได้บูชาพิธีตามธรรมเนียม ทำเช่นนี้ทุกวัน กว่าจะเลิกการ
 พระราชพิธี การพิธีพรหมณ์ นี้ เป็นอันรวมทั้งพระราชพิธีซึ่งทำ
 อยู่ท้องสนามหลวง เมื่อพิธีข้างในเลิกเมื่อใด ก็หยุดเลิกด้วย
 มีกระบวนแห่พระเป็นเจ้ากลับ ในร่างรับสั่งเกล้าว่า เหนียวเย็นทักษิณ
 พระราชวงศ์ถวายไชยเจ้าแผ่นดินแล้วจึงได้กลับเทวสถาน แต่ได้ถาม
 พระมหाराชครูว่า ภายหลังนี้ไม่ได้มา ด้วยไม่มีผู้ใดสั่งใคร คงจะเป็น
 รวมเลิกไปเหมือนอย่างแห่พระประพาศ ในการพระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์
 ประโยชน์ที่พรหมณ์ ได้ คือผู้ซึ่งชักประจำได้ลาชาวนางุ่มคนละ
 ลำรับ ได้เงินทักษิณบูชา ๖ บาท หม้อกุ่มกับหม้อตะเพอง ผาขาว
 หม้อมะพร้าวเข้า ตามอย่างพิธีอื่น ๆ การพิธีพรหมณ์คือพิธี
 พรหมณ์เทียบกัน ครั้งกรุงสุโขทัยแต่ในประจวบนี้ ไม่เหมือนกันเช่นนี้
 ส่วนการพระราชพิธีซึ่ง เห็นความได้ชัดว่าคงเกิดภายหลังพิธี
 พรหมณ์ แต่เอาอย่างพรหมณ์นั่นเอง ด้วยในประเทศอินเดีย
 ซึ่งเป็นประเทศที่เกิดพระพุทธเจ้าต้นนั้น เป็นประเทศที่มีฝนตกชุก
 ไม่ทั่วถึง แลเกิดวิฤตติการต่าง ๆ จนถึงคนต้องอดอาหารคายบ่อย ๆ
 จนถึงในประจวบนี้ก็ยังเป็นอยู่เนื่อง ๆ พรหมณ์ ซึ่งเป็นผู้มีคาม

ว่าเป็นที่นับถือของคนในประเทศนั้น จึงได้คิดวิธีที่จะบูชาเส้นไหมของ
 ร่องต่อพระเพนเจ้า ซึ่งเขานับถือว่าเป็นผู้สร้างแต่เพนผู้ให้โทษ
 ให้ขุนแก้วมนุษย์ทั้งปวง แต่วิธีที่ทานนั้นก็คงจะไม่เหมือนกันทั่วไป ตาม
 อริยาไศรยของผู้ซึ่งแรกเกิดขึ้น ด้วยเหตุว่าไม่สามารถที่จะถามพระ
 เพนเจ้าว่าจะชอบอย่างไรได้ จึงต้องคิดทำตามใจที่ตนเห็นว่าดีตลอดมา
 เมื่อสืบข้อเท็จจริงได้ดังนี้จึงปรากฏว่า คำรำนั่นก็จะเป็นแบบอย่างต่อมา
 ก็ตาม ที่ตั้งพิธีเล่นพร้อมกันสามแห่งสี่แห่งในที่ไกล ๆ กัน แต่ความคิด
 เห็นที่จะทำเช่นนั้น ต่างกันไปทั้งสามแห่งสี่แห่ง เมื่อฝนตกลงมา
 ก็ตกทั้งสามแห่งสี่แห่ง พิธีนั้นก็ถึงทั้งสามแห่งสี่แห่ง พิธีที่ทำจึงได้แยก
 เป็นสามอย่างได้อย่าง แต่ถึงพิธีนั้นจะจัดสักกี่ครั้งก็ ไม่
 สักกี่ครั้งก็ถูกครั้งก็ เมื่อผู้ใดตั้งขันที่ใด ก็คงเป็นที่ชอบใจของ
 ผู้ซึ่งมีความนับถืออย่างเดียวกัน ด้วยจะได้จริงมีได้จริงก็เป็นความ
 ประสงค์อันดี เหมือนอย่างคนสองคน คนหนึ่งมาพบเราเขาให้พร
 เรากรูยว่าคำที่คน ๆ นั้นให้พรไม่เป็นการแน่นอนที่จะได้จริงเช่นนั้น แต่
 เรายังชอบใจถ้อยคำของคน ๆ นั้น เพราะมีความปรารถนาดีต่อเรา
 ฝ่ายคนอื่นอีกคนหนึ่งมาถึงมาแข่งให้เรา เรากรูยว่าคำแข่งของคนผู้นั้นจะ
 ไม่เป็นจริงตามปาก แต่เป็นการแสดงหน้าใจร้ายต่อเรา เราก็ไม่ชอบ
 ใจจะฟังถ้อยคำผู้นั้น เพราะเหตุนี้ พิธีเล่นทำเหมือนหนึ่งให้พรให้ฝน
 ตกบริบูรณ์ จะได้จริงฤกษ์ได้จริงก็ไม่มีผู้ใดโกรธแค้น เข้าเป็นการ
 เกาถูที่กัน คือความปรารถนาที่จะอยากได้น้ำฝนนั้นแรงกล้าอยู่ด้วยกัน
 ทั่วหน้าแล้ว จึงเป็นที่ชอบใจเกิดมีพิธีขอฝนต่าง ๆ ขึ้น แต่ยังไม่
 รู้ตามสัญญาจนถึงบัดนี้

ครั้นเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จมาเกิดขึ้น เมื่อว่าโดยอย่างอุกฤษฐ์แล้ว
 พระพุทธเจ้าก็หาได้เกี่ยวข้องในการดินฟ้าอากาศอย่างหนึ่งอย่างใดไม่ แต่
 ยังมีเหตุการณ์ที่กล่าวถึง ว่าพระพุทธเจ้าได้เกี่ยวข้องในการธุระเรื่อง
 หนึ่งบ้าง แต่ก็เป็นผู้ซึ่งเลือกพออย่างอุกฤษฐ์แล้ว ก็จะต้องกล่าวถึงกัน
 ข้อความที่กล่าวถึงนี้เสีย ว่ามากเกินไป ความนั้นก็อยู่ข้างจะเป็นจริง
 แต่ก็จะกล่าวอะตุมอะห่วย ให้พอไม่เคร่งครัดนัก ก็จะต้องว่า พระ
 พุทธเจ้าถึงได้ติดต่อกับทั้งวาศนาชาติจากพระสันตानแล้ว แต่พระองค์
 ยังประกอบไปด้วยพระมหากุณอันยิ่งใหญ่ เมื่อได้เห็นมนุษย์แ
 ดัศว์ทั้งปวง ต้องมีทุกข์อันใหญ่หลวงด้วยทุกข์ภายในเช่นนั้น ก็คง
 จะเป็นเหตุให้เกิดพระมหากุณขึ้นในพระหฤไทยได้เป็นแท้ แต่การ
 ที่พระองค์ได้ทรงกระทำตามที่ได้กล่าวมาในเรื่องพระคันธารราชวร จะได้
 คงพระหฤไทยทำจริงฤาไมได้ คงพระหฤไทยทำจริง แต่ไปประกอบกาล
 ที่ฝนจะตกตงมากที่สุด จนทั้งปวงในเวदानั้น ย่อมได้ ยินญาเชื่อถ้อยการ
 ของฝนได้อยู่ทั่วกัน เมื่อได้เห็นมหัศจรรย์เช่นนั้น ก็คงต้องเข้าใจว่าเป็น
 ด้วยพุทธานุภาพ ก็ถาเวื่อนิทานอนัน จะเป็นของมีผู้ คิดอ่านตกแต่งขึ้น
 ภายหลังแท้ ที่เดียว ไม่มีความเจือปนเหตุผลอันใดซึ่งเนื่องมาจากอะคิ
 พระพุทธเจ้าเลย ก็คงเป็นความศรัทธาอันดี ของผู้ ซึ่งนับถือพระพุทธ
 เจ้าเสด็จเหมือนอย่างผู้ ที่มาถึงแล้วให้พร เพราะฉะนั้นการบูชาพิธีขอฝน
 ของผู้ ซึ่งนับถือพระพุทธเจ้า จึงยังมียั่งยืนสืบมาจนถึงบัดนี้
 เรื่องราวซึ่งกล่าวถึง ว่าพระพุทธเจ้าได้บันดาลให้ฝนตกใหญ่ครั้ง
 หนึ่งอย่างไร ได้กล่าวมาแล้วในประกาศพระราชพิธีพืชมงคล เพราะ
 ฉะนั้นจึงยกเสียไม่กล่าวซ้ำในที่นี้อีก แต่เพราะเหตุที่มีนิทานกล่าวถึง

แต่ชื่อเสียงเด่นนอกความแปลกเพี้ยนกันไปบ้าง จะเล่าตามที่มาในคัมภีร์
 พระอรรถกถาก่อน ในคัมภีร์นั้นออกชื่อว่าพระสุภกเถร เริ่มเรื่องว่า
 พระเถระเจ้าองค์นี้ ได้ไปราธนาฐานันดรอันหนึ่ง ฌนบาทมุลพระปทุมุตตร
 สัมมาสัมพุทธเจ้า แล้วบำเพ็ญกุศลให้เป็นอุปนิสัยแห่งพระอรหัต เป็น
 ลำดับมา จนถึงมาเกิดในตระกูลสุมนเศรษฐี มีนามว่าสุภก ครั้นใน
 พุทธกาลนี้ ได้บรรพชาอุปสมบทในวันเมื่ออนาถปิณฑิกคบตี ผลของ
 พระเชตวัน เจริญสมณธรรมบรรลุประอรหัต พระมัทรงพระภากย์ได้ยก
 ย่อง ว่าเลิศกว่าภิกษุบริบูรณ์ บันดาลซึ่งเป็นอรณวิหารี ครั้นเมื่อได้
 บรรลุประอรหัตแล้วเที่ยวมาโดยลำดับ ถึงพระนครราชคฤห์ พระเจ้า
 พิมพิสารทรงทราบ ก็เล็งดูมายังสำนักพระมหาเถรครดับปฏิญาณว่าจะ
 ทำที่อยู่ถวาย แต่เพราะราชกรณมากก็หาได้ทำถวายตามคำปฏิญาณไม่
 พระเถระเจ้าไม่มีเสนาสน์ ก็อยู่รมในที่แจ้ง ในเวदानั้นเป็นฤตฺสน์ที่ควร
 จะตก ก็บังคาลไม่ตก มนุษย์ทั้งหลายคิดหวาดหวั่น ที่ฝนไม่ตกตาม
 ฤตฺกาล จึงพร้อมกันเข้าไปกราบทูลพระมหากษัตริย์ พระเจ้าพิมพิสาร
 ทรงพระดำริห์หาต้นเหตุ ว่าซึ่งฝนไม่ตกนั้นจะเป็นด้วยเหตุใด จึงทรง
 อนุমানว่าเห็นจะเป็นเหตุด้วยพระเถระเจ้าพักอยู่กลางแจ้ง จึงรับสั่งให้ทำ
 กุฏิมุงแฉ่งด้วยใบไม้ถวาย ครั้นเมื่อพระเถระเจ้าเข้าไปในกุฏิแล้วนั่งใน
 ที่ลาดด้วยหญ้า ฝนก็ตกเล็กน้อยยังหาเต็มตามที่ไม่ว่าง พระเถระเจ้าก็คิดจะ
 กำจัดใบไม้ ก็ฝนไม่ตกไม่งามนั้น จึงได้กล่าวคาถา แสดงว่าคนพิน
 อันตรายแล้ว ให้เทพยดาทราบ ว่าขอวิธวาหุทั้งหลายจงยังฝนให้ตก
 ในที่ที่บังเกิด อันตรายภายนอกไม่มีแก่เราแล้ว เพราะกุฏิของเรามุง
 ดีแล้ว ควรเป็นฐานที่ตั้งแห่งความสุขสำราญ และมีบานประตูหน้าต่างอัน

ชีวิตนี้ทมิฬมืดของลม ขอเทพยเจ้าจงยังฝนให้ตกตามปรารถนาเถิด
 หนึ่งอันทรายภายในก็ไม่มีแก่เรา เพราะจิตรของเรานั้นด้วยสมาธิ
 พ้นพิศจากกิเลสแล้ว ในบัดนี้เราปรารถนาเริ่มความเพียร เพื่อทิว
 ธรรม์ชีวहारอยู่ณขณะอิริยาบถ ขอเทพยเจ้าจงยังฝนให้ตกทั่ว
 ทั้งปวงเถิด ครั้นกล่าวพระคาถาอันจบลงแล้ว ในทันใดนั้นมหาเมฆ
 ๕๕ ฝนตกทั่วทิศ ด้วยอานุภาพพระสุฤติ ควรเป็นอัศจรรย์ ใจความ
 ในพระธรรมกถา ได้กล่าวเรื่องราวมาดังนี้

ถ้าจะคิดตามเรื่องราวที่กล่าวนี้ กับการที่ทำในพระราชนิพนธ์ ดูไม่
 ต้องกัน คือบนรูปพระสุฤติเถร นั้นเห็นหน้าตาดูอากาศตั้งไว้ ที่ปากสระ
 ถ้ำฝนไม่ตกเพราะพระมหาเถรอยู่กลางแจ้ง ไปบนรูปพระมหาเถรไว้
 กลางแจ้ง ก็น่าที่จะเป็นเหตุให้ฝนไม่ตก ดูเหมือนว่าจะต้องทำโรง
 ๕๖ รมคลุมรูปพระมหาเถรนั้นให้ มืดสนิท แล้วจึงส่งคาถาซึ่งพระมหาเถร
 กล่าวแก่เทพยดา อากาโรที่กล่าวด้วยคำที่กล่าวจึงจะตรงกัน

การที่บนรูปพระมหาเถรนั่งกลางแจ้งนั้น เห็นจะมาจากเหตุที่
 ๕๗ ซึ่งแต่งเป็นภาษามคธ แต่มิว่านักปราชญ์มากได้กล่าว ว่าเป็นหนังสือ
 แต่งขึ้นภายหลังแท้ เนื้อความในนิทานนี้ ซึ่งเรียกว่าสุฤติสูตร
 ๕๘ ว่าครั้งหนึ่งพระพุทธเจ้าพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์บริวารประมาณ ๕๐๐ เล็ด
 จาริกไปในมคธชนบท ถึงยังคูดวนนิคมประทับอยู่ในที่นั้น ในขณะ
 ๕๙ นั้นเกิดฝนแล้งเข้าแพง พระองค์จึงตรัสแก่พระสุฤติเถร ว่าสุฤติไปสิ
 ๖๐ ทำนจนหาไครยความกรุณาแก่โลกย์ นิ่งนั้นก็เข้าหาไปกนิณธมาบัติ
 แล้วให้ฝนตกลงมา ให้ประโยชน์ความดีสำเร็จแก่เทพยดาแถมมนุษย์
 ๖๑ พระสุฤติเถรรับพุทธพจน์แล้วออกไปนั่งณกลางแจ้ง เข้าหาไปกนิณธมาบัติ

แล้วแต่ขึ้นไปบนอากาศแปลงอุทานว่าจาอิฐฐานขอฝน เมื่อเทวดาได้ฟัง
 คำอิฐฐานก็ชอบใจ อุโมทนาในถ้อยคำพระมหาเถร แต่คิดว่า
 ที่พระมหาเถรกล่าวนั้นยืดยาว จะว่าเป็นคำอุทานตลอดไปก็ไม่ได้ จะว่า
 จบลงเพียงใดก็ไม่ได้ รวบรวมใจความนั้นขอให้เทวดารับฟัง อ้าง
 คุณพระรัตนไตรยบ้างขอให้ฝนตก แต่ท่านผู้รู้ ๆ ท่านกริ้วกราดกัน
 เสียว่าเถอะเถอะนัก จึงไม่ยอมให้ลงในหนังสือนี้ ข้าพเจ้าจึงไม่ได้
 ลงคำแปลคานานี้มาโดยละเอียด ซึ่งกล่าวถึงนี้เพื่อให้ได้ความสันนิษฐาน
 ว่าการซึ่งมีรูปพระสุกตหนึ่งแห่งหนายู่กลางแจ้ง ในการพระราชพิธี
 พรุนสำตริ้น มาตามทางนิทานที่เรียกว่าสุกตสูตร เปนลักษณะเกิดขึ้น
 แก่ผู้ ที่เชื่อถือหนังสือสุกตสูตร จึงได้มีคติอยู่ในการพระราชพิธี แต่
 ส่วนคาถาซึ่งสวดสำหรับพระราชพิธีนั้น ไม่ได้สวดตามเรื่องสุกตสูตร
 ไปสวดตามเรื่องที่มาในพระธรรมกถา คำที่สวดกับรูปที่ปั้นไว้นั้น
 ไม่ตรงกัน ถือเสียว่าเป็นคนละกัทธิ ถึงกัทธิสุกตสูตรจะเหลวแหลก
 ประการใด ก็นับเอาเป็นเหมือนคนมาไหวพริบ ให้ได้เงินหม้อทองหม้อ
 ก็ไม่ควรที่จะไปเชื่อให้พวคนั้นว่าข้าไม่เอา ฤๅเหลวไหลประการใด
 ตกตงเป็นเรื่องที่มความปรารถนาดีแล้ว เปนใช่ ไตเช่นกล่าวมาข้างคั่นนั้น

ยังมี พระพุทธรูป อีก อย่างหนึ่ง เป็นของมาแต่เมืองมอญ พระมอญ
พอใจ เอา มา ถวาย ตั้งแต่ ใน รัชกาลที่ ๔ มา จนถึง ใน รัชกาลปัจจุบันนี้ มี
มาก หลาย องค์ เป็นรูป พระเถระ นั่ง ก้ม ๆ หน้า มีใบบัว คลุม อยู่ บน ศีรษะ
และมี เข็ม ตุ่ม บัก ตาม หัวไหล่ ตาม เข้า หลาย แห่ง ฐาน รอง นั้น เป็น ดอก บัว
คว่ำ ดอก หนึ่ง หาย ดอก หนึ่ง ได้ ฐาน มี รูป ดอก บัว ใบ บัว เต่า ปลา ปู
บัน นูน ๆ ขึ้น มา เป็น พระ ทำ ด้วย แก่น พระศรีมหาโพธิ์ ลง รัก ปิด ทอง เบา ๆ
ว่า เป็น พระ สำหรับ ขอม เสน มี เรื่อง รว นิตาน ไต ยิน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้า อยู่หัว ทรงเล่า อยู่แต่ ข้าพเจ้า จำ ไม่ ได้ ใน เรื่อง นั้น ก็ คล้าย ๆ พระ
สุกตะ ฤๅ สุกตะเถระ นี้เอง ได้ สอบ ถาม พระสุเมธอาจารย์ แจ้ง ว่า เป็น รูป
พระสุกตะ ที่ ขอม นั้นเอง เข็ม ตุ่ม ที่ บัก อยู่ ตาม พระองค์ ซึ่ง ท่าน เรียก ว่า
หมุด ว่า เป็น ช่อง ที่ บรรจุ พระบรมธาตุ พัง ตู ที่ กล่าว นั้น ก็ เล่า ทำ เรื่อง
สุกตะ อย่างไทย ๆ ไม่ แปลก อะไร

แต่ ได้ สอบ ถาม พระ คุณ วงษ์แจ้ง ความ ไป คน ละ เรื่อง อ้าง ผู้บอกเล่า มี
เรื่อง รว ยืด ยาว ว่า เมื่อ ท่าน ออกไป แม้ ลการ พระบรมธาตุ ที่ เมือง รว กุน
กลับ มา ถึง วัด กะนอมซอน พัก อยู่ สอง คืน ภิภษพม่า รูป หนึ่ง ซึ่ง อยู่ ใน
วัด นั้น นำ พระเช่น นี้ มา ให้ องค์ หนึ่ง พระ นันทะยะสัทธิงวิหาริก ของ ท่าน
ได้ ถาม ว่า พระ เช่น นี้ เรียก พระ อะไร พระ พม่า นั้น บอก ว่า เรียก พระ
ทักชินสาชา ได้ มา จาก เมือง อังวะ ผู้ถาม จึง ถาม ว่า เหตุใด จึง มี หมวก
สวม อยู่ บน ศีรษะ พระ พม่า อธิบาย ว่า พระ อุปคุตตะเถระ องค์ นี้ อยู่ใน
ปราสาท แก้ว ได้นำ เดิน ไป ใน กลาง ฝน เหมือน อย่าง มี ร่ม กัน ไม่ เปียก กาย
บาง ที่ เห็น นั่ง บน น้ำ ลอย ขึ้น ล่อง แสง แดก ไม่ ต้อง กาย มี คำ กล่าว กัน ว่า

ชาว เมือง รามกัน ผู้หนึ่ง ได้ตั้ง บาตร พระอุปลุต แล้ว ได้ เปน เศรษฐี
 ชาว เมือง รามกัน ทั้งปวง จึง พา กัน หุง เข้า แต่ยังไม่ สว่าง คอย ตักบาตร พระ
 อุปลุต จน ทุก วัน นี้ ก็ ยังมี ความ นับถือ พระอุปลุต เช่น นี้ แพร่ หลาย มาก ขึ้น
 แต่ไม่ มี ผู้ใด ได้ โอกาส ตักบาตร พระอุปลุต จึง ได้ กล่าว ว่า ถึง ว่าไม่ ตัก
 บาตร แต่ เพียง ได้ ทำ ลักการบูชา ก็ จะ มี ผลา นิสงส์ เหมือน กัน จึง ได้ พา
 กัน สร้าง รูป พระ อุปลุต ขึ้น ทำ ลักการบูชา ซึ่ง ทำ เปน ใบ ม้วน ลม อยู่บน พระ
 เคียร นั้น สมมุติ ว่า เปน เจา ที่ กัน น้ำฝน แล แดด รูป เหมือน ใบ ม้วน พวก
 เมือง อังวะ ทราบ เรื่อง จึง เลื่อน ไป ทำ แพร่ หลาย มาก ขึ้น

นับหนึ่ง ว่า พระเจ้า อังวะองค์หนึ่ง ประสงค์ จะ ใ้ สร้าง พระพุทธรูป
 ด้วย ถึง พระศรี มหาโพธิ แต่ มี ความ สงสัย อยู่ว่า จะ ควร ฤๅไม่ จึง ใ้
 ประชุม พระเถรานุเถระ ปฤกษา พระเถระ ทั้งปวง เห็น พร้อม กัน ว่า เปน การ
 ควร จึง ได้ แต่ง บรรณาการ ใ้ อำมาตย์ ๘ คน กับไพร่ ๓๖๐ ใ้ ไป
 เชิญ ถึง พระศรี มหาโพธิ ที่ ว่า นี้ ดุ ที่ เหมือน จะ ไป อินทรีย์ ก็ พา กัน ไป ตาม
 ชูญ เสีย เปน อัน มาก เหลือ มา ๑๖ คน ไม่ได้ พระศรีมหาโพธิ มา จึง
 ใ้ ไป เชิญ ถึง เมือง ขวา พระศรีมหาโพธิ ที่ เมือง ดังกล่าว มา แล้ว ใ้ สรวัง
 เปน พระพุทธรูป นำ ตัก กว้าง คอก หนึ่ง เศษ เหลือ นั้น ใ้ สร้าง พระสาวก พระ
 พุทธรูป ที่มี ปลา ปู ลอก บัว อยู่ ใ้ ฐาน นั้น สำหรับ สังเกต ว่า เปน รูป พระอุปลุต
 พระพุทธรูป เดิม นั้น สร้าง ด้วย ทักขิณสาชา ของ พระศรีมหาโพธิ จริง แต่
 ภายหลัง มา มี ผู้สร้าง มาก ขึ้น ก็ ใช้ กิ่ง ไม้ อื่น บ้าง ข้อ ความ ที่ กล่าว มา นี้
 ทาน ทราบ จาก พระพม่า รูป นั้น บ้าง ที่ ผู้ใหญ่ เล่า มา แต่ เลื่อม บ้าง ดังนี้

ทั้ง ดู เรื่อง ที่ เล่า ก็ เปน เดียด ๆ ไป กับ เรื่อง เลิกละ อย่างไร จะ ถูก ก็ ตักสิน
 ไม่ได้ แม้ แต่ พระเช่น นี้ ใช้ ตั้ง ใน การ พระราชพิธี หลาย องค์ ยัง รูป

พระมหาเถร อีก องค์ หนึ่ง ที่ แชน เปน ลาย ยาว เรียก ว่า พระมหาเถร แชนลาย
ก็ เปน พระ ตั้ง ชื่อ ฝน อีก มี เรื่อง รว เล่า เปน กลิต ๗ อย่าง เตียว กัน กับ
พระ ที่ คลุม ใบ บัว ข้าพเจ้า ก็ จำ ไม่ได้ เสีย อีก จะ ถาม ผู้ ไต่ ก็ ยิง นึก หน้า
ไม่ ออก ว่า ผู้ ไต่ จะ จำ เรื่อง รว ได้ แต่ พระองค์ นี้ อยู่ ที่ หอ พระคัมภีร์ ราชวร
ต้อง สนาม หลวง เปน พระหล่อ ด้วย ทองสัมฤทธิ์ รมดำ ไม่ได้ บัด ทอง

การ ซึ่งมี พระพุทธรูป ๑๖ รูป พระเถระ สำหรับ ขอ ฝน ต่าง ๆ นี้ ก็
คง จะ เกิด ขึ้น ด้วย มี เหตุ สืบ ช้อง เหมาะ ครั่ง หนึ่ง เช่น เล่า ว่า พระพุทธเจ้า
จะ เสก จีระ สงฆ์ น้ำ ใน สระ โบก ขรณี เปน เวลา ฝน แล้ง น้ำแห้ง ขอด ฝน
ฝน ตก ลง มา มาก ใน เวลา นั้น ก็ นับ ว่า เปน ด้วย พุทธานุภาพ ฉะนั้น พระเถระ
ทั้งหลาย เหล่านี้ บางที จะ ไป มี การ อธิษฐาน ฝน ฝน ตก ก็ เสีย
นับถือ ว่า พระมหาเถร องค์ นั้น มี อานุภาพ อาจ จะ บันดาล ให้ ฝน ตก เหมือน
กัน กับ พวก ที่ ถือ ศาสนา โรมัน กาทอลิก นับถือ แปดริอมนเซนต์ ที่ พวก หมอ ๆ มี ศ
ษันนารี แปล กัน ว่า นัก บุญ คือ เปน ลูก ศิษย์ พระเยซูส ธิบ ของ คน เปน ต้น
ท่าน พวก เหล่า นั้น ก็ เปน เจ้า ของ ต่าง ๆ กัน การ ที่ พวก โรมัน กาทอลิก ถือ
เช่น นี้ ก็ เปน ชน ไหล มา ตาม ลัทธิกรีก ที่ ถือ ว่า มี เทวดา สำหรับ การ สิ่ง นั้น
สิ่ง นี้ เรา ที่ เปน ผู้ ถือ พุทธศาสนา เล่า ก็ โดย ถือ ลัทธิพราหมณ์ ว่า มี เทวดา
สำหรับ สิ่ง นั้น สิ่ง นี้ ถึง การ ที่ นับถือ เทวดา ยัง ไม่ ขาด ก็ อ่อน ลง ไป เสีย
มาก แล้ว นับถือ พระพุทธศาสนา มากกว่า แต่ พระพุทธศาสนา ไม่ แก่ ความ
อยาก ความ ทยาน สด ๆ ได้ ตั้งใจ ก็ ต้อง แล้ หา พระพุทธเจ้า มั่ง พระเถระ บ้าง
มา บูชา เสด็จ รวง แทน ฤๅ ให้ ช่วย แร่ง เทวดา ด้วย ถือ ว่า มี อานุภาพ มากกว่า
เทวดา เรื่อง พระเถระ ขอ ฝน ทั้ง ปวง นั้น คง เปน มา ด้วย เหตุ อัน นี้ อย่าง หนึ่ง
ยังมี อีก อย่าง หนึ่ง ก็ เปน แต่ ความ คิด ของ ผู้ ไต่ ผู้ หนึ่ง คิด ขึ้น เช่น พระบาท

สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างพระทรมาน มิจฉาทิฐี เป็นพระนั่งอยู่ใ
 ครอบแก้ว มีพลอยู่ตรงหน้า เรือกำนัน มาแตก จม อยู่ตรงนั้น ก็เกิด ขึ้น
 ด้วย เรือง เซอเยมส์บุรุก เข้า มา เรือ คิด ที่ สันดอน ประสงค์ จะ นำเพ็ญ พระราช
 กุศล เหมือน อย่าง เปน การ สมโภช พระพุทธศาสนา ที่ พวก มิจฉาทิฐี ไม่ มา
 ย้าย ได้ ก็สร้าง ขึ้น ยังมี ที่ เปน คู่กัน คือ ทรมาน เข้า พระพุทธเจ้า นั่ง อยู่บน
 ฐานใน ครอบแก้ว ตรงหน้า ออก มาเป็น ท้องนา มี เข้า กำลัง เปน รวง ตาม ครอบ
 แก้ว ก็ เขียน เปน รูป ห้าคน ขยับนกล แล ฟุ้ง นก ที่บิน พระพุทธรูป ครอบแก้ว
 ที่ เรียกว่า ทรมาน เข้า นี้ ก็ ใช้ ตั้งในการ พระราช พิธี แรก นา

เพราะ ฉะนั้น พระพุทธรูป ก็ ที่ รูป พระเถระ ก็ ที่ ใช้ ในการ ขอฝน นี้
 บางที ก็ จะ เปน นึก ขึ้นใหม่โดยไม่มี เหตุ มี มูล เปน แต่ ประสงค์ จะ ขอ อานุภาพ
 ให้ มา รบ ความ ยาก กระวน กระวาย เช่น นี้ ก็ จะ เปน ไป ได้

พระพุทธรูป อย่าง พระ คันธาร ราชวร ที่ ใช้ ตั้ง ในการ พระราช พิธี นี้
 ก็มี อาการ แล สัน ฐาน ต่าง กัน คือ พระพุทธรูป คันธาร ราชวร พระ องค์ ใหญ่
 ซึ่ง อยู่ ในวัด พระศรีรัตนศาสดาราม นั้น เปน ของ พระบาท สมเด็จพระ จอม
 ยอด พ้าจุฬาโลกย์ ทรง สร้าง ขึ้น ตาม ใน ประกาศ ที่ พระ บาท สมเด็จพระ จอม
 เกล้าเจ้า อยู่หัว ทรง ไว้ ว่า สำเร็จ ฌนี เถาะ เบญจศก จุล ศักราช ๑๑๔๕ เติม
 ลง รัก บัด ทอง แต่ ภายหลัง มา ใน แผ่น ดิน พระ บาท สมเด็จพระ จอม เกล้า
 เจ้า อยู่หัว ทรง กำ ไหล่ ทอง ขึ้น ใหม่ แล คิด เพ็ชร เม็ด ใหญ่ เปน พระอุณาโลม
 พระพุทธรูป พระ องค์ นี้ เปน พระ นั่ง ผ้า ทรง เปน อย่าง ที่ พาด สัก ขาววิ ตาม
 ธรรมเนียม ดวง พระภักตร์ แล ทรวด ทรง สัน ฐาน เปน อย่าง พระโยธาม
 พระ รัศมี กลม เปน รูป ดอกบัว ทุม เกดียง ๆ ด้วย พระ บาท สมเด็จพระ พุทธยอด
 พ้าจุฬาโลกย์ ได้ ทอด พระเนตร เห็น พระโยธาม จึง ให้ ข้างถ่าย อย่าง หล่อ

ให้เหมือน พระพุทธรูป ตัว อย่าง แต่ใน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรง พระราชดำริห์ตาม เรื่อง พระ คันธาร ราษฎร์ ใน ท้อง เรื่อง นั้น เวลา ที่พระ
พุทธเจ้า จะ เสด็จ ลง สรง ในสระ โบกขรณีนัน ว่า เสด็จ ยืน อยู่ ที่ ปาก สระ จึง
โปรด ให้ หล่อ องค์ ย่อม อีก องค์ หนึ่ง ทรง ผ้าอุทก สาฎก ทั่ว ขาย คลุม พระพา
หา ข้าง หนึ่ง เสด็จ ยืน อยู่ บน บัว กลุ่ม ที่ ฐาน มี คัน อัด จันท ลง ไป สาม คัน
ให้ เปน ที่ หมาย ว่า เปน คัน อัด จันท ลง ใน สระ พระพุทธรูป คันธารราษฎร์
จึง มี อาการ เปน สอง อย่าง แต่ ก็ ใช้ ใน การ พระ ราชพิธี ทั้ง สอง องค์ ยัง
พระ คันธาร ราษฎร์ จัน ก็ ยก พระหัตถ์ คล้าย กัน กับ พระ คันธารราษฎร์ สอง องค์
แต่ ดวง พระภักตร์ เปน อย่าง จัน มี แต่ พระ เมาลี ไม่มี พระ รัศมี ผ้า ที่ ทรง จะ
ว่า เปน จีวร ก็ ใช้ เปน ผ้า อุทก สาฎก ก็ ใช้ ใช้ คลุม สอง พระ พาหา แหวก
ที่ พระ อนุชา กว้าง ทำนอง เปน เลื่อ หลวง ฉนวน อย่าง เช่น พระ จัน ทั้ง ปวง พระ
หัตถ์ ที่ ยก นั้น น่า สงสัย ว่า บาง ที่ จะ เปน ใช้ บท อย่าง ทำ กง เต็ก แต่
ไม่ ถึง กรีด นิ้ว ออก ทำ เปน กวัก ตรง ๆ แต่ รูปร่าง หมดจด สงาม ที่ พระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้า เจ้า อยู่ หัว ทรง นับ ถือ โปรด ปราน มาก โปรด ให้
ทำ จอก นำนนค์ วาง ใน พระหัตถ์ ซ้าย ซ้อน สำหรับ ตัก นำนนค์ ลง ยันต์ สอด
ใน ท่วง นิ้ว พระ หัตถ์ ซวา มี จง กล คิด เทียน ทอง อยู่ ที่ ฐาน ตรง พระ ภักตร์
แล้ว โปรด ให้ กำ ไหล่ ทอง ทั้ง พระ องค์ แล เครื่อง ประดับ สำหรับ ตั้ง พระ ราช
พิธี พิษ มงคล แล พรุณสาคร เปน พระ คันธาร ราษฎร์ อีก อย่าง หนึ่ง ครั้น มา
ถึง ใน รัชกาล ประจุ บันนี้ พระ ที่ เหลือ จาก ทรง พระ ราชอุทิศ ถวาย พระ เจ้า
แผ่นดิน แต่ ก่อน มี อยู่ สอง ปาง คือ พระ รอง ทนาว แล พระ คันธาร ราษฎร์
จึง ได้ เลือ ก พระ คันธาร ราษฎร์ เปน พระ ชนม์ พรพชา ตาม ที่ ได้ กล่าว ไว้ ใน
พิธี เดือน ห้า แล้ว นั้น แต่ พระ อาการ ของ พระ พุทธรูป นั้น ยัง เปน ขั้ว นิธิ

ษัย์ อยู่ด้วย มี คำเล่า มาว่า เมื่อ จะจากถูก พระ พุทธรูป ปาง ต่าง ๆ ทรง พระ
 ราชอุทิศ ถวาย พระเจ้า แผ่นดิน กรุงเก่า นั้น ทรง กระ พระ ปาง นั้น จะจากถวาย
 องค์ นั้น ได้ มี พระ กระ แล ประกาศ ว่า ชัน หลัง ๆ ลงมา ไห่ ยืน ไห่ เดิน บ้าง
 ก็ ได้ เอา พระ พุทธรูป ที่ นั่ง ๆ ไป ถวาย ชัน แรก เพราะ ชัน แรก ท่าน ยัง นั่ง
 แน่น อยู่ ทำนอง ที่ ว่า นั้น ดู เหมือน หนึ่ง ว่า ถ้า พระ เจ้า แผ่น ดิน องค์ ไห่
 อยู่ ใน ราชสมบัติ ยัง ยืน ยึด ยาว ฤา เบน คั่น พระ วงษ์ จะ ใช้ พระ นั่ง องค์ ไห่
 ที่ อยู่ ใน ราชสมบัติ น้อย ฤา มี เหตุ อันตราย ซึ่ง เปน การ หมด แผ่นดิน ไป โดย
 ไม่ ประกติ ให้ ใช้ พระ ยืน แต่ ครั้น เมื่อ พิศราจะ หัก ตาม ราช พระ นาม ก็
 ไม่ เปน เช่น นั้น พระ เจ้า แผ่นดิน ใน บรรพชา วงษ์ เชียง ราช ตั้ง แต่ สมเด็จ
 พระ รามาริบลี ที่ ๑ ลงมา จน ถึง พระ มหินทราธิราช เปน พระ เจ้า แผ่นดิน
 ๑๖ พระ องค์ ใช้ พระ พุทธรูป นั่ง ทั้ง ๑๖ ก็ พระ เจ้า แผ่นดิน ใน ๑๖ พระ
 องค์ นี้ เจ้า ทอง จันทร์ ได้ สมบัติ ก็ เพียง ๗ วัน พระ รามศวร ข่า เลี้ย
 พระ เจ้า ราม อยู่ ใน สมบัติ ๑๕ ปี ต้อง นรเทศ พระ รัชฎา ธิราช อยู่ ใน สมบัติ
 ๕ ปี พระ ไชย ราชา ข่า เลี้ย พระ ยอดฟ้า อยู่ ใน สมบัติ มี เศษ ขบถ ภายใน
 ข่า เลี้ย พระ มหินทราธิราช อยู่ ใน สมบัติ มี เศษ เลี้ย กรุง แก้ว งาม อยู่ ก็ ถ้า
 จะ ใช้ พระ ยืน เปน ที่ หมาย อันตราย จริง เช่น นั้น ท่าน เหล่า นี้ ก็ ควร จะ ใช้
 พระ ยืน เหตุ ไห่ จึง ใช้ พระ นั่ง ส่วน พระ มหา ธรรม ราชา พระ นเรศวร
 พระ เอกา ทศรฐ พระ ศรี เสาวภาค เปน พระ ยืน ทั้ง สี่ องค์ ถ้า จะ
 ว่า ตาม คำ ที่ ว่า ก็ ควร ยืน แต่ พระ ศรี เสาวภาค องค์ เดียว ครั้น ต่อ
 มา ใน วงษ์ พระ เจ้า ทรง ธรรม ตาม องค์ ก็ ที่ อยู่ แต่ พระ เจ้า ทรง ธรรม องค์
 เดียว ต่อ มา อีก สอง องค์ ไม่ เปน การ ทำไม จึง พละย่น ไป ด้วย กัน ทั้ง สาม
 องค์ มา สมความ ที่ ว่า อยู่ แต่ ชัน วงษ์ พระ เจ้า ปราสาท ทอง มี นั่ง แต่

พระเจ้าปราสาททอง องค์เดียว นอกนั้น ยืน ทั้งสิ้น จึงเห็น ความว่า
 ขรอย ผู้ที่ พัง พระ กระ แล นั้นจะ ไม่ เข้าใจ ชัด เจน ที่มี พระ กระ แล นั้น จะ
 ทรง หมาย ความว่า พระพุทธ รูป ทั้ง ๓๔ ปางนี้ จะ ตั้ง อยู่ ใน ที่ แห่ง เดียว
 กัน ก็ คง จะต้อง เวียง เป็น แยก ๆ พระเจ้าแผ่นดิน แรก ๆ คง ต้อง อยู่ แยก
 น้า พระเจ้าแผ่นดิน ชัน หลัง ๆ ก็ ต้อง อยู่ แยก หลัง ถ้า จะ ใช้ พระ นั้ วั
 แยก หลัง พระ ยืน อยู่ แยก น้า ก็ คง บัง แยก หลัง จึง รับ ตั้ง ว่า ชัน แรก ๆ
 ให้ เป็น พระ นั้ ชัน หลัง ๆ ให้ เป็น พระ ยืน เมื่อ ตั้ง ใน หมู่ เดียว กัน จะ ได้
 แล เห็น คลอกลไม่ บัง กัน พระราช คำรื้ คง เป็น แต่ หมาย ความ เพียง ชัน เท่านั้น
 แต่ ผู้ พัง คิด มาก ไป แล้ว ไม่ ได้ ตรี ตรอง เทียบ เคียง ตู จึง ได้ กล่าว ไป ตาม
 ความ เข้าใจ ของ ตัว ที่ ข้าพเจ้า กล่าว เช่น นี้ ก็มี ข้อ สงสัย อยู่ อีก อย่าง หนึ่ง
 ซึ่ง จะมี ผู้ กล่าว คัด คำนไ้ ว่า เหตุใด พระเจ้าแผ่นดิน ใน วงษ พระ มหาธรรม
 ราชา จึง ได้ เป็น พระ ยืน จะ เป็น ด้วย ทรง หมาย ว่า เป็น ปลาย วงษ เชียง รวย
 ตาม เช่น พงษาวตาร นับ ว่า เป็น ๒๐ พระองค์ วงษ พระเจ้า ทรง ธรรม เป็น ต้น
 วงษ ตั้ง ชัน ใหม่ จึง ได้ เป็น พระ นั้ ดอก กระ มัง ถ้า จะ ว่า เข้า ทาง อ้อม
 เชื้อ เอา ว่า พระมเหสี ของ พระเจ้า ปราสาททอง แยก พระองค์ ซึ่ง เป็น พระ
 ราช อิดา พระเจ้า ทรง ธรรม ร่วม พระมารดา เดียว กัน ได้ เป็น พระ มารดา
 เจ้า พ้าไชย ของ หล่ หนึ่ง พระ มารดา พระ นารายณ์ องค์ หนึ่ง ตาม คำ ขุนหลวง ทาวดี
 ว่า จึง รวม วงษ พระเจ้า ปราสาททอง เข้า เป็น วงษ เดียว กับ พระเจ้า ทรง
 ธรรม เช่น นั้น แล้ว ก็ เป็น พอ จะ ว่า ได้ แต่ ถ้า จะ ว่า อีก อย่าง หนึ่ง ตาม เรื่อง
 เกร็ด ที่ เล่า ว่า พระเจ้า ปราสาททอง เป็น พระราช โอรส ลับ ของ สมเด็จ พระเอกา
 ทศรฐ แล้ว จะมี ต้อง นับ ว่า วงษ พระเจ้า ปราสาททอง เป็น วงษ เชียง รวย
 ดัน มา ได้ ราช สมบัค ฤา ข้อ ความ ที่ กล่าว ทั้ง สอง ฝ่าย นี้ ไม่มี ใน พระราช

พงษาวดาร ซึ่ง กรม สมเด็จ พระ ปรมมา นุชิต ทรง เรียบ เรียง ท่าน แยก วงษ พระ
 เจ้า ทรงธรรม กับ พระเจ้า ปราสาท ทอง ออกเป็นคนละวงษ แต่ มี ข้อ สงสัย จริง
 อยู่ อย่าง หนึ่ง ซึ่ง ข้าพเจ้า ก็ยัง คิด ไม่ ตก ลง ตลอด ว่า เหตุ ที่ ทรง เลือก
 พระถวาย พระเจ้า แผ่น ดิน กรุงเก่า นั้น จะ ทรง หมาย ความ อัน ไฉน บ้าง ฤๅไม่ ถ้า
 มี ที่ หมาย บาง แห่ง ก็ เห็น ได้ บาง แห่ง ก็ มี คิด ไม่ แล เห็น ได้ เลย ที่ เห็น
 ได้ ง่าย ชัด เจน นั้น คือ พระยอช พ้า เปน พระพุทธรูป นั้ ยก พระหัตถ์ ขวา ปลง พระ
 ชนม์ พระ ที่ นั้ สุริยา มรินทร์ เปน พระ ลีลา ที่ ไม่ เห็น เสีย โดย มาก ถ้า เช่น
 นั้น พระพุทธรูป สำหรับ พระ นครวัด ใช้ พระ ห้าม สมุท จะ เปน ที่ หมาย ว่า
 พระเดชา นุภาพ มาก พระ ถวาย เนตร เปน ของ พระ เอกา ทศรฐ จะ แปล ว่า
 เปน ผู้ ชื่น ชม ยิน ดี ใน สมบัติ แล อำนาจ ที่ มี ไชย ชำนาญ แล้ว ได้ บ้าง ดอก
 กระมัง เพราะ ฉนั้น พระ ยืน จึง ไต่ ไป แหก อยู่ ใน วงษ พระ มหา ธรรม ราช
 แต่ ครั้น เมื่อ มา ถึง พระ เจ้า ทรง ธรรม นั้ จะ เขี่ยบ รอย พระพุทธรูปา ทศม ที่
 ทำไม กลาย เปน นั้ เรือ ขนानไป ก็ ไม่ ทราบ พระ บ้า เลโง่ พระ ฉัน มอญ ปายาค
 ของ ท่าน โอรส อีก สอง องค์ นั้น ก็ ดู ไม่ มี เค้า มูล อะไร เลย จะ ว่า พระ
 เชษฐา เปน เด็ก จึง ให้ ชอบ ข้าง ชอบ ลิง ท่าน ก็ ไม่ เด็ก จะ ว่า พระอาทิตย์
 วงษ ต้อง ถูก ถอด เพราะ ที่ เลี้ยง แม่ นม ต้อง ตาม เอา พระ อาหาร ไป เทียบ บ่อน
 ให้ ฉัน มอญ ปายาค แปล ว่า ตะ กลาม ก็ ดู หัก เหลือ เกิน นั้ แต่ เรื่อง นั้ ยัง ชอบ
 ถล มาก นั้ คิด แต่ ถ้า จะ เปน ผู้ ที่ รู้ เรื่อง รว ใน พระ พุทธ สาสนา มาก ฤๅ
 แต่ ไม่ ทราบ เค้า พระ กระแส ที่ เคย ทรง พระราช ตำริท การ ทั้ง ปวง อย่าง ไหน ก็
 คง จะ พา เข้า วัด เข้า วาไป ไม่ ถูก ถ้า จะ เปน แต่ ผู้ รู้ แต่ พระ กระแส ไม่ สัน
 ทัด ใน เรื่อง รว ใน พระ พุทธ สาสนา ก็ จะ ไป ลง รอย พระ ฉัน มอญ ปายาค เพราะ
 ตะกลาม เช่น ข้าพเจ้า ว่า นั้ แล จึง ยัง คัด ลิน เรื่อง นั้ ไม่ ตลอด ได้ แต่ ข้อ

ซึ่งว่าด้วย เรื่อง พระยี่น พระนั่งนี้ ข้าพเจ้ายังสงสัย เห็น ช่าง ทรง มุ่งหมาย
ในเรื่อง ที่ตั้ง มากกว่า หมายถึง ความลึก ซึ่ง ไปเท่าที่กล่าว แต่มี คำ ที่กล่าว
ขึ้น เช่นนี้ แล้ว ก็ ควร จะละเว้นไม่ ให้เป็น ที่สงสัยเลย

เพราะฉะนั้น เมื่อ เวลา จะสร้าง พระพุทธรูป พระชนมพรรษา ข้อที่ ปกฤษา
กัน เลือกร พระคันธาร ราชภูริ เพราะเป็น พระปาง เหลือ อยู่ นั้น อย่างหนึ่ง เพราะ
เหตุที่ ท่าน ผู้ใหญ่ ๆ ท่าน ก็ เห็น ว่า เมื่อ บิณฑู เบญจ ศก ซึ่ง ข้าพเจ้า เกิด
นั้น ฝน แล้ง มาแต่ปี ชวด จัตวา ศก ครั้น ถึง ปี ฉลู ต้นปี ฝน ก็แล้ง นึก จนเข้า
ก็ขึ้น รากา เข้าในนา ก็เสีย มาก เวลา เมื่อ ประสูติ ข้าพเจ้า ในทันใด นั้น
ฝน ตก มาก ตาม ชาลาใน พระราชวัง ท่วม เกือบ ถึง เข้า เห็น กัน ว่า เป็น การ
อัศจรรย์ อยู่ พระองค์เจ้าอินทนิล จึง ได้ ประทานเข้าเปลือก เป็นของขวัญตลอดมา
แล พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ก็พอ พระไทยรับสั่งประกาศถึงเรื่องนั้นเนื่อง ๆ
รับสั่งให้ ข้าพเจ้า เป็น นาคี สำหรับทำ พิธี ฝนแต่เล็ก มา ท่าน ผู้ใหญ่ จึง ได้ ตกลง
กันให้ ใช้ พระคันธาร ราชภูริ เป็น พระชนมพรรษา แต่ไป เกิด ข้อรังเกียจ กัน
ด้วย เรื่อง จะนั่ง ฤๅจะยืน ตาม เหตุที่ ว่ามาแล้ว คำ ตักสินนั้น ตก ลงว่าถึง
ที่ยืนเป็น ลูก ต้อง ตาม ที่ กล่าวมากก็จริงแต่เป็นพระพุทธรูป ฟัง เกิด ขึ้นใหม่ มี องค์
เดียว พระเก่า ๆ ที่มีมากเป็นพระคันธารราชภูรินั่ง ทั้งสิ้น จึงได้ ตกลงให้
สร้าง พระคันธาร ราชภูริ นั่ง กรมสมเด็จพระบวรราช ประมัญชาท่านโปรด พระชนม
พรรษานี้มาก จึง ได้ ขอหล่อขึ้นอีก องค์ หนึ่ง ต่าง หาก ไม่ ก้าไหล่ทอง
ท่านได้ ไป ตั้ง พิธี ฝนหลาย ครั้ง ก็ว่าขลัง ดีวิเศษ

จึงได้ ขอให้ พระองค์นั้น เข้ามา ตั้งใน การ พระราช พิธี พรุณ ศาตร ด้วย
ซึ่งเป็น อันมี พระคันธาร ราชภูริ แปลก ออกไป อีก อย่างหนึ่ง มี ดวง พระภักติ

แปล พระ อย่าง ใหม่ ใน แผ่น ดิน ประจวบนี้ พาก สังฆาฏี กว้าง ไม่มี ยอด
พระ เมาลี่ มี พระรัศมี เหลี่ยม เหมือน อย่าง ใหม่ ๆ พระคันธาร ราชภูริ ที่ ตั้ง
ใน การ พระราช พิธีมี แปล สี อย่าง ด้วย กัน ดัง นี้

การ พิธี พรุณ สาคร แปล พิธี ประจำ ปี เว้น แต่ ถ้า ปีใด ฝน บริบูรณ์ อยู่
แล้ว ถึง เว้น เสีย ไม่ ทำ เพราะ ดู เหมือน หนึ่ง ว่า จะ ขอ ชำ ให้ มาก เกิน ไป การ
ที่จะ ได้ ทำ พระราช พิธี ฤา ไม่ ได้ ทำ มี เขตร กำหนด อยู่ เพียง เดือน ๙
ถ้า ฝน ภายใน เดือน ๙ เข้ามา บริบูรณ์ ดี ถึง จะ ไป แล้ง ใน ปลาย มือ ประการ
ใด ก็ ไม่ เคย ทำ พระราช พิธี ถ้า ฝน ต้น ปี ภายใน เดือน ๙ แล้ง จึง ได้
ทำ พิธี แต่ การ ที่จะ ทำ พระราช พิธี นั้น มี วิธี แก่ ไข อย่าง อื่น แล้ง
พิธี อย่าง น้อย ไป หลาย ๆ วัน ก่อน เมื่อ เห็น ฝน ยัง ไม่ ตก บริบูรณ์ จึง ได้ ตั้ง
พิธี ใหญ่ ต่อ ไป อาไศรย การ ที่ ทำ พิธี ล่วง นำ เช่น นี้ พอ ฝน ฝน ให้ การ
พระราช พิธี ใหญ่ ได้ ชื่อง ตาม ที่ เคย สังเกต ว่า แปล เวลา ฝน มัก จะ ตก นั้น ด้วย
การ ล่วง นำ พระราช พิธี ซึ่ง แปล แบบ อย่าง โยราณ มา ก็ คือ ให้ โยธม
ร้อง นาง แหม อย่าง หนึ่ง ตัก ต้น คน ที่ สอ อย่าง หนึ่ง ข้าง บำรุงา อย่าง หนึ่ง
วิธี ร้อง นาง แหม นั้น ก็ ไม่ ประหลาด อันใด เด็ก ๆ ร้อง แปล อยู่ ด้วย กัน
ทั่ว หน้า ไม่ ต้อง การ จะ กล่าว ถึง ตัก ต้น คน ที่ สอ นั้น เค้า ก็ ตัก เรา ต้อ ๆ
อย่าง นั้น เอง ไม่ ต้อง กล่าว ถึง จะ ขอ ว่า ด้วย ข้าง บำรุงา ซึ่ง แปล การ
เล็ก เสีย ไม่ ได้ เล่น มา ช้านาน วิธี ที่ จะ ให้ ประจักษ์ นั้น ข้าง มี น้ำ มัน
สอง ข้าง บัก แทน ดอง เบญพาต ห่าง กัน ยี่สิบ วา ท้าย แทน ขอก ไป มี เส้า
ปอง สอง แถว ๆ ละ ห้า ต้น แปล สิบ เส้า ระยะ เส้า ปอง ห่าง กัน คอก หนึ่ง
เส้า ปอง นั้น ทำ ด้วย ไม้จริง โต สอง ก่า สูง พัน ดิน คอก หนึ่ง มี แผง ตั้ง บน
ถ่อ บัง ใน ระหว่าง กลาง แทน ข้าง ทั้ง สอง ข้าง มี ให้ เห็น กัน เมื่อ นำ ข้าง

ซึ่งแต่งเครื่อง มั่น มี หมอ ถือ ขอ เกราะ ชีคอ ความญุ ท้าย ถือ ขอ เรียกว่า ขอ
ข้าง พลายปลาย ต้าม ขอนั้น มีบัน ต้าม ยาว ๔ ศอก บ้าง ๕ ศอก บ้าง มา
ยื่นแทน ผูก ตุง ข้าง ยื่นโรง เวียน ร้อยแล้ว เมื่อจะให้ บำรุงา เมื่อใด
จึง คิด เชือก บาศ ที่เท้า หลัง ข้าง ละ สอง เส้น ทั้ง สอง ข้าง พลาย เชือก บาศ
พัน เสา ป่อง เปน ลำดับ กันไป ทั้ง ห้า เสา แล้ว จึง ถอด ปลอก ปลอก เชือก
มัด ขา นำ ข้าง ลง จาก แทน ชัก แฉง บัง คา เสีย ข้าง ทั้ง สอง ข้าง ยิง ห่าง
กัน อยู่ ก็ สัก เชือก ออก จาก เสา ป่อง ที่ ละ คู่ ที่ ละ คู่ โยให้ ไกล กัน
เข้าไป พองา ประ กัน ข้าง ทั้ง สอง ที่ กำลัง คลัง มั่น ก็ ย่อ ตัว โถม ประทะ
ประ กัน เสียง ดัง กึก ก้อง แต่ ไม่มี อัน ทราย ถึง ตัว ข้าง ด้วย มิ ได้ หย่อน
ให้ มาก จน ถึง แทะ กัน ได้

นัย นั้น กล่าว ว่า ไม่มี แพ้ ชนะ กัน แต่ อีก นัย นั้น กล่าว ว่า มี แพ้
ชนะ กัน การ ที่ แพ้ ชนะ กัน นั้น คือ ข้าง ไ้ ได้ ต่าง จัด งา ข้าง หนึ่ง แหวน
หงาย ขึ้นไป เหวียง สบๆ ไม่ กลับ ลง ได้ ข้าง ที่ ต้อง จัด นั้น แพ้ มัก จะ ร้อง
ให้ เสีย เมื่อ แพ้ ชนะ กัน ฤๅ ประ งา กัน พอ สมควร แล้ว หมอ ก็ ถัด ให้
ถอย หลัง ออก มา ใน เวลา ที่ จะ ให้ ถอย นั้น เปน การ ยาก ลำบาก ของ หมอ
ด้วย ข้าง กำลัง โทะทะ ถัด ทั้ง สอง ข้าง บางที ก็ หัน หน้า กลับ เอา งา เสีย เชือก
บาศ ที่ หย่อน อยู่ ข้าง หลัง นั้น ยก ขึ้น ตัว ไป บน หลัง หมอ ต้อง คอย ก้ม
หลบ หลีก เชือก ให้ ว่องไว ถ้า หลบ ไม่ พ้น เชือก กำลัง ข้าง หัน มา โดย เร็ว
เชือก พาน ตัว มี อัน ทราย ต่าง ๆ บาง คราว ก็ ถึง ชีวิต เมื่อนำ ข้าง พาก กัน
ออกมา ได้ แล้ว รักษา ไว้ ให้ สงบ หาย คลัง ทั้ง สอง ฝ่าย หมอ ความญุ จึง
ได้ ว่า เยาะ เย้ย กัน หมอ ความญุ ข้าง ตัว ที่ ชนะ ว่า ก่อน ลักษณะ ที่ ว่า นั้น
มี ท่า แล มี ชื่อ เรียก ต่าง ๆ ตามแต่ ผู้ใด จะ จำาญุ ท่าใด ท่า ที่ หมอ

รำนัน เรียก ว่า บัดเกล้า บ้าง แบ้งผัดหน้า บ้าง นางกราย บ้าง ทำที่
 ความรู้ ว่า เรียก ว่า ลำล้า จะ พุง บ้าง ชมพู พาด บ่า บ้าง จุง นางลีลา บ้าง แต่
 เมื่อจะ จบ เพลง ร้องโละ เปน การให้ เยาะ เย้ย ผู้ที่ แพ้ แล้ว ผู้ที่ แพ้ รำ แก่
 หน้า บ้าง ร้องโละ เยาะ เย้ย เหมือน กัน แล้ว นำ เข้า ประจักษ์ กัน ใหม่ แล
 รำ ขอ เยาะ เย้ย กัน ครบ สาม ครั้ง เปนเสร็จ การ บำรุงา การ ช้าง บำรุงา นัน
 ไม่ เปน แต่สำหรับ พิธี ฝน อย่าง เดียว ถือ ว่า เปนการ สวัสดิ มงคล แก่ พระนคร
 ด้วย การ พระ ราช พิธี เสด็จ ทอด สมนาน ใช้แทน ผัด ข้าง ก็มี บ้าง การ
 อื่น ที่ เปน การ สำคัญ ก็มี บ้าง ซึ่ง ถือ ว่า เปน สวัสดิ มงคล นั้น ก็ คง จะ
 เปน เหตุ มา จาก ที่ ผูกหัด ข้าง ทหาร ให้เกล้า งา เปน กำลัง ใน การ คึก สงคราม
 เปน ต้น เหตุ แล้ว ภายหลัง จึง กลาย ลง มา เปน ขาการ ที่ ข้าง เขา งา ต่อ งา
 ประกัน นั้น เปน มงคล ไป แล ใน เวลา ซึ่ง ข้าง ประจักษ์ กัน เช่น นั้น จะ ถูก ฝน
 ตก หลายคราว จึง กลาย เปน เครื่อง ทำให้ ฝนตก ได้ เปน การ สำหรับ ขอ ฝน
 ต่อไป อีก ชัน หนึ่ง ใน เรื่อง ข้าง บำรุงา นัน ขรอย แต่ ก่อน ท่าน จะ เล่น กัน อยู่
 เสมอ ๆ จน ไม่ เปน การ อัครรย อไร ไม่มี ผู้ใด ใคร จะ กล่าว ถึง ไป
 กล่าว ถึง แต่ เมื่อ มี เหตุ ที่ เปน อัประ มงคล คือ ใน แผ่นดิน พระ ยอด พ้า
 จุลศักราช ๘๘๐ ปี ขวด ลำ อุทธิ ศก มี ข้าง บำ รุงา ข้าง หนึ่ง ชื่อ พระ
 นัต ทนต กับ ข้าง ชื่อ พระยา ไฟ ครั้น เมื่อ ข้าง ประจักษ์ กัน งา ข้าง พระยา
 ไฟ หัก เปน สาม ท่อน ก็ ถือ กัน ว่า เปน นิमितร อัประ มงคล จึง เกิด เหตุ
 การ จลาจล ใน แผ่นดิน ภายหลัง ไม่ ชำ นึก การ ข้าง บำ รุงา ที่ ไม่ มี เหตุ ผล
 อัน ไต ก็ ไม่ ได้ กล่าว ถึง จน ชัน เช่น ใน กรุงรัตน โกสินทร นัน พระบาท
 สมเด็จ พระ บั้นเกล้า เจ้า อยู่หัว ได้ โปรด ให้ มี ข้าง บำ รุงา ครั้ง หนึ่ง ผู้ ซึ่ง
 ควร จะ ได้ เห็น นั้น มี มาก ก็ ไม่ ใคร มี ใคร กล่าว ถึง ตั้ง แต่ ครั้ง นั้น มา ก็ ยัง
 ไม่ได้ มี ข้าง บำ รุงา อีกเลย

วิธี ขอฟนล่วงนำ ซึ่ง เกิด ขึ้น ใน แผ่น ดิน พระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ แห่ง พระ วิมลรัตน กิริณี พระ วิมลรัตนกิริณี^๕ ลง มาถึงกรุง เทพ ฯ ใน บัฏลุ เบญจ จกค สมัย เดียว กับ บัฏลุเจ้า เกิด นั้น ใน วันที่ แห่ เข้า มา ยืน โรงสมโภช ใน พระบรมมหาราชวัง ฝน ก็ ตก มาก อีก ครั้ง หนึ่ง จึง ต้อง เป็น พนักงาน ขอฟนด้วยอีก การที่ ให้ ไป ขอฟน นั้น คือ แต่งเครื่องทอง แลบทถม มี กระบวนแห่อย่างช้างเผือกลง น้ำ ใน เวลาสมโภช แห่ ออกจาก ใน พระบรมมหาราชวัง ไป ขึ้น แห่นผูกตลิ่งที่ เกยนำ พระ ที่นั่งสุดโศสรวรย เวลาบ่ายๆ ทุกวัน มีโปรดให้ ข้างเจ้าโปรด น้ำ บน เกย ครั้ง หนึ่ง จะ เป็น ด้วย เหตุใด พระราช ประสงค์ อย่าง ไต ไม่ทราบ เลย เพราะ เวลา นั้นยัง เด็ก อยู่ หนึ่ง การที่ พิธีล่วงนำ เช่นนี้ เป็นธรรมเนียม มีมาแต่ โบราณ รับสั่ง ให้สังฆการี ไปมเด็จพระสังฆ์ ทุก ๆ พระอาราม หลวง ให้ สวด ขอฟน แต่ ครั้ง เมื่อ ใน แผ่น ดิน พระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึง ได้ มี พิธี หลวง อย่าง น้อย ขึ้น พิธี หลวง อย่าง น้อยนี้ เริ่ม ลง มีขพร้อม กัน กับ พระสังฆ์ สวด ตาม วัด ทำ บน หอพระ ที่ ท้องสนามหลวง ตั้ง พระพุทธรูป ที่ เกย ต่อ ออก มา กับ เหลียง หอม มี โต๊ะ ทองใหญ่ โต๊ะ หนึ่ง ตั้ง พระ คัมภีร์ราชฎูร จิน พระมหาเถร แขน ลาย พระ ขอฟนของ รามัญหลาย องค์ มี ราว เทียน ไม่ได้ ตั้ง เครื่องนมัสการ เทียน ที่ ทรง จุดนมัสการนั้น เล่ม ละ สอง สลึง ตาม กำลังวัน ใน วันที่ ทำ พิธี นั้น รูป เท่า กัน ดอกไม้ ตาม สี่ วัน เท่า กัน พระสังฆ์ ที่ สวด มนต์ ก็ เท่า กัน กับ กำลังวัน ใช้ พระราชาคณะ นำ องค์ หนึ่ง นอก นั้น พระพิธี ธรรม ทั้ง สิ้น ทรง จุดเทียนนมัสการ แล้ว ประ พรม น้ำ หอม ทรง เจริญ แล้ว จึง ทรง ตั้ง สัตยาธิฐาน พระสังฆ์ สวด เจ็ด ทำ นาน ถึง ห้าย สวดมนต์ สวด คาถา ขอฟน เริ่ม ต้น ตั้ง แด่ควา อรหัม มา สัมพุท โธ ไป จน จบ สวด เท่า กำลังวัน พระสังฆ์ นั้น นั่ง ตาม

เฉลี่ยง หอ พระหัน หน้า เข้าข้าง ใน การ พิธี น้อย เช่นนี้ เสด็จ พระราช
 ดำเนิน ออกโดยมาก ถ้าไม่เสด็จ พระราชดำเนิน ก็โปรด ให้ข้าพเจ้า
 ไป ทำทุก ครั้ง ไม่มี ผู้อื่น ผลัก เปลี่ยนเลย แต่ไม่ได้ ประทับ อยู่จน สวด
 มนต์ จบ ทรง จุก เทียน แล้ว ประทับ อยู่ช้า บ้าง เร็ว บ้าง แต่ไม่ ท้น พระ
 สงฆ์ สวด จบ ก็เสด็จ กลับ ถ้าวันใด ฝน ตก ก็ พระราชทาน รวง วลัย พระสงฆ์
 สัมรับ นั้น มาก บ้าง น้อย บ้าง ที่เพ็ญ องค์ละ เพ็ญ ก็มี เข้า สารองค์
 ละ ถึง ก็มี เงิน องค์ละ บาท เปน อย่างมาก การ พระราช พิธี อย่างน้อย
 เช่นนี้ ทั้งศึก ๆ กันไป เก้าวัน สิบ วัน จนถึง สิบห้าวัน ก็มี บ้าง ไม่เปน
 กำหนด สุด แต่ฝน ตก มาก แล้ว ก็ เปน หยุด เล็ก ถ้า เช่นนั้น ก็ไม่ตั้ง พระ
 ราช พิธีใหญ่ต่อไป ถ้าตั้ง พระราชพิธีใหญ่ ก็ สวด ไปจน บรรจบ วัน ตั้ง พระ
 ราชพิธี แต่สวด ขณเผล ตามวัด ในเวลาตั้งพระราชพิธีใหญ่ ก็ สวด อยู่ด้วย

การ พระราช พิธี พุทธ ศาสนาใหญ่ เคยทำ มาทุกรัชกาลแต่เห็น จะห่าง ๆ
 กว่าในรัชกาลที่ ๔ แลใน รัชกาลปัจจุบันนี้ ด้วยได้ ไต่ถาม ว่าใน รัชกาล
 ที่ ๓ เคยทำ อย่างไร ที่ไหน ก็ไต่ความ จากผู้ที่แจ้ง ความ นั้นว่าทำได้ ว่า
 ทำสอง ครั้ง ทำที่ วัด พระศรีรัตนศาสดาราม พังกู ก็ยุติด้วย เหตุผล คือ พระบาท
 สมเด็จพระพุทธ บอกล พ้า ทรง สว่าง พระคันธาร ราชฎาใหญ่ ขึ้น ก็ ประดิษฐาน
 ไว้ใน วัด พระศรีรัตนศาสดาราม อีกประการหนึ่ง การ พระราช พิธี พุทธ ศาสนา
 ใน รัชกาล ที่ ๔ ถึง ว่า ยกออกไป ทำที่ พลับ พลา ท้อง สนามหลวง ก็ยังโยง
 สาย สิบยูณ์เข้ามา ที่พระ มหามณเฑียรณ ปฏิมากร ใน วัด พระศรีรัตนศาสดาราม
 ใน สาม รัชกาลนั้น คง จะทำ ที่วัด พระศรีรัตนศาสดาราม ทุก ครั้ง ต่อ
 รัชกาล ที่ ๔ จึงได้ย้าย ออกไป ทำที่ พลับพลา ท้อง สนามหลวง พระแทน
 มณฑล ใน การ พระราช พิธี จัก เหมือน พืช มงคล เพิ่ม แต่พระ แทน สวด

ตั้งท้ายพลับพลาข้างเหนือ มีกระโจม เตียนไชย น้ำหนัก ช่มง แด่ใต้เตียน
ไชย เหมือน พระราช พิธี สัมพัทธินท์ พระพุทธรูป ที่ ตั้ง บนพระแท่นตั้งประ
บรมธาตุระย้า กิณร ครอบ พระเจดีย์ กรม พระ คณธรรมาจารย์ องค์ใหญ่ พระ
ไชยวัฒน์ ประจำรัชกาล พระห้าม สมุท พระไชย เนาวโลหนชัย พระทรมานเข้า
พระธรรม มี กระบวน แท้ พระ เหมือน อย่าง พิธี พืชมงคล โยง สาย สิญจน์
พระแท่น คือ พระแท่น ถึง กัน เหมือน อย่าง พระราชพิธี ที่ มี ท้อง ภาณ ทั้ง ปวง

ที่ หน้าพลับพลา กลาง แจ่ม ชัด สระ กว้าง สี่ คอก ยาว สี่ คอก สี่ เหลี่ยม
ลึก คอก หนึ่ง พุนดิน เปน คัน รอบ สูง คอก หนึ่ง นั้น รูป พระสุกษณ์ พิง ผัง
สระ หัน หน้าไป ข้าง เหนือ รูปหนึ่ง ตัว ทา สีคราม หน้า ทา เสน ผ่า ห่ม สีเหลือง
นั่ง ชัก สมานี แพน หน้า ดู ฟ้า มุม สระ มี นาค มุม ละตัว โลกบาล มุม ละรูป
ที่ กลาง สระ มี รูป พระอินทร์ พระยาโลา ซ่อน แล บริวาร สิบ รูป มี กาย เค้า
บุปผา บ้าง ตาม สมควร มี ราชวัตร ฉัตร กระดาษ กัน สีมุม ตั้ง ศาล อด ไหร
บุรุษห้า ศาล ที่ พลับพลา โองตึง เทวรูป รอบ กำแพง แก้ว พลับพลา ท้อง
สนาม หลวง มี ราชวัตร ฉัตร กระดาษ ปลุก ตัน กล้วย อ้อย วรสายสิญจน์ รอบไป
การ พระราชพิธี มี ท้องภาณ อย่าง น้อย เช่นนี้ มี กำหนด พระสงฆ์ เพียง ๒๕ รูป
คือ เปน แม่ การ เสา รูปหนึ่ง นั่ง ปรก ๔ สวด ๔ สำหรับ ๗ ละ ๕ รูป
แต่ เข้า จน เที่ยง แต่ เที่ยง จน ค่ำ แต่ ค่ำ จน สอง ยาม แต่ สอง ยาม จน รุ่ง
เวลา เย็น สวด มนต์ พร้อม กัน เข้า ถิ่น พร้อม กัน เวลา เพน ถิ่น ๑๒ รูป
แม่ การ ใน การ พระราช พิธี พุทธสาครนี้ เปน นำ ที่ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรม
พระปวเรศวริยาลงกรณ์ เสด็จแต่เวลา จุตเตียนไชย สวด มนต์ วัน เดียว
ต่อเนื่องไป สวด มนต์ แล ถิ่น เปน วัน ละ ๒๔ รูปเท่านั้น ไม่มี ตั้ง น้ำ วง ค่าย
สริม จุตเตียนไชย เวลา บ่าย พราหมณ์ ไหรคจารย์ ดิถี พระราช พิธี ทุก

สัมมช้อย จึง เกณฑ์ พรหมณ์ พฤตนิบาต มา เบ้า สังข์ เวลา จุต เทียนไชย
 มี ขับ ไม้ มัดมเทาะ ด้วย ทรง ถวาย สบงจีวรกราบพระแลย่ำสีน้ำเงิน พระสงฆ์
 ห่มผ้า แล้ว จึง จุตเทียนไชย คาถา ที่ พระสงฆ์ สวดใน เวลา จุตเทียนไชย ก็ ไซ้
 พุทโธ สัพพัญญู ตะฉฐาโน เหมือนอย่าง พระราชพิธี สัมพัจฉรฉินท์ เปลี่ยนแต่
 บท ท้าย ที่ ต่อ เขตัสสะธานูภาเวนะ เปนเทโวรัสสะตูกาลละโต วัสสันตะรา
 ยามาเหตุ ปลายลง อย่าง เดิม ว่า สัพพะโสคติ ภะวันตุเต แล้ว ราชบัณฑิต
 อธิบดี อ่าน คำประกาศ ต้น เปนภาษา มคธ สรเสริญ พระพุทธคุณ แล้ว ว่า สัก เค
 ประกาศ เทวดา แล้ว จึง กล่าว คาถาภาสิตซึ่งมาในเทวดาสังยุต ที่มีข้อความ
 เกี่ยว ข้อง ด้วย เรื่อง ฝน จบ แล้ว จึง ได้ กล่าว คำ นมัสการ เปน สยาม พากย์
 แปล จากภาษา มคธ นั้นเอง ในคำ สรเสริญ พระพุทธคุณ แต่ มิ ได้ แปล
 สักเค ประกาศ เทวดา ต่อ ท้าย สรเสริญ พระพุทธคุณว่า พระ ผู้มี พระ ภาค
 พระองค์ นั้น ได้ ดำรัส ภาสิต พระคาถา สอง พระคาถานี้ ไว้ ว่าแต่บัณฑิตสระ
 ที่ น้ำ ไหล ไปทั้งหลาย มี น้ำฝนเปนอย่างยิ่ง เหล่าสัตว์ทั้ง หลาย ผู้หา ไครย
 ณแผ่นดิน ย่อม เลี้ยงชีวิต พึ่ง น้ำฝน ดังนี้ แล้ว จึง ลงคำ อธิฐาน ว่าพระพุทธ
 ภาสิต ทั้งสองนั้น ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายคิดตามก็ เห็นเปนความจริงด้วยอำนาจคำ
 จริงนี้ วลาหก เทพดาทั้งหลาย จงให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล ให้ สรรพพัญญา
 ทารงออกงาม บริบูรณ์ ด้วย รวงผล เปน ประโยชน์ แก่ ประชชนทุกประการ แล้ว
 จึง ไซ้ความ พิศดาร ในสอง พระคาถา นั้น ต่อ ไป ว่าเทพดาองค์หนึ่งทูลว่า
 ของรักซึ่งจะเสมอด้วยบุตรไม่มี ทรัพย์สินซึ่งของอันมุนษยจะพึงถนอม ซึ่งจะยิ่งกว่า
 ไคไม่มี แสงสว่างซึ่งจะยิ่งกว่าพระอาทิตย์ไม่มี สระที่น้ำ ไหลไปทั้งหลายมีสมุท
 ลาคระเปนอย่างยิ่ง พระพุทธเจ้าตรัสตอบแปลงเสียใหม่ว่าของรักซึ่งจะเสมอด้วยคนไม่มี
 มี ทรัพย์สิน ซึ่ง ของ อัน มนุษย์ จะ พึง ถนอม ซึ่ง จะ เสมอ ด้วย เขาเปลือกไม้มี

แสงสว่าง ซึ่งจะเสมอ ด้วย บัญญา ไม่มี สระที่น้ำไหล ไป ทั้ง หลาย มี
น้ำฝน เป็น อย่าง ยิ่ง แล้ว จึง กล่าว คำ อธิฐาน เช่น ว่า มา แล้ว อีก ครั้ง หนึ่ง
ก่อน นั้น ไป จึง ว่า ด้วย คาถา เทพยทา ทูล ถาม ว่า สิ่ง อะไร เป็น วัตถุ ที่ อยู่ ของ
มนุษย์ ทั้งหลาย อะไร เป็น สหาย อย่าง ยิ่ง ของ มนุษย์ ทั้งหลาย สัตว์ ทั้งหลาย
ผู้ใด ใคร ใน แผ่น ดิน สิ่ง อะไร เลี้ยง ชีวิต ทรง วิเคราะห์ ว่า บุรุษ เป็น วัตถุ ที่
อยู่ ของ มนุษย์ ทั้ง หลาย ภริยา เป็น สหาย อย่าง ยิ่ง ของ มนุษย์ ทั้ง หลาย
สัตว์ ทั้งหลาย ผู้ใด ใคร ใน แผ่น ดิน สิ่ง น้ำ ฝน เลี้ยง ชีวิต แล้ว ก็ ลง คำ อธิฐาน
เหมือน ที่ กล่าว มา แล้ว เพิ่ม แต่ ที่ ปลាយ ว่า ตาม พระบรม ราช ประสงค์
ทุก ประการ เทอญ ก็ เป็น จบ กัน เท่า นั้น แล้ว พระสงฆ์ ก็ สวด มนต์ ต่อ ไป
มี สวด คาถา ภาควาอะระหัง สัมมา สัมพุทโธ นับ จบ ตาม กำลัง วัน เหมือน
อย่าง พระ ราช พิธี อย่าง น้อย ถ้า ถูก วัน ที่ มี กำลัง มาก เช่น ศุกร์ เป็น ต้น
อยู่ใน สอง ชั่วโมง เศษ สาม ชั่วโมง จึง ได้ จบ

ข้อ ความ ใน คาถา ที่ สำหรับ สวด นี้ เกือบ ี่เอ่ง ต่าง ๆ มา รวบ รวม กัน
ผูก เป็น คาถา แต่ เดิม มา ที่ พระสงฆ์ สวด ขอ ฝน ก็ ใช้ คาถา สุกตีสัตถ์ ต่อ
พระ บาท สมเด็จ พระ จอมเกล้า เจ้า อยู่หัว ทรง เป็น พระ ราช อธิษฐาน ใน เรื่อง การ พระ
ราช พิธี ให้ มี ราชบัณฑิต อ่าน ประกาศ ขึ้น ด้วย เป็น ต้น จึง ทรง ผูก คาถา นั้น
ให้ ติด เนื่อง เป็น ประพันธ์ อัน เดียว กัน สำหรับ การ พระ ราช พิธี เริ่ม เนื้อ ความ
ใน คาถา เริ่ม ต้น ตั้งแต่ ภาควาอะระหัง สัมมา สัมพุทโธ ฉะนั้น จะ ไร
ยก ความ ว่า พระผู้มี พระภาค อหังค สัมมา สัมพุทโธเจ้า ผู้ ประเสริฐ กว่า ผู้
เพ่ง ขาวมณี ทั้งหลาย พระ องค์ เป็น ผู้ อุดม พิเศษ สูง สุด กว่า ผู้มี ฤทธิ ทั้ง หลาย
พระ หฤไทย เยือกเย็น ไป ด้วย ความ เข้ม ใน หมู่สัตว์ เป็น คำ สรรเสริญ เบื้อง ต้น

ต่อ นั้นไป จึง กล่าว ถึง เรื่อง นิทาน พระคันธาร ราชกุมาร ดำเนิน ความ ตั้ง แต่ พระ
 พุทเจ้า เสด็จ อยู่ว่า พระราชนิเวศน์วัน อาราม ของ อนาถบิณฑิกคฤหบดี เมือง
 ศาวัตถี ใน กาล นั้น แวัน แคว้น โกศล ชน บพ เกิด ฝน แล้ง เข้า แพง พระ
 ผู้ทรง พระ ภาค เสด็จไป บิณฑบาต ประชุม ชน ชาราณา เพื่อ จะให้ ฝน ตก
 พระองค์ อาศัย ความกรุณา ใน ประชุมชน เสด็จกลับประทับที่ฝั่งสระ โยภครณี
 ที่ น้ำ แห้ง จะ สนิทาน พระ กาย ทรง ผลิต ฝ้า อันตราสกล ทรง อุทก ธารุก ขาย
 ข้าง หนึ่ง คลุม พระองค์ ใน ขณะ นั้น มหาเมฆ ตั้ง ขึ้น มา ข้าง บัณฑิต ยิง
 ฝน ให้ ตกเพียง พอ ประโยชน์ ความ ประสงค์ ของ มหาชน ต่อ นั้นไป จึง เปน
 คำ อธิฐาน ว่า ด้วย อานุภาพ พระพุทเจ้า นั้น ซึ่ง ยัง ปรากฏ อยู่ว่า ตลอด มา
 ถึง กาล ประจุบัน นี้ ขอ เทพเจ้า จง บันดาล ให้ ฝน ตก โดย กาล อัน ควร ให้
 มั่ง คั่ง สมบูรณ์ ด้วย ธัญญาผล เสมอไป นี้ เปน ตอน หนึ่ง ต่อไป อีก ตอน หนึ่ง เปน
 คาถา คำ อธิฐาน เริ่ม ตั้ง ค้น แต่ มหาการุณิก โณ โห พระพุทเจ้า ผู้
 ประกอบ ด้วย พระ มหากรุณา แล เปน ที่ พึง ของ สัตว์ เปลี่ยน ความ เทียว แรก
 ว่า อิตถายะ สัพพะปาณิน ทรง บำเพ็ญ บารมี เพื่อ ความ ต้อง การ แก่ สรรพสัตว์
 จบ ที่ ๒ ว่า อิตถายะ สัพพะปาณิน เพื่อ ประโยชน์ แก่ กุล แก่ สรรพสัตว์
 จบ ๓ ว่า สุขายะ สัพพะปาณิน เพื่อ ความ สุข แก่ สรรพสัตว์ แล้ว ไป ร่วม
 ความ ว่า ได้ บันลุ ถึง พระ สัมโพธิญาณ อัน อุดม แล้ว ด้วย วาจา ภาสิต อ้าง
 พระ กรุณา คุณ ธรรม เปน สัตยาธิฐาน นี้ ใน จบ ค้น ว่า เทโว วัสสละตัมมะโต
 ขอ เทพเจ้า จง บันดาล ให้ ฝน ตก โดย ธรรม จบ ๒ ว่า กาลละโต โดย กาล
 จบ ๓ ว่า ฐานะโส โดย ฐานะ สวด คำ อธิฐาน นี้ เปน สาม จบ แล้ว จึง ว่า
 ด้วย เรื่อง พระ สุกุต เริ่ม ตั้ง แต่ สุกุโต จะ มหา เถโร มหา กาโย มะโท ทะโร
 เปน ค้น จน ตลอด คำ อธิฐาน ของ พระ เถร เจ้า ตาม ที่ ได้ กล่าว มา แล้ว

ต่อ นั้น ไป ยก คำ อธิฐาน ของ พระยา ปลา ชื่อน มา ว่า ตั้ง แต่ อนุสสรตัว
 สะตัง ธรรมัง ประมัตตัง วิจิน ตะยัง เนื่ง ความ เมือง ต้น ซึ่งยังไม่ได้ กล่าวมา
 ใจ ความ ว่า ข้าพเจ้า ตาม รลึก ถึง ธรรม ของท่าน ผู้รับ ทั้งหลาย คิดค้น
 หา ประมัตต์ อยู่ ได้ ทำ สัก กิริยา ซึ่ง เปน ของ เทียง ยัง ยืน ในโลก คือ
 จำ เติม แต่ ข้าพเจ้า รลึก จำ คนได้ ย่อมไม่ รู้ ไม่ เหน ว่า ได้ เคย แกล้ง เบียด เบียน
 สัตว์ อื่น แม้ แต่ ตัว หนึ่ง ด้วย สัก วาจา ภาสิต นี้ ขอ ประ ชุม ณ เทพย เจ้าจง
 ยัง ฝน ให้ ตก เกิด ต่อ นั้น ไป ลง ร่วม ความ กับ คาถา อะภิต ณะนะ ยัง ประ ชุม
 ณะ นิธิง กา กัสสะนาสะยะ ซึ่งได้ กล่าว มา ข้าง ต้น แล้ว ไป ลง ความ
 ข้าง ปลาย ว่า เอวะ รุบง์ สักจะ กิริย กัถวา วิริยะมุตตะมัง ข้าพเจ้า ทำ สัก กิริยา ซึ่ง
 เปน ความ เพียร อดทน อกุณ ใด ครย ก่า ถึง อำนาจ ความ สัก ให้ ฝน ตก ได้ ตาม ปราณ
 ธรรม อัน ไท อัน หนึ่ง ซึ่ง จะ เสมอ ด้วย ความ สัก ไม่มี การ ที่ ทำ สัก กิริยา ปลด เปลื้อง
 ตน แล บริสัชช ให้ พ้น มรณ โภย ได้ นี้ เปน สัก บารมี ของ ข้าพเจ้า คาถา ที่ สวด
 มี เนื้อ ความ เพียง เท่านี้ เมื่อ สวด มนต์ จบ แล้ว จึง สวด ภณ วาร ต่อ ไป ภณ
 วาร นั้น สวด สุกฺกิสฺสุท มี ราช บัน ชิต ฟู ขาว ห่ม ขาว ซัก ประ คำ อยู่ ที่ ปาก สระ
 คน หนึ่ง ผดิด เปลี่ยน กัน ทั้ง กลาง วัน กลางคืน กว่า จะ เสร็จ การ พระราช
 พิธี ที่ บน เกย ข้าง หอ พระคันธาร ราชฎร ตั้ง พระ คันธาร ราชฎร ขึ้น พระม ทำ
 เถร แชน ลาย พระ บัว เข็ม รามัญ มี รูป เทียน ๓๐๐ ไม้ เครื่อง นมัสการ ตาม วัน
 อย่าง พิธี น้อย ยก แต่ พระ สังฆ สวด มนต์

การ พระ ราช พิธี พุทธ สารท ไม่มี กำหนด ที่ วัน เลิก สัก แต่ เทียน ไชย ยัง ยาว
 อยู่ ถ้า ฝน ยัง ตก น้อย ก็ ตั้ง ต่อ ไป บาง คราว ถึง ทำ วัน หก วัน จึง ได้ เลิก ก็มี
 เมื่อ เลิก พระ ราช ณะ ที่ นั่ง ปรง ซึ่ง เปน ผู้ใหญ่ กว่า ทุก องค์ เปน ผู้ ตบ
 เทียน ไชย พระ สังฆ สวด คาถา ตบ เทียน ไชย ตาม ธรรมเนียม แต่ ใน เวลา

เลี้ยง พระ เข้าตลอด จนวัน ดับ เทียนไชย ไม่มี การ เลี้ยง พระราชดำเนินตลอด
พระ ราช พิธี เลี้ยง พระ ราช ดำ เนิน แต่เวลา เย็น จน พระ สังฆมณฑล มนต์ จบ
ถ้า ฝน ตก มาก ก็ พระ ราช ทาน รวง วัล ตั้งแต่ องค์ ละบาท จนถึง องค์ ละ ๔ บาท
ตาม ฝน มาก ฝน น้อย อนึ่ง การ พระ ราช พิธี พุทธ สาคร นี้ ไม่มี กำ หนด ที่
บาง ปี ก็ ยก ขึ้น ไป ตั้ง กรุง เก้า ใน รัชกาล ประจวบ นั้น ยก ขึ้น ไป ตั้ง ที่ วัด นิเวศ
ธรรม ประวัติ ครั้ง นั้น

อนึ่ง การ ห้าม ปราบ อยู่ ข้าง จะ กวด ขึ้น ใน สิ่ง ซึ่ง ถือ ว่า ไม่ บริสุทธิ์ คือ
ทั้ง ต้น แต่ พระ เจ้า แผ่น ดิน ซึ่ง จะ เลี้ยง ออก ไป ทรง ตั้ง สัตยาธิฐาน ขอ ฝน นั้น
ต้อง สรง น้ำ ขำระ พระ ภาย ด้วย ดิน สอ พอง ให้ หมด จด แล ห้าม มิ ให้ ถูก ต้อง
กาย สัตว์ ใน จังหวัด พลับ พลา ซึ่ง วงสายสิญจน์ ก็ ห้าม มิ ให้ ผู้ หญิง เข้า ไป
ถ้า การ พระ ราช พิธี พุทธ สาคร ครั้ง ไใด ก็ เปน การ เตือน ร้อน ของ พระ เจ้า
ลูก เธอ ที่ เปน พระ ราช บุตร อัน ต้อง ห้าม มิ ให้ ตาม เลี้ยง ตั้งแต่ รัชกาล ที่ ๔
มา ทุก ครั้ง ถึง พระ สังฆมณฑล ในการ พระ ราช พิธี ก็มี หมาย ให้ ตั้ง ที่
สรง น้ำ แต่ จะ รวม เสีย ฎา ประการ ไใด ไม่ ทราบ บัดนี้ คา ผู้ ที่ จะ เกี่ยว ข้อง ใน
การ พระ ราช พิธี ตลอด จน ข้าง นั้น ก็ บัง คับ ให้ ขำ ระ ภาย ให้ หมด จด ทั่วไป
ถ้า ฝน แล้ง ใน ปี ไใด ราษฎร ทั้ง ปวง ก็ บ่น ทา ว่า เมื่อไร จะ ตั้ง การ พระ ราช พิธี
เจ้า นาย แล เลนา บดี ผู้ ใหญ่ แต่ ก่อน ๆ ก็ พอ ใจ เปน อุดร ะ กราบ ทูล ตัก
เตือน ให้ ตั้ง การ พระ ราช พิธี มี อยู่ เนื่อง ๆ แต่ ปรกติ นั้น พระ เจ้า แผ่น ดิน ทรง
ฟัง รายงาน น้ำ ฝน ต้น เข้า อยู่ เสมอ เมื่อ ทรง เห็น ว่า ฝน ไม่ ปรกติ ตาม ฤ ษ ฤ ษ ฤ ษ
ควร จะ ตั้ง พระ ราช พิธี ก็ โปรด ให้ ตั้ง พระ ราช พิธี ไม่ ทน มี ผู้ กราบ ทูล ตัก
เตือน ฎา ร้อง ทา นั้น โดย มาก การ พระ ราช พิธี พุทธ สาคร นี้ เปน ที่ ชอบ ใจ
ของ ราษฎร ชาว นา มัก จะ คอย ตั้ง เกด ว่า ถ้า ตั้ง พระ ราช พิธี ฝน มี บริบูรณ์

ก็แปลที่อุ้นใจโงทกันไปไม่ใคร่จบ ถ้าฝนชั้ช้องก็มักจะบ่นหนัก ออก
หนักใจไม่ใคร่สบายไป พระราชพิธีพรุณสาคร จึงแปลเครื่องประคองใจ
ของราษฎรให้แปลที่ชื่นชมยินดี มีความนิยมอยู่โดยมาก จึงแปล
พระราชพิธียั่งยืนมาด้วยประการฉะนี้

อนึ่งข้าพเจ้าลืมนกล่าวถึงการบูชา ขอฝนอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งได้ลง
พิมพ์ไปแล้วจะแซกไม่ทัน การบูชาเช่นนี้จะมีมาแต่ครั้งใดก็ไม่ปรากฏ
แต่ดูเหมือนจะมีมาช้านานแปลของโบราณ จนในคำให้การขุนหลวงหาวัด
ก็ได้มีกล่าวถึงว่า “ถ้าฝนไม่ตกให้เอาคำโองการออกอ่านฝนก็ตก”
ดังนี้ คำโองการนี้เห็นจะไม่ใช่ว่าเรื่องอื่นเสียแล้ว คงแปลคำราที่ จะว่าคือ
ไปนี้เอง บางที่จะเกิดขึ้นในแผ่นดินบรมโกศนั้นเอง ก็จะได้ด้วยตั้งแต่แผ่นดิน
ดินพระเจ้าทรงธรรมมา เรื่องเล็กๆ เบี้ยว เชื้ออะไรต่ออะไรเย็นมีมาก ยิ่งขึ้น
หลังลงมา ดุยงหนักแก่มือขึ้นไป จนเหลวเกือบไม่แปลขึ้นได้ เหมือนโยคี
คนหนึ่ง ที่จดหมายชื่อไว้ว่า อาตมารามสัญญา ศรี เล่าว่าตัวบวชแปลโยคี
แล้วออกเดินบ่ามาได้พบเมืองถึงสองร้อยเศษ เห็นหงษ์กินร นาค เมือง
หนึ่งไกลนาด้วยหนูแลจามรี เห็นสิ่งใหญ่ตาแดงเหมือนแสงไฟ มีบริวาร
ประมาณสักห้าพันเศษ ได้เห็นศาลรามสูรมีชวานแลได้ไปที่สังขเมฆอาว
มีดอกบัวที่ตุมโตเท่าบาตรที่บานโตเท่าตุมเกวียน ได้พบฤๅษีถอดคันไม้
บริกรรมอยู่จนเลียบยาวถึงตัว บางองค์นั่งกระจอกก็เอาไครยทำรังอยู่ใน
หนวด บางองค์นั่งอยู่กับพื้นแผ่นดิน ไบไม้หล่นลงมาจนมืดกาย แล้วยัง
บอกต่อไปว่ามีอีกมาก จะพรรณนาไปก็ยาว ถ้อยคำที่โยคีแจ้งความนี้เป็นที่
น่าเชื่อถือไม่ควรถัดจะสงสัยเลย เพราะพระเจ้าแผ่นดินได้รับสั่งให้พระราชวัง
เมืองไปซักไซ้ไต่ถาม แกล้งกระหลบ ทบสวน หลายอย่าง ก็แจ้งความยั่งยืน

ไม่ฟันเพื่อนแฝงแกล้ง อายุโยคีนั้นกว่าร้อยมี ผมยาว กว่าสี่วา ก้นแคบผัด
ไม่เป็นอาหาร กำลัง กายสิทธิ์แลฉาน นั้นแก่ กล้านัก โยคีนั้นอยู่ที่ วัด นางแมน
นอกกรุง คือ นอก กำแพง เมือง นี้ แล ด้วย คำ ของขุน หลวง ทาวัด คือ เจ้า พ้า
อุทุมพร กรม ขุนพรพินิจ ที่ เปน กรม พระราชวัง แล้ว เปน เจ้า แผ่นดิน ทรง เชื่อ
ถือ มั่น คง เช่นนี้ พอ จะ เปน ตัว อย่าง ให้ เห็น ได้ ว่า ใน เวลา นั้น ผู้มี บันดาลศักดิ์
ใหญ่ กิติ ผู้มี บันดาลศักดิ์ น้อย กิติ ที่ อายุน้อย กิติ อายุน้อย เช่น ขุนหลวง
ทาวัด นี้ กิติ จะ เชื่อ ถือ แล มีความ รู้หลัก เปน ประการใด ข้าพเจ้า จึง สามารถ
ที่จะประมาณ เอา ว่า ถ้า คำรา ของฝน เช่น จะ ว่า ต่อไป นี้ จะ เกิด ขึ้น ใน แผ่นดิน
พระ บรมโกษ เอง ก็ เห็น จะ ได้ คำว่า นั้น เลื่อย เจ้ายะ เปรอะ อย่าง ยิง ได้ ทำ การ
บูชา แหวก ใน พระราช พิธี อยู่ แต่ ก่อน นั้น คือ ใน เวลา พระราช พิธี พุทธ ศาตร
มาย ๓ โมง พราหมณ์ เชิญ ฤๅษี กิลโย โภณิง ๑ ขึ้น ๒ มาตั้ง ที่ แทน กลาง
แจ้ง หน้าหอ พระราช พิธี เฝ้า ใน พระบรม มหาราชวัง มี เครื่อง บูชา รูป เทียน เข้าตอก
ตอกไม้ จัดลง ตระบะ เครื่อง บูชา เหมือน อย่าง บริกษาร กระฐิน แล้ว ขุน หมื่น
พราหมณ์ อ่าน เทพ ชุมณุม จบ ๑ เบ้า สังข์ สอง คน อ่าน วันละ สาม จบ ทุก วัน
แล้ว ตั้ง รูป พระ ฤๅษี นั้น ผึ่ง แดด ตรา ฝน ไว้ ตลอด พระราช พิธี

การ ที่จะ อ่าน เทพ ชุมณุม นี้ มี ข้อ บังคับ ไว้ ว่า เมื่อจะ สังวัธ ยาย พระมหา
เทพ ชุมณุม นี้ ให้ นมัสการ เปน บัญญัติ ประดิษฐาน ตั้ง โนม สาม จบ แล้ว ว่า
พระไตรสรณาคม แล้ว จึง ว่า คำ นมัสการ พระคิวงค์ อีก สาม จบ แล้ว ตั้ง อธิฐาน
ปรภาณาก่อนแล้ว จึง อ่าน ใน เรื่อง เทพ ชุมณุม นั้น ขึ้นต้น ขอ นมัสการ พระรัตน
ไตรย แล นมัสการ คุณ พระพุทธชินราช พระพุทธชินสีห์ พระศรีสัคนะมุนี พระ
พุทธรูป พระสถูป พระศรีมหาโพธิ์ พระพุทธเจ้าทั้งห้า พระองค์ พระศรี อริย
เมตไตรย พระพุทธเจ้า อีก ๒๘ พระองค์ แล พระพุทธเจ้า สามัญญ์ พระองค์ แล

พระธรรม แปล หนึ่งสี่ พัน พระธรรม ชันธ พระแก้ว พระบาง พระแก่นจันทน์
 พระพุทธรูป หินงด แล้ว ต่อไป ออก ชื่อ พระ อหังค์ ปนกัน และ ไป กับ ชื่อ พระพุทธร
 เจ้าแต่ก่อน ๆ แล้วไปลงนวลโลกุตร ธรรม บัณฑิต ธรรมฐาน ๔๐ วิภังษา ๔๐ แล้ว ไหว้
 พระพุทธรูปบาท อันมีในสถานที่ต่าง ๆ ทั้งพระจุฬามณี พระเชตะวัน พระรัตนบัลลังก์
 ภายใต้ พระศรีมหาโพธิ์ พระศรีวิภิกขุ พระปัจเจกโพธิ์ แล้วไหลไปพระสิริสุท
 โธณ พระสิริมหา มาया แล้วไป ออก ชื่อ กษัตริย์โลก บ้าง องค์ ซึ่งได้ อุปถัมภ์
 พระพุทธรูป สาสนา ตลอด ลงมา จน พระเจ้าศรี ธรรมมาโคกราช แล้ว ออกชื่อ เทวตา
 พรหมมณี ๆ ทั้ง พระอิศวร พระนารายณ์ พระอุมา เป็นต้น อีกมาก หลาย องค์ จน
 ถึง เทวตานพ เศวรหี แล เทวตา ที่ รู้จักง่าย ๆ เช่น นาง มณี เมฆลา เป็นต้น
 แล ภูม เทวตา แล ชัน กามา พรหม ๖ พรหมโลก อีก ๑๖ ออกชื่อ ตลอด เชิญ
 พระอินทร์ แล มเหสี ทั้ง ครัว ท้าวโลก บาล พระยายมราช นายนิรยบาลโฆมค
 พ้าฝ่ายยักษ์นี้ แล บุเจ้าต่าง ๆ มี สมิง พราย เป็นต้น เทวตา แล ยักษ์ ที่เป็นอารักษ์
 เทวตา แล เทวตาพื้นพระนคร เลยไปจนถึงปลาตพื่นนทองช้างน้ำ ต้นไม้ ประจำ ทวีป
 แล้วจึงนมัสการพระฤๅษี ที่อยู่ในป่าพระหิมพานต์แปลหนึ่งสี่ พัน ที่ออกชื่อ กี่หลายองค์
 มี ฤๅษี กโกลย โกลย เป็นต้น แล้ว เลย ไป ถึง เพทยาธร กิณรโอไร ๆ อย่าง ยี่
 ไออกราพี ไตรภูมิ แล้ว ไป หา สัตว์ ซึ่งมี ฤๅษี คือ ช้าง เขาวรรณ ช้าง
 นก หันดอ โปสธ อัฐทิศ ราชสีห์ แล้ว ไป จับ เรื่อง จักรพรรดิ แล เจ้า แผ่น
 ดิน ใน เรื่อง นิทาน รวม เกียรติ อุณรุท เช่น ท้าว ทศรถ พรหมจักร กฤษณมณีนัน
 จน ถึง ท้าว พระยา วานร แล ยักษ์ เช่น สัตถาสูร มุล พระดำ นก ลำ พาที มี
 ชื่อ ตาม แต่ จะ นึก ได้ หมด ชื่อ เหล่า นี้ แล้ว จึง ต่อ ว่า เทวตา ว่า เมื่อ พระ
 พุทธเจ้า จะ เข้า สู่ ปรีณพพาน ได้ ฝาก พระพุทธรูป สาสนา ไว้ แก่ เทวตา ประจำ ทวีป
 ทั้งสี่ มี พระ อินทร์ เป็นต้น ได้รับ ปรณญาณ ว่า จะ ช่วย ค้ำ ชู พระ สาสนา

พระสัพพัญญู ถ้วน ห้า พัน พระ วสา บัด นี้ มี เชิญ ร้อน ทุกเส้นหญ้า หั่ว ทุกสรรพ
สัตว์ ชัด พ้า ฝน ไม่ ตก ลงมา ตาม ฤๅ ติ บุราณ ราช ประเพณี มี วิบัติ ต่าง ๆ
ผิด อย่าง บุราณ ราช ผิด พระ พุทธ โอวาท ให้ เคื่อง ได้ ผ้า พระ บาท พระ
บรมเศวต บรม นารถ บัด นี้ พระ บาท สมเด็จ พระ พุทธเจ้า อยู่ หั่ว จึง ใช้ ให้
ข้าพเจ้า มาทำ พิธี ร่าย พระ มนต์ มหา จินตา ต่อ นั้น ไป บ่น พิมพ์ พ้า ถึง
พระ มหา บุรุษ ลักษณะ พระ ไตร สรณาคม เมตตา พรหม วิหาร ไตรลักษณะ ญาณ
แล อโร ต่าง ๆ ขอ ให้ กำจัด วิบัติ ราช โภจ โจร โภจ อคคี โภจ อุตก โภจ จรร โร
ทั้ง ปวง แล้ว เชิญ พระ กรรมฐาน ๔๐ วิสัยนา ๔๐ ลง อยู่ใน คีตะ ท้าว
มหา พรหม อยู่ หน้า ผาก พระ อินทร์ อยู่ แขน ซ้าย พระ นารายณ์ อยู่ แขน ขวา
แม่ น้ำ พระ คงคา มา รอง ดวง ใจ แล้ว ข้า เหา พระ เสาร์ มา ไว้ ข้าง ซ้าย
เหา พระ นารายณ์ มา ไว้ ข้าง ขวา แล้ว เหา พระ อังคาร ไป ไว้ ข้าง ซ้าย เหา
พระ อาทิตย์ มา ไว้ เปน ตัว เหา พระ อิศวร มา ไว้ใน ดวง ใจ ทำ การ สิ่งใด
ให้ สำเร็จ ดัง ปราณนา แล้ว ขอ คุณ พระ มหา กษัตริย์ แล เทวดา ให้ มา ประสิทธิ์
ลง ท้าย กลาย เปน คาถา ไม่ เปน ภาษา คน สอง สาม คำ แล้ว ก็ จบ จบ ลง ไป
เฉย ๆ อยู่ ข้าง จะ เรือ รำ เปน ของ คน เณร ๆ อโง่ แต่ง ขึ้น เรือ เตียว กับ สรรเสริญ
จรเข้ ฤๅ บัด พิเศษ คิด แสลง แต่ เล่า ย่อ ๆ มา นี้ ก็ ติ บำ พอ ใช้ อยู่ แล้ว
ขอ ยุติ เสีย ที่ แต่ การ บุกา เช่น นี้ เตียว นี้ ไม่ ไ้ ทำ มา เสีย นาน แล้ว นับ ว่า
เป้น คำ ราธูญ

คำ ตักเตือน

การ พิธี ฝน อย่าง น้อย มหาต เล็ก ต้อง คอย รับ เทียน นมัสการ ประจำวัน
แล เทียน พาน ตามเคย ไป ถวาย ที่ เกย บน หอ พระ ภูษา มาลา คอย ถวาย พระ
สุทรุ่ย แล แบ้ ง ทรง เนิม สนม คอย ถวาย เทียน ชนวน ตระ บะ มุก ใน หอ พระ
มหาต เล็ก ต้อง ถวาย เทียน พาน ด้วย อีก ครัง หนึ่ง

พระราชาพิธีใหญ่ ภูเขา มาลาพ ย่าได้ ลืม เทียนทอง สำหรับ จุดเทียน
ไชย แต่ก่อน เคยขาด มา มีตัว อย่าง มหาต เล็ก ย่า ลืม โคม ไฟฟ้า แล้ว
ให้ คอย ถวาย เทียน พาน ภูเขา มาลา ถวาย พระ สุหรั่ง แล ทรงเจิม เสด็จขึ้น
หอ พระ น้ำ ที่ มหาต เล็ก ภูเขา มาลา สนม เหมือน พระ ราชาพิธี น้อย แล้วให้
มหาต เล็ก คอย เชิญ เสด็จ พระ เจ้า ลูก เธอ แล ถวาย พาน เทียน ตาม ไป จุด เครื่อง
นมัสการ เทวรูป ที่ พลับ พลาน น้อย ด้วย ทุก วัน

อนึ่ง ใน การ พระ ราชา พิธี พรุน ศาคร ใหญ่ เสด็จ พระ ราชาดำ เนินออก
ทรง จุด เทียน เครื่องนมัสการ ทอง ใหญ่ ในพระ อุโบสถ วัดพระ ศรีรัตน ศาคราราม
ก่อนแล้ว จึง เสด็จ พระ ราชาดำ เนิน พลับ พลาน ท้อง สนมหลวง ทุกวัน มี พาน เทียน
สำหรับ วัด พระ ศรี รัตนศาคราราม ซึ่ง มหาต เล็ก เคยถวาย ด้วย

การพระราชกุศลในวันประสูติแลสวรรคต

การ พระราชกุศล อย่างนี้ มี กำหนด ตาม วัน ซึ่ง ตรง กับวันประสูติ แล
สวรรคต ของพระบรมอัฐิแลพระอัฐิ นั้น ฎ ไปตามเดือนวันต่าง ๆ กัน
แต่ข้าพเจ้า สืบเสาะหา ได้ กล่าวตามรายเดือน ที่ได้ นำเพ็ญ พระราชกุศลนั้น ไม่
ครบ เมื่อ นัก ขึ้น ได้ แล้วย ก็ คิด เห็น ว่า การ พระราชกุศล นั้น เป็นแบบ เดียว กัน
ทุก ครั้ง เป็น แต่ต่าง วันกัน ไป เท่านั้น ควร จะรวม ว่า ใน ที่ แห่งเดียว เหมือน
อย่าง เปลื้อง เครื่อง พระมหาฉัตร รัตนปฏิมากร ได้ จึง ได้ รอไว้ จน เดือน เก้า
ซึ่ง เป็น เดือน สวรรคต พระบาท สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ นับ ว่า เป็น
ที่หนึ่ง แล เป็นเดือน ที่ มี การ น้อย พอ จะแจกแจง ได้

การ พระราชกุศล เรื่องนี้ พังเกิด มีขึ้น ในรัชกาล ที่ ๔ การ ที่ ทำ นั้น
เป็นการข้างใน คือ เชิญ พระบรม อัฐิไม่ต้อง มี ประโคมกลองชนะ ด้วย
พระราชประสงค์ จะให้ เป็น แต่การ เงียบ ๆ จึง ได้ ทำ ที่ พระที่นั่ง ไภศาล ทักสิน
ตรง ท่อ พระอัฐิ ลงมา เหมือน ทำในหอ พระ อัฐิเอง การ ที่ จัด นั้น พระ
บรม อัฐิ ตั้ง แว่น พ้าทองคำ สองชั้น บุษบก ทองคำ มี เครื่อง สูง บัง แฉกตั้ง
เครื่อง ราชู ประโคม บริโคม บนม้าทองใหญ่ สอง ข้าง แว่น พ้า เครื่อง นมัสการ
โต๊ะ ทองคำ ลงยา ราชวดี มีเครื่องทอง น้อย สำหรับ พระบรมอัฐิสำหรับ ๑ ถ้า
มี พระอัฐิ ใช้พานทอง สองชั้นใหญ่รอง ตั้งบนโต๊ะเงิน ม้า นมัสการ
ทอง น้อย อีก สำหรับ ๑ โยง พระภุษา เส้น หยาบ ใต้ เบื้อง กัน กับพระบรมอัฐิ
พระภุษา โยงใหญ่รอง พาน มหา กฐิน มี แต่เฉพาะ ที่ พระ บรม อัฐิ ตั้ง โต๊ะ

หมูที่ผนัง ด้านหุ้ม กลอง ตรง รูป พระเทวะ กรรม ตั้ง พระพุทธรูป ประจำ พระ
ชนม์ พรรษา วัน ของ พระบรมอัฐิ แล พระอัฐิ พระสงฆ์ ซึ่งใช้ ในการ พระราช
กุศล นี้ มี กำหนด พระบรม อัฐิ ๑๐ รูป พระอัฐิ ๕ รูป แต่ ถ้าพระอัฐิแยก
ออกจาก หาก ใช้สืบริรูป แต่ เป็นการเปลี่ยนแปลงตามสมัยรัชกาลอยู่ดังนี้

คือ เมื่อ รัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ทำวัน ประ
สูตรคราว ๑ วันสัวรรคตคราว ๑ พระสงฆ์คราวละ ๑๐ รูป ไตร ๗ ๑ ผ้าขาว ๘ พับ
กรม สมเด็จพระอมริน ทราบาศย์ มารวม พร้อม กัน กับพระบาท สมเด็จพระ พุทธ
ยอดฟ้า จุฬาโลกย์ พระสงฆ์ คราว ละ ๕ รูป ผ้าไตร คราว ละ ไตร ผ้าขาว
คราว ละ ๔ พับ

พระบาท สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย ทำทั้ง วันประสูตรแล้ววันสัวรรคต
พระสงฆ์คราว ละ ๑๐ รูป ผ้าไตร คราวละ ๑๐ ไตร

พระบาท สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มี เลี้ยง พระ สวด มนต์ มี เทศนา
แต่ วัน ประสูตร วัน สัวรรคต สดปกรณ์ พร้อมด้วยกาลา นุกาล พระที่ นั่งอมรินทร์
วินิจฉัย พระสงฆ์ คราวละ ๑๐ รูป ไตรคราว ละ ไตร ผ้าขาว คราว ละ ๘ พับ
กรม สมเด็จพระศรี สุธา ไลย มีแต่ คราว ที่ พร้อม กับ วันประสูตรพระบาท สมเด็จพระ
พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระสงฆ์ ๕ รูป ผ้าไตร ๗ ๑ ผ้าขาว ๔ พับ

กรมสมเด็จพระศรี สุธา ไลย ท้าตาม วัน ประสูตร แล้ววันสัวรรคต
ของท่าน ไม่ได้ รวม ในการ พระบรมอัฐิ พระบาท สมเด็จพระ พุทธเลิศ หล้า
ใช้พระสงฆ์ คราวละ ๑๐ รูป ผ้าไตร คราว ละ ๑๐ ไตร แปลกแต่ที่ ตั้งพระ
อัฐิ ใช้โต๊ะจีน พระอัฐิ รองพานสองชั้น ใหญ่ มีเครื่อง อุปโภคบริโภค
ตั้ง สองข้าง พระกุษาโยงใหญ่ ใช้พาน มหากฐิน เครื่อง นมัสการ ใช้ โต๊ะ
หมพาน ทอง สอง ชั้น มีเครื่อง ทอง น้อย ส้ารับ ๑

แต่ครั้น เมื่อ ถึงรัชกาล ประจุบันนี้ พระอัยยิกรม สมเด็จพระ ศรี สุริเยน
 ทรามาตย ยก ไป ทำ พร้อม กับ พระบรมอัยยิกร พระบาท สมเด็จพระ พุทธเลิศ หล้า
 นภาโดย พระบรม อัยยิกร ใช้ผ้า ไทร คราว ละ ไทร ผ้าขาว คราว ละ ๔ พับ
 พระอัยยิกร ใช้ผ้า ไทรคราวละ ไทร ผ้าขาว คราว ละ ๔ พับเหมือนอย่างพระบาท
 สมเด็จพระ พุทธยศออกฟ้า ๆ ฟ้าโลกย แล กรม สมเด็จพระอมริน ทรามาตย

เพิ่ม การ พระราช กุศล วันประสูติ แล วัน สวรรคต พระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้า เจ้า อยู่หัว แลกรมสมเด็จพระ เทพศิรินทรามาตย ขึ้น ใหม่ แต่วันประสูติ
 แล วัน สวรรคต พระบาทสมเด็จพระ จอมเกล้า เจ้า อยู่หัว พ้อง กับ การ พระ
 ราชกุศล ออกพรรษา การ ออกพรรษา แต่ ก่อน เคย เลี้ยง พระสงฆ์ อยู่วัน
 ละ ๒๐ รูป ทั้ง ๒ วัน แล้ว พระสงฆ์ ที่ทำบุญใน การ พระบรม อัยยิกร จะลดลง
 เป็น ๑๐ รูปตามแบบ เดิม ก็ ไม่ควร จึงได้ คง เป็นวันละ ๒๐ รูปผ้า ไทร
 เป็นวันละ ๒๐ ไทร เชิญ พระบรมอัยยิกร ออกตั้ง สดปกรณ์ ที่ พระที่นั่ง อมรินทร์
 วินิจฉัย ซึ่ง เป็น ที่ เลี้ยงพระ ในการ ออกพรรษา อยู่เดิม นั้น จึง ต้อง กลายเป็น
 มี ประโคม แตรสังข์ มโหรีอีก กลอง ชนะ เป็น การนอก พระราชวัง แปลกไปงาน
 หนึ่ง แต่กรม สมเด็จพระ เทพ ศิรินทรา มาตย คง ใช้ตาม แบบ กรมสมเด็จพระ
 พระศรี สุริเยน ทรามาตย เมื่อในรัชกาลที่ ๔ นั้น

ในการ ทำ บุญ พระบรมอัยยิกร แล พระอัยยิกรทั้งปวง นี้มีสดปกรณ์ ๒๐๐ รูป
 ใน เวลา พระสงฆ์ ฉน์แล้ว เวลา คำ สวด มนต์ จบ มี เทศนาถันท์ ๑ เครื่อง
 ถันท์ ผ้า จีวร เนื้อ ดี ผืน ๑ รูป ๑๐๐ เทียน ๑๐๐ หมายพลู แลสิ่ง
 ของเครื่อง บริโภคต่าง ๆ เงิน ถิต เทียน ๓ คำถึง เหมือน กัน ทุก ครั้ง เว้นไว้
 แต่ พระบาท สมเด็จพระ จอมเกล้า เจ้า อยู่หัว ในกลาง เดือน ๑๑ เคยมี
 เทศนา วิเศษ เครื่อง ถันท์ ไคร แพร บริขารกรูณ เงิน ถิต เทียน ๑๐ คำถึง
 อยู่แล้ว จึงได้ คง ไว้ ตาม เดิม

การที่ ทำ นั้นเวลาเช้า เลียง พระสงฆ์ เมื่อ รัชกาลที่ ๔ ไม่โปรดใน
 การที่ พระเจ้าแผ่นดิน ทรง ถวาย สำหรับ เป็น สังฆทาน พระสงฆ์รับ ลาธุ แล
 อบโลกแล้ว จึง ทรง ประเคน ซึ่ง เป็น ธรรมเนียม มี มา ทุก รัชกาล แต่ ก่อน ๆ
 ด้วย ทรง เห็น ว่าของ ที่ พระสงฆ์ ชน ไม่หมด เหลือ ไปให้ลูกศิษย์ กิน เป็น กินของ
 สงฆ์ พระสงฆ์ผู้ ที่ รับ แล ที่ ให้ นั้นต้อง อาบัติ จึง ได้ ทรง เลิก เลีย เวลา
 พระสงฆ์ ถวาย พร พระ จบ ลง ก็ ทรง ประเคน ที่เดียว เป็น ส่วน บุคคลิก แต่
 ในการ ทำ บุญ พระอัฐิ เช่น นี้ เคย ทรง เปน การ พิเศษ อย่าง หนึ่ง คือ มี
 คน โทกรอก น้ำ ด้วย ครอบ ทรง ถือ ลง มาด้วย เวลา พระสงฆ์ ถวาย พร พระ จบ
 แล้ว สดปกรณ์ ผ้าไตร ผ้าขาว พับ พระสงฆ์ กลับ ไป นั่ง ที่ เรียบ ร้อย แล้ว
 จึง เสกจิ พระราช ดำเนิน ไป ที่ ต้น แลว ทรง วิน น้ำ ลง ใน ด้วย แก้ว แล้ว รับ สิ่ง
 ด้วย ภาษา มคอ ข้าพเจ้า ไม่ เข้าใจ ว่า อะไร แล ไม่ สนใจ จะ พัง ด้วย เห็น
 แต่ เมื่อ จบ ลง แล้ว ทรง ประเคน ด้วย น้ำ นั้น พระสงฆ์ รับ ไป ลูบ หน้า บ้าง วิน
 ลง ใน ชัน น้ำ บ้าง สิ่ง ต่อ ๆ กัน ไป จน ตลอด แลวแล้ว จึง ได้ ทรง ประเคน แต่
 มาใน แผ่นดิน ประจุบัน นี้ ข้าพเจ้า ไม่ เข้าใจ ก็ ไม่ได้ ทำ อย่าง นั้น เลย เปน
 แต่ ประเคน สำหรับ ตาม ธรรมเนียม เมื่อ พระสงฆ์ ชน แล้ว ใน ชัน หลัง ๆ
 ทรง ชัก เงิน ที่ สำหรับ แจก เจ้า นาย แล เจ้าพนักงาน ออก พระราช ทาน ให้ สังฆ
 ทาริ ถวาย พระสงฆ์ องค์ ที่ มา ชน องค์ ละ สติง ก็ เลย เปน ตำรา ชาว คลัง จัด
 มา พอ ครอบ องค์ ละ สติง ต่าง หาก พระ ที่ ชน กลับ ไป แล้ว จึง ได้ สดปกรณ์
 รวย ร้อย มี สวด มาติกา ถวาย ยะธา อีก ครั้ง ๑ พระราช ทาน เงิน สดปกรณ์ รวย
 ร้อย สำหรับ พระสงฆ์ รูป ละ เพื่อ ให้ สังฆ ทาริ แล้ว พระราช ทาน แจก พระบรม
 วงษานุวงษ แล ข้าราชการ ที่ เนื่อง ใน พระวงษ เสมอ องค์ ละ สติง เหลือ นั้น
 พระราช ทาน ให้ เจ้า นาย องค์ ไค องค์ หนึ่ง ซึ่ง เปน ผู้ บังคับ เจ้าพนักงาน บาง

กรม มี กรมหมื่นอุดมรัตนราช ซึ่ง บังคับ กรม สังฆการี เป็นต้น ให้ แจก
เจ้าพนักงานที่เกี่ยวข้อง ในการ ทำ บุญ นั้น ทั่ว ทุก กรม เป็น เสรี การ ใน เวลา
เช้า ครั้น เวลา คำ พระสงฆ์ ที่ ฉัน เวลา เช้า นั้น มา สวดมนต์ อีก เวลา หนึ่ง
ไม่ได้ ทรง คัด สวด อัมมจัก กัปปวตนสูตร จบ แล้ว มา ทิภา ต่อ ภายหลัง
มา ใน รัชกาล ประจุบัน นี้ เมื่อ หนังสือ สวด มนต์ บัมโรงโทศก ออก แล้ว วัน
ประสูตร จึงได้ สวด อัมมจัก กัปปวตนสูตร วัน สวรรค์คต สวด อนัตตลักขณสูตร
เมื่อ สวด มนต์ จบ แล้ว สดปกรณ์ ผ้า เช็ด ปาก ชุป เทียน แล ทรง ประเคน
หมาก พลุ ใบชา แล้ว พระสงฆ์ ที่ เทศนา เข้า มา นั่ง เข้า แถว พระสงฆ์ ที่
สวด มนต์ นั้น เวลา ที่ พระเทศน์ เข้า มา รับ สั่ง ให้ พระเจ้าลูกเธอ ไป เชิญ
เสด็จ เจ้า นาย ข้าง ใน ขึ้น ไป ทรง ธรรม ที่ ขาน พัก มี โต๊ะ ดอกไม้ ชุป เทียน
เครื่อง นมัสการ ด้วย ทุก องค์ เวลา เทศน์ จบ สดปกรณ์ ผ้า จีวร ของ หลวง แล้ว
เจ้านาย ฝ่าย ใน ถวาย ผ้า สบง หมาก พลุ ชุป เทียน องค์ ละ สำหรับ การ ที่
ถวาย ของ พระใน ประจุบันนี้ ยัง คง อยู่ แต่ เครื่อง นมัสการ นั้น เจ้านาย ชั้น
หลัง ท่าน จะ ทรง เห็น เรือ รำ รุง รัง อย่างไร ดู เลิก หาย ไป เจียน ๆ ไม่มี เหตุ
การ อันใด พระสงฆ์ ที่ สวด มนต์ รับ สัพพี อติเรก ถวาย พระพร ลา กลับ พร้อม
กัน กับ พระเทศน์ เป็น เสรี การ ใน เวลา คำ

แต่ การ ทำ บุญ พระอัฐิ ใน ชั้น หลัง ตั้งแต่ พระพุทธ มณเฑียร แล้ว
เสร็จ ย้าย ไป ทำ ที่ พระพุทธ มณเฑียร มุข เหนือ ตาม พระราช ประสงค์ ใน
พระบาท สมเด็จ พระ จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้วย เรื่อง ที่ ทรง พระราช ดำริห์ จะ ให้
พระพุทธมณเฑียร ไม่ เป็น ที่ ร้างเปล่า แล จะ ให้ เป็น ที่ เก็บ แว่น ผ้า แล บุษบก
ทอง คำ ไม่ต้อง ให้ ยก ไป ยก มา ซึ่ง เป็น เหตุ ให้ ขำ รุศ รุศ ไตรม มาก นั้น
การ พระราช กุศล ทั้งปวง ก็ คง อยู่ ตาม เดิม เป็น แต่ เปลี่ยน ที่ เท่านั้น

กำหนด วัน ทำ บุญ พระบรม อัยยิ แล ราย วัด พระสงฆ์ ซึ่ง ใช้ ประจำ
 อยู่ ใน การ พระบรม อัยยิ พระอัยยิ ดังนี้ พระบาท สมเด็จพระพุทธ ยอด พ้า
 จุลาโลกย์ วัน ประสูติ เดือน ๔ แรม ห้า ค่ำ พระสงฆ์ วัด พระเชตุพน วัน
 สวรรคต เดือน ๘ แรม ๑๓ ค่ำ พระสงฆ์ วัด พระเชตุพน บ้าง วัดสระเกษ
 บ้าง กรม สมเด็จพระอมรินทราบาศย์ พระสงฆ์ วัด รัชฎาธิฐาน พระบาทสมเด็จพระ
 พระพุทธเลิศหล้านภาลัย วัน ประสูติ เดือน ๔ ขึ้น ๗ ค่ำ วัน สวรรคต
 เดือน ๘ แรม ๑๑ ค่ำ ถ้า เปน อภิเษก ใช้นั้น เดือน ๘ อุตสาธ พระ
 สงฆ์ วัด อรุณราชวราราม กรม สมเด็จพระศรีสุริเยนทราบาศย์ พระสงฆ์ วัด
 เขมาภิตาราม พระบาท สมเด็จพระนั่งเกล้า เจ้าอยู่หัว ประสูติ เดือน ๔
 แรม ๑๐ ค่ำ พระสงฆ์ วัดราชโอรส สวรรคต เดือน ๕ ขึ้น ค่ำ ๑ พระ
 สงฆ์ วัด สุกศันทะพราราม กรม สมเด็จพระศรีสุลาโลย พระสงฆ์ วัด หนึ่ง
 กรม สมเด็จพระเทพ ศรินทราบาศย์ ประสูติ เดือน ๘ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ถ้า
 เปน บิอภิเษก ใช้นั้น เดือน ๘ อุตสาธ สวรรคต เดือน ๑๐ ขึ้น ๕ ค่ำ
 พระสงฆ์ วัด เทพศรินทราบาศ ทั้ง สอง คราว แต่ พระบาท สมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัว นั้น วัน ประสูติ แล วัน สวรรคต ติด กัน อยู่ คือ ประสูติ เดือน ๑๑
 ขึ้น ๑๔ ค่ำ สวรรคต เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๕ ค่ำ จำนวน พระสงฆ์ ก็ มาก
 ถึง ๔๐ รูป แล พระสงฆ์ ที่ เคย มี ใน การ ออก พรรษา แต่ ก่อน ก็ เคย
 ใช้ พระราชาคณะ วัด ต่าง ๆ กรม สมเด็จพระบวรราชปรมัยยิก ึ่งได้ ทรง
 เปิด วัน ประสูติ ให้ เปน พระสงฆ์ วัด ต่าง ๆ แต่ เลือ กวัด ที่ ได้ ทรง สถาปนา บ้าง
 ทรง ปฏิสังขรณ์ บ้าง คือ วัด โมลีโลกย วัดมหาพฤฒาราม วัดไชยพฤกษ
 มาลา เปน ต้น ต่อ วัน สวรรคต จึง ได้ ใช้ วัดราชประดิษฐ ทั้ง วัด พระสงฆ์
 ที่ ถวาย เทคน ก็ อยู่ ข้าง จะ เกือบ ประจำ ตัว เปน พระสงฆ์ ใน วัด ที่ ทรง สร้าง บ้าง
 เปน หลาน เชน ใน รัชกาล นั้น บ้าง

คำตก เดือนใน การ พระราช กุศล เรื่อง นี้ ถ้า เป็นแต่ก่อน ก็ จะต้องเดือน
 เรื่อง ทั้ง เครื่อง นมัสการ แต่ ในปัจจุบันนี้ ทั้ง เครื่อง นมัสการ เสีย เสรีแล้ว
 ก็ไม่ต้อง มี อะไร เดือน ยังมี อยู่ อย่างเดียว แต่ ถ้า พระ อัมรินทร์ ออก พร้อม กับ
 พระบรม อัมรินทร์ เครื่อง ทองน้อย ที่ตั้ง อยู่บนโต๊ะจีน นำ พระ อัมรินทร์ แปล ว่า
 สำหรับ เจ้าแผ่นดิน นมัสการ พระอัมรินทร์ มิใช่สำหรับ พระอัมรินทร์ ทรง ธรรม ซึ่ง
 ควร จะจุด ใน เวลา ทรงจุดเทียน เครื่อง นมัสการ ทรง ธรรม เครื่อง ทองน้อย นำ
 พระ อัมรินทร์เช่นนี้ ต้อง ทรงจุด ก่อนนำพระสงฆ์ฉัน ฤๅ เวลา สวดมนต์ มหาเล็ก
 ต้อง คอย ถวาย เทียน ชนวน มี เรื่อง ที่ จะ เดือน อยู่ อย่างเดียว เท่านั้น



พระราชพิธี เดือน ๑๐

ใน กฎมณเฑียรบาล ราชบัณฑิตยสถาน บอกแต่ว่า ภัทร บท พิธี สารท แต่ใน ราชดะเอียด มีความชัด ออกไปว่า เดือน ๑๐ การ พิธี ภัทรบท ทอด เชือก ตาม เชือก ถวาย มังคม เดิม ลูกขุน ถือน้ำ พระ พิพัฒน์ เมื่อ ตื่น ใน คำให้ การ ขุนหลวง ทาวัด บอก ช้อชัด ออกไป อีก นิด หนึ่ง ว่า “ เดือน ๑๐ ช้อ พิธี ภัทรบท ” แล้ว ก็ เลย ต่อ ความ ว่า “ ถอลอง นาค หลวง ” แล้ว จึง ว่า ขอ แล ว่า ทอด เชือก ตาม เชือก สำนาน ข้าง ต้น ม้า ต้น เมื่อ ได้ ทราบ ความ เท่า ที่ จดหมาย ไว้ ใน หนังสือ สอง แห่ง นี้ ต้อง เข้าใจ ว่า พิธี ช้อ ภัทรบท สำหรับ ทำ ใน เดือน ๑๐ ก็ คือ พิธี สารท นั้น เอง เมื่อ ตาม พราหมณ์ ทุกวัน นี้ ก็ ได้ ความ ตาม จดหมาย ย่อ ว่า เดือน ๑๐ พระราช พิธี มีทนาย นักชดเชย ลาด ครว้า แผลไว้ว่า สารท กลาง มี สงฆ์ พราหมณ์ ร่วม กัน เมื่อ ได้ เลียงดู ว่า การ พิธี ที่ ทำ นั้น คือ พิธี สารท ฤ็ มี อย่าง อื่น อีก ก็ ได้ ความ ว่า พิธี สารท นั้น เอง จึง เกือบ จะ ตก ลงใจ แน่ ว่า พิธี ภัทรบท แล พิธี สารท พิธี การ หลวง เช่น ทำ อยู่ ทุกวัน นี้ เอง

แต่ที่แท้ ไม่ใช่เช่นนั้นเลย เป็น คน ละ พืช ที่ เดียว พราหมณ์
เดียว นั่นแหละ ข้าพเจ้าได้ พบ ใน หนังสือ นพมาศ ได้ ความ ชัด ว่า พืช
ภักทรบถ เป็น พืช ของ พราหมณ์ ทำ อย่าง ไฉน สาคร แท้ ไม่ได้ เกี่ยวกับ พุทธศาสน์
แต่ เป็น เครื่อง นำ น้ำ พืช สารท พืช เคียน ๑๐ คง เป็น ยัน ที่ พราหมณ์ ทำ
ส่วน ของ พราหมณ์ เอง ใน กลาง เดือน พืช หนึ่ง เพื่อ จะ เป็น การ ชำระบาป

ของตัว ให้บริสุทธิ์ไว้ทำการ พระราชพิธีสารท ซึ่งจะมีต่อไปหลายเดือน
 ภายหลังพิธีแรก คือ พิธีกลาง เดือนนั้น เรียกว่า พิธีภัทรบท พิธีหลัง
 คือ พิธีปลาย เดือนนั้น เรียกว่า พิธีสารท การพิธีกลาง เดือน พิเคราะห์
 ตู คล้ายกัน กับ พิธี ศิวาราตรี ที่ เป็น พิธี ของ พราหมณ์ ทำเอง ทำนองเดียว
 กัน กับ มหา ปวารณา ไม่มี เงิน ทักขิน บูชา แล เครื่อง สักการ ต่าง ๆ ของ
 หลวงจ่าย เหมือน อย่าง การ พระราชพิธี ซึ่ง ทำ เป็น ของ หลวง ทั้งปวง เมื่อ
 พราหมณ์ ประพฤติ ศาสนา ของ ตัว เลื่อม คลาย ลง จนไป ตรง กับ คำ นุ่ง คำ กุ
 การ พิธี ซึ่งไม่ มี ประโยชน์ แลไม่มี ใคร บังคับ ให้ ทำ จึงได้ ละ เลຍเสียไม่ ทำ
 ทั้ง พิธี ศิวา ราตรี แล พิธี ภัทรบท พิธี ศิวา ราตรี ก็ พัง มา กลับ มี ขึ้น ใหม่
 ใน รัชกาล ที่ ๔ เป็น ตัว อย่าง จะ บัวย กล่าว ไป โย ถึง พิธี พราหมณ์ ซึ่ง
 หลวม โพรก มาแต่ เดิมแล้ว แต่ การ ทำ อุโบสถ เดือนละ สอง ครั้ง มหาปวารณา
 บิณะ ครั้ง ของ พระสงฆ์ แต่ก่อน ก็ ไม่ได้ ทำ มาก กว่า ทำ พัง จะมา เข้ม
 งวด กัน ขึ้น ใน รัชกาล ที่ ๔ เมื่อ ทรง เป็น พระราช ธุระ ตรว จตรา จน มี ชื่อ
 วัตร ว่า เป็น วัด ปวารณา เดิม ปวารณา ตาม เป็น พยาน อยู่ ณ เดียว นี้ ก็
 เพราะ เหตุใด เพราะ เหตุ ว่า การ ที่ ทำ อุโบสถ แล ปวารณา ไม่มี ผล
 ประโยชน์ อันใด แลไม่มี ผู้ใด ตรว จตรา บังคับ บัญชา ให้ ทำการ สวด ปาฏิโมกข
 ทำ อุโบสถ จึง ต้อง มี เครื่อง ล่อ คือ กระจาด แล ผ้าไตร ก็มี สวด ปาฏิโมกข
 มาก ขึ้น แต่ ปวารณา ยังไม่ มี อะไร ก็ เจียบ อยู่ จน ถึง เลิก กระจาด ปาฏิ
 โมกข วัน มหา ปวารณา มา เกลี้ย แจก แล ตรว จตรา กัน เข้ม งวด ขึ้น จึง ได้
 มี พระ ปวารณา ชัก ตัว อย่าง มา ว่า นี้ เพื่อ จะ ให้ เห็น ว่า การ พิธี ที่ เป็น
 ส่วน ของ ผู้ถือ ศาสนา ทำ เอง เมื่อ ความ ครุฑธา เลื่อม คลาย ลง ก็ ทำ ให้
 ย่อ ๆ ลง ไป จน เลย หาย ไป ได้ เช่น พิธี ศิวา ราตรี พิธี ภัทรบท แต่ พิธี ศิวา

ราชรี พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ทรงเกณฑ์ให้ทำขึ้นใหม่ได้ พืช
 ภัทรบทยังไร จึงไม่ ทรงให้ทำ ก็ไม่ทราบ ฤ็จะเป็น ด้วย ทรง พระราชดำริ
 เห็นว่าเดือน ที่ ทำ พืช ศิวา ราชรี เป็น เดือน ว่าง พืชอื่น แต่ใน เดือน ๑๐
 มี พืช สารทอยู่แล้ว ปลอຍให้รวม กัน เสีย ที่หนึ่ง อย่างไรไม่ทราบ แต่ถ้า
 จะเถียงว่า ถ้า พืช ภัทรบทมีจริงดังว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 มิโปรดให้ทำ เสีย เหมือน พืช ศิวา ราชรี แล้ว ฤ็ การที่ ว่า มี พืช ต่าง หาก จะ
 เป็น ข้างเจ้า เตา มาก เกิน แล้ว ข้างเจ้า จะ ขอ อ้าง พยาน ยก หนังสือ ซึ่ง
 นาง นพมาศได้ แต่งไว้ มา กล่าวให้พิจารณา ดูใน ที่นี้ ใน หนังสือ นาง
 นพมาศ นั้นว่า “ ครั้น เดือน ๑๐ ถึง การ พระราช พืช ภัทรบท เป็น นักชดถุกษ
 มหาชน ทำ มธุปายาส ทาน แล จะ เค็จ รวง เข้า สาลี่ เป็น ปฐม เก็บ เกี่ยว
 ชี พื่อ พรหมณ ทั้งปวง ก็ เริ่ม การ พลั กรรม สรง สักเวย บูชา พระไกร สพ ตั้ง
 บัญจ สารท เต็ม ด้วย น้ำใน พระเทวสถาน ขอมร น้ำ ด้วย เครื่อง สักนธชาติแล
 บุญชาติ ให้มี กลิ่น หอม เป็น อัน ดี แล้ว จึง เชิญ พระเทวรูป ๑๖ ปาง
 ลงโลกรง สรง อ่าน พระเวทย์แผย ศิวาโดย เพื่อ จะ ให้ บำบัด อุบัติจะ จรไร
 ภัย พยาธิ ทุกขโทษต่าง ๆ อันว่า หมู่ พรหมณม์ บรรดา ซึ่งได้ เล่าเขียนไว้
 เพศ ย่อม ถิข ลัทธิ ว่า เดือน ๑๐ เป็น ปฐม คัพภ สาลี่ มหาชน เก็บ เกี่ยว
 มา ทำ มธุปายาส ยาคู เถียง พรหมณ เพื่อ จะ ให้ เป็น มงคล แก่ เข้าใน นา
 อัน เมล็ด รวง เข้านี้ เป็น ปาง พระไฟ ศพ แม้น ชาติ พรหมณ ผู้ ไท ยัง มิ ได้
 ลอย บาป จะ พัง บิ โภค มธุปายาส แล ยาคู อัน บุค คลกระ ทำ ด้วย ปฐมคัพภ
 ชาติ สาลี่ ก็ บัง เกิด ทุกขโทษ อุบัติจะ จรไร แก่ ตน ทั้งปวง จาก ความ สวัสดิ
 มงคล แก่ นร ชาติ ทั้ง หลาย เหตุ ตั้ง นั้น พรหมณา จาริย์ ผู้รู้ เพทางคศาสตร์
 จึง กระ ทำ พืช ภัทร บท ลอย บาป ” ความ ว่า ด้วย พืช ภัทรบท ยก มูล เหตุ

ชัดเจน ว่า เป็น พิธี ลอย บาป เพื่อจะ รับ มรุษ ฆ่า ยาค แล ยาคุ คัพภ สาสี
 ชัดเจน ดังนี้ แต่ ถึง ว่า นาง นพมาศ ไม่ กล่าว ถึง พิธี ภัทร บท ชัด กว่า
 คำว่า อื่น ๆ ก็ ไป ว่า ถึง พิธี สารท ปณ เข้า เสีย ใน ระหว่าง กลาง ๆ คือ ไป
 กล่าว ถึง การ กุศล ซึ่ง คน ทั้ง ปวง ทำ มรุษ ฆ่า ยาค แล ยาคุ ถวาย พระสงฆ์ ด้วย
 อ้าง ว่า เป็น การ พุทธศาสน์ แล ไสยสาคร เจือ กัน ข้อ ซึ่ง นาง นพมาศ มิ ได้
 แยก ออก เป็น สอง พิธี ให้ ชัด เจน ก็ ควร จะ เห็น ได้ ว่า หนังสือ ที่ นาง นพมาศ
 แต่ง นั้น มิ ได้ ตั้งใจ จะ แยก ออก เป็น พิธี ๆ ว่า เดือน หนึ่ง มี ก็ พิธี ตั้ง
 เช่น ข้าพเจ้า แต่งนี้ ประสงค์ เอาแต่ ราย เดือน เป็น ที่ ตั้ง เกือบ จะ เลือกว่า
 เดือน หนึ่ง จะ ว่า ถึง พิธี หนึ่ง จน ครบ สิบ สอง เดือน คง เป็น อย่าง เช่น ตั้งใจ
 จะ ทำ เช่น เรียก ว่า ทวาทศมาส แท้ ความ ซึ่ง ข้าพเจ้า จะ คัด มา ชี้ ให้ เห็น
 เดียวนี้ ประสงค์ แล จะ ให้ เข้าใจ ชัด ว่า พิธี ภัทร บท กับ พิธี สารท ต่าง กัน
 เป็น สอง พิธี จึง จะ ขอ ข้าม ความ ที่ นาง นพมาศ กล่าว ต่อ ที่ ได้ ยก มา
 ว่า แล้ว ไป เก็บ ความ แต่ ที่ จะ ต้อง การ ชี้ ว่า ให้ เห็น ชัด เจน ได้ ตั้ง ความ
 ที่ จะ ว่า ต่อ ไป นี้ “ ครั้น ถึง วัน ขึ้น ๑๔ ขึ้น ๑๕ ค่ำ แรม ค่ำ ๑ หมู่
 พราหมณาจารย์ ผู้ ซึ่ง จะ ลอย บาป คือ พระ ศรี มโหสถ บิคา ข้าน้อย นี้ เป็นต้น
 ต่าง ถือ สังข์ บ้าง กรด ส้ม กุหลาบ บ้าง มา ยัง พระ เทวสถาน บุชา พระ เป็น เจ้า
 แล้ว จึง เชิญ บัญจะ มหา นที ใน ชัน สวรรค์ ซึ่ง สมมต ว่า เป็น น้ำ ล้าง บาป
 ใส่ สังข์ ใส่ กรด แล้ว ก็ นำ ลง ไป ยัง ทำน้ำ พร้อม ด้วย บริวาร ยศ แหงน หน้า
 ดู ดวง พระ อาทิตย์ อัน ส่อง แสง แม่น เห็น บริสุทธ์ ปราศ จาก เมฆ หมอก จึง
 เอา เป็น อุกฤษฏ์ ต้อง ที่ จะ ล้าง ลอย บาป บาง คน ก็ กระทำ ใน เวลา รাত্রี เอา
 บริสุทธ์ แห่ง ดวง พระ จันทร์ เป็น อุกฤษฏ์ พราหมณ ทั้ง หลาย นิ่ง ห้อย เท้า
 เหยียบ สาย น้ำ ไหล อ่าน อิศวร ยาคม สั้น วาระ สาม คาบ จึง วัน วารี ใน

ถึงใน กทม ลงใน ลำคลอง แล้ว จุ่ม กาย สบาย มวยผม ขาบ น้ำ ต่ำ เกลา
ชำระ ขัด สักริช กาย ให้ ปราศ จาก เหนือ โคลง บริสุทธิ สบาย กาย สบาย จิตร์ เป็น อัน
ดี แล้ว จึง ขึ้น นั่ง ยั้ง ผั่ง น้ำ ผลัด ออกจาก สวรรค์ ทั้ง มุ่ง ทั้ง ห่ม ออก จาก กาย
วาง เหนือ แพ ทวยวก บ้าง วาง เหนือ เพื่อย สะบ่าง ขอนไม้ บ้าง ให้ ลอย
ตาม กระแส น้ำ ไหล ข้า ร่าย พระ เวท ลอย บาป บอก บริสุทธิ ต่อ พระ คงคา
แล้ว กลับ คืน ยั้ง เสดะฐาน แห่ง ตน แล ตน ” ต่อ นี้ ไป เริ่ม ความ ว่า พิธี ลอย
บาป นี้ ลอย ได้ แค่ สาม วัน วัน ต้น พรหมณ์ ที่ เป็น มหา ศาล ตรี กุล ลอย
ไป หมด ฌบับ อยู่ เสีย เพียง เท่า นี้ ไม่ทราบ ว่า จะ มี ความ อย่างไร ต่อไป
แต่ ใน ความ ที่ ค้าง อยู่ นี้ คง จะ กล่าว ว่า วันที่ ๒ พรหมณ์ ขึ้น นั้น ลอย
ที่ ๓ พรหมณ์ ขึ้น นั้น ลอย แต่ ถึง ความ ชัด เช่น นี้ แต่ พอ ได้ ความ
สันนิฐาน ใน เรื่อง ที่ ประสงค์ จะ กล่าว ว่า พิธี ภัทร บท ต่าง กัน กับ พิธี สารท
อยู่แล้ว

แต่ ข้อ ซึ่ง ข้าพเจ้า ได้ ยก พิธี ศิวา ราตรี แล พิธี ภัทร บท ขึ้น เป็น คู่ กัน
กล่าว โทษ พรหมณ์ ว่า ละ เลย การ ใน สำนาน ของ ตัว เพราะ ไม่ มี ผล ประโยชน์
เสีย นั้น คัดสิน เขา เป็น เด็ดขาด ที่ เดียว เช่น ว่า ก็ อยู่ ข้าง จะ แรง เกิน ไป หน่อย
ด้วย ทำนอง การ พิธี ของ พรหมณ์ ครั้ง กรุง ศุโขทัย แล พรหมณ์ ครั้ง กรุงเก่า
อยู่ ข้าง จะ ต่าง แตกกัน หลาย อย่าง ฤๅ บาง ที่ พวก ศุโขทัย เขา จะ ทำ
ใน เดือน ๑๐ พวก กรุงเก่า จะ ทำ เดือน ๓ เพราะ เป็น คน ละ อาวารี อย่าง
ไร ไม่ทราบ เลย แต่ ถึง เกิด ดู ลักษณะ ที่ ทำ เป็น คน ละ อย่าง ข้าง พิธี ศิ
วาราตรี ใช้ น้ำ สงพระ ศิว ถึง ค่ำชำระ บาป ข้าง พิธี ภัทร บท ใช้ น้ำ สง
เทวรูป ๑๖ ปาง เป็น น้ำ ล้าง บาป บาง ที่ ก็ จะ ทั้ง สอง อย่าง ได้ เช่น
ได้ กล่าว โทษจริง บ้าง ดอก กระ มัง แต่ มี ข้อ เกือบ อยู่ อีก อย่าง หนึ่ง ว่า

ถ้า พรหมณ์ จำ จะต้อง ลอย บาป สอง ครั้ง เช่น นั้น พรหมณ์ คุ โข ไทย ไม่
ได้ ทำ พิธี ศิวา ราตรี จะมี เปน อัน ละ การ ลอย บาป เสีย ครั้ง หนึ่ง ๆ ถ้า
จะ แก่ แทน พรหมณ์ คุ โข ไทย จะต้อง กล่าว ว่า ให้ พิเคราะห์ ดู หนึ่ง ลือ นาง
นพมาศ แดง ไม่ได้ ตั้งใจ จะ นัย ราย ชื่อ พิธี เช่น ได้ กล่าว มา เมื่อ ตะ กณ
ใน เดือน สาม นั้น มี พิธี อาณาย เทาเท ที่ ได้ กล่าว ไว้ สุนกม์ สนาน แล้ว พิธี
ศิวา ราตรี เปน แต่ พิธี ของ พรหมณ์ เล็ก น้อย อีก ประการ หนึ่ง นาง นพมาศ
เป็นผู้ หญิง มี มารยาต อัน เรียบ ร้อย ระ วัง ด้วย คำ ที่ จะ กล่าว ชื่อ ความ
อันใด ที่ ไม่ เปน การ สม ควร ที่ ผู้ หญิง จะ กล่าว ถึง ก็ ไม่ กล่าว ถึง ละ ทั้ง เสีย
เหมือน อย่าง พิธี พรุณ สาคร ก็ คง มี บั้น เมฆ เหมือน กัน แต่ หลีก เสีย ไม่
กล่าว ถึง บั้น เมฆ เลย ถึง ว่า พระ ศิว ลึงค์ จะ เปน ของ นัย ลือ ของ พรหมณ์
ใน ประเทศ อิน เดีย ไม่ เปน ที่ รัง เกียจ ว่า หยาบ คาย อันใด แต่ นาง นพ
มาศ เปน พรหมณ์ เมือง ไทย ซึ่ง พ้น บ้าน พ้น เมือง ถือ กัน ว่า เปน การ หยาบ
จึง ละ เสีย ไม่ กล่าว ถึง พิธี ศิวา ราตรี ทาง แก้ว มี อยู่ เช่น นี้ การ ทูต เถียง กัน
ต้อง ยก ไว้ จะ กล่าว แต่ ความ มุ่ง หมาย ของ หนึ่ง ลือ ที่ จะ แต่ง ไป บัด นี้ ว่า
ใน เดือน ๑๐ นี้ มี พิธี อย่าง หนึ่ง แต่ เห็น จะ เปน พิธี เปล่า มิใช่ พระ
ราชพิธี ที่ เรียกว่า ภัทรบท ทำ ใน กลาง เดือน ซึ่งมี ชื่อ อยู่ ใน ตำรา จดหมาย
เมือง พิธี ต่าง ๆ ชื่อ ต้อง กัน เปน อย่าง เดียว ทุก ฉับ ได้ ทำ ใน กลาง เดือน
แต่ เปน พิธี สุกญ ซึ่งมี ได้ ทำ อยู่ ใน บัด นี้ อย่าง หนึ่ง

การ ที่ จะต้อง กล่าว ใน เดือน ๑๐ มี การ พระราชกุศล ซึ่ง เกิด ขึ้น ใหม่ คือ
ดักยาศร น้ำผึ้ง แล การ เจริญ พระชนม์ พรรษา การ ดักยาศร น้ำผึ้ง เปน ของ เกิด
ขึ้น ใหม่ แล กรอຍ ๆ อยู่ การ เจริญ พระชนม์ พรรษา ก็ เลื่อน ไป เลื่อน มา ถ้า จะ
กล่าว ตาม ลำดับ การ พระราชกุศล สอง อย่าง นี้ ก็ คง จะ ถึง กำหนด ก่อน พระราช

พิธีสารทโดยมากแต่เป็นล่วนที่เป็นพระราชกุศล มิใช่เป็นการพระราชพิธี
ประจำพระนคร เรื่องที่กล่าวถึงเดี๋ยวนี้ จะว่าด้วยการพระราชพิธี เพราะฉะนั้น
ดูเหมือนจำเป็นที่ต้องกล่าว การพระราชพิธี ซึ่งเป็นการประจำพระนคร มี
มาแต่โบราณก่อน บัดนี้จึงจะได้กล่าว ด้วยการพระราชพิธีสารท ซึ่งอยู่ข้าง
จะนับว่าเป็นการเนื่องกับพิธีภัทรบทซึ่งได้กล่าวแล้วนั้นต่อไปเป็นลำดับ

สารทซึ่งเป็นนักขัตฤกษ์เป็นที่นิยมของคนทั้งปวงทั่วไปว่าเป็น
สมัยที่จะได้ทำบุญ เมื่อปีเดือนวันคั่นล่วงมาถึงถึงกลางรอบด้วยเหตุว่าเรา
ถือเอากำหนดพระอาทิตย์ลงไปที่สุดทางใต้ กลับขึ้นมาเหนือถึงถึงกลางเป็น
ต้นปี ครั้นเมื่อพระอาทิตย์ขึ้นไปเหนือจนสุดทางจะกลับลงใต้มาถึงถึงกลาง
ก็เป็นอันพอบรรจบถึงปี ซึ่งไม่ทำการพระราชกุศลในกลางเดือนเหมือน
การอื่น ๆ เช่นลอยกระทงเป็นต้น ก็เพราะกำหนดที่จะถึงหกเดือนไปอยู่ใน
ปลายเดือน ๑๐ ต้นเดือน ๑๑ เหมือนกับปีใหม่ ก็อยู่ในปลายเดือน ๔
ต้นเดือน ๕ นั้น

อนึ่งเมื่อถึงถึงกลางปีแล้ว ก็เป็นกำหนดที่จะถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา
ชิกครั้ง ๑ ควรจะถือในวันเดือน ๑๐ ถึงเดือน ๑๑ ขึ้นค่ำ ๑
แต่เพราะเหตุที่เปลี่ยนแปลงกำหนดไปดังได้กล่าวแล้ว ในการถือน้ำเดือน ๕
การถือน้ำเดือน ๑๐ คือถือน้ำสารทจึงได้เลื่อนเข้ามาอยู่ในวันเดือน ๑๐
แรม ๑๓ ค่ำก่อนพระราชพิธีสารท เพราะฉะนั้นคเชนทร์ศีลสนามกลางปี
จึงต้องแยกห่างกันไปด้วยพระราชพิธีศรีสังฆปาณกาล ไม่ติดต่อกันเหมือน
เดือน ๕ ทั้งที่ขึ้นชื่อนับว่าเป็นพิธีเนื่องกันอยู่นั้น การพระราชพิธีคเชน
ทร์ศีลสนามทอดเชือกตามเชือกได้เริ่มในวันเดือน ๑๑ ขึ้น ๔ ค่ำ สวดพระ
พุทธมนต์ทอดเชือก วันเดือน ๑๑ ขึ้น ๕ ค่ำตามเชือกแลเดินสนาม การ

พระราชพิธี ถือน้ำ เติมน้ำ ๑๐ แด่ คเชนทร์ศีลสถาน ทอด เชือก ตาม เชือก
เดือน ๑๑ นี้ ได้กล่าว ไว้แล้ว ใน ถือน้ำ แด่ คเชนทร์ศีลสถาน เดือน ๕ จึงจะ
ไม่กล่าวซ้ำ อีกใน เดือน ๑๐ นี้ การที่ แลก กัน ใน พิธี ต่อ พิธี ถือน้ำ แลก
แต่ไม่ได้ ตั้ง พระพุทธรูป ประจำพระชนม์ พรรษา แต่ไม่มี พุทธยาตรา เลย ตั้ง
สวดในวัน แรม ๑๒ ค่ำ คเชนทร์ศีลสถาน ข้าง พระที่นั่ง ผูก เครื่อง แดบ กลม
สำหรับ ฝน แต่โบราณมาใน การ เติมน้ำ เดือน ๑๐ นี้ ถึง เดือน ๕ มี
สถานใหญ่ เดือน ๑๐ ก็เป็นอันเลิกไม่มี จะมีก็แต่ ครั้ง กรุง ศรีอยุธยา แด่
คเชนทร์ศีลสถาน อย่าง น้อย ตั้งแต่ ใน รัชกาล ที่ ๔ มา เท่านั้น

บัดนี้ จะกล่าว ด้วย พระราช พิธีสารท การ พิธี สารท นี้ เป็นของ พราหมณ์
พุทธศาสนา ทำตาม อย่าง พราหมณ์ การ ที่ควน เข้า ปายาศ ฤา เข้า ทิพย์ กิติ ทำ
ยาก ด้วย เข้า ใหม่ ซึ่ง ออก รวง เปน น้ำ นม กิติ ก็ เป็น ลัทธิ ของ พราหมณ์ ฤา ของ
ประเทศ ซึ่ง นับถือ พราหมณ์ ทำ เลี้ยง พราหมณ์ ซึ่ง เปน ที่ นับ ถือ ของ คนใน
ประเทศ นั้น มา ก่อน มี พระพุทธ ศาสนา เข้า นาน คำคือ คน จำพวก ที่ เรียกว่า
พราหมณ์ ซึ่ง ใน หนังสือ ต่าง ๆ เรียก คง คู่กัน อยู่ กับ สมณะ เช่น กล่าว ว่า
(เปน ที่ ร้อน ออก สมณะ พราหมณาจารย์) เปน ต้น เช่น นี้ ต้อง เข้าใจ ว่า
พราหมณ์ กับ พระ นั้น เสมอ กัน แต่ เมื่อ มา พิเคราะห์ ดู พราหมณ์ ทุก วัน นี้
แล สังเกต ความ นับถือ ของไทย เรา ทุก วัน นี้ พราหมณ์ เดว กว่า พระ มาก หลาย
เท่า ไม่น่าจะ คงคิด เปน คู่กัน เลย จน มีผู้ แก่ คำ ที่ ใช้ ว่า สมณะ พราหมณาจารย์
เป้น สมณาจารย์ เสีย เปล่า ๆ เช่น นี้ ก็มี การ ซึ่ง เปน เช่น นี้ เพราะ เหตุใด
เพราะ เรา เห็น ว่า พราหมณ์ นั้น ไม่ मिल กับ คน ๆ ธรรมดา เลย เวลา จะ ไป ไหน
ฤา อยู่ บ้าน เรือน ไม่ได้ เข้า วัง หรือ ไป ใน การ มงคล ก็ มี ฎีกา ต่าง ๆ อย่าง
คน เรา ธรรมดา แลก แด่ ไว้ สมยาว เกล็ด มวย ที่ ท้าย ทอย การ ที่ เปน เช่น นี้

เพราะ ความ เรี่ยว ของ พราหมณ์ ซึ่ง มาอยู่ ใน ประเทศ อื่นไม่ มี ตระกูลพราหมณ์ มาก ก็ เลื่อม ทราม ลงไป ตระกูล ก็ เจือปน กับ คน ใน พื้นเมือง ความ ประพฤติ ก็ หัน เียนไป ตาม คน ในพื้นเมือง ก็ อย่างเดียวกัน กับ พวกแขกเจ้าเซน ญา พวก ฝรั่งโปรตุเกส ที่ เรียก กัน ว่า ฝรั่ง เข้าวัด ที่ แท้ เดิม ก็ เป็น แขก เป็น ฝรั่ง จริง ๆ แต่ ครั้น เมื่อ มา มี เกี่ยว ของ พัวพัน กัน เข้า กับ คน ใน พื้น เมือง นาน มา ก็ คลาย ลง เป็น ไทย ยัง คง ถือ อยู่ แต่ ศาสนา เดิม เท่านั้น เอง

พราหมณ์ ซึ่ง เขา นับถือ กัน เป็น คู่ กับ สมณะ นั้น คือ มี คน ตระกูล หนึ่ง ซึ่ง ต้น เดิม จะ เกิด ขึ้น เพราะ เหตุใด ไม่ มี ผู้ใด จะ รู้ ได้ เพราะ กาล ล่วง มา หลาย พัน ปี ต้อง รู้ ได้ แต่ ตาม ที่ พราหมณ์ เขา เล่า เอง ว่า เป็น ผู้เกิด จาก พรหม ความ นับถือ ของ คน พวก นี้ เป็น ที่ นิยม ทั่วไป ใน พวก ชน ชาติ ฮินดู ทั้งปวง ที่ มี หลายตระกูล แตกกัน ออกไป อีก พราหมณ์ นั้น มี ประเพณี ที่จะ พึ่ง ประพฤติ มาก มาย หลายอย่างนัก เป็นต้นว่า เกิดมา ใน ตระกูลพราหมณ์ จะ ไป แต่ง งาน มี สามี ภรรยา กับ ตระกูล อื่น ก็ ไม่ได้ จะ กิน เข้า กิน น้ำ ร่วม กับ ตระกูล อื่น ก็ ไม่ได้ ขยำ ว่า กิน ร่วม เลย ถ้า พราหมณ์ ผู้ใด ผู้หนึ่ง เจ็บ จวน จะ ตาย กระหาย น้ำ อย่าง ยิ่ง เพียง เท่าใด เมื่อ ไม่ มี พราหมณ์ อยู่ ใน ที่ นั้น ไม่ สามารถ จะ ไป ดัก น้ำ กิน เอง ได้ ผู้ใด จะ ดัก น้ำ มา ยื่น ให้ ก็ รับ ไม่ได้ กิน ไม่ได้ ห้าม นั้น ห้าม แต่ ของ บริโภค แต่ ถ้า เป็น เงิน ทอง เข้า ของ ผู้ใด จะ ให้ รับ ได้ พราหมณ์ พวก นี้ ถ้า เป็น ผู้หญิง ต้อง มี การ วิวาหะ อาวหะ แต่ ภายใน อายุ ๑๒ ปี ลง มา ถ้า อายุ เกิน ๑๒ ปี ขึ้นไป จะ ทำ การ วิวาหะ อาวหะ กับ ผู้ใด ไม่ได้ ต้อง นับ ว่า เป็น คน ที่ เสีย คน แล้ว ต้อง เป็น นาง พราหมณ์ สำหรับ บูชา เทวรูป ใน เทวสถาน ไป จน ตลอด สิ้น

ชีวิต เพราะฉะนั้นจึงมักต้องทำการ วิวาหะ อาวหะ เสียแต่ยังเด็ก ๆ หรือ
 แต่แรกเกิดมาทีเดียว ถ้าเด็กหญิงผู้ใดเคราะห์ร้าย เด็ก ซึ่งได้ ทำการ
 อาวหะ วิวาหะไว้แต่ยังเล็ก อยู่ ทยไปเสีย ต้องนับว่า เปน ม่าย ทั้งไม่
 ได้ อยู่กิน ด้วย กัน เช่น นั้น บางทีเด็ก อายุ ขวบ หนึ่ง สอง ขวบ เปน แม่ ม่าย
 เด็ก ม่าย เช่น นั้น เมื่อโคชน อายุครบ ๑๒ ปี ต้องโกน ศีรษะ แต่งตัวด้วยผ้า
 หยาบ จะสวมเครื่องประดับอันใด ก็ไม่ได้ เกณฑ์ให้ ชัก ประคำ สวด
 มนต์ภาวนา ไปจนตลอดสิ้นชีวิต ทรัพย์สิน มรดก ของ บิดา มารดา จะ รับ
 จะ รักษา ก็ ไม่ได้ ต้อง ตก ไป แก่ญาติผู้อื่น ที่เป็น ผู้ชาย ถ้าญาติ
 ผู้ นั้น มีใจ เมตตา กรุณา อยู่ก็เลี้ยงดู ถ้าไม่มีใจ เมตตา กรุณา ละเลย
 เสีย จะไป พึ่ง ร้อง แห่งใด ก็ไม่ได้ ต้อง ขอทาน เขา กิน แต่มีข้อ
 บังคับ สกิด ข้าง ฝ่าย ชายไว้เหมือนกันว่า ถ้า ผู้ใดไม่มี บุตร ที่จะสืบตระกูล
 บิดาแล มุ่ ของ ผู้ นั้น จะ ต้อง ตก นรก ขุม หนึ่ง ซึ่ง เรียก ชื่อว่า ปุต ถ้า ลูก
 ของ ตัว มี ภริยา มี บุตร ชาย ก็ เปน อัน พ้นทุกข์ ถ้ามี หลาน หลาน สืบลงไป
 อีก ทวด มุ่ แล บิดา ก็ ได้รับ ผล อัน พิเศษ เลื่อน ขึ้นไป ตาม ลำดับ มี นิทาน
 ตัว อย่าง ปรากฏ มาใน คัมภีร์ มหา ภารตะ ว่า มี พรหมณ์ ผู้หนึ่ง ชื่อ ชรตกระ
 ประพฤติ พรต ตั้ง ความ เพียร ได้ ฌาน สมาบัติ เทียว ไป นมัสการ สถานที่ศักดิ์
 สิทธิ ต่าง ๆ ครั้น เวลา คำ ก็ เข้า ฌานสมาบัติ อาไศรย แต่ลม เปน อาหาร
 ไม่ นอน เลย เมื่อ เทียว ไป วัน หนึ่ง พย บรรพ บุรุษ ของ ตัว ห้อย ศีรษะ ลง ตรง
 ปาก หลุม อัน ใหญ่ เท้า ชี้ ขึ้นสู่ ท้า ชรตกระ จึง ได้ ถาม ว่า ท่าน ทั้ง หลาย น
 เปน ผู้ใด จึง มา ต้อง ผูก ห้อย ศีรษะ อยู่ ้วย เชือก ของ เภา วัณณะ ตรง ปาก ช่อง
 หลุม ใหญ่ มี หนู ทั้ง หลาย กัด แทะ เนื้อ อยู่ โดย รอบ ใน ที่ นั บรรพ บุรุษ นั้น
 จึง ได้ ตอบ ว่า เรา ทั้ง หลาย เปน ฤๅษี ซึ่ง เรียกว่า คณะ ว่า ยะยะวะระ

ซึ่ง ต้อง มาได้ ความ ลำบาก เช่นนี้ เพราะไม่ได้ มี พืช พรรณ เรา ทั้งหลาย มี
 ลูก อยู่ ชื่อว่า ชรตกระรุ แต่ เป็น ความ ทุกข์ ของ เรา เพราะ ลูก เรา ผู้ นั้น
 ประพฤติตัว ละ เว้น เสีย มิ ให้ มี พืช พรรณ ด้วย ไม่ มี ภริยา เรา จึง มา ต้อง
 ทน ทุกข์ ลำบาก เห็น ปานนี้ เมื่อ ชรตกระรุ ได้ ทราย เช่น นั้น จึง แสดง ตัวว่า
 ตัว เป็น ชรตกระรุ แล รับ ปฏิญาณ ว่า จะ มา หา ภริยา ให้ ได้ มี บุตร สืบ ตระกูล
 แต่ เพราะ ความ ไม่ ชอบใจ ใน การ ที่ จะ มี ภริยา ของ ชรตกระรุ จึง ได้ ตั้ง ปฏิญาณ
 ว่า ต่อ เมื่อ พบ หญิง ผู้ใด มี ชื่อว่า ชรตกระรุ เหมือน ตัว แล มี ผู้ มา ยก ให้ เป็น
 ทาน จึง จะ รับ เป็น ภริยา เพื่อ จะ ลงเคราะห์ แก่ บรรพบุรุษ นั้น อย่าง เดียว ครั้น
 เมื่อ ชรตกระรุ เทียวไป จึง มี พระยา นาค ชื่อ วาสัก ที่ มี ความ ร้อน รน ด้วย
 ต้อง คำ แข่ง แห่ง มารดา นำ น้องสาว ผู้ ชื่อว่า ชรตกระรุ มา ยก ให้ เป็น ภริยา ได้
 อยู่ กัน ด้วย กัน จน มี บุตร ชื่อ อัมภิกะ ภายหลัง บวช เป็น ภิกษุ มี คุณานุภาพ
 มาก เมื่อ ชรตกระรุ มี บุตร เช่น นั้น บรรพบุรุษ ของ ชรตกระรุ ก็ได้ พ้น จาก ทุกข์
 ที่ กล่าว มา แล้ว นั้น เพราะ ฉะนั้น คำ ซึ่ง เรียก ว่า บุตร เขา จึง ยก มูลเหตุ
 ว่า มา จาก คำ ปุ่ต คือ ชุม นรก ที่ บรรพบุรุษ ต้อง ไป ทน ทุกข์ เพราะ ไม่ มี
 ลูก หลาน ที่ จะ สืบ ตระกูล ครั้น เมื่อ มี ลูก ออก มา ลูก นั้น เรียก ว่า บุตร เพราะ
 เป็น ผู้ ทำให้ บรรพบุรุษ ของ ตน พ้น จาก ชุม นรก ที่ เรียก ชื่อว่า ปุ่คนั้น นี้แหละ
 ถึงว่า ฝ่าย ผู้ ชาย ไม่ มี ข้อ บังคับ ที่ พราหมณ์ ผู้ใหญ่ จะ ลงโทษ แก่ ตน ใน
 ประจันต์ เพราะ ข้อ ที่ ไม่ มี ภริยา เหมือนอย่าง ผู้หญิง ที่ ไม่ มีสามี นั้น ก็ ดี
 แต่ ยัง มี ข้อ ซึ่ง ปรากฏ มา ใน คัมภีร์ ที่ พราหมณ์ เชื่อ ถือ ว่า เป็น การ ลงโทษ
 แก่ บรรพบุรุษ ได้ เช่นนี้ จึง เป็น เครื่อง บังคับ ให้ พราหมณ์ ผู้ ชาย ต้อง แสวง
 หา ภริยา ไม่ ละเลย เสีย จน ผู้หญิง ต้อง ตกไป เป็น ม่าย ได้ มาก เกินไป แล
 พราหมณ์ ทั้ง ปวง มัก เป็น คน หา เลี้ยง ชีวิต ด้วย ขอทาน เกือบ จะ ทั่ว ไป

ถึง พราหมณ์ ที่มี ทรัพย์ สมบัติ บริบูรณ์ อยู่ ก็ ไม่ ละ เว้น การ ขอ ทาน หรือ
 บิณฑบาต ซึ่ง คน ทั้ง ปวง เต็มใจ จะ ให้ ด้วย ถือ ว่า เป็น เนื่อนา บุญ อัน
 วิเศษ เพราะ พราหมณ์ พวก นี้ คน ทั้ง ปวง นับถือ ว่า เป็น ตัว พรหม นั้น เอง
 แต่หาก มี กรรม การ ที่ ได้ ทำ ผิดไว้ จึง ต้อง มา ใช้ กรรม ใน โลกย์ มนุษย์ เป็น
 ผู้ มี คติ เป็อง นำ แนนอน แล้ว ว่า ถ้า สิ้น กรรม เมื่อใด ก็ จะ ไป สู่ พรหม โลกย์
 ผู้ใด ทำ อันตราย พราหมณ์ เป็น บาป กรรม อัน ยิ่งใหญ่ พราหมณ์ ย่อม เป็น ที่
 เคารพ ของ ชาต อื่น ๆ มี ชักติยชาติ เปน ต้น นำ ที่ ของ พราหมณ์ ที่ จะ ต้อง ทำ
 นั้น ก็ คือ ต้อง ตี้น แต่ พระ อาทิตย์ ยัง ไม่ ท้น อทัย ขาบ น้ำ ขำระ กาย แล้ว นุ่ง
 ผ้า ที่ ชุ่ม ด้วย น้ำ ซึ่ง ถือ ว่า เป็น การ บริสุทธิ เข้า ไป ทำ สักการะบูชา พระ
 เปน เจ้า แล้ว จึง ทา อาหาร กิน ต่อ ไป การ เล่า เรียง ก็ เรียง คัมภีร์ เวท
 ซึ่ง เปน ตำรา สะ สม มา แต่ โบราณ ที่ พราหมณ์ ทั้ง ปวง ถือ ว่า พระ ฤาษี ผู้ มี
 นาม ว่า กฤษณะ ไทว ปายะนะ ผู้ มี ความ รู้ มาก ได้ เรียบ เรียง ไว้ ตาม ที่
 วิยสะ ผู้ เปน เชื้อ พรหม ได้ แต่ง ขึ้น เปน คำ กลอน แล้ว ไป สาสยาย ถวาย พระ
 พรหม พระ พรหม เห็น ชอบ สมควร ด้วย จึง ยก ขึ้น เปน ข้อ มังคัมภีร์ สาสนา
 สำหรับ โลกย์ ได้ ประพฤติ ตาม ต่อ กัน มา แต่ แรก สร้าง โลกย์ แล พราหมณ์
 ทั้ง ปวง มัก เปน ผู้ รู้ คัมภีร์ ไทว ศาสตร์ ซึ่ง เปน วิชา อย่าง หนึ่ง นับ ใน เวท ทาง ค์
 ๖ อย่าง รู้ คติ ทาง ดำเนิน ของ พระ อาทิตย์ แล พระ จันทร พระ เควระห์ ต่าง ๆ
 เปน ผู้ ทำ ปิติน สำหรับ ที่ จะ ให้ คน ทั้ง ปวง ใช้ วัน ค่ำ เดือน ปี ถูก ต้อง กัน
 เปน ผู้ ทาย สร้อยปราดา จันทรปราดา เปน ผู้ สำหรับ เสน่ไหว้ เสดก ถ่อม ใน
 เวลา ที่ ชน ทั้ง ปวง ไป บูชา พระ เปน เจ้า เปน ผู้ นำ บัด เสนียด จรรไร ของ คน
 ทั้ง ปวง แล การ อื่น ๆ ใน เรื่อง เหล่า นี้ ซึ่ง คน ทั้ง ปวง ถือ ว่า พราหมณ์ เปน
 ผู้ มี คุณ แก่ โลกย์ เพราะ เปน นาย นำ ที่ จะ นำ ให้ พุท ถึง พระ เปน เจ้า เปน ต้น

ธรรมดา คน ซึ่ง จะ ประพฤติ ตัว เปน เช่น นี้ ก็ คง ตี บ้าง ชั่ว บ้าง เปน ธรรมดา
 ด้วย มาก ด้วย กัน เพราะ ฉนั้น พราหมณ์ บาง พวก จึง ได้ บัญญัติ ลัทธิ ต่าง ๆ
 แยก ย้าย กัน ออกไป บ้าง ความ นับถือ ก็ มี แดก เปน พวก เปน เหล่า กัน ออกไป
 จะ ชี้ ตัว อย่าง พราหมณ์ นับถือ พราหมณ์ ซึ่ง ข้าง เจ้า ได้ ไป พบ เอง ใน เวลา
 ไป อินเดียน เมื่อ อยู่ ที่ เมือง บอมเบ มี พราหมณ์ คน หนึ่ง เปน มหาศาล
 ตระกูล ใหญ่ ได้ มา หา ข้าง เจ้า ว่า เปน โอกาส ดี ที่ ได้ มา พบ ท่าน พราหมณ์
 ผู้นี้ มี บิรวาร บ่าวไพร่ มาก เทียว จาก ไป ตาม หัว เมือง ต่าง ๆ เพื่อ จะ ไป รด
 สัตว์ การ ที่ ไป รด สัตว์ นั้น อย่างไร ฤฯ คือ ผู้ใด มี บุตร สาว ซึ่ง ยัง มิ ได้
 มี สามี ก็ เชิญ ท่าน พราหมณ์ ผู้นี้ ไป อยู่ ด้วย วัน หนึ่ง แล้ว ท่าน พราหมณ์
 ก็ ละ ไป ที่ อื่น ลูก สาว ซึ่ง เสีย ตัว แก่ พราหมณ์ นั้น ถือ ว่า เปน ได้ รับ
 ความ สวัสดิ์ มงคล อย่าง ยิง แล้ว ทำ การ อาวาท วิวาห กับ ผู้ อื่น ต่อ ไป
 ผู้ ซึ่ง ได้ รับ หญิง ที่ ท่าน พราหมณ์ ได้ เยี่ยม เยียน แล้ว นั้น เปน ผู้ มี หน้า
 มี คา ไต้ เมีย ดี กลับ เปน เช่น นี้ ไป ได้ พราหมณ์ ย่อม ทำ มา หา
 กิน มี เวือก ส่วน ไฉนา เปน ทหาร ผึก ซ้อม ศาสตร์ วาสุ ได้ ทุก อย่าง ไม่มี ข้อ
 ห้าม ปราบ แล มี การ บูชา ยัญ เสา ตัว ทั้ง เปน เพื่อ จะ ได้ ขึ้น สวรรค์ บ่อย ๆ แล ถ้า
 เปน แม่ ม่าย สมัค จะ เสา ตัว ก็ ทำ รูป สามี ที่ ตาย ด้วย ไม้ วาง เคียง ตัว เสา ไป ด้วย
 ใน กอง เพลิง ก็ เปน อัน ได้ ไป อยู่ ด้วย กัน ใน โลก ย่น่า การ ที่ ภรรยา
 ตาย ตาม สามี เช่น นี้ ตาม เรื่อง ราว โบราณ ของ พราหมณ์ ดู เหมือน จะ เปน ประ
 เพลิน ที่ จำ จะต้อง ตาย ตาม กัน เกือบ ทุก คู่ จน มี คำ กล่าว ปราภฏ มา ใน คัมภีร์
 มหาภารตะ ใน เรื่อง นาง สกุนด ละ ตัด พ้อ พระ สามี กล่าว ว่า “ที่สุด จน เมื่อ
 สามี จะ ไป จาก โลก ย่นี่ สู่ ยม โลก ย่น ภริยา ผู้ ชื้อ ตรง ก็ ย่อม คิด ตาม ไป ด้วย
 ใจ ที่ นั้น ถ้า ภริยา ต้อง ไป ใน ที่ นั้น (คือ ยม โลก ย่น) ก่อน ก็ ต้อง ไป คอย

สามี่ แต่หากว่าสามี่ไปก่อน ภริยา ซึ่งผูกพัน รักใคร่ ย่อม ตามคิด
 ไปในเบื้องหลัง,, เพราะฉะนั้น จึงได้ ความสนับสนุนว่า ภริยา ตาม
 สามี่ เช่นนี้ เห็น จะมี โดยมาก แล การ ทำลาย ชีวิต บุชา พระ เปน เจ้า ต่าง ๆ
 ก็มี อีกมาก เปน อนันต์ ประการ ยัง เปนไปเสมอ อยู่ จน อังกฤษ ได้ เปน ใหญ่
 ในประเทศ อินเดีย แล้ว ช้านาน จึงได้ ห้ามเสีย แต่การอื่น ๆ ซึ่งไม่ เปน สำคัญ
 ถึงชีวิต เช่น พราหมณ์ เทียว จากไปโปรด ลูกสาว คน ทั้ง ปวง อังกฤษ
 ไม่ได้ ห้ามปราม ยังคง มี อยู่ จน บัดนี้ ข้าพเจ้า ไปอินเดีย คนพวกนี้ ถือศาสนา
 พราหมณ์ หรือ ศา พราหมณ์ เอง มัก จะ เปน ผู้ที่มี ใจร้าย การที่จะ
 บังคับ กดขี่ กระทบ กระเทือน เรื่อง ศาสนาแล้ว ชวนจะ เปน ขบถลุกขึ้น
 ง่าย ๆ ดู ความ เจ็บแค้น ด้วยกันนั้น แแรง กล้า มิใช่ เจ็บร้อนใน พวกพราหมณ์
 ด้วยกัน ตลอด ไป ถึง ขาดินทุ่ ทั้ง ปวง การที่ ประเทศ อินเดีย ต้องถูก
 แหก ถือ ศาสนาหมัด เข้า แหกแซง เปนเจ้า เปนนายมาเสีย ช้านาน ก็ เพราะ
 เหตุ ที่ต่าง คน ต่าง ถือ ขาดิน ไม่ สมคัสमान ประอง ดองกัน แต่ กระนั้น แหก ก็ ต้อง
 ยับเยิน เพราะไป เกี่ยว ข้อง ด้วย ศาสนา บ่อย ๆ ครั้นเมื่อ ฝรั่ง ได้ แผ่นดิน
 จาก แหก บ้างจากดินทุ่ บ้าง รัฐบาลก็กลั เลี่ยง เสียมิได้ เกี่ยวด้วย การศาสนา ก็
 ค่อยเรี่ยราย แต่ กระนั้น อังกฤษ ก็ยัง เกิดเหตุใหญ่ได้ ยับเยิน มากเหมือนกัน
 ภายหลัง นี้ ต้อง ระวัง เรื่อง ศาสนา เปน อย่างยิ่ง จึงได้ รักษา มาได้ พราหมณ์
 ทั้ง ปวง ก็ ยังมี แพร่ หลาย อยู่ ใน ประเทศ อินเดีย ยัง นับถือ ยัง ยึด กัน
 อยู่ไม่ลดถอย การที่ พุทธศาสนา ตั้ง ไม่ คิด ได้ ใน ประเทศ อินเดีย ก็ เพราะ
 ทน พราหมณ์ พวกนี้ ไม่ไหว ด้วย พระพุทธเจ้า บัญญัติ ๓๒๓ ข้อ ตรงกัน ข้าม
 เสีย กับ พราหมณ์ มาก หลาย อย่าง นัก เปน ต้น ว่า พราหมณ์ มี เมียได้ แล
 ถือว่า ถ้า ไม่ มี ลูกสืบ ตระกูล ต้อง ไปตกนรก พระพุทธ เจ้า ทรงเห็นว่า เพราะ

เหตุที่มีเมีย มีลูก เป็นเหตุให้เกิด ความคิด พุ่งล้าน เป็นเครื่องก่อเกิด
 โลภะ โทษะ โมหะ มาก คัดเสียไม่ให้พระสงฆ์มีเมีย พราหมณ์ถือลัทธิ
 ลอยบาปด้วยผ้า นุ่ง ผ้า ห่ม เป็นพิธี ภัทร บท พระพุทธเจ้า ให้ พระสงฆ์
 เอาผ้า นุ่งผ้าห่ม นั้น แล กลับมา นุ่ง ห่ม พราหมณ์ถือ ว่า ถ้า ต้อง โทษ ผม เป็น
 ผู้ซึ่งไม่มีใคร ควร คบ หา ได้ เป็นชาติ ชาติ เช่น ลง โทษ แม่ ม่าย
 พระพุทธเจ้า กลับ ให้ พระสงฆ์ โทษ หัว พราหมณ์ถือ ว่า จะ รับ ของ ที่ ผู้อื่น
 ทำ มา กิน ไม่ได้ เป็นชาติ ชาติ ต้อง หุง กิน เอง พระพุทธเจ้า กลับ ห้าม ไม่
 ให้ หุง กิน เอง กลับ ขอ เขา กิน จะ พรวณา ถึง การ ที่ ตรง กันข้าม เช่น นี้
 ไป เท่าใดก็ ไม่รู้ หมด ซึ่งพระพุทธรูปบัญญัติให้ กลับตรง กันข้ามกับพราหมณ์
 เกือบ ทุก เรื่อง ไป เช่น นี้ เพราะเหตุ ไท เพราะเหตุ ที่ พระ องค์ เห็น ว่า เป็น
 ถือลัทธิไป ทางข้าง ทิฐิมานะ ไม่มี ประ โยชน์ อัน ไท เป็น แต่ ชักพา ให้ คน
 หลง ถือไป ตาม ทาง ที่ ผิด ๆ ก็ นั้น แล คิด ดู เด็ด เมื่อ พระ พุทธเจ้า เวลา
 ยัง ไม่ได้ ตรัส ฐ่อนคร สัมมา สัมโพธิญาณ ก็ นับว่า เป็นผู้ ถือศาสนา เหมือน
 คน ทั้ง ปวง เช่น นั้น แล้ว แล ละ ทั้ง เสีย ไป ตั้ง ลัทธิ ขึ้น ใหม่ ถึง ว่า มี
 ผู้ใด ถือ ตาม มาก (แต่ เห็น จะ ไม่ มาก เหมือน อย่าง เช่น ที่ พระชรรณกถาจารย์
 ได้ พรวณา ใน หนังสือ ต่าง ๆ ถ้า มาก เช่น นั้น คน เห็น จะ ถือ พุทธ ศาสนา
 แล้ว ทั้ง โลกย์) ศาสนา เดิม คน ถือ มา ทั้ง ทั้ง แผ่น ดิน มา นาน หลาย พัน ปี
 พระ พุทธเจ้า ดำรง พระชนม์ อยู่ ก็ ไม่ ลัก ก็ ลีบ ปี ถึง ว่า มี คน นับ ถือ พระพุทธ
 ศาสนา มาก ก็ ทน พวก เก่า ที่ มาก กว่า ไม่ ไหว นี่ หาก ว่า ธรรม ของ พระพุทธ
 เจ้า เป็น ธรรม ที่ ปราศ จาก เวร ปราศ จาก เบียดเบียน ผู้อื่น จึง ไม่ เกิด
 เหตุ การ ไหญ่โต ขึ้น เช่น พระเยซูส ล้าง ล่อน ลัทธิ ใหม่ จนถึง ตัว ต้อง ตรึง
 ไม่ ทาง เขน เพราะ ทน พวก ที่ ถือ ศาสนา เก่า ไม่ ไหว มา เป็น เหตุ ต่อ เมื่อ

พระ ศาสตรา คัม ชันธ ปริ นิพพาน แล้ว ช้านาน ก็ เป็น แต่ เพียง พระ พุทธศาสนา
 ต้อง กระ จัด กระ กระจาย แล่ ออก ไป ใน ประเทศ ที่มี ได้ ถึง ศาสนา พราหมณ์
 เครื่อง ครัด มา แต่ เดิม มี ทวีป ลังกา เป็น ต้น พุทธศาสนา ที่ ยัง เหลือ อยู่ ใน
 ประเทศ อินเดีย ก็ ต้อง ขลุ้ม ขลุ่ย เข้า หา ศาสนา พราหมณ์ เดิม ข้าพเจ้า
 ได้ ไป เห็น เอง หลาย วัด แต่ วัด หนึ่ง ที่ เมือง เบนาวิส คือ เมือง พาราณสี นั้น
 ได้ เข้า ไป จนถึง ใน โบสถ์ มี พระ พุทธรูป ศิลา ชาว อย่าง พระ ศิลา พม่า เป็น
 พระ พุทธรูป ปรากฏ ๆ ไม่ แปร ปลด อื่น ไต เลย การ บูชา ก็ ต่าง ลัทธิ กัน
 กับ อินเดีย แต่ เรียก ชื่อ ศาสนา เถ ไป ว่า เสี่ย เยนะ คือ ชินะ ได้ พบ ผู้ ซึ่ง ถึง
 ศาสนา นั้น เป็น ชุน นาง อยู่ ใน บังคับ อัง กฤษ ผู้ หนึ่ง ชื่อ คิว ประ สาท เป็น
 ผู้ รู้ มาก เป็น อาจารย์ สอน หนังสือ สันสกฤต มี ศิษย์ เรียน อยู่ ประ มาณ สัก
 ๓๐ คน ได้ เล่า ว่า ศาสนา เยนะ นี้ คือ ศาสนา พระ โคตม แต่ แต่ หาก
 ผู้ ที่ ถึง นั้น มีความ กลัว พวก อินเดีย ที่ ได้ เคย ไม่ มีความ กุรณา ต่อ ผู้ ที่ นับ ถึง
 พุทธศาสนา จะ เบียด เบียด พิ จึง ได้ อ้าง ว่า ถึง ศาสนา พระ พุทธเจ้า องค์
 ก่อน ๆ ขึ้น ไป ไม่ นับ ถึง พระ โคตม แต่ ครั้น เมื่อ ถาม ลัทธิ ที่ ถึง ว่า ยก
 เบี่ยง กัน ไป อย่าง ไต บ้าง หรือ ก็ บอก ว่า เป็น แต่ ชั่ว เล็ก พระ สงฆ์ มี ไม่ได้
 มี แต่ อาจารย์ สำหรับ สั่ง สอน ถาม ถึง นับ ถึง อย่างไร ก็ สวด อิติปิ โสภควา
 ธรหัมมา สัม พุทโธ เช่น เรา สวด นี้ เอง เป็น แต่ การ บูชา อยู่ ข้าง จะ เจื่อ
 ไป ข้าง อินเดีย มี เรื่อง สรง น้ำ พระ เรื่อง อาบ น้ำ อะไร เประ เบี่ยน อยู่ ตาม ลาน
 วัด การ ที่ ใจ ถึง อย่าง หนึ่ง ประ พฤติ ภาย นอก อย่าง หนึ่ง เช่น นี้ ก็ มี เป็น
 ลำ คับ ต่อ ๆ มา จน ถึง ตัว คิว ประ สาท ที่ ข้าพเจ้า พบ เอง เมื่อ เวลา ที่ ได้
 พบ ใน ที่ ประ ชุม การ รับ รong แต่ง ตัว เป็น แขน แต่ ครั้น เมื่อ ไป พบ ที่ วัด แล ที่
 โรง เรียน ก็ แต่ง ตัว นุ่ง ผ้าขาว ปลอ่ย ชาย โจง ชาย อย่าง เช่น อินเดีย ตัว เขา

ได้เล่าเอง ว่าที่ ต้อง แต่ง เปน แยก เช่น นี้ ก็เพราะ เจ้า แผ่น ดิน แยก แຕ่
ก่อน ๆ ไม่ชอบ แต่ง ตัว อย่าง ยืน ตู๋ จึง ต้อง แต่ง หั้น เทียน ความพอเอาตัวรอด
ลง มา จน ฝรั่ง ไป เปน ไหญ่ ใน บ้าน เมือง ไม่ได้ บัง คับ กตขี ในการ แต่ง ตัว
แต่ ธรรมเนียม คน ที่ ทำ ราชการ แต่ง เปน แยก คิด มา แต่ เมื่อ เจ้า เปน แยก ก็ ยัง
คง อยู่ การ ซึ่ง ถือ สาสนา แล ประ พุติ สติ ธิ หลบ หลีก ไป เช่น นี้ เปน ธรรมเนียม
เคย มี มา ใน อิน เตีย ตาม ลำ ดับ

เมื่อ พราหมณ์ มี สืบ เนื่อง กัน มา ช้า นาน หลาย พัน ปี เช่น นี้ จึง เปน
ที่ นับ ถือ ของ คน ทั้ง ปวง ใน หนังสือ ต่าง ๆ ซึ่ง ชน ที่ นับ ถือ พระ พุทธ สาสนา
แต่ง ที่ สุด จน ธรรม จัก กัปปวักน สุตฺร เปน ต้น ซึ่ง อ้าง ว่า เปน พุทธ
ภาสิต แท้ ก็ ยัง เรียก สมณะ กับ พราหมณ์ เปน คู่ กัน พราหมณ์ เปน ที่
นับ ถือ ไม่ มี ผู้ใด อาจ ห่มึน ประ มาท ถ้า พราหมณ์ เหมือน อย่าง เช่น บ้าน เรา
อย่าง นี้ แล้ว ก็ เห็น จะ ไม่ ยก ขึ้น เปน คู่ กับ สมณ พราหมณ์ เปน ที่ นับ ถือ
อย่าง เอก อย่าง นับ ถือ พระ สัมม ชัย เช่น นี้ จึง ได้ เปน ที่ ลำหรับ ผู้ ซึ่ง ปราบ นา ความ เจริญ
คือ ยอยาก จะ ให้ เข้า ใน นา บริบูรณ์ จึง เอา เข้า ที่ กำ ลัง ต้อง มา ทำ ยา คู เลียง พราหมณ์
แล กวน เข้า ป่า ยา คู เลียง พราหมณ์ เมื่อ ว่า เช่น นี้ ก็ จะมี ที่ สง ใส อยู่ อย่าง หนึ่ง
ถ้า ลี กล่าว ไว้ ว่า พราหมณ์ จะ รับ ของ บริ โภค จาก ผู้ อื่น ไม่ ได้ เหตุ ไດ
คน ทั้ง ปวง จึง จะ ทำ ยา คู เข้า ป่า ยา คู ไป ให้ พราหมณ์ บริ โภค ได้ เล่า อธิ
บาย ว่า ถ้า กู ก็ คือ คน ทำ ครว้ เปน พราหมณ์ แล้ว พราหมณ์ ทั้ง ปวง บริ โภค ได้
การ ที่ ต้อง ทำ นาง พรหม จารี กวน เข้า ทัพย์ นี้ แต่ เดิม จะ เปน นาง พราหมณ์ เข้า
ไป ดอก กระเม็ง

เพราะการ ที่เป็น ประเพณี ในประเทศอินเดียซึ่งยังไม่มีพระในพุทธศาสนา
 ฤา มี แล้ว กระจัด กระ หายไป อยู่เสีย ที่อื่น ทำบุญ สารท คือ ฤกษ์ เข้ารวง
 เปน น้ำ นม นี้ แก่ พราหมณ์ เมื่อ การ พระ ราชพิธี ของ พราหมณ์ ตก เข้า มาใน
 แผ่น ดิน สยาม ก็ พลอย ประ พบัติตาม ลัทธิ พราหมณ์ ด้วย สม คำซึ่ง นาง
 นพ มาศ ได้ กล่าวไว้ ว่า เปน ฤกษ์ ที่ ชน ทั้ง ปวง กวน เข้า ปายาศ แล ทำ
 ยาคู เลี้ยง พราหมณ์ เมื่อ สมณ แล พราหมณ์ เปน คู่ กัน อยู่ เช่น นั้น ผู้ซึ่ง
 นับ ถือ พระ พุทธ ศาสนา ใน ชั้นแรก ที่ เข้า รัต โทรม์ เคยถือ ศาสนา พราหมณ์ เคย
 ได้ ทำบุญตาม ฤกษ์ กาล แก่ พราหมณ์ มาอย่างไร ครั้น เมื่อ มา เข้า รัต ถือ พุทธ ศาสนา
 แล้ว เมื่อ ถึง กำ หนด ที่ ศั ว เคย ทำ บุญ ผู้ใด เลย จะ นิ่ง เลิก เสีย ไม่ ทำ
 เมื่อ เชื้อ ยู่ ว่า พระ พุทธ เจ้า แล พระสังฆมัย เปน เนื้อ นา บุญ อัน วิเศษ ยิ่ง ขึ้น ไป
 กว่า พราหมณ์ ก็ ต้อง มาทำ ถวาย พระ สังฆมัย เหมือน เช่น เคย ทำ อยู่ แก่ พราหมณ์
 ถ้า ผู้ใด จะ ละทิ้ง ศาสนา พราหมณ์ เคย ของ ศั ว ให้ ขาด ไม่ ได้ เพราะ ความ เกรงใจ
 ก็ ถึง เปน ทำ ทั้ง สอง ฝ่าย ถวาย ทาน แก่ สมณ ด้วย พราหมณ์ ด้วย พิธี
 พราหมณ์ จึง ได้ มา ระ คน ปน เจือ ใน พุทธ ศาสนา จน นาง นพ มาศ ซึ่ง เปน
 ผู้ ถือ สอง ฝ่าย ได้ กล่าว ว่า “ฝ่าย ข้าง พระ พุทธ ศาสนา พระ ราช พิธี ภัทร บท
 นี้ เปน สมัย หมุ่มหา ชน ทำ มฤกษ ปายาศ ยาคู ยัง คาส พระ ภิกษุ สังฆมัย แล
 เลี้ยง สมณ พราหมณ์ ทั้ง บูชา พระ รัตน ไตรย ด้วย พวรรณ ผ้า กระทำ เปน อง
 แล อุทิศ ส่วน กุศล ผลบุญ ให้ แก่ ญาติ อัน ไป สู่ ปรโลกย์ อัน เปน ปรัตตบุปชีว์ เปเรต
 แล นัก ชัดฤกษ์ พระ ราช พิธี ภัทร บท นี้ พุทธ ศาสน์ ไสย ศาสตร์ เจือ กัน โดย
 โมราณ ราช ” ตอน ปลาย ที่ กล่าว ถึง ทำ อง แล อุทิศ ต่อ ปรัตตบุปชีว์ เปเรต นี้
 ความ มุ่งหมาย นาง นพ มาศ จะ กล่าว ด้วย เรื่อง เข้า กรู แต่ ข้าพเจ้า ไม่ ประสงค์
 จะกล่าว ถึง เรื่อง นั้น ใน ที่ นี้ ประสงค์ แต่ เฉพาะ ความ ซึ่ง นาง นพ มาศ ได้ อธิบาย ว่า

เป็นพิธีพราหมณ์ แล สงฆ์ เจือ กัน แต่ข้าพเจ้า ปฏิเสธว่าไม่ เป็น พิธีสงฆ์
เป็น พิธี พราหมณ์ มี ผู้มา ทำให้ แก่ สงฆ์ จึง เลย คิด มา เป็น พิธี สงฆ์ ด้วย
แต่การ ซึ่ง ทำ ทาน เช่น นี้ เป็น การ ไม่ มีโทษจึงได้ เป็น ความ ประพฤติ ของ ผู้ที่
นับถือพระ พุทธศาสนา สืบ ต่อ มา

เมื่อตรวจดูใน คำ ประกาศ สำหรับ การพระ ราช พิธี สารท ซึ่งเกิด
กวน เข้า มรุษายาศ ฤๅ เข้า ทิพย์ ขึ้น จะมีมูลเหตุ มา แต่อันใด ก็ ไม่ ปรากฏชัด
เหมือน อย่าง ยาคู ท่าน ก็ คง ค้น กัน หนัก แล้ว ที่ จะ หา มูลเหตุ ให้ เข้ารอย
ทาง พระ พุทธ ศาสนา ไป มี เสา อยู่ ที่ เรือง นาง สุชาดา ถวายเข้าปายาศ
ก่อน อภิสมโภช กาล แต่เขา ก็ ถวาย ใน เดือน หก แล เป็นการ จรมิใช่ การประจำปี
จะ ไปยก เอา มา เป็น มูลเหตุ ก็ ชัด อยู่ จึง ได้ ไม่ มี มูลเหตุ ใน คำ ประกาศ
เป็น แต่ ว่า เคย ทำ มา แต่โบราณ ซึ่ง ที่ แท้ เป็น พระ ราช พิธี พราหมณ์ นี้เอง
แต่ เรื่อง ยาคู นั้น ค้น หุดุด ออก มา ได้ พอ ยก เป็น มูลเหตุ ขึ้น ประกาศ เรื่อง
ที่ ค้น เอา มา ได้ นั้น คือ มา ใน คัมภีร์ ธรรม บท แห่ง หนึ่ง มา ใน คัมภีร์
มโน รท มุรณิ อีก แห่ง หนึ่ง เป็น เรื่อง เดียว กัน ว่า พระ พุทธเจ้า ทรง แสด
บุรพ ชาติ ของ พระ อัญญาโกณฑัญญ ที่ ได้ บำเพ็ญ กุศล แล ปรารถนา ที่ จะ
ตรัส รู้ พระอรหัตตผลวิมุตติ ก่อน ชน ทั้ง ปวง ให้ พระภิกษุ ทั้ง หลาย พัง ว่า เมื่อ
พระ พุทธ วิบสสิ ได้ อุปติ ใน โลกย์ ภูมิ ภิกษุ สอง พี่น้อง คน หนึ่ง ชื่อ มหา กภาพิ
คน หนึ่ง ชื่อ จุล กภาพิ หว่าน เข้า สาลี่ ลง ใน นา ไหญ่ แห่ง เดียว กัน ภายหลัง
จุล กภาพิ น้อย ชาย ไป ที่ นา เข้า สาลี่ ซึ่ง กำลัง ต้อง ผ่า เมล็ด เข้า ออก เดียวกัน
เห็น ว่า มี รส ขวดย หวาน จึง มีความ ปรารถนา ที่ จะ ทำ ทาน เข้า สาลี่ ที่ กำลัง
ต้อง นั้น แก่ พระสงฆ์ จึง ไป บอก แก่ พี่ ชาย ตาม ความ ประสงค์ พี่ ชาย จึง ว่า
แต่ ก่อน ก็ ไม่ เห็น ใคร เคย ทำ มา ต่อ ไป ภาย นาน ก็ คง จะ ไม่ มี ผู้ใด ทำ อย่าง

ทำเลยเข้าจะเสียเปล่า จุลกาฬิกก็ไม่ฟัง อ้อนวอน อยู่บ่อย ๆ พี่ชายจึงว่า
ถ้าเช่นนั้น ก็ให้มัน ฆ่า ออกเป็น สอง ส่วน ส่วนหนึ่งเป็นของเรา ส่วน
หนึ่ง เป็น ของเจ้า ส่วน ของ เจ้า นั้น ตาม แด่ จะ ทำ เกิด จุลกาฬิก ยอมแบ่ง
ที่ ฆ่า เป็น สอง ส่วน แล้ว จึง ทา คน มา ช่วย กัน เก็บ เข้าใน ฆ่า ส่วน ของ ทัว ฆ่า
เมสิด เข้าซึ่ง กำลัง ท้อง ให้ ต้ม ด้วย น้ำ นม สด ล้วน ไม่ เจือ น้ำ ทา แล้ว เจือ
เนยใส น้ำผึ้ง น้ำตาล กรวด เป็น คั้น ถวาย แก่ พระ ภิกษุ สงฆ์ มี พระ พุทธเจ้า
เป็น ประธาน ครั้น เสร็จ การ ภัตตกิจ จึง ทูล ความ ปรารถนา แก่ พระ พุทธเจ้า
ว่า คัพภาสาลี ทาน นี้ จง เป็น เหตุ ให้ ข้าพเจ้า บรรลุธรรม วิเศษ ก่อน ชน ทั้ง
ปวง ครั้น เมื่อ จุลกาฬิ ถวาย ทาน แก่ พระ ภิกษุ สงฆ์ แล้ว ไป ตูนา ก็ เห็น ตา ตา ข
ไป ด้วย รวง เข้า สาลี เหมือน คน ผูก ใจ เป็น ช่อ ๆ ก็ ให้ เจริญ ความ ยัติ ยิง ขึ้น
ครั้น เมื่อ เมสิด เข้า ควร จะ เป็น เข้า มา ก็ ให้ เข้า มา เป็น ทาน อีก ครั้ง หนึ่ง เมื่อ
เกี่ยว เข้า อีก ครั้ง หนึ่ง เมื่อ ทำ เซนต์ คือ คบิต ฟาง เป็น เชือก สำหรับ มัด ฟ้อน
เข้า อีก ครั้ง หนึ่ง เมื่อ ทำ ฟ้อน อีก ครั้ง หนึ่ง เมื่อ ชน เข้า ใจ ใน ลาน อีก ครั้ง
หนึ่ง เมื่อ นวด เข้า อีก ครั้ง หนึ่ง เมื่อ รวม เมสิด เข้า อีก ครั้ง หนึ่ง เมื่อ
ชน ขึ้น ฉาง อีก ครั้ง หนึ่ง จึง เป็น อัน ได้ ทำ ทาน ใน อุตุ เข้า กล้า อัน หนึ่ง ถึง แก่
ครั้ง เข้า ใน นา จุลกาฬิก ได้ บริบูรณ์ ยิ่ง ขึ้น มิ ได้ บก พร่อง ไป จุลกาฬิ ซึ่ง
มา เป็น พระ โทณ ทัตถุญ ได้ ทำ ทาน เป็น การ ไถ่ ญ อีก ครั้ง หนึ่ง ถึง เจ็ด วัน
เมื่อ พระ ประทุมศร ได้ อุปบัติ ใน โลกย์ นี้ ก็ มีความ ปรารถนา อย่าง เดียว
กับ ที่ ได้ ปรารถนา ไว้ แด่ ก่อน เพราะ ฉนั้น พระ อัญญา โทณ ทัตถุญ จึง ได้
ตรัส ฐึ เป็น องค์ พระ อรหันต์ ก่อน พุทธสาวก ทั้ง ปวง มี เรื่อง รว ที่ได้ กล่าว ถึง
ถวาย เข้า อ่อน เป็น ทาน แก่ พระ สงฆ์ ให้ ผล เป็น ทิฐุธรรม เวทนีย มี มา ใน พระ
ธรรม กถา ดังนี้ จึง เป็น เหตุ ที่ ยก มา ประ กอบ เรื่อง ที่ จะ ให้ การ พระราช พิธี

ๆ การ พระราชกฤษฎีกา อันนี้ เป็นอัน ทำ ตาม ที่มาใน พระพุทธศาสนา ก็ เป็น
 อัน นี้ได้ ว่า เป็น การ กฤษฎีกา ซึ่ง ทำ ตาม ตัวอย่าง สมที่ นี้ ก็ พระ พุทธ ศาสนา แต่
 ปาง ก่อน ได้ ทำมา จะถือว่า เป็นการ จำเป็น ที่ ผู้ถือ พระพุทธศาสนา จะต้อง
 ทำ เพราะ มีข้อ บังคับ ไว้ ให้ทำ ซึ่ง จะนับ ว่า เป็น พระราช พิธี ใน พระพุทธ
 ศาสนา นั้น ไม่ได้ แต่ เมื่อ ว่า ที่จริง แท้แล้ว ก็ เป็น การ เอาอย่าง พราหมณ์
 การ พิธี เดิม นั้น เป็น ของ พราหมณ์ตาม ที่ได้ กล่าว มา แล้ว แต่ เรื่อง ตัว ยาคู
 แล เข้า ปายาส ที่ กล่าว ถึงใน หนังสือ ต่าง ๆ ที่ เป็น ของทำใน ประเทศอื่น เดียว
 เรา จะ นึก หมายถึง เข้า ปายาสเหมือน เข้า ทิพย์ ยาคู เหมือน เข้า ยาคู ของ
 เรา นั้นเห็น จะไม่ได้ เข้าใจได้ ให้ค้น ตามหนังสือ ต่าง ๆ ที่กล่าว ถึง อาหาร
 สอง อย่างนี้ จะให้ ได้ ความว่า ทำอย่างไร เพราะเห็น ว่าพระ ชรรณ กถา
 มัก จะเล่า เรื่อง อะไร ต่าง ๆ ละเอียด ลาง ที่จะมี คำรณ กถา เข้าปายาส คำรณ
 ทำยาคู เหมือน อย่าง คำรณ ทำ ดับ เข้า แหก ซึ่ง มีส เตช เณร ได้ อธิบาย ใน
 หนังสือ อาหารบิณฑบาต ของ เขาม้าง ก็ได้ ความ รว ๆ ไปไม่ ชัดเจน เห็น
 จะเป็น เพราะ อาหาร สองอย่างนี้ เป็น ของทำกัน อยู่เสมอ กิน กัน อยู่บ่อย ๆ
 จน ไม่ต้อง กล่าว ถึง เหมือน กับ จะหาตำรา หุง เข้า บั้ง ปลาใน เมืองไทย ก็
 จะหา ไม่ได้ นอกจาก หนังสือ ประทีป บัณฑิต ว่าด้วย ปากะ วิชา ซึ่ง ออกใหม่
 ใน เร็ว ๆ นี้ เพราะ จัด รว อยู่ทั่ว กัน แล้ว ไม่ต้อง อธิบาย ได้ ความแต่พอ
 เป็น คำเหมือน อย่างเช่น เข้ายาคู ที่ได้ กล่าว มาใน เรื่อง จุลลภาณี ก็ ดู ต้อง
 ผิด ต้องค้น ไม่ได้ บ้าง คำนี เหมือน ยาคู ของเรา ผิด กัน เล็ก ตั้งแต่ ตัว เมล็ด
 เข้า มาแล้ว เครื่อง ที่ จะประกอบ ก็ ใช้ นม ใช้ เนย ซึ่ง เป็น อาหารทิพย์ ของ คน
 ประเทศ นั้น เจือจางไป ด้วย น้ำตาล เป็นยาคู หวาน ส่วน ยาคู ที่มี มาใน
 พระวินัย ที่ พระสงฆ์ ดิน ขึ้น เข้า ต้มยาคู ก่อน เป็น อาหาร เข้า อย่าง เหลว ๆ

เช่นฝรั่งจะเรียกว่าไลต์ฟุต จะว่าแปนเข้าต้มก็ไม่ใช่ดูเหลวกว่า เพราะต้ม
ได้ แต่ในหนังสือบุพพสิกขาวันฉนนาที่พระอมราภิรักขิต (เกิด) แต่ง
แลหนังสือพระวินัยคำแปลตีพิมพ์ ที่สมเด็จพระวันรัตแต่ง ท่านแปลคำ
เข้ายาคุนว่าเข้าต้มทุกแห่ง ที่แปลว่าเข้าต้ม นั้น เห็นจะเป็นความประสงค์ที่จะ
ให้คนไทยเข้าใจซึมซาบโดยง่าย เพราะถ้าจะแปลว่ายาคุ ก็จะต้องเข้าใจว่า
แปนของหวานที่เจือใบเข้าสีเขียว ๆ เช่นเลี้ยงพระพิธีสารท ที่ไม่มีเวลาที่พระสงฆ์
จะฉัน นอกจากการพระวชิรพิธี ๆ การจรแปนครึ่งแปนคราว ถ้าใช้ว่าเข้าต้มแล้ว
ก็แปนถูกกับที่พระสงฆ์จะพอใจฉันอยู่เมือง ๆ ท่านกล่าวในหนังสือนั้นประสงค์
ความประพฤติของพระสงฆ์ มิได้ประสงค์จะกล่าวถึงประเภทแห่งยาคุว่า
แปนอย่างไร ๆ ยาคุ ๆ เข้าต้มที่มีมาในพระวินัยนี้ ยังมีแปลกออกไป
อีกกว่าของเราทั้งสองอย่าง คือ เจือขิง เจือใบ กระเพรา แลเกลือ จะทำให้
รสเค็ม ๆ ชุ่ม ๆ ไปข้างเทือกสกตลมสกตแล้งอะไร เช่นคนแก่ ๆ พอลง
กินเข้าต้มกับเกลือแลพริกไทย ๆ อย่างไร ยาคุเช่นนี้ พระสงฆ์ฉัน
ในเวลาเช้าก่อนเวลาฉันอาหาร จึงแปนฉันอาหารสวอยู่แต่วันละหน
เดียว ไม่ได้จำเข้าสวเข้าเพนเหมือนพระสงฆ์ทุกวันนี้ บิณฑบาตจึง
ได้แปนครั้งเดียว ก็พอคงได้ความว่า ยาคุมีสองอย่าง คือ ยาคุเค็มที่เป็น
เข้าต้มอย่างหนึ่ง ยาคุหวานที่เป็นเข้าอ่อนต้มเจือน้ำตาล อีกอย่างหนึ่ง
ถ้าจะเทียบกับเข้ายาคุของเรา ก็จะใกล้เคียงยาคุหวาน แต่รสชาติสีสัน
แลกิริยาที่ทำต่างกันแต่ไม่เหมือนกันเลย

เข้าปายาคนั้นยังมีติดหมักไปในที่กล่าวถึง เมื่อนางสุชาดาหุงถวาย
พระพุทธเจ้า ก็ได้รับความแต่ว่าหุงด้วยนมโคสด ในมงคลปิฎกว่าด้วย
นิทานเศรษฐีสี่ตระกูลนี้ หุงเข้าปายาคกิน ก็ว่าใช้เข้าสาร น้ำตาล น้ำนม

คุไม่ เหมือน กับ เข้า ทิพย์ ที่ เรา กวน ไกล มาก ไป ยิ่ง กว่า กระยา สารท ๆ
 คุยัง ไกล เข้า ปายาศ นั้น มาก แต่ ไป มี กรอบ ๆ กรอบ ๆ เสีย ด้วย จึง ได้
 ชัก ให้ ผิด เรื่อง ไป จน ทำให้ เห็น ว่า เข้า เหนียว แก้ว ๆ เข้า เหนียว แดง จะ ไกล
 กว่า แต่ ชื่น ชื่อ ว่า อาหาร ของ ไทย จะ ไป เปรียบ กับ ของ พวก ประเทศ อิน เตีย
 แล้ว เปน ต้อง ไม่ เหมือน กัน อยู่ ยัง คำ ถึง โดย จะ ไป ได้ คำ รา มา ชัด เจน
 หง ชื่น เปน ไม่ มี ใคร กิน ได้ เปน แน่ เพราะ ชื่น ชื่อ ว่า เนย แล้ว เปน ของ
 พึ่ง เกลียต ของ คน ไทย อย่าง ยิ่ง แต่ เปน อาหาร ที่มี รส อร่อย ของ ชาว อิน เตีย อย่าง ยิ่ง
 เหมือน กับ มะ โปน ของ พึ่ง เกลียต ของ คน ชา ตูนิ แต่ เปน ของ อร่อย อย่าง ยิ่ง ของ คน
 ไทย โดย มาก บรตา กับ เข้า อัน ไถ ถ่า เจื่อน มเนย ก็ เปน กับ เข้า วิเศษ น้ำมัน เนย นั้น ใช้
 แทน กระทิ ด้วย ใช้ แทน น้ำมัน ด้วย ถ้า จะ เทียบ เข้า ปายาศ ที่ ทำ ของ พัน สิริ รอย บิ เคษ ล่วง
 มา ให้ ได้ จริง เทียบ กับ อาหาร ของ พวก อิน ตู ๆ พวก แชก จะ ไกล กว่า
 เทียบ อาหาร ไทย มาก เมื่อ เข้า ไป ที่ เมือง พาราณสี พระ เจ้า พาราณสี
 จัด ของ มา เลี้ยง ตั้ง โต๊ะ อย่าง ฝรั่ง แต่ มี ช่อม ช้อน เภาาะ ตัว คล้าย กัน กับ
 เลี้ยง โต๊ะ อย่าง ไทย บุราณ บน โต๊ะ นั้น ตั้ง อาหาร เต็ม ไป ทั้ง โต๊ะ มี เบ็ด โถ
 ที่ บัง อย่าง ไร แล้ว บัด ทอง คำ เปลว ทั้ง ตัว มี ขนม ต่าง ๆ ที่ บัด ทอง คำ
 เปลว หลาย อย่าง ตั้ง รอบ ใน แล้ว มี ขาม เข้า ตั้ง อยู่ ริม จาน ที่ วาง ช่อม ช้อน
 มี มาก หลาย ที่ ร่าย ไป รอบ โต๊ะ เข้า เช่น นั้น แล เห็น เปน เม็ด เข้า เหมือน เข้า
 เหนียว แก้ว แต่ ดี เหลือing ๆ เปน มัน ย่อง ที่ มี เม็ด จิ สมิ ดโรย ก็มี มี
 อะไร เปน ชื่น ๆ คล้าย พัก ฉาบ เครื่อง จัน อับ แจก อยู่ ใน นั้น ก็มี ชิม คุ มี รส
 หวาน จัก มี รส น้ำมัน เนย แล กลิ่น กล้า จน กิน ไม่ได้ ไม่ มี เข้า อย่าง
 ขาว ๆ เลี้ยง เลย ต้อง หัน ไป กิน เบ็ด กิน โถ้ ทั้ง นั้น เข้า ปายาศ ลง จะ เปน
 เข้า คล้าย ๆ เช่น นี้ เห็น จะ ไม่ ละ เอียด เหมือน เข้า ทิพย์ แล ไม่ กรอบ เหมือน

กระยาสาธต ตกลง เปน เข้า ทิพย์ แล กระยาสาธต ของเรา นี้ ก็ เปน อย่าง ไทย
ทำ สำหรับ คนไทย กิน ช้อย เปน แต่ ยืม ชื่อ ของ เก่า มา ใช้ เท่านั้น

เข้า ทิพย์ ที่ เรา กวน อยู่ ใน การ พระ ราช พิธี ทุกวัน นี้ เห็น จะ เกิด
ขึ้น ด้วย นึก เขาเอง ดู ตั้งใจ จะ ให้ มี ถั่ว งาน ม แล ผลไม้ ต่าง ๆ ให้ พร้อม
ทุกอย่าง เปน อัน รวบรวม รส ต่าง ๆ มา ลง เปน อัน หนึ่ง อัน เดียว จน
เรียก กัน ใน คำ ประกาศ ว่า อเนก รส ปายาส สิ่ง ของ ที่ ใช้ ใน เครื่อง กวน นั้น
เมื่อ ตรวจ ดู ตาม ภาณูชีจ่าย ของ มี จำนวน คือ ถั่วดำ ถั่วขาว ถั่วแม่ตาย
ถั่วราชมาศ อย่างละ ๓ ถัง ถั่วเหลือง ๓ ถัง ๑๐ ทนาน ถั่วทอง ถั่ว
เขียว อย่างละ ๔ ถัง ถั่วกระดัง ๖ ถัง เมล็ด งา ๕ ถัง ผล เตี้ย ๓
ถัง ๑๐ ทนาน ลำคู่วิลาต ๒ ถัง ลำคู่วิลาต ๑ ถัง เมล็ด แดง อลิต ๓ ถัง
เข้าโพด ๓๐๐๐ ดอก เข้าพ้าง ๒๐๐๐ รวง เข้าเฒ่า ๕ ถัง เผือก มัน
เทศ อย่างละ ๓๐๐ คีละ กระจับ สด หัวไทย อย่างละ ๓ ถัง เข้า สาร
หอม ๒ ถัง ผลไม้ แดง ๑๐ ทนาน ผลบัว ผลมะกล่ำใหญ่ อย่างละ ๓ ถัง
น้ำนมโค ๑๐๐ ทนาน เนย ๔ ทนาน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย อย่างละ ๑๐๐ ทนาน
มพร้าว แก่ ๕๕๐ ผล มพร้าวอ่อน ๕๐๐ ผล ชนมเทศหนัก ๔ ชั่ง น้ำ
ตาลกรวดหนัก ๒๕ ชั่ง น้ำตาลทรายหนัก ๕๐ ชั่ง น้ำตาลหม้อ ๓๐๐ หม้อ
เข้าดอกขม บังจิตไม่มีกำหนด ผลไม้สดที่หาได้ คือ ทุ้ม ทุ้ม น้อย หน้าเงาะ
ยางลำต กล้วยสด ลำตี่ หัวจัน กล้วยหอม กล้วยไข่ กล้วย ส้ม
ต่าง ๆ คือ ส้มเขียวหวาน ส้มมะเบ้ ส้มซ่า ส้มเกลี้ยง ส้มทรงกาน
ผลไม้แห้ง คือ ถั่วจี ลำไย พุทรา รว ผลแห้ง อินทผาลัม ผลไม้แช่อิ่ม
คือ ผลชิต ผลสะท่อน ผลไม้กวน คือ ทุเรียนกวน สับปะรดกวน แล
เข้าอ่อนที่ เปน น้ำนม ชนมสด อ้อยแดง ของเหล่านี้ ไม่มีกำหนดว่า เท่า

ไร แต่ครั้นเมื่อสอบถามตามที่ได้กวนจริง ๆ ประสม ส่วน อย่างไร ไปได้
 ความว่า ได้ใช้ถ้วยต่าง ๆ อย่างละ ๒ ถึง คงเหลือ อย่าง ละถึง หึ่ง
 บ้าง สองถึง บ้าง งามใช้สามถึง คงเหลือ สองถึง ผลไม้แดงใช้ ๕ ทาน เหลือ
 ๕ ทาน มะกล่ำใหญ่ได้ใช้แต่ ๕ ทาน เท่านั้น เหลือ ถึง ๕๕ ทาน
 ผลเดียวกับผลบัวใช้ อย่าง ละถึง เหลือ อย่าง ละ ๒ ถึง เข้า พ้าง เข้า โศด นี้
 ใช้ อย่าง ละ ๒๐๐ ผัก เหลือ ถึง พันเศษ สอง พัน เศษ เมล็ดแดง อลิตใช้
 ถึง เตียว เหลือ สองถึง นม นั้นไม่ได้ ความว่าใช้ อย่างไร แต่เนยแล้ว
 โด น้ำ วุ้น เตียว เปน แม่ ซึ่งว่า ๔ ทาน นั้น จะ ชั่ง อย่างไร ไม่ทราบ ลาคู
 ลานใช้หมด ลาคู วิลาด เหลือถึง หึ่ง ชะเอมเทศจ่ายหนัก ๔ ชั่ง แต่ได้
 ใช้เล็กน้อย เมื่อกั้นเทศจ่าย อย่างละ ๓๐๐ ใช้ อย่างละ ยี่สิบ สามสิบ ค่ะ
 เท่านั้น น้ำตาล กววด น้ำตาลทราย น้ำตาลหม้อ มะพร้าวอ่อน มะพร้าวแก่
 เหล่านี้ ไม่ได้ ความว่าใช้ สัก สัก เท่าใด แต่เห็น จำนวน จ่ายมาก มาย นัก
 ถ้า ประมาณ ดูกับ ส่วนที่ ลด ก็คงจะเหลือ กว่าครึ่งตัว เพราะฉะนั้น การที่จะ
 เอา ส่วนแม่ ของเข้า ทิพย์ นั้นไม่ได้ เจ้าพนักงานผู้ กวน แก้ว ขี้ ออก แอดไป
 ว่า ของ เหลือ ก็ ใช้ ในการ พระราช กุศลอื่น ๆ ต่อไป แต่ที่จริง ก็เห็นจะเป็น
 สี่ เหลือ ไป เสีย นั้น แลโดย มาก วิธี ที่จะระคน สิ่ง ของ ทั้งปวง นี้ ให้เป็นผง
 สำหรับ กวน นั้น คือ ของที่ควร จะหั่น ผาน เปนชิ้นเล็ก ๆ ก็หั่น ผาน ที่ ควรจะ
 โขลก ตำก็ โขลก ตำ ที่ ควรจะแยก จะหุง เช่น ลาคู วิลาด ลาคู ลาน ผล เตียว
 เข้า สาร หอม ก็แยก ก็หุง เกล้า ด้วย ของทั้งปวง น้ำตาล สำหรับ กวน มี
 ชื่อต่าง ๆ คือน้ำผึ้ง น้ำอ้อยสด น้ำอ้อยแดง น้ำตาลกววด น้ำตาลทราย
 นั้น ก็ดู เปนแต่สิ่ง เชปะ ที่ใช้จริง ๆ เปน พื้น นั้น ก็ น้ำตาล หม้อ อย่าง เตียว กระ

ที่ที่ใช้, ใช้คัน ด้วย น้ำ มะพร้าว อ่อน เปนอันได้ เจื่อ อยู่ ทั้ง มะพร้าว อ่อน
มะพร้าว แก่ ช่อมะเทศ ช่อมะสัด เข้า อ่อน ที่เปนนํ้า นมใช้ ลงครกโขลก เจื่อ
นํ้า คัน นํ้าที่ใช้ นั้นใช้นํ้ามันต์ ผลไม้ที่ ควร จะคั้นนํ้าเช่น ทับทิม แล ส้ม ต่าง ๆ
นั้นก็ คั้น นํ้า สำหรับใช้เจื่อ เมื่อ เวลา กวน พร้อม กับเนย ด้วย ฟันที่ใช้ติด
ไฟเคียว กระติ แล กวน นั้นใช้ ไม้ ไชย พฤษ์แลไม้ พุทรา สอง อย่าง เชื้อไฟ
ก็ใช้สอง ด้วยแวน ซึ่ง เรียก ว่าไฟ พ้า เมื่อ ตรวจ ดู เครื่อง ที่ใช้ ใน เข้า ติพย
ของเรา ก็ เห็น ว่าเปนนํ้าหนึ่ง อยู่ นั้น ก็คือ เรือง เข้า ๆ แล กระติ กับ นํ้า
ตาลเปนนํ้า อย่างไทย ๆ ที่เอาผลไม้ต่าง ๆ มา เจื่อนั้น ไม่ได้ นํ้า หวัง
จะให้รสผลไม้ นั้น รุสกลเลย เปน แต่ สักว่า มี อยู่ ใน นั้น เรือง นมเนย มี พอให้
สม กับที่เปนนํ้า ที่แท้ ก็ ได้ เจื่อ กระทะละ ซ้อน ซบ ๑ ๓ สอง ซ้อน เท่า นั้น
ไม่ได้ เกิน กว่า นั้นเลย แต่ กระนั้น อุปาทาน ของ คนไทย ๆ เรา ที่รู้ว่า เจื่อ
เนย ด้วยไม้ เข้าใจ ชัด ว่า เจื่อ สำหรับ ออก ชื่อให้ ดัง ครี บาง คน กินไม่ได้
เลย ร้องว่า เหม็น เนย ลาง คน ก็ ทัก ว่า มัน เหม็น เนยไป มี บ่น กัน แทบ ทุก บั
แต่ที่แท้ นั้น เหม็น ชื่อเนย จริง ๆ ไม่มี ตัว เนย ที่ สำหรับ พอ จะ ให้ เหม็น ได้ เลย
นี่ เปน ตัว อย่าง ที่ ให้ เห็น ความ เกลียต เนย ของไทยได้ ถ้า กวน อย่าง แบบ
อินเดีย จริง ๆ แล้ว เปน ต้อง เหลือ ทั้งแปด กระทะ ถึง จะ บั่น ลูก กอน กลิ่น
ตาม แบบ คนที่ เกลียต เนย ที่ มี เปนอันมาก ก็ คงถึง กระทะอื่น กลิ่น เปน แน่

การกวน เข้าติพย ถึง ว่าไม่ได้ ออก ชื่อในหนังสือ เก่า ๆ ชัดเจน ก็
คงจะ ได้ กวน มาแต่ ครั้ง กรุงเก่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ จึง
โปรด ให้ มี การกวนเข้าติพย ในรัชกาล ที่ ๑ นั้นตลอด มา ใช้ พระเจ้าลูกเธอ
ฝ่าย ใน ทรงกวน ทั้งสิ้น ตาม ที่ ถู ก็นว่า ผู้ ซึ่งสำหรับ กวน เข้าติพย นั้น
ต้อง เปนสาว พรหมจารี คือ ที่ ยัง ไม่ มี สามี นั้น ประการ หนึ่ง อีกนัยหนึ่งคือ

หญิง ซึ่งยัง ไม่มี ฤๅ กล่าว ว่าเป็นพรหมจารี แท้ แต่ การ ที่ ถือ อย่างหลังนี้ อยู่
ข้าง จะมาจากซิมซาบ ก็ ถ้า จะคิด ตามคำที่ ว่าพรหมจารี ซึ่งตามจำนวนใน
พุทธศาสนา คือผู้ที่ ประพฤติ อย่างพรหม ไม่บริ โภคกามคุณ ผู้ซึ่ง
ยัง ไม่มี ฤๅ ปราศจากเตยงสา จะถือ ว่าประพฤติ อย่างพรหมอย่างไรได้ เพราะ
ไม่ได้ คิด จะละเว้น เปน แต่ยังไม่ ถึง กำหนด ถ้าจะ ใช้พรหมจารี ให้แท้แล้ว
ครู เหมือน จะต้อง ใช้ผู้ที่ บริโภค กามคุณ ได้ แต่หาก มา ละเว้น เสีย เพื่อจะ
ประพฤติ ให้เหมือนพรหม แต่คำว่า พรหมจารี ที่มีมาในคัมภีร์พราหมณ์ ซึ่งเรียก
ว่ามหา ภารตะ นั้น ครู ต่างกันกับ พรหมจารี ที่มี มาใน พุทธศาสนา เขากล่าว
ปริยายไว้ ในเรื่องจำแนกพวกผู้ ประพฤตินั้น ๔ จำพวก จำพวก หนึ่ง เรียกว่าคฤหัสถ์
จำพวก หนึ่ง เรียกว่าภิกษุ จำพวกหนึ่ง เรียกว่าพรหมจารี จำ พวก หนึ่ง เรียกว่า
วัน ปรชชฺญ ในจำพวกที่ เรียก ว่า พรหมจารี นั้น จำจะต้อง ประพฤติ คือ
เวลาที่ อยู่ด้วยอาจารย์ ต้องรับ คำสั่งสอน แลทำตาม ซึ่งอาจารย์ จะบังคับ
ให้ทำ แลจำ จะต้องรับ การงาน ของอาจารย์ไม่ ต้อง รอ คำสั่ง อาจารย์ก่อน
จำ จะต้อง ตื่น ก่อน นอนภายหลัง อาจารย์ จำจะต้อง เปนผู้ อ่อนน้อม แลต้อง
อด กลั้น ความ ปรารถนา ทั้ง ปวง ให้ อยู่ ใน บังคับ ตัว แลต้อง อด กลั้น
คือ ตั้ง อยู่ ใน ขันติ เปนผู้มี พยายาม กล้า แล มีความ เพียร ที่ จะ เล่า
เรียน ต่อ เปน ผู้ที่ ประพฤติ เช่นนี้ จึง เปน ผู้ควร ที่ จะ คิด ว่า จะ สำเร็จ ได้
สม หมาย ความประพฤติ ของพรหมจารี ที่ กล่าว มานั้น ดังนี้ แต่ ความมุ่ง
หมาย ของพรหมจารี ที่มุ่ง จะได้ นั้นคือได้ ความรู้ที่ ได้ เล่าเรียนเวท ซึ่งเป็น
ตัว คัมภีร์ เดิม ที่พระพรหม หยิบ ออกจาก กองเพลิง เปนต้น แลเวททางค์ ซึ่ง เปน
วิชา ประกอบ กัน กับ เวท ๖ ประการ มี วิ ชาติโร เปน ต้น แลศาสตร์
คือกฎหมายแบบ อย่าง ความประพฤติ สำหรับ คัก สิ้น ผิด แลชอบ มีมนุสสารศาสตร์

เปน ต้น แลมนตร์ คือ ถ้อยคำที่ สวดเศก อ้อนวอนต่อ พระเปนเจ้า ฤๅคำ
 อธิฐาน วิชา ทั้ง ปวง นี้ เปนพื้น ที่สำหรับ พวกพรหมจารี จะเล่า เรียน ถ้า
 อาจารย์ นั้น มี วิชา วิเศษ ยิ่ง ขึ้นไป คือ วิชาลัญ วิชาชุบชีวิต ที่ตาย ให้ กลับ
 เปนขึ้นได้ เปน ต้น เมื่ออยู่ไป กับ อาจารย์ ๗ ชอบใจใน การ ปฏิบัติที่ ตัวได้
 ทำ เมื่อใด ก็ ประดิษฐ์ วิชา นั้น ให้ นับว่า เปนจบพรหมจารีที่ตน ได้ถึงความเพียร
 ในเวลาเมื่อตั้ง อยู่ในพรหมจารี นั้น ก็ ย่อมตั้ง ความ เพียรในการ ที่ จะทรมาณกาย
 เฟ้ง ต่อฉาน สบชาติ ไป ด้วย ผู้ที่ประพฤติพรหมจารีเช่นนั้น ย่อม มี เวลา จะละ
 ความ เพียร มา มี ภรรยา ฤๅมีภรรยา ไป ด้วย ใน เวลา ตั้ง ความ เพียร
 ไป เช่นนี้ ตุลา ที่เรียก ว่า พรหมจารี นั้น ไม่ ประสงค์ จะ แปลความว่า
 ละ การ บริโภค กามเหมือนอย่าง พรหมจารี ในพระพุทธศาสนา ประสงค์
 เอาความ เพียร ที่ จะ ให้ ได้ วิชา แล จะ ให้ บรรลุฉาน สบชาติ ซึ่งจะทำให้ เปน
 พรหม เปนที่ ตั้ง พรหมจารี มี เปน สองอย่าง อยู่ เช่นนี้ พรหมจารี ที่ใช้ กวน
 เข้ชาติพญ์ จะหมายเอาพรหมจารี พวกใด ก็ไม่ทราบ แต่ตามความ เห็น
 ของ ข้าพเจ้า จะ คิด ลึก เกินไป ฤๅ ประการใด สงสัย อยู่ เห็น ว่า คำที่ เรียก
 ผู้ กวน เข้ชาติพญ์ ว่าสาว พรหมจารี นี้ เดิม จะ เปน พราหมณ์ ดอก กระทบ ช้อ ที่
 ถ้อยตาม ชีบ ชาบ กัน อยู่ต่อไป อีกว่า นาง พรหมจารี นั้น ต้อง เปนคน
 ที่ ยัง ไม่มี ฤๅ จึง จะ เปน พรหมจารี แท้ นั้น เเล่ ถ้า จะ คิด ไป ตาม ทาง ที่
 ว่า พรหม จารี เปน พราหมณ์ แล้ว ก็ จะ เคย ใช้ นาง พราหมณ์ ที่ ยัง ไม่มี สามี
 ธรรมดาพราหมณ์ ที่มี ฤๅ แล้ว ก็ มี สามี ทั้งสิ้น ฤๅ ถ้า ไม่มี สามี ก็ คง
 เปนคน เสียคน แล้ว จะ มาใช้ ใน การมกคล ไม่ควร จึงต้อง เปนการ เลือก
 พื้น เอานาง พราหมณ์ ซึ่ง ยังไม่มี ฤๅ ที่ เปน คนบริสุทธิ์มากวน การที่ เราพลอย
 ถ้อยไปว่า ต่อ เด็ก ที่ ยัง ไม่มี ฤๅ จึงจะ เปนพรหมจารี แท้ นั้น จะ เปนด้วย พึงแล้ว

ในเรื่อง เขาเลือก นางพราหมณ์ แต่ไม่รู้มูลเหตุ แลลทีอัสสาสนา พราหมณ์
จึงได้เข้าใจกัน เป็นการ ชิมชาบ รวมๆ สืบมา ก็ถ้า หากเมื่อว่า การ กวน
เข้าทิพย์ เป็นการ จำเป็นจะต้องใช้ นางพราหมณ์ซึ่ง ยังไม่มีสามี เช่นว่ามาแล้ว
นี้ พราหมณ์ในเมืองไทย เรายังมี น้อย จะหาธิดาพราหมณ์ซึ่งยัง ไม่ถึงกำหนด
อาวาทวาทมงคลได้ยาก จะมีเวลาขัดข้องในการที่จะทำพระราชพิธีขึ้น พระ
เจ้าแผ่นดินองค์ใด องค์หนึ่งจึงได้ ทรงตัดสินว่า เมื่อไม่มีธิดาพราหมณ์จะกวนเข้า
ทิพย์แล้ว เอาลูกเจ้านาย ที่นับว่าเป็น ชัศตีย ชาติสูงกว่า ตระกูล พราหมณ์ มา กวน
จะไม่ได้ ฤๅ ท่านพราหมณ์ผู้จะทำพิธีนั้น ก็ค่อนข้าง จะอยู่ข้าง เรียวลง ด้วยจะ
หาธิดาพราหมณ์ก็ไม่ได้ ด้วยจึงได้ ตกลง เป็นว่า ยอมใช้ ได้ ตาม กระแส พระ
ราชดำริห์ การ กวน เข้าทิพย์จึงได้ ยก เป็น น้า ที่ของ ลูกเจ้านาย กวน แต่
เลือกเอาลูกเจ้านายเป็นพราหมจารีคือที่ไม่มีสามี เป็นพราหมจารีตามอย่างพระพุทธ
ศาสนา ที่ทรง พระเยาว์ให้ ได้ ขนาด กับนางพราหมณ์ ซึ่งยังไม่มีสามี ที่เคย กวน
มาแต่ก่อนนั้น ด้วย จึงได้ เรียกว่า สาว พราหมจารี แลวิธี ที่เลือก เด็ก อายุ อ่อน
ที่กลาย เป็น ชิม ชาบไป จึงได้ ยัง เหลือ ชิม ชาบ อยู่จน บัดนี้ ครั้น ต่อมาใน
รัชกาลที่ ๒ ที่ ๓ การ กวน เข้าทิพย์ ละเว้นไป คงมี แต่ยาคุ เสมอมา
ตั้งแต่ รัชกาลที่ ๑ กวน เข้าทิพย์ เพิ่ง มาเกิดขึ้นใหม่ อีก ใน รัชกาลที่ ๔ การ
ที่เปลี่ยนแปลง ในวิธี ที่ทำ ก็ คง จะมี หลาย อย่าง ที่จับ ได้ ชัด เช่น ขนมน บัง
ดังนี้ แต่ก่อน คงไม่มี แต่ใน ครั้งนั้น ใช้ หม่อมเจ้า ลูกเจ้านาย ต่าง
กรม ยังไม่ได้ ตั้ง กรม ไม่ เฉพาะ แต่ที่ยัง ทรง พระเยาว์ กวน เรือยไป จนเป็น
สาวใหญ่ๆ เช่น หม่อมเจ้า ทับทรวง ใน พระองค์เจ้า เกยร เป็นต้น ก็มี ทรง
พระ ปุวรภา จะให้ พระเจ้า ลูก เธอ กวน อยู่ไม่ ขาด แต่ยังทรง พระเจริญไม่ พอ
ก็พอเสด็จ สวรรค์ คด เสีย ครั้นใน แผ่นดินประจุบันนี้ ใช้ตามแบบ รัชกาล

ที่ ๔ แต่ได้มี พระเจ้าน้องนางเธอ แล พระเจ้าลูกเธอ กาน สองครว
 การที่ตกแต่งกันอยู่ข้างใหญ่โต แลที่ๆ กานก็ ไม่เป็นปฏิรูปเทศจึงไม่
 ได้เป็น การติดต่อกันไปทุกปี กลับลง เป็น อย่าง เก่า ครั้น นานมา หม่อม
 เจ้าที่ ทรง พระเยาว์ มี น้อย หม่อม เจ้าที่ ขึ้น มาบุญชื่ ใหม่ ขึ้น หลัง ยังไม่
 ทรง พระเจริญ ด้วย ต้องหาใน ระหว่าง เกษากันต์แล้ว แต่ยังไม่ทันเป็นสาว
 ใหญ่ก็หาอยากขึ้นทุกปี ลง ต้อง มี หม่อม วาซวงษ์ เจือปน นาน เข้า ก็
 เรื่อยลงไปจนหม่อมหลวง เมื่อ ขึ้น หลัง ๗ ลงมานี้ ถึงคน สามัญ
 เข้าปลอม ใช้บ้างก็มี แต่ต่อไปภายหน้า ถ้า เจ้า นาย ขึ้นหลัง ทรง พระ
 เจริญแล้ว ก็คงจะไม่ต้อง มี คน อื่น เจือปน การ แต่ง ตัว พังสวด ของพวก
 สาวพรหมจารีนี้ แต่ก่อน มา ก็ เห็น จะนุ่ง ขาว ทั้งสามวัน แต่ครั้น ใน แผ่น
 ดิน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้แต่ง เครื่องสี่สองวัน
 ใน วันที่ แต่ง เครื่องสี่นั้น นุ่งจีบ แต่วัน กวนเข้า ทิพย์ นุ่ง ขาว เดิมก็ใช้
 นุ่งจีบ แต่เจ้า นาย ที่ ต้อง กวน เข้า ทิพย์ มัก เป็น เด็ก ๆ ไม่รักษาภิรยาให้
 เรียบร้อย ฉะนั้น บาง แล แสง เดิน ปลิว กระจุยกระจ่ายไป จึงโปรดให้นุ่งโจง
 กระเบนเสีย ว่าที่จริง ดู ก็ ควร จะ นุ่ง ขาว ทั้งสามวัน ตามธรรมเนียมที่
 พัง สวด ทั้ง ปวง ใช้ นุ่ง ขาว เป็น พัน ยก เสีย แต่งงาน บ่าวสาว เพราะ เห็น ว่า
 แต่ง ตัว นุ่ง ขาว ไม่ มี สีสัน ทำให้ผู้ที่ แต่ง นั้นเสียสรวลไป การที่ พัง สวด
 พิธีสารท นุ่ง ห่ม สีนี ก็ เห็น จะเป็น เรื่อง จะให้ สรวล นั้นเอง ใช้สรวล สรวล
 สาย สร้อย ผูก ของ ขื่อพระหัตถ์ พระบาท เว้น แต่ที่สาวโตแล้ว ก็ใช้แค่สังวาล
 แล สาย สร้อย แต่ พระ องค์ เจ้า กวน ใน ขึ้น หลัง นี้ ทรงผ้า เยียรบับ ทรง
 สพักคาด บัก ที่ยัง ทรง พระเยาว์ ก็ ใช้ เครื่อง ประดับ เต็มที่ แต่ที่ ทรง พระ
 เจริญแล้วไม่ได้ใช้ พระสังวาล แต่ง อย่างไม่ กระจุย มีที่ พระองค์เจ้ากวน

พระราชดำริที่ว่า การ กวน เข้า ทิพย์ เป็น พระราชพิธี เคย ทำ มา แต่ โบราณ
ทั้ง เป็น เวลา ที่ ได้ ถวาย ทาน ยาคู ใน เวลา ที่ เข้า เป็น น้ำ นม ซึ่ง เกิด มี ขึ้น แต่
ปฐมรัชกาล การ กวน เข้า ปายาส นั้น เป็น พิธี เพื่อ จะ ให้ เกิด สวัสดิ์ มงคล
แก่ พระบรมวงษานุวงศ์ แล ข้าราชการ บรรดา ที่ อยู่ ใน กรุง เทพ ฯ รับ พระ
ราชทาน รับ โรค โภย อัน ตราย ต่าง ๆ ส่วน ยาคู นั้น นับ ว่า เป็น เหตุ ที่ จะ บั๊อง
กัน เข้า ใน นา มี ให้ มี อัน ตราย ด้วย มี นิทาน กล่าว มา ว่า พระโกณฑัญญะ
เมื่อ เป็น กุมภกรัณฐกชาติ ได้ ถวาย ยาคู แก่ พระสงฆ์ สาม กุศล พุทธวิสัยสี่ เข้า
ใน นา ถึง งาม บริบูรณ์ ขึ้น เป็น ทิฐู ธรรม เวทนี ฯ ทรง พระราชดำริ เห็น ว่า ควร
จะ ทำ จึง ให้ นำ เข้า รวง ซึ่ง เป็น น้ำ นม มา จ่าย แจก ไป ให้ พระบรมวงษ
านุวงศ์ ทั้ง ฝ่าย น้า ฝ่าย ใน แล ข้าราชการ ทำ ยาคู แล โอ พัก เหลือง เป็น ภาชนะ ที่
รอง ประดับ ด้วย ดอกไม้ ต่าง ๆ เป็น ประณีต ทาน ถวาย พระสงฆ์ เลิศ
พระราชดำเนิน ออก เสด็จ พระสงฆ์ สาม วัน

จึง มี พระบรมราชโองการ ให้ ประกาศ แก่ พระสงฆ์ ซึ่ง จะ สวด พระพุทธมนต์
ขอ ให้ มี จิต มั่น ด้วย เมตตา แล ยึด เอา คุณ พระ รัตน ไตรย ทั้ง สาม เป็น ที่ พึ่ง แล
ด้วย อำนาจ พระ รัตน ไตรย อัน เป็น นิติ โสยบุญ เขต ขอ ให้ เกิด สวัสดิ์ มงคล
แล รับ โรค โภย แก่ ผู้ ที่ ได้ รับ พระราชทาน เข้า ปายาส นี้ แล ขอ ให้
เทพดา จง นำ สุรามฤตย์ มา เจือ โปรง ปราย ใน อเนกรส ปายาส ให้ ลุ่ม ก้น สรรพ
อัน ตราย ทุก ประการ ค่อย ไป จึง เป็น คำ อธิฐาน ว่า ด้วย อำนาจ พระมหากรุณา
ของ พระเจ้า แผ่น ดิน ซึ่งมี แก่ ประชาชน ทั้ง ปวง แล อำนาจ พระราชกุศล
ที่ได้ ทรง บำเพ็ญ ใน เวลา นี้ จง ให้ มี พระชนม์ ยืน นาน ปราศ จาก พระโรค ให้
ศัตรู เป็น ที่ เกรง ขาม แล ขอ ให้ ฝน ตก เต็ม เพียง พอ งาม ใน เวลา ที่ เข้า เป็น รวง
แล ผล ไม้ ต่าง ๆ เมื่อ ถึง ฤกษ์ ก็ ให้ ออก บริบูรณ์ ทัว ทุก สิ่ง ทุก อย่าง ด้วย

อำนาจ บุญฤทธิ์ พระเจ้าแผ่นดิน ผู้นำราชการ แล ประชาชาษฎร คำสัตย์
ซึ่งได้กล่าวนี้ ขอให้สำเร็จ เปน สวัสดิ์ เทอญ เมื่ออ่าน ประกาศแล้ว พระสงฆ์
จึงได้ สวดมนต์ วัน แรก สวดจุลราชปริต วัน กลาง สวดมหाराชปริต วัน
หลัง สวด ธรรมจัก กัปวัตตสูตร แล มหาสมัยสูตร รุ่ง ขึ้น เดือน พระ วัน แรก
เปน โดยากุ ข้าราชการ วันที่ ๒ เปน ของ พระบรมวงษานุวงษฝ่าย น้า
วันที่ ๓ เปน ของ พระบรมวงษานุวงษฝ่าย ใน

วิธีที่ทำโदยากุ กัน แต่ก่อน ๆ มา ทราบ ว่าใช้ พัก เหลือง กลึง เปน รูป
ต่าง ๆ ประดับ ด้วย ดอกไม้ พัก ทอง มะละกอย้อม สี เครื่อง สด มี กระบะ
ๆ ถาดรอง ใบหนึ่ง ที่ ใช้ เปน โต๊ะไม้ รอง บ้าง ก็มี แต่อย่าง ย่อม ๆ ชมกัน ใน
กระบวน ฝีมือ ข้าง แทะ พัก ทอง มะละกอลี้น ดอกไม้ สด แต่ที่ ทำ นั้น ไม่
ต้อง เหมือน ดอกไม้ จริง จะให้ งาม ขึ้น ไป กว่า ก็ ร้อย เท่า ก็ ได้ ถ้า ยิ่ง งาม ขึ้น
ไปเท่าใด ยิ่งดี แบบ เดียว กันกับ ข้าง เขียน ไม่ ต้อง เขียน ให้ เหมือนจริง การ
ที่ ทำ นั้น ต้อง ทำ ใน เวลา กลาง ค่ำ อยู่ ข้าง จะ เปน การ อะระประกว ประชัน กัน มาก
แต่ เจ้านาย ฝ่าย ใน ท่าน ไม่ โปรด ดอกไม้ พักทอง มะละกอด้วย เห็น ไม่ เหมือน
จริง แล ไม่ มี กลิ่น หอม ทั้ง ไม่ ได้ มี พระหัตถ์ จัดทำ อะไร ด้วย ใน โดยา
คุนั้น เลย จึง เปน ธรรมเนียม ถ้า พระ องค์ ใด ถูก โธ ต้อง ยก เข้า มา ถวาย
แต่ เข้า ถอน ดอกไม้ พักทอง มะละกอก ออกเสีย หหมด เอา ดอกไม้ สด เลียบ
ไม้ กลัด บัด ประดับ แบบ ที่ สำหรับ ประดับ นั้น ดู ไม่ ใคร จะ แปลก กัน นัก ข้าพเจ้า
เคย เล่น ดอกไม้ พักทอง มะละกอก ที่ ถอน ออก แล ได้ เคย ช่วย ประดับ ดอกไม้
สด เสมอทุกปี อยู่ ข้าง จะ ขำ นาน มาก ยศ โดมนั้น ดู เปน จำ เปน จะ ต้อง ใช้ ดอก
มณฑา มัด เปน ข้อ สัก ดอก เปน ยอด ดอก หนึ่ง รอง ลง มา สาม ดอก โดย

มากกว่าดอกอื่น ๆ ถ้า ผิดจากดอกมณฑาทิ เปน ดอกขจรซ้อน บ้าง ดอกกุหลาบ บ้าง มัด เปนช่อใหญ่เหมือนกัน รอง ลงมา ก็ เปนดอกจำปา ดอกจำปิง อ กลีบ บัก เรียง เปน วง รอบ แล้ว จึง ถึง ดอก กุหลาบ เปน ท้องไม้ อ้อ รอบ หนึ่ง แล้ว ดอกจำปา ดอกจำปี เปน ขอบ นอก อ้อสองรอบ เปนหมดส่วนผ่า ในส่วน ตัวโกลนนั้นก็ประดับ เปนรอบ ๆ เช่นนี้ เหมือน กัน ตามแต่ พระองค์ใด จะโปรด สลับสีดอกไม้ อย่างไร แปรเปลี่ยนไป ต่าง ๆ แต่คงอยู่ ในใช้กุหลาบจำปา มณฑาทิ อย่างนี้ เปน พื้น ทั่ว ๆ ไป ถ้าวันใดข้างใน แล้วก็ เปนดอกไม้ สด ศรีตไป ทั้ง ล้น ถ้าวันใดข้างนอกแล้วหาดอกไม้ สด สักดอกหนึ่ง ก็ ไม่มี เปน ดอกไม้ พัก ทองมะละกอ ทั้ง ล้น ข้างฝ่ายผู้ชาย ก็ ข้อนว่า โฉเจ้านายผู้หญิง ว่าไม่ รู้จักงาม เขาแต่ ดอกไม้ เข้าพอก ข้างผู้หญิง ก็ ข้อนว่าผู้ชาย ว่าไม่เห็นเป็นดอกไม้ ดอกให้ล้นอันใดเป็น แต่ พักทองมะละกอ همین เขียว همین บุตุ ไป ทั้ง โดเดียวกัน เช่นนี้ ตูมี อยู่เสมอไม่ขาด ที่จริงประดับ ดอกไม้ ของเจ้านายข้างใน ก็งามไป อย่างหนึ่ง เสียแต่เป็นแบบเดียวไม่ว่าใครจะยก ย้าย แล เปน วง ๆ แผ่น ทั้บ กัน ไป ไม่มีฝีมือข้างในนั้น เลย ถ้าจะประดับเหมือน อย่าง เช่น เจ้านาย เขียวนี้ จัด งาน ดอกไม้ อย่างใหม่ ๆ สด สด สด สด สด ให้ มากก็ จะงาม พอใช้ ส่วน ของผู้ชาย นั้นเล่า ที่จริง ก็ เป็นฝีมือ ข้าง ที่ ต้องใช้ มีด เล็ก มีด น้อย แกะ ซอก แซก ต่าง ๆ ดอกไม้แต่ละดอกก็ ต้อง แกะกัน ช้านาน เปนที่ เทียบ ฝีมือดีมีมือ ชั่ว กัน ได้ เสียแต่ไม่ตั้งใจ จะทำ ให้เหมือน ดอกไม้จริง ๆ เลย มัก จะไปเข้า เรือง ดอกไม้เงินเสีย โดยมาก ถ้าผู้ที่ ดู ไม่ใช่คนที่ เรียกว่า “เปน” คือที่ เคย ทำ ได้ ญาที่ เคย เห็น มาก ๆ แล ดู ก็ ไม่ ว่า พิทวง งง งวย อัน ใดให้ เมื่อย ๆ ไป ต่อพ้อง ที่ ท่าน เปน ๆ ดิชม กัน จึง ได้ เห็น แล เข้าใจว่า ดีอย่างไร ชั่วอย่างไร การแต่ง โฉมา แผลง ขึ้น ใหม่

ในโด ของ สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ใช้ดอกไม้นี้ที่ เป็น
 คราวกำลัง ท่าน เล่น อยู่ หมู่หนึ่ง คือ ดอก รัก เระ ดอก เหนียง นก กระ พุ
 แล ดอก เบญจมาศ กุหลาบ ฝรั่ง ต่าง ๆ ทั้ง อย่าง ดอก เล็ก ๆ ประดับทั้งดอก
 ทั้งใบ สลับ กัน ไปไม่ไว้จาง หวะ เป็นดอกไม้นี้ไม่ทึบทั้งโด แปลก มา ใหม่
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรด ชม เชย มาก ได้ พระ ราชทาน
 รางวัล ด้วย แต่ไม่ มี ผู้ใดอาจ ทำ ตาม อย่าง นั้น คง มี อยู่แต่โดเดียว
 โดนอก นั้น เล่น เพิ่มเติม ทาง เครื่อง ตั้ง เปนชั้น เปน ชั้น มี ของหวานจัดลง
 จานตั้งบ้าง เครื่องไทยทานต่าง ๆ ประดับประดาบ้าง บางทีก็มีงาม ๆ
 แต่ยังไม่โตถึงโดทุกวันนี้ พอ ยก เข้า ประเคนข้างลำรับได้ เปนบางโด
 ที่เดียว จึง จะต้อง ยกเข้าไป แต่เฉพาะโด แต่ใน ประจุบันนี้ มีความคิด
 ยักย้าย เปลี่ยนแปลง ออกไป ทั้งตัวโด แล เครื่องตกแต่ง สุนก สนาน งดงามยิ่ง
 ขึ้นกว่าแต่ก่อน หลาย เท่า จนถึง ใช้เครื่อง กลเครื่องใดบ้างก็มี เปลี่ยน
 รูปทุกปีไม่ได้ซ้ำ เปน กระจาดใหญ่ อย่าง เล็ก ๆ ตุ สุนก สนาน น่า ดู มาก
 แต่โต ๆ ขึ้นไป จน การที่จะ ยก เข้า ไป ประ เคน พร้อม กับ ลำรับ นั้น เปน
 ไม่ต้อง คิด ถึง ได้แต่ตั้ง เรียง เปน แถว อยู่ตรง หน้า พระ เถ้านั้น ของ
 เจ้านายข้างใน ก็ ไม่ใช้ ดอกไม้นี้เหมือนอย่างแต่ก่อน ไป เล่น ท่วงที่ ประ
 ดับ ประดา แข่ง กัน กับ ข้าง หน้า ดู ก็ คล้าย ๆ กัน ทั้ง สาม วัน ถ้าผู้ใด
 ถือแบบเก่าใช้แต่ โด รอง ถาด หรือ รอง กระบะ ด้วย ถือ ว่า เปนแบบ อย่าง
 มี วิทยุ ฐานะ ไม่ ยอม เปลี่ยนใหม่ แล เสีย เสีย เงิน ถึง จะ ประดับ ประดา
 ตก แต่ง งดงาม เท่าใด ก็ คง ลงไป เข้า พวก พระยา พระ กรัอง แกร่ง ที่ เทณท์
 เหลือ เมื่อ ขาด ไม่ ใคร่ จะ ได้ ประเคน พระ ที่ มา ฉ้น

การที่จะจำหน่ายโถยาคุนั้น เจ้าพนักงาน จัดโด ของผู้มีบรรดาศักดิ์

ใหญ่ ๆ ที่ไม่ได้ขึ้น เปน เข้า พระ ตั้งไว้ ที่ หนึ่ง ดู เหมือน หนึ่ง จะ เปน
 เกียรติยศใหญ่ ที่ ได้ เปน ส่วน ของ พระพุทธเจ้า แต่ที่ แท้ แปร วัง เลว แต่
 เกรงใจ จึง เอาไป ตั้ง เข้า พระ แล้ว จะ ได้ ยก เอา ไป ให้ พระ ที่ เลว ๆ ๆ ๆ
 ที่ มา นั้น แล้ว แล ที่ จะ มา ฉะนั้น ไป เปน ได้ ข้า อีก โด หนึ่ง ส่วน โด ที่ เหลือ
 อยู่ นั้น สังฆการี มี องค์ ฉลาด ชื่อ พระ วัคคย อวาย เมื่อ เลิศ จั ออก ทรง คีต
 แล้ว จึง เลิศ จั พระ ราช ดำเนิน ทอด พระ เนตร โด ทรง บัก ฉลาด ชื่อ พระ สงฆ์
 ตาม แต่ จะ ไป รด พระ ราชทาน องค์ โด โด ยาคู ที่ เกณฑ์ มา นั้น คง จะ เหลือ
 พระ สงฆ์ อยู่ ใน วัน ละ ๓ โด ๔ โด โดย มาก จึง ทรง เลือ ก พระ ราชทาน
 พระ องค์ เจ้า พระ พระ องค์ เจ้า เณร ที่ ไม่ได้ มา ฉะนั้น บาง ที่ ก็ ข้า ใน พระ
 ราชาคณะ ผู้ใหญ่ ซึ่ง ไม่ ใช้ วัน ที่ มา ฉะนั้น ตาม แต่ จะ มี โด เหลือ
 มาก เหลือ น้อย สิ่ง ซึ่ง ต้อง ห้าม ใน โด ยาคู นี้ คือ ห้าม มิ ให้ ใช้ โด แก้ว
 แพน โด พัก เหลือง ซึ่ง เคย ไม่ ไป รด มา ทุก คราว ที่มี เครื่อง ตก แต่ง ตาม แต่ จะ
 ตก แต่ง อย่างไร สุด แต่ ให้ มี โด พัก เหลือง เปน เครื่อง บรรจุ ยาคู อยู่ แล้ว เปน
 ใช้ ได้ พัก ทั้ง ผล ซึ่ง มิ ได้ ปอก เปลือก แล มิ ได้ ตก แต่ง อันใด ด้วย มี มือ
 ข้าง ที่ ความ ประสงค์ ของ ผู้ ที่ ทำ นั้น ก็ ประสงค์ จะ อด ที่ หา พัก โด นั้น
 ได้ ใหญ่ ที่ มี ตัว อย่าง เล่า มา ว่า เมื่อ ครั้ง แผ่นดิน พระ บาท สมเด็จ พระ
 มั่งเกล้า เจ้า อยู่หัว ปี หนึ่ง มี พัก เหลือง เข้า มา แต่ เมือง จันทน์ ผล ใหญ่ หลาย ๆ
 กำ ข้า ราชการ ที่ เปน คน คำ ลำเนา ชื่อ มา ทำ โด ยาคู หลาย คน ด้วย กัน ไม่
 ได้ ตก แต่ง อันใด มากนัก แล ไม่ได้ ปอก เปลือก พระ บาท สมเด็จ พระ
 มั่งเกล้า เจ้า อยู่หัว ก็ ไป รด ปราณ เชย ชม ครั้น มา ถึง ใน รัชกาล ที่ ๔ มี
 ผู้ หา พัก เหลือง ผล ใหญ่ ได้ ทำ เข้า มา เช่น นั้น บ้าง ก็ ไม่ ไป รด รับ ลัง
 ว่า เปน การ มั่งง่าย การ เรื่อง ที่ จะ เลี้ยง ยาคู พระ สงฆ์ ทำ ไหม จึง ต้อง บรรจุ โด
 พัก เหลือง นั้น คง จะ ไม่มี มูลเหตุ อย่างอื่น นอกจาก ที่ จะ ให้ เปน ของ ประณีต ของ งาม

สวดมนต์ วันที่ สาม ไม่ได้ ประโคม พระ ขึ้น รอ เวลา กวน เข้า ทัพย์
 มี อ่าน ลำ ประกาศ แล พระสงฆ์ สวด มนต์ เหมือน อย่าง สอง คืน มา แล้ว สวด
 มนต์ จบ แล้ว พระสงฆ์ ก็ อติเรก ถวาย พระพร ลา กลับไป ไม่ได้ มี ประโคม เหมือน
 กัน แล้ว พระ ราชทาน น้ำ พระ มหา สังข์ ใบ มะตูม แล ทรง เจริญ สภา พรหม
 จารี ทั้ง ปวง แต่ ที่ ไม่ได้ เปน หม่อม เจ้า พระ ราชทาน น้ำ ด้วย พระ เค้า แล้ว
 ท้าว นาง ก็ นำ ออก ไป ที่ โรง พิธี โรง ซึ่ง ทำ ขึ้น สำหรับ กวน เข้า ทัพย์ แท้ นั้น
 คือ หอน นิพร พิตยา ทุก วัน นี้ พระ ราชทาน ชื่อ ว่า หอ ราช พิธี กรรม แต่
 ภายหลัง เปน ที่ ประทับ สมเด็จ พระ เจ้า น้อย ยา เธอ แล พระ เจ้า น้อย ยา เธอ แล
 เปน ที่ โกลั หอ อธรรม สังเวช ซึ่ง เปน ที่ ไว้ พระ ศพ จึง ได้ ปลุก โอง ขึ้น ใหม่
 ตรง หน้า พระ มหา ปราสาท ลง ไป ครั้น เมื่อ ที่ นั้น ทำ เปน โรง ราชยาน ก็ ใช้
 โรง ราชยาน นั้น เปน โรง พิธี เมื่อ ย้าย พระ ราช พิธี ไป ทำ ที่ พระ ที่ นั้ง อมรินทร์
 สماعيل คราว นั้น นั้น เลิก กวน เข้า ทัพย์ แต่ ใน ครั้ง นี้ ทำ พระ ราช พิธี ที่
 พระ ที่ นั้ง อมรินทร์ วินิจฉัย ปลุก โอง กวน เข้า ทัพย์ ตรง ท้อง พระ โรง หลัง ขวาง
 ออก ไป การ ที่ ตก แต่ง โรง ใน พระ ราช พิธี นั้น คือ ก่อ เคา กระ ทะ ลีบ เคา
 เรียง ตาม ยาว เปน แถว กัน ๔ เคา เปน ที่ กวน เข้า ทัพย์ อยู่ ด้าน สกต
 สอง เคา เปน ที่ กวน กระ ยาสารท เครื่อง ต้ม น้ำ เคา ทั้ง แปด นั้น ตั้ง ม้า วาง โต๊ะ
 ตะลุ่ม ดុង เครื่อง ที่ จะ กวน ซึ่ง หลัง เคา เข้า ไป ยก พื้น พอ ต่ำ กว่า ปาก กระ
 ทะ หน้อย หนึ่ง เปน ที่ สำหรับ สภา พรหม จารี นั้ง กวน กระ ทะ ละคู่ ตาม เสา แขนง
 หึ่ง ตั้ง เทว รูป มี รูป เทียน ดอกไม้ บูชา ตาม ทิศ เปน น้ำ ที่ ของ มหาต เล็ก
 ต้อง ออก ไป จุด เทียน บูชา เทว ตานี้ ที่ ต้น แถว ตั้ง เครื่อง บูชา พานถม ด้วย
 แก้ว อย่าง เครื่อง ทอง น้อย เปน ของ วิเศษ บูชา ใคร ไม่ ทราบ เห็น จะ เปน คร
 บัธ ยาย มี ขวด น้ำ ส้ม นม เนย ตั้ง อยู่ ที่ นั้น ด้วย เปน น้ำ ที่ ทำ อมรินทร์ สุยา

แล ท้าว วิเศษ ปลัด เทียบ ระดม มา ช่วย กัน ทุกโรง ผู้ซึ่ง ทำการ กวน เข้าทิพย์
ทั้ง ปวง สรรวม มงคล ทั้ง กัน ครั้น เมื่อ สาว พรหมจารี ขึ้น นั่ง ประจำที่ แล้ว
เสด็จ พระ ราช ดำเนิน ขึ้น ไป ทรง วิน น้ำ ใน พระ มหาสังข์ลงใน กระ ทะ แล้ว
ทรง เติม พาย ที่ พาด อยู่ปาก กระ ทะ ๗ ละ สอง พาย ด้วย ยันต์ มหา อุณา โลม
แล เครื่อง หมาย ตาม ทุก เล่ม พาย แล้ว ทรง วิน น้ำ ใน พระ เค้า ศิลาจากอุกฤษ
แล พระ เค้า เทวะบิด ต่อไป ทั้ง ทุก กระ ทะ โปรด ให้ พระ เจ้า ลูก เธอทรง วิน น้ำ
ดื่ม แล เติม เนย ตาม ไป จน ตลอด ทั้ง แปร กระ ทะเสร็จแล้ว พวก ท้าว ปลัด เทียบ
วิเศษ ซึ่ง ประจำ กระ ทะ จึง ได้ เทลง เครื่อง ที่ จะ กวน ลงใน กระ ทะ ซึ่งมี กระ ทิ
แลน้ำ คาล เคี้ยว ได้ ที่ แล้ว สาว พรหม จารี จับ พาย ลง มือ กวน ประ โคม แตร
สังข์ ม้อง ไชย พิณพาทย์มโหรี พระ มหาราชครุฑี รัต น้ำ สังข์ ทุก กระ ทะ แล้ว
ก็ เสด็จ ขึ้น พอ เสด็จ ขึ้น สาว พรหม จารี ก็ เปน อัน เล็ก กวน กลับ เข้า ใน พระ
บรม มหาราชวัง ต่อ นั้น ให้ มี พาย มากวน ประ โคม พิณพาทย์ จน สุก เสร็จ กระ
ยา สารท อีก สอง กระ ทะ ก็ กวน พร้อม กัน

บรรดา ผู้ ซึ่ง จะ ได้ รับ พระ ราช ทาน เข้า ทิพย์ ก่อน นั้น คือ มี พาย ผู้ กวน
มี อำนาจ ที่ จะ คว้า ไป ได้ คน หนึ่ง เติม ใบ พาย ที่ จะ คอน ไป ได้ แล เวลา สุก
แล้ว จัด มา คั่ง เครื่อง ใน เวลา คำ ก่อน แล บรรจु เทียบ สัมฤทธิ์ ขนาด ใหญ่ ไป
ตั้ง บน เติง พระ มณฑล ๔ เติง สำหรับ เปน เครื่อง ต้ม แล จัด ลง อ่างหยก
สำหรับ ตั้ง น้ำ พระ สยาม เทวา อีราช อ่าง หนึ่ง เวลา เข้า เสด็จ พระ ราช ดำเนิน
ออก เติง พระ โปรด ให้ ยก เติง บน พระ แท่น มณฑล ลง มา จัด เข้าทิพย์
ประ เคน พระ สงฆ์ นัน แล้ว จึง ได้ แจก เข้าทิพย์ นั้น พระ ราช ทาน พระ บรม
วงษานุวงศ์ แล ข้า ราช การ ทั้ง ฝ่าย น้า ฝ่าย โน แล พระ สงฆ์ มาก น้อย ตาม

บรรดา ศักดิ์ เข้า ทิพย์ ที่ แรก นั้น มี ห่อ เปน สาม ขนาด ๆ ใหญ่ สำหรับพระบรม
 วงษานุวงศ์ ขนาด รอง ลงมา สำหรับ ข้าราชการ ขนาด เล็ก สำหรับ ข้าราชการ
 การ ขึ้น ต่ำ ๆ ลง ไป ที่ ออกพัก ต่าง ๆ จำรวม ไป มาก ๆ ก็มี พระสงฆ์ ที่
 เคย ได้รับ พระราชทาน เข้า ทิพย์ อยู่แต่ ก่อน นั้น คือ เจ้า พระราชาคณะธรรมา
 นุกรม ปเรียญ ตลอด จน พระพิธีกรรม พระปริต พระอนุจร ได้มา เค็ม แด่
 วัด พระเชตุพน ทัว ทั้ง วัด ครั้น ภายหลัง ใน รัชกาล ที่ ๔ พระราชทาน วัด
 บวรนิเวศ แด่ วัดราชประดิษฐ์ อีก สอง วัด ใน แผ่นดิน ประจุบัน นี้ เกิด วัด
 ราชบพิธ วัดนิเวศธรรมประวัติ วัดเทพศิรินทราวาส วัดปรมมัยยิกาวาส ขึ้น
 อีก และมี ห่อ ทรงบาตร ทรงประเคนบ้าง

อนึ่ง ใน วัน เดือน ๑๑ ขึ้น ค่ำ หนึ่ง เปน วัน สดับปกรณ์กาลา นุกาล แต่
 พระสงฆ์ ซึ่ง ฉับ ใน พระราชพิธีสารท มาก จึงได้ แบ่ง พระสงฆ์ ซึ่งจะ มา สดับ
 นุกรณ์ กาลา นุกาล นั้น ให้ ได้รับ เข้า กระพจดัง บนโต๊ะลาว มีผ้า เช็ด
 ปากแดง ผ้าเช็ดหน้าขาว ทำ เปน องบั๊ก ยอดผ้าชีให้ เข้า เรืองเข้า กรูซึ่ง จะ
 ได้ กล่าว ต่อไป ข้าง หน้า ของ ที่ สดับ นุกรณ์ นั้น ก็ ใช้ผ้า สบงผืน หนึ่ง ตาม เคย
 มี กาน้ำ ซึ่ง กรอก น้ำ ด้วย เสริจ ใบ หนึ่ง ร่มรองเท้า ใน การ ที่ เริ่ม ทำ ขึ้น นั้น
 คือ พระสงฆ์ ฉับ โถยาคู นั้น เปน เวลา ฉับ เข้า เมื่อ พระสงฆ์ ที่ ฉับ ใน การ พระ
 ราชพิธี กลับ แล้ว จึงได้ สดับปกรณ์ทรง ประเคน เข้า กระพจดัง เข้า บัดแล
 กาน้ำ ร่มรองเท้า เพื่อ จะ ให้ รับ ไป ฉับ เพน ที่ วัด ฤา ใน พระบรมมหาราชวัง
 แห่งใด แห่งหนึ่ง ตาม อธิยาไศรย แต่ ครั้น เวลา ล่า ลงมา เปน เลี้ยง พระสาย
 ก็ กลาย เปน ต้อง ส่ง เข้า กระพจดัง ไป ถวาย พระฉับ เลี้ยง ก่อน แต่ กาน้ำ ซึ่ง
 กรอก น้ำ แล้ว นั้น ไม่ได้ ถวาย ด้วย พระต้อง ไป หา น้ำ ฉับ เอง กาน้ำ
 ยก มา ไว้ ทรง ประเคน พร้อมกับ ร่มรองเท้า อยู่ข้าง จะ โคม ถ้าถูก พระสงฆ์

ที่ไม่เคยมา แลชา ๆ อยู่ด้วย รับกาน้ำไปแล้ว ถือเอียงคว่ำ หก เบือนผ้า
ผ่อน บ่อย ๆ แต่พระสงฆ์ ที่ฉันในการพระราชพิธี ทั้งสามวันนั้น ได้ผ้าชุบอบ
ของล้น ผืน อย่าง พระราชพิธีใหญ่ ทั้ง ปวง

ในการ พระราชพิธีสารท นี้ เปน กำหนด ทรงบาตรในการ นึกชัตตฤกษ์
อีก ครั้งหนึ่ง ทั้ง สามวัน ของทรงบาตร มี วิเศษ ขึ้น คือเข้าทิพย์แลกระยาสารท
แต่เข้าทิพย์ นั้นได้ ทรง วัน เดียว แต่วันหลัง กระยา สารท เปน ขนมน ตาม ถู
ทำนอง ก็ จะ มาจาก เข้า ปายาศ แต่จะให้ ร้อย ถู ปากไทย เท่า นั้น

เมื่อทรง บาตร แล้ว เสด็จ พระราช ดำเนิน ขึ้น หอ พระ ใน หอ พระ นั้น
มี กระ พงเข้ากรู ตั้ง บน โต๊ะ เงิน กระพง หนึ่ง กระพง เข้า ประตู ตั้งบนโต๊ะ
เงิน อีก โต๊ะหนึ่ง เข้ากรู แล เข้า ประตูนี้ พระ บาท สมเด็จ พระ จอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว ไม่ ไปรด อย่าง ยิง จำ ทรง ทอด พระ เนตร เห็น เมื่อ ใด ก็ รับ สิ่ง
เปน การ ล้อเล่น ต่าง ๆ แต่ยัง ทรง จุด เทียน แล วิน น้ำหอม เปน การ เล่น
เสมอทุกปี แล ทรง แปลลดาที่ สำหรับ บชา ซึ่ง รับ สิ่ง ว่า พุท ไม่ เปน
ภาษา คน เทียว ล้อ แก่ แก่ ท้าว นาง ต่าง ๆ เกือบ จะ ทุก ปี กระ พง เข้ากรู นั้น
ใช้กระ บุง มี กระ บอก สัก หวายลิต อยู่ กลาง กระ บุง แล้วหุ้มใบ ดอกจิก ของ
กินดาว หวาน ลง ใน กระ บุง ฤๅ กระ พง นั้น แล้ว มี ต้น ไม้ บัก ที่ กระ บอก
กลาง กระ บุง บน ต้น ไม้ นั้น มี ธง จรเข้ ตัด ด้วย เศษ ผ้า นุ่ง ผ้า ห่ม เล็ก น้อย
แขวน รุง รั้ง ไป มี ดอกไม้ งาม ประดับ ช่วย ให้ งาม ด้วย ที่ ลำ ต้น ของ ต้น ไม้
นั้น ผูก ละลิตะ แดง ซ่อหนึ่ง ฤๅ สอง ซ่อ มี เทียน รูป เสียบ ไม้ กลัด อย่าง ละ
ดอก เหนือ ที่ ปาก กระ บุง สำหรับ ทรง จุด เมื่อทรง บุษบา พระ พุทธรูปแล้ว กระ
พง เข้ากรู นั้น ยกไป ถวาย พระ สงฆ์ ฉัน เข้า ประตู อีก โต๊ะ หนึ่ง มี กระ พง เล็ก ๆ
มี เข้า วาง อยู่ ผืน หนึ่ง (เห็น จะ ไม่ ถึง ซ้อง หักถ้ว ตาม อา รามิก

โหวท) มีของ กิน คาวหวาน กอง ปน ๆ กัน ไรอยู่หน้า มีธง เล็ก ๆ
 มัก อันหนึ่ง ดอกตะแบก ดอกหนึ่ง ฤๅสอง ดอก ไรปน อยู่กับ อาหาร มี
 หมาก คำหนึ่ง พลุจิบ หนึ่ง มีรูป เล็ก ๆ ดอกหนึ่ง เทียน เล็ก ๆ ดอกหนึ่ง เลี่ยม
 ลงไป กับ เช้า คือ ๆ เช่น นั้น กระพวง เช่น นี้ มี ๘ กระพวง มี กระพวง น้ำ
 อีก กระพวง หนึ่ง ขวด คอปัสสอง กระพวง น้ำ ดอกไม้ สด ขวด หนึ่ง สำหรับ วัน
 ลง ใน กระพวง เวลา เมื่อ บูชา ฤๅ อุทิศ ข้าพเจ้า ไม่ สู้ เข้าใจ วิถี ถวาย กัน
 อย่างไร ชัด เจน เป็น แต่ จุก เทียน เล่น อยู่ เสมอ แต่ การ ถวาย เข้า กรู น
 พอ สืบ หา มูล เหตุ ได้ ชัด เจน ดัง จะ กล่าว ต่อ ไป นี้ คือ ว่า มี มา ใน เปตะ
 วัตถุ ถึง เชบ ความว่า มี พราน เนื้อ คน หนึ่ง เมื่อ ไปไล่ เนื้อ กลับ มา ถึง
 บ้าน ก็ แทะ เนื้อ ให้ แก่ เด็ก ๆ ทั้ง ปวง วัน หนึ่ง พราน ไป ไม่ได้ เนื้อ จึง
 เก็บ ดอกตะแบก ฤๅ ดอก ราชพฤกษ์ ก็ ว่า ประดับ กาย แล หาย มา เป็น อัน
 มาก ครั้น เมื่อ มา ถึง ประตูบ้าน เด็ก ๆ ทั้ง ปวง ก็ มา ขอ เนื้อ ตาม เคย
 พราน จึง แจก ดอกตะแบก ให้ คน ละ ช่อ ครั้น พราน นั้น ตาย ไป เกิด ใน เปตะ
 นิ กาย มี ดอกตะแบก เป็น เทริด ประดับ ศีรษะ เดิน ไป ใน น้ำ หวัง
 จะ ไป ทำ อาหาร ที่ บ้าน ใน เวลา นั้น โกติ ยะอำ มา คย ของ พระเจ้าพิมพิสาร
 ออกไป ชำระ ความ ผู้รับ ตาม หัว เมือง ล่อง เรือ มา เห็น เปต นั้น ได้ ถาม
 ได้ ความ แล้ว ก็ มีความ กรุณา จึง ว่า เจ้า สัตตของ เรา มี ทำ โฉน ท่าน จึง จะ
 ได้ เปต นั้น ตอบ ว่า ถ้า ใน เรือ นี้ มี อุบาสก ตั้ง อยู่ ใน สวรรค์ ท่าน
 จง ให้ เจ้า สัตต นั้น แก่ อุบาสก แล้ว อุทิศ ส่วน กุศล ให้ แก่ เรา อำมาคย
 นั้น ก็ ทำ ตาม เปต ได้ อนุโมทนา ตั้ง อยู่ ใน ความ สุข แล้ว จึง สั่ง ว่า ให้
 ท่าน ทั้ง หลาย กรุณา แก่ เปตะ นิ กาย เมื่อ ทำ กุศล สิ่ง ใด ๆ แล้ว ให้ อุทิศ

ส่วน บุญ ให้ ครั้น เมื่อ อำมาตย์ กลับ มา ถึง บ้าน นิมนต์ พระ พุทธ เจ้า กับ
พระ สงฆ์ บริชชี มา ถวาย ทาน แล้ว กราบ ทูล เรื่อง เปรต นั้น ให้ ทรง ทราบ
พระ องค์ จึง ทรง อธิษฐาน ให้ มหาชน ประชุม พร้อม กัน แล้ว แสดง เปตนิคาย
ให้ ปรากฏ มี เรื่อง รว กล่าว มา ดังนี้

เรื่อง เปรต นี้ เปน สัตว์ จำ พวก หนึ่ง ซึ่งมี ชื่อ เรียก ใน ศาสนา พราหมณ์
โบราณ ตาม ตำรา น สันสกฤต ว่า บัตรี หมาย เอา ว่า เปน ผี จำ พวก หนึ่ง
ซึ่ง เปน บุษยา ตายาย ญาติ พี่ น้อง ของ ชน ทั้ง ปวง ตาย ไป เปน บัตรี มี ชื่อ เรียก
เล่า เรื่อง รว ที่ มา ทำ วุ่น วาย ต่าง ๆ ด้ ๆ เปรต คือ ออก จาก บัตรี นี้ เอง ที่
มา มี กล่าว ถึง ใน พระ พุทธ ศาสนา ด้วย ก็ จะ เปน อนุโลม มา จาก ศาสนา เดิม
ซึ่ง คน ใน ประเทศ อินเดีย ถือ กัน อยู่ ว่า มี มา แต่ โบราณ แล้ว นั้น จะ ตัดสิน
คัด คำน เลี้ยว ว่า ไม่มี กล่าว ถึง ใน พระ พุทธ ศาสนา แต่ เดิม เลย ก็ ยาก อยู่
แต่ การ ที่ ทำ การ กุศล เปน สิ่ง ที่ ดี อยู่ แล้ว โดย จะ อุทิศ ให้ แก่ สัตว์ หมู ไก่
พวก ไก่ ก็ ไม่ เปน การ ทำให้ กุศล สิ่ง ที่ ดี นั้น เสื่อม หวาม ไป จึง ต้อง ถือ
ว่า เปน อัน ไม่มี ชัก ที่ จะ คัด คำน อัน ไก่ แต่ การ ที่ เปรต เหล่า นั้น จะ ได้ รับ
ประโยชน์ ก็ ต่อ เมื่อ ทำ ทาน อุทิศ ให้ เหมือน นิทาน ตัว อย่าง ซึ่ง โกพิย อำมาตย์
ได้ ทำ แต่ เรื่อง เข้า เปรต ที่ ไม่ ได้ ทำ บุญ สุน ทน อัน ไก่ เปน แต่ เอา ไป กอง
ไป ทิ้ง ให้อย่าง เล้น ฝี่ เปน ที่ น่า สง โสย นัก ก็ ถ้า หาก ว่า การ ที่ จัด อาหาร ลง กระตง
เล็ก ๆ ไป ทิ้ง เช่น นั้น เปรต จะ ได้ รับ จริง แล้ว พวกรว ที่ ตาย ไป เปน เปรต ควร จะ
บอก แก่ โกพิย อำมาตย์ ว่า ให้ เขา เข้า สัตต สัก ช้อง หัด ถ หนึ่ง ใส่ ใน กระตง
ลอย น้ำ มา เกิด ขำ พเจ้า จะ ได้ กิน เปน อาหาร ทิพย์ ฤา ขอ เศษ ผ้า ไร่ ทั้ง ลง
มา ให้อีก สัก หน่อย หนึ่ง จะ ได้ เขา มา เปน ผ้า ทิพย์ นี้ เปรต ก็ ไม่ ว่า เช่น นั้น
บอก แต่ ขอ ให้อำมาตย์ ทำ ทาน อุทิศ ให้ การ ที่ เกิด เล้น เปรต ขึ้น นั้น เห็น จะ มา จาก ทาง อื่น

คือลัทธิฮินดูเป็นต้นเค้า ด้วยเขาถือการเส้นผมบูยา ตา ยาย คล้ายกัน กับ
 จีนที่เส้น ศพ เส้น บ้าย ถ้าผู้ใดไม่มีบุตร ชาย สืบ ตระกูลไม่ได้ ขนมน เส้น ศพ แล้ว ก็
 เป็นผู้มีความทุกข์ในภพนี้ ถ้าจะเอาผู้อื่นมาเส้นแทน ก็ว่าไม่ได้ เฉพาะ
 ต้อง บุตร ขนมน นั้นจึง จะได้แก่ ผู้ที่ตายไปแล้ว เพราะฉะนั้น จึง ต้อง มี ลัทธิ
 ที่จะหา บุตร นับแจก ออกไปได้ เป็น ๑๒ จำพวก คือ บุตร ที่เกิด ด้วย ภรรยาคน
 ที่แต่งงาน ๑ บุตร ที่ เกิด แต่ ภรรยา ของคน ก้น ผู้ที่ รู้ ขบใครเพศ อัน มุ่ง ต่อ
 ความ ภรรยา ๑ บุตร ที่ เกิด จาก ภรรยา ของคน โดยผู้อื่น ซึ่ง เห็น แก่ ทรัพย์สิน
 จ้างเป็นเครื่อง ลัก การ ๑ บุตร ที่เกิดแต่ภรรยา ภายหลัง สามีตาย แล้ว ๑ บุตรที่เกิด
 แต่นางสาว ฤๅหลาน ที่เกิด แต่บุตรที่ บิดารับ เป็นลูก (คือ อธิบาย ว่า
 บิดามีแต่บุตร หญิง ให้บุตร หญิงนั้นไป มีสามี ครั้น บุตร หญิง นั้น มี บุตร ออก
 มาเป็นชาย บิดา ทำ พิธี ตาม แบบ รับมา เป็น ลูก) ๑ บุตร ซึ่ง เกิด แต่ภรรยาที่
 ไม่บริสุทธิ์ (หมายความว่า มาก ชู้หลายผัว) ๑ บุตร ที่เขาให้ ๑ บุตร ที่ซื้อ
 มาโดยความ เสนา ๑ บุตร ที่ใจตัว เด็ก สมัคเอง ๑ บุตร ที่ได้ มา ด้วย แต่ง งาน
 กับ เจ้าสาว ซึ่งมีกรรม มาแล้ว ๑ บุตร ของ พี่ชายน้อง ชาย ๑ บุตร ซึ่ง เกิด ด้วย
 ภรรยาที่มี ชาติ ต่ำ กว่าตน ๑ บุตร เหล่า นี้เส้น ศพ ได้ ๖ จำพวก เส้น ศพ ไม่
 ได้ ๖ จำพวก ใน บุตร ๖ จำพวก ข้าง ต้น นั้น นับว่า เป็นผู้รับ มรดก สืบ ตระกูล
 ได้ ด้วยเป็น เชื้อ วงษ์ ของตน ด้วย เป็น บุตร ที่เส้น ศพ ได้ บุตร ๖ จำพวก
 ข้าง หลัง เป็น ผู้รับ มรดก แล สืบตระกูลไม่ได้ เป็น แต่นับว่า เป็น เชื้อ วงษ์
 เป็น บุตร ที่เส้น ศพ ไม่ได้ บุตร ที่เกิด ด้วย ฤๅษี ฤๅ พราหมณ์ มา เพาะ กับ
 ภรยานั้น นับใน พวกที่เส้น ศพ ได้ ลัทธิที่ถือ การ จำเป็น จะ ต้อง มี บุตร เป็น
 สำคัญ เช่น นี้ ยัง ถือ กัน แข่ง แขง อยู่ ใน ประเทศ อินเดีย ทุกวัน นี้ การ
 เส้น ศพ ก็ยัง มี อยู่ เสมอ ถึง อังกฤษ มาเป็น ผู้ปกครอง มา รุง เจ้า นาย

พวก ฮินดู ก็ต้อง ยอม รับ ว่า บุตร ที่บิดา เขา รับ ตาม ศาสนา เช่นนี้ เป็น
 บุตร สืบ ตระกูลได้ ด้วยเหมือนกัน ไป ห้าม เลีย แต่ ที่ เมื่อ เวลา ผู้ ตาย แล้ว
 เวลานี้ ผู้เป็น ภรรยา จะ รับ ลูก เลี้ยง ใน เวลา ผู้ ตาย ไม่ได้ ด้วยได้ เลย เกิดเหตุ
 มา หลาย ครั้ง ด้วย เวลานั้น ประสงค์ จะมี อำนาจ เป็น ผู้ รัง ราช การ แทน
 ผู้ก่อนไป จึงได้ คิด หาเด็ก มารับ เป็น ลูก เลี้ยง ตัว ว่า การ แทน เมื่อ เด็ก
 ลูก เลี้ยง ที่ เป็น วิทยา คนใหม่ โต ขึ้น ยอม มอบ สมบัติ แล อำนาจ ให้ โดย ปรกติ
 ก็มี ที่ ไม่ ยอม ให้ เกิด วิวาท กัน ขึ้น ก็มี เพราะ เป็น การ ฝืน ใน ส่วน เวลานี้
 เช่นนี้ อังกฤษ จึง ได้ ไม่ ยอม รับ ลูก เลี้ยง ซึ่ง เลือก เมื่อ เวลา ผู้ ตาย
 ก็ ยังมี เหตุ เคลือบ แคลง ด้วย อ้าง เอา ว่า วิทยา ผู้ ตาย ได้ รับ เป็น บุตร เลี้ยง
 เมื่อ จน จะ ตาย เช่น นานา สัตว์ ซึ่ง อังกฤษ ไม่ ยอม รับ ภายหลัง เป็น
 ขบถ ด้วยถือ โอ้อวด เอา ใน เวลา ที่ สวด ทวาร แดง ของ อังกฤษ เป็น ขบถ ก่อ
 เหตุ ใน ญู โต ใน ประเทศ ฮินดู ได้ การ ที่ เรา ทำ เข้า ทร คง จะ มา ตาม ใน
 หนังสือ ที่ มี ชื่อ มา ใน พุทธ ศาสนา แต่ เข้า เปเรตนี้ เห็น จะ คิด มา แต่ ผู้ ที่
 เคย เห็น มี บู่ ยา คาบยา อย่าง ฮินดู ถ้า มี ฉนั้น ดี ร้าย ก็ จะ มา จาก ฮาว อยู่ ใน
 เรื่อง เล้น มี อรรถา การ ที่ เล้น ๆ ทั้ง ปวง ไม่ ต้อง ใช้ ของ มาก ครั้น เข้า
 ใจ ว่า ของ น้อย จะ เป็น ของ มาก เหมือน อย่าง บัทร บุษบา เทวดา ได้ ขนม เล็ก
 ขนม น้อย แต่ เอา จะ กิน ก็ ไม่ พอ อิ่ม แต่ ลำ ที่ โหระ ว่า นั้น สาร พัก จะ ดี วิเศษ
 เกิน กว่า จริงใจ ร้อย เท่า พัน เท่า แล้ว ก็ ไม่ เป็น ปด เพราะ ของ เหล่า นั้น จะ
 กลับ ไป เป็น มาก ไม่ เลี้ยง แต่ เฉพาะ เทวดา ที่ เป็น นาย องค์ เดียว เลี้ยง
 ทั้ง เทวดา ขวาว ตลอดจน ไป ด้วย ขวาว นั้น นับ ด้วย โกฎิ ทั้ง นั้น การ ที่ ใช้ ของ
 น้อย ๆ เล้น ใจ เช่นนี้ ผู้ คน คิด เห็น จะ คิด เพื่อ จะ ให้ เป็น แต่ แสดง ความ
 เคารพ ด้วยเห็น อยู่ แก่ ตา ว่า ถึง จะ หา ของ ไป ให้ มาก มาย เท่า ไ้ ก็ ไม่

บอกพระองค์ไป ไม่เหมือนเลี้ยงพระที่ฉันได้ ต้องเดิม ของ ซึ่ง เป็นที่ ขึ้น ชม
ยินดี ของ ทายก ตลอดไป จนถึง เข้าพระ ซึ่ง รู้ อยู่ แล้ว ว่าการที่ ถวาย เข้า พระ
นั้น ใช้ จะไป ได้ แก่ พระพุทธ เจ้า อย่าง หนึ่ง อย่าง ใด คือ จะ ได้ รับ สิ่ง ของ
นั้นโดย ทาง เส้น ญา ทางอุทิศ ส่อน บุญก็ ไม่มี คง เป็น แต่ อามิส บุษบา ขยำ
เดียว กัน กับอุปเพิน ดอกไม้ ไม่ ต้อง ใช้ มาก สิ่ง ละหิบบเล็ก หิบบน้อย ก็พอ
แต่ ซึ่ง เชื่อถือ กันว่า ของ น้อย จะไป กลาย เป็น มาก ใน โลกย์ นาน นั้น เห็น จะ
เกิดขึ้น จากเรื่อง ทำบุญ เพียงหนึ่งได้ ร้อย เพียง พัน เพียง เป็นไป ตาม อธิยา
ไศรย คน เช่นที่ เรียก ว่าเก็บ เมียได้ รวัน เห็น เป็น ถ้าที่ จะ ได้ อย่างไร ก็เอา
ทุกอย่าง การที่ ทำเข้ากรุ กระทงใหญ่ สำหรับ ถวาย พระ เมื่อ ภาย หลัง นั้น
เห็นจะ มา ตามทาง นิทาน เรื่องเปรต ซึ่ง เป็น พราน ที่ กล่าว มา แต่ เรื่อง เข้าเปรต
เห็น จะ มา จาก เครื่อง เส้น

ใน หนังสือ นพมาศ กล่าว ว่า เข้า กรุ ที่ ทำ กัน ใน ครั้ง นั้น ประสงค์
อุทิศ ต่อ ปรัชคูป ชิวเปรต ก็ ดู ต้อง กัน กับ คำ ที่ เล่า ๆ อยู่ใน ชั้น หลัง นี้
การที่ จำแนก ชื่อ เปรต ต่าง ๆ ดู เป็น ตาม คัมภีร์ ชัม ขาบ มาก กว่าที่ มา ใน พระ
บาลี ญา อรรถ กถา ขึ้น สูง ๆ เช่น ใน คัมภีร์ โลก สันฐาน แล มิ ลิน ทัญญา
ที่ มา ใน คัมภีร์ ขึ้น สูง คือ มา ใน จตุตถ ปาราชิก คัมภีร์ อาทิ กรรม แต่ จำ
แนก ประเภท เปรต ก็ ต่าง กัน กล่าวไว้ ใน โลก สันฐาน แล คัมภีร์ อาทิ กรรม
คัมภีร์ ละลิต สอง พวก ใน ละลิต สอง พวก ทั้งสอง คัมภีร์ นั้น ก็ ไม่ ตรง กัน
ว่า ไป คน ละ อย่าง พัง ดู ก็ เป็น การ ง่าย ที่ จะ คิด พรณา เป็น แต่ ว่า ให้
แปลก ๆ กัน ไป จะ เอา ลัก สอง ร้อย พวก ก็ เห็น จะ ได้ แต่ ใน มิ ลิน ทัญญา
นั้น มี ย่น กล่าว โดย สังเขป อีก ชั้น หนึ่ง คือ ว่า ถ้า จะ ย่น เข้า ก็ คง เป็น ลี
จำพวก ที่ เขา จะ บัน อากา ตาม ที่ คล้าย ๆ กัน เป็น พวก หนึ่ง พวก หนึ่ง

คือ อุตูป ชีวี้ เลียง ชีวิตร ด้วย มลทิน แห่ง ครอบ แล หนอง เลือด ทั้ง ปวง พวก
 หนึ่ง ขุบปัสสิกะ หยากเข้า หยากน้ำอยู่เป็นนิตย์ พวกหนึ่ง นิชฌามะตันทิกะ
 เพลิง เฌา อยู่ภายใน เป็น นิตย์ พวก หนึ่ง ปรัทคูปชีวี้ เลียง ชีวิตร ด้วย ผล
 แห่ง ทาน ที่ ผู้อื่น ให้ จิตร ระวัง แต่ที่จะ รับ ส่วน กุศล อย่าง เดียว พวก หนึ่ง
 เปรด พวก หลัง นี้ คือ เปรด ที่ ทำ เข้า กรู อุทิศ ให้ คำ ที่ เรียกว่า เข้า กรู นั้น
 ขรอย จะ มา จาก ภาษา มคธ ว่า กระ แปลว่า เข้า อย่าง หนึ่ง ตาม ดิกขันนาร
 ชิลเคอร์ แปลว่า เข้า ค้ม ให้ ลุก แล้ว แต่ เรียก ชีม ซาบ กัน ไป ก็ กลายเป็น กรู
 ครั้น เมื่อ กรู แปลไม่ ออก แล้ว จึง มี ผู้ เดา เป็น กรู ต่อ ไป อีก เพื่อจะ ให้ ได้ ความ
 แต่ เหตุ ไດ จึง มา ทำ เข้า กรู กัน ใน ฤค สารท ไม่ได้ ความ ฤา จะ ทำให้ เป็น
 คู่ กัน กับ เข้า ผอก กระบอง น้ำ ซึ่ง ได้ ทำ ใน เวลา ตรุศ สุก มี บ้าง ดอก กระมัง
 หนึ่ง ใน การ พระ ราช พิธี สารท นี้ ก็มี เข้า บิณฑ เช่น ได้ พรรณา แล้ว
 เมื่อ สงกราน ดัน นั้น เหมือน กัน เพราะ เป็น พิธี กึ่ง กลาง ปี

การ พระ ราช กุศล กาลานุกาล

ใน กำหนด พระ ราช พิธี สารท ได้ กล่าว ถึง เข้า กระ พง แล ของ
 สัตว์ปกรณ มา เสร็จ แล้ว ใน ที่ นี้ จึง ไม่ ต้อง กล่าว พิสดาร ขอ บอก
 แต่ ว่า ใน วัน เดือน ๑๑ ขึ้น ค่ำ ๑ เจ้าพนักงาน ได้ เชิญ พระ บรมอัญฐิ แล
 พระ อัญฐิ เเท่า จำนวน ที่ เคย สัตว์ปกรณ มา แต่ ก่อน ออก ไป ประดิษฐาน บน
 พระ ที่ นั่ง เสวตธัตถ แล ไค้จัน ทั้ง ใน พระราชวังบวร แล หอ พระ นาค ก็มี
 การ พระ ราช กุศล ตาม เคย เหมือน กาลานุกาลอื่น ๆ พระ สงฆ์ ที่ สัตว์ปกรณ
 ก็ เกือบ จะ เป็น สำ รับ เทียว กัน นั้น เอง

คำ ตักเตือน ใน พระราชพิธี สารท

การ สวดมนต์ใน เวลา คำ ก็เป็น ตาม ธรรมเนียม เรียบ ร้อย ที่ ชย
มี แต่ ใน วัน กวน เข้า ทิพย์ ภูษา มาลาต้อง เก็บ ไบ มคม ให้ พอ แก่ ที่ จะ
พระ ราชทาน เจ้า กวน เข้า ทิพย์ คือ อย่า ให้ ต่ำ กว่า สิบหก ไบ ลง ไป ถ้า
ต่ำ ลง ไป แล้ว เคย เคย มา หลาย ครั้ง ถ้า มาก จน ถึง สาม สิบ สอง ไบ ยิ่ง ต่ำ
หนึ่ง ไบ มคม ที่ เก็บ มา นั้น เป็น อย่าง ใช้ ไม่ได้ แท้ ๆ มัก จะ ต้อง ห้อยหู มาก
กว่า ทัก คือ เทียว อ่อน เหลือ เกิน ด้วยเก็บ มา ไว้ ซ้ำ ๆ ไป รวบ กระ
ซาก มา แต่ ที่ ไบ อ่อน ๆ จน สิ้น แสง การ ที่ ได้ เตือน ใน หนังสือ อวชิรญาณ
แต่ ก่อน ก็มี แต่ ภูษา มาลา ไม่มี ผู้ใด ได้ รับ หนังสือ อวชิรญาณ ท่าน อธิ
ปัตติ ผู้ ซึ่ง ยัง คับ ภูษา มาลา ทุก วัน นี้ ก็ ทรง หนังสือ ไม่ ออก ฉัทร มงคลครอบ
พระ กริ่ง ยัง ขาด ได้ ถึง นิ น ทา ไว้ ดัง นั้น คง ไม่ รู้ ช่าง เป็น ไร ยังมี เรื่อง
ที่ เคย กา ทฬี ใน พิธี สารท อีก อย่าง หนึ่ง คือ เข้า กระ ทง ที่ สำหรับ สดับ ปกรณ์
พระ บรมอัฐิ นั้น เคย มา ตั้ง อยู่ ที่ หลั ง ฉาก มุข ได้ แต่ ก่อน มา ถ้า เวลา
จวน เพน แล้ว เถ้า แก่ เคย ขน สิ่ง มหาต เล็ก ทาง พระ ทวาร ฉาก ข้าง ด้าน ตก
มหาต เล็ก สิ่ง กรมวัง แล ทนาย เล็ก นำ ลง ไป ถวาย พระ สงฆ์ ที่ มา คอย สดับ ปกรณ์
แต่ บาง บั มหาต เล็ก เคย ๆ อยู่ กรม วัง ก็ เคย ไป เรียก เอา เอง ก็มี ถ้า
ถูก เคย เข้า ด้วย กัน หมด แล้ว เป็น เกิด ความ ทุก คราว การ อื่น ๆ ก็ ดู ไม่
ใคร มี ขัด ข้อง ขาด เหลือ อัน ไต นั ก

เรื่องตักบาตรน้ำผึ้ง

การ ตัก บาตร น้ำ ผึ้ง นี้ ไม่ได้ เป็น พระ ราชกฤต ซึ่ง มี มา ใน เรื่อง ราว
เก่า ๆ ปรา กฏ ใน หนังสือ แห่ง ไต เป็น การ พัง เกิด ขึ้น ใหม่ ใน รัชกาล ที่ ๔
เหมือน อย่าง วิสาขบูชา แล มาฆบูชา ทำ อนุ โลม ตาม ผู้ ซึ่ง นับ ถือ พระ
พุทธศาสนา แก่ ก่อน ได้ เคย ทำ มา แต่ การ ที่ ทำ นั้น ถ้า ไม่ ตั้ง จะ เป็น ราชการ
สำหรับ แผ่น ดิน แท้ นึก ทำ เป็น ส่วน ธรรมยุติกา ฤๅ เฉพาะ แต่ วัด บวรนิเวศ
ด้วย อีก เป็น การ ของ วัด มากกว่า ของ บ้าน คือ เมื่อ เวลา ทรง ผนวช อยู่
ที่ วัด บวรนิเวศ ได้ เคย มี การ วิสาขบูชา มาฆบูชา ตักบาตร น้ำ ผึ้ง เมื่อ ได้
เสด็จ เสด็จ ถวียง ราช สม บัด แล้ว จึง ได้ ทรง ยก เข้า มา ทำ ใน วัด พระศรีรัตน
ศาสดามาม อีก ส่วน หนึ่ง พระ สงฆ์ ที่ ณั ใน การ ตัก บาตร น้ำ ผึ้ง เดิม
ก็ ใช้ ราช ณะ ถา นา นุกรม วัด บวร นิเวศ วัด เดียว ทั้ง สิบ รูป ต่อ ภาย
หลัง เมื่อ ทรง สร้าง วัด ราช ประดิษฐาน จึง ได้ มี พระ ราช ณะ ถา นา นุกรม
วัด ราช ประดิษฐาน เข้า ใน จำนวน สิบ รูป นั้น ด้วย ครั้น ภาย หลัง เมื่อ มี ข้า พเจ้า
บวช เณร ย้าย เข้า มา เสด็จ พระ ที่ พระ ที่ นั้ พุทธ มณฑล เขียว มุข ได้ มี เจ้า
พระ เจ้า เณร ที่ บวช ใหม่ เดิม นอก จาก จำนวน สิบ รูป ขึ้น ไป อีก ต่อ มา
ภาย หลัง ก็ เลย เป็น แบบ เจ้า พระ เจ้า เณร ทรง ผนวช ใหม่ เข้า มา ณั แล ได้
น้ำ ผึ้ง ที่ ทรง บาตร นั้น ด้วย - เป็น ผล ของ เจ้า พระ เจ้า เณร ด้วย กลาย ๆ ครั้น ใน
รัชกาล ประ จันต์ เชิญ พระ พุทธ บุคยรัตน ไป ประ ดิษฐาน ที่ พระ พุทธรัตน
สถาน แล้ว จึง ย้าย เสด็จ พระ ไป ที่ พระ พุทธ รัตน สถาน แต่ ที่ แคบ ไม่ พอ
พระ สงฆ์ จึง ต้อง แยก ไป ณั ที่ พระ คำหนัก ทรง ผนวช บ้าง แต่ ก่อน ทรง

บาตร ที่ มุข หลัง พระอุโบสถ วัด พระศรีรัตนศาสดาราม ภายหลังจึงย้าย
 มาที่ พระที่นั่ง ทรงธรรม ครั้น เมื่อ ไป เลี้ยง พระที่ พระพุทธรัตนสถาน
 การ ทรง บาตร ก็ย้ายไปที่ ซา ลา ได้ต้นจันทน์ นำ ประตุมลาคัน ประเวศมา
 จน ทุก วันนั้น บาตร ที่ ทรง นั้น มี บาตร พระพุทธรูป ใน ที่ ต่าง ๆ แล บาตร พระ
 สงฆ์ มี แต่ ตัว บาตร ไม่ได้ หุ้มดลคั่ง เวียงบนม้า ทรงด้วย ชันเงินทรงบาตร ๆ
 ละ ชัน มี ผล ส้มอ ทั้ง ลงไป ใน บาตร นั้น บาตร ละแก้วผล สิบ ผล ตาม แต่ จะมี
 มาก มี น้อย ต่อ นั้น ไป เจ้า นาย ฝ่าย ใน เลิศจ ชัน มา ทรงบาตรน้ำผึ้ง ตาม
 แต่ พระ องค์ใด จะ ทรง ศรีธำมาก น้อย เท่าใด ไม่มี กำหนด แต่ น้ำผึ้ง คง
 ได้ เต็ม ทุก ๆ บาตร เพราะบอก พระองค์บาตรใดก็คง เต็ม จน เต็ม จำนวน บาตร
 ที่ ทรง บาตร น้ำผึ้ง ดังนี้ ใน การทรงบาตร น้ำผึ้ง นั้น เลิศจ ลง ทรง จุดเครื่อง
 นมัสการ ทรง คัด พระ สงฆ์ ถวายพร พระ ทรง ประเคน แล้ว เลิศจ ทรง บาตรน้ำ
 ผึ้ง เมื่อ เลิศจ กลับ ก็ พอ ใกล้ กับ เวลา ที่ พระสงฆ์ ถนแล้ว ทรง ถวายไทย
 ทาน หมดทุก รูป เทียน แล น้ำ ผึ้งขวด อัด ขนาด เล็กขวด หนึ่ง พระสงฆ์ถวาย
 อนุโมทนา ด้วยกาละ แลยัสสะ ทาเนนะ แล้ว ก็ เลิศจ ชัน มี การ เทศนาเรื่อง
 ตัก บาตร น้ำผึ้ง ต่อไป การ เทศนา เปน ถิ่นทูลหลวง แต่ไม่ได้ เทศน์ น้ำที่ นั่ง
 เทศน์ ที่ พระที่นั่ง ทรงธรรม เจ้า นายแล ข้าราชการ ฝ่าย ใน พัง เรื่องที่ เทศน์
 นั้น ว่า ด้วย นิทาน เรื่อง ตัก บาตรน้ำผึ้ง ที่ มี มา ใน เกสัชชชันต์ เปนการ
 แสดง มูล เหตุ อนุโมทนา ใน มุขทาน ที่ได้ ทำ ใน วัน นั้น ข้าพเจ้า เห็น ว่า ควรจะ
 นำ มูล เหตุตาม ทาง ที่ เทศนา นั้น มา กล่าว ใน ที่นี้ พอจะ ได้ รู้ เรื่อง ตลอด ว่า
 เหตุ การ อย่างไร จึง ได้ เกิด ตัก บาตรน้ำผึ้ง ชัน แล น้ำผึ้ง ซึ่ง ดู ก็ ไม่ เปน
 ประโยชน์อัน ใดนัก สู้ เข้าสารไม่ได้ ทำไม จึงได้ ต้องถึง ตักบาตรตักพัก

ดูก็น่าจะถาม อยู่ แต่ เรื่องที่ ข้าพเจ้า จะเล่า นั้น จะไม่ เติบ เนื้อความ แต่
ตาม ที่ เทศนา อย่าง เดียว จะ ขอ แสดง ความ เห็น แล ตาม ที่ ตัว ทราบ เพิ่ม
เติม ปน ลง บ้าง ตาม สม ควร แก่ ข้อ ความ

ใจ ความ ในเกดัสซ ชันธ นั้น ว่า พระพุทธเจ้า เสด็จ อยู่ใน เมืองสาวัตถี
ประทับ ณเชตวันาราม อาราม แห่ง ขนาด มีณ พิก คหบดี ครั้ง นั้น พระ ภิกษุ ทั้ง
หลาย อา พาส เรียก ว่า สรทิกาพาส แปล กัน ว่า ใช้ เกิด ในสรง ทถาล อาการ
ที่ เปน นั้น คือ “ฉัน ญาคู แล ภัตร ไม่ ตั้ง อยู่ตาม ปกติ ได้ ญาคู ที่ ต้ม แล้ว
ก็ พิ บัด ขึ้น เสีย ออก เสีย จาก มุข ทวาร ไม่ อยู่ ได้ นาน ใน อุทฺธ ประเทศ”
คำ ที่ ว่า นี้ เปน โวหาร แปล จาก ภาษา มคธ ถ้า พุด กัน อย่าง ไทย ๆ ก็ ว่า ใน
ฤ กุ นั้น พระสงฆ์ ฉัน ญาคู ก็ ดี อาหาร อื่น ก็ ดี ให้ เกิด โรค อา เจียน ออก มา
เสีย อาหาร ไม่ ตั้ง อยู่ ได้ เปน เหมือน กัน มาก ๆ ก็ พากัน ทิว โทย อ่อน
เปลี้ย ไป ร่าง กาย ก็ ผ่าย ผอม เสรี ำ หมอง ผิว เหลือง ชัน เหลือง ชัน เมื่อ
ผอม ไป ชัน นั้น เดี๋ยว ก็ สว่าง ขึ้น ตาม กาย เพราะ โรค ที่ เปน นั้น พระ
พุทธเจ้าทอด พระ เนตร เห็น ตรัสถาม พระ อานนท พระ อานนท ก็ กราบ
ทูล ตาม เหตุ ที่ เปน นั้น ครั้น เมื่อ พระพุทธ เจ้า เสด็จ เข้า อยู่ ณ ที่ สงัด จึง
ทรง พระ ปร วิ ติ ดก ถึง ทุกข พิ บัด ซึ่ง เกิด ขึ้น แก่ พระ สงฆ์ นั้น จึง ได้ ทรง
พระดำริห์ จะหา สิ่งใด อนุญาต ให้ แก่ พระสงฆ์ ให้ เปน ยา ด้วย เปนอาหาร ด้วย
แต่ จะ ไม่ ให้ เปน อาหาร หยาบ เมื่อ ทรง พระดำริห์ เช่น นั้น จึง ทรง คิด เห็น ยา
ห้า อย่าง คือ เนยใส อย่าง หนึ่ง เนยข้น อย่าง หนึ่ง น้ำมัน อย่าง หนึ่ง น้ำผึ้ง
อย่าง หนึ่ง น้ำ อ้อย อย่าง หนึ่ง ถือ กัน ว่า เปน ยา ด้วย เปน อาหาร ด้วย แต่
ไม่ เปน อาหาร หยาบ เนยใส เนยข้น ที่ กล่าว ใน ที่ นี้ จะ เข้าใจ ว่า เปน
บัต เตอ แล ชีส ตาม อ อย่าง เช่น ของ ฝรั่งเศส ขาย เทียว นี้ ไม่ ได้ ทวั นวนิต เนย

ชั้น นั้น เกลว กว่า บัดเดอ ที่เรา เรียกว่า เหย เกลว ของฝรั่ง สัปป์ นั้น กลับ เกลว
 คว้าง ยิ่ง ขึ้น ไป เปน น้ำมัน แต่เปนของ เกิด ด้วยน้ำ นม ทั้งสองอย่าง ต้องเข้า
 ใจว่า เปน เหย อย่าง ซ้องหัดถ์ ชนิด หนึ่ง เช่นนี้ ส่วนน้ำมันนั้นเล้กก็หมายเอา น้ำ
 มันงาเปนที่ ตั้ง แต่ท่านรวบรวม น้ำมัน บรรดาที่ ออกจากผลไม้ แลเปลวสัตว์
 เข้า ไว้ ใน หมวคน้ำ มันนี้ ด้วย น้ำผั่งนั้น เปน อันมี อย่างเดียว ไม่ ต้อง คัด ถึง
 น้ำอ้อยนั้น รวบน้ำตาลต่าง ๆ เข้าใน หมวคนั้น ด้วย เกลว ๕ อย่างนี้ พระ
 พุทธเจ้า ทรงเห็น ว่า ควรจะอนุญาตให้พระสงฆ์ ทั้งหลายฉันในเวลาเช้าชั่วเที่ยง
 จึง ได้ ทรงอนุญาต แก่พระสงฆ์ ทั้ง ปวงเปนครั้งแรก คำ ซึ่งเรียก ว่าอนุญาตใน
 ที่นี้ ถ้าจะว่าตาม ความเห็น เราไทย ๆ ในเวลา เช้า ชั่ว เที่ยง อาหาร เหล่านี้
 ก็ ไม่ เปนที่ ห้ามปราม ไม่ ให้ พระสงฆ์ ฉันมาแต่ก่อน เมื่อ อนุญาต ก็ ไม่ ได้
 อนุญาตให้ ฉัน นอก กาล คือ นอก เวลา ที่พระสงฆ์ ฉัน อาหาร ได้ ตาม ปรกติ
 ถ้า เปนคนเรา ทุกวันนี้ ก็ น่าจะเรียกว่า ขวน ฤๅ สั่งให้ ฉัน ด้วย ความ มุ่ง หมาย
 คิด เห็น ว่า จะให้ แก่ โภค ด้วย แก่ หิว ด้วย ไป มีวิธี กันอยู่ คำหนึ่งที่ว่า ทำ ไม่ จึง
 ต้องหา ที่ ไม่ ให้ เปนอาหาร ทยาบ เพราะในเวลาเช้า เช่น นั้น อาหาร ทยาบ
 พระสงฆ์ ยังฉัน ได้ อยู่ เห็น ว่าที่ ทำ ไม่ ให้ เปนอาหาร ทยาบนั้น คือ จะทรง
 เห็น ว่า อาหาร ทยาบ ไม่ ย่อย ซึมซาบ ไป ได้ โดย ง่าย ต้อง ไปคั่งอยู่ ช้า
 นาน จึง ได้ กระท้อน อาเจียน ออก มา เสีย ถ้า เปนอาหาร ละเอียด เช่น นี้ ถึง ว่า
 อาหาร ทยาบ จะอาเจียน ออกมาเสีย อาหารละเอียด คงจะเหลือ อยู่ ได้ เปน กาลัง
 แก่ หิวไทย แลของ ห้าอย่างนี้ ในประเทศ นั้น ถือกัน ว่า เปน ยา บาง ที่
 จะ เปน เครื่องบำบัด โรค ที่ เปนนั่น ได้ ด้วย ครั้น เมื่อ พระสงฆ์ ได้รับ อนุญาต
 เช่น นั้น ก็ พา กัน บริโภค เกลว ๕ อย่าง แต่ไป กลับ เกิด ขี้ลักขลัก มาก ไป
 ตามลำนวน เทศน์ ท่านว่า “โภชนะที่ เสรา้หมอง ของบริโภคตามปรกติทั้งหลาย

ยังไม่ชอบใจแต่ภิกษุเหล่านั้นแล้ว จะกล่าวไปถึงโกชน ที่ระคนให้เหนียว
ด้วยสัปป์นวนิต เป็นต้น นั้นเล่า ครั้น มาระคนเข้า ให้เหนียว ด้วย สัปป์ นวนิต
เป็นต้นแล้ว ก็ยังไม่ เป็น ที่ ชอบใจ ฉะนั้นไม่ได้ โดย พิเศษ กว่าโกชน ที่ เสริ
หมอง ตาม ปกติ อีกเล่า อา โศรย สรทิกา พาส นั้นด้วย บริโศก ฉนั้น ภัต ตา
หารไม่ได้ ด้วย ทั้งสอง โทษนี้ ภิกษุทั้งหลาย นั้นก็ ฝ่าย ผอม หนัก ไป กว่าแต่
ก่อน ” ข้อความที่ว่ามานี้ คือแปลว่า อาหาร เดิมที่เป็น อันโอตเเบออล ไม่
น่ากิน ฤา กินไม่ได้ อยู่แล้ว นั้น มาคลุก เคล้าเข้าด้วย เนยเหลวเนยข้นเป็นต้น
ก็ยัง อันโอตเเบออล กินไม่ได้ หนักไป เมื่อ อาหาร ตามปกติก็ อาเจียนอยู่แล้ว
ยิ่ง คลุก เคล้า เข้าด้วย ช้อง หักถัฟทั้งหลาย เหล่า นี้ก็ยิ่ง ทำให้อาเจียนมาก ขึ้น ด้วย
แลกินเข้าไป ไม่ได้ ด้วย เพราะอาหารยิ่ง น้อยลง ไปเช่นนี้ พระสงฆ์ จึงผอมหนัก
ไป กว่าแต่ก่อน ครั้น พระ พุทธเจ้า ทอด พระ เนตร เห็น จึง ตรัสถาม พระ
อานนท์อีก เมื่อ พระอานนท์ กราบ ทูลให้ ทรง ทราบ แล้ว จึง ตรัส เรียกภิกษุ
ทั้งหลายอนุญาตให้รับ เภสัช ๕ ประการ บริโศก ฉนั้นได้ ในเวลา วิกาล คือ
ตั้งแต่เที่ยงแล้ว ไป จนรุ่ง สว่าง อีกชั้นหนึ่ง เพื่อจะได้ ได้ เลี้ยง เวลาอีก กับ ฉนั้น
อาหาร แลอยู่ ข้าง จะสำหรับ แก่ หิว ด้วย ดู ก็ เป็นการ ตก ลง เวียบ ร้อย กัน ไป
แต่ไม่ได้ มี กำหนด ว่า รับ ไว้ บริโศก ได้เพียง ไต เป็น ทาง ที่ ผู้ เลื่อมใส จะ
ถวาย คิลานบิณฑิย เภสัช บริกขาร แก่พระสงฆ์ มากขึ้น พระสงฆ์ รับ แล้ว ก็ เกีย
ไว้ฉนั้น ต่อ ๆ ไป ไม่มี กำหนด จนไปเกิดเหตุ ขึ้น คือ มีพระอรหันต์ องค์ หนึ่ง
ชื่อ พระ บิณโณ ทวัชระ ข้า นาญ ในอิทธีวโรญาน วัน หนึ่ง พระ เถระ เจ้า
ปรภาณ จะ ทำที่ อยู่ ที่ โฉม เขา ในเมือง ราชคฤห์ ให้ ข้าระ บัณฑวาท พระ
เจ้า พิม พิสาร เสด็จ ไป เห็น จึง คำ รัสถาม ว่า พระ ผู้ เป็นเจ้า จะต้อง การ
ถวามิก บุรุษ คน รักษา อารามฤา พระ ผู้ เป็นเจ้า ถวายพระพร ว่า พระ

พุทธเจ้า ยัง มิได้ อนุญาต พระเจ้า พิมพิสาร จึง ว่า ขอ ให้ พระ ผู้ เปน เจ้า กราบ
 ทูล แล้ว บอก ให้ ข้า พเจ้า ทราบ ด้วย แล้ว พระ ผู้ เปน เจ้า จึง ให้ นำ ข้อ ความ
 นั้น ไป ทูล พระ พุทธเจ้า พระพุทธเจ้า ก็ ทรง อนุญาต ครั้น เมื่อ พระ เจ้า พิม
 พิสาร เสด็จ ออกไป ครั้ง ที่ สอง ตาม พระ มหา เถร ได้ ความ ว่า พระ พุทธ
 เจ้า ทรง พระ อนุญาต แล้ว จึง ตรัส ว่า จะ ฉวยคน รักษา อาرام คน หนึ่ง แต่
 ครั้น เมื่อ เสด็จ กลับ เข้า ไป มี ราชการ มาก ทรง ล้ม เสຍ ล่วง มา ข้า นาน
 จึง ทรง ระวัง ได้ รับสั่ง ตาม สัพ พัตถ กะ อมาตย์ ว่า เรา จะ ฉวย คน
 รักษา อาرام แก่ พระ บิณฑวัง ณะนั้น ได้ ฉวย แล้ว ฤยัง อมาตย์ ทูล
 ว่า ยัง มิ ได้ ฉวย คำ ตรัส ตาม ว่า ล่วง มา ได้ ก็ มาก น้อย แล้ว อมาตย์ ทูล ว่า
 ตั้งแต่ ทรง รับ มาวัน นั้น จน ถึง วัน นี้ ได้ ทำ ร้อย วา ตี พระ เจ้า พิมพิสาร จึง
 สั่ง ให้ ฉวย อา รามิก มนุษย์ ทำ ร้อย คน ทวี ชื่น วา ตี ละ คน หมู่ บ้าน
 เลข วัด นั้น คน ทั้ง ปวง จึง เรียก ว่า อา รามิก คาม บ้าง บิณฑคาม บ้าง พระ
 บิณฑวัง ณะ ก็ เปน กุ ลู ปกะ เข้า ออก อยู่ ใน หมู่ บ้าน นั้น วัน หนึ่ง มีการ
 เล่น มหรศพ เปน การ เอิก เกริก เด็ก ๆ ใน บ้าน นั้น แ่่ง ตัว ด้วย เครื่อง ประ
 คับ แล ดอกไม้ ต่าง ๆ เล่น การ มหรศพ พระ บิณฑวัง ณะ เข้า ไป
 บิณฑบาต เมื่อ ไป ถึง เรือน แห่ง หนึ่ง ลูก หลิง ของ เจ้า ของ เรือน นั้น
 เห็น เด็ก ๆ ทั้ง ปวง แ่่ง ตัว ก็ เข้า ไป ขอ เครื่อง แ่่ง ตัว แล ดอกไม้ กับ ยินดา
 มารดา พระ บิณฑวัง ณะ ทราบ ว่า เด็ก นั้น อยาก จะ ได้ เครื่อง แ่่ง ตัว บ้าง
 จึง ถือ เอา เสวียน หล้า อัน หนึ่ง ส่ง ให้ แก่ มารดา ให้ สรวม คีตะ เด็ก หลิง นั้น
 เสวียน หล้า ก็ กลาย เปน ดอกไม้ ทองงาม งดงาม ถึง นาง ใน พระราชวัง ก็ มิ
 มี ดอกไม้ ทองงาม เปรี๊ยะ เหมือน ได้ เมื่อ คน ทั้ง ปวง เห็น ดัง นั้น ก็ เข้าใจ ว่า
 จะ ได้ มา ด้วย ไวร กรรม จึง กราบ ทูล พระเจ้า พิมพิสาร พระเจ้าพิมพิสาร ก็ สั่ง

ให้จับ ข้า พระ ตะกุด นั้น ไป จำ ไว้ ครั้น คราว ที่ สอง พระ บัณฑิตจะ ไป
 ที่ เรือน นั้น อีก ไม่ พบ เจ้า ของ เรือน จึง ได้ ถาม ผู้ ที่ อยู่ ใกล้ เคียง ได้ ความ ว่า
 เพราะ ดอกไม้ ของ พวง นั้น เป็น เหตุ ให้ ต้อง จำ จึง ได้ เข้า ไป ใน พระราชวัง
 แล้ว ทูล ถาม พระเจ้าพิมพิสาร ว่า เอา ข้า พระตะกุด นั้น มา จำ ไว้ ด้วย เหตุ อัน ไฉน
 พระเจ้า พิมพิสาร จึง ตอบ ว่า ดอกไม้ ของ เช่น นั้น แต่ คน ที่ อยู่ ใกล้ เคียง ข้า พเจ้า
 ยัง ไม่ มี คน จน เช่น นั้น จะ ไป ได้ มา แต่ ไหน คง จะ ต้อง ไป ขอ มย เขา
 มา ไม่ ต้อง สงสัย เมื่อ พระบัณฑิต ได้ ยิน เช่น นั้น ก็ อธิษฐาน ให้ ปราสาท
 พระเจ้า พิมพิสาร เป็น ทองคำ แล้ว ถวาย พระพรถาม ว่า ปราสาท ของ
 คำนี้ พระองค์ ได้ มา แต่ ไหน พระเจ้า พิมพิสาร จึง ตอบ ว่า ข้า พเจ้า ทราบ
 แล้ว ว่า เป็น ด้วย อาณาภพ ฤทธิ์ ของ พระผู้เป็น เจ้า ถึง ดอกไม้ ของ นั้น ก็ จะ
 เป็น เช่น นี้ จึง รับ สั่ง ให้ ปลด ย้าย ข้า พระ ตะกุด นั้น จาก เวร จำ เมื่อ คน
 ทั้ง ปวง ได้ ทราบ ก็ มีความ เลื่อมใส มาก พากัน นำ เกล็ด ทั้ง ๕ นี้ มา ถวาย
 มาก จน ล้น เหลือ พระผู้เป็น เจ้า ไม่ สะสม เกล็ด ที่ ได้ นั้น ไว้ แจก จ่าย ให้
 แก่ ภิกษุ ที่ เป็น บริวาร ภิกษุ ที่ เป็น บริวาร มี มาก ก็ เก็บ เกล็ด ที่ ได้ แจก นั้น ไว้
 ใน ภาชนะ ต่าง ๆ จนถึง ห่อผ้า กรอง น้ำ ย่าง ถูบ ย่าง ห้อย เกี้ยว ไว้ ตาม
 บาน หน้า ต่าง เกล็ด เหล่า นั้น ก็ ไหล ชีบ ซาบ ซาบ เปรอะ เปื้อน เสนาคณะ
 หนู ทั้ง ปวง ก็ เข้า ประทุษร้าย เสนาคณะ ทั้ง ของ เปน อัน มาก คน ทั้ง ปวง เห็น
 ก็ พากัน ตี ตีเยน ว่า สมณะ ศากย บุตติย เหล่านี้ มี คลัง เหมือน พระเจ้า พิมพิสาร
 มคธ ราช เมื่อ ภิกษุ ที่ มี น้อย สันโดษ มีความ ละอาย แล มัก สงสัย ก็ พากัน
 ถ่ม โยน ตี ตีเยน แล กราบ ทูล พระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้า จึง ได้ ประชุม พระสงฆ์ ได้
 ถาม ภิกษุ พวก นั้น รับ เปน สัจ ทรงแติเยน เปน อัน มาก แล้ว จึง ตั้ง บัญญัติ สิก
 ขาบท ว่า เกล็ด ทั้ง ๕ นี้ ภิกษุ รับ แล้ว สะสม ไว้ บริโภค ตลอด เจ็ด วัน เปน

อย่าง ยิง ถ้า รับ แล้ว เก็บ ไว้ พัน เจ็ด วัน ไป ของ นั้น เป็น นิสสัย คัย ภิกษุ
เจ้า ของ ต้อง อาบัติ ปาจิตตีย์ เพราะ มี บัญญัติ เช่น นี้ ของ ทั้ง ปวง นั้น จึง
เรียกว่า สัตตาคะกาลิก คือ มี กำหนด เจ็ด วัน ตั้งแต่ วัน รับ ไป เป็น กาละ
ถ้า ไม่ สละ เสีย ใน เจ็ด วัน ถ้า ไม่ ได้ ตั้ง ใจ เสีย ใน เจ็ด วัน ว่า จะ ไม่ กิน เลย
เมื่อ ล่วง เจ็ด วัน ไป ถึง อรุณ วัน ที่ แยก ของ นั้น เป็น นิสสัย คัย เจ้า ของ
ต้อง อาบัติ ปาจิตตีย์ นับ ตาม ของ มาก ของ น้อย ต้อง เสีย สละ ของ นั้น ก่อน
จึง จะ แสดง อาบัติ ได้ เมื่อ เทศนา เล่า เรื่อง มา ถึง เพียง นั้น จะ จบ ลง จึง ได้ ว่า เพราะ
พระ พุทธาณุญาต สมัย มี มา ณ บัณฑิต ขาติ ผู้ นับ ถือ พระ พุทธสาสนา จึง
ได้ บูชา พระ พุทธาณุญาต นั้น บริจาค น้ำผึ้ง อัน นับ ภายใน ยา ๕ ประการ
ใน พุทธ บริติช ใน สมัย ถึง สละ ทะ ถ้า จน ไกล สละ ทะ กาล เป็น ธรรม เนียม
มี มา ด้วย ประการ นั้น

เรื่อง ยา ๕ สิ่งนี้ ถ้า จะ คิด ความ ประเทษ ของ เรา นอก จาก น้ำผึ้ง แล้ว ก็
เป็น ของ แลลง ที่ หมอ จะ พัง ห้าม ไม่ ให้ คน ไข้ กิน ทั้ง นั้น จะ เป็น เพราะ เหตุ
นั้น ถ้า อย่างไร การ ถวาย เกสซ์ ทั้ง ๕ ใน สรท กาล นั้น จึง ลง ถวาย อยู่ แต่
น้ำผึ้ง อย่าง เดียว ถวาย ด้วย ความ มุ่งหมาย ว่า จะ ให้ ไข้ เป็น ยา ความ เรื่อง
เก่า ไม่ ได้ ถวาย อย่าง มาก พลุ น้ำ ตาล ทราญ ใบ ชา เช่น ใน เวลา อื่น ๆ แต่ ใน
ประเทศ อื่น เคย ตลด ลง มา จนถึง สัก กา เกสซ์ ๕ อย่าง นี้ เคย อยู่ ข้าง หาย ออก กัน มาก
จน ถึง นิทาน ใน มหา วงษ์ มี เรื่อง รวาก ล่าว ถึง เรื่อง น้ำผึ้ง ว่า ด้วย ขาติ ก่อน ของ
พระเจ้า ศรี ธรรมา โศก แล พระ เจ้า เทวานัม บัณฑิต เจ้า นิโครธ สาม เณร ทั้ง สาม
ขาติ ก่อน เป็น ภิกษุ มี พี่น้อง กัน เป็น พ่อ คำน้ำผึ้ง ทั้ง สาม คน พี่ ไทใหญ่ พัก ลง ไป
ซื้อ น้ำผึ้ง มา ให้ น้อง สุก ท้อง ขาย พระ บัณฑิต โศก องค์ หนึ่ง อยู่ ที่ เขา คันธ มาทน์
เป็น วัน โรค อัน คว จะ เยียวยา ด้วย น้ำผึ้ง ได้ ความ เวทนา รุ่มร้อน ด้วย โรค อัน

นั้น พระบิณฑกโพธิ์อีกองค์หนึ่ง ทราบว่า โธนั้นจะหาย ด้วยน้ำผึ้ง จึง
 เตะ มายัง เมืองพาราณสี เพื่อจะหาน้ำผึ้ง พบผู้หญิงชาวบ้านที่ รับจ้าง เขาลง
 ไป ตักน้ำ จึงถามว่า บ้าน ชายน้ำผึ้งอยู่แห่ง ไต นาง นั้น ก็ ชี้บอก บ้านให้
 เมื่อ ไป ถึง ที่ บ้านก็ ไปหยุด ยืน อยู่ พ่อค้า น้ำผึ้งคนเล็กมี ความเลื่อมใส จึง
 รับบาตร ไป ริน น้ำผึ้ง ลง เต็ม บาตร แล้ว ส่งถวายพระบิณฑกโพธิ์ น้ำผึ้งก็ ถ้นไหล
 ลง ยัง พื้น แผ่นดิน พ่อค้า นั้น จึง ได้ ตั้ง ความปรารถนา ขอให้ ได้ เสด็จราช
 สมบัติ ใหญ่ ใน สกลชมพูทวีป และ ให้ มี อาณา จักร แผ่ ไป เบื้องบน โยชนหนึ่ง
 ภายใต แผ่น ดิน โยชนหนึ่ง เพราะเหตุ นั้น พระเจ้า ศรีธรรมมาโคก จึง ได้ มี เศษ
 นุภาพ มาก น้ำผึ้ง แก่ โธได้ จน ถึง เป็น ผี เช่นนี้ ก็ แปลกกับ ยามาน มาก
 แต่ ยัง ไม่ ตี วิเศษ เสมอ น้ำมัน เนย ซึ่ง เพราะ ไม่ ได้ น้ำมัน เนย เท่านั้น ถึง แก่
 ตาย ได้ มี เรื่องราว ใน มหาวงษ์ เหมือนกัน ว่า มี เณร สอง องค์ พี่ชื่อบิด
 น้องชื่อบุณทิต เป็น พระอรหันต์ พระบิด เณร ถูก พิศม์ เมลง บัง ได้ ความทุกข์ เวทนา
 พระบุณทิต น้องชาย จึงถาม ว่า ทุกข์ เวทนา ครั้น เห็น จะ หาย ด้วย อัน ไต ท่าน
 พี่ชาย บอก ว่า ถ้า ได้ เปรี๊ยะ มา ลัก ช้อง หัก ด์ หนึ่ง ก็ หาย แต่ ท่าน บิด ของ คณีน
 จะ ถือ ธุดงค์ บิณฑบาต อยู่ อย่างไร จึง ได้ สั่ง ว่า อย่า ให้ ไป ขอ แก่ ท้าวพระยา
 ผู้ ไต เป็น คณา นกัร ให้ แด่ ไป เทียว บิณฑบาต ใน เวลาเช้า พันเพน แล้ว ได้
 มา ก็ ไม่ เอา ท่าน น้อง ชาย ไป เทียว บิณฑบาต ตั้งแต่ เข้า จน เพน ก็ ไม่ ได้
 ความ เวทนา นั้น กล้า ขึ้น พัน ก่าทน ด โดย จะ ได้ เปรี๊ยะ มา บริโภค สัก ร้อย หม้อ ก็
 ไม่ หาย พระบิด เณร ตาย พระเจ้า ศรี ธรรมมาโคก ทราบ เข้า จึง ได้ สั่ง ให้
 ชุตตระ ใหญ่ ไว้ ทั้ง สี่ ประตู่ พระนคร ให้ ก่อ อริยุ ถือ ปูน ผิวน้ำ ข้าง ใน ให้ มัน คง แล้ว ยัง
 สระ ใหญ่ ทั้ง สี่ ประตู่ พระนคร ให้ เต็ม ไป ด้วย น้ำ มัน สระ หนึ่ง เต็ม ไป ด้วย สบับ คือ เนย
 ไส สระ หนึ่ง น้ำผึ้ง สระ หนึ่ง ชันทลักร คือ น้ำตาล กรวด สระ หนึ่ง อุตติศถวาย แก่ พระ

สงฆ์ อัน มาแต่จากทิศ เพื่อจะมีให้ลำบาก ต้องเที่ยวบิณฑบาต เกล็ดขี้ ยัง
มีเรื่อง อื่น ๆ อีก บ้าง แต่ยกมา สองเรื่อง นี้ พอ เปนตัว อย่างให้ เห็น ว่าตาม
ความคิด ของ เรา จะคิดเห็นคุณ ประโยชน์ ของยานี้ อย่างไร คิดไม่ ถึง ได้ เลย
ถ้า ตามความ เห็น เรา แล้ว ต้องเห็น ว่า โธ่ ที่ พระมหาเถร เจ็บ ชั่วแต่ ถูกบึ้ง
เท่านั้น ถึง แก่ ความตายได้ ก็ ไฉน เฒ่า ที่ ยาย ที่ เสาะแสวง หา จะ แก่
ๆ ก็ ทำน้ำมัน เนยกิน แก่ ถูกพิศม์ บึ้งก็ ไฉนอีก เหมือนกัน ถ้า เปนใจ เราถูกบึ้ง
เข้า เช่นนั้น คงจะคิด หาขี้ ฝ้าง ฤๅ แว้ง อัน ไฉน มาลสิ่ง ให้ ขนมัน ออกเสีย ก็แล้ว
กัน แล ไม่ตาย เปนแน่ ด้วย นี่ ท่าน หาเนย กัน ซ่องหัตถ์ เตี่ยว เท่านั้น ถึง
แก่ ความ ตายได้ แต่ บึ้ง ถัด เท่านั้น จะหาการรักษา ยังต้องนึก ถึง เนย แล้ว
การ ที่ พระพุทธเจ้า ทรงนึก ถึงเนย ในเวลาที่ พระสงฆ์ บัวยสรีริกาพาธ ก็ ไม่เป้น
การ อัศจรรย์อะไรยังเข้าเค้าเข้าเรื่องมากกว่า ถูกบึ้ง เรื่อง เนยเป้นอาหาร ติพย ฤๅ
เป้นยา ติพย ของประเทศนั้น ก็ยัง เปนไปอยู่จนถึงเวลาปัจจุบันนี้ เมื่อข้าพเจ้า
ไป ที่อินเดีย ไปตาม ถนน ที่ เปนแซก ล้วน มีร้าน ขายขนมสองข้างทาง เช่น
ถนน ที่ ตรง เข้ามา เยี่ยมมัมมัสถิตที่ เมืองเดลี เป้นต้น เป้นร้าน ขายขนม ทั้งสอง
ข้าง เมื่อ แล เห็น ไปแต่ไกล มี ขนม ใส่ภาชนะต่าง ๆ ตั้งเรียงราย
มี ไท ทำ นอง ไท กะเทียม ฤๅ หม้อ เล้า อ้วย กรอก น้ำ มัน เนย ตั้ง อยู่
หลาย ๆ ไท ทุกวัน เยี่ยม เข้าไป ถึง ปาก กรอก ถนน เหม็น เหลือ กำลังที่จะ
ทนจน จะ อาเจียนเข้าไป ไม่ได้ ต้องกลับมา แล เมื่อ กลับ จาก เมืองพาราณสี
(เบเนนาริส) พระเจ้า อิศวรี ประสาท เจ้า เมือง พาราณสี ให้นำ ขนม
มาส่ง ให้ ใน รถไฟ ที่ พ่วง มา ข้าง ท้าย มี ขนม ยี่สิบ ตะ แกรงใหญ่ น้ำ มัน
เนย ใส ทำ ไท เป้น เวลา ชุน ลมุน ไม่ ทน รุ้ เขา ก็ เอา ประ ทุก รถ ข้าง ท้าย

มา ครั้น เมื่อถึง สเคชัน ลงมา เดินได้ กลิ่น น้ำ มัน เนย พุง ช่าน งาม จึง
 ได้ ความ ว่าเป็นของพระ เจ้า พาราณสี ให้ รถ กระเทียม ไหม น้ำมัน เนย แดก ไทหนึ่ง
 จึง ได้ ส่ง กลิ่น กล้า นึก สิ่ง ให้อยก ของ ทั้ง นั้น มา ให้พวก แขน อยู่ ที่ สเคชัน
 นั้น กิน ตูแย่ง กัน หยิบ ๆ หยิบ ๆ อร่อย เหลือทน ขนมนั้น ท่วงที คล้าย ๆ
 ทอง พลู จม น้ำ มัน เนย แทน น้ำ คาล เชื่อม ผู้ที่ เขา เคย ไป อยู่ ที่ อิน เตีย นาน
 เขา เล่า ว่า ความ ที่ นับ ถือ เนย กัน นั้น ถ้า เป็น ผู้ มี อัน จะ กิน จึง จะมี น้ำ มัน
 เนย กิน เมื่อ กิน แล้ว ยัง ต้อง ขวด มั่ง มี ค่ะ คือ เขา น้ำมัน เนย นั้น ทา ริม ผีปาก
 ให้ เป้น มัน ย่อง แสดง ว่า กิน เข้า มา แล้ว กับ เนย เป้น คน มั่ง มี กรมหมื่น
 สมนม ได้ เคย ซื้อ มา ให้ แขนกิน คู่ คน หนึ่ง ซึ่ง เข้า มา อยู่ ใน กรุง เทพ ฯ กิน
 เขา คลุก กับ เข้า สุก เขา น้ำ คาล ทนาย เจื่อ หนึ่ง กิน เบริด อร่อย มาก น้ำ
 มัน เนย ที่ เหลือ อยู่ ก็ ลูบ ทา ไป ตาม เนื้อ ตาม ตัว ตู สบาย เต็ม ที่ น้ำ มัน เนย
 นี้ เป้น เครื่อง สัก การบูชา อย่าง วิเศษ ด้วย ใช้ สำหรับ ประพรม ใน ไฟ บูชา ยัญ
 มา กว่า สาม พัน ปี แล้ว เรื่อง ที่ ทำ เทียน จุด โคม ของ เปรียง นี้ จะ ไม่ ใช้ อื่น
 ไกล เลย คือ เมือง บูชา ยัญ นั้น เอง คง จะ เห็น เป้น กลิ่น หอม กัน
 เป้น แน่ เพราะ สิ่ง ของ เหล่า นี้ เป้น อาหาร แล เป้น ยา เป้น ที่ นับ ถือ ทั้ง เป้น
 เครื่อง บูชา สืบ มา ข้านาน พระ พุทธ เจ้า จึง ได้ อนุญาต ให้ เป้น ยา สำหรับ
 พระ สงฆ์ พระ สงฆ์ ผู้ ที่ ได้ รับ อนุญาต นั้น ก็ คง พอ ใจ สบาย ดี ที่ เตียว
 แล จะ ใช้ กัน อยู่ เสมอ พระ เจ้า ศรี อรรมา โศก จึง ต้อง ถึง ขุต สระ ไหญ่ ไว้
 สำหรับ ให้ ใคร ๆ ไป ดัก ได้ ทุก เวลา แต่ สระ นั้น ผ่าน ถัว จริ่ง ทนอ ให้ เห็น
 เป้น ว่า แมง วัน จะ ลอย เหมือน กับ แทน ใน ทนอ น้ำ ถึง จะ กัน แมง วัน ได้ ก็
 เรื่อง มด ยัง หนัก ใจ มาก แต่ ตก ลง เขา เป้น ใช้ ได้ ด้วย พอ ความ ปรากฏ
 กัน ใน ชัน นั้น แล้ว แต่ ส่วน พระ สงฆ์ ใน ประเทศ เรา ที่ ไม่ สมัค ฉันทา ท้า

อย่างนี้ คือความลำบากน่าสงสาร เมื่อเวลาบวชใช้ ที่จะฉันใน เวลา
 เข้าไม่ได้ เวลาบวชก็ฉันไม่ได้ ครั้นจะหาบาแล อาหาร ที่พระ พุทธ เจ้า
 อนุญาต ให้ฉันได้ ในเวลา วิกาล หมอก็ห้ามว่า แสง แลแสง จริงด้วย ขึ้นกิน
 เข้าไป ก็ตายจริงด้วย คงใช้ ได้ บ้าง แต่ น้ำผึ้ง แต่ น้ำผึ้ง ที่ ได้ ไป ถึง บาตร
 ใหญ่ ๆ ฤๅ สอง บาตร ก็มี พระ สงฆ์ ลัก องค์เดียวที่ ข้าพเจ้า เคย เห็น ฉันได้
 หมด บาตร ฤๅ จะมี ผู้อื่น จะ ฉัน ได้ อีก บ้าง ก็ คง จะมี อีก เพียง องค์ หนึ่ง ฤๅ
 สอง องค์ เปน แน่ นอก นั้น ก็ ไม่ เห็น เปน ประโยชน์ อัน ไต มี อีก อย่าง
 หนึ่ง ก็ กวน ยาง มคม ฤๅ เคี้ยว ตังเม เหลือ นั้น ก็ ทิ้ง หาย หก ตก หล่น ฤๅ
 ใคร ๆ กิน เท่า นั้น คือ ไม่ รู้ สึก ว่า เปน หยุต ยา อัน ไต เลย ถ้า สิ่ง ซึ่ง จะ
 ให้ เปน อาหาร สำหรับ ภิกษุ บวชใช้ ใน ประเทศ เนา เช่น นั้น อไร จะ มา ตี ยิง
 กว่า น้ำ เข้า ต้ม ไป เปน ไม่ มี ข้าพเจ้า นี้ ก็ แน่ ใจ ว่า ถ้า พระ พุทธ เจ้า ยัง ดำรง
 พระ ชนม์ อยู่ ถ้า ทรง ทราบ ประเพณี บ้าน เมือง ช้าง เนา แล้ว คง จะ
 อนุญาต ให้ ภิกษุ ใช้ ฉัน น้ำ เข้า ต้ม ได้ เปน แน่ ความคิด ซึ่ง เห็น ว่า ควร อนุญาต
 เช่น นี้ ข้าพเจ้า จะ ชี้แจง ได้ ยืด ยาว แต่ ก็ ไม่ เปน ประโยชน์ อัน ไต ซึ่งจะ กล่าว
 เพราะ จะ แก่ ไช อัน ไต ไม่ ได้ ใน เวลา นี้ เพราะ ฉนั้น การ ที่ ถวาย เกล็ด ซึ่ง เปน
 ยา ด้วย เปน อาหาร ด้วย จึง ยัง คง มี ที่ พอ จะ ทำ ได้ อยู่ แก่ น้ำ ผึ้ง อย่าง เดียว
 การ พระ ราช กุศล ถวาย เกล็ด จึง มี แต่ ตัก บาตร น้ำ ผึ้ง เกล็ด อีก สี่ อย่าง นั้น
 ต้อง เปน อัน ยก เว้น เสีย เพราะ แล้ง โรค แล ไม่ เปน อาหาร ที่ จะ ฉัน ได้

ใน การ ตัก บาตร น้ำ ผึ้ง แล่น ดิน บั จุ บัน นี้ ไม่ ได้ เสด็จ พระ ราช ดำเนิน
 เสีย หลาย ปี เปน แต่ การ พระ ราช กุศล นั้น ยัง คง อยู่ ตาม เคย อย่าง ทรนทรี ๆ

การ เถลิม พระชนม์ พรรษา

เถลิม พระชนม์ พรรษา นี้ นับว่าเปน การ พระ ราช กุศล แท้ ไม่ มี พระ
ราช พิธี พราหมณ์ เจือปน เลย เมื่อ จะกล่าวโดยทาง คันควา หา เหตุผล ตัวอย่าง
ชั้น ต้น ของ ที่ เกิด แห่ง พระ ราช พิธี พราหมณ์ ทั้งปวง ใน หนังสือโบราณ ๆ
เช่น หนังสือ มหา ภารตะ ที่ ข้าพเจ้า กำลัง อ่าน อยู่ บัด นี้ ยังไม่ ถึง ครั้ง ก็
ไม่ได้ พบ เห็น แบบ อย่าง ที่ เจ้า แผ่นดิน องค์ ไต ทำบุญ วัน เกิด เลย ได้ พบ
แต่ ใน พงชาวตาร อินเดีย ใน ชั้น หลัง เมื่อ แยก เข้าไป ครอบ ครอบ เปนใหญ่
แต่ เจ้า แผ่นดิน แยก ทั้งหลาย เหล่านั้น เมื่อ มา เปน เจ้า แผ่นดิน อยู่ ใน ประเทศ
อินเดีย ก็ ย่อม ละทิ้ง ศาสนา มหัต ถือ เลื่อน ๆ ปน กัน ไป กับ ศาสนา
พราหมณ์ แทบ ทุกองค์ ที่ เลย ละทิ้ง ศาสนา มหัต จน ไหล ไป ไม่ รู้ ว่า ถือ
ศาสนา อะไร ที่เดียว ก็มี ที่ คง ถือ ศาสนา มหัต เกรง ครัด มี น้อย ตัว หนังสือ
ฎา สอง ที่เดียว ท่าน พวก เจ้า แผ่นดิน ที่ ถือ ศาสนา เลื่อน ๆ เหล่านี้ เมื่อ
ถึง วัน เถลิม พระชนม์ พรรษา แล้ว มี การ ประชุมใหญ่ เล็ก ขึ้น บน ตา ช้าง
ซึ่ง พระองค์ ด้วย เงิน ทอง สิ่งของ เท่า น้ำหนัก พระองค์ แล้ว พระ ราชทาน เงิน
ทอง เหล่านั้น แก่ พราหมณ์ แล พระ แยก เปน พิธี สำหรับ เถลิม พระชนม์ พรรษา
เห็น ว่า การ พิธี อัน นี้ ตรง กับ พิธี ตูลา การ แท้ ที่เดียว ขรอย พิธี ตูลา การ
คือ ซึ่ง พระองค์ เจ้า แผ่นดิน ซึ่งมี อยู่ใน พระ ราช พิธี สิบสอง เดือน จะ เปน
พระ ราช พิธี สำหรับ เถลิม พระชนม์ พรรษา ของ เจ้า แผ่นดิน แต่ ก่อน เสีย ดอก
กระมัง การ ซึ่ง กำหนด พิธี ตูลา การ ไว้ ใน เดือน ๙ นั้น ขรอย เจ้า แผ่นดิน
เท่า ที่ เปน ต้นตำรา นั้น จะ ประสูตร ใน เดือน ๙ ฎา สมเด็จ พระ รามาธิบดี

ที่ ๑ อุ๋ทองเองจะประสูติในเดือน ๔ จึงวางพิธี ตูลาการ ลงไว้ในเดือน ๔
ก็จะเป็นได้ วิไลยศ คนแต่ก่อน ย่อม บัด บัง วัน เดือน ปี ที่เกิด ด้วยเชื่
ว่าผู้ใดรู้วันเดือน ปีแล้ว อาจจะไป ประกอบ การ เวทมนต์ ทำ อันตรายได้
ต่าง ๆ จึงมิได้ให้ปรากฏว่า เปน การ เกลิม พระชนม์ พรรษา ครั้น ผู้ตั้ง
คำรามนั้นล่วงไปแล้ว ผู้ที่บัญชาการ ขึ้น หลังไม่รู้ถึง มูล เหตุ จึงไม่
ได้ย้าย พระราช พิธี มาให้ตรงกับ วัน ประสูติ ของ พระเจ้า แผ่นดิน ขึ้นหลัง ซึ่ง
ดำรง ราช สมบัติ อยู่ ถ้า การ ที่คาด คณ ณ ถูก ก็ ควร จะ ว่า พระราช พิธี
ตูลา การนั้น เปน พระราชพิธี เกลิม พระชนม์ พรรษา อย่าง บราณ แต่ข้าพเจ้า
ไม่ ยืนยัน เปน แน่ ว่า ถูก ตาม นี้ เพราะ วิชา ที่ เรียน ยัง ตื้น นึก พัง จะ รู้
แต่เรื่อง เจ้า แผ่นดิน ที่ เก่า แก่ ขึ้น บุษายัญ พระราช พิธี ที่มี ปรากฏ ในหนังสือ
ที่ได้ พบ เห็น ก็มี แต่ เรื่อง บุษายัญ อาศว เมธรา ชลียา เปนต้น ยังไม่
ได้ กล่าว ถึง พิธี ขึ้น หลัง นี้ เลย เรื่อง นี้ จะ คง ขอ ผิด ไว้ สอย ส่วน คั่น คำว่า
ต่อไป อีก ก่อน

แต่เรื่อง ทำ บุญ วัน เกิด ใน ประเทศ สยาม นี้ ไม่ เปน แบบอย่าง เหมือน
เช่น เมือง จีน ญี่ปุ่น ประเทศ ยุโรป ดู ไม่ ใคร มี ผู้ใด ถือ ว่า จำ จะ ต้อง ทำ
อย่างไร ใน วัน เกิด ของ ตัว มัก จะ นั่ง เลย ๆ ไป ญาไม่ รู้ ลึก โดย มาก
เมื่อ เวลา เด็ก ๆ ที่ เปน เจ้า นาย บางที ก็มี สมโภช แต่ สมโภช นั้น ก็ ตาม
วันจันทร์ คติ ซึ่งนับ บรรจบ รอบ แต่ ดู ก็ ทำ แต่ เมื่อ เด็ก ๆ โต ขึ้น ก็ ไม่ ใคร
ได้ ทำ ถ้า เปน คน ไพร ๆ แล้ว ไม่ ต้อง ทำ อะไร เลย ไม่ รู้ ลึก เกือบ ทั้ง นั้น
เพราะ เหตุ ว่า การ ที่ นับ อายุ มาก ขึ้น ไป อีก ปี หนึ่ง นั้น ไป นับ เสีย แต่
เมื่อ เดือน ทำ ขึ้น คำ หนึ่ง ญา เกลิม ศก ขึ้น ศักราช ใหม่ ว่า เปน อายุ มาก
ขึ้น ไป อีก ปี หนึ่ง แล้ว เปน พัน ธุระ กัน อยู่ แต่ เรื่อง รับ เทวดา เสวย อายุ เมื่อ

บีโต เปน เวลา จะ เปลี่ยน ทักษา เปน เจ้า นาย ก็มี คำว่า เสตะ พระเคราะห์
 โหร บุษบา เล็ดขึ้น เกย ส่ง เทวดา เก่า รับ เทวดาใหม่ มี สวตมนต์ เลี้ยงพระ
 เปน การ บุญ เจือใน พระพุทธศาสนา ด้วย ถ้า เปน ชน ผู้ที่ ที่ มีความ รู้ ฤกษ์
 ใจ ศรัทธา ทำบุญ ฤกษ์ เชื้อ หมอ ดู ลัว เทวดา ที่ จะ เสวย อายุ งงกันไป ก็
 ถวาย สังฆทาน บ้าง ตัก บาตร บ้าง มี ลัทธิ ที่ จะ เรียก ร้อง เช่น รับ พระ เสาร์
 พระ ราหู เลือกพระ คำคำ เปน ต้น แต่ การ ที่ ทำ ทั้งปวง นี้ ก็ ดู เฉพาะ
 บีโต จะต้อง รับ เทวดา โดยมาก ใน บี ปรกติ ก็ มัก จะ เฉย ๆ ไป นัย หนึ่ง
 ที่ ถือ กัน ว่า ผู้ใด เคย รับ แล้ว ต้อง รับ ทุก คราว เว้น เข้า ก็ ไม่ สมาย ม้วย ไซ้
 ฤกษ์ อัน ทราย ไม่ รับ เสีย เลย ดี กว่า ผู้ที่ เชื่อ ถือ เช่นนี้ ไม่ ทำ อะไร เลย
 จน ตลอด อายุ ที่ ได้ เหว ก็มี บางคน ก็ ถือ แต่ เชื้อ วัน ที่ เกิด เมื่อ ถึง วัน นั้น
 ก็ วิตกหา อุโบสถ คีล เหมือน วัน พระ อีกวัน หนึ่ง ตลอดไป การ เถลิม พระชนม์
 พระราชา ของ พระเจ้า แผ่นดิน เล่า แต่ เติม มา ก็ ไม่ มี แบบ อย่าง ที่ กล่าว ถึง
 อย่าง หนึ่ง อย่างใด นอกจาก รับ เทวดา คราว หนึ่ง คราว หนึ่ง ต่อ มา ถึง ใน
 แผ่นดิน พระบาท สมเด็จพระนั่งเกล้า เจ้า อยู่หัว จึง มา เกิด สร้าง พระพุทธรูป
 ประจำ พระชนม์ พระราชา เปน บำเพ็ญ พระ ราช กุศล ใน การ เถลิม พระชนม์ พระราชา
 ทุก ปี แต่ก็ ไม่ ตรงตาม กำหนด วันที่ บรรจบ รอบ ตาม สุริยคติ กาล ฤกษ์ จันทร
 คติ กาล อย่าง หนึ่ง อย่างใด ลง ลัทธิ ล่วง เข้า ถึง บี ใหม่ นับ ว่า พระชนม์
 พระราชา เจริญ ขึ้น อีก ปี หนึ่ง ก็ สร้าง ขึ้น อีกองค์ หนึ่ง การ ทำ บุญ วัน เกิด
 ทุก ๆ ปี ใน เมื่อ บรรจบ รอบ ตาม ทาง สุริยคติ กาล เช่น ทำ กัน อยู่ ทุก วัน นี้
 เกิด ขึ้น โดย พระ ราช คำ วัธ ของ พระ บาท สมเด็จพระจอมเกล้า เจ้า อยู่หัว ได้
 ทรง ทำ เปน ต้น เติม มา แต่ ยัง ทรง ผนวช ไซ้ ว่า จะ ตาม อย่าง จิน ฤกษ์ อย่าง
 ฝรั่ง ด้วย ทรง พระ ราช คำ วัธ เห็น ว่า การ ซึ่ง มี อายุ มา ถึง บรรจบ รอบ บี

ไม่ตายไปเสีย ก่อน เป็น ลาภ อันอุดม อย่างหนึ่ง ซึ่ง เป็น ที่ ควร ยินดี เมื่อ
 ผู้มา รู้ สึก ยินดี เช่น นั้น ก็ ควร จะ บำเพ็ญ การ กุศล ซึ่ง เป็น ประ โยชน์ ตน แล
 ผู้อื่น สม กับ ที่มี น้ำ ใจ ยินดี แล ควร ที่ จะ ทำ ใจ ให้ เป็น ที่ ตั้ง แห่ง ความ
 ไม่ ประ มาท ด้วย ไม่ สามารถ ที่ จะ รู้ ได้ ว่า จะ อยู่ ไป บรรจบ รอบ บิเชน
 นี้ อีก ฤา ไม่ ควร ที่ จะ บำเพ็ญ การ กุศล แล ประ พุติ หันหา สุจริต ธรรม
 วัน เกิด บิหนึ่ง เป็น เครื่อง เตือน ใจ ครั้งหนึ่ง ให้ รู้ สึก ว่า อายุ ล่วง ไป โกล่ ต่อ
 ความ มรณ อีก ก้าว อีก คืบ แห่ง เมื่อ รู้ สึก มี เครื่อง เตือน เช่น นี้ ก็ จะได้
 บัน เทา ความ มา ใน ชีวิต ซึ่ง เป็น ที่ ตั้ง แห่ง ความ ประ มาท เปน ตัว อกุศล ธรรม
 นั้น เสีย การ ที่ พง พระ ราช ดำริห์ มา โดย ทาง ความ คิด ของ บัณฑิต ชาติ
 ที่ นับ ถือ พระ พุทธ สาสนา แท้ ดัง นี้ จึง ได้ ทรง บำเพ็ญ พระ ราช กุศล เปน นิจ มา
 ช้า นาน แต่ การ ที่ บำเพ็ญ พระ ราช กุศล ใน เวลา ทรง ผนวช แล ก่อน จะ
 ทรง ทำ ประ การ ไท บ้าง ได้ สืบ ตู ได้ ความ จาก พระ เจ้า บรมวงษเธอ กรม พระ
 ปวเรศ วรียา ลงกรณ์ แล สม เ็จ พระ พุทธ โฆษาจารย์ ว่า เคย มี สวดมนต์
 เเลียง พระ บน พระ บัน หย่า ๑๐ รูป เปน การ อย่าง น้อย ๆ เจ็บ ๆ เสมอมา
 แต่ การ พระ ราช กุศล ที่ จะ มี คราว พิเศษ แปร ถก ประ หลาด อย่าง ไท ก็ ไม่ ใคร
 จะ จำ ได้ เพราะ ไม่ ใคร จะ มี ใคร ทราบ พระ ราช ดำริห์ พระ ราช ประสงค์
 ชัด เจน ด้วย พระ บาท สม เ็จ พระ จอม เกล้า เจ้า อยู่ หัว จะ ทรง บำเพ็ญ
 พระ ราช กุศล อัน ไท มัก จะ ทรง คั่น ทา เค้า มุล ของ เถา ฤา เหตุ การณ์ ที่
 เกิด ใหม่ เปน ต้น ว่า บิ ไท กาล กิณี่ มา เเล็ง มา ทับ ร่วม ธาตุ ฤา อะไร ๆ ต่าง ๆ
 ตาม วิถี ไท ที่ ถือ ว่า ร้าย กาง อย่าง ไท การ พระ ราช กุศล ก็ ทรง ยก ย้าย ไป
 ตาม กาล สมัย เช่น นั้น ด้วย แล ไม่ ใคร จะ ดำริห์ ชี้แจง ให้ ผู้ ไท ฟัง นัก เมื่อ
 ทรง พระ ราช ดำริห์ เห็น ควร จะ ทำ อย่าง ไท ก็มี รับ สั่ง ให้ จัด การ เช่น นั้น ๆ

ผู้ที่ได้รับ กระแส พระ ราช คำวิทย์ ใน เรื่อง เหล่านี้ เป็น อย่าง มาก ก็ คือ พระ
เจ้า บรมวงษเธอ กรม พระ ปวเรศวริยา ลงกรณ์ พระ องค์ นั้น สันเด็จ พระ เจ้าบรม
วงษเธอ กรม สมเด็จ พระ บำราบปรบักษ์ องค์ นั้น นอก นั้น จะมี อีก บ้าง ก็
พระ เจ้า บรมวงษเธอ กรม ชุน วรจักร ธรานุภาพ สมเด็จ พระ เจ้า บรมวงษเธอได้
รับ สั่ง แก่ ข้าพเจ้า เองว่า พระ ราช คำวิทย์ ใน เรื่อง การ พระ กุศล เหล่านี้ ท่าน
เป็นผู้รับ พระ บรม ราช โอง การ มา สั่ง หมาย บ้าง ที่ ก็ เข้า พระ ไทย ตลอด บ้าง
ที่ ก็ ไม่ เข้า พระ ไทย ตลอด พระ ราช คำวิทย์ นั้น มัก จะ ลึก ซึ่ง กว้าง ขวาง จน
คะเน ญา เตา ไม่ ถูก โดย มาก เพราะ ฉนั้น การ พระ ราช กุศล ที่ ทรง มา แต่ ยัง
ทรง ผนวช ก็ ที่ การ เกลิม พระ ชนม์ พรพรา ที่ ทำ เมื่อ ได้ เสด็จ เกลิง ถวัลยราช
สมบัติ แล้ว ก็ ที่ จะ ว่า ลง เป็น แบบ อย่าง เดียว อย่าง ไร ก็ ไม่ได้ เพราะ
ไม่ เหมือน กัน ทุก บั ข้า แบบ อย่าง ที่ จะ พอ ชัก มา ให้ เห็น ชั่ว บั หนึ่ง ญา
สอง บั คือ ร้าง หมาย รับ สั่ง บั โค บั หนึ่ง ก็ สบาย สบาย คั้น ไม่ได้ เลย จน สัก
ฉบบั เดียว จะ ได้ ตาม ผู้ใด เอา ให้ แม่น ชอน ใน เวลา นี้ ก็ ไม่มี ตัว ผู้
ที่จะ ชี้ แจง ได้ จำ เป็น ที่ จะ ต้อง เลา แต่ ตาม ที่ สัง เกศ จำ ได้ แล ที่ สืบ สอน
ได้ พอ เป็น เค้า ๆ คือ ได้ ความ จาก พระ เจ้าบรมวงษเธอ กรม พระ ปวเรศวริยา
ลงกรณ์ รับ สั่ง ว่า ท่าน ทรง จำ ได้ ว่า แต่ ก่อน ทำ ที่ พระ ที่ นั้ ไฟ ศาล ทักษิณ
ตาม จันทร คติ กาล มี พระ สงฆ์ ๑๐ รูป เหมือน อย่าง เมื่อ ทรง ผนวช ภาย หลัง
มา หลาย บั จึง ได้ ทำ ตาม สุนัย คติ ขึ้น แต่ เลยง พระ สงฆ์ ๕ รูป ที่ พระ
ที่ นั้ ราช ฤดี ไม่มี สวด มนต์ ใช้ โต๊ะ ฝรั่ง นั้ เก้า อี ว่า มี เช่น นั้น อยู่ หลาย
บั การ ที่ พระ ที่ นั้ ไฟ ศาล นั้น คง อยู่ ตาม เดิม ท่าน ได้ เสด็จ มา คั้น สอง ครั้ง
ภาย หลัง การ ที่ พระ ที่ นั้ ราช ฤดี นั้น มี พระ มาก ขึ้น แต่ จะ เป็น จำนวน เท่าใด
ก็ ทรง จำ ไม่ได้ สวด มนต์ บน พระ ที่ นั้ ราช ฤดี แล้ว ลง มา คั้น ที่ พระ ที่ นั้

อมรินทร์วินิจชัย ครั้น เมื่อเสด็จ ไป อยู่พระที่นั่งใหม่ มีสวดมนต์เลี้ยง พระ
 บน พระที่นั่งภาณุมาศ ๑๐ รูป แต่ท่าน รับสั่งว่า เป็นทางจันทรคติ การ
 ซึ่งฉลอง พระพุทธรูป พระ ชนม์พรรษา กองใหญ่ ท่าน รับสั่งว่า ไม่ทรงทราบ
 บางที่ ท่าน จะไม่ถูกสวดมนต์ เพราะ เป็น พระมหานิกายปน การที่สวดมนต์
 ๑๐ รูป บนพระที่นั่งภาณุมาศ นั้น เห็นจะเป็น สตรีคติ ใช้พระสงฆ์ธรรม
 ยุติกาทั้งสิ้น เพราะท่านไปทรงระฤกได้ถึงเรื่องเทศนา ๔ ถิ่นที่ ทรง
 ออก พระองค์อยู่ว่า ลืมเสีย โดยมาก จนเฉลิม พระชนม์พรรษาใหญ่ เมื่อปี
 ชวดฉศก ก็ทรงจำไม่ได้เลย แต่ไปได้ ความดี อย่างหนึ่ง ซึ่งข้าพเจ้า
 ลืมเสีย นี้ก็ ไม่ออกเลย คือ การเฉลิม พระชนม์พรรษา นี้ เคยทำบนพระ
 ที่นั่งภูวดล ทัดไฉน มี ครั้งหนึ่ง ฤๅ สอง ครั้ง จึงนึกได้

ส่วน สมเด็จพระพุทฺธโฆษาจารย์ นั้น ก็ได้ความ เป็น ท่อน ๆ คือ ตอน
 เมื่อทรงผนวช แล ประทับ พระที่นั่งเก่า นั้น ด้วยกัน กับที่เสด็จ กรมพระปวศ
 รับสั่ง ตอน เมื่อเสด็จ ไป อยู่พระที่นั่งใหม่ ทำที่ พระที่นั่งภูวดล ทัดไฉนพระ
 ที่นั่งภาณุมาศ ด้วยกัน แต่ไปได้ แปลกออกไปว่า ทำพระที่นั่งบรมพิมาน
 ก็มี ข้าพเจ้าจำ ไม่ได้เลย ว่า เป็นการเฉลิม พระชนม์พรรษา ฤๅอะไร
 แต่จำได้ว่า พระสงฆ์ ขึ้นไป สวดมนต์ ขึ้นบน แล้ว ลงมา ฉ้น โต๊ะยาว ที่ ชั้น
 ถ่าง นั่งล้อม รอบ อย่างเลี้ยง โต๊ะฝรั่ง มาก ด้วยกัน เคยเห็น จะ ก็ เทียว
 ก็ คราวไม่ทราบ จนจำได้ ยังอีก เรื่องหนึ่ง ไป ลงเป็น คำ เตียวกัน ทั้ง
 เสด็จ กรมพระปวศวิยาตลงกรณ์ แล สมเด็จพระพุทฺธโฆษาจารย์ ข้าพเจ้า
 เทพ กระวีด้วยอีกองค์หนึ่ง ว่า ในการเฉลิมพระชนม์พรรษาเช่น นี้ ครั้งหนึ่ง
 ดำรัสว่า พระสงฆ์ ฉ้น อาหาร ต่าง ๆ มากมาย ให้ กรมขุนวรจักร ทำอาหาร แก่

อย่าง เรียกว่า ปณิโกชนตาม บาท คือ สัป ปิ เนยใส นวนิด เนยข้น เกล้ง
 น้ำมัน มธุ น้ำผึ้ง ผาณิต น้ำ อ้อย มัจฉะ ปลา มังสะ นื้อ ชีระ นมสด ทะอิ
 นม ส้ม อาหารทั้งนี้ จัดลงใน กระพวย่อมๆ แล้ว ลง กระพวยใหญ่ อีกกระพวย
 หนึ่ง ทรงประเคน ตามคำพระเทพกระวี ว่าฉันไม่ได้เลย ต้องกินไว้เสีย
 ต่างหาก ลงฉันอาหารไทยๆ ทั้งนั้น การเลี้ยงเช่นนี้ ว่ามีคราวเดียว
 นอกนั้น จะลืม หาเอา ความ อันใด อีกก็จำไม่ได้ แต่ความที่ข้าพเจ้าจำได้เอง
 นั้น คือ การ ใน วัด พระศรีรัตนศาสดาราม นั้น มี พระสังฆมณฑล ๕ รูป
 มี เทียนเท่า พระ องค์ แล เทียน พระ มหา มงคล มี จงกล ขุนา เทวคา นพเคราะห์
 สำหรับที่ใช้ อยู่ทุกวัน นี้เอง ที่ทำ อยู่ทุกวัน นี้ ก็ เป็น แบบ เก่า ที่ เคย ทำ มา
 ทุกปี แต่ดูไม่มี ผู้ใด ทราบว่า เรื่อง อะไร ข้าพเจ้า ตาม เสด็จ ทุกปี แต่ไม่
 ได้ยิน ใคร เล่า อย่างไร เลย เสด็จ ออก ทั้ง สาม วัน การ สวด มนต์ นั้น มี
 อย่าง หนึ่ง สวด มนต์ ใน พระ ที่ นั่ง ภาณุมาศ จำรูญ ซึ่ง เป็น ที่ พระ บรรอม
 แรก ก่อน บน ศาลา พ้ามี่ เรือนไม้ หลังคา ตึก คล้าย กัน กับ เก๋ง เรือไฟ ตั้ง โต๊ะ
 หมู มี พระ พุทธรูป แล พระ เค้า ตั้ง เต็ม ไป มี เทียนเท่า พระ องค์ เทียน พระ
 มหามงคล แล เทียน วัฒน เทียน หายนะ อยู่ ใน นั้น ด้วย แต่แรก พระ สังฆ
 ขึ้นไป สวด มนต์ บน นั้น มี เจ้า นาย ข้าราชการ แต่เฉพาะ ที่ เลือก พัน น้อย องค์
 เวลา สวด มนต์ จบ แล้ว ทรง เสด็จ น้ำมนต์ แล ลง ยันต์ ต่าง ๆ ต่อ ไป จน ตึก มี เวลา
 เว้นว่าง แต่ เสด็จ ลง มา เสวย แล้ว ก็ เสด็จ กลับ ขึ้น ไป ใหม่ จน เวลา จวนสว่าง
 ไม่มี ผู้ใด เฝ้า อยู่ ใน เวลา นั้น ข้าพเจ้า เคย ขึ้นไป รับ ใช้ ก็ รับ สั่ง ไล่ ให้ ลง
 มา นอก ต่อ เวลา รุ่งเช้า จึงได้ ขึ้นไป แดง ดอกไม้ ใน ที่ นมัสการ ทุกๆ
 วัน เพราะ พนักงาน ไม่ได้ ขึ้นไป ใน เก๋ง นั้น ถ้า เวลา เสด็จ ลง มา ข้าง
 ล่าง บัด พระ ทวาร ร้อน อ้าว เข้าไป เทื่อ แดง ไทรม ที่ เตี้ยว จน คราว หนึ่ง

เทียน เท้า พระ องค์ ร้อน ละ ลาย พับลงมาใหม่ตุ้ แลใหม่ โต๊ะหมู่บูชา นากลัวเค็มที่
แต่ ฝน เปน เตะ พระ บาร มี เสกจีพระ ราช คำ เน้น ขึ้น ไป ทอด พระ เนตร
เห็น ยัง ไม่ ทน ลุกตาม ถึง ติดตัว เก่งขึ้น ทรง ดับ ด้วย น้ำ พระ พุทธรักษา ที่ ตั้ง อยู่
เมื่อ ไฟ ดับ แล้ว จึง ทอด พระ เนตร เห็น สาย ลีลาจน ด้าย พรหมจารี กลุ่มหนึ่ง ซึ่ง
วาง อยู่ บน โต๊ะ หมู่ ที่ ไฟ ไหม้ นั้น ยัง เปน กลุ่ม ที่ ปกติ เปน แต่ ข้าง นอก
ตำไป ด้วย อยู่ ใน กลาง เพลิง นาน ด้าย สาย ลีลาจน กลุ่ม นั้น รับสั่ง ว่า ชลึง
สำหรับ โต๊ะ ผู้ก พระ ทร เจ้า นาย ค่อ มา ทั้ง แต่ เกิด เพลิง ไหม้ นั้น ขึ้น แล้ว
ก็ เปน อัน เล็ก ไม่ ได้ ไป ทำ ที่ เก่ง นั้น ลง มา ทำ ที่ ห้อง ฉาก ซึ่ง จัด ไว้ เปน
หอ พระ ทรง ที่ พระ บรรทม ข้าง ตัว น ออก แต่ ถึง เวลา ที่ สวด มนต์ อยู่ บน
ตาดฟ้า กิตติ ลง มา สวด มนต์ ข้าง ล่าง แล้ว กิตติ การ เเลียง พระ สรงน้ำ ก็
เเลียง อยู่ ที่ ห้อง นมัสการ พระ สรงน้ำ เเล้ว มา ตาม ผนัง ฉาก ห้อง พระ บรรทม
แล มี โด ยาคุ เจ้าจอม มารดา ขึ้น ไหว้ ใหญ่ ๆ ถูก เถนท คน ละ โด แต่ โด ยาคุ นั้น
ดู บาง บี้ ก็ มี บาง บี้ ก็ ไม่ มี ข้าพเจ้า อยู่ ข้าง จะ เเลี่ยน มาก เพราะ ไม่
ได้ ทราบ พระ ราชดำริ ที่ พระ ราช ประสงค์ ที่ จะ ทรง ทำ อย่าง หนึ่ง อย่าง ใด
ผล ก็ ไม่ สู้ เอาใจ ใส่ นัก มา จำ ได้ ชัด เจน มา เปน รูป ก็ เมื่อ บิ ขวด ฉดก
พระ ชนม์ พรหม ครอบ ๖๐ ปี ใน ครั้ง นั้น มี เจ้า นาย ขุนนาง ทำ บุญ วัน เกิด
กัน ชุก ชุม ขึ้น แล้ว เรียกว่า ซาฮิด บ้าง แซฮิด บ้าง เปน ทำ อย่าง จีน ขรอย
ก็ จะ เกิด ขึ้น เมื่อ สมเด็จ เจ้า พระยา ฮาญ ทำ ลิบ เข็ด คือ ทำ ลิบ ถ้วน พวก จีน ที่
ประจบ ฝาก ตัว อยู่ ทั้ง กัน จะ แนะ นำ ขอร้อง ให้ ทำ อย่าง ไร จึง ได้ ทำ กัน ขึ้น
เป้น ครั้ง แรก ภาย หลัง การ ทำ บุญ เช่น นั้น กิตติ ทำ ทัว ไป ใน บรรดา ผู้ ซึ่ง มี
บรรดาศักดิ์ ใหญ่ มี ผู้ ไป มา หา สู้ ประจบ ประเจง อยู่ ดู การ ที่ ทำ บุญ
สุกทน อย่าง ไร ก็ เล็ก น้อย เปน แต่ ประชุม คน แลวง เกียรติยศ ให้ ปรากฏ ว่า

มีผู้นับถือมาก ตั้งโรงครัวเลี้ยง กัน ไปวันยังค่ำ ๆ แล้วมีละคร และ
 ผู้ใด ที่นับถือ ก็มีของไป ช่วยไป ให้กัน อย่าง ของ กำนัน การ โรง ครัว ก็
 ไม่ต้อง ออก เงิน ออก ทอง อันใด เมื่อผู้ใดได้ บังคับ การ กรรมใด มี เจ้า ภาษี
 สำหรับ กรรม ก็ เกณฑ์ เจ้า ภาษี นั้น มา เลี้ยง แล้ว ขอ แร่ ตั้ง โต๊ะ ขวด บ้าน
 กัน บ้าง เปน การ สนุก สนาน ครึก ครื้น มาก ไม่ เจียบ ๆ กล้วย ๆ เหมือน
 การ หลวง จน พระ บาท สมเด็จ พระ จอม เกล้า เจ้า อยู่ หัว ทรง ทราบ ก็ พลอบ
 พระ ราชทาน ของ ขวัญ ตามทาง คำฉนวน วัน เดือน ปี ที่ โปรด ทรง คำฉนวน
 อยู่ คือ พระ ราชทาน ทอง เท้า ปี เงิน บาท เท้า จำนวน เดือน อัฐ
 ตะกั่ว เท้า จำนวน วัน สำหรับ ให้ ไป แจก ม่าย ทำ บุญ พระ ราชทาน พระ
 ราชทัณฑ์ เลขา ให้ พร ด้วย แต่ ทอง เงิน อัฐ เหล่า นั้น ก็ ไม่ เห็น ใช้ ใน การ
 บุญ อันใด เปน ประโยชน์ เกิด ขึ้น อีก ประคุด หนึ่ง เมื่อ ถึง งาน แซยิด ใคร ๆ
 ก็ เปน การ เล่า ลือ กัน ไป หมู่ ไหญ่ ตั้งแต่ เริ่ม งาน จน งาน แล้ว ที่ บ้าน สมเด็จ
 เจ้า พระยา ถึง เจ้า นาย ลูก เสด็จ ต้อง ออก ไป นอน ค้าง อ้าง แรม กัน ก็มี เจ้า
 นาย ขุนนาง ผู้ใหญ่ ผู้ น้อย ก็ ไม่มี ผู้ใด ขาด ได้ ถ้า ไม่ ช่วย งาน แซยิด
 กัน แล้ว ดู เหมือน เกือบ ไม่ ดู ผู้ กัน ที่ เตี้ยว เมื่อ งาน ข้างนอก ๆ เปน การ ไหญ่
 โต อยู่ เช่น นี้ แต่ การ เกลิม พระ ชนม์ พรหม ใน พระ บรม มหา ราชวัง กล้วย
 อย่าง ยิง ขุนนาง ผู้ใหญ่ แต่ จะ มา แล้ ก็ ไม่มี เพราะ การ ที่ ทรง นั้น เปน
 คน ละ อย่าง กัน กับ ที่ เขา ทำ ๆ กัน อยู่ เมื่อ มา ถึง มี ขวด ฉด กาลัง การ
 ทำ บุญ แซยิด สนุก สนาน ถึง อย่าง เอก อยู่ นั้น จึง มี พระ ราช ประสงค์ ที่
 จะ ให้ การ เกลิม พระ ชนม์ พรหม เปน การ ครึก ครื้น บ้าง อาไศรย ที่ พระ ชนมายุ
 ครบ ๖๐ ปี ต้อง แขน ข้าง จัน เรียกว่า มั่น ลัว ไหญ่ สมเด็จ เจ้า พระยา
 ท่าน ก็ เห็น ด้วย จึง ได้ คิด จัด การ เปน การ ไหญ่ มี พระ สงฆ์ สวด พระ พุทธ มนต์

ที่ท้อง พระโรง หกลีบ รูป เท้า พระชนมายุ แล้ว บ่าว ร้องให้เจ้า นาย ข้าราชการ
 ทำบุญ สวด มนต์ เลี้ยง พระ ทุกวัน ทุก บ้าน แล้วให้จุด ประทีป ตาม วัง เจ้า
 บ้าน ขุนนาง ราษฎร ทั่วไป เจ้า นาย แล ข้าราชการ ผู้ใหญ่ ๆ ตั้งแต่พระ
 บาท สมเด็จพระ บรม เกล้า เจ้า อยู่หัว เปน ต้น จัด ของ ถวาย ต่าง ๆ ตาม แต่
 ผู้ใด จะ คิด ทำ คิด สร้าง ขึ้น แต่ไม่สู้ ทั่ว กัน นัก เจ้า นาย ถวาย มากกว่า
 ขุนนาง พวกจีน ก็ ถวาย เทียน ดอกไม้ แล แพร มี เสด็จ ออก พระ ที่ นั่ง
 ถนนคสุมาคม คล้าย ออก แหก เมือง เจ้า นาย แล ขุนนาง อ่าน คำ ถวาย ไชย
 มงคล ที่ ละ คราว แล้ว พระ ราชทาน เห็ญญ ทอง คำ ตรา มงกุฎ หนัก คำสั่งทอง
 แจกจ่าย ทั่วไป เปน อัน มาก เห็ญญ นั้น ที่ พระ ราชทาน พวกจีน มี หุ ร้อย
 ลายใหม่ สำหรับ สรรพ คอ ข้างล่าง มี ห่วง สำหรับ ห้อย พู่ ครั้น เมื่อพระราชทาน
 พวกจีน ไปแล้ว ก็ พา กัน ห้อย คอ เฝ้า ใน เวลา แดง ตัว เต็มยศ แต่ไทย ๆ
 ที่ได้ พระราชทาน ก็ ไป เก็บเจียบ ๆ อยู่ จึง รับสั่ง ให้ ทำ ห่วง คิด เลือ เลี้ย
 บ้าง ก็ได้ เจ้า นาย ขุนนาง บาง คน ก็ ทำ คิด เลือ เปน ห่วง ขึ้น มา ติด กับ
 เข็ม กลัด ข้างล่าง ห้อย พู่ ก็มี ไม่ได้ ห้อย พู่ ก็มี ที่ ทำ เปน ดอกจันทน์
 ด้วย แพร สีต่าง ๆ รอง แล้ว เย็บ ติด กับ เลือ ก็มี ต่าง ๆ ตาม แต่ ใคร จะ ทำ
 ที่ คิด ก็มี ไม่ คิด ก็มี บาง คน ก็ เอา ไป ทำ หลัง คล้าย ยา แดง สุก กล้อง บ้าง
 คล้าย ยา ใส่ หีบ หนัก บ้าง งาน เกลิม พระ ชนมพรรษา นั้น ทำ อยู่สามวัน มี
 เทศนา ๕ กัณฑ์ มี สรง มุรธาภิเศก การ ทั้ง ปวง นั้น ก็ เปน รูป เดียว กัน
 กับ เกลิม พระ ชนม์ พรรษา ทุกวัน นั้น ทุก อย่าง เปน แต่ เปลี่ยนแปลง ไปตาม
 กาล สมัย ที่ บ้านเมือง บริบูรณ์ ขึ้น แล คนทั้ง ปวง เข้ายใจ ชัด เจน ขึ้น แต่
 ใน ครั้ง นั้น ก็ เปน การ เอิกเกริก สนุกสนาน มาก ไปรตให้มี หมาย ประกาศ
 ห้าม ไม่ ให้ ฆ่าสัตว์ ใน เวลา เกลิม พระ ชนม์ พรรษา นั้น ด้วย แต่ การ ต่อ

มาโน บัณฺฑิ ขาน บิเาะ ก็ กร้อย ๆ ไป เกือบ จะลง รูป เต็ม คง อยู่แต่ พระ
 ราช กุศล แต่ การ ข้าง นอก ยิ่ง ครึก ครื้นใหญ่ โต มาก ขึ้น ถึง มี จุด พื้น จุด ไฟ
 เลียน อย่าง เกลิม พระ ชนม์ พระรา ออกไป อีก ด้วย จน ถึง เมื่อ จะ พระราชทาน
 สุปฺพณบัตร์ เจ้า พระยา ยมราช เปน เจ้า พระยา ภูธราภัย ที่ สมุหนายก สมเด็จ
 เจ้า พระยา ได้รับ สุปฺพณบัตร์ ไว้ แต่ เต็ม เปน แต่ ว่า ที่ สมุท พระ กระลาโหม
 ด้วยใน เวลา นั้น สมเด็จ เจ้า พระยา องค์ ใหญ่ ยัง อยู่ ครั้น ภาย หลัง จะ พระ
 ราชทาน สุปฺพณบัตร์ ให้ เปน ที่ สมุท พระ กระลาโหม ท่าน ไม่ ยอม รับ ละ ละ
 กัน อยู่ หลาย บั ภาย หลัง ต้อง มา ตก ลง กัน เปน ให้ เสด็จ พระ ราชดำเนิน งาน
 แชยิด แล้ว พระราชทาน สุปฺพณบัตร์ ด้วย แต่ ไม่ ยอม รดน้ำ พระราชทาน แต่
 น้ำสังข์ เปน อัน ได้ เสด็จ พระ ราช ดำเนิน ใน การ แชยิด สมเด็จ เจ้า พระยา ครั้ง นั้น
 แต่ บั ชวด นั้น มา ก็ เริ่ม ทรง พระ ราช คำวิหิ เตรียม การ ที่ จะ ให้ มี แชยิด ใหญ่
 เปน การ ตอบ แทน พระ บาท สมเด็จ พระ บัณ เกล้า กรมหลวง วงษา สมเด็จ
 เจ้า พระยา ซึ่ง จะ ถึง ร่วม กัน เข้า ใน บัมโรง สัมฤทธิศก บั เตียว กัน ทั้ง
 สาม ราย แต่ พระ บาท สมเด็จ พระ บัณ เกล้า สวรรค์ คต เสีย ก่อน กรมหลวง
 วงษา สมเด็จ เจ้า พระยา ยัง ไม่ ถึง วัน เกิด พระ บาท สมเด็จ พระ จอม เกล้า ก็
 เสด็จ สวรรค์ คต เสีย ได้ มา ทำ ใน แผ่นดิน ประจุบัน นี้ ก็ ทำ เปน การ ใหญ่
 ทั้ง สอง ราย แต่ ที่ กรมหลวง วงษา นั้น ดู เหมือน จะ น้อย ไป กว่า ที่ ละ คัด จะ
 ทำ แต่ เต็ม มาก แต่ ที่ สมเด็จ เจ้า พระยา นั้น ยิ่ง มโหฬาร ชาติเรก มาก ขึ้น
 งานแต่ ก่อน ๆ เคย ทำ มา ทั้ง ตัว งาน แล บริวาร เพียง เจ็ด วัน แปด วัน ใน
 บัมโรง สัมฤทธิศก นั้น มี ลคร มี จั้ว เลี้ยง ดู เรือ ยแจ้อย กัน ไป กว่า สิบ ห้า วัน
 บรรดา เจ้า ภาชี นาย อากร ที่ มี จั้ว ฤา มี พวก พ้อง มี จั้ว ก็ ทำ จั้ว ไป เล่น แล
 เลี้ยง ดู ด้วย คน ละ สอง วัน สาม วัน จน ทัว กัน การ ทำ บุญ วัน เกิด ฤา ที่

เรียก ว่า ชายิต นั้น ผู้ใด ทำได้ผู้นั้น จึง เป็น ผู้มี เกียรติยศ ยิ่ง ใหญ่ ๑๑
มี ประโยชน์ ชื่น อีก มุข หนึ่ง ดังนี้

แต่ส่วนตัวข้าพเจ้าเองนั้น เมื่อครั้งไปบวชเณร กรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์
รับสั่งแนะนำชักชวนตามกระแสพระราชดำริห์ ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัว ที่ได้ทรงพระราชดำริห์ทำการพระราชกุศลในวันประสูติตั้งแต่ยังทรงผนวช
เช่นได้กล่าวมาข้าง ต้นแล้วนั้น ข้าพเจ้าเกิดความเลื่อมใสเห็นจริง ด้วยจึง ได้ เริ่มทำ
บุญวันเกิดนั้นมาตั้งแต่ปีชานอัฐศก๑๒๒๘ ทำอย่างอาราม คือมีสวดมนต์เสียงพระ
แลแจกถากสิ่งของต่าง ๆ ตามที่ มี เหลือใช้สอย แก่พระสงฆ์ ในวัดบวรนิเวศ บ้าง
วัด อื่นบ้าง ครั้น เมื่อสัก มาอยู่ที่สวนกุหลาบ ในปีเถาะนพศก ๑๒๒๙ นั้น ก็
ได้ทำ อีก ครั้ง หนึ่ง อย่าง อาราม ๆ เช่น ทำที่วัด ไม่ได้ บอกเล่าให้ ใคร รู้
ครั้น ใน ปีมโรง สัมฤทธิ ศก ๑๒๓๐ เมื่อ ถึง วันเกิด นั้น ข้าพเจ้าเจ็บ หนักจน
ไม่ รู้สึก สม ประทีต แล พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้า อยู่หัว ก็ ทรง
พระประชวรด้วย จึงได้ เวน ไป ปีหนึ่งไม่ได้ทำ ครั้น มาถึง ปีมเส็ง เอกศก ๑๒๓๑
เป็น เวลา พระบรม คพยังอยู่ แล จะคิด ทำอะไร ก็ยังไม่ คล่องแคล่วไปได้ เลย
ค้าง ไป อีก ปีหนึ่ง ครั้น เมื่อ ปีมเมีย โทศก จึงได้ ปฎิภาสน กับ สมเด็จพระ
เจ้าบรม วงษ์เธอ เรื่องที่จะหล่อ พระชนม์ พระราชตามแบบที่เคย หล่อ มาแต่ก่อน
เพราะ ใน เวลา นั้น ไม่มี ผู้ใดนึก ขึ้น อันใด ให้เลย การถือน้ำ เดือน ห้า ใน
ปีมเส็ง เอกศก ก็ตั้ง พระพุทธรูปพระชนม์ พระราชแต่ รัชกาล กรมสมเด็จพระ
ท่านก็ทรง เห็น สมควร ที่จะหล่อตาม แบบ อย่าง แต่ก่อน จึง ได้คิด เริ่ม จะ หล่อ
พระชนมพรรษา ใน ต้น ปีมเมีย โทศก ๑๒๓๒ แต่ สมเด็จพระเจ้าพระยา ท่านไม่เห็น
ด้วย ท่าน ว่า จะมานั่ง ใส่ ขนแผน อายุ ด้วย พระพุทธรูป เปลื้องเงินเปลื้องทอง
เปล่า ๆ แต่ก่อน ท่าน ทรงพระชรา ท่าน จึงทำ ต่อพระชนม์ พระราช ที่ยังเด็ก

ยังหนุ่ม อยู่ จะ ต้อง ทำ ทำไม เมื่อ อธิบาย กัน ไป ใน เรื่อง ที่ จะต้อง ตั้ง ถือน้ำ
 เปน ต้น จึง ได้ ตกลง เปน อัน ได้ หล่อ ครั้นเมื่อหล่อพระแล้วก็ จะต้องฉลอง
 แล ข้าพเจ้า มี ความปรารถนา ที่ จะ ฉลอง พระพุทธรูปนั้น ในเมื่อถึงกำหนด วันเกิด
 ที่เคยทำบุญมาแต่ ก่อน จึง ได้ คิดกำหนดการ ที่ จะฉลอง พระพุทธรูปพระชนม์
 พรรษาด้วย ทำบุญวันเกิดด้วย ซึ่งนับว่าเป็นการใหญ่ ที่แรกซึ่งข้าพเจ้าจะได้ลง
 มือทำบุญ ในครั้งนั้นเป็นเวลา ที่เปลี่ยนธรรมเนียม ฝรั่งใหม่ ๆ ได้ ไปเห็นเขาคงต่าง
 พินใจกัน ในการรับรองที่ถึงคิโปรบ้าง ที่บัตเตเวียบ้าง พวกที่ไปด้วยกัน แลพวก
 ที่มีความ จงรัก รักดี อยาก จะช่วย ตก แต่ง ใน การทำบุญ นั้นให้ เปนการครึกครื้น
 สนุก สนาน เหมือน อย่าง ที่ เคยไปเห็นมา แล จะให้ เปนที่ ชอบใจ ข้าพเจ้า ด้วย
 จึง ได้ มี ผู้ มารับ เปน เจ้า หน้า ที่ จะ ตก แต่ง ตาม ขา ลา พระบรมมหาราชวัง ให้ เปน
 การ สนุกสนาน แต่ สมเด็จเจ้าพระยาท่านตกใจ ไป ว่า จะ ทำการเซยิดอย่าง
 จีน ญา อย่าง ไทย แกมจีน ซึ่ง ถือ กันว่า เปน เกียรติยศ ใหญ่ สำหรับ ผู้ ใหญ่
 คือ สูงวัย แล สูง บวรศักดิ์ ใน เวลานั้น จึง เข้า มาห้าม ไม่ ให้ ทำ โดยยก
 แบบ อย่าง จีนว่า ถ้า อายุ ยัง ไม่ ถึง ห้าสิบเอ็ด ปี เขาห้าม ไม่ ให้ ทำ ถ้า ผู้
 โด ทำ แล้ว จะมี อายุ สั้น ก็ ได้ อธิบายกันมาก ว่า ที่ จะ ทำนั้น เปนการ
 ฉลองพระ แล ทำบุญกัน อย่าง ไทย ๆ แต่ ไม่ เกี่ยวกับจีนเลย ก็ ยัง ไม่ ตกลง
 ถึงเจ้า พระยาทิพากร วงษมาคันทวัลย์บ้าง ในเรื่องจีนต่าง ๆ อธิบาย ดู เปนการใหญ่
 โด กัน มาก ข้าพเจ้า ก็ ไม่ ยอม รับ ว่า เปน อย่าง จีน อยู่ ถ่ายเดียว ภายหลัง
 ตก ลง เปน อัน ได้ ทำ แต่ การที่จุด พลุไฟ นั้นประกาศห้ามปรามกัน แข็งแรง ล่วง
 มาอยู่ หลาย เดือน คนหนุ่ม ๆ ที่ ได้ รับ ทำ ก็ ไม่ พัง ขึ้นทำ การที่ตระเตรียม
 ทำนั้น ก็ เฉพาะ ที่ ไฉววัง แห่ง เดียว แต่ จะ เปนช่วยการทุ่งเถียง กันนั้น ไฉว
 ตั้ง มากอย่างไรวน นั้น อย่าง หนึ่ง เพราะ ผู้ที่ รับ ทำ ที่ ไฉววัง แล้วด้วย ไม่ ยอม เลิก เลย

ไปคิด ทำที่บ้านตัว ต่อไปอีกบ้าง ฤา อย่างไร ก็ไม่ทราบ เลย ไม่ได้ มีประ
 กาศบอกเล่า อันใด เหมือน อย่าง ปี ชวด ฉศก ๑๒๒๖ แต่ครั้น เมื่อถึงงานเข้าจริง
 มีผู้จุดไฟ ในลำแม่น้ำ แล ตามถนน มาก ถึงห้าวัน หก วัน ด้วย การ ครั้น นั้น
 หลายวันติดกัน ครั้น เมื่อจุดไฟหลายวันพวก ฝรั่งเศส พลุขยจุด ด้วยบ้าง แล
 มีผู้ให้พร ใน วันเกิดนั้น ขึ้น ด้วย จึงได้ มี เจริญราษฎร์บรรดา ผู้ซึ่ง แต่ง
 ชุ่มไฟ ในวังเปรมราษฎร์ ที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ การ แต่ง ชุ่มไฟ ครั้งแรก นั้นเป็นการเอิก
 เกริกสนุกสนานอย่างยิ่ง ที่ราษฎร ไม่เคยเห็นดังงามเช่นนั้น ความนิยมเต็มใจ
 ใน การแต่งไฟก็มีขึ้นในวันหลัง ๆ มากขึ้น ทุกวัน การ ที่เห็น เป็นข้อขัดข้อง
 เสียหาย อย่างใด ก็ดู เปนไม่มี ผู้ใด พุด ถึง เมื่อมีผู้ ไปพุดต่อว่า ฝรั่งเศส
 ฤา ช้างเหมาผลตาม แบบอย่างข้างจีนให้ฝรั่งเศส ก็ ไม่ถูก ขาวมณั ฝรั่งเศส เข้า
 ได้ ด้วย เขาถือ วัน เกิดเจ้า แฉ่น ดิน เปน แฉ่น นัล ฮอลิเด ก็กลับ เห็น ดี ไป
 ด้วย การ ที่ยก ข้อขัดข้อง อย่างจีนนั้น ก็ เปน อัน ลงข เปน แต่ผู้ ซึ่ง เชื่อถือ
 คำว่าจีน ฤา ไม่เชื่อ ถือแต่ชอบใจ คำว่า ก็บ่น อูบ ๆ อับ ๆ ไป ด้วย
 ความ หวังใจ ว่า จะ ตายเร็ว บ้าง เปน ห่วง ด้วย ทรัพย์สินสมบัติ ของ คนอื่น จะ
 ลื่นไถล ไม่ คือกออกไป บ้าง ใน ปี นั้น เอง มี พระบรมวงษา นุราช แล ข้าราชการ
 อ่าน คำถวายพร อย่าง เจริญพระชนม์ พรรษา ปี ชวด ฉศก ๑๒๒๖ ขึ้น เปน คราว
 แรก คำตอบ จึง ได้มี คำ ขอบใจ ที่จุดไฟติด ท้าย อยู่ ซึ่ง ดู ไม่ น่า จะ กล่าว
 แต่ที่ กล่าวใน เวลา นั้น เพราะ เปน ที่หมาย แห่งความ จง รัก รักดี การ จุดไฟ
 ใน การ เจริญ พระชนม์ พรรษา เปน อัน พร้อม มุล ทัว ถึง ขึ้นโดย ลำดับ โดย
 ไม่ ต้อง กระเดนท์ ขอ ร้อง อันใด ใน ปี ที่สอง คือ ปี มะแม ตรี ศก ๑๒๓๓
 เว้นไว้ แต่บาง แห่ง พึ่ง มา เปน อัน จุด ทัว ถึงกัน ใน ปี รกา เบญจ จศก ๑๒๓๕

แปลว่า อย่าง ยิง อยู่เท่านั้น เพราะ ฉนั้น การ จุดไฟ ใน งาน เกลิม พระชนม์
 พระราชนิพนธ์ เกิด ขึ้นโดย ความ เต็มใจ ของ คน ทั้ง ปวง แต่ ไม่ได้ มี ขอ ร้อง
 อย่าง หนึ่ง อย่างใด เลย จน ถึง ทุก วัน นี้ ก็ เป็น นัก ชัดถูกข อย่าง หนึ่ง
 ซึ่ง คน ทั้ง ปวง รู้ สึก ว่า เป็น น้ำ ที่ ฤา เปน ธรรม เนียม ที่ จะ ต้อง ทำ เหมือน
 อย่าง ตรุศ สงกรานต์ ก็ เปน อัน ตั้ง กับ แบบ อย่าง ประเทศ อื่น ๆ ยก เสีย
 แต่ เมือง จีน ฤา อย่างไร ที่ ยก มา ว่า กัน อยู่ นั้น

การ พระราช กุศล ใน การ เกลิม พระชนม์ พระราชนิพนธ์ มาก ขึ้น บ้าง ตาม
 มี ที่ ผิด ประกิติ น้อยลง บ้าง ตาม มี เปน ที่ ประกิติ แต่ คง นับว่า ค่อย ทวี ขึ้น
 ตาม ลำดับ เปน ตอน ๆ จน กว่า จะ คง รูป เช่น ทำ อยู่ ใน ประจัน นี้ ก็ ทยาย
 ควรา ที่ เปลี่ยน ผล ตัก ยัก เยื้อง กัน ไป จะต้อง กล่าว แต่ บี้ ซึ่ง เปน ประกิติ เปน
 ท้อง เรื่อง การ เกลิม พระชนม์ พระราชนิพนธ์ มี ชื่อ ปวง ฤา เปน สอง ตอน คือ
 ๑. เกลิม อย่าง ๑ คำ ที่ เรียก ว่า ๑. คือ เกลิม พระพุท
 รูป ประจำ พระชนม์ พระราชนิพนธ์ ซึ่งมี มา แต่ ใน แผ่นดิน พระบาท สมเด็จพระนั่งเกล้า เจ้า
 อยู่หัว ใช้ สมโภช ใน วัน สวด มนต์ ถือน้ำ เดือน ๕ แล วัน สรง น้ำ สงกรานต์
 เปน การ เกลิม ครั้น มา ใน แผ่นดิน พระบาท สมเด็จพระจอมเกล้า เจ้า อยู่หัว
 ยก การ เกลิม พระชนม์ พระราชนิพนธ์ มา ทำ ใน เดือน ๑๑ การ เกลิม พระชนม์
 พระราชนิพนธ์ ใน แผ่นดิน พระบาท สมเด็จพระจอมเกล้า เจ้า อยู่หัว ถ้า ดู ตาม จำนวน
 พระสงฆ์ ที่ สวด มนต์ แล ที่ ทำ การ ใน ท้อง พระ โรง อยู่ ข้าง เปน การ ไหว้ กว่า
 เกลิม พระชนม์ พระราชนิพนธ์ ยก เสีย แต่ บี้ ขวด ฉก ๑๒๖๖ การ ที่ เปน เช่น นั้น ก็
 จะ เปน ด้วย แต่ เดิม เมื่อ แรก จะ ทรง ทำ นั้น ทรง เห็น ว่า วัน ตาม ทาง จันทรคติ
 นับ บรรจบ รอบ อย่าง ไทย ๆ นั้น เข้า ใจ ยาก ทั่ว กัน การ พระราช กุศล เช่น
 วัน ประสูตร์ วัน สวรรคต พระบาท สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทั้ง ๓ พระ องค์ ที่

ล่วงหน้า แล การพระราช พิธี นัทร มงคล ก็ ทำ อยู่ตาม จันทร คติ แต่ส่วน
 ที่ จะ ทำ การ เติมน พระ ชนม์ พรราชา นั้น เคย ทรง มา แต่ ก่อน ตาม สุริย คติ
 แลโปรด ว่า ต้อง กัน กับ ทาง คำ ฉนวน อย่าง ที่ ใช้ ใน ประเทศ ยุโรป ด้วย ถ้าใน
 เวลา แรก จะ กำหนด การ เติมน พระ ชนม์ พรราชา ตาม สุริย คติ ผู้ ซึ่งทราบ
 วิชา โหร อยู่ ก็ จะ เข้า ใจ ผู้ ซึ่ง ไม่ ทราบ ก็ จะ บ่น สงสัย ไป ต่าง ๆ เห็น เป็น
 เลื่อน ไป เลื่อน มา เพราะ นั้น เชื้อ ทาง จันทร เสีย ชึม ซาบ แล้ว จึง ได้ โปรด ให้
 ยก การ ถอล พระ ชนม์ พรราชา มา ถอล ใน วัน พระ ชนมายุ บรรจบ รอบ
 ตาม ทาง จันทร คติ เป็น การ ขอก หน้า ออก ตา การ เติมน พระ ชนม์ พรราชา ตาม
 สุริย คติ ไว้ ทำ เป็น การ ลับ ๆ ซ่อน ๆ ไม่ ต้อง บอก เล่า ให้ ผู้ ไ้ รู้ ภาย
 หลัง เมื่อ เกิด ทำ บุญ ซา ยิต ขึ้น แรก ๆ ก็ ทำ กัน ไป อย่าง ไทย ๆ ทาง จันทร คติ
 เมื่อ ทรง ทราบ ทรง หด ไม่ ได้ จึง ได้ แะ นำ ให้ ทำ ตาม สุริย คติ ข้าพเจ้า ได้
 เคย ได้ ยิน เอง เนือง ๆ เมื่อ จวน ผู้ ไ้ จะ ทำ บุญ วัน เกิด เห็น เคย เข้า มา
 กราบ ทูล ทรง คำ ฉนวน วัน พระ ราชนา ทน บ่อย ๆ เพราะ การ ที่ นับ วัน ฝรั่ง นั้น
 อยู่ ซ้ำ จะ ไม่ มี ใคร ทราบ เหมือน ทุก วัน นี้ ต่อ บลาย ๆ ลง มา เดือน นับ วัน
 อย่าง ฝรั่ง ค่อย เข้า ใจ กัน ขึ้น จึง ได้ รับ สั่ง บอก สม เติ้ เจ้า พระยา เป็น ทัน ว่า
 เมื่อ ถึง วัน เท่า นั้น เดือน ฝรั่ง แล้ว เป็น วัน เกิด สม เติ้ เจ้า พระยา เอง ยัง ได้ เคย ชี
 แจง บอก เล่า แก่ ข้าพเจ้า ว่า พระ บาท สม เติ้ พระ จอม เกล้า รับ สั่ง ว่า วัน
 เกิด ตาม สุริย คติ นั้น ตรง กัน กับ วัน ฝรั่ง ที่ เคยว่า ถ้า คำ ฉนวน วัน เกิด แรก
 นั้น ให้ รู้ เสีย ว่า เป็น วัน ที่ เท่า ไ้ ของ ฝรั่ง แล้ว เมื่อ ถึง บรรจบ ปี คำ ฉนวน อย่าง
 ไทย เข้า ดู คง โดน กัน เปรี๊ยะ ที่ เคยว่า คำ สม เติ้ เจ้า พระ ยา ซึ่ง ข้าพเจ้า
 ยก มา กล่าว ใน ที่ นี้ ถ้า คน ทุก วัน นี้ พัง ก็ จะ เห็น ว่า จิต เติ้ม ที่ แต่ ที่
 แต่ ใน เวลา นั้น ไม่ จิต เลย กำลัง เข้มงวด เป็น วิชา ลับ อย่าง หนึ่ง ซึ่ง ขยับ จะ มี

กันด้วย การที่โง่กันขึ้นนี้ เพราะเรื่อง วัน เกิดข้าพเจ้า เมื่อ คำนวณตามอย่าง โหราศาสตร์ไทย ๆ มักจะไปบรรจบรอบ ในวันที่ ๒๐ เวลาเที่ยงคืนแล้วเนื่อง ๆ แต่วันกำหนดซึ่งลงไว้ใน ประดิทิน หมอบรัดเล เป็นต้น ว่า เป็นวันที่ ๒๑ เดือน เสปเตมเบอ เคลื่อนจากวันที่ข้าพเจ้าเกิดจริง ๆ วันหนึ่ง แต่เพราะเวลาที่บรรจบรอบนั้น มักจะล่วงเที่ยงคืนไปแล้ว การอะไรต่าง ๆ มีสง มุรธา ภิกษุ เป็นต้น ข้าพเจ้า จึงให้เลื่อนไปไว้วันที่ ๒๑ เพื่อจะให้เป็นเวลา กลางวัน พักพร้อมกัน และจะไม่ให้ต้อง เป็นข้อ หุ่มเถียงกันกับฝรั่ง ซึ่งได้ทราบ มาเสีย นาน แล้ว ว่าเกิดวันที่ ๒๑ สมเด็จพระเจ้าพระยา ท่านเข้าใจว่าเกิดวันที่ ๒๑ ครั้น เมื่อ ท่าน ทราบว่า โหร คำนวณ ตกใน วันที่ ๒๐ จึงได้เกิดเถียงกัน ขึ้น ยกคำที่ พระ บาทสมเด็จพระจอมเกล้า รัชสมัย มาเล่า เพราะท่าน เป็น ผู้รับ นำ ที่ คำนวณวัน เกิดให้ใคร ๆ มี ท่าน เจ้า พระยา ภูธราภัย เป็นต้น แทน พระ บาท สมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว แต่ที่แท้ ท่าน ไม่ได้ คำนวณ อย่างไทย ท่านนับ วัน อย่างฝรั่ง เช่นนี้ ในเวลานั้น เป็น วิชา ลับ ที่ไม่มี ผู้ใด ทราบ ก็เข้าใจ กันว่า คำนวณอย่างไทย จึงได้ไปเกิดเถียงกันขึ้นกับโหร จนได้ ทราบ ความจริง ในการที่ผิดไป เพราะ วัน เกิดของ ข้าพเจ้า ดัง เช่น กล่าว มา แล้ว

เพราะ การที่จะ คำนวณ วันเกิด ตาม สุนิยคติ มีผู้ทราบ น้อย เช่นนี้ พระ บาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้ ทรง ทำการ เสด็จ พระชนม์พรรษา เป็นการ ข้างใน ตลอด พระชนม์พรรษา เป็นการ ข้างนอก แต่ เรียก ว่า ตลอด พระชนม์พรรษา เพราะตลอด พระพุทธรูป พระชนม์พรรษา การ ตลอดพระชนม์พรรษา แต่ก่อน ทำที่ พระที่นั่ง อนันตสมาคม พระพุทธรูป พระชนม์พรรษา ปีเก่า ๆ ทั้งบนพระที่นั่ง เสวยศรัถย์ แต่ องค์ที่ หล่อ ใหม่ นั้น ตั้งบน

พานทอง สองชั้น แล้ว ตั้ง บน โต๊ะจีน อยู่ตรง หน้าพระเถล ตรง พระที่นั่ง
บรม พินาม ลงมา ที่ พระแท่น กรม (เดิมตั้ง อยู่ ที่ พระที่นั่ง อมรินทร์วิ
มานิย์) ตั้ง เทียนบูชาต่อองค์ พระพุทธรูป ใช้เทียนเล่มละสองสิ่ง
ติด เชิงเทียน แก้ว รูป ใช้ รูป กระแจะ พระสงฆ์ นั่ง मुख เหนือ ประทับข้าง मुख ได้
พระสงฆ์ ใช้ เท้า พระพุทธรูป สวด มนต์ เย็น ฉับ เข้า แล้ว ถวาย เทศนา มง
คล วิเศษ เวลา คำ ถิ่น ทหนึ่ง มี ดอกไม้ เพลิง ด้วย ทั้ง สอง คั้น การฉลอง พระ
ชนม์ พระรา เป็น การ แทนมหาชาติ ที่ เคยมี มาแต่ ก่อน

ครั้น ใน แผ่น ดิน ประจุ บันนี้ ใน คราว แรก การเฉลิม พระชนม์ พระรา กับ
การ ฉลอง พระ ชนม์ พระรา วัน ไกล่ กัน จึง ได้ ฉลอง ที่ พระ ที่ นั่ง อมรินทร์วิ
มานิย์ แล้ว งาน เฉลิม พระ ชนม์ พระรา ต่อ ไป ครั้น ภาย หลัง งาน เฉลิม
พระ ชนม์ พระรา ใหญ่ ขึ้น ตาม ลำ คับ เมื่อ งาน ฉลอง พระ ชนม์ พระรา มี
กำหนด วัน ห่างกับ เฉลิมพระชนม์ พระรา จะ ออกไป ทำ ท้อง พระ โงะอย่าง
แต่ ก่อน ก็ จะ เปน งาน ใหญ่ สอง งาน ไกล่ กัน ไป จึง ได้ ย้าย เข้า มา ทำ
เสีย ที่ พระ ที่ นั่ง ไพศาล ทัก ษณ ใช้ บุชบก ดอกไม้ ที่ ตั้ง สม โภช ใน วัน
สวด มนต์ ถือน้ำ เคียน ห้า มา ตั้ง พระพุทธรูป บั ที่ ล่วง มา แล้ว องค์ ที่ หล่อ
ใหม่ แยก ไป ตั้ง โต๊ะ หมู ไม้ ต่าง หาก เหมือนอย่าง ที่ ตั้ง โต๊ะจีน แต่ ก่อน เทียน
นมัสการ เท้า องค์ พระ พุทธรูป บัก เชิง แก้ว เหมือน อย่าง แต่ ก่อน เว้น แต่
ใช้ เล่ม ยาว ขึ้น สอง เท้า เพื่อ จะ ให้ ทน อยู่ ได้ ตลอด เวลา สวด มนต์ ใช้ ตั้ง รวย
ตาม ฐาน บุชบก แต่ รูป นั้น เปลี่ยน เปน รูป จีน ก่อน เวลา ที่ สวด
มนต์ มี พระ สุธรรมา ทรง ประ พนม น้ำ หอม แล ทรง เนิม พระ พุทธรูป ด้วย
พระ ที่ หล่อ ใหม่ ทรง ห่ม แพร สี ทัพพิม ขึ้น ใหม่ ที่ นำ บุชบก พระ พุทธรูป ตั้ง
พระ เค้า น้ำ พระ พุทธรูป คล้าย กัน กับ เฉลิม พระ ชนม์ พระรา พระ สงฆ์

ที่สวด พระพุทธมนต์ในรัชกาลก่อน ใช้พระราชา คณะพระครู เปரியัญต่าง
 วัด แต่ในรัชกาลปัจจุบันนี้ ใช้พระสงฆ์ราชา คณะภานา นุกรมเปரியัญ
 จนอันดับ วัดราช บพิธ ล้วนทั้งวัด ถ้าบิโศไม่พอ ก็ใช้พระราชา คณะ
 ภานา นุกรม เปரியัญวัด นิเวศน์ธรรม ประวัติ เพิ่มเติม เท่าจำนวน พระ
 พุทธรูป ของไทยทานที่ถวาย ในเวลา คำนั้น บางทีก็มีไตร สลัษ แพร
 บ้างไตร ผ้าบัง ย่อม โหมตเทศ ที่มีพัดบัง ก็มีใน คราวแรก ตลอด ทรง
 ถวายไตร พระสงฆ์ ห่ม ผ้า แล้วจึงได้ สวด พระพุทธ มนต์ สวด ชัมมจักกัปป
 วัตถ์ สุตระแล เจ็ดตำนาน กำหนด การ ตลอด พระชนม์ พระราชานั้น คงจะอยู่
 ในวันเดือนสิบ แรม สาม คำสวด พระพุทธมนต์ แรมสี่ คำฉัน เว้นแต่บาง
 บัณฑิตเคลื่อน จึงได้เลื่อน สวด มนต์ ไป แรมสี่ คำทำ คำฉันบ้าง สวดมนต์
 จบแล้ว จุก ดอกไม้เพลิง มี หุ้ม กระดาษ ราช ฝน แสนท่า สัตถ์ธรรมา ตู้อ้อม
 เวลาเช้า เที่ยง พระ มี ของไทยทานที่เป็น ส่วนของหลวง แล ส่วนที่มีผู้
 ถวายช่วย ในการ พระราชกุศล เท่าจำนวน พระชนมายุ บ้าง แต่ไม่มี
 กำหนด แน่ว่า มาก น้อย เท่า ไถ อีกบางทีก็ผัน กันไป เสียอย่างไร รอ
 ไว้ถวาย ต่อเฉลิม พระชนม์ พระราช ซึ่ง มักจะอยู่ ภายหลังตลอดพระชนม์
 พระราช โดยปรกตินั้นก็มี เพราะฉะนั้นเครื่องไทยทาน จึง ช้น ๆ ลง ๆ ไม่แน่
 ตามแต่จะมีผู้ถวาย มาก แลน้อย แลสิ่ง ของนั้นบางทีก็ซ้ำ กันหลาย ๆ สิ่ง
 เช่น ไคยสาม ใบสี่ ใบ เป็นต้น เพราะทรง พระราชอุทิศไว้ว่า ผู้ใดถวาย
 ของ คำรบ พระชนม์ พระราช ท้นกำหนด การ ตลอด พระพุทธรูป นี้แล้ว ก็ให้
 ใช้เป็นเครื่อง ไทยทาน ในการ ตลอดพระนี้ทั้งสิ้น เมื่อพระสงฆ์ฉันแล้ว
 ถวายยะดา มีสวด ยัสสิมิงปะเทเสกัปปเปติ แล ยานีศาถา วัตถุสสุต ดับเทียน
 กรอบ พระ กริ่ง เหมือน การ ฉัตร มงคล วัน กลาง แล้วทรง ปลอ่ย สัตว์ สุน

ภริยา พระยา ไชยกิจ ราช เศรษฐี เปน ผู้จัด พระ ราชทาน เงิน เปนราคา บัณฑิต ร้อย
บาท เวลา บ่าย เจ้า พนักงาน ตั้ง บายศรี เวียน เทียน สมโภช พระพุทธรูป ครั้น
เวลา พลบ ค่ำ สรงนุรธาภิเศกใน ที่พระบรรทม ไม่ได้ ประโคม พิณพาทย์ แล้ว
สมเด็จพระพุทธ โมชาจารย์ ถวาย เทศนา มงคล วิเศษต่าง ๆ เหมือน อย่าง ใน
รัชกาล ที่ ๔ มี ดอกไม้เพลิง อีก ชิ้นหนึ่ง เปน เสริจ การ ถอลอง พระพุทธรูป
พระ ชนม์ พรราชา

การ เกลิม พระ ชนม์ พรราชา ที่มี กำหนด งาน อยู่ เปน ปกติ นั้น เปน
สี่ วัน บ้าง ห้า วัน บ้าง คือ วันที่ ๑๙ เดือน กันยายน เปนวัน เริ่ม สวด พระ
พุทธมนต์ เสด็จ พระ เศวราช ใน พระที่นั่งไพศาลทักษิณ วันที่ ๒๐ เวลา
เช้า พระสงฆ์ ฉับ เวลา ค่ำ พระสงฆ์ ธรรม ยุติภา สวด มนต์ ที่ พระที่นั่งอมรินท
วิมลฉัตร วันที่ ๒๑ เวลา เช้า ฉับ แล้ว สรง พระนุรธาภิเศก เวลา เที่ยง พระ
บรมวงษานุวงษ ข้าราชการ ถวาย ไชยมงคล ถ้า ปี ที่ เปน ปกติ ไม่มี การ ไร้ทุกข์
ใน ราชตระกูล มี การ เลี้ยง โต๊ะ ใน เวลา ค่ำ ถึง สวด มนต์ ไร้ ต่อ
วันที่ ๒๒ พระสงฆ์ มหานิกาย จึง ได้ สวดมนต์ ที่ห้อง พระ โง่ วันที่ ๒๓
เช้า ฉับ แล้ว จึง ได้ มี เทศนา ต่อ ไป อีก ๔ กัณฑ์ ถ้า เช่น นั้น งาน เปน ๔
วัน ถ้า ไม่มี เลี้ยง โต๊ะ พระสงฆ์ มหานิกาย สวด มนต์ ใน วันที่ ๒๑
วันที่ ๒๒ ฉับ งาน ก็ เปน ๔ วัน แต่ การ เทศนา นั้น ไม่ แน่ บางเวลา
มี พระราชกิจ อื่น ๆ ไม่ ทรง สบาย ก็ เลื่อน วัน ไป จน พนักงาน ก็มี สวดมนต์
ที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ๓ วัน มัก จะ เริ่ม ใน วันที่ ๑๙, ๒๐, ๒๑, บางปี เลื่อน ไป
วันที่ ๒๐, ๒๑, ๒๒, การ ที่ เลื่อน ไป เลื่อน มา มัก จะ เปน ด้วย การ เกลิม
พระชนม์ พรราชา กระชั้น กัน กับ ถอลอง พระชนม์ พรราชา นั้น อย่าง หนึ่ง กระชั้น
พระราชนิพนธ์ ถือน้ำ สรรท อย่าง หนึ่ง เปน ปี เปลี่ยน ทักษา ซึ่ง ต้อง

ทรง พระมรธาภิเศก ทรง กำหนด เวลา เติมนั้น อย่าง หนึ่ง จึงจะกำหนด เอา
 แน่ ที่เดียว นัก ไม่ ได้ จำ จะ ตั้ง พึง หมาย สงกรานต์ ฤๅ หมาย ที่ ลง ใน
 ราชกิจจา นุเบกษา ตาม ปี เปน ประมาณ ด้วย

การ สวดมนต์ ใน วัดพระศรีรัตน ศาสตาราม เกิดขึ้น ด้วย พระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้า เจ้า อยู่หัว ทรง เคารพ ต่อ พระมหา มณีรัตน ปฎิมากร เป็นอย่างยิ่ง
 ถ้า การ พระราช พิธี ใหญ่ ๆ อันใด เช่น บรม ราชาภิเศก โสกันต์เข้าไกรลาศ
 ก็โปรดให้ ล่ามสายลัญจณ์ มาแต่ วัด พระศรีรัตน ศาสตาราม ถึง พระแท่นมณฑล
 ด้วย เหมือน อย่าง พระราช พิธี สัมพัจฉรมินท์ ด้วย แต่ ก่อน มาพระ มหา มณี
 รัตน ปฎิมากร เคย เชิญ มา ตั้ง ใน พระแท่น มณฑล ด้วย ทุก ครั้ง พึง เล็ก เลี่ย
 เมื่อ เชิญ ขึ้น ประดิษฐาน บน พระ เถลิง จา สูง ตาม ที่ ได้ กล่าว มา แล้ว ในการ
 เสด็จ พระชนม์ พรรษา นี้ ก็ นับ ว่า เปน การ ใหญ่ ถึง ว่า จะ ล่าม สายลัญจณ์
 มา ก็ ยัง เปน การ สมควร ที่ จะ ทรง สักการ บูชา พระ มหา มณี รัตน ปฎิมากร
 ใน เวลา ที่ เปน มหา สมัย มงคล การ นั้น จึงได้ โปรด ให้ มี เทียน พระ มหา มงคล
 แล เทียน เถา พระองค์ ด้วย สำหรับ หนึ่ง มี พระสงฆ์ สวดมนต์ วันละ ห้า รูป เปลี่ยน
 ทั้ง สาม วัน เปน สาม สำหรับ ตาม ใน บริเวณ พระ อุโบสถ หลัง พนัก กำแพง
 แก้ว ตั้ง โคม รวย รอบ แต่ ครั้น มา ถึง ใน แผ่นดิน ประจุบัน นี้ มี การ ตก แต่ง
 ศาลาราย แล กำแพง แก้ว พระ พุทธ ปรางค์ ปราสาท พระศรีรัตน เจดีย์ เพิ่ม
 เติม ขึ้น อีก ใน พระ อุโบสถ ก็ จัด เทียน รวย จกต ตาม ชั้น มุขบก แล มี
 เทียน เถา เล่ม ใหญ่ ๆ จุด ที่ ตรง หน้า พระ พุทธ ยอด พ้า จุฬาลงกรณ์ พระ พุทธ
 เลิศ หล้า นภา โฉย ข้าง ละ เเร็ด เล่ม ด้วย ทรง พระ ทวาร กลาง ขึ้น ไป ตั้ง
 เสา ถึง จกต มุข ทวาร ทวาร นพเคราะห์ เก้า ต้น มี รูป เทวดา บั๊ก ประจำ ทุก ต้น มี
 เทียน รูป ดอกไม้ ฉัตร ธง ตาม สี แล ตาม กำลัง ของ เทวดา นั้น ๆ เมื่อ เสด็จ

ออก ทรง ถวายไคร่ ย่อม พระสงฆ์ ที่ มา คอย สวดมนต์รับ ออกไป ครอง ผ้า
แล้ว ทรง จุดเทียน พระ มหา มงคล แล เทียน เท้า พระองค์ เทียน ฟาน ตาม
นำ พระ แล้ว เสริจ พอ พระสงฆ์ กลับ เข้า นั่ง ที่ พร้อม จึงได้ ทรง จุด เทียน
เครื่อง นมัสการ ทองใหญ่ สังฆ กาวี ว่า วิบัติ ที่เดียวไม่ต้อง ทรง คีล แล้ว
เสด็จ ทรง จุดเทียน ชูป ตาม จงกล บุชา เทวดา นพเคราะห์ เจ้า กรม ปลัด กรมโท
ว่า บุชา เทวดา ด้วย ภาษา ไท แล แปล เป็น ภาษาไทย ตาม ลำดับ ที่ เวียนของ
พระ เเคราะห์นั้น ๆ ไม่ได้ประทับ อยู่จน เวลา สวดมนต์จบ ด้วย มี การ พระ
ราช กุศล อยู่ข้างใน การ ที่ เสด็จ พระราช ดำเนิน วัด พระศรีรัตน ศาสตรา ราม
เช่นนี้ เหมือน กัน ทั้ง สาม วัน แต่เวลาเข้าไม่ได้ เลียง พระ รอไว้มา
ฉนั้น ต่อ วัน พระสงฆ์ มหา นิกาย ฉนั้น ใน วันที่ ๒๒ ๒๓ แลได้รับ
ของไทยทาน เหมือน กับ พระสงฆ์ มหา นิกาย ที่ สวดมนต์ ใน ห้อง พระโรง

สวดมนต์ สวดะพระเคราะห์

การ สวด มนต์ สวดะ พระเคราะห์ นั้น ฟัง มา เกิด ขึ้น เมื่อ ปี ขาน สัมฤทธิศก ๑๒๔๐ ซึ่ง เปนปี เปลี่ยน ทักษา พระเสาร์ รักษา พระชน มายุ ซึ่งเป็น ธรรมเนียม ที่ จะ ต้องมี ไห่ บูชา รับส่ง ตาม แบบ แด่ ก่อน การ เสด็จ พระ ชนม์ พระรา ตังแต่ปีมแมศรี ศก ๑๒๓๓ มาทรงบำเพ็ญแต่พระราชกุศล อย่างเดียว มิได้ มี การบูชา เทวดา ฤา บูชาพระเคราะห์ อย่างหนึ่ง อย่างใด ซึ่ง เกี่ยว ข้อง กับ ไห่ เลย เพราะ ทรง ทำตาม อย่าง ที่ เคย ทรง มาแต่ เมื่อ ยัง ทรง ผนวช เปน สามเณรอยู่ เปนการใน พระพุทธศาสนา แท้ ครั้น เมื่อ ถึงกำหนด ที่ จะ เปลี่ยน ทักษา ไปเข้าแบบ อย่าง พระเจ้า แผ่นดิน แด่ก่อน ที่ เมื่อ ถึง กำหนดเช่น นี้ต้อง ทำการ รับส่ง อย่างไสย ศาสตร์ ซึ่ง เปน ราช ประเพณี มีมา มิได้ ชาติ สมเด็จ พระเจ้าบรมวงษेत्रอ จึงได้ ทรงจัด การตามแบบอย่าง แด่ก่อน คือจะ ให้มี ไห่บูชาสวดะพระเคราะห์ รับส่ง ด้วย แต่ท่านไป ทรงคิดตำรา บูชา ขึ้นใหม่ ให้ดีกว่า ที่ ไห่ทำเหลว ๆ มาแต่ก่อน คือให้มีการ สวดมนต์แซกด้วยใน ระหว่าง บูชา เทวดา นัย เปนธรรม พลี แด่ก่อน ๆ ก็เห็น จะมี ตำรา ทำมา แต่ข้าพเจ้า ไม่เคย ทำแล ไม่ได้ เคย เห็นเปนแต่ ไต่ ยินเล่า เขาจัด คาถา ต่าง ๆ ตามองค์ เทวดา ว่าเทวดาองค์ นั้น เสวย อายุ ให้สวด คาถาอย่างนั้น ก็ ขบตาม กำลัง วัน คือ พระอาทิตย์ สวด อุเทยัญญ จักขุมา ๖ จบ พระจันทร์ สวด ยันตุนนิมิต ๓๕ จบ พระอังคาร ให้สวด ยัสสลา นุกาโรโตยักขา ๘ จบ พระ พุธ ให้ สวด สัพพาลี วิสชาติ นัง ๑๗ จบ พระเสาร์ ให้สวด ยโตหัง ๑๐ จบ พระ พฤหัสบดี ให้สวด ปุเรนตัมโพธิสัม ภารณิพพัตตังโมรโยนิยัง ๑๘ จบ พระราหู

ให้สวด กิณณสัน ตรมาโนวะ ๑๒ จบ พระสุกัรให้สวด อัม ปะสัน เนติมา ถัสสะ ๒๑ จบ พระเกตุให้สวด ชยันโต ๔ จบ จะสวด สดับ กับ ไหระ ฤา สวด คน ละที่อย่างไร ก็ ไม่ทราบ เลย แต่ท่าน ทรง เห็น ว่าใครแน่ จึงได้ ไป ปรึกษา เจ้าคุณ สมเด็จ พระ พุทธโฆษาจารย์ วัดราชประดิษฐ จักพระสูตรที่มีกำหนด นับได้ ตรง กัน กับ กำลึงเทวดา เช่นอริยมรรคแปดตรงกับพระอริยการแปดอัน ถ้าที่ไม่ครบ ก็ ใช้ สองสูตร สามสูตร พอให้ บรรจบ ครบ จำนวน กำลึง วัน จัด เป็น ส่วน ของเทวดา องค์นั้น ๆ ตามลำดับ คือพระอาทิตย์ สวด อนุตทริย ๖ พระจันทร์ สวด จรณ ๑๕ พระ อังคาร สวด อัญจุจ คิกมรรค ๘ พระพุม สวด พล ๕ อินทริย์ ๕ โพชฌงค์ ๗ รวม ๑๗ พระเสาร์ สวด ทลพลญาณ ๑๐ พระ พฤษ์คัมภ์ สวด ทล สัจญา ๑๐ อนุพพวิหาร ๔ รวม ๑๔ พระราหู สวด สติปัญญา ๔ สัมมปธาน ๔ อธิธัมม ๔ รวม ๑๒ พระสุกัร สวด อริย ทรัพย์ ๗ สัมปรัสนธรรม ๗ สัมมาสมาธิ ปริกขาร ๗ รวม ๒๑ พระเกตุ สวด อา ชวตวัตถุ ๔ มี คาคา แม่ ส่วน บุญแล ให้พร เจ้า ของงานผู้ที่บูชา แะกสลับ ไปทุกหมวด ถ้อยคำ ที่ใคร จะบูชานั้นก็ แ่งใหม่ ให้เป็น ภาษาคน ดิ ขึ้น กว่า ภาษาไหนเดิม ที่เป็นคำไทย ก็ ใช้เรียงเป็นคำง่าย ไหระเริ่ม บูชา ไหระ ครุแล บูชานพเคราะห์ ทั่ว กัน ก่อน แล้วพระสงฆ์ เริ่ม สวดมนต์ ตั้งแต่ นโม ไปจนจบ คาคา ที่สำหรับ สวด ก่อนสูตร ต่าง ๆ แล้วหยุดไว้ ไหระ จึง บูชา เทวดา รายองค์ ตั้งแต่อาทิตย์เป็น ต้นไป ว่าภาษา มนุษย์ เป็น ทำ ของ สรรพัญญะ แล้วว่าภาษาไทยแปล เชิญเทพดา องค์นั้น กับทั้งบริวาร ให้รับอามิต พะติ ธรรมพะติ แลให้มั่งคั่ง รักษาเจ้า ของงานผู้ทำ พอ จบ องค์หนึ่ง หยุดไว้ พระสงฆ์ สวดสูตรต่าง ๆ สลับ กัน ไปทุก ๆ องค์ เทวดา เมื่อหมด แล้วไหระ จึง ได้ ว่าคำ อธิฐาน แล คำ ให้พร รอบ ท้าย อีก ครั้ง หนึ่ง พระสงฆ์ ก็

สวด คาถาให้ พร รวยท้าย แล้ว สวดคาถาเมตตสูตร ขึ้นอธิษฐาน แล ท้าย
 สวดมนต์ จึง เปน อันจบ อยู่ใน ๔ ชั่วโมง ห้า ชั่วโมง วิธีที่สวดเช่นนั้น กรม
 สมเด็จ ท่านทรง ทำที่วัง มาช้านานแล้ว ครั้น เมื่อถึง บิขาน สัมฤทธิศก ๑๒๔๐ เปน
 เวลา ที่จะ ต้องทำ การบูชา เทวดา สวด เจริญ ตามแบบ อย่างเก่า ท่าน จึง ได้
 นำแบบ ใหม่ นี้ มาแก้ไข ตกแต่ง ถ้อยคำ ให้ ต้องกันกับ การหลวง มาขอให้
 ทำ เสีย อย่างใหม่ ด้วย อย่าง เก่านั้น เรียกว่า แทลลกละนักร์ ครั้น เมื่อ ได้ ทำ ใน
 บิขาน นั้น เปนคราว แรกแล้ว ปี ต่อ ๆ มา ท่าน ก็ ขอให้ ทำ เหมือน ๆ กัน ต่อ ไป
 ตาม เคย ได้ ทำแล้ว จึง ได้ มี การ สวดเสดาะ พระเคราะห์ล่อง นำก่อน วันสวดมนต์
 ไหว้ขึ้น อีกวันหนึ่ง

การ ที่ จัด พระแท่น มณฑลใน พระที่นั่งไพศาลทักษิณ ก็ เปน อัน พัง มี ใหม่
 ขึ้น ใน ครั้ง นั้น เหมือน กัน พระแท่น มณฑล องค์ น้อย ระบาย สาม ชั้น ทำ ขึ้น
 ไหม่องค์หนึ่ง ตั้ง พระพุทธรูปใน แบบ พระแท่น มณฑล อย่าง เดียง ผั่ง
 ตั้ง พระพุทธรูป นอกแบบ แล เทวรูป เครื่อง บูชา เทวดา พระแท่นหนึ่ง แต่
 พระพุทธรูป แล เทวรูป ซึ่ง ตั้งบน พระแท่น ทั้ง สอง นั้น เกิด ขึ้น ตาม ลำดับ
 แล้ว ผลัด เปลี่ยน กันไป ตาม กาลสมัย จะว่า ยืน ที่ เปน แน่ไม่ได้

การ สวด มนต์ พระที่นั่ง อมรินทร์ วินิจฉัย

การ ที่ จัด ตกแต่ง พระที่นั่ง แล สวด มนต์ ทั้ง ปวง คง ตาม แบบ เดิม
 ตั้งแต่เริ่ม มี การเฉลิม พระชนม์ พรรษา ขึ้นไม่ได้ ยก เยื้อง เปลี่ยน แปลงเลย คือ
 ตั้ง ม้า หมู่บน พระที่นั่ง เสวตรฉัตร ที่ ม้า กลาง ตั้ง พระพุทธรูป ไซย วัฒน
 สำหรับ แผ่น ดิน ประจุนี้ พระพุทธรูป ประจำ พระชนม์ พรรษา วัน แล
 พระพุทธรูป ประจำ พระชนม์ พรรษา มี ม้า สอง ข้าง แลตรง หน้า ตั้ง เชิงเทียน พาน
 ตุ่ม เครื่อง นมัสการ พอ สมควร ที่ ม้า หน้า แล ที่ ขัน พระแท่น ตั้ง พระแก้ว
 เครื่อง ทรง มุรธา วิเศก ต่าง ๆ ทั้ง ขัน เทียน เชิงเทียน มี เทียน ทองบัก เหมือน

อย่าง พระราช พิธี ทั้งปวง ตาม ชัน เตียง ลา ก็ ตั้ง เชิง เทียน พาน พุ่ม ที่
 ฐาน เตียง ตั้ง ต้น ไม้ ทอง เงิน สี ทิศ และมี ระบาย โคมไฟ ขวด บักตอกไม้ ตั้งรอบ
 ที่ พระแท่น กรม ตั้ง เทียน พระมหา มงคล เท้า องค์ พระพุทธ รูป ประจำ พระ
 ชนม์ พรรยา กลาง ตั้งโต๊ะ กรม วาง ครอบ พระเกี้ยว ยอด ทรง เติม แล ครอบ
 มยุรฉัตร ตั้ง พาน พุ่ม ทองคำ สอง ชั้น สลับรายกันกับเชิงเทียนตามสมควร
 เครื่อง นมัสการ โต๊ะ ทองคำ ลง บา ราชชาติ ข้าง พระแท่น เสวตรฉัตร ตั้ง
 คู่ เทียน เท้า พระองค์ ทั้ง สอง ข้าง บน พระที่นั่ง บุษบก ตั้ง เครื่อง ศิริ ราชกกุธ
 ภัณฑ์ แล พระแสง ประจำ รัชกาล มี เครื่อง นมัสการ ทอง น้อย ด้วย สำหรับ
 ทิ้ง พระสงฆ์ ที่ สวด มนต์ นั้น ทรง พระราช ดำริห์ว่า เมื่อ การ ฉลอง
 พระชนม์ พรรยา ใช้ พระสงฆ์ เท้า องค์ พระพุทธ รูป แล้ว ครั้น การ เถลิง
 พระชนม์ พรรยา จะใช้ พระสงฆ์ เท้า จำนวน นั้น อีก เวลา นั้น พระชนมายุ
 น้อย พระสงฆ์ ที่ จะ สวด มนต์ ก็ น้อย รูป การ ที่ จะ นำ เพ็ญ พระราช กุศล ก็
 น้อย ไป ไม่ สมควร กับ ที่ เปน การ ใหญ่ ด้วย การ สวด พระเคราะห์ แล
 การ ที่ พระสงฆ์ มหานิกาย สวด มนต์ อีก วัน หนึ่ง นั้น ยัง ไม่มี จึงได้ โปรด
 ให้ นิมนต์ พระสงฆ์ ธรรมยุติก สวด มนต์ หก สิบ รูป ประจำ เสมอ ทุก ปี ไม่ ขึ้น
 ลง เพราะเหตุ ที่ การ ฉลอง พระชนม์ พรรยา ได้ สวด ธรรมจัก กัปป วัตถ์
 สิ้นแล้ว ใน การ เถลิง พระชนม์ พรรยา จึงได้ เริ่ม สวด มหา สมัย สุต
 ก่อน แล้ว จึงได้ สวด เจ็ดตำนาน ทรง ถวาย ไตร แล ยาม โหมต เทศ ก่อน
 เวลา สวด มนต์ เหมือน การ ฉลอง พระชนม์ พรรยา รุ่ง ขึ้น เข้า พระสงฆ์
 รับ พระราชทาน ฉ้น แล ถวาย ขยัน ไต่ ใน เวลา สวด มุรธาภิเศก การ สวด
 พระมุรธาภิเศก นั้น ก็ เหมือน กับ สวด มุรธาภิเศก อื่น ๆ แปรก แต่ พระเจ้า
 บรมวงษ์ เสด็จ กรม พระปาวเรศวริยา ลง กรม ถวาย น้ำ ครอบ พระ กริ่ง ซึ่ง พระ

บาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานไว้สำหรับ พระองค์ ท่าน
 ครั้น เมื่อล่วง มาถึง ปี จอ ฉศก ๑๒๓๖ เมื่อ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ วัด ราช
 ประดิษฐ์ได้ เป็น พระกรรมวาจาจารย์ ใน เวลา ทรง ผนวช แล้ว จึงได้ โปรด
 ให้ ถวาย น้ำเต้าศิลา อีก รูป หนึ่ง บันดา พระเถระใน ธรรมยุติกา ก็มี น้ำ
 พระพุทธ มนต์ สิ่ง มา องค์ เต้าศิลา แต่ มิ ได้ ถวาย เอง เจ้า พนักงาน นำ
 ขึ้น ถวาย เต้า ศิลา นี้ มี มาแต่ ครั้ง แผ่นดิน พระบาท สมเด็จพระ จอมเกล้า เจ้า
 อยู่หัว โปรด ให้ กิ่ง ขึ้น จะมี จำนวน เดิม มาก น้อย เท่าไร ไม่ทราบ แล้ว
 พระราชทานไปไว้ตาม พระเถระใน ธรรมยุติกา เมื่อ ถึง เวลา เกลิม พระชนม์
 พรรษา แล้ว ก็ ต่าง องค์ ต่าง ทำน้ำ มนต์ ถวาย เข้า มา ทุก ๆ รูป ครั้น เมื่อ
 ถึง รัชกาลปัจจุบันนี้ ทำการ เกลิม พระชนม์ พรรษา ท่าน ก็ ทำสิ่ง เข้า มา ตาม
 เคย เป็น การ แปลก ขึ้น กว่า สรง มูรธาภิเศก อื่น ๆ แต่ พระเต้า ศิลา ของ พระ
 เถ้านี้ เมื่อ สรง มูรธาภิเศก แล้ว ทรง ถวาย เครื่อง ไทยทาน พระสงฆ์ อยู่ใน
 องค์ ละสาม สี่ สิ่ง เป็น เสรี การ ใน ส่วน เวลา นั้น การ ที่ ทำน้ำ มนต์ กับ
 เทียน ครอบ พระ กริ่ง ที่ ท้อง พระโรง นี้ ใช้ ทำ ใน เวลา สวด มนต์ วันที่ ๒๐
 ไม่ได้ รอไว้ ต่อ เวลา เข้าเหมือน อย่าง การ ถวายเป็น พระชนม์ พรรษา

การ สวดมนต์ พระสงฆ์ มหานิกาย



แต่เดิม ก็ ไม่มี . เกิดขึ้น พร้อม กัน กับ ปี ที่ สวดมนต์ เฉพาะ พระเณร
เพื่อให้ เป็น สวดมนต์ สาม วัน . แต่ ครั้น เมื่อ พระสงฆ์ เคย ได้รับ พระราชทาน
หนึ่ง แล้ว . ครั้น จะ จด เว้น เสีย ดูก ก็ ไม่ สู้ ควร . จึงได้ โปรดเกล้า ฯ ให้
มี การ สวดมนต์ พระสงฆ์ มหานิกาย ติด ต่อ มา ทุกปี . กำหนด พระสงฆ์ ๓๐ รูป
ทรง ถวาย ไตร ผ้าย่าม สักกถา . เหมือน อย่าง พระสงฆ์ สวดมนต์ ที่ วัด พระศรี
รัตนศาสดาราม ตาม แบบ นั้น . ใน วัน พระสงฆ์ มหานิกาย นี้ สวด สิบสอง
ตำนาน . แต่ ที่ ยัก เยื้อง ไป เป็น อย่าง อื่น บ้าง ก็ มี การ ทิ้งปวง ก็ เหมือน กับ
วัน สวดมนต์ ใหญ่ เว้น แต่ วัน เลี้ยง พระ นั้น . พระสงฆ์ ที่ สวดมนต์ วัด พระศรี
รัตน ศาสดาราม ตาม ลำดับ สิบห้า รูป มา ถิ่น ด้วย . จึงรวม พระสงฆ์ นั้น เป็น
สี่สิบ ห้า รูป . ทรง ถวาย เครื่องไทยทาน เหมือน กัน

ถวาย เทศนา

การ ถวาย เทศนา นี้ มี มา แต่ เริ่ม ดัง การ เถลิง พระชนม์ พรรษา . เทศน์
เนื้อ ความ ตาม แบบ ที่ มี มา แต่ รัชกาล ที่ ๔ . คือ มงคลสูตร กัณฑ์ ๑ รัตนสูตร
กัณฑ์ ๑ เมตตสูตร กัณฑ์ ๑ เทวตาติคน กถา กัณฑ์ ๑ ประจำ ที่ ไม่ ได้
เปลี่ยน แปลง . พระสงฆ์ รูปใด เทศน์ ก็ ขึ้น ตัว . เว้น ไว้ แต่ ขวา อาพาธ จึงได้

ผลัดเปลี่ยน แต่ก่อน มาเริ่มงาน ก็ ถวาย เทคน์ ก่อน สวดมนต์ คือ มงคลสูตร
 รัตนสูตร สอง กัณฑ์ เทลือไว้ ภายหลัง ฉ่น เข้า แล้ว สอง กัณฑ์ เทคน์ ก่อน
 นั้น มี สายสิญจน์ โยงไป ที่ ธรรมาสน์ พระสงฆ์ ที่ เทคน์ ถือ กลุ่ม สายสิญจน์
 ด้วย ครั้น ตก มา ขึ้น หลัง เมื่อ มี สวดมนต์ สวดะ พระเคราะห์ แล เลียง พระ เข้า
 เสีย แล้ว ไม่มี เวลาว่าง จึงได้ เลื่อน เทคน์ ไป ไว้ วัน เลียง พระ มหานิกาย
 ทั้ง สี่ กัณฑ์ แต่ บาง บั ก็ เลื่อน ต่อ ไป อีก จน นอกงาน ก็มี แล้ว แต่ เวลา
 ว่าง จะมี เมื่อใด เครื่อง กัณฑ์ เทคน์ นั้น เหมือน เทคน์ วิเศษ เปน แต่
 เปลี่ยน ไตร ย่าม เปน ของ สำหรับ เฉลิม พระชนม์ พรรษา แล เพิ่มเติม เครื่อง
 ไทยทนต่าง ๆ บ้าง มี เงิน ประจำ กัณฑ์ ๑๐ คำลึง แล เครื่อง กัณฑ์
 ชนม ด้วย



การ แจก ทาน

แจก ทาน นี้ ได้ มี ใน การ เถลิม พระชนม์ พรรษา พระ บาทสมเด็จพระจอม
เกล้า เจ้า อยู่หัว เมื่อ ปี ชวด ฉศก ๑๒๒๖ ครั้ง หนึ่ง ใน แผ่น ดิน ประจุบัน
นี้ ตั้งแต่ เริ่ม มี การ เถลิม พระชนม์ พรรษา มา ก็ได้ เคย พระ ราชทาน ผ้า
สอง ลำ รับ เงิน สิบ ตำลึง แก่ ข้าราชการ ที่ สูง อายุ มี กำหนด เท่า ปี
พระชนมายุ ทวี ขึ้น ทุก ปี ตาม ลำดับ แบ่ง เป็น ผ้า นุ่ง กี่ ผืน ผ้า ใน
กี่ ผืน ผ้า นุ่ง นั้น เป็น ข้าราชการ ที่ เข้า มา ใน การ เถลิม พระ ชนม์ พรรษา
โดย มาก แต่ ผ้า ใน มัก เป็น ข้าราชการ ที่ ขรา พิการ ไม่ได้ ทำ ราชการ
แล้ว มา แต่ บ้าน บ้าง แต่ เรือน บ้าง จึง โปรด ให้ มี ลำรับ เลี้ยง อาหาร ด้วย
แต่ ก่อน มา เมื่อ ผู้ ซึ่ง ได้ รับ พระราชทาน คือ พระหัตถ์ แล้ว ก็ ถวาย พร ตาม ใจ
ตัว จะ กล่าว บาง ที่ กี่ ผืน เคย ไป บ้าง ครั้น เมื่อ พระยา ศรี สุนทรโวหาร
ท. จ. คน นี้ เป็น ผู้ กะบุญ ข้าราชการ ผ้า นุ่ง เห็น ว่า เมื่อ ข้าราชการ
ได้รับ พระราชทาน แล้ว ถวาย พร อย่าง ไหล่ ๆ เลื่อน ๆ บ้าง ไม่ได้ ถวาย พร บ้าง
รำคาญ มา หลาย ปี จึง ได้ คิด ผูก คาถา ถวาย ไชย เป็น ภาษา มอญ แล แปล
เป็น คำ ไทย ให้ ว่า ทุกคน คือ ว่า ชยคุ ชยคุ เทโว นิรามโย นิรมิตโว ที่ ขยาย
โก อโรโคจะ โสคตินา เนตเมตนิง ขอให้ พระบาท สมเด็จพระเจ้า อยู่หัว
ทรง พระ เจริญ พระชนมายุ ยิ่ง กว่า ร้อย พรรษา คำ ถวาย ไชย เช่น นี้ ได้ ใช้
อยู่ แต่ ข้าราชการ ผ้า นุ่ง ข้าราชการ ผ้า นุ่ง ใน ยัง บ่น ทิ่ม ๆ ทำ ๆ ญา
หนึ่ง ๆ อยู่ อย่าง เก่า เพราะ ไม่มี ใคร แนะนำ สั่งสอน ทรง พระราชดำริ
ว่า ครั้น จะ ให้ ท่อง ให้ บ่น ตาม แบบ ข้าราชการ ผ้า นุ่ง ก็ จะ เป็น ที่ เสียด
ร้อน เพราะ อยู่ ข้าง จะ ขรา หลง หลอ พัน เพื่อน ญา ชิม ซาบ อย่าง ยิ่ง อยู่
ด้วย กัน โดย มาก จึง โปรด ให้ เป็น ไป ตาม อย่าง แต่ ก่อน ส่วน ที่ แจก ทาน
ราษฎร นั้น พระ ราชทาน ตาม พระชนมายุ วัน กำหนด ขึ้น วัน ละ สิบ ตั้งแต่ เติม
มา ถ้า ปี ไค เป็น ปี ที่มี พระราชกุศล วิเศษ ก็ พระ ราชทาน มาก ขึ้น อีก ส่วน หนึ่ง

การประชุมพระบรมวงษานุวงศ์ และข้าราชการ

ถวายไชยมงคล

ธรรม เนียม น้ได้เกิดมีขึ้น เมื่อ เกลิม พระชนม์ พรรษา ใหญ่ ใน
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปี ชวด ฉศก ๑๙๓๖ นั้น เสด็จ
พระราชดำเนิน ออก บน พระที่นั่ง เสด็จจรดตร พระที่นั่ง อนันตสมาคม อย่าง
แขกเมือง ใหญ่ ฝ่าย พระบรมวงษานุวงศ์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมขุน
นุชิต เป็นผู้ทรง อ่าน คำ ถวาย ไชยมงคล ฝ่าย ข้าราชการ เจ้าพระยาสุธรรม
มนตรี ซึ่งยังเป็น เจ้าพระยา ธรรมาภิบาล เป็นผู้อ่าน ด้วย ท่านทั้งสองนี้
เป็นผู้มี ชนมายุ มากกว่า พระชนม์ พรรษา พระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัว แล พระบรมวงษานุวงศ์ ข้าราชการ ทั้ง ปวง เมื่อเจ้านาย อ่าน คำ
ถวายไชยมงคล แล้ว ถวายบังคม สาม ครั้ง เหมือนอย่าง ชุนนาง เป็นครั้ง
แรกที่ ข้าพเจ้าได้เคยเห็น ข้าราชการ ก็เหมือนกัน แต่ไม่มี พระราชดำรัส
อันใด เป็นแต่พระราชทานพรย่อ ๆ เล็ก น้อยแล้ว ก็เสด็จ ขึ้น ในเวลา
ประชุม ใหญ่ นั้น พระบาทสมเด็จพระ บั้น เกล้า เจ้า อยู่หัวไม่ได้ เสด็จ ลง มา
เพราะ เป็น เวลา ทรง พระประ ขวร อยู่ข้าง จะ ชุบ ผอม มาก อยู่แล้ว แต่ ครั้น
เวลา เนี้ย ทรง พระอุสาห์ เสด็จลงมา พระบาทสมเด็จพระ จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ก็ไม่ทรง ทราบ เวลา นั้น ข้าราชการก็ ไม่สู้มี ใคร ข้าพเจ้า เดินดูเครื่อง
ตกแต่ง ใน พระที่นั่ง อนันต สมาคม อยู่ ไม่ทัน รู้ตัวเสด็จ ขึ้น มาจับ คีละ สั้น
เหลียวหลังไปจึง เห็น ตกใจ เป็น กำลัง รับสั่ง ให้เข้าไป กราบ ทูล พระบาท

สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนิน ออกมา พระบาท
สมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ ถวายซองแล ถวายไชย มง คล ครู่หนึ่ง ก็เสด็จ กลับ
ด้วย ไม่ทรง สบาย ดู เหมือน จะ เป็น ครั้ง ที่ สุด ที่ ได้ เสด็จ ลงมา พระ บรม มหา
ราชวังใน เวลา นั้น คน ต่าง ประเทศ ก็ มี ถวายไชย มงคล เหมือน กัน แต่
เป็น คน ละ เวลา กับ ข้าราชการ การ ไม่ได้ เสด็จ ขึ้นพระ ที่ นั่ง แล ไม่ ลู่ จะ เป็นการ
พริัก พร้อม กัน ครั้ง เดียว นึก

อนึ่ง ในการเฉลิม พระ ชนม์ พระราชา นี้ มี การ ปลอ่ย ปลา ตาม แบบ เฉลิม พระ
ชนม์ พระราชาครั้งรัชกาล ๑๒๒๖ เป็น เวลา วัน ละ ๑๐ ทำ ถึง กรม
วัง ทูลถวาย พระราชกุศล ตามแบบ

ในวันที่ ๒๑ มี ยิงปืนใหญ่ สุด ทั้ง ทหารบก แล เรือรบ ซึ่ง จอด ราย อยู่ ใน
ลำน้ำ แต่ ก่อน มา ใช้ เวลา ละ ๒๑ นาที ยิง เวลา เข้า ๒ โมง เวลาเที่ยง เวลา
บ่าย ๕ โมง ตั้งแต่ บั มะเมีย จัตุรัส ๑๒๔๔ มีรัตนโกสินทร์ศก ๑๐๐ จึง ได้
ยิง ถั ถัน สาม เวลา ครบ ๑๐๑ นาที

การ แต่ง ประ ที่ ไป ในพระ บรม มหา ราชวัง เป็น ๕ คืบ แต่ ข้าง นอก
แต่ง ๓ คืบ เพราะ การ ที่ แต่ง ประ ที่ ไป ไม่ได้ เป็น การ ทะเถกนท ผู้ ที่ ตก แต่ง
ก็ อยาก จะ ได้ ถวาย ตัว ให้ ทอดพระเนตร จึง ได้ เสด็จ พระราชดำเนิน ประ พาศ
ตาม ลำน้ำ ใน เวลา กลาง คืบ วันที่ ๒๑ ทุก บั เสมอ มา มี ได้ ขาด กระ บวน
เสด็จ พระราชดำเนิน นั้น ใช้ เรือ ไฟ ลำ เล็ก ๆ แล่น ขึ้น ไป เหนือ น้ำ ก่อน
แล้ว จึง ได้ ล่อง ลง ไป ข้าง ล่าง เมื่อ เสด็จ พระราชดำเนิน ถึง นำ บ้าน นำ ห้าง
ใหญ่ ๆ บางราย ก็ จุก พลุ แทน ปืน สลุต ๒๑ นาที บ้าง จุก พุ่ม พเนียง กรวด
ตไล ดอกไม้ เทียน ต่าง สี บ้าง ตาม แต่ ผู้ใด จะ หา ได้ เป็นการ แสดง ความ
ชื่น ชม ยินดี

แลในวัน ที่ ๒๑ นั้น เจ้าพระยาภาณุวงศ์ มหาโกษาธิบดี เมื่อยังว่า
การต่างประเทศ จัดการ เชิญคน ต่าง ประเทศ ประชุมเดินรำ ที่บ้าน ให้เป็น
การ เถลิม พระเกียรติยศ ใน การ เถลิม พระชนม์ พรรษา ขึ้น เมื่อ ทรง ทราบ
จึงได้ พระราชทานเงิน ทอง ในการที่จะใช้จ่าย นั้นให้ ต่อมา ก็มีการ เดิน รำเช่น
นั้น เสมอมา ทุก ปี เมื่อ เสด็จ พระราชดำเนิน กลับ ขึ้น มา ตาม ลำ แม่ น้ำ ก็ หยุด
ประทับ ที่ ศาลา ว่าการ ต่างประเทศ ให้ คนต่างประเทศ ได้ เฝ้าครู่หนึ่ง แล้ว
จึง เสด็จ ขึ้น พระบรม มหา ราชวัง ครั้น เมื่อ พระเจ้า น้อย ยาเธอ กรมหลวง
เทวะ วงษ์วโรประการ ว่าการ ต่างประเทศ ย้ายการเดินรำมาที่วัง สราญรมย์
การเสด็จ พระราชดำเนิน ประพาสลำน้ำ คงอยู่ ต่อ เมื่อ เสด็จ พระราชดำเนินกลับ
แล้ว จึงได้ เสด็จ พระราชดำเนิน ประพาส ทางบก ประทับ ที่ วัง สราญรมย์
ให้ คน ต่างประเทศ เฝ้า เหมือน อย่าง แต่ ก่อน

การ เถลิม พระชนม์ พรรษานี้ จะว่าให้ เลือดยึด เปน แน่นนอน ไป ที่เดียว
ไม่ได้ ด้วยการยัง เปน ประจวบ แท้ มีลักษณะ ที่ เปลี่ยนแปลง ไปตาม กาล
สมัย เปน คราว ๆ เมื่อ ก่อน มา แรก ที่ จัด ตั้งมีว เชื่อม ขึ้น ที่ คลล ลักษณะ สถาน
ในการ เถลิม พระ ชนม์ พรรษา ก็ เปิดให้ ราษฎรมาดู ราษฎรพากัน มาดูวันหนึ่ง
หลาย ๆ พัน คน จน กว่า จะ แล้ง งาน นับ ด้วย หมื่น ได้ เปิด มา หลาย ปี
ครั้น เมื่อ จัดการ ยักย้าย ไป อย่างอื่น ก็ ไม่ได้ เปิด การพระ ราชกุศลที่ เปน
วิเศษ บางปี ก็มี ตาม กาลสมัย คือ เวลา เข้า แพง พระ ราช ทาน เข้า สาร องค์
ละดัง แล ปลาเค็ม แก่ พระสงฆ์ ทั้ง ทั้ง แขวง จัง หัด กรุงเทพฯ เวลา ที่ ตั้ง
พระ ราชบัญญัติ พิทักษ์เกษียณ อายุ ก็ จำเป็น พระ ราชทรัพย์ พระ คลัง ข้างที่ ออก ช่วย
พาษ ปลอญ ให้ เปน ไทย หลาย สิบล คน เวลา เมื่อ เสด็จ พระราช ดำเนิน ประ พาส
เกาะสีชัง ซึ่ง เปน ที่ คน บัวย ไซ้ ออก ไป อยู่รักษาตัว ก็ บริจาค พระราชทรัพย์

พระคลังข้างที่ พระราชทาน ให้สร้าง อาโศรยสถาน สำหรับคน บ่วยไข
ออก ไป อยู่เปลี่ยน ลมอากาศ การ เหล่านี้ มีพิเศษ เปลี่ยน แปลงกันไป ไม่
เสมอ ทุก ปี แต่ ไม่เหมือน กัน ทุก ครั้ง จึง ไม่ ว่า ลงเป็น แบบ ได้ แน่

คำตักเตือนใน การฉลอง พระชนม์ พรรษา

แลเฉลิม พระชนม์ พรรษา

ข้อ ความ ที่ จะต้อง ตักเตือนนี้ ตูก็มีน้อยอย่างตอก เพราะครบพระกริ่ง
ซึ่งจะ ตบ เทียน ในวัน พระสงฆ์ฉัน การ ฉลองพระชนม์ พรรษา ตั้งอยู่ใน ที่
พระมณฑล แล้ว มีแต่ จะต้องเตือน ภูเขา มาลาว่า การ สงฆ์ ฉลอง พระชนม์
พรรษา นั้น ไหร่ ไม่ได้ กำหนด ถูกษ์ เคย สงฆ์ เวลาพลบค่ำ ก่อน ห่ม ๑ ทุกวัน
ไม่มีเวลา ยกย่อง เลย ในการ ฉลอง พระชนม์ พรรษา ก็ดี เฉลิมพระชนม์
พรรษา ก็ดี ที่ เปน ข้อ สำคัญ ของมหาดเล็ก แลพนักงาน ข้างในนั้น คือโคม
ไฟ พ้า ซึ่ง สำหรับ ทรง จุด เทียน เท่า พระ องค์ แล เทียน พระ มหา มงคล ที่ วัด
พระ ศรีรัตน ศาสตรา ราม แห่ง ๑ พระที่นั่ง อมรินทร์ วินิจ ฉัย แห่ง ๑ พระที่
นั่งไพศาลทักษิณ แห่ง ๑ ถ้าเสด็จ พระราช ดำเนิน แห่ง ไตใน เวลาค่ำแล้ว เปน
มีโคมไฟ พ้า ทุก แห่งทุกวัน ขาดไม่ได้เลย ไม่ควรที่จะเข้าใจว่า เมื่อ
จะ อย่างนั้น อย่างนี้ การอื่น ๆ ก็ดูไม่สำคัญ อัน ไต



เดือน ๑๑

พระราชพิธีประจำเดือน ๑๑ ในกฎมณเฑียรบาลว่าด้วยพิธีแห่งเรือ
ความพิศดารในกฎมณเฑียรบาลกล่าวไว้ดังนี้

“เดือน ๑๑ การอาขยยุธิ์ มีโหม่งครุ่มซ้ายขวาละบ่ามโหรีถือนท
เกวียนครี ซ้ายทรงพระมหาหมิงกฎราชาประโกลก ถวายวันทรงพระ
สุพรรณมาตา เย็นทรงพระมาตาสุกหว่าสภักษมัญ ส้มเด็จพระอรก
มเหสีพระภรรยาทรงพระสุพรรณมาตานุ้งแพรลายทองทรงเสื้อ พระอรก
ชายาทรงพระมาตารามนุ้งแพรดารากรทรงเสื้อ ถูกเรือหัดานเชอทรงศรี
เกทมวยทรงเสื้อ พระสนมได้สนของเกล้าสภักศรต้องบ่า ส้มวรทไชย
เรือคัน ไกรสรมุขเรือส้มเด็จพระอรกมเหสี ส้มวรทไชย ไกรสร
มุขนั้นเป็นเรือเสี่ยงท่าย ถ้าส้มวรทไชยแพ ไซ้ เข้าเหล็ดเกิดอิมคุชเม
เปรมประชา ถ้าส้มวรทไชยชนะไซ้จะมียศ.”

แต่พิธีแข่งเรืออย่างว่าไว้ในกฎมณเฑียรบาล ได้ทำมาเพียงโหล่น
กรุงเก่า มาถึงครั้งกรุงรัตนโกสินทรหาได้ทำไม่.

พระราชพิธีประจำเดือน ๑๑ ที่คงทำในกรุงรัตนโกสินทร มีดังนี้คือ-

ชน ๔ คำ พิธีทอดเชือกตามเชือก

ชน ๕ คำ แห่กเชนทวิศวดนान

ชน ๖ คำ ส้มโภษพระยาช้าง

๕ ขน ๑๔ คำ ๕ ขน ๑๕ คำแรมคำ ๑ พืชออกพรรษา แดดยพระประทับ

๕ คงแค้นแรม ๕ คำจนสิ้นเดือน พระกฐิน

พืชเดือน ๑๑ ที่ทำในกรุงรัตนโกสินทร์ตั้งกล่าวมานี้ เห็นจะทำมา

๕ แต่ครั้งกรุงเก่าแล้วทุกอย่างๆโดยมาก เพราะพระราชพิธีในกรุงรัตน

๕ โกสินทร์นี้ ๕ ๕ ตั้งขึ้นตามแบบแผนครั้งกรุงเก่าแทบทุกอย่าง จะเป็นแต่

๕ ด้วยพืชเหล่านี้ ทำกันขึ้นในกรุงเก่าภายหลังคงกฎมณเฑียรบาล จึง

ปรากฏในกฎมณเฑียรบาลแต่พืชแข่งเรืออย่างเดียว.

พืชทอดเรือตามเข็มนาฬิกา แต่แก้เขนทศวันทำอย่างไร ความ

พืชการแจ้งอยู่ในพระราชนิพนธ์ประจำเดือน ๕ นั้นแล้ว ในเดือน ๑๑ ก็ทำ

๕ อย่างเดียวกัน พืชลอยพระประทับปกฉางเดือน ๑๑ ก็เหมือนกับลอยพระ

๕ ประทับในเดือน ๑๒ ซึ่งมีข้อความพืชการแจ้งอยู่ในพระราชนิพนธ์พืช

๕ ประจำเดือน ๑๒ ผิดกันแต่เดือน ๑๑ ไม่มีกระทงใหญ่.

๕ ส่วนพืชออกพรรษา แดพืชพระกฐิน ซึ่งพระราชนิพนธ์ขาดอยู่นั้น

๕ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาบำราบปรปักษ์ได้ทรงพระ

๕ นิพนธ์ไว้ในโคลงพระราชพิธีทวาทศมาส จึงได้คิดเฉพาะที่ด้วยพืชออก

๕ พรรษา แดพืชพระกฐินมาพิมพ์ไว้ต่อไปนี้ พอให้ผู้อ่านได้ทราบเรื่อง

๕ พระราชพิธีให้ครบทั้ง ๑๒ เดือน

โคลงพระราชนิพนธ์ทวาทศมาส

- | | |
|-----------------------|--------------------|
| ๑ ดำวันฉันทเช้าที่ | ในพระ ที่นั่งแ |
| จัดเลือกราชาคณะ | ท่วได้ |
| ปริยคัณฑ์ระดั้มละ | อีกปลัด ใหญ่่นา |
| ยกแต่อาพาธไว้ | เลือกได้พอดั |
| ๑ วันสืบสี่คณะได้ | ได้ฉิน |
| พระคณะเห็นอวัน | สืบห้า |
| เหล่ากรรมยศึกพร้อมกัน | ฉินคำ หนึ่งเฮย |
| ตามสืบรูปทวหน้า | ครบทั้งสามวัน |
| ๑ ตัดปกรณ์บรมราชาของ | บรรพวงษ์ มากนา |
| ยี่สิบสองพระองค์ส่ง | เท่านี้ |
| บวรวังนบพระองค์ | อีกสี่ รูปเฮย |
| วันคำหนึ่งบอก | แต่เข้าฉินฉิน |
| ๑ ราศกรมเทศน์ทง | ไครวาร |
| วันละกัณฑ์ทอการ | กะตั้ง |
| เป็นธรรมพิเศษทาน | มีทุก ปีเฮย |
| ไครยปรินิพพานทั้ง | วัดถ้ววันสืบคำตั้ง |

๑ คตแรมแปดคำคัง

เสด็จพยุหยาตราคดา

สถณมารคกำหนดอา

ถวายกฐินแต่เจ้า

๑ บินใหญ่คู่หนึ่งน

กรมเกราะทองแต่งคน

เสด็จเกราะสิบสองคน

ม้าวิ่งสวนทางหน้า

๑ ขุนโจมพดด้านเทิด

ขุนธำมพดแดน

เกล็ดงาช้างผกหางแพน

ต้องมักเสื่ออย่างน้อย

๑ ทหารแห่หลายนหมื่น

มอจับตึนาศขยัน

แครคตองขลุ่ยครบครัน

เดินแบบแยบคายรู้

๑ ปศุหน้าตำแหน่งน

ปลัดทูลฉลองปรา

เสด็จเข้ฆาตรดา

ผ้าขลิบพันโพกเกล้า

ตามจา รัตไชย

คตาคัด

วาศใหญ่ แดแฮ

ภิกษุรังแรมฝน

นำพด นำเฮย

ขี้ม้า

หมวกเกราะ หมดเฮย

หกม้าหมื่นขุน

ขงแหน แท้เฮย

คู่คุด้อย

ยงยาบ

โพกเกล้าตาบสพาย

แขงขัน

ทกผู้

ครนคฤก

ถูกด้วยเพตงกตอง

พระยา

กฏเต้า

กบขัด แดแฮ

ต๋อคเสื่อครุยกรอม

๑ คำรวจสี่สิบห้า

ถือหอออกแลหลาย

สี่สิบเจ็ดนึ่งเจ็ดนึ่ง

เค้นสี่แถวร้อยร้อย

๑ ขุนหมื่นคำรวจได้

แปดหมื่นนายเวรสรรพ

นึ่งใหม่หมดฉายฉิน

ซัดกับสี่แถวแล้ว

๑ พดพันทนายถือกถ้วน

ปลัดจ่าเจ้ากรมยง

คู่รักรักษาองค์

อีกทหารในให้

๑ คำรวจแปดเหล่าห้า

ปลัดจ่าเจ้ากรมหาญ

เหล่าคตต้องประกอบการ

องครักษ์รักษาทั่ว

๑ ทงนทางแต่งมั่น

สี่สิบยี่สิบหกของเดอ

กึ่งยี่สิบห้าเดอ

สี่รวมหมื่นยกออกของถ้วน

ถือหลาย

ไม่น้อย

ใหม่หมด แดพอ

ยาตร้ายปลายขบวน

รตมกัน

กถ้วนแล้ว

สี่สิบยี่สิบ ขาหนา

ตาเคี้ยวคตตอน

อาจอง

ยี่สิบ

เก่าใหม่ เด็ดแฮ

ห้าร้อยรายเรียง

เด็ดธานี

อีกห้า

กิจแท้ แหนเฮย

ซิริราชไท่เถลิงถวัลย์

เหมือนเดิม

หลากถ้วน

ต้นขบอย่าง หินงา

สี่สิบหก
กบขบพทของ

๑ มหาดเล็กเสด็จอย่างน้อย

จำดีห่มแพรต้อง

แพรห่มฝักทอง

เจ้าหมื่นหลวงนายให้

๑ กตองชนะมโหรีชกด้วย

เสื่อหมวกกางเกงแดง

กตองเงินมาศออกแดง

แครยสืบแห่น้ำ

๑ เรณูเครื่องเครื่องเจ็ดชั้น

ห้าคู่ห้าชั้นหมาย

บึงแทรกหกขุมค่าย

ฝ้ายกกางเกงดิน

๑ พระเตมามีขี้เบอง

ซ้ายพระฉัตรไชยปรา

ท่ามกตางพระเกวฬาท

เสื่อหมวกพณชาวทอง

๑ ตั้งขการันนตั้งให้

ซ้ายกระบี่รชณรงค์

ขวาพระศรพาหทรง

ต้องปักตายโพกผ้า

ครุยกรอง

สืบได้

คาบแห่ รื้อแย

คาบด้วยฝักทอง

ชั้นแขง

ตุ๊กจำ

รวมแปด สืบเยย

ออกทั้งตั้งขต้อง

ตั้งนาย

เท่านั้น

ตั้งอก นาท่อ

ตั้งมอบรวพอกแดง

หนขวา

กฏคง

เดินแห่

ยกรวกางเกง

ถือธง ไชยนา

เคชกถ้ำ

จักรกฤษณ์ มาพ่อ

ตั้งมอบน้อยตั้งนับเพลา

๑ มหาดเล็กหว่างเครื่องนั้น

ค่างนึ่งต้องปักตาย

เสื่อครุยต้องสอดสรวมกาย

เชิญพระแต่งประนมหัว

๑ งามพระที่นั่งคัน

หุ้มมาศตายแด่दान

พระทวยบักรับพาน

ห้ามดิบหกคนถ้วน

๑ พระยาเคียงนั้นได้ดิบ

เกณฑ์เก็บจางวางกรม

สอดด้นับเพลาถม

เข้ฆบอย่างน้อยให้

๑ มหาดเล็กดิบหกให้

เข้ฆบเสื่อเค็ดฉิน

ผ้าตายนึ่งทรงเข้าบิณฑ

ถือพุ่มมาศปักคัง

๑ บังพระสุริยพระกลดนั้น

เชิญเช็ดบังแสงอา

พัดโบกอภิรมย์มา

ตายนึ่งเสื่ออย่างน้อย

ดิบนาย

ต้นอบร้าว

โอ้อ่า

หนุ่มน้อยเต็มอดส์มาน

พุดคาถ

เลิศถ้วน

เงินปลัก ถวายเฮย

สอดเสื่อกางเกง

ต้องด้ม

ทวได้

บักยก ทองเฮย

นอกซ้อนครยุกรอง

แต่งอินทร์ พรหมเฮย

เทริดกั

สอดด้นับ เพลาฆา

นอกวิวเรียงเคียง

ภูษา มาดา

ทิดยศด้อย

อยู่กวัด ไกวพ่อ

นอกใช้ชาวครุ

๑ บำเรอภักดีอนุรักษ
จำปตติกรมวงมี

พระทวยสัพรณศรี
จงจมนัชฌณถวายวัน

๑ พระแสงมหาดเล็กได้
เครื่องใหญ่่น้อยหลายหลาย
บันทอนพิศเพรางาม
เจ้าพนักงานแต่งคัน

๑ ถับทหารมหาดเล็กถ้วน
นุ่งม่วงหมดเสียด
คันชัพคาดกรกรว
เดินเหยาเท้าถุกถ้วน

๑ พระทนต์หงัดเล็กถ้วน
อิกทนต์ถมเนื่องมา
พระวอต่อตามคชา
ผูกแปดหามยาตรย้าย

๑ มาเทศทนต์คัน
ผูกเครื่องกุดนงาม
ถ้วนมารวางนาม
จงเหยาะแย่งแยกก้า

การดี
ดีถ้วน
บัวแดง
แบ่งนำพระศรีเสวย

เชิญตาม
มากถ้วน
พวงภู ชาวเฮย
เชิดค้ำเชิญเดิน
ผู้ดี

ชาบถ้วน
บันเหมาะ มันทา
ตาคั่วปญชฎางค์
ราชา วดีเฮย

ฝ่ายท้าย
เรียงเรียบ
ท้วนถ้วนทุกองค์

จงตาม
ดีมา
ปรากฏ มีแฮ
หน่งมาดีคน

© ถัดถึงเหล่าตวันพวก

๔๑๖ ฝ
เกณฑ์หัดถอบนคต

มตายุหิอกคฺมา

แขกเทศ์กรมท่าเข้า

๑๑ ภาษาญี่ปุ่น

កំណត់ត្រា

คิงทอองคาบคิงห้าญ

ทวนภา'ทวนทองแต้ว

๑ ภาษาใหญ่ให้ตาม

ครุฑเจ้าอาสารอง

อาทมาทดาบถอัสสอง

๘ ออกทหารในน้ำ

๕๓๖
© เขตของนนใต้เทิด

ค.บ.อ.ท.ม.ร.อ.ก.น.จ.น.

ครบถ้วนดีอย่างเกณฑ์

หม่อมตะตามสืบให้

[illegible]

แสดงเทศน์มตายุจัด

แต่งตามเพศคนคิด

ตัวเล็กหักหักหักได้

วิชา

คณาจารย์

เวียงคอก

แต่งตัวนุ่งเตี๋ย

๓. ถอดแวน ๔. จันทเขย

ເຢຍລະເກດ

เหิมฮัก เหิมแซ่

ได้หัดจนดอม่วง

ឆ្នេរសមុទ្រ

๕๒
ฤทธหาว

มอมนน

๕
งานเอกสาร

คาบเขน

จัดไว้

ครบถ้วน ขาดค่า

อย่าทำขบถจนถึง

เกณฑ์คัด ผู้รับฯ

จากใจ

แต่ก็ อย่างเดียว

บอกกรรมแนมเต็ม

๑ ดิถีเหต่าน^๕ให้แต่ง
 เลื่อสอ^๕เส่นากู
 กางเกง^๕นุ่ง^๕รัด^๕ดู
 สรวมหมวก^๕หนึ่ง^๕แดง^๕ถ้วน
 ๑ ปด^๕หลัง^๕สอง^๕พระ^๕ได้
 เลื่อสอ^๕อย่าง^๕น้อย^๕ขยัน
 ฝาย^๕นุ่ง^๕อึก^๕ครุย^๕สร^๕พ
 พระ^๕นริน^๕ทร^๕พระ^๕ศรี^๕แก้ว
 ๑ บัน^๕ถ่อน^๕น^๕ตาก^๕ย้าย
 ถ้วน^๕เหต่า^๕ท^๕หาร^๕ญวน
 บั^๕คัน^๕กับ^๕คิน^๕ชนวน
 ดำ^๕หรับ^๕แหม^๕แท้^๕ห้อม
 ๑ ชาว^๕วง^๕นง^๕เพียบ^๕พน
 ครน^๕แท้^๕ยา^๕ครามา
 ค่าง^๕คน^๕ค่าง^๕คุดา
 ชม^๕พระ^๕เดช^๕พระ^๕เจ้า
 ๑ ด^๕แท้^๕ด^๕ด^๕ด^๕น
 ย้ง^๕อยาก^๕ด^๕ด^๕น
 ไป^๕ด^๕แห่ง^๕ใด^๕คว
 ด^๕ไม่^๕จบ^๕ด^๕จ้ง

ขบวน^๕นุทธ
 สู้^๕วัด^๕ถ้วน
 กัน^๕หมด^๕ น้า^๕พ่อ
 ทุก^๕ผู้^๕หม^๕หมาย
 เดิน^๕กัน^๕ ขบวน^๕เฮย
 ย้ง^๕แถ้ว
 สอ^๕ด^๕เลื่อม^๕ พราว^๕แะ
 กถัน^๕แก^๕ด^๕ง^๕ค่าง^๕สร^๕วย
 ปต^๕าย^๕ขบวน
 ยา^๕ด^๕ร^๕พ^๕ร้อม
 ก^๕ด^๕น^๕เค^๕รื่อง^๕ ครอบ^๕เฮย
 สู้^๕ด^๕ท้าย^๕กาย^๕หลัง
 ค้า^๕ตา^๕ นอก^๕แะ
 หมอบ^๕เฝ้า
 ไม่^๕พ^๕ริบ^๕ เถย^๕พ่อ
 อยู่^๕เก^๕ด้า^๕เย็น^๕เกษม
 เถ^๕ร^๕จ^๕ขบวน^๕ ด^๕นา
 พว^๕ก^๕พ้อง
 แะ^๕นง^๕ ด^๕เฮย
 เก^๕ด^๕น^๕แถ้ว^๕ด^๕ตาม

๑ เหล่าราชฎีร้กตาคกลุ่มเกตุอน

ชายวงหึงประปน

ครนเมือเห่ต่างคน

คาจับมือคอยจ้อง

๑ เมียซนร้องแวงเร้า

บ่าวทาสไม่มีมา

ต่างห่มต่างพอกหา

กุนชอบแห่งใดบ้าง

๑ พวกมีมาพรังพร้อม

สาวห่มดั่งนางตาย

บางคนแต่งสัณกาย

ดื้ออนนวดควนอ้อย

๑ คึกแควว้างแคว้ง

ตามพวกใครก็ใคร

บางพวกเที่ยวเดินไป

สาวอยู่กตางแก่ห่ม

๑ ชายเห็นชอบจิตรแฉ้ว

ไหนก็ไหนค้นพบ

น้ำบ้าย่ายยครบ

วางเถะเปนกอช้อ

กตางถนน

แซ่ซ้อง

ต่างนั่ง เรียบเส

รับทั้งไปรยทาน

รูนคตา

ก็จ้ง

ที่อยู่ ดูเฮย

แอบเข้าอาไศรย

มากหลาย แดเฮย

เรียบร้อย

ดัมแก่ เจียวพ่อ

นั่งพนพอดวร

อาไศรย ดูเฮย

กลุ่มกลุ่ม

นั่งโน้น นินา

แควดล้อมรวงกัน

ตามประจบ

พูดจ้อ

ยกพูด

พ่อนำตายพุ่ม

๑ นักเฒ่าหนุ่มหนุ่ม^๕

รอมแห่งใดไปรอม

เป็นที่แหวะแอบขอ

ทำเลียบเคียงเชิงชัน

๑ ทุกจรรอกใครตรวจหน้า

เยี่ยดยศอดทั้งต้อง

โรงร้านแข่งคังของ

จันแฉกถาวไทยบ้าง

๑ เจ้าขุนนางต่างให้ครอบ

เข้าคั่นนอนผ่นนอน

เที่ยวหาที่รอมกต

แล้วเสร็จคนจึงผ่าย

๑ จมขบวนพยุหส์

ขบวนรวมอังก์ถาน

แต่จึ่งทรงพระราชยาน

คำรวจแห่แบบบั้น

๑ แห่ต้องแถวครบถ้วน

นุ่งห่มด้ามตามยศ

กตองชนะเครื่องสูงตด

มหาดเล็กหน้าถ้วน

เที่ยวกรอ

แห่ง^๕น

น้ำ^๕นง เด่นเยย

เช่นชักอแก

ชนผอง

คราบข้าง

ชายโอ้ อวดเยย

ไต่ตะบับ^๕ธา

ครวญคน

ถ้าย้าย

มอมฝาก^๕ ดุนา

ยาครเต้าตามขบวน

เสร็จ^๕จัส

หนังสือ^๕

ทองเลิศ

บอกแม่นตามเคย

กรมหมด

ถูกถ้วน

อึกกับ^๕ แครนา

เด็กให้ไปหลัง

๑ ขบวนเสด็จอย่างหนึ่งน

ทรงรถเครื่องเหล็กดี

ม้าเทศหกม้า

เทียมขบวนเหี้ยมดั่ง

๑ ตำรวจหน้าได้

แห่เสด็จบรมนรา

เสด็จอย่างใหม่ปรา

หมวกยอดคำสวมเกล้า

๑ ทหารมหาดเล็กผู้

ต่างแต่งชุดนรพ

บนโลกกับครบ

ซึ่งระดับชั้นดั่ง

๑ ชดमारคพยุหยาตร้าย

เวียรปลัดตัวจนวน

เวียรแซ่อกเวียรฉนวน

เวียรกึ่งทงทง

๑ ทหารฉนวนฉนวนดั่งดั่ง

ด้ามคู้อยู่แจวนำ

ท้ายธงปักทุกด้า

บนใหญ่แน่นบนกล้า

ยัง

ยุโรปแท้

เต็มอหิมาลัย เมาะฮะ

เรียวรวฉนวน

อาชา

ชีราจเจ้า

กัญชง

กบี่บงสายทอง

เดิกลบ

เทศแท้

คัวหมัด น้าพ่อ

ควมเค้าตามขบวน

เป็นขบวน

คูดง

แจวกู๋ น้าเฮย

คู่ไท่ทรงรอง

จันประจักษ์

แห่หน้า

อาวูร อักเฮย

อยู่ยงดั่งดั่ง

๑ เรือแซ่แท้เหล้าดำวัน

ลำหนึ่งหมุขจร

อีกลำชื่อสุกร

นำหวงกันเชียงแต่

๑ แซ่ชิงไซเยศอ้าง

อีกเพศภักตาม

จรเข้ชื่อคำราม

หนึ่งชื่อคนองน้ำ

๑ ขงแพรวักเกิดท้าย

พลพอกแต่งดีดำ

ข้าอาคมเหมาะกำยำ

เฮปากมอ้งาเงอ

๑ เตื่อทยานชดเพองฟัง

เตื่อชื่อคำรนสินธุแข

หหลวงหนึ่งเคชดำแดง

หหลวงชื่อแสงสัตว์ทริยาย

๑ ทหารบันปากน้ำเพียบ

เตื่อหมวกดีแดงหมาย

น้ำบันจำรงตาย

กตางคฤหัสถ์คองตัง

มอญมอญ

ชื่อแท้

กำเหลาะ

โยกโยเต็มตัง

ออกนาม

คุดา

ร้องเรียก เรือแซ่

หกถ้วนชบวนเดิม

ทุกถ่า

หมวกเสื้อ

เหี่ยมอีก หาญนา

ทุ่มเท่งชดฟู่

เรื่องแรง

คู่มือ

อยู่ฝ่าย สด้าเฮย

อยู่เบองหนเฉวียง

พลพาย

ทุกครั้ง

เงินคร่า

ผูกจ้าวทวนเซน

๑ ปศุ^๒นำ^๒นำ^๒ร^๒ว^๒ร^๒า^๒ษ^๒

ช^๒าย^๒ร^๒า^๒ว^๒ร^๒า^๒น^๒ก^๒ล^๒

ช^๒ว^๒า^๒เท^๒พ^๒ว^๒ร^๒ช^๒ณ^๒ภ^๒ด^๒

เร^๒ือ^๒ก^๒ร^๒า^๒บ^๒ก^๒น^๒ย^๒า^๒ท^๒ง^๒

๑ อ^๒า^๒ษ^๒า^๒ห^๒ก^๒เ^๒ห^๒ด^๒ำ^๒น^๒

ก^๒ด^๒อ^๒ง^๒ช^๒ร^๒ก^๒น^๒ง^๒เ^๒น^๒ท^๒ำ^๒

เว^๒ร^๒ส^๒ม^๒ท^๒บ^๒ป^๒ด^๒ด^๒ำ^๒

น^๒ำ^๒น^๒อ^๒ก^๒ป^๒ด^๒ย^๒ร^๒ว^๒ผ^๒ำ^๒ย^๒

๑ ท^๒ง^๒น^๒เร^๒ือ^๒ก^๒ร^๒า^๒บ^๒พ^๒ร^๒อ^๒ม^๒

เ^๒ื่อ^๒ส^๒น^๒อ^๒บ^๒ส^๒ร^๒ว^๒ม^๒ก^๒ย^๒

ม^๒ง^๒ค^๒ด^๒ท^๒ด^๒เ^๒ก^๒ด^๒ำ^๒ห^๒ม^๒ำ^๒

ค^๒ุ^๒เ^๒ก^๒ด^๒เ^๒ด^๒ง^๒ด^๒ว^๒น^๒

๑ ค^๒ำ^๒ห^๒ง^๒ห^๒า^๒ญ^๒น^๒ช^๒อ^๒

ห^๒ด^๒ว^๒ง^๒พ^๒ิ^๒ท^๒ก^๒ษ^๒ำ^๒ย^๒อ^๒ร^๒า^๒

อ^๒ีก^๒ห^๒ด^๒ว^๒ง^๒ห^๒ี^๒น^๒ร^๒า^๒

ด^๒ำ^๒ง^๒ช^๒อ^๒ร^๒า^๒ญ^๒ช^๒ด^๒น^๒ร^๒ุ^๒ไ^๒ด^๒

๑ เ^๒ร^๒ือ^๒ก^๒เ^๒น^๒ช^๒อ^๒น^๒น^๒ป^๒ระ^๒

ห^๒น^๒ง^๒ช^๒อ^๒ว^๒า^๒ด^๒ะ^๒เ^๒ด^๒ง^๒ช^๒ด^๒

ห^๒ด^๒ว^๒ง^๒น^๒ำ^๒ม^๒เท^๒พ^๒เ^๒ด^๒ะ^๒เ^๒ด^๒ง^๒

อ^๒ีก^๒ส^๒ุ^๒ร^๒ิ^๒น^๒ท^๒เ^๒ด^๒ะ^๒ร^๒

ป^๒ด^๒ด^๒ท^๒ด^๒ น^๒ด^๒อ^๒ง^๒เ^๒ย^๒

ช^๒อ^๒ค^๒ง^๒

ส^๒ว^๒ส^๒ด^๒ย^๒ค^๒ เ^๒ก^๒ค^๒พ^๒อ^๒

ค^๒ุ^๒ไ^๒ด^๒ช^๒ำ^๒ง^๒เ^๒ด^๒เ^๒น^๒

เว^๒ร^๒น^๒ำ^๒ น^๒อ^๒ก^๒น^๒า^๒

บ^๒ิ^๒ท^๒ำ^๒ย^๒

ร^๒ว^๒จ^๒อ^๒ก^๒ ด^๒ำ^๒เ^๒ย^๒

ค^๒อ^๒ท^๒ำ^๒ย^๒เร^๒ือ^๒ก^๒ด^๒อ^๒ง^๒

พ^๒ด^๒พ^๒ำ^๒ย^๒

ท^๒ว^๒ด^๒ว^๒น^๒

เ^๒ห^๒ม^๒เ^๒น^๒ห^๒ม^๒ค^๒ น^๒ำ^๒พ^๒อ^๒

เ^๒ด^๒ม^๒ก^๒ด^๒ำ^๒พ^๒ำ^๒ย^๒เ^๒น^๒

น^๒ำ^๒ว^๒า^๒ ด^๒ำ^๒ง^๒เ^๒ย^๒

ม^๒อ^๒บ^๒ไ^๒้

เ^๒ร^๒ือ^๒ง^๒เ^๒ด^๒ร^๒

ค^๒ุ^๒ค^๒ง^๒ไ^๒ด^๒ย^๒ก^๒ร^๒ม^๒

ด^๒อ^๒ง^๒เ^๒ง^๒

ค^๒ุ^๒น^๒

ค^๒ฤ^๒ห^๒เ^๒น^๒ น^๒ำ^๒พ^๒อ^๒

ช^๒อ^๒เ^๒ำ^๒ก^๒ร^๒ม^๒ด^๒อ^๒ง^๒

๑ มกรแดงฤทธิอ้าง

พระชื่อรามพิไชย

กับพระเมด็จสงคราม

มกรชื่อจำแดงคง

๑ เหวราชชื่ออ้างต้อง

หนึ่งชื่อตณดาสมุทร

หตวงตกลพิมานยนิ

หตวงวิเชียรไพยนต์แต่ง

๑ เรือโคธมั่งคณราย

โคธชื่อผ่นสมุทรหม่น

ชำนานญักคณ

ขุนอกศรีตั้งหารชา

๑ ทงนลายเลิศถวน

คฤหคาสต์แดงฉน

พลพายหมวกเสื่อสรรพ

เชนผูกข้างทวนหน้า

๑ กับราญรอนราพแกว

กับปราบเมืองมารตต

หตวงหนึ่งชื่อศรีวัน

หตวงมหาโยธอ้าง

ชอก่นาม เรือเฮย

อวยง

อึกคู้ กั้นเฮย

แต่งไว้ในชบวน

ถอยตีนตุ

บอกแจ้ง

คั่นง คฤห์นา

เศกให้เคียงต้อง

แรงรณ

แผ่นนา

ที่ปลัด กรมเฮย

ศักดิ์คณแน่นเสมอต้อง

น้ามัน

แต่ผ้า

แดงหมด นาท่อ

คฤห์ง้าวราวเฉียง

กตางชต

แต่นมต่าง

รงคั่นง คฤห์เฮย

ชื่อชกของกตาง

๑ อสุรกายยักษ์เหี้ยม
 หดงข้อเสนานนท์
 บั๊กษ์ล้มทยด
 หดงข้อพดฮาไศรย
 ๑ พาดต่างทอปีได้
 สุกْرِพรองเมืองนา
 ขุนพรหมรักษาวา
 ขุนอักษิณทรรักษาส
 ๑ น้าในเรือกราบคัน
 จมนปลัดกรมคำ
 พดพายเพียบประจำ
 เยอพอเยอหนองน้ำ
 ๑ ครุฑเหอรระเห็จคำว
 ขุนรื้อบบัญชาพล
 เกรจไกรจักรครุฑน
 ขุนฤทธิ์พิไชยรง
 ๑ รูปสัตว์ลี้กู่ถวน
 พนดอดดี่เหมือนหมด
 ฤทธิดาลดาลแดงด
 เชนดาบทวนผูกแห่น

หาญรณ
 หนึ่งผู้
 อย่างยักษ์ นกนา
 ที่เจ้ากรมเสนอ
 สมนยา เวือเฮย
 เวศร์
 ปลัดหนึ่ง น้าพ่อ
 ฝ่ายซ้ายในทหาร
 เวรด้า หนึ่งเฮย
 รวดหัว
 กทงครม แดแฮ
 เยอพร้อมรพาย
 แตนชด ขวาเฮย
 ปลัดยง
 แห่งคู่ เวือแฮ
 ฝ่ายซ้ายโทเคียง
 ดายรด น้าเฮย
 หนึ่งแม่
 บั๊กมากี กรวอนา
 หอกง้าวทางยง

๑ นายดำนายเจ้าข้า
 เลือ^๕เล็ด^๕ถวนต่างดี
 เสนากฎตายมี
 ครอบหมวกหนังแดงถวน

๑ ตำรวจนั่งท้ายเทิด
 โปกษ^๕ดิบ^๕เล็ด^๕สรวมงาม
 ลงดำตะคนตาม
 วาย^๕พิช^๕ขง^๕พิช^๕

๑ จำรง^๕นเรศ^๕ได้
 เก้า^๕ค^๕แม่^๕บ^๕น^๕ประจำ
 บ^๕น^๕เล็ก^๕น^๕ง^๕ค^๕ฤ^๕ห^๕ดำ
 ลงแต่^๕เจ็ด^๕ค^๕ด^๕ย^๕

๑ พาด^๕ด^๕ศ^๕ร^๕พ^๕ท^๕
 ให้^๕รับ^๕กร^๕อง^๕ท^๕อง^๕ป^๕ร^๕ัก
 ตำ^๕ตะ^๕ดิบ^๕ค^๕น^๕พ^๕ร^๕ัก
 จำ^๕บ^๕จ^๕ำ^๕ก^๕ด^๕อง^๕ช^๕

๑ เว็กร^๕าบ^๕ก^๕ด^๕อง^๕แฆ^๕ก^๕ผู้
 แม้^๕ว่า^๕เป^๕น^๕เว^๕ร^๕ไ^๕ค^๕ร^๕
 แห^๕น^๕ำ^๕ท^๕ว^๕ำ^๕ง^๕ไ^๕บ^๕
 แด^๕ง^๕เซ^๕น^๕ำ^๕น^๕อ^๕ก^๕พ^๕้อง

อิน^๕ท^๕ร^๕ย์
 ท^๕ว^๕ถ^๕ว^๕น
 พาย^๕แ^๕ง^๕ ค^๕น^๕เฮ^๕ย
 น^๕่ง^๕ร^๕ว^๕ก^๕าง^๕เก^๕ง
 ช^๕ง^๕ด^๕ำ^๕ม^๕ ช^๕ำ^๕ย^๕น^๕ำ
 ค^๕อ^๕ก^๕ร^๕ว^๕
 ค^๕ำ^๕ห^๕ำ^๕ง^๕ น^๕ำ^๕พ^๕อ^๕
 พ^๕ล^๕ิก^๕เพ^๕ีย^๕ด^๕ม^๕ด^๕ช^๕ำ^๕ย
 ลง^๕ด^๕ำ^๕ ล^๕บ^๕อ^๕ก^๕เฮ^๕ย
 ค^๕ุ^๕จ^๕อ^๕ง^๕
 ห^๕ร^๕บ^๕ห^๕ก^๕ ค^๕น^๕น^๕ำ
 ถ^๕ด^๕ไ^๕ว^๕อ^๕ีก^๕ด^๕อ^๕ง^๕
 วาย^๕ภ^๕ัก^๕น^๕
 ส^๕ัน^๕
 พ^๕ร^๕อ^๕ม^๕ด^๕ี^๕ ด^๕ิบ^๕เฮ^๕ย
 ท^๕ให้^๕ตำ^๕ตะ^๕ค^๕น
 น^๕ำ^๕ไ^๕น^๕
 จ^๕ัง^๕ค^๕อ^๕ง^๕
 น^๕ำ^๕ค^๕ ช^๕ัก^๕เฮ^๕ย
 ไ^๕บ^๕เพ^๕ย^๕น^๕เ^๕ย^๕น^๕เ^๕ม^๕เ^๕น^๕

๑ ถัดถึงเรือกิ่งแก้ว

ประกอบกานกนกงัด

บัดถึงกับุษบกรัตน์

แต่งสุวรรณตุ้ย

๑ เครื่องสูงลงอยุ่หน้า

ตามเครื่องห้าหนึ่ง

คอนท้ายเจ็ดชั้น

อกเครื่องห้าหนึ่ง

๑ มุขม่านคาดห้อย

พานมหากฐินรอง

รายตำรวจคั่นทอง

นักธราคั่นท้ายหน้า

๑ ไชยเหอระหวางหนึ่ง

หอดวงฮไทยเสนา

หอดวงทองเอกไชยกลา

หอดวงสุเรนทรวิชัย

๑ หอดงคาศาญแย่ง

หอกซัดหางโมรี

ทวนมาศดาบเขยมี

แปลงแปลงแก้วสุริย

ศรีธรรมรท ไชยชัย

ชดชัย

เรืองโรจน์

ยอดหัตถ์เดชะ

ดั่ง

เจ็ด

องค์หนึ่ง

จัดให้ลง

แหวกดั่ง ไชย

รับ

ครบทุก คน

เกิดด้ามรงทอง

เนาว

ยาคร้าย

กด

ดั่ง

ดั่ง

ดาบ

เขน

ทุก

๑๑ ถ้าเรือตายรตน้ำ

นักถวักน้ำถ่อธง

มโหรีทักแดตรง

พลเพียบแต่งคนค้าย

๑๒ ชนคนนครราชสีมา

รูปนาคหลากพิจิตร

รายเหล้าอุรคฤท

ผกแผ่เจ็ดเศียรถ้วน

๑๓ มหาบุษบกตั้ง

ม่านตาตมูกประจำ

นักถวักท้ายนำดำ

ขึ้นจำรงธนเรศไช้

๑๔ เครื่องห้าชนครมห้า

เครื่องเจ็ดชนต้องหมาย

พระกตตอยู่งานถวาย

บึงพระสุริย์บึงคน

๑๕ พระแสงดีนาศ์เพื่อย

แท่นหลกคิงดำหริบ

แสงง้าวมากถมปรับ

ทวนคู่อยู่ท้ายถ้ำ

ตำตงแจ่มเฮย

อึกท้าย

ทงคู่เรือพ่อ

เด่ห้แม่นสืบดำ

นฤมิตร

เด็กถ้วน

ชดเกี้ยว เกี้ยวแย

ชบเขี้ยวแข่งขัน

กตางดำ

แต่งไว้

หริบเกิด ชวชัย

คว่ำด้วยเงินตง

เรียงราย

คิงพน

พัคโบก ถมทว

แตกค้องต้ององค์

นกดับ

อยู่หน้า

ทอดค่าง ที่เฮย

ที่เจ้ากรรมเชิญ

๑๑ เจ้าหมื่นมหาดเฝ้า

เชิญพระแสงคันคอง

จางวางหมอบทสดุดของ

ออกหนังสือพิมพ์

๑๑) แต่งคนเต็มยศพร้อม

๒๒๒
เขียนแบบเพิ่มเติมตามพิสัย

ตัวน้อยอย่างน้อยตาย

แพรวดิบไฟกเกล้าเจ้า

๑๑. พดพวยพวยมาศจิ้ง

ทรงประกาศศักดา

หมวดคัมภีร์แดงค

รวบออกปมเชิงพรวัย

๑) ทนงรองตองอิกไซ

คาสแยงบดตงกม

๒ ๑ ๕
ผดผำภจามร

๒ ๑ ๒ ๕
ทนายทองทรงหม

© พระยาธำรง

[illegible]

អនុបាតិកបទ

കേരളം

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

ฝ่ายที่สอง

६२

นำพระทนต์ หนึ่งแผ่น

๑. ๒. ๓. ๔. ๕. ๖. ๗. ๘. ๙. ๑๐. ๑๑. ๑๒. ๑๓. ๑๔. ๑๕. ๑๖. ๑๗. ๑๘. ๑๙. ๒๐. ๒๑. ๒๒. ๒๓. ๒๔. ๒๕. ๒๖. ๒๗. ๒๘. ๒๙. ๓๐. ๓๑. ๓๒. ๓๓. ๓๔. ๓๕. ๓๖. ๓๗. ๓๘. ๓๙. ๔๐. ๔๑. ๔๒. ๔๓. ๔๔. ๔๕. ๔๖. ๔๗. ๔๘. ๔๙. ๕๐. ๕๑. ๕๒. ๕๓. ๕๔. ๕๕. ๕๖. ๕๗. ๕๘. ๕๙. ๖๐. ๖๑. ๖๒. ๖๓. ๖๔. ๖๕. ๖๖. ๖๗. ๖๘. ๖๙. ๗๐. ๗๑. ๗๒. ๗๓. ๗๔. ๗๕. ๗๖. ๗๗. ๗๘. ๗๙. ๘๐. ๘๑. ๘๒. ๘๓. ๘๔. ๘๕. ๘๖. ๘๗. ๘๘. ๘๙. ๙๐. ๙๑. ๙๒. ๙๓. ๙๔. ๙๕. ๙๖. ๙๗. ๙๘. ๙๙. ๑๐๐.

เพ็ญศรี พราย

ตัวอย่างคำ

๒๒๓๔๕

၂၀၁၁ ခုနှစ်၊ ဇူလိုင်လ ၁ ရက်နေ့

1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023, 2024, 2025, 2026, 2027, 2028, 2029, 2030, 2031, 2032, 2033, 2034, 2035, 2036, 2037, 2038, 2039, 2040, 2041, 2042, 2043, 2044, 2045, 2046, 2047, 2048, 2049, 2050, 2051, 2052, 2053, 2054, 2055, 2056, 2057, 2058, 2059, 2060, 2061, 2062, 2063, 2064, 2065, 2066, 2067, 2068, 2069, 2070, 2071, 2072, 2073, 2074, 2075, 2076, 2077, 2078, 2079, 2080, 2081, 2082, 2083, 2084, 2085, 2086, 2087, 2088, 2089, 2090, 2091, 2092, 2093, 2094, 2095, 2096, 2097, 2098, 2099, 2100, 2101, 2102, 2103, 2104, 2105, 2106, 2107, 2108, 2109, 2110, 2111, 2112, 2113, 2114, 2115, 2116, 2117, 2118, 2119, 2120, 2121, 2122, 2123, 2124, 2125, 2126, 2127, 2128, 2129, 2130, 2131, 2132, 2133, 2134, 2135, 2136, 2137, 2138, 2139, 2140, 2141, 2142, 2143, 2144, 2145, 2146, 2147, 2148, 2149, 2150, 2151, 2152, 2153, 2154, 2155, 2156, 2157, 2158, 2159, 2160, 2161, 2162, 2163, 2164, 2165, 2166, 2167, 2168, 2169, 2170, 2171, 2172, 2173, 2174, 2175, 2176, 2177, 2178, 2179, 2180, 2181, 2182, 2183, 2184, 2185, 2186, 2187, 2188, 2189, 2190, 2191, 2192, 2193, 2194, 2195, 2196, 2197, 2198, 2199, 2200, 2201, 2202, 2203, 2204, 2205, 2206, 2207, 2208, 2209, 2210, 2211, 2212, 2213, 2214, 2215, 2216, 2217, 2218, 2219, 2220, 2221, 2222, 2223, 2224, 2225, 2226, 2227, 2228, 2229, 2230, 2231, 2232, 2233, 2234, 2235, 2236, 2237, 2238, 2239, 2240, 2241, 2242, 2243, 2244, 2245, 2246, 2247, 2248, 2249, 2250, 2251, 2252, 2253, 2254, 2255, 2256, 2257, 2258, 2259, 2260, 2261, 2262, 2263, 2264, 2265, 2266, 2267, 2268, 2269, 2270, 2271, 2272, 2273, 2274, 2275, 2276, 2277, 2278, 2279, 2280, 2281, 2282, 2283, 2284, 2285, 2286, 2287, 2288, 2289, 2290, 2291, 2292, 2293, 2294, 2295, 2296, 2297, 2298, 2299, 2300, 2301, 2302, 2303, 2304, 2305, 2306, 2307, 2308, 2309, 2310, 2311, 2312, 2313, 2314, 2315, 2316, 2317, 2318, 2319, 2320, 2321, 2322, 2323, 2324, 2325, 2326, 2327, 2328, 2329, 2330, 2331, 2332, 2333, 2334, 2335, 2336, 2337, 2338, 2339, 2340, 2341, 2342, 2343, 2344, 2345, 2346, 2347, 2348, 2349, 2350, 2351, 2352, 2353, 2354, 2355, 2356, 2357, 2358, 2359, 2360, 2361, 2362, 2363, 2364, 2365, 2366, 2367, 2368, 2369, 2370, 2371, 2372, 2373, 2374, 2375, 2376, 2377, 2378, 2379, 2380, 2381, 2382, 2383, 2384, 2385, 2386, 2387, 2388, 2389, 2390, 2391, 2392, 2393, 2394, 2395, 2396, 2397, 2398, 2399, 2400, 2401, 2402, 2403, 2404, 2405, 2406, 2407, 2408, 2409, 2410, 2411, 2412, 2413, 2414, 2415, 2416, 2417, 2418, 2419, 2420, 2421, 2422, 2423, 2424, 2425, 2426, 2427, 2428, 2429, 2430, 2431, 2432, 2433, 2434, 2435, 2436, 2437, 2438, 2439, 2440, 2441, 2442, 2443, 2444, 2445, 2446, 2447, 2448, 2449, 2450, 2451, 2452, 2453, 2454, 2455, 2456, 2457, 2458, 2459, 2460, 2461, 2462, 2463, 2464, 2465, 2466, 2467, 2468, 2469, 2470, 2471, 2472, 2473, 2474, 2475, 2476, 2477, 2478, 2479, 2480, 2481, 2482, 2483, 2484, 2485, 2486, 2487, 2488, 2489, 2490, 2491, 2492, 2493, 2494, 2495, 2496, 2497, 2498, 2499, 2500, 2501, 2502, 2503, 2504, 2505, 2506, 2507, 2508, 2509, 2510, 2511, 2512, 2513, 2514, 2515, 2516, 2517, 2518, 2519, 2520, 2521, 2522, 2523, 2524, 2525, 2526, 2527, 2528, 2529, 2530, 2531, 2532, 2533, 2534, 2535, 2536, 2537, 2538, 2539, 2540, 2541, 2542, 2543, 2544, 2545, 2546, 2547, 2548, 2549, 2550, 2551, 2552, 2553, 2554, 2555, 2556, 2557, 2558, 2559, 2560, 2561, 2562, 2563, 2564, 2565, 2566, 2567, 2568, 2569, 2570, 2571, 2572, 2573, 2574, 2575, 2576, 2577, 2578, 2579, 2580, 2581, 2582, 2583, 2584, 2585, 2586, 2587, 2588, 2589, 2590, 2591, 2592, 2593, 2594, 2595, 2596, 2597, 2598, 2599, 2600, 2601, 2602, 2603, 2604, 2605, 2606, 2607, 2608, 2609, 2610, 2611, 2612, 2613, 2614, 2615, 2616, 2617, 2618, 2619, 2620, 2621, 2622, 2623, 2624, 2625, 2626, 2627, 2628, 2629, 2630, 2631, 2632, 2633, 2634, 2635, 2636, 2637, 2638, 2639, 2640, 2641, 2642, 2643, 2644, 2645, 2646, 2647, 2648, 2649, 2650, 2651, 2652, 2653, 2654, 2655, 2656, 2657, 2658, 2659, 2660, 2661, 2662, 2663, 2664, 2665, 2666, 2667, 2668, 2669, 2670, 2671, 2672, 2673, 2674, 2675, 2676, 2677, 2678, 2679, 26

1 2
3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100 101 102 103 104 105 106 107 108 109 110 111 112 113 114 115 116 117 118 119 120 121 122 123 124 125 126 127 128 129 130 131 132 133 134 135 136 137 138 139 140 141 142 143 144 145 146 147 148 149 150 151 152 153 154 155 156 157 158 159 160 161 162 163 164 165 166 167 168 169 170 171 172 173 174 175 176 177 178 179 180 181 182 183 184 185 186 187 188 189 190 191 192 193 194 195 196 197 198 199 200 201 202 203 204 205 206 207 208 209 210 211 212 213 214 215 216 217 218 219 220 221 222 223 224 225 226 227 228 229 230 231 232 233 234 235 236 237 238 239 240 241 242 243 244 245 246 247 248 249 250 251 252 253 254 255 256 257 258 259 260 261 262 263 264 265 266 267 268 269 270 271 272 273 274 275 276 277 278 279 280 281 282 283 284 285 286 287 288 289 290 291 292 293 294 295 296 297 298 299 300 301 302 303 304 305 306 307 308 309 310 311 312 313 314 315 316 317 318 319 320 321 322 323 324 325 326 327 328 329 330 331 332 333 334 335 336 337 338 339 340 341 342 343 344 345 346 347 348 349 350 351 352 353 354 355 356 357 358 359 360 361 362 363 364 365 366 367 368 369 370 371 372 373 374 375 376 377 378 379 380 381 382 383 384 385 386 387 388 389 390 391 392 393 394 395 396 397 398 399 400 401 402 403 404 405 406 407 408 409 410 411 412 413 414 415 416 417 418 419 420 421 422 423 424 425 426 427 428 429 430 431 432 433 434 435 436 437 438 439 440 441 442 443 444 445 446 447 448 449 450 451 452 453 454 455 456 457 458 459 460 461 462 463 464 465 466 467 468 469 470 471 472 473 474 475 476 477 478 479 480 481 482 483 484 485 486 487 488 489 490 491 492 493 494 495 496 497 498 499 500 501 502 503 504 505 506 507 508 509 510 511 512 513 514 515 516 517 518 519 520 521 522 523 524 525 526 527 528 529 530 531 532 533 534 535 536 537 538 539 540 541 542 543 544 545 546 547 548 549 550 551 552 553 554 555 556 557 558 559 560 561 562 563 564 565 566 567 568 569 570 571 572 573 574 575 576 577 578 579 580 581 582 583 584 585 586 587 588 589 590 591 592 593 594 595 596 597 598 599 600 601 602 603 604 605 606 607 608 609 610 611 612 613 614 615 616 617 618 619 620 621 622 623 624 625 626 627 628 629 630 631 632 633 634 635 636 637 638 639 640 641 642 643 644 645 646 647 648 649 650 651 652 653 654 655 656 657 658 659 660 661 662 663 664 665 666 667 668 669 670 671 672 673 674 675 676 677 678 679 680 681 682 683 684 685 686 687 688 689 690 691 692 693 694 695 696 697 698 699 700 701 702 703 704 705 706 707 708 709 710 711 712 713 714 715 716 717 718 719 720 721 722 723 724 725 726 727 728 729 730 731 732 733 734 735 736 737 738 739 740 741 742 743 744 745 746 747 748 749 750 751 752 753 754 755 756 757 758 759 760 761 762 763 764 765 766 767 768 769 770 771 772 773 774 775 776 777 778 779 780 781 782 783 784 785 786 787 788 789 790 791 792 793 794 795 796 797 798 799 800 801 802 803 804 805 806 807 808 809 810 811 812 813 814 815 816 817 818 819 820 821 822 823 824 825 826 827 828 829 830 831 832 833 834 835 836 837 838 839 840 841 842 843 844 845 846 847 848 849 850 851 852 853 854 855 856 857 858 859 860 861 862 863 864 865 866 867 868 869 870 871 872 873 874 875 876 877 878 879 880 881 882 883 884 885 886 887 888 889 890 891 892 893 894 895 896 897 898 899 900 901 902 903 904 905 906 907 908 909 910 911 912 913 914 915 916 917 918 919 920 921 922 923 924 925 926 927 928 929 930 931 932 933 934 935 936 937 938 939 940 941 942 943 944 945 946 947 948 949 950 951 952 953 954 955 956 957 958 959 960 961 962 963 964 965 966 967 968 969 970 971 972 973 974 975 976 977 978 979 980 981 982 983 984 985 986 987 988 989 990 991 992 993 994 995 996 997 998 999 1000 1001 1002 1003 1004 1005 1006 1007 1008 1009 1010 1011 1012 1013 1014 1015 1016 1017 1018 1019 1020 1021 1022 1023 1024 1025 1026 1027 1028 1029 1030 1031 1032 1033 1034 1035 1036 1037 1038 1039 1040

อย่างน้อย

๑.๒

ลคณทวทาทงเก

รชค
๒๕

พจนานุกรม

ពេលកន្លង ៥
៥

ตามพายุคาม

ตามคิด

๑๐๖

หน้าฝ่าย ขวาเคย

อพยพเรื่อรอง

๑ ถัดถึงองค์กรักษาทง

ในใหญ่ซ้ายขวาสม

ตำรวจนอกกับสนม

เรือกราบกันยาด่วน

๑ เรือพระมหาเทพทั้ง

พระพิเรนทรเทพพัน

พระอินทรเทพพล

ดีพระตำรวจซ้าย

๑ พระอินทรเดชน

ขวาราชวรินทร์เคียง

พระพรหมบรรพตเรียง

พระสุริยภักดีแก้ว

๑ พระยามหานุภาพผู้

พระยาราชสงครามชั้น

องครักษ์หมู่หลังวัน

ตำแหน่งคามบเพน

๑ ราชโยธาเทพผู้

วิสุทธโยธามาคยไป

พลพันพระฤไทย

พายหนักดงเล่มตั้ง

แปดกรม

ดีถ้วน

อึดดี ตำเเย

แต่เจ้ากรมตะกรม

มหามน ครีนา

แห่งซ้าย

พายเพียบ ขวาเเย

ยาครเตาดีเล่มอ

นอกเฉื่อย

คั่วแก้ว

รีวนอก นาพ้อ

กัณฑ์ถ้ำกรมสนม

พลพัน

เช่นเดียน

โรมอริ แหกกแซ

แควดล้อมวงหลัง

ทหารใน

ไม่รัง

อโยสุ รินทรเเย

หนองน้ำว้างแวง

๑ ปลัดกรมตำรวจถ้วน

แต่ที่ไซ้เวรน้ำ

อีกต้องปลัดกรมตำรวจ

พายเรือหนักแรงย้าย

๑ หลวงกรรยศบาทเจ้า

หลวงราชเสวกชาญ

ขุนปลัดราชพิमान

กรมรักษาองค์ทั้ง

๑ จำหาญจำหัวจำ

จำเร่งจำเขมมแรง

จำแผ่นจำโผนแต่ง

จำช่วงจำโชนเค้น

๑ มตโยธานุโยคเจ้า

ไชยโยครกชนะหลาย

โยธาบดหมาย

ขุนภักดีอาสาตั้ง

๑ รักษาองค์ปลายหอกหัว

พระชื่ออภิบาลผดุง

หลวงบรมราชผู้ชาญ

ขุนอาจขุนอมรรค์

หกตำ

อยู่ท้าย

รองฝ่าย หลั่งแฮ

หนองน้ำยาวเนิน

กรมหาญ

ชื่อตั้ง

อินทร์ประ ดาตเฮย

ผู้ม้ายดำ

ผดุงผดุง

จำเขมม

คาบชุด ยุทธพ้อ

ตรวจใช้ไฟวง

กรมทนาย เด็กแซ

สิบครึ่ง

นายเปรี๊ยะ มวยพ้อ

คู่ไว้ศักดิ์เดิม

เห็นหาญ

เค็กม้วย

เสียวยุทธ นาเฮย

ปลัดทั้งต้องทหาร

๑ เวรทหารเกณฑ์หัดฉนวน

พระซื่อศรีดำแดง

อีกพระอัครเนตรแดง

หม่นก่งศรก่งคีตป้าหว

๑ เวรทหารมหาดผู้

หลวงดำตรากรณฤทธิ

หลวงดำจักราณกิจ

หลวงวิทยากรณคักดี

๑ หลวงอังกนิศร์ด้วยขอ

สัตว์ทธานุการวัค

คัตยทชวชิกรพรัก

เรือกราบพดพายซ้อง

๑ นายรองผู้ช่วยนับ

เรือกราบแต่ตัวนาย

เบาะหมอนเครื่องยศราย

พายุค่อเรียงตามชั้น

๑ เรือแข่งพดไฟว์พร้อม

จัดทหารเลวลง

ถ้าละสืบต้องคง

• ถ่วงผูกเปิดไถ่แต่

เข้มแขง

เดชกร้าว

ใหญ่รอบ รู้ฤ

หันเลี่ยนเคี้ยวปลิว

ใช้จิต

รอบรู้

กอบแม่น ย่ำเหย

เค็กแก่วกตางตมร

พลารักษ์

อาจมั่ง

พร้อมหก นายแซ

ก่งก่งกันยา

มากหลาย

ร่วมกัน

โอ้อ่า

แซกซ้องชิงแซง

ครบทุกทง

เพียบแต่

ทงคู่ เรือนา

เล่มกล้าเห็นจริง

๑ นายเวรจําหาคัน^๕
 เรือเหตํ^๕ท่า^๕หุ้มแพร^๕มา
 ที่ไป^๕รับ^๕วัด^๕คตา^๕
 เหล^๕อ^๕จ^๕ง^๕ค^๕า^๕ม^๕เส^๕ต^๕จ^๕ฉ^๕ว^๕น
 ๑ กัณยานา^๕เวศ^๕ค^๕อ^๕น
 เก^๕ณ^๕ท^๕จ^๕ม^๕น^๕จ^๕ง^๕ป^๕ต^๕ฉ^๕ว^๕ง
 อ^๕ก^๕พ^๕ร^๕อ^๕ม^๕แ^๕ง^๕ป^๕ระ^๕ต^๕ง^๕
 อ^๕น^๕ร^๕ก^๕ษ^๕บ^๕า^๕เร^๕อ^๕ภ^๕ก^๕ค^๕ไ^๕ว^๕
 ๑ เร^๕อ^๕ป^๕ค^๕ห^๕ต^๕ง^๕น^๕ป^๕ต^๕ฉ^๕ว^๕
 ข^๕ว^๕า^๕พ^๕ระ^๕น^๕ร^๕น^๕ท^๕ร^๕เ^๕ถ^๕น^๕
 ข^๕าย^๕น^๕น^๕พ^๕ระ^๕ย^๕า^๕ศ^๕ร^๕
 พ^๕ด^๕ไ^๕พ^๕ร^๕แ^๕ง^๕ค^๕น^๕ค^๕ถ^๕าย^๕
 ๑ แ^๕ห^๕ต^๕ง^๕ค^๕ง^๕ช^๕อ^๕ไ^๕ว^๕
 อ^๕ก^๕ช^๕อ^๕ค^๕ร^๕บ^๕ค^๕ด^๕ม^๕ท^๕มา^๕
 ค^๕ง^๕ค^๕ฤ^๕ห^๕ุ^๕ม^๕ก^๕เ^๕ร^๕ว^๕ง^๕อ^๕า^๕
 ม^๕อ^๕ญ^๕ห^๕ม^๕ค^๕ก^๕ร^๕ร^๕เ^๕ย^๕ง^๕จ^๕อ^๕ง^๕
 ๑ พ^๕ระ^๕อ^๕ง^๕ค^๕เ^๕จ^๕า^๕อ^๕ก^๕ค^๕บ^๕ท^๕ง^๕
 เ^๕ร^๕อ^๕ก^๕ร^๕า^๕บ^๕ก^๕น^๕ย^๕า^๕ธ^๕ม^๕
 ภ^๕ค^๕า^๕ว^๕ม^๕า^๕น^๕พ^๕ง^๕ข^๕ม^๕
 พ^๕ด^๕เพ^๕ย^๕บ^๕พ^๕าย^๕ห^๕น^๕ว^๕ง^๕น^๕า^๕ว^๕

กัณยา
 ตั้งฉนวน
 ไกลฉนวน ก่อนเขย
 ครบหน้าคัณยา
 คอหงส์
 สี่ได
 หงส์ ตำนานา
 สดท้ายปลายขบวน
 บานูช
 ยาศรียัย
 ถึงเทพ
 คู่หน้าปศุณา
 วรฉา วัชเยย
 คู่ต๋อง
 วุศกรบ ที่แะ
 เกิดท้ายขงแพร
 ต่างกรม
 ศักคิเจ้า
 ทองบัก แะงพ่อ
 แะงบ้างต่างแะง

๑๑ เสร็จเจ้าแล้วจึงถว้น

นาเวศกันยากทาง

ต้องข้ามผ่านแพรทาง

พวยเพียบจรดจวนเจ้า

๑๒ ปางทรงที่นั่งตน

เรือนนันทนาครจิต

กฤษณวัชรทรงสถิตย์

เดอหตากเพรงพระเจ้า

๑๓ เสด็จลงพลไพร่พร้อม

ถว้นครบคำรบสาม

จึงทอดวงพิศนุนาม

เฉื่อยฉ่ำฉ่ำเนียงแจ้ว

๑๔ ให้เขยพระเสด็จพร้อม

พลไพร่รับบรรดาน

พระที่นั่งเคตอนชดธาร

พวยจรดคันบรหัง

๑๕ คู่รักเคตอนออกซ้อง

คงให้แคร่เบ้าดั่ง

มโหรีทักถันประนัง

พวยพ้อพวยเป็ดแต่

ขุนนาง หลายแย

เลิศล้ำ

กันแดด ต้องเฮย

แซกซ้อนร่อนกราย

ไธภิต

เจ็ดเกล้า

เกษียรสมุทร แม่นพ้อ

แต่โพ้นฤมี

กราบงาม

คาบแก้ว

เสนอกถ้าว ครวโงย

จึงจ้องจรดพวย

คำขาน

แซ่ซ้อง

พู่พ้อง

รับซักกรายพวย

เลี้ยงดังขั

แคร่แคร่

นฤนาท

จรดธรรวาวเยอ

๑ เว็กลงกตองแซกชน

บเป้าเอ้อยอิง

จ่ากตองเม็ตปะบึง

เว็เตอนตมรววด

๑ เว็คตงทุกคร

คตงให้ออกเว็ชยาย

ต้วววกเว็งพลพาย

น้าพิคคักฉาก้าง

๑ เว็คตมต่างออกพร้อม

เคียงแซ่งแซ่งแซ่งชน

ต้วเว็ตต้วพลพร

ต่ายตมทนองคตณพน

๑ กตทหนงโกตเกอบ

คตงไถ่จ้านับฉับ

เว็กลงกตองทอตทวนชัย

เว็ทหนงหนกโนมนาว

๑ ครนคตงปะทบวง

กตองแซกทำแปดงฉวย

เว็กรวยเว็งรวปต่าย

บมคตทงตอ

คตคต ทังแซ

เกตอทง

เบ็งครุ่ม

คัพทต้ววครนโครม

คัวนาย ต้ววเฮย

เกตอทง

หนกทุก เต็มพอ

จคท่ายพายคตง

เพรียงกัน

ครนครน

ภูกเอิก เกริกเฮย

เพ็องฟุงฟองฟู

ปะทบ

เว็งต้วว

คตงทำ ฉนวนเฮย

หนวงพลพายทง

ราพาย

ค่านจ้อ

ไม้คอด รุกนา

แหบเข้าต่ายเตย

๑ ปางเสด็จยรยาครวัณ
 แตรกัถังถันนัง

กตองชนะจำเรียกจั่ง
 จบหมคด้ามตาพร้อม

๑ พระดำเนนตุโบสถ์ถัง
 ทรงมอปปัจจวาทน
 สังฆัสสมมุติสวดครองกราณ
 ถวายเครื่องบริกขารพร้อม

๑ เสด็จเสด็จทหนึ่งแก้ว
 เกิดอนพยุหโดยชล
 ถูวคัทธองคด
 เย็นมายกตบคันทะ

๑ ชาวแพชาวบ้านจัด
 ๒๘ คงทบชาเรียง
 เจ้าของแอบหมอบเคียง
 เทยนรูปจุคนอบหมอม

๑ บางแห่งแต่งกวาดแผ้ว
 ๒๘ รับทามผู้มุกุณ
 บ้างรับพวกเมยฐน
 ๒๘ ึงไหว่อียากไคหน้า

เป่าดังข

แซ่ซ้อม

ครุ่มครุ่ม จังครุ่ม
 กับทองเสียงแตร

หมัดการ

นียบหมอม

เสด็จกิจ แด่วแซ
 แจกทงไครมบี

คตาพด

มารคเท้า

ด้ามดี วัคณา

๒๘ ตั้งเบองมณเทียร
 ไคะเคียง

๒๘ เครื่องพร้อม

๒๘ คแต่

๒๘ ึงเฝ้าเค็มแพ

๒๘ ชุตมุน

๒๘ ูงัว

นางอิก หตายเฮย

๒๘ เหนอยนหนเถยถัม

๑ ขุนนางต่างแต่งให้
เรือแหวกแปดแฉกหา
คันชอบแว่จอดอา
นำวัดหน้าบ้านทอง

๑ พระเสด็จพยุหยาตราเต้า
อศัวยชฤๅติตต
ปางเมื่อสุดคันฉ่น
เฉลิมพระยศทวัญ

๑ ประชุมชนพรักพร้อม
ถ้วนทั่วทุกหญิงชาย
เที่ยววัดแต่ตามตำบล
ยอพระเกียรติเกริกก้อง
๑ ชดमारคพยุหยาตรา
ค่ออภินันจัตถรร

พรหมราชที่หัวพัน
เรือรบปลัดควมตักเก้

๑ เรือญวนตามคันฉ่น
เสื่อหนึ่งแซ่ตามตรง
แปดตำประจําจ
กว่าจะเลิกกรฐินฉนวน

ภรรยา

๑๕
ที่ยง

ไคร่รอยอยู่ ดูแฮ
ร่วมไม้ฝั่งชด

แดนชด

๑๕
หนึ่งครั้ง

ฟ้าเปิด เมฆแฮ

แผ่นหัตถ์แห่งสยาม

มากหลาย

แซ่ซ้อง

เริงวัน

นับนอววยพร

๑๕
มีวัน หนึ่งนา

ใหม่แท้

หมายบอก

๑๕
เปลี่ยนดังธรรมเนียม

ให้คง อยู่แฮ

๑๕
ดีถ้วน

มาแท้

๑๕
เหต่านมฺเฒ่อ

๑ เรือประจักษ์กับทั้ง

อีกปลัดกรมพระตำ

เวรสมทบแห่งประจำ

ตำรวจกองปลัดทำ

๑ กองกลางเรือต่งนอก

ขุนเรือจงใจหาญ

นายเรือคู่ชำนาญ

ขุนเรือผดุงไพร่ผู้

๑ เรือกันแดดงัดนักถ้ำ

ขุนพิไชยชาญยุทธ

ขุนนราฤทธิ์ไกรรุก

กรมตำรวจดีได้

๑ เรือต่งตำรวจทั้ง

ในใหญ่ นอกอีกถ่ม

รองงานนักรบรตม

เกณฑ์ทุกกรมแต่ถ้วน

๑ เกณฑ์หัดอย่างฝรั่งตั้ง

ขุนเรือคงบันไฟ

ทั้งสองปลัดกรมใด

ขุนไล่พลรบกล้า

เรือนำ กองเอเชีย

รวงหน้า

รวงนอก

คู่ทั้งเรือเล็ก

นามขนาน

ปลัดรู้

นำแท้ มานา

ถนัดถนัดต่างฉกรรจ์

โดยวุฒิ

เชี่ยวชาญ

ราษฎรก็ สยอนเฮย

ว่าทั้งสองกรม

แปดกรม

แปดถ้วน

ในหม่

เลือกพันพันนาย

แท้ใน

แม่นถ้ำ

จึงรุก โรมพ้อ

มุ่งสู่หมายเคียร

๑ ถ่อมวงศ์^{๒๕}คน

หตวงอภัยพลชาญ

ฝ่ายขวาวว่าแต่การ

หตวงชนะไพรินข้าง

๑ อาษาวิเศษ^{๒๕}คัง

ขุนอนชิตสงคราม

ขุนรณฤทธิ์พิไชยนาม

เป็นพนักงานได้

๑ ทหารในเรือ^{๒๕}คังน

หมื่นขอจงใจสนิทขวา

ซ้ายหมื่นจิตรรักษา

วางแห่เคียง^{๒๕}คังน

๑ คาช^{๒๕}ตั้งแดงต่อคณ

สิบ^{๒๕}คังระดวย

ดาวผ้า^{๒๕}กัณฑ์ดวย

ชน^{๒๕}กัณฑ์กว้างห้า

๑ บิน^{๒๕}หัตถกนกตั้งข้าง

คัง^{๒๕}ทนาถนยา

เกณฑ์^{๒๕}หัตถกทหารมา

พลพวกพายเรือ^{๒๕}น

พนักงาน

ชื่อข้าง

แห่นแท้

ฝ่ายซ้ายนายเรือ

ชน^{๒๕}ตาม

มอบให้

ที่ปลัด กรมเฮย

ว่าด้านการเรือ

ต้องคณ

หมื่น^{๒๕}น

เรือ^{๒๕}คัง^{๒๕}แย

นอกชนเรือ^{๒๕}คณ

เชิงกรวย

ตุ๊ก^{๒๕}จำ

เพราเพริศ

แห่งชน^{๒๕}ชนขวา

วางทา เขียวเฮย

เหมาะ^{๒๕}หมื่น

ดงหก คนพอ

ต่อ^{๒๕}คณ^{๒๕}ขวา

๑ เรือปลัดตำรวจคัน
 นำแห่งเรือทหารใน
 เรือกดของจัดวางไป
 พายหนักงัดเค็มคั้ง
 ๑ เขกไชยบุษบกคั้ง
 คั้วประกักรไชยนิ
 ดำหรับรับไครยกฐิน
 ดอยเลื่อนดำเดี่ยวคว้าง
 ๑ เกรืองสูงตงครบทั้ง
 ตำรวจคันคองคอง
 แตรนักสัราคอง
 พายอาเลื่อเหลื่องถ้วน
 ๑ เรือช้อบาบพนน
 เกณฑไฟว์โพเรียงมา
 ขุนปลัดช้อบัญชา
 พายไม้เหลื่อหยัดช้อม
 ๑ เรือทองแขวนฟ้าที่
 บ้านใหม่ไฟว์ถ่มพาย
 ขุนฤทธิพิไชยนาย
 ถักกับทุกถ่มได้

เวรไคต คตาเฮย
 กุดง
 นำคู้ ชักนา
 ตกค้อยคอยที่
 ดอยสินธุ
 ช้ออ้าง
 พายแท้
 ที่หน้าเรือหน้า
 เจ็ดคองค
 หกถ้วน
 ครบที่
 หมวกคัมปี้แดง
 เนาชวา
 ประจุพร้อม
 พดว่า ถั่ววเฮย
 อดสู้อยู่แรง
 ช้ายหมาย
 หักไว้
 ปลัดคัก เดือนย
 เร่งสัรวายทัน

๑๑ ดั่งคานาขอบล้อม

กตางคอกดาวคด

ภาวเรื่อร้าวสั

เลื่อขลอบแดงอย่างน้อย

๑๒ คู้กักคนไม่

ตงแคมโหลทักขาน

ว่าตำหนึ่งโบราณ

ม่านรอบม้วนชวนได้

๑๓ ทนังศรีมขอได้

เพชรรัตนรายดารา

รัตนคิดถกสมญา

ทวยเทพถวายกรบัง

๑๔ ยิงทนังทรงกรามน

ขอประจำทวี่ปางม

กตบสมุทรสุดพายตาม

ประพาศแสงจันทร์คัน

๑๕ ถวายเป็นทนังคัน

เต็มยกพายประจำ

ทางเกยกรวี่ชา

สรวมต้นอบขาวมื่ออ้อม

เชิงม

เรียบร้อย

แดงหมด นาท่อ

จ่ายถ้วนพดพาย

มีทหาร ปั่นเฮย

คูใช้

ต่งหนึ่ง มังคนเฮย

เมื่อใช้ปัดตลง

เทวา ขิวคอกเฮย

เอกอ้าง

บุษบก พิศาดแผ

ผลัดเพียนเบียดนทง

มีด้าม

เลิศตัน

เดินนัก นาท่อ

ป้าไค้คุดถวาย

วันตะดำ

จักพรอ้ม

เขยวหมด แดแฮ

ขลอบล้อมเทอองต

๑ เวื้อ^๕ครี^๕ม^๕ช^๕อ^๕ข้าง

จักรพรรดิภิรมย์^๕รอง

พินามอมรินทร์^๕คดอง

วัง^๕ประ^๕ธาน^๕สาย^๕ทั้ง

๑ พด^๕พริย^๕พวก^๕พร^๕อ^๕ม

จัก^๕แต่^๕ด^๕ว^๕น^๕เฒ^๕ม^๕พาย

กาง^๕เก^๕ง^๕ด^๕ด^๕ด^๕ร^๕ว^๕ม^๕กาย

เม^๕น^๕ท^๕น^๕ง^๕เจ^๕า^๕ห^๕ถ^๕า

๑ ม^๕ด^๕ด^๕ง^๕ก^๕ด^๕ง^๕ก^๕น^๕

ด้^๕ค^๕า^๕ช^๕ท^๕อ^๕ง^๕ค^๕ร^๕ต^๕า

ผ^๕ก^๕ม^๕า^๕น^๕แย^๕ง^๕ร^๕จ^๕นา

ด^๕า^๕ว^๕ม^๕เ^๕้า^๕ด^๕า^๕ช^๕ห^๕อ^๕ย

๑ เวื้อ^๕ค^๕ว^๕ม^๕ตาม^๕บ^๕ท^๕พ^๕ร^๕อ^๕ม

อ^๕ย^๕า^๕ง^๕พ^๕ย^๕ห^๕ย^๕า^๕ค^๕ร^๕า^๕ห^๕ม^๕ด

ค^๕า^๕ง^๕ค^๕น^๕แ^๕ด^๕ง^๕ค^๕่^๕ม^๕ย^๕ค^๕

ก^๕ว^๕า^๕จ^๕ะ^๕ด^๕ัน^๕ก^๕ฐ^๕ิน^๕ด^๕ู

๑ บ^๕า^๕ง^๕แ^๕ห^๕ง^๕ท^๕เ^๕ม^๕ด^๕ู

เจ^๕้า^๕ก^๕บ^๕ท^๕า^๕น^๕ช^๕น^๕น^๕า^๕

บ^๕า^๕ง^๕ค^๕น^๕บ^๕ัน^๕ค^๕ร^๕ว^๕ญ^๕ค^๕ร^๕า^๕ง

แ^๕ด^๕ง^๕ก^๕เ^๕ค^๕่^๕ม^๕ด^๕ู^๕เ^๕ก^๕ด^๕

อ^๕ิ^๕ก^๕ด^๕อ^๕ง ด^๕ำ^๕เ^๕ย

แ^๕ด^๕ง^๕ค^๕ง

ค^๕แ^๕บ^๕เ^๕็ก ใ^๕ห^๕า

เ^๕เ^๕อ^๕ง^๕ฟ^๕้า^๕ก^๕ร^๕า^๕บ^๕ด^๕อ^๕ง

เ^๕ร^๕เ^๕บ^๕ร^๕า^๕ย

ย^๕ก^๕ก^๕ด^๕้า

เ^๕เ^๕อ^๕ด^๕น^๕อ^๕บ แ^๕ด^๕พ^๕อ

บ^๕เ^๕ย^๕น^๕เ^๕ด^๕ย^๕น^๕ค^๕า^๕ม

ก^๕ัน^๕ย^๕า

แย^๕ง^๕พ^๕ร^๕อ^๕ย

ก^๕จ^๕ก^๕ห^๕ย^๕อ^๕ด แ^๕ว^๕ด^๕เ^๕ย

แ^๕ด^๕ง^๕ท^๕ง^๕ท^๕ร^๕ง^๕ร^๕อ^๕ง

เ^๕ม^๕เ^๕ด^๕

ท^๕ุ^๕ก^๕ผู้

เ^๕ม^๕อ^๕ท^๕ก วั^๕น^๕ห^๕า

เ^๕ม^๕เ^๕ย^๕ก^๕แ^๕ว^๕ง^๕แ^๕ด^๕ง^๕ก^๕า^๕ย

ช^๕ด^๕ช^๕ว^๕า^๕ง

แ^๕ด^๕ง^๕ไ^๕ค^๕

อ^๕อ^๕ด^๕แ^๕ด^๕

เ^๕ป^๕ร^๕อ^๕ะ^๕เ^๕ม^๕เ^๕อ^๕น^๕เ^๕ป^๕อ^๕ด^๕เ^๕ป^๕อ^๕น

๑ ที่จนจากบ้านบ้าง

แต่ทว่าผู้มั่งมี

ว่าพรรณกตัญญูเสียดื้อ

พูดไม่คิดไว้หน้า

๑ ชายผ้าเอาน้ำรด

ถึงจะมีไม้

เพราะการแต่ตะบิ

จึงอุ่นกว่าจะตื่น

๑ บ้างยืมบ้างเช่าบ้าง

เมื่ยคิดหาแต่งผิว

ข้อหนอนทเจ็ด

บ้างเร่งเคื่อนของจ้าง

๑ เครื่องถมเครื่องนากถวน

เงินถึงทำมาแต่

กลอนเครื่องน้ำชา

กถ้องปั้นโคหาไว้

๑ บ้างหาเครื่องยศบ้าง

หาเก็บจนเหลือเพื่อ

ทชดกชดเหลือ

หาเช่นเขาไม่ได้

ตามท

บ้านบ้าง

แคะค่อน

พูดเห่ถ่มถ่าจริง

ไว้ที่

เลือกดิน

มีแต่ ตะกรังเอย

ตุ้กร้างจน

ของคัว

ช่วยบ้าง

คุ่นชอบ

ช่างร้องเค็มที่

พานกา หีบเอย

เซียงไฮ้

ขันโต๊ะ ชุดพ่อ

แต่งไว้ไปถนุ

หาเรือ

เผื่อไว้

เค็มชด แด้วนา

แทมกตัญญูตาย

๑ วังวนจนสุดสิ้น

หัดสอนช่วยวังช่วยหา

เมื่อยเที่ยงวังเต็มปลา

ไม่เสร็จไม่กินเช้า

๑ การกรฐินไม่สิ้นเรื่อง

จักกล่าวบิณฑการวัน

ยังความที่ขันธ์

ว่าหนักเหมือนบ้า

๑ มวยหมูเข้าไถ่ผ้า

อีกพระวงษานองษ์

เหล่าพราหมณ์กับพระสงฆ์

มีศรัทธาค้อยค้อย

๑ ตำสั่งซ้ทุกท้าวถ้วน

วัดราชภูวัดหลวงตาม

นครนิคมคาม

ต่างไม่สู้กับกัน

๑ รังแรนไครมาศสิ้น

กอบกิจปวรณาคน

ทุกหมู่ประชาชน

ทุกทุกวัดฤๅแคล้ว

ปัญญา

หน้อยเจ้า

หลายแห่ง

โกรธแค้นถึงดี

ว่าพรรณ

เนินช้า

มีมาก

บ่นเพื่อเกื้อเอง

บาทบงส์

ใหญ่หน้อย

หมู่ราช ภูริชัย

ต่างรู้ต่างทำ

อาราม

เขตรแคว้น

จังหวัด สยามเข

ถาถถ้วนพอเสมอ

เขตรฝน

เสร็จแล้ว

ต่างทอด กรฐินเข

ต่างได้ต่างกัน

๑ ยามเช้าหนาวเรื่อยว
 เป็นพัดหดวงกต่ายคต่าย
 แดด่อนผ่อนบัคกราย
 มรพทิศเมฆตงกอน

ตมช่าย
 เกตอนร้อน
 ดงสู่ นิตยเฮย
 ตั้งฟ้าตั้งระดู

N.C

S Ct
5/10/78

Central Archaeological Library,
NEW DELHI.

10643

Call No. 394.269593/Cul.

Author—Colarongkon.

Title—The festivals of the 12th
Months his regis. —

Borrower No.

Date of Issue

Date of Return

Balkrishna

29/6/77

29.6.77

"A book that is shut is but a block"

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL LIBRARY
GOVT. OF INDIA
Department of Archaeology
NEW DELHI.

Please help us to keep the book
clean and moving.

G. 2, 148, N. DELHI.